

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 19 (1964)

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΜΕΛΕΤΑΙ

ΑΘΗΝΑΙ, 1965

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 19 (1964)

ΜΕΡΟΣ Α' : ΜΕΛΕΤΑΙ

ΑΘΗΝΑΙ, 1965

**ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΝ**

1. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 16 (1960). 'Αθήναι, 1962.
2. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 17 (1961/62). 'Αθήναι, 1963.
3. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 18 (1963). 'Αθήναι, 1964 - 65.
4. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 19 (1964), 'Αθήναι, 1965.
5. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 20 (1965) (ὕπο ἐκτύπωσιν).
6. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 1 (1915), φωτομηχανική ἀνατύπωσις.
7. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 2 (1916), φωτομηχανική ἀνατύπωσις.
8. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 3 (1917), φωτομηχανική ἀνατύπωσις.
9. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 4 (1918), φωτομηχανική ἀνατύπωσις.
10. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 5 (1919), φωτομηχανική ἀνατύπωσις.
11. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 6 (1920/21), φωτομηχανική ἀνατύπωσις.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

1. Μ. 'Ανδρονίκου - Χ. Μακαρόνα - Ν. Μουτσοπούλου - Γ. Μπακαλάκη, Τὸ 'Ανάκτορο τῆς Βεργίνας. 'Αθήναι, 1961.
2. Κ. Χ. Φατούρου, Πατμιακή 'Αρχιτεκτονική. 'Ο ναὸς τῶν 'Αγίων 'Αποστόλων. 'Αθήναι, 1962.
3. 'Ι. Δ. Τριανταφυλλίδη, Στοιχεῖα φυσικοῦ φωτισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν 'Εκκλησιῶν, 'Αθήναι, 1964.
4. 'Α. Ξυγγοπούλου, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ 'Αγίου Νικολάου τοῦ 'Ορφανοῦ Θεσσαλονίκης. 'Αθήναι, 1964.
5. Χ. Μπούρα, Βυζαντινὰ Σταυροθόλια μὲ νευρώσεις. 'Αθήναι, 1965.
6. D. Callipolitis - Feytmans, Les «Loutéria» attiques (ὕπο ἐκτύπωσιν).
7. Μ. Νυσταζοπούλου, 'Η ἐν τῇ Ταυρικῇ Χερσονήσῳ πόλις Σουγδαία ἀπὸ τοῦ ΙΓ' μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος (ὕπο ἐκτύπωσιν).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΔΗΓΟΙ

1. Carl Blegen - Marion Rawson, Τὸ 'Ανάκτορο τοῦ Νέστορος (μετάφραση Γ. Α. Παπαθανασοπούλου). 'Αθήναι, 1964.
2. 'Αγνῆς Σακελλαρίου - Γ. Παπαθανασοπούλου, 'Εθνικὸ 'Αρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Α' Προϊστορικὲς Συλλογές. Σύντομος 'Οδηγός. 'Αθήναι, 1964.
3. N. Platon, A Guide to the Archaeological Museum of Heraclion. Athens, 1964.
4. N. Platon, Führer durch das Archäologische Museum von Heraklion. Athen, 1964.
5. Agnes Sakellariou - G. A. Papathanassopoulos, National Archaeological Museum: A. Prehistoric Collections. A Brief Guide (translated by Helen Wace, Elizabeth Wace - French and Ariadne Koumari - Sanford). Athens, 1964.
6. Σύντομος 'Οδηγός τοῦ Μουσείου 'Ακροπόλεως (ὕπο ἐκτύπωσιν).
7. A Concise Guide to the Acropolis Museum (translated by Helen Wace) (ὕπο ἐκτύπωσιν).
8. 'Αμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν, 'Οδηγός τῆς 'Αρχαίας 'Αγορᾶς τῶν 'Αθηνῶν (μετάφρασις Σ. Πλάτωνος) (ὕπο ἐκτύπωσιν).

Διὰ πᾶσαν παραγγελίαν ἢ ἀνταλλαγὴν:

Κ^{αν} ΑΘΗΝΑΝ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

'Επιμελήτριαν Δημοσιευμάτων, 'Εθνικὸν 'Αρχαιολογικὸν Μουσεῖον, Τσούτσα 1, 'Αθήναι (147)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Α΄ ΜΕΡΟΥΣ

ΣΕΜΝΗΣ ΚΑΡΟΥΖΟΥ, «Ἡρώες Ἀγνοί» σ' ἓναν ἀττικό κρατήρα (Πίν. 1 - 11)	σελ. 1 - 16
Σ. Γ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ, Ὁ ὄρφικὸς πάπυρος τῆς Θεσσαλονίκης (Πίν. 12 - 15)	» 17 - 25
J. THREPSIADES - E. VANDERPOOL, Themistokles' Sanctuary of Artemis Aristoboule (Πίν. 16 - 21)	» 26 - 36
GOTTFRIED GRUBEN, Das Quellhaus von Megara (Πίν. 22 - 28)	» 37 - 41
Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀρχαϊκὴ γραπτὴ κεραμεικὴ ἐκ τοῦ οἴκο- πέδου Ἀγγελοπούλου (Πίν. 29 - 37)	» 42 - 61
Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Προϊστορικὴ κεραμεικὴ νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως (Πίν. 38 - 44)	» 62 - 72
Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐρυθρόμορφη οἰνοχόη τοῦ Μουσείου Καβάλας (Πίν. 45 - 50)	» 73 - 78
Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑ, Ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ ἐκ Μεγαρίδος (Πίν. 51 - 53)	» 79 - 83
ΦΩΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Μιὰ ἄγνωστη νεκρόπολη τῆς Χαλκιδικῆς (Πίν. 54 - 63)	» 84 - 112
Π. ΘΕΜΕΛΗ, Ἡ δέσποινα τοῦ Στρατονίου (Πίν. 64 - 67)	» 113 - 115
Θ. ΚΑΡΑΓΩΡΓΑ, Λακωνικὰ Γοργόνεια (Πίν. 68 - 73)	» 116 - 122
ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Α' Σπαρτιατικοὶ ἀρχαϊκοὶ τάφοι καὶ ἐπιτάφιος μετ' ἀναγλύφων ἀμφο- ρεῦς τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου (Πίν. 74 - 77)	» 123 - 163
Β' Ὁ νέος ἀμφορεὺς τῆς Σπάρτης. Οἱ ἄλλοι μετ' ἀναγλύφων ἀμφορεῖς τοῦ λακωνι- κοῦ ἐργαστηρίου (Πίν. 78 - 103)	» 164 - 265
ΝΤ. ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, Ἐπιγραφικαὶ σημειώσεις (Πίν. 104 - 108)	» 266 - 272
Περίληψεις Μελετῶν	» 273 - 288

ΠΙΝΑΚΕΣ Α' ΜΕΡΟΥΣ

1 - 3	Ἐθν. Μουσείο.	Ἐρυθρόμορφος κρατήρας
4	Ἐθν. Μουσείο.	Πλάγια ὄψη τοῦ ἐρυθρόμορφου κρατήρα
5 α - β	Ἐθν. Μουσείο.	Ἐρυθρόμορφοι καλυκωτοὶ κρατήρες
6 α - β	Ἐθν. Μουσείο.	Ἀπὸ ἐρυθρόμορφο καλυκωτὸ κρατήρα, Διόνυσος καὶ Μαινάδες
7 α - β	Ἐθν. Μουσείο.	Ἐρυθρόμορφοι κρατήρες
8	Ἐθν. Μουσείο.	Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο (ἀπὸ σχέδιο τοῦ Γκούζη)
9	Ἐθν. Μουσείο.	Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο
10	Ἐθν. Μουσείο.	Ἐπιτάφιο μνημεῖο
11	Ἐθν. Μουσείο.	Τμῆμα τοῦ ἐπιταφίου μνημείου
12 α	Θεσσαλονίκη (Ἀρχ. Μουσείο).	Ὀρφικὸς πάπυρος. Τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ δύο κομμάτια τοῦ παπύρου ἀμέσως μετὰ τὴν εὕρεσή του καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποκόλληση τῶν ἐπαλλήλων φύλλων. Διακρίνεται κείμενο ἀπὸ τὸ μέσο τῆς στήλης 18
12 β	Θεσσαλονίκη (Ἀρχ. Μουσείο).	Ὀρφικὸς πάπυρος. Τέλος τῆς στήλης 7, ἀρχὴ τῆς στήλης 8 (φαίνεται ἡ ἀλλαγὴ καλάμου)
13 α	Θεσσαλονίκη (Ἀρχ. Μουσείο).	Ὀρφικὸς πάπυρος. Τέλος τῆς στήλης 13 καὶ ἀρχὴ τῆς στήλης 14
13 β	Θεσσαλονίκη (Ἀρχ. Μουσείο).	Ὀρφικὸς πάπυρος. Μέσο τῆς στήλης 15
14 α	Θεσσαλονίκη (Ἀρχ. Μουσείο).	Ὀρφικὸς πάπυρος. Μέσο τῆς στήλης 17
14 β	Θεσσαλονίκη (Ἀρχ. Μουσείο).	Ὀρφικὸς πάπυρος. Τέλος τῆς στήλης 17, ἀρχὴ τῆς στήλης 18
15 α	Θεσσαλονίκη (Ἀρχ. Μουσείο).	Ὀρφικὸς πάπυρος. Μέσο τῆς στήλης 19
15 β	Θεσσαλονίκη (Ἀρχ. Μουσείο).	Ὀρφικὸς πάπυρος. Τέλος τῆς στήλης 22
16	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. General View of Excavation with Acropolis in the Background
17 α	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. General View of Temple from Southwest
17 β	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. General View of Excavation from East
18 α	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. General View of the Temple from Southwest and above
18 β	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. View from Southwest
19 α - c	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. Three Views of Porch showing Inscribed Stele and Stub of Stele as found
19 d	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. Porch showing Bothros opened but not yet excavated
20 α	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. Stub of Stele. Inscribed Stele and Altar
20 β	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. Detail of Anta Block
20 c	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. Foundation for Altar
20 d	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. Detail of Temenos Wall
21 α - β	Ἀθῆναι.	Artemis Aristoboule. Fragments of Krateriskoi and Terracotta Lamps
22 α	Μέγαρα.	Das Quellhaus von Süden
22 β	Μέγαρα.	Das Quellhaus von Norden
23 α	Μέγαρα.	Bronzeverschluss des Schöpfbeckens (eingefalzter Schieber, oben die Halterung)

23 b	Μέγαρα.	Abfluss des Schöpfbeckens
24 a	Μέγαρα.	Ostwand und Säulen
24 b	Μέγαρα.	Oktogonales Kapitel
25 a	Μέγαρα.	Als Pfeilervorlage wiederverbauter Innen - Architrav
25 b	Μέγαρα.	Mittelschranken
26 a	Μέγαρα.	Pfeilerstandspur auf der Querschranke, dahinter spätere Vorlage
26 b	Μέγαρα.	Ecktriglyphe der Pfeilerstellung auf der Querschranke
27 a	Μέγαρα.	Triglyphe der Süd-Front (?)
27 b	Μέγαρα.	Schöpfbrüstung
28 a	Μέγαρα.	“Westbau” von Süden
28 b	Μέγαρα.	Spätarchaisches Kapitell aus der Hinterfüllung der Ostwand
29 α - γ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Θραύσματα μελανομόρφων ἀμφορέων
29 δ	Ἀθήναι. Ἰδ. Συλλογή	Ἀγγελοπούλου. Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Θραύσματα μελανομόρφων ἀμφορέων
30 α - δ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Θραύσματα μελανομόρφου ἀμφορέως
31 α, β	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Ἀμφορεῖς
31 γ - ζ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Οἰνοχόαι (τὰ ε-ς πιθανῶς συνανήκουν)
31 η	Ἀθήναι. Ἰδ. Συλλογή	Ἀγγελοπούλου. Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Οἰνοχόη
32 α, δ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Οἰνοχόαι
32 β	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Λήκυθος
32 γ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Ὀλπη
32 ε - ς	Ἀθήναι. Ἰδ. Συλλογή	Ἀγγελοπούλου. Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Ὑδρίαί
32 ζ	Ἀθήναι. Ἰδ. Συλλογή	Ἀγγελοπούλου. Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Λέβης γαμικῶς
33 α, δ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Ὑψίποδες βάσεις
33 β, γ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Πώματα
33 ε - ζ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Κλειστά ἀγγεῖα
34 α - δ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Κύλικες μελανόμορφοι
34 ε	Ἀθήναι. Ἰδ. Συλλογή	Ἀγγελοπούλου. Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Κύλικες μελανόμορφοι
35 α - ζ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Κρατῆρες μελανόμορφοι
36 α, δ, ε	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Κρατῆρες μελανόμορφοι (τὰ β - γ συνανήκουν). Δίνος
36 β, γ	Ἀθήναι. Ἰδ. Συλλογή	Ἀγγελοπούλου. Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Κρατῆρες μελανόμορφοι
37 α, β	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Οικόπεδον Ἀγγελοπούλου. Six technique. Οἰνοχόη. Φιάλη
38 α	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Νοτίως Ἀκροπόλεως. Ὀστρακα Ὑπονεολιθικά
38 β	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Νοτίως Ἀκροπόλεως. Πρωτοελλαδική πρόχους
38 γ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Νοτίως Ἀκροπόλεως. Ὀστρακα Πρωτοελλαδικά
38 δ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Νοτίως Ἀκροπόλεως. Ὀστρακα Μεσοελλαδικά: ἐρυθρά μονόχρωμος κεραμεική
39 α	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Νοτίως Ἀκροπόλεως. Ὀστρακα Μεσοελλαδικά με ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν (matt painted ware)
39 β	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Νοτίως Ἀκροπόλεως. Τμήματα Μεσοελλαδικοῦ πίθου με ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν
39 γ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Νοτίως Ἀκροπόλεως. Ὀστρακα Μεσοελλαδικά με ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν
39 δ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Νοτίως Ἀκροπόλεως. Ὀστρακα Μεσοελλαδικά: Μινυεῖα
40 α	Ἀθήναι. Ἰδ. Συλλογή	Ἀγγελοπούλου. Νοτίως Ἀκροπόλεως. Μεσοελλαδική Μινυεῖος κύλιξ
40 β - γ	Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί.	Νοτίως Ἀκροπόλεως. Τμήματα Μεσοελλαδικῶν Μινυεῖων κυλίκων

40 δ	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. Μεσοελλαδική κύλιξ
41 α	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. 'Όστρακα Μεσοελλαδικά: κίτρινα Μινυεία
41 β	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. Μεσοελλαδικά άβαφη οικιακά άγγεα
41 γ	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. Μεσοελλαδικόν οικιακόν άγγειον
41 γ	'Αθήναι. 'Ιδ. Συλλογή 'Αγγελοπούλου. Νοτίως 'Ακροπόλεως. Μεσοελλαδικόν οικιακόν άγγειον
41 δ	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. Μεσοελλαδικός πίθος
42 α	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. Πηνία και σφονδύλιον Μεσοελλαδικής έποχής
42 β - ε	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. Μυκηναϊκά κύλικες (ΥΕ III α)
43 α	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. 'Όστρακα μυκηναϊκά
43 β	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. Μυκηναϊκόν είδάλιον (ΥΕ III β)
43 γ	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. Μυκηναϊκόν είδάλιον
43 δ	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. 'Ασκός μυκηναϊκός (ΥΕ III γ)
44 α	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. 'Όστρακα Πρωτοελλαδικά και Μεσοελλαδικά
44 β	'Αθήναι. Φετιχιέ Τζαμί. Νοτίως 'Ακροπόλεως. 'Όστρακα μυκηναϊκά
45 α	Μουσείον Καβάλας. Λαιμός άγγείου του Μουσείου Καβάλας, άρ. 1937
45 β	Μουσείον Καβάλας. Λεπτομέρεια της λαβής του άγγείου
45 γ	Συλλογή Tübingen. Οίνοχόη Συλλογής Tübingen, άρ. 195
46 - 49	Μουσείον Καβάλας. Λεπτομέρειες παράστασης του άγγείου άρ. 1937
50 α - γ	Μουσείον Λούβρου. Πελική, άρ. G 433
51 - 53	'Εθνικόν Μουσείον. 'Αρχαϊκή κεφαλή εκ Μεγαρίδος ('Αρ. Εύρ. 4509)
54 α - β	Μουσείον Θεσ/κης. Κιβωτιόσχημοι τάφοι
54 γ - ε	Μουσείον Θεσ/κης. Χάλκινο κράνος «χαλκιδικού» τύπου
54 ζ	Μουσείον Πειραιώς. Κράνος «χαλκιδικού» τύπου από τον Πειραιά
55 α - β	Μουσείον Θεσ/κης. Χάλκινο βραχιόλι και λεπτομέρεια του
55 γ	Μουσείον Θεσ/κης. Χάλκινο δακτυλίδι
55 δ	Μουσείον Θεσ/κης. Χάλκινη χάντρα
55 ε - ζ	Μουσείον Θεσ/κης. Χρυσά έλάσματα από περιδέραια
56 α	Μουσείον Θεσ/κης. 'Ασημένιο βραχιόλι
56 β	Μουσείον Θεσ/κης. Χάλκινα βραχιόλια
56 γ - δ	Μουσείον Θεσ/κης. Λεπτομέρειες των παραπάνω βραχιολιών
57 α - β	Μουσείον Θεσ/κης. Χάλκινες τοξωτές πόρπες
57 γ - ε	Μουσείον Θεσ/κης. 'Ασημένια σκουλαρίκια
58 α	Μουσείον Θεσ/κης. Πήλινη άγνύθα
58 β - γ	Μουσείον Θεσ/κης. Σφράγισμα της άγνύθας
59 α	Μουσείον Θεσ/κης. Μελανόμορφος σκύφος
59 β	Μουσείον Θεσ/κης. Κοτύλη «κορινθιακή»
59 γ, ε	Μουσείον Θεσ/κης. Μελανόγραφη λευκή λήκυθος
59 δ	Μουσείον Θεσ/κης. Μικρή άρυβαλλόσχημη λήκυθος
60 α-β, δ	Μουσείον Θεσ/κης. 'Ερυθρόμορφη τρίλοβη οίνοχόη και λεπτομέρειά της
60 γ	Μουσείον Θεσ/κης. 'Ερυθρόμορφη τρίλοβη οίνοχόη από την 'Όλυμπο
61 α, δ	Μουσείον Θεσ/κης. Κυάθιο
61 β - γ	Μουσείον Θεσ/κης. 'Αβαθείς σκύφοι
61 ε	Μουσείον Θεσ/κης. Λαβή με κομβιόσχημη προεξοχή
61 ζ	Μουσείον Θεσ/κης. Κοτύλη
61 ζ	Μουσείον Θεσ/κης. Κύλικα με χαμηλή βάση
62 α - γ	Μουσείον Θεσ/κης. Οίνοχόες
62 δ - ζ	Μουσείον Θεσ/κης. Σταμόσχημες πυξίδες
63 α	Μουσείον Θεσ/κης. Κάθωνας
63 β - ε	Μουσείον Θεσ/κης. 'Αγάνωτες χύτρες
64 α - β	Στρατόνι Χαλκιδικής. 'Η δέσποινα του Στρατονιού όπως βρέθηκε στην άνασκαφή
64 γ	Στρατόνι Χαλκιδικής. Εικονιστικό κεφάλι της έποχής των Κλαυδίων
65 α	Στρατόνι Χαλκιδικής. 'Η δέσποινα του Στρατονιού

- 65 β Ἐθνικὸν Μουσεῖον. Τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο 1005 τοῦ Ἐθν. Μουσείου
- 66 α - γ Στρατόνι Χαλκιδικῆς. Λεπτομέρειες ἀπὸ τὸ ἐπιτάφιο ἀγαλμα τοῦ Στρατονίου
- 67 α Ἐθνικὸν Μουσεῖον. Τὸ πῆλινον εἰδώλιο 16344
- 67 β Ἐθνικὸν Μουσεῖον. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη 2558
- 68 α Μουσεῖον Σπάρτης. Ἐλεφάντινον πλακίδιον ἐκ τοῦ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας (ἀρ. κατ. 7)
- 68 β Μουσεῖον Σπάρτης. Ὅστεϊνὴ σφραγὶς ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας (ἀρ. κατ. 4)
- 68 γ Μουσεῖον Τεγέας. Μαρμάρινον γοργόνειον (ἀρ. κατ. 14)
- 68 δ Μουσεῖον Σπάρτης. Πῆλινον ἐμβλημα (ἀρ. κατ. 17)
- 69 α Μουσεῖον Σπάρτης. Τεμάχιον πινακίου ἐξ Ἀγ. Παρασκευῆς Ἀμυκλῶν (ἀρ. κατ. 3)
- 69 β Μουσ. Ἡρακλείου. Πῆλινον πλαστικὸν ἐμβλημα (ἀρ. κατ. 32)
- 70 α Μουσεῖον Λούβρου. Ἀγαλμάτιον Λούβρου (ἀρ. κατ. 29)
- 70 β Μουσ. Νεαπόλεως. Πῆλινον γοργόνειον ἐκ Κύμης (ἀρ. κατ. 33)
- 71 Μουσ. Βελιγραδίου. Λαβὴ ὕδριας ἐκ Trebenishte (ἀρ. κατ. 31)
- 72 α Μουσεῖον Σπάρτης. Ἐλεφάντινον γοργόνειον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας (ἀρ. κατ. 9)
- 72 β Μόναχον. Λαβὴ κρατῆρος (ἀρ. κατ. 39)
- 72 γ Μουσεῖον Σπάρτης. Μαρμάρινον ἀκρωτήριον (ἀρ. κατ. 41)
- 73 α Βρετανν. Μουσεῖον. Λαβὴ κρατῆρος (ἀρ. κατ. 36)
- 73 β Chatillon sur Seine. Λαβὴ τοῦ κρατῆρος τοῦ Vix (ἀρ. κατ. 37)
- 74 α Σπάρτη. Ἡ τομὴ εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη ὁ ἀμφορεὺς. Δεξιὰ ὁ τοίχος τῶν Βυζαντινῶν χρόνων καὶ εἰς τὸ βάθος τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἐνὸς τῶν στομιῶν τοῦ κλιβάνου
- 74 β Σπάρτη. Ὁ ἀμφορεὺς εἰς τὴν θέσιν του. Διακρίνεται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἡ λαβὴ προστατεύεται ὑπὸ τῆς πλακῆς τοῦ δευτέρου τάφου καὶ ὁ λίθος εἰς τὸ στόμιόν του
- 75 α Σπάρτη. Αἱ κάμινοι τοῦ κλιβάνου. Εἶναι σαφῆς ὁ πάρινος κιονίσκος μετὰ ραβδώσεων εἰς τὸ μεταξὺ τῶν δύο θαλάμων διαχωριστικὸν τοίχωμα
- 75 β Σπάρτη. Εἰκῶν τῶν τάφων μετὰ τῶν καμίνων τοῦ κλιβάνου εἰς τὸ βάθος. Φωτογραφία ἀπὸ τὴν ΒΔ πλευράν. Ὁ πρῶτος τῶν τάφων ἔχει ἀνασκαφῆ καὶ διακρίνεται ὁ βυζαντινὸς τοίχος δεξιὰ, ὁ βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ καλύμματος τοῦ δευτέρου
- 76 α Σπάρτη. Εἰκῶν τοῦ χώρου ἀπὸ Β. Διακρίνεται ὁ τρόπος συντριβῆς τοῦ καλύμματος τοῦ δευτέρου τάφου ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ τοίχου. Εἰς τὸ βάθος ἡ παιδικὴ ταφὴ ἐπὶ κεράμω
- 76 β Σπάρτη. Ὁ δευτερός τάφος μετὰ τὸν καθαρισμόν. Διακρίνεται ἡ στροφή τῆς κεφαλῆς καὶ ὀλιγώτερον ἡ κάμψις τῶν ποδῶν
- 77 α Σπάρτη. Μία ἀκόμη εἰκῶν τοῦ χώρου ἀπὸ τὴν ΝΑ πλευράν. Ὁ παιδικὸς τάφος δεξιὰ
- 77 β Σπάρτη. Ὁ χώρος ἀπὸ Δ μετὰ τὸν κλιβανὸν εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον καὶ τοὺς τάφους εἰς τὸ βάθος
- 77 γ Σπάρτη. Εἰκῶν μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὅλων τῶν τάφων καὶ πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν πλακῶν εἰς τὴν θέσιν των καὶ τῆς ἐπικαλύψεως τοῦ χώρου
- 78 Μουσεῖον Σπάρτης. Ὁ νέος μετ' ἀναγλύφων ἀμφορεὺς τῶν κυνηγῶν. Ἡ φέρουσα τὸν κόσμον κυρία του πλευρά
- 79 Μουσεῖον Σπάρτης. Ἡ δευτερεύουσα καὶ ἀκόσμητος πλευρὰ τοῦ νέου ἀμφορέως
- 80 Μουσεῖον Σπάρτης. Ἡ κυρία πλευρὰ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου
- 81 Μουσεῖον Σπάρτης. Ἡ δευτέρα καὶ ἀκόσμητος ὄψις τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου
- 82 α Μουσεῖον Σπάρτης. Τεμάχιον ἀμφορέως μὲ βαίνουσαν πρὸς τὰ ἀριστερὰ σφίγγα. Ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ
- 82 β Μουσεῖον Σπάρτης. Τεμάχιον ἀμφορέως μὲ βαδίζοντας πρὸς τὰ δεξιὰ λέοντας. Ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ
- 83 α Μουσεῖον Σπάρτης. Τεμάχιον ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ μὲ ἄνω μέρος πτερωτοῦ ἵππου καὶ μαϊανδρον

83 β	Μουσείον Σπάρτης.	Τεμάχιον ἐκ ζώνης τοῦ ὤμου μὲ ἀνάγλυφον ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου (μήτρας) ἐκ τῆς ὁποίας ἔχει κατασκευασθῆ καὶ ἡ σκηνὴ τοῦ ὤμου τοῦ νέου ἀμφορέως
83 γ	Μουσείον Σπάρτης.	Τεμάχιον ἐκ τῆς ζώνης τοῦ ὤμου ἀμφορέως μὲ παράστασιν μᾶλλον κυνηγίου
84	Μουσείον Σπάρτης.	Τὸ μέγα τεμάχιον ἀμφορέως τοῦ Ἡρώου
85 α	Μουσείον Σπάρτης.	Τεμάχιον ἀμφορέως, μὲ βραχίονα πιθανώτατα κυνηγοῦ. Διακρίνονται ἀμυδρῶς ἴχνη τοῦ λαγοῦ τοῦ φερομένου εἰς τὸν ὤμον
85 β	Μουσείον Σπάρτης.	Δύο τεμάχια ἀμφορέως, τὸ ἓν ἐκ τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς ζώνης τοῦ ὤμου, τὸ ἕτερον ἐκ τοῦ κάτω μέρους τοῦ ὤμου μὲ τμῆμα τροχοῦ ἄρματος
85 γ	Μουσείον Σπάρτης.	Δύο τεμάχια ἀμφορέως, τὸ ἓν ἐκ τοῦ λαιμοῦ, τὸ ἕτερον ἐκ τοῦ ὤμου
86 α	Chatillon sur Seine.	Ἄρματα καὶ πολεμιστὰ ἐκ τοῦ λαιμοῦ τοῦ κρατήρος τοῦ Βίξ
86 β	Μουσείον Σπάρτης.	Τεμάχιον ἀμφορέως ἐκ τοῦ κάτω μέρους τῆς ζώνης τοῦ ὤμου καὶ τῆς κοιλίας
87 α	Μουσείον Σπάρτης.	Δύο τεμάχια τοῦ στελέχους τῶν λαβῶν μὲ διάφορον σχηματισμὸν τῆς τρεχούσης σπείρας
87 β	Μουσείον Σπάρτης.	Δύο βάσεις ἀμφορέων μὲ τὸ γλωσσοειδὲς θέμα καὶ ἄλλην κόσμησιν
87 γ	Μουσείον Σπάρτης.	Χεῖλωμα καὶ ἄνω μέρος τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ μὲ φυτικὴν κόσμησιν
87 δ	Μουσείον Σπάρτης.	Δύο τεμάχια ἀμφορέων ἐκ τοῦ ὤμου μὲ ταινίας φερούσας τὸ σχοινοειδὲς κόσμημα
88	Μουσείον Σπάρτης.	Ἡ ζώνη τοῦ λαιμοῦ τοῦ νέου ἀμφορέως, μὲ τὰς μορφὰς τῶν κυνηγῶν
89 α	Μουσείον Δρέσδης.	Τὸ τεμάχιον λακωνικοῦ ἀμφορέως τοῦ Μουσείου τῆς Δρέσδης
89 β	Ἐθνικὸν Μουσεῖον.	Ἡ μετόπη τοῦ κυνηγοῦ τοῦ Θέρμου
89 γ	Μουσείον Βερολίνου.	Παράστασις τῆς λακωνικῆς κύλικος τοῦ Βερολίνου μὲ τοὺς μεταφέροντας νεκροὺς συντρόφους τῶν, Σπαρτιάτας πολεμιστὰς
90	Μουσείον Σπάρτης.	Ἡ πρώτη ὀμάς τῆς παραστάσεως καὶ τὸ ζῶον τῆς ἔλλιπυς, μὲ τὸν πόδα καὶ τὴν χεῖρα τοῦ κυνηγοῦ καὶ τὸν αἰγαγρον
91	Μουσείον Σπάρτης.	Ἡ τρίτη ὀμάς τῆς παραστάσεως μὲ τὸν κυνηγὸν φέροντα τὰ αὐτὰ μὲ τὴν πρώτην ζῶα
92	Μουσείον Σπάρτης.	Ἡ δευτέρα ὀμάς τῆς παραστάσεως τοῦ μέσου τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ μὲ τὸν κυνηγὸν φέροντα ζῶα διάφορα τῶν δύο ἄλλων ὀμάδων
93 α	Μουσείον Λούβρου.	Κυνήγιον κάπρου, ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς λακωνικῆς κύλικος τῶν Παρισίων
93 β	Μουσείον Λειψίας.	Κυνήγιον κάπρου, ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς λακωνικῆς κύλικος τῆς Λειψίας
94	Μουσείον Σπάρτης.	Ἄρμα μὲ ἠνιοχοῦντα καὶ πεζὸν πολεμιστὴν. Τοῦ νέου ἀμφορέως
95	Μουσείον Σπάρτης.	Τὸ δεύτερον ἄρμα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου (μήτρας) μὲ τὸ πρῶτον. Τοῦ νέου ἀμφορέως
96	Μουσείον Σπάρτης.	Ὁ ἠνιοχῶν πολεμιστῆς καὶ ὁ ἀκολουθῶν πεζὸς
97	Μουσείον Σπάρτης.	Ἄρμα καὶ ἠνιοχῶν πολεμιστῆς μὲ ἀκολουθοῦντα πεζὸν, ἐκ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου
98	Μουσείον Σπάρτης.	Τὸ δεύτερον ἄρμα ἐκ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου καὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου (μήτρας)
99	Μουσείον Σπάρτης.	Ἄρμα μὲ τὸν ἠνιοχοῦντα καὶ τὸν ἀνερχόμενον πολεμιστὴν, ἐκ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἡρώου
100 α	Μουσείον Σπάρτης.	Ὁ ἀετὸς ἄνωθεν τοῦ ἵππου εἰς τὴν παράστασιν τῆς λακωνικῆς ὑδρίας τῆς Ἰαλυσοῦ
100 β	Βρετανικὸν Μουσεῖον.	Ἄετὸς πρὸ τοῦ ἵππου ἰπέως τῆς παραστάσεως λακωνικῆς κύλικος τοῦ Λονδίνου
101 α	Μουσείον Σπάρτης.	Ἡ ζώνη τῆς κοιλίας καὶ ἡ βᾶσις μὲ τὸ γλωσσοειδὲς κόσμημα τοῦ νέου ἀμφορέως
101 β	Μουσείον Σπάρτης.	Ἡ δεξιὰ λαβὴ καὶ τμῆμα τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ

- 102 α Μουσείον Σπάρτης. Ὁ κυνηγός τῆς τρίτης ομάδος
102 β Μουσείον Ἄργους. Ἡ πηλίνη πινακίς τοῦ Ἄργους
102 γ Μητροπ. Μουσείον
N. Ὑόρκης. Πηλίνη πλάξ μεθ' ἑρμῆον
- 103 Μουσείον Σπάρτης. Οἱ ἵπποι τοῦ νέου ἀμφορέως τῶν κυνηγῶν
- 104 α Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 6703
104 β Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 8952
104 γ Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 9430
- 105 α Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 9524
105 β Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 10266
106 α Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 10979/80
106 β Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 11433
107 α Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 11436
107 β Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 11507
108 α Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 11850
108 β Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 11547
108 γ Ἐπιγραφική Συλλογή. IG, Π², 12075

«ΗΡΩΕΣ ΑΓΝΟΙ» Σ' ΕΝΑΝ ΑΤΤΙΚΟ ΚΡΑΤΗΡΑ

(Πί ν. 1-11, Σχ έδ. 1-2)

Δέν είναι άνεξήγητο ότι, άν και παλαιότατο άπόκτημα του Μουσείου, κανέναν έρευνητή δέν παρακίνησε σέ μελέτη ή σέ δημοσίευση ό έρυθρόμορφος κρατήρας, που εικονίζεται έδω (Πί ν. 1 και Σχ έδ. 1)¹. "Όσοι έσταμάτησαν τότε πάνω άπ' αυτόν—γιατί ήταν χαμηλά βαλμένος σέ μιάν από τις παλαιϊκές προθηκές του Έθνικου Μουσείου—μπορεί νά γοητεύτηκαν από τις μορφές, από την κάπως άύλην ύπόστασή τους, μπορεί νά στάθηκαν με άπορία έμπρός στην άσυνήθιστη, τή συναρπαστική παράσταση. Γρήγορα θά την προσπέρασαν, άδυνατώντας νά βρουν κάποια εξήγηση ή νά καταλήξουν σέ μιάν ύπόθεση για τό περιεχόμενό της. Η άπόδοση της ζωγραφιάς από τον Sir John Beazley στον ζωγράφο του Οϊνομάου μάς άπαλλάσσει τουλάχιστο από τή σχετική άναζήτηση¹.

"Ας την ιδούμε όμως καλύτερα, αρχίζοντας από τό σχήμα. "Ό,τι έσώθηκε είναι τό κάτω σώμα ένός έρυθρόμορφου κρατήρα, καλυκωτού, με πλαστικά τονισμένη την άνθελωτή, την κυρτή ζώνη, από τά πλάγια της όποιας θά ύψώνονταν οί λαβές.

"Αραιά τά φύλλα των άνθελιών και σχεδόν χωρίς λυγρότητα, πέντε από κάθε πλευρά ένός κεντρικού φύλλου, που δέν ξεχωρίζει με μεγαλύτερο ύψος, πατούν σέ στενές έλικες και έναλλάσσονται με άνθη λωτού. Τά τελευταία, όπως και τά άνθέμια, φυτρώνουν από ένα σχηματοποιημένο διπλό κύκλο. "Άλλοι κύκλοι μικρότεροι είναι σκόρπιοι άπάνω και άνάμεσα στά φύλλα.

"Από τή ζωγραφιά, τή μοιρασμένη σέ δύο έπάλληλες ζώνες, σώθηκε μόνον ή κάτω, αλλά μόνο στην έμπροστινή πλευρά, έλάχιστα δέ ύπόλοιπα από τις μορφές της άπάνω ζώνης.

Τό κέντρο της παράστασης τό κατέχει βωμός με τετράγωνη βάση. "Αριστερά άπάνω σώζεται μικρή γωνία, πιθανάτα ύπόλοιπο από την έλικοειδή έπίσπεση. Δίπλα στο βωμό, σέ ύψωμα που δέν δηλώθηκε με σχέδιο, κάθεται ένας νέος, γυμνός στο άπάνω σώμα, με μακριά κόμη, στεφανωμένος. Κρατεί με τά δύο του χέρια μπροστά στο στήθος του ένα μικρό ζώο, λευκό, που θά τό έλεγε κανείς έρίφι.

"Ό νέος γυρίζει προς τά άριστερά την κεφαλή του, την έλαφρά ύψωμένη, κοιτάζοντας μία γυναίκα δρθια πίσω του, που στέκεται σέ ψηλότερο επίπεδο και κρατεί στο άριστερό του χέρι ένα στεφάνι δάφνης, δρθιο. Τήν ύπαρξη χιτώνα προδίνει ή χειρίδα του δεξιού βραχίονα, τό λεπτό ίμάτιο περιβάλλει τό κάτω σώμα, ενώ αφήνεται γυμνό τό κάτω τμήμα της κνήμης. Ένα λεπτό βραχιόλι διαγράφεται πάνω από τον καρπό του άριστερού χειριού.

"Η κόμη, άπλή, σκεπάζει τό κεφάλι καταλήγοντας πάνω σέ λαμπάδιο. Κάτω από τό δεξι πόδι της γυναίκας είναι ένας θάμνος· σάν ύπόλοιπο φύλλου πρέπει νά έρμηνευθί και τό ίχνος πίσω από τό δεξι πόδι του νέου.

1. "Αρ. Εύρ. 1435. "Από την Έρμιόνη. Beazley, ARV² 1440. Στο σχέδιο του άγγελίου πρόσφερε την τέχνη και την έμπειρία του ό ζωγράφος των Μουσείων Άλέξ. Κοντόπουλος. "Όλες οί φωτογραφίες του άγγελίου τούτου, καθώς και των άλλων του Έθνικου Μουσείου που άπεικονίζονται έδω έγιναν με πρόθυμη έπιμέλεια από τον κ. Κ. Κωνσταντόπουλο, φωτογράφο του Μουσείου.

Ἐπισημότερη ὄψη ἔχει ὁ ἄλλος νέος ἀριστερά, με μακριὰ τὴν κόμη καὶ αὐτός, στεφανωμένος, γυμνός σ' ὅλο τὸ ἀπάνω σῶμα. Κάθεται σ' ἓνα ὕψωμα πού δὲ δηλώθηκε με σχέδιο καὶ κρατεῖ στὸ ἀριστερὸ χέρι ἓνα κλωνάρι ἀπὸ τὸ ὁποῖο φυτρῶνουν δύο κλάδοι δάφνης. Τὸ ἄλλο χέρι τὸ ὑψώνει σάν γιὰ νὰ δεχτῆ τὸ μεγάλο στεφάνι με τὸ ὁποῖο ἐτοιμάζεται νὰ στολίση τὸ κεφάλι του ἢ νέα γυναίκα, ἢ ὄρθια μπροστά του.

Φορεῖ καὶ αὐτῆ, ὅπως καὶ ἡ προηγούμενη, ἱμάτιο καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸ χιτῶνα, ψηλὰ ζω-σμένον, ἴχνη τῶν πτυχῶν του δηλώνουν οἱ χρυσοκίτρινες γραμμές. Ἡ λιτὴ κόμη της, τελειώνει πάνω σὲ ψηλὸ λαμπάδιο πού δὲν ὑψώνεται κάθετο, ἀλλὰ ἔχει διάταξη σχεδὸν ὀριζόντια.

Ἀπὸ τὴν κίνηση τοῦ χεριοῦ της μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι καὶ ἡ πρώτη γυναίκα ἐτοιμάζεται νὰ στεφανώση τὸν νέο πού κάθεται ἀπέναντί της. Τὸ μισοφέγγαρο ἀνάμεσα στὰ κλαδιά βεβαιώνει ὅτι σάν ὅμοιο, δεύτερο, πρέπει νὰ ἐρμηνεύσουμε καὶ τὸ δρεπανωτὸ ἀντικείμενο πού εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ πρώτου νέου.

Περιγράψαμε τέσσερες μορφές, δηλαδὴ δύο ζευγάρια ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν πού βρίσκονται ἀριστερά ἀπὸ τὸ βωμό. Τοῦτον τὸν ἐτοποθέτησεν ὁ ζωγράφος στὸ κέντρο τῆς ζωγραφιᾶς, ἄλλες τέσσερες μορφές κατέχουν τὸ δεξιὸ μισὸ μέρος της. Πέμπτη ἢ γυναίκα πού κάθεται σὲ ὕψωμα πάνω ἀπὸ τὸ βωμὸ ἀποτελεῖ μαζί του τὸν ἄξονα, τὸ κέντρο τῆς σκηνῆς. Μόνον ἴχνος τοῦ χιτῶνα διακρίνεται πίσω ἀπὸ τὴ μέση της, κανένα δὲ ἀπὸ τὶς πτυχές, γιατί ἀφανίστηκε ἐδῶ τὸ λευκὸ ἐπίχρισμα.

Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν στὸ ἓνα ἢ στὰ δύο ὑψωμένα χέρια κρατοῦσε στεφάνια· ἀξιοπρόσεχτο εἶναι ὅτι οἱ ἄκρες τοῦ χιτῶνα κάτω ἀνεμίζονται με τρόπο πού θὰ συμβιβαζόταν με ζωερὴ κίνηση· δὲν δικαιολογεῖ μιὰ τέτοια ἢ ἀνάταση τῶν χερῶν, φαίνεται δὲ ἀπίθανο ὅτι τὸ χέρι τῆς γυναίκας αὐτῆς ἄγγιζε τὸ μισοφέγγαρο, πρᾶγμα πού θὰ ἦταν ἀδικαιολόγητο καὶ ἀνερμήνευτο.

Ὁ ὄρθιος νέος κοντὰ στὴ γυναίκα πού κάθεται, ἂν καὶ ἀντίστοιχος τοῦ ὁμοίου δεξιώτερα, στρέφει τὸ κεφάλι πίσω, συνδέοντας ἔτσι τὸ μισὸ μέρος τῆς ζωγραφιᾶς με τὰ διαδραματιζόμενα στὸ κέντρο καὶ ἀριστερώτερα. Ἐχει στάση ἡσυχῆ, με τὴ ράβδο κάτω ἀπὸ τὴ μασχάλη, χειρονομώντας διακριτικὰ με τὸ δεξιὸ χέρι· θὰ ἰδοῦμε ἀργότερα τὸ νόημα τῆς χειρονομίας αὐτῆς.

Πιθανὸ εἶναι ὅτι καὶ ἡ γυναίκα ἢ ὄρθια ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς ἄντρες θὰ κρατοῦσε στὸ δεξιὸ χέρι, τὸ ὑψωμένο, ἓνα στεφάνι προοριζόμενο γιὰ τὸ νέο πού βαδίζει πρὸς ἀριστερά. Στὸν ἀριστερὸ του βραχίονα, κλίνοντας ἑλαφρὰ τὸ σῶμα πρὸς τὰ πίσω, κρατεῖ μιὰ ψηλὴ λουτροφόρο· δὲν ἐσώθηκα ὁ λαιμὸς καὶ οἱ λαβές της, οἱ μαῦρες γραμμές στὸ ὑπόλοιπο σῶμα της ὑποβάλλουν κάποια ζωγραφιστὴ παράσταση. Τὸ ἱμάτιο φτάνει μόνον ἕως τὶς κνήμες τοῦ νέου, πίσω πέφτουν οἱ δύο ἄκρες του συγκρατημένες με μολυβένια βαρίδια. Θέλοντας νὰ δώση καὶ ἐδῶ τὴν ἐντύπωση ἐνὸς κήπου, ἀλλὰ καὶ νὰ σκεπάση τὸ κενὸ κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τῆς γυναίκας, παράστησε ὁ ζωγράφος ἓνα φύλλο ἀκανθωτὸ πού φυτρῶνει ἀπὸ μιὰν ἔλικα.

Ἀνδρική εἶναι καὶ ἡ τελευταία μορφή δεξιά, πού κάθεται σὲ ὕψωμα, με γυμνὸ τὸ ἀπάνω σῶμα καὶ κρατᾷ στὸ δεξιὸ τῆς χέρι ἓνα τετράπλευρο ἀντικείμενο, ἑλαφρὰ καὶ χωρὶς προσπάθεια. Τοῦτο ἀποκλείει σχεδὸν ὅτι εἶναι τὸ πόδι λουτροφόρου ἢ ἄλλου ἀγγείου, οὔτε ἔχει μορφή πυξίδας, εἶναι ὅμως δύσκολο νὰ ἐρμηνευθῆ ἀλλιῶς

Σχέδ. 1.
Τομὴ τοῦ
κρατήρα

παρά σάν βάση ἀγγείου καὶ μάλιστα ληκύθου, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ σχῆμα του.

Δὲν ἐξαντλεῖται μὲ τὶς ἐννιὰ αὐτὲς μορφές, ποὺ περιγράφηκαν παραπάνω, ἢ διακόσμηση τοῦ κρατήρα. Τὴν ὕπαρξη καὶ ἄλλης ἀνώτατης ζώνης μαρτυροῦν ἄλλα ἴχνη στὴν ἀριστερὴν ἄκρη: δύο γυναικὲς πλαισιώνουν ἕναν ἄντρα πιθανώτατα ὄρθιον. Ἡ πρώτη ἀριστερὰ πατάει μὲ τὸ ἀριστερὸ πόδι πάνω σὲ χαμηλὸ ὕψωμα· ἀπογυμνώνεται ἔτσι ἢ δεξιά κνήμη, ποὺ ἀναδείχεται μὲ λευκὸ χρῶμα.

Τὰ ἐπίπεδα πάνω στὰ ὁποῖα στέκονται οἱ τρεῖς αὐτὲς μορφές ἀνεβαίνουν προοδευτικά· σ' ἕνα, ποὺ βρίσκεται ψηλότερα ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο, πατάει ἢ γυναικὴ δεξιά. Τὸ ὑπόλοιπο ἀπὸ ἱμάτιο ποὺ ἀνεμίζεται ἀριστερὰ ἀφήνει νὰ συμπεράνουμε ὅτι καὶ ἄλλη τέταρτη μορφή ὑπῆρχε στὸ σημεῖο τοῦτο πάνω ἀπὸ τὸ κενὸ ποὺ σχηματίζει τὸ μαῦρο γάνωμα ἀνάμεσα στὶς δύο πλευρές.

Δὲν φαίνεται ἄσχετο μὲ τὴν παράσταση τῆς Α πλευρᾶς στὸ σημεῖο τοῦτο, τὸ ἀκρότατο, τὸ ὑπόλοιπο ἀνδρική μορφῆς ποὺ ἀνήκει στὴ Β ὄψη· κάθεται πρὸς τὰ δεξιά, ἀφοῦ τὸ χέρι, τὸ ὑπέριμετρο μεγάλο, ἐκτείνεται πρὸς τὴν σκηνὴ ποὺ περιγράψαμε. Τίποτα ἄλλο δὲν ἐσώθηκε ἀπὸ τὴν πλευρὰν αὐτή.

Ἐναντίονα πρὸς τὸ λεπτὸ σχέδιο, ἢ ποιότητα τοῦ μαύρου γανώματος δὲν εἶναι καλὴ. Στερημένο ἀπὸ λάμψη, σβησμένο στὰ περισσότερα μέρη, ἀφήνει νὰ διακρίνεται καλὰ τὸ προσχέδιο. Ἡ παχιά γραμμὴ τοῦ τελευταίου εἶναι φανερὴ ἰδιαίτερα στὸ ἀριστερὸ τμήμα, ἀλλὰ καὶ κοντὰ στὸ βωμό, ὅπως καὶ ἔμπρὸς ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ κοντινοῦ νέου, γύρω στὸ σῶμα τοῦ ὄρθιου δεξιά, καθὼς καὶ τοῦ νέου ποὺ κρατεῖ τὴν λουτροφόρο.

Παρ' ὅλη τὴν ἀσυνήθιστη λεπτότητά της ἡ γραμμὴ διατηρεῖ κάποιαν ἀναγλυφικὴν ἔξαρση στὰ περιγράμματα τοῦ προσώπου καὶ τοῦ γυμνοῦ τμήματος τῶν σωμάτων, κυρίως τῶν ἀνδρῶν. Στὶς γυναικὲς ἀντίθετα οὔτε τὰ πρόσωπα οὔτε τὰ σώματα περιβάλλονται ἀπὸ ἀνάγλυφες γραμμές, γιὰ νὰ μὴ ἀφαιρεθῆ, θὰ ἐλέγαμε, ἀπὸ τὸ λευκὸ χρῶμα τὸ κυρίαρχο στὰ σώματά τους ἢ ἄπιαστη ἐλαφρότητα.

Μὲ ἀχνὲς ἀνάγλυφες γραμμὲς δηλώθηκε καὶ τὸ δενδρύλλιο στὰ χέρια τοῦ καθισμένου νέου, οἱ στέφανοι, ὁ βωμός, ἢ λουτροφόρος. Παρόμοιας ποιότητας, ὄχι ὅμως ἀνάγλυφες εἶναι οἱ γραμμὲς ποὺ περιορίζουν τὰ σκέλη, καθὼς καὶ τὶς παρυφές τῶν ἱματίων. Μικρές, κομμένες οἱ πτυχές τούτων, σπειροειδεῖς ἢ καμπύλες θυμίζοντας ἀνάλογες τῶν ἀγγείων τοῦ Κέρτς, θέλουν ἴσως νὰ δηλώσουν ὑφάσματα λεπτὰ, ἀραχνούφαντα, « Ἄμοργινά »². Οἱ κόμης τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν δηλώθηκαν μὲ ἀραιωμένο γάνωμα πιθανώτατα γιὰ νὰ δοθῆ ἢ ἐντύπωση τοῦ ξανθοῦ χρώματος.

Ἐξετάζοντας τώρα τὴ ζωγραφιά σάν σύνολο βλέπουμε ὅτι ἡ σύνθεση εἶναι βέβαια ζυγισμένη, ὄχι ὅμως καὶ αὐστηρὰ συμμετρική. Στὶς τρεῖς μορφές τοῦ κέντρου μὲ ἀνώτατη τὴ μεσαία γυναίκα, ποὺ κάθεται πάνω ἀπὸ τὸ βωμό, ἀντιστοιχεῖ ἀπὸ κάθε μεριά μιὰ ὁμάδα τριῶν μορφῶν. Στὴν ὄρθια γυναίκα, ποὺ κλείνει ἀριστερὰ τὴν παράσταση, ἀντιστοιχεῖ δεξιά ἡ καθιστὴ ἀνδρική μορφή. Ἐναντίονα νὰ εἶναι ἀντιμέτωπὴ τῆς ἢ ἀπέναντι μορφή, ὅπως ὁ νέος τῆς ἀριστερᾶς ἄκρης, βλέπει πρὸς τὰ μέσα καὶ εἶναι ὄρθια. Στὴν ἀπέναντι γυναίκα πάλι, τὴ γυρισμένη πρὸς τὰ δεξιά, ἀντίστοιχη εἶναι ἡ ὄρθια ἀριστερὰ ποὺ κρατᾷ τὸ στεφάνι, ἀνεβασμένη καὶ αὐτὴ σὲ ψήλωμα, γυρισμένη ὅμως πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ζωγραφιάς.

2. Ὑφάσματα «Ἄμοργινά»: Ἡσύχιος στὴ λ. Ἄμοργινος καὶ Ἄμοργίς. Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 150. D.A. εἰς λ. Βλ. ἐπίσης καὶ Hermann – Blümner, Privataltert. 191.

Οί δύο νέοι πάλι, που πλαισιώνουν τὸ βωμό, ἀντὶ νὰ βλέπουν πρὸς τὸ κέντρο, ἔχουν μιὰ στροφή πρὸς τὰ ἀριστερά, ἐνῶ στὰ δύο ζευγάρια ἀντιστοιχοῦν δεξιὰ οἱ τέσσερις μορφές που ἀποτελοῦν μιὰ ἐνιαίαν ομάδα, δὲν εἶναι μοιρασμένες, ὅπως ἐκεῖνα.

Μὲ τὴν ποικιλία αὐτὴ που ἐδόθηκε στὴν καταμερισμένη σύνθεση ὄχι μόνο κερδήθηκε κάποια ζωγραφικὴ κίνηση, ἀλλὰ τονίστηκε καὶ ἡ ἔννοια τοῦ περιεχομένου. Παρουσιάζεται ἔτσι ὅτι οἱ δύο ἀνδρικές μορφές δεξιὰ, μόλις τώρα γίνονται δεκτὲς στὸν ὑπαίθριο χῶρο, ὅπου ἔχουν πιά καθίσει οἱ δύο ἄλλοι νέοι καὶ δέχονται τὰ στεφάνια τὰ πλεγμένα ἀπὸ τὰ τρυφερὰ γυναικεῖα χέρια. Ἐὰν ὁ ἀγγειογράφος ἀκολούθησε ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ ἀρχέτυπο, που πιθανώτατα θὰ συνεχιζόταν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ μὲ ἄλλες παρόμοιες μορφές, αὐτὸ μένει ἀναγκαστικὰ ἓνα ἀναπάντητο ἐρώτημα.

Ὅσο γιὰ τὴν ἀπάνω ζώνη δὲν μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ὑπόλοιπα τῆς διάταξη τῶν ἄλλων μορφῶν. Φαίνεται μόνο ὅτι κοντὰ στὴ νοτιὰ κάθετη, που ὑψώνεται ἀπὸ τὸ βωμό καὶ ἀπὸ τὸ μισοφέγγαρο ἕως τὸ ψηλότερο σημεῖο τῆς ἀπάνω ζώνης, παριστάνεται, ἄγνωστο ἂν καθισμένη ἢ ὄρθια, μιὰ ἄλλη, τέταρτη μορφή. Ἀνώμαλα θὰ διαμορφωνόταν τὸ ἐπίπεδο καὶ στὴ δεξιὰ πλευρὰ τῆς ἀπάνω ζώνης.

Στὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ μορφές που δὲν ἐσώθηκαν δεξιὰ θὰ στέκονταν, ἀντίστοιχες μὲ τὶς ἄλλες ἀριστερὰ, σὲ ἐπίπεδα που χαμηλώναν προοδευτικὰ, ἐμπόδιο εἶναι ἡ γυναίκα ἢ ὄρθια μπροστὰ στὸ νέο μὲ τὴ λουτροφόρο.

Μποροῦμε ἔτσι νὰ συμπεράνουμε τοῦτο τουλάχιστο, ὅτι ἡ ἀνταπόκριση ἀνάμεσα στὰ δύο τμήματα τῆς ἀπάνω ζώνης δὲν ἦταν, ὅπως οὔτε καὶ κάτω, ἀπόλυτα συμμετρική· οἱ ἀκρότατες μορφές δεξιὰ θὰ παρασταίνονταν σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπ' ὅ,τι οἱ ἀντίστοιχες ἀριστερὰ. Πῶς θὰ γέμιζε τὸ κενὸ που δημιουργεῖται ἔτσι δεξιὰ, ἂν μὲ μιὰ μορφή πετούμενη ἢ μὲ ἓνα κεφάλι που πρόβαλλε ἀπὸ τὸ βράχο, μὲ δέντρο ἢ μὲ τίποτα ἄλλο, θὰ ἦταν τολμηρὸ νὰ συμπεράνουμε.

Ἐναμφίβολο εἶναι ὥστόσο ὅτι θὰ ὑπῆρχαν ἀνταποκρίσεις ἀνάμεσα στὶς δύο ζώνες, ἀπόκρυφες ἢ φανερές, που θὰ τοὺς χάριζαν κάποια ἐνότητα, θὰ «ἔδεναν» τὴν ὅλη εἰκόνα σὲ μιὰ ὁλοκληρωμένη σύνθεση.

Ἡ παράσταση εἶναι τόσο μοναδική, ὥστε δὲν μπορούμε νὰ ἐπικαλεστοῦμε καμιὰ ὁμοιὰ τῆς, οὔτε εἶναι συχνοὶ οἱ κρατῆρες μὲ διαστάσεις τέτοιες, που νὰ ἐπιτρέπουν ζωγραφιὲς μὲ ὁμοία ἀνάπτυξη σὲ πλάτος. Ἐξιοπαρατήρητο εἶναι ὥστόσο ὅτι σὲ ἓνα ἄλλο ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἴδιου ζωγράφου, στὸν κρατῆρα τοῦ Οἰνομάου, ὑπάρχει ἀνάλογη χιαστικὴ σχέση στὴ διακόσμηση³: ἀπὸ κάθε μεριὰ τοῦ ἐνωτικοῦ κεντρικοῦ ἄξονα, τοῦ βωμοῦ, πάνω ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὀρθώνεται ἡ κάθετη τοῦ ξοάνου τῆς Ἀρτέμιδος, εἶναι ἀριστερὰ τὸ ἄρμα τοῦ Οἰνομάου, κάτω δεξιὰ τοῦ Πέλοπος μὲ τὴν Ἰφιγένεια.

Ἀπόπειρες παρόμοιες ἀνταπόκρισης συναντοῦμε στοὺς καλυκωτοὺς κρατῆρες τοῦ ζωγράφου τοῦ Κάδμου, που στάθηκε ὡς πρὸς τοῦτο πιθανώτατα πρότυπο γιὰ τὸν ζωγράφο μας· στὸν κρατῆρα μας παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ συμμετρικὴ αὐτονομία τῆς κάτω ζώνης που χαρακτηρίζει τὸν κρατῆρα τοῦ ζωγράφου τοῦ Κάδμου στὸ Ermitage καὶ προχώρησε πρὸς μιὰ σύνθεση ἐλευθεριώτερη, χαρίζοντας ἔτσι κίνηση, ἀτμόσφαιρα καὶ ζωὴ⁴.

3. Κρατῆρ Οἰνομάου: F. R. III, 151 καὶ πίν. 146. Πρῶτος ὁ Buschor ἀπόδειξε ἐκεῖ ὅτι εἶναι ἀττικὸ τὸ ἀγγεῖο τοῦτο που τὸ θεωροῦσαν ἕως τότε Ἰταλιωτικὸ. Beazley ARV² 1440.

4. Κρατῆρ Ermitage: C.R. 1861 πίν. 3-4. Metzger, Répr. πίν. 37, 269. Webster, Art and literature πίν. 4β, 5β. ARV² 1185,7. Ἡ ἀδιαφορία γιὰ ἀξονικὴ σχέση τῆς ἀπάνω μὲ τὴν κάτω ζώνη εἶναι ἐκδηλὴ στὴ ζωγραφιὰ τοῦ θαυμαστοῦ κρατῆρα στὸ Schloss Fasanelle, ἔργου τοῦ ζωγράφου τοῦ Κέκροπος: ARV² 1346.

Ἀπὸ τὴ διάμετρο τοῦ κάτω τμήματος τοῦ κρατήρα, μετὰ τὴν ἀνθεωτὴ ζώνη (0,32 μ.) συμπεραίνουμε ὅτι θὰ εἶχε σημαντικὸ ἄνοιγμα· ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὶς ἀναλογίες σὲ ἄλλους κρατήρες ἀνάμεσα στὸ κέντρο τοῦ σώματος καὶ τοῦ καλυκωτοῦ χείλους, ἡ διάμετρος ἀπάνω θὰ ἦταν τὸ λιγώτερο 0,50 μ.

Δὲν ἔχει ἀρχίσει ἀκόμη ἡ ὑπερβολικὴ ραδινότητα τοῦ σχήματος· τὸ σῶμα πλατύ, στέκεται σὲ μιὰ βαριὰ βάση, οἱ λαβὲς ὀρθώνονται ἀρκετὰ ἀπομακρυσμένες ἀπὸ τὸ σῶμα, ὅπως σ' ἓνα θελκτικὸ καλυκωτὸ κρατήρα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, συγγενικὸν ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὸ σχῆμα μετὰ τὸν ἀποσπασματικὸν ἀπὸ τὴν Ἑρμιόνη (Πί ν. 5β). Στὸ ἰσοροπημένον ἀκόμη σχῆμα του εἶναι ἐκδηλη ὡστόσο ἡ ζήτησις τῆς λυγρότητας, ἡ ἀνάγκη τῆς φυγῆς⁵.

Κάποια χρονολογικὴ σχέση μετὰ τὸν κρατήρα τῆς Ἑρμιόνης δείχνει μαζί μετὰ τὴν ἀφθονία τοῦ λευκοῦ χρώματος καὶ τὴν ἀβρότητα τοῦ σχεδίου· τὸ τρυφερὸ πρόσωπο τοῦ Διονύσου εἶναι ἀδελφικὸ μετὰ τῶν νέων τοῦ κρατήρα μας, ὅμοια τὰ σώματα τῶν Μαινάδων καὶ ἡ διαφάνεια τῶν ἐνδυμάτων τους (Πί ν. 6α-β).

Παρ' ὅλα τούτα τὸ πλάτος τοῦ κρατήρα ἀπὸ τὴν Ἑρμιόνη, ἰδιαίτερα κάτω ἀπὸ τὴν παράστασι, ὑποχρεώνει νὰ συμπεράνουμε γι' αὐτὸν ἓνα σχῆμα πλησιέστερον πρὸς τὴ φάσι τὴν ἀμέσως προηγούμενη, πού τὴν ἐκπροσωπεῖ ἓνας κρατήρας τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, μετὰ παράστασι ἀνερμήνευτη: Ἀνατολίτες μετὰ σκυλιὰ (Πί ν. 5α)⁶.

Ἀρκεῖ νὰ προσέξῃ κανεὶς τὸ σχῆμα τῶν λαβῶν, πού ὀρθώνονται παράλληλα πρὸς τὸ σῶμα, ὄχι σὲ σύγκρουση μετὰ αὐτό, ὅπως στὸν προηγούμενον κρατήρα, ἀρκεῖ νὰ σταθῇ στὸ γεροδεμένον, πλατὺ σχῆμα μετὰ τὴν ἀνοιχτὴν βάση γιὰ νὰ πιστοποιήσῃ τὴν διαφορὰ. Δὲν χωράει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀρχαιότερη ἡλικία τοῦ κρατήρα μετὰ τοὺς Ἀνατολίτες σχετικὰ μετὰ τὸν ἀρ. 12603.

Μακρινοὶ πρόγονοι τοῦ πρώτου εἶναι ὁ κρατήρας τοῦ Ἐξηκίου ἀπὸ τὴν Ἀγορά, ὅπως καὶ τοῦ Εὐφρονίου στὸ Arezzo⁷. Ἀπὸ τὴν παράδοσι αὐτὴ κατάγεται τὸ καλοχτισμένον πόδι, ὁ τεκτονικὸς χωρισμὸς τῶν μελῶν τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ ἀνάπτυξίς του σὲ πλάτος. Γύρω στὰ 400 π.Χ., στὴν ἐποχὴ τῆς μεταμετειακῆς σταθερότητας, εἶναι ἡ πιθανὴ χρονολόγησις τοῦ κρατήρα μετὰ τοὺς Ἀνατολίτες, εἴκοσι ἕως τριάντα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν κρατήρα τῶν Μαινάδων.

Πρέπει νὰ προχωρήσουμε στοὺς νεότερους γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὴ ριζικὴ μεταβολὴ (Πί ν. 7α)⁸. Χρησιμοποιώντας ὅλα τὰ στοιχεῖα τῶν ἀρχαιότερων σχημάτων, ἐνῶ κρατεῖ τὴν παράδοσίν τους, προχωρεῖ ὁ πλάστης τοῦ κρατήρα τούτου σὲ μιάν ἀνανέωσι ἐκφραστικὴ τοῦ νέου ἰδανικοῦ. Τὸ πρῶτον φανερὸ χαρακτηριστικόν, τὸ στένεμα τῶν μελῶν, συνοδεύεται ἀπὸ τὸ ἀνέβασμα ἐκεῖνο σὲ ὕψος, πού εἶναι τὸ θελκτικὸ γνῶρισμα τῶν ἀγαλμάτων τοῦ 4ου αἰῶνα.

Brommer, *Antike Kleinkunst* πίν. 20. CV. Schloss Fasenerie I, πίν. 46 - 48. Στὸν δεύτερον κρατήρα τοῦ ἴδιου ζωγράφου ἢ Ἀθηναῖ τοῦ κέντρου ἀποτελεῖ μιὰ κάθετη συνδετικὴ τῆς ἀπάνω μετὰ τὴν κάτω ζώνη: CV ἐκεῖ, πίν. 49.

5. Ἀρ. Εὐρ. 12603.

6. Ἀρ. Εὐρ. 12489. ARV² 1409 (τοῦ ζωγράφου τοῦ Μελεάγρου).

7. *Hesperia* VI (1937), 469 κ.έ., XXV (1956), 344 κ.έ. (O. Broneer). Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος 113, εἰκ. 81. Κρατὴρ Φαρσάλων: AE. 1952, 96 - 116 (Βερδελῆς). *Hesp.* 25 (1956), πίν. 51 b - d. Beazley ABV 148. Κρατὴρ Arezzo: Pfuhl εἰκ. 395. V. Bothmer, *Amazons* πίν. 69,3. ARV² 15.

8. Ἀρ. Εὐρ. 12542. Schefold, UKV, ἀρ. 213, πίν. 48,1. *JdI* 57 (1942), 155, εἰκ. 13 (K. Peters).

Ἐξιοπαράτηρητη εἶναι ἡ σχέση τοῦ καλυκωτοῦ ἀνοίγματος μὲ τὴν ὀριζόντια τῶν λαβῶν, ἢ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸ σχῆμα καὶ στὶς στριφτές λαβές, ἢ σχέση ἀνάμεσα στὸ στένεμα ὄλου τοῦ κάτω σώματος καὶ στὸ ἄπλωμα τοῦ καλυκωτοῦ χεῖλους. Παρόμοιο τοῦτο μὲ τὸ ἀνοιχτὸ στόμιο τῶν λουτροφόρων τοῦ 4ου αἰώνα βοηθάει στὴν ἐντύπωση μιᾶς κομπῆς, καθαρὰ διαγραμμαμένης, ἀλλὰ ἀνήσυχης καὶ κινήμενης μορφῆς.

Ἐξιοσημείωτο ἀνάμεσα στὰ νέα στοιχεῖα εἶναι καὶ τὸ ὅτι ἔχει σχεδὸν καταργηθῆ ἡ τεκτονικὴ λειτουργία τῆς ἀνάγλυφης ταινίας ἀνάμεσα στὶς λαβές καὶ κάτω ἀπὸ τὶς μορφές· ἢ καμπύλη ποῦ ὑψώνεται ἀπὸ τὴ βάση στὸ σῶμα, ἀντὶ νὰ κόβεται ἀπὸ τὸ κόσμημα, ὅπως στὸν κρατῆρα μὲ τοὺς Ἀνατολίτες, ὑψώνεται ἀπείραχτη, ἐνιαία.

Πῶς πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ ἡ ριζικὴ τούτη ἀλλαγὴ; Θὰ ἔλεγα ὅτι δὲν ἔγινε χωρὶς τὴν ἐπίδραση ἑνὸς ἄλλου συγγενικοῦ σχήματος, ποῦ ἀναπτύσσεται ἰδιαίτερα στὸν 4ον αἰώνα, τοῦ κωδωνόσχημου κρατῆρα. Ἐναν ὄχι καλὰ διατηρημένον, τὸν κάνει ξεχωριστὰ ἀγαπητὸν ἢ ρυθμικὴ κίνηση τῶν χορευτριῶν (Πίν. 7β)⁹. Τὸ πεταμένο τύμπανο, οἱ Ἑρωτιδεῖς ποῦ πετοῦν, οἱ Σάτυροι, οἱ κινήσεις τῶν γυναικῶν, οἱ συγκρατημένες ἀκόμη, δείχνουν ὅτι μόλις τώρα ξανοίγονται ὄλοι στὴ μέθη τοῦ χοροῦ, *αὐτίκα γὰ πᾶσα χορεύσει* (Βάκχες 114).

Σὰν νὰ ἐξήλεψαν οἱ κεραμοῦργοι τὴν καμπύλη ποῦ ἀνεβαίνει στοὺς τέτοιους κρατῆρες, τοὺς κωδωνόσχημους, ἀπὸ τὸ πόδι στὸ σῶμα, τὴ λαγαρὴ καὶ ἀπείραχτη ἀπὸ κάθε παρεμβολή, θέλησαν νὰ τὴ μεταφέρουν καὶ στοὺς καλυκωτοὺς κρατῆρες. Παραμερίζοντας τὶς λαβές, μειώνοντας τὴν πλαστικὴν ἔξαρση τῆς διακοσμητικῆς ζώνης, θέλησαν νὰ ἐξομοιώσουν στὸ σημεῖο τοῦτο τὸ σχῆμα τοῦ καλυκωτοῦ μὲ τοῦ κωδωνόσχημου κρατῆρα, αἰσθάνθησαν ὅμως ὅτι ἔπρεπε νὰ σταματήσουν ἐδῶ ὑψώσαν πάνω ἀπὸ τὸ κόσμημα σχεδὸν κάθετα τὸ περίγραμμα τοῦ καλυκωτοῦ κρατῆρα, ποῦ δὲ στηρίζεται πιά σὲ βاریα βάση, ἀλλὰ ὑψώνεται μὲ «φωτικότητα», ραδινό.

Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ κρατῆρα ἀπὸ τὴν Ἑρμιόνη θὰ στηριχτοῦμε κυρίως στὴν τεχντροπία τῆς ζωγραφιᾶς, στὴ χαρακτηριστικὴ διάπλαση τῶν μορφῶν. Ψηλόλιγνες καθὼς εἶναι, χωρὶς τονισμό τῆς μέσης, μὲ λεπτὰ τὰ σκέλη, μὲ καμπύλα τὰ ἐξωτερικὰ περιγράμματα τους, κατατάσσονται χωρὶς δυσκολία δίπλα σὲ χρονολογημένα ἔργα: στὸ ψηφισματικὸ ἀνάγλυφο τοῦ 375/6, ὅπου ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι ἀδελφὴ τῆς ὄρθιας γυναίκα, αὐτῆς ποῦ στέκεται δίπλα στὸν νέο μὲ τὸ ἐρίφι· δεύτερο συγγενικὸ ἔργο εἶναι ὁ Παναθηναϊκὸς ἀμφορέας τοῦ Κίττου, στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο¹⁰. Στὸ ἱμάτιο ποῦ φορεῖ ὁ κριτῆς τοῦ τελευταίου ἀμφορέα εἶναι ὅμοια ἢ διάταξη τῶν πτυχῶν πάνω στὸ ἀριστερὸ σκέλος: δέσμες λεπτῶν γραμμῶν σὲ ἀνθεμωτὸ σχῆμα. Πάνω ὅμως ἀπ' ὅλα ἡ στάση καὶ τὸ ἐξωτερικὸ περίγραμμα τοῦ σώματος τοῦ κριτῆ αὐτοῦ, καθὼς καὶ τὸ ἄνετο, τὸ δεξιὸ σκέλος, εἶναι τόσο ὅμοια στὴν ὄρθια γυναίκα τοῦ κρατῆρα, ὥστε ἕνας βιασι-

9. Ἄρ. Εἰρ. 1382. Schefold UKV. ἀρ. 61, πίν. 37,2.

10. Ἀνάγλυφο 375/6 π.Χ. (Ἀθηνῶν - Κερκύρας). Σβορώνου, Ἑθν. Μουσεῖον πίν. 103. Diepolder, Att. Grabr. 36 εἰκ. 9. RM. 47 (1932), 56 κ.έ., 91 καὶ πίν. 20,2 (H. Speier). Dohrn, Att. Plastik 79. Süsserott, Gr. Pl. 47, πίν. 3,2. Ἀμφορεὺς Κίττου: Speier, δ.π. 92. Süsserott 47, 74 κ.έ., σημ. 159 καὶ πίν. 3,3. AJA 47 (1943), 455 (Beazley). Ἀπὸ τὴν πλαστικὴ ἐσχέτισε ὁ Buschor τὴ στήλη τῆς Μνησαρέτης μὲ ἀγγεῖα γύρω στὸ 375 π.Χ., «ἐποχὴ τῆς ἐπιδαύρειας δραστηριότητος τοῦ Τιμοθέου»: FR. III, 155. Συγγενέστατη μὲ τὶς γυνακεῖες μορφές τοῦ κρατῆρα τῆς Ἑρμιόνης ἢ τρυφερῆ Ἀριστομάχη τῆς ἐπιτύμβιας στήλης τοῦ Ἐδιμβούργου (JHS 1885, πίν. Β. Moebius, Orn. πίν. 15β) στεφανώνεται πάνω μ' ἕνα ἀνθέμιο ποῦ τὸ κατατάσσει ὁ Moebius στὰ χρόνια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

κός και θερμώιμος μελετητής θά ἔκλινε νά πιστέψη ὅτι τὸ ἴδιο χέρι ζωγράφισε τὸν ἐρυθρόμορφο κρατήρα τῆς Ἑρμιόνης καὶ τὸν μελανόμορφον ἀμφορέα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

Λίγο ἀργότερα, ὅσο πλησιάζουμε πρὸς τὰ μέσα τοῦ αἵωνα, μιὰ ἐπιδρομὴ κλασσικισμοῦ θά φέρη, μαζί μὲ τὴν κατάλυση τῶν καμπυλῶν, κάποια ξηρότητα στὴ γραμμικὴ σύσταση, ἀλύγιστη σταθερότητα στὴ στάση, παράλληλα ὅμως θά προχωρήσουν οἱ ζωγράφοι μὲ συνέπεια στὴν ἀναζήτηση τοῦ βάθους.

Δὲ συναντοῦμε τέτοια προσπάθεια στὶς μορφές τοῦ κρατήρα μας. Παρ' ὅλη τὴ στροφή πού ἔχουν μερικὲς γύρω στὸν ἄξονά τους—ὁ νέος μὲ τὸ ἐρίφι, ὁ ὄρθιος νέος δεξιά—εἶναι ὅλες ἀναπτυγμένες στὴν ἐπιφάνεια, δὲν δείχνουν τὴν πρόθεση νά συγκρουστοῦν μαζί τῆς προχωρώντας μέσα σ' ἓναν ἰδεατὸ χῶρο. Ἡ ἔλλειψη αὐτὴ δὲ ζημιώνει τὴν ἐντύπωση τῆς εἰκόνας μας, ἀντίθετα εἶναι πολὺ εὐπρόσδεκτο ὅτι μιὰ γαλήνη ἀπλώνεται πάνω ἀπὸ τὶς μορφές, τὶς σκέπει μιὰ διάχυτη ἀπαλότητα, ἡ ρέμβη ἑνὸς ὄνειρου. Ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἄσχετο μὲ τὸ θέμα πού ἱστορεῖται, θά τὸ γνωρίσουμε στὴν ἀκόλουθη ἐξέταση.

ΤΟ ΘΕΜΑ

Ἡ σπουδαιότερη σημασία τοῦ κρατήρα τῆς Ἑρμιόνης βρίσκεται ὡστόσο στὸ θέμα τὸ παράδοξο καί, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, μοναδικό.

Σὰν κύρια πρόσωπα τῆς παραστάσεως παρουσιάζονται, εἶδαμε, οἱ δύο καθισμένοι νέοι, τοὺς ὁποίους ἐτοιμάζονται νά στεφανώσουν οἱ δύο γυναῖκες μὲ στεφάνια μεγαλύτερα ἀπὸ ἐκεῖνα πού φοροῦν. Καθὼς δὲν εἶναι ἀθλητὲς δὲν μένει ἄλλο παρά νά τοὺς ἐρμηνεύσουμε σὰν θεοὺς ἢ σὰν ἥρωες.

Ἐπισημότερη ἰδιότητα φαίνεται νά ἔχη ὁ νέος ἀριστερά, πού κρατεῖ τὸ κλωνάρι δάφνης· ἂν εἶναι θεὸς δὲν μένει ἄλλο παρά νά τὸν θεωρήσουμε σὰν Ἀπόλλωνα. Ὁ δεῦτερος νέος, μὲ τὴ θελκτικὴ στροφή τοῦ προσώπου, δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι κοιτάζει τὴ γυναῖκα ἢ τὸ ζευγάρι ἀριστερά. Μόνο οἱ δύο αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς τέσσερις νέους πού εἰκονίζονται ἔχουν κόμη μακριά, ὄχι ὅμως καὶ ὁ πέμπτος, ὁ τελευταῖος δεξιά, γιατί τότε θά ἔπρεπε νά σώζεται πάνω στὸ λαιμὸ του ἡ ἄκρη κάποιου βοστρύχου.

Ἡ ξανθὴ μακριὰ κόμη τῶν δύο πρώτων νέων, ἡ ἥρωικὴ γυμνότητα τοῦ πάνω σώματος, τὸ ἐλαφρότατο ἱμάτιο, ἡ ἀπαλὴ χειρονομία τοῦ ἑνός, τὸ στεφάνωμα ἀπὸ μέρους τῶν γυναικῶν, ἡ τονισμένη ὠραιότητα τοῦ προσώπου, ἡ παρουσία, τέλος, τῶν δύο μισοφέγγαρων, ὅλα αὐτὰ καθὼς καὶ οἱ διάσπαρτοι θάμνοι τοποθετοῦν τὴ σκηνὴ σὲ χλοερὲς πεδιάδες, στὰ νησιά τοῦ Ὀκεανοῦ.

«----- ἔνθα μακάρων

nāson Ὀκεανίδες

añrai περιπνέουσιν· ἄν-

θεμα δὲ χρυσοῦ φλέγει,

τὰ μὲν χερσόθεν ἀπ'

ἀγλαῶν δενδρέων,

ἔδωρ δ' ἄλλα φέρβει

ὄρμοισι τῶν χέρας ἀνα-

πλέκοντι καὶ στεφάνους» (Πινδ. Ὀλυμπιόν. II, 71 κ.ε. Πρβλ. *Frg.* 129, 130).

Τὴν ἐντύπωση αὐτὴ τὴ στηρίζει ἡ μορφή τοῦ νέου ποῦ κρατεῖ τὴ λουτροφόρο. Τὸν ὑποδέχεται ὁ νέος μπροστά του, αὐτὸς ποῦ γυρίζει τὸ κεφάλι πρὸς τὸ κέντρο τῆς εἰκόνας καὶ ὑψώνει τὸ δεξιὸ χέρι, γιατί θέλει νὰ τὸν ὀδηγήσῃ πρὸς τὰ ἐκεῖ, ἀφοῦ τὸν στεφανώσῃ καὶ αὐτὸν ἢ διπλανὴ νέα γυναίκα. Εἶναι λίγος καιρὸς, ἡμέρες ἴσως μόνο, ποῦ ἔχει ἐγκαταλείψει τὸν κόσμον τῶν ἀνθρώπων ὁ «ἄωρος» τοῦτος νέος καὶ ἔρχεται νὰ ταχθῇ μέσα στὸν κῆπο τοῦτον, γιατί στάθηκε λιγὸς ἄγνος.

Ποῖος ὅμως νὰ εἶναι ὁ ἄλλος νέος, ὁ καθισμένος δίπλα στὸ βωμό, ποῦ κρατᾷε στὰ χέρια του ἕνα ἐρίφι, ἔτοιμος νὰ τὸ θυσιάσῃ; Νὰ εἶναι σὰν τοὺς ἄλλους, παλαιότερος μόνο στὸ χλοερὸ τοῦτον τόπο, ἢ μήπως ἔχει κάποια ξεχωριστὴ θέση στὴν ἱεραρχία τῶν κατόικων του;

Βοηθητικὴ γιὰ τὴν ἐρμηνεία μας εἶναι καὶ ἡ παρουσία τοῦ βωμοῦ, ἐπειδὴ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Πίνδαρο μέσα στὸν χῶρον τῶν *εὐσεβῶν ἐν Ἄιδου*,

« - - - - - παρὰ δὲ σφίσιν εὐανθῆς
ἅπας τέθηλεν ὄλβος,
ὀδμὰ δ' ἐρατὸν κατὰ χῶρον κίδναται
(αἰεὶ) θύα μιν γόντων πύρρῃ τηλέφανει παντοῖα θεῶν ἐπὶ βωμοῖς »¹¹.

Μόνος ἀπὸ τοὺς ἄλλους μοιάζει μὲ τὸν νέον τοῦ βωμοῦ ὁ διαφνηφόρος μὲ τὴ μακριὰ κόμη καὶ θὰ κλίναμε νὰ πιστέψουμε ὅτι, ἂν δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἰσοτιμία ἀνάμεσα στοὺς δύο, δὲν θὰ ἔχουν σημαντικὴ ἱεραρχικὴ διαφορὰ.

Ἀφοῦ τοποθετήθηκε ἡ σκηνὴ στὰ νησιά τῶν Μακάρων, προβάλλει τὸ ἐρώτημα μήπως ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο εἶναι ὁ Ραδάμανθυς. Δεμένος μὲ τὴν ἰδέα τῶν Ἡλυσίων, ὁ ἀρχαιότατος τοῦτος θεὸς τῆς Κρήτης, εἶναι σχεδὸν ἀπαραίτητος στὴν εἰκόνισή τους¹². Πρὸς αὐτὸν ὀδήγησε ὁ Ἡρακλῆς τὴ μητέρα του τὴν Ἀλκμήνη γιὰ νὰ κατοικήσῃ μαζί του στὰ Ἡλύσια, κοντὰ του ἦταν γραμμένο νὰ βρεθῇ ὁ Μενέλαος, ὅταν θὰ ἔφευγε ἀπὸ τὸν κόσμον, ὅπως ἱστοροῦν οἱ γνωστοί, ἀσύγκριτοι στίχοι τῆς Ὀδύσσειας (δ 561 κ.έ.)¹³.

Τὴν ἐπίδραση τῶν Ὀμηρικῶν ἐπὼν στὴ σταθεροποίηση τῆς εἰκόνας τῶν Ἡλυσίων ἐτόνισεν ὁ Rhode, ὅπως καὶ τὴν ἀπομόνωση τῆς μορφῆς τοῦ Ραδάμανθου, ἀφοῦ ξεχάστηκε σιγὰ σιγὰ ὁ μῦθος ποῦ ἱστοροῦσε τὸν ἀφηρωισμό του¹⁴.

Τὰ Ἡλύσια πεδία ταυτίζονται στὴν παλαιὰ μυθικὴ παράδοση μὲ τὴ χώρα τῶν Ὑπερβορείων, ὅπου κάθε χρόνο ἐπήγαινε ὁ Ἀπόλλων γιὰ νὰ δεχτῆ τις ἑκατόμβες ζώων¹⁵. Ὁ μῦθος ἦταν ἀγαπητὸς στὴν Ἀττικὴ καὶ τοῦτο θὰ βοηθοῦσε τὴν ἐρμηνεία τῆς παράστασης σὰν χώρας τῶν Ὑπερβορείων, ἀφοῦ ὁ διαφνηφόρος μπορεῖ, εἶδαμε, νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς Ἀπόλλων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ εἰκόνα τοῦ νέου μὲ τὴ λουτροφόρο, νοητὴ μόνο στὰ

11. Frg. 130,1. Πλουτάρχου, Παραμυθητικὸς εἰς Ἀπολλώνιον 35.

12. Πλάτ. Γοργ. 526ε. Πολιτεία 502ε.

13. A.R.W. 25 (1927), 245. (P. Capelle, Elysium und Insel der Seligen). Πλουτάρχου, Λύσανδρος 251. Γιὰ τὰ νησιά τῶν Μακάρων, Neutsch, RM. 60,61 (1953 - 54) 62 κ.έ. Ἀπὸ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία: Wilamowitz, Gl. Hell. II, 15. Rhode, Gr. Roman, 172 κ.έ. Rose, Handb. Gr. Myth. 80. R. Eisler, Orphisch - Dionysische Mysterien Gedanken in der christlichen Antike 125 κ.έ. Nilsson, Min. Myc. Rel. 540 κ.έ. Gr. Rel. I, 302 κ.έ., 637 κ.έ.

14. Psyche 9,10, 77, σημ. 1 καὶ σ. 84. Malten, JdI. 28 (1913) 37, 45: "Rhadamanthys ist eine Gestalt arm an Sagen". Ὁ Radermacher, Jenseits 98 κ.έ. περιορίζεται στὴν ἐξέταση τοῦ Ραδ. σὰν κριτῆ τοῦ Ἄδη. Βλ. καὶ Roscher, ML. στὴ λ. *Rhadamanthys* καὶ RE. 2470 κ.έ. (Waser).

15. Ἡσιόδου Ἔργα 170 - 173. Πυθίων. 46 κ.έ. Ὀλυμπ. II, 71 κ.έ. Frg. 129, 130.

Σχ.δ. 2. Η ζωγραφιά του έρυθρόμορφου κρατήρα (Σχέδιο του Άλεξ. Κοντοπούλου)

Ἡλύσια, δὲ θὰ ἐμπόδιζε τὴν ταύτιση τοῦ τόπου τούτου μὲ τὴ χώρα τῶν Ὑπερβορείων¹⁶.

Ὅχι στὸ βορρᾶ, ἀλλὰ στὴ δυτικὴν ἄκρη τοῦ Ὠκεανοῦ τοποθετοῦσαν οἱ ἀργίτικοι μῦθοι τοὺς Ὑπερβορείους¹⁷, εἶναι δὲ δυνατό νὰ διοχετεύτηκε ἡ πίστη αὐτὴ καὶ στοὺς Ἀθηναίους. Πρὸς τὴν ἄκρη τοῦ κόσμου φέρνουν καὶ τὰ δύο μισοφέγγαρα ποὺ παρασταίνονται στὸν κρατήρα, τὸ ἓνα ἀνοιχτὸ πρὸς τὰ ἀριστερά, τὸ ἄλλο πρὸς τὰ δεξιά. «Ἐνὴν τε καὶ νέαν» μοῦ ἐπρότεινε ὁ Sir John Beazley καὶ δύσκολα θὰ βρεθῆ ἄλλη καλύτερη ἐρμηνεῖα¹⁸.

Ὁ τόπος αὐτός, ὅπου συναντιοῦνται τὸ τελευταῖο καὶ τὸ νέο φεγγάρι δὲν μπορεῖ νὰ τοποθετηθῆ ἄλλοῦ παρὰ στὴν ἄκρη τοῦ κόσμου, στὰ νησιά τοῦ Ὠκεανοῦ.

Μπορεῖ ὁ Πολύγνωτος καὶ ὁ Φειδίας νὰ παράστησαν ἀλλιῶς τὰ σύνορα τοῦ κόσμου, παισιώνοντας τὴν ἱστορίη μὲ τὸν Ἥλιο καὶ μὲ τὴ Σελήνη, μπορεῖ νὰ τοὺς ἀκολουθήσαν οἱ κατοπινοὶ καλλιτέχνες, ἰδίως οἱ ζωγράφοι. Στὸν κρατήρα τοῦτον ὁ χωρισμὸς δὲν γίνεται στὶς ἄκρες, ἀλλὰ στὸ κέντρο τῆς εἰκόνας· ἐδῶ δηλώνεται ἡ ἀτμόσφαιρα ὅπου εἶναι διάχυτο τὸ παλαιὸ καὶ τὸ νέο φῶς.

Διαφορετικὴ εἶναι ἡ πλαισίωση τῶν Πλειάδων στὴ γνωστὴν ἐρυθρόμορφη ὕδρια τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου¹⁹. Οἱ δύο ἐποχὲς δηλώνονται μ' ἓναν ξερὸ θάμνο ἀπὸ τὴ μία μεριά, μ' ἓνα ἀνθισμένο κλωνάρι ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Βάσιμες ἀμφιβολίες γιὰ τὴν τοποθέτηση τῆς σκηνῆς στοὺς Ὑπερβορείους γεννιοῦνται ἀπὸ τὴν ἔλλειψη χαρακτηριστικῶν ἐνδείξεων, τῶν γρυπῶν λ.χ., ποὺ μεταφέρουν τὸν Ἀπόλλωνα στὰ μέρη ἐκεῖνα, σὲ μερικὲς ἀγγειογραφίες τοῦ 4ου αἰώνα. Ἄς μὴ ξεχνοῦμε ὅμως ὅτι λείπει ὅλη σχεδὸν ἡ ζωγραφιὰ τῆς ἀπάνω ζώνης²⁰.

Προβληματικὴ εἶναι καὶ ἡ ταύτιση τῶν μορφῶν αὐτῆς τῆς ζώνης ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μία εἶναι πιθανώτατα ἀνδρική. Ἀνῆκουν ἄραγε οἱ ἄλλες, οἱ γυναικεῖες, στὴν ἴδια κατηγορία μὲ τὶς ὄρθιες τῆς κάτω ζώνης, ἢ εἶναι διαφορετικὲς;

Ἔχουμε ὅμως πρῶτα νὰ ὀνοματίσουμε τὶς στεφανηφόρες γυναῖκες τῆς κάτω σειρᾶς. Ἡ πρώτη σκέψη ὅτι μποροῦν νὰ ταυτιστοῦν μὲ τὶς Ἑσπερίδες, ἀποδείχεται ἀστήριχτη μὸλις συμβουλευτοῦμε τὰ μνημεῖα. Λείπει τὸ ἀπαραίτητο κεντρικὸ δέντρο καὶ γενικὰ διαφέρει ἡ σκηνὴ ἀπὸ τὸ τυπικὸ τῶν σχετικῶν παραστάσεων²¹.

Ἐρχόμαστε ἔτσι σὲ μιὰν ἄλλην ὑπόθεση: ἡ πιθανώτερη παρουσία γυναικῶν στὰ Ἡλύσια ἀνάμεσα στοὺς Μάκαρες ποὺ μποροῦμε νὰ ἀποτολμήσουμε, εἶναι ἡ παρουσία τῶν Μουσῶν. Τὴ σχέση τους μὲ τὴν ἀθανασία, ποὺ τὴ στηρίζουν, ἂν ὄχι ἄλλο, οἱ συχνὲς παραστάσεις Μουσῶν σὲ σαρκοφάγους, τὴν ἀνέπτυξε μὲ νέα ἐπιχειρήματα ὁ Cumont²².

Στὸν ὕμνο τοῦ Ἀριστοτέλη στὴν Ἀρετὴ, οἱ Μοῦσες συντροφεοῦν τὸν Ἑρμῖα καὶ

16. Roscher, ML. I¹ 2819.

17. Ὁ.π. 2835: "Nur die argivischen Heroen erreichen unter Götterbeistand das ferne Ziel".

18. Σὲ προφορικὴ ἀνακοίνωση. Ἐνὴν τε καὶ νέαν: Thesaurus Gr. Linguae στὴ λ. Ἐνος, 1120 Πλουτάρχου, Σόλων C 25. Γιὰ τὴ σχέση τῆς Σελήνης μὲ τὰ νησιά τῶν Μακάρων, βλ. Bachofen, Unsterblichkeitslehre 196 κ.έ.

19. Ἄρ. Εὐρ. 17469, AE. 1945 - 47, 22 κ.έ., πίν. 1 - 2.

20. Λήκυθος Ξενοφάντου: AZ. 1856, πίν. 86 - 7. CR. 1866 πίν. 4. Jacobsthal, Orn. εἰκ. 99, πίν. 110 Schefold UKV. 110, εἰκ. 67. ARV² 1407.

21. Παραστάσεις Ἑσπερίδων: Brommer, JdI. 57 (1942), 105 κ.έ. Ὑδρία Κέρτις: Schefold δ.π. πίν. 11 καὶ σ. 9 (ἐκεῖ καὶ γιὰ τὶς συχνὲς παραστάσεις τοῦ κήπου τῶν Ἑσπερίδων στὰ ἀγγεῖα τοῦ 4ου αἰώνα).

22. Symbol. funér. 253 κ.έ. AJA 50 (1946) 143 (A. Nock, Sarcophaghi and Symbolism).

“il est incotestable que Hermias est présenté comme mort”²³. Τίς συχνές εικόνες τῶν Μουσῶν στὰ ἀττικά ἀγγεῖα σημειώνει ὁ Langlotz σ’ ἓνα λαμπρὸ τελευταῖο ἄρθρο του, ἀποκαλυπτικὸ γιὰ τὸ νόημα τῶν ἀττικῶν ἀγγειογραφιῶν²⁴. Τεφροδόχες κάλπες, καθὼς ἦταν τὰ περισσότερα ἀπ’ αὐτά, θὰ στολίζονταν μὲ ζωγραφιές σχετικὲς πρὸς τὸν προορισμὸ τους. Οἱ Μοῦσες ὑποδηλώνουν πιθανώτατα τὴ συναναστροφή μὲ τὰ ἀνώτερα πνεύματα, πὺ περιμένει στὰ Ἡλύσια τοὺς ξεχωριστοὺς, μιὰ ἰδέα πὺ τὴ βλέπουμε ἐκφρασμένη μὲ τόσην ἀνάταση ψυχῆς στὴν πλατωνικὴν Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη.

Γιὰ τὴ συσχέτιση τῶν Μουσῶν μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἀθανασίας σημαντικὰ στηρίγματα προσφέρει ἓνα ἀνάγλυφο τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου, « νεκρόδειπνο », πολὺ νεώτερης ἐποχῆς καὶ ἄσχημα διατηρημένο, πολὺτιμο ὅμως γιὰ τὴ σπάνια παράσταση (Πί ν. 9). Ὁ Conze, πὺ πρῶτος τὸ δημοσίευσε, ἔδωσε ἓνα καλὸ σχέδιό του καὶ μάλιστα αὐτὸ πὺ ὁ Ἀχιλλεὺς Ποστολάκκας εἶχε φροντίσει νὰ γίνῃ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Γκύζη (Πί ν. 8)²⁵.

Πάνω ἀπὸ μιὰ πλατιὰ τράπεζα, στὴ δεξιὰν ἄκρη, κάθεται ἓνας ἄντρας· ὁ ἄλλος κοντὰ του ἔχει ταυτισθῆ σωστά, ἐξ αἰτίας τῆς λεοντῆς, μὲ τὸν Ἡρακλῆ. Οἱ ὑπόλοιπες ὀκτὼ μορφές εἶναι γυναικεῖες καὶ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα πὺ κρατοῦν—αὐλό, τύμπανο, λύρα, κιθάρα, τραγικὸ προσωπεῖο—ἔχουν βάσιμα ἐρμηνευτῆ ὡς Μοῦσες (λείπει ἡ ἀριστερὴ ἄκρη μὲ τὴν ἑνατὴ). Φτερωτοὶ «Ἐρωτιδεῖς» κάτω ἀπὸ τὸ τραπέζι ἐτοιμάζουν τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴν εὐωχία, ἄλλες παρόμοιες μορφές πετοῦν πάνω στὰ δέντρα καὶ τοποθετοῦν τὴ σκηνὴ στὰ Ἡλύσια πεδία.

Περισσότερο συζητήσιμη εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ ἀναγλύφου. Μποροῦμε σήμερα νὰ προχωρήσουμε πέρα ἀπὸ τὴ χρονολόγησι τοῦ Σβορώνου. Ὅχι στὴν ἀρχή, ἀλλὰ στὰ προχωρημένα αὐτοκρατορικὰ χρόνια φέρνει ἡ ἄφθονη χρῆσι τρυπάνου στὰ περιγράμματα τῶν φύλλων καὶ τῶν καρπῶν, οἱ κοφτερά τονισμένες πτυχές τῶν ἱματίων, καθὼς καὶ τοῦ ὑφάσματος πὺ πέφτει μπροστὰ ἀπὸ τὴν κλίνη.

Ὅλα τοῦτα ἀνακαλοῦν ἀπὸ τὰ μνημεῖα τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης κτίσματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου: τὰ ἀνάγλυφα ἀπὸ τὸ τετράπυλο τῆς Leptis Magna, ἀλλὰ καὶ τὸ τόξο τοῦ Σεβήρου στὸ Forum τῆς Ρώμης²⁶.

Ἀπὸ ἐπίδρασι κάποιου ἐλληνιστικοῦ ἀρχετύπου μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῆ ἡ ραδινότητα τῶν Μουσῶν, καθὼς καὶ ἡ στροφὴ μερικῶν ἀπ’ αὐτές· κοινὴ ὡστόσο μὲ τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Σεβήρου εἶναι ἡ ἐπιπεδικὴ διάταξι καὶ ἡ ἔλλειψι τονισμοῦ τοῦ βάθους. Ἐχει τὴν ἀρχὴ τῆς στὰ ἀνάγλυφα τῆς κολόνας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, πὺ τὰ χαρακτηρίζει—ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ἀναφέραμε—ἡ ἱμπρεσσιονιστικὴ τεχνικὴ²⁷.

Παρ’ ὅλη τὴ συντηρητικότητι τῶν Ἀθηναίων καλλιτεχνῶν μπροστὰ στὰ νέα ρεύματα, μιὰ κάποια μόνιμη δέσμευσή τους ἀπὸ τὸ κλασσικιστικὸ ἰδανικὸ, δὲν θὰ ἦταν

23. Boyancé, *Culte des Muses* 305. Πρβλ. Wilamowitz, *Arist. und Athen* II, 406 κ.έ. *Anthol. Lyr.* I, 101. Jaeger, *Aristoteles* 118. *Paideia* I, 37.

24. R. Böhringer, *Freundesgabe* 397 κ.έ. Πρβλ. Roscher, *ML*. I¹, στὴ λ. *Hyperborer*, 2816: “Zur Reigentanz der Jungfrauen ertönen Leier und Flöte; goldene Lorbeerzweige im Haar (δάφνα χρυσέα κόμας ἀναδήσαντες) sitzen beim fröhlichen Festmahle”.

25. *Arch. Zeit.* 29 (1872), 81 κ.έ., πίν. 49. Sybel 99, ἀρ. 458. *J.H.S.* V (1884), 138 (P. Gardner). Βλ. παρακάτω σημ. 30.

26. *Leptis Magna*: Technau, *Röm. Kunst* 247 κ.έ., εἰκ. 201. Bartoccini, *Leptis Magna* εἰκ. 2-3. Σεβήρου τόξο: Technau ὁ.π. εἰκ. 201. Curtius - Nawrath, *Rom*, εἰκ. 25 - 6.

27. Μ. Αὐρηλίου κολόνα: Curtius - Nawrath 55, εἰκ. 143. *R.M.* 52 (1937), 261 (Fuhrmann). Wegner *J.d.I.* 46 (1931), 61 κ.έ.

σωστό να άνεβούμε ώς τά χρόνια του αὐτοκράτορα τούτου γιά τὸ ἀνάγλυφο του Ἐθνικοῦ Μουσείου, τὰ τέλη του 2ου αἰώνα μένουν ἡ πιθανώτερη χρονολόγησι.

Ἐπίδραση ἀπὸ ἑλληνιστικὰ πρότυπα μαρτυροῦν, εἶδαμε, ἡ ραδινότητα καὶ τὸ ψηλὸ ζώσιμο τῶν καθιστῶν γυναικῶν, ἀκόμη καὶ ἡ στροφή μερικῶν πρὸς τὰ μέσα· ὁ τύπος εἶχε ὡστόσο δημιουργηθῆ παλαιότερα.

Δὲν εἶναι χωρὶς σημασία ὅτι παρόμοια ἐστίασι συναντοῦμε σ' ἕναν ἐρυθρόμορφο κρατήρα τῆς Νεαπόλεως, γνωστὸν ἀπὸ τὸ λαμπρὸ σχέδιο τοῦ Reichhold καὶ ἀπὸ τὶς συζητήσεις πού ἀναψε τὸ θέμα του²⁸. Παρ' ὄλο τὸν ζωηρὰ χρωματισμένο ἐρωτικὸ χαρακτήρα τῆς ἡ κατενώπιο παράστασι τῶν μορφῶν, ἡ γύμνια τοῦ ἀπάνω σώματος, πού δίνει τὴν ἐντύπωσι ἀφρωισμού, ὁ Ἐρωτιδέας πού παίξει με τὸ πουλί, τέλος ἡ μακριά, ἀπεραντὴ τράπεζα, ὅλα μαζί καθὼς καὶ ἡ παράστασι τῶν μορφῶν κατενώπιο, ἔχουν ἕνα χαρακτήρα ὑπερβατικὸ, πού ὑποβάλλεται διακριτικὰ²⁹.

Ὁ Conze, ἐρμηνεύοντας τὴν ἀνδρική μορφή τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ὡς τὸν νεκρὸ πού συνεστιάζεται στὰ Ἡλύσια με τὸν Ἡρακλῆ καὶ με τὶς Μοῦσαι, πλησίασε περισσότερο τὴν ἀλήθεια, παρὰ ὁ Σβορώνος πού κυριαρχημένος ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμό του — τὸν ὄχι ἀδικαιολόγητο — γιά τὴ σπάνια σκηνή, ἐσχέτισε τὸν ἄνδρα τούτο με τὸν θεϊκὸ τὸν «πλατύστερνο» Πλάτωνα καὶ ἐταύτισε τὰ δέντρα με τὸ ἄλσος τῆς Ἀκαδημίας³⁰.

Καμιὰ πληροφορία γιά τὸν τόπο ὅπου βρέθηκε τὸ ἀνάγλυφο δὲν προσφέρει ὡστόσο τὸ εὑρετήριο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (παρὰ μόνο ὅτι βρέθηκε κάπου κοντὰ στὴν Ἀθήνα), οὔτε ἄλλες σχετικὲς μαρτυρίες ἐσώθηκαν. Οἱ Μοῦσαι πού παρασταίνονται εἶναι πολὺ καλὰ νοητές, ὅπως ἐτόνισε καὶ ὁ Fr. Cumont, στὰ Ἡλύσια, ὅπου συντροφεοῦν τοὺς ἀφρωισμένους. Ἡ μόνη ἀντίρρηση γιά τὴν ταύτιση τῶν γυναικῶν τοῦ κρατήρα με τὶς Μοῦσαι εἶναι ὅτι καμιὰ ἀπ' ὅσες σώζονται δὲν κρατεῖ μουσικὸ ὄργανο ἢ κύλινδρο, ὅπως στὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα, κατὰ κανόνα δὲ στίς μαρμάρινες σαρκοφάγους τοῦ 2ου αἰώνα μ.Χ.

Μιὰ ἄλλη εἰκασία στὴν ὁποία θὰ μπορούσαμε νὰ καταφύγουμε, ὅτι οἱ γυναῖκες με τὰ στεφάνια εἶναι Ὑπερβόρειες, μένει ξεκρέμαστη καὶ ἀναπόδεικτη ἀπὸ τὴ μοναδικότητα τοῦ θέματος, ἂν καὶ δὲν εἶναι ὡστόσο δυνατό νὰ ἀποκλεισθῆ³¹.

Τέτοιες εἰκόνες σὰν τοῦ κρατήρα τῆς Ἐρμιόνης, κυρίως χάρι στὴν ὑπερβατικὴ ἔννοια πού τὶς σκέπει, ἔζησαν καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παράδοσι· μεταφυτεύτηκαν με ἄλλο νόημα στὴ νέα θρησκεία, ὅπως τὸ μαρτυρεῖ, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, ἡ παράστασι στὸ ὑπόγειο κοντὰ στὴν Κατακόμβη τοῦ Πρετεζτάτου. Πίσω ἀπὸ ἕνα εἶδος χαμηλοῦ τραπέζιου γεμάτου με φαγητὰ κάθονται ὅσοι ἀξιώθηκαν μιὰ ζωὴ εὐδαιμονίας³².

28. FR. πίν. 173 καὶ III², 337 κ.έ. (Scheffold). Τοῦ ἰδίου UKV² ἀρ. 108. Metzger, Répr. 363, ἀρ. 41, πίν. 48.

29. Ἀντίθετα ὁ Metzger, ὁ. π. 363: "Peu de peintures évoquent avec autant de bonheur l'atmosphère si particulière des banquets athéniens".

30. Τὸ Ἐθν. Μουσ. πίν. 92, 565, ἀρ. 216 (ὅπου ὄλη ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία). Καστριώτης, Γλυπτὰ 278. Roscher, ML. στὴ λ. *Heros*, 2542 καὶ 2290. Cumont, Symb. funér. 292. Γιά τὰ νεκροδείπνα βλ. τὸ κλασσικὸ ἄρθρο τοῦ Κ. Ρωμαίου, AM. 39 (1914), 189 κ.έ. καὶ τελευταῖα Hausmann, Gr. Weihreliefs 25 κ.έ. Πελοποννησιακά I (1956), 253 (Μ. Ἀνδρόνικος).

31. Ὑπερβόρειες παρθένες: Ἡρόδ. IV, 33 - 35. Gallet de Santerre, Délos primitive et archaïque 168 κ.έ. Tréheux, Studies Robinson II, 758 κ.έ.

32. Cumont, Lux perpetua 256 - 7, εἰκ. 7. Τὶς δυσκολίες γιά τὴ σχέση τῶν Ἡλυσίων με τὸν χριστιανικὸ Παράδεισο ὑπερτιμᾶει κάπως ὁ Langlotz, ὁ.π. 405. Ὁ ἴδιος ἐπρόσεξε ὡστόσο (σ.413) τὴν παράστα-

Ἄσυνήθιστη στήν πλαστική ἢ παράσταση τοῦ ἀναγλύφου θά ἦταν συχνότερη σέ ζωγραφιστά μνημεῖα μέ ταφικό προορισμό. Τέτοια θά ἐφτέρωσαν τή φαντασία τοῦ γλύπτη, ὅταν ἀποφάσισε νά σμιλέψη στό ἀνάγλυφο τὸ ἀσυνήθιστο θέμα. Ἐάν συνδυάσουμε μέ αὐτὸ τὴν παράσταση στὸν κρατήρα τῆς Νεάπολης, καθὼς καὶ ἓνα πλῆθος ἔργων τῆς τορευτικῆς μέ ὑπερβατικὴν ἔννοια (ἀνάγλυφα στὶς χάλκινες ὑδρίες) θά συμπεράνουμε ὅτι ἡ στροφὴ στὸν νεκρικό συμβολισμό πού κυριάρχησε στὶς σαρκοφάγους τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἂν καὶ ἔχει τὶς ρίζες της στὸν 5ον αἰῶνα κιόλας, ἐφούντωσε περισσότερο στήν πλατωνικὴν Ἀθήνα.

Τὴν ὑπόθεση ὅτι ἰταλιωτικὰ μνημεῖα μέ τέτοιες παραστάσεις μπορεῖ νά ἄσκησαν ἐπίδραση στήν ἀθηναϊκὴ τέχνη φαίνεται νά τὴ στηρίζουν μερικοὶ παλαιότεροι τοκρικοὶ πίνακες μέ παράσταση τῶν Ἡλυσίων πεδίων καὶ θά ἔκλινε κανεὶς νά πιστέψῃ ὅτι μεταφωτεύτηκαν στήν Ἀττικὴ ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ κλίμα τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας, πού εὐνοοῦσε παρόμοια θέματα³³.

Ὅμως κάθε ἄλλο παρὰ βέβαιη εἶναι ἡ ἔλλειψη παρόμοιων παραστάσεων στὰ σύγχρονα ἀττικά ἀγγεῖα, προβάλλει μάλιστα ἀντίθετα ἢ ὑποψία μήπως οἱ τόσο συχνὲς σκηνὲς «καρπολογίας» στὰ ταπεινὰ μελανόμορφα λυκῆθια τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνα θά ἔπρεπε νά τοποθετοῦνται στὰ Ἡλύσια καὶ ὄχι στοὺς ἀθηναϊκοὺς κήπους. Εἶναι βέβαιο ὅτι «ζέρομε λίγα γιὰ τὴ λαϊκὴ θρησκεία τῶν χωρικῶν καὶ τῶν μετοίκων πού, ὅπως πληροφοροῦν οἱ ἐπιγραφές, αἰσθάνονταν περισσότερο δεμένοι μέ τοὺς θεοὺς τῆς βλάστησης καὶ τοῦ θανάτου»³⁴ εἶναι ἀκόμη ἀλήθεια ὅτι μένει νά ἀναθεωρηθῇ μέ νέο πνεῦμα ἡ ἐξέταση τοῦ περιεχομένου τῶν ἀγγείων τουλάχιστο γιὰ ὀρισμένες ἐποχές³⁵.

Στὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα τοποθετεῖ ὁ P. Devambe, ἀπ' ἀφορμὴ τῆς διάδοσης τοῦ θέματος τῶν Ἀμαζονομαχιῶν, τὴ στροφὴ πρὸς τὴ χρῆση παλαιῶν θεμάτων μ' ἓναν νέο συμβολισμό, πού τὸν σκέπει ὁ πέπλος τοῦ θανάτου³⁶. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τολμοῦμε τώρα νά συμπεράνουμε ὅτι παρόμοιες ἔννοιες κλείνουν ἄλλα θέματα παλαιά,

ση τοῦ Συμποσίου τῶν Μακάρων στήν ἐλληνιστικὴ τοιχογραφία τοῦ Καζανλάκ: Vassil Micoff. *Le tombeau antique de Kasanlak*, πίν. 6-22. Τὴν ἐπιβίωση τοῦ θέματος ἕως τὴν ὕστατη ἀρχαιότητα μαρτυροῦν, ἀνάμεσα σέ ἄλλα μνημεῖα, καὶ τὰ μωσαϊκὰ τῆς Piazza Armerina. Ὅπως στὸν κρατήρα τῆς Ἐρμιόνης γυναῖκες κρατοῦν καὶ ἐκεῖ στεφάνια: Gentili, *La villa imperiale di P. Armerina*. Βλ. καὶ B. Neutsch, R.M. 60 - 61 (1953 - 54) 69 κ.έ. καὶ πίν. 22, 2. Γιὰ τὰ Ἡλύσια καὶ τὸν Παράδεισο ἀρκετὰ χρῆσιμα στοιχεῖα περιέχει καὶ τὸ παλαιὸ ἄρθρο τοῦ Dütschke, *Ravenatische Studien* 136 κ.έ.

33. Neutsch, ὁ. π. 62 κ.έ.

34. Langlotz, ὁ. π. 414.

35. Σκηνὲς καρπολογίας: ἐρυθρόμορφος κρατήρ Ν. Ἰόρκης (βλ. σημ. 48). Neutsch, ὁ. π. 74, σημ. 48 καὶ πίν. 22, 2. Ὑδρία τοῦ ζωγράφου τοῦ Περσέως στὸ Schloss Fasanerie, CV. πίν. 29,4. Neutsch ὁ. π. 74, σημ. 46. Λευκὴ κύλιξ τοῦ Σωτάδη στὸ Βρεταν. Μουσεῖο. Neutsch ὁ. π. πίν. 21. ARV² 450. Ἀπὸ τὰ παλαιότερα παραδείγματα ἡ ὑδρία τοῦ Μονάχου AJA 58 (1954), 188 κ.έ., πίν. 29 (Beazley). Δίπλα στήν παράσταση τῆς κύλικος τοῦ Σωτάδη ἀξίζει νά σταθῇ γιὰ τὴν ποιότητά της μιὰ ἐξοχή, ἀνάγλυφον τούτη, σ' ἓνα τετράγωνο βᾶθρο (μαρμάρινος ληκόθου ;), ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἀποκτήματα τοῦ Ἐθν. Μουσείου (Ἄρ. Εὐρ. 4502. Βρέθηκε στήν Ἀθήνα, Μοσχάτο). Μιὰ νέα γυναίκα δέχεται στὸν κόρφο της τὰ μήλα πού καρπολογεῖ ἀπὸ ἓνα δέντρο ὁ σύντροφός της. Στὶς στενὲς πλευρὲς τοῦ μνημείου εἶναι ἀριστερὰ ὁ Ἐρμῆς Ψυχοπομπός, δεξιὰ ἓνας ἱερέας μέ ποδῆρη χιτῶνα καὶ μέ παχιά, γρυπὴ μύτη κρατεῖ στὸ κατεβασμένο χέρι τὴ μάχαιρα τῶν θυσίων. Γύρω στὰ 410 π.Χ. εἶναι ἡ πιθανὴ χρονολόγησις τοῦ μνημείου. Ἡ τοποθέτησις τῆς σκηνῆς στὰ Ἡλύσια πεδία δὲν δέχεται ἀμφισβήτησις· κάποιον ζωγραφικὸ πρότυπο ὑποβάλλει ἡ παρουσία τοῦ δέντρου.

36. Bas - relief de Téos, 30 κ.έ. Πρβλ. σχετικὰ καὶ Schefold, UKV. 146 κ.έ., 154 κ.έ.

ἀλλὰ πρωτόφαντα σὲ ἐπιτύμβια μνημεῖα ἀπὸ τὸν 4ον αἰῶνα, ὅπως εἶναι οἱ γρύπες οἱ γνῶριμοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχαῖκοὺς χάλκινους λέβητες.

Καθὼς ὑψώνονται τώρα μὲ τοὺς ἀγκαθωτοὺς λαιμούς τοὺς πάνω στὶς μαρμάρινες κάλπες, δὲν εἶναι μόνο διακοσμητικοί, στερημένοι ἀπὸ βαθύτερο νόημα, ὅπως οὔτε τὰ συμπλεκόμενα τραγιά ἢ ἄλλα ζῶα ποὺ εἰσβάλλουν στὶς ἐπιτύμβιες στήλες καὶ γίνονται κοινὸ θέμα στὸν 4ον αἰῶνα—ἀπὸ ἐπίδραση ἀνατολικοϊωνική, πιστεύει ὁ Lushey³⁷.

Ἀπορροφημένος ὁ Mercklin, ἀπὸ τὴ συγκέντρωση καὶ τὴν τεχνοῖστορική κατάταξη τῶν μαρμαρίνων καλπῶν μὲ προτομὲς γρυπῶν γύρω τοὺς, ἦταν φυσικὸ (καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ του) νὰ μὴ σταθῆ στὴν ἐρμηνεία τοὺς³⁸.

Ἡ ὠραιότερη ἀπ' ὅλες, παλαιότερο ἀπόκτημα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, μόλις τώρα στήθηκε γιὰ πρώτη φορά, ὅπως ἦταν στὴν ἀρχαιότητα, στὴν αἴθουσα ἐπιτυμβίων τοῦ 4ου αἰῶνα (Πί ν. 10).

Χωρισμένη ἀκόμη σὲ δύο μέρη, τὸ φυλλωτὸ κίονα καὶ τὴν κάλπη, τὴ δημοσίευσε ὁ Mercklin, ποὺ ὁμως ἀναγνώρισε ὅτι ἀποτελοῦσαν ἓνα μνημεῖο καὶ τὰ δύο αὐτὰ τμήματα³⁹. Στὴ νέα μορφή του ὑψώνεται τώρα τοῦτο μὲ ὄλο τὸ μεγαλεῖο του.

Ἡ στρογγυλὴ κάλπη, συμπαγῆς, βαριά, ραβδωτὴ, στέκεται πάνω στὸν κίονα. Θαυμαστὴ ἐπίνοια εἶναι τὰ φύλλα τῆς ἄκανθας ποὺ ζώνουν κάτω τὸν κίονα. Ἀπ' αὐτὰ φυτρώνουν οἱ καυλοὶ γιὰ τὰ τρία ἀνθέμια. Ἡ ἀναγλυφικὴ ἔξαρση γίνεται προοδευτικὰ πρὸς τὰ ἐπάνω, ὄχι χωρὶς ἐναλλαγές. Τὰ φύλλα τῆς ἄκανθας, πρὸςτυπα κάτω, τρυφερά, ἀνεμίζοντα ἐπάνω· οἱ καυλοὶ τῶν ἀνθεμίων ἔχουν ἔντονη φωτοσκίαση, ἐνῶ τὰ λυγρὰ φύλλα τοὺς μὲ μετάλλινη σκληρότητα κλίνουν, καθὼς ἀνεβαίνουν, ὄλο καὶ περισσότερο πρὸς τὰ ἔξω.

Παρ' ὅλα ταῦτα ἡ χρονολόγησι τοῦ Mercklin στὰ τελευταῖα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν ἀπαγορευτικὸ νόμο τοῦ Δημητρίου Φαληρέως (307 π.Χ.) φαίνεται χαμηλὴ. Δὲ βλέπουμε ἀκόμη στὸ μνημεῖο τοῦτο τὴ φυτικὴν ἔκστασι καὶ τὴ φυγὴ πρὸς τὰ ἄνω τῶν τελευταίων ἀνθεμωτῶν ἀκρωτηρίων τοῦ 4ου αἰῶνα. Λεῖπει ἡ διάλυσι τῆς πλαστικότητος ποὺ προδίδει ἔντονη αἴσθησι ζωγραφικὴ⁴⁰. Στὸ κιονόκρανο τῆς ὁδοῦ Ἀχαρνῶν, παρ' ὄλο τὸ ἀνέμισμα, κανένα στοιχεῖο δὲν ἔχει ξεφύγει ἀπὸ τὴ λογικὴ σύνταξι. Σὰν λιβανωτὸς ἀνεβαίνει τὸ φύλλωμα ἀπαλὰ πρὸς τὰ ἐπάνω, ὄχι σὰν γοερὴ κραυγὴ. Ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνα φαίνεται ἡ πιθανώτερη χρονολόγησι του.

Στὴ νέα του ἀποκατάστασι προστέθηκαν ἀπὸ γύψο τέσσερες γρύπες· τοὺς ἐπιβάλλουν ὄχι μόνον τὰ ὑπόλοιπα ἀπὸ τὸ μολύβι ποὺ χρησίμευε γιὰ τὴ σύνδεσι τοὺς πάνω

37. Schweitzer, Beitr. 243 κ.έ. Τὸ θέμα τῶν τραγιῶν εἶναι ὡστόσο παλαιότατο, ἑλλαδικὸ καὶ ἀττικὸ, ὅπως μαρτυροῦν τὰ πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα καὶ ἡ λεκάνη τοῦ ζωγράφου τοῦ Νέσσου (Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος, πίν. 62 - 63). Στὸν 4ον αἰῶνα ὑπῆρχαν χωρὶς ἄλλο ἀκόμη ὄρθια πολλὰ ἀρχαῖκα ἔργα μὲ τέτοιες παραστάσεις. Ἄλλο εἶναι τὸ ζήτημα ἂν, ἀπὸ τὰ τέλη κίολας τοῦ 5ου αἰῶνα, «ζῶδια» καὶ διακοσμήσεις ἀπὸ ὑφάσματα καὶ τάπητες τῆς Ἀνατολῆς ἀρχίζουν νὰ κατακλύζουν τὴν τέχνη, χωρὶς ἄλλο καὶ τὴν ἑλληνικὴν ὑφαντικὴν, ὅπως μαρτυροῦν τὰ μωσαϊκὰ καὶ τὰ ἀγγεῖα: V. Lorentz, Βαρβάρων ὑφάσματα, R.M. 52 (1937), 165 κ.έ., 216 κ.έ. Γιὰ τὰ ἀντιθετικὰ κριτήρια βλ. Th. Kraus, AM. 69/70 (1954/55), 101 κ.έ. καὶ ἰδίως σ. 122.

38. AM. 51 (1924) 98 κ.έ., Beil. I - III.

39. Ἐκεῖ σ. 100, 108 κ.έ. καὶ Beil. III, 3 - 4. Ἄρ. Εὐρ. 3619 - 3620. Οἱ γρύπες ποὺ δὲν βρέθηκαν, συμπληρώθηκαν καὶ κολλήθηκαν στὶς θέσεις τοὺς στὰ σημεῖα ὅπου σώζονται ἴχνη μολύβδινων συνδέσμων, μὲ ἐπιμέλεια καὶ τέχνη ἀπὸ τοὺς γλύπτες τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Νικ. Περαντινὸ καὶ Στέλιο Τριάντη.

40. Ἀνθέμια τῶν τελευταίων ἀττικῶν στηλῶν τοῦ 4ου αἰῶνα: Moebius, Orn. σ. 43 καὶ πίν. 29.

στό σῶμα τοῦ ἀγγείου, ἀλλά καί ἡ μαρτυρία ἄλλων μαρμαρίνων ἀγγείων, ὅπου ἐσώθηκαν⁴¹.

Μετὰ τὴν ἐμπειρία ποὺ ἔχουμε ἀποκτήσει γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν πνευμάτων στὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, μποροῦμε τώρα νὰ προχωρήσουμε μὲ περισσότερη βεβαιότητα πρὸς τὴν εἰκασία ποὺ μόνο ὑποδέχθηκε ὁ Mercklin: ὅτι ἕως τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὁ γρῦψ ἀνήκει στὸ συμβολισμὸ τῆς ἀθανασίας⁴². Προχωρώντας μακρύτερα θυμίζουμε τὴ σχέση του μὲ τοὺς Ὑπερβορείους. Σὲ γρύπα ἱππεύει ὁ Ἄπολλων σ' ἓνα ἐρυθρόμορφο ἀττικὸ ἀγγεῖο τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ., ἔτοιμος γιὰ τὸ χρονιάτικο ταξίδι του στὴ μακρινὴ ἐκείνη χώρα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἔχει σωστά τονιστὴ γιὰ τὶς ρωμαϊκὲς σαρκοφάγους ὅτι ἡ παρουσία τῶν γρυπῶν συνδέεται μὲ τὰ νησιά τῶν Μακάρων⁴³. Δὲν εἶναι παρά ἡ ἱερογλυφικὴ διατύπωση μιᾶς ἐλπίδας ποὺ κυρίεψε τὰ πνεύματα ἀπὸ τὸν 4ον αἰῶνα, ὅπως μαρτυρεῖ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κάλπες καὶ μία ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Βρετ. Μουσείου: Γρύπες πλαισιώνουν φυτὸ μὲ ἔλικες, πάνω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὑψώνεται λουτροφόρος⁴⁴.

Γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὴν κάλπη μας, τὸ ἄφθονο φύλλωμα κάτω, οἱ γρύπες ἀπάνω, καθὼς ὑψώνονταν στὸν τάφο, δὲν μποροῦν νὰ εἶναι ἀπλὰ διακοσμητικὰ θέματα. Ὑποδηλώνουν κατιτὶ ποὺ δὲν τὸ συλλαβαίνουμε σ' ὄλο τὸ κρυφὸ νόημά του, ποὺ ὅμως συνδέεται μὲ τὴν ἰδέα κάποιας ἀνάστασης καὶ τῆς ἐπιβίωσης στοὺς τόπους τῶν Ὑπερβορείων-Μακάρων, ἐκεῖ ὅπου μᾶς φέρνει καὶ ἡ ζωγραφιὰ τοῦ κρατήρα ἀπὸ τὴν Ἑρμιόνη.

Μπορεῖ νὰ ἐφούντωσαν φανερότερα οἱ ἐλπίδες αὐτὲς στὸν 4ον αἰῶνα, ἰδιαίτερα ὕστερ' ἀπὸ τὴ Σικελικὴ καταστροφὴ· δὲ γίνεται ζήτημα ὅτι εἶχαν ρίζες παλαιότερες, ἐκφρασμένες δισταχτικά, μ' ἓνα συμβολισμὸ σχεδὸν ἀνομολόγητο. Ὅλα τοῦτα μαζί κάνουν ἀπαράδεκτη τὴν πρόληψη τῆ ριζωμένη ἀκόμη σὲ μερικούς, ὅτι τὰ ἀττικὰ ἀγγεῖα εἶχαν μόνο τὸν πρακτικὸ σκοπὸ νὰ ὑπηρετοῦν τὴν καθημερινὴ ζωὴ, κυρίως τὰ συμπόσια. Εἶναι εὐκόλο νὰ ἀντιτάξῃ κανεὶς σ' αὐτό, μαζί μὲ τὸν Langlotz, ὅτι σχεδὸν ὅλα τὰ ἀγγεῖα τῶν Μουσειῶν, μὲ λίγες ἐξαιρέσεις, προέρχονται ἀπὸ τάφους, ἓνα δὲ μεγάλο ποσοστὸ ἀπ' αὐτὰ ἐκτελέστηκαν, παραγγέλθηκαν ἢ ἀγοράστηκαν μὲ τὸν προορισμὸ νὰ εἶναι ἐντάφια⁴⁵.

Δὲν ἦταν ὥστόσο σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς εὐνοϊκὴ ἡ διάθεση γιὰ ἐκλογή παραστάσεων μὲ ξεχωριστὸ νόημα οὔτε τὸ σκέπασμα μ' ἓναν πέπλον ὑπερβατικὸ τῶν θεμάτων, ποὺ φαινομενικά ἦταν ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ ἢ ἀπὸ τοὺς μύθους. Ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ ὡς τὴν κατηγορηματικὴν ἄρνηση κάθε συμβολισμοῦ ὑπάρχει ἀπόσταση καὶ σήμερα, ποὺ ἔχουμε ἀσκηθῆ νὰ διακρίνουμε τί κρύβεται πίσω ἀπὸ τὶς παραστάσεις, τώρα ποὺ πλησιάζουμε περισσότερο τὸ νόημά τους, δὲ θὰ βρεθοῦν πολλοὶ νὰ ἐπικροτήσουν τὴ γενίκευση τοῦ Schauenburg, τῆ γεμάτη ἄρνηση, ἂν καὶ ἀπαλλάσσει ἀπὸ

41. Mercklin, ὁ.π. 108 κ.έ.

42. Ὁ.π. 114.

43. Ἀγγεῖα μὲ Ἄπολλωνα σὲ γρύπα: Οἶνοχόη Βρεταν. Μουσείου Metzger, Répr. πίν. 24,4. R.M. 54 (1939) 74, σημ. 6 καὶ πίν. 17 (Götze). Beazley ARV² 1348. Βερολίνου κρατήρ F. 2641. Elite Cér. 2,5. Götze ὁ.π. 73, εἰκ. 4. Beazley ARV² 1156. Γιὰ τὶς σαρκοφάγους βλ. K. Lehmann καὶ F. Olsen, Dionysiac Sarcophagi in Baltimore 45 κ.έ. Μιὰ ἐξοχή σαρκοφάγος τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰῶνα μ.Χ. ποὺ βρέθηκε τελευταῖα στὸ χῶρο τῆς Ἀκαδημίας Πλάτωνος στολιζέται, ἀνάμεσα σὲ ἄλλες συμβολικὲς παραστάσεις, καὶ μὲ γρύπες.

44. JHS. 36 (1916), 72, εἰκ. 4 (A. H. Smith).

45. R. Böhringer Freudesgabe 401 κ.έ.

την προσπάθεια για μια *Einfüllung* στο μαγικό κόσμο των αττικών αγγείων⁴⁶.

Θά ήταν τοῦτο ιδιαίτερα ἐπιζήμιο, ὅταν ἐρμηνεύουμε ζωγραφιές αττικών αγγείων τοῦ 4ου αἰώνα. Μέσα στήν Ἀθήνα αὐτή, τήν τόσο εὐγενισμένη, ἀρνήθηκαν οἱ καλλιτέχνες νά ἐκφράσουν ὡμά νεκρικές ἰδέες· προτιμοῦσαν, σάν τοὺς γλύπτες τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν, νά τίς ὑποδηλώνουν. Ἄν στίς τελευταῖες καταντάει συχνά σχεδὸν ἄσκοπο νά προσπαθοῦμε νά μαντεύσουμε ποιό ἢ ποιά ἀνάμεσα στά πρόσωπα πού παρασταίνονται εἶναι ὁ νεκρὸς ἢ ἡ νεκρή, ἀφορμὴ τούτου εἶναι ἡ διάχυτη, ἀλλ' ἀπροσδιόριστη, ἀπαλὰ μόνο ἐκφρασμένη περιπλάνηση τῆς ἰδέας τοῦ θανάτου.

Ἄπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα κινήμενοι ἐμίσησαν οἱ κλασσικοὶ ζωγράφοι τὴν ὁμότητα τῶν σκηνῶν πρόθεσης τοῦ νεκροῦ, πού εἶναι κοινές στίς μελανόμορφες καὶ στίς ἐρυθρόμορφες λουτροφόρους ὡς τὰ τέλη τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ. Προτίμησαν τὴν ὁμορφιά τῶν σκηνῶν λουτροφορίας ἢ γάμου, ὅπως βλέπουμε ιδιαίτερα στίς λουτροφόρους τίς ζωγραφισμένες ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ζωγράφου τοῦ λουτροῦ⁴⁷.

Κληρονόμοι τῆς ἴδιας αἰσθησης οἱ καλλιτέχνες τῆς δεύτερης κλασσικῆς ἐποχῆς, τοῦ 4ου αἰώνα, παραιτήθηκαν καὶ ἀπὸ ἓνα ἄλλο παλαιότερο θέμα, ἀπὸ τίς σκηνές τῆς Νέκυιας. Δὲν πρέπει νά περιμένουμε ὅτι θὰ ἀνακαλυφθοῦν κάποτε ἀγγεῖα τοῦ 4ου αἰώνα μὲ παραστάσεις τοῦ κάτω κόσμου, ἀνάλογες μὲ τὸν «κρατήρα τῆς Νέκυιας» στὴ Νέα Ὑόρκη, πού ζωγραφήθηκε γύρω στὰ 470 π.Χ.⁴⁸

Ἄντι γιὰ τ' ἄραχλα σκοτάδια τοῦ Ἄδη ἢ φαντασία τῶν Ἀθηναίων, τῶν θρεμμένων μὲ τὴν ποίηση τῶν τραγικῶν, ἢ ἀνάγκη τῆς φυγῆς, ἐνωμένη μὲ τὴν ἀναζήτησι ἐνὸς μακρινοῦ ὄνειρου ἔφεραν πρὸς τοὺς αἰθέριους κόσμους τῶν Ἑσπερίδων καὶ τῶν Ἥλυσίων πεδίων, ἀντι γιὰ τὰ θολερὰ νερά τοῦ Ἀχέροντα, πρὸς τοὺς ἀνθισμένους τόπους πού δροσίζονται ἀπὸ τίς αὖρες τοῦ Ὠκεανοῦ.

Ὅπως σὲ ἄλλες παρόμοιες παραστάσεις, ὅταν μιὰ ζωγραφιά ξεπερνάει τὴν ἐφευρετικὴν ἱκανότητα ἐνὸς ἀγγειογράφου, ἐπιβάλλεται καὶ ἐδῶ νά ἀναζητήσουμε σὲ ποιό εἶδος μνημειακῆς τέχνης ἀνήκει τὸ ἀρχέτυπο πού παρακίνησε τὸν ζωγράφο τοῦ κρατήρα τῆς Ἑρμιόνης.

Πρῶτα πρῶτα φαίνεται βέβαιο ὅτι μιὰ τέτοια «Νέκυια» δὲν μπορεῖ νά ἐκόσμησε ἄλλο παρά ἓνα νεκρικό μνημεῖο καὶ μάλιστα ζωγραφιστό. Ἐπειτα εἶναι ἀμφίβολο, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν 4ον αἰώνα, ὅτι τὸ ἔργο ἐκεῖνο, μὲ τὴν πολύμορφη σύνθεση, θὰ ἀποτελοῦσε μέρος ἐνὸς τάφου οἰκογενειακοῦ. Μόνο κάπου στὰ κρατικά μνήματα, στὸ Πολυάνδριο, σάν διακόσμηση ἐνὸς Ἡρώου πού ἴδρυσε ἡ Πόλις ἢ σάν τοιχογραφία σὲ κάποιο κρατικό κτήριο μποροῦμε νά φανταστοῦμε τὸ ἀρχέτυπο.

Ποιό γεγονός στάθηκε ἡ ἀφορμὴ του θὰ ἦταν παράτολμο νά τὸ ὑποθέσουμε. Ἡ παρουσία ὡστόσο τῶν δύο ἄωρων νέων, πού θὰ ἀποτελοῦσαν πιθανώτατα μόνο τὴν ἀρχὴ μιᾶς πομπῆς, φέρνει στήν ὑπόθεση ὅτι ἡ ζωγραφιά θὰ ἀναφερόταν σὲ κάποια μάχη ὅπου θὰ χάθηκε ἓνα μέρος ἀπὸ τὴ νεότητα τῆς Ἀθήνας.

Καλύτερα νοητὴ εἶναι ἡ Νέκυια ἐκεῖνη, ἢ ἐξαυλωμένη, σάν ζωγραφιστὸς Θρῆνος γιὰ τὴν ἄτυχη ἐκστρατεία τῆς Σικελίας, σάν ἓνα μνημόσυνο τῆς Πόλεως γιὰ τοὺς ἀδικοχάμενους. Ἀκριβῶς στὰ χρόνια τῆς δεύτερης Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας (377 π.Χ.), ὅταν ἀν-

46. Ant. Kunst 5 (1962), 63. JdI. 73 (1958), 52 κ.ἔ.

47. ARV² 1127. BCH. 54 (1930), πίν. 24 (Haspels) Zevi, Scene di gineceo, 353.

48. Richter καὶ Hall ἄρ. 87, πίν. 90, 170. ARV² 523,1 (Orchard Painter).

ορθώθηκε ανέλπιστα ή δύναμη της Ἀθήνας, είναι πιθανό ότι θα ἐθεώρησαν ὑποχρέωσή τους οἱ Ἀθηναῖοι νὰ τιμήσουν μὲ κάποιο ἐπίσημο μνημεῖο τοὺς νέους πὺν τόσο τραγικά θυσιάστηκαν στὸ μακρινὸ ἐκεῖνο μέρος.

Ἐποθέσεις ὄλα αὐτὰ μένουν στοιχεῖα δευτερώτερα μπροστὰ σὲ τοῦτο τὸ σημαντικό πὺν προσφέρει τὸ ἀγγεῖο, τὴν ἀνταύγεια ἀπὸ ἓνα χαμένο ἔξοχο ἔργο τῆς ἀττικῆς κλασσικῆς τέχνης.

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Ο ΟΡΦΙΚΟΣ ΠΑΠΥΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

(Πί ν. 12-15)

Ἡ ἀνασκαφή τῶν τάφων τοῦ Δερβενίου κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1962 ἔφερε στὸ φῶς ἀνάμεσα στὰ ὑπολείμματα τῆς πυρᾶς τοῦ νεκροῦ τοῦ τάφου Α καὶ ἓνα χειρόγραφο κύλινδρον παπύρου. Ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ προκάλεσε, ὅπως ἦταν φυσικό, τόσο στοὺς ἀρχαιολόγους ὅσο καὶ στοὺς φιλόλογους μεγάλο ἐνδιαφέρον. Γιατὶ μὴν πού ὁ πάπυρος ἦταν στὰ παλιὰ χρόνια πολὺ συνηθισμένος καὶ στὴν Ἑλλάδα ὡς χάρτης γραφῆς, ἡ ἑλληνικὴ γῆ δὲν εἶχε δώσει ὡς σήμερα, ἀνάμεσα στὸ πλῆθος τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας ζωῆς πού τυχαῖα ἢ μὲ ἀνασκαφὲς μᾶς ἀποκάλυψε, κανένα κομμάτι χειρογράφου ἐπάνω σὲ πάπυρο. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι τὸ μοναδικὸ γιὰ τὴν ὥρα δείγμα τοῦ εἶδους πού ἀνακαλύπτεται στὸ ἔδαφος τῆς ἑλληνικῆς μητροπόλεως, καὶ χρωστᾷ πιθανῶς τὴ διατήρησή του στὴν ἀπανθράκωση πού ἔπαθε ἀπὸ τὴ φωτιά τῆς πυρᾶς. Ἡ σημασία ὅμως τοῦ εὐρήματος εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερη, γιατί ἐνδέχεται αὐτὸ νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ παλαιότατο δείγμα ἑλληνικῆς γραφῆς ἐπάνω σὲ πάπυρο. Ἔτσι ὁ μικρὸς αὐτὸς κύλινδρος παπύρου καταλαμβάνει μιὰν ἐξέχουσα θέση ἀνάμεσα στὶς χιλιάδες τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων σὲ πάπυρο, πού μᾶς ἔχει χαρίσει στὰ νεώτερα χρόνια τὸ ἔδαφος τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Παλαιστίνης. Τὸ περιεχόμενό του δὲν εἶναι ἴσως ἐξίσιου ἐντυπωσιακό, ἀλλὰ πάντως τὸ σωζόμενο κείμενο ἔχει ἀρκετὴ σημασία γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας θρησκείας, γιατί ἀνήκει στὴν πρώτη ὄρφικὴ γραμματεία.

Δυστυχῶς ὁ κύλινδρος δὲν ἔχει σωθῆ ὀλόκληρος. Τὸ κάτω μέρος του ἔχει χαθῆ, ἴσως γιατί κάηκε ἐντελῶς. Σώθηκε μόνο ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ κυλίνδρου τμῆμα 7-8 ἑκατοστομέτρων. Φαίνεται ὅτι τὸ τμῆμα αὐτὸ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐστία τῆς πυρᾶς τοῦ νεκροῦ καὶ ἀπλῶς ἀπανθρακώθηκε χωρὶς ὅμως καὶ νὰ διαλυθῆ. Δίπλα ἐκεῖ βρέθηκε ἐπίσης ἓνα ἀπανθρακωμένο κομμάτι ἀπὸ ξύλινο ραβδί, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιο ἂν εἶναι ὑπόλειμμα *ὀμφαλοῦ* πού χρησίμευε γιὰ τὸ τύλιγμα τοῦ κυλίνδρου. Ἡ σκέψη πού πέρασε ἀπὸ τὸν νοῦ τοῦ νέου ἀρχαιολόγου κ. Π. Θέμελη, πού παρακολουθοῦσε τὴν ἀνασκαφὴ καὶ διέσωσε τὸ εὔρημα, ὅτι ὁ πάπυρος χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὸ ἄναμμα τῆς πυρᾶς καὶ μετὰ τὴν χρῆση αὐτὴ πετάχθηκε στὴν ἄκρη, στὴν βορειοδυτικὴ γωνία τῆς πυρᾶς, ὅπου βρέθηκε, θὰ ἐξηγοῦσε πράγματι τὴν διατήρησιν ἑνὸς μόνο τμήματος, ἀλλὰ δυσκολεύεται κανεὶς νὰ δεχθῆ ὅτι ἓνα βιβλίον, καὶ εἰδικότερα τὸ θρησκευτικὸ αὐτὸ κείμενον, χρησιμοποιήθηκε γιὰ ἓναν τέτοιο σκοπὸ¹. Ὅπως δὲ ποτε παραξενεύει τὸ ὅτι ὁ κύλινδρος εἶχε ριχθῆ στὴ φωτιά, γιὰ νὰ καῖ μὲ τὸν νεκρὸ· γιατί καὶ στὴν περίπτωσιν πού ὁ νεκρὸς ἦταν ὀπαδὸς τοῦ ὄρφισμοῦ, πράγμα πολὺ πιθανόν, θὰ περίμενε μᾶλλον κανεὶς νὰ τοῦ τοποθετήσουν τὸ πολύτιμό του αὐτὸ κείμενον μαζί μὲ τὰ ἄλλα κτερίσματα, κατὰ τὸ ἀνάλογο τῶν ὄρφι-

1. Γιὰ τὸν ἴδιον λόγον εἶναι ἀμφίβολον ἂν μπορῆ τὸ εὔρημα νὰ συσχετισθῆ μὲ τὴν συνήθειαν, πού μαρτυρεῖται στοὺς Ῥωμαίους, νὰ παραγεμίζονται τὰ νεκροκρέβητα μὲ πάπυρον (πρβλ. Martial. 8, 44, 14 καὶ 10, 97, 2), ἴσως γιατί ὅταν καίγεται ὁ πάπυρος ἀναδίνει μιὰ εὐχάριστη ὀσμὴ (τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλω στὸν κ. E. G. Turner, πού παραπέμπει στὸν N. Lewis, *L'industrie du papyrus*, Paris 1934).

κῶν πινακίδων ἀπὸ χρυσὸ πού ἔχουν βρεθῆ μέσα σὲ τάφους (πρβλ. καὶ τὴν περίπτωση τοῦ παπύρου τοῦ Τιμοθέου).

Τὸ τμῆμα πού σώθηκε βρέθηκε σὲ δύο κομμάτια, ἓνα μεγαλύτερο καὶ ἓνα μικρότερο, ἀλλὰ τὸ δεύτερο εἶχε, ὅπως φαίνεται, ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὸ πρῶτο κατὰ τὴν ἀνασκαφή. Καὶ ἀπὸ τὸ πρῶτο κομμάτι εἶχαν ἀποκοπῆ μερικές λουρίδες ἐπάλληλες, πού ἔφεραν γράμματα ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρά. Μόλο πού ὁ πάπυρος ἦταν ἀπανθρακωμένος, διαπιστώθηκε ἀμέσως ὅτι ἡ γραφή μποροῦσε νὰ διαβασθῆ, φυσικὰ στὴν ἀντανάκλαση τοῦ φωτὸς καὶ ὑπὸ ὀρισμένη ὀπτική γωνία. Ἔτσι ἀναγνωρίσθηκε τὴν ἴδια στιγμή, ἀπὸ τὰ ὀνόματα θεῶν καὶ ἀπὸ ἄλλες λέξεις πού διαβάζονταν (*μόσται, θεοῖς θύειν, χοὰς* κλπ.), ὅτι τὸ κείμενο εἶναι θρησκευτικοῦ περιεχομένου. Ὄταν τὸ ἴδιο βράδυ μὲ κάλεσε ὁ προϊστάμενος τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας Κεντρικῆς Μακεδονίας κ. Χ. Μακαρόνας στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης, ὅπου εἶχε μεταφερθῆ ὁ κύλινδρος ἀπὸ τὸν τόπο τῆς ἀνασκαφῆς, γιὰ νὰ δῶ τὸ εὑρημα, ἡ θεὰ τῆς γραφῆς αὐτῆς μὲ ἄφησε κατάπληκτον. Καὶ ἡ διάταξη τῶν γραμμάτων ἔμοιαζε πολὺ μὲ τὴν στοιχηδὸν γραφή τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἀρκετὰ ἐπὶ μέρους γράμματα ἔδειχναν πιὸ ἀρχαῖκά ἀπὸ αὐτὰ τοῦ παπύρου τοῦ Τιμοθέου καὶ τῶν ἄλλων γνωστῶν μου ἑλληνικῶν παπύρων τοῦ τέλους τοῦ 4. αἰῶνα π.Χ. Ἔτσι σημαντίσα τὴν ἐντύπωση, πού τὴν διατηρῶ καὶ τώρα ἀκόμη, ὅτι τὸ χειρόγραφο αὐτὸ χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ.

Ὁ κ. Μακαρόνας μοῦ παραχώρησε, τὸ ἴδιο ἐκεῖνο βράδυ, τὸ δικαίωμα τῆς δημοσιεύσεως τοῦ κειμένου. Τὴν παραχώρηση αὐτὴ τὴν δέχθηκα μὲ μεγάλη εὐγνωμοσύνη, ἂν καὶ ἤμουν πολὺ ἀνήσυχος κατὰ πόσο θὰ μποροῦσε νὰ ξετυλιχθῆ τὸ κύριο σῶμα τοῦ κυλίνδρου, γιὰ τὸν πάπυρος διαλυόταν σὲ καρβουνόσκονη μὲ τὴν παραμικρότερη ἐπαφή. Εὐτυχῶς ὁ συνάδελφος κ. Η. Hunger τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης, πού ἔτυχε ἐκεῖνες τὶς μέρες νὰ ἔρθῃ στὴν Θεσσαλονίκη, ὑποσχέθηκε νὰ μᾶς στείλῃ τὸν κ. Anton Fackelmann, πού εἶχε ἐργασθῆ στὴν Βιέννη σὲ ἀπανθρακωμένους παπύρους. Πραγματικὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1962 ἦρθε ὁ ἱκανώτατος αὐτὸς συντηρητῆς τῆς παπυρικῆς συλλογῆς τῆς Αὐστριακῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἐργάσθηκε ἐπὶ τρεῖς ἐβδομάδες ἀπὸ τὸ πρωὶ ὡς ἀργὰ τὸ βράδυ καὶ ἐπιτέλεσε τὸ θαῦμα. Μὲ τὴν χρησιμοποίησι χυμοῦ ἀπὸ νωπὸ πάπυρο, πού ἔφερε μαζί του, κατόρθωσε νὰ καταστήσῃ τὸν ἐξαιρετικὰ εὐθρῦπτο πάπυρο ἀρκετὰ μαλακὸ καὶ ἐπιδεκτικὸ χειρισμοῦ. Μ' ὅλα ταῦτα τὸ ξετύλιγμα δὲν μπόρεσε νὰ ἀποδώσῃ συνεχῆς κείμενο, ἀλλὰ τεμάχια μεγαλύτερα ἢ μικρότερα. Ἀκόμη καὶ τὸ ἐσωτερικὸ, ἀνέπαφο ὡς τότε, μέρος τοῦ κυλίνδρου, πού τὸ μήκος του ὑπολόγισε ὁ κ. Fackelmann σὲ 59 ἑκατοστὰ (ἀπὸ τὰ ὁποῖα πάντως 17 ἑκατοστὰ στὸ τέλος εἶχαν μείνει ἄγραφα, ὅπως συμβαίνει συνήθως στοὺς κυλίνδρους), τεμαχίσθηκε κατὰ τὴν ἀνάπτυξη. Τὸ μεσαῖο καὶ τὸ ἐξωτερικὸ μέρος εἶχαν ἤδη τεμαχισθῆ προηγουμένως (ἀπὸ αὐτὰ προερχόταν καὶ τὸ κομμάτι πού βρέθηκε χωριστὰ). Ἐπίσης ἡ σωστὴ ἀκολουθία τῶν ἐπὶ μέρους τεμαχίων δὲν ἔγινε δυνατὸ νὰ τηρηθῆ κατὰ τὴν τοποθέτησίν τους μέσα στὰ γυαλιά, παρά μόνο στὴν εἰκοστὴ στήλη (τρίτη ἀπὸ τὸ τέλος). Ἡ σύναψη τῶν ὑπόλοιπων τεμαχίων γιὰ τὸν ἀπαρτισμὸ τοῦ συνεχοῦς κειμένου κάθε στήλης ἐπιτεύχθηκε ὀριστικὰ, ὅταν μετὰ ἀπὸ ἐπανειλημμένες δοκιμὲς μπορέσαμε, χάρις σ' ἓνα πολὺ ἐπιδέξιο νέο φωτογράφο, τὸν κ. Σπύρο Τσαβδάρου, νὰ βγάλουμε ἀρκετὰ καλὲς φωτογραφίες. Ὄπως εἶπατε εἴμαστε ἐξαιρετικὰ εὐγνώμονες στὸν κ. Fackelmann γιὰ τὸν ἄθλο πού ἐπέτυχε γιὰ τὴν χωρὶς τὴν ἐγκαιρὴ ἐπέμβασίν του ὁ πάπυρος διέτρεχε τὸν κίνδυνο νὰ διαλυθῆ, πρὶν νὰ διαβασθῆ. Τώρα ὄχι μόνο τὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ χρωστᾷ τὸν πλουτισμὸ

της εκθέσεώς του με αυτό το σπουδαίο απόκτημά του, αλλά και η ελληνική φιλολογία θά του είναι πάντα υποχρεωμένη, που της έδωσε την δυνατότητα να αξιοποιήσει το νέο κείμενο.

‘Ο κύλινδρος αυτός χάρη στην παλαιότητά του είναι πολύτιμος και για τόν λόγο ότι μάς δείχνει ποιά εμφάνιση είχαν τὰ βιβλία τήν εποχή αυτή στην ελληνική μητρόπολη. ‘Η γραφή παρουσιάζει, όπως είπαμε, μιὰ ὄψη λίγο-πολύ στοιχηδόν, που συμφωνεί με τήν ἐντύπωση, που οἱ σύγχρονες ἐπιγραφές ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσει κανείς γιά τήν ἐμφάνιση τῶν βιβλίων τῆς ἐποχῆς. Πάντως οἱ σειρές τῆς κάθε στήλης δέν καταλαμβάνουν τήν ἴδια ἔκταση. ‘Ο γραφέας συνηθίζει νὰ τελειώνη κάθε σειρά με μιὰ πλήρη λέξη (μονάχα σύνθετες λέξεις χωρίζει στο τέλος τοῦ πρώτου συνθετικοῦ, ἀλλά και αὐτό τὸ κάνει πολὺ σπάνια· μιὰ φορά χωρίζει και τις συλλαβές στο ἐσωτερικὸ τῆς λέξεως: *ἐξαμαρτάνουσιν*). Ἔτσι ὁ ἀριθμὸς τῶν γραμμάτων ποικίλλει στις ἐπὶ μέρους γραμμές ἀπὸ 31 ὡς 42. Ἄς σημειωθῆ ἔξ ἄλλου ὅτι οἱ ἔμμετροι στίχοι που παραθέτονται εἶναι γραμμένοι σὲ ἰδιαίτερη σειρά και γιά διάκριση συνοδεύονται στο ἄκρο ἀριστερὸ ἀπὸ δύο παραγράφους, μιὰ ἐπάνω και μιὰ κάτω. ‘Ο Schubart εἶχε σημειώσει ἰδιαίτερος τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐμφάνιση τῶν παλαιότατων λογοτεχνικῶν παπύρων τῆς Αἰγύπτου εἶναι κάπως πρωτόγονη, σὰ νὰ μὴν εἶχε ἀκόμη διαμορφωθῆ ἡ γραφή τῶν βιβλίων (*Buchschrift*), πρᾶγμα που παραξενεύει πολὺ, ὅταν σκεφθῆ κανείς ὅτι βρισκόμαστε στην ἐποχὴ τοῦ Δημοσθένη, τοῦ Μενάνδρου, τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (W. Schubart, *Einführung in die Papyruskunde*, Berlin 1918, σ. 30). ‘Ο πάπυρός μας ἐπιβεβαιώνει τήν ὑπόψια τοῦ Schubart, ὅτι κατὰ τὸν τέταρτο αἰῶνα στην μητροπολιτικὴ τουλάχιστο Ἑλλάδα ὑπῆρχε ἤδη μιὰ πραγματικὴ γραφή τῶν βιβλίων. ‘Η ἐντύπωση που δίνουν οἱ παλαιότατοι λογοτεχνικοὶ πάπυροι τῆς Αἰγύπτου δὲ δικαιολογεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι τήν ἴδια ἐμφάνιση εἶχαν τήν ἐποχὴ αὐτὴ τὰ βιβλία και στην μητρόπολη. Ἀντιθέτως ἐδῶ φαίνεται ὅτι εἶχαν φθάσει πρὸ πολλοῦ σ’ αὐτὸ που οἱ Ἕλληνες τῆς Αἰγύπτου δέν ἔφθασαν ἴσως παρά κατὰ τὸν τρίτο αἰῶνα.

‘Η ἀνάγνωση τοῦ παπύρου ἔχει γίνει σχετικὰ εὐκόλη ἀπὸ τήν στιγμή που ἀποκτήσαμε καλές φωτογραφίες, ἂν και σὲ μερικὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἐξωτερικοῦ μέρους τοῦ κυλίνδρου, που ἡ γραφή τους ἔχει ἀμαυρωθῆ περισσότερο με τήν ἀπανθράκωση, οὔτε οἱ φωτογραφίες βοηθοῦν πολὺ. Στην ἐργασία αὐτὴ, που ἄρχισε προτοῦ ἀκόμη μάς πετύχουν οἱ φωτογραφίες, βρήκα πολὺτιμο συνεργάτη ἕναν πολὺ ἐπιδέξιο παλαιογράφο και ἱκανὸ φιλόλογο, τὸν βοηθὸ μου κ. Κ. Τσαντσάνογλου, στὸν ὁποῖο ὀφείλεται ἡ ἀνάγνωση σὲ μεγάλη ἔκταση. Εἰκοσιδύο στήλες μπορέσαμε νὰ ἀναγνωρίσωμε και νὰ τις συμπληρώσωμε μερικῶς. Παραμένουν ὡστόσο ἀκόμη κάμποσα μικρὰ κομμάτια, που ἡ θέση τους δέν ἔχει ἀκόμη ἐξακριβωθῆ. Οἱ σειρές που διασώθηκαν στις ἐπὶ μέρους στήλες ποικίλλουν ἀπὸ 11 ὡς 16. Ἀλλά οἱ τελευταῖες σειρές παρουσιάζουν, στις περισσότερες περιπτώσεις, μεγάλα χάσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μερικὰ ἴσως μπορέσουν νὰ συμπληρωθοῦν με τήν βοήθεια τῶν κομματιῶν που ἔχουν ὑπολειφθῆ. Πόσες σειρές ὑπῆρχαν στο κάτω μέρος τοῦ κυλίνδρου που χάθηκε, δέν εἶναι σαφές. Συνήθως, ἀνάμεσα στις στήλες που ἀκολουθοῦν ἢ μιὰ τήν ἄλλη, ὑπάρχει πέρασμα σὲ νέα συμφραζόμενα, κάπου – κάπου ὅμως ἀναγνωρίζεται ἡ συνέχεια.

‘Ο γραφέας φαίνεται νὰ ἦταν ἕνας ἐξαίρετος καλλιγράφος. Στις πρώτες στήλες εἶχε χρησιμοποιήσει κάπως πλατιά γραφίδα, ἀπὸ τήν ὀγδόη ὅμως στήλη και πέρα τήν ἄλλαξε και τὰ γράμματα γίνονται πὸ λεπτὰ ὡς τὸ τέλος τοῦ κειμένου. Γιά τήν γραφή

παραπέμω στις φωτογραφίες (Πίν. 12-15). Όποιος τις συγκρίνει με τὰ δημοσιευμένα facsimilia άλλων παπύρων του τετάρτου αιώνα διακρίνει καὶ τὴν στενότερη σχέση τῆς γραφῆς αὐτῆς μετὴν γραφῆ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ὅτι μερικά γράμματα εἶναι ἀρχαιώτερα ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τῶν άλλων παπύρων. Ἔτσι ἡ χρονικὴ προτεραιότητα τοῦ νέου χειρογράφου τῆς Μακεδονίας ἀπέναντι ἐκείνων φαίνεται ἢ πιὸ πιθανή. Σ' αὐτὸ συμφώνησε μαζί μου καὶ ὁ ἐιδικώτερός μου καθηγητῆς κ. E. G. Turner τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου, μετὴν ἐπιφύλαξη πάντως ὅτι τὰ γνωστά μας ἑλληνικὰ χειρόγραφα προέρχονται ἀπὸ ἄλλη περιοχή, τὴν Αἴγυπτο, καὶ δὲν μπορούμε νὰ τὰ χρησιμοποιήσωμε στὴν περίπτωση μας ὡς ἀσφαλῆ κριτήρια γιὰ μιὰ βεβαιότερη χρονολόγηση. Ἀντίθετα ὁ κ. C. H. Roberts τῆς Ὁξφόρδης, ποὺ ἐπίσης ἐζήτησα τὴν γνώμη του, ἀποκλίνει νὰ κατεβάση τὴν χρονολογία πρὸς τὰ τέλη τοῦ τετάρτου αιώνα, γύρω στὰ 300.

Ἐνδείξεις πὼς ὁ νέος πάπυρος εἶναι κάπως μεταγενέστερος ἀπὸ τὸν πάπυρο τοῦ Τιμοθέου παρέχουν κατὰ τὴν γνώμη του ἡ κυρτὴ βάση τοῦ *E*, τὸ *M* καὶ προπάντων τὸ *N* (ποῦ ἡ δεξιὰ του κεραία εἶναι κοντὴ καὶ ἀνεβαίνει πάνω ἀπὸ τὴ γραμμὴ, ὥστε νὰ θυμίζει τὴν μορφή zig-zag ποὺ ἐμφανίζει τὸ *N* τὸν τρίτο αἰώνα, ἀντίθετα πρὸς τὴν πιὸ κανονικὴ μορφή τοῦ ἴδιου γράμματος στὸν πάπυρο τοῦ Τιμοθέου). Ἀλλὰ ἡ ἀναψηλάφηση τῶν παλαιογραφικῶν δεδομένων ἐνισχύει, νομίζω, τὴν γνώμη πὼς εἶναι παλαιότερος. Τὸ *E* τοῦ παπύρου μας, ποῦ ἡ κάθετη γραμμὴ του ξεπερνᾷ λίγο τὴν κάτω ὀριζόντιά του γραμμὴ, ἐμφανίζεται σὲ ἐπιγραφές τοῦ τετάρτου αιώνα (Kern 23a, ἐτ. 387/6· 23b, ἐτ. 363/2· 26a, ἐτ. 346/5· 29a, ἐτ. 325/4) καὶ σὲ πρώιμους παπύρους (Schubart πίν. 2, P. Artemisia, P. Hibeh 6). Ἀντίθετα τὸ *E* τοῦ παπύρου τοῦ Τιμοθέου, ποῦ ἡ κάτω ὀριζόντιά του εἶναι κοντύτερη καὶ δὲν σχηματίζει καθαρὴ γωνία, ὀδηγεῖ στὸ μεταβατικὸ *E* τοῦ Schubart πίν. 3 μετὴν κυρτωμένο τὸ πάνω καὶ τὸ κάτω ἄκρο καθὼς καὶ στὸ σχεδὸν στρογγυλὸ *E* τοῦ τρίτου αιώνα. Ἡ κυρτὴ βάση τοῦ *E* στὸν πάπυρό μας εἶναι μάλλον ἓνα προσωπικὸ στοιχεῖο τοῦ γραφικοῦ χαρακτήρα τοῦ γραφέα, ποῦ ἐμφανίζεται ἐπίσης καὶ σ' ἄλλα του γράμματα, τὰ *Z*, *E*, *S*, *Ω*. Ἡ ἴδια τάση παρατηρεῖται στὸν P. Hibeh 6, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰς ἐπιγραφές τοῦ πέμπτου καὶ τοῦ τετάρτου αιώνα, λ.χ. τῆς Δήλου (Kern 16a, ἐτ. 402 π.Χ.), τῶν Ἀθηνῶν (Kern 23a, ἐτ. 387/6· 23b, ἐτ. 363/2· 25, ἐτ. 345), τῆς Σάμου (Kern 26a, ἐτ. 346/5). Τὸ *M* μετὴν μεσαία γωνία του λιγώτερο χαμηλὴ ἀπὸ τὴς δύο πλάγιες κεραίες του ἐμφανίζεται τόσο στὸν Schubart πίν. 2 τοῦ 311 π.Χ. καὶ στὸν P. Hibeh 6, ὅσο καὶ στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Σάμου Kern 26a τοῦ 346/5. Τὸ *N* τέλος μετὴν κοντὴ δεξιὰ του κεραία ποῦ ἀνεβαίνει πάνω ἀπὸ τὴν γραμμὴ εἶναι παλιὸ στὴν ἑλληνικὴ γραφὴ καὶ παρουσιάζεται ἐκτὸς ἀπὸ τὴς ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς καὶ σὲ κείμενα τοῦ τετάρτου αιώνα καθὼς καὶ σὲ πρώιμους παπύρους, κάπου-κάπου καὶ στὸν ἴδιο τὸν πάπυρο τοῦ Τιμοθέου.

Πιὸ ἐπιγραφικὰ ἀκόμη εἶναι τὸ *S* καὶ τὸ *Ω* τοῦ παπύρου μας. Παρόμοιο πρὸς τὸ *S* του παρουσιάζεται καὶ στοὺς P. Hibeh 4 καὶ 9 καὶ P. Grenfell 1, ἀλλὰ ἐκεῖ ἡ πάνω καὶ ἡ κάτω γραμμὴ εἶναι παράλληλες, ὅπως συμβαίνει συχνὰ στὴς ἐπιγραφές τοῦ τρίτου αιώνα. Τὸ *S* τοῦ Τιμοθέου ἔχει τὴς δύο γωνίες του κοντὰ τὴν μία στὴν ἄλλη καὶ κάπου-κάπου τὴν κάτω γωνία του κυρτωμένη. Ἡ μορφή αὐτὴ ὀδηγεῖ στὸ μνηοειδές *C* τῶν P. Artemisia, Schubart πίν. 2 καὶ 3 καὶ P. Hibeh 6, ποῦ μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸν Αἰσχρίωνα, σύγχρονο τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (πρβλ. Walz, *Rh. Gr.* III σ. 651: *μήνη τὸ καλὸν σῶρανοῦ νέον σίγμα*). Τὸ *Ω* εἶναι καθαρὰ ἐπιγραφικὸ. Οἱ κυματοειδῆς ὀριζόντιες γραμμὲς του ἀπαντοῦν σὲ ἐπιγραφές ὅπως Kern 23, ἐτ. 363/2 καὶ 26a, ἐτ. 346/5. Στὸν P. Hibeh 6 τὸ *Ω* εἶναι ἐπιγραφικὸ, ἀλλὰ οἱ ὀριζόντιες γραμμὲς του εἶναι πιὸ κοντές, ὅπως συμβαίνει σὲ πολλὰς ἐπιγραφές τοῦ τετάρτου αιώνα. Στὸς ὑπόλοιπους πρώιμους παπύρους τὸ *Ω* βρίσκεται στὸ μεταβατικὸ στάδιο πρὸς τὸ *Ω* τοῦ τρίτου αιώνα, καθὼς τὸ κυρτὸ ἐπάνω του μέρος ἀποκλίνει πρὸς τὸ γωνιώδες καὶ γίνεται πιὸ μικρό.

Βέβαια ὁ ἐπίσημος καὶ μνημειακὸς χαρακτήρας καθὼς καὶ τὸ χάραγμα τῶν γραμμάτων πάνω στὴν πέτρα μετὴν σμίλη κάνουν τὴς ἐπιγραφές νὰ φαίνονται συνήθως πιὸ ἀρχαϊκῆς ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τῶν παπύρους, ὄχι μόνον κατὰ τὸν τέταρτο αἰώνα ἀλλὰ καὶ ἀργότερα. Ἐξαιρεση ἀποτελεῖ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Τήνου (Kern 35a) στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, ποῦ ὁ Wilhelm τὴν χρονολόγησε στὰ τέλη τοῦ τετάρτου καὶ οἱ von Gaertringen καὶ Kern στὴς ἀρχές τοῦ τρίτου αιώνα. Εἶναι κάπως μεταγενέστερη ἀπὸ τὸν πάπυρό μας, ὅπως δείχνει τὸ σχῆμα μερικῶν γραμμάτων, λ.χ. τοῦ *A* καὶ τοῦ *Θ*, ἀλλὰ καὶ ἄλλα χαρακτηριστικά. Ὁ δικός μας πάπυρος παρουσιάζει μεγάλη ὁμοιότητα μετὴν ἐπιγραφὴ τῆς Σάμου τοῦ ἔτους 346/5

(Kern 26a) και στο σχήμα των γραμμάτων και στην διάταξή τους, πού φαίνεται στοιχηδόν χωρίς πραγματικά να είναι. Από την άλλη ο πάπυρος του Τιμοθέου έχει κάποια ομοιότητα με την Ἀττική επιγραφή του έτους 325/4 (Kern 29a), καθώς παρατήρησε ήδη ο Α. Σιγάλας, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γραφῆς, σ. 143, και συμφώνησε σ' αυτό μαζί του ο Α. Rehm, *Handbuch der Archäologie* τόμ. Ι σ. 219, σημ. 5. Ἐν τούτοις αὐτές δὲν εἶναι ἀπατηλές, τότε ὁ πάπυρός μας προηγείται χρονικά ἀπὸ τὸν Τιμόθεο, και εἶναι ἐπομένως ὁ παλαιότερος ἑλληνικὸς πάπυρος πού εἶναι γνωστός ὡς τώρα.

Ὅπως σημείωσα ἤδη, ὁ πάπυρος ἀνήκει στὴν ὄρφικὴ γραμματεία. Ὁ συγγραφέας ὑπομνηματίζει ἓνα ὄρφικὸ ποίημα μὲ κοσμογονικὸ και θεογονικὸ περιεχόμενον. Δεκαοκτὼ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα αὐτὸ, πού τις περισσότερες φορές σώζονται ὀλόκληροι, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς μία φορά δύο και μία φορά τέσσερις συνεχόμενοι, παραθέτονται στὶς εἰκοσιδύο στήλες και ἐρμηνεύονται ἀλληγορικά· ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς ἀναφέρονται μέσα στὸ σῶμα τοῦ ὑπομνήματος και μερικὲς λέξεις ἢ φράσεις ἀπὸ ἄλλους ὄρφικους στίχους, πού δὲν ἔχουν σωθῆ ὀλόκληροι. Δύο ἀπὸ τοὺς στίχους αὐτοὺς ἐτατίσαμε στὰ παλαιὰ ἀποσπάσματα τῶν Ὀρφικῶν (Ο. Kern, *Orphicorum fragmenta*, Berlin 1922, σ. 91, ἀπόσπ. 21a). Εἶναι ὁ δεύτερος και ὁ ἑβδομος στίχος ἐνὸς ἀποσπάσματος ἀπὸ ἐννέα στίχους, πού διασώζει ὁ Ψευδο-Ἀριστοτέλης στὸ *Περὶ κόσμον* 7 (σ. 401a25) μὲ τὴν σημείωση *ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς οὐ κακῶς λέγεται*. Ὁ λόγος εἶναι ἐκεῖ γιὰ τὸν Δία ὡς αἴτιο τῆς ὅλης φύσεως και τῶν συμβαινόντων σ' αὐτήν. Οἱ δύο στίχοι τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ, πού ἀναφέρει ὁ πάπυρός μας, ἔχουν ὡς ἐξῆς: *Ζεὺς κεφαλή, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα τελεῖται και Ζεὺς βασιλεύς, Ζεὺς δ' ἀρχὸς ἀπάντων ἀργικέρανος*. Ὁ πρῶτος παρουσιάζεται στὴν στήλη 13, σειρὰ 12 και εἰσάγεται μὲ τις λέξεις *σημαίνει δ' ἐν τοῖς ἔπεισι τ/οισδε*, ὁ δεύτερος στὴν στήλη 15, σειρὰ 10. Εἶναι ἄδηλο, ἂν στὸ χαμένο κάτω μέρος τοῦ κυλίνδρου ὁ ὑπομνηματιστὴς παρέθετε και σχολίαζε και τοὺς τέσσερις στίχους, πού παραδίδονται στὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ψευδο-Ἀριστοτέλη μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν στίχων. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ συγγραφέας ἐδῶ και ἐκεῖ ὑπομνηματίζει τοὺς στίχους στὴν συνέχεια εἰσάγοντας τὸν ἐπόμενον στίχο μὲ τὴν σημείωση *ἐχόμενον δὲ ἔπος ἢ τὸ δ' ἐπὶ τούτῳ* κλπ., ἀλλὰ μπορεῖ νὰ εἶχε παραλείψει κάπου - κάπου και στίχους χωρὶς νὰ τοὺς σχολιάσει. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἐπίσης τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ψευδο-Ἀριστοτέλη νὰ περιέχη και στίχους πού προστέθηκαν ἀργότερα· γιὰ τὴν ὄρφικὴ ποίηση ἦταν συνηθισμένο νὰ διασκευάζονται ἢ και νὰ προσθέτωνται στίχοι, ὅπως συνέβαινε και στὰ ὀμηρικὰ ἔπη. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ψευδο-Ἀριστοτέλη ἀποδίδει ὁ Kern σ' ἓνα ὄρφικὸ ὕμνον, τὸν ὁποῖο ὑπαινίσσεται και ὁ Πλάτων στοὺς *Νόμους* (715e). Τὸ κείμενό μας διασώζει λοιπὸν μιὰ δευτέρη μαρτυρία γιὰ τὸ ὄρφικὸ αὐτὸ ποίημα ἀπὸ τὸν τέταρτο αἰῶνα π.Χ. (ὁ Ψευδο-Ἀριστοτέλης εἶναι μεταγενέστερος). Ὁ ὕμνος αὐτὸς πρὸς τὸν Δία ἐμφανίζεται ἀργότερα μὲ ἐπεκτεταμένη μορφή και στὴν λεγόμενη Ραψωδικὴ Θεογονία (*Ἱεροὶ Λόγοι ἐν ῥαψωδίαῖς κδ'*). Στὴν ἴδια Ραψωδικὴ Θεογονία, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Kern ἔχει τὴν γνώμη ὅτι στιχουργήθηκε ὄχι πολὺ πρὶν ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν Νεοπλατωνικῶν, ἀλλὰ διατηρεῖ ἴχνη παλαιότερων ποιημάτων, ἐμφανίζονται και ἄλλες φράσεις τῶν ὄρφικῶν στίχων τοῦ ὑπομνήματος πού σώζει ὁ πάπυρός μας. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐλπίζωμε ὅτι τὸ νέο κείμενον θὰ ρίξει κάποιον φῶς στὸ περίπλοκο ζήτημα τῆς συνθέσεως τῆς Ὀρφικῆς Θεογονίας. Ὁ ὑπομνηματιστὴς διαστέλλει πάντως τὸ ποίημα πού σχολιάζει ἀπὸ τοὺς ὕμνους· γιὰ τὴν στήλη 18, σειρὰ 11 γράφει: *ἔστι δὲ και ἐν τοῖς ὕμνοις εἰρημένον*. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ὄρφικους στίχους παραθετὶ ὁ ὑπομνηματιστὴς γιὰ ἐρμηνευτικὸς λόγους και τρεῖς ὀμηρικὸς στίχους, ἓνα ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια και δύο ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα.

Και οί στίχοι αυτοί έχουν για την παράδοση των όμηρικῶν ἐπῶν ἐνδιαφέρον, γιατί παρουσιάζουν παλαιές διάφορες γραφές. Ὁ στίχος τῆς Ὀδυσσεΐας θ 335 *Ἑρμεία, Διὸς υἱέ, διάκτορε, δῶτορ ἑάων* παραδίδεται ἐδῶ *Ἑρμῆ, Μαιάδος υἱέ* κτλ. με μιά ἄγνωστη ἀπ' ἄλλοῦ γραφή. Ὁ στίχος τῆς Ἰλιάδος Ω 528 *δώρων οἶα δίδωσι, κακῶν, ἕτερος δὲ ἑάων* φέρει δύο διάφορες γραφές, *διδούσι* ἀντὶ *δίδωσι* καὶ *ἕτερος δὲ τ' ἑάων* ἀντὶ *ἕτερος δὲ ἑάων*, ἀπὸ τις ὁποῖες ἡ πρώτη ἦταν γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὸν σχολιαστὴ τοῦ Πινδάρου *Πυθ.* 3, 141. ἡ δευτέρη πάλι ἐπικυρώνει μιά ὁμοία εἰκασία τοῦ Bentley γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς χασμοῦδας.

Τοὺς ὁμηρικῶς στίχους παραθέτει ὁ ὑπομνηματιστὴς γιὰ νὰ δεῖξει ὅτι *ἑᾶς* στὴν φράση *μητρὸς ἑᾶς* τοῦ ὄρφικοῦ ποιήματος ποὺ σχολιάζει δὲν σημαίνει «(τῆς μητέρας) του», ἀλλὰ «τῆς καλῆς (μητέρας)». Γιὰ τὴν ἐξήγησή του αὐτὴν ἐπικαλεῖται τὸν τύπο *ἑάων* «ἀγαθῶν» καὶ προσθέτει ὅτι οἱ ἄνθρωποι παρεξηγοῦν τὴν λέξη, ἐνῶ ἐκεῖνος (ἐννοεῖ τὸν ποιητὴ, ἢ τὸν Ὀρφέα, ποὺ ἄλλοῦ τὸν ἀναφέρει με τὸ ὄνομά του, στήλη 14, σειρὰ 2 καὶ 6) θὰ μπορούσε, ἂν ἐννοοῦσε «τῆς δικῆς του», νὰ ἀλλάξῃ δύο γράμματα καὶ νὰ γράψῃ *μητρὸς ἐοῖο* (sic). Αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ μόνο παράδειγμα, ὅπου ὁ ὑπομνηματιστὴς παρεμβάλλει στὴν ἀλληγορικὴ του ἐρμηνεία μιά λεξιλογικὴ ἐξήγηση. Στὴν στήλη 6 διαβάζομε *τὸ δ' αὐτὸν δύναιται φωνεῖν καὶ λέγειν καὶ διδάσκειν*, στὴν ἐπομένη *χρηῖσαι δὲ καὶ ἀρκέσαι ταῦτ' ὀναιται*. Στὴν στήλη 19, γιὰ νὰ δεῖξει ὅτι τὸ *ἐδρὸν ῥέοντα* ποὺ λέγεται στὸ ὄρφικὸ ποίημα γιὰ τὸν Ὀκεανὸ δὲν πρέπει νὰ τὸ πάρωμε κατὰ λέξη, ἀλλὰ στὴν σημασία «μὲ μεγάλη δύναμη», ἐπικαλεῖται τὴν φράση *ἐρρῶνι μέγας* ποὺ λεγόταν γιὰ ἰσχυροὺς ἀνθρώπους.

Ἡ μέθοδος αὐτὴ τῆς λεξιλογικῆς ἐξηγήσεως καθὼς καὶ ἡ παράθεση στίχων κατὰ τὴν ἐρμηνεία θυμίζουσαν τὴν σχετικὴ συνήθεια τῶν ἀλεξανδρινῶν σχολιαστῶν. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἦταν γι' αὐτὸ, νομίζω, δικαιολογημένη ἡ ὑποψία, ὅτι τὸ ὑπόμνημα ποὺ ἔχουμε μπροστά μας συνδέεται με τὴν ἀλεξανδρινὴ φιλολογία ἢ τὴν προϋποθέτει. Ὅχι μόνο γιατί ἡ προ-ἀλεξανδρινὴ χρονολογία τοῦ χειρογράφου εἶναι λίγο-πολύ βέβαιη, ἀλλὰ καὶ γιατί ἐδῶ τὸ κύριο εἶναι ἡ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία, ποὺ ἦταν, ὅπως ξέρομε, ξένη πρὸς τὴν ἀλεξανδρινὴ φιλολογία. Τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ συνάπτεται μᾶλλον πρὸς τὴν ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία τῶν ποιητῶν ποὺ καλλιεργοῦνταν ἤδη τὸν ἕκτο καὶ τὸν πέμπτο αἰῶνα. Ἔτσι λόγου χάρι τὸν πέμπτον αἰῶνα ὁ Μητρόδωρος ὁ Λαμψακηνὸς ἐξηγοῦσε ὄχι μόνο τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἥρωες τοῦ Ὀμήρου ὡς σύμβολα τῶν ὀργάνων τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἢ φυσικῶν στοιχείων. Ὑπάρχει μιά ἐνδειξὴ ὅτι ὁ ἴδιος Μητρόδωρος ἀσκοῦσε κοντὰ στὴν ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία καὶ καθαρὰ φιλολογικὴ ἐξήγηση τῶν λέξεων. Στὴν παράδοση αὐτὴ φαίνεται νὰ ἀνήκῃ καὶ τὸ κείμενό μας. Καὶ ὁ ὑπομνηματιστὴς μας καταγόταν πιθανῶς ὄχι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὸ πνευματικὸ κέντρο τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν περιφέρεια τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι στὸ λεξιλόγιό του ἀπαντοῦν καὶ ποιητικοὶ ἢ ἰωνικοὶ τύποι ὅπως *ἀνίξεται, ἄσσα, γλῶσσαν, ἑόντα* (ἀλλὰ καὶ *όντα*), *ἑωντοῦ, Ζᾶνα* (ἀλλὰ καὶ *Ζῆνα*), *ἡμέρης, Ἡρη, κατὰ φάτιν, μισγόμενος, νιν, σφιν* (ἀλλὰ καὶ *σφίσιν*), *σφας, χρᾶν, ὠρέων*. Μαρτυρεῖ ἐξ ἄλλου γιὰ πρώτη φορὰ τὶς λέξεις *θόρνη* (= 'μεῖξει'), *ἰσομελῆ, πανομφεύουσαν*.

Ὡς πρὸς τὸν συγγραφέα τοῦ ὑπομνήματος δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἀποφανθῇ κανεὶς με βεβαιότητα. Ὁ μόνος, ὅσο βλέπω, ποὺ τὸ ὄνομά του θὰ μπορούσε νὰ συζητηθῆ, εἶναι ὁ Ἐπιγένης ἐκεῖνος, ποὺ κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Κλήμεντος (*Στρωμ.* I 21, 131, 5 [III 81, 11 St.]) εἶχε γράψῃ *Περὶ τῆς Ὀρφείως ποιήσεως* καὶ εἶχε ἀποδώσει ἐπὶ μέρος ὄρφικα

ποιήματα σέ ὀρισμένους συγγραφείς, τὴν *Κατάβασιν εἰς Ἴαιδου* καὶ τὸν *Ἱερὸν Λόγον* στὸν Πυθαγόρειο Κέρκωπα, τὸν *Πέπλον* καὶ τὰ *Φυσικὰ* στὸν Βροντῖνο. Ὁ Ἐπιγένης αὐτὸς ξέρομε ἀπὸ τὸν Κλήμεντα (*αὐτόθ.* V 8, 49, 3 [II 360, 10 St.]) ὅτι εἶχε ἐπίσης ἐρμηνεύσει καὶ τὶς ἐκφράσεις τοῦ ὄρφικου συμβολισμοῦ. Δυστυχῶς ἡ προσωπικότητά του καὶ ἡ χρονολογία του δὲν μπορεῖ γιὰ τὴν ὥρα νὰ ἐξακριβωθῇ. Ὁ Ἄρποκρατίων (λ. *Ἴων*) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ τραγικὸς Ἴων εἶχε συγγράψει ἓνα φιλοσοφικὸ ἔργο *Τριαγμοί*, πού ὁ Καλλίμαχος τὸ ἐνόθευε καὶ τὸ ἀπέδιδε στὸν Ἐπιγένη. Ἄν ἡ πληροφορία αὐτὴ εἶναι σωστὴ, τότε ὁ Ἐπιγένης προηγεῖται χρονικὰ ἀπὸ τὸν Καλλίμαχο. Ἀλλὰ ἡ ἀκρίβεια τῆς μαρτυρίας αὐτῆς ἀμφισβητεῖται. Γιὰ τὸν Ἐπιγένη μᾶς ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀθηναῖος (468c) τὴν ἐξήγησιν πού ἔδινε στὴν ἐκφραση *ἔκλωμα δακτυλωτόν*, πού ὑπῆρχε στὸν Ἀγαμέμνονα τοῦ τραγικοῦ Ἴωνος. Αὐτὸ θυμίζει τὴν λεξιλογικὴ ἐξήγησιν πού κάνει ὁ ὑπομνηματιστὴς τοῦ παπύρου παράλληλα μὲ τὴν ἀλληγορικὴ του ἐρμηνεία. Ἀλλὰ σὲ τόσο ἀβέβαια τεκμήρια δὲν μποροῦμε νὰ στηρίξωμε τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὑπομνήματός μας στὴν ἐρμηνευτικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἐπιγένη ἐπάνω στὰ ὄρφικὰ ποιήματα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ γιὰ τὸν λόγο ὅτι οἱ ἐξηγήσεις πού ἀποδίδει ὁ Κλήμης στὸν Ἐπιγένη δὲν μοιάζουν μὲ ἐκεῖνες τοῦ ὑπομνηματιστῆ πού μᾶς γνωρίζει ὁ πάπυρος.

Γιὰ νὰ φανῇ ὁ χαρακτήρας τοῦ ὑπομνήματος παραθέτω μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ διάφορες στήλες.

(στήλη 14)

τοῦτ' ὄν τὸ πνεῦμα Ὀρφεὺς

ὠνόμασεν Μοῖραν, οἱ δ' ἄλλοι ἄνθρωποι κατὰ φάτιμ' Μοῖραν

5 ἐπικλῶσαι' φασί[ν] σφίσιγ καὶ ἔσεσθαι ταῦθ' ἄσσα Μοῖρα

ἐπέκλωσεν', λέγοντες μὲν ὀρθῶς, οὐκ εἰδότες δὲ

οὔτε τῆμ Μοῖραν ὅ τι ἐστὶν οὔτε τὸ ἐπικλῶσαι. Ὀρφεὺς γὰρ

τῆμ φρόνησιμ Μοῖραν ἐκάλεσεν. ἐφαίνετο γὰρ αὐτῶι

τοῦτο προσφερέστατον ε[ί]να[ι] ἐξ ὧν ἅπαντες ἄνθρωποι

10 ὠνόμασαμ. πρὶμ μὲγ γὰρ κληθ[ῆ]ναι Ζῆνα ἤμ Μοῖρα

φρόνησις τοῦ θεοῦ αἰετὸς καὶ [δ]ιὰ παντός. ἐπεὶ δ' ἐκλήθη

Ζεὺς γενέσθαι αὐτὸν [δοκοῦσι

(στήλη 15)

ἐπ[ε]ὶ δὲ τὰ ἐό[ν]τα ἐν [ἔκ]αστογ κέκ[λη]ται ἀπὸ τοῦ

ἐπικρατοῦντος, Ζεὺ[ς] πάντα κατὰ τὸν αὐτὸν

λόγον ἐκλήθη. πάντας γὰρ ὁ ἀῆρ ἐπικρατεῖ

τοσοῦτον ὅσομ βούλεται. Μοῖραν δ' ἐπικλῶσαι

5 λέγοντες, τοῦ Διὸς τῆμ φρόνησιν ἐπικυρῶσαι

λέγουσιν τὰ ἐόντα καὶ τὰ γινόμενα καὶ τὰ μέλλοντα
 ὅπως χρῆ γενέσθαι τε καὶ εἶναι καὶ παύσασθαι.
 βα[σιλ]εῖ δὲ αὐτὸν εἰκάζει. τοῦτο γὰρ προσφέρειν
 ἐφαίνετο ἐκ τῶν λεγομένων ὀνομάτων λέγων ὧδε:

10 Ἐὐδὸς βασιλεύς, Ζεὺς δ' ἀρχὸς ἀπάντων ἀργικέρανος'

(στήλη 17)

ἑθόρνῃ δὲ λέγ[ων] δηλοῖ

ὅτι ἐν τῷ ἀέρι κατὰ μικρὰ μεμερισμένα ἐκινεῖτο
 καὶ ἐθόρνυτο. θορνύμενα δὲ κατασυνεστάθη
 πρὸς ἄλληλα. μέχρι δὲ τούτου ἐθόρνυτο, μέχρι

5 ἕκαστον ἤλθεν εἰς τὸ σύνηθες. Ἄφροδίτη Οὐρανία
 καὶ Ζεὺς καὶ ἀφροδισιάζειν καὶ θόρνυσθαι καὶ Πειθῶ
 καὶ Ἀρμονία τῷ αὐτῷ θεῷ ὄνομα κεῖται. ἀνὴρ
 γυναικὶ μισγόμενος ἀφροδισιάζειν λέγεται κατὰ

10 φάτιν. τῶν γὰρ[ρ] νῦν ἐόντων μισθόντων ἀλλ[ή]λοις
 Ἄφροδίτη ὠν[ο]μάσθη, Πειθῶ δ' ὅτι εἶξεν τὰ ἐ[ό]ντα
 ἀλλήλο[ις]· τὸ εἶ[κ]εν δὲ καὶ πείθειν τὸ αὐτό. [Ἄ]ρμον' ἴ' α δὲ
 ὅτι πολλὰ συνή[ρ]μοσε τῶν ἐόντων

(στήλη 18)

Γῆ δὲ καὶ Μήτηρ καὶ Ἑρέα καὶ Ἥρη ἢ αὐτή. ἐκλήθη δὲ
 Γῆ μὲν νόμωι, Μήτηρ δ' ὅτι ἐκ ταύτης πάντα γ[ίν]εται,
 Γῆ καὶ Γαῖα κατὰ [γ]λῶσσαν ἑκάστοις, Δημήτη[ρ] δὲ]
 10 ὠνομάσθη ὡσπε[ρ] ἢ Γῆ Μήτηρ ἐξ ἀμφοτέρων ἐ[ν] ὄνομα·
 τὸ αὐτὸ γὰρ ἦν

(στήλη 19)

τοῦτο τὸ ἔπος πα[ρά]γωγοι πεποιήται καὶ τοῖς μ[έν]
 πολλοῖς ἀδηλόν ἐστιν, τοῖς δὲ ὀρθῶς γινώσκουσιν
 εὐδὸλον, ὅτι Ὠκεανός ἐστιν ὁ ἀῆρ, ἀῆρ δὲ Ζεὺς.
 οὐκ οὐκ ἐμήσατο τὸν Ζῆνα ἕτερος Ζεὺς, ἀλλ' αὐτὸς
 5 αὐτῷ σθένος μέγα. οἱ δ' οὐ γινώσκοντες τὸν
 Ὠκεανὸν ποταμὸν δοκοῦσιν εἶναι, ὅτι ἑδρὸν ἔροντα'
 προσέθηκεν — ὁ δὲ σημαίνει τὴν αὐτοῦ γνώμην

ἐν τοῖς λεγομένοις καὶ νομιζομένοις ῥήμασι.
καὶ γὰρ τῶν ἀν[θ]ρώπων τοὺς μέγα δυνατοῦντας
10 μεγάλους φασὶ ῥηῆναι.

(στήλη 20)

ἴσα ἐστὶν ἐκ τοῦ [πο]σοῦ μετρούμενα. ὅσα δ[ὲ] μ[ὴ]
κυκλοειδέα, οὐχ οἷόν τε ἰσομελῆ εἶναι. δηλοῖ δὲ τόδε·
ἢ πολλοῖς φαίνει μερόπεσσι ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν'.
τοῦτο τὸ ἔπος δόξειεν ἂν τις ἄλλως ἐκ[ι]ρησ[θ]ῆι, ὅτι
5 ἦν ὑπερβάλ[λη], μᾶλλον τὰ ἐόντα φαίνεται πρὶν
ὑπερβάλλειν. ὁ δὲ οὐ τοῦτο λέγει φαίνειν αὐτήν.
εἰ γὰρ τοῦτο ἔλεγε, οὐκ ἂμ πολλοῖς ἔφη φαίνειν αὐτήν,
ἀλλὰ πᾶσιν ἅμα τοῖς τε τῆν γῆν ἐργαζομένοις
καὶ [τ]οῖς ναυτιλλομένοις, ὁπότ[ε] χρεῖ πλεῖν τούτοις
10 τῆν [χ]ώραν. εἰ γὰρ μ[ὴ] ἦν σελήνη, οὐκ ἂν ἐξηύρισκον
οἱ ἄνθρωποι τὸν ἀριθμὸν οὔτε τῶν ὥρων ο[ὕ]τε τῶν
ἀνέμων[ν]

(στήλη 22)

ἑᾶς δὲ ὅτι ἀγαθῆς. δηλοῖ δ[ὲ] καὶ ἐν τοῖσδε τοῖς ἔ/πεσιν
ὅτι ἄγαθὴν σημαίνει

—

Ἐρμῆ, Μαιάδος νιέ, διάκτορε, δῶτορ ἑάων.

—

5 δηλοῖ δὲ καὶ ἐν τῷιδε·

—

δοιοὶ γὰρ τε πίθοι κατακῆται ἐν Λιδὸς οὔδει
δώρων οἷα διδοῦσι, κακῶν, ἕτερος δὲ τ' ἑάων.

—

οἱ δὲ τὸρ ῥῆμα οὐ γινώσκοντες δοκοῦσιν εἶναι
ἄμητρος ἑαυτοῦ. ὁ δ' εἶπερ ἤθελεν ἑαυτοῦ μητρος
10 ἐμ φιλότῃτι ἀποδειξαι θέλοντα μιχθῆναι τὸν
θεόν, ἔξῃν αὐτῷ [β] γράμματα παρακλίναντα
μητρος εἰοῖο εἰπεῖν.

THEMISTOKLES' SANCTUARY OF ARTEMIS ARISTOBOULE

(Plates 16-21, Plans 1-2)

The identification of ruins discovered in an excavation with a definite building known to us from ancient literary sources is not always possible. For this reason the discovery in June and July 1958 of a small temple just west of Theseion Square in Athens is particularly gratifying for it can be identified with virtual certainty as the temple of Artemis Aristoboule founded by Themistokles near his house in the deme of Melite¹.

THE EXCAVATION

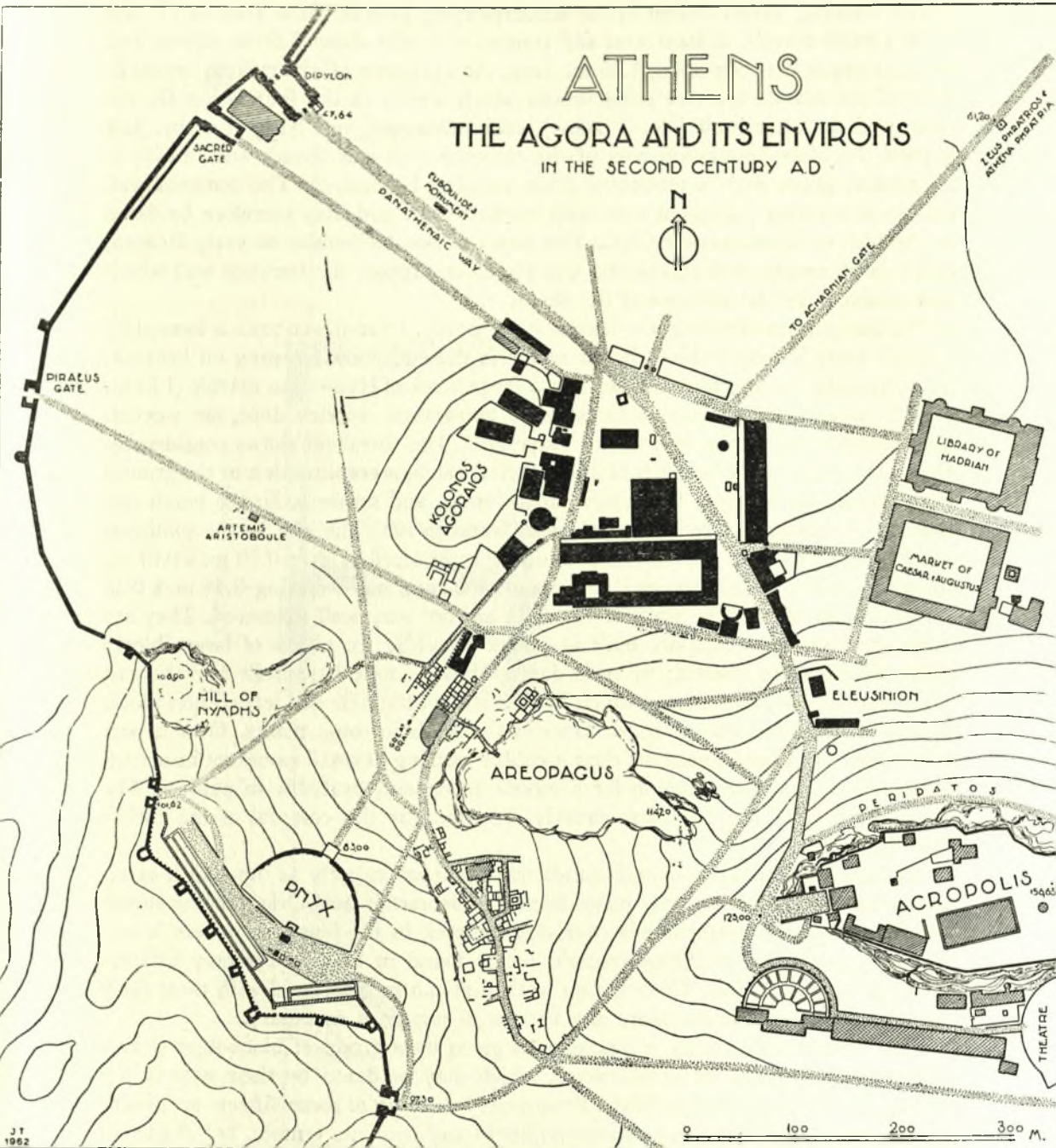
(Plates 16-19, Plans 1-2)

At the junction of Neleus and Herakleidai Streets, just west of Theseion Square and not far from the ancient Agora, workmen engaged in digging foundations for the house of Panayoti Deka (Ντέκα) came upon some ancient blocks which subsequent archaeological investigation showed to belong to one side of a small building. The building lay at a depth of only about a meter below the pavement of Herakleidai Street, and it is fortunate that the previous house on the site, which belonged to the same owner, had not completely destroyed it².

1. This article should have been written in its entirety by John Threpsiades, for it deals with one of the most interesting of the many chance discoveries made during the period when he was Ephor of Athens. It was a discovery in which he took a lively interest and one which he would surely have written up in full had he not been prevented by the pressure of day to day work. After his untimely death in September 1962, his widow found among his papers a large folder containing notes, plans and photographs of the excavation and also two draft manuscripts, one of three the other of four pages describing the remains that had been found. These manuscripts form the basis of the descriptive part of the present article, but as they were not in a finished state I have felt free to re-arrange the material and to add to it. I was myself in Athens at the time of the excavation and visited the site almost daily. With Mr. Threpsiades' permission I also kept a few random notes, took some photographs and worked on the inscription. I therefore have some first-hand acquaintance with the excavation. In preparing this article for publication I have discussed many points with John Travlos and Homer Thompson who also followed the excavation. Mr. Travlos drew a detailed plan of the remains in 1958 and has also contributed a general plan of the area showing the site in relation to other landmarks in western Athens. Mr. Threpsiades did not live to share the joy and satisfaction that we experienced in the summer of 1963 when we studied the pottery that has been gathered during the excavation and found among it the fragments of votive krateriskoi (Nos. 4 - 10 below). Prior to this discovery, although we *believed* that we had found Themistokles' temple of Artemis Aristoboule we could not actually prove that the sanctuary was earlier than the fourth century B.C. The krateriskoi gave us incontrovertible evidence that Artemis was worshipped on the spot in the time of Themistokles. Is there perhaps a lesson here for those who pretend that the Themistokles decree from Troezen and the portrait from Ostia are creations of the fourth century?

E. V.

2. At the close of the archaeological investigation work was allowed to proceed on the new building, and the remains of the temple were buried beneath it and are no longer visible. They lie under the pavement of the stoa facing Herakleidai Street. The house is number 1 on that street.

Plan 1. Athens showing the location of the Sanctuary of Artemis Aristoboule

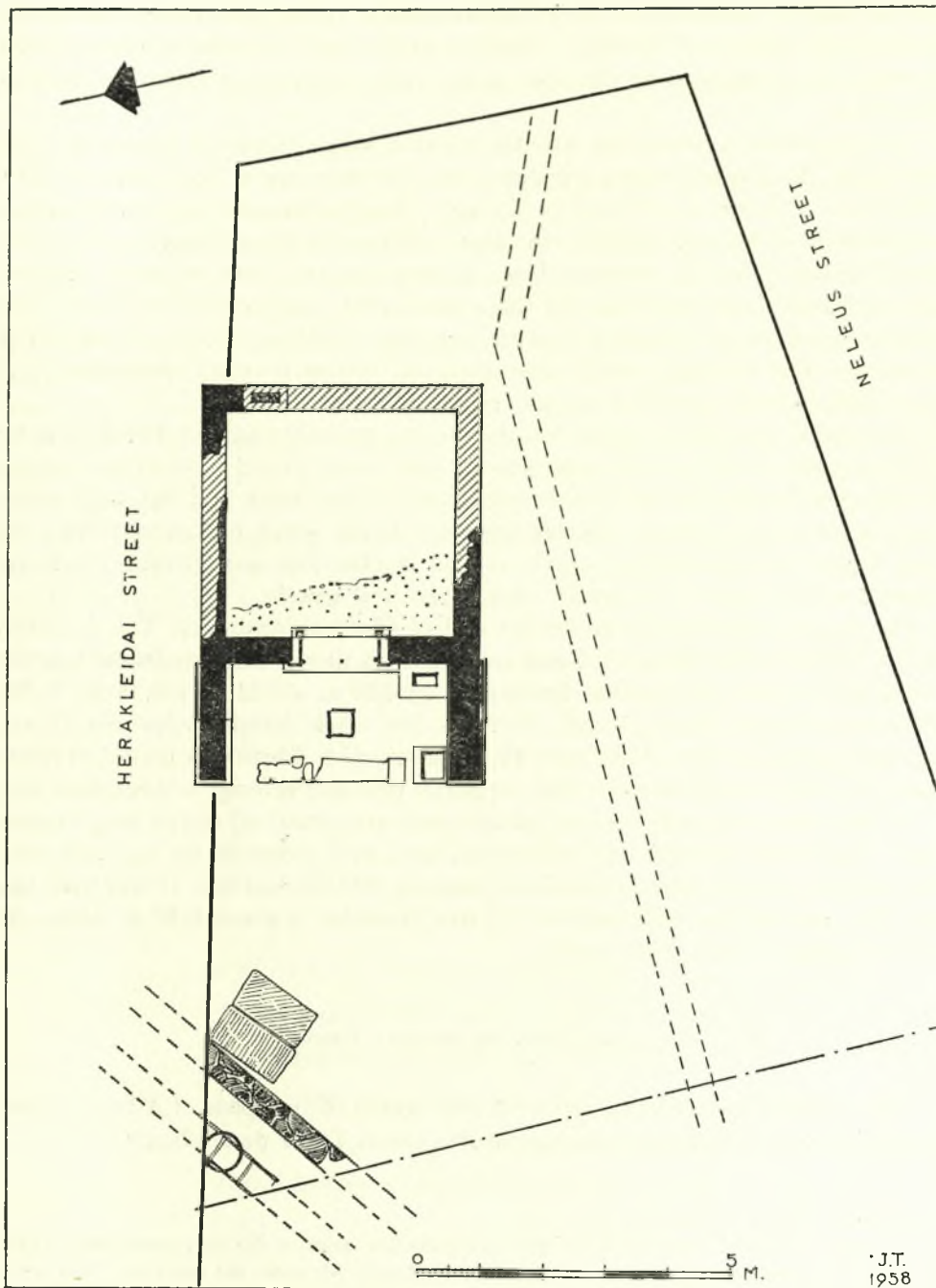
The building, as can be seen in the accompanying plan by John Travlos (Plan 2), is a small temple. It faces west and consists of a cella about 3.60 m. square and an open porch between antae 1.85 m. deep. At a distance of about three meters in front of the temple are two poros blocks which served as the foundation for the altar, and the altar itself (No. 3 below), sadly damaged, was lying close by. Just beyond the altar foundation part of the temenos wall was found, and outside it an ancient street with a terracotta drain running beneath it. The temenos wall is built in a rough polygonal style with stacked work and may therefore be dated in the fifth or fourth century B.C. The drain is late Hellenistic or early Roman, and a large amphora of this period was put in to support the temenos wall which was undercut by the builders of the drain.

The best preserved part of the temple is the porch. Its southern anta is formed by a single large limestone block below which is the euthynteria resting on bedrock. The threshold was also found *in situ*. It is a large block of Hymettian marble (1.81 m. x 0.59 m. x 0.21 m.) with cuttings for a two-leaved wooden door, for wooden sheathing for the jambs, and for an outer grill. The threshold shows considerable wear. The floor of the porch is of hard packed earth, a continuation of the ground level outside the temple. There were no columns, and no steps. In the porch two bases with cuttings to receive stelai were found *in situ*. The one in the southeast corner, to the right of the door, has a cutting in its top 0.37 m. x 0.19 m. x 0.07 m. deep. The other, beside the end of the southern anta, has a cutting 0.44 m. x 0.36 m. x 0.045 m. deep. The walls of the cella are not very well preserved. They are about 0.45 m. thick and are built in places of rubble, in places of larger blocks some of which are re-used; we note, for example, a stele base built into the east wall near the northeast corner which has the stub of the stele still leaded into place. Stucco is preserved on the inner faces of the walls in some places. Over a part of the floor of the cella near the door a cobble packing of small stones set in mortar is preserved, the underpinning for a mosaic pavement, probably of pebbles. The southeast part of the cella was entirely destroyed by the cesspool of the earlier modern house.

The area in which the temple stands was occupied as early as the eighth or seventh century B.C. if we may judge from the Geometric and Orientalizing sherds found in the earth immediately overlying bedrock in the few spots where it was tested. A scattering of Protogeometric sherds found in later layers may indicate even earlier occupation. There are no walls that can be associated with these early periods, however, nor are there any votives to suggest a sanctuary.

The earliest evidence for a sanctuary is given by a group of black-figured krateriskoi, obviously votive in character, which may be dated by their style in the period just after the Persian Wars. Fragments belonging to some fifteen or twenty of these vases were found at various points in and near the temple, but chiefly in front of it, near the altar. They are of an unusual form and will be described more fully in the catalogue below. For present purposes it is sufficient to note that vases of this type have been found in considerable numbers in the sanctuary of Artemis at Brauron, though they are rare elsewhere, and that the excavator of Brauron,

Plan 2. The Sanctuary of Artemis Aristoboule

the late John Papadimitriou, recognized in them a type of sacred vessel used especially in the worship of Artemis³. These vases thus give us positive evidence that Artemis was worshipped on this spot in the years immediately following the Persian Wars.

To this earliest sanctuary of Artemis we may assign the large limestone block that forms the southern anta together with its euthyteria - foundation course. Fifth century sherds were found in the earth beside this part of the foundation, and the style and workmanship of the blocks themselves are appropriate to the period. The top of the big limestone block is irregular and it has obviously been damaged. Furthermore, beddings for three small stelai were noted in its top. This may be explained by supposing that the original temple was destroyed and lay in ruins for a time but that worship continued and votives were set up on top of this large block which, though damaged, remained in position.

The temple was rebuilt in the fourth century, probably around 330 B.C. as we shall see when we discuss the inscriptions, and to this period most of the remains belong, particularly the marble threshold, the mosaic floor and the walls where constructed of large blocks. The big limestone block, which had survived in a damaged state from the earlier period, was left in place but was trimmed down and squared off to receive the upright anta of the new temple.

The temple remained in use to the end of Classical Antiquity. This is clearly shown by a small bothros lined and covered with tiles which was found near the center of the porch. Its interior dimensions are 0.36 m. x 0.33 m. x 0.35 m. It was filled with charred material and contained two whole lamps (below Nos. 11 and 12) and part of a third of the early third century after Christ⁴. Some fallen stucco found on the floor of the cella and the porch probably belongs to this period also.

At some time later still the front of the porch was closed off with a rough rubble wall. A doorway was left near the center, and, as a threshold for this new door, the incised votive pillar of the fourth century B.C. (below No. 1) was used face up. The ground level indicated by this new threshold is about 0.30 m. above the original ground level of the porch.

CATALOGUE OF MOVABLE FINDS

The movable finds were taken to the store rooms of the Ephor of Athens, located in the Library of Hadrian, and inventoried there. Three stone objects, Nos. 1 - 3,

3. *Ergon*, 1961, p. 36 and fig. 41.

4. A similar pit lined with tiles was found during the first season of the Agora excavations (1931) in front of the second room from the south of the Hellenistic Metroon, the room now identified as the sanctuary proper in this later structure. The pit was close to the large base that probably supported the altar in front of the temple. Like our pit it contained lamps of the second and third centuries after Christ, some of which have been published or mentioned in *Hesperia* II (1933), pp. 204 - 206, where they are described as coming from «a tile covered grave in Section E». See also J. Perlezweig, *The Athenian Agora*, VII, *Lamps of the Roman Period*, Nos. 550, 551, 552, 678, 1489, and 1545.

were deposited in the Agora Excavations just inside the gate on Theseion Square; these have received Agora inventory numbers.

1. An inscribed votive pillar of Hymettian marble with cavetto capital (Pl. 19, a - c; 20a).

Agora Inventory No. I 6969.

Preserved Height 1.425 m. Width of capital 0.37 m. Thickness of capital 0.25 m. Width of shaft, above, 0.275 m., below 0.33 m.

Height of letters: lines 1 - 4, 0.02 m.; line 5, 0,015 m., lines 6 - 27, 0.006 m.

Broken at the bottom but otherwise complete except for minor chips. The back is rough picked. The inscribed face was worn smooth when the pillar was re-used face up as a threshold block, and some of the letters have vanished completely, others are only partly or faintly preserved. Most of the readings have been made from latex squeezes. I have not been able to obtain satisfactory photographs.

The pillar was designed to support a votive offering, and the square dowel hole used to fix it in place is preserved near the center of the top. The pillar contains two inscriptions, one (lines 1 - 5) on the capital in large letters recording a dedication to Artemis by Neoptolemos, son of Antikles, of Melite when Chairylle was priestess, the other (lines 6 - 27) on the shaft in small letters recording a decree of the people of Melite in honor of Neoptolemos.

About 330 B.C.

Lines 7 - 26, non-stoichedon, 30 - 35

N ε ο π τ ό λ ε μ ο ς
[A] ν τ ι κ λ έ [ο υ] ς
M ε λ ι τ ε υ ς
'Α ρ τ έ μ ι δ ι
 5 *'Ε π ι Χ α ι ρ ό λ λ η ς ί ε ρ ε ί α ς*
     θ ε ο ί.
[H] γήσιππος Ἡγησίον εἶπεν· δεδόχθαι το[ῖς]
[δη]μότ[α]ις· ἐπειδὴ Νεο[π]τό[λ]εμος Ἀντικλ[έ]
[ο]υς Μελιτεὺς [λέγων κα]ὶ ποῶν ἀγαθὸ[ν δ]
 10 *[τι δ]ύναται τὸν τε δῆμον τὸν Ἀθηναί[ων]*
[καὶ] τοὺς δημότας καὶ τῶν ἱερῶν ἐπιμελ[οῦ]
[μενος ἀπά]ντων [καὶ ν]ῦν τὰ τῆς [A]ρτέμ[ι]
[δος -----] καὶ [..]
[-----]
 15 *[-----]*
[-----]
[----- ἐστὶ ἀνὴρ ἀγαθὸς περὶ το[ῦς] Ἀθ]

[ηγαίους καὶ τὸν δῆμον] τὸν Μελιτέω[ν ἀγαθεῖ]
 [τύχει δεδόχθαι τοῖς δημόταις ἐπαινέσαι]
 20 [Νεοπτόλεμον Ἀντικλέους] Μελιτέα [καὶ στε]
 [φανῶσαι χρυσῶι στεφάνωι ἀ]ρετῆς ἕνεκα κ[αὶ]
 [εὐνοίας τῆς πρὸς τὸν δῆμον] τὸν Ἀθηνα[ί]
 [ων καὶ τοὺς δημότας. ἀ]ναγράψαι δὲ τόδ[ε]
 [τὸ ψήφισμα] τὸ[ν δῆμαρ]χον ἐν στήλει λιθ
 25 [ίνει καὶ στῆσαι ἐν τ]ῶι ἱερῶι τῆς Ἀρτέμ
 [ίδος ὅπως ἂν καὶ οἱ ἄλλοι] φιλοτιμῶνται πρ
 [ὸς τοὺς δημότας]. vacat

Lines 1 - 3. Neoptolemos, son of Antikles, of Melite, a contemporary of Demosthenes, was a very wealthy Athenian known for his generous donations to many public works. His activity falls mainly in the thirties and twenties of the fourth century B.C. and our inscription too should belong to this period, though I see no way of fixing its date more precisely⁵.

Line 5. This line has been erased and the existing inscription with the name of the priestess Chairylla has been added in letters about 0.015 m. high. Traces of an earlier inscription in letters about 0.02 m. high, i.e. similar to those of lines 1 - 4, may be seen at the left, ἐπί, and towards the right [- - - ι] ἐρεία [ς]. The last letters are closely spaced, and run over to the very edge of the stone. The first preserved letter here occupies the position of the second iota of the later ἱερείας. The name of the priestess originally inscribed was, therefore, a long one, but I see no sure trace of any letters belonging to it.

Line 7. Hegesippos, son of Hegesias must be a demesman of Melite since he appears here as the orator of a decree of that deme. He is therefore not to be confused with the more famous man of the same name from Sounion. Hegesias of Melite who was diaitetes in 325 /4 B.C. was probably his father. (*I.G.*, II², 1926 and 2383). Hegesippos of Melite who was a dockyard superintendent in 366 /5 B.C. may have been his grandfather (*I.G.*, II², 1622 line 506).

Lines 11 - 16. What Neoptolemos actually did to deserve the honors accorded to him by his fellow demesmen was recorded in these lines but the stone is unfortunately heavily worn at this point and little can be made out. In line 11, where the letters though very faint are all reasonably sure, we read that he looked after the needs of the cult⁶. Artemis is mentioned in the next line, and it was evidently her

5. Literary and epigraphical references can be found in I. Kirchner, *Prosopographia attica*, no. 10, 652. See also *R.E.*, s.v. Neoptolemos, 2. Add *Hesperia* XXVIII (1959), p. 224, lines 216 - 217 and commentary p. 232. Cf. also *B.S.A.*, L (1955) p.35.

6. The ἱερὰ will be the sacred chores pertaining to the cult. They are defined thus by Hiller von Gärtringen in a note to Dittenberger, *Syll.*³ 1050: «Non templa indicantur, sed omnia quae ad cultum dei spectant sacra caerimoniaeque hac appellatione comprehenduntur».

sanctuary that benefitted from Neoptolemos' bounty. This of course is the very sanctuary in which our pillar was found, for the pillar carried a dedication to Artemis (line 4) and stood in her sanctuary (line 25). It is a reasonable guess that Neoptolemos was wholly or largely responsible for the fourth century reconstruction of the temple described above.

2. Stub of Votive Pillar. Pentelic marble. (Pl. 19a - c, 20a). Agora Inventory No. A 3372.

Preserved height 0.62 m. Width 0.335 m. Thickness 0.285 m. The lower part of a votive pillar similar to the last item.

3. Poros Altar (Pl. 20a).

Agora Inventory No. A 3373.

Height 0.56 m. Width 0.73 m. Thickness 0.50 m.

Some of the top surface is preserved, but the bolsters at either end are missing.

4 - 10. Fragments of Votive Krateriskoi (Pl. 21a).

Fragments of votive krateriskoi were found in seven of the twenty small lots of pottery gathered during the excavation of the sanctuary. A few came from in or near the temple, but the majority were found in the area of the altar. About 15 or 20 vases are represented by the fragments. A selection of typical pieces, including all the best ones, is published here.

The vases are small bowls. The handles, which are of various shapes, are attached to the wall of the vase throughout their length. No fragment of a foot was found. Most of the vases are decorated. Three have figures of dancing women in a late black-figure style without incision. The rim and handles are usually painted black, and there are black bands on the interior. Wavy white lines occur on two of the rims. Five fragments of unglazed vases of the same shape were also found.

Vases of this type are not common. Most of those known have been found quite recently in the sanctuary of Artemis at Brauron in Attica where, as already noted, they have been recognized as ritual vases peculiar to the cult of Artemis. One of these vases is illustrated in *Ergon* 1961, p. 36, fig. 41. It is published, along with another similar vase, by Mrs. Lilly G. Kahil in *Antike Kunst Beiheft I* (1963) No. 25 and 26. There are fragments of literally hundreds of other similar vases from Brauron which are to be published by Mrs. Kahil. All belong to the late black-figure period. Two vases of this type were found in a cave near Eleusis and have been published by John Travlos in *Deltion* 16 (1960): *Chronika*, p. 55, note 20, and plate 43a. There are also two fragments from the Athenian Agora (P 128 and P 14550, unpublished). These were found beneath the Stoa of Zeus, one of them in a layer that can be associated with the Persian destruction of 480 B.C., the other nearby. Mrs. Kahil kindly informs me that vases of this type are represented among the pottery from the sanctuary of Artemis Mounichia in Piraeus, now stored in the National Museum in Athens.

4. Black-figured krateriskos.

Inv. 933. Preserved height 0.055 m. Estimated diameter, 0.13 m.

Six joining fragments preserve part of the upper body. Attached handle, broken except for lowest tip. Plain lip with glazed band inside and out. Another glazed band well down on the inside. No trace of foot.

Two dancing women wearing billowing dresses. The black silhouette is preserved. Details were rendered in white which has disappeared except for traces. A little white remains on the heads. Arms and feet were in white on the clay ground, and traces may be seen of this. The women hold wreaths formed by dots.

5. Black-figured krateriskos.

Inv. 934. Preserved height 0.05 m.

Three joining fragments from the upper body. A woman advancing to right and looking back. She holds a sort of staff in one hand, probably intended to represent a torch. White for arms and face. Rim thickened on outside. Band of glaze inside rim and another lower down.

6. Black-figured krateriskos.

Inv. 935. Preserved height 0.057 m. Estimated diameter 0.11 m.

Four joining fragments from the upper body. The fragment with the handle actually joins the rest over a small area but was left unattached in the photograph to show the shape of the handle more clearly.

Rim thickened on outside, glazed band inside rim and another lower down. Handle in the form of a double loop, attached throughout, and glazed.

A woman holding a sort of staff (torch) in either hand advances to right. The design is very faint. Traces of added white.

7. Krateriskos fragment.

Inv. 936. Preserved height 0.03 m.

A single fragment preserves part of handle and rim. Handle attached throughout. It is glazed and consists of two verticals joined at the top by a horizontal. Plain rim with narrow band of glaze outside and a broader one inside.

8. Krateriskos fragment.

Inv. 937. Preserved height 0.028 m.

Fragment of rim. Black band at top of exterior decorated with zig-zag white line. Another black band at top of interior. Upper surface of rim reserved.

9. Krateriskos fragment.

Inv. 938. Preserved height 0.018 m.

A rim fragment similar to the last except that the zig-zag line is less regular.

10. Krateriskos fragment.

Inv. 939. Preserved height 0.04 m.

Fragment preserving handle and part of rim and body. Handle, attached throughout, consists of two unconnected verticals of different lengths. No glaze or other decoration.

Four other fragments of unglazed krateriskoi were found.

11. Lamp. (Pl. 21b).

Inv. 911. Width 0.067 m.

From the bothros in the porch. The discus has a rosette with three overlapping tiers of petals. There is a signature on the reverse: *Λουκίου*. Buff clay.

12. Lamp. (Pl. 21b).

Inv. 912. Width 0.068 m.

From the bothros in the porch. The discus has a rosette with curving petals. Ovules on the rim. Signature on the reverse: *Λέοντος*. Pinkish buff clay.

IDENTIFICATION

The excavations have revealed a small temple with its altar and part of its temenos wall which was originally founded just after the Persian Wars but soon fell into ruin; which was renewed in the fourth century, and which remained in use to the end of Classical Antiquity. It was a temple of Artemis as we learn from the inscriptions on the votive pillar and from the little votive krateriskoi. The temple was located in the deme of Melite which, as has long been known, lay to the southwest of Kolonos Agoraios and included the area where our temple stood⁷. The fact that the decree on the pillar found in the sanctuary is a decree of the demesmen of Melite is further confirmation.

No epithet of Artemis appears in the inscriptions, but we may be sure that it was Aristoboule for we know that Artemis was worshipped in Melite with that epithet. This information comes from two passages in Plutarch which are worth quoting in full. The first is from the *Life of Themistokles*, Chapter 22 :

ἠνίασε δὲ τοὺς πολλοὺς καὶ τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰσάμενος, ἦν Ἀριστοβοῦλην μὲν προσηγόρευσεν, ὡς ἄριστα τῇ πόλει καὶ τοῖς Ἑλλήσι βουλευσάμενος, πλησίον δὲ τῆς οἰκίας κατεσκεύασεν ἐν Μελίτῃ τὸ ἱερὸν, οὗ νῦν τὰ σώματα τῶν θανατουμένων οἱ δῆμοι προβάλλουσι καὶ τὰ ἱμάτια καὶ τοὺς βρόχους τῶν ἀπαγχομένων καὶ καθαιρεθέντων ἐκφέρουσιν. ἔκειτο δὲ καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους εἰκόνιον ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀριστοβοῦλης ἔτι καθ' ἡμᾶς καὶ φαίνεται τις οὗ τὴν ψυχὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ὄψιν ἠρωϊκὸς γενόμενος.

He also gave offence to the majority by founding the shrine of Artemis. He called the goddess Aristoboule, on the grounds that he had given the best advice to the city and to Greece, and he built the shrine near his house in Melite, where now the public officials cast out the bodies of

7. W. Judeich, *Topographie von Athen*², p. 168. R.S. Young, *Hesperia* XX (1951) pp. 140 - 143. D.M. Lewis, *B.S.A.*, L (1955) p. 17.

those who are put to death and carry out the nooses and garments of those who meet their death by hanging. A portrait of Themistokles stood in the temple of Aristoboule even in my day; and it is clear that he was a man heroic not only in spirit but also in appearance.

The second is from the *De Malignitate Herodoti*, 37:

εἰ γὰρ εἰσιν ἀντίποδες ἡμῶν, ὥσπερ ἔνιοι λέγουσι, τῆς γῆς τὰ κάτω περιοικοῦντες, οἶμαι μὴδ' ἐκείνους ἀνηκόους εἶναι Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους βουλευμάτος, ὁ βουλευσας τῇ Ἑλλάδι ναυμαχῆσαι πρὸ τῆς Σαλαμίνας, ἰδρύσατο ναὸν Ἀριστοβούλης Ἀρτέμιδος ἐν Μελίτῃ, τοῦ βαρβάρου καταπολεμηθέντος.

If there are any Antipodeans, as some people say, living in the part of the earth below us, I think that not even they can have failed to hear of Themistokles and of the design of Themistokles. His advice prevailed upon the Greeks to fight before Salamis, and he established a temple of Aristoboule Artemis in Melite when the enemy had been beaten.

(Both translations are by R.E. Wycherley)

Our little sanctuary meets all the requirements of these passages. The votive kraters which furnish the earliest evidence for the worship of Artemis are to be dated in the period just after the Persian Wars so that the sanctuary could well have been founded by Themistokles; furthermore, it is a small, unpretentious sanctuary such as might have been established by a private individual near his house. Its subsequent abandonment could well be explained by the people's displeasure, and the exile and disgrace of Themistokles. Its renewal in the fourth century by Neoptolemos occurs in a period when Themistokles' fame was again a matter of national pride. It still stood in Roman times and so might have housed the portrait of Themistokles seen there by Plutarch. Finally, the street outside the temenos wall leads in a southwesterly direction towards the gate on the north slope of the Hill of the Nymphs which Judeich⁸ has postulated on the basis of wheel ruts and which he identifies as the Hangman's Gate (Δημία Πύλαι). This road presumably led out to the Barathron where the bodies of criminals were disposed of and would thus suit the reference in the Life of Themistokles.

All these considerations make the identification of the ruins as those of the Temple of Artemis Aristoboule virtually certain.

J. THREPSIADES - E. VANDERPOOL

8. Judeich, *op. cit.*, p. 140. J. Travlos, *Πολεοδομική εξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν*, p. 52 and p. 51, fig. 20.

DAS QUELLHAUS VON MEGARA

(Tafeln 22 – 28, Plan 1)

Der vorliegende Bericht über die 1958 durchgeführte architektonische Aufnahme des Quellhauses von Megara war bestimmt, den Grabungsbericht von Johannes Papadimitriu zu ergänzen. Er sei als ein Teil der gemeinsamen Arbeit in Trauer und Dankbarkeit dem Andenken des verehrten Mannes gewidmet.

Das Quellhaus wurde 1898 nach der Pausanias-Beschreibung (1, 40, 1) von W. Dörpfeld aufgefunden und von Delbrück und Vollmöller in Stichgrabungen an einigen Stellen freigelegt (AM. 25 (1900) 23ff., vergl. Elderkin, AJA. 14 (1910) 47ff.). Die 1957 vom Direktor der Antikenverwaltung J. Papadimitriu unter Mitwirkung von B. Petrakos begonnene völlige Freilegung des Baus und seine anschliessende architektonische Untersuchung, die von D. Ohly mit Rat und Hilfe gefördert wurde (vergl. AJA. 62 (1958) 323f. und BCH. 82 (1958) 688ff.) hat Dörpfelds und Elderkins Grundriss im Wesentlichen bestätigt, erweiterte aber darüberhinaus unsere Kenntnis der Anlage und ihrer Geschichte bedeutend. Die endgültige Publikation kann jedoch erst nach der geplanten Enteignung und Ausgrabung der modern überbauten Front und des "Westbaus" vorgelegt werden.

Das Quellhaus ist als grosses Rechteck (13.69 auf ca. 21.0 m) in den Osthang der Akropolis Karia mit Front nach Süden hineingebaut, so dass die Oberkante der Ost- und Nordwand des 5 m hohen Bauwerkes dem klassischen Niveau der Bergseite entspricht, die Westwand und die Front hingegen sich um 3 bis 4 m über das Niveau des zwischen den beiden Akropolen liegenden Sattels erhoben. Den grössten (nördlichen) Teil des Gebäudes nimmt das 13.69,5m auf 17.88,0m im Geviert messende Klärbecken ein (Taf. 22a), das durch eine Mittelschranke in 2 von einander unabhängige Wasserreservoirs getrennt wurde, um die Reinigung jeweils eines Teiles zu ermöglichen. 5 Reihen von je 7 achteckigen Säulen trugen die Decke. Diesem geteilten Hauptbecken sind, durch eine Schranke, auf der sich eine Reihe von schlanken Pfeilern erhob, getrennt, 2 schmale Schöpfbecken (Breite: 1.21m) zur Front hin vorgelagert (Taf. 22b), die nach vorne von einer Schöpfschranke abgeschlossen werden. Südlich schliesst der einzige begehbare Teil des Quellhauses an, dessen 80 cm über dem Boden des Wasserbehälters liegendes Pflaster teilweise erhalten ist, dessen als südliche Front zu erwartende Säulenstellung jedoch noch unter Häusern liegt, deren Keller wahrscheinlich die antiken Fundamente weitgehend zerstört haben. Beide Wasserbecken hatten gesonderte Zuflüsse (A), die aus einer sich Y-förmig gabelnden Wasserleitung gespeist wurden. Diese Leitung lässt sich auf grosse Strecken verfolgen. Sie führt mehrere Kilometer weit nordwärts bis zum Fuss des Gerania-Gebirges. 2 Abzweigungen, die unter dem Grundwasserspiegel liegen und darum Wasser anzogen und ableiteten, sind noch festzustellen. Genauere Untersuchungen würden Nachgrabungen erfordern.

Diesen Zuflüssen entsprechen 2 Abflüsse von den Hauptbecken in die Schöpfbecken (B); bei dem westlichen fand sich der Bronzeverschluss noch in situ (Taf. 23a). 2 weitere Abflüsse (C) an der Südseite der Schöpfbecken ermöglichten es, das Wasser zur Reinigung der Anlage völlig ablaufen zu lassen (Taf. 23b). Sie sind mit einer Sickergrube, die reiche keramische Funde enthielt, sowie mit zwei etwas höher liegenden Poros-Kanälen verbunden. Für die genauere Klärung dieser Anlage ist die Ausdehnung der Grabung nach Süden notwendig.

In der Ostmauer des östlichen Schöpfbeckens befindet sich ein weiterer Abfluss (D) in Wasserspiegelhöhe, d. h. ein Überlauf, der nachträglich (am Ende des 5. Jahrhunderts oder später) angelegt wurde.

Der Boden des Wasserbeckens besteht aus einer ca. 4 cm starken Kalkmörtelschicht mit hydraulischen Zusätzen, auf der ein hauchdünner schwarzer Belag (Bitumen?) liegt, der ausserordentlich hart und wasserabstossend ist, so dass er — im Gegensatz zu den stark versinterten Säulen und Wänden — keinen Sinter ansetzen konnte (Taf. 24a).

Die achteckigen Säulen (grösster Durchm. 0.51m; Höhe 5.20 m) sind aus je 4 Trommeln zusammengesetzt, auf deren Oberlager die Achsen vorgeritzt sind. Ein ganzes Kapitell und 5 weitere Fragmente wurden gefunden. Das Kapitell (Taf. 24b) besteht aus einem ebenfalls achteckig abgefasten Echinus, der über einem kurvigem Ablauf des Schaftes mit einer feinen Lippe sitzt; darüber ein quadratischer Abakus. Die Kanten der Säulen sind durch rote, ca. 3 mm breite Linien betont. 3 offenbar zugehörige Architrav-Fragmente (Taf. 25a) mit roten Taenien ohne Regulae (also auch ohne Triglyphen) fanden sich als Pfeiler-Vorlagen für einen späteren Umbau des Quellhauses wiederverwendet. Sie dürften auf die Innen-Säulen gehören; darüber ist auf einer Balkenlage ein flaches Erddach anzunehmen, da bisher keine einheitlichen Dachziegel gefunden wurden.

Die 1.40 m hohen, nur 19,0 cm starken Mittelschranken sind aus Orthostaten errichtet, von denen je 3 ein Intercolumnium der mittleren Säulenreihe schliessen (Taf. 25b). Die beiden seitlichen sind durch Flachdübel mit den Säulen verbunden, der mittlere ist keilförmig geschnitten und zwischen die beiden vorher versetzten seitlichen Orthostaten hineingetrieben, so dass die schmalen mit einander verkeilten Schranken dem erheblichen Wasserdruck — bei einem leeren und einem gefüllten Becken — ohne jede Veränderung ihrer Lage standhalten konnten. An ihrer Oberkante sind die Orthostaten mit eisernen Π -Klammern verbunden, was, da es sich kaum um eine nachträgliche Zutat handeln kann, eines der frühesten Beispiele dieser Klammerform sein dürfte. Ausserdem sind an den Aussenmauern eiserne H-Klammern verwendet.

Die einschaligen Aussenmauern bestehen aus 10 exakt horizontierten Schichten. Für die 8 oberen sind Quader aus bläulichem, hartem Kalkstein mit teils schrägen, teils senkrechten Fugen verwendet, wobei häufig kleinere, dreieckige Zwickel mit dem gleichen Material gefüllt wurden. Die unteren beiden Schichten wurden, soweit sie nicht von gewachsenem Fels gebildet werden, aus Porosblöcken aufgeführt und verputzt. Die oberste Schicht (bei der N.-Wand erhalten) unterscheidet sich von den unteren durch das Fehlen der sonst durchgängig eingearbei-

teten Stemmlöcher; darüber ist eine 22 cm hohe, rechteckig profilierte Poroschicht als Wandabschluss zu ergänzen, deren Steine — für den späteren Umbau wiederverwendet — sich nachweisen liessen (Taf. 24a).

Die Querschranke zwischen Haupt- und Schöpfbecken (4 Schichten = 1.23 m hoch, 0.51 m breit, aus Porosquadern) trägt deutliche rechteckige Standspuren (0.47 × 0.51 m), über denen eine entsprechende Pfeilerstellung zu ergänzen ist (Taf. 26a). Sie steht doppelt so eng wie die achteckigen Säulen des Hauptbeckens; so ergeben sich 11 Pfeiler und am Wandanschluss je noch ein Pilaster (Stand- und Verwitterungsspur an der Ostseite erhalten). Dieser Pfeilerreihe lässt sich ein Triglyphenfries zuweisen, dessen Metopen in Bossen stehen, also skulpiert werden sollten. Dazugehörig ist eine Eck-Triglyphe (Taf. 26b), die nur an den Verbindungspunkt zu dem westlich anschliessenden Gebäude gehören kann. Sichere Schlüsse darüber setzen die Freilegung und Bearbeitung dieses Gebäudes voraus.

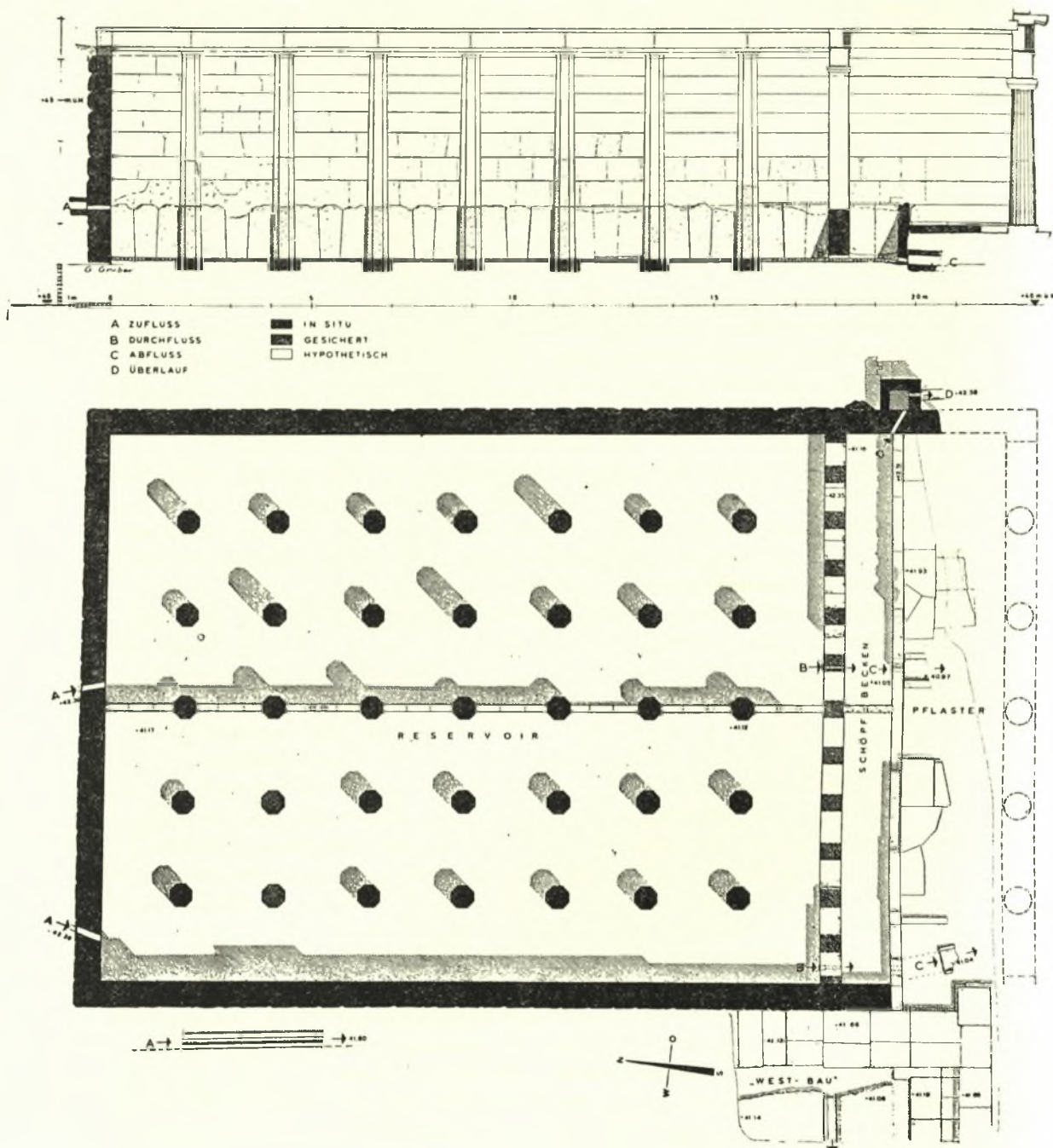
Ein weiteres, grösseres Triglyphon (Taf. 27a, 3 Triglyphen- und 2 Metopen-Fragmente gefunden) dürfte der Front zugehören; diese nahm demnach die Achsweite der Säulen im Hauptbecken wieder auf.

Die Schöpfbrüstung (1.38 m über die Beckensohle und 0.59 m über den Fussboden der Vorhalle sich erhebende Orthostaten aus hartem Kalkstein) zeigt bis zu 20 cm tiefe, runde Ausschleifungen, die von den Hydrien der fast ein Jahrtausend lang Wasser schöpfenden Frauen ausgewetzt sind (Taf. 27b). Davor ist auch das polygonale Kalksteinpflaster tief ausgetreten.

Von besonderem Interesse wäre, ausser der Klärung der Front, die Ausgrabung und Untersuchung des westlich anschliessenden Gebäudes, von dem bisher nur eine Ecke freigelegt werden konnte (Taf. 28a). Seine Einklinkungen in die Westwand des Quellhauses beweisen, dass es gleichzeitig mit diesem erbaut wurde. Quellhaus und "Westbau" beruhen auf einem einheitlichen Entwurf. Die 2 m breiten, starken Poros-Fundamente der Südseite des "Westbaus" kommen am ehesten für einen Stylobat in Frage. Eine Stufen-Einklinkung am Westende der Quellhaus-Vorhalle sowie die genannte Ecktriglyphe lassen vermuten, dass ein direkter Zugang von diesem Gebäude zum Quellhaus bestand. Im Innern fanden sich Reste eines Kalkestriches mit dem von den Wasserbecken her bekannten schwarzen Belag, die den "Westbau", zu dem von Norden her eine weitere Wasserleitung führt, ebenfalls als Wasseranlage erkennen lassen.

In der späteren Kaiserzeit ist das Quellhaus zunächst zerstört, dann aber in veränderter Weise wieder aufgebaut worden. Die Säulen, zum Teil umgestürzt und wieder aufgerichtet, wurden um eine Trommel gekürzt, auf die Kapitelle Kämpfersteine aufgelegt, darüber aus dem Porosmaterial des ursprünglichen Baus 5 Arkaden in der Längsrichtung gewölbt, die wiederum auf einer Balkenlage das Dach trugen. An Stelle der zierlichen Pfeilerstellung der Querschranke traten starke Pfeiler, mit quergespannten Bögen verbunden, und fingen die Längsarkaden auf.

Dieser Umbau lässt sich zeitlich einigermaßen festlegen: Über die Mörtelfugen der Pfeilervorlagen legt sich eine knapp 1 mm starke Sinterschicht, welche (in ein Verhältnis gebracht zu der 4 cm starken Sinterschicht an Säulen und Wänden)

Plan 1 Quellhaus von Megara (Schnitt und Grundriss).

die Benutzungsdauer des Umbaus auf höchstens ein knappes Jahrhundert beschränkt. Da die endgültige Zerstörung durch den Inhalt der über dem Beckenboden erhaltenen Wasser-Ablagerungsschicht in die Zeit des Goteneinfalls von 396 n. Chr. datiert werden kann, ergibt sich für die vorhergehende Zerstörung vermutlich die Zeit des Haeruler-Einfalls von 267 n. Chr.

Schwieriger zu bestimmen ist die Erbauungszeit. Nach den bisherigen Beobachtungen bei Nachgrabungen, unter dem Pflaster der Vorhalle und hinter den Seitenwänden (aus der Hinterfüllung der Ostmauer stammt das zwischen 500 und 480 anzusetzende Kapitell Taf. 28b) und nach architektonischen Indizien kommt frühestens das Ende des 6. Jahrhunderts, eher aber das erste Viertel des 5. Jahrhunderts in Betracht. Die Möglichkeit, dass die doppelte Anlage in die Spätzeit des vorher auf Samos tätigen Ingenieurs Eupalinos fällt, bleibt bestehen. Die Theagenes - Überlieferung des Pausanias kann hingegen nicht auf den untersuchten Bau bezogen werden. Falls dem Quellhaus ein älteres aus der Zeit des Tyrannen voranging, sind jedenfalls dessen Reste bei der Errichtung eines vergrößerten und wahrscheinlich auch tiefer in den Boden eingesenkten Wasserbeckens völlig beseitigt worden. Vielleicht können die geplanten Grabungen vor der Westwand und der Südfront des Quellhauses auch diese Frage lösen.

GOTTFRIED GRUBEN

ΑΡΧΑΪΚΗ ΓΡΑΠΤΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

ΕΚ ΤΟΥ ΟΙΚΟΠΕΔΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ*

Τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Ἀγγελοπούλου¹ κατέδειξαν ὅτι ὁ ἀνασκαφίς χώρος κατωκλήθη σχεδὸν ἄνευ διακοπῆς ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Τοῦτο ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ταράσσονται τὰ παλαιότερα στρώματα ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε νεωτέρων κατασκευῶν εἰς τρόπον ὥστε νὰ διατηρηθοῦν ἐλάχιστα μόνον ἐξ αὐτῶν ἀνέπαφα.

Τὸ ἀρχαῖκόν στρώμα, τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει τὴν παροῦσαν δημοσίευσιν, ἀνεσκάφη σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μόνον εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ χώρου ἀπεκαλύφθη ἐπὶ τοῦ βράχου τμήμα αὐτοῦ ἀδιατάρακτον (διαστ. 8,50×7 μ., πάχος 0,30 μ. περίπου). Πολλὰ μελανόμορφα ὄστρακα εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ ἀμιγῶς αὐτοῦ στρώματος χρονολογούντα τοῦτο ἀπὸ τοῦ 2ου τετάρτου τοῦ βου αἰ. μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Τὰ υπόλοιπα μελανόμορφα ὄστρακα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται ἐδῶ, εὐρέθησαν ἐσπαρμένα εἰς τὸν ἀνασκαφέντα χώρον ἐντὸς στρωμάτων κατὰ πολὺ νεωτέρων τῆς ἐποχῆς τὴν ὁποῖαν ἀντιπροσωπεύουν.

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἀρχαῖκή κεραμική εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἀττικῆ καὶ ἀποτελεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ μικρὰ θραύσματα· οὐδὲν ἀγγεῖον εὐρέθη ἀκέραιον ἢ κατέστη δυνατὸν νὰ συμπληρωθῆ.

Τὰ πλεῖστα τῶν ὄστράκων ἀνήκουν εἰς τὸ ἀπὸ τοῦ 2ου τετάρτου τοῦ βου μέχρι τέλους τοῦ αἰῶνος χρονικὸν διάστημα· τὸ ὑπ' ἀριθ. 33 (Πί ν. 35 ζ) χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ. π.Χ., τὰ ὑπ' ἀριθ. 14, 18 (Πί ν. 32α-β) καὶ 40 (Πί ν. 37β) εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα καὶ καλύτερον σφζόμενα τεμάχια εἶναι:

Τμήμα γαμικοῦ λέβητος τοῦ 2ου τετάρτου τοῦ βου αἰ. (ἀρ. 19, Πί ν. 32ζ) φέροντος ὡς διακόσμησιν αὐλητὴν καὶ κάτωθι τῶν λαβῶν ἐραλδικὴν παράστασιν λεόντων (σφζονται μόνον αἱ κεφαλαί)· τμήμα πώματος πυξίδος (ἀρ. 26, Πί ν. 33β) τοῦ 3ου τετάρτου τοῦ βου αἰ. π.Χ. ἢ ἐπὶ τοῦ ὁποῖου διακόσμησις παριστᾷ τὴν θήραν τοῦ καλυδωνίου κάπρου (διατηροῦνται τμήματα τοῦ κάπρου καὶ τῶν τριῶν ἡρώων)· τμήμα ὄμου ὑδρίας ἐπὶ τοῦ ὁποῖου λίαν ἀποσπασματικὴ παράστασις ἀμαζονομαχίας τοῦ τελευταίου

* Εἰς τοὺς πίνακας, διὰ τεχνικοὺς λόγους, περιελήφθησαν εἰς τὴν αὐτὴν φωτογραφίαν ὄστρακα μὴ συνανήκοντα εἰς τοὺς ἐπεξηγηματικοὺς τίτλους ἢ ἀρίθμησις γίνεται κατὰ ὄστρακα, ἀναφέρεται δὲ ἐκεῖ, ὅταν ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ ἀγγεῖον.

Θερμὰς εὐχαριστίας ὀφείλω εἰς τὴν κ. Σέμνην Καρούζου καὶ τὴν δ. Β. Φιλιππάκη· ἢ μετ' αὐτῶν συζήτησις ἐπὶ τοῦ δημοσιευομένου ὕλικου ὑπῆρξε πολῦτιμος δι' ἐμέ.

1. Γ. Δοντά, Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδων Ἀγγελοπούλου καὶ Ζαχαράτου εἰς Α. Δ. 17 (1961/62) σ. 83-95.

τετάρτου του βου αί. (άρ. 15, Πί ν. 32ε)· τέσσαρα συνανήκοντα τεμάχια άμφορέως (άρ. 5α - δ, Πί ν. 30) τών μέσων του βου αί., τὰ όποία φέρουν ώς διακόσμησιν ζεύγη μαινάδων και σατύρων έλλιπώς σφζομένων· μικρόν θραύσμα εκ τής κοιλίας οίνοχόης του ζωγράφου του Άμάσιος (άρ. 9, Πί ν. 31ζ), τμήματα οίνοχοών του τελευταίου τετάρτου του βου αί. (άρ. 10 - 11, Πί ν. 31δ,η)· τμήμα ύψίποδος βάσεως με παράστασιν κιθαρωδοϋ (σφζζεται τμήμα τής κεφαλής και τής κιθάρας) τής αϋτής εποχής (άρ. 21, Πί ν. 33δ).

Ίδιαίτερον ένδιαφέρον παρουσιάζει οίνοχόη (άρ. 39, Πί ν. 37α) τής όποίας σφζζεται ή μία πλευρά σχεδόν πλήρης, κατά καλήν σύμπτωσιν ή φέρουσα τήν διακόσμησιν, ήτις είναι έγγάρακτος επί του μέλανος εδάφους του άγγείου· παρίσταται ό Διόνυσος φέρων εις τὰ χείλη διά τής δεξιᾶς χειρός ρυτόν. Τό άγγείον άνήκει εις τήν τεχνοτροπίαν Six.

Εις τήν αϋτήν τεχνικήν άνήκει θραύσμα φιάλης, όπου σφζζεται ή κεφαλή ίππου πρός τὰ δεξιά, μετά μικροϋ τμήματος του λαιμοϋ (άρ. 40, Πί ν. 37β). Ή διακόσμησις είναι πολύχρωμος — άραιωμένος πηλός, χρώμα ιώδες. Ή σύγκρισις τών δύο αϋτών τεμαχίων καταδεικνύει τήν άνάγκην όπως ή τεχνοτροπία Six χωρισθῆ εις δύο κατηγορίας: εις τὰ έγγάρακτα (άρ. 39, Πί ν. 37α) και τὰ πολύχρωμα άγγεία (άρ. 40, Πί ν. 37β) (βλ. σελ. 60-61).

ΑΓΓΕΙΑ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΑ

Άμφορείς

Άρ. 1 - 2 (Πί ν. 29 α,γ).

Θραύσματα άμφορέων

Άνήκουν εις δύο άμφορείς, οί όποίοι έφερον ώς διακόσμησιν προτομήν ίππου έντός μετόπης.

1α, β, γ, (Πί ν. 29α) (1961 — NAK 417α-γ) πηλός καστανός

α) ύψ.: 0,194

γ) ύψ.: 0,17

πλ.: 0,198 β) 0,026 × 0,056

πλ.: 0,154

Σφζζονται αί δύο λαβαί μετά μικρών τμημάτων του λαιμοϋ και του ώμου του άγγείου (α, γ), και τμήμα τής κοιλίας αϋτοϋ (β). Έκ τής διακοσμήσεως σφζζονται τμήματα τών μετοπών αί όποίοι εκόσμουσαν τās δύο όψεις του άγγείου· αί μετόπαι περιβάλλονται ύπό λεπτής ταινίας ιώδους άνω, καστανόχρου δεξιά.

A. 1α, γ άνω δεξιά και άνω άριστερά γωνία μετόπης, όπου τó πρόσθιον άνω άκρον χαιτίης ίππου πρός δ. και 1β άριστερόν τμήμα χαιτίης τής αϋτής προτομής.

B. Άνω δεξιά γωνία μετόπης άνευ διακοσμήσεως (1γ).

2 α - β (1961 — NAK 272 α - β) πηλός καστανός· έξωτερικώς επίχρισμα καστανόν όχι καλής ποιότητος. Ίσως συνανήκοντα.

α) 0,039 × 0,076 β) 0,045 × 0,073

Σφζζονται μικρά τμήματα τής χαιτίης ίππου πρός δ. μετά τών άντιστοιχών τμημάτων τής μετόπης περιβαλλομένης ύπό καστανομελαίνης γραμμής: 2α άνω άκρον τής χαιτίης, 2β (Πί ν. 29γ) άριστερόν τμήμα πλησίον του κάτω άκρου αϋτής.

Ή διά προτομής ίππου έντός μετόπης διακόσμησις άμφορέων έπιτυμβίων διαρκεί

ἀπό τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.². Ἡ ἀντίθετος γνώμη τοῦ Langlotz, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ τὸν ὑπ' ἀριθ. 242 ἀμφορέα τοῦ Würzburg εἰς τοὺς περὶ τὸ 520 π.Χ. χρόνους³, δὲν φαίνεται πιθανή⁴.

² Ἡ χαιτή τοῦ θραύσματος 2β ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ ἀμφορέως τοῦ Würzburg⁵.

1) Ἄρχαι τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

2) 2ον τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

³ Ἀρ. 3. 1961 — NAK 414 (Πί ν. 29β).

Θραῦσμα ἐκ τῆς κοιλίας ἀμφορέως.

Διαστ.: 0,048 × 0,074

Πηλὸς καστανός.

Διακόσμησις : Πόδες ἀλόγων πρὸς δ. Χάραγμα διὰ τὰς λεπτομερείας καὶ τὸ περίγραμμα. Ὁ ἀγγειογράφος ἀρεσκόμενος εἰς τὴν πολυχρωμίαν χρησιμοποιεῖ λευκὸν χρῶμα διὰ τοὺς πόδας τοῦ ἐνὸς ἀλόγου. Ἡ παράστασις βαίνει ἐπὶ δύο ταινιῶν, καστανῆς καὶ μελαίνης.

⁴ Ἀρ. 4. 1961 — NAK 277 (Πί ν. 29δ).

Τμήμα λαιμοῦ ἀμφορέως

Διαστ.: 0,061 × 0,093

Πηλὸς κεραμόχρους· ἐσωτερικῶς καστανομέλαν γάνωμα.

Τὸ σφζόμενον θραῦσμα φέρει ὡς διακόσμησιν ὠραῖον σύνθετον κόσμημα ἐξ ἀνθέων λωτοῦ καὶ ἀνθεμίων ἐναλλασσομένων κατὰ τὴν φορὰν (ἄνω - κάτω), μετὰ μίσχων συμπλεκόμενων. Τὴν ὠραίαν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποῖαν δημιουργεῖ τὸ κόσμημα, ἐνισχύει τὸ κατὰ τόπους χρησιμοποιοῦμενον διὰ τὸ περίγραμμα χάραγμα.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

⁵ Ἀρ. 5 α-δ. 1961 — NAK 279 - 280 α-γ (Πί ν. 30).

Θραύσματα ἀμφορέως

Διαστ.: α) 0,03 × 0,103   γ) 0,067

β) 0,122 × 0,107   δ) 0,059

Τὰ σφζόμενα θραύσματα συγκολληθέντα ἀπετέλεσαν τέσσαρα μεγαλύτερα τεμάχια τὰ ὁποῖα ἀνήκουν ἀνὰ δύο εἰς ἐκάστην πλευρὰν τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου.

2. Beazley ABV. σ. 16: ἡ διακόσμησις αὕτη ἴσως εἶναι δημιούργημα τοῦ ζωγράφου τῶν Γοργόνων, ἴσως εἶναι παλαιότερα.

CV. München (1) πίν. 2, 2, περὶ τὸ 600 π.Χ.

» » » » 3, 2, 2ον τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Yalouris, Mus. Helveticum VII, σ. 54.

3. E. Langlotz, Griechische Vasen in Würzburg, πίν. 68, 242.

4. Beazley, ἔ. ἄ.

5. Langlotz, ἔ. ἄ. ἀρ. 242.

Πηλός ὠχροκάστανος ἀνοικτός.

Διακόσμησις: Σάτυροι – μαινάδες.

A. α) Ζεύγος σατύρου – μαινάδος, οἱ ὅποιοι κλίνουν ἐλαφρῶς τὴν κεφαλὴν ὁ εἰς πρὸς τὸν ἄλλον. Τοῦ σατύρου σφάζεται τὸ ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ μέχρι τοῦ στέρνου τμήμα, τῆς μαινάδος τὸ αὐτὸ τμήμα ἀπὸ τῆς ρινός (Πί ν. 30α).

β) Σφάζεται ἡ κάτω δεξιὰ γωνία μετόπης ἐντὸς τῆς ὁποίας οἱ πόδες — ἀπὸ τοῦ γόνατος καὶ κάτω — γυναικείας πεπλοφόρου μορφῆς πρὸς ἄρ. ἀνήκοντες πιθανώτατα εἰς τὴν μαινάδα (Πί ν. 30γ).

Ὁ σάτυρος εἶναι γυμνός· ἡ μαινὰς φορεῖ πέπλον κοσμούμενον εἰς τὰς παρυφὰς διὰ μαιάνδρου μεταξὺ τῶν σκελῶν τοῦ ὁποίου σταυροί. Ἡ ἐργασία ἐξαιρετικὰ ἐπιμελῆς ἰδίως εἰς τὸ (α)· ἔχουν θαυμάσια δηλωθῆ ἡ εὐγένεια καὶ ἡ σοβαρότης τῆς μαινάδος εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ λάγνον ὕφος τοῦ σατύρου.

B. Μαινὰς φεύγει πρὸς δ. ἀκολουθουμένη ὑπὸ σατύρου (Πί ν. 30β). Σφάζεται τὸ ἀπὸ τοῦ ὄμου μέχρι τῶν γλουτῶν δεξιὸν τμήμα τοῦ κορμοῦ τῆς μαινάδος μετὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς πλὴν τῶν δακτύλων· τὸ ἀπὸ τοῦ ὄμου μέχρι τῆς κοιλίας ἀριστερὸν τμήμα τοῦ κορμοῦ τοῦ σατύρου μετὰ τοῦ ἄκρου τοῦ γενείου καὶ τμήματος τοῦ φαλλοῦ. Εἰς τὸ (δ) σφάζεται τὸ κάτω μέρος τοῦ πέπλου τῆς μαινάδος, πρὸ τοῦ ὁποίου προβάλλονται οἱ γυμνοὶ πόδες ἐτέρου σατύρου πρὸς ἄρ. — ὁ δεξιὸς ἀπὸ τοῦ γόνατος καὶ κάτω, ὁ ἀριστερὸς περὶ τὸ γόνατον (Πί ν. 30δ).

Οἱ σάτυροι εἶναι γυμνοί· ὁ πέπλος τῆς μαινάδος σχηματίζει ἀπόπτυγμα καὶ φέρει πλουσίαν διακόσμησιν: κοκκίδας ἰώδους χρώματος, ἐγχαράκτους σταυροὺς μετὰ στιγμῶν καὶ εἰς τὰς παρυφὰς μαίανδρον μετὰ σταυρῶν μεταξὺ τῶν σκελῶν.

Εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ ἀγγείου γίνεται εὐρυτάτη χρῆσις χρώματος ἰώδους: κόμη, γενεῖον, φαλλὸς σατύρου (α, β), ἄνω μέρος πέπλου τῆς μαινάδος (α)· τὸ λευκὸν χρῶμα, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὰ γυμνά μέρη τῶν μαινάδων, ἔχει ἐν τῷ συνόλῳ του ἀπολεπισθῆ· χάραγμα ἔχει κατὰ τόπους χρησιμοποιηθῆ διὰ τὸ περίγραμμα: κάτω μέρος πέπλου μαινάδος (γ), γλουτοὶ μαινάδος (β), πόδες σατύρου (δ). Ἡ ζωρότης εἰς τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν μορφῶν, ἡ πλουσία διακόσμησις τῶν χιτῶνων, τὸ λεπτὸν καὶ σταθερὸν χάραγμα, ἰδίᾳ εἰς τὸ Αα, προδίδουν τὴν χεῖρα ἱκανωτάτου τεχνίτου.

Περὶ τὸ 540 π.Χ.

Ἄρ. 6α - β. 1961 – ΝΑΚ 274/275 (Πί ν. 31α).

2 θραύσματα ἀμφορέως

Διαστ.: α) μ. σ. ὕψ.: 0,088

β) μ. σ. ὕψ.: 0,041

Σφάζεται τμήμα τοῦ χεῖλους, τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὄμου τοῦ ἀγγείου μετὰ μικροῦ τμήματος τῶν λαβῶν. Τὸ ὑπ' ἄρ. 6α συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων.

Πηλός πορτοκαλόχρους· ἐσωτερικῶς, τὸ χεῖλος καὶ ὁ λαιμὸς μελαμβαφῆ.

Διακόσμησις: Τὸ χεῖλος μελαμβαφές πλὴν ἐδαφοχρόου ταινίας εἰς τὴν βᾶσιν αὐτοῦ. Τὸν λαιμὸν καλύπτει διπλῆ ζώνη ἐναλλασσομένων ἀνθεμίων καὶ πεπιεσμένων ἀνθέων λωτοῦ· τὰς δύο ζώνας, ἀντιθέτους κατὰ τὴν φορὰν (ἄνω - κάτω), συνδέει ἄλυσις ὀριζοντία. Εἰς τὸν ὄμον γλῶσσαι ἐναλλάξ ἐρυθραὶ καὶ μέλαιναι, καὶ κάτωθεν αὐτῶν πλησίον τῆς ἐν μέρει σφζομένης λαβῆς ἀνθέμιον με ἔλικας ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, σφζόμενα ἔλλιπῶς.

Τὸ γάνωμα λόγῳ ἀτελοῦς ὀπτήσεως ἔλαβε κατὰ τόπους καστανέρυθρον ἀπόχρωσιν.

Πλουσία χρῆσις χαράγματος εἰς τὰ ἄνθη τοῦ λωτοῦ καὶ τὴν ἄλυσιν· χρῶμα ἰώδες διὰ τὸν πυρῆνα τῶν ἀνθεμίων· ἐρυθρὸν διὰ τὰς γλώσσας.

Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τὸ ἀγγεῖον ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀμφορέων μὲ τὸν χαμηλὸν λαμὸν καὶ τοὺς πλατεῖς ὦμους, οἱ ὅποιοι ἐμφανίζονται εἰς τὰ μέσα τοῦ βου αἰ. Εἰς τὸ CV. τοῦ Altenburg⁶ ὑπάρχει σειρὰ παρομοίων ἀμφορέων χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ 540 π.Χ. μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βου αἰ. π.Χ. Τὸ εἶδος τῶν περικλείστων ἀνθεμίων καὶ τῶν πεπιεσμένων ἀνθέων τοῦ λωτοῦ τοῦ θραύσματος τοῦ οἴκ. Ἀγγελοπούλου δεικνύουν ὅτι ὁ ἀμφορεὺς αὐτὸς δὲν ἀνήκει εἰς τὰ παλαιότερα δείγματα τοῦ εἴδους.

530 - 520 π.Χ.

Ἄρ. 7. 1961 – ΝΑΚ 271 (Πί ν. 31β).

Θραῦσμα ἐκ τοῦ ὦμου ἀμφορέως

Διαστ.: 0,053 × 0,083

Πηλὸς κεραμόχρους. Διακρίνεται τὸ σημεῖον ἐκφύσεως τῆς μιᾶς λαβῆς.

Ἡ διακόσμησις ἐντὸς μετόπης ὀριζομένης ἄνω ὑπὸ ταινίας ἐξ ἀνθέων καὶ καλύκων λωτοῦ οἱ μίσχοι τῶν ὁποίων εἶναι ἐλαφρῶς ἀνάγλυφοι. Τῆς παραστάσεως σφύζεται μόνον ἡ ἄνω ἀριστερὰ γωνία: τμήμα περικεφαλαίας πολεμιστοῦ πρὸς δ., τῆς ὁποίας τὸ ἄνω ἄκρον δηλοῦται διὰ λευκοῦ χρώματος.

Ἄνωθεν τῆς μετόπης ἰώδης ταινία ἢ ὁποία φθάνει μέχρι τῆς λαβῆς.

Ἀμφορεῖς μὲ παρομοίαν ταινίαν ἄνωθεν τῆς διακοσμήσεως χρονολογούμενοι ἀπὸ τοῦ 520 π.Χ. μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βου π.Χ. αἰ., εἰς τὰ CV. Karlsruhe πίν. 7, CV. Laon (1) πίν. 4, 6 καὶ CV. Baltimore (1) πίν. XXVII.

520 - 510 π.Χ.

Οἶνοχόαι

Ἄρ. 8. 1961 – ΝΑΚ 49 (Πί ν. 31γ).

Θραῦσμα οἶνοχόης

Διαστ.: 0,042 × 0,038

Πηλὸς καστανός.

Διακόσμησις: Ἄνῆρ πωγωνοφόρος πρὸς δ. ἔχων ὑψωμένην τὴν δεξιὰν χεῖρα συνομιλεῖ μετ' ἄλλης μορφῆς ἱσταμένης ἔναντι αὐτοῦ· τῆς τελευταίας αὐτῆς μορφῆς σφύζονται μόνον οἱ δάκτυλοι τῆς ὑψωμένης δεξιᾶς χειρὸς διὰ τῆς ὁποίας κρατεῖ κλάδον. Τῆς πρώτης μορφῆς σφύζεται τὸ ἀπὸ τοῦ μετώπου μέχρι τοῦ στήθους τμήμα καὶ ἡ ἀριστερὰ χεῖρ. Φορεῖ χιτῶνα κοσμούμενον διὰ στικτοῦ ρόδακος — ὁ πυρῆν ἰώδης, αἱ στιγμαὶ λευκαὶ — καὶ ἱμάτιον χρώματος ἰώδους· λευκὸν χρῶμα εἶχε χρησιμοποιηθῆ διὰ τὰς ὀφρῦς, τὸ γένειον, τὸν μύστακα καὶ τὴν κόμην τοῦ ἀνδρός, διακρίνονται ὁμοῦ μόνον ἰχνη του.

Περὶ τὸ 540 π.Χ.

6. CV. Altenburg (1) πίν. 18-23. Ἐπίσης CV. Baltimore (1) πίν. XXVIII-XXIX.

Ἄρ. 9. 1961 – ΝΑΚ 256 (Π ί ν. 31ζ).

Θραῦσμα οἰνοχόης

Διαστ.: 0,04 × 0,031

Πηλός πορτοκαλόχρους· ἐξωτερικῶς ἔδαφος πορτοκαλόχρουν λάμπων.

Τὸ σφζόμενον μικρὸν θραῦσμα προδίδον τὴν χεῖρα τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἄμασιος, φέρει λίαν ἀποσπασματικὴν διακόσμησιν ἐξαιρέτου ποιότητος: τμήμα ἐνδεδυμένης μορφῆς τῆς ὁποίας τὸ ἱμάτιον φέρει πλουσίαν διακόσμησιν ἐκ στικτῶν λευκῶν ροδάκων μετὰ πυρῆνος ἰώδους. Κατὰ τόπους αἱ λευκαὶ κοκκίδες περικύβητον τοῦ πυρῆνος ἔχουν παραλειφθῆ. Τὸ ἱμάτιον σχηματίζει εἰς τὸ κάτω μέρος τρισημιάστατον πτυχὴν, ἢ ὁποία φέρει εἰς τὴν παρυφὴν δύο ζεύγη γραμμῶν λοξῶς διατεταγμένων μεταξὺ τῶν ὁποίων στιγμαί, καὶ καταλήγει εἰς θυσάνους. Τὸ εἶδος καὶ ἡ ποιότης τῆς ἐργασίας τοποθετοῦν τὸ ὄστρακον χρονικῶς πλησίον τῆς οἰνοχόης τοῦ Λούβρου F 30⁷.

Περὶ τὸ 540 π.Χ.

Ἄρ. 10. 1961 – ΝΑΚ 270 (Π ί ν. 31η).

Θραῦσμα οἰνοχόης

Διαστ.: 0,045 × 0,081

Σφίζεται τμήμα τοῦ ὄμου καὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου συγκολληθὲν ἐκ δύο τεμαχίων.

Πηλός πορτοκαλόχρους· ἐσωτερικῶς ὁ ὄμος μελαμβαφής.

Διακόσμησις : Ἄνω δεξιὰ γωνία μετόπης ἐντὸς τῆς ὁποίας σφίζεται τὸ ἄνω μέρος σάτουρος πρὸς ἄρ. ἀπὸ τοῦ στέρνου, καὶ ἡ μία ἄκρα χεῖρ αὐτοῦ. Τὸν χώρον πρὸ καὶ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ κοσμοῦν κλάδοι ἀμπέλου.

Ἰώδες χρῶμα ἔχει χρησιμοποιηθῆ διὰ τὴν ταινίαν τὴν ὁποίαν ὁ σάτουρος φορεῖ εἰς τὴν κεφαλὴν, καὶ διὰ τὸ γένειον.

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς μετόπης, ζώνη ἀνεστραμμένων ἀνθέων καὶ καλύκων λωτοῦ μετὰ μίσχων συμπλεκόμενων καὶ στιγμῶν. Οἱ μίσχοι ἐλαφρῶς ἀνάγλυφοι κατὰ τόπους, σαφέστατα διακρίνονται ὑπὸ τὸ μέλαν γάνωμα τῶν καλύκων καὶ τῶν ἀνθέων τοῦ λωτοῦ.

520 - 510 π.Χ.

Ἄρ. 11. 1961 – ΝΑΚ 273 (Π ί ν. 31δ).

Τμήμα ὄμου καὶ κοιλίας οἰνοχόης

Διαστ.: 0,066 × 0,064

Πηλός πορτοκαλόχρους· ἐξωτερικῶς ἐπίχρυσμα πορτοκαλόχρουν. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων.

Διακόσμησις : Διόνυσος - μαινάς.

Ἄνω Διόνυσος κλίνων ἐλαφρῶς τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἔμπρὸς κρατεῖ διὰ τῆς ὑψωμένης δεξιᾶς χεῖρὸς ρυτὸν. Φορεῖ ἱμάτιον τὸ ὁποῖον φέρει κατὰ τόπους ἰώδες χρῶμα, καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν στέφανον ἐκ κλάδου κισσοῦ μετὰ ἐναλλασσόμενα φύλλα μέλιτα καὶ ἐρυθροῖάδη. Ὁ χώρος περικύβητον αὐτοῦ κοσμεῖται διὰ κλάδων μυρσίνης. Πρὸς αὐτὸν ἔρχεται ἐκ δ., ὄρχουμένη, μαινάς. Φορεῖ χιτῶνα, ὁ ὁποῖος σχηματίζει ἀπόπτυγμα, καὶ σάκκον πλου-

7. Σ. Καρούζου, Ἄμασις, πίν. 17.

σίως κεκοσμημένον δι' ἔγχαρακτων ταινιῶν καὶ μικρῶν κύκλων. Τὸ ἀπόπτυγμα εἶναι χρώματος ἰώδους· εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ χιτῶνος κάθετοι ταινίαι τοῦ αὐτοῦ χρώματος καὶ τρεῖς κοκκίδες ἐξ ἀραιωμένου πηλοῦ.

Ἡ χρησιμοποιηθεῖσα διὰ τὴν μαινάδα πολυχρωμία — ἀραιωμένος πηλὸς ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ πηλοῦ διὰ τὰ γυμνά μέρη, ὥστε νὰ ἀποδίδεται φυσικώτερον ἢ διὰ τοῦ συνήθως χρησιμοποιουμένου λευκοῦ τὸ θερμὸν χρῶμα τῆς ἐπιδερμίδος, ἰώδες διὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ χιτῶνος, ἐρυθρὸν χρῶμα διὰ τὴν κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ — ἡ κίνησις καὶ ἡ ζωηρὰ ἔκφρασις τοῦ προσώπου τῆς ὀφειλομένη εἰς τὸν μεγάλον ὀφθαλμόν, τὴν καθιστοῦν τὸ κύριον πρόσωπον τῆς παραστάσεως· ἀντιθέτως ὁ Διόνυσος, σκεπτικὸς καὶ ἀπόκοσμος, φαίνεται ὡς νὰ μὴ ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ περὶ αὐτὸν συμβαίοντα.

Περὶ τὸ 510 π.Χ.

Ἄρ. 12α-β. 1961 – ΝΑΚ 273α - 421 (Πί ν. 31ε - ζ).

Δύο θραύσματα οἰνοχόης πιθανῶς συνανήκοντα

Διαστ.: α) $0,039 \times 0,041$

β) $0,023 \times 0,017$

Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Τὰ δυὸ ὄστρακα ὁμοιάζουν, ὡς πρὸς τὸν πηλὸν καὶ τὴν χρῆσιν ἀραιωμένου πηλοῦ διὰ τὴν διακόσμησιν, μὲ τὸ προηγούμενον (ἄρ. 11).

Διακόσμησις: α: Μαινὰς πρὸς δ. τῆς ὁποίας σφύζεται τὸ ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι τοῦ γόνατος περίπου δεξιὸν τμήμα καὶ τὸ κάτω μέρος τῆς μιᾶς χειρός, ἀπὸ τοῦ πήχεως. Φορεῖ πέπλον κοσμούμενον διὰ συστημάτων ἐκ τριῶν κοκκίδων ἐξ ἀραιωμένου πηλοῦ. Ἡ μαινὰς ἀκολουθεῖται ὑπὸ τοῦ Διονύσου, τοῦ ὁποίου σφύζεται ἐλάχιστον τμήμα τοῦ ἱματίου εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὰ τοῦ ὀστράκου (α) καὶ τμήμα τῶν ποδῶν εἰς τὸ (β)· φορεῖ χιτῶνα δηλούμενον δι' ἀραιωμένου πηλοῦ καὶ ἱμάτιον κοσμούμενον κατὰ τόπους διὰ χρώματος ἰώδους καὶ ἐρυθροῦ. Ὅπισθεν τοῦ Διονύσου κλάδος μυρσίνης.

Τέλος τοῦ βου αἰ. π.Χ.

Ἄρ. 13. 1961 – ΝΑΚ 156 (Πί ν. 32δ).

Θραῦσμα οἰνοχόης

Διαστ.: $0,041 \times 0,036$

Πηλὸς καστανός. Ἡ διακόσμησις λόγῳ κακῆς ὀπτήσεως δὲν ἔλαβε τὸ σύνηθες μέλαν χρῶμα, ἀλλὰ καστανὴν ἀπόχρωσιν λάμπουσαν, ὀλίγον βαθυτέραν τῆς τοῦ ἐδάφους τοῦ ἀγγείου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ παράστασις μετὰ βεβαιότητος.

Διακόσμησις: Ὀπλίτης πρὸς δ. Φορεῖ κράνος καὶ κρατεῖ ἀσπίδα (;) — δὲν διακρίνεται εἰς τὴν φωτογραφίαν — φέρουσαν ὡς διακόσμησιν μέλανας κύκλους. Πιθανώτατα παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ ὑπάρχει δευτέρα μορφή τῆς ὁποίας διακρίνεται τὸ πρόσθιον τμήμα τοῦ προσώπου — μέτωπον, ρίς, μικρὸν τμήμα τοῦ ὀφθαλμοῦ.

Παρομοία παράστασις εἰς τὴν Hesp. 7, σ. 374 εἰκ. 10 (Vanderpool) καὶ Beazley BFS πίν. 3, 2 σ. 13, ὅπου δύο ὀπλίται βαίνουν ἐπιπποὶ ὁ εἰς παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ἄλλου.

Τελευταῖον τέταρτον τοῦ βου αἰ. π.Χ.

Ἄρ. 14. 1961 – ΝΑΚ 419 (Πί ν. 32α).

Θραῦσμα οἰνοχόης

Διαστ.: 0,056 × 0,045

Πηλὸς καστανός· ἐσωτερικῶς εἰς τὸ ἄνω μέρος μελαμβαφές. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων.

Διακόσμησης : Δύο γυναικες πρὸς δ. σφζόμεναι ἑλλιπῶς ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω· φοροῦν ἱμάτιον καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν ἐρυθροϊώδη ταινίαν. Μεταξὺ τῶν δύο, μικρὸς κλάδος μύρτου, τὸν ὁποῖον κρατεῖ (;) διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἢ δευτέρα γυνή. Τὸ λευκὸν χρῶμα τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὰ γυμνὰ μέρη τῶν γυναικῶν ἔχει ἐν τῷ συνόλῳ του ἀπολεπισθῆ. Ἔργασία ἀμελεστάτη, περιγράμματα ἀσαφῆ. Ἐπιμελέστερον ἔχουν ἀποδοθῆ αἱ περιβάλλουσαι τὴν διακόσμησης δύο ζῶναι: ἄνω ἀνθέμια, ἀριστερὰ δύο κάθετοι γραμμαὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων κοκκίδες. Ἀρχαὶ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Ἕδρῖαι

Ἄρ. 15. 1961 – ΝΑΚ 216 (Πί ν. 32ς).

Θραῦσμα ἐκ τῆς κοιλίας ὕδριας

Διαστ.: 0,065 × 0,048

Πηλὸς καστανός.

Διακόσμησης : Σφζεται ἡ ἄνω δεξιὰ γωνία μετόπης ἐντὸς τῆς ὁποίας τὰ ἄκρα τριῶν πλοκάμων πολυπόδος. Τὴν μετόπην εἰς τὸ ἄνω μέρος κλείει λεπτὴ καστανοϊώδης ταινία. Κατὰ τόπους ἢ διακόσμησης, λόγῳ ἀτελοῦς ὀπτήσεως, ἔλαβεν ἀπόχρωσιν καστανήν. Τὸ θέμα σπάνιον· παρομοίαν παράστασιν εὑρομεν μόνον ἐπὶ χεῖλους μικρογραφικῆς κύλικος τῆς Ὀξφόρδης ἀπὸ τὴν Ναύκρατιν – AJA 1950, 311 (Beazley) – καὶ εἰς ὕδριαν τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν.

Μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (;)

Ἄρ. 16. 1961 – ΝΑΚ 254 (Πί ν. 32ε).

Τμήμα ὄμου ὕδριας

Διαστ.: 0,064 × 0,061

Πηλὸς καστανός· χρήσις χρώματος ἰώδους· τελεία ἑλλειψις λευκοῦ διὰ τὰ γυμνὰ μέρη τῆς μορφῆς.

Διακόσμησης : Ἀπὸ τὴν ἀμαζονομαχίαν, ἡ ὁποία ἐκόσμη ἐν μετόπῃ τὸν ὄμον τοῦ ἀγγείου, σφζεται μόνον τὸ δεξιὸν ἥμισυ — ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τοῦ γόνατος — ἀμαζόνος πρὸς ἄρ. εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς μετόπης. Ἡ ἀμαζὼν διὰ τῆς ὑψωμένης δεξιᾶς χειρὸς ρίπτει τὸ ἀκόντιον πρὸς τὰ ἀριστερά. Φορεῖ σκυθικὴν στολὴν — ἰώδη καὶ μέλαιναν — ἢ ὁποία κατὰ τόπους κοσμεῖται διὰ μικρῶν στικτῶν ροδάκων.

Ἡ ἀρίστη ποιότης τῆς διακοσμῆσεως προδίδει τὴν χεῖρα ἰκανωτάτου τεχνίτου.

Τελευταῖον τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Ὅλπη

Ἄρ. 17. 1961 – ΝΑΚ 262 (Πί ν. 32γ).

Τμήμα λαιμοῦ καὶ ὄμου ὄλπης
Διαστ.: 0,042 × 0,048

Πηλὸς πορτοκαλόχρους.

Διακόσμησις : Σφύζεται ἡ ἄνω δεξιὰ γωνία μετόπης· δύο νέοι, σφύζομενοι ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ ἄνω, συζητοῦν μετὰ μορφῆς ἱσταμένης ἔναντι αὐτῶν. Τῆς τελευταίας αὐτῆς μορφῆς σφύζεται μόνον ἡ ἄκρα χεὶρ μετὰ μικροῦ τμήματος τοῦ πήχεως καλυπτομένου ὑπὸ τοῦ ἱματίου.

Οἱ δύο νέοι φοροῦν χιτῶνα — τοῦ ἐνὸς εἶναι χρώματος ἰώδους — καὶ ἰώδη ταινίαν εἰς τὴν κεφαλὴν. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς μετόπης ζώνη μαιάνδρου πρὸς ἀριστερά.

Περὶ τὸ 540 π.Χ.

Λήκυθοι

Ἄρ. 18. 1961 – ΝΑΚ 269 (Πί ν. 32β).

Θραῦσμα ἐκ τοῦ κατωτέρου τμήματος τοῦ σώματος
Διαστ.: 0,048 × 0,042

Πηλὸς καστανοπορτοκαλόχρους· ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα καστανόν.

Διακόσμησις : Ἄνθρωπος καθήμενος πρὸς δ. στηρίζεται ἐπὶ ράβδου τὴν ὁποίαν κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρός. Πρὸ αὐτοῦ πολεμιστὴς ἀκολουθούμενος ὑπὸ ἑτέρου ἀνδρός, ὁ ὁποῖος φορεῖ ἱμάτιον καὶ στηρίζεται ἐπὶ ράβδου· ὁ πολεμιστὴς φορεῖ χλαμύδα καὶ κρατεῖ ἀσπίδα καὶ δύο δόρατα. Τῶν τριῶν μορφῶν σφύζεται τὸ κάτω μέρος ἀπὸ τῆς ὀσφύος, τοῦ πολεμιστοῦ πλήρες, τῶν δύο ἄλλων ἑλλιπές.

Ἄρχαι τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Λέβης Γαμικὸς

Ἄρ. 19. 1961 – ΝΑΚ 416 (Πί ν. 32ζ).

Τμήμα γαμικοῦ λέβητος (;)
Διαστ.: 0,088 × 0,28

Πηλὸς πορτοκαλόχρους ἐξωτερικῶς.

Σφύζεται τὸ περὶ τὴν μίαν λαβὴν τμήμα τοῦ ὄμου καὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου, συγκολληθὲν ἐκ πέντε τεμαχίων.

Ἡ σφύζομένη λαβὴ ὀριζοντία, διπλῆ, μελαμβοφῆς· εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἐνοῦνται τὰ δύο σκέλη διακρίνεται ἡ θέσις ἐλλείποντος πλαστικοῦ κοσμήματος, πιθανώτατα καθέτου λογχωτοῦ φύλλου.

Πλουσία χρήσις χαράγματος, χρώματος ἰώδους.

Κατὰ τόπους λόγῳ ἀτελοῦς ὀπτήσεως ἢ διακόσμησις ἔλαβε καστανέρυθρον ἀπόχρωσιν ἢ ὁποία καθιστᾷ πλουσιωτέραν τὴν ἤδη ὑπάρχουσαν πολυχρωμίαν.

Διακόσμησης : Αύλητης πρὸς ἀριστερὰ τοῦ ὁποίου σφύζεται ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ, αἱ ἄκραι χεῖρες καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ αὐλοῦ. Ὁ αύλητής εἶναι νέος, τρέφων βραχὺ γένειον καὶ φέρει εἰς τὴν κεφαλὴν ἰώδη ταινίαν. Ὁ μέγας ὀφθαλμὸς προσδίδει ζωηρότητα εἰς τὴν ἔκφρασιν αὐτοῦ, ἐνῶ εἰς τὰ χεῖλη του διαγράφεται ἀμυδρῶς χαμόγελον. Πρὸ τοῦ αὐλητοῦ ἀνηρτημένος στέφανος.

Τὴν παράστασιν περιβάλλει ἄνω πλατεῖα ζώνη συνθέτου κοσμήματος ἐξ ἀνθεμίων καὶ ἀνθέων λωτοῦ ἐναλλασσομένων κατὰ τὴν φορὰν (ἄνω-κάτω) μετὰ μίσχων συμπλεκομένων. Τὸ κεντρικὸν τμήμα τοῦ κοσμήματος δηλοῦται διὰ χρώματος ἰώδους.

Κάτωθεν τῆς λαβῆς ἐραλδικὴ παράστασις λεόντων τῶν ὁποίων σφύζεται τμήμα τῆς κεφαλῆς καὶ μικρὸν τμήμα τῆς οὐρᾶς τοῦ ἑνός. Ἐνωθεν τῆς κεφαλῆς τῶν ζώων ἐγγάρακτοι ρόδακες — σφύζεται εἰς ἀκέραιος καὶ τμήματα τριῶν ἄλλων. Ἡ χαίτη τῶν ζώων καὶ ὁ σφύζομενος ὀφθαλμὸς τοῦ λέοντος, ἰώδεις· τοῦ αὐτοῦ χρώματος κοκκίς εἰς τὸ κέντρον τῶν ροδάκων.

Τὸ σφύζομενον τεμάχιον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ τυχαῖον· ἡ ζωηρὰ καὶ εὐγενὴς ἔκφρασις τοῦ νέου, οἱ λέοντες ἀπηχοῦντες τὴν ἀγριωπὴν ἔκφρασιν τῶν λεόντων τοῦ 7ου αἰ., ἡ πολυχρωμία, δεικνύουν ὅτι τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐξόχων δημιουργημάτων τῆς ἐποχῆς του.

Περὶ τὸ 560 π.Χ.

Ἐψίποδες βάσεις

Ἄρ. 20. 1961 – ΝΑΚ 498 (Π ἰ ν. 33α).

Τμήμα ὑψίποδος βάσεως
Διαστ.: μ. σ. ὕψ.: 0,075
μ. σ. πλ.: 0,065

Πηλὸς καστανός.

Διακόσμησης : Κατὰ ζώνας· ἐκ τῶν ἄνω: α) αἰλουροειδὲς πρὸς δ. τοῦ ὁποίου σφύζονται οἱ ὀπίσθιοι πόδες μετὰ μικροῦ τμήματος τοῦ σώματος καὶ τὸ κάτω ἄκρον τοῦ ἑνός προσθίου ποδός, β) κεφαλὴ λέοντος πρὸς ἄρ.

2ον τέταρτον τοῦ βου αἰ. π.Χ.

Ἄρ. 21. 1961 – ΝΑΚ 415 (Π ἰ ν. 33δ).

Τμήμα ὑψίποδος βάσεως
Διαστ.: μ. σ. ὕψ.: 0,095
πάχος: 0,024

Πηλὸς κεραμόχρους.

Διακόσμησης : Κιθαρωδὸς πρὸς δ· σφύζεται τὸ ἄνω μέρος τοῦ προσώπου ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ μετὰ τοῦ προσθίου τμήματος τῆς κόμης καὶ τὸ πλεῖστον τῆς κιθάρας. Ἐνωθεν τῆς παραστάσεως κατὰ μῆκος αὐτῆς, κλάδος μύρτου. Ὁ κιθαρωδὸς φορεῖ εἰς τὴν κεφαλὴν διπλὴν ἰώδη ταινίαν· τοῦ αὐτοῦ χρώματος πλατεῖα ταινία κοσμεῖ τὸ κατώτερον τμήμα

τῆς κιθάρας. Ἄραιωμένος πηλὸς ἔχει χρησιμοποιηθῆ διὰ τὴν κιθάραν, καλύπτει δὲ καὶ τὸ σφζόμενον τμήμα τῆς παρειᾶς τοῦ κιθαριστοῦ. Αἱ χορδαὶ ἐγγάρακτοι.

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σφζομένου ὀστράκου διπλῆ ζώνη ἐναλλασσομένων ἀνθεμίων — πεπιεσμένων ἀνθέων λατοῦ μετὰ μίσχων. Ὅριζοντίως, μεταξὺ τῶν δύο ζωνῶν, ἄλυσις.

Τμήμα ὑψίποδος βάσεως μετὰ τὴν αὐτὴν παράστασιν εὐρέθη εἰς τὴν Πνύκα⁸.

Τελευταῖον τέταρτον τοῦ βου αἰ. π.Χ.

Κλειστὰ ἀγγεῖα· διάφορα σχήματα

Ἄρ. 22. 1961–ΝΑΚ 291 (Πί ν. 33ε).

Θραῦσμα ἐκ τοῦ ὤμου κλειστοῦ ἀγγείου

Διαστ.: 0,036 × 0,025

Πηλὸς πορτοκαλόχρους.

Διακόσμησις : Πομπὴ πρὸς δ' σφζονται ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ ἄνω δύο μορφῶν ἰστάμενα ἢ μία παρὰ τὸ πλευρόν τῆς ἄλλης· τῆς δευτέρας, καλυπτομένης κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῆς πρώτης, διακρίνεται μόνον τὸ πρόσθιον τμήμα τοῦ προσώπου, τοῦ στήθους καὶ τῆς μιᾶς χειρὸς. Διὰ τῶν ὑψωμένων χειρῶν κρατοῦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὕδριαν — σφζεται ἢ ὕδρια τῆς πρώτης μορφῆς ἀπὸ τῆς κοιλίας καὶ κάτω.

Εἰς τὸ ἄνω ἀριστερόν ἄκρον τοῦ ὀστράκου σφζεται τμήμα κοιλίας ὕδριας ἀνηκούσης εἰς ἕτερον ζευγὸς τὸ ὅποῖον ἠκολούθει τὸ σφζόμενον.

Ὁ πηλὸς καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ἐπίχρῖσμα τοῦ θραύσματος σαφῶς ἀττικά· ἢ διακόσμησις ὁμοῦ, ἂν καὶ ἐπιμελής, ἐνθυμίζει ἐπαρχιακὸν ἐργαστήριον.

Μέσα τοῦ βου αἰ. π.Χ.

Ἄρ. 23. 1961 – ΝΑΚ 529 (Πί ν. 33ς).

Τμήμα ὤμου καὶ κοιλίας κλειστοῦ ἀγγείου

Διαστ.: 0,033 × 0,063

Πηλὸς κεραμόχρους.

Διακόσμησις : Ἄθηνᾶ πρὸς δεξιὰ — φέρουσα τὴν ἀριστερὰν χεῖρα κατ' εὐθειαν ἐμπρὸς εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὤμου. Σφζεται τὸ πρόσθιον τμήμα τῆς θεᾶς, ἀπὸ τοῦ κατωτέρου μέρους τῆς σιαγόνης μέχρι τῆς ὀσφύος, καὶ ὁ βραχίον τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς. Φορεῖ ἱμάτιον κοσμούμενον διὰ κοκκίδων χρώματος ἰώδους· ἢ αἰγίς φέρει ὡς διακόσμησιν μικροὺς ἐγγαράκτους κύκλους καὶ ἰώδεις κοκκίδας.

Ἡ στάσις τῆς Ἄθηνᾶς ἐνθυμίζει τὴν θεὰν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 517 λήκυθον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ὅπου παρίσταται αὕτη ὡς βοηθὸς τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὴν πάλην του μετὰ τὸν Κύκνον.

Τελευταῖον τέταρτον τοῦ βου αἰ. π.Χ. (;)

8. Small Objects from the Pnyx: Figured Pottery πίν. 1, 4.

Ἄρ. 24. 1961 – ΝΑΚ 265 (Πί ν. 33ζ).

Θραῦσμα ἐκ τῆς κοιλίας κλειστοῦ ἀγγείου (οἰνοχόη)

Διαστ.: 0,035 × 0,031

Πηλὸς ὠχροκάστανος.

Διακόσμησις : Ἑρακλῆς – Λέων Νεμέας.

Ἐχει ἀποδοθῆ ἢ τελευταία φάσις τοῦ ἀγῶνος — καὶ χρονικὰ ἀργότερα οἱ ἀγγειογράφοι προτιμοῦν τὸ στάδιον αὐτό· εἰς παλαιότερα ἀγγεῖα⁹ ἀποδίδεται ἡ ἀρχὴ τῆς πάλης· ἦρωσ καὶ λέων συμπλέκονται ὄρθιοι. Εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν καὶ οἱ δύο ἔχουν γονατίσει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὁ Ἑρακλῆς ἔχει ἤδη καταβάλλει τὸν λέοντα, καὶ πιέζει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ πρὸς τὸ ἔδαφος. Ὁ λέων εἰς μίαν ὑστάτην προσπάθειαν ἀμύνης ἀπωθεῖ τὸν ἦρωα πιέζων τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ τοῦ ἐνὸς ὀπισθίου ποδός.

Σφίζεται ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἑρακλέους καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ αὐτοῦ, τμῆμα τῆς χαίτης καὶ ἐνὸς ὀπισθίου ποδός τοῦ ζώου. Ὁ Ἑρακλῆς φορεῖ εἰς τὴν κεφαλὴν ἰώδη ταινίαν.

Παραστάσεις ὁμοίαι: CV. Lounre πίν. 46,4 καὶ München (1) πίν. 41,4 καὶ 48,1 τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ βου αἰ. π.Χ. — Arias-Hirmer πίν. XVIII-XX (Ψίαξ).

Περὶ τὸ 510 π.Χ.

Πώματα

Ἄρ. 25. 1961 – ΝΑΚ 432 (Πί ν. 33γ).

Τμῆμα πώματος

Διαστ.: 0,072 × 0,056

Πηλὸς καστανός· ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα καστανὸν ἀμαυρόν· ἐσωτερικῶς γάνωμα κατὰ τόπους ἐρυθρωπὸν καὶ καστανομέλαν.

Διακόσμησις : Ζώνη ζώων: Πάνθηρ πρὸς ἀριστερὰ φέρων εἰς τὸν λαιμὸν στικτὴν διακόσμησιν. Σφίζεται ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ τμήματος τῆς ράχεως, καὶ τμῆμα τῆς οὐρᾶς. Ἄνωθεν τῆς ράχεως τοῦ αἰλουροειδοῦς, ρόδαξ. Ἀριστερὰ τοῦ πάνθηρος, μικρὸν τμῆμα πτέρυγος.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ πώματος ἀκτίνες σφζόμεναι ἐλλιπῶς· μετὰ τῶν ἀκτίνων καὶ τῶν ζώων δύο λεπταὶ ταινίαι.

Λόγῳ ἀτελοῦς ὀπτήσεως ἢ διακόσμησις ἔλαβε καστανομέλαιναν ἀπόχρωσιν, ὅπου ὑπῆρχεν ἰώδες χρῶμα — πλεῖστον τῆς κεφαλῆς καὶ λαιμὸς πάνθηρος — καστανὴν τοιαύτην.

Περὶ τὸ 570 π.Χ.

9. Ἄμφορες Ἑξηκίου, Pfuhl 227. Ἄμφορες τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀμάσιος, Σ. Καρούζου, Amasis πίν. 10, 2, σ. 13.

Ἄριθ. 26. 1961 – ΝΑΚ 155 (Πί ν. 33β).

Τμήμα πώματος
Διαστ.: 0,126 × 0,10

Πηλός καστανός.

Συνεκολλήθη ἐκ τεσσάρων τεμαχίων.

Διακόσμησις : Ἡ θήρα τοῦ καλυδωνίου κάπρου· σώζεται ἐλλιπῶς τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς παραστάσεως. Ὁ κάπρος ἀκολουθεῖται ὑπὸ δύο ἡρώων, οἱ ὁποῖοι τὸν κτυποῦν διὰ τοῦ δόρατος· ὁ πρῶτος ἦρωες ἔχει ἀποδοθῆ ἐκ τῶν νώτων, ὁ δευτερός χειρονομεῖ ζωηρῶς διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός. Κάτωθεν τοῦ σώματος τοῦ ζώου κεῖται εἰς ὑπτίαν θέσιν, μὲ τὰς χεῖρας ὑψωμένας ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του καὶ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς κλειστούς, τρίτος ἦρωες, συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν ὁ Ἄγκαϊος, βαρύτερα τραυματισμένος εἰς τὴν κοιλίαν. Ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ ζώου κύων. Ἡ ὅλη παράστασις κινεῖται πρὸς τὰ ἀριστερά.

Κάτωθι τῆς παραστάσεως τρεῖς λεπταὶ ταινίαι καστανομέλαιναι· ἐκ τῆς τρίτης πρὸς τὸ κέντρον φύονται φύλλα κισσοῦ μετὰ μίσχου· σώζονται τμήμα φύλλου καὶ δύο μίσχοι.

Χρήσις χαράγματος κατὰ τόπους διὰ τὸ περίγραμμα — χεῖρες Ἄγκαϊου· χρῶμα ἰώδες διὰ τὰς λεπτομερείας τῆς κοιλίας τοῦ κάπρου καὶ τὸ αἷμα τὸ ὁποῖον ρεεῖ ἐκ τοῦ τραύματος τοῦ Ἄγκαϊου. Λευκὸν διὰ τὸν κύνα καὶ τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας τοῦ κάπρου. Τὸ δόρυ καὶ οἱ μίσχοι τῶν φύλλων καστανά.

Ἐσωτερικῶς τὸ πῶμα μελαμβαφές μὲ δύο ζεύγη ταινιῶν χρώματος ἰώδους — πρὸς τὸ κέντρον διακρίνεται ἡ ἀρχὴ καὶ ἄλλης ταινίας.

Δὲν ὑπάρχουν ἐπιγραφαὶ δηλοῦσαι τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων, ἢ θέσις ὁμοῦ τοῦ τραυματίου ἦρωος καὶ τοῦ κυνὸς βεβαιοῦν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς θήρας τοῦ καλυδωνίου κάπρου καὶ οὐχὶ περὶ ἀπλοῦ κυνηγίου. Ὁ μῦθος ἦτο πολὺ ἀγαπητὸς εἰς τοὺς ἀγγειογράφους — ὡς δεικνύει τὸ πλῆθος τῶν σφζομένων παραστάσεων¹⁰ — παρουσιάζεται δὲ τὸ πρῶτον εἰς τὴν Κόρινθον ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰ.¹¹, ἀκολουθοῦν παραστάσεις εἰς τὴν ἀττικὴν ἀγγειογραφίαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ 6ου αἰ.¹². Ἡ παλαιότερα πλήρης καὶ ἄριστα σφζομένη ἀττικὴ παράστασις εἶναι εἰς τὸ ἀγγεῖον *Francois*¹³, ὅπου ὑπάρχουν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μετεχόντων τῆς θήρας ἡρώων. Δὲν γνωρίζομεν ποῖοι εἶναι οἱ σφζόμενοι ἦρωες εἰς τὸ πῶμα τοῦ οἴκ. Ἀγγελοπούλου, διότι ἢ θέσις τῶν δὲν εἶναι ἢ αὐτὴ εἰς ὄλας τὰς παραστάσεις· εἰς τὸ ἀγγεῖον *Francois* ἀκολουθοῦν τὸν κάπρον πρῶτοι οἱ Κάστωρ καὶ Πο-

10. De la Coste Messelière, *Au Musée de Delphes* σ. 130-152: ὑπάρχει κατάλογος τῶν μέχρι τοῦ 1936 γνωστῶν παραστάσεων. D. Von Bothmer, *Bull. M.F.A. Boston* 1948 σ. 46.

11. Πυξίς Dodwell, *De la Coste Messelière* ἔ. ἀ. σ. 129 πίν. IV. Walters *Hist. anc. pot.* I εἰκ. 90 — Payne NC ἀρ. 861 ἀρύβαλλος Λούβρου, *De la Coste* σ. 139 πίν. V.

12. Πλὴν τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν De la Coste Messelière καὶ D. Von Bothmer προσθέτομεν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν: 2ον τέταρτον 6ου αἰ. π.Χ. :

Τυρρηνικὸς ἀμφορεύς εἰς Tübingen D2, Watzinger, *Gr. Vas. in Tüb.* πίν. 4.

» » CV. Musei Capitolini (1) πίν. 8.

Κύλιξ CV. Mainz (1) πίν. 43.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.:

Ἐδρία ἀττικὴ εἰς Ρόδον (*Clara Rhodos VIII* 150).

13. Hirmer-Arias, *Tausend Jahre Gr. Vas.* 1960 πίν. 42.

λυδούκης, εἰς τὸν λαιμῶτον ἀμφορέα τῆς Tarquinia πρῶτος ὁ Μελέαγρος (Mon. Inediti XII πίν. 10, 9).

Περὶ τὸ 540 π.Χ. τοποθετεῖται ἡ κύλιξ τῶν Ἀρχικλέους καὶ Γλαυκύτου¹⁴ μετὰ τὴν παράστασιν ἀκεραῖαν, ἐνεπίγραφον τὸν Ἀγκαῖον ἀντικαθιστᾷ ὁ κύων ΠΟΔΕΣ φέρων καὶ αὐτὸς βαρύτατον τραῦμα εἰς τὴν κοιλίαν. Πῶμα πυξίδος εἰς Würzburg¹⁵ μετὰ τὴν αὐτὴν παράστασιν χρονολογεῖ ὁ Langlotz περὶ τὸ 520 π.Χ. Ἡ παράστασις τοῦ πώματος τοῦ οἴκου Ἀγγελοπούλου τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν δύο, πλησιέστερον πρὸς τὴν κύλικα τῶν Ἀρχικλέους καὶ Γλαυκύτου.

Περὶ τὸ 530 π.Χ.

Κύλικες

Ἄρ. 27. 1961 – ΝΑΚ 267 (Πί ν. 34α).

Τμήμα χεῖλους καὶ κοιλίας κύλικος (ταινιωτὴ κύλιξ)

Διαστ.: 0,038 × 0,033

Πηλὸς καστανός· ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Διακόσμησις: Ἄνηρ πρὸς ἀριστερά, κρατῶν ράβδον. Σφύζεται τὸ ἄνω μέρος ἀπὸ τῆς ὀσφύος πλὴν τῆς ράχews, τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς καὶ τοῦ ὀπισθίου τμήματος τοῦ ἰώδους καλύμματος (σκούφου) τὸ ὁποῖον φορεῖ εἰς τὴν κεφαλὴν. Φορεῖ ἱμάτιον τὸ ὁποῖον φέρει ὡς διακόσμησιν ἰώδη ταινίαν. Πρὸ αὐτοῦ δυσδιάγνωστον ἀντικείμενον καλυπτόμενον εἰς τὸ κέντρον διὰ λευκοῦ χρώματος — σφύζονται ἴχνη — καὶ περιβαλλόμενον ὑπὸ ἐτέρου χρώματος τὸ ὁποῖον ἔχει τελείως ἐξαφανισθῆ· εἰς τὸ ἄνω δεξιὸν ἄκρον κοκκίς ἰώδης.

Τὸ χεῖλος ἐσωτερικῶς – ἐξωτερικῶς μελαμβαφές, πλὴν ἐδαφοχρόου ταινίας ἐσωτερικῶς εἰς τὸ ἄνω μέρος. Ἡ ποιότης τοῦ γανώματος ἀρίστη. Διὰ τὴν διακόσμησιν βλ. CV. Schloss Fasanelle (1) πίν. 21,1.

Μέσα βου αἰ. π.Χ.

Ἄρ. 28. 1961 – ΝΑΚ 387 (Πί ν. 34β).

Θραῦσμα κύλικος (ταινιωτῆς)

Διαστ.: 0,038 × 0,035

Πηλὸς καστανός. Ἐσωτερικῶς, γάνωμα ἐρυθρόν.

Διακόσμησις: Σφύζονται οἱ πόδες ἱματιοφόρου μορφῆς καθημένης πρὸς ἄρ. καὶ μικρὸν τμήμα τοῦ σκίμποδος. Τὸ ἱμάτιον φέρει ὡς διακόσμησιν μικροὺς ἐγχαράκτους κύκλους. Πρὸ τῆς μορφῆς κλάδοι μυρσίνης. Κάτωθεν τῆς παραστάσεως πλατεῖται μέλαινα ταινία — τῆς μιᾶς σφύζεται ἐλάχιστον τμήμα — μεταξὺ τῶν ὁποίων λεπτὴ ἐδαφοχρῶς τοιαύτη. Ἡ ἐργασία εἶναι ἐπιμελὴς καὶ τὸ γάνωμα ἀρίστης ποιότητος.

Περὶ τὸ 540 π.Χ.

14. FR. τόμ. 3 σ. 219 πίν. 153, 1.

15. Langlotz ἔ. ἄ. 13 πίν. 119.

Ἄρ. 29. 1961 – ΝΑΚ 260 (Πί ν. 34γ).

Ἐσωτερικὸν ἔμβλημα κύλικος

Διάστ.: μ. σ. ὕψ.: 0,025

Σφύζεται τὸ πλεῖστον τοῦ ἔμβλήματος μετὰ μικροῦ τμήματος τοῦ ποδὸς τῆς κύλικος.

Πηλὸς καστανός.

Διακόσμησις : Σάτυρος γυμνὸς τρέχει πρὸς δεξιὰς χειρὸς, ἢ ὅποια φέρεται πρὸ τοῦ στήθους, κρατεῖ στέφανον λευκοῦ χρώματος — ἔχει κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπολεπισθῆ — καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ρόπαλον (;)¹⁶.

Ἡ ἐργασία εἶναι ἀμελής· ἐλάχισται λεπτομέρειαι ἀπεδόθησαν διὰ λεπτοῦ καὶ ἐπιπολαίου χαράγματος.

Ἡ διακόσμησις τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἀρκετὰ συνήθης ὡς ἔμβλημα¹⁷. Ὁ δημοσιευόμενος σάτυρος ὁμοιάζει μὲ τὸν σάτυρον τοῦ Μουσείου τῆς Μαδρίτης¹⁸, τελευταῖον τέταρτον βου αἰ. π.Χ.

Ἄρ. 30. 1961 – ΝΑΚ 278 (Πί ν. 34δ).

Ἐσωτερικὸν ἔμβλημα κύλικος μετὰ τῆς βάσεως ἐλλιποῦς

Διάστ.: μ. σ. ὕψ.: 0,028

Πηλὸς καστανός, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Διακόσμησις : Γοργόνειον κορινθιάζον· ἐλλείπουν τμήματα τῆς κόμης καὶ τῶν χειλέων. Ἡ γλῶσσα δηλοῦται διὰ χρώματος ἰώδους, οἱ ὀδόντες ἔχουν παραλειφθῆ. Παρόμοιον γοργόνειον εἰς τὸ CV. Schloss Fasaneerie (1) πίν. 16,2.

Ἐπὶ τὸν πυθμένα κύκλος μέλας μετὰ στιγμῆς εἰς τὸ κέντρον.

Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα ἢ κύλιξ ἀνήκει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Bloesch καλουμένην συντηρητικὴν τάσιν¹⁹, ἢ ὅποια κατ' αὐτὸν ἐμφανίζεται ὀλίγον πρὸ τοῦ ἐρυθρομόρφου ρυθμοῦ καὶ συνεχίζεται ἄνευ σημαντικῆς ἐξελιξέως μέχρι τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Τέλος βου αἰ. π.Χ.

Ἄρ. 31. 1961 – ΝΑΚ 263 (Πί ν. 34ε).

Ἐσωτερικὸν ἔμβλημα κύλικος μετὰ τοῦ πλείστου τῆς βάσεως

Διάστ.: μ. σ. ὕψ.: 0,030

Πηλὸς καστανός.

Διακόσμησις : Γοργόνειον· ἐλλείπουν τμήματα τῆς κόμης. Ἡ γλῶσσα καὶ ἡ κόρη τῶν ὀφθαλμῶν ἰώδεις, οἱ ὀδόντες λευκοί.

Ἐπὶ τὸν πυθμένα μέλας κύκλος μετὰ στιγμῆς εἰς τὸ κέντρον.

Τὸ γοργόνειον καὶ τὸ σχῆμα τῆς κύλικος ὅμοια πρὸς τὴν προηγουμένην (ἄρ. 30).

Τέλος τοῦ βου αἰ. π.Χ.

16. CV. Madrid πίν. 3, 1α.

17. CV. Heidelberg πίν. 27, 4, 3ον τέταρτον βου αἰ. π.Χ.

» Madrid πίν. 3, 1α.

18. CV. Madrid πίν. 3, 3α.

19. Bloesch, Formen attischer Schalen σ. 113.

Κρατῆρες

Ἄρ. 32α-ε. 1961 – ΝΑΚ 93 α-ε (Πί ν. 35α-ε).

Τμήμα κρατῆρος

Διαστ.: α) μ. σ. ὕψ.: 0,117 β) 0,073 × 0,074 δ) 0,059 × 0,04

διάμ. βάσ.: 0,14 γ) 0,117 × 0,06 ε) 0,055 × 0,037

Πηλὸς κεραμοχρῶς· ἐσωτερικῶς καστανομέλαν βερνίκιον κακῆς ποιότητος. Σφύζεται τὸ ἥμισυ περίπου ἀπὸ τὸ κατώτερον μέρος τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου μετὰ τῆς βάσεως ἀκεραίας.

Συνανήκουν τέσσαρα θραύσματα, τὰ τρία τῶν ὁποίων ἀπετελέσθησαν ἐκ πλειόνων τεμαχίων.

Τὸ ὑπ' ἄρ. 32δ ἀνήκει εἰς τὸν ὄμον τοῦ ἀγγείου (Πί ν. 35γ).

Διακόσμησις :

Α. α) (Πί ν. 35α) ἐκ τῶν ἄνω: 1) δύο αἰλουροειδῆ ἀνωπὰ τῶν ὁποίων σφύζεται τὸ κάτω μέρος τῶν ποδῶν — ἀνά δύο ἐκάστου· δεξιὰ τούτων τὸ κατώτερον τμήμα ποδῶν πτηνοῦ πρὸς δ· εἰς τὸ ὑπ' ἄρ. 32β θραῦσμα σφύζεται τὸ ἄνω μέρος τῶν ποδῶν τοῦ πτηνοῦ μετὰ τμήματος τοῦ σώματος αὐτοῦ (Πί ν. 35β), 2) πλατεῖα μέλαινα ταινία πλαισιουμένη ὑπὸ δύο λεπτοτέρων καστανῶν, 3) βραχεῖαι ἀκτῖνες.

Β. γ) (Πί ν. 35ε). Τὸ κέντρον τῆς παραστάσεως κατέχει ἀνὴρ βαδίζων πρὸς δ. τοῦ ὁποίου σφύζονται οἱ πόδες ἀπὸ τοῦ γόνατος, γυμνοί. Τρεῖς ἄνδρες ἰστάμενοι ἐκατέρωθεν αὐτοῦ — εἰς ἀριστερά, δύο δεξιὰ — (Πί ν. 35γ-δ) βλέπουν πρὸς αὐτόν. Φοροῦν χιτῶνα πεποικιλμένον διὰ κοσμήματος ἐκ λευκῶν στιγμῶν καὶ ἱμάτιον χρώματος ἰώδους. Σφύζονται ἑλλιπέστατα· μόνον τοῦ ἑνὸς σφύζεται τὸ ἄνω μέρος ἀπὸ τοῦ στήθους (πλὴν τῆς κεφαλῆς ἀπὸ τῆς ὀφρύος καὶ τμήμα τῶν ποδῶν τῶν ἄλλων δύο σφύζονται πολὺ μικρὰ τμήματα τοῦ κορμοῦ καὶ τῶν χειρῶν καλυπτόμενα ὑπὸ τοῦ ἱματίου.

Ἡ βάσις ἐξωτερικῶς μελαμβαφῆς φέρουσα ἰώδη ταινίαν εἰς τὸ κατώτερον τμήμα τῆς περιφερείας τῆς.

Ἡ ἐργασία εἶναι πολὺ ἐπιμελής, τὸ χάραγμα λεπτόν.

Διὰ τὸ σχῆμα: CV. Altenburg πίν. 13-14, Beazley, Devel. πίν. 15.

Μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Ἄρ. 33. 1961 – ΝΑΚ 574 (Πί ν. 35ς).

Θραῦσμα κρατῆρος

Διαστ.: 0,074 × 0,047

Πηλὸς καστανὸς ἀνοικτός· ἐξωτερικῶς, καστανὸν ἐπίχρισμα σφύζομενον ἐν μέρει. Ἐσωτερικῶς γάνωμα καστανομέλαν κακῆς ποιότητος. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων.

Διακόσμησις : Ἐντὸς μετόπης, ὀριζομένης δεξιὰ ὑπὸ δύο καθέτων ταινιῶν χρώματος καστανοῦ ἀνοικτοῦ, σφύζονται οἱ πρόσθιοι πόδες ἵππου καλπάζοντος πρὸς δ. Ὡς παραπληρωματικά ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ῥόδακες ἐγγάρακτοι, ποικίλοι κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα.

Ἡ διακόσμησις κατὰ τόπους παρουσιάζει καστανὴν ἢ καστανέρυθρον ἀπόχρωσιν ὀφειλομένην εἰς ἀτελεῆ ὀπτησιν. Τὸ χάραγμα ἀσταθές.

Τέλος τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.

Ἄρ. 34. 1961 – ΝΑΚ 552 (Πί ν. 35ζ).

Τμήμα ὄμου κρατήρος
Διαστ.: $0,043 \times 0,042$

Πηλός καστανός· ἐσωτερικῶς γάνωμα καστανομέλαν καλῆς ποιότητος. Πλουσία χρῆσις χαράγματος καὶ χρώματος ἰώδους· περιωρισμένη χρῆσις ἀραιωμένου πηλοῦ.

Ἡ διακόσμησις ἐντὸς μετόπης τῆς ὁποίας σφύζεται τὸ δεξιὸν κεντρικὸν τμήμα· δεξιὰ τέσσαρες κάθετοι γραμμαὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο ζῶναι φύλλων κισσοῦ.

Σφύζεται ἡ κεφαλὴ ἵππου πλουσιώτατα κεκοσμημένη, μετὰ τοῦ πρόσθιου τμήματος τοῦ λαιμοῦ, καὶ τμήμα τῶν ἠνίων. Εἰς τὸ πρόσθιον τμήμα τῆς κεφαλῆς τοῦ ζῴου, καθ' ὅλον τὸ μήκος, γραμμὴ ἐξ ἀραιωμένου πηλοῦ, παχύτερα εἰς τὰ ἄκρα.

Ἄρ. 35. 1961 – ΝΑΚ 276 (Πί ν. 36α).

Τμήμα χείλους κιονοειδοῦς κρατήρος
Διαστ.: $0,024 \times 0,074$

Πηλός καστανέρυθρος.

Διακόσμησις : Ἐπὶ τοῦ χείλους ζώνη ζῴων· σφύζεται τὸ πλεῖστον τοῦ σώματος καὶ τῶν ποδῶν κάπρου πρὸς ἄρ. καὶ ὀπισθεν αὐτοῦ ἄκρον οὐρᾶς πτηνοῦ πρὸς δ. Εἰς τὴν κάθετον πλευρὰν τοῦ χείλους δύο ζῶναι φύλλων κισσοῦ με ἀντίθετον φοράν (ἄνω-κάτω) καὶ μετὰξὺ αὐτῶν καστανὴ γραμμὴ.

Περιωρισμένη χρῆσις χρώματος ἰώδους — λεπτομέρειαι κοιλίας κάπρου. Ἡ ἐργασία καὶ τὸ γάνωμα ἐξαιρετικὰ καλῆς ποιότητος.

Περὶ τὸ 540 π.Χ.

Ἄρ. 36. 1961 – ΝΑΚ 469 α-β (Πί ν. 36β-γ).

Τμήμα χείλους καὶ λαβῆς κρατήρος κιονοειδοῦς εἰς δύο τεμάχια μὴ συναπτόμενα

Διαστ.: α) $0,105 \times 0,067$

β) $0,115 \times 0,032$

Πηλός καστανός. Τελεία ἔλλειψις χαράγματος, χρώματος ἰώδους καὶ λευκοῦ. Κατὰ τόπους ἢ διακόσμησις ἔλαβεν ἀπόχρωσιν καστανομέλαιναν.

α) Τμήμα τῆς ὀριζοντίας λαβῆς καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς πλακὸς μετὰ μικροῦ τμήματος τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χείλους. Ἐπὶ τῆς πλακὸς γυναικεία προτομὴ ἐντὸς μετόπης ὀριζομένης δεξιὰ – ἀριστερὰ ὑπὸ καθέτου καστανῆς γραμμῆς. Ἐπὶ τοῦ χείλους φύλλον κισσοῦ, ἔλλιπές.

β) Τμήμα τοῦ χείλους· ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας φύλλα κισσοῦ κατὰ τόπους καστανέρυθρα.

Ἐργασία ἀμελεστάτη.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ βου αἰ. π.Χ.

Ἄρ. 37. 1961 – NAK 266. (Πί ν. 36δ).

Τμήμα ὄμου κιονοειδοῦς κρατῆρος
Διαστ.: 0,035 × 0,042

Πηλὸς καστανός· ἐσωτερικῶς, γάνωμα καστανομέλαν.

Διακόσμησις : Σφύζεται τὸ περὶ τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὸ οὖς τμήμα τοῦ προσώπου μετὰ τοῦ ἀντιστοίχου τμήματος τῆς κόμης γυναικὸς πρὸς τὰ ἀριστερά, ἢ ὅποια φορεῖ εἰς τὴν κόμην ἰώδη ταινίαν. Ἡ διακόσμησις ἐντὸς μετόπης, τῆς ὁποίας σφύζεται ἡ ἄνω δεξιὰ γωνία περιβαλλομένη ὑπὸ ὀριζοντίας γραμμῆς καὶ γλωσσοειδοῦς κοσμήματος ἄνω, ὑπὸ δύο καθέτων γραμμῶν καὶ φύλλων κισσοῦ δεξιὰ.

Τὸ χάραγμα (οὖς, ὀφθαλμός) εἶναι λεπτότατον καὶ ἡ ἐργασία ἐπιμελεστάτη.

Περὶ τὸ 530 π.Χ.

Δίνοι

Ἄρ. 38. 1961 – NAK 512 (Πί ν. 36ε).

Θραῦσμα δίνου
Διαστ.: 0,081 × 0,044

Πηλὸς καστανός. Ἐσωτερικῶς μελαμβαφές.

Ἡ διακόσμησις ἐντὸς μετόπης ὀριζομένης δεξιὰ ὑπὸ δύο καθέτων ταινιῶν ἐκ τῶν ὀποιῶν ἡ μία ἰώδης κατὰ τὸ ἥμισυ. Σφύζεται μικρὸν τμήμα τῶν νώτων καὶ ἡ οὐρὰ κάπρου πρὸς ἄρ. Χάραγμα ἐπιμελές.

2ον τέταρτον 6ου αἰ. π.Χ.

Τεχνοτροπία Six

Ἄρ. 39. 1961 – NAK 425 (Πί ν. 37α).

Τμήμα οἴνοχόης
Διαστ.: μ. σ. ὕψ.: 0,139
μ. σ. διάμ.: 0,111

Πηλὸς καστανέρυθρος. Ἐξωτερικῶς τὸ ἀγγεῖον καλύπτεται ὀλόκληρον ὑπὸ μέλανος γανώματος πλὴν τοῦ ἑδαφοχρόου πυθμένου.

Ἡ διακόσμησις εἶναι ἐγχαράκτος· περιορισμένη χρῆσις χρώματος ἰώδους.

Σφύζεται ἡ μία πλευρὰ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τοῦ ὄμου μέχρι τῆς ἐπιπέδου βάσεως, σχεδὸν πλήρης. Συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων.

Διακόσμησις : Ὁ Διόνυσος πρὸς ἄρ. ἔχων τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος σχεδὸν κατ' ἐνώπιον, καλύπτει ὀλόκληρον τὴν σφωζομένην πλευρὰν τοῦ ἀγγείου· διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατεῖ ρυτὸν τὸ ὄποιον πλησιάζει εἰς τὰ χεῖλη, ἐνῶ ἡ ἀριστερὰ καμπτομένη εἰς τὸν ἀγκῶνα φέρεται πρὸ τοῦ στήθους. Φορεῖ χιτῶνα καὶ πλουσιώτατον ἱμάτιον πεποικιλμένα δι' ἐγχαράκτων ἀστερίσκων· τὸ ἱμάτιον ἐρριμμένον ἐπὶ τῶν ὤμων ἀφήνει ἀκάλυπτον

τήν δεξιάν ἄκραν χεῖρα, τὸν ἀριστερὸν ἀγκῶνα καὶ τμήμα τοῦ στήθους, τὸ ὁποῖον καλύπτεται ὑπὸ τοῦ χιτῶνος. Διὰ τὸ γένειον ἔχει χρησιμοποιηθῆ χρῶμα ἰώδες.

Ἐλλείπουν: Τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς ἀπὸ τῆς ὀφρύος – ὀφθαλμὸς καὶ ὀφρὺς σφύζονται κατὰ τὸ ἥμισυ — μικρὰ τμήματα τῶν χειρῶν καὶ τοῦ κορμοῦ, ὁ δεξιὸς ἄκρος πούς.

Πέραν τῆς ἀσυνήθους τεχνικῆς, ἡ ἐπιμελής ἐργασία τῆς διακοσμῆσεως καὶ ἡ ζωηρότης εἰς τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν κίνησιν τῆς μορφῆς καθιστοῦν τὸ ἀγγεῖον εὖρημα ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀπορίας ἄξιον εἶναι ὁ τρόπος ἀπεικονίσεως τῆς δεξιᾶς ἄκρας χειρὸς ὡς νὰ ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἀριστερᾶς τοιαύτης. Ἄραγε πρόκειται περὶ κακοτεχνίας ἢ περὶ ἠθελημένης ἐνεργείας τοῦ τεχνίτου;

Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διακοσμῆσεως, τὸ ἀγγεῖον ἀνήκει εἰς τὴν τεχνοτροπίαν Six, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ προσπάθειαν ἀνανεώσεως τῆς ἀγγειογραφίας ἐμφανισθεῖσα σχεδὸν συγχρόνως μὲ τὸν ἐρυθρόμορφον ρυθμὸν. Ἡ τεχνικὴ αὕτη ἐπιζει μέχρι τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. χρησιμοποιεῖται δὲ κυρίως διὰ τὴν διακόσμησιν φιαλῶν καὶ ληκύθων. Εἰς τὴν Gaz. Arch. τοῦ 1888, ὁ Six εἰς τὴν μελέτην τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον “Les vases polychromes sur fond noir” ἔχει συγκεντρώσει ὅλα τὰ γνωστὰ ὡς τότε ἀγγεῖα παρομοίας τεχνικῆς τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὑπ’ αὐτοῦ ὡς μία κατηγορία, ἡ ὁποία τρόπον τινὰ ὑπεβοήθησε εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἐρυθρομόρφου ρυθμοῦ²⁰.

Κοινὸν γνώρισμα τῶν ἀγγείων τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν τεχνοτροπίαν Six εἶναι τὸ μέλαν λαμπρὸν γάνωμα τὸ ὁποῖον καλύπτει ὀλόκληρον τὸ ἔδαφος τοῦ ἀγγείου· ἢ ἐπ’ αὐτοῦ ὅμως διακόσμησις ἐκτελεῖται κατὰ δύο τρόπους δι’ ὃ καὶ φρονοῦμεν ὅτι πρέπει ταῦτα νὰ χωρισθοῦν εἰς δύο ομάδας.

Ὅμας Α’. Ἀγγεῖα ἐγχάρακτα· ἡ διακόσμησις γίνεται διὰ χαράξεως (περίγραμμα, λεπτομέρειαι). Ἡ χρῆσις λευκοῦ καὶ ἰώδους χρώματος ἀκριβῶς ὁμοία μὲ τὴν ἐπὶ τῶν μελανομόρφων ἀγγείων.

Ὁ Διόνυσος τοῦ οἴκ. Ἀγγελοπούλου ἐνθυμίζων, ἂν καὶ παλαιότερος, τὴν Σαφῶ εἰς Goluchow²¹ εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ ὠραῖα δείγματα τῆς πρώτης αὐτῆς κατηγορίας. Πλὴν τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Six²² ἀνήκουν ἐδῶ, ἢ λήκυθος τοῦ Μουσείου τῆς Βολωνίας φέρουσα ὡς διακόσμησιν ἀμαζόνα καὶ Ἑλληνα²³, κ.ἄ.

Πρώιμα δείγματα τῆς τοιαύτης τεχνοτροπίας ἢ καὶ πρότυπα αὐτῆς δύνανται νὰ θεωρηθοῦν τὰ ἐπὶ τῶν ἀσπίδων ἐπίσημα τῶν μελανομόρφων ἀγγείων καὶ ἡ διακόσμησις ἀγγείων ἐπὶ ἀγγειογραφῶν, ὡς ὁ κρατὴρ ἐπὶ ὀστράκου τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀμάσιος εἰς τὴν Σάμον²⁴.

Ὅμας Β’. Ἀγγεῖα πολύχρωμα· ἡ παράστασις εἰς αὐτὰ εἶναι ὑπόλευκος ἢ ἐρυθροπῆ, διὰ τὰς λεπτομερείας δὲ χρησιμοποιεῖται μεγάλη ποικιλία χρωμάτων — λευκόν, ὑπόλευκον, ἐρυθρόν, καστανόν, κίτρινον — τιθεμένων ἐπὶ τοῦ μέλανος ἐδάφους τοῦ ἀγγείου ἢ χρῆσις χαράγματος, ὅπου τοῦτο ὑπάρχει, πολὺ περιορισμένη.

20. Six, Gaz. Arch. 1888 σ. 193-210, καὶ 281-294. Walter I σ. 393 κ.ἑ. Dragendorff J. d. I. XLIII (1928) σ. 337-340. Roebuck Carl, Pot. from the N. Slope of the Acropolis, Hesp. 1940 σ. 244.

21. De Witte, Coll. Lambert πίν. 3. Beazley, Vases in Poland σ. 8-10.

22. ἔ. ἄ.

23. Pellegrini, Vasi di Bologna (1900) σ. 32 εἰκ. 25, 26 καὶ Pfuhl III πίν. 85, 312.

24. Beazley, Devel. πίν. 26, 1.

Πλήν τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Six ἀνήκουν ἐδῶ, Οἰδίπους καὶ Σφιγξ ἐπὶ ληκύθου τῆς Βοστάνης²⁵. Τέσσαρες σειληνοὶ ἐπὶ ληκύθου τῆς Βόννης²⁶. Θραύσματα φιαλῶν τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀκροπόλεως²⁷, τῆς Β. καὶ τῆς Ν. κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως²⁸ καὶ τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, ὡς καὶ τὸ κατωτέρω (ἀρ. 40) περιγραφόμενον ὄστρακον τοῦ οἴκ. Ἀγγελοπούλου. Τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν ὁμάδα αὐτὴν ἀγγεῖα εἶναι πολὺ περισσότερα τῶν τῆς ὁμάδος Α' καὶ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν χρονολογοῦνται εἰς τὸ 1ον τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἀντιθέτως ἡ τεχνικὴ τῆς ὁμάδος Α' φαίνεται ὅτι σταματᾷ εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Ὁ μέλας – πολύχρωμος ρυθμὸς τοῦ Payne (NC. σ. 18-20 καὶ ἀρ. 39) δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς μακρυνὸς πρόγονος τῆς τεχνικῆς αὐτῆς.

Ἐν κατακλείδι ἀναφέρομεν παραδείγματα ἀπὸ μίαν ὁμάδα μικτῆς τεχνικῆς, ὅπου χρησιμοποιοῦνται καὶ οἱ δύο τρόποι διακοσμήσεως: εἰς λήκυθον τῆς Βόννης²⁹ παρίστανται νέος καὶ ἵππος οἱ ὁποῖοι τρέχουν πρὸς δ.: ὁ νέος εἶναι ἐγγάρακτος, ὁ ἵππος πολύχρωμος. Ἀνάλογον παράδειγμα ἢ ὑπ' ἀριθ. 2317 λήκυθος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ὅπου παράστασις Θησεῦς καὶ Μινωταύρου: ὁ πρῶτος εἶναι λευκός, ὁ δεύτερος ἐγγάρακτος.

530 - 520 π.Χ.

Ἄρ. 40. 1961 – NAK 72 (Πί ν. 37β).

Θραῦσμα φιάλης

Διαστ.: 0,045 × 0,033

Πηλὸς καστανός: ἐσωτερικῶς – ἐξωτερικῶς μελαμβαφές.

Διακόσμησις: Ἴππος πρὸς δ. τοῦ ὁποίου σφύζεται ἡ κεφαλὴ μετὰ τμήματος τοῦ λαιμοῦ. Ὁ ἵππος ὑπόλευκος, ἐλαφρῶς ἀνάγλυφος, ἢ χαίτη ἰώδης. Περιορισμένη χρῆσις χαράγματος.

Τὸ θραῦσμα ἀνήκει εἰς τὴν ὁμάδα Β' τῶν ἀγγείων τῆς τεχνολογίας Six. Παρομοία διακόσμησις: CV. Mannheim (1) πίν. 12, 3, 5.

Ἀρχαὶ 5ου αἰ. π.Χ.

Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

25. AJA 1911 σ. 379 εἰκ. 1.

26. CV. Bonn (1) πίν. 39, 5.

27. Langlotz-Graef πίν. 84-89.

28. Roebuck ἔ. ἀ. βλ. καὶ Hesp. 1938 σ. 194: Ἀκταίων σπαρασσόμενος ὑπὸ τεσσάρων κυνῶν.

29. CV. Bonn (1) πίν. 39,4.

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΝΟΤΙΩΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

(Π ί ν . 38 - 44)

Ἡ γενομένη ἐν ἔτει 1961 ἀνασκαφή, τριακόσια περίπου μέτρα νοτίως τῆς στοᾶς τοῦ Εὐμένους, εἰς δύο γειτνιάζοντα οἰκόπεδα ἰδιοκτησίας Ἀγγελοπούλου καὶ Ζαχαράτου ἀντιστοίχως, τῶν ὁδῶν Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου – Παρθενῶνος – Καλλισπέρη¹, ἀπέδωκεν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἱκανὸν ἀριθμὸν ὀστράκων, τὰ ὅποια χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ΠΕ Ι μέχρι τοῦ τέλους τῆς ΥΕ περιόδου.

Μέχρι τοῦδε ἐλάχιστα προϊστορικά εὐρήματα ἐκ τῆς περιοχῆς νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως ἦσαν γνωστά². Τὰ προϊστορικά ὅμως ὀστρακα τῆς παρουσίας ἀνασκαφῆς, καθὼς καὶ ἄλλα, ἀδημοσίευτα ἔτι, ἐκ τοῦ χώρου ἔμπροσθεν τοῦ Ὁδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀσκληπιείου καὶ τοῦ χώρου τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, πιστοποιοῦν ὅτι ὀλόκληρος ἡ περιοχή τῆς νοτίας κλιτύος εἶχε κατοικηθῆ κατὰ τὴν Ἐποχὴν τοῦ Χαλκοῦ.

ΟΙΚΟΠΕΔΟΝ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ οἰκοπέδου Ἀγγελοπούλου οὐδὲν ἀδιατάρακτον προϊστορικὸν στρῶμα παρουσίασε, διότι ὁ χώρος, ἔνεκα τῆς συνεχοῦς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας κατοικήσεως του, εἶχεν ἐπανειλημμένως σκαφῆ καὶ τοιουτοτρόπως κατεστράφη ἢ σειρὰ τῶν στρωμάτων. Ἀπεκαλύφθησαν ὅμως οἰκοδομικὰ λείψανα τῆς ΜΕ περιόδου καὶ δύο τάφοι³, ἐξ ὧν προήλθε μικρὸς ἀριθμὸς ὀστράκων. Ἐν, ἐπίσης μεσοελλαδικῶν χρόνων, φρέαρ ἀπέδωσε πλείστα ὀστρακα, ἅπαντα μεσοελλαδικὰ. Τοιουτοτρόπως τὰ 90 % τῶν προϊστορικῶν ὀστράκων τῆς ἀνασκαφῆς στεροῦνται στρωματογραφικῶν δεδομένων, πολλὰ δὲ ἐκ τούτων εἶναι μικρὰ καὶ κατεστραμμένα καὶ δυσκόλως χρονολογοῦνται. Ἐν μόνον ἀγγεῖον ἐσώθη ἀκέραιον, ἐκ δὲ τοῦ πλήθους τῶν ὀστράκων περὶ τὰ δέκα ἀγγεῖα συνεκολλήθησαν ἐν μέρει. Ταῦτα καθὼς καὶ τὰ σημαντικώτερα καὶ τὰ καλύτερον διατηρούμενα ὀστρακα θὰ ἐξετασθοῦν κατωτέρω.

1. Α. Δ. 17(1961/62) σ. 83. Ἡ ἀνασκαφή διεξήχθη ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Γ. Δοντᾶ, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως. Θερωμῶς ἐπίσης εὐχαριστῶ τὸν Διευθυντὴν τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως κ. Ν. Πλάτανα, τοὺς Ἐφόρους Ἀρχαιοτήτων κκ. Σ. Χαριτωνίδην καὶ Δ. Θεοχάρην καὶ τὸν κ. Σπ. Ἰακωβίδην διὰ τὴν παρασχεθεῖσαν εἰς ἐμὲ βοήθειαν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας μου.

2. Della Seta, Annuario IV-V, σ. 490. Della Seta, Bolletino d'Arte IX (1924 - 25), σ. 88 κ. ἐ., εἰκ. 7 - 10. Doro Levi, Annuario 1930 - 31, σ. 411 κ.ἐ. Γ. Μυλωνᾶς, Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι, σ. 75 κ.ἐ. Ἰ. Τραυλός, ΠΑΕ 1951, σ. 44, εἰκ. 3. Σπ. Ἰακωβίδης, Ἡ Μυκηναϊκὴ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, σ. 202.

3. Γ. Δοντᾶς, Α. Δ. 17(1961/62) σ. 85.

ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ἄρκετὰ ὄστρακα τῆς περιόδου αὐτῆς εὐρέθησαν. Πέντε ἐκ τούτων καθὼς καὶ τμήμα τηγανοειδοῦς σκεύους (Πί ν. 38α) ἀνήκουν εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ΠΕ Ι περιόδου. Φέρουν σαφῆ νεολιθικά χαρακτηριστικά, δυνάμενα διὰ τοῦτο νὰ χαρακτηρισθοῦν καὶ ὡς ὑπονεολιθικά, καὶ ἐνθυμίζουν τὰ ΠΕ Ι ὄστρακα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Θεοχάρη εἰς τὴν Κοκκινιὰν τοῦ Πειραιῶς⁴. Ὁ πηλὸς των εἶναι τεφρὸς ἢ σκούρος καστανὸς μὲ πορώδη σύστασιν. Τὰ δύο ἐξ αὐτῶν (γ, ε) (Πί ν. 38α) φέρουν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς των ἐπιφανείας ἐπίχρῖσμα βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος μὲ σχετικὴν στίλβωσιν. Τὸ τρίτον ὄστρακον (δ) (Πί ν. 38α) προέρχεται ἐξ ἡμισφαιρικῆς φιάλης, ἐπὶ δὲ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ ἐπιφανείας φέρει παχὺ ἐπίχρῖσμα βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος, ἄνευ στίλβωσης, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπολεπισμένον. Τὸ τέταρτον (β) (Πί ν. 38α) εἶναι ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀτρητον ἀπόφυσιν, τὴν ὁποίαν φέρει. Πηλὸς τεφρὸς, τραχὺς, μὲ τρίμματα λίθων. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τραχεῖα ἄνευ ἐπιχρίσματος. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ στρώματος καθαρωτέρου πηλοῦ, τοῦ αὐτοῦ τεφροῦ χρώματος, ἐστιλβωμένου.

Ἐξ ἐνὸς οἰκιακοῦ σκεύους τῆς ΠΕ Ι ἐποχῆς ἐσώθη εὐμέγεθες τεμάχιον (α) (Πί ν. 38α). Ἔχει ἐπίπεδον βάσιν, πρὸς τὰ ἔξω κλινούσας πλευρὰς καὶ πρὸς τὰ ἔξω νεῦον χεῖλος. Ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τηγανοειδῶν ἀγγείων, ἐνθυμίζον μερικὰ παραδείγματα ἐκ τῆς Κοκκινιάς⁵. Ἔχει ὕψος 0,07 μ. Ὁ πηλὸς εἶναι τραχὺς, καστανός, μὲ πορώδη σύστασιν. Ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ἄνευ ἐπιχρίσματος, φέρουσα ἴχνη πυρᾶς, ἐντονώτερα ἐπὶ τῆς βάσεως. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ ἐπιχρίσματος θερμοῦ ἐρυθροῦ χρώματος, παχέος καὶ ἀλαμπούς, εἰς τινα σημεῖα ἀπολεπισμένον.

Τὸ ὄστρακον (ζ) τοῦ Πί ν. 38α προέρχεται ἴσως ἐκ τῆς λαβῆς ἐνὸς τετραποδικοῦ σκεύους, τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῶν παραδειγμάτων τῆς Ἑλατείας τύπου⁶. Πηλὸς τεφροκάστανος, μὲ πορώδη σύστασιν, περιέχων ὀλίγα τρίμματα λίθων. Φέρει ἐπίχρῖσμα ἐρυθρὸν μὲ σχετικὴν στίλβωσιν καθὼς καὶ ἐγγάρακτον διακόσμησιν ἐκ ταινιδῶν.

Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἀπουσία τῆς *Urticis* κεραμεικῆς. Πράγματι οὐδὲ ἐν ὄστρακον ἐκ τῶν πρωτοβερνικωτῶν ἀγγείων, τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ΠΕ περιόδου, ἀνευρέθη. Τὰ ὑπόλοιπα πρωτοελλαδικὰ ὄστρακα τῆς παρούσης ἀνασκαφῆς ἀντιπροσωπεύουν τὰς ἐξῆς κατηγορίας τῆς ΠΕ περιόδου: μέλαιναν καὶ ἐρυθρὰν μονόχρωμον κεραμεικὴν, κεραμεικὴν μὲ ἐγγάρακτον διακόσμησιν καὶ τραχεὰ ἀγγεῖα ἄνευ ἐπιχρίσματος.

Μέλαινα μονόχρωμος κεραμεικὴ

Ὀλίγα ὄστρακα τῆς κατηγορίας αὐτῆς εὐρέθησαν. Ἔχουν ἅπαντα σκληρὰ τοιχώματα καὶ εἶναι καλῶς ὠπτημένα, καλύπτονται δὲ ὑπὸ μέλανος ἐπιχρίσματος μὲ σχετικὴν στίλβωσιν. Ἐν ὄστρακον (α) εἶναι ἐνδιαφέρον (Πί ν. 38γ): βάσις βαθείας ραμφοστόμου φιάλης ἢ ἐμβαμματοδοχείου, χαρακτηριστικοῦ ἀγγείου τῆς ΠΕ ἐποχῆς. Δύο ἄλλα ὄστρακα (β, γ) προέρχονται ἐξ ἀβαθῶν φιαλῶν (Πί ν. 38γ)⁷.

4. Δ. Θεοχάρης, ΠΑΕ 1951, σ. 93 κ.ε. εἰκ. 6, 8, 10.

5. Δ. Θεοχάρης, ΠΑΕ 1951, εἰκ. 10β.

6. Γ. Σωτηριάδης, ΑΕ 1908, εἰκ. 7. Δ. Θεοχάρης, ΠΑΕ 1951, σ. 91, εἰκ. 20. S. Weinberg, *Hesperia* 1962, σ. 190, εἰκ. 12, πίν. 64, 65.

7. O. Broneer, *Hesperia* 1933, σ. 356, εἰκ. 26a.

Ἐρυθρά μονόχρωμος κεραμεική

Ἐκ τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἔχομεν ἄρκετά ὄστρακα (ε, ζ, η, ι, κ, λ) (Πί ν. 38γ). Ἄπαντα εἶναι πολὺ καλῆς τεχνικῆς, ἐξαιρετικῆς ποιότητος, καλῶς ὠπτημένα καὶ φέρουν ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ἐπιφανειῶν αὐτῶν παχὺ ἐπίχρισμα θερμοῦ ἐρυθροῦ χρώματος, ἰσχυρῶς ἐστιλβωμένον. Ἔχουν τοιχώματα λεπτὰ καὶ σκληρά.

Τὸ συχνότερον σχῆμα εἶναι ἡ ἡμισφαιρικὴ φιάλη ἄνευ βάσεως μὲ πρὸς τὰ ἔσω νεύοντα χεῖλη, ἢ ἡ ἀβαθῆς φιάλη μὲ ἐπίπεδον βάσιν, γωνιώδη ὄμμον καὶ πρὸς τὰ ἔξω νεύοντα χεῖλη⁸. Τοῦ τελευταίου σχήματος ἔχομεν ἓν ἐνδιαφέρον καὶ ἱκανῶς μέγα ὄστρακον (ζ) (Πί ν. 38γ): τμήμα χεῖλους μετὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὄμου. Πηλὸς ἐρυθρῶς μὲ ὀλίγα ξένα σωματίδια. Ἐπίχρισμα ἐρυθρὸν μὲ θαυμασίαν στίλβωσιν, ἐφάμιλλον σχεδὸν πρὸς τὰ καλύτερα παραδείγματα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς. Ἐκ παρομοίου σχήματος φιάλης προέρχονται καὶ τὰ ὄστρακα (ε, η, λ) τοῦ Πί ν. 38γ. Φέρουν ὁμοίως ἰσχυρῶς ἐστιλβωμένον ἐρυθρὸν ἐπίχρισμα. Τὸ ὄστρακον (ι) τοῦ Πί ν. 38γ προέρχεται ἐξ ἡμισφαιρικῆς φιάλης ἄνευ βάσεως καὶ μὲ ἔσω νεύοντα χεῖλη: διατηρεῖται ἱκανὸν τμήμα τοῦ χεῖλους, φέρον ἐπίσης ἐρυθρὸν, ἰσχυρῶς ἐστιλβωμένον ἐπίχρισμα.

Ἄπαντα τὰ ἀνωτέρω ὄστρακα ὁμοιάζουν μὲ τὰ πρωτοελλαδικὰ ὄστρακα τῆς ἀντιστοίχου κατηγορίας ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Hansen εἰς τὴν βορείαν κλιτύν⁹.

Κεραμεική μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν

Ἐξ αὐτῆς τῆς κατηγορίας σημαντικὰ εἶναι δύο κυκλαδικὰ ὄστρακα, πιθανώτατα εἰσηγμένα: μικρὸν τμήμα τῆς βάσεως καὶ τῆς πλευρᾶς τηγανοειδοῦς σκεύους (frying pan) (δ) (Πί ν. 38γ)¹⁰. Ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ἐπιφανειῶν αὐτοῦ φέρει μαῦρον, σχετικῶς στιλπνὸν ἐπίχρισμα. Ἡ ἐξωτερικὴ δὲ μόνον ἐπιφάνεια εἶναι κεκοσμημένη καὶ ἐπὶ τῆς βάσεως καὶ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς διὰ τῆς χαρακτηριστικῆς ἐγχάρακτου διακοσμῆσεως τῶν ἀγγείων τούτων: καθέτων γραμμῶν εἰς ὀριζοντίους σειράς. Τὸ δεύτερον ὄστρακον (θ) προέρχεται ἐκ πυξίδος (Πί ν. 38γ) καὶ φέρει μέλαν ἀλαμπῆς ἐπίχρισμα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπολεπισμένον.

Ἄβαφα χονδροειδῆ ἀγγεῖα

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται οἱ πίθοι, αἱ χύτραι καὶ διάφορα χονδροειδῆ, ἀποθηκευτικὰ ἀγγεῖα, ὄστρακα τῶν ὁποίων εὐρέθησαν εἰς μέγαν ἀριθμὸν. Ὁ πηλὸς εἶναι ἀκάθαρτος, περιέχων ἄμμον καὶ τρίμματα λίθων. Ἔχουν τοιχώματα παχέα καὶ ἐπιφάνειαν τραχεῖαν. Ἐκ πολλῶν μικρῶν ὄστράκων συνεκολλήθη τμήμα μικρᾶς πρόχου (Πί ν. 38β), περίπου τὸ ἡμισυ τοῦ ἀγγείου. Ἔχει ἐπίπεδον βάσιν, οὐχὶ πολὺ ἐξογκωμένην κοιλίαν, σχετικῶς στενὸν λαιμὸν καὶ πρὸς τὰ ἔξω νεδὸν χεῖλος. Πηλὸς τραχὺς μὲ τρίμματα λίθων, τεφρός. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς πρόχου καλύπτεται ὑπὸ ἐνὸς στρώματος καθαρωτέρου πηλοῦ, χρώματος καστανοῦ ἀνοικτοῦ. Ἐνθυμίζει παρόμοια

8. H. Hansen, *Hesperia* 1937, εἰκ. 3 g, k.

9. H. Hansen, *Hesperia* 1937, εἰκ. 3 g, h, k, l, m, n.

10. X. Τσοῦντας, *ΑΕ* 1898, πίν. 9, 6 καὶ *ΑΕ* 1899, σ. 89 κ.έ., ὅπου τὰ παραδείγματα ἐκ τῆς Σύρου καὶ τῆς Ἀμοργοῦ. Δ. Θεοχάρης, *ΠΑΕ* 1951, σ. 112, εἰκ. 26. Γ. Μυλωνάς, *ΑΕ* 1952, σ. 130, εἰκ. 8. Δ. Θεοχάρης, *ΠΑΕ* 1951, σ. 88, εἰκ. 14. G. Mylonas, *Agios Kosmas*, εἰκ. 145, 146, 148.

ἀγγεία εύρεθέντα ὑπὸ τοῦ Μυλωνᾶ εἰς τὸν Ἅγιον Κοσμᾶν¹¹ καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοχάρη εἰς τὴν Ραφήναν¹².

ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ἐξ αὐτῆς προέρχονται τὰ περισσότερα ὄστρακα, καθὼς καὶ τὰ μόνα ἀκέραια ἀγγεία τοῦ συνόλου. Διὰ μικροῦ ἀριθμοῦ ὄστράκων ἀντιπροσωπεύεται ἡ ἐρυθρὰ μονόχρωμος κεραμεικὴ (Π ἰ ν. 38δ) καὶ διὰ πολὺ μεγάλου ἀριθμοῦ τὰ ἄβαφα τραχέα ἀγγεία (Π ἰ ν. 41β-δ), ἡ κεραμεικὴ με ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν (matt painted ware) (Π ἰ ν. 39α-γ) καὶ τὰ Μινύεια ἀγγεία (Π ἰ ν. 39δ, 40 καὶ 41α).

Ἐρυθρὰ μονόχρωμος κεραμεικὴ

Ὅμοιάζει με τὴν ἀντίστοιχον κεραμεικὴν τῆς ΠΕ περιόδου, ἰδίως κατὰ τὴν μεγάλην στίλβωσιν τοῦ ἐπιχρίσματος. Ὑπάρχουν ὅμως ὠρισμένοι διαφοραί, αἱ ὁποῖαι βοηθοῦν ὥστε τὰ ὄστρακα τῶν δύο ἐποχῶν νὰ διακρίνονται εὐκόλως. Οὐδὲν ὄστρακον ἔχει τὸ ζωηρόν, θερμὸν ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ ἐπιχρίσματος τῶν ὄστράκων τῆς ΠΕ ἐποχῆς.

Συνεχίζονται τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων τῆς ΠΕ ἐποχῆς: φιάλη με ἐπίπεδον βάσιν καὶ ἔξω νεύοντα χεῖλη (γ, δ, ε) (Π ἰ ν. 38δ). Τὰ περιγράμματα ὅμως εἶναι τώρα περισσότερον γωνιώδη, χαρακτηριστικὸν τῆς ΜΕ περιόδου. Γενικῶς εἶναι φανερόν ὅτι τὰ σχήματα μιμοῦνται μεταλλικὰ πρότυπα. Τὸ ὄστρακον (γ) τοῦ Π ἰ ν. 38δ προέρχεται ἐκ μιᾶς τοιαύτης φιάλης, περιλαμβάνον τμήμα τῆς ἐπιπέδου βάσεως καὶ τῆς πλευρᾶς. Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι καλύπτονται ὑπὸ ἐρυθροῦ ἐπιχρίσματος ἐστιλβωμένου, ἀλλὰ ἀπολεπισμένου. Πηλὸς τραχύς, με τρίμματα λίθων, βαθέως τεφρός. Ἐκ φιάλης πάλιν προέρχεται καὶ τὸ ὄστρακον (δ) τοῦ Π ἰ ν. 38δ: σφίζεται τμήμα τοῦ χείλους, τῆς πλευρᾶς καὶ τῆς βάσεως. Πηλὸς τραχύς με τρίμματα λίθων, τεφρός. Ἐν παρόμοιον πρὸς τὸ ἰδικὸν μας ὄστρακον ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ὄστράκων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Hansen εἰς τὴν βορείαν κλιτὺν τῆς Ἀκροπόλεως¹³.

Ἐκ μιᾶς μεγαλύτερας φιάλης με ἐπίπεδον βάσιν ἔχομεν ἄρκετὰ ὄστρακα (ε, θ, ι) (Π ἰ ν. 38δ) πηλὸς ἀνοικτὸς καστανὸς με ὀλίγα ξένα σωματίδια. Οὐχὶ καλὴ ὄπτησις. Ἐπιχρίσμα ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ χρώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου διακρίνονται τὰ ἴχνη τοῦ χρωστήρος. Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ εἰς μεγάλον βαθμὸν στίλβωσις τοῦ ἐπιχρίσματος. Ἐν ἄλλον ὄστρακον (κ) τοῦ Π ἰ ν. 38δ, προέρχεται πάλιν ἐκ σχετικῶς βαθείας φιάλης ἢ κυπέλλου με ἔξω νεύοντα χεῖλη. Φέρει ἐπιχρίσμα παρομοίου χρώματος καὶ στιλβώσεως με τὴν προηγούμενην φιάλην.

Τὸ ὄστρακον (β) τοῦ Π ἰ ν. 38δ προέρχεται ἐξ ἐνὸς συνήθους μεσοελλαδικοῦ ἀγγείου, μονώτου κυπέλλου με μικρὰν κάθετον λαβήν¹⁴. Φέρει ἐπιχρίσμα καστανέρυθρον ἄνευ στιλβώσεως. Τὸ ὄστρακον (η) τοῦ Π ἰ ν. 38δ ὑποδεικνύει ἐν νέον σχῆμα: τὴν ὑψίποδα κύλικα: βαθεῖα φιάλη στηριζομένη ἐπὶ ὑψηλῆς βάσεως μετὰ ἡ ἄνευ ὀριζοντίων ραβδώσεων. Τὸ σχῆμα τοῦτο εἶναι τὸ συνηθέστερον σχῆμα τῶν Μινυείων ἀγγείων, ὅπερ ἐπιβάλλεται οὕτω εἰς τὴν ΜΕ περίοδον καὶ συνεχίζεται κατόπιν εἰς τὴν ΥΕ. Τὸ παρὸν

11. G. Mylonas, Agios Kosmas, εἰκ. 126 no 138.

12. Δ. Θεοχάρης, ΠΑΕ 1952, σ. 145, εἰκ. 10.

13. H. Hansen, Hesperia 1937, εἰκ. 5c.

14. H. Hansen, Hesperia 1937, εἰκ. 5j.

δοστρακον είναι τμήμα βάσεως άνευ ραβδώσεων¹⁵, φέρον έρυθρόν έπιχρίσμα έστιλβωμένον. Πηλός έρυθρωπός, όλίγον τραχύς.

Κεραμεική με άμαυρόχρωμον διακόσμησησιν (Matt painted ware)

Τά δοστρακα τής παρούσης κατηγορίας είναι μετά τών Μινυείων τά πολυπληθέστερα. Καί αί τρεις κατηγορίαί, αί όριζόμεναι υπό του Blegen¹⁶, άπαντούν. Είς τήν πρώτην άνήκουν τά δοστρακα τά προερχόμενα έκ μεγάλων χονδροειδών άγγείων, (α, β, γ, δ, ε, ζ) (Π ί ν. 39α), ώς πίθων, ύδριών, λεκανών με προχοήν κλπ., τύπου Ευτήρσεως¹⁷ και Κοράκου¹⁸. Πηλός τραχύς, περιέχων τρίμματα λίθων και άμμον, πρασινωπός ή κιτρινωπός ή, σπανιώτερον, άνοικτός καστανός. Άπ' ευθείας έπί τής επιφανείας του πηλού, ήτις πολλάκις είναι σχεδόν τραχειά, σχεδιάζονται δι' άμαυρού (matt) μέλανος ή βαθέος καστανού βερνικίου γεωμετρικά σχήματα: ευθείαι και λοξάι ταινίαί, κύκλοι άπλοί και διπλοί. Τά περισσότερα δοστρακα προέρχονται έκ τών χαρακτηριστικών άγγείων τής κατηγορίας αυτής, τών πίθων με όριζοντίους λαβάς¹⁹. Δυστυχώς έκ του πλήθους τών δοστράκων ουδέν άκέραιον άγγείον συνεκολλήθη, ειμή μόνον ίκανά τμήματα του χείλους και τών πλευρών ενός πίθου (Π ί ν. 39β). Το όριζόντιον πλατύ χείλος φέρει όπας προφανώς διά τήν στερέωσιν του καλύμματος του πίθου²⁰.

Έκ μιās ύδρίας ή πρόχου έχομεν τμήμα του λαιμού και του ώμου (α) (Π ί ν. 39α). Πηλός άνοικτός καστανός με άμμον και τρίμματα λίθων. Διακόσμησις έκ ταινιών δι' άμαυρού μέλανος βερνικίου²¹. Μιās άλλης πρόχου έχομεν τμήμα του χείλους και τής λαβής (ζ) (Π ί ν. 39α). Πέριξ του χείλους ταινία δι' άμαυρού μέλανος βερνικίου έπί άνοικτου πρασινωπου πηλού.

Τό δοστρακον (θ) του Πί ν. 39γ προέρχεται έξ άβαθοϋς φιάλης με διακόσμησιν έκ μιās ταινίας και γλωσσοειδών μοτίβων πέριξ του χείλους, δι' άμαυρού μέλανος βερνικίου, ουχι άπ' ευθείας έπί τής επιφανείας του πηλού, αλλά έπί υποκιτρίνου έπιχρίσματος.

Έκ τής κατηγορίας "fine ware", τής Β ΙΙ του Blegen²², έλάχιστα δοστρακα (α, β, γ, ε, ζ) εύρέθησαν (Π ί ν. 39γ). "Απαντα είναι τροχήλατα με λεπτά τοιχώματα. Πηλός καλής ποιότητος, άνοικτός καστανός ή κιτρινωπός. Έπί υπολευκού έπιχρίσματος, διακόσμησις δι' άμαυρού (matt) μέλανος βερνικίου, ήτις δέν περιορίζεται τώρα μόνον εις τά γεωμετρικής φύσεως κοσμήματα. Ένδιαφέρον είναι τό δοστρακον (ε) του Π ί ν. 39γ, διά τήν διακόσμησιν έκ κυματοειδών γραμμών, τήν όποιαν φέρει. Έκ τριών δοστράκων συνεκολλήθη σημαντικόν τμήμα (γ) ενός χαρακτηριστικού σχήματος τής κατηγορίας αυτής (Π ί ν. 39γ): κύπελλον του σχήματος τών κυπέλλων του Βαφειού (Vaphio shape)²³. Έχει έξαιρετικώς λεπτά τοιχώματα, πάχους 0,03 μ. Πηλός πολυ καλής ποιό-

15. H. Hansen, *Hesperia* 1937, εικ. 5k.

16. C. Blegen, *Korakou*, σ. 19.

17. H. Goldman, *Eutresis*, εικ. 200 - 203.

18. C. Blegen, *Korakou*, εικ. 28 - 31.

19. C. Blegen, *Korakou*, εικ. 28.

20. C. Blegen, *Korakou*, σ. 19.

21. C. Blegen, *Korakou*, εικ. 23.

22. C. Blegen, *Korakou*, σ. 22, εικ. 34.

23. C. Blegen, *Korakou*, σ. 22, εικ. 34.

τητος κιτρινωπός, ἐπίχρισμα ὁμοίως κιτρινωπόν. Χαρακτηριστικόν εἶναι τὸ κόσμημα «τῆς γιρλάντας» (festoon), ὅπερ φέρει εἰς τὸ χεῖλος²⁴.

Ἐκ τῆς τρίτης κατηγορίας τοῦ Blegen, τῆς πολυχρώμου matt painted κεραμεικῆς²⁵, ἔχομεν μόνον ἓν ὄστρακον (η) (Πί ν. 44α). Πηλὸς ὀλίγον τραχύς, καστανωπός, τοιχώματα λεπτά. Ἡ ὄλη ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια καλύπτεται διὰ παχέος ὑπολευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ ἐπ' αὐτοῦ διακρίνεται τμήμα ταινίας ἐρυθροῦ χρώματος, περικλειομένη ἐντὸς μελαίνων περιγραμμάτων²⁶.

Ἐκ τῆς χαρακτηριστικῆς κεραμεικῆς τῆς ΜΕ ἐποχῆς μὲ γραπτὴν διακόσμησιν «ἀνοικτοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ» (light on dark), ἔχομεν ἐπίσης ἄρκετὰ ὄστρακα (θ, ι, η) (Πί ν. 39α). Πηλὸς τραχύς, σκοῦρος τεφρός. Ἐπὶ τῆς τραχείας ἐπιφανείας διακόσμησις δι' ἀραιοῦ λευκωποῦ ἐπιχρίσματος²⁷.

Μινύειος κεραμεικὴ

Μεγάλος ἀριθμὸς ὄστράκων τῆς ἀνασκαφῆς, καθὼς καὶ τὸ μόνον ἀκέραιον ἀγγεῖον (Πί ν. 39δ, 40 καὶ 41α) εἶναι αὐτῆς τῆς κατηγορίας. Ἄπαντα εἶναι τροχήλατα, μὲ λείαν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν, ἥτις ἔχει τὴν χαρακτηριστικὴν «λιπώδη ἀφήν» τῶν Μινυείων ἀγγείων. Ὁ πηλὸς εἶναι πολὺ καθαρὸς, τὸ δὲ χρῶμα αὐτοῦ κυμαίνεται ἀπὸ τοῦ σχεδὸν μέλανος μέχρι τοῦ πολὺ ἀνοικτοῦ τεφροῦ. Πολὺ ὀλίγα ὄστρακα (δ) ἔχουν πηλὸν χρώματος καστανωποῦ (Πί ν. 39δ). Ἐκ τῆς κατηγορίας τῶν κιτρίνων Μινυείων ἔχομεν ὀλίγα μὲν, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ ὄστρακα (Πί ν. 41α). Ἡ πλειονότης πάντως τῶν ὄστράκων ἔχει χρῶμα πηλοῦ ἀνοικτὸν τεφρὸν καὶ τὸ συχνότερον σχῆμα εἶναι τὸ ποτήριον ἢ ἡ κύλιξ μετὰ ὑψηλῆς κωνικῆς βάσεως, ἥτις συνήθως φέρει ὀριζοντίους ραβδώσεις. Ὁ-στρακα ἐκ τῶν χειλέων καὶ τῶν βάσεων τοιοῦτων κυλικῶν ἀπαντοῦν εἰς μέγαν ἀριθμὸν (β, δ τοῦ Πί ν. 39δ καὶ Πί ν. 40γ). Τὰ περιγράμματα τῶν χειλέων ἐνθυμίζουσαν ἀνάλογα κυλικῶν ἐκ τῆς Εὐτρήσεως²⁸. Τὸ σχῆμα τῆς κύλικος μὲ ἀράβδωτον βάσιν ἀπαντᾷ σπανιώτερον. Ἰκανὸν τμήμα μιᾶς τοιαύτης κύλικος συνεκολλήθη ἐκ τεμαχίων (Πί ν. 40γ): εἶναι τμήμα τῆς βάσεως καὶ τῶν πλευρῶν μεγίστου ὕψους 0,12 μ. Παχέα τοιχώματα. Πηλὸς σχετικῶς καλῆς ποιότητος, μὲ ὀλίγα τρίμματα λίθων, ἀνοικτοῦ τεφροῦ χρώματος²⁹.

Τοῦ αὐτοῦ τύπου ἔχομεν καὶ μίαν ἀκεραῖαν κύλικα, μικροτέρου ὅμως μεγέθους καὶ μὲ χαμηλὴν βάσιν. Εὐρέθη ἐντὸς τοῦ ἐνὸς τῶν ΜΕ τάφων. Διαστάσεις: ὕψ. 0,069, διάμετρος χεῖλους 0,079 (Πί ν. 40α). Πηλὸς οὐχὶ πολὺ καθαρὸς, περιέχων τρίμματα λίθων, ἀνοικτοῦ τεφροῦ χρώματος. Πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ΜΕ περιόδου³⁰. Τὸ σχῆμα τοῦτο μὲ τὴν βραχεῖαν βάσιν καὶ τὸ ἔξω νεῦον χεῖλος συνεχίζεται εἰς τὴν ΥΕ περίοδον.

Ἄστρακα ἐξ ἀγγείων ἄλλων σχημάτων (α, γ, ε, ζ, η, θ), ὡς κανθάρων, φιαλῶν καὶ

24. C. Blegen, Korakou, εἰκ. 34 no 3.

25. C. Blegen, Korakou, σ. 28.

26. C. Blegen, Korakou, εἰκ. 40.

27. H. Hansen, Hesperia 1937, εἰκ. 11.

28. H. Goldman, Eutresis, εἰκ. 185, no 1, 3, 5.

29. H. Goldman, Eutresis, εἰκ. 184 no 5.

30. Ἰ. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1952, σ. 437, εἰκ. 7.

κυπέλλων, άπαντοϋν έπίσης εις μέγα άριθμόν και ένθυμίζουν άντίστοιχα εκ τής βορείας κλιτύος τής Άκροπόλεως³¹ (Π ί ν. 39δ).

Άντιθέτως πρός τά φαιά, τά κίτρινα Μινύεια όστρακα ειναί ελάχιστα (Π ί ν. 41α). Τό συνηθέστερον σχήμα ειναί ή κύλιξ με βραχειαν βάσιν (α, β), ή συνήθης τής ΥΕ περιόδου (Π ί ν. 41α)³². Έν όστρακον (ζ) προέρχεται εξ ύψιποδος κύλικος (Π ί ν. 41α), τοϋ γνωστοϋ τύπου τών τεφρών Μινυείων. Άπαντα έχουν πηλόν πολϋ καλής ποιότητος, κιτρινωποϋ ή πολϋ άνοικτοϋ καστανωποϋ χρώματος, πρέπει δε νά χρονολογηθοϋν πρός τό τέλος τής ΜΕ περιόδου. Έπίσης, πρός τό τέλος τής ΜΕ περιόδου πρέπει νά χρονολογηθοϋν και πολλά όστρακα άγγείων μιμουμένων τήν Μινύειον τεχνικήν. Συνηθέστερον σχήμα πάλιν ή ύψίπους κύλιξ. Πηλός τεφρωπός-καστανωπός, τραχύς, με τρίμματα λίθων. Έξωτερική επιφάνεια αϋτών καλύπτεται ύπό ενός τεφρωποϋ επιχρίσματος, ένθυμίζουσα οϋτω τήν ύφήν τών Μινυείων. Έ σχεδόν άκεραία κύλιξ τοϋ Π ί ν. 40δ άνήκει εις αϋτήν τήν κατηγορίαν. Έχει ύψος 0,27 μ. Έξαιρετικώς ύψηλή βάση αϋτης φέρει όριζοντίους ραβδώσεις³³.

Ένδιαφέρον ειναί έν τμήμα περί τήν κοιλίαν μιās άλλης παρομοίας κύλικος (Π ί ν. 40β), δια τήν έγγάρακτον διακόσμησιν εκ μιās κυματοειδοϋς και εκ μιās εϋθείας γραμμής, τήν όποιαν φέρει επί τοϋ τεφρωποϋ στερεοϋ επιχρίσματος. Έξαιρετικώς παχεία τοιχώματα. Πηλός πολϋ τραχύς, καστανότεφρος, με πολλά τρίμματα λίθων. Ένθυμίζει τα άργεία Μινύεια άγγεία³⁴.

Άβαφα χονδροειδή άγγεία

Τά όστρακα αϋτης τής κατηγορίας ήσαν τά πολυπληθέστερα τής άνασκαφής. Ό πηλός των ειναί άκάθαρος περιέχων άμμον και τρίμματα λίθων. Τό συχνότερον σχήμα ειναί ό πίθος. Έκ τοϋ πλήθους τών όστράκων συνεκολλήθησαν μέρη πέντε πιθοειδών άγγείων (Π ί ν. 41β-δ). Άπαντα έχουν τήν χαρακτηριστικήν δακτυλιοειδή βάση τών άγγείων αϋτών τής ΜΕ περιόδου. Τό μεγαλύτερον έχει ύψος 0,278 μ. (Π ί ν. 41δ). Έχει εϋρϋ στόμιον και χείλη νεύοντα πρός τά έξω, από τής βάσεως τών όποιων εκκινουδν δύο μικραι κάθετοι λαβαί³⁵. Χειροποίητον. Άλλου, παρομοίου σχεδόν, πίθου έσώθη ή βάση καθώς και τμήμα τής κοιλίας. Μία άλλη συναφής βάση φέρει επί τής έξωτερικής επιφανείας τοϋ πυθμένος έγγάρακτον σταυρόν, ίσως τό σημεϊον τοϋ τεχνίτου³⁶. Τρία άλλα άκεραία σχεδόν άγγεία, παρομοίου πιθοειδοϋς σχήματος, σφζονται μέχρι περιπου τοϋ χείλους (α, β τοϋ Π ί ν. 41β και Π ί ν. 41γ). Άπαντα έχουν μικράν δακτυλιοειδή βάση, επί τής όποιας ύπάρχει έγγάρακτος σταυρός ή κυματοειδής γραμμή. Τό μεγαλύτερον ειναί τό α τοϋ Π ί ν. 41β. Μέγιστον ύψος 0,23. Τό καλύτερον σφζόμενον ειναί τό τοϋ Π ί ν. 41γ. Μέγιστον ύψος 0,263. Τό β τοϋ Π ί ν. 41β έχει μέγιστον ύψος 0,235. Άπαντα χειροποίητα. Πηλός τραχύς, σκοϋρος τεφρός ή καστανός με πολλά τρίμματα λίθων. Ένθυμίζουν παρόμοια πιθοειδή άγγεία ΜΕ περιόδου εκ τής Άσίνης³⁷.

31. O. Broneer, *Hesperia* 2, σ. 358, εικ. 28, 29. H. Hansen, *Hesperia* 1937, εικ. 8.

32. O. Broneer, *Hesperia* 2, σ. 363, εικ. 34.

33. H. Goldman, *Eutresis*, εικ. 185, no 6.

34. C. Blegen, *Korakou*, σ. 17, εικ. 23. W. Vollgraff, *BCH XXX* (1906), σ. 13, εικ. 9.

35. Person-Frodin, *Asine*, εικ. 193, no 10 - 11. Wace and others, *BSA XXV*, σ. 229, εικ. 44.

36. C. Blegen, *Zygouries*, εικ. 92.

37. Person-Frodin, *Asine*, εικ. 193, no 10 - 11.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἐποχὴν πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν, ὡς εὐρεθέντα ἐντὸς ΜΕ φρέατος, δύο πηνία (κουβαρίστρες) (α, β) τοῦ γνωστοῦ τύπου ἐκ τοῦ Διμηνίου³⁸, οὐχὶ ἄτρητα ὁμως, ἀλλὰ φέροντα ὀπὴν διαμπερῆ (Π ί ν. 42α). Ἐν σφονδύλιον (γ) φαίνεται ἐπίσης ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν ΜΕ περίοδον (Π ί ν. 42α).

ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ἐν σχέσει μὲ τὰς δύο προηγουμένας περιόδους, τὰ ὄστρακα τῆς παρουσίας εἶναι ἐλάχιστα. Οὐδὲν ἀκέραιον ἀγγεῖον εὐρέθη, ἐξ ὄστράκων δὲ συνεκολλήθησαν μόνον μέρη τεσσάρων ἀγγείων (Π ί ν. 42γ-ε, 43δ). Τὰ περισσότερα ὄστρακα προέρχονται ἐξ ἀκοσμητῶν κυλικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων συνεκολλήθησαν ἐν μέρει τρεῖς (Π ί ν. 42γ-ε). Μιᾶς ἄλλης πάλιν ἐσώθη τὸ μεγαλύτερον τμήμα (Π ί ν. 42β): πηλὸς τραχύς, καστανός, μὲ ξένα σωματίδια· ἐξαιρετικῶς βραχὺς πούς, χεῖλη νεύοντα πρὸς τὰ ἔξω. Δὲν φέρει βερνίκιον, ἀλλὰ μίαν στρῶσιν ἐπιχρίσματος ἐξ ἀνοικτοτέρου πηλοῦ. Τὸ σχῆμα τῆς παρουσίας κύλικος κατατάσσεται ὑπὸ τοῦ Stubbings³⁹ εἰς τὸν τύπον B2: αἱ κύλικες τοῦ τύπου τούτου ἔχουν ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν βραχὺν καὶ παχὺν πόδα καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕ III ἐποχὴν. Καὶ αἱ τρεῖς ἄλλαι κύλικες, αἱ συκολληθεῖσαι ἐν μέρει, ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν τύπον B2 τοῦ Stubbings. Ἡ τοῦ Π ί ν. 42γ ἔχει βραχὺν καὶ παχὺν πόδα, ὑψηλὴν κάθετον λαβὴν καὶ ἔξω νεύοντα χεῖλη. Σχετικῶς παχέα τοιχώματα. Δὲν φέρει βερνίκιον ἢ ἄλλον ἐπίχρισμα. Πηλὸς κίτρινος μὲ τρίμματα λίθων. Ἡ κύλιξ τοῦ Π ί ν. 42δ εἶναι παρομοίου σχήματος, ἔχει ὁμως τοιχώματα λεπτότερα καὶ πηλὸν καθαρότερον, ἢ δὲ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι ἐπίσης ἄνευ ἐπιχρίσματος, ἀλλὰ πολὺ ὀμαλή. Ἀμφότεραι ἐνθυμίζουσιν συναφῆ παραδείγματα ἀπὸ τὸ Βουρβάτσι τῆς Ἀττικῆς⁴⁰. Ἡ τρίτη κύλιξ ἔχει παρόμοιον βραχὺν πόδα καὶ μικρὰν κάθετον λαβὴν. Φέρει ἀραιὸν λευκωπὸν ἐπίχρισμα (Π ί ν. 42ε).

Ἐκ τῶν ὄστράκων μὲ διακόσμησιν τὰ παλαιότερα φαίνεται νὰ εἶναι τὰ δ καὶ ε τοῦ Π ί ν. 43α. Πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ τέλος μᾶλλον τῆς ΜΕ περιόδου ἢ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ΥΕ I, ὁμοιάζοντα μὲ τὴν ἀμαυρόχρωμον πολύχρωμον κεραμεικὴν τῆς ΜΕ περιόδου. Ἐνθυμίζουσιν τὴν κεραμεικὴν τῶν δύο βασιλικῶν περιβόλων τῶν Μυκηνῶν. Τὸ ὄστρακον δ εἶναι τμήμα μιᾶς λαβῆς: πηλὸς πολὺ καλῆς ποιότητος, ἐπιφάνεια λεία, ὠχροκάστανος καὶ ἐπ' αὐτῆς ἢ διακόσμησις δι' ἐρυθροκαστάνου βερνικίου. Τὸ ε εἶναι τμήμα μιᾶς προχοῆς: πηλὸς ὁμοίως πολὺ καλῆς ποιότητος, ἐπιφάνεια λεία, ὠχροκάστανος καὶ ἐπ' αὐτῆς ταινία δι' ἐρυθροῦ βερνικίου, περικλειομένη ἐντὸς δύο μελαίνων ταινιῶν.

Τῆς ΥΕ II ἐποχῆς ἔχομεν ἐν μόνον ὄστρακον, τὸ γ τοῦ Π ί ν. 43α. Ἐπὶ τῆς ὠχροκαστάνου ἐπιφανείας αὐτοῦ διακόσμησις ἐκ δύο σειρῶν στιγμῶν, περικλειουσῶν δύο ταινίας διὰ βαθέος καστανοῦ χρώματος. Ἐνθυμίζει τὸ μοτίβον ὑπ' ἀριθ. 64, 5 τοῦ Furumark⁴¹. Περισσότερα ὄστρακα ἔχομεν ἐκ τῆς ΥΕ III ἐποχῆς (ζ, η, θ, ι, κ, λ, μ, ξ) (Π ί ν. 43α). Τὸ ὄστρακον ξ προέρχεται ἐξ ἐνὸς κυπέλλου καὶ φέρει τὸ κόσμημα τῆς

38. X. Τσουντας, Αἱ προϊστορικαὶ Ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, εἰκ. 278, 279. Δ. Θεοχάρης, ΠΑΕ 1951, σ. 113.

39. Stubbings, BSA 1947, εἰκ. 9, type B2.

40. Stubbings, BSA 1947, πίν. 4, 5.

41. Furumark, The Mycenaean Pottery, mot. 64 - 5.

σπείρας με κυρτήν απόληξιν πρὸς τὰ ἄνω, παραπλήσιον πρὸς τὸ μοτ. 50 τοῦ Furumark⁴². Τὸ β προέρχεται πιθανώτατα ἐξ ἀλαβάστρου⁴³. Ἐξ ἀλαβάστρων πάλιν ἔχομεν δύο ἄλλα ὄστρακα, τὰ ι καὶ λ, πιθανῶς καὶ ἓν τρίτον, τὸ ν. Τοῦ ἐνὸς σφάζεται ἡ μία λαβή. Ἀμφότερα φέρουν ὑπόλευκον ἐπίχρῖσμα καὶ ἐπ' αὐτοῦ διακόσμησιν ἐκ ταινιῶν διὰ μαύρου βερνικίου. Ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ ψευδοστόμου ἀμφορέως, ἔχομεν ἓν τμήμα τοῦ ὄμου μετὰ τῆς λαβῆς (η) (Πί ν. 43α) καὶ ἓν στόμιον (ζ) (Πί ν. 43α). Ἀμφότερα φέρουν διακόσμησιν δι' ἐρυθροῦ βερνικίου. Τρία ἄλλα ὄστρακα (θ, κ, μ) (Πί ν. 43α), πιθανώτατα τῆς ΥΕ Πγ ἐποχῆς, φέρουν ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος, διακόσμησιν ἐκ μιᾶς κυματοειδοῦς γραμμῆς περικλειομένης ἐντὸς δύο εὐθειῶν γραμμῶν, ἐκ καστανομέλανος βερνικίου.

Ἐξ ὄστράκων συνεκολλήθη τμήμα ἀσκοῦ (Πί ν. 43δ)⁴⁴. Πηλὸς καλῆς ποιότητος ἀνοικτὸς καστανός. Ἐπιφάνεια λεία με ἐπίχρῖσμα ἀνοικτὸν καστανὸν καὶ ἐπ' αὐτοῦ διακόσμησις δι' ἐρυθροῦ βερνικίου: εἰς τὴν βάσιν τὸ χαρακτηριστικὸν κόσμημα τῆς ἰχθυοκάνθης. Ἡ ὑπόλοιπος ἐπιφάνεια πληροῦται δι' εὐθυγράμμων καὶ κυκλικῶν μοτίβων. Ἐκ τοῦ σχήματος καὶ ἐκ τῆς διακοσμῆσεως πρέπει νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὴν ΥΕ Πγ ἐποχὴν.

Ἐκτὸς τῶν Μυκηναϊκῶν ὄστράκων ἐνδιαφέροντα εἶναι δύο μυκηναϊκὰ εἰδῶλια. Δυστυχῶς καὶ ταῦτα εὐρέθησαν οὐχὶ ἀκέραια. Τὸ ἐν παριστᾷ γυναικείαν μορφήν με τὰς χεῖρας τοποθετημένας πιθανώτατα εἰς σχῆμα Γ⁴⁵. Φέρει γραπτὴν διακόσμησιν ἐκ ταινιῶν διὰ βαθέος καστανοῦ βερνικίου (Πί ν. 43β). Αἱ ταινίαι σύρονται δι' ἐλευθέρας χειρὸς, πληροῦσαι ὀλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν. Τὸν μαστόν, ὅστις δηλοῦται πλαστικῶς, περιγράφει κυκλικὴ ταινία. Πιθανώτατα ἐποχὴ ΥΕ Πβ. Τὸ ἕτερον εἰδῶλιον (Πί ν. 43γ) εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῆ τί παριστᾷ. Ἴσως ἐν ζῶον (βοῦν;). Σφάζονται τὰ ὀπίσθια τοῦ ζῶου, ἡ ράχις μέχρι περίπου τῆς ἀρχῆς τῆς κεφαλῆς, ὅπου ἐκκινοῦν δύο ἐλικοειδεῖς ἀπολήξεις, ἴσως τὰ κέρατα τοῦ ζῶου. Φέρει γραπτὴν διακόσμησιν δι' ἐρυθροῦ βερνικίου.

ΟΙΚΟΠΕΔΟΝ ΖΑΧΑΡΑΤΟΥ

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου αὐτοῦ, ἣτις ὑπῆρξε πλέον περιορισμένη ἐκείνης τοῦ οἰκοπέδου Ἀγγελοπούλου, ἀπέδωκεν ὀλίγα σχετικῶς προϊστορικὰ ὄστρακα, ἐνδιαφέροντα ὅμως. Σημαντικὸν εἶναι ὅτι ἐνταῦθα ἀπεκαλύφθη ἀδιατάρακτον Μυκηναϊκὸν στρώμα εἰς βάθος 3,54 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Τὸ στρώμα τοῦτο ἐχαρακτήρισθη ὡς Μυκηναϊκόν, διότι τὰ 90 % τῶν ὄστράκων ἅτινα ἀπέδωκεν, εἶναι σαφῶς Μυκηναϊκά. Καὶ τὰ προϊστορικὰ ὄστρακα τοῦ οἰκοπέδου Ζαχαράτου, ὡς τὰ ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Ἀγγελοπούλου, ἀντιπροσωπεύουν καὶ τὰς τρεῖς φάσεις τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ΠΕ, ΜΕ καὶ ΥΕ.

ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ἐκ τῆς περιόδου αὐτῆς εὐρέθη ἓν μόνον ὄστρακον, ἀλλὰ χαρακτηριστικόν: τμήμα χεῖλους ἡμισφαιρικῆς βαθείας φιάλης με ἔσω νεύοντα χεῖλη, χαρακτηριστικοῦ σχήμα-

42. Furumark, The Mycenaean Pottery, mot. 50.

43. A. Wace, Chamber Tombs, πίν. XXXIX, 19.

44. Furumark, The Mycenaean Pottery, σ. 68, εἰκ. 20, 194. A. Wace, Chamber Tombs, πίν. XXII, 4. Stubbings, BSA 1947, πίν. 16, no 11, 12.

45. Furumark, Chron. M P., σ. 87, εἰκ. 1, 2.

τος της ΠΕ περιόδου. Πηλός βαθέως τεφρός, όλίγον τραχύς. Καλύπτεται έσωτερικώς-έξωτερικώς διά μελανού έπιχρίσματος με σχετικήν στίλβωσιν (γ) του (Π ί ν. 44α).

ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Έκ της έποχής αυτής έχομεν άρκετά όστρακα εκ Μινυείων, άμαυροχρώμων (matt painted ware) και άβαφών οικιακών άγγείων. Έκ των Μινυείων τά πλείστα είναι μικρά και κατεστραμμένα. Και ένταύθα, όπως εις τά όστρακα του οικοπέδου Άγγελουπούλου, συχνόν είναι τó σχήμα της ύψίποδος κύλικος. Ένδιαφέρον είναι τó όστρακον δ του Π ί ν. 44α: τμήμα κανθάρου με γωνιώδη όμον και με έξαιρετικώς λεπτά τοιχώματα. Τά όστρακα της άμαυροχρώμου κεραμεικής (matt painted ware) όμοιάζουν, ως προς τόν πηλόν, τήν τεχνικήν και τήν διακόσμησιν, προς εκείνα εκ του οικοπέδου Άγγελουπούλου (α,ε,ζ του Π ί ν. 44α). Και πάλιν τά περισσότερα προέρχονται εκ πίθων. Τó όστρακον ι του Π ί ν. 39γ είναι ένδιαφέρον, διότι άνήκει εις τήν άμαυρόχρωμον πολύχρωμον κεραμεικήν: επί ύπολεύκου έπιχρίσματος ταινία έρυθρού χρώματος περικλειομένη έντός μελανών περιγραμμάτων. Πηλός πολύ τραχύς, καστανέρυθος. Παχέα τοιχώματα. Έκ της κατηγορίας "fine ware" έχομεν δύο όστρακα. Τό έν (ζ) (Π ί ν. 44α) επί ύπολεύκου έπιχρίσματος φέρει διακόσμησιν χαρακτηριστικήν της ΜΕ Ι έποχής. Τό δεύτερον όστρακον (η) (Π ί ν. 39γ) πρέπει νά χρονολογηθή εις τó τέλος της ΜΕ έποχής: προέρχεται εκ κλειστού άγγείου. Τοιχώματα λεπτά και σκληρά. Φέρει διακόσμησιν εκ σπειρών διά καστανού βαθέος βερνικίου, επί έξαιρετικώς όμαλης έπιφανείας, καλυπτομένης υπό λεπτοτάτου έπιχρίσματος πολύ άνοικτου καστανού χρώματος⁴⁶.

ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Εις τήν έποχήν αυτήν άνήκουν τά περισσότερα όστρακα, πολλά εκ των όποιων είναι σημαντικά. Δυστυχώς ούδέν άκέραιον άγγείον εύρέθη ή συνεκολλήθη. Μέγας άριθμός όστράκων προέρχεται έξ άκοσμήτων κυλικών ΥΕ ΙΙα έποχής, του γνωστου τύπου Β2 του Stubbings με βραχύν και παχύν πόδα⁴⁷. Τά πλείστα εκ τούτων καλύπτονται υπό έρυθρωπού βερνικίου. Έκ των όστράκων με διακόσμησιν τó παλαιότερον, ΥΕ Ι έποχής, είναι τó α του Π ί ν. 44β: τμήμα κυπέλλου. Έπιφάνεια ώχροκάστανος και επ' αυτής διακόσμησις διά καστανοκιτρίνου βερνικίου (Furumark, Mys. Pott. mot. 78, 1, Ripple pattern⁴⁸). Τά υπόλοιπα όστρακα του Π ί ν. 44β προέρχονται εκ της ΥΕ ΙΙα έποχής. Τό σημαντικότερον είναι τó όστρακον ζ: προέρχεται εκ της κοιλίας μιας πρόχου πιθανώτατα. Πολύ λεπτά τοιχώματα. Θυμασίως σχεδιασμένον τó κόσμημα της διπλής σπείρας δι' έρυθρωπού βερνικίου επί ώχροκαστάνου έπιφανείας. Δύο άποφύσεις, έκκινούσαι έξ άμφοτέρων των σπειρών, ίσως άπολήγουν εις σπείρας πάλιν, όποτε τó κόσμημα καθίσταται τετράσπειρον. Τό όστρακον β προέρχεται όμοίως εκ της κοιλίας ενός κλειστού άγγείου: πηλός πολύ καλής ποιότητος, λεπτά τοιχώματα, έξαιρετικώς λεία έπιφάνεια και επ' αυτής επί λεπτοτάτου ώχροκαστάνου έπιχρίσματος διακόσμησις διά καστανοκιτρίνου βερνικίου: τó σφζόμενον τμήμα του κοσμήματος ίσως ύποδηλοϊ ένα άργοναύτην. Τό όστρακον θ είναι τμήμα λαιμού μετά τμήματος του χείλους ενός τριώ-

46. C. Blegen, Korakou, εικ. 35, no 8.

47. Stubbings, BSA 1947, εικ. 9.

48. C. Blegen, Korakou, σ. 42, εικ. 57. C. Blegen, Zygouries, εικ. 128, 8.

του. Φέρει φολιδωτόν κόσμημα διά βαθέος καστανού βερνικίου. Τὰ ὄστρακα δ καὶ ε προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου. Πηλὸς καλῆς ποιότητος, ἐπιφάνεια λεία, ὠχροκάστανος καὶ ἐπ' αὐτῆς διακόσμησις ἐκ ταινιῶν καὶ σπειρῶν δι' ἐρυθροῦ χρώματος. Τὰ ὄστρακα γ καὶ η πρέπει ἐπίσης νὰ προέρχωνται ἐξ ἐνὸς ἀγγείου. Πηλὸς καλῆς ποιότητος ἀνοικτὸς πρασινωπὸς· πολὺ λεπτὰ τοιχώματα. Ἐπὶ τῆς λείας ἐπιφανείας διακόσμησις διὰ μελανοκαστάνου βερνικίου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ μεγάλη ὁμοιότης τῆς παρούσης προϊστορικῆς κεραμεικῆς μετὰ τῆς προϊστορικῆς κεραμεικῆς ἐκ τῆς βορείας κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως⁴⁹. Τὸ πλῆθος δὲ τῶν ὄστράκων ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξιν συνοικισμῶν, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ εἰς τὰ νότια κράσπεδα τῆς Ἀκροπόλεως. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἀμαυροχρῶμων (matt painted) καὶ Μινυείων ὄστράκων ὑποδηλοῖ μίαν ἀξιόλογον ἀνθησιν κατὰ τὴν ΜΕ ἐποχὴν, ὡς εἶχεν ἤδη παρατηρήσει ἡ Hansen⁵⁰. Ἀμφότεραι, ἀμαυρόχρωμος καὶ Μινυεῖος κεραμεικὴ, φαίνεται ὅτι κατεσκευάζοντο ἐντοπίως. Τοῦτο μαρτυροῦν τὸ πολὺ ἀνοικτὸν πρασινωπὸν χρῶμα τοῦ πηλοῦ τῶν ἀμαυροχρῶμων ὄστράκων, καθὼς καὶ τὸ πολὺ ἀνοικτὸν τεφρὸν χρῶμα τῶν Μινυείων, ἴσως δείγμα ἐνὸς τοπικοῦ ἐργαστηρίου⁵¹. Δύο ἢ τριῶν μόνον ἀμαυροχρῶμων ὄστράκων ὁ πολὺ πρασινωπὸς πηλὸς ὑποδεικνύει τὴν προέλευσιν αὐτῶν ἐξ Αἰγίνης. Καὶ εἰς τὰς δύο κατηγορίας, ἀμαυρόχρωμον καὶ Μινυεῖον, ὑπάρχουν ἀπηχῆσεις ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Τὸ τμήμα τῆς μεσοελλαδικῆς κύλικος τοῦ Πί ν. 40β ἐνθυμίζει τὰ ἀργεῖα Μινυεῖα ἀγγεῖα, ἐνῶ μερικὰ ὄστρακα ἀμαυρόχρωμα (α, β, γ) τῆς κατηγορίας “fine ware” (Πί ν. 39γ) ἐνθυμίζουν ἀντίστοιχα ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ Κοράκου⁵². Ὡς καὶ εἰς τὴν βορείαν κλιτύν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα συχνὴ εἶναι ἡ παρουσία τῆς ἐρυθρᾶς μονοχρῶμου κεραμεικῆς ΠΕ καὶ ΜΕ ἐποχῆς. Ἡ κεραμεικὴ αὕτη ἐκ τῆς βορείας κλιτύος, ὡς παρετήρησεν ἡ Hansen, ὁμοιάζει μετὰ τῆς ἀντιστοίχου κεραμεικῆς, τῆς εὑρεθείσης εἰς τὴν Αἰγίαν⁵³. Καὶ ἡ παρούσα ἐρυθρὰ μονόχρωμος κεραμεικὴ τῆς νοτίας κλιτύος ὁμοίως ἐνθυμίζει τὴν ἀντίστοιχον κεραμεικὴν ἐξ Αἰγίνης. Πράγματι τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων, τὸ θερμὸν ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ ἐπιχρίσματος καὶ ἡ εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν στίλβωσις αὐτοῦ εἶναι κοινά. Ἀπηχῆσεις πάλιν ἐκ τῶν Κυκλάδων ἔχομεν εἰς τὰ δύο ὄστρακα δ καὶ θ τοῦ Πί ν. 38γ ἐκ μιᾶς πυξίδος καὶ ἐνὸς τηγανειδοῦς σκεύους. Πιθανώτατα δὲν εἶναι ἀπλαῖ μιμήσεις τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν κυκλαδικῶν σκευῶν, ἀλλὰ γνήσια κυκλαδικὰ εἰσηγμένα.

Ἐκτεταμένη ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως θὰ ἔρριπτεν ἴσως περισσότερον φῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν κατοίκων τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς πέριξ τῆς Ἀκροπόλεως.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

49. H. Hansen, *Hesperia* 1937, σ. 539. O. Broncer, *Hesperia* 1933, σ. 356. O. Broneer, *Hesperia* 1939, σ. 346.

50. H. Hansen, *Hesperia* 1937, σ. 568.

51. H. Hansen, *Hesperia* 1937, σ. 568.

52. C. Blegen, *Korakou*, εἰκ. 34, 35.

53. H. Hansen, *Hesperia* 1937, σ. 568.

ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΟΙΝΟΧΟΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΑΒΑΛΑΣ

(Πί ν. 45 - 50, Σχέδ. 1)

Ένα από τα ωραιότερα άγγεϊα του τέλους του 5ου αϊώνα π.Χ. πρέπει να ήταν η μνημειώδης οϊνοχόη τής Καβάλας¹, όπως φαίνεται από τις τολμηρές αναλογίες του λαιμού της που σώθηκε και περιγράφεται παρακάτω. Η δεξιοτεχνική εκτέλεση των διακοσμητικών θεμάτων, από την άλλη μεριά, μάς δίνει ένα λαμπρό δείγμα τής σημαντικής αλλαγής που πραγματοποιήθηκε στον ρυθμό τής αττικής άγγειογραφίας αυτή την εποχή.

Βρέθηκε τον Ιούλιο του 1959 στο οικόπεδο Πάσχου, που καταλαμβάνει μέρος του Ίερού τής Παρθένου². Ο πηλός είναι κόκκινος, αττικός και το γάνωμα μαύρο στιλπνό. Αποτελέστηκε από πολλά κομμάτια που συγκολλήθηκαν και συμπληρώθηκαν με γύψο. Ύψος λαιμού: 0,197μ. Διάμετρος στομίου: 0,485 μ. Μέγ. πλάτος μαζί με τη λαβή: 0,555 μ.

Έκείνο που προκαλεί έντύπωση είναι το σπάνιο για τέτοιου μεγέθους άγγεϊο σχήμα (Πί ν. 45α). Το σχήμα του άγγεϊου, οι λεπτομέρειες του χείλους και τής λαβής δέν αφήνουν καμιά άμφιβολία, ότι πρόκειται για οϊνοχόη τύπου VIII³, σχήμα που το συναντούμε μόνο σε μικρού μεγέθους άγγεϊα. Το σπάνιό του σχήμα το παραδέχτηκε και ο Sir John Beazley που το άποκαλεί χαρακτηριστικά: “monster mug shape VIII”⁴.

Για το λόγο αυτό, μόνο δύο παραδείγματα όμοιων σε μέγεθος άγγεϊων με το ίδιο σχήμα μπορούμε να παραθέσουμε: το ένα βρέθηκε στις ανασκαφές του κ. Κ. Ρωμαιού στα Βούρβουρα⁵, είναι περίπου όμοιο στο μέγεθος και σύγχρονο με το άγγεϊο τής Καβάλας. Το άλλο βρίσκεται στο Μουσείο Νεαπόλεως⁶. Οι διπλές λαβές και των δύο άγγεϊων ανήκουν στον ίδιο τύπο μ' εκείνες του περιγραφόμενου, χωρίς όμως και να είναι έντελώς όμοιες.

Η μοναδική λαβή του άγγεϊου άποτελείται από δύο σκέλη, που ξεφυτρώνουν από τον ώμο ένωμένα, μετά διχάζονται κι' όταν πλησιάζουν στο χείλος άποχωρίζονται και, καμ-

1. Άριθ. Εόρ. Μουσείου Καβάλας 1937π.

2. Για το Ίερό τής Παρθένου βλ. Γ. Μπακαλάκη, Νεάπολις-Χριστούπολις-Καβάλα, Α.Ε. 1936 σ. 1-37. Άνασκαφαι έν Καβάλα, Π.Α.Ε. 1937, σ. 75-81 και Α.Ε. 1938 «Έκ του Ίερού τής Παρθένου» καθώς και τις εκθέσεις του Δ. Λαζαρίδη στο Α.Δ. 16 (1960) και 17 (1961/62).

3. Beazley, ARV², I σ. L.

4. Εύχαριστώ θερμά τον Sir John Beazley για την καλωσύνη που είχε να μου γράψη και να επιβεβαιώση την υπόθεσή μου σχετικά με το σχήμα του άγγεϊου και την άπόδοσή του στον ζ. Lounge G 433 (βλ. ARV² Addenda, I, 1961) και την Έφορο Άρχαιοτήτων δ. Βαρβάρα Φιλιππάκη για το ένδιαφέρον της.

5. Άριθ. Εόρ. Έθν. Μουσείου 19477. Έργον Α.Ε. 1955, σ. 85.

6. “Very big mug shape VIII” το άποκαλεί ο Sir J. Beazley με την πληροφορία ότι υπάρχει μιά φωτογραφία στο Sommer άρ. 11024, I, 14, με άλλα άγγεϊα μαζί. Στις σημειώσεις του δέν έχει διαστάσεις άλλα μόνο την λέξη “huge” που δηλώνει το μέγεθος.

πτόμενα πρὸς διαφορετικές κατευθύνσεις, συναντοῦν τὸ χεῖλος (Πί ν. 45β). Τὰ σκέλη τῆς λαβῆς δὲν εἶναι κυλινδρικά ἀλλὰ σχηματίζονται ἀπὸ τέσσερις ἐπίπεδες ἐπιφάνειες, πὺξ ξεχωρίζουν ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ ἰσχυρὲς ἀκμές, ὅπως στὶς μεταλλικὲς οἰνοχόες ⁷. Ἡ μίμηση ὅμως μεταλλικοῦ προτύπου δὲν εἶναι κάτι τὸ σπάνιο, ἰδιαίτερα αὐτὴ τὴν ἐποχή, πὺξ ἡ παραγωγὴ μεγάλων μεταλλικῶν ἀγγείων εἶναι πολὺ ἀξιόλογη.

Ἐπὸ τις τέσσερις ἐπιφάνειες διακοσμοῦνται μόνον οἱ τρεῖς ἐξωτερικὲς καὶ μὲ διαφορετικὸ τρόπο ἢ κάθε μιὰ. Ἡ μιὰ στολίζεται μὲ ἀνθέμια τοποθετημένα κατὰ ζεύγη, ἀντικρυστά, ὥστε νὰ σχηματίζουν ρόμβους, ἢ δευτέρη ἀπὸ τριπλᾶ ἐπάλληλα φύλλα ἐλίᾶς καὶ ἢ τρίτη ἀπὸ μονὰ ἀνθέμια πὺξ ἐνώνονται μεταξὺ τους μὲ ἔλικες. Τὰ ἀνθέμια εἶναι ἐπτάφύλλα ἢ ὀκτάφύλλα χωρὶς ἐπιμέλεια ζωγραφισμένα. Στὶς ἐπιφάνειες πὺξ στολίζονται μὲ τὰ μονὰ ἀνθέμια ὑπάρχουν κουκκίδες στὰ ἀνάμεσά τους κενά. Τὰ ἄκρα τῶν σκελῶν στὰ σημεῖα πὺξ ἀγγίζονται τὸ χεῖλος στολίζονται μ' ἓνα ρόδακα πὺξ περιβάλλεται ἀπὸ ἰωνικὸ κυμάτιο. Τὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ χεῖλους στολίζει ἰωνικὸ κυμάτιο μὲ μελανὸ πυρήνα καὶ διπλὸ περίγραμμα, τύπο συνηθισμένο σ' αὐτὴ τὴν ἐποχή, ἐνῶ τὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ περιβάλλεται ἀπὸ ἓνα ἀνάγλυφο κορδόνι, πὺξ τονίζει ἔτσι περισσότερο τὸν διαχωρισμὸ μεταξὺ λαιμοῦ καὶ ὤμου τοῦ ἀγγείου. Τὸ ἀνάγλυφο κορδόνι συνηθίζεται σὰν διακοσμητικὸ στοιχεῖο στὶς οἰνοχόες τύπου VIII αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ⁸ (Πί ν. 45γ) καὶ τοῦτο εἶναι ἓνα στοιχεῖο πὺξ ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου.

Ἡ διακόσμηση μὲ ἀνθέμια συνεχιζόταν ὡς ἓνα σημεῖο καὶ στὸν ὤμο τοῦ ἀγγείου. Σὲ ἓνα μικρὸ τμήμα πὺξ σώθηκε, βλέπουμε ἐναλλάξ τοποθετημένα κατὰ ἀντίθετη φορὰ ἀνθέμια. Εἶναι μεγαλύτερα ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν λαβῶν ἀλλὰ κι' αὐτὰ μὲ βιασύνη ζωγραφισμένα: ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων τους κυμαίνεται ἀπὸ 6-8. Πῶς ἦταν διακοσμημένο τὸ ὑπόλοιπο σῶμα;

Ἐν καὶ σ' αὐτὸ ἀκολουθοῦσε τὶς οἰνοχόες θὰ πρέπει ἢ ἐπιφάνεια τοῦ σώματος νὰ εἶχε ἀυλακώσεις ἢ νὰ ἦταν ἐντελῶς ἀδιακόσμητη. Ὁ ζωγράφος ὅμως, πὺξ φαίνεται ὅτι ἀγαπάει τὸ ὑπερβολικὸ στόλισμα, εἶναι πιθανὸν νὰ ἀκολούθησε τὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς τοῦ πὺξ ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἓνα σημαντικὸ ἀριθμὸ παραστολισμένων ἀγγείων καὶ ἴσως στὸ ἐπάνω μέρος νὰ εἶχε παράσταση καὶ τὸ κάτω νὰ τελείωνε λειῶ ⁹ ἢ νὰ εἶχε ἐπάνω ζώνη μὲ παραστάσεις καὶ νὰ τελείωνε πρὸς τὰ κάτω μὲ ἀυλακώσεις ¹⁰. Καμιὰ ὅμως ὑπόθεση δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτῆ σοβαρά, μιὰ καὶ δὲ βρέθηκε κανένα ἄλλο κομμάτι τοῦ ἀγγείου.

Στὴ σύνθεση τοῦ λαιμοῦ ἔχουμε παράταξη διονυσιακῶν μορφῶν κατὰ ζεύγη (σάτυρος-μαινάδα) (Σ χ ἔ δ. 1), ἐπειδὴ ὅμως λείπει μεγάλο μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ μάλιστα τὸ τμήμα ἐκεῖνο πὺξ εἶναι ἀπέναντι στὴ λαβή, πὺξ λογικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ περιέχῃ τὸ κέντρο τῆς ὅλης σύνθεσης, δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε ἱκανοποιητικὰ γιὰ ἄξονα τῆς παράστασης καὶ γιὰ καταμερισμὸ τῶν μορφῶν. Γι' αὐτὸ καὶ ἢ ἀπώλειά του εἶναι σημαντική, γιὰτὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς ἦταν τὸ κρίσιμο σημεῖο.

Περιγράφοντας ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ (Πί ν. 48α καὶ 46β), ἀρχίζουμε ἀπὸ τὴν

7. B. Filow, Die grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien, εἰκ. 84.

8. B. Filow, ἔ.ἀ. εἰκ. 100.

9. Κρατήρας ἀρ. 3240 Νεαπόλεως ζ. τοῦ Προνόμου. Pfuhl εἰκ. 575.

10. Κρατήρας 249725 Νέας Ἐόρκης. Richter-Hall πί ν. 171, 128.

Σχέδ. 1. Λαιμός της οινόχης 1937 του Μουσείου Καβάλας (Σχέδιο 'Α. Παπαηλιοπούλου)

κύπως απομονωμένη από τις υπόλοιπες μορφές μαινάδα που βυθισμένη στον έαυτό της είναι κυριολεκτικά «ένθεος». Έχει αφήσει το θύρσο της πολύ μπροστά και ρίχνοντας τον έαυτό της άγρια προς τα πίσω κάνει να κυλάει πάνω στο άβρο κορμί της ο διάφανος πέπλος που με άπειρες λεπτές ανάγλυφες γραμμές αποδίδεται το στροβίλισμά του, χάρη στη δεξιοτεχνία του ζωγράφου. Το λαιμό της στολίζει περιδέрайο δηλωμένο με λευκό επίθετο χρώμα και τις άκρες του πέπλου της στολίζουν άνθημα με ανάγλυφες πινελιές σχεδιασμένα.

Ο σάτυρος που ακολουθεί (Πί ν. 48α και 47β) έχει, αντίθετα από την προηγούμενη μαινάδα, το κορμί και το κεφάλι του προς τα εμπρός στραμμένο και όλη του ή φορά τείνει προς τα δεξιά, προς το χαμένο κέντρο του άγγελου. Η ζωνηρή του κίνηση δηλώνεται με το υπερβολικά τεντωμένο δεξί του πόδι και το λύγισμα του άλλου από την άλλη μεριά, ή σχεδίαση των σκελών του σε διαφορετικό επίπεδο και ή ελαφριά $\frac{3}{4}$ στροφή του κορμιού δίνει πλαστικότητα και βάθος στην παράστασή του. Χαρακτηριστικός για τον ζωγράφο, είναι ο σφριγηλός τρόπος με τον οποίο αποδίδει το σώμα του σατύρου. Γεμάτο ζωή και πλαστικότητα, δυνατό, χωρίς να έχη τίποτα το ζωώδες. Οί μυϊκές λεπτομέρειες τονίζονται με μελανές γραμμές, που οί περισσότερες είναι ανάγλυφες, καθώς και ή γραμμή του στήθους που με την καμπυλότητά της δηλώνει και τή γραμμή των μαστών. Η απόδοση του τριχώματος του στήθους είναι χαρακτηριστική για την αναγνώριση του ζωγράφου. Λεπτές γραμμές, ανάγλυφες και άλλες, με άραιωμένο γάνωμα τονίζουν τις λεπτομέρειες τής κοιλιᾶς. Ο σάτυρος είναι φαλακρός, το μέτωπό του φαίνεται πλατύ και ύψηλο γιατί δεν στεφανώνεται με μαλλιά, αλλά ή γραμμή του συνεχίζει την κυρτή γραμμή του κρανίου. Το φρύδι δηλώνεται με δυνατή καμπύλη γραμμή που κατευθύνεται προς τα κάτω. Τα μαλλιά και τα γένεια του αποδίδονται, όπως και τής μαινάδας προηγουμένως, με άραιες παχιές πινελιές. Η σιμή του μύτη, τα μισανοιγμένα χείλη του, ίσως και ή ματιά του, είναι τα στοιχεία εκείνα που απεικονίζουν τα φυσικά αίσθηματά που τον πλημμυρίζουν. Τα μόνα καθαρά ζωώδη υπολείμματα στην παράστασή του είναι τα μυτερά ύψωμένα προς τα πάνω αυτιά και ή ουρά. Στο δεξί του χέρι κρατάει διαγώνια προς το σώμα του το θύρσο, ενώ πάνω στο άριστερό του άπλώνεται ένα δέρμα πάνθηρα.

Η δεύτερη μαινάδα (Πί ν. 48β και 46α) κραδαίνει με το δεξί της χέρι μάχαιρα¹¹ και συνεπαρμένη κι' αυτή από το «ένθεο μένος» ρίχνει το σώμα και το κεφάλι προς τα πίσω. Τα μαλλιά της φιδίσια κυλάνε πάνω στους ώμους, ενώ το στεφάνωμα του κεφαλιού με κισσό άπλως υποδηλώνεται με τέσσερα φύλλα. Ο διάφανος πέπλος με το πλούσιο απόπτυγμα κολπώνεται, συστρέφεται, ανεμίζεται, χωρίς καθόλου να κρύβη το περίγραμμα του κορμιού και των ποδιών. Οί παρυφές του πέπλου στολίζονται πάλι με άνθημα. Στο άριστερό της χέρι άπλώνεται το δέρμα ενός κατσικιού, που το τεμαχισμένο μισό του σώματός του κρατεί¹². Τα δυο φυτά που ξεφυτρώνουν από το έδαφος γεμίζουν το κενό διάστημα ως τον επόμενο σάτυρο και συγχρόνως υποδηλώνουν το τοπίο. Ο δεύ-

11. Για τή μάχαιρα και τή χρήση της, βλ. Antike Kunst, 1964, I.G. Roux, Meurtre dans un sanctuaire sur l'amphore de Panajuriste σ. 34 κ.έ.

12. Τα τεμαχισμένα ζώα δεν είναι πολύ συνηθισμένο να παριστάνονται, συνήθως οί Μαινάδες φέρουν όλόκληρα ζώα. Η παράσταση του σφαγμένου ζώου ίσως ύπαινίσσεται τήν άμοφαγία που ήταν μερικές φορές μέρος τής τελετουργίας.

τερος σάτυρος (Π ί ν. 48β και 46γ) στρέφει τὸ κορμί του ἀντίθετα ἀπὸ τὸν πρῶτο, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀλλάξῃ ἢ φορὰ του, λυγίζει τὸ δεξί του πόδι καὶ κλίνει τὸ κεφάλι πρὸς τὰ κάτω δίνοντας στὸ πρόσωπό του μιὰ ἔκφραση περισσότερο συνεπαρμένη καὶ κλεισμένη στὸν ἑαυτὸ της. Τὸ πλάσιμο τοῦ κορμιοῦ παραμένει τὸ ἴδιο, μὲ τὴ διαφορά ὅτι τονίζονται πιὸ ἀδύνατα οἱ μυϊκὲς λεπτομέρειες καὶ οἱ ἔντονες ἀνάγλυφες γραμμὲς εἶναι λιγότερες. Στὸ δεξί του χέρι κρατᾷ ἓνα κλαδί, στὸ ἀριστερὸ εἶναι τυλιγμένο ἓνα φίδι. Ἐδῶ διακόπτεται ἡ παράσταση, ἐφόσον λείπει τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ λαιμοῦ.

Ξαναβρίσκουμε ἓνα μέρος τῆς σύνθεσης ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τῆς λαβῆς. Ἐδῶ ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι διαφορετικὴ. Εἶναι ἤρεμη ἢ τουλάχιστον ἡ ὁποιαδήποτε ζωηρότητά της βρίσκεται σὲ ὑπολανθάνουσα κατάσταση. Ἄν αὐτὸ πού τὴ διακρίνει δὲν εἶναι ἀτέλεια, ὅπως ὅποτε εἶναι ἀδιαφορία γιὰ τὶς σχεδιαστικὲς λεπτομέρειες. Ἡ πρώτη μαινάδα ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ (Π ί ν. 49α καὶ 47α) μὲ τὴν κίνησή της φαίνεται σὰ νὰ θέλῃ νὰ ξεφύγῃ. Ὁ σύντροφός της πού θὰ προκάλεσε τὴν κίνηση αὐτὴ δὲν ἔχει σωθῆ. Ἐντελῶς ἄτονα ἀποδίδονται οἱ πτυχῆς τοῦ πέπλου της χωρὶς νὰ παύουν νὰ ἔχουν ἀναμνήσεις τῆς προηγούμενης δεξιοτεχνίας. Λείπει τὸ μεσαῖο τμήμα τοῦ σώματος πού θὰ μᾶς βοήθουσε περισσότερο. Τὸ πρόσωπό της σοβαρὸ, προσηλωμένο τὸ βλέμμα στὸν σύντροφό της, δὲν εἶναι καθόλου, ὅπως τῶν προηγούμενων, ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτό, ἀκόμη καὶ ὁ τρόπος πού εἶναι διευθετημένα τὰ μαλλιά της μᾶς δίνουν αὐτὴ τὴν ἤρεμη — καθημερινὴ ἐντύπωση : σχηματίζουν ἓνα μελανὸ ὄγκον πού συγκρατιέται ἀπὸ μιὰ πλατιὰ ταινία, καὶ ξεχωρίζουν φύλλα κισσοῦ. Στὸ δεξί της κρατοῦσε δέσμη ἀπὸ κλαδιὰ πύκου (ἢ δᾶδα)¹³, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ τμήμα πού σώζεται. Μὲ τὸ ἀριστερὸ κρατεῖ θύρσο πού στηρίζεται στὸ ἔδαφος. Πάνω στὸ χέρι εἶναι ἀπλωμένο κι' ἓνα δέρμα κατσικιοῦ, ἡ μόνη ἔνδειξη ὅτι μετέχει σὲ κάτι τελετουργικόν¹⁴. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἔλλειψη ἀναγλύφων περιγραμμάτων καὶ λεπτομερειῶν στὶς μορφῆς αὐτῆς τῆς πλευρᾶς, στοιχεῖο πού τονίζει τὴ διαφορά στὴν ἐκτέλεση τοῦ θέματος ἀνάμεσα στὰ δύο τμήματα πού σώθηκαν.

Ἀκολουθεῖ ἓνας παπποσειληνός (Π ί ν. 49α), ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ κατάστικτο μὲ λευκὲς κουκκίδες σῶμα του. Τὸ κεφάλι καὶ τὸ πάνω μέρος τοῦ κορμιοῦ δὲν σώζεται. Σκύβοντας μόλις πού στέκεται πάνω σὲ δυὸ βακτηρίες. Στὸ ἀριστερὸ του χέρι κρέμεται δέρμα πᾶνθηρα καὶ φαίνεται κάτι νὰ λήῃ στὴ μαινάδα πού βρίσκεται ἀπέναντί του καὶ τὸν ἀκούει ἤρεμη σὲ μιὰ στάση ἀναπαυτικὴ (Π ί ν. 49β), στηριγμένη μὲ τὸ δεξί της χέρι πάνω στὸ θύρσο, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ ἀκουμπᾷ πάνω στὸ μηρό. Φορεῖ πάνω ἀπὸ τὸν πέπλο τὴ νεβρίδα καὶ ἡ ὅλη στάση της θυμίζει μορφῆς ἀπὸ τὰ σύγχρονα μὲ τὸ ἀγγεῖο ψηφισματικὰ ἀνάγλυφα. Τὸ πρόσωπό της ἤρεμο ἀτενίζει τὸν σάτυρο. Τὰ μαλλιά της συγκρατοῦνται μὲ ταινίες. Τὰ περιγράμματα τῶν δακτύλων τῶν χεριῶν της καὶ οἱ παρυφῆς τοῦ πέπλου της ἀποδίδονται μὲ ἐντονότερες καὶ πλατύτερες πινελιές.

Τὸ ἀνάγλυφο κορδόνι, τέλος, στὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ, δίνει βάθος στὴν ὅλη σύνθεση, μὲ τὸ νὰ δημιουργῆ τὴν ἐντύπωση, ὅτι οἱ εἰκονιζόμενες μορφῆς βρίσκονται πιὸ μέσα ἀπ' αὐτό.

Τὸ ἀγγεῖο τῆς Καβάλας εἶναι τὸ νεώτερον ἀπὸ τὰ ἑπτὰ ἀγγεῖα πού ἀποδίδονται στὸν

13. Βλ. AJA, 1939 σ. 618 Beazley, Prometheus Fire-Lighter.

14. Γιὰ τὸ ντύσιμο τῶν Μαινάδων καὶ γιὰ τὰ ἀντικείμενα πού κρατοῦν, ἀρκετὲς πληροφορίες δίνει ἡ L. B. Lawler στὸ ἄρθρο της Maenades, βλ. *Memoirs of the American Academy in Rome*, 1927.

ζωγράφο Louvre G 433¹⁵. Τα νεώτερα έργα ενός καλλιτέχνη που ανήκει στο τέλος μιᾶς περιόδου, συνήθως έχουν στοιχεῖα τόσο τῆς προηγούμενης, ὅσο και τῆς ἐπόμενης περιόδου. Ὁ ζωγράφος μας ἀκολουθεῖ τὴν παράδοση τοῦ ζωγράφου τοῦ Δίνου, ἀλλὰ δὲν ἀνήκει στὸν ἄμεσο κύκλο του. Πλησιάζει περισσότερο στὸ ζωγράφο τοῦ Προνόμου. Ἡ οἰνοχόη τῆς Καβάλας συγκρινόμενη μὲ τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα τοῦ ζωγράφου G 433 ἢ μ' ἐκεῖνα ποὺ πλησιάζουν στὴν τεχνοτροπία του εἶναι τὸ καλύτερο δείγμα τῆς ἐργασίας του. Τὰ ἄλλα ἀγγεῖα δὲν μποροῦν νὰ σχετισθοῦν ἄμεσα μὲ τὴν οἰνοχόη, ὥστόσο μποροῦμε νὰ ἐπισημάνουμε ὁμοιότητες τόσο στὶς ἐπὶ μέρους λεπτομέρειες, ὅσο καὶ γενικὰ στὴν ἐκτέλεση τῶν θεμάτων.

Ἡ πελίκη Louvre G433, παρ' ὅλο ποὺ εἶναι τὸ παλιότερο ἔργο τοῦ ζωγράφου, ἔχει πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα μὲ τὴν οἰνοχόη τῆς Καβάλας. Βέβαια ἡ συντηρητικότητα στὴν πελίκη τοῦ Λούβρου εἶναι ἀκόμη φανερὴ στὰ περιγράμματα, στὴν ἀπόδοση τῶν πτυχῶν καὶ γενικὰ στὴν τοποθέτηση τῆς παράστασης καὶ στὴν παραπληρωματικὴ διακόσμηση. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ σάτυρος τοῦ ἀγγείου μας (Πί ν. 48α) ἔχει ζωγραφιστῆ ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι ποὺ ἔκανε τὸν σάτυρο τῆς πελίκης (Πί ν. 50β) καὶ ἡ μαινάδα (Πί ν. 49α) ἔχει πολλές ὁμοιότητες στὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου μὲ τὸν Διόνυσο (Πί ν. 50α). Ἡ διαφάνεια τοῦ ὑφάσματος εἶναι κάτι ποὺ δὲν τὸ βλέπουμε στὴν πελίκη, ἀλλὰ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι ἓνα στοιχεῖο νεωτεριστικό. Ἡ πτυχολογία ὅμως τῶν μαινάδων τῆς Καβάλας (Πί ν. 49 α-β) ἔχει πολλές ἀναλογίες μὲ ἐκείνην τῆς μαινάδας τοῦ Λούβρου (Πί ν. 50γ).

Ἡ κίνηση καὶ γενικὰ τὸ στήσιμο τῆς παράστασης τῶν σατύρων στὸν κωδωνόσχημο κρατήρα τοῦ Yale ἀρ. 129¹⁶ θυμίζει τοὺς δικούς μας σατύρους μ' ὅλο ποὺ ἔχει κάτι τὸ συγκρατημένο. Μὲ τὸ ζωγράφο τοῦ Προνόμου ὑπάρχει στενότερη σχέση ἀφοῦ ἔχουμε τὴν περίπτωση τοῦ κωδωνόσχημου κρατήρα ἀρ. 2642 τοῦ Βερολίνου¹⁷. Ἀλλὰ καὶ ἡ λήκυθος τοῦ ἴδιου ἀρ. 4906 τοῦ Βερολίνου¹⁸, ιδιαίτερα τὰ διακοσμητικὰ ἀνθέμια πάνω στὶς παρυφές τοῦ ρούχου θυμίζουν τὰ στολίδια τῶν πέπλων τῶν μαινάδων. Οἱ μαινάδες τῆς ὕδρας τῆς Villa Giulia¹⁹ συγγενεῦουν μὲ τὶς δικές μας, ἀλλὰ ἡ ποιότητα τῆς ἐργασίας εἶναι κατώτερη, ἡ κίνηση τῶν ἀνδρῶν ποὺ πολεμοῦν τὶς Ἀμαζόνες στὴν πελίκη ἀρ. 2625 τοῦ Βερολίνου²⁰ καὶ ἡ διάπλαση τῶν σωμάτων τους θυμίζει τοὺς σατύρους τῆς οἰνοχόης.

Ἀκόμα, ὑπάρχουν δύο ἀγγεῖα ποὺ δὲν συγκαταλέγονται στὰ ἔργα τοῦ ζωγράφου, μποροῦμε ὅμως νὰ ἐπισημάνουμε σ' αὐτὰ συγγενικὰ στοιχεῖα μὲ τὴν οἰνοχόη τῆς Καβάλας. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ πελίκη τῆς Δρέσδης ἀρ. zn1706²¹, ποὺ παρουσιάζει ὁμοιότητα στὴν πτυχολογία, καὶ τὸ δεύτερο εἶναι ὁ κρατήρας μὲ τὶς ἐλικοειδεῖς λαβές τῆς Ferrara T. 136 nr²², ποὺ θυμίζει κάτι ἀπὸ τὸ ἀγγεῖο μας, ιδιαίτερα στὴν ἐπεξεργασία τοῦ θέματος.

15. Beazley ARV², σ. 1342-1343 καὶ Addenda σ. 1691.

16. ARV², σ. 1342. AJA 1939, σ. 627 εἰκ. 6.

17. ARV², σ. 1342. A.Z. 1855, πίν. 4.

18. ARV², σ. 1336. W. Hahland, Vasen um Meidias, πίν. 11 α-β.

19. ARV², σ. 1343. A.A. 1940, σ. 492 εἰκ. 39.

20. ARV², σ. 1343. Furtwängler, Sab. πίν. 66.

21. ARV², σ. 851. W. Hahland ἔ.ἀ. πίν. 15α. Στὸ ARV² δὲν ἀναφέρεται, παρ' ὅλο ποὺ ἡ τεχνοτροπία τῆς πλησιάζει σ' ἐκείνην τοῦ ζ. τοῦ Louvre G433.

22. Riv. Arch. 4 (1955), σ. 97 κ.έ.

Ἡ ἐξαιρετική ἐμφάνιση τῶν μαινάδων προϋποθέτει ἕνα πλησίασμα στο κλασσικό ὕφος. Ἡ λαμπρή καὶ πλούσια πτυχολογία καὶ οἱ ἤχηρὲς κινήσεις τοῦ σώματος μᾶς ὀδηγοῦν πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς καὶ ὠρισμένοι μεμονωμένοι μανιερισμοὶ δείχνουν, ὅτι ἡ οὐσιαστική κλασσική βαθμίδα ἔχει περάσει. Ὁ ρυθμὸς τῶν μορφῶν πλησιάζει σ' ἐκεῖνον τῶν θωρακείων τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης καὶ τοῦ μνημείου τῶν Νηρηίδων, ἀλλὰ εἶναι κάπως μαλακώτερος. Τὰ μνημεῖα αὐτὰ εἶναι στὴν κατασκευὴ τους, ἀπὸ πνευματικὴ ἄποψη, πιὸ καθαρὰ, πιὸ ἐνεργητικά, ἐνῶ οἱ γεμάτες πάθος μορφές τοῦ ἀγγείου κρῦβουν μιὰ χαλάρωση. Ἀκόμη, βλέποντας τὶς μαινάδες, σκεφτόμαστε ἐκεῖνη τὴν ὁμάδα ἀπὸ νεοαττικὰ ἀνάγλυφα μαινάδων ποὺ συχνὰ ἐπαναλήφθηκαν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους καὶ προέρχονται ἀπὸ τὸ χαμένο πρωτότυπο ἔργο τοῦ Καλλιμάχου ποὺ ἦταν παλιότερο ἀπὸ τὸ θωρακεῖο τῆς Νίκης. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διακρίνουμε τὴ συγγένεια τῶν μαινάδων τοῦ ἀγγείου καὶ τῶν ἀναγλύφων· ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὁμοιότητα τῆς χιμαιροφόνου μὲ τὴν μαινάδα ποὺ κρατεῖ μάχαιρα²³. Δὲ χρειάζεται νὰ ἐξετάσουμε τὶς ὁμοιότητες, σημαντικώτερο εἶναι νὰ ξεχωρίσουμε τὴ διαφορὰ καλλιτεχνικῆς ἀντιλήψεως καὶ ἐκτελέσεως. Στὴ μαινάδα τῆς οἰνοχόης ἡ δυσαρμονία στὶς κινήσεις δηλώνει τὸ ὑπερβολικὸ διονυσιακὸ πάθος, ἐνῶ στὸ ἀνάγλυφο εἶναι μιὰ κραυγαλέα κίνηση πάνω στὸ μάρμαρο ποὺ τῆς λείπει τὸ ἐσωτερικὸ «κατέχεσθαι». Μέσα στὴ δεκαετία 400-390 π.Χ. ἀνήκει τὸ ἀγγεῖο. Νὰ προχωρήσουμε πιὸ κάτω δὲν εἶναι δυνατό, γιατί γρήγορα ἐμφανίζονται τὰ πρῶτα σημεῖα μιᾶς διαφοροποίησης τοῦ ὕφους τῶν πτυχῶν, ποὺ δὲν ὑπάρχει στὶς μαινάδες μας. Τὸ ἀνάγλυφο περίγραμμα εἶναι ἀκόμη ἕνα στοιχεῖο γιὰ τὴ χρονολόγηση, ποὺ τὴν ἐπιβεβαιώνει καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς παράστασης. Συγκρίνοντας τὴν παλαιότερη κατὰ τρεῖς δεκαετίες στάμνο²⁴ τῶν μαινάδων τοῦ ζωγράφου τοῦ Δίνου καὶ τὸν κρατήρα²⁵ μὲ τὶς ἑλικοειδεῖς λαβές τοῦ ἴδιου, αἰσθανόμαστε ὅτι συνέβη στὶς παραστάσεις ἡ ἴδια κλιμάκωση πρὸς τὰ πάνω, ποὺ ὑπάρχει στὴ σύλληψη τοῦ διονυσιακοῦ ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ στὸν Εὐριπίδη. Ἀργότερα ἔρχονται νέα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα στὸ θέμα, περισσότερο αἰσθησιακὰ καὶ ἄβρὰ σὰν αὐτὰ ποὺ βρίσκουμε στὴ Μαινάδα τοῦ Σκόπα.

Τὰ διονυσιακὰ θέματα εἶναι πολὺ ἀγαπητὰ στοὺς ἀγγειογράφους ὄλων τῶν ρυθμῶν, ἢ ἀπεικόνισή τους ὅμως, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ, ἔχει κάθε φορά μιὰ διαφορετικὴ πνευματικὴ καὶ τεχνοτροπικὴ ὕφή. Αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει τὸ ζωγράφο μας δὲν εἶναι ἡ πρωτοτυπία τοῦ θέματος, ἀλλὰ ὁ τρόπος ποὺ τὸ ἀποδίδει. Ἡ ζωντάνια τῶν κινήσεων, οἱ κυριαρχούμενες ἀπὸ τὸ διονυσιακὸ πάθος μορφές, ἀκόμα καὶ οἱ φαινομενικὰ ἤρεμες ἀπ' αὐτές, δὲν εἶναι παρὰ τὸ φανέρωμα τῆς δύναμης τοῦ Διονύσου, ποὺ κυρίευνε τοὺς ἀνθρώπους τῆς μετακλασσικῆς ἐποχῆς καὶ φθάνει σ' ἐμᾶς μ' αὐτὸν τὸν τρόπο κἀνοντάς μας νὰ νιώσουμε, ὅτι γιὰ τὸν ζωγράφο τοῦ ἀγγείου ὁ διονυσιασμός ἦταν ἔκφραση τῆς ἐσωτερικῆς του κοσμοθεωρίας. Ἐδῶ μᾶς ἀγγίζει ἡ ἴδια δύναμη τοῦ διονυσιακοῦ «εἶναι» ποὺ στὸ δρόμο του μᾶς ὀδηγοῦν οἱ Βάκχες τοῦ Εὐριπίδη.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

23. W. Fuchs, *Die Vorbilder der neuattischen Reliefs*, σ. 73 κ.έ. πίν. 16.

24. Ἄρ. 2419 Μουσείου Νεαπόλεως. Pfuhl, εἰκ. 582.

25. Ἄρ. 283 Μουσείου Bologna. Pfuhl, εἰκ. 581.

ΑΡΧΑΪΚΗ ΚΕΦΑΛΗ ΕΚ ΜΕΓΑΡΙΔΟΣ

(Πί ν. 51 - 53, Σχέδ. 1)

Εἰς παλαιὰ καὶ ἀγνώστου προελεύσεως ἀποκτῆματα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀνήκει ἡ εἰκονιζομένη ἐνταῦθα (Πί ν. 51-53) ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ (Σχ έ δ. 1) (Ἀριθ. Εὐρ. 4509)¹.

Ἡ ἐκ ναξίου μαρμάρου κεφαλὴ ἔχει μέγιστον σφζόμενον ὕψος 0,33 μ. ἔμπροσθεν καὶ 0,35 μ. ὀπίσθεν. Ὑψος προσώπου 0,21 μ. ἀπὸ τῆς σιαγόνος μέχρι τοῦ κεντρικοῦ σημείου τῆς ἐκφύσεως τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς καὶ 0,28 μ. μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς. Πλάτος, κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς γωνίας (κανθοῦς) τῶν ὀφθαλμῶν, 0,108 μ. περίπου (ἡ μεγάλη φθορὰ τοῦ λίθου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο (Πί ν. 53β) δὲν ἐπιτρέπει ἀκριβῆ μέτρησιν), κατὰ τὰς ἐσωτερικὰς 0,042 μ².

Ἡ ρίς, τὰ χεῖλη, ἡ σιαγών, τὰ ὄτα, ὡς καὶ ἡ κόμη δεξιὰ, ἀριστερὰ καὶ κάτω τῶν ὤτων, εἶναι ἀποκεκρουμένα.

Ἡ ἐπιδερμὶς, ἐλάχιστα σφζομένη παρὰ τὰ ὄτα καὶ τὸν λαιμὸν (ὅπου δηλ. ἦτο ὀλιγωτερον ἐκτεθειμένη), ἔχει διαβρωθῆ εἰς τὸ μέτωπον, τὰς παρειάς καὶ εἰς μέρος τοῦ λαιμοῦ.

Ὡσαύτως, ἐκτὸς τῶν μικρῶν φθορῶν ὡς προεκάλεσεν ἡ σκαπάνη ἢ τὸ ἄροτρον (λευκαὶ εἰς τοὺς Πί ν. 51α καὶ 52β), ἀποτετριμμένη εἶναι παλαιόθεν ἡ κόμη εἰς τὸ ὀπίσθεν μέρος τοῦ κρανίου, ὡς καὶ ἄνω τοῦ μετώπου, εἰς τρόπον ὥστε μόλις διακρίνονται αἱ ἀπολήξεις τῆς ἀδρομερῶς εἰργασμένης γραμμοειδοῦς κόμης. Καλύτερον σφζεται αὕτη εἰς τὸ ἄνω μέρος, ἰδίως δὲ παρὰ τοὺς κροτάφους. Συνεπεία τῆς ἀποτριβῆς τῆς ἐπιφανείας εἶναι ἀβέβαιον ἂν ἡ ταινία τῆς κόμης, ἐκτεινομένη ὀπίσθεν ἐκ τοῦ ἐνὸς ὠτὸς εἰς τὸ ἕτερον, ἀνήρχετο καὶ ὑπὲρ τὸ μέτωπον.

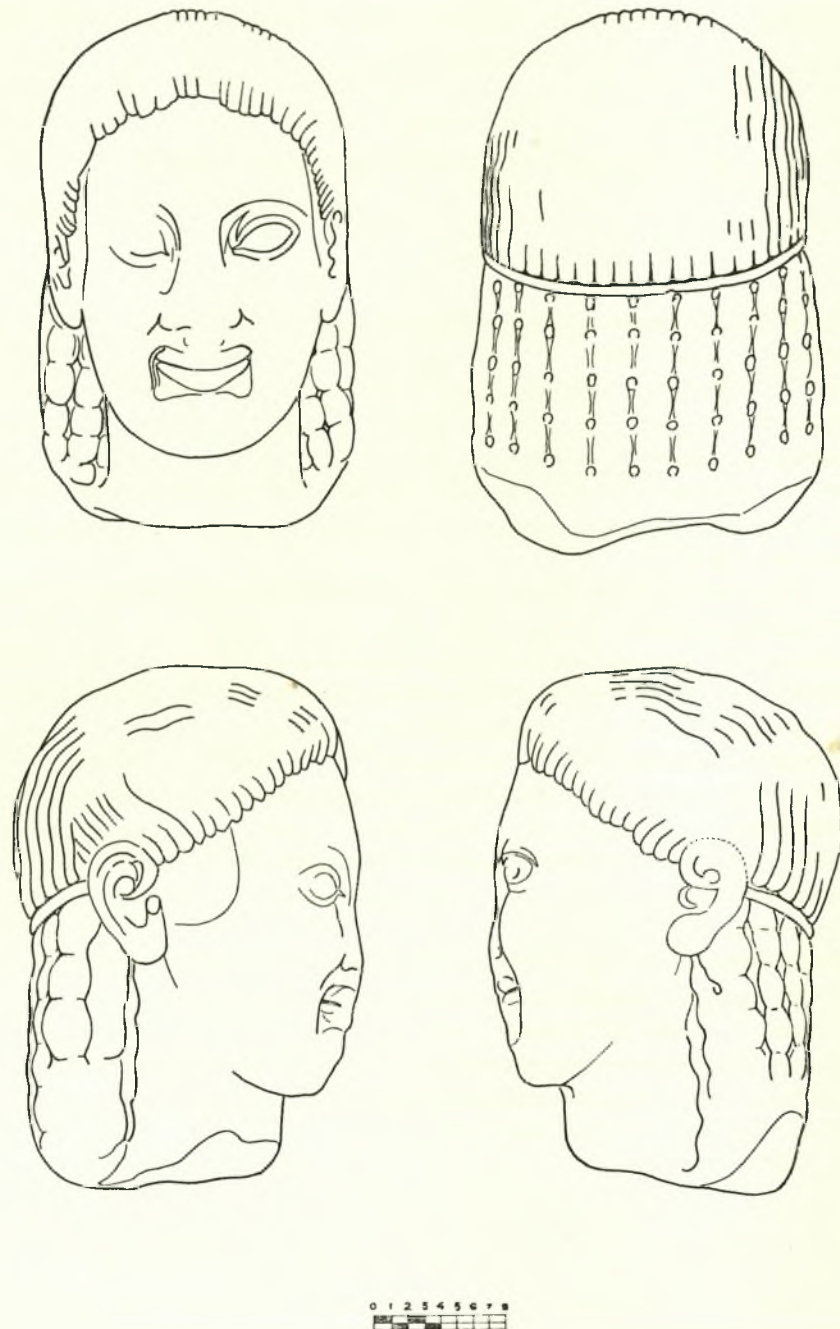
Ἡ κόμη ἀπολήγει ὑπὲρ τὸ ὑψηλὸν μέτωπον εἰς ἔνδεκα τετράδας βοστρυχίσκων (Πί ν. 51α καὶ 52) ἀνὰ πέντε εἰς ἕκαστον ἡμισυ καὶ μίαν εἰς τὸ κέντρον.

Μίαν ἰδέαν τοῦ εἶδους τῆς κόμης εἰς τὸ ἄνωθεν τοῦ μετώπου τμήμα, σχηματίζομεν ἐκ τῆς ἀναλόγου διαμορφώσεως τῆς κόμης π.χ. εἰς τὸν Κοῦρον τῆς Βολομάνδρας, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς αὐτόν, ἕκαστον σύστημα ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς βοστρυχίσκους³.

1. Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Χρήστος Καροῦζος, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζω τὰς θερμότερας εὐχαριστίας μου διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς κεφαλῆς πρὸς δημοσίευσιν, ὡς καὶ διὰ τὰς πολυτίμους ὑποδείξεις του, νομίζει ὅτι αὕτη μετεφέρθη πρὸ ἑτῶν ἐκ Μεγάρων.

2. Παραθέτομεν καὶ μερικὰς ἄλλας μετρήσεις: πλάτος στόματος 0,061 μ. Ὑψος τῆς κόμης ἀπὸ τοῦ κέντρου μέχρι τῆς κορυφῆς 0,073 μ. Ἐκ τοῦ κεντρικοῦ σημείου ἐκφύσεως τῆς κόμης μέχρι τοῦ κέντρου τῶν ὀφθαλμῶν 0,082 μ. Ἐκ τοῦ μέσου τῆς συνδεούσης τὰ κέντρα τῶν ὀφθαλμῶν ὀριζοντίως μέχρι τοῦ μέσου τῆς ὀριζοντίας τῶν χειλέων (καθέτως) 0,08 μ. Ἐκ τῶν χειλέων μέχρι τοῦ πάγωνος κατὰ τὸ κέντρον 0,057 μ. Ὑψος ὠτων, τοῦ δεξιοῦ 0,08 μ., τοῦ ἀριστεροῦ 0,077 μ. (τὸ ἀριστερὸν εἶναι πλατύτερον περὶ τὰ 0,003 μ.).

3. E. Buschor, Frühgriech. Jünglinge εἰκ. 62-63. G. Richter, Kouroi² εἰκ. 213-216.

Σχεδ. 1. Τέσσερες όψεις τής άρχαϊκής κεφαλής του Έθν. Μουσ. άρ. 4509 (Σχέδ. Ά. Παπαηλιοπούλου)

Οί πλόκαμοι τῆς ὀπισθεν μεταξύ τῶν ὄτων καταπιπτούσης κόμης φαίνονται, παρὰ τὴν φθοράν, διάφοροι κατὰ τὸ πάχος, π.χ. οἱ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς εἶναι περισσότερο στενοί, ἰδίως ὁ πρῶτος πρὸς τὸν λαιμὸν, ἐνῶ οἱ τῆς δεξιᾶς εἶναι πλατύτεροι, πρᾶγμα ὅπερ ὀφείλεται εἰς τὴν στροφὴν τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς.

Ἐπίσης ἡ ταινία τῆς κόμης εἶναι χαμηλοτέρα κατὰ 0,02 μ. ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ μέρους καὶ ὠτός, ἢ εἰς τὸ δεξιόν, ὁμοίως ἔνεκα τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς.

Εἴκοσι ἕξ ἑλαφρῶς κυματισταὶ χαρακταὶ γραμμαὶ μετροῦνται εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ κρανίου, ἐνῶ μόνον εἴκοσι τέσσαρες ἀπολήγουν εἰς τὴν ταινίαν.

Ἡ κόμη κάτωθι τῆς ταινίας (Πί ν. 53γ) γίνεται ἀστραγαλοειδῆς, χωριζομένη καθέτως μὲν εἰς ἕνδεκα, ὀριζοντίως δὲ εἰς ἕξ σειράς. Αὕτη φαίνεται ὅτι εἶναι ἀποτετριμμένη, διατηρουμένη καλύτερον εἰς τὰ πλάγια παρὰ εἰς τὸ κέντρον.

Γενικώτερον περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ἐπιφανείας, παρατηρητέον ὅτι τὸ διαβεβρωμένον τμήμα τοῦ προσώπου, ὡς καὶ τὸ ἀντίστοιχον τμήμα τοῦ λαιμοῦ, ἀπέκτησαν χροιάν σκοτεινότεραν ἢ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ προσώπου καὶ τῆς κεφαλῆς, τοῦτο δὲ ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὸ ἥτο ἐκτεθειμένον περισσότερο εἰς ὕδατα ρέοντα ἢ ἐλώδη, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους.

Ἡ διάβρωσις, ἐκτεινομένη καὶ εἰς τὴν ἄνω τοῦ μετώπου κόμην, εἰς ἀμφοτέρα τὰ πτερύγια τῶν ὄτων καὶ τῶν παρ' αὐτὰ πλοκάμων, φαίνεται ἐπίσης φυσικὴ, ὡς ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιδράσεων. Τοιαῦτα διαβρώσεις παρατηροῦνται ὅταν μαρμάρινα ἔργα εἶναι ἐκτεθειμένα εἰς χώρους ἐνθα ἐπικρατεῖ θαλασσία ὑγρασία, ὡς καὶ νότια ρεύματα⁴.

Ἡ διάβρωσις τόσον εἰς τὴν κόμην, ὅσον καὶ εἰς τὰ ὄτα ὑπῆρξεν ἑλαφρά, διότι σύμφωνα μὲ τὴν τεχνοτροπίαν τῆς ἐποχῆς δὲν εἶχον μεγάλην ἔξαρσιν.

Οἱ ἀποκεκρουμένοι ὀφθαλμοί, ρίς, χεῖλη κλπ. δυσχεραίνουν πολὺ τὴν μελέτην καὶ τὴν πραγματικὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἔργου, ἂν προσθέσωμεν μάλιστα εἰς ταῦτα καὶ τὴν ἄγνωστον προέλευσιν τούτου.

Καὶ τὸ νάξιον μάρμαρον εἶναι ἀβεβαία μᾶλλον ἔνδειξις, διότι τὸ μετεχειρίζοντο καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα.

Γενικῶς ἡ κεφαλὴ αὕτη παρουσιάζει ἀρκετάς ἀναλογίας πρὸς ἔργα ἀνήκοντα ἢ ἀναγόμενα εἰς τὸν νησιωτικὸν κύκλον. Εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἐκ τῆς Πάρου Κούρου τοῦ Λούβρου⁵, ἔχομεν τὸν πλησιέστερον συγγενῆ τῆς ἡμετέρας, παρ' ὅλον ὅτι τὸ μέτωπον εἶναι περισσότερο χαμηλόν, ὡς καὶ ἀπαλόν εἰς τὰ περιγράμματα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ὀρθογώνιον καὶ σκληρότερον τῆς ἡμετέρας. Ἄλλη διαφορὰ πρὸς τὸν Κούρον τῆς Πάρου εἶναι, ὅτι εἰς ἐκεῖνον οἱ μικροὶ βόστρυχοι ἐλίσσονται ἐκ τῶν ἄνω (ὑπὸ τὴν ταινίαν) πρὸς τὰ κάτω, ἐνῶ εἰς τὴν παρούσαν ἀποτελοῦν, ὡς ἐλέχθη, μικρὰ ἀκανόνιστα γωνιώδη συστήματα. Παρὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς ἰδίας οἰκογενείας νησιωτῶν καλλιτεχνῶν. Αἱ ὁμοιότητες εἶναι πολὺ σημαντικώτεραι τῶν διαφορῶν καὶ κατ' ἀνάγκην βαρύνουν περισσότερο, δικαιολογοῦσαι τὴν μεταξὺ τῶν δύο σύνδεσιν. Τὸ πάριον ἔργον ἀνήκει εἰς τὴν χρονολογικὴν ομάδα (Melos-group 555-540 π.Χ.), ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ τάσις πρὸς τὸν χαμηλότερον λαιμὸν καὶ τὸ περισσότερο τετράγωνον τοῦ ὄλου προσώπου παρατηροῦνται γενικώτερον.

4. Οἱ γλύπται ὑποστηρίζουν τὴν ἄποψιν ταύτην καὶ ἰδίᾳ προκειμένου περὶ τοῦ ναξίου μαρμάρου.

5. Πρβλ. Alscher 11/1 εἰκ. 31d. E. Buschor, Frühgriech. Jünglinge, εἰκ. 142-143. G. Richter, Kouroi², εἰκ. 356-358.

Ἐνταῦθα παρατηρητέον, ὅτι ὠρισμένα στοιχεῖα τῆς ἡμετέρας κεφαλῆς γεννοῦν τὴν σκέψιν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀνήκη εἰς Σφιγγα. Τοιαῦτα εἶναι, ἡ μικρὰ στροφή τῆς κεφαλῆς πρὸς δεξιὰ, τὸ ὀλίγον πλατύτερον τῆς ἀριστερᾶς παρεϊᾶς (0,005 μ.), ἐπίσης δὲ καὶ τὸ ἀμυγδαλοειδές καὶ στενόμακρον τοῦ λοξῶς πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ προσώπου κειμένου ὀφθαλμοῦ αὐτῆς.

Τὴν στροφήν καὶ ποιὰν τινα κλίσιν πρὸς τὰ κάτω βεβαιώνουν καὶ ἡ διάταξις τῶν ἐπὶ τῶν ὤμων πιπτόντων πλοκάμων, ὅσον ἐπιτρέπει νὰ κρίνωμεν ἢ διατήρησις αὐτῶν, ἢ ἀνάλογος μὲ τὴν διαφορὰν τῶν παρεϊῶν διαφορὰ εἰς τὰ ὦτα, ὁ χαμηλότερον τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ τοποθετούμενος δεξιός. Τέλος, καὶ ἡ ἀδρομερῆς ἐργασία τῆς κόμης τοῦ κρανίου, ἡ ὁποία, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της, ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἦτο ὀρατὴ, δύνανται νὰ ἐνισχύσουν τὴν περὶ Σφιγγὸς ἄποψιν.

Καὶ εἰς ἄλλα παραδείγματα σφωζομένων Σφιγγῶν ἔχομεν, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρομοίαν εἰκόνα⁶.

Παρὰ ταῦτα ἡ ἐρμηνεία τῆς κεφαλῆς ὡς Σφιγγὸς δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀσφαλῆς, διότι καὶ εἰς κεφαλᾶς Κούρων, αἵτινες ἐκφεύγουσι τοῦ καθαρῶς μετωπικοῦ ἄξονος, εἶναι φυσικὸν νὰ παρουσιάζωνται ἀνάλογα χαρακτηριστικά.

Ἐξεταστέον νῦν εἰς ποῖον ἐργαστηριακὸν κύκλον ἀνήκει ἡ δημοσιευομένη κεφαλὴ.

Ἐκ τῆς γενικῆς περιγραφῆς καὶ ἐκ τῆς παρακολουθήσεως ὠρισμένων λεπτομερειῶν αὐτῆς, φαίνεται ὅτι αὕτη εὐρίσκεται χρονολογικῶς πλησίον τῶν ἀκολουθῶν κεφαλῶν:

- 1) τοῦ εἰς Λοῦβρον Κούρου τῆς Πάρου⁷,
- 2) τῆς Δήλου⁸,
- 3) τῆς Αἰγίνης⁹,
- 4) τῆς Δήλου¹⁰,
- 5) τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Ἀριθ. 4489)¹¹.

Εἰς τὴν δμάδα αὐτὴν τὰ κύρια χαρακτηριστικά εἶναι νησιωτικὴ προέλευσις, νησιωτικὸν μάρμαρον, γενικῶς μαλακὰ περιγράμματα τοῦ προσώπου, τὰ ὁποῖα ἀπέχουν τόσον τῶν χαλαρωτέρων ἄτινα χαρακτηρίζουν σαμιακὰ ἔργα, ὅσον καὶ τῶν ἀττικῶν, ἄτινα διακρίνονται διὰ τὴν στερεότητα καὶ τὴν κάπως διάφορον δομὴν.

Τὸ γενικὸν σχῆμα τοῦ προσώπου τείνει, βοηθοῦντος καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κόμης, μᾶλλον πρὸς τὸ ὠσειδές, ἀλλὰ μὲ πεπλατυσμένην μᾶλλον τὴν κάτω γνάθον.

Ἐναλογίαν ἐπίσης μὲ τὴν δμάδα αὐτὴν παρουσιάζει ἡ μᾶλλον χαμηλὴ τοποθέτησις

6. Πρβλ. Σφιγξ ἐξ Αἰγίνης εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον, ἀριθ. 1939. Furtwängler, Aegina, σελ. 359, πίν. 82-83.

— Σφιγξ Θεμιστοκλείου τείχους, Ἐθν. Μουσεῖον ἀριθ. 2891. G. Richter, Gravestones², εἰκ. 54-57.

— Σφιγξ ἐκ Mariemont, G. Richter, Gravestones εἰκ. 62.

— Σφιγξ Βρετανικοῦ Μουσεῖου ἰσως ἐξ Ἀκροπόλεως. G. Richter, Gravestones, εἰκ. 63. G. Richter, Kouros², εἰκ. 226-227.

7. Βλ. ὑποσημ. 5.

8. W. Deonna, Apollons archaïques, εἰκ. 139-140.

9. Βλ. ὑποσημ. 5 καὶ E. Langlotz, Frühgriechische Bildhauerschulen No 71, σελ. 137, 2.

10. AM 60/61 (1935/6), πίν. 82-83.

11. BCH, 1963, σελ. 393 κ. ε. πίν. IX-XI.

τῶν ὠτων, ἡ μεγαλύτερα ἐκβάθυνσις τῶν γωνιῶν τοῦ στόματος, συνεχιζομένη καὶ ὑπὸ τὰ χεῖλη μέχρι τῆς σιαγόνος.

Ἔτερον, ἐπίσης κοινὸν στοιχεῖον, ὅσον δύναται νὰ κρίνη τις ἐκ τῶν φθορῶν τὰς ὁποίας ἔχει ἡ ἐνταῦθα ἐξεταζομένη κεφαλή, εἶναι τὸ σχῆμα τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἡ σχετικῶς πεπλατυσμένη ρίς (Πί ν. 51 καὶ 53β).

Ἴσως, ἐκτὸς τῶν μορφολογικῶν δύναται νὰ προσαχθῇ καὶ ἐν ἐξωτερικὸν στοιχεῖον, ἐνισχυτικὸν τῶν προηγουμένων, εἶναι δὲ τοῦτο καὶ ἡ ὁμοιότης εἰς τὴν διάβρωσιν τῆς ἐπιδερμίδος, ἡ ὁποία ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ὁμοίας συστάσεως τοῦ νησιωτικοῦ λίθου καὶ τῆς ἐπεξεργασίας αὐτοῦ.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι μέχρις ἑνὸς σημείου ἐπαρκῆ διὰ νὰ ἐπιτρέψουν κατ' ἀρχὴν τὴν σύνδεσιν μὲ ἐν ἐκ τῶν νησιωτικῶν ἐργαστηρίων, καὶ τὸ μάρμαρον ὑποβάλλει μᾶλλον τὴν ιδέαν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ναξίου¹².

Θὰ ἔπρεπε ἐν τούτοις νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ κάπως πυκνότερα σύστασις τῆς σαρκός, ἐναντι τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων νησιωτικῶν ἔργων, ὡς καὶ ἡ ἐντονωτέρα δῆλωσις τοῦ ὀστείνου σκελετοῦ, φέρουν εἰς τὸν νοῦν ἐπίσης τὸ δυτικώτερον κυκλαδικὸν ἐργαστήριον, τὸ ὁποῖον πρῶτος ὁ Buschor ἀπεχώρισε ἀπὸ τοῦ παρίου καὶ τοῦ ναξίου¹³.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν, εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν γενομένων συγκρίσεων ὅτι ἡ δημοσιευομένη κεφαλή ἀνήκει εἰς τὴν ὑπὸ τῆς G. Richter ὀνομαζομένην ὁμάδα τῆς Μήλου, ἤτοι μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος, μὲ τάσιν πρὸς τὸ χαμηλότερον ὄριον.

Τὸ ἐνδεχόμενον τῆς εὐρέσεως τῆς κεφαλῆς εἰς τὴν Μεγαρίδα δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιον διὰ τὴν ὑπαγωγὴν τῆς εἰς νησιωτικὸν ἐργαστήριον, δεδομένου ὅτι νησιωτικὰ ἔργα εὐρίσκωμεν π.χ. καὶ εἰς τὴν Αἰγίναν (κεφαλή τῆς Αἰγίνης, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὕλικου).

Μένει νὰ σημειωθῇ ἐπίσης ὅτι ἐκ τῶν Μεγάρων προέρχεται καὶ ἐνδιαφέρων κορμὸς Κούρου, διαφόρου τεχνοτροπίας, ἀνήκων εἰς τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν (540 π.Χ.)¹⁴.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

12. Κούρος Λούβρου, πάριον μάρμαρον
Κεφαλή Δήλου, νησιωτικὸν μάρμαρον
Κεφαλή Αἰγίνης, ναξιακὸν μάρμαρον ἴσως
Κεφαλή Δήλου, νησιωτικὸν μάρμαρον
Κεφαλή Ἐθν. Μουσείου 4489, πάριον μάρμαρον.

13. E. Buschor, Frühgriechische Jünglinge σ. 128 κ. ἔ.

14. G. Richter, Kouroi² σελ. 90 καὶ Archaic Greek Art, σελ. 86.

ΜΙΑ ΑΓΝΩΣΤΗ ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ¹

(Π ί ν. 54 - 63)

Τὰ ἀντικείμενα πού δημοσιεύονται ἐδῶ² βρίσκονται στό Ἀρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης κ' ἤλθαν τυχαῖα στό φῶς τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1961, κατὰ τὴν διάνοιξη τοῦ δρόμου, πού τώρα ἐνώνει τὰ Νέα Σύλλατα μὲ τὰ Ἐλαιοχώρια Χαλκιδικῆς.

Προέρχονται ἀπὸ μιὰ νεκρόπολη, πού βρισκόταν 12 χιλμ. Ν τῆς Νέας Καλλικράτειας καὶ 2 χιλμ. Α τῶν Νέων Συλλάτων κ' εἶχε ἔκταση περίπου 1 τετραγωνικό χιλιόμετρο. Ἄν ἀπὸ τὸ ἀπέραντο τοῦτο νεκροταφεῖο κατορθώναμε νὰ βροῦμε ἀκέραιους ἔστω καὶ τοὺς μισοὺς τάφους, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ ἀρχαιολογία δίνει μόνο χαρές. Δυστυχῶς ὁμως ἔχει καὶ τὶς πίκρες τῆς· οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ αὐτοὺς πού βρήκαμε, κάνοντας μιὰ μικρὴ σωστικὴ ἀνασκαφή, ἦταν συλημένοι καὶ καταστραμμένοι ἀπὸ τοὺς γύρω ἀρχαιοκαπήλους. Ἄλλοι κομματιάστηκαν ἀπὸ τὶς μηχανὲς τοῦ στρατοῦ πολὺ πρὶν εἰδοποιηθῆ ἢ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, γιατί ἔκριναν οἱ ἐργάτες ὅτι μόνο τὰ κτερίσματα εἶχαν ἀξία κι' ὄχι οἱ «πέτρες», δηλαδὸ οἱ τάφοι. Εὐτυχῶς ὁμως βρέθηκαν καὶ τρεῖς ἀκέραιοι τάφοι, πού βοήθησαν νὰ μορφώσωμε γνώμη γιὰ τὸ σχῆμα τους, γιὰ τὸν τρόπο ταφῆς καὶ γενικὰ γιὰ τὴ μορφὴ τοῦ νεκροταφείου. Ἔτσι, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ εὐρήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος ἐδῶ, προέρχονται βέβαια ἀπὸ τάφους, ἀλλὰ ἢ παραδόθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐργάτες πού δούλευαν ἐκεῖ, καὶ γι' αὐτὸ δὲν ξέρουμε τὴν ἀκριβῆ τους θέση μέσα στὸν τάφο, ἢ εἶχαν παραπέσει ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοκαπήλους καὶ τὰ μαζέψαμε ψάχνοντας μέσα στὰ χῶματα. Γιὰ τὰ λίγα ἐκεῖνα πού βρέθηκαν μέσα στοὺς τρεῖς ἀκέραιοις τάφους θὰ γίνῃ ιδιαίτερα λόγος παρακάτω.

ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ, ΣΧΗΜΑ ΤΑΦΩΝ, ΤΡΟΠΟΣ ΤΑΦΗΣ

Τὸ νεκροταφεῖο ἀποτελοῦσαν ὁμάδες τάφων, πού καταλάμβαναν κυρίως τὰ διάφορα ὑψώματα (μέσ. ὕψος 10 - 15 μ.) μιᾶς μεγάλης πεδιάδας. Ἐπειδὴ οἱ λόφοι αὐτοὶ ἦταν ἀρκετὰ μεγάλοι, ὁ καθένας τους θὰ εἶχε πρὸς τὸ πάνω μέρος κι' ὄχι στὶς πλευρὲς γύρω στοὺς εἴκοσι μὲ τριάντα τάφους. (Αὐτὸ τουλάχιστο φάνηκε ἀπὸ δύο λόφους πού σκάψαμε, ὅπου βρέθηκαν σχεδὸν ὅλο συλημένοι τάφοι).

Οἱ τάφοι ἦταν κιβωτιόσχημοι, ὀρθογώνιοι κ' εἶχαν κατασκευαστῆ ἀπὸ ντόπιο πορὸλιθο. Τέσσερις πλάκες σχημάτιζαν τὶς πλευρὲς τους· μιὰ ὁμοία χρησίμευε γιὰ πυθμένας καὶ μιὰ ἄλλη γιὰ κάλυμμα (Π ί ν. 54α - β). Οἱ τρεῖς ἀσύλητοι τάφοι εἶχαν μήκος 1,80-2,00 μ. καὶ πλάτος ἀπὸ 0,20 - 0,50 μ. Τὸ βάθος τους ἔφτανε ὡς 1 μ. Οἱ πλάκες εἶχαν πάχος ἀπὸ 0,06 - 0,10 μ. Ὁ προσανατολισμὸς τους δὲν ἦταν καθορισμένος. Ὁ

1. Γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ αὐτὴ ἔγινε λόγος, σὲ τύπο σύντομης εἰδησεογραφίας, στὸ Α.Δ. 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 207 καὶ BCH, 1961. Chr. des fouilles, σ. 815 - 816.

2. Τὸν Ἔφορο Ἀρχαιοτήτων καὶ Διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης κ. Χαρ. Μακαρόνα, εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴ δημοσίευσή πού μοῦ παραχώρησε καὶ γιὰ τὴν τόσο εὐγενική του συμπαράσταση.

νεκρός είχε ταφή ὕπτιος, μὲ τὰ χέρια κολλημένα στοὺς μηρούς. Στὸν ἕνα τάφο (1) τὰ κτερίσματα ἦταν ἄγγεῖα (ἢ κοτύλη 25 κ' οἱ οἰνοχόες 31 - 32, βλ. παρακάτω σ. 108), τοποθετημένα στὰ πόδια καὶ στὸ κεφάλι. Στὸν δεύτερο τάφο (2) βρέθηκε ἕνα ζευγάρι σκουλαρίκια ἀσημένια (σ. 89 ἀριθ. 3) καὶ στὸν τρίτο (3), τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο χρυσὰ σωληνωτὰ ἐλάσματα γιὰ περιδέραιο (σ. 89 ἀριθ. 2) πάνω στὸ στήθος τοῦ νεκροῦ ἢ καλύτερα τῆς νεκρῆς, μαζί μὲ δύο ἄλλα σκουλαρίκια (σ. 90 ἀριθ. 4 - 5).

Ἰχνη πυρᾶς δὲν σημειώθηκαν πουθενά.

Ἀπὸ τὰ εὑρήματα αὐτὰ συμπεραίνεται, ὅτι οἱ δύο τελευταῖοι τάφοι ἦταν γυναικεῖοι, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπὸ τοὺς συλημένους, γιατί π.χ. οἱ πόρπες 10 - 15 μαζεύτηκαν μέσα ἀπὸ τὰ χόματα, πού εἶχαν πεταχτῆ ἔξω, μὲ τὸ ἄνοιγμα τῶν τάφων ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοκαπήλους.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΙΝΗΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Ὅ π λ α

1 (2702)³. Χάλκινο κράνος «χαλκιδικοῦ» τύπου⁴ (Πί ν. 54 γ, ε).

Διάστ.: ὕψ. 0,23 μ.

Γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ χρησιμοποιήθηκε ἕνα μόνο φύλλο χαλκοῦ, χωρὶς νὰ ὑπάρχη πουθενὰ ἔνωση.

Τὸ «ἐπίκρανο»⁵, δηλαδὴ τὸ τμήμα τοῦ κράνους, πού προστατεύει τὸ κρανίο, χωρίζεται πλαστικά ἀπὸ τὸ κάτω μέρος. Ἐτσι ἡ βάση τοῦ ἐπικράνου, ἀκολουθώντας τὸ σχῆμα τοῦ κρανίου, εἶναι ἴσια πίσω, πάνω ἀπὸ τὸν ἀχένα, καμπυλώνεται ἑλαφρὰ στὸ αὐτί, σχηματίζει γωνία στὸν κρόταφο καὶ παίρνει τὴν τριγωνικὴ μορφή ἀετώματος πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο. Τὸ ἐπίκρανο στενεύει πρὸς τὴν κορυφή. Τὸ καταυχένιο δὲν ἔχει κάθετη ἀπόληξη, ἀλλὰ σχηματίζει μιὰ καμπύλη καὶ γυρίζει λίγο πρὸς τὰ ἔξω, θυμίζοντας κάπως ὀριζόντιο γεῖσο. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ καταυχένιο στὶς παραγναθίδες γίνεται μὲ πεταλόσχημα ἀνοίγματα γιὰ τὰ αὐτιά. Οἱ παραγναθίδες δὲν εἶναι κινητές, κατεβαίνουν χαμηλότερα ἀπὸ τὸ καταυχένιο καὶ οἱ ἄκρες τους εἶναι στρογγυλεμένες. Δύο μεγάλα σὲ σχῆμα αὐγοῦ ἀνοίγματα γιὰ τὰ μάτια συμπληρώνουν μαζί μὲ τὸ μικρὸ προρρινίδιο τὴν διαμόρφωση τοῦ προσώπου τοῦ κράνους. Μιὰ ξεχωριστὴ ταινία χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ τονίσῃ τὸ ἄνοιγμα γιὰ τὰ μάτια καὶ τὸ προρρινίδιο.

Λεῖπουν ἡ δεξιὰ ἀπόληξη τοῦ καταυχενίου, οἱ πρὸς τ' ἀνοίγματα τῶν αὐτιῶν ἄκρες τῶν παραγναθίδων καὶ μέρη ἀπὸ τὸ ἐπίκρανο. Τὸ κράνος ἔχει συγκολληθῆ.

Τὸ κράνος αὐτὸ ἔχει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γιὰ δύο λόγους: α) Βρέθηκε μέσα σὲ τάφο, πράγμα σπάνιο γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Μέχρι σήμερα τὰ περισσότερα «χαλκιδικὰ» κράνη πού εἶναι γνωστά, ἢ προέρχονται ἀπὸ ἀνασκαφὲς σὲ ἱερά (Ὀλυμπία), ἢ ἀγοράστηκαν καὶ εἶναι ἄγνωστη ἢ προέλευσή τους. Μάλιστα ὁ E. Langlotz γράφει ὅτι τῆς Ὀλυμπίας εἶναι προϊόντα λείας κι' ὅτι ὡς τότε (1942) δὲ βρέθηκαν «χαλκιδικὰ» κράνη σὲ τάφους στὴν Ἑλλάδα παρὰ μόνον στὴν Κάτω Ἰταλία⁶. Ἀλλὰ τὸ 1918, στὴ Μακεδο-

3. Οἱ ἀριθμοὶ μέσα σὲ παρένθεση ἀναφέρονται στὸν κατάλογο τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης.

4. E. Kukahn, *Der griechische Helm* (1936) σ. 42 κ.έ.

5. Πολυδ. Α 135: *Περικεφαλαία, κνή, κράνος καὶ τούτου τὰ μέρη τὸ μὲν ὑπὲρ τὸ μέτωπον ὀμωνύμως τῶ μέρει..... τὸ δὲ ἐπ' αὐτῆ τῆ κεφαλῆ ἐπίκρανον.*

6. E. Langlotz, *Die Bedeutung der neuen Funde in Olympia* (Berne, *Das neue Bild der Antike* (1942) σ. 160).

νία, 4 χιλμ. ανατολικά της Θεσσαλονίκης, στη θέση Καραμπουρνάκι, βρέθηκαν τρεις τάφοι: ο ένας τους είχε ένα όμοιο μ' αυτό κράνος, που όμως αναφέρεται σαν «αττικό»⁷, παρ' όλο ότι ο Furtwängler από το 1890 είχε ξεχωρίσει τον τύπο αναγνωρίζοντάς τον πάνω σε παραστάσεις χαλκιδικών αγγείων⁸. Χρειάστηκαν αρκετές μελέτες⁹ για να επικρατήσει ο όρος «χαλκιδικός» και να διακριθῆ ἀπὸ τὸν καθαρὰ «αττικό». Τὸ κράνος ἀπὸ τὸ Καραμπουρνάκι εἶναι τώρα στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. β) Τὸ κράνος ἀπὸ τὰ Σύλλατα ἔρχεται νὰ προστεθῆ σὲ μιὰ πολὺ μικρὴ ὁμάδα πού τὴν ἀποτελοῦσαν ὡς τώρα τὸ κράνος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου πού ἀναφέραμε κ' ἕνα ἄλλο στὸ Μουσεῖο τοῦ Βερολίνου ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία¹⁰. Καὶ τὰ τρία, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ στὰ χαλκιδικὰ κράνη, παρουσιάζουν κι' ὅμοιες ιδιομορφίες: τὸν πλαστικὸ σχηματισμὸ τοῦ κροτάφου καὶ τὴν κυματιστὴ καμπύλη πάνω ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τοῦ αὐτιοῦ, μαζί μὲ τὸ στενὸ καὶ μικρὸ προρρινίδιο¹¹ (Πί ν. 54δ). Ὁ πλαστικὸς αὐτὸς σχηματισμὸς τοῦ κροτάφου παρατηρεῖται καὶ στὸ κράνος C 6698 τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου¹². Αὐτὸ ὅμως ἀνήκει σὲ μιὰν ἄλλη ὁμάδα, μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τὸ ἀντιστραμμένον μετωπικὸ τρίγωνο, ὅπως π.χ. καὶ τὸ κράνος 179 ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ¹³ (Πί ν. 54ζ). Τέλος, αὐτὴ ἡ ἰδιότυπη πλαστικὴ διαμόρφωση τοῦ κροτάφου ὑπάρχει καὶ σ' ἕνα ἄλλο χαλκιδικὸ κράνος ἀπὸ τὸ Νυμφαῖο τοῦ Βοσπόρου¹⁴. Ἐκεῖ ὅμως ἔχει καθαρὰ διακοσμητικὸ χαρακτήρα, γιατί σχηματίζεται ἀπὸ δύο λεπτότερες βοηθητικὲς γραμμὲς (στὴ δημοσίευση δὲν διασαφηνίζεται ἂν εἶναι πλαστικὲς ἢ ἐγγάρκτες), πού ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ μετωπικὸ τρίγωνο ὅπου καταλήγει ἡ κύρια πλαστικὴ νεύρωση, καμπυλώνονται πάνω ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα γιὰ τὸ αὐτὶ καὶ σβῆνουν πίσω ἀπὸ τὴν ἀπόληξη αὐτοῦ τοῦ τελευταίου στὸ καταυχένιο.

Ἡ χρονολόγηση παρουσιάζει δυσκολίες, γιατί δὲν εἶναι γνωστὸ τί ἄλλο ὑπῆρχε στὸν ἴδιο τάφο. Ἀπὸ τ' ἄλλα δύο, τὸ ἕνα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου δὲν εἶναι χρονολογημένο. Ὁ S. Casson γράφει ὅτι τὸ 1917, στὸ Καραμπουρνάκι, βρέθηκε ἕνα νεκροταφεῖο τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.¹⁵ συνεχίζει προσθέτοντας, ὅτι τὸ 1918 ἐρευνήθηκαν καὶ ἄλλοι τρεῖς τάφοι πού ἀνήκαν στὸ ἴδιο νεκροταφεῖο, οἱ δύο ἀκτέριστοι κι' ὁ ἕνας μὲ κτερίσματα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ τὸ κράνος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου. Σ' αὐτὴν ὅμως τὴν περιοχὴ ἔχουν κατὰ καιροὺς σημειωθῆ ἐκτὸς ἀπὸ κλασσικὲς καὶ ἀρχαϊκὲς ταφές: μερικὲς φτάνουν κι' ὡς τὴν πρώτη ἐποχὴ τοῦ σιδήρου¹⁶ ἢ ἀκόμα ὡς τὰ ὑπομυκηναϊκὰ χρό-

7. E. Gardner - S. Casson, BSA 23 (1918/19) σ. 38 - 39, πίν. VIII, 1 καὶ IX.

8. A. Furtwängler, Olympia IV (1890), σ. 170.

9. E. Kukahn, δ.π. σ. 42. E. Kunze, Olympia Bericht II (1937/38) σ. 95 - 96. Olympia Bericht III (1938/39), σ. 113. E. Langlotz, δ.π. σ. 160. B. Schröder, AA 1905, σ. 19, κλπ.

10. A. Furtwängler, δ.π. σ. 170, 1026, πίν. LXIII.

11. Ὁ κ. E. Kunze, τὸν ὁποῖο κι' ἀπὸ δῶ θερμὰ εὐχαριστῶ γιὰ τὶς πολύτιμες συμβουλές του, στὴ νέα του ἐργασία πού ἐτοιμάζει γιὰ τὰ χαλκιδικὰ κράνη, στὸ Olympia Bericht VIII, κατατάσσει καὶ τὰ τρία σὲ μιὰ ἰδιαίτερη μικρὴ ὁμάδα.

12. A. de Ridder, Les bronzes antiques du Louvre (1915), σ. 2, 1104, πίν. 65.

13. Τὸ κράνος αὐτὸ εἶναι ἀδημοσίευτο καὶ πρόκειται νὰ περιληφθῆ στὴ νέα μελέτη τοῦ κ. E. Kunze, ὁ ὁποῖος καὶ μοῦ προσέφερε τὴ φωτογραφία. Τὸν ἄλλοτε Ἐφορο Ἀττικής κ. Βασ. Καλλιπολίτη εὐχαριστῶ γιὰ τὴν ἄδεια ἀπεικόνισης τοῦ κράνου.

14. N. Kondakof - J. Tolstoi - S. Reinach, Antiquités de la Russie méridionale (1891) σ. 48, εἰκ. 54.

15. S. Casson, δ.π. σ. 38 - 39.

16. K. Ρωμαῖος, Ἀνασκαφὴ στὸ Καραμπουρνάκι τῆς Θεσσαλονίκης, Ἐπιτύμβιο Χρ. Τσουντα (1941) σ. 366 κ.έ.

νια¹⁷. Ἐφθονα εἶναι πάντως τὰ ὑστεροαρχαῖκὰ κι' ἀρχαῖκὰ εὐρήματα¹⁸. Τελευταῖα ἀκόμα (Μάϊος 1962) μιὰ μικρὴ ἀνασκαφὴ στὸ Καραμπουρνάκι ἔδωσε ἀγγεῖα τοῦ βου π.Χ. αἰ., ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα εἶναι ἕνας κώθωνας, ἀρύβαλλοι κορινθιακοὶ κ' ἕνας μελανόμορφος κρατήρας «κορινθιακοῦ» τύπου (Kolonetten-Krater) ποὺ χρονολογεῖται γύρω στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα¹⁹.

Τὸ ἄλλο κράνος, τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία, ὅμοιο μὲ τὸ προηγούμενο, χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Furtwängler στὴν ἐποχὴ τῶν περσικῶν πολέμων.

Γιὰ ἀκριβέστερη χρονολόγηση χρήσιμη εἶναι μιὰ σύγκριση μὲ τὶς παραστάσεις τῶν χαλκιδικῶν ἀγγείων. Στὸν ψυκτήρα 3153 π.Χ. τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου, ποὺ τοποθετεῖται γύρω στὰ 550 π.Χ.²⁰ ἔχουμε τὴν πρῶμη μορφή, ὅπου οἱ παραγναθίδες εἶναι ἀκόμα ἀρκετὰ στενές κ' ἡ διαχωριστικὴ πλαστικὴ ἀκμὴ, ποὺ τότε περὶπου κάνει τὴν ἐμφάνισή της στὰ κορινθιακά²¹, ἀττικά καὶ χαλκιδικά κράνη, διαγράφεται χωρὶς δξύτητα. Τὸ κράνος στὸν ἀμφορέα 265 τοῦ Μουσείου τοῦ Würzburg, ποὺ χρονολογεῖται στὰ 530 π.Χ.²² ἔχει πλατύτερες παραγναθίδες ὁμοίους τοὺς βρίσκουμε στὸ κράνος 1535 τοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης, ποὺ θεωρεῖται ἔργο τοῦ τέλους τοῦ βου π.Χ. αἰ.²³ Σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἡ διαχωριστικὴ ἀκμὴ ἔχει ἀποκτήσει ἀρκετὴν δξύτητα κ' ἡ καμπύλη τοῦ καταυχενίου δὲ σχηματίζεται σὲ συνέχεια τῆς γραμμῆς τοῦ ἐπικράνου, ὅπως στὸ κράνος τοῦ ψυκτήρα τοῦ Βερολίνου. Τώρα ἡ καμπυλότητα τοῦ ἐπικράνου σταματᾷ στὴν ἀκμὴ κι' ἀπὸ κεῖ ἀρχίζει μὲ μιὰ λοξὴ πρὸς τὰ μέσα γραμμὴ, ποὺ σχηματίζει μικρὴν ἐσοχὴ καὶ συνδέει κατὰ ἕνα τρόπο τὸ καταυχένιο μὲ τὸ ἐπικράνο. Στὴν ἀρχὴ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ἡ ἐσοχὴ αὐτὴ μεγαλώνει ὥσπου στὸ δεῦτερο τέταρτο τοῦ αἰῶνα ἡ λοξὴ γραμμὴ ἐξαφανίζεται κ' ἡ καμπυλότητα τοῦ καταυχενίου ἀρχίζει κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν πλαστικὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ, ὅχι ὅμως ἀπὸ τὴν ἀκμὴ της, ἀλλὰ ἐσωτερικότερα. Αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη στὸ σχῆμα τοῦ περιγράμματος εἶναι δυνατὸ νὰ τὴν παρακολουθήσῃ κανεὶς καὶ στὰ κορινθιακά κράνη, μὲ τὴ μεγαλύτερη παράδοση καὶ τὴν πιὸ διαδομένη χρήση.

Γιὰ τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ τῶν δύο τύπων μετὰ τὸ 500 π.Χ. σημειώνονται μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα: τὸ ἀρχαῖκὸ χαλκιδικὸ κράνος Β 302 τῆς Ὀλυμπίας²⁴ κι' ἀπὸ τὶς παραστάσεις μὲ χαλκιδικά κράνη, τῆς κύλικας τοῦ Φιντία στὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν τοῦ 500 π.Χ.²⁵ καὶ μιᾶς ἄλλης (τεχνοτροπία ζωγράφου Τριπτολέμου) στὸ Μουσεῖο τῆς Βιέννης τῆς ἀρχῆς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.²⁶ Παραστάσεις μὲ κορινθιακά κράνη ἔχομε σὲ ἀγ-

17. BCH 1955, Chr. des fouilles, σ. 274.

18. Π.χ. L. Rey, Albania, II (1926) σ. 48 κ.έ., III (1927) σ. 601 κ.έ., IV (1928) σ. 67 κ.έ.

19. Ἐνας λίγο μεγαλύτερος, ἀλλὰ πολὺ ὅμοιος μὲ αὐτὸν κρατήρας (2971) ἔχει παραδοθῆ στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης πρὶν χρόνια ἀπὸ τὸν ἀρχαιοπώλη κ. Βασ. Ἰατρίδη. Πιθανότατα κατασκευάστηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο καλλιτέχνη καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ προέρχεται κι' αὐτὸς ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο στὸ Καραμπουρνάκι.

20. A. Rumpf, Chalkidische Vasen (1927) σ. 60 καὶ σ. 138 πίν. CXXI.

21. E. Kukahn, ὁ.π. σ. 45.

22. E. Langlotz, Griechische Vasen in Würzburg (1932) σ. 87, πίν. 132 καὶ 133, ἀρ. 455. A. Rumpf, ὁ.π. σ. 168, πίν. CCXIX, ἀριστερά.

23. G. Richter, Greek, Etruscan and Roman bronzes (1915), σ. 413, 1535.

24. E. Kunze, Olympia Bericht II (1937/38) σ. 95-96, πίν. 38.

25. Σ. Καρούζου, CV. Athènes, 1, πίν. 2, 1, 3, 5.

26. F. Eichler, CV. Wien, 1, πίν. 3, 4.

γειά του Βρύγου, Μάκρωνα και του ζωγράφου της Bologna²⁷, έργα της εικοσαετίας 480 - 460 π.Χ. Στο τελευταίο από αυτά δεν υπάρχει ή λοξή μικρή μεταβατική γραμμή ανάμεσα στο επίκρανο και στο καταυχένιο. Παράλληλα ή καμπυλότητα του καταυχενίου παρουσιάζει μιὰ μεταβολή· έτσι από την περίπου συνεχόμενη με το επίκρανο μεγάλη καμπύλη του καταυχενίου στά κράνη των μορφών της ζωφόρου στο θησαυρό των Σιφνίων²⁸ φτάνουμε στη σχεδόν κάθετη, ελαφρά καμπυλούμενη γραμμή του κράνους της «σκεπτομένης» Ἀθηνᾶς στο Μουσείο της Ἀκρόπολης²⁹.

Τὸ κράνος ἀπὸ τὰ Σύλλατα δὲ βρίσκεται πολὺ μακριὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἔργο, γιατί ἔχει κι' ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Σὲ σύγκριση μὲ τὸ κράνος Β 302 τῆς Ὀλυμπίας, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, αὐτὸ ἐδῶ ἔχει οὐσιαστικὲς χρονολογικὲς διαφορὲς, ὅπως π.χ. καλύτερες ἀναλογίες ἀνάμεσα στὸ ἐπίκρανο καὶ στὸ καταυχένιο, ἔλλειψη ὀξυτήτας στὶς μεταβάσεις κ' ἐπιφάνειες μὲ μιὰ μαλακὴ πλαστικότητα. Ἡ γεμάτη παλμὸ μορφή του ἔχει ἀποβάλει κάθε ἀρχαϊκὴ ἐπιτήδευση, ἔχοντας ἀντίθετα κάτι ἀπὸ τὸ λιτὸ δυναμισμό τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ χάνη τὴν παιχιδιάρικη χάρη στὶς λεπτομέρειες, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ὑστεροαρχαϊκὴ ἐποχὴ, ἀλλὰ καὶ γενικότερα τὴ χαλκιδικὴ τέχνη. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ δῆ στὸν κομψὸ σχηματισμὸ τοῦ ἀνοίγματος γιὰ τὸ αὐτὶ καὶ στὸ μικρὸ προρρινίδιο, μὲ τὸν περισσότερο διακοσμητικὸ παρά προφυλακτικὸ χαρακτῆρα (ποὺ τὸν ἔχει ἄλλωστε γενικὰ ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ κράνους, σὲ σχέση μὲ τὸν κορινθιακὸ).

Σύμφωνα λοιπὸν μ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, τὸ κράνος ἀπὸ τὰ Σύλλατα πρέπει νὰ εἶναι ἔργο τοῦ τέλους τοῦ πρώτου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 5ου π.Χ. αἰ Μεγάλῃ συγγένεια παρουσιάζει κ' ἓνα κράνος ἀπὸ τὸ Κέρτις στὸ Μουσείο τοῦ Leningrad³⁰, ποὺ ὅμως δὲν ἔχει τὸ νεωτερισμὸ τοῦ σχηματισμοῦ καμπύλης καὶ κροτάφου ἀπὸ τὴν πλαστικὴ ἀκμὴ, ὅπως συμβαίνει ἐδῶ. Ἐνα ἔτρουσκικὸ κράνος στὸ Μουσείο τῆς Νεάπολης³¹, πιθανὸν ἔργο τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., θὰ ἦταν δυνατό νὰ πῆ κανεὶς ὅτι διατηρεῖ στοιχεῖα παλιότερα ἀπὸ αὐτὰ τοῦ κράνους ἀπὸ τὰ Σύλλατα, γιατί ἡ πλαστικὴ ἀκμὴ καμπυλώνεται πάνω ἀπὸ τὸ αὐτὶ, ἀλλὰ δὲ σχηματίζει κρόταφο.

Τέλος, τὸ κράνος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ἀπὸ τὸ Καραμπουρνάκι βρίσκεται στὴν ἴδια ἐξελικτικὴ φάση, ἀλλὰ ἴσως εἶναι κάπως νεώτερο, ἂν κρίνη κανεὶς ἀπὸ τὸ περίγραμμά του ποὺ δὲν ἔχει ἐνότητα, ἀλλὰ ἡ καμπυλότητα τοῦ ἐπικράνου σταματᾷ στὴν ἀκμὴ τῆς πλαστικῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς κ' ἡ ἄλλη τοῦ καταυχενίου ἀρχίζει ἐσωτερικότερα, χωρὶς μετάβαση. Πάντως τὸ κράνος αὐτό, μὲ τοὺς ρόδακες στὶς παραγναθίδες, τὸ ἀνθέμιο στὸ μετωπικὸ τρίγωνο καὶ γενικὰ τὴν ἔλλειψη λιτότητας, ἔχει χαρακτῆρα ξένο στὴν ἑλλαδικὴ τέχνη καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ἀποικιακὸ ἔργο. Παρὰ τὴν ἀπλούστερη μορφή του, τὸ ἴδιο φαίνεται νὰ ἰσχύη καὶ γιὰ τὸ κράνος ἀπὸ τὰ Σύλλατα, ποὺ θὰ κατασκευάστηκε στὴ Χαλκιδικὴ, σὲ κάποια ἀπὸ τὶς παραλιακὲς πόλεις, ποὺ βρισκόταν σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὴ νότια Ἑλλάδα. Ὡς τώρα, ἐξἄλλου, τὰ μόνα δείγματα

27. E. Pfuhl, *MuZ* III (1923) 429, 435, 504.

28. *FdD* III (1927) πίν. XI, XV.

29. G. Richter, *The Sculpture and Sculptors of the Greeks* (1950) πίν. 415, εἰκ. 206. *A Handbook of Greek Art* (1959) σ. 96, εἰκ. 127 κλπ.

30. F. Lipperheide, *Antike Helme* (1896), σ. 96, 453.

31. Στὸ ἴδιο, σ. 220, 331.

χαλκιδικού κράνουσ στη Μακεδονία είναι αυτά τὰ δύο, ἀφοῦ ὅλα τὰ ἄλλα πού ἐδωσε ἡ μακεδονική γῆ είναι «ίλλυρικοῦ» τύπου³².

Κοσμήματα

Χρυσά

2 (2739/40). Δυὸ σωληνωτά ἐλάσματα (Πί ν. 55ε).

Μῆκ. 0,05 μ.

Διάμ. 0,01 μ.

Τὸ ἓνα ἔλασμα είναι ἀκέραιο κ' ἔχει ἐπιφάνεια μ' ἐλαφρὲς ζιγκ-ζάγκ αὐλακώσεις· τὸ ἄλλο σώζεται σὲ κομμάτια κ' ἔχει ὀριζόντιες. Ὁ σωλήνας στὶς δύο του ἄκρες καταλήγει σὲ μιὰ διπλή σειρά «ψαροκόκκαλο», ἀπὸ χρυσὸ σύρμα (filigane).

Τὰ ἐλάσματα αυτά, ὅπως καὶ δύο ἄλλα ὁμοια ἀπὸ τῆ Χαλκιδική, τῆς συλλογῆς Ἡρ. Βασιλείου³³ (Πί ν. 55ς), ἀνήκουν σὲ περιδέραια³⁴ θεσσαλικοῦ τύπου κατὰ τὸν P. Amandry (τέλος 4ου - ἀρχὴ 3ου π.Χ. αἰ.)³⁵. Αὐτὰ ὁμως στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται, σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἐλάσματα ἀπὸ τὰ Σύλλατα δὲν ἔχουν λεπτότητα ἐργασίας καὶ δείχνουν ἐπαρχιακή τέχνη. Ἀντίθετα γι' αυτὰ ἐδῶ, θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ πῆ κανεὶς ὅτι μὲ τὴν αὐλακωμένη ἐπιφάνεια καὶ τὶς δουλεμένες ἄκρες είναι πιὸ ἀνάλαφρα καὶ δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔχουν κατασκευαστῆ σὲ καλὸ ἐργαστήριο. Ἄν σ' αὐτὸ προσθέσωμε ὅτι τὸ ἓνα ἀπὸ αυτὰ βρέθηκε μαζί μὲ τὰ δύο ἀσημένια σκουλαρίκια, πού ἀναφέρονται παρακάτω³⁶ καὶ πού ἡ χρονολόγησή τους δὲν φτάνει τόσο χαμηλά, τότε τὰ χρυσά αυτὰ ἐλάσματα δὲν μπορεῖ νὰ είναι μετὰ τὸν 4ο π.Χ. αἰ. (ἴσως μάλιστα ἀνήκουν καὶ στὸ πρῶτο μισὸ του)· τέλος, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχωμε στὴν πλοῦσια σὲ χρυσὸ καὶ ἄργυρο Χαλκιδική³⁷ ἓνα τοπικὸ ἐργαστήριο.

Ἀσημένια

3 (2735/36). Ἕνα ζευγάρι σκουλαρίκια, τὸ ἓνα ἀκέραιο καὶ τὸ ἄλλο μισὸ (Πί ν. 57ε, ἐπάνω).

Διάμ. ἀκεραίου 0,02 μ.

32. Βλ. σχετικὰ, Albania II (1926) σ. 28 κ.έ., εἰκ. 6-10. III (1927) σ. 60 κ.έ., εἰκ. 49. P. Amandry, Collection Stathatos (1953) σ. 50, 111, σημ. 2-4 πίν. XX. AE 1948-49, σ. 102, εἰκ. 19. Τελευταῖα βρέθηκε στὴν Κοζάνη ἓνα κορινθιακὸ κράνος (BCH 1962. Chr. des fouilles. σ. 795, εἰκ. 1).

33. Εὐχαριστῶ κι' ἀπὸ δῶ τὸν κ. Ἡρ. Βασιλείου γιὰ τὴν εὐγενική του προθυμία νὰ θέσει στὴ διάθεσή μου ὁποιοδήποτε ἀρχαῖο ἀντικείμενο τῆς συλλογῆς του ἦταν χρήσιμο γιὰ τὴ μελέτη μου.

34. Ὁ κάθε σωλήνας δὲν ἔχει μόνο διαφορετικὴ διακόσμηση, ἀλλὰ βρέθηκε καὶ χωριστὰ ἀπὸ τὸν ἄλλο. Ἔτσι, ὅπως ἀναφέρεται καὶ στὴν ἀρχὴ (σ. 84), μέσα στὸν τάφο 3 ἦταν ὁ ἀκέραιος κοντὰ στὸ στήθος τῆς νεκρῆς. Τὰ κομμάτια τοῦ ἄλλου βρέθηκαν μέσα στὰ χῶματα ἔξω ἀπὸ ἓναν συλημένο τάφο. Ἄρα ὁ κάθε σωλήνας ἀνήκει σὲ διαφορετικὸ περιδέραιο.

35. P. Amandry, ὁ.π. σ. 85, 223, 227, εἰκ. 50, πίν. XXXIII. Πρβλ. καὶ Ἔργον 1958, σ. 72, εἰκ. 75; BCH 1961. Chr. des fouilles, σ. 818, εἰκ. 5.

36. Βλ. ἀριθ. 4-5, σ. 90

37. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ ἔχουμε χρυσὰ εὐρήματα, πού θὰ προέρχωνται ἀπὸ τοπικὸ ἐργαστήριο, στὴ Θράκη, στὴν ἀνατολικὴ καὶ στὴν κεντρικὴ Μακεδονία, ὅπως π.χ. ἀπὸ τοὺς νέους τάφους τοῦ Δερβενιοῦ, 10 χιλμ. ἔξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη (Αὐγουστος 1962). Γιὰ ὅλα αυτὰ βλ. σχετικὰ: BCH 1953, σ. 414, εἰκ. 10. 1957. Chr. des fouilles, σ. 706, εἰκ. 25-26. 1958, σ. 771, εἰκ. 5. 1960, σ. 792, εἰκ. 4-6. 1961, σ. 814-825, εἰκ. 2, 5, 7 bis, 12-13 bis. 1962, σ. 817, εἰκ. 1. Α. Δ. 18 (1963): Χρονικὰ σ. 193-6, Πίν. 225δ καὶ 229.

Οί κρίκοι έχουν σχήμα κυκλικό. Ένας μεγάλος κόμπος κλείνει τη μιά τους άκρη ένα πολύ λεπτό πλάτυσμα στην άλλη εδokolύνει τη στερέωση στο λοβό του αὐτιοῦ. Ὁ κρίκος, πού εἶναι πιό παχὺς πρὸς τὸν κόμπο καὶ λεπταίνει πρὸς τὴν ἄλλη ἄκρη, ἔχει τρεῖς τριπλοὺς πλαστικοὺς δακτυλίους σὲ ἀραιὰ διαστήματα καὶ μόνο στή μισή του ἐπιφάνεια, σ' αὐτὴν δηλαδή πού εἶναι πρὸς τὸν κόμπο. Στις δύο πλευρὲς τοῦ κάθε δακτυλίου ὑπάρχει κοκκιδωτὴ διακόσμηση (granulation) πού σχηματίζει τρίγωνα καὶ ρόμβους³⁸. Καὶ τὰ δύο σκουλαρίκια εἶναι συγκολλημένα.

4 (2737). Τμήμα ὁμοίου σκουλαρικοῦ, μὲ μικρότερες διαστάσεις (Πί ν. 57 ε, τὸ μεσαῖο κάτω).

Σωζ. διάμ. 0,02 μ.

5 (2738). Παρόμοιο σκουλαρίκι (Πί ν. 57 ε, κάτω δεξιά).

Διάμ. 0,033 μ. Ἔχει τριπλοὺς πλαστικοὺς δακτυλίους. Ὁ μεσαῖος τῆς κάθε ὀμάδας προεξέχει καὶ σχηματίζει ἄκμή. Σώζονται ἴχνη κοκκιδωτῆς διακόσμησης. Συγκολλημένο.

6 (2741). Τμήμα σκουλαρικοῦ (Πί ν. 57 ε, κάτω ἀριστερά).

Σωζ. διάμ. 0,023 μ.

Ἔχει κι' αὐτὸ σχῆμα κυκλικό, ἀλλὰ χωρὶς κοκκιδωτὴ διακόσμηση. Ἀνάμεσα σὲ δύο πλαστικοὺς δακτυλίους ὑπάρχει ἓνας κόμπος καὶ πάνω του μικρότερες πλαστικὲς ἀποφύσεις. Συγκολλημένο.

Ἐνα ὁμοιο σκουλαρίκι, ἀσημένιο κι' αὐτό, τῆς συλλογῆς Ἑρ. Βασιλείου προέρχεται ἀπὸ τὸ νομὸ Θεσσαλονίκης (Πί ν. 57 γ, ἀριστερά).

Σύμφωνα μὲ τὸ σχῆμα τους τὰ σκουλαρίκια ἀπὸ τὰ Σύλλατα ἀνήκουν στὸν τύπο III τῆς Ὀλύνθου· στὶς διάφορες παραλλαγές του βρίσκονται ὅλα τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα τῶν σκουλαρικοῦν αὐτῶν, ὅπως π.χ. οἱ πλαστικοὶ δακτύλιοι στὸν τύπο IIIδ, οἱ πλαστικοὶ κόμποι στὸν IIIε καὶ ἡ κοκκιδωτὴ διακόσμηση στὸν IIIε³⁹.

Ὁ συνδυασμός, κοκκιδωτὰ τρίγωνα καὶ πλαστικοὶ δακτύλιοι, βρίσκεται καὶ σὲ σκουλαρίκια ἄλλου τύπου ἀπὸ τὴν Ὀλύνθο⁴⁰, σὲ δύο ἀσημένια ἀπὸ τὸ νομὸ Θεσσαλονίκης τῆς συλλογῆς Ἑρ. Βασιλείου (Πί ν. 57 γ, μέση καὶ δεξιά), σὲ ἄλλα δύο ὁμοια πού παραδόθηκαν στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν ἀρχαιοπώλη κ. Βασ. Ἰατρίδη (Πί ν. 57 α), ὅπως καὶ σὲ ὀρισμένα ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου Μπενάκη ἀπὸ τὴ Χαλκιδική⁴¹, πού παρουσιάζουν μεγάλη ὁμοιότητα μὲ τὰ σκουλαρίκια ἀπὸ τὰ Σύλλατα.

38. Ἡ διακόσμηση αὐτὴ σώζεται καλὰ στὸ σκουλαρίκι πού εἶναι μισό· στὸ ἀκέραιο ὑπάρχουν ἐλάχιστα ἴχνη.

39. D. Robinson, Excavations at Olynthus, X (1941), σ. 83 κ.έ.

40. Στὸ ἴδιο, πίν. XVIII, 300. Στὸν τύπο αὐτὸν ἀνήκει κ' ἓνα ἄλλο σκουλαρίκι ἀπὸ τὸ Νυμφαῖο, μὲ κοκκιδωτὰ τρίγωνα καὶ πλαστικοὺς δακτυλίους. Βλ. R. Higgins, Greek and Roman Jewellery, 1961, πίν. 24G.

41 P. Amandry, ὁ.π. σ. 53, εἰκ. 29, 10 - 11, 13 - 14. Τὰ 10 - 11 εἶναι ὁμοια μὲ τὰ 3 - 4 ἀπὸ τὰ Σύλλατα καὶ τὸ 13 μὲ τὸ 5. Μ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο παρουσιάζει συγγένεια κ' ἓνα ζευγάρι τῆς Συλλογῆς Σταθάτου, πίν. XXIV, 135/6.

Ὁ τύπος αὐτὸς χρονολογεῖται στοὺς 6ο - 4ο π.Χ. αἰ.⁴². Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ διάδοσή του στὴν κάτω Ἑλλάδα δὲν ἐγινε τότε, ἀλλὰ ἀργότερα, στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια, ὅποτε κι' ἄλλαξε μορφή μετὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ κόμπου μετὰ κεφάλι ἀνθρώπου ἢ ζώου ἢ μετὰ ἄλλα θέματα⁴³.

Χάλκινα

7 (2726). Βραχιόλι (Πί ν. 55 α).

Διάμ. 0,058 μ.

Πάχ. κρίκου 0,0044 μ.

Ὁ κρίκος ἔχει στρογγυλὴ τομὴ καὶ καταλήγει στὶς δύο ἄκρες σὲ σχηματοποιημένο κεφάλι φιδιοῦ, ποὺ τὰ χαρακτηριστικὰ του ἀποδίδονται μετὰ χαρακτὰ (;) γεωμετρικὰ σχήματα (Πί ν. 55 β). Συγκολλημένο.

Παρόμοια βραχιόλια βρίσκονται σ' ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα. Ἰδιαίτερα ὅμως στὴ Μακεδονία⁴⁴ εἶναι πολὺ κοινὰ (π.χ. ἓνα ἀσημένιο τῆς συλλογῆς Ἡρ. Βασιλείου (Πί ν. 56 α), ἀπὸ τὸ νομὸ Θεσσαλονίκης καὶ δύο χάλκινα ἀπὸ τὴ Χαλκιδική (Πί ν. 56 β - δ), ποὺ παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν ἀρχαιοπώλη κ. Βασ. Ἰατρίδη), μετὰ μικρὲς μόνο παραλλαγές πολλὰς φορὲς, ὅταν μάλιστα πρόκειται γιὰ ἔργα προχειροδουλεμένα, ὅπως καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι. Ἔτσι ἡ κακὴ ἐργασία τοῦ κ' ἢ ἔλλειψη ἄλλου βοηθητικοῦ ταφικοῦ εὐρήματος ἀφαιροῦν κάθε δυνατότητα νὰ χρονολογηθῇ⁴⁵.

8 (2733). Δακτυλίδι (Πί ν. 55 γ).

Ἐσωτ. διάμ. 0,021 μ.

Ἐξωτ. » 0,023 μ.

Ἀδιακόσμητος πλατὺς κρίκος. Ἀκέραιο.

Ὅμοια δακτυλίδια βρέθηκαν στὴν Ὀλυνθο⁴⁶, στὸ Ἡραῖο τοῦ Ἄργους⁴⁷, στὴν Κύπρο⁴⁸ κ.ά. Τῆς Ὀλύνθου χρονολογοῦνται στὸν 5ο ἢ στὸν πρόωμο 4ο π.Χ. αἰ.

9 (2727). Χάντρα (Πί ν. 55 δ).

Υψ. 0,047 μ.

Μεγαλύτερη διάμ. 0,028 μ.

Μικρότερη διάμ. 0,016 μ.

Διάμ. ἀνοίγματος 0,007 μ.

Ἡ χάντρα ἔχει σχῆμα ἀμφικωνικό, πλευρὲς κοίλες, ὀξεία ἀκμὴ στὴ μέση κ' εἶναι διά-

42. P. Amandry, ὁ.π. σ. 54, 135/6.

43. Στὸ ἴδιο, σ. 161.

44. D. Robinson, ὁ.π. σ. 68. P. Amandry, ὁ.π. σ. 51 - 52, 112 - 119.

45. Στὴν ΑΕ 1948 - 49, σ. 92, ὁ Καλλιπολίτης καὶ ἡ Feytmans κάνουν ἓνα χρονολογικὸ διαχωρισμὸ τῶν βραχιολιῶν, στὰ ὁποῖα οἱ λεπτομέρειες στὸ κεφάλι τοῦ φιδιοῦ ἔχουν γίνει ἀνάλογα μετὰ χάραξη ἢ μετὰ ἀνάγλυφο. Στὴν περίπτωσι ὅμως τοῦ βραχιολιοῦ ἀπὸ τὰ Σύλλατα εἶναι ἀδύνατη παρόμοια προσπάθεια, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίσῃ κανεὶς τὸν τρόπο ἐργασίας γιὰ τὴν ἀπόδοσι τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ φιδιοῦ (ἂν πρόκειται δηλαδὴ γιὰ χάραξη ἢ ἀνάγλυφο), τόσο πρόχειρη δουλειὰ εἶναι.

46. D. Robinson, ὁ.π. σ. 156, πίν. XXVII, 499 - 502.

47. C. Waldstein, The Argive Heraeum, II (1902 - 3) πίν. XC, 1025.

48. G. Richter, New York Bronzes, 1915, σ. 337, 1136.

τρητη στόν κάθετο άξονά της. Στις δύο άπολήξεις ταινιωτή πλατιά στεφάνη. Ἐκέραιη. Ὅμοιες περίπου χάντρες, κοινές στόν έλληνικό κόσμο, έμφανίζονται άπό τά μυκηναϊκά άκόμα χρόνια⁴⁹. Ὁ Furtwängler ύποθέτει ότι άνήκουν σέ διακοσμητικές άλυσίδες⁵⁰ κι ὁ Robinson σέ περιδέραια⁵¹.

Στήν Ὑλυνθο βρέθηκαν πάρα πολλές μέ διάφορα συγγενικά μεταξύ τους σχήματα. Αὐτή έδώ είναι τοῦ τύπου IIIb τῆς Ὑλύνθου και χρονολογεῖται στήν προπερσική έποχή⁵².

10 (2732). Τοξωτή πόρπη (Πί ν. 57 α, μέση δεξιά).

Μεγ. μήκ. 0,029 μ.

Στις δύο άκρες τῆς πόρπης ύπάρχει άπό ένας διπλός πλαστικός δακτύλιος κι ἄλλοι δύο μονοί στό τόξο, σέ άρκετή άπόσταση ό ένας άπό τόν άλλο. Ἡ άκρη γιά τήν ύποδοχή τῆς περόνης έχει ένα έλαφρό πλάτυσμα. Λείπει ἡ περόνη.

11 (2731). Τοξωτή πόρπη (Πί ν. 57 α, έπάνω δεξιά και β έπάνω).

Πλάτ. 0,04 μ.

Ὑψ. 0,032 μ.

Τό τόξο τῆς πόρπης έχει σέ πυκνά διαστήματα πέντε μεγάλους κόμπους μέ όριζόντιες αὐλακώσεις πού σχηματίζουν μακρόστενες φέτες. Ἡ άκρη γιά τήν ύποδοχή τῆς περόνης έχει ένα πλάτυσμα· στήν άλλη, όπου βρίσκεται ἡ άρχή τῆς περόνης, ύπάρχουν στήν έξωτερική ὄψη δύο κόμποι πού τό μεσαίο τους χώρισμα σκεπάζει ένα λογχωτό φύλλο (Πί ν. 57 β, έπάνω).

Ἡ έπιφάνεια τοῦ χαλκοῦ είναι φθαρμένη. Λείπει ἡ περόνη. Ἡ πόρπη είναι συγκολλημένη.

Οἱ δύο αὐτές πόρπες άνήκουν σ' ένα γνωστό «μικρασιατικό» τύπο, πού άπ' τῆ Μ. Ἀσία πέρασε στά νησιά κι άπό κεί στήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα, όπου διαδόθηκε κ' επικράτησε⁵³. Εἰδικότερα αντιστοιχοῦν μέ τήν ύποδιαίρεση XII, 14 τοῦ Blinkenberg, πού (δπως κ' οἱ ύπόλοιπες ως τήν XII, 19) είναι μεταγενέστερη παραλλαγή τοῦ τύπου XII, 13. Σ' αὐτόν, τό τόξο διακοσμεῖται άπό τρεῖς πλαστικούς δακτυλίους, κ' είναι ἡ γνωστότερη μορφή τῆς ἡμικυκλικῆς πόρπης, ἡ όποία κυριαρχεῖ στή Μ. Ἀσία και σχεδόν σ' όλόκληρο τόν έλληνικό κόσμο⁵⁴.

Ἡ πόρπη 10 παρουσιάζει μεγάλη όμοιότητα μέ μιάν άσημένα άπό τήν Ἐφεσο στό Βρετανικό Μουσείο, τήν XII, 14g τοῦ Blinkenberg⁵⁵, πού χρονολογεῖται άπό τόν R. Higgins στόν 7ο π.Χ. αἰ.⁵⁶ κι άκόμα μεγαλύτερη μέ μιάν άλλη χάλκινη άπό τῆ Χαλκιδική τοῦ Μουσείου Μπενάκη⁵⁷.

49. D. Robinson, ό.π. σ. 67 κ.έ. και σημ. 30.

50. A. Furtwängler, ό.π. σ. 63.

51. D. Robinson, ό.π. σ. 66.

52. Στό ίδιο, σ. 58, 94, πίν. VIII και σ. 65 - 68. Ὁ S. Casson, ό.π. σ. 37, βρήκε μιάν άλλη όμοια στό νεκροταφείο τῆς Τσαουσίτσας μαζί μέ έργα κλασσικῆς έποχῆς.

53. Ch. Blinkenberg, *Fibules grécques et orientales* (1926) σ. 204 κ.έ. και ιδιαίτερα σ. 207. Βλ. και σ. 222 κ.έ.

54. Βλ. Ch. Blinkenberg, ό.π. σ. 219 και τύπο X. D. Robinson, ό.π. σ. 107.

55. Ch. Blinkenberg, ό.π. σ. 224, εἰκ. 256.

56. R. Higgins, ό.π. σ. 116, πίν. 22B.

57. P. Amandry, ό.π. σ. 58, 162 και εἰκ. 32, έπάνω, 4η άπό άριστερά.

Ἡ πόρπη 11 ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ πού βρίσκονται στίς πόρπες τοῦ τύπου XI τοῦ Robinson⁵⁸· σ' αὐτὸν ὅμως κατατάσσονται κι' ἄλλες μὲ νεώτερα στοιχεῖα, πού ὅμοια ὑπάρχουν στίς πόρπες XII 15b, 16c - d καὶ 17a τοῦ Blinkenberg⁵⁹. Οἱ τύποι XII 16 - 17 κατεβαίνουν «ἀρκετὰ χαμηλά»⁶⁰. Τὰ νεώτερα στοιχεῖα στὴν πόρπη ἀπὸ τὰ Σύλλατα εἶναι δύο: α) τὸ φύλλο ἀνάμεσα στοὺς δύο κόμπους τῆς ἄκρης γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς περόνης, πού ὅμοιο βρίσκεται στὴν πόρπη XII 17a τοῦ Blinkenberg στὴ Στοκχόλμη (ἢ ἄλλη τῆς ἄκρη ἔχει πάρει τὴ μορφή ἀνθεμίου, στοιχείου κι' αὐτοῦ νεώτερου)⁶¹, ὅπως καὶ σὲ μιὰν ἄλλη στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, πού χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν R. Higgins στὸν 4ο π.Χ. αἰ.⁶² β) ἡ πυκνὴ τοποθέτηση τῶν κόμπων πού παρατηρεῖται στὴν προχωρημένη μορφή τοῦ τύπου, ὅπως π.χ. στὴν πόρπη XII 17e τοῦ Blinkenberg⁶³· αὐτὴ ἀνήκει στὸ τελευταῖο στάδιο τῆς ἐξέλιξης, ὅταν τὸ τόξο ἔχει χάσει πιά τὴν ἡμικυκλικὴ μορφή του κ' οἱ κόμπου δὲν διατηροῦν τίποτα ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ τους σχῆμα, ἀλλὰ μοιάζουν μὲ πλατιά ἀνοικτὰ πέταλα λουλουδιοῦ, σκαλωμένα στὴν καμπύλη τοῦ τόξου⁶⁴.

Στὴν πόρπη 11 ὅμως, παρὰ τὴν πυκνὴ τοποθέτηση, οἱ κόμπου ἀποτελοῦν ὁ καθένας ἓνα συμπαγῆ ὄγκο, ἀπλῶς αὐλακωμένο· τὸ φύλλο δὲν εἶναι παπυρόσχημο, ὅπως στὴν πόρπη XII 17e καὶ τέλος τὸ τόξο σχηματίζει κανονικὴ καμπύλη, ὅπως παλιότερα στὰ κλασσικὰ χρόνια. Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἐξάλλου ἡ συγγένεια πού παρατηρεῖται στὸ σχῆμα τοῦ τόξου καὶ στὸ φύλλο τῆς πόρπης 17a, πού θεωρεῖται σὰν τὸ παλιότερο δείγμα τοῦ τύπου αὐτοῦ⁶⁵. Μὲ βάση λοιπὸν αὐτὰ τὰ στοιχεῖα εἶναι δυνατὸ νὰ τοποθετηθῆ ἡ πόρπη ἀπὸ τὰ Σύλλατα στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 4ου ἢ καὶ στὸ τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., γιὰ τὴν τελευταῖα παραδείγματα τοῦ τύπου XII 17, πού δὲν εἶναι ἑλληνικὰ ἔργα καὶ φτάνουν ὡς τὸ τέλος τοῦ 4ου κι' ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.⁶⁶ παρουσιάζουν μεγάλῃ ἐξέλιξη σὲ σχέση μὲ τὴν πόρπη 11. Αὐτὴ ἄλλωστε διατηρεῖ ἀκόμα πολὺ συντηρητικὸ σχῆμα, παρὰ τὴν πυκνὴ τοποθέτηση τῶν κόμπων, χαρακτηριστικὸ πού μπορεῖ νὰ ὀφείλεται καὶ σὲ τοπικὴ ἰδιομορφία.

12 (2729). Τοξωτὴ πόρπη (Πί ν. 57a, μέση ἀριστερά).

Πλάτ. 0,049 μ.

Ύψ. 0,024 μ.

Τὸ τόξο καταλήγει σὲ μιὰ πλάκα, πού ἡ πάνω τῆς ἀπόληξη ἔχει ἓνα πεταλόσχημο κόψιμο· ἡ κάτω εἶναι εὐθύγραμμη καὶ χρησιμεύει γιὰ ὑποδοχὴ τῆς περόνης.

Λεῖπει ἡ μισὴ περόνη καὶ τὸ κάτω ἀριστερὸ μέρος τῆς πλάκας. Ἡ πόρπη εἶναι συγκολλημένη.

58. D. Robinson ὁ.π. σ. 109.

59. Ch. Blinkenberg, ὁ.π. σ. 224 κ.έ., εἰκ. 257, 261, 262, 263. Βλ. καὶ D. Robinson, ὁ.π. σ. 109 καὶ σημ. 158.

60. Ch. Blinkenberg, ὁ.π. σ. 207.

61. Στὸ ἴδιο, σ. 228, εἰκ. 263.

62. R. Higgins, ὁ.π. σ. 131, πίν. 31C.

63. Ch. Blinkenberg, ὁ.π. σ. 229, εἰκ. 264.

64. Βλ. σχετικὰ στὸ ἴδιο, σ. 207 - 208 καὶ 228.

65. Στὸ ἴδιο, σ. 228. Μεγάλῃ ὁμοιότητα παρουσιάζεται καὶ σὲ μιὰ πόρπη ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ τῆς Συλλογῆς Σταθάτου (P. Amandry, ὁ.π. πίν. XXV, 149) πού ἔχει πυκνὴ τοποθέτηση κόμπων καὶ κανονικὴ καμπύλη τόξου.

66. Βλ. σημείωση 64.

13 (2730). Τοξωτή πόρπη (Πί ν. 57α, επάνω άριστερά).

Πλάτ. 0,062 μ.

Ύψ. 0,04 μ.

Όμοια με την προηγούμενη, μόνο πού τó κάτω μέρος τής πλάκας έχει δύο μικρές διακοσμητικές άποφύσεις και πάνω άπό την πλάκα στην άρχή του τόξου ύπάρχει τó χάραγμα : *TH*

Ή επιφάνεια του χαλκού έχει μισοκαταστραφή. Λείπει τó κάτω έξωτερικό μέρος τής πλάκας.

14 (2728). Τοξωτή πόρπη (Πί ν. 57α, κάτω).

Σωζ. πλάτ. 0,05 μ.

Ύψ. 0,033 μ.

Όμοια με τις δύο προηγούμενες. Ό χαλκός διατηρείται άρκετά καλά. Λείπει όλόκληρη ή επίπεδη πλαϊνή επιφάνεια.

15 (2734). Τμήμα τοξωτής πόρπης.

Σωζ. πλάτ. 0,04 μ.

Σώζεται μέρος του τόξου όμοιας πόρπης, όπως κ' οι προηγούμενες.

Οί τέσσερεις τελευταίες πόρπες (12 - 15) άνήκουν στον τύπο VI τής Όλύνθου, πού θεωρείται θεσσαλικός⁶⁷ και χρονολογείται στους 7ο - 6ο π.Χ. αϊ.

Ό χαλκός στά άντικείμενα 1 και 7 - 15 έχει πολύ πράσινη όξειδωση, με άπόχρωση πού είναι χαρακτηριστική για τά χάλκινα εύρήματα τής Μακεδονίας.

Ά γ ν ύ θ ε ς

16 (2725). Πήλινη κάθετη άγνύθα (Πί ν. 58α).

Ύψ. 0,045 μ.

Μήκ. πλευράς 0,032 μ.

Μεγαλύτερ. μήκ. σφραγ. 0,013 μ.

Ή άγνύθα έχει σχήμα πυραμίδας, μ' επίπεδη κατάληξη στο πάνω μέρος (truncated). Λίγο πιο κάτω, τρύπα άπό όπου θά περνούσε ή κλωστή για τó κρέμασμα τής άγνύθας. Έννέα σφραγίσματα σε σχήμα αλφού άπό την ίδια μήτρα ύπάρχουν και στις τέσσερεις πλευρές της, δηλαδή ένα στη μία, δύο στην άλλη κι' άπό τρία στις άλλες δύο. Στο σφράγισμα εικονίζεται μία γυμνή άνδρική μορφή προς τά δεξιά, σε στροφή τριών τετάρτων. Έχει λυγισμένο τó άριστερό πόδι και μοιάζει σά νά βαδίζει. Με τó δεξι χέρι ίσως νά κρατά ή κάτι πού δέν διακρίνεται καλά (Πί ν. 58β - γ).

Πηλός ώχρος έρυθρωπός. Μικρό σπάσιμο στη βάση.

Τέτοια άντικείμενα χάλκινα, μολυβένια και πήλινα ή σε σχήμα κώνου ή σε σχήμα δίσκου έχουν βρεθ ή σ' όλο τον άρχαίο κόσμο κ' είναι γνωστό ότι ή σε σχήμα πυραμίδας άγνύθα είναι άττικός τύπος, σε άντίθεση με την κωνική πού είναι κορινθιακός⁶⁸. Τó πρόβλημα τής χρήσης τους έχει κατά καιρούς άπασχολήσει τους μελετητές κ' έ-

67. D. Robinson, δ.π. σ. 103 κ.έ. P. Amandry, δ.π. σ. 58, 162, πίν. XXVI, εϊκ. 32 στην κεντρική σειρά δεξιά κι' άριστερά και 33, 2.

68. Gl. Davidson - Dor. Burr Thompson, *Hesperia Suppl. VII* (1943) σ. 73 κ.έ.

χουν δοθῆ διάφορες ἐρμηνεῖες. Ἐπικράτησε ὅμως πιά ἡ γνώμη ὅτι ἡ χρῆση τους ἦταν ἀνάλογη μὲ τὸν τόπο πού βρέθηκαν, ἂν καὶ κατὰ κύριο λόγο τὶς χρησιμοποιοῦσαν γιὰ βαρίδια τοῦ ἀργαλειοῦ⁶⁹. Αὐτὴ ἡ τελευταία εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τῆς ἀγνύθας ἀπὸ τὰ Σύλλατα, γιὰτὶ βρέθηκε μέσα στὰ χῶματα, δίπλα σ' ἓνα συλημένο τάφο καὶ ξέρομε, ὅτι οἱ πιὸ συνηθισμένες προσφορὲς στὸ νεκρὸ ἦταν τὰ ἀντικείμενα πού χρησιμοποιοῦσε στὴν καθημερινή του ζωὴ, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ τὸ βαρίδι τοῦ ἀργαλειοῦ.

Ἄγνύθες σφραγισμένες παρουσιάζονται στὴν ἀρχὴ τοῦ βου⁷⁰ ἢ ἀκόμα καὶ στὸν 70 π.Χ. αἰ.⁷¹ Καὶ ἡ σημασία τῶν σφραγισμάτων ἔχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις, ἀλλὰ τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι χρησίμευαν σὰ σήματα τοῦ κατασκευαστῆ ἢ τοῦ ἰδιοκτῆτη⁷². Μιά τέτοια σειρὰ σφραγισμένων ἀγνύθων ἔχει βρεθῆ στὴν Ὀλυνθο, ὅπου καὶ συνηθίζονταν πολὺ τὸ σχῆμα τοῦ σφραγίσματος τῆς ἀγνύθας αὐτῆς⁷³. Ἡ παράσταση ὅμως σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο εἶναι πρόχειρη, ἀντίθετα μὲ τὰ σφραγίσματα τῆς Ὀλύνθου πού θυμίζουν δακτυλιολίθους. Ἡ μορφή στὴν ἀγνύθα ἀπὸ τὰ Σύλλατα μοιάζει ἀρκετὰ μὲ μιὰν ἄλλη (πού μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ Ἡρακλῆς), πάνω σὲ μιὰ κωνικὴ ἀγνύθα ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνία τῆς Ἰλλυρίας⁷⁴. Σὲ σύγκριση μὲ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Κορίνθου αὐτὴ ἡ τελευταία παρουσιάζει συγγένεια μὲ τὴν ἀγνύθα 1100 τοῦ πίνακα 74, Corinth XII. Αὐτὴ ἀνήκει στὸν τύπο VIII, πού χρονολογεῖται στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.⁷⁵ Ὁ τύπος ὅμως αὐτός, μὲ τὸ μικρὸ σπᾶσιμο τοῦ περιγράμματος στὸ κάτω μέρος τοῦ κώνου, στὴν Ἀττικὴ τοποθετεῖται στὰ «πρὶν ἀπὸ τὸ 325 π.Χ. χρόνια» σύμφωνα μὲ τὰ εὐρήματα τῆς Πινύκας⁷⁶. Ἐτσι μιὰ χρονολόγηση μέσα στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. φαίνεται πιθανότερη γιὰ τὴν ἀγνύθα ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνία, πού εἶναι παλιότερη (πιὸ ραδινὴ) ἀπὸ αὐτὴν ἀπὸ τὴν Πινύκα καὶ νεώτερη ἀπὸ τὴν ἄλλη τῆς Κορίνθου μὲ τὰ πιὸ γωνιώδη περιγράμματα.

Ἡ ἀγνύθα ἀπὸ τὰ Σύλλατα πρέπει νὰ εἶναι περίπου σύγχρονη κρίνοντας ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα πού παρουσιάζουν οἱ μορφὲς τῶν σφραγισμάτων ἢ λίγο παλιότερη, γιὰτὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ τύπος σὲ σχῆμα πυραμίδας γίνεται ὄλο καὶ πιὸ σπάνιος πλησιάζοντας στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια, ὁπότε ἔπαψε νὰ χρησιμοποιῆται.

Ἄ γ γ εῖ α

Ὅλα τὰ ἀγγεῖα πού ἀκολουθοῦν εἶναι πήλινα.

17 (2707). Μελανόμορφος ἀβαθὴς σκύφος (Π ί ν. 59α).

Ὑψ. 0,076 μ.

Διάμ. χεῖλ. χωρὶς τὶς λαβὲς 0,123 μ.

» » μὲ » » 0,19 μ.

Χεῖλος πρὸς τὰ ἔξω, πού ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα μὲ μιὰν ἄρθρωση. Λαβὲς

69. Στὸ ἴδιο, σ. 65 κ.έ., ὅπου γίνεται μιὰ λεπτομερειακὴ ἀνάλυση τοῦ τρόπου χρήσης καὶ ἐξέλιξης τῆς. W. Déonna, Délos XVIII (1938) σ. 152.

70. A. Stillwell, Corinth XV (1952) II, σ. 269.

71. Dor. Burr Thompson, Hesperia II (1933) σ. 600.

72. W. Déonna, ὁ.π. σ. 153. Gl. Davidson - Dor. Burr Thompson, ὁ.π. σ. 74.

73. L. Wilson, Olynthus II (1930) σ. 122.

74. L. Rey, Albania I (1923 - 1924) σ. 24, εἰκ. 21.

75. Gl. Davidson, Corinth XII (1952) σ. 152 - 153.

76. Gl. Davidson - Dor. Burr Thompson, ὁ.π. σ. 76 κ.έ. Πρβλ. τὴν ἀγνύθα 121, εἰκ. 38.

ὀριζόντιες, με κλίση πρὸς τὰ πάνω· χαμηλὴ ἀπλωτὴ βάση σὲ σχῆμα δακτυλίου. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σκύφου σκεπάζεται ἀπὸ μαῦρο γάνωμα. Ἐξωτερικὰ στὸ ὕψος τῶν λαβῶν μιὰ πλατιὰ ζώνη περιβάλλει τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ διακοσμείται ἀπὸ μελανόμορφη παράσταση, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὶς δύο ὀψεις: ἀνάμεσα σὲ δύο ἀνθέμια ποὺ τὸ καθένα ἐνώνεται μετὰ τὴ λαβὴ μ' ἓνα βλαστάρι, ἀπὸ τὸ ὁποῖο λείπει ἡ ἔλικα, στέκονται τρεῖς μορφές, σχεδιασμένες χωρὶς ἐσωτερικὲς λεπτομέρειες (σκιαγραφία χωρὶς χάραξη). Καὶ οἱ τρεῖς εἶναι τυλιγμένες σὲ ἱμάτια. Οἱ δύο ἀκρινῆς εἶναι γυρισμένες πρὸς τὴν κεντρικὴ καὶ κρατοῦν λοξὰ ἀπὸ ἓνα ραβδί ποὺ πάνω του στηρίζονται. Ἡ μεσαία προχωρεῖ δεξιὰ ἀκουμπώντας τὸ σηκωμένο ἀριστερὸ χέρι στὸν ὄμο καὶ στρέφει τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω.

Τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ σκύφου σκεπάζεται ἀπὸ μαῦρο γάνωμα, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένα μέρη ποὺ ἔχουν μείνει ἐδαφόχρωμα: μιὰ στενὴ ταινία στὸ πάνω μισὸ τῆς κάθετης ἐπιφάνειας τοῦ δακτυλίου, μιὰ ἄλλη ὅμοια στὴν περιφέρεια τῆς κάτω ἐπιφάνειάς του κ' ἡ βάση, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα μικρὸ μαῦρο κύκλο γύρω ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς. Γάνωμα σὲ μερικὰ σημεῖα ἀπολεπισμένο. Τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ ἀνοικτὸ κεραμιδί. Ὁ σκύφος εἶναι ἀκέραιος.

Ἄγγεῖα, ὅμοια σὲ τεχνοτροπία βρέθηκαν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ, στὴ Βοιωτία (Θήβα, Ριτσῶνα), στὴ Μακεδονία (Ὀλυνθο)⁷⁷, στὴν Ἰταλία⁷⁸ κ' εἶναι γνωστὸ, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ριτσῶνας, ὅτι εἶναι δεύτερης ποιότητος ἀττικὰ ἔργα ποὺ στὸν 5ο π.Χ. αἰ. συνηθίζονταν πολὺ στὴ Βοιωτία, περισσότερο ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐπαρχιακὰ κέντρα. Κι' ὅταν μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο ἐκλείσει γιὰ τὴ Βοιωτία ἡ ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας, ἄρχισε ἡ ντόπια παραγωγή τῶν τύπων αὐτῶν⁷⁹, ποὺ ξεπέρασε τὰ πρότυπά της. Ἔτσι στὴ θέση τῶν βιομηχανοποιημένων πιά ἀττικῶν ἔχουμε τὰ πιὸ ζωντανὰ βοιωτικὰ ἔργα, ὅπως εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ σκύφου ἀπὸ τὰ Σύλλατα· σ' αὐτόν, οἱ ὄχι πολὺ τυποποιημένες μορφές, τὸ γάνωμα, ποὺ δὲν ἔχει τὴ γνωστὴ ἀττικὴ στιλπνότητα κι' ὁ ἀνοικτόχρωμος πηλὸς προδίδουν βοιωτικὸ ἐργαστήριο.

Ὁ σκύφος αὐτός, ἂν καὶ διαφέρει στὴ βάση, ἀνήκει στὸν τύπο R τοῦ Ure⁸⁰, στὸν ὁποῖο περιλαμβάνονται ἄγγεῖα χρονολογημένα μετὰ τὸ 500 π.Χ.⁸¹ καὶ ἄλλα γύρω στὰ 440 - 430 π.Χ.⁸². Μιὰ σύγκριση μετὰ τὸ σκύφο 76.3 τῆς Ριτσῶνας καὶ ἓναν ἄλλο στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Michigan ποὺ κ' οἱ δύο τοποθετοῦνται γύρω στὸ 500 π.Χ.⁸³, δείχνει ὅτι ὁ σκύφος ἀπὸ τὰ Σύλλατα ἔχει πολὺ πιὸ ἐξελιγμένο σχῆμα (χεῖλος μετὰ μεγαλύτερη κλίση πρὸς τὰ ἔξω, σῶμα πιὸ ἀνεπτυγμένο) καὶ πλησιάζει στὴ μορφή τῶν σκύφων τῆς δεκαετίας 440 - 430 π.Χ. Μεγάλῃ ἐπίσης συγγένεια παρουσιάζει καὶ μ' ἓνα σκύφο τοῦ Μουσείου τοῦ Laon, ποὺ χρονολογεῖται στὸ 470 π.Χ. καὶ κατατάσσεται στὸν ἴδιο τύπο R τοῦ Ure⁸⁴. Τὸ ἄγγεῖο ὅμως αὐτὸ ἔχει ὀρισμένα παλιότερα στοιχεῖα, ὅπως τὴ μικρότερη πρὸς τὰ

77. D. Robinson, Olynthus XIII (1950) σ. 66, 16.

78. W. van Ingen, CV. Michigan I, πίν. XIV,1 CV. Lecce 1 III He πίν. 1, 3.

79. P. Ure, Sixth and fifth century pottery from Ritsona (1927) σ. 74 - 75.

80. Στὸ ἴδιο, σ. 71 - 72.

81. P. Ure, Black glaze pottery (1913) σ. 36. τάφ. 76.

82. Οἱ τάφοι 108 καὶ 139 τοποθετοῦνται στὴ δεκαετία 440 - 430 π.Χ., στὸ χρονολογικὸ πῖνακα ποὺ δίνει ὁ P. Ure, στὸ Sixth and fifth century pottery from Ritsona, σ. 81.

83. Βλ. σημείωση 81 καὶ W. van Ingen, ὁ.π. III H, πίν. XIV, 1. Πρβλ. σχετικὰ τρεῖς ἀττικὸς σκύφους, ὁμοίους στὸ σχῆμα κ' ἴσως σύγχρονους στὸ Μουσεῖο Κοπεγχάγης, CV. III H, πίν. 119, 1 - 3.

84. J. de la Genière CV. Laon I, III H, σ. 20 πίν. 25, 5.

πάνω κλίση τῶν λαβῶν, τὴν ἀπλωτὴ βάση μετὴν ἐπίπεδη πάνω ἐπιφάνεια, τὰ λίγο πιὸ αὐστηρὰ περιγράμματα καὶ τὰ ὄχι τόσο ἐπιμηκυσμένα κι' ἀπλωμένα ἀνθέμια. Τέλος, οἱ μορφές τοῦ σκύφου ἀπὸ τὰ Σύλλατα μπορεῖ νὰ εἶναι «καρικατοῦρες», πρόχειρα σχεδιασμένες, ἀλλὰ ἔχουν ἐλευθερία κι' ἀνεση στὶς κινήσεις. Σύμφωνα λοιπὸν μετὰ τὰ δεδομένα, ἡ χρονολόγηση στὴν δεκαετία 450 - 440 π.Χ. φαίνεται ἡ πιθανότερη γιὰ τὸ σκύφο αὐτό.

18 (2706). Μελανόγραφη λευκὴ λήκυθος (Πί ν. 59 γ, ε).

Ύψ. 0,132 μ.

Διάμ. χεῖλ. 0,032 μ.

» βάσ. 0,034 μ.

Τὸ σῶμα ἔχει λίγο κοῖλα τοιχώματα ὅπως κ' ἡ κάθετη ἐπιφάνεια τῆς σὲ σχῆμα δίσκου βάσης. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ χεῖλους ποὺ ἔχει μορφή σάλπιγγας⁸⁵ κι' αὐτὴ τῆς ταινιωτῆς λαβῆς σκεπάζονται ἀπὸ μαῦρο γάνωμα, ὅπως καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου μαζί μετὴν ἐπάνω ἐπίπεδη ἐπιφάνεια τῆς βάσης· ἡ κάθετη ἐπιφάνεια ἔχει στὸ κάτω μέρος μιὰ στενὴ μαῦρη ταινία. Ἡ μελανόγραφη διακόσμηση εἶναι: στὸν ὦμο, ἡ μία πάνω στὴν ἄλλη, δύο ζώνες ἀπὸ κάθετες γραμμὲς πιὸ πυκνὲς πάνω καὶ πιὸ ἀραιὲς κάτω· στὸ σῶμα μιὰ πλατιά ζώνη μετὰ φύλλα καὶ καρποὺς κισσοῦ ἀνάμεσα σὲ δύο ἄλλες μετὰ κικλιδωτό. Γάνωμα πολὺ ἀπολεπισμένο καὶ σὲ μερικὰ σημεῖα κτυπημένο. Ὁ πηλὸς ἔχει κόκκινο κεραμιδι χρῶμα. Σώζονται πολὺ λίγα ἴχνη ἀπὸ ἀνοιχτόχρωμο ἐπίχρυσμα. Λεῖπουν κομμάτια ἀπὸ τὸ λαιμὸ καὶ τὸ σῶμα. Τὸ ἀγγεῖο ἔχει συγκολληθῆ καὶ συμπληρωθῆ.

Τὸ σχῆμα παρουσιάζει πολλὲς ὁμοιότητες μετὰ αὐτὸ τῆς ληκύθου 616 τοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν⁸⁶, ποὺ ἀνήκει στὸ ἐργαστήριον τοῦ ζωγράφου τῆς «μέγαιρας» (beldam-painter), ἡ βάση ὅμως τῆς πρώτης διαφέρει, γιὰ εἶναι τοῦ τύπου τῶν ληκύθων μετὰ «στόμιον καπνοδόχου» (chimney), πάλι ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριον⁸⁷.

Ἡ φυτικὴ καὶ γραμμικὴ τῆς διακόσμηση τὴν κατατάσσει στὴν κατηγορίαν τῶν ληκύθων (pattern-kyklythoi), ποὺ ἡ C. Haspels, ἀναφερόμενη στὰ ἔργα τοῦ ζωγράφου τῆς «μέγαιρας», γράφει ὅτι ἐμφανίζονται γύρω στὸ 470 π.Χ. καὶ συνεχίζονται τουλάχιστον ὡς τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα⁸⁸. Τὰ τυποποιημένα ὅμως αὐτὰ θέματα τῶν ἀνθεμίων, φύλλων καὶ καρπῶν κισσοῦ μετὰ μαίανδρο ἢ κικλιδωτό εἶναι μιὰ πολὺ κοινὴ διακόσμηση ληκύθων σὲ ὅλον τὸν 5ο π.Χ. αἰ.⁸⁹, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σ. Χαριτωνίδης⁹⁰. Ἡ ὑπαρξὴ μεταγενεστέρων ὁμοίων ληκύθων, χωρὶς μάλιστα τὶς χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸ ἐργαστήριον τοῦ ζωγράφου τῆς «μέγαιρας» ἐγγάρακτες γραμμὲς κάτω ἀπὸ τὴν παράσταση, σημειώνεται ὡς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν στὸν Κεραμεικὸ⁹¹

85. D. Robinson, CV. Baltimore I, σ. 53, 6. Ἡ C. Haspels, Attic black-figured kyklythoi (1936), σ. 171, γράφει γιὰ ἓνα ὁμοῖο χεῖλος ληκύθου, ὅτι ἔχει σχῆμα σκύφου (cup-shape).

86. C. Haspels, ὁ.π. πίν. 54, 4.

87. Στὸ ἴδιο, σ. 170 κ.ε., πίν. 53 - 54, 1 - 2. Πρβλ. καὶ CV. Varsovie, 2, πίν. 52, 1 - 2.

88. Στὸ ἴδιο, σ. 187.

89. W. Lamb, CV. Cambridge I, σ. 26.

90. AE 1958, σ. 22 - 23.

91. Πολλὲς εὐχαριστίες ὀφείλω κι' ἀπὸ δῶ στὸν κ. K. Vierneisel ποὺ μοῦ ἔδωσε χρήσιμες πληροφορίες καὶ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ στὸν Κεραμεικὸ καὶ τῶν ὁποίων τὴν δημοσίευση ἐτοιμάζει.

μεγαλύτερη όμοιότητα με τη λήκυθο από τα Σύλλατα παρουσιάζουν μιὰ από τὸν τάφο 35, πὸν χρονολογεῖται γύρω στὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ μιὰ ἄλλη, ἡ 1766 V24 ἀπὸ τὸν τάφο 131, ἀρκετὰ χρόνια νεώτερη⁹². Στὸν ἴδιο αὐτὸν τάφο βρέθηκε κι' ὁ κἀνθαρος 972 V24, μ' ἐμπέστη διακόσμηση, ὅμοιος μὲ τὸν 1066 ἀπὸ τὴν Κόρινθο, πὸν τοποθετεῖται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ αἰῶνα⁹³. Ἔτσι τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἡ λήκυθος ἀπὸ τὰ Σύλλατα εἶναι ἔργο τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἴσως καὶ τοῦ τέλους τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ αἰῶνα⁹⁴.

19 (2713). Μικρὴ ἀρυβαλλόσχημη λήκυθος (Πί ν. 59δ).

Σωζ. ὕψ. 0,09 μ.

Διάμ. βάσ. 0,07 μ.

Γύρω ἀπὸ τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ δύο πλαστικοὶ δακτύλιοι. Σῶμα σφαιρικὸ καὶ πολὺ χαμηλὴ βάση σὲ σχῆμα δακτυλίου πὸν ἀπλώνεται πρὸς τὰ ἔξω⁹⁵. Ὀλόκληρο τὸ ἀγγεῖο σκεπάζεται ἀπὸ μαῦρο γάνωμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης κι' ἀπὸ μιὰ στενὴ ταινία στὴ μέση τοῦ σώματος, ὅπου ὑπάρχει διακόσμηση ἀπὸ μαϊάνδρο. Γάνωμα ἀπολεπισμένο. Ὁ πηλὸς ἔχει χρῶμα κεραμιδί. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου εἶναι πολὺ κτυπημένη. Λείπουν ὁ λαιμὸς, τὸ στόμιο, ἡ λαβὴ καὶ κομμάτια ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἡ λήκυθος ἔχει συγκολληθῆ.

Τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ ἀνήκει στὸν τύπο III τῆς Richter, πολὺ κοινὸ στὰ κλασσικὰ χρόνια, πὸν ἐμφανίζεται στὴν ἀρχὴ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ συνηθίζεται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ αἰῶνα καὶ στὸν 4ο π.Χ. αἰ.⁹⁶. Κρίνοντας ἀπὸ τὴ σφαιρικὴ μορφή, χαρακτηριστικὴ στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.⁹⁷ (παλιότερα εἶναι πιὸ ἐπιμηκυσμένη) κι' ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα πὸν παρουσιάζει σὰ σχῆμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν βάση, μὲ τὴ λήκυθο C256, στὴν Ἱερουσαλήμ⁹⁸, γύρω στὸ 400 π.Χ. καὶ μὲ ἄλλες σύγχρονες ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο⁹⁹, εἶναι δυνατό νὰ τὴν τοποθετήσωμε στὸ τέλος τοῦ 5ου ἢ στὴν ἀρχὴ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.¹⁰⁰. Ὅσο γιὰ τὴν διακόσμηση, ἡ ἐδαφόχρωμη ζώνη μὲ μαϊάνδρο εἶναι μιὰ ἀσυνήθιστη παραλλαγή ἐκείνης πὸν ἔχει ζητοειδεῖς γραμμὲς ἢ στιγμὲς καὶ πὸν βρίσκεται συχνὰ σὲ ἀγγεῖα αὐτοῦ τοῦ τύπου¹⁰¹. Ἡ ζώνη ὅμως αὐτὴ περιβάλλει τὴν κοιλιὰ κι' ὄχι τὸν ὄμο ὅπως στὶς ἄλλες περιπτώσεις. Ζώνη στὸ ἴδιο σημεῖο τοῦ σώματος διακοσμεῖ δύο ληκύθια ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Κεραμικοῦ: τὸ ἓνα ἀπὸ τὸν τάφο H44 ἔχει πλαστικὰ αὐγὰ καὶ τὸ ἄλλο, τὸ 1544 τοῦ τάφου HTR 71, στιγμὲς. Τέλος, διακόσμηση γύρω στὴν κοι-

92. Στὸν τάφο 35, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λήκυθο αὐτὴ, βρέθηκαν καὶ δύο ἄλλες τοῦ ζωγράφου τοῦ Τύμβου, πὸν δίνουν τὴ χρονολογία στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα.

93. M. Pease, *Hesperia* 6 (1937), σ. 276, 49 - 51, εἰκ. 17 - 18.

94. Μεγάλη ὁμοιότητα παρουσιάζει ἡ λήκυθος αὐτὴ μὲ τὴν P 2284, ἀπὸ τὴν Ἀγορά, πὸν χρονολογεῖται στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (L. Talcott, *Hesperia* 1935, σ. 500, 7).

95. Ὅμοιο σχῆμα καὶ πόδι ἔχει ἓνα ληκύθιο στὶς Βρυξέλλες, CV. III Ja, πίν. 1, 8 καὶ τὸ 1544 ἀπὸ τὸν τάφο HTR 71 τοῦ Κεραμικοῦ (τὸ τελευταῖο μὲ μικρὲς διαφορὲς).

96. G. Richter - M. Milne, *Shapes and names of Athenian vases* (1935) σ. 15. R. Cook, *Greek painted pottery* (1960), σ. 233.

97. G. Richter - M. Milne, ὁ.π. εἰκ. 100.

98. C. Clairmont, *Berytus XI* (II) (1955), σ. 127, C 265, πίν. XXIX, 1.

99. D. Robinson, *Olynthus V* (1933) σ. 146 - 147, πίν. 116, 247, 250, 251. *Olynthus XIII* (1950) σ. 163 - 164, πίν. 112, 170, 181.

100. Βλ. καὶ Σ. Χαριτωνίδη, *ΑΕ* 1958, σ. 7, εἰκ. 6, τάφ. 67.

101. Π.χ. στὸ ἴδιο, σ. 7, εἰκ. 6, σ. 29, εἰκ. 48, σ. 88, εἰκ. 150, πίν. 18. CV. *Copenhagen III*, I. πίν. 168, 10.

λιά έχουν δύο ακόμα ληκύθια στο Μουσείο της Κοπεγχάγης¹⁰²: τὸ ἕνα, ζώνη με ζητοειδεῖς γραμμές καὶ τὸ ἄλλο με ζιγκ-ζάγκ καὶ στιγμές.

20 (2703). Ἐρυθρόμορφη τρίλοβη οἰνοχόη (Πί ν. 60 α - β).

Ἵψ. 0,157 μ.

Διάμ. βάσ. 0,058 μ.

Λαβή στρογγυλή, πὸ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν ὄμο καὶ τελειώνει μ' ἕνα πλάτυσμα στὸ τρίλοβο στόμιο. Λαιμὸς με ἀρκετὰ κοῖλα τοιχώματα, σῶμα με ὄχι μεγάλη καμπυλότητα καὶ βάση ἐπίπεδη. Ὀλόκληρο τὸ ἀγγεῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κύρια ὄψη με τὴν ἐρυθρόμορφη παράσταση καὶ τὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης, σκεπάζεται ἀπὸ γάνωμα με μεταλλικὴ λάμψη.

Ἡ παράσταση ἔχει ἀπὸ πάνω μιὰ ταινία με κόσμημα σπείρας κι' ἀπὸ κάτω μιὰν ἀπλή ταινία πὸν χρησιμεύει καὶ σὰ βάση τῆς ὅλης παράστασης. Ἐνας στεφανωμένος Ἔρωτας τρέχει πρὸς τὰ δεξιὰ κρατώντας ἕνα κάνιστρο ἢ μιὰ πιατέλα με τρεῖς καρπούς. Πίσω ἀπὸ τὸν Ἔρωτα, ὑπάρχει βωμὸς σὲ σχῆμα στήλης στημένης σὲ βάθρο καὶ μπροστά, ἑλικωτὰ ψηλὰ βλαστάρια. Πάνω ἀπὸ τὸ κάνιστρο με τοὺς καρπούς, ἕνα στρογγυλὸ ἀντικείμενο παριστάνει κρεμασμένο ἀρύβαλλο¹⁰³.

Ὁ πηλὸς ἔχει χρῶμα κόκκινο κεραμιδί. Λείπουν μέρη ἀπὸ τὸ στόμιο καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, πὸν ἔχει συγκολληθῆ καὶ συμπληρωθῆ.

Στὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἔρωτα αὐτοῦ (Πί ν. 60δ) εἶναι φανερὴ ἡ συγγένεια με τὶς μορφές δύο ὁμοίων ἀγγείων, τῆς οἰνοχόης Β 125 τοῦ Μουσείου τῆς Καρλσρούης καὶ μιᾶς ἄλλης ἀπ' τὴν Ὀλυνθο, στὸ Μουσείο Θεσσαλονίκης¹⁰⁴ (Πί ν. 60γ). Καὶ οἱ δύο αὐτὲς οἰνοχόες ἀποδίδονται ἀπὸ τὸν G. Hafner στὴν «ὀμάδα τοῦ χοντροῦ ἀγοριοῦ» καὶ χρονολογοῦνται στὴν ἀρχὴ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ὅπως καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἔργα τῆς μεγάλης τούτης ὀμάδας¹⁰⁵. Τὸ ὅτι ἔχουν γίνεῖ καὶ τὰ τρία ἀπὸ τὸν ἴδιο ζωγράφο φαίνεται ἀπὸ τὴν μεγάλη ὁμοιότητα πὸν παρουσιάζουν στὸ περίγραμμα τῆς κατατομῆς πὸν καταλήγει σὲ σουβλερὴ μύτη, στὸ στέρεο πηγούνι, στὸ παχὺ σῶμα, στοὺς χοντροὺς γλουτοὺς καὶ μηρούς, στὰ κοντόχοντρα πόδια· ἐπίσης στίς δυσαναλογίες στὰ ἄκρα, πέλματα καὶ χέρια, ὅπου ὀλόκληρος ὁ βραχίονας καὶ ἰδιαίτερα ὁ ἀντίχειρας, εἶναι πολὺ μεγάλος σὲ σχέση με τὸ ὑπόλοιπο σῶμα, δὲν ὑπάρχει καμιὰ διαφορὰ. Ἀκόμα, ἡ ἀπόδοση τῶν λεπτομερειῶν τοῦ σώματος με μικρὲς γραμμές, ὅπως ἡ μικρὴ καμπύλη, πὸν σημειώνει τὴν κλείδωση στὰ γόνατα καὶ στοὺς ἀστραγάλους κι' ὁ τρόπος, πὸν σχεδιάζεται τὸ περίγραμμα τοῦ δεξιοῦ ποδιοῦ ἀπὸ τὴ μέση ὡς τὸ σημεῖο πὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ ἄλλο πόδι, δηλαδὴ με μιὰ συνεχόμενη καμπύλη, εἶναι κοινὰ στοιχεῖα καὶ στὰ τρία ἀγγεῖα. Τέλος οἱ στιγμές στὰ φτερά τοῦ Ἔρωτα στολίζουν με τὴν ἴδια διάταξη τὰ φτερά ἐνός

102. CV. Copenhagen, III, I, πίν. 168, 8 - 9.

103. Ὁ Beazley, CV. Oxford I, σ. 34, ἀναλύοντας τὴν παράσταση μιᾶς οἰνοχόης, πὸν ἀνήκει στὴν ὀμάδα αὐτή, θεωρεῖ ὅτι τὸ στρογγυλὸ ἀντικείμενο πὸν βρίσκεται κοντὰ στὸ ἀριστερὸ πόδι τοῦ ἀθλητῆ, παριστάνει ἀρύβαλλο, σύμφωνα με τὸν τρόπο πὸν σχεδίαζαν αὐτὸ τὸ ἀγγεῖο, στὰ ὕστερα τοῦτα χρόνια. Βλ. σχετικὰ ὁμοίους ἀρύβαλλους στὰ CV. British Museum III, Ic πίν. 68, 2a, Fogg Museum III, I, πίν. XIX, 3β. E. Langlotz, δ.π. πίν. 191, 522, κλπ.

104. Olynthus V, πίν. 95, 148.

105. G. Hafner, CV. Karlsruhe σ. 30, πίν. 24, 7. Ὁ Beazley δὲν τὰ περιλαμβάνει στὸν κατάλογο τῶν ἀγγείων πὸν ἀνήκουν στὸ «ζωγράφο τοῦ χοντροῦ ἀγοριοῦ».

Ἐρωτα σὲ μιὰν ἄλλη οἰνοχόη ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο¹⁰⁶, ποὺ ἀποδίδεται κι' αὐτὴ ἀπ' τὸν G. Hafner στὴν «ὀμάδα τοῦ χοντροῦ ἀγοριοῦ». Κατὰ τὸν ἴδιο μελετητὴ μιὰ ἀκόμα λεπτομέρεια χαρακτηρίζει τὸ ἐργαστήριο αὐτό: ἡ μαύρη στιγμὴ δίπλα στὴν πάνω ἄκρη τῶν χειλιῶν, στὴ θέση τῆς αὐλακιᾶς ποὺ σχηματίζεται σ' ἐκεῖνο τὸ σημεῖο τοῦ προσώπου ἢ στὴ θέση τῆς ἀπόληξης τοῦ στόματος¹⁰⁷. Αὐτὴν ὁμως τὴν συναντᾶμε σ' ἓνα πλῆθος ἀπὸ ἀγγεῖα τοῦ 4ου ἢ ἀκόμα καὶ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ποὺ δὲν ἀνήκουν στὰ ἔργα τῆς ὀμάδας αὐτῆς¹⁰⁸.

Ὅσο γιὰ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸ ἐργαστήριο τῆς «ὀμάδας τοῦ χοντροῦ ἀγοριοῦ» ποὺ κατασκεύαζε κυρίως οἰνοχόες¹⁰⁹. Ἡ διακόσμηση ὁμως διαφέρει. Συνήθως πάνω ἀπὸ τὴν παράσταση ὑπάρχει φυλλωτὸ ἢ ροπαλωτὸ κόσμημα καὶ κάτω τὸ γνωστὸ «ἰωνικὸ» κυμάτιο, αὐγὸ καὶ λόγχη¹¹⁰. Ἐδῶ ἔχουμε μόνο στὸ πάνω μέρος ἓνα κόσμημα μὲ σπειρες, ποὺ ἴδιο βρίσκεται σὲ μιὰν οἰνοχόη τῆς ὀμάδας αὐτῆς, ἀπὸ τὸ Μάριο τῆς Λευκωσίας¹¹¹. Ἐξάλλου τὸ συνηθισμένο θέμα τῆς «ὀμάδας» εἶναι ἀθλητὲς¹¹²: ἐδῶ ἡ μορφή τῆς παράστασης εἶναι Ἐρωτας¹¹³.

Τὸ θέμα τοῦ Ἐρωτα, ποὺ στεφανωμένος μὲ γεμάτο καρποὺς κἀνιστρο στὰ χέρια τρέχει κάπου, θὰ πρέπει νὰ εἶναι τμημα, λεπτομέρεια γαμήλιας σκηναῖς, ὅπου ἡ νύφη κάθεται στὸ κέντρο καὶ γύρω τῆς ὑπηρέτριες, φίλες κ' Ἐρωτες τῆς προσφέρουν καρποὺς, πουλιά, στολίδια¹¹⁴. Τέτοιες σκηναῖς εἶναι συχνὲς σὲ πυξίδες, λεκανίδες κ' ἰδιαίτερα στὰ καλύμματα τους¹¹⁵, ὅπως καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα ἀγγεῖα¹¹⁶. Σὲ μιὰ πιὸ ἀπλὴ μορφή τῶν παραστάσεων αὐτῶν τὰ πρόσωπα περιορίζονται στὴ νύφη καὶ στὸν Ἐρωτα, ὅπως π.χ. σὲ μιὰ πελίκη ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο¹¹⁷, ὅπου ἓνας ὄρθιος Ἐρωτας κρατᾶει μιὰ πιατέλα καὶ προσφέρει ἀπὸ αὐτὴν κάτι, πιθανότατα καρπὸ, σὲ μιὰ καθισμένη νεαρὴ γυναίκα. Τοὺς χωρίζει ἓνα ἑλικωτὸ βλαστάρη, ὁμοιο μὲ αὐτὸ ποὺ βρίσκεται μπροστὰ

106. Olynthus V, πίν. 84, 140.

107. Βλ. σημείωση 105.

108. Βλ. σχετικά: Ch. Dugas, Délos XXI (1952), σ. 66. Μερικὰ παραδείγματα:

E. Langlotz, δ.π. πίν. 163, 492 (ζωγράφος Παιδιάς).

W. Hahland, Vasen um Meidias (1930), πίν. 11 α - β, ARV σ. 849 (ζωγράφος Προνόμου).

E. Bielefeld, CV. Altenburg II, πίν. 58, 3 καὶ 72, 3, 5 (ζωγράφος καλύμματος — Lid painter).

H. Smith, CV. California 1, πίν. XLIV, 2 (Μεταμειδιακὸ).

109. The Swedish Cyprus Excavations II (1935), πίν. 144, 5. CV. Karlsruhe 1, πίν. 24, 7. CV. Wien 1, Slg Matsch, πίν. 8, 6. Clara Rhodos II (1932), σ. 154, εἰκ. 36, 2. IV (1931), σ. 157, εἰκ. 155, 1.

110. Π.χ. CV. Sèvres πίν. 21, 7 - 8. CV. Oxford 1, πίν. 42, 5. CV. Wien 1, Slg Matsch, πίν. 8, 6.

111. The Swedish Cyprus Excavations II, πίν. 144, 5.

112. Βλ. J. Beazley, ARV, σ. 888 κ.έ. G. Richter, Attic red-figured vases (1958) σ. 159.

113. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰνοχόη 140 τῆς Ὀλύνθου, στὴ σημείωση 106, Ἐρωτας μόνος εἰκονίζεται καὶ σὲ μιὰν ἄλλη οἰνοχόη τοῦ «ζωγράφου τοῦ χοντροῦ ἀγοριοῦ». Βλ. σχετικά J. Beazley, ARV σ. 890, ἀριθ. 70.

114. Οἱ προσφορὲς δῶρων γίνονταν τὴν ἐπομένη τοῦ γάμου, στὰ «ἐπαύλια» κ' ἔχουμε πολλὲς τέτοιες παραστάσεις - ἀποσπάσματα ἀπὸ σκηναῖς ἐπαυλίων. Βλ. σχετικά Σ. Χαριτωνίδη, ΑΕ 1958, σ. 27, σημ. 3 καὶ H. Smith, CV. California, σ. 50, πίν. LI, 1.

115. Π.χ. Olynthus V, πίν. 110 - 111. Hesperia, Suppl. 10 (1956), πίν. 11 - 16, 138 - 177, 188 - 190. Olynthus XIII, πίν. 79 - 80, 56 - 56A καὶ 81, 60. 85, 61. 87 - 64, 88 - 65. JHS 55 (1935) σ. 45, εἰκ. 5. CV. Schloss Fasanerie 1, πίν. 42, 1. ΑΕ 1958, πίν. 24a, 25a. CV. Copenhagen III, 1, πίν. 163 5a - β.

116. Π.χ. Olynthus XIII, πίν. 84, 84, καὶ 100, 83. CV. Schloss Fasanerie 1, πίν. 29, 2. W. Hahland, δ.π. πίν. 18. CV. California, πίν. LI, 1.

117. Olynthus V, πίν. 83, 138.

στὸν Ἐρωτα τῆς οἰνοχόης ἀπὸ τὰ Σύλλατα. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ αὐτὴ τὴν παράστα-
ση, θὰ ἦταν δυνατό νὰ πῆ κανεὶς ὅτι ὁ Ἐρωτας τρέχει γιὰ νὰ φέρῃ καρπούς σὲ μιὰ
νύφη κι' ὁ ἀρύβαλλος ποὺ εἶναι κρεμασμένος στὸν τοῖχο, βοηθεῖ τὸ ζωγράφο νὰ δώσῃ
τὸν προσδιορισμὸ τοῦ τόπου· ἔτσι συμπεραίνεται ὅτι ὁ Ἐρωτας δὲν τρέχει στὸ ὑπαι-
θρο, ἀλλὰ ἔχει φτάσει μέσα στὸ στολισμένο σπιτικό¹¹⁸.

21 (2708). Κύλικα μὲ χαμηλὴ βάση, μελαμβαφῆς (Πί ν. 61 γ)^{118α}.

*Υψ. 0,036 μ.

Διάμ. χεῖλους χωρὶς τὶς λαβὲς 0,12 μ.

» » μὲ » » 0,19 μ.

» βάσ. 0,043 μ.

*Οριζόντιες, στρογγυλῆς τομῆς λαβὲς μὲ μεγάλη κλίση πρὸς τὰ πάνω, ὥστε ἡ ἄκρη
τοὺς νὰ βρίσκεται σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὰ χεῖλη. Αὐτὰ σχηματίζουν μιὰν ἐλαφριά
καμπύλη καὶ κλίνουν πρὸς τὰ ἔξω. Ἀπὸ τὸ κύφωμα χωρίζονται ἐξωτερικὰ μὲ μιὰν ἄρ-
θρωση. Χαμηλὴ βάση σὲ σχῆμα δακτυλίου. Τὸ ἀγγεῖο σκεπάζεται ἀπὸ μαῦρο γάνωμα,
ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης, ποὺ ἔχει μείνει ἀγάνωτη ὅπως καὶ μιὰ στε-
νὴ ταινία στὴν πρόσφυση τοῦ δακτυλίου. Στὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης ὑπάρχουν
δύο ὁμόκεντροι λεπτοὶ μαῦροι κύκλοι. Καλῆς ποιότητος γάνωμα, ἀπολεπισμένο ὁμῶς
σὲ μερικὰ σημεῖα. Ὁ πηλὸς ἔχει χρῶμα κόκκινο κεραμιδί. Λείπουν ἀρκετὰ κομμάτια
ἀπὸ τὰ χεῖλη κ' ἢ μιὰ λαβή. Τὸ ἀγγεῖο ἔχει συμπληρωθῆ καὶ συγκολληθῆ.

Μιὰ σύγκριση τῆς κύλικας αὐτῆς μὲ ἄλλες τῆς ἀρχῆς ἢ τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ.
αἰ. δείχνει ὅτι τὰ γωνιώδη αὐστηρά περιγράμματα ἔχουν παραχωρήσει τὴ θέση τοὺς
σὲ μαλακότερες μεταβάσεις· ὁλόκληρη ἡ κύλικα ἔχει γίνῃ λιγότερο βαθιὰ καὶ πιὸ
ἀπλωτὴ πάνω ἀπὸ τὴ βάση της, ἀποκτώντας ἔτσι μεγαλύτερη ἐλαφρότητα¹¹⁹. Στὸν πρώ-
μο 5ο π.Χ. αἰ. ἡ βάση σὲ τέτοιες κύλικες εἶναι ἐπίπεδη· ἀργότερα, γύρω στὰ μέσα τοῦ
αἰῶνα, ἔχει σχῆμα δακτυλίου¹²⁰. Τέλος σ' αὐτὴ τὴν κύλικα, ἐκδηλώνονται ἀρκετὰ προ-
χωρημένες οἱ τάσεις ἐκεῖνες, ποὺ προκάλεσαν τὴν κατοπινὴ τελικὴ διάσπαση τῆς ἄρ-
μονικῆς σχέσης τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν στὰ διάφορα ἀγγεῖα καὶ ἰδιαίτερα στὴν κο-
τύλη. Ἐδῶ γίνονται αἰσθητές, μὲ τὸ μέγαλωμα τῆς καμπύλης τοῦ χεῖλους καὶ μὲ τὸν
ἄνισο διαχωρισμὸ τοῦ ἀπὸ τὸ κύφωμα, ὅπου τὸ πρῶτο ἐπιβάλλεται καὶ κάνει νὰ φαίνε-
ται πιὸ χαμηλὸ κι' ἀπλωτὸ τὸ ἀγγεῖο¹²¹.

Σύμφωνα λοιπὸν μ' αὐτὰ τὰ δεδομένα καὶ μὲ τὴ μεγάλη ὁμοιότητα ποὺ παρουσιάζει
ἡ κύλικα αὐτὴ μὲ τὶς κύλικες 151 - 152 ἀπὸ τὴ Ρήνεια¹²², ποὺ εἶναι ἀπὸ τὰ νεώτερα εὑ-
ρήματα τοῦ νησιοῦ, εἶναι δυνατό νὰ τοποθετηθῆ γύρω στὰ 430 - 425 π.Χ.

118. Ὁ πεσσομορφὸς βωμὸς κι' ὁ ἄλλος, ὁ πολὺ χαμηλὸς μὲ τοὺς καρπούς, εἶναι στοιχεῖα ποὺ
τονίζουν τὸν ἐορταστικὸ χαρακτῆρα τῆς σκηνῆς.

118α. Στὸν Πίνακα 61 στὴ λεζάντα, γράφε ζ ἀντὶ γ καὶ τὸ ἀντίθετο.

119. Βλ. σχετικὰ L. Talcott, *Hesperia* 5 (1936), σ. 336 κ.έ. Ἡ διαφορὰ μὲ τὶς κύλικες P5116, P5126,
P5131 καὶ P5132 ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ (στὸ ἴδιο, σ. 337, εἰκ. 4) εἶναι φανερὴ. Αὐτὲς χρονολογοῦνται στὴν
περίοδο 480 - 450 π.Χ. καὶ τὸ χεῖλος τοὺς δὲν διαγράφει καμπύλη, ὅπως π.χ. στὴν κύλικα P2290, σ.
339, εἰκ. 7, τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ σὲ μιὰν ἄλλη σύγχρονή της ἀπὸ τὴν Ἀθήνα,
(R. Young, *Hesperia* 20 (1951) σ. 219, I, πίν. 73, 1).

120. C. Boulter, *Hesperia* 22 (1953), σ. 77, 37.

121. Βλ. καὶ Ch. Dugas, ὁ.π. σ. 53.

122. Στὸ ἴδιο, πίν. XLVIII.

22 (2712). Κυάθιο (one-handled) (Πί ν. 61 α, δ).

Ύψ. ως τὸ χεῖλος 0,038 μ.

» » τὴ λαβὴ 0,048 μ.

Διάμ. χεῖλ. 0,12 μ.

» βάσ. 0,051 μ.

Ὅριζόντια ταινιωτὴ λαβὴ μὲ μεγάλη κλίση πρὸς τὰ πάνω. Χεῖλος συνεχόμενο μὲ τὸ κύφωμα ποῦ καταλήγει σ' ἐπίπεδη βάση. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ λαβὴ σκεπάζονται ἀπὸ μαῦρο γάνωμα. Τὸ ἐξωτερικὸ εἶναι ἀγάνωτο, ἀλλὰ σώζονται μερικὰ ὑπόλοιπα ἀπὸ λευκὸ ἐπίχρισμα. Τὸ γάνωμα δὲν εἶναι καλῆς ποιότητος. Σὲ μερικὰ σημεῖα ἔχει κόκκινη ἀπόχρωση ἀπὸ τὸ κακὸ ψήσιμο κ' εἶναι ἀπολεπισμένο. Ὁ πηλὸς ἔχει χρῶμα κόκκινο κεραμιδί. Λεῖπει περίπου τὸ 1/3 τοῦ ἀγγείου.

Τὸ κυάθιο αὐτὸ διατηρεῖ ἀκόμα ἀρκετὰ στοιχεῖα ποῦ μᾶς φέρνουν πιὸ κοντὰ στὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.: τὴν ἐπίπεδη βάση, τὰ ὄχι μαλακὰ περιγράμματα καὶ τὴν ἀπότομη μετάβαση ἀπὸ τὸ χεῖλος στὸ κάτω μέρος τοῦ κυφώματος κ' ἀπὸ κεῖ στὴ βάση. Ἐνα παρόμοιο κυάθιο ἀπὸ τὴν Ἀγορά, ἀλλὰ μὲ πιὸ αὐστηρὲς γραμμές, χρονολογεῖται πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα¹²³. Ἐνα ἄλλο σχεδὸν ὅμοιο, ἀπὸ τὸν τάφο 80 τοῦ Κεραμικοῦ, ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἀνασκαφές, τοποθετεῖται σύμφωνα μὲ τὰ ἄλλα εἰρημάτα τοῦ τάφου, στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ αἰῶνα¹²⁴. Ἔτσι συγκρίνοντας τὸ ἀγγεῖο ἀπὸ τὰ Σύλλατα μὲ αὐτὰ τὰ δύο, εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ θεωρήσωμε σύγχρονο μ' ἐκεῖνο τοῦ Κεραμικοῦ. Μιὰ νεώτερη βαθμίδα ἐξέλιξης μπορεῖ νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς σ' ἓνα κυάθιο ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς πλατείας Συντάγματος ποῦ χρονολογεῖται στὰ 420 - 410 π.Χ.¹²⁵.

23 (2710). Ἀβαθῆς, μελαμβαφῆς σκύφος (Πί ν. 61ζ).

Ύψ. 0,037 μ.

Διάμ. βάσ. 0,052 μ.

» χεῖλ. χωρὶς τὶς λαβές 0,075 μ.

» » μὲ » » 0,15 μ.

Ὅριζόντιες ταινιωτὲς λαβές μὲ μιὰ μικρὴ κλίση πρὸς τὰ πάνω. Ἡ πολὺ χαμηλὴ βάση ἔχει σχῆμα δακτυλίου κ' ἀπλώνεται πρὸς τὰ ἔξω. Τὸ ἀγγεῖο σκεπάζεται ἀπὸ μαῦρο γάνωμα μὲ μεταλλικὴ λάμψη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης ποῦ ἔχει μείνει ἀγάνωτη. Μιὰ μικρὴ μαύρη, μαστοειδῆς ἀπόφυση σημειώνει τὸ κέντρο τῆς τελευταίας, γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὑπάρχει λεπτὸς μαῦρος κύκλος (Πί ν. 61ζ, κάτω). Σ' ἓνα σημεῖο, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου, τὸ γάνωμα ἔχει πάρει μιὰ σκουροκόκκινη ἀπόχρωση ἀπὸ τὸ κακὸ ψήσιμο καὶ σὲ ἄλλα μέρη στὸ ὑπόλοιπο ἀγγεῖο εἶναι ἀπολεπισμένο. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ κύφωμα στὴ βάση γίνεται μὲ μιὰν ἀκμὴ καὶ ἀπὸ κάτω στενεύει, ὅπως τὸ «ὑποτραχήλιο» τοῦ δωρικοῦ κίονα. Ὁ πηλὸς ἔχει χρῶμα κόκκινο κεραμιδί. Λεῖπει ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ στόμιο. Ὁ σκύφος ἔχει συγκολληθῆ καὶ συμπληρωθῆ.

Ὁ σκύφος αὐτὸς, μὲ τὴ μεταλλικὴ λάμψη τοῦ γανώματος καὶ τὸ περίγραμμα μὲ τὶς ὀξεῖες μεταβάσεις, εἶναι πιστὴ μίμηση μεταλλοτεχνίας κ' ἀνήκει σ' ἓναν τύπο ποῦ συνηθίζεται πολὺ στὸ τέλος τοῦ 5ου καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ὅποτε καὶ γίνεται

123. L. Talcott, *Hesperia* 4 (1935), σ. 494, εἰκ. 16, 68 καὶ σ. 507, 37 - 42.

124. Μαζὶ μὲ τὸν κύαθο αὐτὸ βρέθηκαν: μιὰ κοτύλη ὅμοια μὲ τὴν P2321 τῆς Ἀγορᾶς (*Hesperia* 4 (1935) σ. 506, εἰκ. 23, 32) καὶ μιὰ κύλικα, ὅμοια περίπου μὲ τὴν 21 ἀπὸ τὰ Σύλλατα.

125. Σ. Χαριτωνίδης, *AE* 1958, πίν. 23α, ἀριστερά, σ. 90 καὶ σ. 148, τάφ. XLVIII.

ένα από τα χαρακτηριστικά άγγεϊα της εποχής. Στη Ριτσώνα της Βοιωτίας έχει βρεθῆ ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς¹²⁶ τέτοιων σκύφων, καθὼς καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα ἱερά, πόλεις καὶ νεκροταφεία, ὅπως π.χ. στὴ Δῆλο¹²⁷, στὴν Ὀλυνθο¹²⁸, στὴν Ἀγορά¹²⁹, στὸν Κεραμεικὸ¹³⁰ κ.ά. Κατὰ τὸν P. Corbett¹³¹ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου δὲν ἔχει καθορισμένη καταγωγή, ἀλλὰ εἶναι πιθανότερη ἡ ἄποψη τοῦ P. Ure, ποὺ θεωρεῖ ὀρισμένα ἀγγεϊα τοῦ 500 π.Χ. σὰν δείγματα μιᾶς προβαθμίδας στὴν ἐξέλιξη τοῦ σχήματος τοῦ ἀγγείου¹³². Τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὰ πάνω, ποὺ ἔχει ὀλόκληρος ὁ ὑστεροαρχαϊκὸς σκύφος, μαζὶ κ' ἡ εὐλυγισία, ποὺ χαρακτηρίζει τὸ περίγραμμά του, δίνουν τὴ θέση τους στὰ σχετικά εὐθυγραμμισμένα τοιχώματα καὶ στὴ μεγαλύτερη ἐνότητα τῆς μορφῆς, ποὺ κυριαρχεῖ στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.¹³³. Στὸ τέλος τοῦ αἵωνα ἐμφανίζεται ἕνας νέος τύπος, στὸν ὁποῖο κ' ἀνήκει τὸ ἀγγεῖο ἀπὸ τὰ Σύλλατα· τὰ τοιχώματα γίνονται κάθετα καὶ τὸ σχῆμα ἀποκτᾶ μιὰ στατική ἀπλότητα καὶ συγκέντρωση, χαρακτηριστικὰ τοῦ «ἀπλοῦ» ρυθμοῦ (schlichter Stil) τῆς ἀρχῆς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.· οἱ σὲ σχῆμα U λαβὲς τοῦ ἀγγείου εἶναι στοιχεῖο τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.¹³⁴. Τέλος, ἡ ὁμοιότητα μὲ τὸ σκύφο 659 ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο, ποὺ χρονολογεῖται γύρω στὰ 375 π.Χ.¹³⁵ δείχνει ὅτι ὁ σκύφος ἀπὸ τὰ Σύλλατα εἶναι ἔργο τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.¹³⁶

24 (2711). Ἀβαθῆς, μελαμβαφῆς σκύφος (Πί ν. 61β).

ῴψ. 0,043 μ.

Διάμ. χεῖλ. 0,098 μ.

» βάσ. 0,062 μ.

Ὅριζόντιες, στρογγυλῆς τομῆς λαβὲς. Χαμηλὴ βάση σὲ σχῆμα δακτυλίου, ποὺ ἀπλώνεται πρὸς τὰ ἔξω. Τὸ ἀγγεῖο σκεπάζεται ἀπὸ μαῦρο γάνωμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης, ποὺ ἔχει μένει ἀγάνωτη. Τὸ γάνωμα δὲν εἶναι καλῆς ποιότητος καὶ σὲ μερικά σημεῖα εἶναι καστανοκόκκινο ἀπὸ τὸ κακὸ ψήσιμο. Ἐσωτερικὰ εἶναι πολὺ κτυπημένο κ' ἐξωτερικὰ ἀπολεπισμένο. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος. Λείπουν οἱ δύο λαβὲς (σῶζεται μόνο ἡ ἀρχὴ τῆς μιᾶς) καὶ κομμάτι ἀπὸ τὰ χεῖλη.

Ὁ σκύφος αὐτὸς εἶναι μιὰ παραλλαγή τοῦ προηγούμενου μὲ σφαιρικότερο κύφωμα, ποὺ παρουσιάζει μιὰ σχετικὴ ὁμοιότητα μὲ τὰ κυάθια τῆς ἐποχῆς¹³⁷ καὶ μ' ἕνα σκύ-

126. P. Ure, Black glaze pottery, σ. 30, ὅπου ἀναφέρεται, ὅτι βρέθηκαν γύρω στοὺς 76 χαμηλοὶ σκύφοι, ὅμοιοι μὲ τὸν εἰκονιζόμενο στὸν πίνακα XVII, II.

127. Délos XXI, πίν. XLIX, 167, 169, 172.

128. Olynthus V, πίν. 154, 571. XIII, πίν. 208, 655 - 660. 212 - 213. 657, 659, 661, 663.

129. Hesperia 4 (1935), σ. 504, εἰκ. 22, 105. 18 (1949) πίν. 93, 77.

130. AA 57 (1942), σ. 215 - 216, εἰκ. 8 - 9 καὶ σ. 220.

131. Hesperia 18 (1949), σ. 332, 77.

132. P. Ure, δ.π. σ. 30. 26, 198, πίν. IX.

133. P. Corbett, δ.π. πίν. 86.

134. Στὸ ἴδιο, σ. 331 κ.έ. ἀριθ. 77. Ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὶς διαφορὲς στὴ μορφή τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸν 5ο στὸν 4ο π.Χ. αἰ.

135. Olynthus XIII, πίν. 208 καὶ 213.

136. Βλ. σχετικά κ' ἄλλα ὅμοια, σχεδὸν σύγχρονα ἀγγεῖα AE 1958, πίν. 23α δεξιὰ, BSA 1949, πίν. 21, 1 κλπ. Ἐκτὸς ἀπὸ μελαμβαφή, ὑπάρχει στὴν Ὀλυνθο κ' ἕνας ἐρυθρόμορφος ὅμοιος σκύφος, τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Olynthus V, πίν. 123, 273).

137. Olynthus XIII, πίν. 215 - 217.

φο, με ίδιο σχεδόν πόδι, που βρέθηκε παλιότερα στη Θεσσαλονίκη¹³⁸. Όταν οι σκύφοι αυτοί είναι πιο έπιμελημένοι, έχουν συνήθως στην έσωτερική τους επιφάνεια έμπιεστη διακόσμηση με άνθemia, φύλλα, κλπ.¹³⁹.

25 (2709). Μελαμβαφής κοτύλη (Πί ν. 61ε).

Ύψ. 0,074 μ.

Διάμ. χείλ. χωρίς τις λαβές 0,097 μ.

» » με » » 0,166 μ.

» βάσ. 0,064 μ.

΄Οριζόντιες, στρογγυλής τομής λαβές, με μικρή κλίση προς τα πάνω. Χείλη προς τα έξω, σῶμα με μικρή καμπυλότητα, χαμηλή βάση σε σχήμα δακτυλίου. ΄Εξωτερικά τὸ γάνωμα σκεπάζει τὸ άγγείο από τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος και πάνω. ΄Εσωτερικά πολλά σημεία δέν έχουν γάνωμα, που από τὸ κακό ψήσιμο είναι καστανοκόκκινο. ΄Αρκετὰ άπολεπισμένο τὸ άγγείο. Στην κάτω επιφάνεια τῆς βάσης, χάραγμα: ε . Πηλός ρόδινος. ΄Ακέραιο.

΄Ο τύπος τῆς κοτύλης δημιουργήθηκε στη γεωμετρική εποχή και κατάγεται από τὸ βαθύ σκύφο¹⁴⁰. ΄Ο Payne καθιέρωσε τὸν ὄρο κοτύλη¹⁴¹, αλλά ὅπως παρατηρεῖ ὁ R. Cook¹⁴², δέν υπάρχει συμφωνία στη νεότερη ὀρολογία. Σύμφωνα με τὴν διάκριση τῆς S. Benton¹⁴³ οἱ κύριες μορφές τῆς κοτύλης είναι ὁ «έλαφρὺς» και ὁ «βαρὺς» τύπος. ΄Η κορινθιακή κοτύλη με τὴν άπλωτή βάση, τὰ χείλη προς τὰ μέσα και τὰ λεπτὰ τοιχώματα είναι ὁ παλιότερος, ὁ «έλαφρὺς» τύπος κοινός στην άρχαϊκή και κλασσική εποχή. Κατὰ τὴν S. Benton από τὸν κορινθιακὸ τύπο προέρχεται ὁ μεταγενέστερος ἐκείνος (4ος - 3ος π.Χ. αἰ.) τῆς κοτύλης, με τὴ μεγάλη καμπυλότητα στοῦ σῶμα (bulgy). ΄Αλλά ὅπως δείχνει ἡ δακτυλιόσχημη βάση τῶν έλληνιστικῶν σκύφων δέν πρόκειται γι΄ άλλο τύπο, αλλά για τὸν άττικό, τὸν «βαρὺ», που στην εξέλιξή του γίνεται ραδινός κι΄ αλλάζει σχεδόν μορφή, με τὴν «διπλή καμπύλη», που παρουσιάζεται γύρω στοῦ τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.¹⁴⁴ και κυριαρχεῖ ὄλο και περισσότερο στοῦ σχήμα τοῦ άγγείου, στοὺς δύο ἐπόμενους αἰῶνες¹⁴⁵.

΄Η κοτύλη από τὰ Σύλλατα είναι «άττικού» τύπου τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. και βρίσκεται στη μεταβατική φάση από τὸν πρώιμο στοῦν ὕστερο τύπο. ΄Ηδη τὰ τοιχώματα τοῦ άγγείου παρουσιάζουν άρκετὴ καμπυλότητα, μεγαλύτερη π.χ. από αὐτὴν τῆς κοτύλης P 2297 από τὴν ΄Αγορά¹⁴⁶, που χρονολογεῖται στοῦ τρίτο τέταρτο τοῦ αἰῶνα, αλλά μικρότερη από τὴν κοτύλη τοῦ τάφου 57.6 τῆς Ριτσώνας¹⁴⁷, που τοποθετεῖται στοῦ τέ-

138. Albania II (1927) σ. 39, εἰκ. 14.

139. Π.χ. Hesperia 6 (1937), σ. 275, εἰκ. 15, 40. Olynthus XIII, πίν. 212, 661, 663. AA 1942, 217, εἰκ. 9.

140. M. Robertson, BSA 43 (1948), σ. 12.

141. H. Payne, Perachora I (1940), σ. 55 κ.έ.

142. R. Cook, ὁ.π. σ. 235. G. Richter - M. Milne, ὁ.π. σ. 27.

143. S. Benton, BSA 39 (1938 - 39), σ. 28 - 29, εἰκ. 14 (σ. 31).

144. M. Pease, ὁ.π. σ. 273. R. Eilmann, Olympia Bericht III (1938/39), σ. 49, εἰκ. 40.

145. Με κορινθιακούς τύπους σχετίζει τὴ μεταγενέστερη εξέλιξη τοῦ άττικού τύπου κι΄ ὁ R. Eilmann, Olympia Bericht, III, σ. 48 και σ. 49, εἰκ. 41 - 42. Πρβλ. και P. Ure, ὁ.π. σ. 30.

146. L. Talcott, Hesperia 5 (1936), σ. 340, εἰκ. 8.

147. P. Ure, ὁ.π. σ. 30, πίν. XI, 6.

λος του αιώνα. Έτσι ή κοτύλη αυτή πρέπει να είναι έργο του τελευταίου τετάρτου του 5ου π.Χ. αι.¹⁴⁸.

26 (2704). Κοτύλη «κορινθιακή» (Πί ν. 59β).

Ύψ. 0,083 μ.

Διάμ. χείλ. χωρίς τις λαβές 0,095 μ.

» » με » » 0,15 μ.

Όριζόντιες, στρογγυλής τομής λαβές, τοποθετημένες ακριβώς κάτω από τα χείλη. Χαμηλή βάση, σε σχήμα δακτυλίου. Το έσωτερικό του άγγείου και η έξωτερική επιφάνεια των λαβών σκεπάζονται από μαύρο γάνωμα. Στην άκμή του στομίου και προς την έξωτερική πλευρά, στενή ταινία από βαθυκόκκινο χρώμα, κάτω από την οποία ζώνη με ασύνδετους, ελεύθερους κάλυκες λωτού στολίζει την επιφάνεια, ανάμεσα στις δυο λαβές. Άκολουθούν: μία ζώνη από μαύρο, μία πλατιά από βαθυκόκκινο και μία άλλη, πάλι από μαύρο γάνωμα, που σκεπάζουν το υπόλοιπο σώμα του άγγείου. Το γάνωμα είναι απολεπισμένο, ό πληδός ώχροκίτρινος. Λείπει περίπου το μισό της κοτύλης, ή μία λαβή και το μεγαλύτερο μέρος της βάσης. Το άγγείο έχει συγκολληθή και συμπληρωθή.

Η κοτύλη αυτή είναι χαρακτηριστικό δείγμα ύστεροκορινθιακού ρυθμού· μία παλιά άνασκαφή στη Θεσσαλονίκη¹⁴⁹ έχει δώσει ένα σχεδόν όμοιο άγγείο, που χρονολογείται στο τέλος του 6ου π.Χ. αι.¹⁵⁰, αλλά είναι λιγότερο ραδινό και τα τοιχώματά του δέν παρουσιάζουν την ελαφριά καμπυλότητα του άγγείου από τα Σύλλατα. Έτσι αυτό το τελευταίο πρέπει να είναι έργο νεώτερο, που να έγινε στο πρώτο μισό του 5ου π.Χ. αι. Με αυτή τη χρονολόγηση συμφωνούν όμοιες σε σχήμα κοτύλες από έναν τάφο του Άργους¹⁵¹, που με βάση τα άλλα κτερίσματα του τάφου τοποθετούνται στην τρίτη δεκαετία του 5ου π.Χ. αι.

Όσο για την διακόσμηση, οι ελεύθεροι κάλυκες λωτού, ό γνωστός τύπος των σταγόνων (Tropfen) είναι ή τελευταία φάση της εξέλιξης του κοσμήματος της άλυσίδας από άνθη και κάλυκες λωτού¹⁵².

Παρόλα όμως τα κορινθιακά της στοιχειά, ή κοτύλη από τα Σύλλατα πρέπει να είναι ντόπια μίμηση, όπως φαίνεται από τα χοντρά της τοιχώματα, σε αντίθεση με τα πάρα πολύ λεπτά της κορινθιακής κοτύλης κι' από τον καθόλου καλοψημένο κι' όχι πολύ καθαρό πληδ, που εκτός από τα άλλα, δέν έχει τη γνωστή ώχροπράσινη απόχρωση της κορινθιακής γής.

148. Πρβλ. Σ. Χαριτωνίδη, δ.π. σ. 9, εικ. 11 και σ. 36, εικ. 64. Τα άγγεία αυτά παρουσιάζουν μεγάλη όμοιότητα και τοποθετούνται στις τελευταίες δεκαετίες του 5ου π.Χ. αι.

149. L. Rey, *Albania* 2 (1927), σ. 56, εικ. 12, τάφ. II. Ό Payne στα Νεκροκορίνθια, σ. 334, 1517 κ.έ. γράφει ότι γενικά ή έλλειψη ακτίνων σε αυτές τις κοτύλες, άποδεικνύει ότι κατασκευάστηκαν μετά τα μέσα του 6ου π.Χ. αι.

150. Πρβλ. την κοτύλη στο Μουσείο της Heidelberg, CV. I πίν. 16, 6, όπου ή διακόσμηση είναι όμοια, αν και οι ελεύθεροι κάλυκες λωτού είναι λιγότερο σχηματοποιημένοι και το άγγείο έχει πιο βαριές αναλογίες από την κοτύλη αυτή και μίαν άλλη ύστεροκορινθιακή CV. Varsovie 2, πίν. 40, 3.

151. Σ. Καρούζου, *A. Δ.* 1933/35, σ. 41, εικ. 23 και σ. 44.

152. E. Πρωτονοταρίου, *ΑΕ* 1955, Συμπλήρωμα, σ. 4, σημ. 1 και σ. 5 εικ. 5.

27 (2705). Κώθωνας (Π ί ν. 63α).

Ύψ.	0,05 μ.
Διάμ. στομ.	0,085 μ.
» »	0,107 μ.

ΎΟριζόντια ταινιωτή λαβή, με άκρες που γυρίζουν προς τὰ έξω σαν άγκιστρα. Χαμηλή βάση σε σχήμα δακτυλίου.

Η διακόσμηση του κώθωνα αποτελείται από μαύρες και λευκές ταινίες. Στην άκμή του στομίου και στον ώμο υπάρχουν δυο μαύρες ταινίες, ή πρώτη στενή και ή δεύτερη πλατιά. Άνάμεσά τους μιὰ λευκή· μιὰ όμοια στην άκρη του ώμου. Πάνω στην πλατιά μαύρη ταινία μιὰ λευκή φιδωτή γραμμή. Πηλός καστανόξανθος, άκάθαρος, με μαρμαρυγία. Η επιφάνειά του έχει καταστραφή από την διάβρωση. Ο κώθωνας είναι άκέραιος.

Τό άγγειο στο όποιο έχει δοθή τό συμβατικό όνομα κώθωνας¹⁵³, δημιουργείται από τους κορινθιακούς τεχνίτες στα ύστερα γεωμετρικά χρόνια και συνηθίζεται πολύ στους τάφους από τό 550 π.Χ. κ' ύστερα¹⁵⁴.

Ο κώθωνας αυτός ανήκει, όπως κ' οί όμοιοί του από την περιοχή Θεσσαλονίκης¹⁵⁵, στον τύπο Α ΙΙ των Burrows - Ure που είναι κι' ό πιό διαδομένος¹⁵⁶. Ίδιαίτερη συγγένεια παρουσιάζει μ' εκείνον από τη σαρκοφάγο Β τής εικ. 19, σ. 42, Albania 2 (1927). Τά ερήματα αυτά από τη Θεσσαλονίκη χρονολογούνται γύρω στο τέλος του βου π.Χ. αι.¹⁵⁷.

Όσο για τό επίθετο άσπρο χρώμα, είναι γνωστό ότι στη φάση ΙΙ τής ύστεροκορινθιακής κεραμεικής επικρατεί ό λεγόμενος «λευκός ρυθμός» (white style)¹⁵⁸, όπου τον κύριο λόγο στην διακόσμηση έχει τό άσπρο χρώμα. Άν και πρόχειρο έργο νεώτερων χρόνων, ό κώθωνας αυτός μπορεί κανείς νά πη, ότι είναι ένα δείγμα τής επιβίωσης του διακοσμητικού εκείνου τρόπου σ' αυτή την έποχή και σ' αυτή την περιοχή, γιατί αν κρίνωμε και μόνο από τον άκάθαρο πηλό, είναι σίγουρα έργο από ντόπιο έργαστήριο.

28 (2716). Σταμόσχημη πυξίδα (Π ί ν. 62δ).

Ύψ. χωρίς τις λαβές	0,122 μ.
» με » »	0,123 μ.
Διάμ. στομίου	0,086 μ.
» βάσης	0,064 μ.

Στρογγυλής τομής κάθετες λαβές, με μιάν έλαφριά κλίση προς τὰ έξω. Στόμιο κι' αυτό με την ίδια κλίση. Σώμα με μικρή καμπυλότητα κι' άρκετά στενό προς τὰ κάτω. Βάση πολύ χαμηλή, σε σχήμα δακτυλίου. Τό άγγειο είναι άγάνωτο, αλλά έχει για διακόσμηση δύο ταινίες από μαύρο γάνωμα στο πάνω μέρος τής κοιλιās άκριβώς κάτω

153. Για τό όνομα και τη χρήση βλ. Σ. Δάκαρη, ΑΕ 1953 - 54, Γ', σ. 81, σημ. 1.

154. Η. Payne, Necrocorinthia (1931), σ. 335, εικ. 184, 1519 - 26.

155. L. Rey, ό.π. σ. 40, εικ. 15, σ. 42 εικ. 42, σ. 44 σημ. 28, σ. 56 εικ. 12, 14. Albania 3, σ. 65 εικ. 52.

156. Ch. Dugas, Délos X, σ. 81, πίν. XXXVI - XXXVII, 517 - 523.

157. Τό σχήμα του άγγείου στην εξέλιξή του άποκτā περισσότερο γωνιάδη περιγράμματα και θυμίζει πιό πολύ χαμηλό σκύφο, με στόμιο προς τὰ μέσα, παρά λυχνάρι, όπως σε παλιότερα χρόνια (πρβλ. τον κώθωνα από τό Άνακτόριο, Σ. Δάκαρη, ό.π. σ. 81, εικ. 3). Πρβλ. και τον ύστεροκορινθιακό κώθωνα CV. Varsovie, 2, πίν. 37, 4.

158. Η. Payne, ό.π. σ. 335.

ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν λαβῶν, μιὰν ἄλλη ὅμοια στὴ βάση τοῦ ἀγγείου, πάνω ἀπὸ τὸν δακτύλιο κι' ἀκόμα μιὰ στὴν ἀκμὴ τοῦ στομίου. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν λαβῶν ἦταν σκεπασμένη ἀπὸ μαῦρο γάνωμα, πού τώρα ἔχει σχεδὸν ἐξαφανιστῆ. Στὸν ὄμο, δεξιὰ κι' ἀριστερὰ ἀπὸ κάθε λαβή, ἀπὸ δύο ἐλεύθεροι κάλυκες λωτοῦ. Ὁ πηλὸς εἶναι καστανὸς κ' ἡ ἐπιφάνειά του ἔχει καταστραφῆ ἀπὸ τὴν διάβρωση. Τὸ γάνωμα ἔχει σχεδὸν χαθῆ. Τὸ ἀγγεῖο εἶναι ἀκέραιο ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ἀπολεπισμένο τμῆμα στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος

29 (2714). Ὅμοια μὲ τὴν προηγούμενη πυξίδα μαζί μὲ τὸ σκέπασμά της (Πί ν. 62ε).

Ύψ.	χωρὶς τὶς λαβές	0,123 μ.
»	μὲ » »	0,128 μ.
Διάμ.	χείλ.	0,092 μ.
»	βάσ.	0,075 μ.
Ύψ.	καλύμματος	0,042 μ.
Διάμ.	»	0,113 μ.

Ἡ πυξίδα αὐτῆ, σὲ σχέση μὲ τὴν προηγούμενη, παρουσιάζει μιὰ μικρὴ διαφορὰ στὴ βάση ἢ κάτω ἐπιφάνειά της εἶναι ἐπίπεδη κ' ἔχει μιὰ ἀπλὴ ἀπόληξη, σὲ σχῆμα δακτυλίου.

Τὸ σκέπασμα ἔχει τὴ μορφή ἄωτης κύλικας μὲ πολὺ χαμηλὴ βάση.

Πηλὸς καστανότεφρος, ἀκάθατος, μὲ μαρμαρυγία. Σώζονται ἴχνη ἀπὸ λευκὸ ἐπίχρισμα, πού θὰ σκέπαζε τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου. Ὁ πηλὸς δὲν εἶναι καλῆς ποιότητος, γι' αὐτὸ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ἔχει μισοκαταστραφῆ ἀπὸ τὴν διάβρωση. Λείπει ἢ μιὰ λαβὴ τῆς πυξίδας καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὸ σκέπασμα πού ἔχει συγκολληθῆ καὶ συμπληρωθῆ.

30 (2715). Ὅμοια μὲ τὴν προηγούμενη πυξίδα, (χωρὶς σκέπασμα) (Πί ν. 62ζ).

Ύψ.	0,131 μ.
»	μὲ τὶς λαβές 0,152 μ.
Διάμ.	βάσ. 0,092 μ.
»	στομίου 0,109 μ.

Καὶ ἡ πυξίδα αὐτῆ παρουσιάζει διαφορὰς ἀπὸ τὶς προηγούμενες. Δεξιὰ κι' ἀριστερὰ ἀπὸ κάθε λαβὴ ὑπάρχει ἀπὸ μιὰ «μαστοειδῆς» ἀπόφυση. Τὸ σῶμα εἶναι πιὸ χαμηλό, στενεύει ἀρκετὰ ἀπότομα πρὸς τὰ κάτω κ' ἡ μετάβαση στὸ πόδι, πού εἶναι λίγο ψηλότερο ἀπὸ τὰ προηγούμενα, γίνεται μὲ μιὰ σχετικὰ βαθιὰ κοιλότητα. Ἡ βάση ἔχει σχῆμα δακτυλίου, ἀπλώνεται πρὸς τὰ ἔξω κ' ἡ κάτω ἐπιφάνειά της βαθαίνει πρὸς τὸ κέντρο, πού τονίζεται μὲ μιὰ μικρὴ ἀπόφυση. Τὸ ἀγγεῖο εἶναι ἀγάνωτο ὅπως καὶ τὰ ἄλλα. Σώζεται πολὺ λίγο ἄσπρο ἐπίχρισμα. Πηλὸς ἀκάθατος, μὲ μαρμαρυγία, ἔχει χρῶμα κόκκινο κεραμιδί. Λείπουν κομμάτια ἀπὸ τὸ σῶμα. Τὸ ἀγγεῖο ἔχει συγκολληθῆ καὶ συμπληρωθῆ.

Οἱ σταμονόσχημες αὐτὲς πυξίδες εἶναι ἀγγεῖα πού ἔχουν γίνε μὲ κορινθιακὸ πρότυπο. Στ' ἀρχαῖκά καὶ στὰ κλασσικὰ χρόνια συνηθίζεται στὴν Κόρινθο ὁ ἡμισφαιρικὸς τύπος, μὲ κυριότερη διακόσμηση ἄνθη καὶ κάλυκες λωτοῦ ἢ ροπαλωτὰ φύλλα¹⁵⁹. Ἐξέ-

159. P. Ure, ὁ.π. πίν. XII, 126, 82, 83, 84. E. Πρωτονοταρίου, ὁ.π. σ. 4, εἰκ. 3.

λιξη αὐτοῦ τοῦ διακοσμητικοῦ τύπου ἔχομε π.χ. σὲ ἀγγεῖα ἀπὸ τῆ Ρόδο, ὅπου οἱ ἀλυσίδες ἀπὸ κάλυκες καὶ ἄνθη λωτοῦ ἔχουν γίνει ζώνη μὲ ἀπλὴ σειρὰ ἐλεύθερων καλύκων λωτοῦ, πού πολλὲς φορὲς μοιάζουν μὲ μικροσκοπικὲς «σταγόνες»¹⁶⁰. Μιὰν ἀκόμα ἀπλούστερη μορφή τῆς διακόσμησης αὐτῆς βρίσκουμε στὴν πυξίδα 27, πού καὶ ὡς σχῆμα παρουσιάζει ὁμοιότητες μὲ αὐτὲς πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω ἀπὸ τῆ Ρόδο καὶ μὲ ἄλλες, πάλι ἀπὸ κεῖ, πού ὅλες πρέπει νὰ εἶναι ἔργα τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.¹⁶¹.

Ἡ πυξίδα 29 εἶναι μιὰ παραλλαγή τῆς προχωρημένης μορφῆς τοῦ ὑστεροκορινθιακοῦ τύπου, τοῦ ὁποῖου δείγματα ἔχομε ἀπὸ μιὰ ἀνασκαφή στὸ Ἄργος. Αὐτὲς οἱ πυξίδες, πού εἶναι συγγενικὲς μὲ τ' ἀγγεῖα ἀπὸ τὰ Σύλλατα, χρονολογοῦνται στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.¹⁶².

Τέλος, ἡ πυξίδα 28 παρουσιάζει μεγάλη ὁμοιότητα μὲ μιὰν ἄλλη ἀπὸ τῆ νεκρόπολη τοῦ Sciatbi στὴν Ἀλεξάνδρεια, πού τοποθετεῖται στὸ τέλος 4ου μὲ ἀρχὴ 3ου π.Χ. αἰ.¹⁶³.

31 (2717). Τρίλοβη ἀγάνωτη οἰνοχόη (Πί ν. 62α).

Ἵψ. 0,16 μ.

Ἵψ. μὲ τὴ λαβὴ 0,19 μ.

Διάμ. βάσ. 0,168 μ.

Τρίλοβο στόμιο, λαιμὸς χαμηλὸς καὶ λίγο κοῖλος, ταινιωτὴ κάθετη λαβή, πού ἀρχίζει ἀπὸ τὸ στόμιο, στρέφεται πρὸς τὰ πάνω, σχηματίζει καμπύλη καὶ καταλήγει στὸν ὦμο. Σῶμα μὲ ἀρκετὴ καμπυλότητα. Πολὺ χαμηλὴ βάση, μ' ἐπίπεδη κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς τεφρὸς. Λεῖπουν λίγα κομμάτια ἀπὸ τὸ σῶμα, ἓνα ἀπὸ τὸ στόμιο κ' ἓνα ἀπὸ τὴ λαβή. Τὸ ἀγγεῖο ἔχει συγκολληθῆ καὶ συμπληρωθῆ.

Τὸ σχῆμα τῆς οἰνοχόης αὐτῆς θυμίζει κορινθιακὸ ἐργαστήριον, κρίνοντας ὁμῶς ἀπὸ τὸν πηλὸ καὶ τὸ κακὸ ψήσιμο, πρέπει νὰ εἶναι ντόπια μίμηση κορινθιακοῦ ἔργου. Σύμφωνα μὲ τὴν ὁμοιότητα πού παρουσιάζει μὲ μιὰν ἄλλη ἀπὸ τὸ Ἄνακτόριο¹⁶⁴, τοποθετεῖται στὴν ἴδια ἐξελικτικὴ βαθμίδα, ἂν κι' αὐτὴ ἀπὸ τὰ Σύλλατα ἔχει κάπως μεγαλύτερη καμπυλότητα στὸ σῶμα καὶ πιὸ μαλακὰ περιγράμματα. Ἡ οἰνοχόη ἀπὸ τὸ Ἄνακτόριο, μαζὶ μὲ δύο ἄλλες ὁμοιες ἀπὸ τὴν Κάμειρο καὶ τὴν Κόρινθο¹⁶⁵, χρονολογεῖται στὴν ἀρχὴ τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.

32 (2719). Τρίλοβη οἰνοχόη (Πί ν. 62β).

Ἵψ. χωρὶς τὴ λαβὴ 0,145 μ.

» μὲ τὴ λαβὴ 0,155 μ.

Διάμ. βάσ. 0,07 μ.

Στόμιο τρίλοβο, λαιμὸς χαμηλὸς, κάθετη ταινιωτὴ λαβή, ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη. Βάση χαμηλὴ σὲ σχῆμα δακτυλίου. Γάνωμα κόκκινο ἀπὸ τὸ κακὸ ψήσιμο, σκε-

160. Clara Rhodos IV (1931), σ. 210, εἰκ. 273 καὶ σ. 138, εἰκ. 131.

161. Clara Rhodos III (1930), σ. 257, εἰκ. 254 δεξιά, IV, σ. 203 εἰκ. 213, σ. 253, εἰκ. 275 κάτω ἀριστερά.

162. Σ. Καρούζου, δ.π. σ. 46 εἰκ. 28 καὶ σ. 47 - 48. Ἡ τρίτη ἐπάνω ἀριστερὰ κ' ἡ δεύτερη κάτω δεξιά ἔχουν πόδι ἀνεπτυγμένο, στὸν τύπο τῆς 29, ὅπως κ' οἱ δύο ἄλλες ἀπὸ τὸν τάφο 2 (εἰκ. 3, 6, 18).

163. E. Breccia, La necropoli di Sciatbi, I (1912), πίν. LVIII, 130.

164. Σ. Δάκαρης, δ.π. σ. 85 εἰκ. 7β καὶ σ. 79 εἰκ. 2.

165. Στὸ ἴδιο, σ. 85 σημ. 1 - 2.

πάζει το άγγειο, εκτός από τον δακτύλιο, το κάτω μέρος της κοιλιᾶς και της βάσης. Πηλός καστανωπός, άκάθατος, με μαρμαρυγία. Λείπει το μεγαλύτερο μέρος του στομίου και του λαιμού, όπως κ' ένα μικρό κομμάτι από το σῶμα του άγγείου.

33 (2718). Τρίλοβη άγάνωτη οίνοχόη (Π ί ν. 62γ).

Ύψ. χωρίς τή λαβή 0,118 μ.
 » με » » 0,137 μ.
 Διάμ. βάσ. 0,054 μ.

Στόμιο τρίλοβο, λαιμός λίγο ψηλός, κάθετη ταινιωτή λαβή, όπως και στά δυο προηγούμενα άγγεια, σῶμα περίπου σφαιρικό, βάση πολυ χαμηλή μ' επίπεδη τήν κάτω επιφάνεια. Ό πηλός έχει χρώμα κόκκινο κεραμιδι κ' είναι άκάθατος, με μαρμαρυγία. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα της λαβής, από τήν κατάληξη του ὄμου ως το πάνω μέρος, όπου σχηματίζεται καμπύλη.

Οί δύο τελευταίες οίνοχόες, μαζί με τήν κοτύλη 24, είναι τὰ μοναδικά εὑρήματα του τάφου 3. Ό ὕπαρξη της κοτύλης στον τάφο βοηθεῖ στη χρονολόγηση των δύο αυτών άγγείων, που πρέπει να κατασκευάστηκαν σε εργαστήρια της περιοχής και να είναι σύγχρονα μ' αυτήν, δηλαδή γύρω στο τελευταίο τέταρτο του 5ου π.Χ. αι. Κάπως συγγενική με τήν 31 είναι μιᾶ από τήν Όλυνθο¹⁶⁶, ντόπιο ἔργο της εποχής (τέλος 5ου - αρχή 4ου π.Χ. αι.) και μιᾶ ἄλλη από τή Ρόδο, που εκτός από το σχήμα παρουσιάζει ὁμοιότητα και στήν διακόσμηση¹⁶⁷.

34 (2721). Μόνωτη άγάνωτη χύτρα (Π ί ν. 63β).

Ύψ. 0,26 μ.
 Διάμ. χείλ. 0,155 μ.

Λαιμός με κλίση προς τὰ πάνω, σῶμα επιμηκυμένο, που σχηματίζει καμπύλη προς τὰ κάτω και του χρησιμεύει για βάση. Πηλός τεφροκόκκινος, άκάθατος, με μαρμαρυγία. Ό εξωτερική επιφάνεια του άγγείου μετά το ψήσιμο έχει «κτενιστή». Λείπει κομμάτι από το χείλος και ή λαβή, της οποίας ή ἄκρη σώζεται στον ὄμο.

35 (2723). Μόνωτη άγάνωτη χύτρα (Π ί ν. 63δ).

Ύψ. 0,182 μ.
 Διάμ. στόμ. 0,137 μ.

Στόμιο με πλατιά χείλη και με κλίση προς τὰ έξω. Ταινιωτή λαβή που σχηματίζεται σε συνέχεια του στομίου και καταλήγει στον ὄμο. Σῶμα με μεγάλη καμπυλότητα που συνεχίζεται στο κάτω μέρος του άγγείου και χρησιμεύει για βάση. Ό πηλός έχει χρώμα κόκκινο κεραμιδι κ' είναι άκάθατος, με μαρμαρυγία. Ό επιφάνειά του έχει καταστραφή από τή διάβρωση. Λείπει τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Το άγγειο έχει συγκολληθῆ και συμπληρωθῆ.

36 (2722). Άγάνωτη χύτρα (Π ί ν. 63γ).

Ύψ. 0,165 μ.

166. Olynthus V, πίν. 167, 735.

167. Clara Rhodos IV, σ. 329, εικ. 365, τάφ. XC, 3.

Όμοια με την προηγούμενη χωρίς λαβή όμως και με σῶμα, όπου η καμπυλότητα αρχίζει πιό χαμηλά. Πηλός τεφρός, ακάθαρτος, με μαρμαρυγία. Το άγγειο είναι σε πολλά σημεία μαυρισμένο από τη φωτιά. Λείπουν κομμάτια από το σῶμα και το χείλος. Ή χύτρα έχει συγκολληθῆ και συμπληρωθῆ.

37 (2724). Μόνωτη, αγάνωτη χύτρα (Πίν. 63ε).

Ύψ. 0,14 μ.

Διάμ. χείλ. 0,127 μ.

Όμοια σχεδόν με τις προηγούμενες, μόνο που ανάμεσα στο στόμιο και στο σῶμα σχηματίζεται λαιμός κ' ή μικρή καμπυλότητα του σώματος αρχίζει χαμηλά. Ό πηλός είναι ακάθαρτος, (έχει μαρμαρυγία) και τεφρός από το κάψιμο. Το άγγειο έχει συγκολληθῆ.

Ή χύτρα¹⁶⁸, άγγειο για να μπαίνει στη φωτιά, είναι άπλη στην κατασκευή της και συχνά χοντροκαμωμένη. Στους 8ο - 7ο π.Χ. αί., ή χύτρα δεν έχει πλατύ χείλος, αλλά ό λαιμός σχηματίζει μιá κλίση προς τὰ πάνω και χωρίζεται έτσι από το υπόλοιπο σῶμα¹⁶⁹. Γενικά το περίγραμμα του άγγείου είναι αδιάσπαστο και δεν του λείπει μιá σχετική ραδινότητα. Στο τέλος του - αρχή 5ου π.Χ. αί., ό λαιμός χαμηλώνει, διαμορφώνεται χείλος και το άγγειο γίνεται λιγότερο ραδινό, πιό σφαιρικό και το περίγραμμά του αρχίζει να διαφοροποιήται¹⁷⁰. Έτσι στα μέσα του αιώνα σχηματίζεται μιá άκμή, ανάμεσα στον ὄμο και στο σῶμα, σε βάρος των μαλακών μεταβάσεων του περιγράμματος, όπως π.χ. στις χύτρες από την Άγορά 116 - 117, του πίν. 35, Hesperia, 1953.

Άρχη αυτής της διαφοροποίησης παρατηρείται στη χύτρα 34, που πρέπει να έχη γίνει κάπου στον πρώιμο 5ο π.Χ. αί., όπως δείχνει ή σύγκριση π.χ. με τη χύτρα P 20813 από την Άγορά¹⁷¹. αυτή τοποθετείται στην πρώτη είκοσαετία του 5ου π.Χ. αί. κ' έχει ὅμοιες περίπου αναλογίες. Στο ίδιο συμπέρασμα ὀδηγεί και ή συσχετίσή της με άλλες χύτρες από την Κόρινθο, που έχουν παλιότερα χαρακτηριστικά κ' είναι έργα του δεύτερου μισού του 6ου π.Χ. αί.¹⁷² και με μιάν άλλη από το Άργος, που χρονολογείται στα 470 - 460 π.Χ. και βρίσκεται σε μεταγενέστερο στάδιο εξέλιξης¹⁷³. Ή χύτρα 34 βρίσκεται ανάμεσα στις πρώτες και στην δεύτερη.

Ή χύτρα 35 είναι παλιότερη από την προηγούμενη, γιατί διατηρεί ακόμα στοιχεία προγενέστερης εποχής, όπως το ὄχι πολύ καμπύλο σῶμα και τον κάπως ψηλό λαιμό. Το περισσότερο τονισμένο και πιό εξελιγμένο περίγραμμα της χύτρας P 23188, που τοποθετείται στην περίοδο μεταξύ 500 - 480 π.Χ., βοηθά για τη χρονολόγηση της χύτρας 35 γύρω στο τέλος του 6ου π.Χ. αί.¹⁷⁴.

168. Ή μόνωτη χύτρα μπορεί να χρησίμευε και για «άρυτήρ», (Ε. Άνδρόνικος, ΑΕ 1955, σ. 45 σημ. 1) αλλά αυτό δεν αποκλείει τη χρήση της σά «χύτρας», που είναι κ' ή κυριότερη.

169. E. Brann, Hesperia 1961, πίν. 83, F 50 - 52, H 59. The Athenian Agora VIII (1962), σ. 55, πίν. 11, 203 - 210.

170. Hesperia 5 (1936), σ. 343, εικ. 10 P 5185. 7 (1938) σ. 401, 39 εικ. 23. B. Sparkes - L. Talcott, Pots and pans of classical Athens, Picture Book 1 (Excavations of the Athenian Agora, 1958), εικ. 40 και 62.

171. B. Sparkes - L. Talcott, ὄ.π. εικ. 40 ἄριστερά.

172. M. Thorne Campbell, Hesperia 7 (1938), σ. 597, εικ. 21, 159, 161 και σ. 599.

173. Σ. Καρούζου, ὄ.π. σ. 43 εικ. 25 και σ. 44.

174. Βλ. σημ. 172.

Ἡ χύτρα 33 ἔχει ἀκόμα παλιότερα χαρακτηριστικά, ὅπως τὸ λαιμό, τὴ ραδινότητα καὶ τὸ «κτένισμα». Αὐτὸ τὸ τελευταῖο βρίσκεται σὲ ἀγγεῖα στὴ Μακεδονία, πού τοποθετοῦνται στὴ χρονικὴ περίοδο 11ου - 6ου π.Χ. αἰ.¹⁷⁵. Μεγάλῃ ὁμοιότητα παρουσιάζει ἓνα ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ ἀρχαῖκὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ἔργου¹⁷⁶, ἐνῶ ἡ χύτρα Ρ 25007 τῆς Ἀγορᾶς, πού χρονολογεῖται στὸ δεῦτερο τέταρτο τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.¹⁷⁷, δείχνει νὰ ἔχη νεώτερα στοιχεῖα.

Τέλος ἡ χύτρα 36 εἶναι νεώτερο ἔργο, συγγενικὸ μ' ἓνα ἄλλο ἀπὸ ἑλληνιστικὸ τάφο τῆς Βέροιας¹⁷⁸. Μακρινὴ σχέση παρουσιάζει κ' ἓνα πρωιμότερο ἀγγεῖο ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο¹⁷⁹, πού τοποθετεῖται στὸ τέλος 6ου - ἀρχὴ 4ου π.Χ. αἰ.

38 (2720). Λαβὴ ἀγγείου μὲ κομβίωση προεξοχὴ στὴν ἀπόληξή της (Πί ν. 61ε)

Πηλὸς κόκκινος, ἀκάθαρτος, μὲ μαρμαρυγία.

Σωζ. Ὑψ. 0,098 μ.

Οἱ λαβὲς αὐτὲς εἶναι χαρακτηριστικὲς σὲ ἀγγεῖα τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ σιδήρου ὡς τὰ ἀρχαῖκα χρόνια¹⁸⁰.

Τὸ νεκροταφεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀνήκει σὲ μιὰ πόλη, πού βρίσκεται κάτω ἀπὸ μιὰ «τούμπα», τὴν ψηλότερη τῆς περιοχῆς, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες μὲ τοὺς τάφους. Τὸ ὅτι ἐδῶ ὑπῆρχε συνοικισμὸς εἶναι ἀναμφισβήτητο, γιατί σ' ὅλη τὴ γύρω ἔκταση καὶ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσῃ τὸ «δίκτυο», θὰ λέγαμε, τῶν ἀγωγῶν ὑδρευσης καὶ ἀποχέτευσης, ὅπως καὶ τὴν κατεύθυνση τῶν τοίχων, πού ξεκινοῦν ἢ χάνονται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς «τούμπας». Ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς ὡς χαμηλὰ κάτω, ὅλη ἡ περιοχὴ εἶναι γεμάτη ἀπὸ ὄστρακα ἀγγείων καὶ λυχνარიῶν κλασσικῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Λίγο πιὸ μακριὰ, σ' ἓνα χωράφι, βρέθηκε ἓνα πηγάδι — ἀποθέτης ρωμαϊκῶν ὄστράκων. Ἀλλὰ καὶ ἡ βυζαντινὴ κεραμεικὴ δὲν ἔλειψε, γιατί παραδόθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐργάτες μερικὰ ὄστρακα ἀπὸ τὰ γνωστὰ βυζαντινὰ ἀγγεῖα, μὲ ὀριζόντια ἀυλακωμένη ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια, πού βρέθηκαν μέσα στὰ χῶματα. Μὲ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καὶ μὲ βάση πάντα τὰ εὑρήματα τοῦ νεκροταφείου, φτάνουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν «τούμπα» ὑπάρχει πόλη, πού θὰ κτίστηκε στὴν πρώιμη ἀρχαῖκὴ ἐποχὴ¹⁸¹ καὶ πού θὰ συνέχισε τὴ ζωὴ της ἴσως κι' ὡς τὰ βυζαντινὰ χρόνια. Τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς πόλης βρήκαμε τὸ νεκροταφεῖο, ἐνῶ τῆς ρωμαϊκῆς θὰ εἶναι κάπου ἄλλοῦ, ἴσως σὲ ὑψώματα, πού δὲν προφτάσαμε νὰ ἐρευνήσωμε.

Ποιὰ ἦταν ἡ καταγωγὴ τῶν οἰκιστῶν τῆς πόλης αὐτῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πῆ κανεὶς· δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν ἄποικοι ἀπὸ τὴ νότια Ἑλλάδα, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμε ἡ στενὴ τους σχέση μὲ τὴν Κόρινθο καὶ τὴν Ἀττικὴ, ἀφοῦ καὶ γιὰ τὰ ντόπια ἔργα τους, αὐτὰ τὰ δυὸ καλλιτεχνικὰ κέντρα εἶχαν γιὰ πρότυπα. Ἄν πάλι ἦταν αὐτόχθονες¹⁸², πολὺ νωρὶς θὰ ἦλθαν σ' ἐπαφὴ μὲ γειτονικοὺς ἀποίκους καὶ θὰ γνώρι-

175. D. Robinson, Olynthus V, σ. 50, πίν. 21, Ρ 21.

176. BCH 1957, Chr. des fouilles, σ. 678, εἰκ. 27.

177. B. Sparkes - L. Talcott, ὁ.π. σ. 42.

178. E. Ἀνδρόνικος, ὁ.π. σ. 45, εἰκ. 21 ἀριστερά.

179. D. Robinson, ὁ.π. σ. 227, πίν. 173, 838.

180. Στὸ ἴδιο, σ. 24 - 25, 52 - 54, πίν. 24 Ρ 27. Olynthus XIII, σ. 51 - 52, πίν. 11, Ρ 12.

181. Βλ. εὑρήματα ἀριθ. 30, 37.

182. Ἡ ὑπαρξὴ τῆς λαβῆς 37, πού ἀνήκει σὲ χαρακτηριστικὸ μακεδονικὸ ἀγγεῖο, μὲ ζωὴ αἰῶνων στὸν τόπο αὐτό, εἶναι κάτι πού φανερώνει ἓνα δεσμό τῶν κατοίκων τῆς πόλης αὐτῆς μὲ τὸ ντόπιο στοιχεῖο.

σαν τὸν πολιτισμὸ τους, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀφομοίωση μὲ τὰ τοπικὰ στοιχεῖα ἔδωσε μερικὰ ἀξιοπρόσεχτα βιοτεχνικὰ προϊόντα. Τέλος, μὲ τὰ λίγα αὐτὰ εὐρήματα ἀπὸ τὰ Σύλλατα ἐπιβεβαιώνεται ἡ ὕπαρξη ντόπιας κεραμεικῆς, πού ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ γνωστή ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλύνθου, γιατί ὡς τότε γινόταν λόγος μόνο γιὰ προϊστορικὴ μακεδονικὴ τέχνη.

Ὅσο γιὰ τὸ ὄνομα τῆς πόλης, τὸ μόνο πού μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς εἶναι, ὅτι τὰ Ν. Σύλλατα βρίσκονται στὴν ἀρχαία Βοττικὴ, πού καταλάμβανε τὴν ἔκταση ἀνάμεσα στὸ μετόχι τοῦ Ἁγ. Παύλου καὶ στὴν Ποτίδαια κ' εἶχε τέσσερις κύριες πόλεις¹⁸³. Ποιὰ ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ἐκείνη πού μᾶς ἐνδιαφέρει, δὲν ξέρουμε, γιατί στὴν περιοχὴ αὐτὴ δὲν τοποθετεῖται καμιά ἀπὸ τίς τέσσερις γνωστές, ἐνῶ ἀπὸ τίς ἄλλες, τίς μικρότερες, δὲν εἶναι οὔτε κἀν τὸ ὄνομα γνωστό.

Ἔτσι δὲν μένει παρὰ νὰ εὐχηθῆ κανεὶς μίαν ἀποδοτικὴ ἀνασκαφὴ τῆς περιοχῆς, πού θὰ φέρη στὸ φῶς καινούργια βοηθητικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ μελέτη, ὄχι μόνο τῆς ἱστορίας τῆς πόλης αὐτῆς, ἀλλὰ κι' ὀλόκληρου τοῦ πολιτισμοῦ τῆς «ἀγνωστῆς» Χαλκιδικῆς.

ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

183. Μ. Δήμιτσας, Μακεδονία (1896), σ. 605 - 606.

Η ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΝΙΟΥ¹

(Πί ν. 64-67)

Μέσα στὸν νεκρικό θάλαμο τοῦ «Ἡρώου», στὸ Στρατόνι τῆς Χαλκιδικῆς², βρέθηκε πάνω στὸ πλακόστρωτο δάπεδο, μπροστὰ σὲ κτιστὸ βάθρο, πεσμένο μπρούμυτα, ἓνα ἀκέραιο γυναικεῖο ντυμένο ἄγαλμα ἀνάμεσα σὲ δύο ἀκέφαλα ἀνδρικά (Palliatī)³ (Πί ν. 64 α - β). Εἶναι τὸ καλύτερα διατηρημένο καὶ τὸ σημαντικότερο ἀπὸ τὰ τρία· στεκόταν, ὅπως βεβαιώθηκε, πάνω στὸ βάθρο, ἐνῶ τ' ἀνδρικά δεξιὰ κι' ἀριστερὰ ἀπ' αὐτὸ πάνω στὸ δάπεδο. Ἐνα ἀνδρικό εἰκονιστικὸ κεφάλι (Πί ν. 64γ) βρέθηκε κοντὰ στὸν κορμὸ ποῦ στεκόταν ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ γυναικεῖο ἄγαλμα⁴. Διακρίνει κανεῖς σ' αὐτὸ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης τοῦ πορτραίτου στὴν ἐποχὴ τῶν Κλαυδίων⁵ καὶ βοηθᾷ ἔτσι νὰ τοποθετήσουμε χρονολογικὰ ὀλόκληρο τὸ εὔρημα.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ γυναικεῖου ἀγάλματος (Πί ν. 65α) εἶναι πολὺ φθαρμένη, ἰδιαίτερα στὸ δεξιὸ μισὸ τοῦ προσώπου (Πί ν. 66α). Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γενικὴ ἐπιφανειακὴ φθορὰ ἔσπασαν ἐλαφρὰ καὶ οἱ ἄκρες τῶν πτυχώσεων ὅταν ἔπεσε τὸ ἄγαλμα, τὸ πιθανότερο ἀπὸ σεισμό. Σὲ μερικὰ σημεῖα διακρίνονται κάθετες ρωγμές. Ἡ πιὸ ἔντονη κόβει βαθιὰ τὸν δεξιὸ λυγισμένο πῆχυ καὶ συνεχίζεται πάνω στὸν δεξιὸ γοφὸ· (εἶναι φλέβες τοῦ μαρμάρου ποῦ ἡ φθορὰ τὶς ἔκαμε ρωγμές). Τὸ μόνο σημεῖο, ὅπου διατηρήθηκε λεῖα καὶ ἀνέπαφη ἡ ἐπιφάνεια, εἶναι ὁ λαιμὸς, γιατί προστατευόταν ἀπὸ τὸ ἱμάτιο ποῦ καλύπτει τὸ κεφάλι.

Τὸ ὕψος τοῦ ἀγάλματος μαζί μὲ τὴν ἑλλειψοειδῆ του πλίνθο (κι' αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἴδιο κομμάτι μάρμαρο) εἶναι 2,05 μ.

Ἡ νεαρὴ γυναίκα στηρίζεται πάνω στὸ δεξιὸ τῆς πόδι κι' ἔχει ἄνετο, ἐλαφρὰ λυγισμένο, τὸ ἀριστερό. Τὸ δεξιὸ χέρι, ἀκολουθώντας καὶ τονίζοντας τὴν κάθετη φορὰ τοῦ ποδιοῦ, λυγáει ἀπ' τὸν ἀγκώνα πρὸς τὰ πάνω. Τὸ ἀριστερό, κατεβασμένο, καμπυλώνεται ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔμπρός, συνεχίζοντας ἀντιθετικὰ τὴν καμπύλη τοῦ λυγισμένου ἀριστεροῦ ποδιοῦ. Ἐτσι, μὲ τὶς ἀντίθετες αὐτὲς κινήσεις τῶν ἄκρων, ἡ αὐστηρότητα τοῦ κάθετου ἄξονα στηρίξεως συνδυάζεται μὲ τὴ χάρη τῆς ἐλαφρῆς καμπύλης. Τὸ κεφάλι συνεχίζει τὴν καμπύλη κατεύθυνση τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ καὶ γέρνει πρὸς τὰ δεξιὰ του καὶ πρὸς τὰ ἔμπρός, στρέφοντας συγχρόνως ἐλαφρότατα πρὸς τὰ ἀριστερὰ του.

1. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν Ἐφορο Ἀρχαιοτήτων κ. Χαράλαμπο Μακαρόνα γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς δημοσίευσης καὶ τὴ διόρθωση τῶν χειρογράφων τῆς σύντομης τούτης ἐργασίας. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν Διευθυντὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Χρήστο Καρούζο καὶ τὴν Ἐφορο κ. Σέμνη Καρούζου γιὰ τὶς πολὺτιμες παρατηρήσεις τους καὶ γιὰ τὴν παραχώρηση τῶν φωτογραφιῶν τῶν Πί ν. 65β καὶ 67α καὶ β.

2. Ἀναλυτικὴ ἐκθεση γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ Στρατόνι βλ. Α.Δ. 18 (1963): Χρονικά, σ. 206 - 10.

3. M. Bieber, Roman men in greek Himation (Romani Palliatī), a contribution to the history of copying. Proceedings of the American Philosophical Society, τόμ. 13, ἀρ. 3, Ἰούνιος 1959.

4. Δὲν κολλάει σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς δύο ἀκέφαλους κορμούς, ἀνήκει ὅμως σ' αὐτὸν ποῦ βρέθηκε ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ γυναικεῖο ἄγαλμα.

5. Βλ. R. West, Römische Porträtplastik, Μόναχο 1933, σ. 211.

Τὰ χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου μὲ τὴν πένθιμη ἔκφραση, τὸ χαμηλὸ βλέμμα, τὸ μισάνοιχτο στόμα δὲν εἶναι ἀτομικά, ἀλλὰ ἰδεαλιστικά. Τὰ μαλλιά εἶναι χτενισμένα μὲ τὸν τρόπο τῆς λεγόμενης “Melonen Frisur”⁶.

Φορεῖ ἐσωτερικά μακρὸ (ποδήρη) χιτῶνα ἀπὸ χοντρὸ ὕφασμα, ποῦ σχηματίζει κάτω βαθιὲς κάθετες πτυχώσεις, ἀφήνοντας ἀκάλυπτα μόνο τὰ δάχτυλα τῶν ποδιῶν. Φορεῖ σαντάλια. Πάνω ἀπ’ τὸ χιτῶνα ἔχει ριγμένο μεγάλο ἱμάτιο (Palla)⁷ ἀπὸ λεπτότερο ὕφασμα, ποῦ περιβάλλει ἐπιδέξια τὸ σῶμα καὶ καλύπτει τὰ χέρια καὶ τὸ κεφάλι⁸.

Ἡ στάση τοῦ ἀγάλματος, ἡ κίνηση τῶν χειρῶν, ὁ τρόπος καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐνδυσμασίας παρουσιάζουν μεγάλη ὁμοιότητα μὲ τὸ ἀκέφαλο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (ἀρ. εὑρ. 1005) ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα (Κεραμεικός)⁹ (Πί ν. 65β), ποῦ θεωρεῖται ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἀττικά ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπαγόρευση τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως τῆ σχετικῆ μὲ τὴν πολυτέλεια τῶν ταφικῶν μνημείων¹⁰.

Ἡ ὁμοιότητα δὲν περιορίζεται μόνο στὶς γενικὲς γραμμὲς τοῦ τύπου, ἀλλὰ προχωρεῖ σὲ λεπτομέρειες τῶν πτυχώσεων τόσο, ὥστε θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πῆ ὅτι ἡ δέσποινα τοῦ Στρατονίου εἶναι ἀντίγραφο τοῦ ἀττικοῦ ἀναγλύφου ἢ τὸ πιθανότερο ὅτι καὶ τὰ δύο ἔχουν κοινὸ πρότυπο. Τὸ ἄγαλμα βεβαίως παρουσιάζεται ἄκαμπτο, βαρὺ καὶ κατώτερο σὲ ποιότητα ἐργασίας, ἂν συγκριθῆ μὲ τὸ κλασσικὸ ἀνάγλυφο. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ἄλλες ἀσήμαντες διαφορῆς, ἀπ’ τὶς ὁποῖες ἢ πῶς χτυπητὴ εἶναι ὅτι τὸ ἀριστερὸ χέρι μένει ἀκάλυπτο στὸ ἄγαλμα, ἐνῶ στὸ ἀνάγλυφο καλύπτεται ὀλόκληρο ἀπὸ τὸ ἱμάτιο. Τέτοιες ὅμως μικροδιαφορῆς εἶναι συνηθισμένες σὲ ἀντίγραφα, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τὸ ἀριστερὸ χέρι τῆς Μεγάλης Ἡρακλεώτισσας τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ στὸ Βατικανὸ καὶ τῆς Φαυστίνας τῆς πρεσβύτερης στὴν Ὀλυμπία¹¹.

Ὁ Horn (Gewandstatuen, σ. 22, σημ. 5) συγκρίνει τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου 1005 μ’ ἕνα πῆλινο εἰδώλιο ἀπ’ τὴ νεκρόπολη Sciatbi¹², ποῦ παριστάνει τὸν ἴδιο τύπο γυναικεῖου ντυμένου ἀγάλματος μὲ ἐντονώτερη συστροφὴ τοῦ σώματος καὶ στροφὴ τοῦ κεφαλοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ του, χαρακτηριστικὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὅπου χρονολογικὰ ἀνήκει¹³.

6. Βλ. G. Kleiner, Tanagrafiguren, Βερολίνο 1942, σ. 15· καὶ Λουκιανός, Ἐρωτες, 3, 400 «διακριδὸν δ’ ἠσκημένης κόμης ἐπιμέλεια» (= RE, Haartracht und Haarschmuck (Bremer), σ. 2127).

7. Βλ. M. Bieber, Copies of the Herculaneum women, Proceedings of the American Philosophical Society, τόμ. 106, ἀρ. 2, Ἀπρίλιος 1962, σ. 126.

8. Παρόμοιο τρόπο ντυσίματος βλ. G. Kleiner, Tanagrafiguren, σ. 108, πίν. 14.

9. W. Amelung, Die Basis des Praxiteles aus Mantinea, Μόναχο 1895, σ. 46, εἰκ. 23. Conze, Attische Grabreliefs, 2, πίν. 153, 807. M. Collignon, Les statues funéraires dans l’art grec, Βερολίνο 1911, σ. 169. E. Buschor, Die Plastik der Griechen, Βερολίνο 1936, εἰκ. τῆς σελ. 85. R. Horn, Stehende weibliche Gewandstatuen in der Hellenistischen Plastik, Μόναχο 1931, σ. 22 - 23, πίν. 5, 1.

Τὸ σωζόμενο ὕψος τοῦ ἀναγλύφου εἶναι 1,89 μ. Τὸ κομμάτι ποῦ λείπει δὲν μπορεῖ νὰ ξεπερνᾷ τὰ 0,15 μ., ὁπότε φθάνουμε στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὸ ἄγαλμα τῆς Χαλκιδικῆς.

10. Βλ. Cicero, de legibus II, 26, 66.

11. Bieber, Copies, σ. 118, εἰκ. 12 καὶ 13a.

12. E. Breccia, La necropoli di Sciatbi. Catalogue générale des Antiquités égyptiennes, Κάιρο 1912, I, πίν. 67, ἀρ. 178.

13. Ὁ Breccia, ὁ.π., χρονολογεῖ τὴ νεκρόπολη Sciatbi ἀπὸ τὰ νομίματα στὰ χρόνια τοῦ Πτολεμαίου I. Ὁ Horn, ὁ.π., σ. 23, προσθέτει ὅτι μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ πῆλινα εἰδῶλια τοποθετήθηκε στοὺς τάφους ἀνάμεσα στὰ χρόνια 320/10 καὶ 280 π.Χ. Ὁ G. Kleiner, Tanagrafiguren, Βερολίνο 1942, σ. 3 - 33, χρονολογεῖ τὶς τετρακότες ἀπ’ τὴ νεκρόπολη Sciatbi στὰ 300 - 200 π.Χ.

Ἄκριβῶς ὁμοιο μὲ τὸ παραπάνω εἶναι ἓνα ἀδημοσίευτο πήλινο εἰδῶλιο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (ἀρ. εὐρ. 16344) ποῦ προέρχεται πιθανῶς, ὅπως ἀναγράφεται στὸ εὐρετήριο, ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ (Πί ν. 67α)¹⁴.

Τὸν ἴδιο τύπο γυναικείου ἀγάλματος παριστάνει ἐπίσης καὶ ἡ ἀνάγλυφη ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (ἀρ. εὐρ. 2558), ποῦ βρέθηκε στὸν Ἅγιο Σπυρίδωνα Ἀθηνῶν, κοντὰ στὸ Στάδιο¹⁵ (Πί ν. 67β).

Ἡ Alice Mühsam (*Die attischen Grabreliefs in römischer Zeit*, Βερολίνο 1936, σ. 50) σημειώνει ὅτι ὁ τύπος τῆς «Νίκης»¹⁶ τοῦ ἀναγλύφου 2558 διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὶς δύο Ἡρακλεώτισσες, ἐνῶ ἀντίθετα ὁ W. Amelung (*Basis des Praxiteles*, Μόναχο 1895, σ. 45 - 46) τοποθετεῖ τὸν τύπο, τεχνοτροπικὰ ὅμως, ἀνάμεσα στὴ Μεγάλῃ Ἡρακλεώτισσα καὶ σ' ἓνα ἀγαματίδιο στὸ Βατικανό, συμπληρωμένο σὰν Δῆμητρα¹⁷.

Ἡ Mühsam παρακάτω ἀναφέρει σὰν ὁμοιο τύπο ἀγάλματος (*Gewandtypus*) τὸ ἀνάγλυφο 1005 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καί, συγκρίνοντάς το μὲ τὸ 2558, παρατηρεῖ ὅτι μπορεῖ κανεὶς ἰδιαίτερα σ' αὐτὰ νὰ προσέξῃ τὴ διαφορὰ ἐργασίας, ποῦ ὀφείλεται στὴν ἀπόσταση τῶν τριακοσίων περίπου χρόνων ποῦ τὰ χωρίζει, προσθέτοντας ὅτι “*Das spätere Relief ist schulmässig, die Falten wirken gleichmässig aufgereiht, und man will gern glauben, dass hier noch Zwischenglieder bestanden haben. Denn oft wurden Kopien von Kopien als Vorlagen benutzt*”.

Οἱ ὀρθῆς παρατηρήσεις τῆς Mühsam ἐπιβεβαιώνονται μὲ τὴν ἀπόδοση στὸν ἴδιο τύπο ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δέσποινα τοῦ Στρατονίου καὶ τῶν δύο πήλινων εἰδωλίων, τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τὴ νεκρόπολη Sciatbi στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τοῦ ἄλλου στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, ποῦ συμπληρώνουν τὸ κενὸ ἀνάμεσα στὸ κλασσικὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο (1005) καὶ στὸ ρωμαϊκὸ ἄγαλμα ἀπὸ τὴ Χαλκιδική, δίνοντας ἔτσι μιὰ πιὸ ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς ἐξέλιξης τοῦ τύπου μέσα σὲ διάστημα τεσσάρων περίπου αἰώνων.

ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ

14. Εὐχαριστῶ τὸν Διευθυντὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχ. Μουσείου κ. Χρ. Καροῦζο γιὰ τὴν ἄδεια δημοσίευσως.

15. Βλ. Conze, δ.π., IV, σ. 49 καὶ πίν. 413, 1929.

16. Ἔτσι ὀνομάζεται ἡ νεκρὴ σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή ποῦ βρίσκεται χαραγμένη κάτω ἀπὸ τὸ ἀέτωμα τῆς στήλης: *Νίκη, Πολυκρίτου Μιλησία, Γναίου Ὀκταίου Ἀλεξάνδρου γυνή*.

17. W. Helbig, *Führer*, 1, Τυβίγκη 1963⁴, ἀρ. 568.

ΛΑΚΩΝΙΚΑ ΓΟΡΓΟΝΕΙΑ *

(Πί ν. 68 - 73)

Ὁ Η. Payne σημειῶν ἔν Necrocorinthia σ. 79 κ.έ. τὴν ἀνάγκη νέας θεωρήσεως τοῦ προβλήματος τῆς καταγωγῆς τοῦ τύπου τοῦ γοργονείου — ἔνός τῶν πλέον ἀξιοσημειώτων δημιουργημάτων τοῦ ἀρχαικοῦ κόσμου — ἔστρεψε τὴν ἔρευναν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Κορίνθου. Συνθέσας τὴν ἐντυπωσιακὴν ὁμάδα τῶν κορινθιακῶν γοργονείων καὶ γοργόνων, ἀπέδωκεν εἰς τὴν Κόρινθον τὸν πρωταρχικὸν ρόλον εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ θέματος.

Τὴν ἀποκλειστικότητα ὁμοῦ αὐτὴν τοῦ κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου θεωροῦμεν ὅτι δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ ἢ νὰ περιορίσῃ τὸ ἀρχαϊκὸν λακωνικὸν ἐργαστήριον πρὸς αὐτὸ συνάπτεται μακρὰ σειρὰ γοργονείων, εἰς τὴν ὁποίαν τόσον ἡ ἐσωτερικὴ ὁμοιογένεια τῶν τύπων, ὅσον καὶ ἰδιαίτερα τινὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα, ἀπαντῶντα σταθερῶς ἀκόμη καὶ εἰς γοργόνεια μὲ ἄλλως ἰσχυρὰν κορινθιακὴν ἐπίδρασιν, μαρτυροῦν περὶ γνησίας καὶ πρωτοτύπου λακωνικῆς δημιουργίας¹.

Ἐκ τῶν σφραγίδων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας ἡδη μετὰ τὰ κυκλαδικῆς καταγωγῆς ἐμβλήματα ΑΟ πί ν. CXXXIX 1, ο, ὁ περωτὸς ἀποτρόπαιος δράκων τῆς σφραγίδος ΑΟ πί ν. CXLV, 2 (ἀρ. 1) ἀνήκει πλέον εἰς τὴν σειρὰν τῶν λακωνικῶν ἔργων, ἔχων νεώτερον γραπτὸν πάρισον τὸ γοργόνειον τοῦ Λακων. Π κυλίνδρου ΑΟ εἰκ. 53 (ἀρ. 2). Ἀναμφισβητήτως λακωνικὸν εἶναι καὶ τὸ γοργόνειον ἀρ. 4², τὴν τοιαύτην δὲ προέλευσιν τοῦ ἐπιβεβαιοῦν αἱ ὑπάρχουσαι καὶ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς λεπτομερείας καὶ εἰς τὸν βαθμὸν δαιμονικότητος ὁμοιότητες πρὸς τὸ πινάκιον τοῦ ἀποθέτου τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς Ἀμυκλῶν (ἀρ. 3)³. Ἀμφότερα χρονολογοῦνται⁴ περὶ τὸ 630 π.Χ. καὶ ἐκπροσωποῦν τὴν πρῶτον, καθαρῶς λακωνικὴν, φάσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ λακωνικοῦ γοργονείου. Ὅτε ἡ Κόρινθος ἔχει ἡδη διαδώσει τὸν πρωτοκορινθιακὸν τύπον

* Εἰς τὸν Ἔφορον Ἀρχαιοτήτων κ. Χρῦσανθον Χρήστου ὀφείλω θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν ἄδειαν δημοσιεύσεως τοῦ πινακίου τοῦ ἀποθέτου Ἀγ. Παρασκευῆς Ἀμυκλῶν. Θερμῶς εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν Ἔφορον κ. Στ. Ἀλεξίου διὰ τὴν παραχώρησιν τοῦ πλαστικοῦ ἐμβλήματος τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου.

Τὰ (ἀρ. 3, 4 κλπ.) ἀναφέρονται εἰς τὸν αὐξοῦντα ἀριθμὸν τοῦ καταλόγου.

1. Ἰκανὸν ἀριθμὸν λακωνικῶν γοργονείων συνεκέντρωσεν ὁ Η. Besig ἐν Gorgo und Gorgoneion, ἐνῶ μία πρώτη προσπάθεια κατατάξεως τῶν πρῶτων λακωνικῶν γοργονείων ἐγένετο ἡδη ὑπὸ τοῦ E.A. Lane ἐν BSA XXXIV (1933 - 34) σελ. 170 - 171.

2. Οἱ ἀνατολικοὶ δεσμοί, τοὺς ὁποίους οἱ Η. Besig καὶ E.A. Lane ἔ.ἀ. ἀναγνωρίζουν ἐδῶ, εἶναι γενικωτέρας σημασίας, ἢ δὲ ὁμοίτης πρὸς τὸ πινάκιον τῆς Καμίρου εἶναι συμπτωματικὴ.

3. Καταφανεῖς ὁμοιότητες ὑπάρχουν εἰς τοὺς μικροὺς λοξοὺς ὀφθαλμοὺς, τὴν βραχεῖαν ἀνοικτὴν ρῖνα μὲ τὴν συνεχιζομένην γραμμὴν τῶν ὀφρύων καὶ τὸ μικρὸν σχετικῶς στόμα μὲ γλῶσσαν μακρὰν, κρεμαμένην χαρακτηριστικῶς ἀπὸ τοῦ ἄνω χείλους, ὡς εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 6 πλαστικὸν ἐμβλημα.

4. Ἡ χρονολόγησις εἶναι συγκριτικὴ ἀναθεωρεῖ πολλάκις τὴν ἐκ τῆς ἀβεβαίας στρωματογραφίας τῶν ἀγγλικῶν ἀνασκαφῶν παρεχομένην ἐν Artemis Orthia (βλ. καὶ E. Kunze, Artemis Orthia, Gnomon IX (1933) σελ. 1 κ.έ.) καὶ στηρίζει τὴν χαμηλοτέραν λακωνικὴν ἐν γένει χρονολόγησιν τῶν E.A. Lane (BSA 34 (1933 - 34) σελ. 99 κ.έ.) καὶ J. Boardman (BSA 58 (1963) σελ. 1 κ.έ.).

γοργονείου με την μεταλλική καθαρότητα, την αύστηράν και στερεάν συμμετρίαν τῶν λιτῶν σχημάτων του⁵, εἶναι σαφές ὅτι εἰς τὴν Λακωνίαν τὸ πινάκιον τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς μετὴν χαλαρότητα τοῦ σχεδίου, τὴν ρευστότητα, τὸν χυμῶδη πληθωρισμὸν καὶ τὴν γλυκύτητα σχεδὸν τῆς ὅλης μορφῆς, ἀκολουθεῖ ἰδίαν πορείαν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ἀσάφειαν τῶν μορφῶν τοῦ τερατώδους ἐμβλήματος ἀρ. 5⁶.

Ἦδη ὁμως ἐντὸς τῆς Λακων. II περιόδου σημειοῦται μία ἰσχυρὰ τομῆ. Οἱ κορινθιακοὶ τύποι εἰσβάλλουν εἰς τὴν Λακωνίαν, ἡ δὲ κορινθιακὴ ἐπίδρασις, ἀσκηθεῖσα εἰς περιόδον ἀναζητήσεων εἰσέτι καὶ πειραματισμῶν, ὑπῆρξεν ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν σταθεροποίησιν τοῦ τύπου καὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ λακωνικοῦ γοργονείου. Ὁ γραπτὸς τύπος, τὸν ὁποῖον ἐγνωρίσαμεν εἰς τὸ πινάκιον ἀρ. 3, ἤλλαξε ριζικῶς. Κατὰ τὰ Πρώιμα Κορινθιακὰ πρότυπα ἔχομεν εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 19, 20, 21, 22 Λακων. II γοργόνεια μεγάλους διεσταλμένους ὀφθαλμοὺς καὶ μακρὰν ρίνα, κυρίως ὁμως νέαν πειθαρχημένην σύνθεσιν τοῦ ὄλου σχήματος διὰ χωρισμοῦ τοῦ προσώπου εἰς δύο τμήματα καὶ δι' ἐκτάσεως τοῦ στόματος μέχρι τοῦ ἔξω πέρατος τῶν παρειῶν. Ἡ ἐξάρτησις κορυφοῦται κατὰ τὴν Λακων. III περίοδον, ὅποτε μηχανικῶς πλέον μεταφυτεύονται εἰς τὴν λακωνικὴν κεραμεικὴν οἱ Μέσοι Κορινθιακοὶ τύποι (ἀρ. 23, 24, 25, 26).

Ἀλλὰ καὶ ὁ πλαστικὸς τύπος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον λόγον ἡ λακωνικὴ παραγωγή, δὲν ἔμεινε ξένος πρὸς τὴν κορινθιακὴν ἐπίδρασιν. Ἐδῶ ὁμως ἡ ἐντοπία παράδοσις παρέμεινε, κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο τέταρτον τοῦ Ζ' αἰ., ρωμαλέα καὶ γόνιμος, ὥστε ἠδυνήθη νὰ ἐπεξεργασθῇ τὰ εἰσηγμένα στοιχεῖα, καὶ νὰ ἀφομοιώσῃ αὐτὰ πρὸς τὸν ἴδιον χαρακτῆρα.

Ἀμιγῆ τὸν λακωνικὸν πλαστικὸν τύπον ἀναγνωρίζομεν εἰς τὸ μαρμαρίνον γοργόνειον τοῦ Μουσείου Τεγέας (ἀρ. 14)⁷. Ἡ σύνθεσις τοῦ ἐξωτερικοῦ σχήματος⁸ καὶ ἡ συγκεκρατημένη ἀγριότης τῆς ἐκφράσεως ἐνθυμίζουν τὸ γοργόνειον ἀριθ. 4, ἐπὶ μέρους δὲ ὁμοιότητες ἀνευρίσκονται εἰς τὸ σχῆμα τοῦ στόματος καὶ τῆς ὀγκώδους ρινὸς καὶ εἰς τὴν πτυχὴν, ἡ ὁποία πλαστικῶς πλαισιώνει τὸ πρόσωπον, ὡς ἀκριβῶς εἰς τὸ προσωπεῖον τοῦ δαίμονος ἀρ. 29 καὶ εἰς τὸ πλακίδιον ἀρ. 15. Ἀκινήσια καὶ βάρος τῶν ὀγκωδῶν μορφῶν εἶναι ἐδῶ ὑποβλητικὰ συμπεπυκνωμένης δαιμονικῆς δυνάμεως.

Εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν ἀκολουθεῖ ἡ ὀγκώδης κεφαλὴ τῶν πλακιδίων 15 καὶ 16 με ἀνάλογον σφαιρικότητα εἰς τὸ γενικὸν σχῆμα καὶ σαρκῶδη στρογγυλότητα εἰς τὰ ἐπὶ μέρους. Στρογγύλον, πλαστικῶς ἀδιάσπαστον καὶ χωρὶς τερατώδεις ὑπερβολὰς παρουσιάζεται ἐπίσης καὶ τὸ ἥπιον προσωπεῖον τῆς γοργόνος τῆς λαβῆς τῆς λακαίνης ἀρ. 18, καταφανῶς διάφορον τοῦ κορινθιάζοντος γραπτοῦ γοργονείου τοῦ ἰδίου ἀγγείου (ἀρ. 19).

Κατὰ πόσον ἡ κορινθιακὴ ἐπίδρασις μετεμόρφωσε τὸν βαρὺ σαρκῶδη λακωνικὸν τύπον εἶναι φανερόν τὸ πρῶτον εἰς τὸ ἔλεφαντίνον ἀρ. 8. Τούτου εἶναι εὐκόλος ἡ συσχέτισις πρὸς τὸ νεώτερον κορινθιάζον γραπτὸν ἀρ. 20⁹. Τὸ τεράστιον βρυχώμενον στό-

5. NC σελ. 80, εἰκ. 23.

6. Εἶναι ὁ δεῦτερος τύπος τῆς κατατάξεως τοῦ E. A. Lane.

7. Ὑψ. 0,255μ. Πιθανὴ προέλευσις ἐξ ὑποκρητηρίου μεγάλου μαρμαρίνου κρατήρος· πρβλ. De Ridder, Louvre II ἀρ. 2750, πίν. 92.

8. Πρβλ. ὅμοιον πλαστικὸν σχηματισμὸν εἰς τὸ προσωπεῖον ΑΟ πίν. XLVII.

9. Οἱ ὀμόκεντροι κύκλοι τῆς ρινὸς τοῦ γραπτοῦ γοργονείου ἀποδίδουν τὴν πλαστικὴν ἐξόγκωσιν τοῦ ἔλεφαντίνου· τὸ σχῆμα ἀκριβῶς ὅμοιον καὶ εἰς τὸν δαίμονα τοῦ Λούβρου (ἀρ. 29).

μα — τὸ κύριον ἐν προκειμένῳ νεωτερικὸν στοιχεῖον — δὲν εἶναι ἐξωτερικὸν σχῆμα μόνον. Εἶναι ἐκφραστικὸν μιᾶς βαθυτέρας ἀλλαγῆς τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου τοῦ λακωνικοῦ γοργονεῖου, διὰ τῆς ὁποίας ἐξετοπίσθη ἡ οἰκεία μέχρι τοῦδε συγκεκρατημένη ἐκφρασις ὑπὸ ἐκρηκτικῆς ἀγριότητος. Ἀντιπροσωπευτικὸν τοῦ νέου τούτου δυναμισμού εἶναι καὶ τὸ τερατώδες ἀρ. 7, ἐνῶ τὰ ὑπ' ἀρ. 6 καὶ 9 παραμένουν εἰσέτι εἰς τὴν παλαιὰν ἀπάθειαν.

Προέχουσα ἢ κορινθιάζουσα τάσις φαίνεται κυρίως εἰς τὸ πλαστικὸν ἔμβλημα ἀρ. 17, τοῦ ὁποίου καὶ ἐρμηνεύει τὰς τεταμένας μορφὰς καὶ τὴν καθαρότητα τοῦ σχεδίου.

Περὶ τῶν δύο τούτων τάσεων κυρίως σημασίαν ἔχει ὅτι αὐταί, ὡς διαγράφονται κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ Ζ' αἰ., μεταβιβάζονται, μὲ ἐσωτερικὴν συνέπειαν, εἰς ὀλόκληρον τὸν ΣΤ' αἰ. βεβαιούσαι τὴν κοινὴν καταγωγὴν καὶ τὴν συνεπῆ πορείαν τῆς κατηγορίας, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζομεν ὡς ἐνιαίαν λακωνικὴν. Ὑποβλητικῶς τερατώδη τὰ γοργόνεια τῆς Κύμης (ἀρ. 33)¹⁰, τῆς ὑδρίας τοῦ Trebenische (ἀρ. 31)¹¹, τοῦ ἔμβληματος τοῦ Μουσ. Ἡρακλείου (ἀρ. 32) καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Σπάρτης (ἀρ. 41), ἔχουν ὡς ἀφετηρίαν τὰ ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 17, ἐνῶ τὸ προσωπεῖον τοῦ δαίμονος τοῦ Λούβρου (ἀρ. 29)¹² καὶ ὀλόκληρος σειρὰ μολυβδίνων γοργονείων (βλ. ἀρ. 12, 13), δι' ἐξωτερικῶν λεπτομερειῶν καὶ δι' ἐσωτερικῆς συγγενείας συνδέονται πρὸς τὴν ὁμάδα τοῦ γοργονεῖου τῆς Τεγέας¹³.

Ἰδιαίτερος σαφείς διακρίνονται οἱ δύο τύποι εἰς τὰς γοργόνας τῶν λαβῶν τῶν χαλκίνων λακωνικῶν κρατήρων τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ ΣΤ' αἰ.¹⁴ Λεπταί, νευρώδεις καὶ ἐκφραστικῆς ἀγριότητος αἱ γοργόνας τοῦ κρατήρος τοῦ Vix (ἀρ. 37), τῆς λαβῆς τοῦ Λούβρου (ἀρ. 38) καὶ τῆς λαβῆς τοῦ Μονάχου (ἀρ. 39)¹⁵ ἀντιτίθενται πρὸς τοὺς σαρκώδεις, συμπαγεῖς καὶ βαρεῖς ὀφιόποδας δαίμονας τῶν κρατήρων τοῦ Trebenische (ἀρ. 34, 35), τῆς λαβῆς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (ἀρ. 35) καὶ πρὸς τὰ γοργόνεια τοῦ κώθωνος ἀρ. 40¹⁶.

Τὴν λακωνικὴν καταγωγὴν τῶν χαλκίνων τούτων ἀπέδειξεν ὁ A. Rumpf εἰς τὴν μελέτην του «Κρατὴρ Λακωνικός»¹⁷. Περὶ τῶν γοργόνων εἰδικῶς ἐσημειώθησαν εἰς τὴν σελ. 129, ὡς χαρακτηριστικὰ τοῦ λακωνικοῦ τύπου στοιχεῖα, τὰ κέρατα καὶ ἡ ἀπόφυσις τοῦ μετώπου. Εἰς τὴν πραγματικότητα αἱ ἐξωτερικαὶ αὐταὶ λεπτομέρειαι, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτησαν ὡς ἰδιάζοντα τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου γνωρίσματα, καθωρίσθησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 630 π.Χ. περίπου.

10. Τὴν γενομένην μετ' ἐπιφυλάξεως ἐν Μον. Ant. 22 σελ. 550 ἀπόδοσιν εἰς τὴν Σπάρτην θεωροῦμεν βεβαίαν.

11. Πλὴν τοῦ γοργονεῖου εἰς τὴν ὑδρίαν τοῦ Trebenische εἶναι καθαρῶς λακωνικὰ τόσον οἱ λέοντες ὅσον καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων.

12. Τὴν ἰδιοτυπίαν τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου καθιστᾷ φανεράν ἡ σύγκρισις τοῦ δαίμονος τοῦ Λούβρου πρὸς τὰς συγχρόνους του κορινθιακὰς γοργόνας τῆς Περαχώρας (Perachora I, πίν. 34, I καὶ πίν. 42, 1).

13. Ἐξησθενημένον τὸν σαρκώδη τύπον ἐπαναλαμβάνουν εἰς τὸ τέλος τοῦ ΣΤ' αἰ. ὁ ἀκροκέραμος τῆς Ὀλυμπίας (ἀρ. 42) καὶ τὸ χάλκινον ἔμβλημα τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης (ἀρ. 43).

14. Βλ. βιβλιογραφίαν Charites, σελ. 128 σημ. 6 (A. Rumpf, Κρατὴρ Λακωνικός).

15. Πλέον τῶν ἄλλων ἢ τοῦ Μονάχου ἀνάγεται τυπολογικῶς ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ γοργόνειον ἀρ. 17.

16. Τὸ λεπτότερον γοργόνειον τῆς ὑδρίας τῆς Βοστώνης (AE 1936 εἰκ. 14) ἂν καὶ παρέχει λακωνικὰ στοιχεῖα ἔχει ἐκτελεσθῆ εἰς ὅλως διάφορον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῆ κορινθιακόν. Ἄλλὰ καὶ οἱ κριοὶ τῆς λαβῆς εἶναι κορινθιακοί, ἐνῶ οἱ λέοντες ἀνήκουν εἰς τὸν λακωνικὸν τύπον.

17. Περὶ τῶν γοργόνων τοῦ Trebenische πρβλ. καὶ H. Payne, Perachora I σελ. 105 σημ. 2.

Αί πτυχαί τῆς ἀνοικτῆς βραχείας ρινός τοῦ συνόλου σχεδόν τῶν λακωνικῶν γοργονείων (ἀρ. 14, 16, 17, 21, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 37, 39, 41) δηλοῦνται σαφῶς εἰς τὸ γοργόνειον ἀρ. 3. Ἐξ αὐτοῦ ἔλαβον ὀριστικὴν μορφήν εἰς τὰ εἰδεχθῆ προσωπεία ἀρ. 7 καὶ 10, ἐπεβλήθησαν ὡς κύριοι συντελεσταὶ ἀγριότητος ὁμοῦ μετὰ τῶν δύο ἐτέρων, ὅπως τυπικῶν λακωνικῶν στοιχείων: τὸ ζεῦγος τῶν κεράτων καὶ τὸ μεταξὺ τῶν ὀφρύων εἰς τὴν ρίζαν τῆς ρινός πλαστικὸν ἔξαρμα. Τὰ κέρατα ὑπάρχουν ἤδη μετὰ τῶν παλαιότερων γοργονείων ἀρ. 4, 5 καὶ 6. Ἐκεῖθεν κληροδοτοῦνται διὰ τοῦ μικροῦ πλαστικοῦ ἐμβλήματος ἀρ. 17 μέχρι τοῦ δαίμονος ἀρ. 29, τοῦ ἀρ. 13 καὶ τῶν γοργονείων 31, 32, 33, 39, 41. Ὡς πρὸς τὸ ἐξόγκωμα μετὰ τῶν ὀφρύων¹⁸ (ἀρ. 3, 10, 17, 19, 21, 23, 25, 26, 31, 32, 36, 37, 38, 40, 41), τὸ πρῶιμώτερον δεῖγμα παρέχει καὶ πάλιν τὸ πινάκιον τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ καὶ μετεφέρθη τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ἐνίστε ὑπὸ μορφήν τριφύλλου ἀνθεμίου, εἰς τὸ πλεῖστον τῶν Λακων. II καὶ III γραπτῶν γοργονείων (ἀρ. 19 - 27). Τούτων τὸ γενικὸν σχῆμα εὐρίσκεται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἰς στενήν ἐξάρτησιν ἀπὸ τῶν Πρῶιμων καὶ Μέσων Κορινθιακῶν τύπων, διατηροῦνται ὅμως ὡς τοπικὰ γνωρίσματα, μετὰ τοῦ διακοσμητικοῦ πληθωρισμοῦ τῶν μορφῶν, τὸ ἀνθέμιον ἢ κέρας τοῦ μετώπου, ἢ τερατώδης πτυχωτή ρις καὶ ἡ ἰδιάζουσα δῆλωσις τῶν βλεφαρίδων καὶ ὀφρύων. Χαρακτηριστικὸν καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἤδη ἀπὸ τοῦ πινακίου τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, ἀνεύρισκεται ὡς ἐγγάραξις εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 31 καὶ 37 ἢ δὲ τοιαύτη ἀπόδοσις δὲν εἶναι ξένη εἰς τὰ λακωνικά χάλκινα γενικώτερον¹⁹.

Εἰς τὰ προαναφερθέντα στοιχεῖα²⁰ καὶ εἰς ὅσα ὁ A. Rumpf παρέχει, ἀποδίδων τὰς γοργόνας τῶν χαλκίνων κρατήρων εἰς τὴν Σπάρτην, δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ προστεθῆ ὅτι καὶ τὸ εἰς σχῆμα ὄφρα κατὰ τμήμα τοῦ σώματος τῶν ἀποτροπαίων τούτων δαιμόνων ἔχει τὴν καταγωγὴν του εἰς τὴν ἐλεφαντίνην σφραγίδα ΑΟ πίν. CXLV, 2 (ἀρ. 1). Εἶναι σαφές ὅτι οἱ δαίμονες οὗτοι εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὸ πέλωρον τοῦ μύθου τοῦ Περσέως· ἡ εἰκὼν θὰ ἦρμζε μᾶλλον εἰς τὴν Ἐχιδναν, τὴν κάτοικον τοῦ Ἄδου καὶ σύζυγον τοῦ Τυφῶνος (Θεογ. στ. 295, 298, 306). Ἄλλωστε ἐκ τοῦ παρεχομένου καταλόγου ἔν μόνον δεῖγμα, τὸ ὑπ' ἀριθ. 16, ἀναφέρεται σαφῶς εἰς τὴν Γοργῶ τοῦ ἐν λόγῳ μύθου, ὃ δὲ φονεὺς τοῦ γοργεῖου τέρατος τοῦ ἀρ. 15 εἶναι ἀμφίβολον ἂν εἶναι ὁ Περσεύς²¹.

Γενικῶς εἰς τὴν Σπάρτην ἢ λατρεία τῆς Ὀρθίας²² συνετέλεσεν ὥστε νὰ παραμείνῃ τὸ γοργόνειον ἐπὶ μακρὸν εἰς τὸ στάδιον τοῦ προσωπείου. Ἐν συνεχείᾳ, ὡς κεφαλὴ, ἐφηρημόσθη ἐλευθέρως εἰς ποικίλα δαιμονικά ὄντα²³ ἐνσαρκοῦντα τὰς τρομερὰς δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ οὐδέποτε κατ' ἀποκλειστικότητα εἰς τὴν Μέδουσαν τοῦ ἠσιοδείου μύθου, τοῦ ὁποῦ ἢ διάδοσις εἰς τὴν Λακωνίαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Κόρινθον, παρουσιάζεται λίαν περιωρισμένη.

18. Ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ προσωπεῖον ΑΟ πίν. LVIII, 2.

19. Βλ. περὶ τὸ 600 π.Χ. ὕδριαν Grächwyl (AA 1925, 178 πίν. 2), ὕδριαν Nimes (AE 1936, 152 εἰκ. 5 καὶ τελευταίως Erika Diehl, Die Hydria (1964) Β 24 πίν. 3, 2) διπλὴν ὀρπην Μουσείου Σπάρτης (ΑΟ πίν. 87a καὶ 88k), σειρήνα ἱεροῦ Ἀπόλλωνος Τυρίτα (ΠΑΕ 1911, 272) κλπ.

20. Εἰς αὐτὰ δύνανται νὰ προστεθῆ καὶ ὁ δισχιδῆς πάγων τῶν ἀρ. 16, 9, 20, 40.

21. T. J. Dunbabin, *The Greeks and their Eastern Neighbours*, 86.

22. Κυρίως οἱ λατρευτικοὶ χοροὶ μὲ χρῆσιν προσωπείων. Βλ. ΑΟ σελ. 163 - 186. J. H. Croon, *The mask of the underworld daemon* JHS 1955, 59. Pickard-Cambridge, *Dithyramb. Tragedy and Comedy*, 254. W. Wrede, *Der Maskengott* AM 1928, 87.

23. Βλ. ἀρ. 1, 7, 26.

Καταλήγοντες σημειούμεν ότι ὁ οὕτω ὀρισθεὶς τύπος τοῦ λακωνικοῦ γοργονείου εὔρεν ἀπήχησιν εἰς τὰς περιοχὰς ὅπου καὶ γενικώτερον ἠσκήθησαν λακωνικαὶ ἐπιδράσεις²⁴. Εἰς τὰ γοργόνεια τῶν ἀκροκεράμων τοῦ Τάραντος²⁵, ἐπὶ παραδείγματι, ἢ εἰς τὸ ἀργυροῦν πλακίδιον τοῦ Θάρρου²⁶ εἶναι εὐκόλον νὰ ἀνευρεθοῦν τὰ πρῶτα λακωνικὰ στοιχεῖα, ἐνῶ οἱ δαίμονες καὶ τὰ ἐμβλήματα τῆς οἰνοχόης τοῦ Παλέρμου²⁷ ἐπιτρέπου ἀνέτως τυπολογικὰς συγκρίσεις πρὸς λακωνικὰ ἔργα.

Κ Α Τ Α Λ Ο Γ Ο Σ

1. Ἐλεφαντίνη σφραγὶς ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας. Πτερωτὸς δράκων. ΑΟ πίν. CXLV, 2. H. Besig, Gorgo und Gorgoneion, ἀρ. 66. Πρὸ τοῦ 630 π.Χ.
  2. Τεμάχιον κυλινδρικοῦ ἀγγείου ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας. Γραπτὸν γοργόνειον. ΑΟ σελ. 80 εἰκ. 53. H. Besig, ἔ.ἀ. ἀρ. 72. Λακων. II (630 - 590 π.Χ. κατὰ τὸν E. A. Lane ἐν Lakonian Vase - Painting BSA 34 (1933 - 34) καὶ 620 - 580 π.Χ. κατὰ τὸν J. Boardman ἐν Artemis Orthia and Chronology BSA 58 (1963).
  3. Τεμάχιον πινακίου ἢ κύλικος ἐκ τοῦ ἀποθέτου τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς Ἀμυκλῶν (Ἔργον 1960 σελ. 176 κ.έ.). Γραπτὸν γοργόνειον. Μουσ. Σπάρτης ἀρ. 6087. 630 - 620 π.Χ. (Πί ν. 69α).
  4. Ὀστεινὴ σφραγὶς ἱεροῦ Ὀρθίας. Γοργόνειον. ΑΟ πίν. CXLI, 3. BSA XXXIV σελ. 171. H. Besig ἔ.ἀ. ἀρ. 67. 630 - 620 π.Χ. (Πί ν. 68β).
  5. Πήλινον πλαστικὸν ἐμβλημα ἱεροῦ Ὀρθίας. Γοργόνειον. ΑΟ εἰκ. 47,d. BSA XXXIV σελ. 171 πίν. 31 β. Πρὸ τοῦ 630 π.Χ.
  6. Πήλινον πλαστικὸν ἐμβλημα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης. Γοργόνειον. BSA XXVIII σελ. 67 εἰκ. 11 β. Λακων. II.
  7. Ἐλεφάντινον πλακίδιον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας. Γοργονόμορφος σφίγξ. ΑΟ πίν. CII, I. BSA XXXIV σελ. 171. H. Besig, ἔ.ἀ. ἀρ. 65. Rivista 1960 σελ. 138 εἰκ. 14. Τελευταῖον τέταρτον Ζ' αἰ. (Πί ν. 68α).
  8. Ἐλεφάντινον κτένιον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας. Γοργόνειον. ΑΟ πίν. CXXXI, 5. Περίπου 620 π.Χ.
  9. Ἐλεφάντινον γοργόνειον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας. ΑΟ πίν. CLXXIII, 6 H. Besig, ἔ.ἀ. ἀρ. 68. Ἀρχαὶ ΣΤ' αἰ. (Πί ν. 72α).
  10. Μολύβδινον γοργόνειον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας. ΑΟ πίν. CLXXXV, 30. H. Besig, ἔ.ἀ. ἀρ. 72. Τελευταῖον τέταρτον Ζ' αἰ.
  11. Μολύβδινον γοργόνειον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας. ΑΟ πίν. CLXXX, 31. BSA XXXIV σελ. 171. Τέλος Ζ' αἰ.
  12. Σειρὰ μολυβδίνων γοργονείων ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας. ΑΟ πίν. CXCVII, 24, 25, 26. CXCVI, 16. CLXXXVI, 22, σελ. 276 εἰκ. 128 κλπ. Βλ. καὶ H. Besig ἀρ. 72. ΣΤ' π.Χ. αἰ.
24. A. Lane BSA XXXIV σ. 181 κ.έ. T.J. Dunbabin, The Western Greeks σελ. 91. Γενικώτερον διὰ τοὺς λακωνικοὺς τύπους εἰς τὸν Τάραντα βλ. E. Homann - Wedeking, Antike und Abendland VII (1958) σελ. 72.
25. C. Laviosa, Le antefisse fittili di Taranto, Arch. Classica VI (1954).
26. British Museum Catalogue of Jewellery ἀρ. 1582. H. Besig ἀρ. 69.
27. G. Q. Giglioli, L'Arte Etrusca, πίν. LIII. Πρβλ. ἐμβλημα ἀρ. 17 καὶ γοργόνειον Κῶμης ἀρ. 33.

13. Μολυβδίνη Γοργώ εκ του ιεροῦ τῆς Ὁρθίας. ΑΟ σελ. 273 εἰκ 126, Κ.
14. Μαρμάρινον γοργόνειον Μουσείου Τεγέας ἀρ. 1311. Τελευταῖον τέταρτον Ζ' αἰ. (Πί ν. 68γ).
15. Ἐλεφάντινον/πλακίδιον τοῦ ιεροῦ τῆς Ὁρθίας. Ἀποκεφαλισμός. ΑΟ πίν. CVI, I. H. Besig, ἔ.ἀ. ἀρ. 50. Πρὸ τοῦ 600 π.Χ.
16. Ἐλεφάντινον πλακίδιον Σάμου. Ἀποκεφαλισμός Μεδούσης. AM 60/61 (1935 - 36) σελ. 288 πίν. 99,2. H. Besig, ἔ.ἀ. ἀρ. 49. Rivista 1960 εἰκ. 49. Περίπου 600 π.Χ.
17. Πήλινον πλαστικὸν ἔμβλημα Μουσ. Σπάρτης. Γοργόνειον. BSA XXXIV σελ. 171 πίν. 31d. Πρῶτον τέταρτον ΣΤ' αἰ. (Πί ν. 68δ).
18. Λάκαινα εκ του ιεροῦ τῆς Ὁρθίας. Πλαστική Γοργὼ λαβῆς. ΑΟ πίν. VIII. H. Besig, ἔ.ἀ. ἀρ. 51. 590 - 580 π.Χ.
19. Λάκαινα εκ του ιεροῦ τῆς Ὁρθίας. Γραπτὸν γοργόνειον. ΑΟ πίν. VII. H. Besig, ἔ. ἀ. ἀρ. 55. 590 - 580 π.Χ.
20. Κύλιξ Ἀκροπόλεως Σπάρτης. Γραπτὸν γοργόνειον. BSA XXVIII σελ. 67 εἰκ. 11α. Λακων. II.
21. Κύλιξ Βρετ. Μουσείου. Γραπτὸν γοργόνειον. BSA XXXIV πίν. 37. Λακων. II.
22. Τεμάχιον κύλικος ἢ καρποδοχείου Μουσείου Σπάρτης. Γραπτὸν γοργόνειον. BSA XXXIV πίν. 29. Λακων. II.
23. Τεμάχιον κύλικος ἀκροπόλεως Σπάρτης. Γραπτὸν Γοργόνειον. BSA XXXIV πίν. 38h. Α' ἡμισυ Στ' αἰ.
24. Κύλιξ Παρισίων, Bibliothèque Nationale CV. I πίν. 23, 1. Λακων. III.
25. Κύλιξ Μουσ. Λούβρου. Ἐπίσημον ἀσπίδος. E. Pfuhl, MuZ εἰκ. 197. Rivista 1960 σελ. 174 εἰκ. 61. Α' ἡμισυ Στ' αἰ. (Λακων. III).
26. Ὑδρία Βρετ. Μουσείου. Γραπτὸν γοργόνειον. BSA XXXIV πίν. 44. Λακων. III.
27. Τεμάχιον κύλικος εκ του ιεροῦ τῆς Ὁρθίας. Γραπτὸν γοργόνειον. ΑΟ εἰκ. 60u. H. Besig, ἔ.ἀ. ἀρ. 60. Λακων. IV. Πρβλ. κ.ἀ. Λακων. IV γοργόνεια ἐν H. Besig ἔ.ἀ. ἀρ. 62.
28. Μαρμάρινον γοργόνειον εκ του ιεροῦ τῆς Ὁρθίας. ΑΟ σελ. 388 εἰκ. 147. H. Besig, ἔ.ἀ. ἀρ. 71. Μέσα ΣΤ' αἰ.
29. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Λούβρου. Τρέχων πτερωτὸς δαίμων. De Ridder ἀρ. 97 πίν. 11. H. Besig, ἔ.ἀ. ἀρ. 283. Rivista 1960 σελ. 176 εἰκ. 63. Μέσα ΣΤ' αἰ. (Πί ν. 70α).
30. Πήλινον προσωπεῖον Ἱεροῦ Ὁρθίας. BSA XII (1905 - 6) πίν. XIa. ΑΟ πίν. LVI, 3. 550 π.Χ. κ.έ.
31. Χαλκῆ ὕδρια εκ Trebenishte. Γοργόνειον καθέτου λαβῆς. B. Filow, Die archaische Nekropole von Trebenishte σελ. 97 πίν. IX. AE 1927/8 εἰκ. 32. Πρῶτον τέταρτον τοῦ Στ' αἰ. (Πί ν. 71).
32. Πήλινον πλαστικὸν ἔμβλημα εκ Πρινιᾶ. Μουσεῖον Ἡρακλείου 7656. Δεύτερον τέταρτον τοῦ ΣΤ' αἰ. (Πί ν. 69β).
33. Πήλινον γοργόνειον εκ Κύμης. Mon. Ant. 22 σελ. 550 πίν. LXXI, 3. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΣΤ' αἰ. (Πί ν. 70β).
34. Χαλκοῦς κρατῆρ Μουσ. Σόφιας εκ Trebenishte. Γοργόνες λαβῶν. B. Filow, ἔ.ἀ. πίν. 7, 8 εἰκ. 35/6 AE 1927/8 εἰκ. 25 - 29. Τελευταῖον τέταρτον ΣΤ' αἰ.
35. Χαλκοῦς κρατῆρ Βελιγραδίου εκ Trebenishte. Γοργόνες λαβῶν καὶ ὑποκρητηρίου. R. Joffroy, Le trésor de Vix, πίν. XX καὶ XXI. AA 1930 σελ. 287 κ.έ. εἰκ. 15 καὶ 21. Τελευταῖον τέταρτον ΣΤ' αἰ.

36. Λαβή χαλκού κρατήρος Βρετ. Μουσ. Γοργώ. R. Joffroy, *ε.ά. πίν. XXIII, I. Τελευταίον τέταρτον ΣΤ' αί. (Π ί ν. 73α)*.
37. Χαλκούς κρατήρ τοῦ Vix. Γοργόνες λαβῶν. R. Joffroy, *ε.ά. πίν. VIII. Τέλος ΣΤ' αί. (Π ί ν. 73β)*.
38. Λαβή χαλκού κρατήρος Λούβρου. Γοργώ. R. Joffroy, *ε.ά. πίν. XXII, 2. Τελευταίον τέταρτον ΣΤ' αί.*
39. Λαβή χαλκού κρατήρος Μονάχου. Γοργώ. R. Joffroy, *ε.ά. πίν. XXII, 1. Τελευταίον τέταρτον ΣΤ' αί. (Π ί ν. 72β)*.
40. Χαλκούς κώθων Μουσ. Ἡρακλείου. Γοργόνεια λαβῶν. BSA 57 (1962) σελ. 28 - 9. Τέλος ΣΤ' αί.
41. Μαρμάρινον ἀκρωτήριο Μουσ. Σπάρτης. Γοργόνειον. Tod-Wace, *Catalogue αρ. 654. H. Besig, ε.ά. αρ. 54. Rivista 1960 σελ. 175 εικ. 64. Τέλος ΣΤ' αί. (Π ί ν. 72γ)*.
42. Ἀκροκέραμος Ὀλυμπίας. Γοργόνειον. Olympia III πίν. VIII, 8. Van Buren σελ. 136 αρ. 5 εικ. 119. H. Besig, *ε.ά. αρ. 53. Τέλος ΣΤ' αί.*
43. Χαλκούν ἔμβλημα ἀκροπόλεως Σπάρτης. Γοργόνειον. BSA 1923 - 25, πίν. XXI. H. Besig, *ε.ά. αρ. 70. Τέλος ΣΤ' αί.*

Θ Ε Ο Δ Ω Ρ Α Γ. Κ Α Ρ Α Γ Ι Ω Ρ Γ Α

ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΟΙ ΑΡΧΑΪΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΜΕΤ' ΑΝΑΓΛΥΦΩΝ ΑΜΦΟΡΕΥΣ ΤΟΥ ΛΑΚΩΝΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ

(Πί ν. 74 - 77, Σ χ ε δ. 1)

Ι. ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐργασιῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, ἀνελήφθησαν καὶ μερικαὶ δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι, εἰς ὠρισμένα τῶν ἀρχαιολογικῶν τετραγῶνων τῆς νέας πόλεως¹, τοῦ χώρου δηλαδὴ τὸν ὁποῖον κατεῖχε καὶ ἡ ἀρχαία πόλις. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν εἶναι ἀπὸ πολλὰς ἀποψεις ἐνδιαφέροντα², τόσον διὰ τὰ εὐρήματα τὰ ὁποῖα ἔφεραν εἰς φῶς, ὅσον καὶ διὰ τὴν δυνατότητα τὴν ὁποῖαν δίδουν πρὸς ἀκριβεστέραν διαγραφὴν τῶν τοπογραφικῶν δεδομένων τῆς ἀρχαίας πόλεως. Διὰ τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν, διεπιστώθη ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἡ παρουσία λειψάνων ὄλων τῶν περιόδων, ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν μέχρι τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ὡς καὶ μεμονωμένων μυκηναϊκῶν ὀστράκων³ εἰς τὴν περιοχὴν εἰς τὴν ὁποῖαν, παρὰ τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, κατεσκευάσθη τὸ ποδοσφαιρικὸν γηπεδον. Ἐπίσης εἰς τὰ ἀνατολικῶς τοῦ γηπέδου αὐτοῦ 112, 113 καὶ 114 οἰκοδομικὰ τετράγωνα ἐξηκριβώθη ἡ ὑπαρξὶς ἀραιότερων καταλοίπων τῶν παλαιότερων καὶ ἀφθονωτέρων τῶν νεωτέρων χρόνων, ὡς καὶ συστημάτων ἀποχετεύσεως καὶ ὑδρεύσεως τῶν ρωμαϊκῶν περιόδων καὶ ψηφιδωτῶν δαπέδων ἐν ἀποσυνθέσει. Εἰς τὰ δυτικῶς τοῦ ἰδίου γηπέδου τετράγωνα, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς εὐρίσκονται πλησιέστερον τοῦ χώρου τῆς σπαρτιατικῆς ἀγορᾶς, ἤλθον εἰς φῶς ἐνδιαφέροντα καὶ καλῶς σφζόμενα ψηφιδωτὰ δάπεδα, τῶν ὁποίων δὲν ἐπερατώθη ἡ ἀνασκαφή, ὡς καὶ σχετικῶς καλῶς σφζόμενον βαλανεῖον, τὸ ὁποῖον ἐπίσης δὲν ἀνεσκάφη πλήρως. Εἰς μίαν ἄλλην περιοχὴν τοῦ σπαρτιατικοῦ συνοικισμοῦ

1. Ὡς ἀρχαιολογικὰ τετράγωνα ἔχουν χαρακτηρισθῆ ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ σχεδίου τῆς νέας Σπάρτης, ἀριθμὸς οἰκοδομικῶν τετραγῶνων ἐκ τῶν εὐρισκομένων πλησιέστερον τῆς Ἀκροπόλεως. Πρὸς νότον τὸ ἀρχικὸν ὄριον, τὸ ὁποῖον διὰ διαφορῶν ἐπεμβάσεων καὶ τροποποιήσεων παρεβιάσθη, ἦτο τὸ ὕψος τοῦ λεγομένου «Τάφου τοῦ Λεωνίδα», ἀνατολικῶς ἡ ἔθνικὴ ὁδὸς Σπάρτης - Τριπόλεως, δυτικῶς ὁ ἀγροτικὸς δρομίσκος ὁ διερχόμενος παρὰ τὴν Ἀράπισσαν, καὶ προχωρῶν μέχρι τοῦ ξηροποτάμου Μούσγα. Ἐπίσης, μερικὰ τῶν τετραγῶνων τῶν εὐρισκομένων εἰς τὸ τρίγωνον τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος τῆς γεφύρας τοῦ Εὐρώτα καὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς Καστόριον. Ἄτυχῶς αἱ συνεχεῖς ἐπεμβάσεις ἀνευθύνων πολιτικῶν καὶ τοπικῶν ἀρχόντων κατέστρεψαν ἄρκετὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν τετραγῶνων, ὅπως καὶ τὴν περιοχὴν τοῦ ποδοσφαιρικοῦ γηπέδου, χωρὶς νὰ προηγηθῆ ἐπαρκῆς ἀνασκαφικῆ ἔρευνα, αἱ πιέσεις δὲ πρὸς οἰκοπεδοποίησιν συνεχίζονται μὲ μεγαλυτέραν ἔντασιν.

2. Πρβλ. καὶ Α.Δ. 16 (1960): Χρονικά, σελ. 102· Α.Δ. 17 (1961/2): Χρονικά, σ. 84· ἐπίσης BCH 82 (1958) σελ. 713 καὶ BCH 85 (1961) σελ. 682.

3. Εὐρέθησαν ὀλίγα μικρὰ ὄστρακα πιθανώτατα ὑπιπέδων κυλικῶν, ἀναμφιβόλως μυκηναϊκῶν. Διὰ τὸ παλαιότερον εὐρεθὲν ἐπίσης εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ γηπέδου σχεδὸν πληρῆς μυκηναϊκὸν ἀγγεῖον πρβλ. BSA 45 (1950) σελ. 298, εἰκ. 19, καὶ σελ. 282 κ.έ. ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης τῆς αὐτῆς περιοχῆς. Δύο ἄλλα μικρὰ ὄστρακα ἴσως ψευδοστόμων ἀμφορέων εὐρέθησαν εἰς τὰ θεμέλια οἰκοδομῆς νοτιῶς τοῦ γηπέδου.

τῶν Λιμνῶν, δυτικῶς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν γέφυραν τοῦ Εὐρώτα, διὰ τὸν ἐρχόμενον ἀπὸ τὴν Τρίπολιν, εἰς τὸ 100ὸν οἰκοδομικὸν τετράγωνον, ἀνευρέθη δημόσιον οἰκοδόμημα τῆς καλῆς ἐποχῆς. Πρόκειται περὶ μνημείου, τὸ ὁποῖον, ἂν καὶ δὲν ἀνεσκάφη ἐπίσης ὁλόκληρον, δύναται νὰ συνδεθῆ μετ' ἓν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Πausανίου ἀναφερομένων οἰκοδομημάτων, τοῦ Ἡρώου τοῦ Χίλωνος ἢ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Λυκούργου⁴.

Ὡς τὸ σπουδαιότερον ὅμως ἀποτέλεσμα τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων εἰς τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν, δύναται νὰ θεωρηθῆ, ἢ διὰ πρώτην φοράν μέχρι σήμερον ἀνεύρεσις ομάδος ἀρχαϊκῶν τάφων ἐν Σπάρτῃ, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶχε χρησιμποιηθῆ, ὡς εἶδος ἐπιταφίου σήματος, πῆλινος ἀρχαϊκὸς μετ' ἀναγλύφου κοσμήσεως ἀμφορέυς. Ἀνάλογος μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέυς εἶχε καὶ παλαιότερον εὑρεθῆ ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ ὄχι εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν⁵, ὅπως καὶ ἄλλα τεμάχια παρομοίων ἀγγείων⁶, δὲν εἶχον ὅμως εὑρεθῆ ἀρχαϊκοὶ τάφοι καὶ δὲν ἦτο γνωστὴ ἢ χρησιμοποίησις τῶν ἀμφορέων αὐτῶν, ὡς ταφικῶν ἀγγείων. Καὶ ἴσως σπουδαιότερον καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας τοῦ ἀμφορέως μετὰ τὴν ἀνάγλυφον κόσμησιν του εἶναι, διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐρευναν τῆς περιοχῆς, τὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖον θέτουν οἱ τάφοι. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι σκόπιμον νὰ προταχθῶν μερικαὶ γενικαὶ παρατηρήσεις καὶ νὰ ἐκτεθοῦν λεπτομερέστερον τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τὰ σχετικὰ μετ' αὐτούς, τὰ ὁποῖα ἐν συνδυασμῷ καὶ μετὰ τὴν πλησίον αὐτῶν ἀνεύρεσιν ἐνὸς κεραμικοῦ κλιβάνου ἐπιτρέπουν καὶ τὴν πληρεστέραν μελέτην καὶ κατανόησιν τῶν παρουσιαζομένων εἰς τὴν κόσμησιν τοῦ ἀμφορέως θεμάτων.

Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῆ ἐπίσης, διότι ἴσως δὲν εἶναι ἐπαρκῶς γνωστὸν, ὅτι τὸσον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σπάρτης ὅσον καὶ εἰς τὴν Λακωνίαν γενικῶς, ἐλάχιστοι τάφοι, ἐκτὸς τῶν μυκηναϊκῶν, ἔχουν μέχρι σήμερον εὑρεθῆ, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδεὶς τῶν κλασσικῶν χρόνων⁷. Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως ἢ πιθανότης νὰ ἔχουν εὑρεθῆ τάφοι κατὰ τὰς

4. Βλ. Πaus. III, 16, 4 καὶ III, 16, 6.

5. Κατὰ τὰς ἀγγλικὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Θεάτρου, BSA 27 (1925-26) σ. 199, εἰκ. 7 πρβλ. καὶ JHS 46 (1926) σ. 230.

6. Μερικὰ ἐξ αὐτῶν ἀπεικονίζονται εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας, Dawkins, Artemis Orthia, πίν. 11-14. Ἀπὸ τὴν Μαγούλαν, τὴν πιθανὴν θέσιν τῆς Πιτάνης, προέρχεται μέγα τεμάχιον, ἀγορασθὲν ὑπὸ τοῦ Le Bas, Voyag. Arc. Mon. Fig. πίν. 105 καὶ εὑρισκόμενον τῶρα εἰς Παρισίους. Τοῦ ἰδίου μάλιστα ἀγγείου ἄλλο τεμάχιον, συναρμοζόμενον μετ' αὐτό, ἀνευρέθη εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Ἡρώου, πρὸς τὸν δρόμον τῆς Μεγαλοπόλεως καὶ ἀπεικονίζεται ὁμοῦ μετὰ τοῦ τεμαχίου τῶν Παρισίων, Orthia πίν. 15-16. Ἄλλα τεμάχια ὁμοίων ἀμφορέων ἀναφέρονται παρὰ Tod - Wace, Catalogue of the Sparta Museum σ. 223 εἰκ. 78 καὶ σ. 235 εἰκ. 82. Δι' ἄλλα τεμάχια εὑρισκόμενα εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρτης θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, ὅπου θὰ ἐπιχειρηθῆ καὶ μία γενικὴ ταξινόμησις των.

7. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ σημειωθῶν οἱ κατὰ καιροὺς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σπάρτης ἀνασκαφέντες τάφοι: 1) Ὑπὸ τοῦ Ross, ρωμαϊκῶν χρόνων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Θεάτρου καὶ τοὺς λόφους Ἀκροπόλεως ἤδη κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα πρβλ. L. Ross, Archäologische Aufsätze I, σ. 6 καὶ 55. 2) Τάφοι ρωμαϊκοὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ παλαιοῦ μύλου Ματάλα, Tod-Wace, Catalogue σ. 235 ἀριθμ. 549 καὶ σ. 240 ἀριθμ. 685. 3) Τέσσαρες ἑλληνιστικοὶ τάφοι εἰς τὴν περιοχὴν μεταξύ τοῦ λεγομένου τάφου τοῦ Λεωνίδα καὶ ἀκροπόλεως, Wace-Dickins, BSA 13 (1906-1907) σελ. 155-168. 4) Ἄλλος ἀσφαλῶς ἑλληνιστικὸς, ἰδιαιτέρας σημασίας, διότι φέρει τοιχογραφίας, ὄπισθεν τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μούσγας, Ἀδαμαντίου, ΠΑΕ 1931 (1932) σελ. 93 κ.ε. Ἡ πιθανότης τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ἀδαμαντίου νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τάφοι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν δὲν ἀποκλείεται· μέχρι σήμερον πάντως δὲν ἔχουν εὑρεθῆ. 5) Ἑλληνιστικὸς τάφος ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ γράφοντος τὸ 1963 εἰς τὴν ἀπέναντι πλευρᾶν τοῦ Εὐρώτα, μεταξύ Ἀφουσοῦ καὶ Μενελαίου, Ἔργον 1963 σελ. 103.6) Ρωμαϊκὸς τάφος ἐντὸς

διαφόρους διανοίξεις θεμελίων και τās κατασκευās τῆς νέας πόλεως και νά ἔχουν καταστραφῆ ὑπὸ τῶν φοβουμένων δεσμεύσεις ἢ και ἀπαλλοτριώσεις ἰδιοκτητῶν των παλαιότερον, ὅπως ψιθυρίζεται⁸, ἀλλὰ γεγονὸς παραμένει τὸ ὅτι, εἰς κανονικὰς και ἐπιστήμους ἀνασκαφάς, κλασσικοὶ ὅπως και γεωμετρικοὶ τάφοι δὲν ἔχουν εὑρεθῆ. Μερικὰ ταφικά, και αὐτὰ ἐλάχιστα, μνημεῖα, τὰ ὅποια εἶναι γνωστὰ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Σπάρτης, κυρίως ἐπιτύμβιοι λίθοι⁹, προέρχονται ἐκ τυχαίων εὐρημάτων ἢ δωρεῶν και δὲν ἐπιτρέπουν καμμίαν οὐσιαστικὴν πρόοδον εἰς τὸ θέμα τοῦτο. Ἐδῶ ἴσως εἶναι σκόπιμον νά προστεθῆ ὅτι σχετικῶς ὀλίγα μᾶς εἶναι γενικῶς γνωστὰ περὶ τάφων και ταφῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν Σπάρτην και σχεδὸν οὐδεμία ἔνδειξις, περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐνιαίου νεκροταφείου ἢ νεκροπόλεως ἀναλόγου μὲ τās εὑρισκομένας εἰς ἄλλας περιοχάς¹⁰. Οἱ τάφοι, οἱ ὅποιοι ἔχουν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῆ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι μὲ τὸ νά ἀνήκουν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους κυρίως χρόνους δὲν μᾶς βοηθοῦν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλή-

τοῦ οικοδομήματος τοῦ ἀνασκαφέντος εἰς τὸ Ψυχικόν, Ἔργον 1962 (1963) σ. 139 εἰκ. 165. 7) Ρωμαϊκὸς τάφος εἰς τὴν ἀκρόπολιν, Ἔργον 1960 (1961) σ. 179. 8) Ρωμαϊκὸς τάφος ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ ἐρευνηθέντος ἀνασκαφικῶς τμήματος τοῦ ποδοσφαιρικοῦ γηπέδου, BCH 82 (1958) σ. 714. 9) Τέσσαρες ρωμαϊκοὶ τάφοι ἐντὸς σαρκοφάγων εἰς τὸ ἀνασκαφέν τὸ 1963 οἰκοδόμημα τῆς περιοχῆς Ἄφουσοῦ, Ἔργον 1963 σελ. 105 κ.έ., εἰκ. 112 και 119. 10) Ρωμαϊκὸς τάφος εἰς τὸ κτῆμα Σκιαδᾶ ὀκτακόσια περίπου μέτρα δυτικῶς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας. 11) Δύο ρωμαϊκοὶ τάφοι εἰς τὸ οἰκόπεδον Βαρβιτσιώτη τὸ εὑρισκόμενον ἔναντι τῆς βενζιναντίας Κορωνίου πρὸς τὴν ἐξοδὸν τῆς πόλεως, εὑρεθέντες τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1963. 12) Ρωμαϊκὸς τάφος εἰς τὸ οἰκόπεδον Παρασκευοπούλου δυτικῶς τοῦ ποδοσφαιρικοῦ γηπέδου, εὑρεθεὶς ἐπίσης τὸ 1963. 13) Δύο ρωμαϊκοὶ τάφοι εὑρέθησαν και κατεστράφησαν κατὰ τὴν ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς εἰς τὰ τελευταῖα πρὸς τὴν ἀκρόπολιν οἰκόπεδα τῆς ὁδοῦ Ὁθωνος. 14) Χριστιανικοὶ τάφοι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας, Orthia σ. 49 εἰκ. 27. 15) Δύο χριστιανικοὶ τάφοι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ποδοσφαιρικοῦ γηπέδου. 16) Χριστιανικὸς τάφος εὑρέθη ἐπίσης εἰς τὸ 112 τετράγωνον ἀνατολικῶς τοῦ γηπέδου, εἰς τὸ κτῆμα Δημάκη.

Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ πλήρης ἀπουσία γεωμετρικῶν και κλασσικῶν τάφων. Ἀρχαῖοι εἶναι οἱ δίδοντες τὴν ἀφορμὴν τῆς μελέτης αὐτῆς.

8. Ὑπὸ τοῦ γέροντος Π. Βαμβακίτη ἐλέγετο ὅτι εἰς τὴν θέσιν ὅπου εὑρίσκεται τῶρα τὸ ἀρτοποιεῖον Κουντούρη εἰς τὴν ὁδὸν Ἀμαλίας εἶχον εὑρεθῆ τάφοι και μάλιστα πλούσιοι. Ἐπίσης ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐλέγετο ὅτι ἄλλοι «τάφοι μὲ κοῦκλες» εἶχον εὑρεθῆ εἰς τὸ οἰκόπεδον ὅπου τῶρα τὸ παντοπωλεῖον Τσιριγῶτη, εἰς τὴν γωνίαν Ἀμαλίας και Ἀγησιλάου. Ὑπὸ τοῦ Χρήστου Μπιλιῶνη ἐλέγετο ὅτι εἰς τὴν γωνίαν Παλαιολόγου και Εὐαγγελιστρίας εὑρέθησαν κατὰ τὴν διάνοξιν τοῦ ὑπογείου τάφοι και πιθάρι, ὅπως και εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Νέου Κόσμου. Ἐννοεῖται ὅτι και πλείστα ἄλλα λέγονται χωρὶς συγκεκριμένα στοιχεῖα, ἴσως διὰ τὸν φόβον πιθανῆς ἐρεύνης. Τὸν τελευταῖον καιρὸν ἐπιτηροῦνται περισσότερον αἱ διανοίξεις θεμελίων και αἱ κατασκευαὶ ὑπογείων, ὥστε ἐλπίζεται ὅτι θὰ καταστῆ δυνατόν νά ἀποφεύγωνται καταστροφαι τυχόν τάφων ἢ και ἄλλων εὐρημάτων.

9. Πρβλ. τῶρα Μ. Ἀνδρόνικου, Λακωνικὰ Ἀνάγλυφα, Πελοποννησιακὰ Α (1956) σ. 276, ὅπως και αἱ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ ἐπιτύμβιων λίθων, δὲν μᾶς βοηθοῦν διὰ τὴν διευκρίνησιν τοῦ θέματος. Τὰ θεωρούμενα παλαιότερον ὡς ἐπιτάφια μνημεῖα, τὰ φέροντα τὴν παράστασιν ἐνθρόνου μορφῆς ἢ ζεύγους μορφῶν και συνδεόμενα μὲ τὴν ἡρωολατρείαν, Tod-Wace, Catalogue σ. 102 κ.έ. μετὰ τὴν μελέτην τοῦ Ἀνδρόνικου ἔ.ἀ. σ. 253 κ.έ. και τὰ εὐρήματα τοῦ ἀποθέτου τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀλεξάνδρας και τοῦ Ἀγαμέμνονος, Ἔργον, 1956 (1957) σ. 100 και 1960 (1961) σ. 167 κ.έ. εἰκ. 183 και 188, λαμβάνουν ἀβιάστως ἄλλην θέσιν. Ὁ λεγόμενος τάφος τοῦ Λεωνίδα οὐσιαστικῶς δὲν γνωρίζομεν μέχρι σήμερον τί πράγματι εἶναι, ἴσως ἥρων, πρβλ. Χ. Χρήστου, Ἀρχ. Σπάρτη, σ. 64 κ.έ., ἀλλὰ ὀριστικὴν ἀπάντησιν μόνον μία πλήρης ἀνασκαφὴ δύναται νά μᾶς δώσῃ.

10. Ὅσα γνωρίζομεν προέρχονται ἐκ μεταγενεστέρων πληροφοριῶν, αἱ ὅποια ἔχουν διαμορφωθῆ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὑπὸ τῆς ἀθηναϊκῆς φιλοσοφίας ἐξιδανικεύσεως τῆς Λακεδαιμονίων Πολιτείας και τοῦ σπαρτιατικοῦ μιλιταρισμοῦ. Μᾶς λείπουν κυρίως αἱ ἀπ' εὐθείας εἰδήσεις τῶν μνημείων και ἰδίως τῶν τάφων.

ματος είναι διεσπαρμένοι καθ' ὄλην τὴν ἑκτασιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, χωρίς συγκεκριμένην συσχέτισιν¹¹.

Μίαν ἐξήγησιν τῆς ἀπουσίας ἑνὸς ἐνιαίου ἀρχαίου νεκροταφείου εἰς τὴν ἀρχαίαν Σπάρτην, μᾶς δίδει ἡ γνωστὴ πληροφορία τοῦ Πλουτάρχου (Πλουτ. Λυκούργος 27), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Λυκούργος καὶ μὴν καὶ περὶ τὰς ταφὰς ἄριστα διεκόσμησεν αὐτός. *Πρῶτον μὲν γὰρ ἀνελὼν δεισιδαιμονίαν ἄπασαν, ἐν τῇ πόλει θάπτειν τοὺς νεκροὺς καὶ πλησίον ἔχειν τὰ μνήματα τῶν ἱερῶν οὐκ ἐκώλυσεν, συντρόφους ποιῶν ταῖς τοιαύταις ὄψεσι καὶ συνήθεις τοὺς νέους ὥστε μὴ ταράττεσθαι μήθ' ὀρρωδεῖν τὸν θάνατον ὡς μαινόντα τοὺς ἀφαμένους νεκροῦ σώματος ἢ διὰ τάφων διελθόντας.* Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐξήγησις αὐτὴ φαίνεται νὰ συνδέεται καὶ μὲ τὰς ρωμαντικὰς περὶ Σπάρτης ἀντιλήψεις τοῦ Πλουτάρχου, αἱ ὁποῖαι διαφαίνονται καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῶν πληροφοριῶν τοῦ περὶ αὐτῆς¹², διατηρεῖ κάποιαν ἀξίαν, συνδυαζομένη καὶ μὲ τὴν ἀναφερομένην διὰ τὴν μόνην σπαρτιατικὴν ἀποικίαν, τὸν Τάραντα, εἶδησιν τοῦ Πολυβίου, ὅπου πάλιν γίνεται λόγος περὶ ταφῶν ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ μᾶς δίδεται καὶ μία ἄλλη ἐρμηνεία. Οὕτω εἰς τὸν Τάραντα (Πολυβ. Ἰστ. VIII, 30) *τὸ γὰρ πρὸς ἑω μέρος τῆς τῶν Ταραντίνων πόλεως μνημάτων ἐστὶ πλήρες, διὰ τὸ τοὺς τελευτήσαντας ἔτι καὶ νῦν θάπτεσθαι παρ' αὐτοῖς λόγιον ἀρχαῖον· φασὶ γὰρ χρῆσαι τὸν θεὸν τοῖς Ταραντίνοις ἄμεινον καὶ λῶον ἔσεσθαι σφίσι ποιουμένοις τὴν οἰκισμὸν μετὰ τῶν πλειόνων.* Εἰς τὰς δύο περιπτώσεις τῆς Σπάρτης καὶ τοῦ Τάραντος φέρεται ὡς ἀναμφίβολον, ὅτι οἱ τάφοι εὐρίσκονται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πόλεως καὶ ὄχι εἰς ἰδιαιτερον ἐκτὸς αὐτῆς ἢ παρὰ τὴν ἐξοδὸν τῆς χώρας, πρᾶγμα ἀσύνηθες εἰς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις¹³ καί, ὡς λόγον αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἔχομεν δύο διαφόρους ἐρμηνείας.

11. Πρβλ. σημ. 7. Οἱ τάφοι οἱ ὁποῖοι ἔχουν εὑρεθῆ, ἐκτείνονται εἰς δλους σχεδὸν τοὺς συνοικισμοὺς τῆς ἀρχαίας Σπάρτης. Εἰς τὴν Πιτάνην (τάφοι Μούσγας), εἰς τὴν Μεσόαν (τάφοι μεταξὺ Λεωνίδαίου καὶ ἀκροπόλεως), εἰς τὰς Λίμνας (τάφοι Ματάλα-Ὀρθίας-Σκιαδᾶ). Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ὅπου τοποθετεῖται ἡ Κυνόσουρα, ἐπίσης ἔχουν εὑρεθῆ κατὰ πληροφορίας τάφοι παλαιότερον. Ἐτυχὸς οὐδὲν συμπέρασμα δύναται νὰ ἐξαχθῆ ἐκ τούτου, κυρίως διότι ἀνήκουν εἰς διαφόρους ἐποχάς.

12. Μεταξὺ ἄλλων, χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν γυμνότητα τῶν παρθένων κατὰ τοὺς ἀγῶνας, τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν φαίνεται νὰ ἔχη σχέσιν μὲ τὴν πραγματικότητα καὶ μᾶλλον ἀντανακλᾷ τὰς ἀπηχῆσεις τῶν ἀθηναϊκῶν ἀντιλήψεων περὶ τῆς Σπάρτης, πρβλ. Vacano, *Über Mädchensport in Griechenland* συμπλήρωμα τῆς διατριβῆς του, *Das Problem des alten Zeustempels in Olympia*, σ. 51 κ.έ. διὰ διάφορα θέματα, τὰ ὁποῖα ὁ Πλούταρχος ἀποδίδει εἰς τὴν Σπάρτην, ἐπηρεαζόμενος ἀπὸ ἀθηναϊκὰς ἀντιλήψεις, πρβλ. Kessler, *Plutarchs Leben des Lykurgos* σποράδην. Ὅτι καὶ εἰς τὴν ἰδίαν τὴν Σπάρτην μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Λεύκτρων ἀρχίζουσι νὰ κυριαρχοῦν καθαρῶς ρωμαντικαὶ περὶ τοῦ παρελθόντος ἰδέαι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Vacano ἔ. ἀ. σ. 51 κ.έ., εἶναι ὀρθὸν καὶ εὐκόλως δικαιολογούμενον.

13. Ἡ ἄποψις τῶν Wace-Dickins, *BSA* 13, σ. 155, ὅτι ἡ ταφὴ ἐντὸς τῶν πόλεων εἶναι συνήθης εἰς τὰς δωρικὰς πόλεις, δὲν εὐσταθεῖ. Ἐτάφη βεβαίως ὁ Τιμολέων εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Συρακουσῶν (Πλουτ. Τιμολ. 39) καὶ ὁ Βρασίδης εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Ἀμφιπόλεως (Θουκ. V, II), ἀλλὰ καὶ τὰ δύο περιστατικὰ ἀναφέρονται ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἐξαιρέσεις καὶ δὲν ἀφοροῦν κοινοὺς θνητοὺς. Ἄλλωστε, ὡς ἐλέχθη διὰ τὴν Σικυῶνα, γνωρίζομεν τὴν σαφῆ ἀπαγόρευσιν τῆς ταφῆς αὐτῆς (Πλουτ. Ἄρατος, 53) τὸ δὲ ἀναγραφόμενον εἰς τὸν Ψευδοπλατωνικὸν Μίνωα (Πλατ. Μίνως, 315 D) *(ὥσπερ καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς οἴσθα που καὶ αὐτὸς ἀκούων οἷσι νόμοις ἐχρήμεθα πρὸ τοῦ περὶ τοὺς ἀποθανόντας, ἱερεῖά τε προσφάτοντες πρὸ τῆς ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ καὶ ἐγγυστριάς μεταπεμπόμενοι, οἱ δ' αὖ ἐκεῖνων ἔτι πρότεροι αὐτοῦ καὶ ἔθαπτον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοὺς ἀποθανόντας ἡμεῖς δὲ τούτων οὐδὲν ποιῶμεν)* ἀποδεικνύει ἀκριβῶς ὅτι ἡ ἐντὸς τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν πόλεων ταφὴ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἦτο περισσότερο σπαρτιατικὴ ἐξαιρέσις παρὰ κανῶν. Διὰ τὴν ἀπαγόρευσιν αὐτὴν πρβλ. καὶ Nilsson, *Gesch. griech. Relig.* I, σ. 96.

Εἰς τὰς δύο ἐξηγήσεις διαφαίνεται ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων αἰτιολογικὴ ἐρμηνεία καὶ δύναται διὰ τὴν Σπάρτην τοῦλάχιστον νὰ λεχθῆ, ὅτι οὐσιαστικῶς ἡ ἀφετηρία τῆς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πόλεως ταφῆς μᾶς εἶναι ἄγνωστος ἀκόμη, ἴσως δὲ συνδέεται μὲ τὴν ἰδιωτικὴν τῆς σπαρτιατικῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τὴν εἰδικὴν συγκρότησιν τῆς Λακεδαιμονίων Πολιτείας¹⁴. Ἴσως ἡ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς πόλεως ἴδρυσις νεκροταφείου καὶ νεκροπόλεως θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς ἐγκατάλειψις τῶν προγόνων εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Εἰλωτῶν, οἱ ὅποιοι θὰ εἶχον τὴν δυνατότητα νὰ μαινοῦν τοὺς τάφους διὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς ζῶντας ἀπογόνους, ἐνῶ δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ σχέσις τῆς ἐντὸς τῆς πόλεως ταφῆς μὲ τὴν ἐκτεταμένην ἐν Σπάρτῃ ἠρωολατρείαν¹⁵. Δὲν παραγνωρίζεται βεβαίως τὸ ὅτι, ἡ ταφή ἐντὸς τῶν συνοικισμῶν ὅπως καὶ ἐντὸς τῶν κατοικιῶν ἀκόμη, εἶναι διαδεδομένη κατὰ τοὺς προμυκηναϊκοὺς καὶ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, τόσον εἰς τὸν ἑλληνικόν¹⁶, ὅσον καὶ τὸν ἐξωελληνικὸν γεωγραφικὸν χῶρον¹⁷, πλὴν δυσκόλως τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ συσχετισθῆ μὲ τὴν Σπάρτην. Διότι ἡ ἐντὸς τῆς πόλεως ταφή δὲν παρουσιάζεται ὡς δωρικὴ συνηθεια, δεδομένου μάλιστα, ὅτι εἰς ἄλλας δωρικὰς πόλεις ρητῶς ἀπαγορεύεται τοῦτο, ἀλλὰ ὡς εἰδικῶς σπαρτιατικὴ, ἡ ὁποία δυσκόλως συνάπτεται μὲ τὰ προσπαρτιατικὰ δεδομένα. Εἰς τὴν δωρικὴν ἐπίσης Σικυῶνα εἶναι γνωστόν, ὅτι ἀπαγορεύεται σαφῶς ἡ ταφή ἐντὸς τῆς πόλεως (Πλουτ. Ἄρατος 53) *νόμον ὄντος ἀρχαίον, μηδένα θάπτεσθαι τειχέων ἐντός, ἰσχυρᾶς τε τῷ νόμῳ δεῖσιδαιμονίας προσούσης*, ὅπου ἔχομεν τὴν γενικῶς εἰς τὰς δωρικὰς πόλεις ἐπικρατοῦσαν ἀπαγορευσιν εἰς τὴν τελικὴν τῆς διατύπωσιν, ἀφοῦ συνδυάζει νόμον καὶ δεῖσιδαιμονίαν¹⁸.

14. Διὰ τὸν Τάραντα ἡ ἐντὸς τῆς πόλεως ταφή συνδέεται μὲ τὴν μεταφορὰν τῶν συνηθειῶν τῆς Μητροπόλεως εἰς τὴν ἀποικίαν καὶ δὲν εἶναι ἀναγκαῖα οὔτε ἐξηγεῖ τίποτε ἡ ἐπιχειρουμένη ὑπὸ τοῦ Klumbach (H. Klumbach, *Tarentiner Grabkunst* 1937 σελ. X) συσχέτισις μὲ τὰ ἀνάλογα ἔθιμα τῶν Μεσσοσαπικῶν πόλεων. Δι' αὐτὸ πρβλ. καὶ Gianelli, *Culti e miti della Magna Grecia* σελ. 25· ἐπίσης Wolters, *Festschrift Arndt* σ. 9 κ.έ. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν Μεσσοσαπικῶν ἐθίμων καὶ Viola, *Noti Scavi*, 1881 σ. 414.

15. Αἱ μαρτυρίαι διὰ πλῆθος ἠρώων εἰς τὸν Πausανίαν εἶναι ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς χαρακτηριστικά. Γενικῶς πρβλ. Eitrem, *RE*, VIII, στ. 1111 κ.έ. (Heros) καὶ στ. 1136 κ.έ., ἐπίσης διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου ἠρώς, κυρίως Farnell, *Hero Cults and Ideas of Immortality*, 1921 σποράδην, τὰς σχέσεις δὲ μὲ τὰ λεγόμενα «ἠρωϊκὰ ἀνάγλυφα» τῆς Σπάρτης Μ. Ἀνδρόνικου, *Λακωνικὰ ἀνάγλυφα*, Πελοπ. Α (1956) σ. 256 κ.έ. Ἴσως αἱ ἐντὸς τῆς πόλεως ταφαὶ ἔχουν τὴν καταγωγὴν εἰς τὸν φόβον διὰ τὴν σκύλευσιν τοῦ νεκροῦ καὶ τὰς ἐπιπτώσεις τὰς ὁποίας τοῦτο δυνατόν νὰ ἔχη εἰς ὀλόκληρον τὴν φυλὴν καὶ παρουσιάζουν ἀναλογίαν μὲ τὰς συνηθείας τὰς ὁποίας ἀναφέρει περὶ τῶν Bantou ὁ Levy-Bruhl, *L'expérience mystique*, Paris 1938 σ. 179 κατὰ τὰς ὁποίας καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἀποκρύπτεται ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερον τὸ σῶμα τοῦ θανόντος ἀρχηγοῦ, διότι "si des ennemis s'emparaient de ses os en particulier de son crâne, le sort de la tribu serait entre leurs mains". Περὶ τῶν ἠρώων εἰς τὴν Λακωνίαν πρβλ. καὶ Harisson, *Themis*, New York, 1962 σ. 233 κ.έ. καὶ Pfister, *Reliquienkult* σποράδην.

16. Διὰ τὰς Μυκήνας ἔχομεν τὸν ἐντὸς τῶν τειχῶν ταφικὸν περίβολον πρβλ. καὶ Ἀνδρόνικου Α.Δ. 17 (1961/62) σ. 139 μετὰ τῆς βιβλιογραφίας. Διὰ τὸν Ὀρχομενὸν Bulle, *Orchomenos Sitzb. Bayer. Akad.* 1907 σ. 75. Διὰ τὸν Θορικὸν AE, 1895 σ. 232, διὰ τὴν Ἐλευσίνα, τὰς Θήβας κτλ. Poulsen, *Die Dipylograber* 1905 σ. 14 κ.έ. Τὰ παραδείγματα αὐτὰ πολλαπλασιάζονται συνεχῶς τὰ τελευταῖα ἔτη.

17. Unger, *Forschungen und Fortschritte*, 1927 σ. 114 καὶ τόμος τοῦ 1934 σ. 254. Wiesner, *Grab und Jenseits* 1936 σ. 13 κ.έ.

18. Εἰς τὴν δωρικὴν Θῆραν ἐπίσης τὸ νεκροταφεῖον εἶναι ἐκτὸς τῆς πόλεως (Dragendorff, *Thera II*, σ. 113). Εἰς τὴν Κόρινθον ὁμοίως γεωμετρικοὶ τάφοι εὐρέθησαν καὶ εἰς τὴν ἀγορὰν Corinth VII, I, σ. 25 καὶ πίν. 12 καὶ AJA 41 (1937) σ. 543. Εἰς τὴν Σάμον δὲ τὸ νεκροταφεῖον τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἦτο πλησίον τοῦ ἱεροῦ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Buschor, *AM* 54 (1929) σ. 15. Ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Πλουτάρχου (Λυκ. 27) δύναται νὰ σημειωθῆ ἐπίσης ὅτι φαίνονται ὡς νὰ ἀποτελοῦν ἀπάντησιν εἰς

Ἄκόμη καὶ ἂν ἡ ἐντὸς τῆς πόλεως ταφή θεωρηθῆ ὡς ἐπιβίωσις προελληνικῶν ἢ καὶ πρωτοελληνικῶν μυκηναϊκῶν συνθηκῶν, ἢ καὶ παλαιότερων μορφῶν κοινωνικῆς συμβίωσης¹⁹, εἰς τὴν Σπάρτην εὐρίσκει καὶ μίαν πρόσθετον ἐξήγησιν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς προϋποθέσεις τῆς λακωνικῆς ζωῆς, εἰς τὸν κίνδυνον βεβηλώσεως τῶν τάφων καὶ εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ἔθιμου τῶν νέων μὲ τὸν θάνατον, δηλαδὴ μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ θανάτου καὶ τοῦ τάφου. Τὸ πρόβλημα εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν διὰ τὴν Σπάρτην, εἶναι τί πρέπει νὰ ἐννοεῖται μὲ τὸ «ἐν τῇ πόλει», δεδομένου ὅτι ἡ Σπάρτη οὐδέποτε ἦτο πόλις κατὰ τὴν γνωστὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἐννοίαν τοῦ ὄρου, ὅπως ἐπίσης πῶς πρέπει νὰ ἐννοηθῆ ὅτι ἦσαν διατεταγμένοι οἱ τάφοι εἰς ἐνιαῖον χῶρον, ὅπως εἰς τὸν Τάραντα, εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως, ἢ διεσκορπισμένοι καθ' ὅλην τὴν ἔκτασίν της, ἀδιαφόρως μεταξὺ τῶν οἰκιῶν, τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων καὶ τῶν ἱερῶν²⁰. Εἰς τὴν Σπάρτην διὰ τὰς πρῶτους περιόδους, ὅπως καὶ διὰ τὴν κλασσικὴν, ὄχι μόνον δὲν ἔχομεν τὸν γνωστὸν τύπον τῆς πόλεως, ἀλλ' οὔτε τὰ τεῖχη, τὰ ὁποῖα μόνον ἀπὸ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων κατασκευάζονται καὶ κυρίως ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ τυράννου Νάβιδος²¹, βάσει τῶν ὁποίων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ καθορίζεται τὸ ἐντὸς καὶ τὸ ἐκτὸς τῆς πόλεως. Ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ Πλουτάρχου καὶ εἰδικῶς τοῦ ἀναφερομένου καὶ πλησίον ἔχειν τὰ μνήματα τῶν ἱερῶν οὐκ ἐκώλυσε, ὡς καὶ ἐκ τῶν εἰδήσεων τοῦ Πausανίου, περὶ ἐντὸς τῆς πόλεως τάφων καὶ μνημάτων συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι τάφοι εὐρίσκοντο εἰς πᾶν σημεῖον τῆς πόλεως, πλησίον ἱερῶν, ὅπως καὶ ἐντὸς τῆς ἀγορᾶς. Ἀφοροῦν ὅμως, ἐκτὸς ἐλαχίστων περιπτώσεων, μυθικὰς μορφάς, ὥστε πρέπει μᾶλλον νὰ ἐννοηθῆ, ὅτι πρόκειται περὶ μνημείων τὰ ὁποῖα οὐδεμίαν σχέσιν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν μὲ τοὺς τάφους²². Μερικοὶ τάφοι ἱστορικῶν προσώπων, ὅπως Paus. III, 13, 1 οἱ τάφος κενὸς Βρασίδα τοῦ Τέλλιδος, III, 14, 1 Πausανίου τοῦ Πλαταιᾶσις ἠγησαμένου μνήμά ἐστι τὸ δὲ ἕτερον Λεωνίδου, συσχετίζονται μὲ τὸ Θέατρον, οἱ τάφοι τῶν Ἁγιάδων III, 14, 1 ἐξ τοῦτον τὸν Δρόμον ἰόντι ἀπὸ τοῦ τάφου τῶν Ἁγιάδων, μὲ τὴν ἀγοράν,

τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ταφῆς ἐντὸς τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ὑπὸ τοῦ ἰδίου μαρτυρεῖται (Ἄρατος 53) διὰ τὴν Σικυῶνα. Εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἔχομεν νόμον καὶ δεισιδαιμονίαν.

19. Δὲν ἀποκλείεται εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Σπάρτης νὰ ἔχομεν ἐπιβίωσιν ἐθίμων τῆς ἐποχῆς τῶν μεταναστεύσεων, ὅτε οἱ νεκροὶ θὰ ἐθάπτοντο παρὰ τὰς σκηνὰς ἢ ἐντὸς τοῦ συνοικισμοῦ διὰ τὸν λόγον τὸν ὅποιον μέχρι σήμερον ἐπικαλοῦνται οἱ Bantou πρβλ. σημ. 15. Διὰ τὰς μεσοελλαδικὰς ταφὰς πρβλ. Schachermeyr RE 22, 2, 1934. Prähist. Kult. Griechenlands στ. 1461.

20. Οἱ ἀναφερόμενοι ὑπὸ τοῦ Pausανίου τάφοι εἶναι διεσκορπισμένοι, ἀλλὰ πρόκειται πάντοτε περὶ βασιλέων ἢ γενικῶς ἐπιφανῶν προσώπων καὶ ἡρώων, ὥστε εἶναι δύσκολον νὰ ἐξαχθοῦν συμπεράσματα μόνον ἐκ τούτου. Διὰ τοὺς βασιλεῖς γνωρίζομεν ὅτι ἐπεκράτει εἰδικὸν καθεστῶς, τὸ ὅποιον φθάνει μέχρι τῆς μετὰ θάνατον ἡρωοποιήσεώς των. Ξεν. Λακ. Πολ. 15, 9 καὶ Ἑλληνικά 3, 1. Περὶ τῆς λαμπρότητος τῶν βασιλικῶν ταφῶν Ἡροδ. VI, 58 πρβλ. καὶ Rhode, Psyche, σ. 165.

21. Διὰ τὰ τεῖχη τῆς Σπάρτης καὶ κυρίως τὰς ἀπόψεις τὰς βασιζομένας ἐπὶ σωζομένων λειψάνων καὶ τῶν κεράμων ἐπικαλύψεως τοῦ πλινθίνου ὑπεργείου τμηματὸς των, πρβλ. τὰς μελέτας τῶν Wace καὶ Dickins, BSA 12 (1905-1906) σ. 284 κ.έ. BSA 13 (1906-1907) σ. 5 κ.έ., ἐπίσης RE III, A 2 (Sparta) στ. 1359.

22. Πρβλ. Paus. III, 12, 7 «μνήμα Ταλθυβίου» III, 12, 9 «μνήμα Ἰαμίδαϊς» III, 13, 1 «Κυνόρτου τοῦ Ἀμύκλα τάφος» καὶ «Κάστορος μνήμα» III, 1, 3, «μνήμα Ἰακίνθου» III, 13, 1 «Ἴδα καὶ Λυγκέως τάφος» III, 16, 6 «τάφος τῆς Λυκούργου παιδὶ Εὐκόσμου», ὅπου ἀναμφιβόλως ἔχομεν σύγχυσιν ἢ ἀπόπειραν ἢ ἀποδομένην εἰς τὸν Λυκούργον Εὐνομία Ἡροδ. I, 65 κ.έ. νὰ μεταβληθῆ εἰς πραγματικὸν φυσικὸν του τέκνον Εὐκόσμον καὶ ἀσφαλῶς ἀνήκει εἰς τὰς συνήθεις ἐκ τῶν ὑστέρων αἰτιολογικὰς τάσεις. Ἐπίσης III, 19, 6 «Ἀγαμέμνονος μνήμα» εἰς Ἀμύκλας καὶ III, 19, 9 «Μενελάου τάφος» εἰς Θεράπνην, διὰ νὰ μείνῃ εἰς τὰ περισσότερον χαρακτηριστικὰ παραδείγματα.

οί τάφοι τῶν Εὐρυπωντιδῶν III, 12, 8 *ἐγγύτατα τοῦ τείχους Δικτύνης ἐστὶν ἱερὸν καὶ βασιλικοὶ τάφοι τῶν καλουμένων Εὐρυπωντιδῶν*, μὲ τὸ ἱερὸν τῆς Δικτύνης, αὐτὸ τοῦ Θεοπόμπου τοῦ Νικάνδρου III, 16, 6 εὐρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Λυκούργου, εἰς τὰς Λίμνας δηλαδή, ἀναφέρονται κυρίως ἐπειδὴ φαίνεται ὅτι ἔχουν ἰδιαίτερα ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικά, ἀλλὰ δὲν μᾶς βοηθοῦν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς παρουσίας ἢ μὴ ἐνὸς νεκροταφείου. Ἀποδεικνύεται ἀναμφιβόλως, ἐκ τῶν εἰδήσεων αὐτῶν, ἢ διασπορὰ τῶν τάφων εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς πόλεως, τόσον πλησίον τῶν ἱερῶν, ὅσον καὶ τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων, ἀλλὰ πάντοτε πρόκειται περὶ μυθικῶν μορφῶν ἢ ἐπιφανῶν προσώπων, τὰ ὅποια ἐτύγχανον μεγαλύτερας τῆς κατ' ἄνθρωπον μοίρας ὡς πρὸς τὸν τάφον, δεδομένου ὅτι καὶ ἀφηρωίζοντο. Διὰ τοὺς βασιλεῖς ἐπίσης γνωρίζομεν, ὅτι καὶ ὅταν ἐπιπτον κατὰ τὰς μάχας μακρὰν τῆς πατρίδος μετεφέροντο καὶ ἐθάπτοντο εἰς τὴν Σπάρτην²³, ἀλλὰ τὸ βασικὸν ἐρώτημα εἶναι ποῦ καὶ πῶς ἐθάπτοντο οἱ ἄλλοι ἄρχοντες, Ἔφοροι, Πατρόνομοι, Βιδιαῖοι, οἱ ἀποθνήσκοντες κατὰ τὴν θητείαν των, ὅπως καὶ πολεμισταὶ θανόντες ἐν πολέμῳ. Ἐθάπτοντο ὡς ἰδιῶται εἰς οἰκογενειακοὺς τάφους ἢ εἰς ἐπίσημον τάφον τῆς πόλεως; Εἶναι ἐρώτημα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τεθῆ ἔστω καὶ ἂν δὲν δύναται νὰ εὐρεθῆ ἐπὶ τοῦ παρόντος μία ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησις. Τὸ γεγονός ὅτι ὑφίσταται ἀπαγόρευσις ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων τῶν νεκρῶν εἰς ἐπιταφίους λίθους (Πλουτ. Λυκούργ. 27. Inst. Lac. 18) ἐκτὸς «τῶν ἐν πολέμῳ καὶ τῶν γυναικῶν τῶν ἱερῶς ἀποθανόντων»²⁴ προϋποθέτει ἴσως ὡς ἀναγκαίαν τὴν μεταφορὰν εἰς τὴν Σπάρτην τῶν κατὰ τοὺς πολέμους φονευομένων, ἂν καὶ δὲν μᾶς διαφωτίζη ὡς πρὸς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐθάπτοντο οὗτοι. Αἱ σχετικῶς ὀλίγαι ἐπιγραφαὶ «ἐν πολέμῳ»²⁵, ἐπὶ ἐπιτυμβίων λίθων εὐρισκομένων εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Σπάρτης, προέρχονται ἐκ τυχαίως περισυλλεγέντων ἀρχαίων, τὰ ὅποια καὶ ὅταν ἀναγράφουν θέσιν ἀνευρέσεως, αὕτη εἶναι ἢ ὑπὸ τῶν παραδοσάντων δηλωθεῖσα καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε ὑποπτος, ἂν ὄχι σκοπίμως ἀνακριβής²⁶. Τὸ θέμα ἐπομένως τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ ἐκτὸς τῶν τάφων τῶν βασιλέων καὶ τῶν

23. Πλουτ. Λυκούργ. 27 καὶ Ἅγις 40. Ξενοφ. Ἑλληνικά V, 3. Διόδωρος Σικελιώτης XV, 93, 6 Nepos Ἅγις 8 διὰ τὴν ταφήν τῶν Σπαρτιατῶν Βασιλέων τὰς πληροφορίας τοῦ Ἡροδότου VI, 56-60 καὶ κυρίως τῶν ἐν πολέμῳ θανόντων τῶν ὁποίων δὲν εὐρίσκειτο τὸ σῶμα *ὅς δ' ἂν ἐν πολέμῳ τῶν βασιλέων ἀποθάνῃ, τοῦτω εἰδῶλον σκευάσαντες ἐν κλίνῃ εὖ ἐστρωμένη ἐκφέρουσιν* καὶ τὰς ὀρθὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐννοίας εἰδῶλον τοῦ H. Schäfer, Charites, Festschrift Langlotz 1957 σ. 276. Περὶ τῆς ἀνακομιδῆς δὲ τῶν ὀστέων τῶν βασιλέων ὅπως τοῦ Λεωνίδα καὶ P. E. Corbet, Hesperia 18 (1949) σελ. 106 παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ χρονολογία τὴν ὁποίαν προτείνει δὲν φαίνεται νὰ ἔχη οὐσιαστικὴν ἱστορικὴν βᾶσιν. Πρβλ. καὶ Bulle, Das Theater zu Sparta, Sitzb. Bayer. Akad. d. Wiss. Phil.Hist. Abt. 1937 Hef 5 σελ. 33.

24. Πρβλ. Van den Boer, Laconian Studies σελ. 294. Ἀνδρόνικος, Πελοποννησιακὰ A (1956) σ. 276 κ.έ. Διὰ τὰς ταφὰς τῶν κατὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν πεσόντων Σπαρτιατῶν πρβλ. καὶ Van den Boer ἔ.δ. σ. 288.

25. Π.χ. Tod-Wace, Catalogue 377-IG V, I, 703 «*Αἰνησίας ἐν πολέμῳ*» Tod-Wace, Catal. 386-IG V, I, 107 καὶ Tod-Wace, Catal. σ. 24 κ.έ. Τὸ ἀτύχημα καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι ὅτι δὲν ἔχομεν οὐδέ τὴν ἐλαχίστην ἔνδειξιν διὰ τὸ ποῦ θὰ ἠδύνετο νὰ εὐρίσκωνται οἱ τάφοι των. Διὰ τὰς ταφὰς τῶν πεσόντων κατὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν καὶ Ἡροδ. IX, 85. Πάντως θὰ ἔπρεπε νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἰδιαιτέραν καὶ τιμητικὴν θέσιν καὶ δὲν ἀποκλείεται ἢ πλησίον τῆς ἀγορᾶς θέσις ἀκριβῶς λόγῳ τῆς διὰ τὴν πατρίδα θυσίας των. Παραδείγματα τάφων εἰς τὰς ἀγορὰς ἔχομεν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, ὅταν πρόκειται περὶ μυθικῶν ἡρώων, πρβλ. F. Pfister, Reliquienkult II, σελ. 445 κ.έ. ἀλλὰ ἐπίσης καὶ προσώπων τὰ ὅποια ἐπιθυμῆ ἡ πόλις νὰ τιμηθῇ διὰ τὴν ἰδιαιτέραν των προσφορὰν Pfister, Reliquienkult II, σ. 446. Εἰς τὴν δωρικὴν Κυρήνην ὁ ἰδρυτὴς τῆς πόλεως Βάττος θάπτεται εἰς τὴν ἀγορὰν, Πινδάρου Πυθ. V, 93.

26. Τὰ παραδιδόμενα ἀρχαῖα ἀναφέρονται κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ὑπὸ σοβαρῶν ἀνθρώπων ὡς εὐρε-

μυθικών μορφών και άλλου νεκροταφείου δια τους άρχοντας και τους άπλους πολίτας παραμένει, ένφ ή έντός πίθου ταφή παρά τό 'Ηρώον τοϋ Εύρώτα²⁷ περισσότερο περιπλέκει παρά διασαφηνίζει τά πράγματα.

Ἡ πληροφορία τοϋ Πλουτάρχου (Inst. Lac. 18) κατά τήν όποίαν ό Λυκοϋργος *ἀνεΐλε δέ και τάς έπιγραφάς τάς έπί τών μνημείων, πλὴν τών έν πολέμω τελευτησάντων* όσον και άν δέν είναι δυνατόν νά ληφθῆ κατά γράμμα, διά πολλούς λόγους, ίσως άντανακλῆ μέτρον τών αρχαικών χρόνων, χωρίς νά αποκλείεται ή πιθανότης νά πρόκειται και πάλιν διά τήν άπήχησιν τών εις τάς Ἀθήνας ύπό τοϋ Σόλωνος ληφθέντων αναλόγων μέτρων²⁸. Διότι δέν είναι δυνατόν νά μήν διερωτηθῆ κανείς τί πρέπει νά έννοηθῆ δι' αϋτοϋ. Ἐν τοιοϋτον μέτρον μόνον άπό τοϋ βου αϊώνος είναι νοητόν όποτε θά πρόκειται περί μέτρου συνδεομένου με τήν όλην προσπάθειαν αναδιοργανώσεως τῆς Λακεδαιμονίων Πολιτείας, ύπό τήν πίεσιν τών νέων συνθηκών. Ἀλλά πώς θά ήτο δυνατόν αϋτό, άν οι τάφοι ήσαν διεσκορπισμένοι έντός τῆς πόλεως και ποίος θά άνελάμβανε νά άποχωρίση τάς έπιγραφάς τών έν πολέμω άπό τάς τών έν ειρήνῃ θανόντων; Τοϋτο έχει κάποια έννοια μόνον άν δεχθώμεν τήν ύπαρξιν και έπισήμου νεκροταφείου τῆς πόλεως, εις τό όποϊον θά έθάπτοντο οι έν πολέμω θανόντες, ίσως και άλλοι άρχοντες και εις τό όποϊον θά έπρεπε νά ύπάρχουν και τά κενοτάφια τών νεκρών, τών όποϊων δέν άνευρίσκοντο τά σώματα, έπί τών λίθων δέ τών τάφων αϋτών θά άνεγράφοντο τά όνόματα τών νεκρών. Τοϋτο θά άπετέλει τό συμπλήρωμα τών τάφων τών βασιλέων και τών άλλων μυθικών μορφών, άπό τήν μίαν πλευράν και τών άλλων ιδιωτικών ταφών άπό τήν άλλην, αί όποϊαι έγίνοντο παρά τάς κατοικίας ή πλησίον τών ιερών και τών άλλων οικοδομημάτων άδιαφόρως. Και τοϋτο θά έπρεπε νά είναι όχι άπλώς έντός τών όρίων τῆς πόλεως, αλλά και εις καλήν έπίσημον θέσιν της, μεταξύ τών συνοικισμών. Ὅσον δύναται νά κρίνη κανείς, με τά γνωστά δεδομένα, τό έπίσημον νεκροταφείον τῆς πόλεως, θά έπρεπε νά είναι πλησίον τῆς άγορᾶς και ίσως ή δυτικῶς τοϋ Θεάτρου περιοχή ή εκατέρωθεν τῆς Μούσγας και πρὸς τήν θέσιν Κοκκινάκι έκτεινομένη. Γνωρίζω βεβαίως ότι ή άποψις περί τῆς ύπάρξεως ένός έπίσημου νεκροταφείου εις Σπάρτην άποτελεΐ μίαν άπό τάς δυνατάς έπί τοϋ προβλήματος ύποθέσεις, αλλά είναι ή δίδουσα τάς καλύτερας άπαντήσεις εις σειράν έρωτημάτων σχετικών με τό θέμα. Διότι άλλως είναι άνεξήγητος ή μη άνεύρεσις τάφων τών γεωμετρικών και τών κλασσιικών χρόνων μέχρι σήμερα, όσον και άν ή περιοχή τῆς Σπάρτης θεωρηθῆ ότι είναι αρχαιολογικῶς άνεξερεύνητος, ή και άν γίνη δεκτόν, ότι τό μεγαλύτερον μέρος αϋτών κατεστράφη άπό τάς μεταγενεστέρας και συνεχείς λεηλασίας. Με τήν παραδοχήν ένός τρόπον τινά έπίσημου νεκροταφείου τῆς πόλεως, παραλλήλου πρὸς τάς ιδιωτικάς ταφάς τάς διεσπαρμένας έντός τῆς πόλεως και πλησίον τών οικιών, έξηγουΐνται μερικά προβλήματα, άν και όχι όλα. Εις τήν περίπτωση αϋτήν, εις τό πρώτον θά είχον θέσιν οι, ως θά έλέγομεν σήμερα, έν ύπηρεσία άποθνήσκοντες, εις τοϋς δευτέρους όλοι

θέντα εις άλλην άπό τήν θέσιν εις τήν όποίαν πράγματι εύρέθησαν, διά τόν φόβον πολλών ιδιοκτητῶν άπό καθυστερήσεις όταν οικοδομοϋν ή άπό παρεμποδίσεις τῆς καλλιιεργείας και άπαλλοτριώσεις.

27. BSA 12 (1905-1906) σ. 281. Ἐνδιαφέρον είναι ότι εύρίσκεται πλησίον τοϋ ιεροϋ. Διά τάς ταφάς έντός και πλησίον τών ιερών πρβλ. και Pfister, Reliquienkult II, σ. 450 κ.έ.

28. Διά τά σχετικά με τάς ταφάς μέτρα τά συνδεόμενα με τόν Σόλωνα, Πλουτ. Σόλων 21. Δημοσθ. 43, 62. Cicer. de Leg. II, 59, 64' πρβλ. και Kübler, Kerameikos VI, I, Die Nekropolen des spätem 8. bis frühen 6. Jahrhunderts, 1959 σ. 93 κ.έ.

οί άλλοι τούς όποιους ό θάνατος εύρισκεν ιδιωτεύοντας. Διότι δέν ύπάρχει άμφιβολία περι τής άπό τών άρχαϊκών χρόνων ύπάρξεως τάφων διεσπαρμένων εις τήν πόλιν. Τήν άπόδειξιν τοϋ γεγονότος αύτου τήν έχομεν τώρα και με τήν άνεύρεσιν και άνασκαφήν τών πρώτων άρχαϊκών τάφων, άσφαλώς τών τάφων μιās οίκογενείας, έντός τής πόλεως και πλησίον κατοικίας και κεραμεικού κλιβάνου, άν όχι και έργαστηρίου όλοκληρου, μεταξϋ τών όποιων ήτο τοποθετημένος και ό νέος μετ' άναγλύφων κοσμημένος άμφορεύς. Διότι τώρα εύκόλως δύναται νά συναχθῆ ότι και τά άλλα άνάλογα τεμάχια²⁹, τά όποια έχουν κατά διαφόρους περιόδους εύρεθῆ εις τήν Σπάρτην, όπως και ό πλήρης άμφορεύς τοϋ Θεάτρου, προέρχονται άπό τάφους ή ταφικά συγκροτήματα. Ένδεικτικόν άπό τής άπόψεως αύτης είναι τό ότι προέρχονται άπό όλα τά σημεία τής άρχαίας πόλεως, άπό τήν Μεσόαν ό τοϋ Θεάτρου και ό νέος, άπό τās Λίμνας τά τεμάχια τά εύρεθέντα πλησίον τοϋ Έρώου και τής Όρθίας, άπό τήν Πιτάνην τά τεμάχια τής Μαγούλας, όπως και μερικά άκόσμητα τεμάχια προέρχονται άπό τήν περιοχήν Άγίου Νικολάου, δηλαδή τήν Κυνόσουραν. Διά τής άνασκαφής έπομένως τών πρώτων άρχαϊκών σπαρτιατικών τάφων, έκτός τοϋ ότι κερδίζομεν τήν βεβαιότητα τής έντός τής πόλεως άπό τών άρχαϊκών χρόνων κατασκευής τών τάφων³⁰ και διδασκόμεθα μερικά έκ τών χαρακτηριστικών τής διαμορφώσεώς των, έχομεν και μίαν νέαν άφετηρίαν διά συζήτησιν τών ειδικών και σχετιζομένων με αύτούς θεμάτων, όπως και μερικών γενικών προβλημάτων τής πορείας τής σπαρτιατικής ιστορίας.

2. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΟΥ ΑΜΦΟΡΕΩΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΠ' ΑΥΤΟΝ ΤΑΦΩΝ

Τά περιστατικά τής άνευρέσεως τοϋ άμφορέως έχουν έκτεθῆ ήδη συνοπτικώς³¹, άλλά δεδομένης τής σημασίας τοϋ εύρήματος έν συνδυασμῳ με τήν παρουσίαν ύπ' αύτόν ή καλύτερον περίξ αύτου τών άρχαϊκών τάφων και ένός κεραμεικού κλιβάνου τής αύτης έποχής, δέν είναι άσκοπος ή λεπτομερεστέρα έκθεσις τής πορείας τής άνασκαφής. Διότι παραλλήλως με αύτήν είναι δυνατόν νά συζητηθοϋν και μερικά έκ τών προβλημάτων τά όποια συνάπτονται με τό σημαντικόν διά τήν σπαρτιατικήν ιστορίαν τοϋτο εύρημα. Άτύχημα διά τήν άρχαίαν Σπάρτην ήτο ή μετά τήν άπελευθέρωσιν επί τών έρειπίων της ίδρυσις τής νέας πόλεως ύπό τοϋ Όθωνος, έκκληροϋντος έπιθυμίαν τοϋ πατρός του Λουδοβίκου, ό όποϊος με χαρακτηριστικήν ρωμαντικήν αντίληψιν έπίστευεν ότι διά τοϋ τρόπου τούτου θα έπετυγχάνετο ή άναβίωσις και τοϋ άρχαίου μεγαλείου της³². Άπό τής ένάρξεως ήδη τών έργασιών κατά τά μέσα τοϋ παρελθόντος αϊώνος ήρχισεν ή ταχεία καταστροφή τών μέχρι τότε σφζομένων έρειπίων, τά όποια έσημείωναν οί παλαιότεροι περιηγηταί, και ή χρησιμοποίησις των διά τās νέας οίκοδομάς³³. Τοϋτο

29. Πρβλ. άνωτέρω τās σημειώσεις 5 και 6.

30. Γεωμετρικοί και κλασσικοί τάφοι δέν έχουν μέχρι σήμερα εύρεθῆ εις τήν Σπάρτην και έξακολουθοϋν νά ισχύουν τά ύπό τοϋ L. Ross, *Archaeol. Aufsätze I*, 1855 σ. 56 γραφόμενα "Die Altgriechischen Gräber nach denen ich suchte, gelang es mir nicht zu finden" διά τούς τάφους τών έποχών αύτών.

31. Πρβλ. Α.Δ. 16 (1960): Χρονικά, σ. 102. BCH 85 (1961) σ. 682.

32. Τήν 20ήν Όκτωβρίου 1834 έξεδόθη εις τό Ναύπλιον τό Βασιλικόν Διάταγμα τής άνοικοδομήσεως τής Σπάρτης, ή όποία έκτός τής έπιθυμίας τοϋ Λουδοβίκου φαίνεται ότι συνδέεται και με τοπικά οικονομικά συμφέροντα διότι είχε ζητηθῆ και δι' άναφοράς τών εμπόρων τοϋ Μυστρά ΜΕΕ τόμ. ΚΒ' σ. 200. Πρβλ. και L. Ross, *Reisen des Königs Otto II*, 1848 σ. 11.

33. Πρβλ. Νεστορίδης, *Τοπογραφία τής Άρχαίας Σπάρτης* σ. 59, 89, 93 και τήν διαρπαγήν τοϋ άρ-

είχεν ως συνέπειαν τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν καταστροφὴν παντὸς ἀρχαίου ὄρατοῦ λειψάνου, καὶ συνεχίσθη καθ' ὄλον τὸν 19ον αἰῶνα³⁴. Περιεστάλη κάπως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ διὰ τὴν διακοπὴν ἐντελῶς μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, κατὰ τὰ ὁποῖα, ὑπάρχουν δυνατότητες διαφυλάξεως τοῦ χώρου. Ἡ ταχεῖα ὁμως ἐπέκτασις τῆς νέας πόλεως, ἡ ὁποία ἐνετάθη κατὰ τὰς μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων πολέμων καὶ τὰ μεταπολεμικὰ ἔτη περιόδους, μὲ τὴν πύκνωσιν τοῦ κατερχομένου ἐκ τῶν πέριξ χωρίων πληθυσμοῦ, ἐδημιούργησε νέα προβλήματα, ἐν πολλοῖς ὀξύτερα. Διότι διὰ συνεχῶν πιέσεων καὶ κατὰ τὰ ἔτη τῆς κατοχῆς παρανόμων οἰκοδομήσεων ἡ πόλις ἐπεξετάθη καὶ πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ τετράγωνα, τείνουσα νὰ καταστρέψῃ κάθε κατάλοιπον τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας. Παρὰ τὴν ἀπλην τῆς ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ποδοσφαιρικοῦ γηπέδου, συνεχίζεται ἐπὶ πολλὰ ἔτη, δὲν εἶναι πάντοτε δυνατόν νὰ ἀνακοπῇ ἢ πρὸς τὴν ἀκρόπολιν ἐπέκτασις τῆς πόλεως. Εἰς μερικὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν τετραγώνων ἀναλαμβάνονται προκαταρκτικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, διὰ νὰ προλάβουν νὰ διασώσουν ὅσα εἶναι δυνατόν ἐκ τῶν κινητῶν εὐρημάτων καὶ νὰ ἀποκαλύψουν, θέτοντα αὐτὰ ὡς ἐμπόδιον κατὰ πάσης ἐπεκτάσεως, τὰ ἄλλα μὴ μετακινούμενα μνημεῖα, ὡς τὰ δημόσια οἰκοδομήματα καὶ τὰ ἱερά. Μία τοιαύτη ἐργασία εἶχεν ὡς συνέπειαν καὶ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν τάφων, τοῦ ἀμφορέως καὶ τοῦ κλιβάνου. Ἡ ἔρευνα τῶν πρὸς μελέτην οἰκοδομικῶν τετραγώνων, ἐπειδὴ εἶναι πρακτικῶς ἀδύνατος ἢ ἀνασκαφὴ ὀλοκλήρου τοῦ χώρου διεξάγεται συνήθως δι' ἀνασκαφικῶν τομῶν, διανοιγομένων εἰς ἀποστάσεις κυμαινομένας ἀπὸ ἕξ ἕως δέκα μέτρα καὶ διασταυρουμένων κατὰ τρόπον ὥστε νὰ εἶναι οὐσιαστικῶς ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ οἰονδήποτε οἰκοδόμημα καὶ κάθε σημαντικὸν κινητὸν εὕρημα. Ταυτοχρόνως διασφαλίζεται καὶ ἡ στρωματογραφικὴ μελέτη τοῦ χώρου, ἡ ὁποία μὲ τὴν σειρὰν τῆς εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀφειρητρία διὰ μίαν ἐπέκτασιν ἢ περιορισμὸν τῶν τομῶν, ἀναλόγως τοῦ ἀποτελέσματος τὸ ὁποῖον δίδει καὶ τῶν προοπτικῶν τὰς ὁποίας ἀφίνει νὰ διαφαίνωνται.

Τὸ συγκρότημα τῶν τάφων μετὰ τοῦ κλιβάνου καὶ τοῦ ἀμφορέως ἀνεκαλύφθη κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, εἰς τὸ εὕρισκόμενον εἰς τὸ 113 οἰκοδομικὸν τετράγωνον κτῆμα Βαρβιτσιώτη, τὸ ὁποῖον ὁμοῦ μετὰ τῶν 112 καὶ 114 τετρ. ἐκτείνεται ἀνατολικῶς τοῦ ποδοσφαιρικοῦ γηπέδου, εἰς τὸ τρίγωνον δηλαδή τὸ ἀποτελούμενον ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν ὁδὸν Σπάρτης - Τριπόλεως, τὸν μικρὸν δρομίσκον τὸν βαίνοντα ἀπὸ σημείου εὕρισκόμενου νοτιώτερον τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος πρὸς τὴν ἀκρόπολιν καὶ τὸ γῆπεδον. Εἰς μίαν τῶν τομῶν, τὴν διανοιγομένην εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ κτήματος Βαρβιτσιώτη καὶ εἰς ἀποστασιν ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τὸ κτῆμα Βαμβακίτη δυτικῶς καὶ Τσοῦβαλη νοτίως, ἀνεφάνη τὴν 29ην Ἀπριλίου τοῦ 1960 εἰς τὸ βάθος τῶν 2,10 μέτρων μικρὸν μέρος τοῦ χείλους τοῦ ἀμφορέως³⁵. Ἐκτὸς ὀλίγων ζημιῶν τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποστῆ ἀπὸ τὴν πίε-

χαίου ὕλικου Philipson, Pelop. σ. 95 ἐπίσης E. Stein: Topographie d. alten Sparta, Programm Glatz 1890 σποράδην.

34. Πολλὰ τῶν νεωτέρων κτηρίων τῆς Σπάρτης, ὅπως ἡ Σπαρτιατικὴ Λέσχη, εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀμαλίας καὶ Ὁθωνος, ἔχουν κατασκευασθῆ δι' ἀρχαίου ὕλικου, κυρίως τοῦ θεάτρου. Ἐπίσης τὰ πεζοδρόμια τῆς πόλεως, τὰ ὁποῖα κατεστράφησαν τὰ τελευταῖα ἔτη, ἦσαν κατασκευασμένα ἀπὸ ὕλικόν τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, τοῦτο δὲ ἐκτὸς τῶν πληροφοριῶν τῶν παλαιότερων ἀπεδείχθη καὶ ὅταν οἱ λίθοι τῶν ἀφαιρέθησαν διὰ νὰ τοποθετηθῇ εἰς πολλὰς θέσεις τσιμέντον.

35. Ὁ χώρος τῆς ἀνασκαφῆς, ὅπου καὶ τὰ τετράγωνα 112, 113, 114, εὕρσκεται ὑπὸ τὰ στοιχεῖα L 15 τοῦ γενικοῦ σχεδίου τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, ἐν BSA 12 (1905-06), πιν. VII. Ἡ ἀνασκαφὴ

σιν τῶν χωμάτων καὶ ἴσως καὶ ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ἐργατῶν, ὅτε ἔσκαπτον ὑψηλότερον, κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, δὲν ἔπαθεν ζημίας. Δὲν ἐξήχθη βεβαίως ἀκέραιος, διότι τὰ τοιχώματά του εἶχον διαρραγή ἐκ τῆς πίεσεως τῶν χωμάτων καὶ εἰς ὠρισμένα σημεῖα τὸ ἀνάγλυφον εἶχεν ἀπολεπισθῆ, ἀλλὰ διεσώθη εἰς ἱκανοποιητικὴν κατάστασιν. Τὸ μικρὸν τεμάχιον τοῦ λαιμοῦ τὸ ὁποῖον ἐλλεῖπει, φαίνεται ὅτι εἶναι παλαιὰ ζημία καὶ μόνον εἰς τὴν κοιλίαν ἐχάθησαν μικρὰ τεμάχια ἀσφαλῶς ἀποτριβέντα³⁶.

Ἡ ἀνασκαφή εἰς τὰ 112, 113 καὶ 114 τετράγωνα ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἔδωσε παντοῦ τὰ αὐτὰ στρωματογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἔδειξεν, ὅτι ὅσον προχωροῦμεν ἀνατολικῶς τοῦ ποδοσφαιρικοῦ γηπέδου καὶ ἐπομένως ἀπομακρυνόμεθα καὶ τῆς ἀκροπόλεως, τόσον ὀλιγώτερα εἶναι τὰ λείψανα τῶν παλαιότερων περιόδων. Τοῦτο ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ καὶ τὰς παρατηρήσεις τῶν ἐντὸς τοῦ γηπέδου ἀνασκαφικῶν τομῶν, γεγονός δὲ τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς χαρακτηριστικὴ ἔνδειξις ἀπομακρύνσεως ἀπὸ ἑνὸς τῶν συνοικισμῶν καὶ ἀσφαλῶς τῆς Μεσσίας, ἢ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ γηπέδου πρὸς τὴν νέαν πόλιν. Δυτικῶς τοῦ γηπέδου παρουσιάζονται περισσότερα τὰ λείψανα καὶ εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἀσφαλῶς εὐρίσκεται ἡ σπαρτιατικὴ ἀγορὰ τῆς ὁποίας τὸ κέντρον θὰ εὐρίσκεται εἰς σχέσιν ἀσφαλῶς μὲ τὸν ἄξονα τοῦ παλαιότερου θεάτρου³⁷.

Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους τῶν τετραγώνων αὐτῶν ἔχομεν πλῆθος ἀπὸ τὰς συνήθεις κεράμους τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας. Εἰς διάφορα σημεῖα καὶ εἰς τὸ βάθος τῶν 0,30 μ. διεπιστώθη ἡ παρουσία τριῶν ληνῶν διὰ τὴν συλλογὴν καὶ τὴν φύλαξιν τοῦ γλευκούς τῶν αὐτῶν ὀψίμων περιόδων, τοῦτο δὲ φαίνεται ὅτι ἦτο γνωστόν, διότι ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐκαλεῖτο «στὸ ληνὸ τοῦ Κορφιωτάκη». Ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 0,30 μ. εἶναι συνήθη εἰς ὅλας τὰς τομὰς τὰ τεμάχια τῶν βυζαντινῶν πινακίων (πιάτων) μὲ τὸ βαθὺ πρᾶσινον καὶ τὸ κίτρινον χρῶμα. Τὸ βυζαντινὸν στρῶμα κατέχει τὸ μεταξὺ τῶν 0,30 καὶ 1,00 μέτρου βάθος καὶ παρουσιάζεται καθ' ὀλόκληρον τὸν ἐρευνηθέντα χῶρον ἑνιαῖον, χωρὶς διαταραχὰς κατὰ τὰς περιόδους τῆς Τουρκοκρατίας, ὅτε φαίνεται ὅτι ἡ περιοχὴ κατεῖχετο ἀπὸ ἀμπελῶνας. Ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ 1,00 καὶ μέχρι τὸ 1,40 ἢ 1,50 μ. ἐπικρατοῦν τὰ ὄψιμα ρωμαϊκὰ ὄστρακα, ἀπὸ αὐτὸ τῶν 1,40 ἕως τὸ 1,70 τὰ πρῶιμα ρωμαϊκὰ καὶ τὰ ἑλληνιστικά, ἀπὸ τὸ 1,70 ἕως τὰ 2,00 μέτρα τὰ κλασσικά. Παχύτερον ἀκόμη εἶναι τὸ στρῶμα τῶν ἀρχαϊκῶν, τὸ ὁποῖον κατέχει τὸ βάθος 2,00 ἕως τὰ 2,60 μ. ἐνῶ τὰ γεωμετρικὰ εἰς τὰς ὀλίγας θέσεις εἰς τὰς ὁποίας εὐρέθησαν, εὐρίσκονται μεταξὺ 2,60 - 3,00 μ.³⁸. Ἡ στρωματογραφικὴ διάταξις εἶναι τεταραγμένη εἰς πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὰ θεμέλια τῶν βυζαντινῶν κατοικιῶν, ἐκ τῆς διανοίξεως τῶν ὁποίων εἰς μερικὰς περιπτώσεις τὰ κλασσικά καὶ τὰ

διεξήχθη εἰς δύο φάσεις ἀπὸ τῆς 10ης Ἀπριλίου μέχρι τῆς 5ης Μαΐου καὶ ἀπὸ τῆς 1ης μέχρι τῆς 25ης Ἰουνίου τοῦ ἔτους 1960 διὰ περιορισμένου ἀριθμοῦ ἐργατῶν.

36. Ἡ συγκόλλησις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἐργαζομένου εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρτης τεχνίτου Γ. Παπαϊωάννου καὶ τὸ ἀγγεῖον ἐξετέθη δύο ἐβδομάδας ἀπὸ τῆς εὐρέσεώς του καὶ ἀκόμη πρὸ τῆς λήξεως τῆς ὄλης ἀνασκαφῆς.

37. Πρβλ. καὶ Bulle, *Das Theater zu Sparta* σ. 33 κ.έ. καὶ 49, ὅπου ἐξηγοῦνται πειστικῶς καὶ οἱ λόγοι τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ξυλίνης σκηνῆς εἰς τὸ Θέατρον τῆς Σπάρτης μὲ τὴν ἀνάγκην νὰ φαίνωνται τὰ μνημεῖα τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου.

38. Διὰ τὴν στρωματογραφίαν τῶν ἄλλων ἀνασκαφῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σπάρτης πρβλ. Ἡρῶν παρὰ τὸν Εὐρώτα *BSA* 12 (1905-6) σ. 288 τῆς Ὀρθίας *BSA* 14 (1907-8) σ. 14 κ.έ. *Orthia* σ. 10 διὰ τὴν ἀκρόπολιν ἦτο πολὺ περισσότερον τεταραγμένα τὰ χῶματα διὰ νὰ δύναται νὰ ἐξαχθοῦν συμπεράσματα.

ἀρχαϊκὰ ὄστρακα εὐρίσκονται καὶ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, προφανῶς μεταφερθέντα μετὰ τῶν ἐξαγομένων χωμάτων. Τὸ παρθένον ἔδαφος, τὸ παντελῶς ἀδιατάρακτον, εὐρίσκεται εἰς τὴν πλουσιωτέραν δυτικὴν πλευρὰν εἰς τὸ βάθος τῶν 3,20 - 3,30 μ. ἐνθ' εἰς τὴν παρουσιάζουσαν ὀλιγώτερα λείψανα ἀνατολικὴν εἰς τὸ βάθος τῶν 2,80. Ἡ ἐπίχωσις εἶναι τόσον μεγαλυτέρα, ὅσον περισσότερον ἔχει χρησιμοποιηθῆ ὁ χώρος. Εἰς τὸν περὶ τοὺς τάφους χώρον, αἱ τομαὶ εἶχον παρουσιάσει ἐκτὸς τῶν γνωστῶν ὄστράκων καὶ μερικὰ ἐκ τῶν συνήθων εἰς ὅλα τὰ λακωνικὰ ἱερά μικρῶν χειροποιήτων καὶ ἀκοσμήτων ἀγγείων³⁹, ὅπως καὶ τεμάχια τῶν γνωστῶν μεγάλων λακωνικῶν κεράμων μετ' ἐπιματὰ σφραγίδων⁴⁰. Μία δὲ τομὴ περὶ τὰ εἴκοσι μέτρα βορειότερον τοῦ ἀμφορέως ἔδωκε μέγα πύθον προμηθειῶν ἀκόσμητον, εὐρισκόμενον ἐντὸς οἰκίας τῶν ἑλληνιστικῶν ἢ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων κατεστραμμένης ἴσως ἐκ πυρός.

Ἡ τομὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἐνετοπίσθη ἀρχικῶς ὁ ἀμφορέως (εἶχεν ἀρχίσει μετὰ τεσσάρων ἐλαιοδένδρων, τὰ ὁποῖα ἐδυσκόλευσαν πολὺ τὴν ὄλην ἐργασίαν) παρουσίαζε μέχρι τοῦ βάθους τῶν 0,60 τὰ συνήθη ὄστρακα, τὰ ὁποῖα εἶχον δώσει καὶ αἱ ἄλλαι τομαὶ καὶ τὸ αὐτὸ χρῶμα τοῦ χώματος. Ἀπὸ τοῦ βάθους αὐτοῦ καὶ εἰς τμήμα του μήκους τριῶν μέτρων καὶ πλάτους ἀρχικῶς ἑνός, τὸ ὁποῖον διηυρύνθη ἀκριβῶς διὰ τοῦτο εἰς δύο, εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν, τὸ ἔδαφος ἄρχισε νὰ γίνεταί ἐρυθρῶν καὶ διάφορον τοῦ χώματος ὄλων τῶν γειτονικῶν τομῶν, διάφορον ἀκόμη καὶ τῶν ἄλλων τμημάτων τῆς ἰδίας τομῆς. Τὸ παρουσιάζον τὴν ἰδιομορφίαν αὐτὴν τμήμα εὐρίσκεται τυχαίως εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τῆς τομῆς καὶ ἐβαίνειν ἐξαφανιζόμενον μετὰ τὰ δύο μέτρα πρὸς τὰ δύο μέρη. Ἀργότερον διεπιστώθη ὅτι τὸ πλάτος τοῦ ἐρυθροῦ αὐτοῦ στρώματος γῆς ἦτο 1,90 καὶ τὸ μήκος 1,70 καὶ προήρχετο ἀπὸ τὴν πυρὰν τοῦ κλιβάνου, ὁ ὁποῖος ἀκόμη δὲν εἶχεν φανῆ. Ἀπὸ τὸ βάθος τῶν 0,70 παρατηρήθησαν τεμάχια μεγάλων χονδρῶν τούβλων τὰ ὁποῖα συνήθως μόνον μετὰ τὸ βάθος τοῦ 1,00 μ. εὐρίσκοντο, ἀναμιγμένα μετ' ὄστρακα ρωμαϊκὰ καὶ ἑλληνιστικὰ καὶ εἰς μίαν θέσιν καὶ μετ' κλασσικά. Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος τῶν 0,70 εἶχομεν καὶ τεμάχιον λιθίνου ἀγγείου μετ' μικρὰν ἐκβάθυσιν, ἴσως τριπτήρα καὶ ἀρκετοὺς σχεδὸν ἀσβεστοποιημένους λίθους, οἱ ὁποῖοι διελύοντο κατὰ τὴν ἐξαγωγήν. Ὁλη ἢ τομὴ ἢ ὁποῖα εἶχεν πλάτος 1,00 μέτρον καὶ μήκος 8 μ. ἔδωκε χιλιάδας τεμαχίων κεράμων καὶ τούβλων μετὰ τῶν ὁποίων σημειοῦνται καὶ σχετικῶς ὀλίγα ἑλληνιστικῶν χρόνων ὄστρακα. Εἰς τὸ βάθος τῶν 0,80 - 1,00 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν τριῶν μέτρων ἀπὸ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς τομῆς, τῆς ὁποίας ἢ κατεύθυνσις εἶναι ἀνατολικοδυτικὴ, διεκρίνοντο μία σειρά ὁμοίων μετὰ τὰ ἄλλα τούβλων ἀλλὰ ὀρθίως τοποθετημένων, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἐκτισμένων καὶ ἀκριβῶς ἐμπροσθεν αὐτῶν, τὸ χρῶμα τοῦ ἐδάφους παρουσιάζετο ἔτι ἐρυθρῶν. Χωρὶς νὰ θιγοῦν τὰ ὀρθια τούβλα συνεχίζεται ἡ ἐργασία ἀνατολικότερον διὰ νὰ διαπιστωθῆ ὅτι πράγματι αὐτὰ ἀνήκουν εἰς εἶδος στέγης μικροῦ κτίσματος μετ' ἀψιδοειδῆ ἀπόληξιν, ἀγνώστου ἀκόμη προορισμοῦ. Ἐμπροσθεν τοῦ ἀνοίγματος αὐτοῦ τὰ χώματα εἶναι ὑπέρυθρα καὶ τὸ χρῶμα αὐτὸ

39. Ἀνάλογα μικρὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ Ἡρώον τοῦ Εὐρώτα BSA 12 σ. 291, τὴν Ἀγγελῶνα BSA 11, σ. 85, τὴν Ὀρθίαν Orthia σ. 106-107 εἰκ. 82, τὸ Ἀμυκλαῖον AM 52 (1927) σ. 59 πίν. XV. Ἀπὸ τὸ ἱερόν εἰς τὴν πρὸς τὴν Μεγαλόπολιν ὁδὸν BSA 13 σ. 169 καὶ τὸ πλῆθος τῶν τελευταίως εὐρεθέντων εἰς τὸν ἀποθέτην τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῆς Ἀλεξάνδρας, Ἔργον 1956 (1957) σ. 100.

40. Διὰ τὰς σφραγίδας τῶν λακωνικῶν κεράμων πρβλ. Orthia σ. 32 καὶ 33 εἰκ. 18 σ. 143-44 καὶ 401. Ἐπίσης BSA 13, σ. 38. Δείγματα ἐξ ἄλλων ἐκτὸς τῆς Λακωνίας θέσεων Ἀ. Ὀρλάνδος, Τὰ Ὑλικά Δομῆς I, σ. 101 σημ. 5 καὶ 103 σημ. 3.

φαίνεται ότι οφείλεται εις τὴν ἔκθεσιν τῶν εις ἀνοικτὴν πυρὰν. Ὅλα τὰ στοιχεῖα εἶναι εἰς τὸ στάδιον αὐτό, ἐνδεικτικὰ πιθανῶν ἐκπλήξεων καὶ διὰ τοῦτο ἐπιβραδύνεται ἡ ἐργασία καὶ ἐντείνεται ἡ παρακολούθησις, πρὸς ἀποφυγὴν καταστροφῆς ἐνδεχομένων ἀρχαίων. Εἰς τὸ βάθος τῶν 1,60 καὶ ἀκριβῶς πρὸ τοῦ στομίου τῆς κατασκευῆς αὐτῆς εὐρίσκονται δύο τεμάχια μεγάλων ἀκοσμήτων ἀγγείων, προερχομένων ἀσφαλῶς ἀπὸ ἀγγεῖα ὡς ὁ ἀργότερον ἀκόμη εὑρεθεὶς μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέως, τὰ ὅποια ἀρχικῶς ἀπεδόθησαν εἰς πίθους, καὶ ἀριθμὸς ὀστράκων κλασσικῶν χρόνων. Ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 1,40 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,80 ἕως 1,10 ἀπὸ τοῦ στομίου ἀνατολικῶς διαπιστοῦται στρῶμα στάχτης τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 1,60 ὑπερτερεῖ καὶ τοῦ χώματος καὶ φαίνεται ὅτι συνεχίζεται καὶ πρὸς ὄλας τὰς ἄλλας κατευθύνσεις ἐκτὸς τῆς δυτικῆς, ὅπου εἶναι τὸ στόμιον τοῦ κατασκευάσματος. Τόσον ἡ ὑπαρξίς τῆς στάχτης ὅσον καὶ τὸ κτίσμα τοῦ ὁποίου ἀκόμη μόνον τὸ ἄνω μέρος διακρίνεται, ὑποχρεῶνουν εἰς τὴν διεύρυνσιν τῆς τομῆς εἰς τὸ σημεῖον τοῦ στομίου καὶ τῆς στάχτης μέχρι τοῦ πλάτους τῶν 2,80 μ. Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν συναντᾶται τότε βαρὺς βυζαντινῶν χρόνων τοῖχος ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 0,40 μὲ τὰ θεμέλια του συνεχιζόμενα εἰς ἀρκετὸν βάθος, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς ἔχει διαταράξει τὴν στρωματογραφικὴν εἰκόνα τοῦ χώρου. Ἀργότερον μόνον θὰ διαπιστωθῇ ἐπίσης, ὅτι ἂν τὰ θεμέλια τοῦ τοίχου αὐτοῦ εἶχον προχωρήσει 0,20 μ. ἀκόμη, θὰ εἶχον διαλύσει τὸν ἕνα τῶν τάφων καὶ συντρίψει καὶ τὸν μεταξὺ αὐτῶν εὐρισκόμενον ἀμφορέα. Ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 1,60 ἡ τέφρα παρουσιάζεται ὁλοῦν πυκνότερα ἐκτὸς τῆς βορείας πλευρᾶς, ὅπου ἔχει διαταραχθῆ ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος φθάνει μέχρι τοῦ βάθους τῶν 1,85. Ἐπομένως ἴσως ἡ σχετικῶς ἀραιὰ τέφρα, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸ 1,00 - 1,30, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπομακρυνθεῖσαν κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελίων τοῦ βυζαντινοῦ οἰκοδομήματος καί, εἰς αὐτὸ ἴσως, οφείλονται καὶ τὰ κλασσικὰ ὄστρακα. Εἰς τὸ στρῶμα τῆς τέφρας, ἡ ὁποία μετὰ τὸ βάθος τῶν 1,60 εἶναι ἀμιγῆς, ἐνῶ δὲν εὐρίσκονται ὄστρακα ἀγγείων παρὰ τὴν προσεκτικὴν ἐξέτασιν τῆς, ἀρχίζουν νὰ εὐρίσκωνται σχετικῶς πολλὰ ὄστᾶ κυρίως μικρῶν, ὅσον δύναται νὰ κριθῇ ζῶων, ἴσως καὶ πτηνῶν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποτεφρωμένα. Ἡ τέφρα συνεχίζεται σχεδὸν συμπαγῆ χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν ἂν τοῦτο οφείλεται εἰς τὴν πίεσιν τῶν χωμάτων ἢ καὶ εἰς ἄλλους λόγους μέχρι τοῦ βάθους τῶν 2,10 μέτρων. Ἐδῶ καὶ εἰς ἀπόστασιν 2,10 ἀπὸ τοῦ στομίου τῆς μετ' ἀψιδοειδῆ κάλυψιν κατασκευῆς διακρίνεται τὸ στόμιον μεγάλου καὶ πλαγίως τοποθετημένου πηλίνου ἀγγείου. Πρόκειται περὶ τοῦ ἀμφορέως, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται (μετὰ τὸν καθαρισμόν τοῦ χώρου διὰ τῶν χειρῶν, καθαρισμόν εὐκόλον δεδομένου ὅτι ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς τέφρας ἡ ὁποία δὲν ἦτο εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τόσον πυκνὴ καὶ συμπαγῆς, ὅσον ὀλίγον ἀνατολικώτερον καὶ βορειότερον) μετὰ τὴν δι' ἀναγλύφων κοσμουμένην πλευρὰν πρὸς τὰ ἄνω (Πί ν. 74α). Ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς διακρίνεται ὅτι ἐλλείπει μικρὸν τμήμα εἰς τὸν λαιμόν καὶ ἔχει ζημίας εἰς τὴν κοιλίαν, ἐνῶ τὰ ρήγματα εἶναι σαφῆ καθ' ὅλον τὸ σῶμά του.

Πρόκειται περὶ μεγάλου ἀμφορέως⁴¹ φέροντος ἀνάγλυφον κόσμον καὶ ὁ ὁποῖος δὲν

41. Διὰ τὴν κατηγορίαν αὐτὴν τῶν ἀγγείων μετ' ἀνάγλυφον κόσμησιν ὑπάρχει ἀρκετὴ σύγχυσις, διότι καλοῦνται ὅλα πίθοι. Πρβλ. τὴν διατριβὴν τοῦ Jörg Schäfer, Studien zu den griechischen Reliefpithoi des 8.-6. Jahrhunderts, ὅπου περιλαμβάνονται ἀγγεῖα τὰ ὅποια εἶναι ἀναμφιβόλως ἀμφορεῖς, δεδομένου ὅτι ὁ πίθος ἔχει ἕν εἰδικὸν σχῆμα, καὶ τὴν ὀρθὴν κριτικὴν τοῦ Ν. Κοντολέοντος σχετικῶς μετὰ τὸ σημεῖον αὐτὸ Gnomon 32 (1960) σ. 719 σημ. 1.

είναι άπλώς τοποθετημένος όριζοντίως επί του έδάφους, αλλά κυριολεκτικώς ένσφηνωμένος ή στερεωμένος, μεταξύ δύο σχιστολιθικών πλακών εκ των οποίων ή μία καλύπτει την μίαν των λαβών και ή άλλη την βάση του και ένός τετραγώνου λίθου, στενώς προσηλωμένου εις τό στόμιόν του (Π ί ν. 74 β). Δέν μένει άμφιβολία ότι ό τρόπος αυτός τοποθετήσεως και στερεώσεώς του, έχει ως σκοπόν νά έμποδίση την εύκολον άπομάκρυνσίν του, διότι πρακτικώς δέν ήτο εύκολον νά έξαχθή άνευ τής προκαταρκτικής άφαιρέσεως των δύο πλακών, των καλυπτουσών βάσιν και λαβήν, και του λίθου του στόμιου. 'Ακόμη και κατά την άνασκαφήν διά νά έξαχθή κατέστη άναγκαία ή θραύσις τής πλακός τής καλυπτούσης τόν πόδα και ή μετακίνησις του άγγελίου πρός νότον, διά νά άπαλλαγή ή λαβή από την έτέραν πλάκα. 'Η λήψις των προστατευτικών αυτών μέτρων διά τόν άμφορέα δέν φαίνεται εις καμμίαν περίπτωσην νά είναι τυχαία και πιθανώτατα όφείλεται εις τόν φόβον τής άφαιρέσεώς του⁴². Παρά τό γεγονός ότι τό άγγειον εύρέθη καλυπτόμενον από την τέφραν, δέν φαίνεται νά έχη ύποστή την επίδρασιν τής πυρᾶς ή άκόμη και εκτεθῆ εις αυτήν. "Ας σημειωθῆ ότι και εις τό έσωτερικόν του, τό όποιον εύρέθη πλήρες χώματος, δέν υπήρχε ούδέ τό έλάχιστον ίχνος τέφρας, τουτο δέ δεικνύει, ότι μετά την τοποθέτησίν του έκαλύφθη διά στρώματος γῆς. 'Η τέφρα μάλιστα, ή όποία βαίνει άραιουμένη όσον προχωρούμεν δυτικώς και εις την βάση, είναι πυκνοτέρα, ένφ εις τό στόμιον του άγγελίου πολύ άραιά, δεικνύει επίσης άπομάκρυνσιν από την κυρίαν έστίαν και τόν όγκον τής πυρᾶς. 'Ο άμφορέυς, ως είναι σαφές και εκ του Π ί ν α κ ο ς 74, ήτο τοποθετημένος όριζοντίως επί του έδάφους και με την άκόσμητον πλευράν (διότι μόνον ή μία του πλευρά φέρει την άνάγλυφον κόσμησιν) πρός τά κάτω, ώστε νά είναι όρατή ή κυρία του όψις ή φέρουσα τό άνάγλυφον. Τό ότι ή τοιαύτη τοποθέτησις δέν ήτο τυχαία προερχομένη από πτώσιν ή άλλην αίτίαν, άποδεικνύεται από τά μέτρα στερεώσεως τά όποία έσημειώθησαν ήδη. Τόσον ό άμφορέυς, όσον και ή τέφρα, τής όποίας τό κέντρον έφαινετο ότι δέν ήτο επί τής θέσεως του άμφορέως, έδημιούργησαν άμέσως την έντύπωσιν, ότι εις τόν χώρον έπρεπε νά υπάρχουν τάφοι σχετιζόμενοι πρός αυτόν. Τουτο δέ ένίσχυσαν τά επικαλύπτοντα την λαβήν και την βάση τμήματα των έξεχουσών πλακών. Κατ' αρχάς και προτου καθαρισθῆ από τό έσωτερικόν του άμφορέως τό χῶμα, υπό την έπήρειαν των παρατηρήσεων του Wace⁴³, ό όποιος είχεν άνεύρει πίθον μετ' άπνηθρακωμένων όστών, έθεωρήθη πιθανόν νά πρόκειται περι ταφῆς έντός του άγγελίου, γεγονός τό όποιον άπεκλείσθη μετά την άφαίρεσιν του χώματος και την πλήρη άπουσίαν παντός ίχνους όστών. Χαρακτηριστικόν είναι ότι και ό υπό του Wace εύρεθείς πίθος ήτο πλαγίως τοποθετημένος και επίσης στερεωμένος διά λίθων⁴⁴. Μετά την διαπίστωσιν, ότι δέν περιείχεν όστᾶ δέν έμενεν παρά τό ένδεχόμενον νά είχεν τοποθετηθῆ επί τάφου, νά είχε δηλαδή χρησιμοποιηθῆ ως έπιτάφιον σῆμα⁴⁵.

42. Διά την κλοπήν ως άρετήν και προϋπόθεσιν τής στρατιωτικής ζωῆς και τής προπαιδεύσεως των νέων, πρβλ. Πλουτ. Λυκ. 17 και 18. Πλάτων Νόμοι 663, Β. Ξενοφ. Λακεδ. Πολιτ. 2, 9 και Nilsson, Griechische Feste σ. 190 κ.έ. και Gesch. gr. Rel. I² 448 διά την σύνδεσιν με την λατρείαν.

43. BSA 12 (1905-6) σ. 293.

44. Πρβλ. BSA 12, σ. 293.

45. Διά τά έπιτάφια μνημεία πρβλ. τώρα και την επί εύρείας βάσεως τοποθετουμένην και βασικήν μελέτην του Μ. 'Ανδρόνικου, 'Ελληνικά 'Επιτάφια Μνημεία, Α.Δ. 17 (1961/62) σ. 152 κ.έ. Περι των μεγάλων τοποθετουμένων εις τούς άττικούς γεωμετρικούς τάφους άγγείων, κυρίως κρατήρων και άμφορέων,

Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πληρεστεράς ἀνασκαφῆς ἐζητήθη ἡ ἄδεια τῆς ἐρεύνης ὄλου τοῦ περὶ τὸν ἀμφορέα χώρου, τοῦ εὑρισκομένου μεταξὺ τῶν τεσσάρων ἐλαιοδένδρων, δηλαδὴ ἐνὸς τετραγώνου 8×8 μέτρων, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε καὶ τὴν θέσιν τοῦ μὲ ἀκανόνιστον ἀψιδοειδῆ ἀπόληξιν κτίσματος. Ἡ στρωματογραφία, ὡς εἶναι φυσικόν, ἦτο ὁμοία μὲ τὴν τῆς τομῆς, ἡ ὁποία διήρχετο διὰ τοῦ ἀνασκαπτομένου τετραγώνου. Βυζαντινὰ ὄστρακα μέχρι τοῦ 0,70, ρωμαϊκὰ καὶ ἑλληνιστικὰ μέχρι τοῦ 1,20, καὶ ἐρυθρῶν χῶμα ἀπὸ τοῦ βάθους αὐτοῦ ἐπεκτεινόμενον καὶ βορειότερον τῆς ἀρχικῆς θέσεως τοῦ ἀνοίγματος, εἶχον ἀνευρεθῆ κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς τομῆς. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ διαπιστοῦται, ὅτι ἐκτὸς τοῦ πρώτου αὐτοῦ ἀνοίγματος ὑπάρχει καὶ δεύτερον, χωριζόμενον ἐξ αὐτοῦ διὰ τοιχαρίου καὶ μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐστεγασμένον. Προφανῶς ἔχομεν δίδυμον στόμιον τοῦ αὐτοῦ κτίσματος πρὸ τοῦ ὁποίου πάλιν, μετὰ τὸ βάθος τῶν 1,20, τὰ χῶματα γίνονται ὑπέρυθρα καὶ οἱ λίθοι εἶναι ἀσβεστοποιημένοι. Ἀνατολικῶς τοῦ διδύμου στομίου τοῦ κτίσματος αὐτοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν τριῶν μέτρων ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 0,60 συναντῶνται τὰ θεμέλια καὶ ἄλλου βυζαντινῶν χρόνων τοίχου βαίνοντος καθέτως πρὸς τὸν εὐρεθέντα κατὰ τὰς ἐργασίας εἰς τὴν τομῆν, διαφόρου κατασκευῆς καὶ ἐπομένως μὴ ἀνήκοντος εἰς τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα καὶ ἴσως οὔτε εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν. Φθάνει μέχρι τοῦ βάθους τῶν δύο μέτρων, εἶναι ἐκτισμένος μὲ παχεῖαν ἄσβεστον (ἔχουν χρησιμοποιηθῆ πολλοὶ μικροὶ κέραμοι) καὶ σχεδὸν ἐπικάθηται, ὡς διαπιστοῦται ἀργότερον, ἐπὶ τῆς στέγης ἐνὸς τάφου. Παρὰ τοὺς δύο αὐτοὺς βυζαντινοὺς τοίχους εὑρίσκονται τεμάχια μελαμβαφῶν ἀγγείων, εἰς τὸ βάθος τῶν 0,70 - 1,00, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς προέρχονται ἀπὸ τὰς ἐργασίας τῆς κατασκευῆς τῶν θεμελίων κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον. Πρὸ τοῦ διδύμου στομίου καὶ περὶ τὸ κτίσμα εἰς τὸ ὁποῖον αὐτὸ ἀνήκει εὑρίσκονται χιλιάδες τεμάχια κεράμων καὶ τούβλων, ἀποτελοῦντα παχὺ στρώμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει σχεδὸν καθόλου χῶμα. Μεταξὺ αὐτῶν ἐλάχιστα ὄστρακα εὑρίσκονται, τὰ πλεῖστα χωρὶς γάνωμα ἢ ἄλλην κόσμησιν, ἴσως ἀνήκοντα εἰς ἀγγεῖα κοινὰ τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Εἰς τὴν νοτίαν μόνον πλευρὰν καὶ εἰς τὸ βάθος τῶν 1,80 μ. συναντῶνται ἀρκετὰ τεμάχια μεγάλων ἀγγείων, ἀνήκοντα πιθανώτατα εἰς ἀμφορεῖς, ἀναλόγους μὲ τὸν εὐρεθέντα, εἰς καλὴν κατάστασιν, ἀλλὰ ἀκόσμητα. Τὰ περισσότερα φαίνεται ὅτι εἶναι στόμια ἀμφορέων καὶ πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι δὲν παρουσιάζουν καλὴν ὄπτησιν. Μὲ τὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου πρὸ τῶν στομίων κερδίζεται μία καλὴ εἰκὼν τοῦ κτίσματος (Πί ν. 75α) ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει ὅτι πρόκειται περὶ θαλάμων κεραμικοῦ κλιβάνου ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὑπῆρχεν ὁ θόλος, εἰς τὸν ὁποῖον δίδυμον θάλαμον ἐτίθετο ἡ καύσιμος ὕλη. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ εἶδους πυραύνου ἢ καμίνου φούρνου καὶ τοῦτο ἐνισχύεται ἐκ τῆς πρὸ τῶν θαλάμων παρουσίας τοῦ ὑπερύθρου καὶ σαφῶς καμένου ἐδάφους καὶ τοῦ πλήθους τῶν κεράμων τῶν τούβλων καὶ τῶν τεμαχίων μεγάλων ἀμφορέων, τῶν τελευταίων εὑρισκομένων κυρίως εἰς τὴν νοτίαν μόνον πλευρὰν. Ἐσωτερικῶς οἱ θάλαμοι αὐτοὶ ἔχουν διάφορον ὕψος κυμαινόμενον μεταξὺ 1,10 καὶ 1,25

F. Poulsen, *Dipylongräber* σ. 42. Περὶ τῶν τάφων τοῦ Κεραμικοῦ, K. Kübler, *Bericht*, VI Intern. Kongr. für Archäol. Berlin 1939 (1940) σ. 428-430 καὶ τοῦ ἰδίου *Kerameikos IV*, *Neufunde aus der Nekropole des 11. und 10. Jahrh.* 1943 σ. 3 πίν. 2 καὶ τὸ *Kerameikos VI* σποράδην διὰ τοὺς ἀρχαίκοις τάφους. Διὰ τὴν συνέχισιν τῆς συνηθείας τῆς τοποθετήσεως ἀγγείων πηλίνων καὶ λιθίνων εἰς τοὺς ἀττικοὺς τάφους τῶν κλασσικῶν χρόνων, F. Johansen, *The Attic Grave Reliefs* 1951 σ. 14 καὶ 95. Πρβλ. καὶ Brückner-Pernice, *AM* 1893, σ. 153, ἐπίσης Hampe, *Ein Frühattischer Grabfund*, 1960 σ. 71 κ.έ. Διὰ τὰ ἐπιτύμβια ἀγάλματα, X. Καροῦζος, Ἄριστόδικος σ. 29 κ.έ.

και ή στέγη των έχει άψιδοειδές σχήμα και είναι έκτισμένη διά μεγάλων τούβλων άκανονίστως τοποθετημένων. Ως συνδετική ύλη έχει χρησιμοποιηθή άπλως πηλός, ένισχυθείς διά τριμμένων κεράμων ίσως και προσμείξεως άμμου. Υπό την επίδρασιν τής πυρᾶς τὸ σύνολον παρουσιάζεται τώρα τσιμεντοποιημένον και αυτό όμοῦ μετά τής άψιδοειδοῦς άπολήξεως και τοῦ διαχωριστικοῦ τοιχώματος, έξηγει πῶς ήτο δυνατόν ή στέγη νά άνθέξη τὸ βάρος έλαφροῦ θόλου και τῶν πρὸς ὄπησιν άγγείων και μετά την έγκατάλειψίν του, τῶν χωμάτων, χωρὶς νά ύποχωρήσει. Ὁ διαχωριστικὸς τῶν δύο θαλάμων έσωτερικὸς τοίχος έχει κατασκευασθῆ εκ μικρῶν μάλλον ποταμίων λίθων και κεράμων και προέχει τής στέγης κατά 0,30, ή βάσις του δέ κατά την έξοδον άποτελεῖται από τμήμα μικροῦ πωρίνου κιονίσκου φέροντος ραβδώσεις⁴⁶. Τὸ ὕψος τοῦ κιονίσκου είναι 0,28, ή διάμετρός του δέ 0,30 μ.

Αί διαστάσεις τῶν δύο θαλάμων τοῦ κλιβάνου αὐτοῦ είναι, τοῦ νοτίου (άριστεροῦ εἰς τήν εικόνα) βάθος 1,60 τοῦ βορείου 1,40 έσωτερικὸν ὕψος 1,25 και 1,15 άντιστοιχως, πλάτος 0,55 και 0,35. Εἰς τὸν νότιον θάλαμον (ὁ ὁποῖος είναι ὀλίγον μεγαλύτερος τοῦ βορείου) εἰς τὸ ὕψος τῶν 0,65 εὑρίσκονται δύο ὅπαι με άνοδικήν φοράν, αἱ ὁποῖαι έξέρχονται εἰς τὸ ὕψος τῶν 0,80 και μία ἄλλη ὄπη εὑρίσκεται εἰς τὸ διαχωριστικὸν τοιχάριον τῶν δύο θαλάμων εἰς τὸ ὕψος τῶν 0,90. Ἀσφαλῶς ὁ λόγος τῶν ὀπῶν αὐτῶν είναι ή διευκόλυνσις τής κυκλοφορίας τοῦ ἀέρος και ή καλύτερα καθυσις τῶν εἰς αὐτὸ καιομένων ξύλων. Τὸ δάπεδον τῶν δύο θαλάμων βαίνει από τῶν στομιῶν πρὸς τὸ βάθος άνοδικῶς, ὥστε τὸ ὕψος, ἐνῶ εἰς τήν έξοδον είναι ὡς ἐλέχθη 1,25 και 1,15, εἰς τὸ βάθος είναι 0,50 και 0,35. Τὰ έσωτερικά τοιχώματα τῶν δύο θαλάμων είναι κατάμαυρα (άσφαλῶς εκ τοῦ καπνοῦ τῶν καιομένων ξύλων) ἐν άντιθέσει με τὰ χῶματα πρὸ τῶν στομιῶν, τὰ ὁποῖα είναι ἐρυθρά, διότι μόνον εκ τῶν φλογῶν ἐπηρεάζοντο. Ἴσως αὐτὴ ή άνοδική πρὸς τὸ βάθος κατασκευὴ εἶναι σκόπιμος διά νά διευκολύνη τήν πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνσιν διέξοδον τῶν φλογῶν, πρὸς τήν θέσιν δηλαδή, εἰς τήν ὁποίαν θά ήσαν αἱ ὅπαι αἱ φέρουσαι πρὸς τὰ ἄνω, ὅπου θά εὑρίσκετο ὁ κυρίως κλιβανὸς ἀποθέσεως τῶν πρὸς ὄπησιν άντικειμένων. Αἱ έξωτερικαὶ διαστάσεις τῶν θαλάμων είναι εἰς τήν βάσιν πλάτος 3,10, μήκος 3,50, ὕψος 1,80. Εἰς τὸ έσωτερικὸν αὐτῶν εκτός τοῦ χῶματος εὑρίσκονται και ἐλάχιστα μικρὰ ἀπηνθρακωμένα ὀστᾶ. Τὰ ἐντὸς τῶν θαλάμων εὑρήματα δέν δίδουν καμμίαν ἀπάντησιν διά τὸν σκοπὸν εἰς τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο οὗτος, ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν κεράμων και τῶν τούβλων τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς παχὺ στῶμα περίξ αὐτοῦ και τὰ τεμάχια τῶν μεγάλων άγγείων, τὰ ὁποῖα ήσαν εἰς τήν νοτίαν πλευράν του, δέν άφίνουν οὔδεμίαν άμφιβολίαν διά τήν χρῆσιν του. Χωρὶς νά αποκλείεται ή και διά τήν ὄπησιν κεράμων και τούβλων χρησιμοποίησίς του, φαίνεται ὅτι μάλλον διά τήν ὄπησιν μεγάλων άγγείων προωρίζετο, τὰ τούβλα δέ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὸ δάπεδον τοῦ θόλου, εἰς τήν στέγην τῶν θαλάμων, ὡς εἶδος ἐπενδύσεως, διά τήν ἐπ' αὐτῶν τοποθέτησιν τῶν πρὸς ὄπησιν άγγείων. Χαρακτηριστικὸν από τής άπόψεως αὐτῆς είναι, ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν είναι ἐλαττωματικά και παρουσιάζουν και ἴχνη τής εκ τῶν ὕστερων ἐπιδράσεως τοῦ πυρός, τοῦτο δέ ἐνισχύει τήν άποψιν αὐτήν. Τὸ πλῆθος τῶν πάντως άφίνει τήν ἐντύπωσιν, ὅτι ίσως και τὰ τούβλα ἔχουν πιθανώτατα καμινευθῆ εἰς τήν ἰδίαν θέσιν, εἰς τὸν κλιβανον, δεδομένου ὅτι δέν θά εἶχε νόημα ή ἐξ ἄλλου

46. Εἰς τὸν Πί ν. 75α διακρίνεται σαφῶς ὁ κίων και αἱ ραβδώσεις του, ὅπως γενικῶς και λεπτομέρειαί τής κατασκευῆς τής στέγης τοῦ κλιβάνου και τῶν τοιχωμάτων του.

σημείου μεταφορά και απόρριψής των έδω και ότι εις περίμετρον 150 μέτρων εκ τής θέσεως του κλιβάνου δεν εύρεθη άλλον ανάλογον κατασκευάσμα. Το πάχος του στρώματος των κεράμων και των τούβλων τα όποια όλα είναι εις τεμάχια χωρίς να εύρεθη ούδὲ ἓν πλήρες, έχει εις την βορείαν και νοτίαν πλευράν ύψος 1,20 μέτρα (από του βάθους των 0,80 μέχρι των 2.00) εις την δυτικήν δε πλευράν με το αυτό ύψος μήκος 4,00 και πλάτος 6,00 μ.⁴⁷.

Ἡ ἀνασκαφή με ἀφετηρίαν τὰ στόμια του διδύμου θαλάμου και κατεύθυνσιν τὰς σχιστολιθικὰς πλάκας, αἱ όποια συνεκράτουν τήν λαβήν και τήν βάσιν του ἀμφορέως, συνεχίζεται με ἀνατολικήν φοράν. Ἐδὼ ὁ χώρος και ἀπό ἀποστάσεως 1,50 - 1,60 μ. ἀπό των στομίων δίδει τέφραν, ἡ όποία εἶχε σημειωθῆ και εις τὸν πλησίον τῆς θέσεως αὐτῆς ἀμφορέα με μόνην τήν διαφοράν, ὅτι πρὸς τὸ βόρειον μέρος, ὅπου τὰ θεμέλια των βυζαντινῶν τοίχων, είναι τεταραγμένη. Το στρώμα τῆς τέφρας είναι παχύτερον και συμπαγέστερον ὅσον ἡ ἀνασκαφή προχωρεῖ ἀνατολικότερον και τὸ κέντρον της φαίνεται ὅτι εὐρίσκεται ὑπὸ τὸν βαίοντα ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον βυζαντινὸν τοίχον. Ἡ διάλυσις του τοίχου ὁ όποιος παρουσιάζει και ἐπαναχρησιμοποίησιν ὕλικου παλαιότερων κτισμάτων, ὡς δεικνύουν δύο μικρὰ τεμάχια μαρμάρου, τὰ όποια είναι ἐκτισμένα εις αὐτόν, δίδει τήν δυνατότητα και του ὑπολογισμοῦ τῆς ἐκτάσεως, ἡ όποία καλύπτεται ὑπὸ τῆς τέφρας. Εἰς ἀπόστασιν 2,40 ἀπὸ των στομίων ὅπου παρουσιάζεται περισσότερον ἀδιατάρακτος ἡ τέφρα έχει πάχος 0,40 ἕως 0,50 μ., κατέχει δηλαδή τὸ βάθος των 1,50 ἕως 2,00 μ., ἀλλὰ ἡ περίμετρος της μόνον κατά προσέγγισιν δύναται να ὑπολογισθῆ, διότι μόνον κατά τήν νοτιοανατολικήν της πλευράν διασφύζεται καλῶς. Δεδομένου ὅτι τὸ μεγαλύτερον πάχος του στρώματος φαίνεται ὅτι είναι περίπου 1,50 μ. βορειοανατολικότερον τῆς θέσεως του ἀμφορέως και με τήν ὑπόθεσιν ὅτι αὐτὸ είναι τὸ κριτήριο διὰ τὸ κέντρον της, ἡ περίμετρος της θὰ ἦτο περίπου 4,00 ἕως 5,00 μ. ἐντὸς δὲ αὐτῆς οὐδὲν ἀπολύτως ὄστρακον εύρεθη, ἀλλὰ ἀρκετὰ ὄστᾶ τὰ πλείστα ἡμιαπηθρακωμένα. Με τὸν καθαρισμὸν του χώρου ἀπὸ τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον, ὅπου ἡ τέφρα δεν είναι ταραγμένη ἀπὸ μεταγενέστερα κτίσματα εις τὸ βάθος των 2,00 μ., παρουσιάζεται ἡ πρώτη σειρά σχιστολιθικῶν πλακῶν, μία των όποιων συνελάμβανε ἢ ἑστερέωνε εις τὸ ἔδαφος τήν βάσιν του ἀγγείου, διὰ των όποιων ὡς ἀμέσως φαίνεται ἐκαλύπτοντο οἱ τάφοι, εις τήν συγκεκριμένην περίπτωσιν ὁ πρῶτος των τάφων. Το σκέπασμα του τάφου αὐτοῦ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τρεῖς πλάκας εκ των όποιων ἡ μεσαία ὑπερέβαινε κατά 0,40 τὸ πλάτος του τάφου και ἐξεῖχε κυρίως πρὸς δυσμάς, κατά τρόπον, ὥστε να καλύπτῃ τήν βάσιν του ἀμφορέως και να μὴν ἐπιτρέπῃ τήν εὐκόλον ἐξαγωγήν του. Ἡ προσεκτικὴ ἀνασκαφή του ἐσωτερικοῦ του τάφου, οὐδὲν ἀπολύτως κτέρισμα ἔδωσεν. Τὰ ὄστᾶ του νεκροῦ ἐκτὸς των τῆς κεφαλῆς ἦσαν ἐν διαλύσει και ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῆ με τήν κεφαλὴν πρὸς τὸν νότον. Το μήκος του τάφου, ὁ όποιος εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον ἦτο ἀκριβῶς 2,00 μ., τὸ πλάτος πρὸς τήν πλευράν τῆς κεφαλῆς δηλαδή πρὸς νότον 0,45, πρὸς τήν θέσιν των ποδῶν 0,40. Το βάθος του είναι 0,40 και ἡ κατασκευὴ του ἐλαφρῶς σκαφοειδῆς, διότι ἐνῶ τὸ πλάτος του εις τήν στέγην του είναι 0,45 και 0,40, εις τὸ δάπεδόν του είναι 0,40 και 0,35 (με διαφοράν δηλαδή 0,05 ἀπὸ του ἐπάνω εις τὸ κάτω μέρος). Σχηματίζεται ἀπὸ ὀρθίας πλάκας και αἱ

47. Ἡ ἐκτασις του χώρου τὸν όποιον κατέχουν τὰ τεμάχια κεράμων και τούβλων εις τήν βορείαν και νοτίαν πλευράν δεν ἦτο δυνατόν να μετρηθῆ διότι ἔνεκα των ἐλαιοδένδρων δεν ἐπεξετάθη ἡ ἀνασκαφή.

στεναί του πλευραί αποτελούνται εκ μιᾶς πλακὸς ἐκάστη, ἐκ δὲ τῶν μακρῶν ἡ ἀνατολικῆ ἐκ δύο 1,70 καὶ 0,30 καὶ ἡ δυτικῆ ἐκ τριῶν 0,23, 0,75 καὶ 0,98 (Πί ν. 75β)⁴⁸.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀνατολικῶς τοῦ τάφου τούτου κυρίως πρὸς μελέτην τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ στρώματος τῆς τέφρας δίδει ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Διαπιστοῦται, ὅτι τὸ πάχος τῆς βαίνει μειούμενον καὶ ὅτι ἀκόμη καὶ εἰς τὸν τάφον τοῦτον, τὸ πάχος δὲν εἶναι ὁμοιόμορφον, ἀλλὰ ὅτι εἶναι παχύτερον πρὸς τὸ μέρος τῶν ποδῶν, δηλαδὴ πρὸς βορρᾶν. Εἰς ἀπόστασιν 1,25 ἀνατολικῶς τοῦ τάφου καὶ εἰς τὸ βάθος τῶν 1,95 εὐρίσκετο μικρὸν τοιχάριον ὕψους μόλις 0,25 ἕως 0,30 δηλαδὴ μετὰ τὴν βάσιν του εἰς τὸ βάθος τῶν 2,15 καὶ ἐπομένως ἐλάχιστα χαμηλότερον ἀπὸ τὴν στέγην τοῦ τάφου, ἡ ὁποία ἦτο εἰς τὸ βάθος τῶν 2,10. Ἦτο κατασκευασμένον διὰ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων καὶ τὸ πλάτος του μόλις ἔφθανεν τὸ 0,20, ἐνῶ διεσφῆζετο ἐπίσης εἰς δύο μόνον θέσεις μήκους 0,60 καὶ 0,50. Ἡ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν εἶχε πάντως κανεὶς ἦτο, παρὰ τὸ ἐλάχιστον τῶν λειψάνων του, ὅτι εἶχε κατασκευασθῆ διὰ νὰ ἐμποδίξῃ τὴν διασκόρπισιν τῆς τέφρας, τὴν ὁποίαν μᾶλλον περιέβαλε. Ἀπὸ τοῦ τοιχαρίου αὐτοῦ τὰ ἴχνη τῆς τέφρας ἦσαν ἐλάχιστα καὶ ἐμειοῦντο συνεχῶς, ἐνῶ ἐντὸς αὐτοῦ τὸ πάχος ἀνῆρχετο. Εἰς ἀπόστασιν 0,30 ἀπὸ τούτου δὲν εὐρέθησαν οὐδὲ ἴχνη, ἐνῶ πρὸς τὸ ἐσωτερικόν του εἰς ἀπόστασιν 0,30 ἦσαν πάχους 0,40. Ἀτυχῶς πρὸς βορρᾶν ὁ βυζαντινῶν χρόνων τοίχος καὶ πρὸς δυσμὰς οἱ θάλαμοι τοῦ κλιβάνου, δὲν ἔδιδαν τὴν δυνατότητα παρακολουθήσεώς του. Πάντως δὲν εἶναι ἀπίθανον τὸ τοιχάριον νὰ εἶχεν ὡς προορισμὸν τὴν προστασίαν τῆς τέφρας καὶ νὰ ἀπετέλει τὴν βάσιν εἴδους τυμβοειδοῦς κατασκευῆς. Ἡ ἀνασκαφὴ βορειότερον καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον καὶ τὸ νότιον τμήμα μιᾶς ἑτέρας μεγάλης πλακὸς καλύμματος δευτέρου τάφου, ὅπου τὸ πάχος τῆς τέφρας ἦτο τὸ μέγιστον τοῦ ὄλου χώρου, ἔδωκεν εἰς τὸ βάθος τῶν 2,00 μ. ἕνα σωρὸν ὀστέων. Τὰ περισσότερα δὲν ἦσαν ἐντελῶς ἀπηνθρακωμένα καὶ ἦτο σχετικῶς εὐκόλον νὰ ἀναγνωρισθοῦν. Μεταξὺ αὐτῶν διεκρίνοντο ὀστᾶ ἵππου, σιαγόνες καὶ τμήματα τῶν ὀστέων τῶν ποδῶν, ὀστᾶ μικροτέρων ζώων, ἴσως αἰγῶν καὶ προβάτων καὶ ἀναμφιβόλως ὀστᾶ ἀγριοχοίρων, πλευρικοὶ καὶ ἐξέχοντες τοῦ στόματος ὀδόντες, ὀστᾶ μικροτέρων ζώων, ἴσως λαγῶν καὶ πτηνῶν. Ὅλα τὰ ὀστᾶ ἦσαν ἐντὸς τῆς τέφρας, ὥστε νὰ θεωρεῖται βέβαιον, ὅτι ἐρρίφθησαν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τῆς καιομένης ἐπὶ τοῦ τάφου.

Μὲ τὸν καθαρισμόν τοῦ χώρου μέχρι τῆς μεγάλης πλακὸς ποὺ ἐκάλυπτε τὸν ἄλλον τάφον κατέστη σαφὲς ὅτι ὁ βυζαντινῶν χρόνων τοίχος εἶχε βασισθῆ ἐπὶ τῆς πλακὸς αὐτῆς (Πί ν. 76 α), μετὰ ἀποτέλεσμα τὴν συντριβὴν τῆς. Εὐτύχημα ἦτο μόνον ὅτι δὲν ἐπροχώρησε νοτιώτερον, ἀλλ' ἔμεινεν 0,40 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου ἄκρου του καὶ 0,60 ἀπὸ τοῦ ἀμφορέως, διότι ἄλλως θὰ τὸν διέλυε. Μὲ τὴν διάλυσιν τοῦ τμήματος τοῦ τοίχου τοῦ ἐπικαθημένου ἐπὶ τῆς πλακὸς κατέστη δυνατὴ καὶ ἡ μελέτη τοῦ δευτέρου τάφου. Τὸ βάθος εἰς τὸ ὁποῖον εὐρέθη δὲν ἦτο τὸ αὐτὸ μετὰ τὸ τοῦ προηγουμένου, ἀλλὰ 0,15 περισσότερον, διότι ἡ στέγη τοῦ πρώτου εὐρέθη εἰς τὸ 2,10 καὶ δευτέρου δὲ εἰς τὸ 2,25 χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐξήγησις τῆς διαφορᾶς αὐτῆς, ἡ ὁποία εἶναι μᾶλλον τυχαία. Τὸ μήκος τῆς πλακὸς ἐπικαλύψεως τοῦ τάφου αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἕνα λίθον ἦτο 2,10 καὶ τὸ μέγιστον πλάτος τῆς 1,00 (ὥστε ἐξεῖχε ὄλων τῶν πλευρῶν τοῦ τάφου). Πρὸς τὸ νότιον μέρος μάλιστα ἐξεῖχε περισσότερον, ἦτοι 0,30, καὶ τοῦτο ἐγένετο

48. Εἰς τὴν εἰκόνα διακρίνεται δυτικῶς τοῦ ἀνοικτοῦ τάφου τόσον ἡ θέσις τοῦ ἀμφορέως ὅσον καὶ τὰ καλύμματα τῶν δύο ἄλλων τάφων ὡς καὶ ὁ εἰς τὸ στόμιον τοῦ ἀμφορέως εὐρισκόμενος λίθος εἰς τὴν θέσιν του.

σκοπίμως διὰ νὰ καλύπτῃ καλύτερον τὴν λαβὴν τοῦ ἀμφορέως καὶ νὰ μὴν ἐπιτρέπῃ τὴν εὐκόλον ἀφαίρεσίν του, ἐνῶ εἰς τὸ βόρειον μόνον 0,10 καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς 0,05. Ἀρχικῶς, ἐπειδὴ ἐξεῖχε τόσον πρὸς τὸ νότιον μέρος καὶ δὲν ἦσαν ὀρατὰ τὰ τοιχώματα τοῦ ὑποκειμένου τάφου, ἐνῶ εἶχεν εὐρεθῆ καὶ ὁ προηγούμενος τάφος, ἐπιστεύθη, ὅτι ἡ πλάξ εἶχεν ἄλλον προορισμὸν καὶ δὲν ἐκάλυπτε τάφον, χρησιμοποιοιμένη διὰ κάποιαν τῶν ἐργασιῶν τοῦ κλιβάνου. Μὲ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν τεμαχίων τῆς πλακὸς ἢ ὁποῖα, ὡς ἐλέχθη, εἶχε συντριβῆ, διεπιστώθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τάφου. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς πλακὸς ἐφάνη, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν οὐδὲ ἴχνος τέφρας ἐντὸς τοῦ τάφου, καὶ τοῦτο εἶναι καὶ μία ἀπόδειξις τῆς στεγανότητος τὴν ὁποίαν ἠσφάλιζεν ἡ πλάξ καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ θραῦσις τῆς δὲν ἐγινεν παρὰ ὅταν ἡ τέφρα εἶχε στερεοποιηθῆ καὶ ἴσως ὁ τάφος εἶχε δεχθῆ χῶματα ἀπὸ τὰ πλάγια. Ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως ἢ πλήρης ἔλλειψις τῆς τέφρας εἶναι περιέργως καὶ ὡς τὴν μόνην ἐξήγησιν εὐρίσκω τοῦτο, ἐκτὸς ἂν θεωρηθῆ ὡς πιθανόν, ὅτι μετὰ τὴν ἐναπόθεσιν τοῦ νεκροῦ εἶχε καλυφθῆ οὗτος καὶ μὲ χῶμα. Ἀλλὰ τότε τὸ ἐντὸς τοῦ τάφου χῶμα θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε καὶ χάλικας, ἐνῶ τὸ εὐρεθὲν ἦτο λεπτότατον καὶ ἀπολύτως καθαρὸν, ὥστε νὰ ἔχη μεταφερθῆ ἐκ τῶν πλαγιῶν ρωγμῶν, τῶν θέσεων δηλαδὴ συνδέσεως τῶν ὀρθίων πλευρικῶν τοιχωμάτων τοῦ τάφου, ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Ἡ κεφαλὴ εὐρέθη καὶ πάλιν εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ τάφου καὶ πλησίον αὐτῆς εὐρέθησαν λαβὴ μελανοχρώμου μικροῦ ἀγγείου σαφῶς ἀρχαϊκῶν χρόνων καὶ δύο μικρὰ τεμάχια ἀναλόγων ἀγγείων. Ἀριστερὰ τῆς κεφαλῆς, δηλαδὴ πρὸς ἀνατολὰς καὶ σχεδὸν εἰς τὸ δάπεδον, εὐρέθη μικρὸς σωρὸς ἀνθράκων καὶ δύο τεμάχια ὀστέων μικρῶν ζώων, εἰς τὸ βόρειον δὲ μέρος τοῦ τάφου παρὰ τοὺς πόδας ἦσαν ἀκόμη τρία ὄστρακα μικρῶν ἀγγείων. Τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ, τὰ ὁποῖα ἐν ἀντιθέσει μὲ τὸν πρῶτον τάφον, διεσφάζοντο καλῶς (Πί ν. 76 β), εὐρέθησαν εἰς τὸ βάθος τῶν 0,34. Τὰ ὀστᾶ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν, τοῦ θώρακος καὶ μερικὰ τῆς λεκάνης, ὅπως καὶ αὐτὰ τῆς κεφαλῆς, ἦσαν εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Δύο σημεῖα μόνον εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθοῦν, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον κάπως εἶχε συστραφῆ ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ θέσις τῶν ποδῶν, ἢ ὁποῖα ἐδίδεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἦσαν μᾶλλον κεκαμμένα. Ἴσως τοῦτο ἔχει μίαν ἐξήγησιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ χωρέσῃ ὁ νεκρὸς εἰς τάφον, ὁ ὁποῖος ἦτο μικρότερος τοῦ μήκους του καὶ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν στρέβλωσιν τοῦ σώματος κατὰ τὴν ταφὴν του. Τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ εὐρέθησαν εἰς ὕψος 0,07 - 0,10 ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ ἴσως τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς μία ἔνδειξις περὶ τῆς ταφῆς, ἂν ὄχι ἐντὸς φερέτρου, ἐπὶ τῆς κλίνης ἢ τῆς σάνιδος διὰ τῆς ὁποίας μετεφέρθη. Ὁ νεκρὸς, ὅσον δύναται νὰ κριθῆ ἐκ τῶν ὀστέων καὶ τῶν ὀδόντων κυρίως⁴⁹, θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο ὀρίμου ἡλικίας ὄχι ὅμως προχωρημένης. Περιέργως εἶναι αἱ διαστάσεις τοῦ τάφου αὐτοῦ, διότι ἐνῶ τὸ μήκος του εἶναι συντηρητικὸν πλεονάζει τὸ πλάτος του, δὲν γνωρίζω δὲ ἂν ὑπάρχῃ διὰ τοῦτο ἢ ἂν ἀπαιτεῖται ἐξήγησις. Τὸ μήκος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν του ἦτο 1,65 (ἂν συνυπολογισθοῦν δὲ καὶ αἱ ὀρθιαὶ πλάκες τῶν τοιχωμάτων 1,74), τὸ πλάτος του ἐσωτερικῶς πρὸς τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς (νοτίαν) 0,90 (μὲ τὰς πλάκας τῶν τοιχωμάτων 0,98) πρὸς αὐτὴν τῶν ποδῶν 0,86 (καὶ 0,94). Τὸ βάθος του ἦτο 0,40 καὶ τόσον αἱ στεναὶ ὅσον καὶ αἱ μακραὶ πλευραὶ του ἀπετελοῦντο ἀρχικῶς ἐκ μιᾶς ἐκάστης πλακὸς, ὅπως καὶ ἡ στέγη. Ἐξ ὄλων δέ, μόνον ἢ κατὰ τὴν κεφαλὴν πλάξ ἔχει διαρραγῆ εἰς δύο τεμάχια.

49. Διὰ τοὺς ὀδόντας ἐζητήθη καὶ ἡ γνώμη ὀδοντιάτρου.

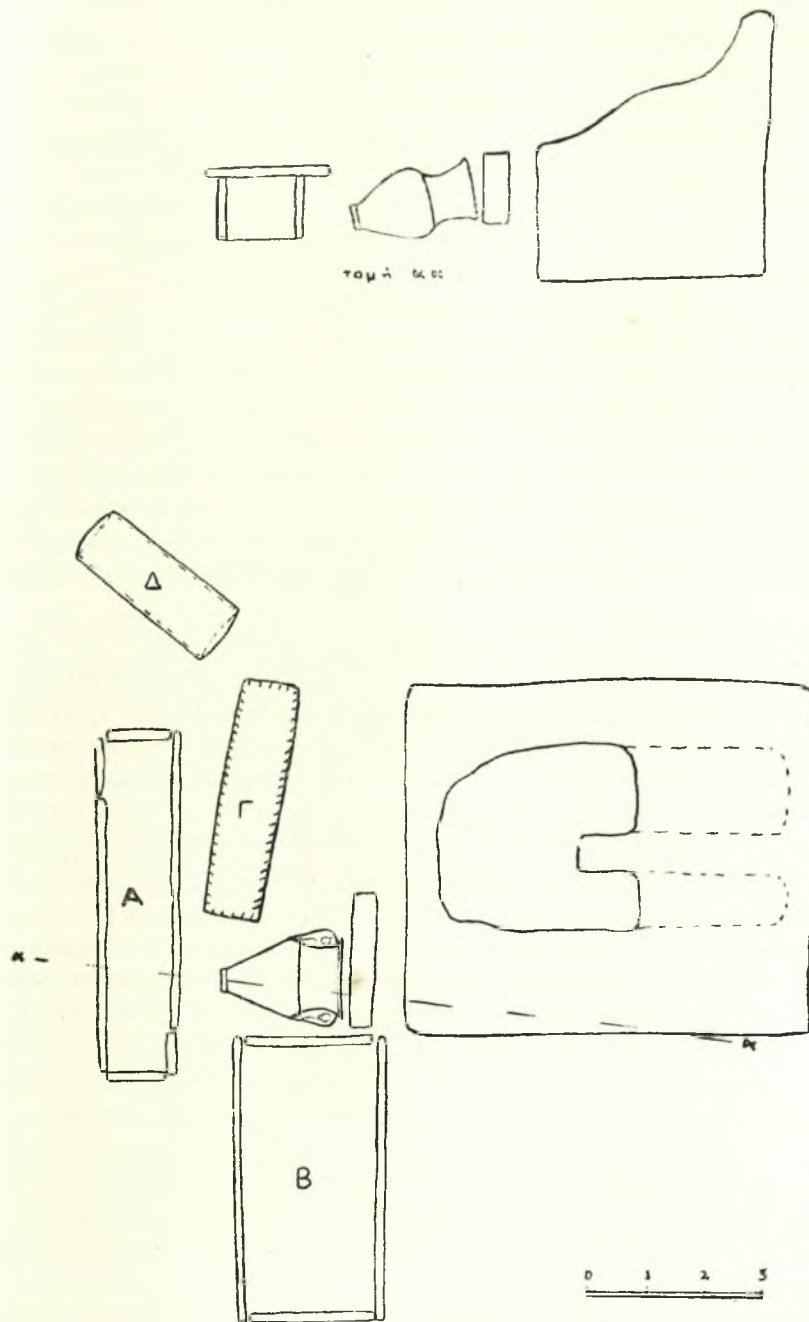
Ἡ κάπως σκαφοειδῆς κατασκευὴ τῶν τοιχωμάτων, ἡ ὁποία διεπιστώθη εἰς τὸν προηγούμενον, δὲν ὑφίσταται ἐνταῦθα, διότι μῆκος καὶ πλάτος εἶναι κοινὸν εἰς τὸ δάπεδον καὶ τὴν ὄροφὴν⁵⁰. Ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἡ καλύπτουσα τὸν τάφον πλάξ ἦτο μήκους 2,10, εἶχε δηλαδὴ 0,36 μ. μεγαλύτερον μῆκος ἀπὸ τὸ τοῦ τάφου καὶ ἡ τοποθέτησίς της δὲν εἶχε γίνεαι ὥστε νὰ προέξη ἐξ ἴσου κατὰ τὰ δύο μέρη, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς κεφαλῆς ὅπου ἦτο ὁ ἀμφορέως.

Νοτιώτερον τῆς θέσεως τοῦ ἀμφορέως καὶ μὲ τὴν μίαν πλευρὰν ἐν ἐπαφῇ μὲ τὸν πρῶτον ἀνασκαφέντα τάφον, εἰς ἔτι δὲ μεγαλύτερον βάθος, μὲ τὴν συνέχισιν τῆς ἐργασίας ἀνεφάνη καὶ τρίτη πλάξ, μικροτέρα τῆς προηγουμένης εὐρισκομένη τὴν τρόπον τινὰ εἰς τὴν τετάρτην πλευρὰν τοῦ ἀμφορέως (Σχ ε δ. 1). (Μία πλευρὰ ἡ βᾶσις (πρῶτος τάφος), δευτέρα πλευρὰ ἡ λαβὴ (δευτέρος τάφος), τρίτη πλευρὰ τὸ στόμιον (ὁ τετράγωνος λίθος) πρὸ τῶν στομιῶν τοῦ κλιβάνου καὶ τετάρτη τῆς ἄλλης λαβῆς (ὁ τρίτος τάφος). Τὸ ἄνω μέρος του, δηλαδὴ ἡ καλυπτήριος πλάξ, εὐρίσκεται εἰς τὸ βάθος τῶν 2,45 καὶ ἐπομένως χαμηλότερον τοῦ δευτέρου τάφου 0,25 καὶ τοῦ πρώτου 0,35. Ἦτο δὲ κυριολεκτικῶς θρυμματισμένη, διότι ἀφ' ἐνὸς ἦτο πολὺ λεπτοτέρα τῶν ἄλλων καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν εἶχε λίθινα πλευρικὰ τοιχώματα ὁ τάφος, ὥστε δὲν φαίνεται νὰ εἶχε στερεωθῆ καλῶς. Ὡς ἀνατολικῆ τῆς πλευρᾶς ἴσως ἐχρησίμευε τὸ δυτικὸν τοίχωμα τοῦ πρώτου τάφου, ἂν καὶ μεσολαβῆ ἀπόστασις 0,10 ἀπὸ τὴν ὀρθίαν δυτικὴν πλάκα του, ἐνῶ διὰ τὰς ἄλλας πλευρὰς του, δὲν γνωρίζομεν διατί δὲν ἐτέθησαν πλάκες. Μὲ τὴν συντριβὴν τῆς στεγαζούσης τὸν τάφον πλακὸς ἔχει κονιορτοποιηθῆ καὶ τὸ περιεχόμενον του, τόσον πολὺ ὥστε δυσκόλως καθαρίζεται. Πάντως εὐρίσκονται τὰ ὀστᾶ τοῦ κρανίου, τὰ μόνον ἀναγνωριζόμενα, πάλιν πρὸς τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ τάφου τοποθετημένα, ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τοὺς δύο ἄλλους τάφους. Ἐπομένως δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἔχομεν κοινὸν προσανατολισμὸν τοῦ νεκροῦ εἰς τοὺς τρεῖς τάφους. Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν καὶ περίπου εἰς τὴν θέσιν τοῦ στήθους ἢ τοῦ λαιμοῦ εὐρίσκεται μικρὸν ὀστέϊνον ἀνάγλυφον ἱπάριον μὲ ὀπὴν ἀναρτήσεως εἰς τὴν μίαν πλευρὰν, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς φυλακτόν. Ἴσως τοῦτο εἶναι, ὁμοῦ μετὰ τῶν πλέον εὐθρύπτων ὀστέων μία ἐνδειξις ὅτι ὁ νεκρὸς ἀνῆκεν εἰς γυναῖκα. Πρὸς τὴν ἄλλην πλευρὰν ἐλάχιστα ὀστᾶ τῶν ποδῶν διαλύονται, ὅταν ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἀέρα. Οὐδὲν ἕτερον κτέρισμα εὐρέθη ἐντὸς τοῦ τάφου. Αἱ διαστάσεις του, λόγῳ τοῦ ὅτι δὲν εἶχε πλευρικὰ σταθερὰ τοιχώματα, δυσκόλως ἐμετρήθησαν καὶ μόνον κατὰ προσέγγισιν δίδονται, ἦσαν δὲ μήκους περίπου 1,40, πλάτους 0,40, βάθους 0,20 - 0,25. Ἡ βορεῖα στενὴ πλευρὰ του δὲ ἔφθανε πλησίον τοῦ ἀμφορέως, ἀλλὰ ἀποκλείεται ἡ πιθανότης νὰ μετεῖχε ἡ πλάξ ἐπικαλύψεως του εἰς τὴν στερέωσιν, διότι ἦτο χαμηλότερον τῆς λαβῆς, ἡ ὁποία ἦτο πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτὴν (Πί ν. 77 γ).

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ τάφου τούτου, ἀνευρέθη καὶ ἓνας ἀκόμη τέταρτος, ἀσφαλῶς παιδικὸς τάφος. Ἡ ταφή εἶχε γίνεαι ἐντὸς ἐνὸς στρωτήριος κεράμου καὶ καλυφθῆ δι' ἐνὸς καλυπτήρος⁵¹, οἱ ὁποῖοι ἦσαν τοποθετημένοι διαγωνίως ὡς πρὸς τοὺς

50. Εἰς τὸν πρῶτον τάφον ἡ στένωσις πρὸς τὰ κάτω δὲν σημειοῦται μόνον εἰς τὰς μακράς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς στενάς πλευρὰς, διότι εἰς τὴν στέγην τοῦ τάφου τὸ μῆκος ἦτο 2,00 μ., ἐνῶ εἰς τὸ δάπεδόν του 1,85 μ. Εἰς τὸν δεῦτερον εἶναι τὸ αὐτὸ εἰς τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος του.

51. Περὶ κεράμων λακωνικῶν γενικῶς, Ἄ. Ὁρλάνδου, Ὑλικὰ Δομῆς I, 105, κ.έ. Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν διασφῶνται λακωνικοὶ κέραμοι πλησιάζοντες τὸ μῆκος τοῦ ἐνταῦθα ἀναφερομένου. Οἱ καλυπτήρες ἔχουν μῆκος 0,915, ἐνῶ κατὰ τὸν Ὁρλάνδου τὸ μῆκος τοῦ ἐπισήμου τύπου τῶν ἦτο

Σχεδ. 1. Κάτοπις και τομή του ανασκαφέντος χώρου του κλιβάνου μετά των τάφων και του λακωνικού μετ' αναγλύφων αμφορέως

προηγούμενους τάφους (Πίν. 77 α). Ὁ κάτω κέραμος εἶχε τοποθετηθῆ ἐπὶ στρώματος ἐκ μικρῶν λίθων κανονικῶς τοποθετημένων καὶ ἐκ τῶν ὀστέων διεσφύζοντο καλύτερον πάλιν αὐτὰ τῆς κεφαλῆς, ἡ ὁποία ἦτο τοποθετημένη εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν. Κτέρισμα δὲν ὑπῆρχεν καὶ τὸ σῶμα ἐκαλύπτετο διὰ τοῦ καλυπτῆρος, ὁ ὁποῖος μόνον εἰς ἓν μέρος εἶχε διαρραγῆ. Ὁ στρωτῆρ διεσφύζετο καλῶς καὶ εἶχε μῆκος 0,95, ὅπερ εἶναι τὸ σῦνηθες μῆκος τῶν λακωνικῶν κεράμων, πλάτος δὲ πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς κεφαλῆς 0,35, πρὸς δὲ τὴν πλευρὰν τῶν ποδῶν 0,31· διετῆρει εἰς τὸ ἐσωτερικόν του τὸ ὠραῖον ἐρυθρωπὸν γάνωμα τῶν λακωνικῶν κεράμων. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι οὐσιαστικῶς ἐτελείωσεν ἡ ἀνασκαφή. Τὰ ἐλαιόδενδρα πρὸς ὄλας τὰς πλευρὰς ἀπέκλειον τὴν δυνατότητα τῆς συνεχίσεως, διότι αἱ ρίζαι τῶν δένδρων θὰ εἶχον καταστρέψει τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τοῦ χώρου. Διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον ὅμως ἐπεχειρήθη διὰ τομῶν ἀνά πέντε μέτρα ἡ μελέτη τοῦ χώρου πέραν τῶν ἐλαιοδένδρων, καὶ πρὸς ὄλας τὰς κατευθύνσεις. Ἐξ αὐτῶν μόνον εἰς τὴν βορειαν πλευρὰν καὶ εἰς ἀπόστασιν δέκα μέτρων ἀπὸ τῆς θέσεως τάφων καὶ κλιβάνου ἀνευρέθησαν τμήματα κτισμάτων ἀρχαϊκῶν πιθανώτατα χρόνων ἐν διαλύσει ἐκ τῶν θεμελιῶν βυζαντινῶν οἰκιῶν. Παρὰ τὰ ἀρχαϊκὰ αὐτὰ λείψανα ἀνευρέθησαν, ὅπως καὶ εἰς ἀπόστασιν ὀκτώ μέτρων δυτικῶς, τεμάχια ἀρχαϊκῶν ἀγγείων, κυρίως ἀρυβάλλων, μέγας ἀριθμὸς τῶν ὁποίων εἶχεν εὑρεθῆ καὶ εἰς τὸ ἱερόν τοῦ Ἁγαμέμνονος καὶ τῆς Ἀλεξάνδρας εἰς Ἀμύκλας⁵².

3. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΠΟΦΕΙΣ

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν: τὸ συγκρότημα τῶν τεσσάρων ἀρχαϊκῶν τάφων μὲ τὸν μεταξὺ τῶν τριῶν πρώτων ἐξ αὐτῶν κείμενον ἀμφορέα, οἱ δίδυμοι θάλαμοι καύσεως ἑνὸς συγχρόνου, ἂν μὴ παλαιότερου τῶν τάφων κεραμικοῦ κλιβάνου καὶ τὰ ὀλίγα λείψανα τῶν ἀρχαϊκῶν κτισμάτων εἰς τὴν βορείως τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου θέσιν. Τὸ συγκρότημα τῶν τάφων παρὰ τὰ διάφορα βάθη εἰς τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν οἱ τάφοι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀνήκει εἰς μίαν οἰκογένειαν⁵³, ὅπως ἴσως καὶ ὁ κλιβάνος καὶ τὰ λείψανα ἀρχαϊκῆς κατοικίας. Ἐὰν τὸ διάφορον βάθος τῶν τάφων ἀποτελῆ μίαν ἐνδειξιν χρονολογικῆς διαφορᾶς τῶν ταφῶν, τότε παλαιότερα εἶναι ἢ τοῦ τρίτου ὁ ὁποῖος ὑποτίθεται ὅτι περιεῖχε σῶμα γυναικός, δευτέρα ἢ τοῦ δευτέρου τάφου καὶ τρίτη ἢ τοῦ πρώτου τάφου. Βεβαίως δὲν ἀποκλείεται ὅλαι αἱ ταφαὶ νὰ ἔγιναν συγχρόνως, ἀλλὰ τότε χρειάζεται μία ἐξήγησις διὰ τὸν λόγον τοῦ ταυτοχρόνου θανάτου τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας αὐτῆς. Δὲν γνωρίζομεν κανένα σεισμόν ὡς αὐτὸν τῶν μέσων τοῦ πέμπτου αἰῶνος, τοῦ 464⁵⁴, εἰς τὴν περίοδον εἰς τὴν ὁποῖαν τοποθετοῦνται οἱ τάφοι, ὥστε νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ γεγονός τοῦτο, ἂν καὶ δὲν θὰ ἔλειπαν τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ ἄλλαι αἰτίαι καταστροφῆς, ὅλων τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογενείας ταυτοχρόνως, ἢ περισσότερο τῶν ἐνὸς μελῶν τῆς.

Πάντως γεγονός εἶναι, ὅτι ἔχομεν τώρα διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Σπάρτην συγκρότημα ἀρχαϊκῶν τάφων ἀνηκόντων ἀσφαλῶς εἰς μίαν οἰκογένειαν καὶ μάλιστα μὲ ἓνα

0,845. Περὶ τῶν κεράμων τῆς Ἀγορᾶς, G. P. Stevens, *Hesperia XIX* (1950) σ. 179. Λίθινος λακωνικὸς κέραμος ἀνευρέθη τελευταίως καὶ εἰς Μεσσήνην, Ἔργον 1960 σ. 166 εἰκ. 182.

52. Εὑρέθησαν εἰς μεγάλας ποσότητας καὶ εἰς διάφορα μεγέθη ἀπὸ 0,05 ἕως 0,15. Ἔργον 1956 σ. 100 κ.έ.

53. Τοῦτο, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι χρησιμοποιεῖται ὁ ἀμφορέως ὡς κοινὸν ἐπιτάφιον σῆμα καὶ διὰ τοὺς τρεῖς τάφους ὑπὸ τῶν ὁποίων περιβάλλεται.

54. Θουκ. I, 101-103· Διόδ. 63-64· Πλουτ. Κίμων 16-17· Πaus. IV, 24.

κοινόν δι' ὅλα τὰ μέλη της ἀμφορέα μετ' ἀναγλύφου κοσμήσεως, ὅστις ἀμφορεὺς φαίνεται ὅτι ἔχει χρησιμοποιηθῆ ὡς ἐπιτάφιον σῆμα. Ἡ ἐποχὴ τῶν τάφων πρέπει νὰ θεωρηθῆται ὡς ἀσφαλῆς καὶ ἐξάγεται, τόσον ἐκ τῶν ὀλίγων εὐρεθέντων ὀστράκων, ὅσον κυρίως ἐκ τῆς κοσμήσεως τοῦ ἀμφορέως καὶ ἀνάγεται εἰς τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ 7ου αἰῶνος. Τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἀπέχουν χρονικῶς οἱ τάφοι ἀπὸ τὸν ἀμφορέα, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν, ὅτι δυνατόν νὰ εἶχε κατασκευασθῆ ὀλίγον παλαιότερον καὶ νὰ ἐχρησιμοποιηθῆ μετὰ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ταφῆς, δὲν φαίνεται νὰ ἀποκλείεται ἀπολύτως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἢ ἀπόστασις δὲν θὰ ἦτο μεγάλη. Πρέπει ἐπίσης νὰ θεωρηθῆται ὡς ἀσφαλές, ὅτι οἱ τάφοι εὐρίσκοντο ἐντὸς τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, δηλαδή ἐνὸς τῶν συνοικισμῶν της καὶ πιθανάτα αὐτοῦ τῆς Μεσσίας⁵⁵ καὶ πλησίον ἀρχαϊκῶν κτισμάτων ἐν ἀποσυνθέσει⁵⁶. Τοῦτο ἄλλωστε ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀρχαϊκοῦ κλιβάνου παρὰ τοὺς τάφους μετὰ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ αὐτοῦ κεράμων. Βεβαίως ἡ παρουσία τοῦ κλιβάνου ἴσως ἀποτελεῖ μίαν δυσκολίαν διὰ τὴν παραδοχὴν κατοικιῶν πλησίον του, καὶ ἴσως εἶναι μία ἐνδειξις περὶ τοῦ ὅτι τὰ κτίσματα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, τὰ ὅποια εὐρέθησαν, εἶναι δυνατόν νὰ ἀνήκουν εἰς τὰς ἐγκαταστάσεις του καὶ ἀντὶ κατοικιῶν νὰ ἦσαν μόνον ἀπλῶς κατασκευαί, πλησίον τοῦ τόπου τῆς ἐργασίας. Ὁ κλιβανὸς ὅμως, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν θαλάμων τροφοδοτήσεως τοῦ πυρός, δὲν φαίνεται νὰ ἦτο τόσον μεγάλος. Ὁ θόλος του θὰ ἦτο μόνον μεγαλύτερος ἐνὸς συγχρόνου φούρνου ἐκ τῶν

55. Ὡς γνωστὸν ἡ Σπάρτη διεκρίνετο εἰς τέσσαρας συνοικισμοὺς, Πιτάνην, Λίμνας, Μεσόαν καὶ Κυνόσουραν, οἱ ὅποιοι πολλάκις συσχετίζονται κυρίως εἰς τὴν νεωτέραν ἔρευναν μετὰ τὰς ὄβας, αἱ ὅποια ὅμως δὲν νομίζω ὅτι ἀλληλοκαλύπτονται, διότι αἱ ὄβαι εἶναι περισσότεραι καὶ παραμένουν τὸ συλλογικὸν ὄνομα ἐνὸς γένους ἀνεξαρτήτως τῆς ἐγκαταστάσεώς του. Διὰ τὴν ὄβην πρβλ. A. J. Beattie, *Classical Quarterly*, N.S.I (1951) σ. 48. Wade-Gery, *Essays* σ. 76 καὶ σημ. I. Pareti, *Sparta Arcaica I*, 177, διὰ τὴν ὄβην καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς G. L. Huxley, *Early Sparta*, 1962 σ. 24. Διὰ τὰς θέσεις τῶν συνοικισμῶν δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀμφιβολία διὰ τοὺς δύο πρώτους, τὰς Λίμνας ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας καὶ τῆς Πιτάνης ἐκ τῆς ἀνευρέσεως τῶν κεράμων ἐπικαλύψεως τοῦ τείχους ὑπὸ τοῦ Wace, *BSA* 12, 184 κ.έ. καὶ 13, σελ. 5 κ.έ. μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ χώρου ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Bölte, *RE* III, A (Sparta) στήλ. 1359. Διὰ τὴν Μεσόαν τὴν ὅποian ὁ Στράβων, VIII 364 κατὰ τὸν Ἀπολλόδορον προσδιορίζει *Μεσόαν δ' οὐ τῆς χώρας εἶναι μέρος ἀλλὰ τῆς Σπάρτης, καθάπερ καὶ τὸ Λιμναῖον κατὰ τὸν...* ἐκτὸς τοῦ ἰδίου τοῦ ὀνόματος, τὸ ὅποιον ὑποδεικνύει ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ εὐρίσκειται εἰς τὸ κέντρον τῶν ἄλλων συνοικισμῶν, τὰ εὐρήματα τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ κειμένου ὑπὸ τὸ ποδοσφαιρικὸν γῆπεδον καὶ ἐκτεινομένου πρὸς τὴν σύγχρονον πόλιν ἀποτελοῦν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα. Διὰ τὰς παλαιότερας ἀπόψεις πρβλ. Bursian, *Geogr.* II, 121. Stein, *Topographie d. alten Sparta* σελ. 11, Robert, *Paus. als Schriftst.* σ. 161. Τὴν Μεσόαν θεωρεῖ κατοικίαν τοῦ Ἀλκμᾶνος ὁ Σουΐδας ἀποκαλῶν τοῦτον «*Λάκωνα ἀπὸ Μεσσάας*». Ἐν ληφθῶν ὑπ' ὄψιν αἱ παρατηρήσεις τοῦ Πολυβίου, V, 22, 1 τῆς γὰρ Σπάρτης τῶ μὲν καθόλου σχήματι περιφεροῦς ὑπαρχούσης καὶ κειμένης ἐν τόποις ἐπιπέδοις, κατὰ μέρος δὲ περιεχούσης ἐν αὐτῇ διαφόρους ἀνωμάλους καὶ βουνώδεις τόπους ὅλοι οἱ συνοικισμοὶ τῆς Σπάρτης ἦσαν εἰς τὸ ἐπίπεδον χαμηλὸν μέρος, τοῦτο δὲ πιστοῦται καὶ ἐκ τῶν εὐρημάτων. Οἱ ἀνώμαλοι καὶ βουνώδεις τόποι φαίνεται ὅτι εἶχον διαφυλαχθῆ διὰ τὰ ἱερά καὶ ἴσως καὶ διὰ ἄλλα δημόσια οἰκοδομήματα, ὡς ὑποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τοῦ κυκλοτεροῦς ἀγνώστου σκοποῦ τοιοῦτου τῆς ἀκροπόλεως (ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Waldstein *AJA* 8 (1893) σ. 410 κ.έ. *AJA* 9 (1894) σ. 545 πρβλ. καὶ Grosby *AJA* 8, σ. 341-2. *AJA* 9, σ. 212 πρβλ. καὶ X. Χρήστου, Ἐρχαία Σπάρτη σ. 58 ἀλλὰ οὐχὶ ἐπαρκῶς ὡς φαίνεται. Διὰ τὴν Κυνόσουραν δὲν μένει παρὰ ἡ περιοχὴ τοῦ Ἀγ. Νικολάου, δηλαδή ἡ νοτιῶς τῆς συγχρόνου πόλεως τοιαύτη, ἢ ὅποια ὅμως μᾶλλον δὲν συμπεριλαμβάνετο εἰς τὴν ὑπὸ τῶν τειχῶν περιλαμβανομένην ἔκτασιν τῆς πόλεως.

56. Τὰ ὄστρακα εἰς τὴν περὶ τοὺς τάφους καὶ τὸν κλιβανὸν περιοχὴν δὲν ἀφίνουν ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ὀλιγώτερον, τῶν ἀρχαϊκῶν περισσότερον, χρησιμοποίησεως τοῦ χώρου, ἂν καὶ τὰ μεταγενέστερα θεμέλια ἔχουν ἀνατρέψει τὴν εἰκόνα τούτου.

χρησιμοποιουμένων μέχρι σήμερα εις τὰ χωρία διὰ τὸν ἄρτον, καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἀποφασιστικὸν ἐμπόδιον διὰ τὴν παραδοχὴν ὑπάρξεως καὶ κατοικιῶν πλησίον του. Ἄσφαλῶς δὲ θὰ ἦτο σύγχρονος μὲ τοὺς τάφους ἢ ὀλίγον παλαιότερος, τὸ δὲ βάθος του εὐρισκόμενον εἰς τὰ 3,80 μ., δηλαδὴ ἐν περίπου μέτρον χαμηλότερον τοῦ δαπέδου τῶν τάφων, συνηγορεῖ εἰς αὐτὸ, ὀφειλόμενον καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς λειτουργίας του. Ἀποκλείεται πάντως ἢ περιπτώσις νὰ ἦτο ἐν χρήσει μετὰ τὴν ἐποχὴν τῶν τάφων καὶ τοῦ ἀμφορέως, διότι τότε θὰ εἶχε διαλυθῆ ὁ πρὸ αὐτοῦ εὑρεθεὶς μεταξὺ αὐτῶν ἀμφορεὺς καὶ πιθανώτατα καὶ ὁ δεύτερος καὶ τρίτος ἐξ αὐτῶν. Θὰ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ εὑρεθοῦν καὶ τεμάχια κεράμων ἐντὸς τῆς τέφρας, ἂν συνέβαινε τοῦτο, ἐπομένως δὲν μένει παρὰ ἡ διακοπὴ τῆς λειτουργίας του ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατασκευῆς τῶν τάφων καὶ τῆς τοποθετήσεως τοῦ ἀμφορέως μεταξὺ αὐτῶν. Τὰ περὶ τὸν χώρον εὐρήματα, κέραμοι, τοῦβλα καὶ τεμάχια μεγάλων ἀγγείων, μᾶλλον ἀμφορέων ἀναλόγων μὲ τὸν εὑρεθέντα, δὲν ἀφίνου ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ὅτι πρόκειται περὶ κεραμικοῦ κλιβάνου, σχετικῶς περιωρισμένων διαστάσεων. Ἡ ἐποχὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει οὗτος, δηλαδὴ ἀπὸ τῶν μέσων μέχρι τοῦ τέλους περίπου τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο ἐν χρήσει οὗτος⁵⁷, ὀλίγον εἶναι γνωστὴ. Ἐπίσης διὰ τοὺς κλιβάνους καμινεύσεως κεραμικῶν ἀντικειμένων καὶ μετάλλων ὀλίγα εἶναι γνωστὰ. Ὁ προκιμῶνεις κλιβανὸς τῶν Ἀθηνῶν⁵⁸ ἐλάχιστα χρῆσιμα στοιχεῖα παρέχει, ἐνῶ ὁ ἀνασκαφὴς ὑπὸ τοῦ Κ. Ρωμαίου παρὰ τὸν Ἅγ. Πέτρον τῆς Κυνουρίας⁵⁹ ἐκτὸς τοῦ ὅτι τοποθετεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ τετάρτου αἰῶνος φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ διάφορος κατὰ τὸ σχῆμα. Μακρυνὴν ὁμοίότητα πρὸς τὸν κλιβανὸν τῆς Σπάρτης ἔχουν οἱ εὑρεθέντες πλησίον τοῦ Marzabotto καὶ ἀνήκοντες εἰς τοὺς περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου αἰῶνος χρόνους ἐτρουσκικοὶ τοιοῦτοι⁶⁰. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ὁμοίότης μὲ τοὺς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Κορίνθου⁶¹ καὶ τῆς Ὀλυμπίας εὑρεθέντας⁶², οἱ ὅποιοι παρὰ τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν δίδουν ἀνάλογον σχηματισμὸν τῶν θαλάμων τῶν δεχομένων τὴν καύσιμον ὕλην. Ὅτι κάμνοι (Fornaces) εἶναι καὶ οἱ διασφῶζόμενοι αὐτοὶ θάλαμοι τῆς Σπάρτης ἀποδεικνύεται ἐκτὸς τοῦ σχήματος καὶ ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν πρὸ αὐτῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐλέχθη, ἦσαν ὑπέρυθρα καὶ σαφῶς εἶχον δεχθῆ τὴν ἐπίδρασιν πυρός. Εἰς τὴν ὀροφὴν τῶν θαλάμων θὰ ὑπῆρχον ὀπαί, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν δὲν ἐσημειώθησαν διὰ τὸν φόβον, ὅτι ἡ ἀφαίρεσις ὄλου τοῦ χώματος ἐκ τῆς στέγης ἦτο δυνατόν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν καταστροφὴν των, καὶ εἶχον ἀποφραχθῆ. Ἡ κάπως ἀνοδικὴ φορὰ τοῦ δαπέδου τούτων, ὑποδεικνύει ὅτι αἱ ὀπαὶ διὰ τῶν ὁποίων τὸ πῦρ

57. Ὁ ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Dressel-Milchhöfer, AM 2 (1877) σ. 300 κλιβανὸς ἐν Σπάρτῃ (πρβλ. καὶ Tod-Wace, Catal. σ. 231 ἀριθ. 278) δὲν ὑφίσταται καὶ ἴσως καὶ ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος ὀφείλεται εἰς παρεξήγησιν ὀφειλομένην εἰς τὴν πληροφορίαν ὅτι ἡ θέσις ἐλέγετο «φοῦρνοι», διότι κλιβανὸς δὲν φαίνεται νὰ εὑρέθη.

58. Kavnadias-Kawerau, Die Ausgrabungen d. Akropolis στ. 120 πιν. Z, 75.

59. K. Romaios, Ein Topferofen bei A. Petros in der Kynurien, AM 33 (1908) σ. 171-182.

60. Brizio, Monum. Ant. d. Lincei, I, σελ. 281. Montelius, Civil. Primit. en Italie I, 107. Romaios ἑ.ά. σ. 183.

61. Ancient Corinth, A Guide of the Excavation, 1954 σ. 159 The Tile Factory πρβλ. καὶ Classica I Philology, 36 (1941) σ. 189 σημ. 8. Ὁρλάνδος Ὑλικὰ Δομῆς I, σ. 89.

62. H. Schleif-R. Eilmann εἰς τὸ V Olympia Bericht, 1944 εἰκ. 11 καὶ 13. Ἐπίσης Ὁρλάνδος, Ὑλικὰ Δομῆς I, σ. 91-92 εἰκ. 43 καὶ 44. Διὰ τοὺς κλιβάνους μετάλλων καὶ τὰς παραστάσεις γενικῶς κλιβάνων ἐπὶ ἄγγείων, Ὁρλάνδος ἑ.ά. I, σελ. 87 καὶ μὲ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν, πρβλ. καὶ Blümner, Technologie τόμ. II, 1879 σ. 23 κ.έ. καὶ σελ. 26 εἰκ. 3.

ἐφέρετο εἰς τὸ ἄνω μέρος, τὸν καθ' αὐτὸ χῶρον καμινεύσεως τῶν ἀγγείων, ἦσαν εἰς τὸ βάθος. Ἴσως μόνιμος θόλος τοῦ κλιβάνου δὲν ὑπῆρχεν καὶ θὰ συνέβαινε δ,τι γίνεται δεκτὸν διὰ τὴν περιπτώσιν τοῦ κλιβάνου τῆς Κορίνθου⁶³. Δι' ἐκάστην δηλαδὴ καμινεῖαν θὰ κατεσκευάζετο πρόχειρον περικάλυμμα ἡμισφαιρικὸν ἢ ἡμιπαραβολοειδὲς ἐκ κλαδίσκων λυγαριᾶς καὶ φύλλων πλεκομένων καὶ ἀλειφομένων ἐξωτερικῶς διὰ πηλοῦ. Τὸ πλῆθος τῶν εὐρεθέντων κεράμων καὶ τούβλων, περισσότερον τῶν δευτέρων, τῶν κατακλυζόντων τὸν χῶρον, κυρίως εἰς τὴν δυτικὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ κλιβάνου, ἔχει τὴν ἐξηγησιν εἰς τὴν κατὰ τὰς καμινεύσεις χρησιμοποίησίν των, διὰ τὰς στρώσεις τούτου ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐτοποθετοῦντο τὰ ἀγγεῖα καὶ ἴσως εἰς αὐτὸν νὰ ἐκαμινεύοντο καὶ κέραμοι. Τὸ πλῆθος τῶν κεράμων νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ ἔνδειξιν περὶ τοῦ ὅτι, ἐκτὸς τῶν ἀγγείων, θὰ ἐκαμινεύοντο καὶ κέραμοι, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ παρουσία των. Πάντως τὸ σχετικῶς μικρὸν μέγεθός του ὑποδεικνύει ὅτι ἡ κατασκευή του εἶχε γίνεαι κυρίως διὰ τὴν ὄψησιν ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων θὰ ἦσαν καὶ ἀμφορεῖς ἀνάλογοι μὲ τὸν εὐρεθέντα πρὸ αὐτοῦ μεταξὺ τῶν τάφων. Αἱ ἐξωτερικαὶ του διαστάσεις διὰ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῇ, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν, ὁ χῶρος καμινεύσεως εἶναι 3,10×3,50. (Ὁ Πί ν. 77 β δεικνύει τὸν κλιβανὸν ἀπὸ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν μὲ τὸ συγκρότημα τῶν τάφων εἰς τὸ βάθος, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δεῦτερος καὶ τρίτος δὲν εἶχον ἀνασκαφὴ ἀκόμη). Ὁ κλιβανὸς πρέπει νὰ εὐρίσκετο εἰς σχέσιν μὲ τὸ πρὸ αὐτοῦ συγκρότημα τῶν τάφων καὶ ἡ ἀνεύρεσις παρὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τῶν τεμαχίων ἀγγείων τῶν ἀναλόγων μὲ τὸν ἀμφορέα, ἴσως ἀποτελεῖ μίαν περαιτέρω σαφῆ ἔνδειξιν τῆς πιθανότητος νὰ ἔχη καὶ ὁ ἴδιος καμινευθῆ ἔνταῦθα. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἴσως δὲν θὰ ἦτο τολμηρόν, νὰ θεωρηθοῦν οἱ τάφοι ὡς ἀνήκοντες εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ κλιβάνου. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ ἀμφορεὺς ἐτοποθετήθη διὰ νὰ δείξη τὸν σεβασμὸν τῶν ἐπιζώντων μελῶν τῆς οἰκογενείας εἰς τοὺς νεκροὺς τῆς καὶ μάλιστα διὰ προῖόντος τοῦ ἐργαστηρίου, τὸ ὅποιον ἀνήκεν εἰς τοὺς ἰδίους. Οἱ τάφοι τότε δὲν εὐρίσκοντο μόνον πλησίον τῆς κατοικίας τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ καὶ πλησίον τοῦ τόπου τῆς ἐργασίας τῆς, καὶ ὁ ἀμφορεὺς ἦτο σῆμα τῶν τάφων καὶ ἀπόδοσις σεβασμοῦ. Ὁ περιωρισμένος χῶρος τὸν ὅποιον κατέχει ὁ κλιβανὸς καὶ αἱ μικραὶ διαστάσεις του ὑποδεικνύουν σαφῶς ὅτι οὗτος ἀνήκεν εἰς οἰκογενειακὸν ἐργαστήριον, τὸ ὅποιον ἴσως δὲν εἶχε καὶ ἀνάγκην ξένου προσωπικοῦ, ἐκτὸς ἴσως ὀλίγων Εἰλώτων. Σειρὰ ὀλόκληρος προβλημάτων ἀνακύπτει ἐκ τῆς ταυτοχρόνου κατασκευῆς τῶν τάφων τῆς πλησίον τοῦ κλιβάνου θέσεως, τῆς διαφόρου ἡλικίας τῶν νεκρῶν καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως ἢ ἀχρηστεύσεως τούτου. Ἡ μεταξὺ τῶν τάφων τοποθέτησις τοῦ ἀμφορέως καὶ μάλιστα μὲ ἰδιαιτέραν διὰ τὴν διαφύλαξίν του φροντίδα, εἶναι μία σαφῆς ἀπόδειξις, ὅτι ἡ οἰκογένεια δὲν ἐξέλιπε μὲ τοὺς νεκροὺς τῶν τάφων αὐτῶν καὶ ἴσως ἡ ἀχρηστεύσις τοῦ κλιβάνου συνδέεται μὲ τὴν ἀλλαγὴν ἀπασχολήσεως τῶν ἀπογόνων τῆς, ἢ καὶ μὲ μίαν γενικωτέραν μεταβολὴν εἰς τὸν προσανατολισμὸν τῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς. Τοῦτο μάλιστα εἶναι ἓνα ἰδιαιτερον πρόβλημα, τὸ ὅποιον ἡ ἀνασκαφὴ ἐπιτρέπει νὰ συζητηθῇ καὶ διὰ τοῦτο θὰ ἐπανέλθωμεν, διότι ἡ ἀντιμετώπισις του δίδει καὶ μίαν ἀπάντησιν εἰς τὸ θέμα τῶν νεκρῶν τῶν τάφων καὶ τῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ κλιβάνου.

Ἦς ἐλέχθη ἤδη, ὁ τρόπος συνδέσεως τῶν τάφων μεταξὺ των διὰ τοῦ ἀμφορέως δὲν ἐπιτρέπει ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ὅτι ἀνήκουν εἰς μίαν οἰκογένειαν καὶ ὅτι πρόκειται περὶ

63. Ἄ. Ὀρλάνδος, Ὑλικά Δομῆς I, σ. 89.

οικογενειακοῦ νεκροταφείου⁶⁴. Ὁ σωρὸς τῆς τέφρας καὶ ὁ ὄγκος τῆς δὲν παρουσιάζει δυσκολίας διὰ τὴν ἐξήγησιν, ἴσως ὁμως ἀποτελεῖ μίαν ἐνδειξιν ὅτι αἱ ταφαὶ δὲν εἶναι ἐντελῶς ταυτόχρονοι καὶ ἡ ἀΐξισ τῆς ὀφείλεται εἰς τὰς διαδοχικὰς προσφορὰς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ πάχος τῆς εἰς τὸν δεύτερον τάφον ὑποδεικνύει ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ παλαιότερος, εἰς τὸν πρῶτον ἢ τέφρα εἶχεν μικρότερον πάχος καὶ εἰς τὸν τρίτον ἐλάχιστον. Τὰ τμήματα τοῦ ἀνατολικῶς εὐρεθέντος τοιχαρίου προφανῶς εἶχον ὡς σκοπὸν νὰ προστατεῦσουν αὐτὴν ἀπὸ τὸν διασκορπισμὸν ἦσαν δηλαδὴ εἶδος ταπεινοῦ τύμβου⁶⁵. Ἐντὸς τῆς τέφρας δὲν παρετηρήθη στρώμα ἢ σωρὸς λίθων, ὅπως ἔχει σημειωθῆ εἰς παραδείγματα ἄλλων ταφῶν⁶⁶ καὶ οὔτε πλησίον αὐτῆς, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἡ πιθανότης νὰ ὑπῆρχον εἰς τὴν πλευρὰν εἰς τὴν ὁποίαν ὁ βυζαντινὸς τοίχος εἶχεν ἀνατρέψει τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν τοῦ χώρου. Τὸ πάχος καὶ ἡ σχεδὸν συμπαγῆς κατάστασις τῆς τέφρας εὐρίσκει, κυρίως τὸ δεύτερον, μίαν ἐξήγησιν, ἂν δεχθῶμεν τὴν δι' ὕγρου σβέσιν τῆς πυρᾶς, ὡς γνωρίζομεν χαρακτηριστικῶς ἐκ τοῦ Ὀμηροῦ⁶⁷. Τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς τῆς τέφρας ὅσα προέρχονται ἐκ τῆς καύσεως τῶν προσφορῶν πρὸς τοὺς νεκροὺς μετὰ τὴν ταφήν. Μίαν δυσκολίαν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν

64. Οἱ οικογενειακοὶ τάφοι εἶναι συνήθεις ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ἡ ἄποψις δὲ τοῦ Γ. Μυλωνᾶ, Τὰ Μυκηναϊκὰ ἔθιμα ταφῆς, Ἐπετ. Φιλ. Σχολῆς Παν. Ἀθηνῶν, 12 (1961-62) σ. 293 ὅτι οἱ θαλαμοτοὶ τάφοι εἶναι οικογενειακοί, ἐνισχύεται ὄχι μόνον ἐκ τῶν πολλῶν κατὰ τάφον ταφῶν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς χρονικῆς τῶν διαφορᾶς. Οἰκογενειακοὺς τάφους πρβλ. Ἀρκάδες, *Annuario S. Atene* 10-12 (1931) σ. 181. Μαραθῶνα, *AA* 1935 σ. 181 πρβλ. καὶ Wiesner, *Religionsgesch. Vers. und Vorarb.* 26 (1938) σελ. 122.

65. Τύμβοι εἶναι γνωστοὶ ἤδη εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, Γ. Μυλωνᾶ, Μυκηναϊκὰ Ἐθιμα Ταφῆς, Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Παν. Ἀθηνῶν 12 (1961-62) σ. 273 κ.έ. τοῦ ἰδίου καὶ Ὀμηρικὰ καὶ Μυκηναϊκὰ Ἐθιμα Ταφῆς, Ἐπ. Φιλ. Σχ. Παν. Ἀθ. 4 (1953-4) σ. 263-285 καὶ *Homeric and Mycenaean Customs*, *AJA* 52 (1948) σ. 56-81 καὶ *The Cult of the Dead in Helladic Times*, *Studies in Honor of David Robinson I*, σ. 64-105. Ἀνδρόνικος, Ὀμηρικὰ καὶ Μυκηναϊκὰ Ἐθιμα ταφῆς, Ἑλληνικά 17 (1960) σ. 40-64 καὶ *A.Δ.* 17 (1961/62) σ. 153 κ.έ. Πρωτογεωμετρικοὶ τύμβοι τοῦ Κεραμεικοῦ, Κ. Kübler, *Kerameikos, I* σ. 180 ἐπίσης Kübler, *Die Gräber des 12. - 8. Jahrh. in Kerameikos*, *VI Int. Kongr. f. Archaeol.* 21-26 August 1939 (Berlin 1940) σ. 428-430 μὲ σχέδιον τῶν τύμβων. Πρβλ. καὶ Ἀνδρόνικον *A.Δ.* 17 (1961/62) σ. 176 κ.έ. Οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Kraiker στὸν Kraiker-Kübler, *Kerameikos I*, σ. 1 ὅτι δὲν θὰ ὑπῆρχον τύμβοι λόγῳ τῆς μεγάλης γεινιάσεως τῶν τάφων προέρχονται ἐκ τῆς λανθασμένης θέσεως περὶ τῶν τύμβων ὡς ἀνηκόντων εἰς ἓνα μόνον τάφον. Τοῦτο ὁμως δὲν εἶναι ὀρθόν διότι συνδέονται μὲ περισσοτέρους τάφους, μιᾶς οἰκογενείας ἢ μιᾶς ὀμάδος καὶ ἴσως εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ τύμβος τονίζει τὴν ἐνότητα ἀκριβῶς τῶν νεκρῶν μιᾶς ὀμάδος καὶ ἐξωτερικῶς. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν τάφων τῆς Σπάρτης τὸ τοιχαρίον τὸ δυνάμενον νὰ θεωρηθῆ ἀφετηρία τοῦ τύμβου περιλαμβάνει τοὺς τρεῖς τάφους τοὺς περὶ τὸν ἀμφορέα καὶ ἴσως καὶ τὸν παιδικὸν τὸν ἐντὸς τοῦ κεράμου. Περὶ τῶν γεωμετρικῶν τύμβων ἄλλων περιοχῶν πρβλ. Ἀνδρόνικον, *A.Δ.* 17 (1961/62) σ. 176 κ.έ. Περὶ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων Kübler, *Kerameikos, VI*, 101 κ.έ. Περὶ τῶν τύμβων ἐξωελληνικῶν περιοχῶν πρβλ. καὶ Tschumi, *Urgeschichte* σ. 127 κ.έ. τὸ κεφάλαιον *Grabhügel und Grabritzen der Halstattzeit* καὶ Hoernes, *Urgeschichte der Kunst*, Index.

66. Οἱ σωροὶ λίθων ἐπὶ τῆς τέφρας εἶναι συνήθεις ἐπίσης ἀπὸ τῶν πρῶτων χρόνων. Διὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους σωρὸς λίθων ἐπὶ τῆς τέφρας εἰς τὴν Ἄλῳν τῆς Θεσσαλίας *BSA* 18 (1911-1912) σ. 10. Εἰς τὸν Ἄετὸν τῆς Ἰθάκης *BSA* 33 (1932-33) σ. 127 κ.έ. εἰς τὸ Βρανέζι τῆς Κοπαίδος ΠΑΕ, 1904 σελ. 109 *AM* 1905, σ. 132-33. Πρβλ. καὶ Wiesner, *Grab und Jenseits* σ. 39 ἀριθ. 297. Ἀνδρόνικος, *A.Δ.* 17 (1961/62) σ. 176 κ.έ. Τὸν σωρὸν τῶν λίθων ἐπὶ τῆς τέφρας τὸν ἔχομεν εἰς τὸν Ὀμηρὸν εἰς τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἑκτοροῦ Ω, 798 *αὐτὰρ ὑπερθεν/πυκνοῖσιν λάεσσι κατεστόρεσαν μεγάλοισιν./ρίμφα δὲ σῆμ' ἔχεαν.*

67. Εἰς τὸν τάφον τοῦ Πατρόκλου Ψ, 250-251 *πρῶτον μὲν κατὰ πυρκαϊῆν σβέσαν αἰθοπι οἶνω/ῶσσαν ἐπι φλόξ ἦλθε, βαθεῖα δὲ κάππεσε τέφρη.*

έχομεν εκ του γεγονότος, ότι ο άμφορεύς δέν παρουσιάζει ίχνη πυρᾶς καί επίσης δέν περιείχε τέφραν εις τό έσωτερικόν του. Τούτο είναι μία απόδειξις του ότι, ή ή πυρά δέν εκάη πλησίον του, ή ότι πρό αυτης ο άμφορεύς, δια να προφυλαχθῆ, ειχε καλυφθῆ δια στρώματος χώματος. Πάντως καί τό στρώμα της τέφρας δέν ήτο εις την θέσιν του άμφορέως, όσον ήτο βορειοανατολικώτερον αυτου, αλλά μόνον ή προηγουμένη κάλυψις του δια χώματος εξηγει διατί εύρέθη πλήρης χώματος καί άνευ τέφρας εις τό έσωτερικόν του. Ή πιθανότης να έχη τεθῆ μετά την πυράν των προσφορών δέν δύναται να συζητηθῆ λόγω της άσφαλισεώς του δια των πλακών των καλυπτουσών τους τάφους. Δι' αυτό πρέπει να θεωρηθῆ ως βέβαιον, ότι έτοποθετήθη, εκαλύφθη δια στρώματος χώματος καί ήκολούθησεν ή πυρά επί των τάφων⁶⁸. Πιθανώτατα επίσης τό τοιχάριον τό όποιον περιέβαλε την τέφραν καί άπετέλει είδος τυμβοειδούς κατασκευῆς, ταπεινῆς βεβαίως, θά ήδύνατο να θεωρηθῆ ότι έχει καί ιδιαίτερον νόημα, δηλαδή επιδιώκει να τονίση την ένότητα της καταγωγῆς των νεκρών, ή των μελών μιᾶς οίκογενείας, ή όποία εις την Σπάρτην επαιζεν ιδιαίτερον ρόλον⁶⁹. Ήν δεχθῶμεν, ότι έσχηματίσθη τυμβοειδῆς κατασκευή περι ή επί των τάφων, αυτη θά προήλθεν καί εκ της προσπαθειᾶς να διαφυλαχθῆ ή τέφρα δια της καλύψεως αυτης καί δια σωροῦ χώματος⁷⁰. "Οτι επρεπε να συμβαίνη κάτι ανάλογον άποδεικνύεται εκ της έλλείψεως τέφρας έξω του τοιχαρίου. Ήσφαλῶς ανάλογον σκοπόν θά είχαν καί εις τάφους άλλων περιοχών συσσωρευόμενοι επ' αυτών λίθοι⁷¹, διότι δέν φαίνεται εύκολον τό να δεχθῆ κανεις ότι έρρίπτοντο επί του τάφου δια να άποτελέσουν σῆμα τάφου, ένῶ αυτόν τόν ρόλον τόν είχαν ταφικόν άγγείον ή στήλη. Ή συσχέτισις καί ή εξήγησις αυτη προήλθεν εκ του ότι άργότερον κατεστράφησαν τά ταφικά άγγεία ή αφηρηπάγησαν αί στήλαι καί έμειναν μόνον οι λίθοι. Δέν άποκλείεται βεβαίως καί ή χρησιμοποίησις σωροῦ λίθων ως σήματος, αλλά εις την περιπτωσιν αυτην, ή δέν υπήρχεν άγγείον ή στήλη, ή αυτη θά έτίθετο εκ των ύστερων. Τά εύρεθέντα όστᾶ ζῶων είναι τά κοινά καί συνήθη εύρισκόμενα εις τάφους ζῶα, δεδομένου ότι έχομεν ίππων, άγριοχοίρων ή κάπρων, αίγοειδῶν καί πολλῶν μικροτέρων ζῶων τοιαυτα. Ήστᾶ ίππων έχομεν καί εις τους πρωίμους άττικους τάφους⁷², ένῶ εις τους

68. Διά τόν τρόπον με τόν όποιον εκαιόντο αί προσφοραι επί του τάφου αλλά καί μακράν αυτου καί γενικῶς δια την δλην διαδικασίαν πρβλ. καί Hampe, Ein frühattischer Grabfund 1960 σ. 72 κ.έ. δια τόν ταφικόν τύμβον μετά την καῦσιν σ. 73.

69. Εις την Σπάρτην των ιστορικῶν χρόνων ή οίκογενειακή ζωή δια τους άνδρας ήρχιζε μετά τό 30όν έτος, όταν άπηλλάσσετο κάπως ο πολίτης του καθεστῶτος των συσιτίων καί της όμαδικῆς ζωῆς Πλουτ. Λυκ. 25. Πρβλ. καί Busolt-Swoboda, Griechische Staatskunde³ 1926 σ. 655 κ.έ. (Handb. d. Altertumsw. IV, I, I. Nilsson, die Grundlagen des Spartanischen Lebens, Klio XII (1912) σ. 319 κ.έ. καί σημ. 3. Ή ένότης της οίκογενείας ήτο ίσχυροτέρα εις την Σπάρτην καί ταυτοχρόνως βάσις δια την σύνδεσιν του άτομου με την πόλιν.

70. Ήν δεχθῶμεν ότι ή πυρά έσβέσθη δι' υγροῦ επί των τάφων είναι περιεργον πῶς δέν εύρέθησαν καί άνθρακες έντός της τέφρας, οι όποιοι δέν θά είχαν καη έντελῶς. Ήνθρακες πάντως δέν εύρέθησαν, όπως δέν εύρέθησαν καί όστρακα άγγείων. Τά μόνα εύρεθέντα άντικείμενα ήσαν τά όστᾶ καί μάλιστα τά πλέον άνθεκτικά. Τούτο άποδεικνύει την πλήρη καῦσιν των προσφορών, ή την μεταφοράν της τέφρας εκ πλησίον θέσεως επί των τάφων.

71. Πρβλ. σημείωσιν 66 άνωτέρω.

72. Ήστᾶ ίππων εις τόν δρόμον του θολωτου τάφου του Μαραθῶνος BCH 80 (1956) σ. 365 εικ. 7, του Ήργους BCH 83 (1959) σ. 585 δια σκελετους ίππων εις πρωίμους τάφους F. Poulsen, Dipyrlongraber σ. 22, ένῶ μεταξὺ των τάφων του Κεραμεικου εύρισκονται περισσότερον όστᾶ μικρών ζῶων πρβλ. Kübler, Kerameikos VI, 101 καί Festschrift für Friedländer σ. 430. Διά τους αρχαϊκούς άττικους τάφους

τάφους τῆς Θήρας πλεονάζουν αὐτὰ τῶν μικρῶν ζώων⁷³. Ἄλλωστε τὰς θυσίας τῶν μεγάλων ζώων ἐπὶ τοῦ τάφου τὰς γνωρίζομεν καὶ ἐκ τοῦ Ὁμήρου, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἐθύσασεν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Πατρόκλου (Ψ, 171 κ.έ.) *πίσυρας δ' ἐριαθῆνας ἵππους/ἐσσυμένως ἐνέβαλλε πυρῆ μεγάλα στεναχίζων/ἐννέα τῶ γε ἄνακτι τραπεζῆες κόνες ἦσαν/καὶ μὲν τῶν ἐνέβαλλε πυρῆ δύο δειροτομήσας/δώδεκα δὲ Τρώων μεγαθύμων νείας ἐσθλοὺς/γαλκῶ δηϊόων* καὶ ἐπομένως οὐδὲν νεώτερον στοιχεῖον προστίθεται ἐκ τῶν θυσιασθέντων εἰς τοὺς σπαρτιατικοὺς τάφους ζώων.

Χαρακτηριστικὴ ἦτο ὁμως ἡ ἔλλειψις κτερισμάτων ἐντὸς τῶν τάφων καὶ σύμφωνα μὲ τὴν εἰς τὸν Λυκούργου ἀναφερομένην ἀπαγόρευσιν κατὰ τὴν ὁποίαν (Πλουτ. Λυκ. 27) *συνθάπτειν οὐδὲν εἶασεν ἀλλὰ ἐν φοινικίδι καὶ φύλλοις ἐλαίας θέντες τὸ σῶμα περιέστελλον*⁷⁴. Τοῦτο ὁμως εἶναι ταυτοχρόνως καὶ μία τελετὴ καθαρτικὴ ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν πνευμάτων τοῦ κακοῦ⁷⁵, τῆς τοιαύτης δὲ ἀπαγορεύσεως ἐξηροῦντο μόνον οἱ βασιλεῖς⁷⁶. Τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν πολυτελῶν ταφῶν ἀπήχησιν ἔχομεν καὶ εἰς τὴν ἐκ τῆς Λακεδαιμονίων Πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλους πληροφορίαν (Ἡρακλείδης Ἀπ. 2, 8. FHG. II, 210) *εὐτελεῖς δὲ ταφαὶ καὶ ἴσαι πᾶσιν εἰσὶ*⁷⁷. Πρόβλημα παραμένει πάντως, καὶ ἂν δεχθῶμεν μίαν ἀπαγόρευσιν σχετικὴν μὲ τὰς ταφὰς εἰς τὴν Σπάρτην, ἂν αὕτη περιορίζεται μόνον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τάφων ἢ ἂν ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τῶν κόσμησιν, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς Ἀθήνας. Γεγονὸς πάντως εἶναι, ὅτι ἀναλόγους ἀπαγορεύσεις γνωρίζομεν καὶ ἀπὸ ἄλλας πόλεις⁷⁸

τῶν μετὰ τὸν Σόλωνα χρόνων, τοῦτο ἔχει τὴν ἐξήγησιν του εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου Σόλ. 21 ἀναφερομένην ἀπαγόρευσιν *ἐναγίζειν δὲ βοῦς οὐκ εἶασεν οὐδὲ συντιθέναι πλέον ἱματίων τριῶν*. Ζῶα ἔχομεν καὶ εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ταφὰς καὶ γνωρίζομεν ὅτι ἐσφάζοντο καὶ ἐτίθεντο εἰς τὴν πυρὰν πρβλ. H. Blümner, *Die Römische Privatleben* σ. 500 (Handb. d. Altertumsw. IV, 2, 2). Αἱ θυσίαι τῶν ζώων ἦσαν συνήθεις καὶ εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ἀκόμη καὶ μεγάλων ζώων ὅπως ἵππων. Γ. Μυλωνᾶ, Ἐπ. Φιλ. Σχ. Παν. Ἄθ. 12 (1961-62) σ. 318 σημ. 1. Γενικῶς πρβλ. καὶ Nilsson, *Gesch. gr. Rel.* I, 178. Ὅστ' ἵππων εἰς Χεττιτικοὺς τάφους τοῦ 1600-1400 π.Χ. K. Bittel, *Neue Deutsche Ausgr. im Mittelmeergebiet und in vorderen Orient*, 1959, σ. 102.

73. Ἀποκλειστικῶς μικρῶν ζώων εἶναι τὰ εὐρισκόμενα εἰς τοὺς τάφους τῆς Θήρας ὁστ' ἄ. Dragen-dorff, *Thera II*, σ. 126. AM 18, σ. 53 καὶ AM 28, σ. 278 καὶ Ἀθήνας Kübler, *Kerameikos VI*, 101.

74. Εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῆ κανεὶς ὅτι πρόκειται περὶ ἀπαγορεύσεως ἐχοῦσης σχέσιν πράγματι μὲ τὴν θεωρουμένην ὡς ἐποχὴν τοῦ Λυκούργου. Πιθανώτατα, ὡς ἔδειξεν ὁ Kessler εἰς τὸ *Plutarchs Leben des Lykurgos* διὰ πολλὰ στοιχεῖα ἀναφερόμενα εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Λυκούργου, πρόκειται μᾶλλον περὶ εἰδήσεως ἐχοῦσης τὴν ἀφετηρίαν εἰς τὰς ἀθηναϊκὰς παραδόσεις περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Σόλωνος ἐπιβληθεισῶν (Πλουτ. Σόλ. 21) ἀπαγορεύσεων πολυτελῶν ταφῶν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται κατ' ἀναλογίαν καὶ εἰς τὴν Σπάρτην. Πρβλ. Kessler ἔ. ἄ. σ. 90. Περὶ τῶν περιορισμῶν τοῦ Σόλωνος πρβλ. Buschor, AM 55 (1930) σ. 166. Ἐπίσης περὶ τῶν νεκρικῶν νόμων τοῦ Σόλωνος γενικῶς καὶ K. Kübler, *Kerameikos VI, I, Die Nekropolen des späten 8. bis frühen 6. Jahrhunderts*, 1959 σ. 93. Πρβλ. καὶ Cic. de leg. II. 59, 64. Δημοσθ. 43, 62. Πρβλ. X. Καροῦζος, Ἀριστοδόκιος, σελ. 46 κ.έ. 102 σημ. 98. Ἡ εἰδήσις τοῦ Πλουτάρχου περὶ τῶν περιορισμῶν εἰς τὰς σπαρτιατικὰς ταφὰς ἐπεκτείνεται καὶ ἀπὸ τὰ εἰς Ψευδοπλουτ. Inst. Lac. 18, 238 D λεγόμενα.

75. Rhode, *Psyche, Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen* 1894 σ. 209, 3.

76. Ἡροδότου VI, 58. Πρβλ. καὶ Ξενοφ. Λακ. Πολ. 15, 9. Ἑλληνικά 3, 1.

77. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁμως πρόκειται περὶ ἐντελῶς ἄλλης πηγῆς, ἡ ὁποία προφανῶς ἀπήχετ' εἰς τὴν Σπάρτην ἀντιλήψεις τῶν κλασσικῶν χρόνων, τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ἰσότητά τῶν πολιτῶν. Ἡ ἔμφασις εἰς τὸν Ἀριστοτέλην εἶναι εἰς τὸ *ἴσαι πᾶσιν εἰσὶ*.

78. Διότι καὶ διὰ τὴν Σολώνειον ἀπαγόρευσιν γνωρίζομεν ὅτι ἀφορᾷ κυρίως τὴν ἐπὶ τοῦ τάφου πολυτέλειαν, δηλαδὴ τὴν ἐξωτερικὴν. Ἀναλόγους ἀπαγορεύσεις, δηλαδὴ μέτρα κατὰ τῆς πολυτελείας τῶν

και ὅτι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τάφων αὐτῶν τῆς Σπάρτης δὲν εὐρέθησαν κτερίσματα⁷⁹, ἐκτὸς τοῦ μικροῦ ὀστεινοῦ ἵππαριου τοῦ τρίτου τάφου. Ἐπὶ αὐτῶν δὲν εἰσὶν ἀποδείξεις ὅτι αὐτῶν τῶν τάφων δύνανται νὰ γίνῃ λόγος περὶ λιτῆς καὶ περιορισμένης ταφῆς, διὰ τὸ ἐξωτερικὸν τῶν μὲ τὰ ὀστᾶ, τὰ ὁποῖα προδίδουν τὰς θυσίας τόσων καὶ μεγάλων ζῶων καὶ τὸν μεταξὺ αὐτῶν ἀμφορέα, δὲν συζητεῖται τοιοῦτον ἐνδεχόμενον. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς μᾶλλον περὶ πολυτελοῦς καὶ πομπῶδους ταφῆς πρόκειται, παρὰ περὶ «εὐτελοῦς». Ἐπομένως ἀνακύπτει τὸ ζήτημα τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκουν αἱ ἀπαγορεύσεις αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, ἂν γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἀντανακλοῦν πράγματι πληροφορίας περὶ τοιούτων μέτρων εἰς τὴν Σπάρτην, αἱ ὁποῖαι δὲν πρέπει νὰ ἀποκλειῶνται, ἔστω καὶ ἂν ἀκολουθοῦν παρὰ προηγούντων τῶν ἀττικῶν παραδειγμάτων. Ἐμμέσως δηλαδὴ τίθεται διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ πλουσίου καὶ πολυτελοῦς ἀμφορέως, ὅπως καὶ διὰ τῶν θυσιασθέντων ζῶων καὶ περαιτέρω καὶ διὰ τοῦ ἄλλου διασφωζομένου ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου καὶ τῶν τεμαχίων τῶν ἄλλων, τὸ θέμα τῆς χρονολογίας τῆς λεγομένης Λυκουργεῖου Νομοθεσίας ἢ τῶν Λυκουργεῖων Θεσμών. Διότι ἂν ὑπῆρχον ἀπαγορεύσεις σχετικαὶ μὲ τὰς ταφάς, τότε εἶναι δύσκολον νὰ κατανοηθῇ πῶς ἐποποθεοῦντο τόσον πολυτελεῖ ἀγγεῖα ἐπὶ τῶν τάφων καὶ ἐθυσιάζοντο τόσα ζῶα διὰ τοὺς νεκρούς. Οἱ ἀμφορεῖς, πλήρεις καὶ τεμάχια τῶν, καλύπτουν μίαν ὀρισμένην περίοδον τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας ἑβδομήκοντα περίπου ἐτῶν ἀπὸ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος ἕως τὰ μέσα περίπου τοῦ 8ου⁸⁰ καὶ δὲν θὰ εἶχον δικαιολογίαν, ἂν ἴσχυον τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀπαγορεύσεις σχετικαὶ μὲ τὴν χρησιμοποίησίν των, διότι ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς των, ὡς θὰ φανῇ καὶ κατωτέρω, μόνον διὰ τοὺς τάφους κατασκευάζοντο. Οἱ ταφικοὶ ἐπομένως ἀμφορεῖς, ὡς παρουσιάζονται διὰ τοῦ εὐρεθέντος εἰς τὴν θέσιν του νέου, ἔρχονται νὰ ἐνισχύσουν τὰς ἀπόψεις αἱ ὁποῖαι ὀρθῶς μεταθέτουν τὴν χρονολόγησιν τῶν διατάξεων τῆς «Λυκουργεῖου Νομοθεσίας» εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν, δηλαδὴ εἰς τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος καὶ τοὺς συνδέουν μὲ τὴν Ἐφορείαν τοῦ Χίλωνος⁸¹. Ἄλλωστε καὶ δι' ἐσωτερικοὺς λόγους συνδεομένους μὲ τὴν σπαρτιατικὴν ἀνάπτυξιν, μόνον εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἶναι νοητὴ μία κωδικοποίησις τῶν λακωνικῶν

τάφων ἔχομεν καὶ εἰς τὴν Μυτιλήνην εἰσαγομένας ὑπὸ τοῦ Πιττακοῦ, Cicero, de leg. II, 56 καὶ εἰς τὰς Συρακούσας Διοδ. 38, 2.

79. Ἡ παλαιότερα ὑπόθεσις τοῦ Helbig, *Homerische Bestattungsbrauche* σελ. 275 κατὰ τὴν ὁποῖαν οἱ ἄνευ κτερισμάτων τάφοι ἀνήκουν εἰς σκλάβους ὀρθῶς δὲν συζητοῦνται πλέον (πρβλ. καὶ Poulsen, *Dipylograber* σ. 28), εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν περίπτωσιν τῶν Σπαρτιατικῶν τάφων οὔτε μπορεῖ νὰ συσχετισθῇ.

80. Πρβλ. κατωτέρω ὅπου ἐξετάζονται τὰ μορφολογικὰ προβλήματα τὰ συνδεόμενα μὲ τοὺς ἀμφορεῖς καὶ ἡ χρονολόγησις των.

81. Τὴν ἄποψιν περὶ τοῦ Χίλωνος ὡς δημιουργοῦ τῆς λεγομένης Λυκουργεῖου Νομοθεσίας καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταθέσεως τῆς ἐποχῆς τῆς δημιουργίας των, εἶχεν ἐκφράσει ἀρχικῶς ὁ E. Meyer, *Gesch. d. Altertums II*, σ. 560, ὁ ὁποῖος πρῶτος ὑπέβαλε καὶ εἰς κριτικὸν ἔλεγχον ὀλόκληρον τὴν λεγομένην Λυκούργειον παράδοσιν εἰς τὸ *Forschungen z. alten Geschichte I*, σ. 211. Σαφέστερον ἢ σύνδεσις μὲ τὸν Χίωνα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ V. Ehrenberg, στὸ *Neugrunder des Staates 1925* καὶ συνεπληρώθη μὲ τὴν μελέτην του τῶν παραλλήλων προβλημάτων εἰς τὸ *Epitymbion für Swoboda*, *Der Gesetzgeber von Sparta 1927* σ. 19-28. Πρβλ. ἐπίσης Beloch, *Griechische Geschichte*. Παράρτημα εἰς τὸν τόμον I, 2 (1926) σ. 13 κ.έ. Lenschau, *Burs, Jahresb. CCXVIII (1928)* σ. 18 κ.έ. Wells, *Peloponn. History to 550* σ. 44. Ἐπίσης περὶ τοῦ Χίλωνος G. H. Huxley, *Early Sparta 1962* σ. 69 κ.έ. καὶ σποράδην. Kiechle, *Sparta und Lakonien 1963* σελ. 193 σελ. 242 κ.έ. καὶ σποράδην, ἐπίσης Hammond, *The Lysurgian Reform at Sparta JHS 70 (1950)* σελ. 42-64.

θεσμών, διότι μόνον τότε ανταποκρίνεται εις τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Τὸ γεγονός ἐπίσης, ὅτι μετὰ τὰς λεγομένας Λυκουργείους Ρήτρας, παρὰ τὰς χρονικὰς διαφορὰς των⁸², ἔχομεν μίαν ἀπόπειραν διατυπώσεως εἰδικῶν κανόνων τῆς πολιτικῆς ζωῆς, βασιζομένων εις ἓνα συνδυασμὸν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος καὶ ἀναγκῶν τοῦ παρόντος, δὲν εἶναι νοητὸν παρὰ διὰ τὸν βον αἰῶνα καὶ πιθανώτατα διὰ τὴν περίοδον ἢ ὁποία προσεγγίζει εις τὰς τελευταίας δεκαετίας του⁸³. Ἡ ἐποχὴ τῶν τάφων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς περίοδος λιτότητος καὶ ἀπαγορεύσεων, διότι ἀκόμη καὶ τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα τῆς κοσμήσεως τοῦ ἀμφορέως ἀποτελοῦν μίαν περαιτέρω ἀπόδειξιν περιόδου ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας ἀπὸ πάσης δεσμεύσεως. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ ἀμφορεύς ἀποτελεῖ προέκτασιν τοῦ κόσμου τῆς ποιήσεως τοῦ Ἀλκμᾶνος, ὁ ὁποῖος ἐπίσης δὲν φαίνεται νὰ ἀντανακλᾷ τὸ καθεστῶς τῆς Σπάρτης τὸ γνωστὸν ἀπὸ τὸν 5ον αἰῶνα⁸⁴.

Ἡ θέσις τῶν ὀστέων ἐντὸς τῶν τάφων, κυρίως εις τὴν περίπτωσιν τῶν διασφζομένων καλῶς ἐντὸς τοῦ δευτέρου, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ὅτι ὁ νεκρὸς ἐθάπτετο ἐπὶ εἶδους νεκρικῆς κλίνης ἢ λάρνακος⁸⁵ ἢ ἀκόμη ἐπὶ ἀπλοῦ ξύλου. Τὸ ζήτημα ἐπομένως, καθῆκεν ἢ ταφή⁸⁶, τὸ ὁποῖον τίθεται δι' ἄλλας περιοχάς, δὲν ἀντιμετωπίζεται δι' αὐτὴν τῆς Σπάρτης. Ἐχομεν σαφῶς μόνον ταφὰς εις τοὺς τέσσαρας τάφους τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν δύνανται νὰ ἐξαχθοῦν συμπεράσματα μόνον ἐξ αὐτῶν δὲν χρειάζεται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἰδιαιτέρως τὸ θέμα. Ὁ προσανατολισμὸς ὅλων τῶν νεκρῶν, ἐκτὸς αὐτοῦ τοῦ παιδὸς ἐπὶ κεράμου, ἦτο ὡς ἐλέχθη ἐνιαῖος, μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς νότον. Δὲν γνωρίζομεν ἂν τοῦτο, ἔστω καὶ εις τὴν Σπάρτην, ἦτο γενικὸς κανὼν δι' ὅλας τὰς ταφὰς⁸⁷, ἐνῶ ἐξ ὧν εἶναι γνωστὰ εις ἄλλας περιοχάς δὲν ὑπῆρχεν ἐνιαῖος προσανατολισμὸς εις τὴν τοποθετήσιν τῶν νεκρῶν ἐντὸς τῶν τάφων, ἢ τῶν ἰδίων τάφων⁸⁸. Τὰ εὐρεθέντα ὀλίγα τεμά-

82. Διὰ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν Wade-Gery, Essays σελ. 42. Tsopanakis, La Rhète de Lykurge 1954 σ. 8 κ.έ. Διὰ τὴν καταγωγὴν τῆς Chrimes, Ancient Sparta σ. 475 κ.έ. Ἐπίσης Huxley, Early Sparta σ. 43 κ.έ. Kiechle, Sparta σποράδην.

83. Τοῦτο συνάγεται κυρίως ἐκ τῆς πορείας τῆς λακωνικῆς τέχνης ἢ ὁποία μόνον μετὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος δύνανται νὰ λεχθῇ ὅτι ἀντανακλᾷ τὴν μεταβολήν, μετὰ τὴν παρακμὴν τῆς κεραμικῆς καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ τῶν πῶσιν τῆς χαλκοπλαστικῆς.

84. Πρβλ. D. L. Page, Alkman, The Partheneion σποράδην καὶ σελ. 164-66. Ὁ Ἀλκμᾶν τοποθετεῖται τώρα εις τὸ 3ον καὶ εις τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος πρβλ. καὶ Huxley, Early Sparta σελ. 61 κ.έ. Kiechle, Sparta und Lakonien 245 κ.έ. καὶ σποράδην καὶ Gnomon 35 (1963) σ. 371.

85. Διὰ τοὺς Ἀθηναίους τὰ παρὰ Θουκ. 2, 34. Οἱ τάφοι μεταξὺ λιθίνων πλακῶν εις Ἀθήνας Kübler, Kerameikos VI, 101 σημ. 10.

86. Εἰς τὴν Θήραν ἔχομεν μόνον καθῆκεν (Dragendorff, Thera σελ. 83. Pfuhl, A M 28, 281), ἀλλοῦ ὅμως μόνον ταφὴν ὅπως εις τὴν Εὐτρῆσιν τῆς Βοιωτίας (P.N. Ure, Aryb. and Figur. σελ. 5), εις τὴν Κύμην (Dragendorff ἔ.ά. σελ. 83), εις τὴν Λάρισαν ἐπὶ τοῦ Ἑρμοῦ (K. Schefold, Larisa am Hermos I, 112). Διὰ τὰς Ἀθήνας ὅπου παρατηρεῖται συγχρόνως καθῆκεν καὶ ταφή πρβλ. Kübler, Kerameikos VI, 101 κ.έ.

87. Τοῦτο διότι δὲν ἔχομεν μέχρι σήμερον ἄλλους τάφους προίμους ὥστε νὰ κρίνωμεν.

88. Πρβλ. τὴν πληροφορίαν τοῦ Πλουτάρχου Σόλ. 10: θάπτονται δὲ Μεγαρεῖς πρὸς ἑω τοὺς νεκροὺς στρέφοντες Ἀθηναῖοι δὲ πρὸς ἐσπέραν καὶ Αἰλιανοῦ V, 14 ὅπου ἔχομεν τὴν αὐτὴν εἶδησιν, ἐνῶ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος I, 248 μᾶς λέγει τὰ ἀντίθετα ἀκριβῶς. Πρβλ. καὶ Pernice παρὰ Gerke-Norden, Einleitung in d. Altertumsw. II, 1 σελ. 70. Poulsen, Dipylograber σ. 25 διὰ τὴν ἀνυπαρξίαν κοινοῦ προσανατολισμοῦ εις τοὺς τάφους τοῦ Διπύλου. Εἰς τοὺς ἀρχαίκοις τάφους τοῦ Κεραμικοῦ δὲν ἐπικρατεῖ ἐπίσης ἐνιαῖος προσανατολισμὸς Kübler, Kerameikos V, 1, 1915-VI, 1, 103 κ.έ. ὅπου καὶ ἄλλα παραδείγματα. Δι' ἄλλας περιοχάς πρβλ. Wiesner, Religionsg. Ver. und Vorarb. 26 (1938) σ. 92. Διὰ τοὺς Μυκηναίκοις τάφους, Τσοῦντας, Μυκῆναι σ. 102 καὶ τελευταίως Mylonas, Homer and Myc. Burial

για ἀνθρώπων καὶ τὰ μικρὰ ὄστρακα ἀρυβάλλων εἰς τὸν δευτέρου μόνου τάφου ἦσαν τοποθετημένα πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς κεφαλῆς. Οἱ νεκροὶ εἶχον τοποθετηθῆ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐκτεταμένοι ἐκτὸς τῆς κάπως προβληματικῆς περιπτώσεως τοῦ δευτέρου τάφου, ὅπου ἡ θέσις τῆς κεφαλῆς καὶ ἡ κάμψις τῶν γονάτων δημιουργεῖ τὴν ὑποψίαν ὅτι πιθανώτατα ὁ νεκρὸς εἶχε τεθῆ συνεσταλμένος. Τοῦτο ὅμως ἴσως νὰ ὀφείλεται εἰς κακὸν ὑπολογισμὸν κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου, ἂν δὲν ἔχη ἄλλον λόγον, διότι τὸ μήκος του εἶναι 1,64 δηλαδὴ μᾶλλον περιορισμένον καὶ δι' ἄνθρωπον μετρίου ἀναστήματος⁸⁹. Δὲν γνωρίζω ἂν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὁ ἀμφορεὺς σῆμα τάφου κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἔννοιαν ἀφοῦ δὲν ἦτο δυνατόν ὡς ἐκ τῆς τοποθετήσεως νὰ ἦτο ὄρατος, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εὐρίσκετο ἀναμφιβόλως εἰς σχέσιν μὲ τοὺς τρεῖς κυρίους τάφους. Ἐκτὸς τῆς θέσεώς του, βαθύτερον κάπως τῆς στέγης τῶν τάφων καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ τέφρα δὲν ἐπέτρεπε νὰ φαίνεται. Πάντως εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ φέρουσα τὸ ἀνάγλυφον πλευρὰ ἦτο τοποθετημένη πρὸς τὰ ἄνω, ὡς ἐάν νὰ προωρίζετο νὰ εἶναι ὄρατή, ἀλλὰ ἴσως τοῦτο ἔχει τὴν ἐξήγησιν εἰς τὸ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐπιστεύετο, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον θὰ διατηρεῖτο καλύτερον μὴ ἐπηραζόμενον ἀμέσως ἐκ τῆς ὑγρασίας. Δὲν ἀποκλείεται ἐπίσης τὸ ἀγγεῖον νὰ ἔμενε κατὰ ἓνα ὠρισμένον διάστημα ἐλεύθερον καὶ ὄρατόν, ἴσως κατὰ τὸν χρόνον μεταξὺ ταφῆς καὶ προσκομιδῆς τῶν προσφορῶν εἰς τὸν τάφον⁹⁰ καὶ πιθανώτατα ὁ κυριώτερος λόγος τῆς ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ μεταξὺ τῶν τάφων τοποθετήσεώς του, θὰ ἦτο ἀκριβῶς διὰ νὰ θαυμάζεται ἀπὸ τοὺς προσερχομένους νὰ τιμῆσουν τὸν νεκρόν⁹¹. Ἀκόμη καὶ ἡ τέφρα, ἡ ὁποία εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ ἀμφορέως ἦτο ὀλιγωτέρα, ἀποτελεῖ μίαν ἔνδειξιν τοῦ ὅτι καὶ μὲ τὴν καθυσιν ἐλαμβάνετο πρόνοια νὰ μείνη ὄρατος ὁ ἀμφορεὺς. Πάντως τοῦτο θὰ ἦτο δυνατόν διὰ περιορισμένον χρόνον, διότι τὸ ἴδιον τὸ ἀνάγλυφον θὰ κατεστρέφετο ἂν ἔμενον ἐπὶ πολὺ ἐκτεθειμένον. Ὡς διαπιστοῦται καὶ σήμερον εἶναι εὐθρῦπτον καὶ ἀπολεπίζεται εὐκόλως, ὥστε καὶ αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἐπαίξε ρόλον εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ τάφου ἐκθεσίαν του. Ὁ τρόπος τῆς στερεώσεώς του ἐπίσης προϋποθέτει τὴν τοποθέτησίν του ὀπισθόθεν μετὰ τὴν ταφήν τοῦ δευτέρου τάφου, τοῦ ὁποίου ἡ στέγη συλλαμβάνει τρόπον τινὰ τὴν λαβὴν του, ἐνῶ τὸ κάλυμμα τοῦ πρώτου διὰ τοῦ ὁποίου προστατεύεται ἡ βᾶσις μένει ὑψηλότερον καὶ τοῦτο ἴσως ἠδύνατο νὰ γίνῃ καὶ ἀργότερον. Καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἡ σειρά τῶν τάφων εἶναι: ὁ δευτέρου παλαιότερος μετὰ τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται καὶ ὁ ἀμφορεὺς καὶ ἀκολουθεῖ ὁ πρῶτος, ἐνῶ τίποτα δὲν ἐπιτρέπει ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς σειρᾶς τοῦ τρίτου καὶ τοῦ παιδικοῦ. Ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀμφορέως εἰς ὀριζοντίαν θέσιν ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰς ταφὰς τῆς Θήρας⁹², ἐνῶ ἓνα ἄλλο παράδειγμα μᾶς ἔδωκεν ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίνας⁹³, ὁ ὁποῖος ἐπίσης εὐρέθῃ μεταξὺ τριῶν τάφων, δηλαδὴ κατὰ ἀνάλο-

Customs AJA 52 (1948) σ. 56 κ.έ. καὶ τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν. Διὰ τὰ ταφικὰ ἔθιμα γενικῶς καὶ Willamowitz, *Die Glaube der Hellenen* I, 371 καὶ Rhode, *Psyche*, passim.

89. Συνήθως οἱ νεκροὶ εἶναι εἰς τοὺς περισσοτέρους τάφους ἐκτεταμένοι, ὅπως καὶ εἰς τοὺς τάφους τοῦ Διπύλου καὶ τοῦ Κεραμικοῦ. Εἰς τὴν Ἐλευσίνα ὁ Σκιαῆς ἐσημείωσε καὶ ταφὰς καθημένων.

90. Πρβλ. Hampe, *Ein Frühattischer Grabfund* 1960 σ. 72.

91. Διότι ἄλλως δὲν θὰ εἶχε νόημα ἡ κόσμησις τοῦ ἀγγείου, ἡ ὁποία δὲν εἶχε γίνῃ μόνον ὡς αὐτοσκοπὸς ἢ διὰ νὰ τιμηθῆ ἀπλῶς ὁ νεκρὸς, ἀλλὰ διὰ νὰ τιμηθῆ διὰ τοῦ θαυμασμοῦ τῶν ζώντων.

92. Dragendorff, *Theräische Gräber*, Thera II (1903) σ. 14 παρατηρεῖ διὰ τοὺς τάφους 5 καὶ 10 τῶν ὁποίων τὸ στόμιον ἦτο κλειστὸν διὰ λίθου ὅτι ἦσαν τοποθετημένοι "auf die Seite".

93. Γ. Μυλωνᾶ, Ὁ Πρωτοαττικὸς Ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίνας 1957 σ. 1 καὶ 3 εἰκ. 2.

γον με τὸν σπαρτιατικὸν τρόπον τοποθετημένος. Τὸ στόμιον τοῦ ἀμφορέως ἦτο στεγανῶς σχεδὸν κλεισμένον διὰ μεγάλου λίθου, ὁ ὁποῖος παραλλήλως ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ διὰ τὴν ἀκίνητοποίησίν του, κατ' ἀνάλογον δὲ τρόπον κλειστὸν τὸ στόμιον ἦτο καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Θήρας. Ἡ διαφορὰ τοῦ σπαρτιατικοῦ ἐν σχέσει με τὸν ἀμφορέα τῶν τάφων τῆς Ἐλευσίνας, εἶναι καὶ εἰς τὸ ὅτι ὁ δεῦτερος ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὁ ἴδιος ὡς τάφος, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὀστέων τὰ ὁποῖα περιεῖχε, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συνέβαινε εἰς τὸν πρῶτον. Παραδείγματα χρησιμοποίησεως ἀγγείων ἐπὶ τῶν τάφων κατ' ἀνάλογον τρόπον δὲν λείπουν, κυρίως ἀμφορέων καὶ κρατήρων, ὡς εἰς τοὺς τάφους τοῦ Κεραμεικοῦ⁹⁴, τῆς Τίρυνθος⁹⁵, τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς Κορίνθου⁹⁶. Τοιαῦτα δὲ ἔχομεν ἤδη ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Ἀσφαλῶς ταφικοὶ εἶναι καὶ οἱ πίθοι τῆς Ρόδου⁹⁷, παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐκφρασθῆ⁹⁸ ὅτι πρόκειται περὶ ἀγγείων προμηθειῶν, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται ἐκτὸς τοῦ σπαρτιατικοῦ καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ τάφων τῆς Βοιωτίας⁹⁹ καὶ τῆς Κρήτης¹⁰⁰ εὐρεθέντων. Τὸ γεγονός ὅτι μερικὰ τῶν ἀγγείων αὐτῶν, κυρίως τῆς Ρόδου, ἔχουν εὐρεθῆ ἐντὸς συνοικισμῶν, δὲν ἀποτελεῖ ἀποφασιστικὸν ἐπιχειρήμα διὰ τὴν ἄρνησιν τῆς ταφικῆς χρησιμοποίησεώς των, διότι εἶναι φυσικὸν νὰ ἐφυλάσσοντο εἰς κατοικίας μετὰ τὴν κατασκευὴν των καὶ πρὸ τῆς χρησιμοποίησεώς των. Ἡ πολυτέλεια τῆς κατασκευῆς καὶ τὸ εὐθρυπτον τῶν ἀναγλύφων, τὸ ὁποῖον ἰδιαίτερος παρουσιάζεται εἰς τοὺς λακωνικοὺς, ἀποκλείει τὴν πιθανότητα τῆς κατασκευῆς των ὡς ἀπλῶς οἰκιακῶν ἀγγείων καὶ μάλιστα διὰ τὴν φύλαξιν προμηθειῶν (Vorrätsgefässe). Ἀκόμη καὶ ὅταν εὐρίσκονται εἰς οἰκίας εἶναι ἀπλούστερον νὰ γίνῃ δεκτόν, ὅτι εἶχον ἀγορασθῆ διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς τοὺς τάφους. Ἄλλωστε καὶ διὰ τὸν ἔχοντα παλαιότερον εὐρεθῆ εἰς τὸ Θέατρον τῆς Σπάρτης ἀμφορέα¹⁰¹ ἔχει ὑποστηριχθῆ ὅτι δὲν ἦτο ταφικὸς¹⁰² καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται διὰ τοῦ νέου εὐρήματος ἀβάσιμον, ὅπως ὀρθῶς εἶχεν ὑποθέσει ὁ Bulle¹⁰³, εἰς ταφικοὺς δὲ ἀμφορεῖς ἀνήκουν καὶ τὰ τεμάχια τῶν ἄλλων λακωνικῶν ἀναλόγων ἀγγείων¹⁰⁴. Τὸν ταφικὸν προορισμὸν των, εἰδικῶς περὶ τῶν ἀμφο-

94. K. Kübler, Kerameikos V, σελ. 34 καὶ Neue Bild der Antike I, 1942 σελ. 55, καὶ γενικῶς Kübler Kerameikos VI, 101 κ.έ.

95. Tiryns I, σ. 134-135. Ἀνδρόνικος, Α.Δ. 17 (1961/62) σ. 185-6.

96. Σωτηριάδης ΠΑΕ 1935 σ. 35 «χειροποίητον ἀγάνωτον ἀγγεῖον» δι' αὐτὸν τοῦ Μαραθῶνος. AJA 33 (1929) σελ. 539. 34 (1930) σ. 411, διὰ τοὺς τῆς Κορίνθου.

97. Πρβλ. Feytmans, BCH 1950 σ. 138. Kinch, Vroulia 103, 106 καὶ J. Schäfer, Studien z. Reliefpithoi σ. 91 κ.έ.

98. Πρβλ. τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Schäfer, Studien z. Reliefp. d. 8.-6. Jahrh. aus Kreta, Rhodos und Boeotien σ. 91 τὰς ὁποίας φαίνεται ὅτι δέχεται καὶ ὁ Ν. Κοντολέων Gnomon 32 (1960) σ. 722. Καὶ M. Ervin, A Relief Pithos from Mykonos, Α.Δ. 18 (1963) σ. 41 πιστεύει ὅτι δὲν εἶναι ταφικοὶ καὶ ὅτι ἐξετίθεντο πρὸ τοῦ τοίχου καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ἀκόσμητον πλευρὰν ἀλλὰ εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Σπάρτης εὐρίσκεται ἡ ἐξήγησις ἀπλούστερον. Πρβλ. καὶ κατωτέρω.

99. Wolters, AE 1892 σελ. 213. De Ridder, BCH 1898 σ. 510, πρβλ. καὶ Hampe, Frühgriechische Sagenbilder σποράδην.

100. Doro Levi, Annuario 17-18 (1955-56) σ. 58 κ.έ. Demargne-Effentere, BCH 61 (1937) σ. 19 κ.έ. Πρβλ. καὶ Demargne, La Crète Dédalique σποράδην.

101. BSA 27 (1925-26) σ. 199, JHS 46 (1926) σ. 230.

102. Schäfer, Studien σ. 121 σημ. 423

103. Bulle, Das Theater zu Sparta 1936 σ. 13, ὁ ὁποῖος ἔγραφε ὅτι δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ προέρχεται ἐκ νεκροταφείου εὐρισκομένου εἰς τὴν θέσιν τῆς σκηνῆς τοῦ Θεάτρου, καταστραφέντος κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς σκηνῆς.

104. Πρβλ. ἀνωτέρω σημειώσεις 5 καὶ 6.

ρέων τῆς Σπάρτης ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν ἢ ἴδια ἢ κατασκευὴ των, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποκλείεται ἢ δι' ἄλλον σκοπὸν χρησιμοποίησις των. Ἡ προσθήκη ἄλλωστε τοῦ ἀναγλύφου δὲν τὰ κάνει πολῦτιμα λόγῳ τοῦ ὑψηλοῦ των κόστους, ἀλλὰ καὶ δύσχρηστα λόγῳ τοῦ βάρους των, διὰ τὴν καθημερινὴν χρῆσιν. Πάντως διὰ τὸν ἀμφορέα τῆς Σπάρτης καὶ ὁ τρόπος ἀκόμη τῆς τοποθετήσεώς του δὲν ἐπιτρέπει τὴν σκέψιν ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀγγεῖον σπονδῶν, ὅπως τὰ μεγάλα ταφικὰ ἀγγεῖα τῶν γεωμετρικῶν χρόνων¹⁰⁵ τὰ ὁποῖα ἐτοποθετοῦντο ὄρθια ἐπὶ τῶν τάφων. Ἐπίσης ὁ τρόπος τῆς τοποθετήσεώς του καὶ ἡ σαφὴς προσπάθεια διαφυλάξεώς του, ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰς ἀπόψεις κατὰ τὰς ὁποίας τὰ μεγάλα ταφικὰ ἀγγεῖα ἐθραύοντο ἐπὶ τῶν τάφων¹⁰⁶.

Μὲ τοὺς ἀμφορεῖς πάντως τῆς Σπάρτης ἔχομεν ἀναμφιβόλως τὰς ἐνδείξεις τῆς διατηρήσεως τῶν γεωμετρικῶν ταφικῶν ἐθίμων εἰς τὴν συντηρητικὴν αὐτὴν περιοχὴν καὶ μέχρι τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἡ κυρία διαφορὰ των ἀπὸ τὰ ἀττικὰ ταφικὰ ἀγγεῖα ἦτο εἰς τὸ ὅτι αὐτὰ ἐτοποθετοῦντο ὄρθια, χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι καὶ ἀσθηρὸς κανὼν χωρὶς ἐξαιρέσεις, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν ἀμφορέα τῆς Ἐλευσίνας. Ἀτυχῶς δὲν ὑπάρχουν πληροφορίαι περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἦσαν τοποθετημένα τὰ βοιωτικά, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀσφαλῶς προέρχονται ἐκ τάφων¹⁰⁷. Ἡ πλαγία, ἀντὶ τῆς ὄρθιας τοποθέτησις μεταξὺ τῶν τάφων εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν γίνῃ δεκτὴ ἢ δι' εἰδικoὺς λόγους στερέωσις, ἀπετέλει μίαν ἐγγύτησιν ἀσφαλείας ἐκ καταστροφῆς κατόπιν πτώσεως. Δὲν μπορεῖ δὲ νὰ ἐννοηθῇ παρὰ ὡς εἶδος προσφορᾶς εἰς τοὺς νεκροὺς τῶν περὶ αὐτὸν τάφων¹⁰⁸. Ἐν σχέσει μὲ τὰ μεγάλα γεωμετρικὰ ταφικὰ ἀγγεῖα τῆς Ἀττικῆς δὲν εἶχε τὸν πυθμένα διάτρητον¹⁰⁹ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἰς αὐτὰ θεωρεῖται ὡς ὀφειλόμενον εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ὑποδοχῆς τῶν ταφικῶν χοῶν ἢ τῶν σπονδῶν¹¹⁰. Ἴσως ἐνδιαφέρουσα θὰ ἦδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἐπίσης ἡ ἔλλειψις ὄπλων ἐκ τῶν σπαρτιατικῶν τάφων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀσυνήθη εἰς τάφους ἄλλων περιοχῶν¹¹¹. Ἡ πιθανότης νὰ ὑπῆρχον σιδηρᾶ τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα νὰ διελύθησαν, δὲν εὐρίσκει εἰς τὴν ἐντὸς τῶν τάφων κατάστασιν ἐνισχυτικὰ στοιχεῖα, διότι δὲν εὐρέθησαν ἔστω καὶ ἱχνη προερχόμενα ἐκ τῆς ὀξειδώσεως, ἂν καὶ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξαχθοῦν ἐκ τοῦ

105. Πρβλ. ἀνωτέρω περίπτωσις Τίρυνθος, Κεραμεικοῦ, Διπύλου καὶ ἄλλων περιοχῶν. Πρβλ. καὶ Ἄνδρόνικον, Α.Δ. 17 (1961/62) σ. 181 κ.έ. Kübler, Kerameikos V καὶ VI, σποράδην.

106. Rayet, Histoire de la Céramique Grecque σελ. 24.

107. De Ridder, BCH 1898 σ. 510 πρβλ. καὶ Poulsen, Dipylongraber σελ. 42. Schweitzer, AM 1918 σ. 49 κ.έ.

108. Διὰ τὸ ἂν τὰ ἐπὶ τῶν τάφων ἀναθήματα συνδέονται μετὰ μεσοελλαδικῶν συνθηθῶν καὶ ἐπιβιῶνων ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πρβλ. Blegen-Wace, Middle Helladic Tombs, Symbolae Osloenses IX, 1930 σελ. 28 κ.έ. Nilsson, Gesch. gr. Rel. I, σελ. 352. Ἐπίσης τὰς ἐργασίας τοῦ Γ. Μυλωνᾶ, Ἐπετηρ. Φιλ. Σχολ. Παν. Ἀθην. 4 (1953-4) σ. 263-285 καὶ 12 (1961-62) σ. 291-355, AJA 52 (1948) σ. 56-81, Studies in Honor of David Robinson 1, 64-105 καὶ Ἄνδρόνικος, Ἑλληνικά 17, σελ. 40-64 καὶ Α.Δ. 17 (1961/62) 152 κ.έ. Schachermeyr RE 22,2 (1934) Prähist. Kulture Griechenlands στήλ. 1437 κ.έ.

109. Brückner-Pernice AM 18 (1893) σ. 115. Nilsson, Gesch. gr. Rel. I, σελ. 163. Ἄνδρόνικος, Α.Δ. 17 (1961/62) σ. 152 κ.έ. σποράδην.

110. Πάντως φαίνεται ὅτι δὲν ἐδέχοντο ὄλα τὰ ἐπὶ τοῦ τάφου ἀγγεῖα νεκρικὰς σπονδὰς, διότι μερικὰ ἐξ αὐτῶν δὲν ἐπεκοινῶνουν μετὰ τοῦ τάφου καὶ τοῦ νεκροῦ ἀμέσως.

111. Εἰς μερικοὺς ἐκ τῶν τάφων τοῦ Διπύλου εὐρέθησαν (Poulsen, Dipylongraber σελ. 39) ὅπως καὶ τοῦ Κεραμεικοῦ, Kerameikos V καὶ VI, Index. Εἰς τάφους τῶν νήσων AE 1898 σελ. 189 εἰς αὐτοὺς τῆς Θήρας Thera II, 199 εἰς τοὺς σαμιακοὺς Bochlau, Aus d. Ion. Nekropolen σελ. 162, τοὺς σικελικοὺς Mon. Lincei 1, 777.

χαρακτηριστικοῦ αὐτοῦ συμπεράσματα διὰ τοὺς νεκροὺς τῶν τάφων ἢ διὰ τοὺς ἰδιοκτητῆς τοῦ κλιβάνου, διότι ἴσως πρόκειται περὶ τυχαίου γεγονότος.

Εἰς τὸ σημεῖον δὲ αὐτό, ἴσως εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συζητηθῇ τὸ θέμα, ἂν ὄχι τῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ τάφου καὶ τοῦ κεραμικοῦ κλιβάνου, τοῦλάχιστον τῆς ομάδος τῆς Σπαρτιατικῆς Πολιτείας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκον οἱ νεκροὶ τῶν τάφων καὶ οἱ ἐργαζόμενοι εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ κλιβάνου καὶ τὸν ἴδιον τὸν κλίβανον.

Εἰς τὴν οὐσίαν πρόκειται διὰ τὸ πρόβλημα τῶν φορέων τῆς λακωνικῆς τέχνης καὶ τῶν δημιουργῶν τῶν μορφῶν τῆς, τὸ ὅποιον τίθεται διὰ τοῦ συγκροτήματος τῶν τάφων τοῦ κλιβάνου καὶ τοῦ ἀμφορέως. Διότι ἡ σύνδεσις τοῦ ἀμφορέως μετὰ τῶν τάφων εἶναι ἀσφαλῆς, ὅπως καὶ ἡ σχέσις τάφων καὶ ἀμφορέων μετὰ τῶν ἐργαζομένων εἰς τὸν κλίβανον, δηλαδὴ τῶν ἰδιοκτητῶν του. Ἡ ἐργασία ἐπομένως τοῦ ἀμφορέως, ὁ ὅποιος εἶναι πιθανώτατα ἐν τῶν προϊόντων τοῦ κλιβάνου καὶ τῶν ἰδιοκτητῶν του, ὁμιλεῖ καὶ διὰ τὸ ἐπίμαχον ζήτημα, τοῦ ἂν εἶναι Σπαρτιάται Περιοικοὶ ἢ Εἰλωτες οἱ δημιουργοὶ του καὶ συμβάλλει εἰς τὴν ἔστω καὶ μερικὴν διασάφησιν τούτου. Διότι ὁ ἀμφορεύς καὶ οἱ τάφοι εἰς τὸν εἰδικὸν τῶν σύνδεσμον μὲ τὸν κλίβανον καὶ ἂν δὲν προσφέρουν ὄλα τὰ στοιχεῖα διὰ τὴν τελικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα, ἐπιτρέπουν τοῦλάχιστον τὴν συζήτησίν του. Τοῦτο δὲ εἶναι περισσότερο ἀπὸ σημαντικόν, δεδομένης τῆς σημασίας τοῦ προβλήματος διὰ τὴν κατανόησιν ὄχι μόνον τῆς πορείας τῆς λακωνικῆς τέχνης, ἀλλὰ καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς λακωνικῆς ζωῆς.

Ἄν ἐγνωρίζομεν ἄρκετὰ περὶ τῶν ταφῶν Σπαρτιατῶν διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐπιστοῦτο ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑπαρξίς ὄπλων εἰς αὐτούς, τότε ἡ ἀπουσία τῶν ἐκ τῶν τάφων μας θὰ ἦτο ἀπόδειξις, ὅτι δὲν ἔχομεν τάφους Σπαρτιατῶν, ἀλλὰ ἄλλων ομάδων τοῦ σπαρτιατικοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ ἦτο σαφές, ὅτι καὶ ἡ ἐργασία τοῦ ἀμφορέως δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξηγῆται ἀπὸ Σπαρτιάτας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ομάδα εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἀνήκον οἱ τάφοι. Τοῦτο θὰ ἦτο ἐν ἀποφασιστικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ ζητήματος. Διότι τότε θὰ εἶχομεν τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τῶν δημιουργῶν τῆς Λακωνικῆς τέχνης. Διὰ πολλοὺς ὁμως λόγους φαίνεται, ὅτι ἀποκλείεται ἢ πιθανότης νὰ μὴν ἀνήκον εἰς Σπαρτιάτας οἱ τάφοι μας, παρὰ τὴν ἀπουσίαν τῶν ὄπλων, ἢ ὁποία δὲν ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν, δεδομένων τῶν ὄσων γνωρίζομεν περὶ τῶν σπαρτιατικῶν τάφων. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξουν εἰς ἐλάχιστην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῆς Ἀγορᾶς, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ μάλιστα πλησίον τοῦ κεντρικοῦ ἐκ τῶν συνοικισμῶν τῆς, τῆς Μεσόας, ἐργαστήριον, κλίβανος, τάφοι καὶ κατοικίαι Περιοίκων ἢ Εἰλωτῶν. Ὅσον καὶ ἂν μᾶς διαφεύγουν πολλὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχαϊκῆς ζωῆς εἰς τὴν Σπάρτην, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ εὐρίσκωνται εἰς μίαν τόσον καιρίαν θέσιν ἐγκαταστάσεις μὴ Σπαρτιατῶν. Ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ ἀνήκον οἱ τάφοι μετὰ τοῦ κλιβάνου καὶ τῶν οἰκιακῶν ἐγκαταστάσεων τῆς θέσεως εἰς Σπαρτιάτας καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ ἐργασία τοῦ ἀμφορέως νὰ εἶναι δημιουργία Σπαρτιατῶν. Ἡ ἀπάντησις εἶναι σαφῆς διὰ πρώτην φοράν, διότι προέρχεται ἀπὸ συνδυασμὸν πολλῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα ἀλληλοσυμπληροῦνται. Ἐχομεν τὴν βεβαιότητα ἐνός ἐργαστηρίου ἐντὸς τῆς Σπάρτης, εἰς τὸ ὅποιον διακρίνεται ἡ σπαρτιατικὴ συμβολὴ καὶ τὸν ἀμφορέα ἀπόδειξιν τῆς ἐργασίας του. Πρόκειται δηλαδὴ διὰ μίαν σπαρτιατικὴν οἰκογένειαν, ἢ ὁποία διετήρει κεραμικὸν ἐργαστήριον, εἰς τὸ ὅποιον καὶ ἂν ἐχρησιμοποιοῦντο Εἰλωτες τὰς κατευθύνσεις θὰ τὰς ἐδίδαν οἱ Σπαρτιάται. Ἄτυχῶς ἐνῶ γνωρί-

ζομεν ἀρκετά ὀνόματα καλλιτεχνῶν τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων ἐκ Λακωνίας, οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται ἀκόμη καί εἰς μεγάλα ἐξωλακωνικά ἱερά¹¹², δὲν ἀναφέρεται τί ἀκριβῶς εἶναι οὗτοι, Σπαρτιάται ἢ Περίοικοι ἢ ἀκόμη καί Εἰλωτες. Καλοῦνται μὲ τὸν γενικὸν τίτλον Λακεδαιμόνιοι ἢ ἀκόμη Ἐπιχώριοι ἐκτὸς μιᾶς περιπτώσεως, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθοῦν ἐκ τούτου εἰδικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν ὁμάδα εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκουν¹¹³. Διότι ἄνδρες Λακεδαιμόνιοι ἢ καὶ Ἐπιχώριοι εἶναι τόσον οἱ Σπαρτιάται, ὅσον καὶ οἱ Περίοικοι καὶ οἱ Εἰλωτες. Πάντως διὰ τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Περιόικους πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς βέβαιον ὅτι δὲν θὰ ὑπῆρχον διαφοραὶ εἰς τὴν τέχνην των, δεδομένου ὅτι ἀμφοτέρω ἀνήκουν εἰς τὴν Δωρικὴν ὁμάδα¹¹⁴ καὶ ἄλλωστε τὰ ἔργα τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὰς Περιοικίδας πόλεις ὅσον μᾶς εἶναι γνωστὰ, ὅπως αὐτὰ τῶν Γερονθῶν καὶ τῆς Θεράπνης¹¹⁵, δὲν παρουσιάζουν οὔτε κατὰ τὴν θεματικὴν, οὔτε κατὰ τὴν μορφικὴν διαπραγματέυσιν οὐσιαστικὰς διαφορὰς. Δίδουν ἀναλόγους θεματικούς κύκλους ὅπως καὶ ἐπιδράσεις προερχόμενας ἐκ τῆς ἰωνικῆς περιοχῆς καὶ ἐπομένως ἀποδεικνύουν κοινούς δημιουργικούς φορεῖς. Διὰ τοῦ νέου εὐρήματος γίνεται κατάδηλον, ὅτι καὶ οἱ Σπαρτιάται, ὅπως ἦτο γνωστὸν καὶ δεκτὸν καὶ διὰ τοὺς Περιόικους, ἡσχολοῦντο καὶ μὲ τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν τάφων καὶ τοῦ ἀμφορέως¹¹⁶. Εἶναι βεβαίως γνωστὰ αἱ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου παραδιδόμεναι πληροφορίαι (Πλουτ. Λυκ. 24 - 25) *δουλοπρεπὲς ἡγοῦντο τὴν περὶ τὰς τέχνας καὶ τὸν χρηματισμὸν ἀσχολίαν* (Πλουτ. Λακων. Ἐπιτηδ. 239) *τέχνης γὰρ ἄψασθαι βαναύσου*

112. Ἡ διάκρισις Λακεδαιμονίων καὶ Σπαρτιατῶν τονίζεται εἰς τὸν Ἡρόδοτον συνεχῶς. Ὁ Θουκ. 5, 18. 5, 28 φαίνεται ὅτι ἀναφέρει τοὺς Περιόικους ὡς Λακεδαιμονίους. Μόνον οἱ Στάγρας καὶ Χάρτας ἀναφέρονται ὡς Σπαρτιάται Πaus. VI, 4, 4: *Ἐχέριον εἶναι Κορίνθιον, φοιτῆσαι δὲ ὡς Στάγραν τε καὶ Χάρταν Σπαρτιάτας*. Ἐνῶ δι' ἄλλους ὡς ὁ Θεοκλῆς, Πaus. V, 17, 2 *ἀνὴρ Λακεδαιμόνιος* ὁ ὁποῖος εἰργάσθη εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ὁ Δορυκλείδας Πaus. 17, 2 *ἀνὴρ Λακεδαιμόνιος* ὁ ὁποῖος ἐπίσης εἰργάσθη εἰς τὴν Ὀλυμπίαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἥρας, ὁ Δοντᾶς, ἀδελφὸς τοῦ Δορυκλείδα ἐπίσης εἰς τὸ Ἡραῖον καὶ τὸν Θεσαυρὸν τῶν Μεγαρέων τῆς Ὀλυμπίας. Ὁ Γτιάδας ὁ ὁποῖος εἰργάσθη εἰς Ἀμύκλας καὶ Σπάρτην ἀναφέρεται ὡς *ἀνὴρ ἐπιχώριος* Πaus. III, 17, 2 καὶ III, 18, 7. Πρβλ. ἐπίσης Πaus. VI, 9, 4. Κρατίνος πλάστης Σπαρτιάτης, Testimonia Overbeck, Schriftquellen.

113. Διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Τελέστα τὸ ὅποιον διασφύζεται εἰς χαλκίνην λαβὴν ὕδριας γνωρίζομεν μόνον ὅτι ὁμοῦ μὲ τὸν ἀδελφὸν του Ἄριστωνα εἰργάσθησαν εἰς χάλκινον ἄγαλμα τοῦ Διὸς ἀνατεθὲν ὑπὸ τῶν Κλειτορείων εἰς τὴν Ὀλυμπίαν καὶ φέρονται ὡς Λακεδαιμόνιοι. Πρβλ. G. Hafner, Die Hydria von Telestas, Charites, Festschrift Langlotz 1957 σελ. 119 κ.έ.

114. Τὸ θέμα τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς φυλετικῆς ὁμάδος εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκον οἱ Περίοικοι ἐλύθη οὐσιαστικῶς κατόπιν τῶν μελετῶν τοῦ Hampl, Die Lakedaimonischen Perioiken, Hermes LXXII (1937) σ. 134 κ.έ. Διὰ τὰς παλαιότερας ἀπόψεις E. Meyer, Gesch. d. Alt. II, 272 καὶ 438, III, 467. Διὰ τοὺς Περιόικους τῆς Μεσσηνίας ἐν μέρει Δωριεῖς L. Heideman, Die Territoriale Entwicklung Lakedaemons, Berlin 1904 ἐπίσης Kornemann NJB XI (1908) σ. 240 σημ. 3. Πρβλ. καὶ Busolt, Swoboda, Griechische Staatskunde σ. 637 σημ. 3 (Handb. d. Altertumsw. IV, I, 1, 1926). Roussel, Sparta 1939 σελ. 42. Κατὰ τῆς θέσεως, ὅτι οἱ Περίοικοι ἦσαν καὶ αὐτοὶ Δωρικῆς καταγωγῆς ὁ Giotz, Hist. Greque, I (1925) σ. 343 κ.έ. Συζητήσιν τῶν διαφόρων ἀπόψεων Chrimes, Ancient Sparta (1952) σ. 272 κ.έ. Huxley, Early Sparta, σ. 25 κ.έ. καὶ σποράδην, ὁ ὁποῖος μᾶλλον δέχεται ὅτι οἱ Περίοικοι ἦσαν οἱ κατακτηθέντες προδωρικοί πληθυσμοί. Ἐπίσης Kiechle σελ. 131 καὶ σποράδην. Μίαν σύντομον ἐκθεσιν τοῦ θέματος, X. Χρήστου, Ἄρχαία Σπάρτη σ. 25 κ.έ.

115. Πρβλ. τὰ λεγόμενα ἠρωϊκὰ ἀνάγλυφα τῶν Γερονθῶν Tod-Wace, Catalogue σ. 106. Ὅπως καὶ τὸ ἐκ Θεράπνης εἰς τὸ Βερολίνον Tod-Wace σελ. 102 εἰκ. 1.

116. Huxley, Early Sparta σ. 63 δέχεται ὅτι οἱ Περίοικοι ἡσχολοῦντο κυρίως μὲ τὴν κεραμεικὴν, τὴν χαλκοτεχνίαν καὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἔλεφαντοστοῦ καὶ προσθέτει "but some Spartan citizens too may have been artists and craftsmen".

τὸ παράπαν οὐκ ἐξῆν καὶ (Πλουτ. Λακ. Ἐποφθ. 212, 49) ἀπειρήτο γὰρ αὐτοῖς τέχνην ἐργάζεσθαι καὶ μαθάνειν βάνανσον¹¹⁷, ἀλλὰ τὸ ζήτημα καὶ ἐδῶ εἶναι ἀπὸ πότε δύναται νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἰσχύουν αὐτὰ. Εἰς τὴν πραγματικότητα φαίνεται νὰ ἀναφέρονται εἰς συνθήκας καὶ νὰ ἀντανακλοῦν καταστάσεις τοῦ προχωρημένου βου αἰῶνος καὶ ἴσως σχετίζονται μὲ τὴν μεταβολὴν τῶν μέσων τοῦ βου αἰῶνος. Ἄλλωστε τὰ περισσότερα τῶν ὄσων γνωρίζομεν διὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας καὶ εἰδικῶς διὰ τοὺς ἀρχαίκοις, ἔχουν ἐπηρεασθῆ ἐκ τῆς δημιουργηθείσης κατὰ τὸν βον αἰῶνα Λυκουργεῖου παραδόσεως¹¹⁸, ἡ ὁποία ἐνετάθη τὸν 5ον αἰῶνα ἐκ τῆς τάσεως τῆς ἰδεαλιστικοποιήσεως τῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς καὶ τῶν σπαρτιατικῶν θεσμῶν καὶ ἐκορυφώθη τὸν 4ον, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ Πλάτωνος, ἐνισχυθεῖσα ἀπὸ τὰς ἐσωτερικὰς πολιτικὰς ἀντιθέσεις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπομένως τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἄλλων πηγῶν, περὶ ἀποχῆς τῶν Σπαρτιατῶν ἀπὸ πάσης καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, ἀνυπαρξίας πνευματικῶν καὶ ἄλλων ἐλευθέρων διαφερόντων, ἀκόμη καὶ ἀπαγορεύσεως τῆς ἐργασίας¹¹⁹ ἀναφέρονται εἰς τοὺς μετὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος χρόνους, ὅτε διὰ τοῦ Χίλωνος καὶ τῆς παντοδυναμίας τοῦ θεσμοῦ τῆς Ἐφορείας ἐπιτυγχάνεται μία ἀκίνητοποίησις τῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς εἰς τὸ σύνολόν της. Διότι τότε φαίνεται, ὅτι γίνεται ἡ κωδικοποίησις τῶν σπαρτιατικῶν θεσμῶν, ἡ σταθεροποίησις τῆς ἐξουσίας καὶ ἡ διάκρισις τῶν φορέων της, ἡ τακτοποίησις τῶν διαφόρων θεσμῶν καὶ ἡ νομιμοποίησις τῶν διαφόρων ὀργάνων τῆς Πολιτείας.

Τὴν καλύτεραν καὶ πειστικωτέραν ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος αὐτοῦ μᾶς τὴν προσφέρει ἀκριβῶς ἡ πορεία τῆς λακωνικῆς τέχνης, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς ἀντανακλᾷ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, κατὰ τὸ περιεχόμενον της καὶ κατὰ τὰς μορφικὰς της διατυπώσεις, παρουσιάζεται δὲ ἐκπληκτικῶς ἀνοικτὴ εἰς ἐπιδράσεις καὶ ἐλευθέρως εἰς παρορμήσεις ἐξ ὄλων τῶν περιοχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἐξωελληνικοῦ κόσμου¹²⁰. Ὁ νέος ἀμφορεύς, ὁ ὁποῖος μάλιστα εὐρέθη εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν μεταξὺ τῶν τάφων καὶ πλησίον τοῦ κεραμικοῦ κλιβάνου, προσφέρει πολὺτιμα στοιχεῖα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν. Διότι, δεδομένου ὅτι εὐρίσκεται μεταξὺ τάφων ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως καὶ ἐπομένως ἀνήκει εἰς Σπαρτιάτας θάπτομένους παρὰ τὸ ἐργαστήριόν των, ἀποτελεῖ ἐν εὐγλωττον δεῖγμα τῶν ἀπασχολήσεων τῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς. Ἀποδεικνύει μὲ τὴν χρησιμοποίησίν του εἰς τοὺς τάφους, ὅπως καὶ μὲ τὴν ἴδιαν τὴν καλλιτεχνικὴν ἐργασίαν τὴν ὁποίαν προϋποθέτει, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει, δηλαδὴ περὶ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν ἀπαγορεύσεων, αἱ ὁποῖαι ἀργότερον θεωροῦνται κανὼν τῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς. Μάλιστα ἡ δυ-

117. Πρβλ. καὶ RE, III, B (Sparta) στηλ. 1382 μὲ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Σπαρτιάται δὲν εἰργάζοντο.

118. Ὅπως ἔδειξεν ἤδη ὁ E. Meyer εἰς τὸ Forschungen z. alt. Gesch. 1892 σ. 211 πρβλ. καὶ Kessler, Plutarchs Leben d. Lyk. 1910 σελ. 104 κ.ἔ. καὶ σποράδην.

119. Θὰ ἦτο μία ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα ἐργασία ἡ μελέτη τοῦ πόθεν προέρχονται αἱ πληροφορίες καὶ πότε φαίνονται πραγματοποιήσιμοι αἱ ἐν λόγῳ ἀπαγορεύσεις. Μία ἐπέκτασις τῆς ἐργασίας τοῦ E. Kessler, πρὸς περισσότερας κατευθύνσεις θὰ ἀπέδιδε χρήσιμα στοιχεῖα.

120. Χαρακτηριστικαί εἰς τὰ εὐρήματα τῆς Ὀρθίας, ὅπου διακρίνονται θέματα καθαρῶς χετταϊκὰ ὅπως ὁ δικάφαλος ἀετὸς εἰς τὰ ἐλεφαντοστὰ καὶ ἀσσυριακοὶ τύποι εἰς τὰς μορφὰς τῶν ζώων, κυπριακὰ ὅπως εἰς τὰ μολύβδινα κυρίως τὰ κοσμήματα εἰς σχῆμα κιονοκράνου, διὰ νὰ μὴ ἀναφερθοῦν παρὰ τὰ περισσότερον εἰδικὰ, αἱ ἐπιδράσεις δὲ ἐνισχύονται καὶ ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ξένων ὑλικῶν, ὅπως τοῦ ἐλεφαντοστοῦ.

νατότης τὴν ὁποῖαν προσφέρει διὰ τὴν ἔνταξιν καὶ τῶν ἄλλων ἀναλόγων ἀγγείων εἰς μίαν εὐρύτεραν χρονικῶς ὁμάδα ἐπιτρέπει καὶ πρὸς τὰς δύο κατευθύνσεις, πρὸ τῆς ἐποχῆς του καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτῆν, χρησιμοποίησιν τῶν ἐξαγομένων συμπερασμάτων ὅπως καὶ τὴν ἀλληλοσυμπλήρωσιν των. Τὸ γεγονός κατὰ τὸ ὅποιον ὁ κλίβανος ἐγκαταλείπεται συγχρόνως μὲ τὴν κατασκευὴν τῶν τάφων καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν τοποθέτησιν τοῦ ἀμφορέως, ἴσως ἀπαιτεῖ μίαν ἐξηγήσιν ἐπίσης. Μήπως ἡ ἐγκατάλειψίς του ἀντανακλᾷ τὰς πρώτας περιοριστικὰς διατάξεις τοῦ ἀπείρητο γὰρ αὐτοῖς τέχνην ἐργάζεσθαι καὶ μανθάνειν βάνουσον. Δὲν φαίνεται πιθανόν, διότι ἔχομεν ἀναλόγους ἀμφορεῖς καὶ ἀργότερον καὶ ἢ μὴ χρησιμοποίησίν του προηγείται κατὰ πολὺ τῶν χρόνων κατὰ τοὺς ὁποίους εἶναι νοηταὶ αἱ ἀπαγορεύσεις αὐταί. Γεγονὸς πάντως εἶναι, ὅτι ἔχει ἐγκαταλειφθῆ καὶ ὄχι καταστραφῆ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ εἰς καλὴν κατάστασιν διασωθέντα ὀρύγματά του. Διὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι ἡ διακοπὴ τῆς χρησιμοποίησέως του, σχετίζεται μὲ τοὺς τάφους, δηλαδὴ μὲ τὸν θάνατον τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκε, ἢ τῶν μελῶν τῆς τῶν ἀπησχολουμένων μὲ αὐτόν. Δὲν ἀποκλείεται ἀκόμη καὶ ἡ περίπτωσης τῆς μεταφορᾶς τοῦ ἐργαστηρίου εἰς ἄλλην περιοχὴν, τοῦτο δὲ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ ὅτι τὰ γνωστὰ τεμάχια ἀναλόγων ἀμφορέων τῶν εὐρεθέντων εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἀνηκόντων εἰς μεταγενεστέραν τοῦ ἀμφορέως καὶ τοῦ κλιβάνου ἐποχὴν εἶναι κατεσκευασμένα διὰ πηλοῦ προερχομένου ἐξ ἄλλης θέσεως, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ χρώματος καὶ τῆς συστάσεώς του. Δεδομένου, ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῆ κανεῖς — καὶ τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εὐρημάτων — ὅτι ὑπῆρχαν πολλὰ ἐργαστήρια ἀναλόγων ἀμφορέων εἰς τὴν Σπάρτην, μία τοιαύτη μετάθεσις τοῦ ἐργαστηρίου, ὑπαγορευθεῖσα καὶ ἀπὸ τὴν αὐξήσιν τῆς πόλεως δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκει εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἀπιθάνου.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν εἶναι ἴσως ἄσκοπον νὰ παρουσιασθῆ ἔστω καὶ συντόμως μία ἄλλη διαπίστωσις, ἢ ὁποία ἀφορᾷ γενικῶς τὴν λακωνικὴν τέχνην τοῦ βου αἰῶνος, ἐπὶ τῆς ὁποίας καὶ θὰ ἐπανέλθωμεν, σχετιζομένη ἀσφαλῶς καὶ μὲ τὴν ἀνακατάταξιν τῶν καλλιτεχνικῶν προσπαθειῶν καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν ἐργαστηρίων. Τοῦτο εἶναι ἡ παρατηρουμένη ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τοῦ βου αἰῶνος μὲ τὸ τέλος τῆς Λακωνικῆς III περιόδου, δηλαδὴ περὶ τὸ 550, διακοπὴ τῆς ἀναπτύξεως τῆς κεραμεικῆς καὶ τῆς ἀγγειογραφίας¹²¹, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὴν ἐκπληκτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χαλκοπλαστικῆς ἢ ὁποία συνεχίζεται μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος εἰς τὴν Λακωνίαν. Πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἀπολύτως βέβαιον ἐν σχέσει μὲ τὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ διὰ τὴν σπαρτιατικὴν τέχνην, ὅτι ἡ ἀκμὴ τῆς χαλκοπλαστικῆς ἀκολουθεῖ τὴν παρακμὴν τῆς κεραμεικῆς, καὶ ἴσως τὰ δύο αὐτὰ φαινόμενα δὲν εἶναι ἄσχετα μεταξύ των. Μίαν ἀπόδειξιν τῆς ἀκμῆς τῆς χαλκοπλαστικῆς, ἢ ὁποία εἶχε δώσει καὶ παλαιότερον ἔργα ὑψηλῆς καλλιτεχνικῆς στάθμης, μετὰ τὸ 550 ἔχομεν τόσον μὲ τὰ κατὰ διαφόρους τρόπους συνδεόμενα μὲ τὴν Σπάρτην χάλκινα¹²² ὅσον καὶ μὲ τοὺς ὄχι μόνον τεχντροπικῶς ἀλλὰ καὶ θεματικῶς προερχομένους ἀπὸ τὰ σπαρτιατικὰ ἐργαστήρια πολεμιστᾶς¹²³,

121. Lane BSA 34 (1933-34) σελ. 150. Dawkins, Orthia σελ. 94 (Droop) Πρβλ. Cook, Greek Painted Pottery, 97. P. Pelagatti, Annuario 33-4 (1955-56) N. S. 17-8. σ. 18.

122. Πρβλ. Langlotz, Bildhauerschulen σελ. 92 κ.ἐ. σποράδην καὶ τὸν εὐρεθέντα εἰς τὴν περιοχὴν Γερακίου (Γερωνθρῶν) Ἀπόλλωνα, Ch. Karouzos, Charithes, Festschrift Langlotz σ. 33-37.

123. Τοὺς συγκεντρώνει καὶ τελευταίως ὁ Kunze, VII Olympia Bericht, 1961 σ. 174-176 ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ σ. 175 "Die meisten andere Krieger werden sich auf das 3. Viertel des Jahrhunderts (6ου) verteilen".

δπως και με τας μορφάς τας χρησιμοποιουμένας ως λαβάς διαφόρων άγγείων, κυρίως υδριών¹²⁴, και τὰ διασωθέντα όλόκληρα άγγεία με τυπικόν παράδειγμα τόν κρατήρα του Βίξ¹²⁵. Είς τόν αὐτόν κύκλον ίσως πρέπει νά σημειωθῆ και τὸ όνομα του Γιτιάδα με τας εργασίας εις τόν ναόν τῆς Ἐθνηάς εις τήν σπαρτιατικὴν Ἀκρόπολιν και τὸ χάλκινον άγαλμά του εις τὸ ιερὸν τῶν Ἀμυκλῶν¹²⁶. Ὅσον και ἂν εἶναι δύσκολος μία όριστικὴ ἐξήγησις τῆς ἀντιφάσεως αὐτῆς, μεταξύ τῆς παρακμῆς τῆς κεραμεικῆς και τῆς ἀκμῆς τῆς χαλκοπλαστικῆς, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτὴ πρέπει νά ἀναζητηθῆ ὄχι μόνον εις ἐσωτερικοὺς ἀλλὰ και εις ἐξωτερικοὺς λόγους. Ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς συνεπειᾶ περιορισμῶν μετὰ τὰ μέσα του βου αἰῶνος, εις τήν καλλιτεχνικὴν και πνευματικὴν ζωὴν, μεταναστεύσεως Λακῶνων καλλιτεχνῶν και τεχνιτῶν πρὸς τήν μόνην σπαρτιατικὴν ἀποικίαν, τόν Τάραντα, ἡ ὁποία συζητεῖται ἐν συνδυασμῶ μετὰ τόν κρατήρα του Βίξ και τὸ ἐργαστήριόν του¹²⁷, δὲν ἀντιμετωπίζει οὐσιαστικῶς τὸ πρόβλημα. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει και διὰ τὰς ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι συνδέουν τόν κρατήρα του Βίξ με ἄλλα χαλκοπλαστικὰ ἐργαστήρια τῆς Μεγάλῃς Ἑλλάδος¹²⁸ ἢ φθάνουν νά δημιουργοῦν ἐν λακωνικῶν χαλκοπλαστικῶν ἐργαστηρίων εις τήν Ἐτρουρίαν¹²⁹. Αἱ πιθανότητες τῶν ἐξωλακωνικῶν, ἐπηρεαζομένων ἀπὸ τήν σπαρτιατικὴν τέχνην ἐργαστηρίων, θὰ ἦτο δυνατόν νά συζητηθοῦν, μόνον ἂν δὲν ἦτο βεβαία διὰ τήν περίοδον ἀπὸ τὸ 550 ἕως τὸ 500 δρᾶσις και μάλιστα ἡ ἄνθησις τῶν εις τήν Σπάρτην χαλκοπλαστικῶν ἐργαστηρίων, ἡ ὁποία ἀποδεικνύεται τόσον ἀπὸ τήν εὐρείαν παρουσίαν τῶν λακωνικῶν ἔργων εις ὄλα τὰ μεγάλα πανελλήνια ἱερά και κυρίως τῆς Ὀλυμπίας, ὅσον και ἀπὸ τήν χρησιμοποίησιν ὡς κυρίου θέματος τῆς τέχνης αὐτῆς, του πολεμιστοῦ. Τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα δὲν μποροῦν εις καμμίαν περίπτωσιν νά θεωρηθοῦν τυχαία, διότι οὔτε δύναται εὐκόλως νά γίνῃ δεκτὸν ὅτι εἰσήγοντο τὰ λακωνικὰ ἔργα τὰ εὐρισκόμενα εις τήν Ὀλυμπίαν και συνδεόμενα ἀμέσως με τήν λακωνικὴν τέχνην, οὔτε ἀκόμη ὅτι ἡ προτίμησις του θέματος του πολεμιστοῦ γίνεται χωρὶς λόγον. Εἰς τήν σειρὰν τῶν μικρῶν πολεμιστῶν ἔχομεν ἀναμφιβόλως μίαν εἰκονογράφησιν τῆς ἐσωτερικῆς σπαρτιατικῆς πολιτικῆς πορείας, ἡ ὁποία συγκεντρώνεται ὄλον και περισσότερον εις τύπους συνδεομένους με τοὺς νέους προσανατολισμοὺς τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, διὰ τῶν ὁποίων ἔχει τήν δυνατότη-

124. Α. Πολίτης, AE 1936 σ. 163 κ.έ. Πρβλ. και Neugebauer, Reifarchaische Bronzbasen mit Zungmuster RM 38 (1923-24) σελ. 341-440 και AA 1925, 177-203 και Vallet-Villard BCH 79 (1955) σελ. 58 κ.έ. Rolley BCH 87 (1963) σ. 474 κ.έ. Πρβλ. και Langlotz-Hirmer, Die Kunst der Westgriechen 1963 σελ. 29.

125. R. Joffroy, Le Trésor de Vix, 1954 και διὰ τήν λακωνικὴν καταγωγὴν του ειδικῶς Rumpf, B. Ant. Beschav. 29 (1954) σ. 8 κ.έ. Charites σ. 127 κ.έ. ἐπίσης Kunze, VII Olympia Ber. σελ. 175. Καθαρώς λακωνικὰ τὰ γράμματα L. M. Jeffery, The local Scripts of Archaic Greece σ. 191-2.

126. Πανσ. III, 17, 2-4 και III, 8. Ὁ ναὸς τῆς Χαλκιοίκου φέρεται ὅτι ἐκτίσθη περὶ τὰ μέσα του βου αἰῶνος με ἀρχιτέκτονα τόν Γιτιάδα πρβλ. Kiechle, Mess. Stud. σ. 118, Dickins BSA 13 (1906-7) σ. 138 κ.έ. Πρβλ. και RE 7 (1912) στηλ. 1371 και RE 10 (1919) 1757.

127. S. Karouzou, BCH 79 (1955) σ. 197-98, ἐπίσης Joffroy, La Tombe de Vix, Mon. Piot, 48 (1954) σ. 30 και Rolley, L'Origine du Cratère de Vix. Remarque sur l'Hypothese Laconienne, BCH 82 (1958) σ. 168-171 και BCH 87 (1963) σ. 483.

128. Διὰ τῶν γραμμάτων που φέρουν αἱ μορφᾶι του εις τὸ ὀπίσθιον μέρος συνδέει τόν κρατήρα με τοὺς Λοκροὺς ἢ M. Guarducci, L' Alfabeto del Cratere di Vix, Rendiconti dei Lincei 8 Serie, 18 (1963) σ. 23 ἐνφ ὁ Vallet-Villard BCH 79 (1955) σ. 65 τὸ συσχετίζουν με χαλκιδικὰ πρότυπα και τὸ συνδέουν με τὸ Ρήγον. Ὁ Ch. Picard RA 1954. I σ. 77 με τήν Κόρινθον, ὁ J. Delapierre, Le Sujet de la Frise du Crater de Vix φυλλάδιον σ. 31 (εις τὰς ἐκδόσεις Broccard 1954) με τὸ Ἄργος.

129. R. Bloch-R. Joffroy, R. Phil. 27 (1953) II, σ. 17 "Ateliers de Bronziers Grecs installés en Toscane".

τα να εκφρασθῆ καλύτερον καὶ χωρὶς δεσμεύσεις. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς θὰ πρέπει ἴσως νὰ τονισθῆ καὶ τὸ ὅτι τὰ θέματα καὶ αἱ μορφαὶ τῆς Λακωνικῆς τέχνης εἰς τὸ συνολὸν τῆς ἀποδεικνύουν μεγαλυτέραν ἐξάρτησιν ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ζωὴν, ἀπὸ ὅσον αἱ μορφαὶ ὁποιασδήποτε ἄλλης περιοχῆς, τοῦτο δὲ θὰ καταστῆ ἐμφανεστερον καὶ μὲ τὴν ἐξέτασιν τῶν μορφῶν τοῦ νέου ἀμφορέως.

Διὰ τοὺς λόγους τῆς ἀντιφάσεως μεταξὺ παρακμῆς τῆς κεραμεικῆς μετὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος εἰς τὴν Σπάρτην καὶ τῆς ἀκμῆς τῆς χαλκοπλαστικῆς καὶ χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ συζητηθοῦν ἐδῶ ὅλα τὰ συναφῆ προβλήματα ἴσως θὰ μπορούσαν νὰ σημειωθοῦν καὶ τὰ ἐξῆς. Οἱ βασικοὶ ἐσωτερικοὶ λόγοι συνδέονται μὲ τοὺς νέους προσανατολισμοὺς τῆς Λακεδαιμονίων Πολιτείας καὶ ἴσως μὲ ὠρισμένους εἰδικούς περιορισμοὺς ποὺ ἐπιβάλλονται καὶ ἀρχίζουν σταδιακῶς νὰ ἐφαρμόζονται, ὅπως αἱ ἀπαγορεύσεις αἱ σχετικαὶ μὲ τὰς ταφάς, τὴν πολυτελεῆ ζωὴν, τὴν ἐλευθέραν ἐπικοινωνίαν τῶν πολιτῶν μὲ ξένους κλπ. Ἀλλὰ εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφασίσῃ κανεὶς διὰ τὸ ἂν προηγουμέναι οἱ ἐσωτερικοὶ ἢ οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι, οἱ ὅποιοι ἐξηγοῦν τὴν παρακμὴν τῆς κεραμεικῆς καὶ τὴν μεγαλυτέραν ἀπασχόλησιν μὲ τὴν χαλκοτεχνίαν. Διότι καὶ τὸ κορινθιακὸν κεραμεικὸν ἐργαστήριον παρουσιάζει κόπωση καὶ πτώσιν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ βου αἰῶνος¹³⁰ καὶ χωρὶς δυσκολίαν εἶναι εὐκόλον νὰ διαπιστώσῃ τὸ αὐτὸ κανεὶς καὶ διὰ τὰ περισσώτερα τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων, μὲ μόνην μίαν ἐξαίρεσιν. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Ἀττικοῦ, τὸ ὅποιον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ βου αἰῶνος κερδίζει συνεχῶς θέσεις καὶ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος ἐπιτυγχάνει νὰ ὑπερκεράσῃ ὅλα τὰ ἄλλα περιφερειακὰ ἐργαστήρια μὲ ἀποτέλεσμα ὄχι μόνον τὴν παρακμὴν των, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ προσανατολισμοῦ των¹³¹. Τοῦτο φαίνεται εἰδικῶς διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς Σπάρτης, ἢ

130. Lane, BSA 34 (1933-34) σ. 150 Payne, NC σ. 104 κ.έ. Rumpf, Malerei und Zeichnung (Handbuch) σ. 51 κ.έ. Pfuhl, Malerei und Zeichnung I σ. 211. Dunbabin, Perachora II 1952 σ. 271 κ.έ. J.L. Benson, Die Geschichte der korinthischen Vasen 96 εικ. 100 κ.έ.

131. Ἡ ἐπιτυχία αὐτῆ τῶν Ἀθηναίων συνδέεται μὲ τὴν κατὰ εἰδικὸν καὶ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα τρόπον λύσιν τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος τὸ ὅποιον ἐπίεζεν τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, κατὰ τὰ μέσα τοῦ βου καὶ τὸν 7ον αἰῶνα. Εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἀποικισμοῦ τὴν ὁποίαν ἐπροτίμησαν αἱ περισσότεραι ἑλληνικαὶ πόλεις μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὰς ἰωνικὰς ἢ τὴν λύσιν τῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς τὴν ὁποίαν δι' εἰδικούς λόγους ἐπέλεξεν ἡ Σπάρτη, ἢ ἀθηναϊκῆ πολιτικῆ προσέθεσε μίαν τρίτην, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβασίσθη ὅλη ἡ μεταγενεστέρα ἐξέλιξις τῆς. Αὕτη ἦτο προσαρμογὴ τοῦ παραγωγικοῦ τῆς δυναμικοῦ εἰς ἐξαγωγικόν, ἢ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σόλωνος καὶ διαφαίνεται εἰς τὰς διατάξεις τῆς τότε κωδικοποιουμένης τρόπον τινὰ ἀττικῆς νομοθεσίας. Αἱ συνέπειαι αὐτοῦ τοῦ μέτρου ἦσαν εἰς τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα ὄχι μόνον ἀμβλυνσις τῆς πίεσεως, ἀλλὰ καὶ ἀνάγκη ἀνθρωπίνου δυναμικοῦ τὸ ὅποιον ἤρχισε νὰ συγκεντρώνεται ἀπὸ ὄλον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον εἰς τὰς Ἀθήνας. Διὰ τὴν τέχνην καὶ γενικῶς διὰ τὸ πνεῦμα, συγκέντρωσις τῶν πλέον σημαντικῶν μορφῶν ἢ τολμηρῶν μαθητῶν τῶν περιφερειακῶν ἐργαστηρίων εἰς Ἀθήνας καὶ σταδιακὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἀττικοῦ τὸ ὅποιον ἀφομοιώνει ὅλας τὰς τάσεις καὶ γίνεται πανελληνιον. Διὰ τὸ ἐμπόριον, περιορισμὸν τῶν ἐξαγωγικῶν δυνατοτήτων τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων καὶ ἄνοδον τοῦ ἀττικοῦ, τὸ ὅποιον ἔχει τὴν δυνατότητα τῆς βελτιώσεως τῆς ποιότητος τῶν ἔργων του καὶ δέχεται συνεχῶς δημιουργοὺς ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη, διὰ τῶν ὁποίων εὐνοεῖται περαιτέρω ἢ ἀνάπτυξις του. Διὰ τὰς ἄλλας πόλεις-καλλιτεχνικὰ κέντρα, τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἔχουν μόνον ἀρνητικὴν ἐπίδρασιν, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ παρακολούθησις τῆς πορείας τῶν Ἀθηναίων καὶ δὲν μένει εἰς τὴν πρῶτην περίοδον παρὰ ἢ ἐξειδίκευσις διὰ τὴν διατήρησιν τῶν ἀγορῶν των καὶ ὁ περιορισμὸς εἰς τὰ περισσώτερον ζητούμενα προϊόντα ἢ εἰς αὐτὰ διὰ τὰ ὁποῖα διαθέτουν μεγαλυτέραν πείραν καὶ εἰδικὰ προϋποθέσεις ἀναπτύξεως. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ αὐτὸ θὰ διαρκέσῃ ἐπ' ὀλίγον διότι ἤδη εἰς τὸν 5ον αἰῶνα ἡ Ἀττικὴ τέχνη ἔχει γίνῃ πανελληνιος καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ὅπως καὶ πολλῶν ἄλλων, εἶναι αἱ Ἀθηναὶ Ἑλλάδος παιδείσεις.

όποια μᾶς ἀπασχολεῖ, ὅτι εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν σκόπιμον παραμέλησιν τῆς κεραμεικῆς εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο δυνατὸς ὁ συναγωνισμὸς τῆς ἀττικῆς τέχνης καὶ τὴν στροφὴν πρὸς τὴν ἐξειδίκευσιν τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς εἰς προϊόντα κυρίως τῆς μεταλλοτεχνίας, ὅπου τοῦτο ἦτο περισσότερον εὐκόλον¹³². Τοῦτο μάλιστα συνοδεύεται καὶ μὲ τὸν περιορισμὸν καὶ εἰς ὠρισμένα τυπικῶς σπαρτιατικὰ θέματα, ὅπως οἱ πολεμισταὶ ἢ τὰ μεγάλα χάλκινα ἀγγεῖα τοῦ τύπου τοῦ κρατήρος τοῦ Βιξ εἰς τὰ ὁποῖα διατηρεῖ τὴν ὑπεροχὴν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ἀντίφασις τῆς παρακμῆς τοῦ ἑνὸς τμήματος τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας μὲ τὴν ἀκμὴν τοῦ ἄλλου ἐξηγεῖται μὲ τὴν ἀνάγκην τῆς προσαρμογῆς πρὸς τὰς νέας συνθήκας τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει ἡ ἀθηναϊκὴ ὑπεροχὴ εἰς τὸν ἕνα τομέα καὶ ἡ καθυστέρησις εἰς τὸν ἄλλον, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν θεμάτων καὶ μὲ τὰς νέας κατευθύνσεις τῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς.

Μετὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος ἡ λακωνικὴ τέχνη συγκεντρώνει τὰς προσπαθείας τῆς εἰς τὴν μεταλλοτεχνίαν, ὅπου δύναται καλύτερον νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν συναγωνισμὸν καὶ νὰ διατηρήσῃ τὰς ξένας ἀγοράς τῆς, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν, τὴν ποιότητα καὶ τὴν διασπορὰν τῶν ἔργων τῆς.

Ὁ ἀμφορεὺς μας πάντως ἔρχεται νὰ δείξῃ, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἀνηκόντων εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν ἀγγείων, σφωζομένων ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει, ὅτι διὰ τὴν περίοδον τὴν ἐξικνουμένην ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 7ου περιπυ αἰῶνος μέχρι τῶν μέσων τοῦ βου, ἡ τέχνη γενικῶς καὶ ἡ ἀγγειοπλαστικὴ εἰδικῶς θεραπεύεται μὲ ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν καὶ εἰς τὴν Σπάρτην. Ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία διὰ τὴν περίοδον αὐτὴν δὲν θεωρεῖται ἔγκλημα καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἰσχύουν περιορισμοὶ διὰ τὴν κόσμησιν τῶν τάφων ἢ τὴν ἐλευθέραν ἀπασχόλησιν τῶν πολιτῶν. Ταυτοχρόνως δίδει μίαν θετικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ζήτημα τῶν φορέων τῆς λακωνικῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, διότι ἀποδεικνύει ὅτι ἡ θεραπεία τῆς τέχνης δὲν ἦτο ἀπηγορευμένη διὰ τοὺς πολίτας τῆς Σπάρτης. Ἡ δωρικὴ μορφοπλαστικὴ θέλησις χαρακτηρίζει καὶ τὴν Σπάρτην, ὅσον καὶ τὰς ἄλλας δωρικὰς πόλεις κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν καὶ τοῦτο εἶναι σαφὲς εἰς ὄλας τὰς μορφάς τῆς. Ἡ ἀνακοπὴ τῆς ἀναπτύξεως τῆς λακωνικῆς κεραμεικῆς, ἡ ὁποία παρατηρεῖται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος, συνδέεται τόσον μὲ τὴν ἑναρξιν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν περιοριστικῶν διατάξεων τῆς λεγομένης Λυκούργειου Νομοθεσίας, ὅσον καὶ μὲ τὴν σκόπιμον στροφὴν τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς δι' εἰδικοὺς λόγους εἰς μίαν ὠρισμένην κατεύθυνσιν.

Ἡ διακοπὴ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ξένων πηγῶν, κυρίως τῶν ἰωνικῶν, αἰτινὲς κυριαρχοῦν κατὰ τὸν 7ον καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ βου αἰῶνος εἰς τὴν ποίησιν¹³³, τὴν μου-

132. Τοῦτο διὰ τὴν Σπάρτην φαίνεται εὐεξηγήτον, ἂν θυμηθῇ κανεὶς ὅτι μὲ τὴν χαλκοπλαστικὴν ἔχει πολὺ ἐνωρίτερον δεῖξῃ τὰς δυνατοτήτάς τῆς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν θεὰν τοῦ Μενελαίου. Matz, *Gesch. gr. Kunst*, πίν. 62. BSA 15, πίν. 10, τὰ μολύβδινα τῆς Ὀρθίας, τοὺς ἀμφορεῖς μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν ὅπως ὁ νέος, οἱ ὁποῖοι ἐξαρτῶνται ἀπὸ μετάλλινα πρότυπα. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς καὶ ἐπὶ τῆς χαλκοτεχνίας τῆς Μ. Ἑλλάδος. Πρβλ. Langlotz-Hirmer, *Die Kunst der Westgriechen* σ. 29.

133. Τὸν Τέρπανδρον καὶ τὸν Ἀλκμᾶνα πρβλ. καὶ A. R. Burn, *The Lyric Age of Greece* σελ. 181. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Θεόγνις ἐπεσκέφθη τὴν Σπάρτην, Θεόγνις στ. 891 κ.έ. Διὰ τὸν Ἀλκμᾶνα πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι δὲν ἀποκλείεται ἡ πιθανότης νὰ εἶναι, ὅπως ἀναφέρεται, Σπαρτιάτης ἀπὸ Μεσσίας καὶ ἀπὸ παρεξήγησιν νὰ ἐθεωρήθη Λυδός. Διαφοριστικὴ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Burn (ἔ.ἀ. σελ. 180), ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀργότερον γνωρίζοντες μόνον τὴν πολεμικὴν Σπάρτην, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγήσουν πῶς ἦτο δυνατόν ἕνας ποιητῆς σάν τὸν Ἀλκμᾶνα νὰ εἶναι

σικήν¹³⁴ και τὰς εἰκαστικὰς τέχνας¹³⁵, ὅπως καὶ τῶν κορινθιακῶν ἐπιρροῶν¹³⁶, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν περιορισμὸν εἰς τὴν χαλκοπλαστικήν μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος, θὰ ἐξαφανίση τὰς προϋποθέσεις μιᾶς ὁμαλῆς καλλιτεχνικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ ἀκίνητοποίησις τῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς μὲ τὴν ἀπαλλοτριώσιν τοῦ πολίτου ὑπὲρ τοῦ πολεμιστοῦ, τὴν βαθμιαίαν ἀπομόνωσιν καὶ τὸν ἐσωτερικὸν ἀσκητισμὸν, θὰ φέρῃ τὴν σπαρτιατικὴν τέχνην ἀπὸ τῆς κεφαλῆς εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται εἰς ὠρισμένας κατηγορίας ἔργων τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ βου αἰῶνος, εἰς τὴν οὐρὰν περὶ τὸ τέλος του καὶ εἰς τὸν πλήρη καταποντισμὸν τῆς τὸν πέμπτον. Τὰ ἐλάχιστα λακωνικὰ ἔργα τοῦ 5ου αἰῶνος¹³⁷, τὰ ὁποῖα ἔχομεν, εἶναι ἐξαιρέσεις ἀποδεικνύουσαι τὸν κανόνα.

Σπαρτιάτης. Δι' αὐτὸ μὲ ἀφορμὴν τὸν στίχον τὸν ἀναφέροντα τὰς Σάρδεις τὸν ἐθεώρησαν Λυδὸν. Πρβλ. καὶ Kiechle, Sparta und Lakonien σελ. 245.

134. Κατὰ τὸν Πλούταρχον («Περὶ Μουσικῆς» 9) εἰς τὸν Τέρπανδρον ἀποδίδεται ἡ πρώτη «Κατάστασις» τῆς μουσικῆς, ἡ δευτέρα, συνδεομένη μὲ τὰς γυμνοπαιδιάς, ἦτο ἔργον περισοτέρων, ὡς τοῦ ἐκ Γόρτυνος Θάλητος τοῦ Ξενοδόμου, τοῦ ἐκ Κυθήρων Ξενοκρίτου τοῦ Λοκροῦ, τοῦ Πολυμνάστου τοῦ Κολοφωνίου καὶ τοῦ Σακάδα τοῦ Ἀργεῖου. Πρβλ. Bowra, Greek Lyric Poetry (1936) σελ. 20. Michel, Sparta (1952) σ. 14.

135. Διὰ τὸν ἰωνισμὸν τῶν λεγομένων ἠρωϊκῶν ἀναγλύφων Langlotz, Bildhauersch. σελ. 96. Lippold, Plastik (Handb. d. Archaeol. 3, 1 (1950) σ. 32. Εἰς τὰ κοσμήματα τῶν ἀγγειογράφων Homann-Wedeking, Archaische Vasenornamente σελ. 57 καὶ Antike und Abendland 7 (1958) σ. 67 κ.έ.

136. Εἶναι σαφεῖς εἰς τὴν κεραμεικὴν τῆς Σπάρτης ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ τοῦτο παρουσιάζεται ἐπίσης καὶ μὲ τὸν νέον ἀμφορέα. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἔχομεν καὶ ἀντίστροφον ἐπίδρασιν εἰς τὴν χαλκοπλαστικήν, ὅπου ἡ Κόρινθος δέχεται καὶ ἡ Σπάρτη δίδει (πρβλ. G. Rolley BCH 87 (1963) σελ. 482). Τοῦτο ἀποδεικνύει ἄλλωστε τὴν ὑπεροχὴν τῆς λακωνικῆς χαλκοπλαστικῆς καὶ ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη ἐξήγησιν τῶν λόγων τῆς ἐξειδικεύσεως τῆς λακωνικῆς τέχνης μετὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ χαλκοῦ. Ἡ ἄποψις τοῦ H. W. Stubs (Classical Quarterly 44 (1950) σ. 37) κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ καλλιτεχνικὴ ἀνάπτυξις τῆς Σπάρτης διακόπτεται διότι, συνεπεία τῆς περσικῆς ἐπεκτάσεως, ἐχάθησαν δι' αὐτὴν αἱ μικρασιατικαὶ ἀγοραὶ καὶ ἀνετράπη τὸ εὐνοϊκὸν ἰσοζύγιον πληρωμῶν τῆς Σπάρτης, φοβοῦμαι ὅτι μεταφέρει, περισσότερον τοῦ δέοντος σχήματα τοῦ παρόντος εἰς τὸ παρελθὸν καὶ ἀνατρέπει τὴν βᾶσιν τοῦ προβλήματος.

137. Ὅπως ὁ λεγόμενος Λεωνίδα, πάλιν τὸ μαρμάρινον ἄγαλμα ἐνὸς πολεμιστοῦ. Langlotz, Bildhauerschulen πίν. 49 d. 506. Lippold, Plastik σ. 105 πίν. 32 κ.έ.

Ο ΝΕΟΣ ΑΜΦΟΡΕΥΣ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΜΕΤ' ΑΝΑΓΛΥΦΩΝ ΑΜΦΟΡΕΙΣ ΤΟΥ ΛΑΚΩΝΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ

(Πί ν. 78 - 103, Σ χ ε δ. 1 - 6)

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ, ΣΧΗΜΑ, ΠΗΛΟΣ, ΤΕΧΝΙΚΗ

Με τὸν νέον ἀμφορέα*, τὸν εὐρεθέντα μεταξὺ τῶν ἀρχαϊκῶν σπαρτιατικῶν τάφων καὶ πρὸ τοῦ κεραμικοῦ κλιβάνου, δὲν ἔχομεν μόνον τὸ σπουδαιότερον καὶ πλήρως σωζόμενον δείγμα τῆς ἐργασίας τοῦ λακωνικοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου, ἀλλὰ καὶ τὴν δυνατότητα τῆς μελέτης μερικῶν ἐκ τῶν κεντρικῶν προβλημάτων τῆς ἀρχαϊκῆς λακωνικῆς τέχνης. Διότι τοῦτο προστιθέμενον καὶ εἰς τὰ ἄλλα γνωστὰ ἔργα τῆς αὐτῆς κατηγορίας, τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Σπάρτης ἢ καὶ ἀλλαχοῦ, δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρίαν διὰ τὴν ἐξέτασιν καὶ τῶν συνδεομένων, με τοὺς ἄλλους ἀμφορεῖς μετ' ἀναγλύφου κοσμήσεως θεμάτων¹, ὅπως καὶ τὴν πληρεστέραν διερεύνησιν τῆς ὅλης πορείας τοῦ ἐργαστηρίου. Ἡ συγκριτικὴ μελέτη τῶν διαφόρων συναπτομένων με τὴν ὁμάδα τῶν λακωνικῶν αὐτῶν ἀγγείων ζητημάτων, ἐπιτρέπει ἀκόμη τὴν ἀκριβεστέραν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ νέου ἀμφορέως, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων, ἐνῶ παραλλήλως διευκολύνει καὶ τὴν μορφολογικὴν καὶ εἰκονογραφικὴν παρακολούθησίν των.

Συγκρινόμενος μετὰ τὰ μεγάλα ἀττικά ταφικὰ ἀγγεῖα τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ὅπως καὶ μετὰ τοὺς πλησιέστερον αὐτοῦ εὐρισκομένους πρωτοαττικούς καὶ μηλιακοὺς ἀμφορεῖς², ὁ ἀμφορεύς τῆς Σπάρτης εἶναι κατὰ τὸ ὕψος μᾶλλον περιορισμένος. Τὸ αὐτὸ ἴσχύει καὶ διὰ τοὺς ἄλλους λακωνικοὺς ἀμφορεῖς, τοὺς σφζομένους ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει,

* Χρέος μου θεωρῶ νὰ εὐχαριστήσω τὸν ζωγράφον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Ἀλέξ. Παπαηλιόπουλον διὰ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν φροντίδα τὴν ὁποίαν κατέβαλε διὰ τὴν ἐκπόνησιν τῶν σχεδίων τῆς κοσμήσεως τοῦ νέου ἀμφορέως ὡς καὶ τῶν σχημάτων τῶν ἀμφορέων, νέου, Θεάτρου καὶ Ἡρώου. Ἐπίσης τὸν φίλον φωτογράφον κ. Ν. Γεωργιάδην διὰ τὰς φωτογραφίας τῆς ἀνασκαφῆς καὶ μερικὰς ἐκ τοῦ ἀμφορέως καὶ τὰς δίδας Ἰ. Ἰωαννίδου καὶ Λ. Μπαρτζιώτου διὰ τὰς περισσοτέρας τῶν φωτογραφιῶν τοῦ νέου ἀμφορέως καὶ τῶν τεμαχίων τῶν ἄλλων.

1. Ἐκτὸς τοῦ νέου ἀμφορέως εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Σπάρτης ὑπάρχει καὶ εἰς δεύτερος πλήρης ἀμφορεύς, τοῦ ὁποίου ἔλλείπουν μόνον αἱ λαβαί. Ἐπίσης ὑπάρχουν καὶ τεμάχια ἄλλων ἀμφορέων. Εἰς ξένα Μουσεία ὑπάρχουν τεμάχια δύο ἄλλων ὁμοίων ἀγγείων, τὸ ἐν τῶν ὁποίων ἀνήκει εἰς τὸν αὐτὸν ἀμφορέα μετὰ τῶν τεμαχίων τῆς Σπάρτης. Περὶ ὅλων θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸν κατάλογον ὁ ὁποῖος ἔπεται κατωτέρω.

2. Διὰ τὰς διαστάσεις καὶ τὸν μνημειακὸν χαρακτήρα τῶν πρωτοαττικῶν ἀμφορέων πρβλ. Γ. Μυλωνᾶ, Ὁ Πρωτοαττικὸς Ἀμφορεύς τῆς Ἐλευσίνος (Βιβλ. Ἄρχ. Ἐταιρείας ἀριθμ. 19) 1957 σελ. 15. Χαρακτηριστικὸν δείγμα τοῦ μνημειακοῦ χαρακτήρος τῶν γεωμετρικῶν ταφικῶν ἀγγείων, ἀποτελεῖ ὁ ἀμφορεύς 200/804 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἄρχ. Μουσείου (Matz, Geschichte d. griechischen Kunst I, πίν. I) μετὰ τὸ ἐπιβλητικὸν ὕψος τῶν 1,55, μετὰ τὸν ὁποῖον συνάπτονται πολλὰ ἄλλα. Διὰ τοὺς μηλιακοὺς ἀμφορεῖς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου πρβλ. Matz πίν. 170 καὶ 171.

οί όποιοι ελάχιστα απέχουν τοῦ νέου ὡς πρὸς τοῦτο. Τοιουτοτρόπως ἐνῶ τὰ ἀττικά καὶ τὰ κυκλαδικὰ ἀγγεῖα, ὅπως καὶ τὰ μετ' ἀναγλύφου κοσμήσεως τοιαῦτα τοῦ νησιωτικο-βοιωτικῶν ἐργαστηρίου ὑπερβαίνουν τὸ μέτρον³ καὶ μερικά τὸ ἐν καὶ ἡμισυ μέτρον⁴, τὰ λακωνικά μόλις πλησιάζουν τὸ 0,70 καὶ μόνον δι' ἓνα ἐξ αὐτῶν ἀποσπασματικῶς σφζόμενον⁵ θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ γίνῃ δεκτόν, ὅτι πλησιάζει τὰ 0,80. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἴσως θὰ ἠδύνατο προκαταρκτικῶς νὰ λεχθῆ, ὅτι οἱ λακωνικοὶ ἀμφορεῖς εἰς τὴν μνημειακὴν τάσιν τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων ἀπαντοῦν μὲ τὸν ὀργανικόν των χαρακτηριστῆρα καὶ τὴν προσπάθειαν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοσυγκεντρώσεως, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ τὸ πρωταρχικόν των στοιχεῖον.

Αἱ διαστάσεις τοῦ νέου ἀμφορέως εἶναι γενικῶς συγκρατημέναι καὶ τοῦτο τὸ ἀποδεικνύουν χωρὶς δυσκολίαν οἱ ἀριθμοί.

Τὸ ὕψος του εἶναι εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν 0,668, εἰς τὴν δευτερεύουσαν 0,684 μὲ μέσον ὕψος εἰς ἄξονα τὸν σχηματιζόμενον εἰς τὸ χεῖλος ἄνωθεν τῶν δύο λαβῶν, 0,67.

Κατὰ τμήματα τὰ ὕψη εἶναι:

Ὑψος βάσεως 0,088 μετὰ τῶν ἄνωθεν αὐτῆς τριῶν ταινιῶν μὲ τὸ σχοινοειδὲς κόσμημα.

Ὑψος κοιλίας 0,172 μετὰ τῶν ἄνωθεν αὐτῆς τριῶν ὁμοίων ὡς καὶ κατὰ τὴν βάσιν ταινιῶν.

Ὑψος ὤμου 0,157 μετὰ τοῦ ἄνωθεν αὐτοῦ γλωσσοειδοῦς κοσμήματος.

Ὑψος λαιμοῦ 0,187 μετὰ τῶν ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τῶν μορφῶν κοσμημάτων.

Ὑψος τοῦ χεῖλους 0,065.

Τὸ πλάτος τοῦ ἀμφορέως εἰς τὰς λαβὰς (μέγιστον πλάτος) εἶναι 0,57.

Πλάτος εἰς τὸ ἄνω μέρος του κατὰ τὸ ἐξωτερικόν τοῦ χεῖλους 0,445.

Διάμετρος εἰς τὸ χεῖλος ἐξωτερικῶς 0,394, ἐσωτερικῶς 0,354.

Πάχος τῶν τοιχωμάτων τοῦ ἀγγείου εἰς τὸ χεῖλος 0,025 εἰς τὸ ὕψος τοῦ λαιμοῦ 0,018-0,022.

Περίμετρος εἰς τὸ ὕψος τῶν μορφῶν τοῦ λαιμοῦ 1,20. Περίμετρος εἰς τὸ ὑπὸ τὸ γλωσσοειδὲς κόσμημα ὕψος τοῦ ὤμου, 1,14.

Ὑψος τῶν μορφῶν τοῦ λαιμοῦ 0,16.

3. Πρβλ. Hampe, Frühe griechische Sagenbilder πίν. 36-9. A. De Ridder, Amphores béotiennes à Reliefs, BCH 22 (1898) σελ. 439-471 καὶ 497-519, πίν. IV-VI. F. Courby, Vases Grecs à Reliefs σελ. 66 κ.έ. F. R. Grace, Archaic Sculpture in Boeotia σελ. 16-20. Διὰ τὰ ἐκ Τήνου, Ν. Κοντολέων AE 1939-41 σελ. 26-28 εἰκ. 17 καὶ 18. ΠΑΕ 1952 σελ. 536-8 εἰκ. 6-8. Διὰ τὸν νέον τῆς Μυκόνου, Μ. Ervin, A Relief Pithos from Mykonos, A.Δ. 18 (1963) σελ. 37 κ.έ.

4. Ἄν καὶ εἶναι ὀλίγα τὰ ὑπερβαίνοντα τὸ ἐν καὶ ἡμισυ μέτρον, ἀποτελοῦν ἐν τούτοις μίαν ἀπόδειξιν τῶν δυνατοτήτων τῶν διαφόρων ἐργαστηρίων, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἐπιτυχάνουν πάντοτε τὴν πλήρη συνεργασίαν τῶν διαφόρων μελῶν των.

5. Τὸ τεμάχιον τὸ εὑρεθὲν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς εἰς τὸ λεγόμενον Ἡρῶν παρὰ τὸν Εὐρώτα, BSA 12 (1905-1906) σελ. 292 πίν. IX, R. M. Dawkins, Artemis Orthia πίν. XV καὶ XVI, ἐὰν αἱ ἀναλογίαι τῶν διαφόρων τμημάτων του εἶναι ἔστω καὶ περίπου ὅμοιαι μὲ αὐτὰς τοῦ νέου ἀμφορέως, μᾶς δίδει μὲ βάσιν τὸ σφζόμενον ὕψος τοῦ λαιμοῦ συνολικόν ὕψος τοῦ ἀγγείου περὶ τὸ 0,80 μ. Ἐνα δεύτερον τμήμα τοῦ αὐτοῦ ἀμφορέως, ἀγορασθὲν πρὸ αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Le Bas εἰς τὸ προάστιον τῆς Σπάρτης Μαγούλα, εὑρίσκεται εἰς τὸ Cabinet des Medailles τῶν Παρισίων, πρβλ. Le Bas, Voyag. Arc. Mon. Fig. πίν. 105. Εἰς τὸ σχέδιον τοῦ πίν. 16 (Orthia) ἀπεικονίζονται τὰ δύο τεμάχια ὁμοῦ.

*Ύψος του άκολουθοῦντος τὸ ἄρμα ὀπίτου εἰς τὸν ὄμον 0,135.

*Ύψος τοῦ ρόδακος εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου 0,105.

Ὁ πηλὸς τοῦ ἀμφορέως εἶναι ἐπιμελῶς εἰργασμένος καὶ καλῶς κοσκινισμένος με ἐλάχιστα ἴχνη ξένων ὑλῶν καὶ εἶναι εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ἀναγλύφων περισσότερον εἰς τὴν ἀφήν λεῖος. Τὸ χρῶμα του τόσον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὸ ἀνάγλυφον, ὅσον καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τοιχωμάτων του, πλησιάζει τὸ ὄχροκάστανον καὶ εἶναι παντοῦ ἐνιαῖον. Εἰς μερικὰ σημεῖα, ὅπως εἰς τοὺς κορμούς τῶν ἵπων, τὰ γυμνὰ μέρη τῶν μορφῶν τοῦ λαιμοῦ καὶ εἰς τὰ ζῶα, διασφάζονται ἴχνη, τὰ ὅποια ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν μίαν ἐλαφρὰν ἐπάλειψιν τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου με ἐλαφροτάτην ἀλοιφήν τοῦ αὐτοῦ χρώματος με τὸν πηλόν, ἴσως πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐνότητος ὄλων τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἐπιφανείας. Ἐνῶ ὁ καθαρισμὸς τοῦ πηλοῦ, ἢ λείανσις τῆς ἐπιφανείας καὶ ἢ σύνδεσις τῶν λαβῶν καὶ τῶν ἀναγλύφων με τὸ κύριον σῶμα τοῦ ἀγγείου εἶναι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ὑποδειγματικά, ἢ ὅπτησις φαίνεται ὅτι ὑστερεῖ. Τοῦτο εἶναι καταφανὲς κυρίως εἰς τὸν τρόπον με τὸν ὅποιον ἀπολεπίζεται τὸ ἀνάγλυφον, εἰς τὴν ὄχι ἀπολύτως ἀσφαλῆ σύνδεσιν τῶν λαβῶν με τὸ κύριον σῶμα καὶ εἰς τὸ σχετικῶς εὐθρυπτον τῶν τοιχωμάτων του, ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται ὅλα αὐτὰ νὰ ὀφείλωνται εἰς τὸν πηλόν.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου, χωρὶς δουλικὴν ἐξάρτησιν ἢ καὶ τυπικὴν ὑποταγὴν, εἶναι αὐτὸ τοῦ ἀμφορέως, με σχετικῶς εὐρὺ στόμιον καὶ λαιμόν, πλουσίως διακοσμημένας λαβὰς καὶ βάσιν ἀρμονικῶς συνδεομένην με τὸ κύριον σῶμα. Βασικὰ χαρακτηριστικά τοῦ σχήματος εἶναι ἢ σαφήνεια τῆς διαρθρώσεως τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ ἀγγείου καὶ ἢ καθαρῶς ὀργανικὴ συγκρότησις ὄλων του τῶν τμημάτων, με ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὴν διὰ τῶν λαβῶν πλήρη συνεργασίαν των. Ὁ περιορισμὸς τοῦ ὕψους, ἐνῶ ἀναμφιβόλως μειώνει τὴν μνημειακὴν ἐμφάνισίν του, τονίζει τὴν λιτότητα καὶ τὴν ἐνότητα τῶν χαρακτηριστικῶν του καὶ παραλλήλως ἐπιτρέπει τὴν καλυτέραν ἐποπτεῖαν τοῦ συνόλου τῆς κοσμήσεώς του. Ἡ συγκρότησις τοῦ ἀμφορέως ἐξωτερικῶς, με διακρινόμενα μέρη, βάσιν, κοιλίαν, ὄμον, λαιμόν καὶ λαβὰς, δὲν ἔχει γίνεῖ προσθετικῶς, ὅπως εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἀγγείων χαρακτηρισζομένων διὰ τὴν χαλαρότητα τῆς συνδέσεως⁶, ἀλλὰ ὀργανικῶς διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ διευρύνσεως τοῦ ἀρχικοῦ του πυρήνος. Ἐν ἐξαιρηθῆ ἢ βάσις ἢ ὅποια χρησιμοποιεῖται ἀκριβῶς, ὅπως τὸ βᾶθρον τῶν πλαστικῶν ἔργων, ὡς εἰσαγωγή εἰς τὸ κύριον θέμα, διακρίνεται μία τριμερὴς κατὰ τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος διάταξις τῶν τμημάτων με τὴν κοιλίαν, τὸν ὄμον καὶ τὸν λαιμόν ἀφ' ἐνὸς καὶ τὰς δύο ἐκατέρωθεν λαβὰς καὶ τὸ κύριον σῶμα ἀφ' ἑτέρου. Τοῦτο ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ παρουσιάσῃ τὸ σύνολον μίαν ἐξωτερικῶς λογικὴν συγκρότησιν, εἰς τὴν ὅποιαν τονίζονται τὰ πλαστικὰ στοιχεῖα, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν διευρύνσιν τοῦ στομίου καὶ τὴν διακόσμησιν τῶν λαβῶν. Μία σαφὴς προσπάθεια ὀργανικῆς διαρθρώσεως τοῦ συνόλου εἶναι ὀρατὴ εἰς τὴν σοφὴν χρησιμοποίησιν τῶν καθέτων τάσεων τοῦ σχήματος καὶ τῶν ὀριζοντίων στοιχείων τῆς διακοσμήσεως, τοῦτο δὲ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ εἰκονιστικὰ χαρακτηριστικά. Ἡ ὀριζοντία διάρθρωσις τοῦ ἀγγείου παρουσιάζ-

6. Ἴσως τυπικὰ δείγματα μιᾶς προσθετικῆς ὀργανώσεως τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ ἀγγείου ὀρατῆς καὶ εἰς τὸ σχῆμα, εἶναι οἱ μιλιακοὶ ἀμφορεῖς με τὸν ἀσύνδετον χαρακτήρα των καὶ τὴν χαλαρότητα τῆς συνδέσεως. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ με τοὺς κρητικούς πίθους.

ζεται με δύο ταινίας αποτελούμενας από τρία σχοινοειδή συστήματα, μεταξύ βάσεως και κοιλίας ως και κοιλίας και ώμου και συνεχίζεται από έν συμπλεγμα γλωσσοειδοῦς, σπειροειδοῦς και σχοινοειδοῦς κοσμήματος μεταξύ ώμου και λαιμοῦ και ἐνὸς ἀναλόγου μεταξύ λαιμοῦ και χείλους και ὀλοκληρώνεται με τὴν γραμμὴν τοῦ χείλους. Ἡ περισσότερον πλουσία ἄρθρωσις τῆς ὀριζοντίας γραμμῆς μεταξύ ὡμου και λαιμοῦ και ἡ ἐπανάληψις τοῦ κεντρικοῦ τῆς θέματος εἰς τὸ μεταξύ λαιμοῦ και χείλους τμήμα, ἐπιτρέπει μίαν πλέον ὀργανικὴν σύνδεσιν τῶν τμημάτων αὐτῶν και κάνει ὀμαλωτέραν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὸ ἐν μέρος εἰς τὸ ἄλλο, ἐνῶ μειώνει κάπως τὴν ἔντασιν τῶν ὀριζοντίων τάσεων. Αἱ κάθετοι γραμμαί, χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν στατικότητα και τὴν αὐστηρότητα τῶν ὀριζοντίων, παρουσιάζονται με τὰ περιγράμματα τοῦ ἀγγείου, τὰ ὀποῖα εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς βάσεως ἐνισχύονται ἀπὸ τὸ γλωσσοειδὲς κόσμημα, εἰς τὴν κοιλίαν ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ σιγμοειδοῦς τοιοῦτου και εἰς τὸν ὦμον διὰ τῶν λαβῶν, αἱ ὀποῖαι συμπληρώνουν τὴν ἀνοδικὴν κίνησιν τοῦ λαιμοῦ. Ὡς ὑπέρβασις τῶν ἀντιθέσεων τῶν κινήσεων αὐτῶν, αἱ ὀποῖαι εἶναι ἀνταγωνιστικαί, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν αἱ ὀμαλαὶ μεταβάσεις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τμήματος εἰς τὸ ἄλλο και ἡ ἔλαφρως διαγώνιος φορὰ τῶν λαβῶν, αἱ ὀποῖαι ἐπίσης διὰ τῶν ἀνθεμίων ἐπιστρέφουν και συνάπτονται με τὸν λαιμόν. Ἡ ὀριζοντία διάταξις χρησιμοποιεῖται διὰ νὰ σχηματίσῃ ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν δυνατότητα μιᾶς ἄρθρώσεως τῆς ἐπιφανείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέρους εἰς τὸ ἄλλο και τὴν ἐπίστεψίν του, ἡ ὀποῖα ὀλοκληρώνεται χαρακτηριστικῶς με τὸ χεῖλος τὸ ὀποῖον ἐπιστέφει ὀλόκληρον τὸ ἀγγεῖον. Ὁ ρόλος τῶν λαβῶν εἰς τὴν ὄλην εἰκόνα και κυρίως εἰς τὴν συγκεφαλαίωσιν ὄλων τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ σχήματος εἶναι πρωταρχικός. Διότι ὁ τρόπος τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ τεχνίτης ἐπιδιώκει πολλοὺς σκοπούς. Ὁ πρῶτος εἶναι καθαρὰ λειτουργικός και μεταφέρει τὸ βάρος τῶν χειλέων εἰς τὸν ὦμον, ἐπιτυγχάνει δηλαδὴ νὰ δημιουργήσῃ μίαν γέφυραν ἀπὸ τοῦ ἄνω εἰς τὸ κάτω μέρος και νὰ ἐνισχύσῃ τὴν στερεότητα τοῦ ἀμφορέως. Ὁ δεύτερος εἶναι συνθετικός και ἀποβλέπει νὰ συνδέσῃ στενότερον τὰ διάφορα τμήματα τοῦ ἀγγείου, ὅπως τὸ χεῖλος, τὸν λαιμόν και τὸν ὦμον και νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν ἐνότητα τῶν περιγραμμάτων του. Ὁ τρίτος εἶναι διακοσμητικός, διότι παραλλήλως με τοὺς δύο πρώτους ἐπιδιώκει και ἐπιτυγχάνει νὰ ἀποφύγῃ τὸ κενὸν μεταξύ λαιμοῦ και κυρίως λαβῆς με τὸ ἐσωτερικὸν κόσμημα, τὸ ὀποῖον με τὴν σειρὰν του παίξει ρόλον πλαισίου και διὰ τὰς μορφὰς τοῦ λαιμοῦ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς πρέπει νὰ τονισθῇ, ὅτι με τὰς λαβὰς ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ δείγματα τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων, αἱ λαβαὶ τῶν ὀποίων δὲν φθάνουν μέχρι τοῦ χείλους⁷. Ὁ τεχνίτης τοῦ ἀμφορέως μας και γενικότερον τὸ σπαρτιατικὸν ἐργαστήριον, ἔφθασεν ὡς πρὸς τοῦτο εἰς μίαν ἰδεώδη λύσιν. Ὁ συνδυασμὸς τῶν λειτουργικῶν ἀναγκῶν, με τὰς συνθετικὰς ἀπαιτήσεις και τὰς διακοσμητικὰς ἀξιώσεις, ἀποτελεῖ τὸ μέτρον τῆς ἐπιτυχίας τοῦ δημιουργοῦ ἢ τῶν δημιουργῶν τῆς Σπάρτης και ἀντέχει εἰς κάθε σύγκρισιν. Καὶ μία ἀπλή παρακολούθησις τοῦ τρόπου χρησιμοποιήσεως τῶν λαβῶν εἰς τὰ με ἀνάγλυφον διακό-

7. Πρὸς τοῦτο τὰ σχήματα τῶν ἀμφορέων εἰς τὴν σειρὰν τὴν ὀποῖαν δίδει ὁ Μυλωνᾶς, Πρωτοαττικὸς Ἀμφορεὺς σελ. 12, εἰκ. 10.

σημειών ἄγγεϊα τοῦ ροδιακοῦ⁸, τοῦ κρητικοῦ⁹ καὶ τοῦ νησιωτικοβοιωτικοῦ¹⁰ ἐργαστηρίου, ἐν σχέσει μὲ τὸν σπαρτιατικὸν ἀμφορέα καὶ τὰ ἄλλα δείγματα τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου, εἶναι ἐνδεικτικὴ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ. Εἰς τοὺς λακωνικοὺς ἀμφορεῖς διακρίνεται σαφέστερον μία πράγματι νέα ἀφετηρία, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνει νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἐνότητος, τὴν ὀργανικὴν συγκρότησιν καὶ ἀκόμη καὶ τὴν πλαστικὴν διατύπωσιν τοῦ συνόλου. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον αἱ λαβαὶ συνεχίζουσιν τὰ περιγράμματα τοῦ ἀγγείου καὶ μάλιστα χαμηλὰ σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ ὄμου, μὲ τὴν ἐντασιν ἢ ὁποία παρουσιάζεται εἰς τὸ ἐξω μέρος των, ὀλίγον μετὰ τὴν ἀφετηρίαν των, διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ἀντίστασιν εἰς τὸ βάρος τὸ ὁποῖον δέχονται, ὅπως καὶ ἡ συστροφὴ τοῦ ἄνω μέρους των, τοῦ καταλήγοντος εἰς τὰς σπείρας μὲ τὰ ἀνθέμια, ὀλοκληρῶναι τὴν ἐντύπωσιν τοῦ λειτουργικοῦ χαρακτῆρος των. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ δίδονται ἐπίσης καὶ τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα τονίζουν τὴν αὐτοσυγκέντρωσιν τῆς φόρμας καὶ τὴν ἐκφρασιν δυνάμεων ποῦ κατέχουσιν τὴν ἐπιφάνειαν, ἀλλὰ ἐξισορροποῦν ἀμοιβαίως. Τοῦτο ἄλλως τε παρουσιάζεται καὶ μὲ τὸν ἀρτιωμένον καὶ πλούσιον κυλινδρικὸν λαιμόν, ὁ ὁποῖος ἐπίσης διακρίνεται διὰ τὸν ὀργανικὸν του χαρακτῆρα, εἰς βαθμὸν εἰς τὸν ὁποῖον δὲν παρατηρεῖται εἰς τὸν λαιμόν τῶν ἀγγείων τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἐρχεται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὸν μακρὸν καὶ εὐθραυστον λαιμόν, τὸν ὁποῖον εὐρίσκομεν εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 7ου αἰῶνος, τόσον εἰς τοὺς μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως, ὅσον καὶ τοὺς μὲ ἀγγειογραφίας¹¹, οἱ ὁποῖοι διακρίνονται διὰ τὸν ἀνόργανον χαρακτῆρά των. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ λαβὰς, αἱ ὁποῖαι εἰς τὰς ἄλλας περιοχάς, ἄλλοτε παραμένουν μακραὶ καὶ εὐθραυστοι¹², ἄλλοτε δὲ χρησιμοποιοῦνται ὡς καθαρῶς διακοσμητικὰ μέλη, χωρὶς οὐσιαστικὴν ὀργανικὴν σύνδεσιν μὲ τὸν κορμόν. Ἀπὸ τῆς γενικῆς πλευρᾶς τῆς συνδέσεως τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ ἀμφορέως, εἶναι κατὰ τὸ σχῆμα σαφῆς ἡ ἀπόστασις, τόσον ἀπὸ τοὺς ἀμφορεῖς τῶν τριῶν πρώτων τετάρτων τοῦ 7ου αἰῶνος μὲ τὴν χαλαρὰν καὶ φυτικὴν συγκρότησιν, ὅσον καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοῦ προχωρημένου βου αἰῶνος μὲ τὴν περισσότερον ὀριζοντίαν διάταξιν καὶ διαφοροποίησιν¹³. Εἰς τὸν νέον ἀμφορέα εἶναι ἀναμφίβολος ὁ συνδυασμὸς διαφόρων χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα τείνουσιν ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ πλουτίσῃ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ νὰ ἀρτιώσῃ τὸ σχῆμα, ἀφ' ἐτέρου δὲ νὰ ἐπιτύχῃ μίαν λιτοτέραν ὅσον καὶ στενοτέραν συνεργασίαν τῶν διαφόρων μελῶν του. Αἱ σχέσεις ὕψους καὶ πλάτους ὡς καὶ αἱ ἀναλογίαι τῶν διαφόρων τμημάτων του εἶναι χαρακτηρι-

8. Διὰ τὰ ἀγγεῖα τοῦ ροδιακοῦ ἐργαστηρίου, πρβλ. D. Feytmans, *Le Pithoi à Reliefs de l'île de Rhodes*, BCH 74 (1950) σελ. 135 κ.έ. καὶ BCH 76 (1952) σελ. 197 κ.έ.

9. Doro Levi, *Pithoi Cretesi a Rilievo*, Annuario 10/12 (1927 - 29) σελ. 224 κ.έ. καὶ T. J. Dunbabin, *Cretan Relief Pithoi in Dr. Giamalakes' Collection*, BSA 47 (1952) σελ. 153 κ.έ.

10. Πρβλ. σημ. 3 ἀνωτέρω.

11. Χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς κατηγορίας τῶν πρώτων θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν οἱ ροδιακοὶ ἀμφορεῖς ὅπως οἱ BCH 74 (1950) πίν. 21 καὶ 29, τῶν δευτέρων οἱ περισσότεροι τῶν πρωτοαττικῶν ἀμφορέων, ὅπως οἱ ὕστερογεωμετρικοὶ καὶ ὑπογεωμετρικοὶ πρβλ. Matz, *Geschichte d. gr. K. I*, πίν. 187.

12. Τῶν ροδιακῶν ἀγγείων αἱ περισσότεραι λαβαὶ παραμένουν ἀσύνδετοι καὶ εὐθραυστοι, τῶν νησιωτικοβοιωτικῶν ἐγκαταλείπουν τὸν λειτουργικὸν χαρακτῆρα διὰ τὸν καθαρῶς διακοσμητικόν. Πρβλ. διὰ τοὺς πρώτους Feytmans, BCH 1950 διὰ τοὺς δευτέρους Hampe, *Sagenbilder* πίνακες.

13. E. Langlotz, *Fr. griech. Bildhauerschulen*, σελ. 14 κ.έ. "Die Tektonik von Solon bis Perikles".

στικῶς προσανατολισμένοι, εἰς τὴν προσπάθειαν ἀποδόσεως τῆς μεγαλυτέρας δυνατῆς συγκεντρώσεως ὄλων τῶν δυνάμεών του εἰς τὸ σχῆμα, τὴν τάσιν τῆς λειτουργικῆς διαρθρώσεως τῶν στοιχείων του καὶ τὴν πληρεστέραν ὀργανικὴν του συγκρότησιν. Τοῦτο δὲ ὑποστηρίζεται ἐνεργητικῶς καὶ ὑπὸ τῆς κοσμήσεως καὶ γίνεται σαφέστερον ἐὰν συγκριθῆ μὲ ἄλλους ἀμφορεῖς τοῦ τέλους τοῦ 7ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος.

Εἰς τὸν περίφημον ἀμφορέα τοῦ Νέσσου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου¹⁴, μὲ τὸν μέγαν, ἀλλὰ σαφῶς ἀνόργανον λαιμὸν καὶ τὰς λαβάς, αἱ ὁποῖαι δὲν φτάνουν ἀρκετὰ ὑψηλὰ διὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὸ χεῖλωμα καὶ νὰ ὀλοκληρώσουν τὴν συνεργασίαν τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ ἀγγείου, φαίνεται σαφῶς ἡ διαφορὰ. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ σχήματα τῶν ἀμφορέων τῶν μετὰ τὸ 590 χρόνων¹⁵, ὅπου ἀνατρέπονται αἱ ἀναλογίαι μὲ τὴν ὑπερβολικὴν βράχυνσιν τοῦ λαιμοῦ, τὴν ἀδυναμίαν τῶν λαβῶν καὶ τὴν περισσότερον στατικὴν ἐνότητα τῶν περιγραμμάτων. Ἡ βασικὴ διαφορὰ εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Σπάρτης εἶναι κυρίως, εἰς τὸ ὅτι ἐπιτυγχάνεται ὁ παράλληλος πλουτισμὸς τοῦ σχήματος μὲ τὴν διαφοροποίησιν τῶν χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα τονίζουν αἱ λαβαὶ καὶ ἡ ἐνότης τοῦ συνόλου, χωρὶς τὴν ἀπομάκρυνσιν στοιχείων, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀναγωγὴν των εἰς ἓνα κοινὸν παρονομαστήν. Τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω τάσις τῶν διαφόρων μελῶν του, τὰ ὁποῖα συνεργάζονται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διδεται ἡ ἐντύπωσις τῆς ὀργανικῆς συνεργασίας ὄλων τῶν στοιχείων του. Δύναται ἐπομένως νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ τεχνίτης τῆς Σπάρτης ἐπιτυγχάνει μίαν ἐνότητα χωρὶς νὰ ἀρνῆται τὴν πολλαπλότητα. Τοῦτο εἶναι σαφές κυρίως εἰς τὴν ἄρθρωσιν τοῦ σχήματος κατὰ τὸ ὕψος καὶ κατὰ τὸ πλάτος, κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται μία ἰσορροπία ὄλων τῶν χαρακτηριστικῶν του καὶ ἡ ὁποία δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸν παρατακτικὸν καὶ διηγηματικὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ ἐνισχύεται καὶ ὀλοκληρώνεται διὰ τῆς λειτουργικῆς χρησιμοποίησεώς των. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, δὲν εἶναι τὸ αὐστηρῶς τεκτονικὸν τῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων, οὔτε τὸ ὀστεῶδες καὶ ἀσκητικὸν αὐτῶν τῆς ὑστερογεωμετρικῆς καὶ ὑπογεωμετρικῆς περιόδου¹⁶, ὅπως ἐπίσης δὲν εἶναι τὸ ἐνδεικτικῶς πληθωρικὸν τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων τοῦ νησιωτικοβοιωτικῶ ἐργαστηρίου. Μὲ τὴν ἀποφυγὴν τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸν ἓνα καὶ τὸν ἄλλον κίνδυνον, τοῦ περιορισμοῦ δηλαδὴ εἰς τὸν μηχανικὸν χαρακτήρα τοῦ τεκτονικοῦ καὶ τὸν ἀνόργανον καὶ φυτικὸν τοῦ πληθωρικοῦ, κατέστη δυνατὴ ἡ πλεον οὐσιαστικὴ καὶ ὀργανικὴ συγκρότησις τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης. Ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ σχήματος, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτῆν, φθάνουν εἰς μίαν ἰδεώδη συνεργασίαν χωρὶς νὰ καταλήγουν ποτὲ εἰς μίαν μηχανικὴν ἐξωτερικὴν σύνταξιν. Τὸν πρωταρχικὸν ρόλον εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν αὐτῆν τὸν δίδει ὁ τεχνίτης εἰς τὴν λαβὴν, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται ὡς συνεκτικὸς δεσμὸς, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ὥστε, χωρὶς νὰ χάνη τίποτα ἀπὸ τὰς δυνατότητάς της, νὰ τονίζῃ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ ἀγγείου. Μὲ τὸ νὰ μὴν ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τὸ σῶμα του, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λαιμοῦ, διὰ νὰ μὴν δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ εὐθραύστου καὶ τοῦ πλήρως ἀνεξαρτήτου μέλους, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ πλησιάσῃ καθ' ὄλον τὸ μήκος του, ὥστε νὰ συγγέεται μὲ αὐτόν, ὅπως συμβαίνει εἰς πολλὰς

14. Ant. Denkm. I, 46. Buschor, Griechische Vasenmalerei σελ. 64 - 65 καὶ κυρίως Σ. Καρούζου, Τὰ Ἀγγεῖα τοῦ Ἀναγυροῦντος (Βιβλ. Ἀρχ. Ἐτ. ἀριθ. 48) 1963 πίν. 81 - 82.

15. Langlotz, Bildhauerschulen πίν. 13, 1.

16. Πρβλ. Matz, Geschichte gr. Kunst I, πίν. 187 καὶ 197.

λουτροφόρους, διατηρεί τὸν λειτουργικὸν τῆς χαρακτηῖρα καὶ παραλλήλως συνδυάζει τὴν αὐτοτέλειάν τῆς με τὰς ἀνάγκας τοῦ συνόλου. Μὲ τὸ νὰ μὴν περιορίζεται ἐπίσης, ὅπως εἰς τὰ περισσότερα νησιωτικὰ παραδείγματα, εἰς μίαν καθαρῶς διακοσμητικὴν χρῆσιν, γίνεται δυνατὸς αὐτὸς ὁ θαυμάσιος συνδυασμὸς τῶν λειτουργικῶν προϋποθέσεων με τὰς συνθετικὰς ἀνάγκας καὶ τὰς διακοσμητικὰς τάσεις.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου, εἰς τὸ σύνολόν του, ἀνέρχεται ἀπὸ τῆς βάσεως ἐλαφρῶς διαφοροποιουμένης διὰ τοῦ γλωσσοειδοῦς κοσμήματος καὶ τῶν ταινιῶν με τὴν σχοινοειδῆ διακόσμησην, με μίαν ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἔξω κλίσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει ἀποφευχθῆ ἢ ὀστεώδης λεπτότης καὶ ἡ τονισμένη ἐξωτερικῶς πληθωρικότης. Ἡ κοιλία με τὴν ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω προχωρεῖ εἰς ἡρεμον κίνησιν πρὸς τὸν ὄμον, ὁ ὁποῖος καμπυλοῦται ἁρμονικῶς καὶ ἀφίνει νὰ διαφαίνωνται διάφοροι ἐντάσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν διασποῦν τὴν ἐνότητά του. Ἡ ὑπερήφανος καὶ κάθετος ἀνάβασις τοῦ λαιμοῦ, ἡ ὁποία εἰς τὸ ἄνω μέρος τείνει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω συλλαμβάνεται ἀπὸ τὴν ἀντίθετον τάσιν τῶν λαβῶν καὶ ἰσορροπεῖ. Τὸ σχετικῶς βαρὺ χεῖλωμα δὲν περιορίζεται ἀπλῶς νὰ ἐπιστέψη τὸ ἀγγεῖον, ἀλλὰ καὶ νὰ δημιουργήσῃ νέα σημεῖα δυνάμεων, τὰ ὁποῖα μεταφέρονται διὰ τῶν λαβῶν εἰς τὸν ὄμον. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὰ κάθετα καὶ τὰ ὀριζόντια στοιχεῖα, τὰ βάρη καὶ αἱ δυνάμεις, ἀντιμετωπίζονται καὶ ἀλληλοεξουδετερώνονται. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται με μίαν πραγματικῶς σοφὴν μελέτην τῶν ἀναλογιῶν τῶν διαφορῶν τμημάτων, ἡ ὁποία ἔχει ὡς συνέπειαν, τὴν δημιουργίαν ἐνὸς ἐκκινήτου ἁρμονικοῦ σχεδὸν ζωντανοῦ συνόλου, ὅπου ὅλα συνεργάζονται. Αἱ διάφοροι ἐντάσεις ποῦ διαφαίνονται εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ σχήματος, με τὴν ἐλαφρὰν κίνησιν τῆς βάσεως, τὸν ἁρμονικὸν σχηματισμὸν τῆς κοιλίας, τὴν ἐνεργητικὴν καμπύλην τοῦ ὄμου καὶ τὴν ὑπερήφανον, ἀλλὰ ὄχι ἀσύνδετον ἄνοδον τοῦ λαιμοῦ, ὑποτάσσονται εἰς μίαν βασικὴν ἐνοποιὸν ἀρχήν, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ παντοῦ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι σαφές, ὅτι μία τοιαύτη ἐπιτυχία εἰς τὴν συνεργασίαν ὄλων τῶν μελῶν τοῦ ἀμφορέως, ὑποδεικνύει ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν ἀρχὴν μιᾶς ἐποχῆς, ἀλλὰ εἰς τὸ τέλος τῆς καὶ ἴσως εἰς τὴν ἀφετηρίαν μιᾶς ἄλλης. Τὰ πρότυπά του ἴσως πρέπει νὰ ἀναζητηθῶν εἰς τοὺς θηραϊκοὺς ἀμφορεῖς¹⁷, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ὑποταγὴν ἢ ἐξάρτησιν. Τὸ σημεῖον αὐτὸ τονίζεται ἰδιαιτέρως, ὅταν σημειωθῆ ὁ εἰδικὸς καὶ τόσον πολυσήμαντος τρόπος χρησιμοποίησεως τῶν λαβῶν εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Σπάρτης.

Ὡς ἰδιαίτερα στοιχεῖα εὐκόλως διακρινόμενα εἰς τὸ σχῆμα εἶναι ἡ σαφὴς ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὰ ἀσύνδετα ἀνόργανα καὶ περισσότερον φυτικὰ χαρακτηριστικὰ τὰ ὁποῖα κυριαρχοῦν εἰς τοὺς ἀμφορεῖς ἄλλων ἐργαστηρίων κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα καὶ ἡ τάσις πρὸς μίαν ὀργανικὴν ὀλοκλήρωσιν, ἐπικρατοῦσαν εἰς τὸν 6ον. Ἡ ὑπέρβασις τῆς ἐξωτερικῆς τεκτονικῆς ἀρχῆς με τὸν στατικὸν καὶ μηχανικὸν χαρακτηῖρα, εἶναι ἐπίσης αὐτὸ τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τὸ σχῆμα μίαν πνοὴν ὀργανικὴν. Ὁ συνδυασμὸς λειτουργικῶν με διακοσμητικὰ στοιχεῖα διακρίνεται εἰς ὅλα τὰ τμήματα τοῦ ἀμφορέως, ἀλλὰ τονίζεται περισσότερον εἰς τὰς λαβὰς καὶ τοῦτο εἶναι μία ἀπὸ τὰς πλέον χαρακτηριστικὰς ἰδιομορφίας τοῦ ἀγγείου. Ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖον τὸ ἄνω μέρος τῶν λαβῶν συνδέεται στε-

17. Πρβλ. γενικῶς Dragendorff, Thera II, εἰκ. 4, 10, 11, 144, πίν. I. Pfuhl, Der archaische Friedhof am Stadtberge von Thera, AM 28 (1903) σπορηδόν. L. D. Caskey, Two Geometric Amphorae from Thera, AJA 18 (1914) σελ. 297 - 301, πίν. I - VI.

νώς μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ κάτω μέρος μὲ ἐλαφρὰν ἔντασιν μὲ τὸν ὦμον εἶναι ἐνδεικτικὸς. Δι' αὐτοῦ δὲν δίδεται μόνον μεγαλύτερα στερεότης εἰς τὸ ἀγγεῖον καὶ ἀποκαθίσταται πληρέστερον ἢ ἐνότης τῶν μελῶν του, ἀλλὰ δημιουργοῦνται καὶ διακοσμητικαὶ δυνατότητες τόσον αὐτόνομοι ὅσον καὶ ὑπηρετικαὶ τῶν κεντρικῶν θεμάτων τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὦμου. Ἡ καθαρῶς λειτουργικὴ ἀναγκαιότης τῆς συνδέσεως τῶν λαβῶν μὲ τὸν λαιμὸν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ χειλώματος, διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν καταληγόντων εἰς ἀνθήμια σπειρῶν, ἀναπτύσσεται εἰς μίαν ὑπέρβασιν τῆς νεκρῆς γραμμῆς εἰς ἓν ζωντανὸν ἄνθος. Εἶναι καὶ τοῦτο τυπικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἀνοργάνου εἰς τὸ ὄργανικόν καὶ ἀπὸ τοῦ στατικῶν εἰς τὸ δυναμικόν, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται μὲ τὴν ὑπέρβασιν τοῦ διακοσμητισμοῦ εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὦμου. Δὲν παρατηροῦνται καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ ἄλλα, ἀλλὰ μία προοδευτικὴ πορεία ἀπὸ τοῦ ἐνὸς σταδίου εἰς τὸ ἄλλο, ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τμήματος τοῦ ἀμφορέως εἰς τὸ ἄλλο. Ἐνῶ εἰς τὸ σύνολόν του τὸ σχῆμα, μὲ τὴν σχετικῶς στενὴν βάσιν, τὴν ὀμαλὴν ἀνύψωσιν τῆς κοιλίας, τὴν ἀποφυγὴν τῆς ἐντόνου σφαιρικῆς διογκώσεως τοῦ ὦμου καὶ τὴν διακοσμητικὴν χρησιμοποίησιν τῶν λαβῶν, εὐρίσκεται εἰς τὴν προέκτασιν νησιωτικῶν παραδειγμάτων¹⁸, ἢ προσθήκη τῆς ὄργανικῆς διαθέσεως εἰς τὴν διάρθρωσιν τῶν μελῶν, ἀποτελεῖ νέον στοιχεῖον. Κατὰ τὴν μεγαλύτεραν λιτότητα καὶ τὴν αὐτοσυγκέντρωσιν πλησιάζει τὰ ἀττικά ἀγγεῖα τῆς ἀνατολιζούσης περιόδου, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὅμως ἀπομακρύνεται διὰ τῆς ἰδιοτυπίας τῆς χρησιμοποίησεως τῶν λαβῶν, αἱ ὁποῖαι ἔρχονται νὰ συνοψίσουν καὶ νὰ συνδέσουν ὅλας τὰς γραμμὰς τοῦ σχήματος εἰς μίαν ὁλότητα. Τοῦτο ἔχει ὡς μίαν περαιτέρω συνέπειαν τὴν μεγαλύτεραν ἰσορροπίαν τοῦ συνόλου καὶ παραλλήλως τὴν ἔξαρσιν καὶ τῶν πλαστικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς φόρμας. Ἡ σοφὴ πράγματι ἀντιστοιχία τῶν καθέτων δυνάμεων καὶ τῶν ὀριζοντίων τάσεων, αἱ ὁποῖαι διαπιστώνονται εἰς τὸ σχῆμα, ἐνισχύονται ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὰ εἰκονιστικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα καλύπτουν τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ὀλοκληρώνουν τὴν ἐντύπωσιν. Τὰ ὀριζόντια εἰσάγονται μὲ τὸ σχοινοειδὲς κόσμημα ποῦ συνδέει τὴν βάσιν μὲ τὴν κοιλίαν καὶ ἐπαναλαμβάνεται μεταξὺ κοιλίας καὶ ὦμου διὰ νὰ πλουτισθῶν μὲ τὴν παρεμβολὴν καὶ ἄλλων θεμάτων μεταξὺ ὦμου καὶ λαιμοῦ. Ἡ ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω πρόοδος παρατηρεῖται κυρίως διὰ τῆς μεταφορᾶς τοῦ βάρους ἀπὸ τὸ τεκτονικὸν εἰς τὸ συνδυασμένον διακοσμητικὸν λειτουργικὸν καὶ ἀπὸ τὸ στατικὸν εἰς τὸ δυναμικόν. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ δὲν ἀποφεύγεται μόνον ἡ μονοτονία τῆς τυπικῆς ἐπαναλήψεως, ἀλλὰ ἐνισχύεται καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν εἰκονιστικῶν δεδομένων τῆς ἐπιφανείας. Τὰ κάθετα στοιχεῖα εἶναι ἀνοδικὰ χωρὶς καμμίαν ὑπερβολὴν, διότι βασίζονται εἰς μίαν σειρὰν ὀμαλῶν μεταβάσεων, αἱ ὁποῖαι διὰ τῶν λαβῶν ἐπιστρέφουν πάλιν πρὸς τὰ κάτω. Αὐτὸ ἐπιτρέπει τὴν σαφεστέραν ἔκφρασιν τῆς αὐτοσυγκεντρώσεως ὅλων τῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἐπενεργοῦν ἐπὶ τοῦ σχήματος, ἐνῶ προβάλλουν καὶ μίαν ὑπέρβασιν τῶν ἀντιθέσεων. Ἡ πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ πλάγια δημιουργία διὰ τῆς λαβῆς νέων δυνατοτήτων διακοσμήσεως καὶ συνδέσεως τῶν μελῶν ἐπιτρέπει καλυτέρας ἀναλογίας ὕψους καὶ πλάτους καὶ σαφεστέραν σύνθεσιν τῶν ἀντιθέσεων εἰς μίαν ἐνότητα. Παραλλήλως διὰ τοῦ κλειστοῦ ἄνω τμήματος τῆς λαβῆς, ἢ παράστασις τοῦ λαιμοῦ εὐρίσκει τὴν δυνατότητα ἐνὸς πλαισίου, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐξαίρονται καλύτερον αἱ μορφαί. Τοῦτο διὰ τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ εἶναι ἰδιαίτερας σημασίας, διότι ἄνευ τοῦ πλαισίου, τὸ ὁποῖον

18. Dragendorff, Thera II, σελ. 17. Σ. Καρούζου, Ἄγγεῖα Ἀναγυροῦντος σελ. 124 εἰκ. 87.

σχηματίζουν αἱ κλεισταὶ λαβαί, αἱ μορφαὶ εἰς τὰ δύο ἄκρα θὰ ἐκινδύνουν νὰ ἐξαφανισθοῦν ἀπὸ τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον θὰ ἐμείωνε τὴν ἔντασιν τῶν περιγραμμάτων των. Τοῦτο εἶναι σαφέστερον ἂν συγκριθοῦν τὰ τμήματα τοῦ λαιμοῦ μὲ πλαίσιον καὶ αὐτὰ ὅπου ἡ λαβὴ εἶναι κενή, ὅπως καὶ τὰ ἀντίστοιχα τμήματα τοῦ ὄμου. Τὰ μέρη τῶν μορφῶν, τὰ ὁποῖα δὲν σκιάζονται, παρουσιάζονται πολὺ ὀλιγώτερον ἀνάγλυφα καὶ μὲ δυσκόλως διακρινόμενα τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ των.

Αὐτὸ τὸ σημεῖον τῆς συνεργασίας τῶν λαβῶν μὲ τὸ κύριον σῶμα τοῦ ἀγγείου, τοῦ ὁποῖου τὰ στάδια τῆς ἐξελιξέως μᾶς εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἀττικὴν ἀγγειοπλαστικὴν¹⁹, ὅπως καὶ τῶν μελῶν μὲ τὸ σῶμα εἰς τὴν πλαστικὴν²⁰, παρουσιάζεται πλήρως ὀλοκληρωμένον εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Σπάρτης. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰ στάδια, τὰ ὁποῖα ἔφεραν εἰς μίαν τὸσον ἁρμονικὴν ὀλοκλήρωσιν, συνδυάζουσιν διάφορα στοιχεῖα. Διότι εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι καὶ ἐδῶ θὰ ἐχρειάσθῃ πολὺς χρόνος καὶ πολλαὶ προσπάθειαι διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ὀριμότης, ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὸν ἀμφορέα, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς τοῦτο φθάνει εἰς μίαν σαφῶς κλασσικὴν διατύπωσιν. Ὁ χαρακτηριστικὸς τρόπος τοῦ συνδυασμοῦ τῶν λειτουργικῶν μὲ τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα μὲ μίαν σαφῆ τάσιν περιορισμοῦ εἰς ὀρισμένα ὄρια τῶν δευτέρων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν βασικὰ γνωρίσματα τῆς λακωνικῆς κεραμικῆς²¹, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀμφορέως μας ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν μιᾶς νέας πορείας καὶ παρουσιάζει νέας κατακτήσεις.

Ἐξωτερικῶς ὁ τρόπος συνεργασίας τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ ἀγγείου ἀποδεικνύει τὴν ἐξάρτησίν του ἀπὸ τὴν μεταλλοτεχνίαν καὶ τοῦτο ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ὄλην διακόσμησίν του, ὅπως καὶ τὴν τεχνικὴν του. Τὸ ἀποτέλεσμα ὁμως δὲν θὰ ἦτο τὸσον ὀλοκληρωμένον, χωρὶς καὶ μίαν μακρὰν ἀνεξάρτητον θητείαν τῶν τεχνιτῶν τοῦ ἐργαστηρίου καὶ εἰς τὴν ἀγγειοπλαστικὴν. Τοῦτο δὲ μᾶς φέρει κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν ἐπισκόπησιν καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίων ἀγγείων μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως, τῶν ἀσφαλῶς συνδεομένων μὲ τὸ λακωνικὸν ἐργαστήριον. Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι σχετικῶς ὀλίγα εἰγμματα ἀναλόγων ἀμφορέων διασφύζονται, εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι μᾶς παρέχουν οὐσιαστικὴν βοήθειαν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἐξελιξέως καὶ τῶν κατακτῆσεων αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο μία συγκριτικὴ ἀντιπαράθεσις τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ σχήματος καὶ τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν ἄλλων ἀμφορέων, ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατόν, προτοῦ προχωρήσωμεν εἰς τὰ προβλήματα τῆς κοσμήσεως, θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ διακριθοῦν καλύτερον αἱ ἰδιομορφίαι, τὰ στάδια τῆς ἐξελιξέως καὶ αἱ ἄλλαι σχέσεις τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου. Τὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ εἰγμματα τῶν ἀγγείων αὐτῶν εἶναι:

I. Ὁ ἐκτὸς τῶν λαβῶν πλήρως σφύζομενος ἀμφορεύς, ὁ εὑρεθεὶς πρὸ τοῦ θεάτρου τῆς Σπάρτης. Διαστάσεις: Ὑψος 0,69 κυρία ὄψις, 0,70 δευτερεύουσα ὄψις. BSA 27 (1925-26) σελ. 199, εἰκ. 7. (Σχ ε δ. I καὶ Π ἰ ν. 80, 81, 97 καὶ 98). Ἄριθ. Εὐρ. 3099.

II. Τμήμα ἐκ τοῦ λαιμοῦ ὁμοίου ἀγγείου μὲ τὸ ἄνω μέρος σφιγγός, ἐκ τοῦ Ἡρώου παρὰ τὸν Εὐρώταν. Ὑψος 0,13 πλ. 0,14. Ἀθημοσίευτον (Π ἰ ν. 82 α). Ἄριθμ. Εὐρ. 1759.

III. Μέγα τμήμα ἐκ τοῦ λαιμοῦ ὁμοίου ἀγγείου μὲ παράστασιν ἡρέμα πρὸς τὰ δεξιὰ

19. Πρβλ. Gotsmich, Epitymbion Swoboda 1927 σελ. 59. Hackl, Jdl 22 (1907) σελ. 83 κ.έ.

20. V. Lücken, Archaische griechische Vasenmalerei und Plastik, AM 44 (1919) σελ. 92.

21. Διὰ τὸν κυρίως διακοσμητικὸν χαρακτῆρα τῆς λακωνικῆς τέχνης, Pfuhl, Malerei I, 116 - 117 καὶ 225. Rumpf, Malerei (Hand. d. Archaeol. IV, 1) σελ. 43.

βαιόντων λεόντων. Ἐνωθεν τῆς ζωοφόρου αὐτῆς σειρὰ καθέτων ἀυλακώσεων, κάτωθεν ὅμοιαι ἀυλακώσεις καὶ γλωσσοειδὲς κόσμημα. Δεξιὰ διακρίνεται ἡ θέσις καθόδου τῆς λαβῆς. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ βωμοῦ τοῦ Εὐρώτα²². Ὑψος 0,27 πλ. 0,31 Orthia πίν. 11α (Πί ν. 82β). Ἄριθ. Εὐρ. 1762.

IV. Τμήμα τοῦ λαιμοῦ ὁμοίου ἀγγείου μὲ πτερωτὸν πιθανώτατα ἵππον, εἰκονιζόμενον μόνον κατὰ τὸ ἄνω μέρος. Διακρίνεται ἀμυδρῶς τὸ περίγραμμα τῆς κεφαλῆς καὶ τὸ δρεπανοειδὲς πτερόν. Δεξιὰ μαίανδρος, ἄνω ἀυλακώσεις κάθετοι. Ἐκ τῆς περιοχῆς ὅπου καὶ ὁ νέος ἀμφορεύς καὶ ἀκριβέστερον ἐξ ἀποστάσεως 20 μέτρων δυτικῶς τῆς θέσεως τῶν τάφων. Ὑψος 0,14 πλ. 0,17 (Πί ν. 83α). Ἄριθμ. Εὐρ. 5396.

V. Τμήμα τοῦ λαιμοῦ ὁμοίου ἀγγείου. Διασφύζονται μόνον τὰ ὀπίσθια μέρη δύο σφιγγῶν στρεφομένων πρὸς τὰ ἔξω. Orthia πίν. 11β. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἡρώου παρὰ τὸν Εὐρώταν.

VI. Ὁ νέος εὐρεθεὶς ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀρχαϊκῶν τάφων ἀμφορεύς. Διασφύζεται πλήρης καὶ εἰς καλὴν κατάστασιν μετὰ τῶν λαβῶν. Διαστάσεις ἀνωτέρω (Σχεδ. 2 καὶ Πί ν. 78, 79 κλπ.). Ἄριθ. Εὐρ. 5395.

VII. Τμήμα τῆς παραστάσεως τοῦ ὄμου ὁμοίου ἀμφορέως. Διασφύζει τὰ ἄνω μέρη ὀπλίτου καὶ ἠνιόχου καὶ ἄνωθεν αὐτῶν δύο σειρὰς γλωσσοειδῶν κοσμημάτων. Τὸ ἀνάγλυφον προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου (μῆτρας) μὲ τὸν εὐρεθέντα μετὰ τῶν τάφων. Ὁ πηλὸς ὅμως εἶναι διάφορος. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ὑψος 0,14 πλ. 0,19. Tod-Wace, Catalogue of the Sparta Museum σελ. 235 εἰκ. 82 (Πί ν. 83β). Ἄριθ. Εὐρ. 520.

VIII. Μικρὸν τμήμα ἐκ τοῦ λαιμοῦ, ὁμοίου ἀμφορέως. Διασφύζεται μόνον τμήμα τοῦ ἀριστεροῦ ποδός μὲ ρόδακα παρὰ τὸν γλουτὸν καὶ τὸ ὀπίσθιον τμήμα ζώου, πιθανώτατα κυνός, εὐρισκομένου μετὰ τῶν ποδῶν. Ἴσως ἀπὸ παράστασιν κυνηγοῦ ἢ κυνηγῶν. Ἐκ τῆς ἀκροπόλεως. Ὑψ. 0,08 πλ. 0,10. Ἀδημοσίετον (Πί ν. 83γ). Ἄριθμ. Εὐρ. 3212.

IX. Μέγα τμήμα τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὄμου ὁμοίου ἀμφορέως. Ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν τεμαχίων εὐρεθέντων εἰς τὸ Ἡρώον παρὰ τὸν Εὐρώτα. BSA 12 (1905-6) σελ. 292 πίν. IX. Orthia πίν. 15. G. Richter, Archaic Greek Art εἰκ. 30. Τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου ἐν τεμάχιον τοῦ λαιμοῦ ἀγορασθὲν εἰς Μαγούλαν εὐρίσκεται εἰς Παρισίους. Le Bas, Voyag. Arch. Mon. Fig. πίν. 105. De Ridder, Cat. Vas. Bibl. Nat. 166. Ὅλα τὰ τεμάχια κατὰ σχέδιον Orthia πίν. 16. Ὑψ. 0,50. Εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ σύγκρουσις πολεμιστῶν. Εἰς αὐτὴν τοῦ ὄμου τμήμα τοῦ ἄρματος μετὰ τοῦ ἠνιόχου καὶ πολεμιστοῦ ἀνερχομένου εἰς τὸ ἄρμα. Εἰς τὴν τῆς κοιλίας τὸ ἄνω μέρος ρόδακος (Σχεδ. 3 καὶ Πί ν. 84 καὶ 99). Ἄριθ. Εὐρ. 1763.

X. Μικρὸν τεμάχιον ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὄμου. Ἐπὶ τῆς ζώνης διακρίνεται κεφαλὴ καταπεσόντος πολεμιστοῦ, ἴσως νεκροῦ, ἐκ τῆς δευτέρας τὸ ἄνω μέρος τοῦ κράνου, ἀσφαλῶς τοῦ εἰς τὰς ἄλλας περιπτώσεις ἀκολουθοῦντος τὸ ἄρμα πολεμιστοῦ. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ βωμοῦ παρὰ τὸν Εὐρώτα. Ἀδημοσίετον. Ὑψ. 0,12, πλ. 0,07 (Πί ν. 85β, δεξιὰ). Ἄρ. Εὐρ. 1761α.

22. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κληθέντος βωμοῦ παρὰ τὸν Εὐρώτα δημοσιεύεται εἰς τὸ BSA XII (1905 - 6) σελ. 296 - 302, ἀλλὰ ἀτυχῶς οὐδεμία πληροφορία εὐρίσκεται περὶ τῆς θέσεως καὶ τοῦ τρόπου εὐρέσεως τῶν τεμαχίων τῶν ἀμφορέων. Εἰς τὸ εὐρετήριο τοῦ Μουσείου Σπάρτης πάντως ἀναφέρεται ρητῶς «Βωμός Εὐρώτα». Ὁ χῶρος αὐτὸς εὐρίσκεται ἀνατολικῶς τῆς νέας σιδηρᾶς γεφύρας τοῦ Εὐρώτα καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαίου συνοικισμοῦ τῶν Λιμνῶν, ὅπου καὶ τὸ ἱερόν τῆς Ὀρθίας.

XI. Μικρόν τμήμα τοῦ ὄμου, ὁμοίου ἀγγείου ἐκ τῆς αὐτῆς θέσεως. Μέρος τοῦ τροχοῦ τοῦ ἄρματος. Ἴσως ἀνήκει εἰς τὸ αὐτὸ ἀγγεῖον μὲ τὸν ἀριθ. X. Πηλός, τεχνική, σχοινοειδὲς κόσμημα, τὸ προσεγγίζουσιν. Ὑψ. 0,08 πλ. 0,12. Ἀδημοσίευτον (Πί ν. 85β, ἀριστερά). Ἄρ. Εὐρ. 1761γ.

XII. Μικρόν τεμάχιον ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ ὁμοίου ἀγγείου. Ἐκ τῆς ἰδίας μὲ τὸ προηγούμενον θέσεως. Δὲν ἀνήκει ὅμως εἰς τὸν αὐτὸν ἀμφορέα, διότι εἰς τὸ σῶμα τοῦτου διακρίνεται ἐρυθρὸν γάνωμα, τὸ ὁποῖον δὲν παρατηρεῖται εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περιπτώσιν. Διακρίνεται βραχίων καὶ ἴσως τμήμα δόρατος. Ὑψ. 0,12 πλ. 0,06. Ἀδημοσίευτον (Πί ν. 85α). Ἄρ. Εὐρ. 1761β.

XIII. Δύο τεμάχια ἀπὸ τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὄμου, ὁμοίου ἀμφορέως. Ἐκ τοῦ Ἡρώου παρὰ τὸν Εὐρώταν συγκρούσις πολεμιστῶν εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ καὶ ἀνερχόμενος εἰς τὸ ἄρμα ὀπλίτης ἐκ τῆς τοῦ ὄμου, Orthia πίν. 12.

XIV. Τεμάχιον ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ μὲ ἀνάλογον σκηνην συγκρούσεως πολεμιστῶν. Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Δρέσδης AA 13 (1898) σελ. 139 εἰκ. 50. Ἀναφέρεται ἐκ παραδρομῆς εἰς τὸ Orthia σελ. 92 ὡς εὑρισκόμενον εἰς τὴν Βοστώνην (Πί ν. 89α).

XV. Δύο τεμάχια ἀσφαλῶς προερχόμενα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀμφορέως. Τὸ ἓν ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ, τὸ ἕτερον ἐκ τοῦ ὄμου. Τὸ ἓν ἐκ τοῦ Βωμοῦ τοῦ Εὐρώτα, τὸ ἕτερον ἐκ τῆς ἀκροπόλεως. Εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ κρᾶνος καταπεσόντος πολεμιστοῦ πρὸ τοῦ ὁποῖου εὑρίσκεται πὺς ἄλλου, ἀριστερὰ βαίνοντος ἀσφαλῶς πολεμιστοῦ. Ἀκολουθεῖ πὺς ἄλλης μορφῆς εἰς πολὺ μεγαλυτέραν κλίμακα πρὸ κυκλικῆς ἀσπίδος, πλουσίως διακοσμημένης. Ἀμυδρῶς ἐκ τῆς διακοσμήσεως τῆς ἀσπίδος διακρίνεται ἴσως πετεινὸς καὶ εἰς τὸ πλαίσιον τῆς σαφῶς μαιάνδρος. Κάτω αἰχμὴ δόρατος καὶ μεταξὺ τῶν δύο ποδῶν ρόδαξ. Εἰς τὸ δεύτερον τεμάχιον ἐκ τοῦ ὄμου κεφαλαὶ τῶν ἵππων τοῦ ἄρματος, τὸ ἐπὶ τοῦ ἄξονος κόσμημα ἐκ κεφαλῆς ὄψεως καὶ τμήμα ἀετοῦ πετῶντος ἄνωθεν τοῦ ἄρματος. Τὸ ἄρμα ἔχει κατεύθυνσιν πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐνῶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιπτώσεις τῶν λακωνικῶν ἀμφορέων βαίνει πρὸς τὰ ἀριστερά. Τοῦ πρώτου τεμαχίου ὕψ. 0,13 πλ. 0,09 τοῦ δευτέρου ὕψ. 0,10 πλ. 0,11. Ἀριθ. Εὐρ. τοῦ πρώτου 1760 τοῦ δευτέρου 3211 (Πί ν. 85γ). Πηλός, τεχνοτροπία, τεχνική, ἀπολύτως ὅμοια. Ἴσως ἀκόμη θὰ ἠδύνατο νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἐκ τῶν διαστάσεων τῶν τμημάτων τὰ ὁποῖα διεσώθησαν φαίνεται ὅτι θὰ ἐπρόκειτο περὶ τοῦ μεγαλυτέρου ἐκ τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν, διότι τὸ ὕψος του θὰ ἐπλησίαζε τὸ ἓν μέτρον.

XVI. Μικρόν τεμάχιον ἐκ τῆς κάτωθεν τῆς ζώνης τοῦ ὄμου θέσεως. Διασφύζονται αἱ ὀπλᾶι τῶν ἵππων. Κάτωθεν αὐτῶν μαιανδροειδὲς κόσμημα. Ὑψ. 0,10 πλ. 0,15. Ἀκατάγραφον καὶ ἀγνώστου προελεύσεως. Πηλός διάφορος ὄλων τῶν ἄλλων (Πί ν. 86β).

XVII. Τεμάχια λαβῶν, μερικαὶ τῶν ὁποίων διασφύζουσιν καὶ τὰς ἐσωτερικὰς σπείρας καὶ τὰ ἀνθήμια. Ἐν τεμάχιον ἐκ τῆς ἀκροπόλεως Ἀριθ. Εὐρ. 3209, ἕτερον ἐκ τοῦ Θεάτρου. Ἄρ. Εὐρ. 5229. Τρίτον ἐκ τοῦ βωμοῦ παρὰ τὸν Εὐρώτα. Ἀριθ. Εὐρ. 1764. Ἄλλα δὲν διασφύζουσιν τὸ ἐσωτερικὸν των (Πί ν. 87α).

XVIII. Τεμάχιον λαβῆς μὲ τὸ ἐσωτερικὸν κόσμημα. Προέρχεται ἐκ τοῦ Θεάτρου καὶ ὁ πηλός τῆς εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιος μὲ τὸν ἄνευ λαβῶν σφύζομενον ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου (ἀνωτέρω ἀρ. I) χωρὶς νὰ ἀνήκη εἰς αὐτόν. Orthia πίν. 14. Τὸ ἀγγεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκε θὰ ἦτο περίπου 0,70-0,75.

XIX. Χεῖλωμα μετὰ μέρους τῆς κάτωθεν αὐτοῦ κοσμήσεως ἀναλόγου ἀμφορέως. Ἐκ τοῦ Ἡρώου. Ὑψ. 0,13 πλ. 0,23 Orthia πίν. 13β (Πί ν. 87γ).

XX. Δύο βάσεις, ἀναλόγων ἀγγείων, διασφύζουσαι καὶ μέρος τοῦ πυθμένος, ἀγνώστου προελεύσεως, ἴσως ἐκ τοῦ Ἡρώου. Ἡ μία ἀπεικονίζεται, Orthia πίν. 13α, θεωρουμένη ὡς χεῖλος (Orthia σελ. 94) (Π ί ν. 87β).

XXI. Τεμάχια τῶν ταινιῶν μὲ τὸ σχοινοειδὲς κόσμημα. Τὸ μεγαλύτερον μέρος προέρχεται ἐκ τοῦ παρά τὸν κλίβανον καὶ τοὺς τάφους χώρου. Τεμάχια ὁμοία ἔχουν εὑρεθῆ ἐπίσης εἰς τὸ Ἡρώον, εἰς τὴν ἀκρόπολιν καὶ τὴν Ὀρθίαν (Π ί ν. 87δ).

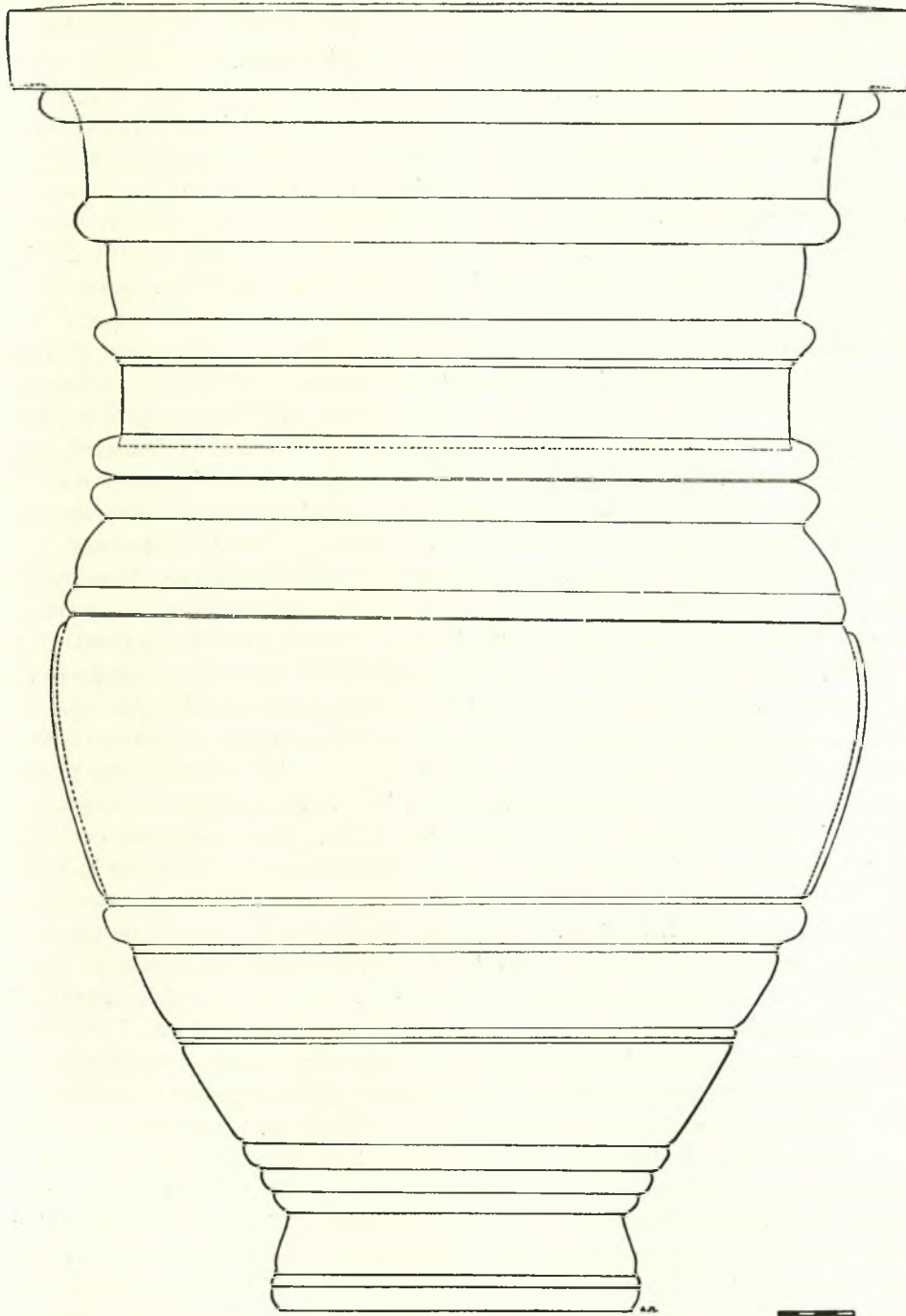
XXII. Δύο τεμάχια ἐκ τοῦ λαιμοῦ ἀναλόγων ἀμφορέων, μὲ κόσμησιν ὅπως αὐτὴ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου (Ἀρ. I). Κάθετοι ἀδλακώσεις καὶ γλωσσοειδῆ κοσμήματα.

Τὰ περισσότερα τῶν τεμαχίων ἀμφορέων τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἐλάχιστα εἶναι χρήσιμα διὰ τὴν παρακολούθησιν τοῦ σχήματος τῶν ἀγγείων καὶ διὰ τὴν προσπάθειαν μιᾶς οὐσιαστικῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἐξελιξεῶς του, ἐνῶ ὅλα μᾶς παρέχουν σημαντικὴν βοήθειαν εἰς τὰ θέματα τῆς τεχνικῆς, τοῦ πηλοῦ, καὶ τῆς εἰκονογραφίσεως. Ἀπὸ τῆς καθαρῶς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ χρώματος καὶ τῆς συστάσεως τοῦ πηλοῦ, διακρίνονται εὐχερῶς πέντε ὁμάδες. Εἰς τὴν πρώτην ὁ πηλὸς ἔχει τὸ χρῶμα ὠχροκάστανον, εἶναι λειὸς εἰς τὴν ἀφήν, καλῶς καθαρισμένος καὶ μὲ ἐλάχιστα ξένα κατάλοιπα. Εἶναι αὐτὸς τοῦ νέου ἀμφορέως ἀριθ. VI, πρὸς τὸν ὅποιον πλησιάζει χωρὶς νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πηλὸς τῶν ἀριθ. III καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμ. XVII ἐν τεμάχιον λαβῆς. Μιᾶς ἄλλης ὁμάδος ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθροκάστανος μὲ ἀτελέστερον καθαρισμὸν καὶ σαφῆ κατάλοιπα ξένων ὑλῶν κυρίως ἄμμου. Διὰ τοῦ πηλοῦ αὐτοῦ εἶναι κατεσκευασμένος ὁ ἀμφορεὺς τοῦ θεάτρου, ἀριθμ. I καὶ ἴσως τεμάχια μὲ σχοινοειδεῖς ταινίας ἀριθ. XXI. Μιᾶς τρίτης ὁ πηλὸς εἶναι χρώματος πρὸς τὸ ἐρυθρόν, καλῶς καθαρισμένος καὶ λειασμένος, στερεώτερος καὶ συνεκτικώτερος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ σφζόμενα τμήματα. Εἶναι ὁ πηλὸς τοῦ μεγάλου τεμαχίου ἀπὸ τὸ Ἡρώον ἀριθμ. IX, καὶ ὅμοιος εἶναι καὶ ὁ πηλὸς τῆς λαβῆς ἀριθ. XVIII, καὶ ἐξαιρετικὰ συγγενῆς ὁ πηλὸς τῶν ἀριθ. VI, ἐνὸς τεμαχίου λαβῆς τοῦ ἀριθμ. XVII, ὁ ἀριθμ. IV καὶ IX ὅπως καὶ μερικῶν τεμαχίων μὲ τὸ σχοινοειδὲς κόσμημα ἀριθ. XXI. Εἰς μίαν τετάρτην ὁμάδα ὁ πηλὸς εἶναι πορτοκαλόχρους καὶ παρά τὴν καθαρότητα καὶ τὴν λειανσίν του εὐκόλως ἀφίνει χρῶμα εἰς τὰς χεῖρας κατὰ τὴν ἀφήν. Εἶναι ὁ πηλὸς τῶν ἀριθ. II καὶ XV καὶ εἰς αὐτὸν πλησιάζει καὶ αὐτὸς τοῦ ἀριθ. XXI καὶ τοῦ XVIII. Εἰς τὴν πέμπτην ὁμάδα ὁ πηλὸς εἶναι κατὰ τὸ χρῶμα κεραμόχρους, ἐξαιρετικὰ συνεκτικός, ἀλλὰ ὄχι πολὺ καλῶς λειασμένος. Ἐδῶ ἀνήκουν τὰ τεμάχια τῶν ἀριθμῶν X, XII καὶ ἴσως καὶ τὸ XIV, εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκει καὶ ὁ πηλὸς πολλῶν ἄλλων μικρῶν τεμαχίων ἐκ τῶν φερόντων σχοινοειδὲς κόσμημα ταινιῶν.

Τὰ μὴ ἀναφερόμενα τεμάχια χαρακτηρίζονται ἀπὸ πηλόν, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ χρῶμα καὶ τὴν σύστασιν δὲν δύναται νὰ συνδεθῆ ἐπαρκῶς μὲ αὐτὸν τῶν πέντε κυρίων ὁμάδων· πρόκειται δὲ περὶ ἀσημάντων θραυσμάτων χωρὶς ἰδιαιτέραν ἀξίαν διὰ τὴν μελέτην μας. Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ θέμα τοῦ χρώματος καὶ τῆς ἐργασίας τοῦ πηλοῦ δὲν φαίνεται σημαντικόν, δύναται εἰς πολλὰς περιπτώσεις νὰ μᾶς βοηθήσῃ εἰς τὴν διερεύνησιν καὶ εἰδικῶν προβλημάτων καὶ τοῦτο εἶναι σαφὲς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ νέου ἀμφορέως (VI) καὶ τοῦ προερχομένου ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου τεμαχίου ἐκ τοῦ ὄμου ἰδίου ἀμφορέως τοῦ ἀριθμ. VII. Δὲν εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ καὶ τοῦτο ἔρχεται νὰ ἀποδείξῃ τὴν καὶ δι' ἄλλους λόγους ὑποτεθεῖσαν μὲ τὴν κατασκευὴν τῶν τάφων ἐγκατάλειψιν τοῦ κεραμικοῦ κλιβάνου, ὄχι τὴν διακοπὴν τῆς λειτουργίας του, ἀλλὰ τὴν εἰς ἄλλην θέσιν μετὰθεσίν του.

Διὰ τὴν μελέτην τῆς ἐξελίξεως τοῦ σχήματος τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν συνδεόμενα προβλήματα, τὴν βάσιν θὰ τὴν ἀποτελέσουν τὰ περισσότερον σφ-ζόμενα ἀγγεῖα καὶ τεμάχια, τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν μίαν οὐσιαστικὴν παρακολούθησιν τῆς πορείας του, καὶ τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς δύναται νὰ διακριθῶν εὐχερῶς τρεῖς κύριαι ομάδες εἰς τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ἐνταχθῶν ὅλα τὰ μετ' ἀναγλύφων λακωνικὰ ἀγγεῖα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, τὰ μέχρι σήμερον γνωστά. Ἡ πρώτη παρουσιάζεται μετὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου (I), μετὸν ζώνην τοῦ λαιμοῦ καλυπτομένην μόνον ἀπὸ διακοσμητικὰ στοιχεῖα, αὐτὴν τοῦ ὄμου μετὸν παράστασιν τῆς πομπῆς ἀρμάτων καὶ τῆς κοιλίας, πάλιν μετὸν διακοσμητικὰ θέματα. Ἡ δευτέρα, τῆς ὁποίας δὲν ἔχομεν τόσον ἐπαρκῆ δείγματα, ἀλλὰ πάντως σαφῆ, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν εἰς τὸ μέσον τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ καὶ μεταξὺ ἀφηρημένων διακοσμητικῶν θεμάτων σειρᾶς ζῶων (II, III, IV καὶ V), εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὄμου ἐπίσης πομπῆς ἀρμάτων καὶ εἰς αὐτὴν τῆς κοιλίας φυτικῶν διακοσμητικῶν στοιχείων. Ἡ τρίτη φέρει εἰκονιστικὰς σκηνὰς εἰς ὅλην τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ (VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV καὶ XVI), τὴν αὐτὴν πομπὴν ἀρμάτων εἰς τὸν ὄμον, καὶ κόσμησιν ἐκ διαφόρων θεμάτων εἰς τὴν κοιλίαν μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μεγάλους ρόδακας.

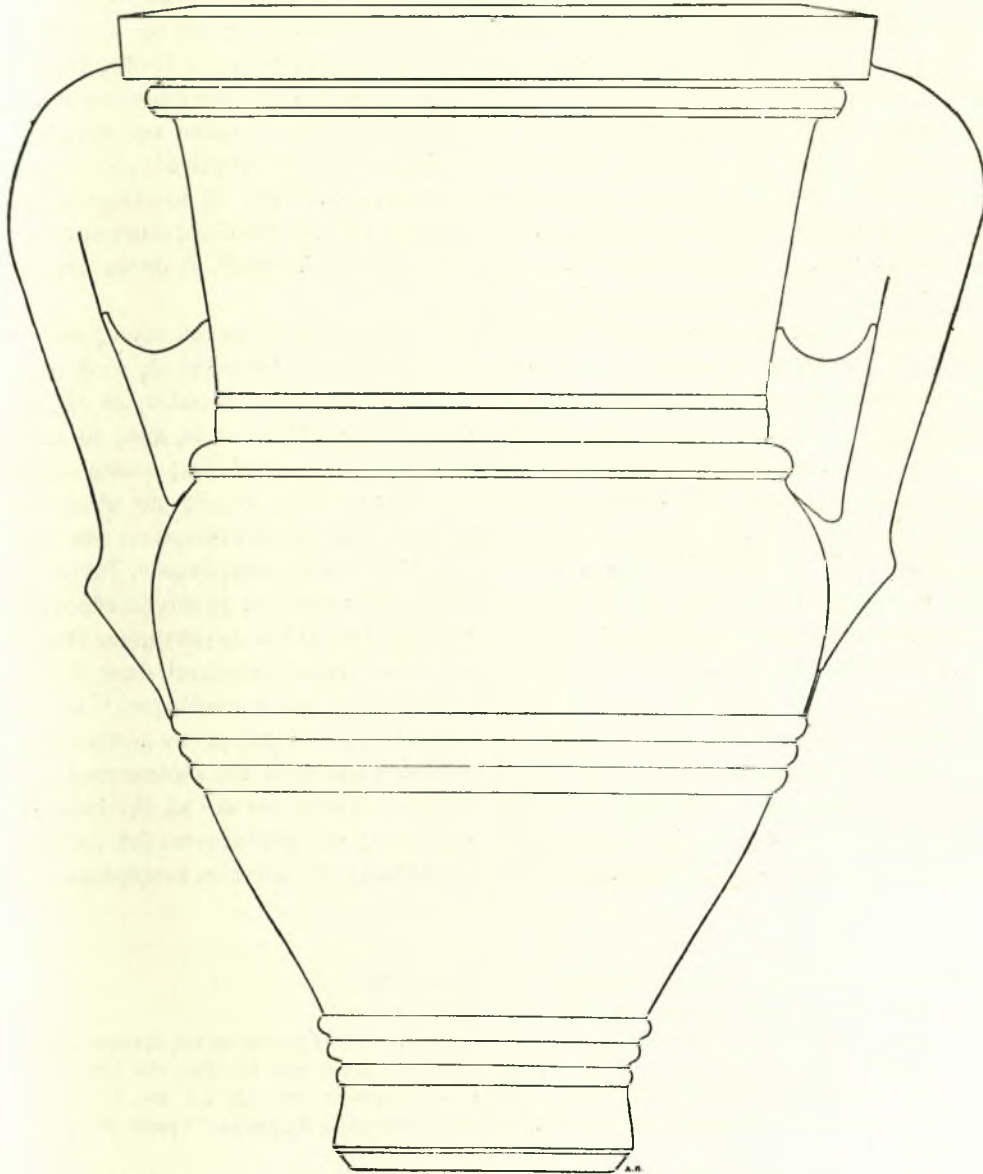
Μία πρώτη σύγκρισις μεταξὺ τῶν τμημάτων τῶν ἀμφορέων ἐκάστης σειρᾶς ἀποδεικνύει, ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης ομάδος πρὸς τὴν δευτέραν, τὴν καθαρῶς τεκτονικὴν διάρθρωσιν, τὴν ἐκτοπίζει ἡ σαφέστερον ὀργανικὴ, ἡ ὁποία ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν παρεμβολὴν ζωικῶν θεμάτων. Ἀντὶ τῶν καθέτων ἀυλακώσεων τῶν διακοπτομένων εἰς τὸ μέσον ὑπὸ τοῦ γλωσσοειδοῦς κοσμήματος, ὅπως τὰς ἔχομεν εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου, ἡ ζώνη τοῦ λαιμοῦ ἀποκτᾷ περισσότερον βᾶρος ἀπὸ τὰς σειρὰς φανταστικῶν ἢ καὶ κοινῶν ζῶων, αἱ ὁποῖαι ἔρχονται νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἐκφραστικὴν δυνατότητα τοῦ τμήματος αὐτοῦ. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ λαιμὸς ὄχι μόνον ἀπαλλάσσεται τῆς μονοτονίας καὶ τῆς ψυχρότητός του, ἀλλὰ καὶ συνδέεται καὶ μετὸν ὅλην ταφικὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀγγείου. Ἡ διαφορὰ καὶ ἡ καταφανῶς καλύτερα σύνδεσις τῆς διακοσμήσεως τοῦ λαιμοῦ μετὸν χρῆσιν τοῦ ἀγγείου φαίνεται εἰς τὴν σύγκρισιν τῆς πρώτης μετὸν τρίτην ομάδα, ὅπου ἀντὶ τῶν ἀπλῶν κοσμημάτων ἢ τῶν ζῶων χρησιμοποιοῦνται διὰ τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἀγγείου σκηναὶ ἐκ τῆς ζωῆς. Τοιοῦτοτρόπως, ἐνῶ εἰς τὴν πρώτην ομάδα ὁ ὄμος ἦτο τὸ κέντρον τοῦ ἀγγείου, εἰς τὴν τρίτην γίνεται ὁ λαιμὸς καὶ τοῦτο μεταβάλλει πλήρως τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποῖαν ἔχομεν ἐκ τῶν ἀμφορέων (Σχεδ. 1). Ἡ ζώνη τοῦ λαιμοῦ ἔχει εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς ἀμφορεῖς τὸ αὐτὸ ὕψος, ἀλλὰ εἰς τὸν τοῦ Θεάτρου ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι μόνον δι' ἀφηρημένων κοσμημάτων διαρθρωμένος παρουσιάζεται βαρύτερος καὶ ἄψυχος. Τὰ διακοσμητικὰ του στοιχεῖα περιορίζονται νὰ τονίσουν τὸν καθαρῶς τεκτονικόν του χαρακτήρα, χωρὶς νὰ ἐπιτυγχάνεται μία ὀργανικὴ σύνθεσις μετὰ τὰ ἄλλα τμήματα καὶ περισσότερον χωρὶς νὰ ὀλοκληρῶνεται μία ἁρμονικὴ συνεργασία ὄλων τῶν μελῶν του. Ἡ ζώνη τῶν ἀρμάτων εἶναι μεγαλυτέρα κατὰ τὸ ὕψος αὐτῆς τοῦ νέου ἀμφορέως (0,16 εἰς τὸν τοῦ Θεάτρου, 0,14 εἰς τὸν νέον) καὶ χαμηλότερον αὐτῆς, εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, καὶ αὐτὸ δίδει τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς ἐπιμηκύνσεως τοῦ λαιμοῦ, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται ἐπεκτεινόμενος διὰ τῶν ἄνωθεν τοῦ ὄμου γλωσσοειδῶν κοσμημάτων χαλαρὸς καὶ ἀνόργανος, ἐνῶ περιορίζονται καὶ ἡ ζώνη τῆς κοιλίας καὶ ἡ βάσις. Εἶναι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς σαφῆς ἡ προσπάθεια ἐξευρέσεως μιᾶς ἰσορροπίας, τὴν ὁποῖαν ἐπιδιώκει, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἐπιτύχει ἀκόμη ὁ τεχνίτης. Εἶναι καταφανὲς ὅτι μετὸν ἀμφορέα αὐτόν, ἔχομεν τὴν ἀφετηρίαν τῶν ἀναζητήσεων, αἱ ὁποῖαι θὰ ὀδηγήσουν εἰς τὰς ἐπιτυ-

Σχεδ. 1. Ὁ ἀμφορεὺς τοῦ Θεάτρου (ἀριθ. 1)

χίας τοῦ νέου ἀμφορέως μετὸν συνδυασμὸν διακοσμητικῶν θεμάτων καὶ παραστάσεων καὶ τὴν συνεργασίαν τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ ἀγγείου, δι' ἓν ἁρμονικὸν ὄλον. Ἡ χαρακτηριστικὴ ἀκίνησις τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ ἀμφορέως τοῦ θεάτρου, ἡ ὁποία πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς βέβαιον, ὅτι ἐμειοῦτο εἰς τὸ στάδιον τῶν ἀμφορέων τῆς δευτέρας ομάδος, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχομεν πλήρη ἀγγεῖα διὰ νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσωμεν, μετὴν καθαρῶς ἐξωτερικὴν καὶ μηχανικὴν ἄρθρωσιν, ἔχει ἐξαφανισθῆ εἰς αὐτὰ τῆς τρίτης ομάδος, δηλαδὴ εἰς τὸν νέον ἀμφορέα (Σχ ε δ. 2). Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ἡ δυσαναλογία τῶν μελῶν τοῦ πρώτου εἶναι ἐνδεικτικὴ, διότι ἡ ἐπέκτασις τοῦ λαιμοῦ διὰ τῶν κοσμημάτων καὶ ἡ τοποθέτησις τοῦ ὤμου χαμηλότερον, δημιουργεῖ μίαν κτυπητὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ ἄνω καὶ τοῦ κάτω μέρους τοῦ ἀγγείου. Ἡ κοιλία καὶ ἡ βάση φαίνονται ἀνεπαρκεῖς διὰ τὸν υπερτροφικὸν λαιμὸν καὶ τὸν δυνατὸν ὤμον καὶ δίδουν σαφῶς τὴν ἐντύπωσιν τῆς συγκρούσεως τῶν μελῶν τοῦ ἀγγείου. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ σχήματος ἐκ τῆς βάσεως πρὸς τὸ χεῖλωμα εἶναι εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ θεάτρου περισσότερον ἀπότομος καὶ μηχανικὴ καὶ ἡ σύνδεσις τοῦ ἐνὸς τμήματος μετὰ τὸ ἄλλο σαφέστερον τεκτονικὴ, στερεὰ καὶ ἀκίνητος καὶ ὀλιγώτερον ὀργανικὴ, εὐκαμπτος καὶ ζῶσα. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μελέτης τοῦ σχήματος καὶ τῆς ἐξελιξέως του, εἶναι ἀτύχημα, ὅτι δὲν δισώθησαν αἱ λαβαὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο εὐκολον νὰ σημειωθοῦν καλύτερον τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πορείας ἀπὸ τοῦ τεκτονικοῦ πρὸς τὸ ὀργανικόν. Ἴσως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὀμιλήσῃ κανεὶς διὰ μίαν ἐξέλιξιν, ἀπὸ τὸ τεκτονικὸν διακοσμητικὸν στάδιον πρὸς ἓνα ὀργανικὸν λειτουργικόν, ἥτις μᾶς δίδεται διὰ τοῦ νέου ἀμφορέως καὶ ὄλων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν τρίτην ομάδα ἀγγείων. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς πορείας αὐτῆς, τὴν ὁποίαν μᾶς ὑποδεικνύει τὸ σχῆμα καὶ ἡ μεταβολὴ τοῦ ρόλου τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀμφορέων, εἶναι σαφές ὅτι ὁ ἀμφορεύς τοῦ Θεάτρου εὐρίσκεται, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σειρᾶς ὄλων τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης. Ἡ δευτέρα ομάδα εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον καὶ ἡ τρίτη εἰς τὸ τέλος. Ἡ ἀπόστασις τῶν διαφόρων ἀμφορέων, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σχῆμα μᾶς δίδεται καὶ ἀπὸ τὰ εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα, ὅπως φαίνεται εἰς τὰς πομπὰς ἀρμάτων καὶ κυρίως τῶν ἵππων, μετὰ τὰς μικροτέρας κεφαλὰς, τὰ μακρότερα σώματα καὶ τὰ περισσότερον ἀκίνητα χαρακτηριστικὰ, τὰ ὁποῖα ἐπικρατοῦν εἰς αὐτὸν τοῦ Θεάτρου καὶ εἶναι περισσότερον ἀρχαιοτρόπα. Ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῆς τρίτης ομάδος παρατηρεῖται σαφῶς μία περαιτέρω ἐξέλιξις τόσον κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὰς ἀναλογίας τῶν διαφόρων τμημάτων τῶν ἀγγείων, ὅσον καὶ τὴν διακόσμησιν. Τὸ μέγα τεμάχιον τοῦ Ἡρώου μετὴν σύγκρουσιν τῶν πολεμιστῶν εἰς τὸν λαιμὸν, ἀποτελεῖ ἓνα περαιτέρω βῆμα ἐν σχέσει μετὸν νέον ἀμφορέα, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖται εἰς τὴν ἀφετηρίαν τῆς τρίτης ομάδος καὶ ἐν ἀκόμῃ μεταγενέστερον στάδιον μᾶς δίδουν τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ αὐτὸ ἀγγεῖον τεμάχια ἀριθ. XV. Ἐδῶ ἔχομεν σαφῶς μίαν τάσιν, ἡ ὁποία μᾶς δίδει τὴν ὀλοκλήρωσιν καὶ τὴν παρακμὴν, τὴν ὀλοκλήρωσιν εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Ἡρώου καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν εἰς τὸν ἀριθμ. XV καὶ τοῦτο εἰς τὸ σχῆμα παρουσιάζεται μετὴν αὔξησιν τοῦ ὕψους, ἡ ὁποία τείνει πρὸς τὸ μνημειῶδες, ἀλλὰ ὅσον ἐπιτρέπουν τὰ λείψανα τοῦ XV νὰ διαπιστώσωμεν καὶ εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν. Ἐὰν περιορισθῶμεν εἰς τὸν διασφύζοντα τὰ περισσότερα στοιχεῖα τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἡρώου, εἶναι εὐκολον νὰ παρατηρήσωμεν, πόσον ὀριμώτερον εἶναι τὸ σχῆμα μετὴν πληρεστέραν σύνδεσιν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὤμου, τὴν πλέον ὀργανικὴν συγκρότησιν τῶν μελῶν του καὶ τὸν περισσότερον λειτουργικὸν χαρακτήρα τοῦ συνόλου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἡ σαφέστερον ἐσωτερικὴ ἐνότης τοῦ λαιμοῦ, ἡ ὁποία ἐνισχύει

ται και από την συγκέντρωσιν τῆς παραστάσεως εἰς τὸ μέσον της, ἢ καλυτέρα σύνδεσις τοῦ ὄμου με τὸν λαιμὸν καὶ ἡ στενοτέρα σύνδεσις τῶν λαβῶν με τὸ σῶμα τοῦ ἀγ-

Σχεδ. 2. Ὁ νέος ἀμοφορεὺς τῶν κυνηγῶν (ἀριθ. VI)

γείου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ σφζόμενα μέρη των. Ἡ τάσις πρὸς τὸ μνημειακόν, τόσον κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου, ὅσον καὶ κατὰ τὸ μέγεθος τῶν παραστάσεων, διακρίνεται εὐκόλως ἂν σημειωθῇ ὅτι ὁ ἀμοφορεὺς θὰ ἦτο περίπου 0,15 ὑψηλότερος τοῦ νέου καὶ

αί μορφαι τοῦ λαιμοῦ εἶναι ὕψους 0,23 ἔναντι 0,16 τοῦ νέου καὶ τοῦ ὄμου 0,16 ἔναντι 0,14 (Σχεδ. 3). Ἡ τοποθέτησις τῆς παραστάσεως τοῦ λαιμοῦ ἐντὸς πλαισίου εἰς τὴν περιπτῶσιν αὐτὴν εὐνοεῖ τὴν συγκέντρωσιν καὶ τονίζει τὴν σημασίαν τῆς, χωρὶς νὰ τὴν ἀποσυνδέῃ ἀπὸ τὸν κύκλον εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει καὶ νὰ τὴν ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὸν ρόλον τῆς. Ἄλλωστε ἡ χρησιμοποίησις τῶν πλαισίων πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἀποβλέπει εἰς τὴν διάκρισιν καὶ διαφοροποίησιν τῆς παραστάσεως, χωρὶς τὴν ἀπομόνωσιν τῆς, ἔχει μακρὰν παράδοσιν καὶ ἐπανέρχεται περισσότερον ἐμπλουτισμένη καὶ συγκροτημένη κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν. Εἰς τὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα ὑπάρχει ἤδη ἀνάλογος διάταξις εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν τοῦ λαιμοῦ, ὅπως φαίνεται χαρακτηριστικῶς εἰς τὸν Πάριον γεωμετρικὸν ἀμφορέα τῆς Μυκόνου²³ καὶ εἶναι συνέχεια τῆς μετοπειδοῦς διακοσμήσεως, τὴν ὁποίαν φέρουν ἐπὶ τῶν ὄμων τὰ ἀττικὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα²⁴, ἢ ὁποῖα ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὰ ὑστερογεωμετρικά²⁵.

Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς κοσμήσεως λαμβάνει ἄλλον χαρακτήρα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ συνηθίζεται τόσον εἰς τὰ κυκλαδικὰ ἐργαστήρια, ὅσον καὶ εἰς τὸ ἀττικόν, ἢ χρησιμοποίησις του δὲ καὶ εἰς τὸ λακωνικὸν ἀποδεικνύει μίαν παράλληλον πορείαν ἐπηρεαζομένην πιθανώτατα ἀπὸ τὰς Κυκλάδας. Ἡ βασικὴ διαφορὰ ὡς πρὸς τὸ λακωνικὸν εἶναι, ὅτι παρακολουθεῖται μία ταχύτερα μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς σταδίου εἰς τὸ ἄλλον, χωρὶς ὅμως καὶ πάλιν νὰ παρατηροῦνται ἄλματα. Εἶναι σαφὴς μία τάσις πρὸς τὴν καθαρότητα καὶ τὴν σαφήνειαν τοῦ σχήματος, πρὸς τὴν συγκέντρωσιν τῶν περιγραμμάτων, τὴν συνεργασίαν τῶν μελῶν καὶ τὴν ὀργανικὴν συγκρότησιν. Τοῦτο φαίνεται καλύτερον εἰς τὸν τρόπον χρησιμοποίησεως τῶν λαβῶν, αἱ ὁποῖαι διαφέρουν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀπὸ τὰς λαβὰς τῶν ἀμφορέων ὄλων τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων τῶν φερόντων γραπτὴν ἢ ἀνάγλυφον διακόσμησιν. Δὲν εἶναι ἐντελῶς κλεισταί, ὅπως ὁ τύπος τῶν ἀμφορέων τοῦ Νέσσου²⁶, οὔτε διάτρητοι, ὅπως αὐτὸς τοῦ Κυνοσάργου²⁷ καὶ τῆς Ἐλευσίνος²⁸, ἔχουν δὲ ἐντελῶς διάφορον χαρακτήρα τῶν περιοριζομένων μόνον εἰς τὴν διακοσμητικὴν χρησιμοποίησιν νησιωτικῶν²⁹. Ἐνῶ ἡ ἀφετηρία των εὐρίσκεται εἰς τὰς λαβὰς τῶν ἀμφορέων τῆς Θήρας³⁰, πρὸς τοὺς ὁποῖους συνδέονται καὶ μὲ τὴν ἀνάλογον τοποθέτησιν τῶν σπειρῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς λαβῆς καὶ συνάπτονται διὰ τοῦ ἰδίου θέματος καὶ μὲ τοὺς νησιωτικοβοιωτικῶν³¹, ἢ ἀνάπτυξις των φαίνεται ἀνεξάρτητος καὶ

23. Explor. Dél. 15, 18. Matz, Geschichte d. gr. Kunst πίν. 48 - 50.

24. Πρβλ. αὐτόν τοῦ Κεραμικοῦ, AA 1934, 238, 26. Matz πίν. 5.

25. Ἀμφορεὺς Νέας Ὑόρκης, BSA 35, πίν. 47. Matz πίν. 187b. Ὑπογεωμετρικὸς ἀμφορεὺς Würzburg, Langlotz, Würzb. Vasen πίν. 7. Matz, πίν. 188. Corolla Curtius πίν. 41, Matz πίν. 189.

26. Τὸν ἀμφορέα τοῦ Νέσσου, Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος σελ. 123 κ.ε. πίν. 81 - 82.

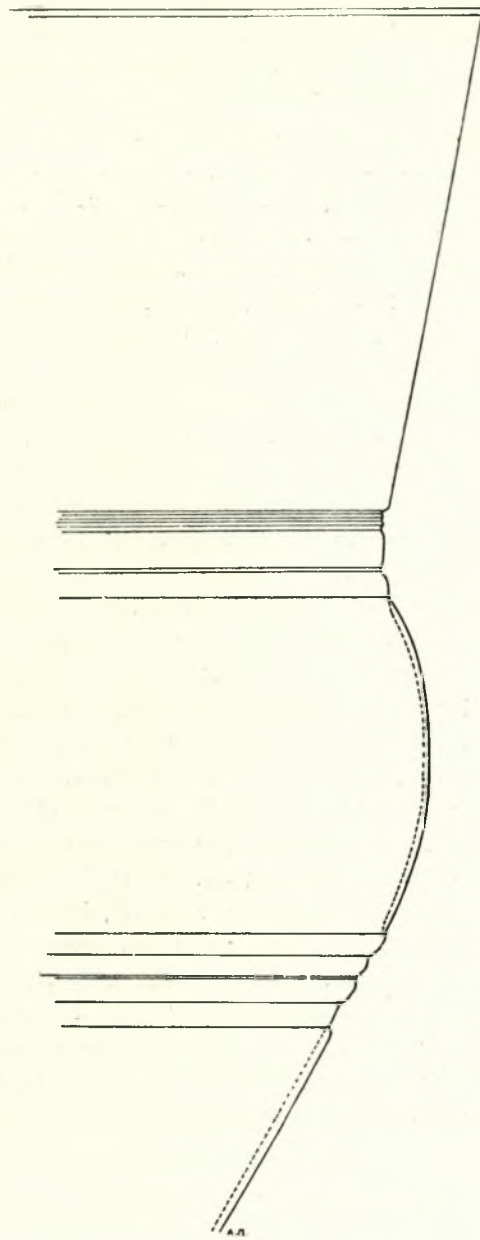
27. Τὸν ἀμφορέα τοῦ Κυνοσάργου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχ. Μουσείου, Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος πίν. 80.

28. Τῆς Ἐλευσίνος, Μυλωνᾶ, Πρωτοαττικὸς Ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίνος πίν. 1 καὶ τὰς λαβὰς εἰς τὰ σχέδια ἀμφορέων σελ. 12 εἰκ. 10 καὶ εἰκ. 11, 12, 16 Κυνοσάργου καὶ Νέσσου.

29. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκουν οἱ περισσότεροι τῶν ροδιακῶν ὅπως καὶ τῶν νησιωτικοβοιωτικῶν. Πρβλ. τὸν νέον τῆς Μυκόνου, Α.Δ. 18 (1963) Πίν. 17· τοὺς ἐκ Βοιωτίας Hampe, Sagenbilder πίν. 36 οἱ δύο πρῶτοι. Ἐκ τῶν Ροδιακῶν BCH 74 (1950) πίν. 21 καὶ 29.

30. Τὸν μετ' ἀνθεμίαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν λαβῶν τῆς Θήρας, πρβλ. Dragendorff, Thera II, 17 εἰκ. 10 καὶ πίν. 1. Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος σελ. 124 εἰκ. 87.

31. Πρβλ. Hampe, Sagenbilder πίν. 36 ὁ τρίτος κατὰ σειρὰν εὐρισκόμενος εἰς Βοστώνην.

Σχεδ. 3. Τομή του ἀμφορέως του Ἡρώου,
ἐκ τῶν σωζομένων τεμαχίων (ἀριθ. ΙΧ)

ἐλευθέρα. Ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὸν τυπικὸν διακοσμητισμὸν καὶ ὁ τονισμὸς τοῦ λειτουργικοῦ τῶν ρόλου, μὲ τὴν ἀποφυγὴν τῆς πλήρους ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, ὅπως γίνεται εἰς τοὺς περισσότερους ἀττικούς ἀμφορεῖς τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰῶνος³² καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου³³ δὲν δίδει μόνον νέας ἐκφραστικὰς δυνατὸτητας εἰς τὸ σύνολον, ἀλλὰ ἐνισχύει καὶ τὴν συνεργασίαν τῶν τμημάτων του. Ἡ δημιουργικὴ προσφορά, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, τῶν τεχνιτῶν τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου συγκρατεῖται εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς λαβῆς εἰς ἓν κλειστὸν καὶ ἓν ἀνοικτὸν μέρος, εἰς τὴν ἐπιμήκυνσιν πρὸς τὰ δύο ἄκρα, καὶ εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν διακοσμητικῶν μὲ τὰ λειτουργικὰ χαρακτηριστικά. Εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης, παρακολουθεῖ κανεῖς, ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην ὀμάδα, τὴν βαθμιαίαν ὑποχώρησιν τῶν διακοσμητικῶν στοιχείων εἰς τὰ εἰκονιστικά, τὴν ἀπόθησιν τῶν παραπληρωματικῶν ἀπὸ τὰ κύρια, καθὼς καὶ μερικὰς εἰδικὰς διαφοροποιήσεις εἰς τὴν τρίτην ὀμάδα. Τοιοῦτοτρόπως, ἐνῶ μόνον τὰ διακοσμητικὰ θέματα κατέχουν τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ εἰς τὴν πρώτην ὀμάδα, αὐτὰ περιορίζονται σὲ ἓνα μόνον μέρος τῆς εἰς τὴν δευτέραν καὶ ἀπωθοῦνται ἐντελῶς εἰς τὴν τρίτην. Οὐσιαστικῶς, δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς ἐγκαταλείψεως τῶν πρώτων καὶ μιᾶς χρησιμοποίησεως τῶν δευτέρων μόνον, ἀλλὰ μιᾶς συνεχοῦς ἀπομακρύνσεως τῶν, ἀπὸ τὰς κυρίας ἐπιφανείας καὶ μεταφορᾶς τῶν, εἰς τὰς δευτερευούσας, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὄμου πρὸς τὰ διαχωριστικὰ σημεῖα τῶν μελῶν, πρὸς τὴν κοιλίαν, τὴν βᾶσιν καὶ τὰς λαβάς. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, ἐκτὸς τῆς διακοσμητικῆς τῶν προσφορᾶς, παίζουν ἓνα σαφέστερον ρόλον εἰς τὴν ὄλην συγκρότησιν τῶν μελῶν τοῦ ἀγγείου καὶ τὴν διάκρισιν τοῦ ρόλου ἐκάστου τμήματός του. Ὁ τρόπος τῆς ὑποχωρήσεως τῶν διακοσμητικῶν εἰς τὰ εἰκονιστικά θέματα εἶναι σαφῆς, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὰς θέσεις τὰς ὁποίας ἀπὸ σταδίου εἰς στάδιον κατέχουν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἔκτασιν τὴν ὁποίαν καταλαμβάνουν. Εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τῆς ὀμάδος τοῦ Θεάτρου τὰ ἀφηρημένα διακοσμητικὰ στοιχεῖα καταλαμβάνουν πλέον τῶν τριῶν τετάρτων τῆς ὄλης κυρίας ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου, ἐνῶ εἰς αὐτοὺς τῆς δευτέρας ὀμάδος περιορίζονται σχεδὸν εἰς τὸ ἡμισυ καὶ εἰς τὴν τρίτην εἰς τὸ ἓν τρίτον. Ἀπὸ τῆς πρώτης δηλαδὴ εἰς τὴν τρίτην ὀμάδα ἔχομεν μίαν ἀντιστροφὴν, ὄχι μόνον τοῦ τρόπου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκτάσεως τὴν ὁποίαν κατέχουν τὰ εἰκονιστικά καὶ τὰ διακοσμητικά θέματα. Μὲ τὴν τρίτην ὀμάδα παρουσιάζεται σαφῶς καὶ ἓν ἀκόμη ἐνδιαφέρον χαρακτηριστικὸν καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ἐπικράτησις τῶν θεμάτων τῶν συνδεομένων μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ζωὴν του. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πάντως πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν καλλιτεχνικῶν ἐξελιξέων τῆς Σπάρτης παρατηρεῖται ἡ ἰδία πορεία, τὴν ὁποίαν ἔχομεν καὶ εἰς τὰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τοὺς γενικωτέρους προσανατολισμοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ κό-

32. Πρβλ. τὸν ἀμφορέα τοῦ Πειραιῶς εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον, Buschor. Griechische Vasen σελ. 43, 50. Matz πίν. 224, τοῦ 630 περίπου, τὸν ἀμφορέα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου Matz πίν. 227, τοῦ 620 περίπου ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα παραδείγματα τῆς περιόδου αὐτῆς μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν λαβῶν ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου.

33. Καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναφερθοῦν πολλὰ παραδείγματα, πρβλ. τὸν ἀμφορέα τοῦ Μονάχου μὲ κεφαλὴν ἵππου Matz, πίν. 240, αὐτὸν τοῦ Λούβρου CV. III, HD πίν. 1, 4, 10 Matz πίν. 241.

σμου³⁴. Ἡ ὑποχώρησις τῶν φυτικῶν καὶ ἀφηρημένων θεμάτων ἀπὸ τὰ κύρια σημεῖα τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγγείων καὶ ἡ συγκέντρωσις των εἰς μερικὰς δευτερευούσας καὶ παραπληρωματικὰς θέσεις, ἐπιτρέπει μίαν καλυτέραν χρησιμοποίησιν τοῦ χώρου. Ἡ διασπορά καὶ τὸ ὄργιον τῶν φυτικῶν καὶ τῶν ἀφηρημένων θεμάτων, τὰ ὅποια ἐκάλυπτον ὄλην τὴν ἐπιφάνειαν, ἀκόμη καὶ τὴν μεταξὺ τῶν παραστάσεων, ἡ ὁποία μᾶς εἶναι τὸσον γνωστὴ κυρίως ἀπὸ τὴν κατάχρησιν τῆς εἰς τὴν κορινθιακὴν ἀγγειογραφίαν, ἔχει εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης ἐξορκισθῆ. Παραλλήλως παρουσιάζεται σαφέστερον καὶ ἡ διὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος εἰς τὴν ἀττικὴν ἀγγειογραφίαν διαπιστωμένη τάσις, πρὸς μίαν ἰδιαιτέραν ἀξιολόγησιν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου. Πρῶτη κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σημασίαν θέσις θεωρεῖται ὁ λαιμὸς τοῦ ἀγγείου καὶ εἰς τὴν ζώνην του εὐρίσκει τὴν θέσιν ἡ σκηνὴ τὴν ὁποίαν θέλει νὰ ἐξάρη ὁ τεχνίτης. Ἀκολουθεῖ αὐτὴ τοῦ ὄμου, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχομεν εἰς ὄλους τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης πάντοτε τὸ αὐτὸ τυπικὸν θέμα, τῆς πομπῆς τῶν ἀρμάτων, ἀσφαλῶς, διότι δι' αὐτοῦ δηλοῦται ἡ χρῆσις τοῦ ἀγγείου. Εἰς τὴν ζώνην τῆς κοιλίας ἔχουν ἀπωθηθῆ θέματα, τὰ ὅποια παλαιότερον ἦσαν διεσπαρμένα εἰς διαφόρους θέσεις τῶν ἀμφορέων χωρὶς ἰδιαιτέραν σύνδεσιν. Πάντως ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῆ, ὅτι δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τυχαία ἡ παρουσία τοῦ ρόδακος εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν, ὅπως καὶ τῶν σπειρῶν μὲ τὸ ἀνθέμιον εἰς τὰς λαβὰς καὶ πιθανώτατα συνδέεται ἐπίσης μὲ ἀντιλήψεις σχετικὰς μὲ τὴν ταφικὴν χρῆσιν τῶν ἀγγείων. Αἱ δυσκολίαι τῆς συντάξεως τῶν διαφόρων θεμάτων, τὴν ὁποίαν ἔχομεν εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τῆς πρώτης ὁμάδος εἰς τὴν ὁποίαν ὁ λαιμὸς μένει χωρὶς ἀναφορὰν εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ἀγγείου καὶ χωρὶς σύνδεσιν μὲ τὴν σκηνὴν τοῦ ὄμου, παρουσιάζονται νὰ ἔχουν ξεπερασθῆ εἰς τὴν δευτέραν ὁμάδα, ὅπου μὲ τὴν παρεμβολὴν εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ τῶν φανταστικῶν ζῶων ἢ καὶ τῶν λεόντων, φαίνεται, ὅτι ἐπιχειρεῖται ἓνας νέος συνδυασμὸς. Ἀλλὰ τὴν τελικὴν διατύπωσιν καὶ τὴν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, τὴν ἔχομεν εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τῆς τρίτης ὁμάδος, ὅπου ὅλαι αἱ δυσκολίαι ἔχουν ὑπερνικηθῆ καὶ ὅλα τὰ εἰκονιστικὰ θέματα συνεργάζονται. Ἐδῶ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου δὲν ἔχει μόνον μίαν σαφῆ ὀργανικὴν διάταξιν, μὲ σοφὰς ἀναλογίας ὄλων τῶν μελῶν του καὶ ἀρμονικὴν συγκρότησιν τῶν ὄγκων του, ὥστε ὅλαι αἱ ἀντιθέσεις νὰ ἀποτελοῦν μίαν ἐνότητα, ἀλλὰ καὶ μίαν κόσμησιν ἢ ὁποία ὀλοκληρῶνει τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν.

Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ σχήματος οἱ μετ' ἀναγλύφου κοσμήσεως ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης ἀποδεικνύουν καὶ προϋποθέτουν ὡς ἀναμφισβήτητον μίαν ρωμαλέαν ἐγχωρίαν ἀγγειοπλαστικὴν παράδοσιν, παράλληλον μὲ μίαν ἐξ ἴσου σημαντικὴν μεταλλοτεχνίαν³⁵. Ἡ ἐξάρτησις πολλῶν στοιχείων τῆς διακοσμῆσεως καὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ἀμφορέων, ἀπὸ μεταλλικὰ πρότυπα, εἶναι ὄχι ἀπλῶς πιθανή, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς βεβαία ὄχι τὸσον ἢ μόνον μία ἐξάρτησις, ἀλλὰ μία συνεργασία τοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ μὲ τὸ μεταλλοτεχνικὸν ἐργαστήριον. Φαίνεται ἐπομένως δικαιολογημένη

34. X. Καροῦζος AM 62 (1937) σελ. 130. Matz, Geschichte σελ. 144 κ.έ. Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος σελ. 136. Langlotz, Antike 8 (1932) σελ. 170 κ.έ.

35. Ἡ λακωνικὴ μεταλλοτεχνία εἶναι γνωστὴ ἀπὸ πάρα πολλὰ ἔργα, ὅπως καὶ ἀρχαίας μαρτυρίας. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω (μέρος Α' σημ. 124 καὶ 125) καὶ κατωτέρω εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς κοσμήσεως τοῦ νέου ἀμφορέως. Ἐκ τῆς μεταλλοτεχνίας ἐπηρεάζονται κατὰ τὸν Poulsen, Dipylograber, σελ. 36, καὶ τὰ βοιωτικὰ μετ' ἀναγλύφων ἀγγεῖα.

μία ανταλλαγή θεμάτων, τεχνικής εμπειρίας και μορφικών κατακτήσεων, όπως και μία παράλληλος πορεία των δύο. Το αγγειοπλαστικόν εργαστήριο, εις τὴν περίπτωσιν αὐτὴν καὶ ὅταν δέχεται θέματα ἢ ἐπινοήσεις, κατορθώνει ταχέως νὰ τὰ προσαρμόζη εἰς τὸ ὑλικὸν τὸ ὁποῖον ἐργάζεται καὶ τὰς εἰδικὰς συνθήκας τὰς ὁποίας αὐτὸ ἀπαιτεῖ. Εἰς τὸν νέον ἀμφορέα τῆς Σπάρτης, ἔχομεν τὸ ὠριμότερον στάδιον τῶν κατακτήσεων τοῦ αγγειοπλαστικοῦ εργαστηρίου, μετὰ τὸ ὁποῖον εὐκόλως δύναται νὰ διαπιστωθῇ ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους. Εἰς αὐτὸ διεσώθη ἔν ἐκ τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ λακωνικοῦ αγγειοπλαστικοῦ εργαστηρίου, ἀριστούργημα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἀποσαφηνίζει, ὀλοκληρώνει καὶ δίδει τὴν τελικὴν διατύπωσιν εἰς τὰς προθέσεις τῶν δημιουργῶν του καὶ τὰς δυνατότητας τὰς ὁποίας προσφέρει τὸ εὐθρυπτον ὑλικὸν του. Εἰς τὸν ἀποσπασματικὸν ἀμφορέα τοῦ Ἡρώου, ἐνῶ διακρίνονται περαιτέρω τεχνικαὶ κατακτήσεις, εἶναι σαφὴς καὶ ἡ ὑποχώρησις μερικῶν βασικῶν στοιχείων τοῦ σχήματος καὶ τῆς διακοσμῆσεως. Ἡ ἔμφασις εἰς τὸ ὕψος, εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ, παρὰ τὴν τελειότητα τῆς ἐργασίας, ὅπως καὶ ὁ πολλαπλασιασμός τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων, μειώνει τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς στενῆς συνεργασίας τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ αγγείου. Τὸ ἐπόμενον βῆμα, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν, μᾶς τὸ δίδουν τὰ λειψανα τοῦ ἀμφορέως τῆς αὐτῆς ὁμάδος (ἀριθ. XV) (Π í ν. 85γ), εἰς τὰ ὁποῖα παρὰ τὴν θαυμασίαν εἰς ὠριμότητα ἐργασίαν τῶν κεφαλῶν τῶν ἵππων, διακρίνεται εἰς τὰ κατάλοιπα τῆς κοσμῆσεως τοῦ λαιμοῦ, ἡ ἐπιστροφή πρὸς τὸ ἀνόργανον καὶ τὸ φυτικόν, συνοδευομένη καὶ ἀπὸ τὴν ἐντὸς τῆς παραστάσεως παρεμβολὴν τῶν ροδάκων. Μάλιστα εἰς τὸ στάδιον αὐτό, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς τρίτης ὁμάδος, ἀνήκουν καὶ τὰ τεμάχια χειλώματος (ἀριθ. XIX) καὶ βάσεων (ἀριθ. XX), εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι ἐμφανὴς ἡ νέα ἐπιστροφή τῆς διακοσμῆσεως εἰς τὰ φυτικὰ θέματα τὰ ὁποῖα, ὅπως παρατηρεῖται εἰς τὸ χεῖλωμα, τείνουν νὰ κατέλθουν καὶ πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ λαιμοῦ. Αὐτὸ πάντως τὸ ὁποῖον εἶναι χαρακτηριστικὸν εἰς τὰ προχωρημένα αὐτὰ στάδια τῶν ἀμφορέων τῆς τρίτης ὁμάδος, εἶναι ἡ ὑπέρβασις τῆς καθαρῶς παρατακτικῆς συνθέσεως εἰς τὰς σκηνὰς τῶν παραστάσεων τοῦ λαιμοῦ καὶ ἡ τάσις πρὸς μεγαλυτέραν συγκέντρωσιν. Ἀπὸ τῆς καθαρῶς τεχνικῆς πλευρᾶς ἐπίσης, ἔχομεν ἀρετάς, αἱ ὁποῖαι δὲν παρατηροῦνται εἰς τὰ παλαιότερα στάδια, οὔτε κὰν εἰς τὸ παλαιότερον δείγμα τῶν αγγείων τῆς ὁμάδος αὐτῆς, τὸν νέον ἀμφορέα. Εἰς αὐτὸν ἔχομεν καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἓνα ἐνδιάμεσον στάδιον, μετὰ τῶν παλαιότερων αγγείων τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ὁμάδος καὶ αὐτῶν ποὺ τὸν ἀκολουθοῦν εἰς τὴν τρίτην ὁμάδα. Ἀκόμη καὶ ὁ πηλὸς ἀπὸ ὁμάδος εἰς ὁμάδα εἶναι διάφορος, μὲ ἐπικράτησιν τοῦ ἐρυθροκαστάνου χρώματος τὸν ἀτελεῖ καθαρισμὸν καὶ τὴν ἐπιπολαίαν λείανσιν εἰς τὴν πρώτην, τὸ πορτοκαλόχρουν καὶ εὐκόλως ἀποχρωματιζόμενον εἰς τὴν δευτέραν, τὸ ὠχροκάστανον καλῶς καθαρισμένον εἰς τὸν νέον ἀμφορέα τῆς τρίτης καὶ τὸ στερεώτερον συνεκτικώτερον καὶ πρὸς τὸ κεραμόχρουν χρῶμα τῶν λοιπῶν ἀμφορέων τῆς ἰδίας ὁμάδος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἔχομεν ἀναμφιβόλως τὴν χρησιμοποίησιν διαφόρων χρωμάτων καὶ ἴσως τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν ἐνδειξιν τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποῖαν εἰργάζετο τὸ εργαστήριον ἢ τῶν θέσεων ἐκ τῶν ὁποίων ἐλαμβάνετο τὸ χῶμα. Εἰς τὸν πηλὸν τῶν αγγείων τῆς τρίτης ὁμάδος, κυρίως αὐτὸν τοῦ Ἡρώου, ὅπως καὶ τὸ τεμάχιον τοῦ ὤμου, τὸ προερχόμενον ἀπὸ τὸν ἴδιον τύπον μὲ τὸν νέον (VII), ἡ χρησιμοποίηθεῖσα γῆ εἶναι τόσον διὰ τὸ σῶμα τοῦ αγγείου, ὅσον καὶ τὸ ἀνάγλυφον καταλληλοτέρα, διότι καὶ στενότερον συνδέεται καὶ ὀλιγώτερον ἀπολεπίζεται. Ἄλλωστε ἐκ τῶν Γεωπονικῶν (VI, I, 3) γνωρίζομεν ὅτι, γῆ δὲ οὐ πᾶσα ἐπι-

τήδειος πρὸς κεραμείαν, ἀλλὰ τῆς κεραμίτιδος γῆς οἱ μὲν προκρίνουσι τὴν πυρὰν τὸ χρῶμα, οἱ δὲ τὴν λευκὴν, οἱ δὲ καὶ ἀμφοτέρας συμμιγνύουσι. Τὰς τρεῖς περιπτώσεις τὰς ἔχομεν εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης³⁶ καὶ ἡ διαφορά τῆς γῆς εἶναι σαφῆς εἰς τὰ διάφορα σφζόμενα τεμάχια, ἐκτὸς τοῦ χρώματος καὶ ἐκ τῆς διαφόρου περιεκτικότητος ἀχρήστων ὑλῶν. Εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου ἡ παρουσία κυρίως ἀσβεστολιθικῶν καταλοίπων γίνεται αἰτία τῆς δημιουργίας μικρῶν ὀπῶν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, εἰς δὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ μικρὰ τεμάχια τῆς τρίτης ομάδος ἢ ὑπαρξίς τεμαχίων ἄμμου εἶναι εὐκόλως ὀρυτῆ καὶ ἔχει ὡς συνέπειαν ραγίσματα. Ὅσον δύναται νὰ κριθῆ, ἄνευ εἰδικῆς ἀναλύσεως τοῦ πηλοῦ, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς πιθανόν, ὅτι ἡ πυρὰ γῆ ἢ ὅποια ἐπικρατεῖ εἰς τὰ ἀγγεῖα τῆς τρίτης ομάδος, ἐκτὸς τοῦ πρώτου, δηλαδὴ τοῦ νέου ἀμφορέως, προέρχεται ἐκ τῶν παρὰ τὸ Μενελαῖον λόφων, ὅπου τὸ χρῶμα τοῦ χρώματος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐρυθροπῶν, ἐνῶ τὸ πρὸς τὸ πορτοκαλὶ χρῶμα γῆς, τῆς δευτέρας ομάδος, προέρχεται μᾶλλον ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Μαγούλας, τῆς ἀρχαίας δηλαδὴ Πιτάνης. Δυσκολώτερον ἀκόμη εἶναι νὰ διακριθῆ ἡ θέσις ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται ἡ γῆ, ἢ χρησιμοποιηθεῖσα εἰς τὸν νέον ἀμφορέα, ἂν καὶ χῶμα τοῦ ἰδίου ἀκριβῶς χρώματος ἔχομεν εἰς τοὺς ἐλάχιστον ἐκ τῆς θέσεως τοῦ κλιβάνου ἀπέχοντα ἀνατολικοὺς λόφους τῆς ἀκροπόλεως. Ὅσον καὶ ἂν εἶναι παρακεκινδυνευμένον νὰ προχωρήσῃ κανεὶς εἰς συμπεράσματα βασιζόμενα μόνον εἰς τὸ χρῶμα καὶ τὴν ποιότητα τοῦ χρησιμοποιηθέντος χρώματος, ὑποθετικῶς δύναται νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι αὐτὸ ἴσως ἀποτελεῖ μίαν ἔνδειξιν περὶ τῆς εἰς τὴν Πιτάνην θέσεως τοῦ ἐργαστηρίου τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ομάδος, τῆς πρὸς τὴν Μεσοῖαν μεταφορᾶς του διὰ βραχὺν χρόνον (νέος ἀμφορεὺς) καὶ τέλος τῆς πρὸς τὴν περιοχὴν τῶν Μενελαίων τελικῆς ἐγκαταστάσεώς του. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἐπίσης, ὅτι εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ τὸ ἀνάγλυφον ἔχουν κατασκευασθῆ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ καὶ ἴσως χωρὶς καμμίαν περαιτέρω ἐπεξεργασίαν, διότι παρουσιάζουν τὸν αὐτὸν βαθμὸν καθαρότητος.

Τὰ διάφορα στάδια τῆς ἐργασίας τοῦ ἀγγειοπλάστου εἶναι ἐπαρκῶς γνωστά³⁷ καὶ εἰς τὰς διαφόρους ομάδας τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης εἶναι ἐμφανῆς ἡ διαφορά ἐπιτυχίας τόσον εἰς τὴν ὀπτησιν τοῦ πηλοῦ, ὅσον καὶ τὴν σύνδεσιν τοῦ ἀναγλύφου μὲ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Τὸ ἀνάγλυφον εἰς ὄλους τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης δὲν ἔχει κατασκευασθῆ διὰ σφραγίδος ὅπως εἰς τὰ περισσότερα τῶν Ροδιακῶν καὶ τῶν Κρητικῶν ἀγγείων³⁸, ἀλλὰ διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τύπων καὶ ἔχει ἐπικολληθῆ ἐπὶ τοῦ σώματος, ἀσφαλῶς πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς του εἰς τὸν κλίβανον. Τοῦτο θὰ ἐλάμβανε χώραν ἀμέσως μετὰ τὴν πρώτην ξήρανσιν τοῦ πηλοῦ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀέρα, ὥστε ἡ ὀριστικὴ ὀπτησις τοῦ σώματος καὶ τοῦ ἀναγλύφου τοῦ ἀγγείου νὰ εἶναι ταυτόχρονος. Τὴν πορείαν αὐτὴν ἔχομεν καὶ εἰς τὸν νέον ἀμφορέα καὶ παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι δὲν εἶναι ἐμφανῆς προηγουμένη σχεδιάσις τῶν θέσεων, τὰς ὁποίας θὰ κατελάμβανε τὸ ἀνά-

36. Πυρὰν καθαρῶς γῆν ἔχομεν εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ τεμάχια τῆς τρίτης ομάδος καὶ κυρίως εἰς τὴν λαβὴν ἀριθμ. XVII, Orthia πίν. 14, τὴν διασφζουσαν τὰς ἐσωτερικὰς σπείρας καὶ τὸ ἀνθεμωτὸν κόσμημα. Λευκὴν εἰς ὀλίγα τεμάχια καὶ μεικτὴν εἰς τὸν νέον ἀμφορέα.

37. Blümner, Technologie, II, σελ. 35 κ.έ.

38. Πρβλ. J. Schäfer, Studien zu den griechischen Reliefpithoi des 8. - 6. Jahrhunderts v. Chr. aus Kreta, Rhodos, Tenos und Bocotien σελ. 53 κ.έ. καὶ διὰ τὸ θέμα τῆς προελεύσεως τῆς τεχνικῆς αὐτῆς, σελ. 92 κ.έ.

γλυφον, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενον αὐτό, δηλαδὴ ἡ δήλωσις τῶν θέσεων εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἐτίθεντο αἱ μορφαὶ καὶ τὰ ἐπὶ μέρους θέματα. Τοῦτο μάλιστα φαίνεται πιθανὸν ὅτι θὰ ἐδηλοῦτο διὰ μικρᾶς ἐκβαθύνσεως τῶν θέσεων, εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἐτίθεντο αἱ μορφαί, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ πηλοῦ κατὰ τὰ περιγράμματα τῶν θεμάτων, ὥστε νὰ ἐνσωματώνωνται κυριολεκτικῶς τὰ ἀνάγλυφα εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις αὐτὸ εἶναι ὄρατόν, διότι μέρος τοῦ ἐλαχίστου πάχους τοῦ ἀναγλύφου εἰσχωρεῖ εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Εἰς τὸν νέον ἀμφορέα εἶναι ἴσως πιθανὴ καὶ ἡ χρησιμοποίησις εἶδους συνδετικῆς κολλητικῆς οὐσίας, διὰ τὴν πρώτην στερέωσιν τοῦ ἀναγλύφου εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου, διότι εἰς μερικὰ μικρὰ τεμάχια ἀποκολληθέντων ἀνάγλυφων, παρατηρήθη μία μελανοῦ χρώματος ξένη οὐσία, ἡ ὁποία μόνον δι' αὐτοῦ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ. Εἰς τὸν νέον ἀμφορέα εἶναι καταφανὴς ἡ ἐπιμέλεια τῆς προεργασίας τοῦ χρώματος, μὲ τὸ κοσκίνισμα, τὴν ἄλεσιν, ὅπως καὶ τὴν ζύμωσίν του, ἡ ὁποία ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ λεῖον τῆς ἐπιφανείας καὶ τὴν σχεδὸν πλήρη ἀπουσίαν πόρων. Τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἔχει ἀρχικῶς κατασκευασθῆ κατὰ τμήματα³⁹, ἂν καὶ ἀπὸ τὰ τεμάχια τῶν διαφόρων ἀμφορέων, τὰ ὁποῖα ἔχομεν, δὲν εἶναι τοῦτο ἐμφανὲς εἰς τὰς συνδέσεις τῶν τμημάτων. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τούτων δὲν διακρίνονται ἴχνη προσαρμογῆς, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῶν ἀμφορέων, αἱ μεταβάσεις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέλους εἰς τὸ ἄλλο ἐνισχύονται ἀπὸ τὰς ταινίας μὲ τὰ σχοινοειδῆ κοσμήματα. Διὰ τὰς λαβὰς οὐδεμία δόναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι ἔχουν κατασκευασθῆ κεχωρισμένως καὶ συγκολληθῆ ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ μάλιστα εἰς πολλὰς περιπτώσεις ὄχι στερεῶς, κατὰ τρόπον ὥστε τὸ σημεῖον αὐτὸ νὰ παρουσιάζῃ πάντοτε τὴν μεγαλύτεραν εὐπάθειαν. Τὰ διάφορα τμήματα, ἂν δεχθῶμεν τὴν κατὰ τμήματα κατασκευὴν τῶν ἀγγείων αὐτῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φαίνεται τὸ πιθανώτερον, θὰ συναρμολογοῦντο μετὰ τὴν πρώτην ξήρανσιν των εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀέρα (τὸ στέγνωμα), τότε δὲ θὰ ἐτοποθετεῖτο τὸ ἀνάγλυφον καὶ θὰ ἐνισχύοντο τὰ σημεῖα συνδέσεως τοῦ ἐνὸς μὲ τὸ ἄλλο τμήμα διὰ τῶν κοσμημάτων, ὁπότε θὰ εἰσῆγοντο εἰς τὸν κλίβανον πρὸς ὄπτισιν. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ ἀκριβῶς, καὶ αἱ ἀνάγκαι τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει, ἐξηγοῦν ὁμοῦ μετὰ τῆς εἰς τὴν πλευρὰν μετὰ τῶν τάφων τοποθετήσεως τῶν ἀμφορέων, τὴν μονόπλευρον δι' ἀναγλύφου κόσμησιν. Ἀσφαλῶς θὰ ἦτο δύσκολον νὰ τοποθετηθοῦν ὄρθια ἐντὸς τῶν κλιβάνων μερικὰ ἐκ τῶν μετ' ἀναγλύφου κοσμησεως ἀγγείων⁴⁰ μὲ μόνον τὴν εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀέρα ξήρανσιν τοῦ πηλοῦ καὶ ἀκόμη δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἀσφαλῆς στερέωσις τοῦ ἀναγλύφου. Αἱ δυσκολίαι αὐταὶ θὰ ἦσαν καταφανῶς ὀλιγώτεραι μὲ τὴν εἰς ὀριζοντίαν θέσιν τοποθέτησιν τῶν ἀγγείων κατὰ τὴν καμίνευσιν, ὁπότε ἦτο ἐπίσης καλυτέρα ἡ συναρμογὴ καὶ ἡ ἀποφυγὴ τῶν ἀπολεπίσεων τοῦ ἀναγλύφου κατὰ τὴν ὄπτισιν. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ὀπτήσεως ἐπέβαλλε νὰ μὲν ἡ μία πλευρὰ ἀκόσμητος, διότι αὐτὴ ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς καμίνου καὶ ἡ κόσμησις συνεκεντροῦτο εἰς τὴν μίαν πλευρὰν. Τὸ γεγονὸς, ὅτι οἱ πρακτικοὶ αὐτοὶ λόγοι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἰσχύουν εἰς τὸν αὐτὸν βα-

39. Τοῦτο δέχονται ὅτι εἶναι σχεδὸν κανὼν διὰ τὰ μεγάλα μεγέθους ἀγγεία, διότι ἄλλως δὲν θεωρεῖται εὐκόλος ἡ κατασκευὴ των πρβλ. Blümner, Technologie II, σελ. 40.

40. Ἄν λάβῃ μάλιστα κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὸ μέγεθος τῶν ἐκ Βοιωτίας μετ' ἀναγλύφου ἀγγείων, εἶναι εὐκόλον νὰ καταλάβῃ τὰς δυσκολίας τῆς ὀπτήσεως ἢ καὶ τῆς ὀρθίας των τοποθετήσεως ἐντὸς τοῦ κλιβάνου. Ἀκόμη καὶ τὸ βάρος τῶν ἀγγείων αὐτῶν προσέθετε κινδύνους, ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ ἀνάγλυφον ἂν τὸ ἀγγεῖον ἐτοποθετεῖτο ὄρθιον, θὰ ἀπελεπίετο μὲ τὴν πρώτην ἐπίδρασιν τῆς πυρᾶς.

θμόν διὰ τοῦς διὰ σφραγίδων διακοσμημένους τύπους ἀγγείων, ἐπέβαλλον νὰ μένη ἀκόσμητος ἢ μία πλευρά, εἶχε μὲ τὴν σειράν του ὡς συνέπειαν τὴν κατὰ τὰ πλάγια μεταξὺ τῶν τάφων τοποθέτησιν τῶν ἀμφορέων, ὥστε νὰ μὴν εἶναι ὄρατὴ αὐτὴ. Τοιοῦτοτρόπως μόνον ἢ μετὰ κόσμου πλευρὰ προσφέρεται εἰς τὸν θαυμασμόν τῶν τιμώντων τὸν νεκρὸν πρὸ τῆς ἐπικαλύψεως τοῦ χώρου διὰ χόματος.

Τὸ περισσότερο εὐπαθὲς τμήμα ὡς πρὸς τὴν ἀποκόλλησιν ἀπὸ τὸ κύριον σῶμα τοῦ ἀγγείου εἶναι αἱ λαβαὶ καὶ τὸ γεγονός τῆς ἀτελοῦς προσαρμογῆς καὶ τῆς ἀσταθοῦς συνδέσεώς των ἀποδεικνύεται τόσον ἀπὸ τὸν νέον ἀμφορέα, ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ σφζόμενα τεμάχια λαβῶν καὶ ἄλλων ἀμφορέων. Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις αἱ λαβαὶ ἔχουν ἀποχωρισθῆ ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν ἀγγείων χωρὶς ζημίας, ἀπὸ τὰς θέσεις συναρμογῆς, τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἀποδεικνύει τὴν ἀτελῆ σύνδεσιν καὶ τὴν ἀδυναμίαν ἐνσωματώσεώς των εἰς τὸ ἄλλο σῶμα. Ἰχνη ἴσως κολλητικῆς οὐσίας καὶ μάλιστα περισσότερο ἐμφανῆ διεπιστώθησαν εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῶν λαβῶν, ἂν καὶ εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῆ περὶ τίνος ὑλικοῦ ἀκριβῶς πρόκειται. Πάντως εἰς τεμάχιον ἀναγλύφου τῶν λαβῶν, τὸ ὁποῖον ἀπεχωρίσθη, διεκρίνεται εἰς τὸ συναπτόμενον μὲ τὸ κύριον στέλεχος τῆς λαβῆς τμήμα, ὅλη χρώματος σκοτεινοῦ διάφορος τοῦ πηλοῦ καὶ μᾶλλον παχύρρευστος. Ἴσως ἢ κολλητικὴ οὐσία ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἐργασίας, πρὸ τῆς τοποθετήσεως εἰς τὸν κλίβανον διὰ τὴν μεταφορὰν του. Παρὰ ταῦτα ἢ συγκόλλησις τοῦ ἀναγλύφου εἰς τὸν νέον ἀμφορέα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ καὶ πάλιν ἰδεώδης καὶ ἀσφαλῶς μερικαὶ δυσκολίαι φαίνεται ὅτι δὲν ἔχουν ἐντελῶς ἀντιμετωπισθῆ. Ἴσως ἀκόμη ὁ εὐκόλος ἀπολεπισμός τοῦ ἀναγλύφου νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀτελῆ ὄπτησιν καὶ τὴν μὴ ἐπαρκῆ ἐκβάθυσιν τῶν θέσεων εἰς τὰς ὁποίας τοῦτο ἐτοποθετήθη. Τὸ στάδιον τῆς πλήρους ἐνσωματώσεως τοῦ ἀναγλύφου εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου τὸ ἔχομεν εἰς τὰ μετὰ τὸν νέον ἀμφορέα τεμάχια, ὅπου, ὅπως μᾶς διδάσκει τὸ μέγα τεμάχιον τοῦ Ἡρώου, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος ὁ ἀποχωρισμός του. Αἱ λαβαὶ πάντως εἰς ὅλας τὰς ομάδας, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ νὰ κρατήσουν τὸ βᾶρος τῶν ἀμφορέων, δὲν θὰ ἦσαν χρήσιμοι διὰ τὴν μεταφορὰν των. Διὰ τοῦτο ὁ ρόλος των φαίνεται ὅτι περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἀρτιώνη τὸ σχῆμα καὶ νὰ δίδῃ χώρον διὰ τὸν πλοῦτισμόν τοῦ συνόλου μὲ διακοσμητικὰ θέματα καὶ ἐπίσης νὰ συνδέῃ τὰ ἄνω μὲ τὰ κάτω μέλη τῶν ἀγγείων, διὰ τῆς μεταφορᾶς τῶν ὠθήσεων τοῦ χειλώματος εἰς τὸν ὄμον. Αἱ ἀδυναμίαι αὐταὶ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως μιᾶς τεχνικῆς προερχομένης ὄχι ἐκ τῆς ἀγγειοπλαστικῆς, ἀλλὰ ἐκ τῆς μεταλλοτεχνίας. Εἰς τοῦτο ὁ τρόπος τῆς κατὰ μέρη κατασκευῆς τῶν ἀγγείων καὶ τῆς συγκολλήσεως τοῦ ἀναγλύφου καὶ τῶν λαβῶν, εἶναι ἀνάλογος μὲ τὴν ἐργασίαν τῶν χαλκίνων ἀγγείων, ὅπως παρουσιάζεται εἰς τὸν κρατῆρα τοῦ Βίξ⁴¹. Ὅ,τι ὅμως ἦτο σχετικῶς εὐκόλον εἰς τὴν μεταλλοτεχνίαν διὰ τὴν σύνδεσιν τῶν τμημάτων καὶ τοῦ ἀναγλύφου, ὅπου ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ ἦλοι, ἦτο δύσκολον διὰ τὴν ἀγγειοπλαστικὴν καὶ τοῦτο ἀπέβη μοιραῖον καὶ διὰ τὴν διατήρησιν τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς εἶναι ἐπίσης εὐκόλον νὰ κατανοηθῆ, ὅτι ἦτο πρακτικῶς δύσκολος, ἂν μὴ ἀδύνατος, ἡ ἐξαγωγή τῶν ἀγγείων αὐτῶν, διότι ὄχι μόνον αἱ λαβαὶ ἐκινδύνευον νὰ ἀποχωρισθοῦν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνάγλυφον νὰ ἀπολεπισθῆ. Ἐπομένως οἱ ἀμφορεῖς αὐτοὶ κατεσκευάζοντο μόνον διὰ

41. Πρβλ. Joffroy, Trésor σελ. 6 κ.έ.

έσωτερικήν κατανάλωσιν καὶ ἀσφαλῶς δι' εἰδικὴν χρησιμοποίησιν, ἐνῶ τὰ ἀδελφὰ των μετάλλινα ἀγγεῖα κυρίως διὰ τὴν ἐξαγωγήν. Διότι τὰ δεύτερα δὲν ἦτο δύσκολον νὰ μεταφερθοῦν καὶ τμηματικῶς, ὅπως ὁ κρατῆρ τοῦ Βίξ⁴², καὶ νὰ συναρμολογηθοῦν εἰς τὸν τόπον τῆς χρησιμοποίησέως των, πρᾶγμα ἀδύνατον διὰ τὰ πρῶτα. Ἀκόμη καὶ διὰ τὸν τελειότερον ἀπὸ τεχνικῆς πλευρᾶς ἀμφορέα τοῦ Ἡρώου, μὲ τὴν στερεωτέραν προσκόλλησιν τοῦ ἀναγλύφου καὶ τὴν καλυτέραν ὄψησιν, ἡ μεταφορὰ θὰ ἦτο προβληματικὴ. Τοῦτο ἴσως ἐξηγῆ καὶ διατὶ δὲν ἔχουν εὑρεθῆ ἐκτὸς τῆς Σπάρτης τεμάχια ὁμοίων ἀμφορέων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου, οὔτε εἰς τὰς πόλεις ὅπου ἐξήγοντο ἔργα τῆς λακωνικῆς τέχνης, ἀκόμη οὐδὲ εἰς τὸν Τάραντα. Ἀσφαλῶς διὰ τὴν στερεότητα τοῦ ἀναγλύφου, ὅσον καὶ τῶν συνδέσεων τῶν λαβῶν, θὰ ἔπαιζεν πρωταρχικὸν ρόλον καὶ ἡ κατηγορία τοῦ πηλοῦ, διότι καὶ εἰς μερικὰ ἀπὸ τὰ τεμάχια τῆς δευτέρας ομάδος (ἀριθ. II, III, IV) ἡ σύνδεσις εἶναι καλὴ, ἀλλὰ καὶ πάλιν μεταφορὰ των ἐκτὸς τῆς περιοχῆς δὲν φαίνεται πιθανή.

Ἡ κατασκευὴ τῶν ἀναγλύφων, ὅσον τῶν εἰκονιστικῶν, ὅσον καὶ τῶν κοσμημάτων, ἔχει γίνεαι διὰ τύπων (μήτρας) καὶ τοῦτο εἶναι κοινὸν χαρακτηριστικὸν ὄλων τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης, ὅπου δὲν μᾶς εἶναι γνωστὰ δείγματα κατασκευῆς τοῦ ἀναγλύφου διὰ σφραγίδων. Οἱ τύποι θὰ ἦσαν πήλινοι ἢ καὶ ξύλινοι⁴³ καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐποποθετεῖτο τὸ ἀνάγλυφον ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ τύπου νὰ εἰργάζετο τὰς λεπτομερείας τῶν μορφῶν ὁ τεχνίτης. Εἰς μερικὰ τμήματα φαίνονται ἴχνη τῶν δακτύλων τοῦ⁴⁴, ἀλλοῦ διακρίνεται ἡ χρῆσις ὀξέος ὀργάνου καὶ γλυφίδος εἰς τὴν χάραξιν γραμμῶν ἢ στοιχείων, τὰ ὅποια ἤθελε νὰ ἐξάρη ἢ νὰ τονίσῃ⁴⁵. Ἡ ἐργασία προσαρμογῆς τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἡ χάραξις τῶν λεπτομερειῶν φαίνεται, ὅτι συνήθως θὰ ἐγένετο ὀλίγον πρὸ τῆς καμινεύσεως καὶ ἴσως ἐπὶ τοῦ κλιβάνου πρὶν οὗτος πυροδοτηθῆ, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἐνισχύει τὴν θέσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀμφορεὺς ἐτίθετο πρὸς ὄψησιν ἐπὶ τῆς πλευρᾶς, ἡ ὁποία διὰ τοῦτο παρέμενε καὶ ἀκόσμητος. Ἡ ὁμοίότης πολλῶν θεμάτων, ἐπαναλαμβανομένων εἰς τοὺς διαφόρους ἀμφορεῖς⁴⁶,

42. Τὸ βάρος τοῦ κρατῆρος τοῦ Βίξ, τὸ ὅποιον εἶναι 208 χιλιόγραμμα καὶ 600 γραμμάρια (Joffroy, Trésor σελ. 6) προϋποθέτει μίαν κατὰ τμήματα μεταφορὰν του καὶ τὴν εἰς τὸν τόπον τῆς χρησιμοποίησέως του συναρμολόγησίν του.

43. Ξυλίνους τύπους δέχεται εἰς ἀναλόγους περιπτώσεις ἀναγλύφων ὁ Hauser εἰς τὸ Furtwängler-Reichhold, 3 σημ. 2, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἀμφισβητεῖ, εἰδικῶς διὰ τὰ Μηλιακὰ ἀνάγλυφα, ὁ Jacobstahl, Die Melische Reliefs σελ. 104 διὰ τὴν ὄλην τεχνικὴν τοῦ πηλίνου ἀναγλύφου (πρβλ. Jacobstahl, ἔ.ἀ. σελ. 101 - 107). Ἐπίσης παλαιότερας ἀπόψεις, Brunn, Kleine Schriften, 2, σελ. 102, Rayet, Monum. de l'Art Antique ἐπὶ τοῦ πίν. 74. Διὰ τὰ Μηλιακὰ ἀνάγλυφα ὁ Jacobstahl δέχεται πήλινα πρότυπα, τὰ ὅποια ἐκερδίζοντο ὅπως αὐτὰ τῆς τορευτικῆς. Διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς Σπάρτης ἴσως χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον συγκρίσεως εἶναι ἡ τεχνικὴ τῶν μολυβδίνων εἰδωλίων (Tod-Wace, Catalogue σελ. 225), καὶ κυρίως πρέπει νὰ σημειωθοῦν αἱ παρατηρήσεις τοῦ Wace στὸ Orthia σελ. 249 κ.ἔ. εἰδικῶς σελ. 252 - 3, ὅπου διαπιστοῦται καὶ συνδυασμὸς ἢ ἡ παραλλαγὴ τῶν τύπων.

44. Δεξιὰ, ἀμέσως μετὰ τὴν λαβὴν, εἰς τὸ γλωσσοειδὲς κόσμημα μεταξὺ ὤμου καὶ λαιμοῦ, διακρίνονται σαφῶς τὰ ἴχνη τῶν δακτύλων. Ἐπίσης εἰς τοὺς πόδας τῶν μορφῶν.

45. Εἰς τὴν διαγραφὴν τῶν ὀφθαλμῶν, εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ χιτῶνος, εἰς τὸ γένειον τοῦ αἰγάγρου, εἰς τὰς χαίτας τῶν ἵππων καὶ ἄλλαχοῦ.

46. Ὁ κοινὸς τύπος τῶν ἀρμάτων μετὰ τοῦ ἀκολουθοῦντος ὀπλίτου, τὰ κοινὰ θέματα τῶν λαβῶν, ἡ αὐτὴ σκηνὴ τοῦ λαιμοῦ μὲ μονομαχίαν πολεμιστῶν, ἐπαναλαμβάνονται εἰς διαφόρους ἀμφορεῖς ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ διότι διατηροῦνται οἱ τύποι βελτιούμενοι.

ἐξηγείται τόσον ἐκ τῆς διατηρήσεως ἐπὶ μακρὸν τῶν τύπων, ὅσον καὶ ἐκ τῆς εἰδικῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἀγγείων. Τοῦτο ἄλλωστε διευκολύνετο ἐκ τοῦ σχεδὸν ἴσου μεγέθους τῶν ἀμφορέων ἐκάστης περιόδου, ὅπερ μέγεθος ἐπέτρεπε τὴν ἐκ νέου χρῆσιν τῶν τύπων, ἔστω καὶ μὲ ἐλαφράς τροποποιήσεις ἢ παραλλαγάς.

Εἰς τὸν νέον ἀμφορέα καὶ διὰ τὴν κόσμησιν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποίηθη εἰς μόνον τύπος, ἐπαναληφθεὶς καὶ περιλαμβάνων τὴν μορφήν ἐνὸς κυνηγοῦ μετὰ τῶν μεταφερομένων ζώων του, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν μικραὶ διαφοραὶ εἰς τὰς λεπτομερείας. Ὡς ἢ μᾶλλον σημαντικὴ εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, θὰ ἠδύνατο νὰ σημειωθῆι τὸ ὅτι ὁ κυνηγὸς τῆς πρώτης τῶν ομάδων τοῦ τύπου, ὁ φέρων τὸν λέοντα καὶ τὴν ἔλαφον, ἐπαναλαμβανόμενος ἔχει ἐντελῶς διάφορον διακόσμησιν εἰς τὸ ἄνω τμήμα τοῦ χιτῶνος. Εἰς τὴν πρώτην μορφήν δεξιὰ, τὸ τμήμα τοῦ χιτῶνος, τὸ ἄνω τῆς ζώνης, ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὰ ρομβοειδῆ σχήματα ἐντὸς τῶν ὁποίων εὐρίσκονται τέσσαρες τελεῖαι ἑκατέρωθεν σταυροῦ, εἰς τὴν αὐτὴν μορφήν τρίτην ἐκ δεξιῶν, τὸ αὐτὸ τμήμα τοῦ χιτῶνος διακοσμεῖται μὲ ρομβοειδῆ σχήματα φέροντα μικρὸν κύκλον εἰς τὸ μέσον. Δὲν ὑπάρχει ὁμως ἀμφιβολία ὅτι ἔχομεν ἐπανάληψιν τοῦ τύπου καὶ ἴσως αἱ διαφοραὶ αὐταὶ ἔχουν γίνεαι, κυρίως διὰ νὰ πλουτισθῆι ἢ ἐπιφάνεια, διὰ τῆς χειρὸς ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου. Ἀνάλογον ἐλαφρὰν τροποποίησιν ἔχομεν καὶ εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὤμου, ὅπου ἐπαναλαμβάνεται ὁ τύπος τῆς πομπῆς τῶν ἀρμάτων, ἀλλὰ καὶ πάλιν ὑφίσταται μία ἐλαχίστη διαφορὰ εἰς τὸ σημεῖον ἀνυψώσεως τῶν ποδῶν. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀποτελοῦν μίαν ἀπόπειραν ἀποφυγῆς τοῦ τυπικοῦ, μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν, ὡς μία χαρακτηριστικὴ ἀπόδειξις τῆς ἐλευθερίας τῶν καλλιτεχνῶν, οἱ ὅποιοι δὲν ἐνδιαφέρονται μόνον διὰ τὸ κοινόν, ἀλλὰ τὸ τέλειον καὶ τὴν ὠλοκληρωμένην εἰκόνα. Εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ ὁ τύπος περιλαμβάνει δύο ομάδας: εἰς τὴν μίαν ὁ κυνηγὸς φέρει ἐπὶ ξύλου λέοντα καὶ ἔλαφον, εἰς τὴν ἑτέραν δὲ μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον κάπρον καὶ αἶγαγον· μετὰ τῶν ποδῶν τοῦ πρώτου παρίσταται κύων ἰχνηλατῶν, τοῦ δευτέρου δὲ κύων μὲ ἀνωρθωμένην τὴν κεφαλὴν. Τὸ ἐνδιαφέρον καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι, ὅτι αἱ δύο μορφαὶ τῶν κυνηγῶν φαίνονται νὰ ἔχουν γίνεαι καθ' ὅλα ἀπὸ ἓνα τύπον, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχουν προστεθῆι εἰδικὰ διαφοροποιὰ χαρακτηριστικά. Ἡ πρόθεσις τοῦ τεχνίτου φαίνεται, ὅτι ἦτο νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς ομάδας μὲ τὰς δύο φέρουσας τὰ ζῶα μορφάς, χωρὶς νὰ ὑπολογίσῃ τὸ μήκος τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τὴν ὑποδοχὴν των, διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐπανάληψιν ὁ χῶρος ἤρκεσε διὰ τὴν μίαν μόνον μορφήν καὶ διὰ τμήμα τῆς δευτέρας.

Τοιοιουτρόπως ἀντὶ τῶν τεσσάρων ομάδων ἡ ζώνη τοῦ λαιμοῦ παρουσιάζει μόνον τρεῖς καὶ τὸν πόδα καὶ τὸ ἓνα τῶν ζώων τῆς τετάρτης, χωρὶς τοῦτο νὰ φαίνεται ὅτι ἐνοχλεῖ τὸν τεχνίτην⁴⁷. Ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀναγλύφου ἔχει γίνεαι μὲ ἀφετηρίαν τὴν δεξιὰν ὡς πρὸς τὸν θεατὴν πλευρὰν καὶ ἐπειδὴ μετὰ τὴν τοποθέτησιν τούτου ἦτο ἀδύνατος ἡ μετὰθεσις του, ὁ τεχνίτης ἐπροτίμησε νὰ δώσῃ ἔστω καὶ τμήμα τῆς τετάρτης μορφῆς

47. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀπεικονίσεως μέρους μόνον τῶν μορφῶν ἢ καὶ τμήματος ἐνὸς θέματος εἶναι συνήθης καὶ εἰς τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν εἰδικῶς εἰς τὰς παραστάσεις τῶν κυλικῶν. Χαρακτηριστικὸν δείγμα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι αὐτὸ τῆς κύλικος τοῦ Βερολίνου (JdI 1901 πίν. 3), ὅπου μάλιστα μία μορφή πολεμιστοῦ ἔχει μὲ τὸν ἴδιον τρόπον ἀπεικονισθῆι ἀποσπασματικῶς. Διὰ ζῶα ἀπεικονιζόμενα κατὰ μέρος πρβλ. τὴν κύλικα τῆς Λειψίας JdI 1901 σελ. 191 εἰκ. 1 ἢ αὐτὴν τοῦ Μονάχου Sieveking-Hackl, Vasensammlung München 1912 πίν. 13, 383.

διὰ νὰ μὴν ἀφίση κενὸν εἰς τὴν ἐπιφάνειάν του⁴⁸. Τοῦτο ἴσως εἶναι μία ἀπόδειξις τοῦ ὅτι, διὰ τὸν νέον ἀμφορέα δὲν εἶχον διαγραφῆ προκαταβολικῶς αἱ θέσεις εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἐτίθεντο τὰ ἀνάγλυφα, οὔτε θὰ εἶχε γίνει ἐκβάθυνσις εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου διὰ τὴν ὑποδοχὴν των, πρᾶγμα τὸ ὅποσον συνάγεται καὶ ἐξ ἄλλων στοιχείων. Ὁ τεχνίτης εἰργάσθη μὲ περισσὴν ἀφέλειαν καὶ πραγματικὴν ἐλευθερίαν καὶ κατέφυγεν εἰς λύσεις τοῦ τύπου τοῦ Γορδίου Δεσμοῦ, ὅταν ἀντιμετώπισεν δυσκολίας καὶ τοῦτο ἴσως τιμᾷ ἀκόμη περισσότερον τὴν ἀξίαν τῆς προσφορᾶς του. Ὁ αὐτοσχεδιασμός, ἡ ἐλευθερία εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἐμπνεύσεων τῆς στιγμῆς, ἡ χαρὰ εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν λεπτομερειῶν διακρίνονται εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ νέου ἀμφορέως, ὅπως καὶ εἰς τὴν κόσμησίν του.

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΜΦΟΡΕΩΣ

Σύνθεσις καὶ νόημα τῆς κοσμήσεως

Ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς κοσμήσεως τῶν μετ' ἀναγλύφου ἀμφορέων τῆς Σπάρτης γενικῶς καὶ τοῦ νέου εἰδικῶς, δύναται νὰ θεωρηθῆ ἡ ἐναλλαγὴ τῶν παραστατικῶν μὲ τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα καὶ ἡ κατὰ μίαν ὀρισμένην ἔννοιαν σύνθεσις των. Ἡ σύνταξις τῶν μορφῶν, τόσον εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ, ὅσον καὶ αὐτὴν τοῦ ὤμου, εἶναι σαφῶς παρατακτικὴ καὶ διηγηματικὴ, δίδουσα τὸν τύπον μιᾶς συνεχοῦς πορείας κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνελίσσονται τὰ διάφορα θέματα, κατὰ μίαν, τρόπον τινά, χρονικὴν ἀλληλουχίαν. Εἰς τὸν νέον ἀμφορέα, ὅπως καὶ εἰς αὐτοὺς τῶν παλαιότερων ομάδων, δὲν ἔχομεν τὴν συγκέντρωσιν τῶν μορφῶν περὶ ἓν κέντρον ἢ ἓν κεντρικὸν συνθετικὸν σημεῖον, πρᾶγμα τὸ ὅποσον δὲν ἐπιτρέπεται καὶ ἀπὸ τὸ θέμα, οὔτε τὴν ἀναγωγὴν των εἰς ἓνα συνθετικὸν πυρῆνα⁴⁹.

Ἡ καθαρότης ὅμως καὶ ἡ ἔντασις τῆς παρατακτικῆς συνθέσεως μειώνεται ἀπὸ τὴν καθ' ὁμάδας συγκρότησιν τῶν παραστάσεων, ἡ ὁποία προσανατολίζεται εἰς τὴν φέρουσαν τὰ ζῶα ἀνθρωπίνην μορφήν, εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ, καὶ δημιουργεῖ ἓνα μεικτὸν συνθετικὸν τύπον. Εἶναι προφανές, ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐπιχειρεῖται καὶ ἐπιτυγχάνεται ὁ συνδυασμός τῆς παρατακτικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς συνθέσεως, ὥστε ἡ κόσμησις νὰ ὀλοκληρώνη τὴν τάσιν αὐτοσυγκεντρώσεως, τὴν ὁποίαν εἰσάγει τὸ σχῆμα, καὶ νὰ τονίζη τὴν ἐσωτερικὴν ἐνότητα ὄλων τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀμφορέως. Ὁ σχηματισμός ὁμάδων, ἀποτελουμένων ἀπὸ τρεῖς μορφᾶς (ἀνθρωπίνην μορφήν μεταξὺ δύο ζῶων), καὶ ἡ ἔνταξις των εἰς μίαν παρατακτικὴν σύνταξιν, ἀποτελεῖ μίαν χαρακτηριστικὴν προσπάθειαν τοῦ σπαρτιατικοῦ ἐργαστηρίου νὰ φθάσῃ εἰς μίαν νέαν ἐνότητα, ἀποτελοῦσαν πρόοδον ἐν σχέσει μὲ αὐτὴν τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων⁵⁰. Αἱ μορφαὶ τοῦ λαιμοῦ (Σχ ε δ. 4 καὶ Πί ν. 88, 90–92 καὶ 102α) ἐκκινοῦν μὲ ἀφετηρίαν

48. Διὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ποῦ ἀκριβῶς ὀφείλεται αὐτὸς ὁ λεγόμενος φόβος τοῦ κενοῦ, *horror vacui*, πρβλ. Μ. Ἀνδρόνικου, *Horror Vacui* ἢ Καλλιτεχνικός Λόγος, Α.Δ. 16 (1960) σελ. 55 κ.έ.

49. Διὰ τὴν σύνθεσιν γενικῶς πρβλ. G. Kraemer, *Figur und Raum in der ägyptischen und griechisch-archaischen Kunst*, 28 Hallische Winkelmannsprogramm 1931 σελ. 7 κ.έ. καὶ σελ. 30 κ.έ. ἐπίσης τὰς παρατηρήσεις τοῦ Schweitzer, *Zur Kunst der Antike I*, 1963 σελ. 191 κ.έ.

50. Διὰ τὴν σύνθεσιν εἰς τὰ μετ' ἀναγλύφων ἀγγεῖα τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων πρβλ. Schäfer, *Studien sporherdon*, ἐπίσης M. Ervin, Α.Δ. 18 (1963) σελ. 71.

τὴν μίαν πλευρὰν καὶ ἀναπτύσσονται καθαρῶς κινητικῶς πρὸς τὴν ἄλλην, κατὰ τὸν συνήθη προσθετικὸν τρόπον τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Τὸ εἰδικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ νέου ἀμφορέως εἶναι, ὅτι ἡ κίνησις αὐτὴ ἀνακόπτεται διὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν εἰς ἀντιθετικὰς ομάδας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι σαφές, ὅτι ἐπιχειρεῖται ὁ συνδυασμὸς τῆς χαρακτηριστικῆς διὰ τὴν ζωφόρον συνθέσεως, μὲ τὴν παράθεσιν τῶν μορφῶν, μὲ αὐτὴν τῆς μετόπης, μὲ τὸν συγκεντρικὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀντιθετικὴν ομάδα. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, ἐπιτυγχάνεται μία ὑπέρβασις τοῦ περιορισμένου χαρακτῆρος τῆς μετόπης, διὰ τῆς παρεμβολῆς τοῦ διηγηματικοῦ τῆς ζωφόρου καὶ διὰ τῆς δημιουργίας μιᾶς μεγαλυτέρας ἐνότητος ἀλληλοσχετιζομένων μορφικῶν συστημάτων⁵¹. Εἶναι προφανές, ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν αὐτὸ τῆς συνθέσεως προέρχεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀμφορέως, ομάδων ἀποτελουμένων ἀπὸ τρεῖς μορφὰς καὶ προερχομένων ἀπὸ πρότυπα ὀργανούμενα εἰς τετράγωνον πλαίσιον, τὰ ὅποια ἐπαναλαμβάνονται διὰ νὰ καλύψουν μίαν ζωφόρον. Ὁ τύπος αὐτός, τῶν διὰ τριῶν μορφῶν ἀποτελουμένων ομάδων, εὐρίσκεται ἐνωρὶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην⁵² καὶ συνδέεται μὲ τὴν ἀντιθετικὴν ὀργάνωσιν δύο ἐκατέρωθεν μορφῶν περὶ μίαν εὐρισκομένην εἰς τὸν μέσον τρίτην⁵³. Τοιοῦτοτρόπως ἔχομεν μίαν συμμετρικὴν σύνταξιν διὰ τὰς μορφὰς ἐκάστης ομάδος⁵⁴, ἡ ὅποια ὅμως δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἀκίνησιαν, ὅπως εἶναι φυσικὸν διὰ τὸν τύπον αὐτὸν τῆς συνθέσεως, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται διὰ τῆς ἐπαναλήψεως εἰς τὴν ἀπεικόνισιν μιᾶς χρονικῆς πορείας. Χωρὶς νὰ χρειάζεται νὰ συζητηθοῦν ἐδῶ ἰδιαίτερος τὰ θέματα καὶ ἡ σημασία ἢ ἡ καταγωγή τῶν ἀντιθετικῶν καὶ ἐραλδικῶν συστημάτων εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην⁵⁵, ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ τεχνίτης τοῦ ἀμφορέως εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ ἐπιτυγχάνει μίαν ὑπέρβασιν τοῦ καταναγκασμοῦ τῆς αὐστηρῶς συμμετρικῆς διατάξεως, χωρὶς νὰ ὑποτάσσεται καὶ εἰς τὴν ἀναρχίαν τῆς κινήσεως τῆς ζωφόρου. Αὐτὸ τὸ ὅποion κυρίως τονίζεται διὰ τῆς συνθέσεως, εἶναι μία καθαρῶς ρυθμικὴ ὀργάνωσις, ἡ ὅποια εὐνοεῖ τὸν διηγηματικὸν χαρακτῆρα τῆς παραστάσεως καὶ διευκολύνει τὴν δρα-

51. Πρβλ. Matz, *Geschichte d. gr. Kunst* σελ. 332 - 3 καὶ διὰ τὴν εἰς τὰς μετόπας σύνθεσιν H. Kähler, *Das griechische Metopenbild*, σελ. 34 κ.έ. ἐν σχέσει καὶ μὲ τὰς μετόπας τοῦ Θέρμου.

52. Matz, ἔ.α. σελ. 494 κ.έ. M. Ervin, *A.Δ.* 18 (1963) σελ. 72. Götze, *RM* 53 (1938) σελ. 275 Ingeborg Scheibler, *Die symmetrische Bildform in der frühgriechische Flächenkunst*, 1960 σελ. 50 κ.έ.

53. Ἡ σύνταξις αὐτὴ συνδέεται κυρίως μὲ τὸν εἰκονιστικὸν τύπον τῆς Ποτνίας καὶ τοῦ Ποτνίου Θηρῶν περὶ τοῦ ὁποῖου εἰδικῶς εἰς τὰς παραστάσεις τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀγγείων πρβλ. Schäfer, *Studien* σελ. 34 κ.έ. Εἰς τὴν Σπάρτην ἐκτός αὐτοῦ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους παρουσιάζεται καὶ μὲ τὴν παράστασιν τῶν Διοσκούρων ἐκατέρωθεν τῆς Ἑλένης Tod-Wace, *Catalogue* σελ. 113 καὶ σελ. 158 ἀριθμ. 201, 202, 203 εἰκ. 38 καὶ 39. Πρβλ. καὶ Chapoutier, *Les Dioscures au service d'une Déesse* σπορηδόν.

54. Γενικῶς διὰ τὴν συμμετρικὴν σύνθεσιν, πρβλ. D. Frey, *Zum Problem der Symmetrie in der bildenden Kunst, Studium generale*, Jg 2, Heft 4/5 Berlin 1949.

55. Πρβλ. Ἐπερ τῆς ἀνατολικῆς καταγωγῆς E. Curtius, *Über Wappengebrauch und Wappenstil in griechischen Altertum*, Abh. d. Kön. Akad. d. Wiss. Berlin 1874 σελ. 79 κ.έ. A. Jölles, *Antithetische Gruppe JdI* 1908 σελ. 83 κ.έ. Ἐπερ τῆς ἑλληνικῆς Riegl, *Stilfragen* 1893 σελ. 33. Buschor, *Beiträge zur Gesch. d. griechischen Textilkunst*, σελ. 27 κ.έ. Kunze, *Kretische Bronzereliefs* σελ. 88 κ.έ. Περαιτέρω Matz, *G. g. Kunst I*, σελ. 59. Rumpf, *Malerei und Zeichnung* σελ. 20, Schweitzer, *AM* 43 (1918) σελ. 132. Curtius, *Antike Kunst II*, σελ. 100 καὶ συνοπτικὴν παράθεσιν τῶν διαφορῶν θέσεων εἰς τὸν I. Scheibler (*Die symmetrische Bildform* σελ. 9 κ.έ.), ὁ ὁποῖος δέχεται μίαν ἀνεξάρτητον τῆς ἀνατολικῆς καταγωγῆς τῶν Wappenbilder.

στικότητα του συνόλου. Μάλιστα ή επανάληψις τῶν μορφῶν, ὅπως καὶ τῶν εἰδικῶν χαρακτηριστικῶν των εἰς ἀναλόγους θέσεις, ὅπως οἱ πόδες τῶν ἀνθρώπων, τὰ κινούμενα σώματα τῶν ζῴων, ἡ στάσις τῶν χειρῶν μὲ τὰ δόρατα, δὲν δίδουν μόνον ἓνα ρυθμικὸν τόνον εἰς τὴν σύνθεσιν, ἀλλὰ καὶ μεταβάλλουν εἰς μίαν ζωντανὴν εἰκόνα τὸ σύνολον. Θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθεθῆ, ὅτι ὁ τεχνίτης ἐπέδωκε νὰ δώσῃ εἰς τὸ σύνολον μίαν ὀργάνωσιν βασιζομένην εἰς ἓνα κεντρικὸν ἄξονα, ἂν αἱ μορφαὶ τῶν μεταφερόντων τὰ ζῶα ἦσαν τρεῖς καὶ δὲν διεσφύζοντο τμήματα τῆς τετάρτης, ἀλλὰ τότε θὰ ἔπρεπε νὰ τονισθῆ ἢ νὰ διαφοροποιηθῆ ἡ μεσαία ἐκ τῶν τριῶν ομάδων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει. Εἰς τὴν οὐσίαν σκοπὸς του ἦτο νὰ δώσῃ τὸν χαρακτήρα τῆς σκηνῆς, χωρὶς νὰ παραμείνῃ δέσμιος τοῦ καθαρῶς ἀντιθετικοῦ τύπου μὲ τὴν ἀκίνησιαν του καὶ τὸν περιορισμὸν του. Τοῦτο τὸ ἐπιτυγχάνει, ὄχι διὰ τῆς κινήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς κατὰ διαφόρους τρόπους ἀπεικονίσεως τῶν φερομένων ζῴων. Ἡ κινήσις τῶν μορφῶν εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ ἀκολουθεῖ μίαν ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ κατεύθυνσιν, εἰς αὐτὴν ὁμοῦς ἀντιτίθεται ἡ κατ' ἀντίθετον φορὰν κατεύθυνσις τῶν ἀρμάτων καὶ τῶν πολεμιστῶν τῆς ζώνης τοῦ ὄμου, μὲ ἀποτέλεσμα συνάντησιν τῶν δύο τάσεων, μεγαλυτέραν ἐνότητα τῶν παραστάσεων καὶ ἔνταξιν των εἰς τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου. Ἡ κινήσις αὐτῆ, τῆς μὲν ζώνης τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὴν μίαν κατεύθυνσιν, τῆς δὲ τοῦ ὄμου πρὸς τὴν ἄλλην, ἢ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ κληθῆ βουστροφηδὸν σύνταξις τῆς ἀπεικονίσεως, παρουσιάζεται καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις λακωνικῶν ἔργων⁵⁶, ὅπως καὶ εἰς τὰ νησιωτικοβιοιωτικά μετ' ἀναγλύφων ἀγγεία⁵⁷, ἐνῶ εἰς τὰ κρητικὰ ἔχομεν τὴν μονομερῆ τοιαύτην⁵⁸. Οὐσιαστικῶς πρόκειται περὶ τῆς συνθέσεως, ἢ ὁποία εὐρίσκεται ὡς πρὸς αὐτὸ εἰς ἀντίθεσιν μὲ αὐτὴν τῶν ὑστερογεωμετρικῶν παραστάσεων, ὅπου αἱ διάφοροι ζωφόροι ἔχουν τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν⁵⁹, ὅπως κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ αἱ παραστάσεις τῆς ἀνατολικῆς τέχνης⁶⁰. Ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ ὑπομνησθῆ, ὅτι κατὰ τοῦτο ἐπιστρέφουν τὰ λακωνικά, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ἀνάλογα παραδείγματα τῆς μεικτῆς κινήσεως εἰς τὰς παραστάσεις τῆς γεωμετρικῆς τέχνης, ὅπου δὲν ἐπικρατεῖ κοινότης κατευθύνσεως. Μὲ τὴν ἐναλλαγὴν πάντως αὐτὴν τῆς κατευθύνσεως ἐπιτυγχάνεται νὰ μειωθῆ τὸ βᾶρος τῆς παρατακτικῆς κοσμήσεως τῶν δύο ζωνῶν καὶ νὰ τονισθῆ ἡ τάσις πρὸς ἐνότητα, ἢ ὁποία παρατηρεῖται καὶ μὲ τὴν καθ' ομάδας σύνταξιν τῶν μορφῶν τοῦ λαιμοῦ. Ἡ κινήσις αὐτῆ τῶν δύο ζωνῶν καθ' ἑαυτὴν ἐνισχύει καὶ τὰς ὀριζοντίους τάσεις, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐσημειώθη, παρουσιάζονται εἰς τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορέως μὲ τὰς διαχωριστικὰς τῶν εἰκονιστικῶν παραστάσεων διακοσμητικὰς ταινίας. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὄχι μόνον ἡ συνεργασία τοῦ κόσμου τοῦ ἀγγείου μὲ τὸ σχῆμα ἀλλὰ καὶ ὁ πλουτισμὸς τῶν ἐκφραστικῶν δυνατοτήτων τοῦ συνόλου. Παραλλήλως τὰ κάθετα στοιχεῖα ἐνισχύονται διὰ τῆς φορᾶς τῶν μορφῶν καὶ ἔρχονται νὰ ἐξισορροπήσουν καὶ νὰ ὀλοκληρώσουν τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποῖαν ἔχομεν ἀπὸ τὰ ἀφηρημένα χαρακτηριστικὰ τοῦ σχήματος. Ἡ σωματικότης τοῦ ἀμφορέως εὐρίσκει

56. Πρβλ. τὸ τεμάχιον ἀγγείου τῆς Λακωνικῆς II περιόδου τοῦ Μενελαίου Orthia σελ. 79 εἰκ. 50β ἐπίσης Pfuhl, Malerei und Zeichnung εἰκ. 75.

57. Πρβλ. Hampe, Sagenbilder πίν. 36, Courby, Vases grecs à Reliefs πίν. 3 6, Matz, G. gr. Kunst I, σελ. 492 εἰκ. 251.

58. Schäfer, Studien σελ. 27.

59. Matz, G. gr. K. I, σελ. 492.

60. Μερικὰ παραδείγματα παρὰ Matz, ἔ.ἀ. σελ. 536 σημ. 701

μίαν ἐξαιρετικὴν ἀντιστοιχίαν εἰς τὰ σώματα τῶν μεταφερόντων τὰ ζῶα κυνηγῶν, οἱ ὅποιοι παρουσιάζουν τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς ὀργάνωσιν.

Ἡ κόσμησις τοῦ λαιμοῦ εἶναι συνήθης εἰς τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν⁶¹, ὅσον καὶ εἰς τὴν μεταλλοτεχνίαν⁶² καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων, διότι ὄχι μόνον εἰσάγει τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν χρῆσιν τῶν ἀγγείων στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ γίνεται ἀφετηρία διὰ τὴν ὑπέρβασιν τῶν τεκτονικῶν μὲ τὰ ὀργανικὰ χαρακτηριστικά. Ἡ διαφορὰ κατευθύνσεως, ἐνῶ φαινομενικῶς δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι διασπᾶ τὴν ἐνότητα τῆς συνθέσεως, οὐσιαστικῶς τὴν ἐνισχύει, διότι ἔρχεται νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ σχήματος καὶ νὰ ἐπιτύχῃ σύνθεσιν τῶν ἀντιθέσεων. Ταυτοχρόνως τονίζεται περισσότερο ὁ διηγηματικὸς καὶ εἰς χρονικὴν διαδοχὴν χαρακτήρ τῆς κοσμήσεως. Ἴσως αὕτη ἡ διαφορὰ κατευθύνσεων τῶν παραστάσεων εἰς τὰς δύο ζῶνας ἔχει, ἐκτὸς τῶν συνθετικῶν, καὶ ἄλλους ἐσωτερικοὺς λόγους, εἰδικῶς εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης, συναπτομένους μὲ τὴν ταφικὴν χρησιμοποίησιν των, ἀλλὰ εἰς αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν. Μορφολογικῶς δι' αὐτῆς ἀποφεύγεται ἡ ἐξωτερικὴ καὶ μηχανικὴ συγκρότησις τῶν ἀνατολικῶν ἔργων καὶ παρουσιάζεται μία νέα, μὲ βάσιν τὴν ἐσωτερικὴν συγκέντρωσιν καὶ ἀφετηρίαν ἕνα ἐλεύθερον ἀνθρωποκεντρισμόν. Εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ ἐπικρατοῦν τὰ ρυθμικῶς ἐπαναλαμβανόμενα στοιχεῖα, ἐνῶ εἰς αὐτὴν τοῦ ὄμου μία περισσότερο οὐδετέρα κίνησις, ἡ ὁποία διακόπτεται εἰς τὸ μέσον καὶ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν καθ' ὁμάδας σύνταξιν τῆς τοῦ λαιμοῦ. Ἀλλὰ τὴν βάσιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν τὴν ἀποτελεῖ ἡ ζώνη τῆς κοιλίας μὲ τὴν σαφῶς διακοσμητικὴν χροιάν καὶ τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἀντιθέσεων. Διότι ἐδῶ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κλειστῶν κύκλων τῶν ροδάκων, οἱ ὅποιοι περιβάλλονται ἀπὸ φυτόμορφα, ἀλλὰ καὶ ἀφηρημένα πλαίσια, ἐπιτυγχάνεται μία ἐντύπωσις ἡρεμίας καὶ πληρότητος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς οἱ ρόδακες ἀποτελοῦν μίαν ὑπέρβασιν ὄλων τῶν κινήσεων ἢ καλύτερον μίαν σύνθεσιν των εἰς μίαν αὐστηρὰν ἐνότητα. Τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν συγκέντρωσιν αὐτὴν ἀκόμη μᾶς δίδουν τὰ γλωσσοειδῆ κοσμήματα τῆς βάσεως μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν λιτότητα καὶ τὴν σαφήνειάν των, τὰ ὁποῖα διὰ τὴν σύνθεσιν γίνονται ὑπαινιγμός. Ἀναγνωρίζει κανεῖς, εἰς ὅλα τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα διαπνέεται ἡ σύνθεσις, τὸ πνεῦμα τῆς ἐνότητος καὶ τῆς συνεργασίας, τόσον τῶν διακοσμητικῶν, ὅσον καὶ τῶν λειτουργικῶν δεδομένων τοῦ ἀγγείου. Διότι θὰ πρέπει νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι σκοπὸς τοῦ δημιουργοῦ δὲν εἶναι ἀπλῶς νὰ ὀλοκληρώσῃ μίαν μορφικὴν καὶ λειτουργικὴν πρόθεσιν, ἀλλὰ νὰ ἐπιτύχῃ καὶ τὴν ἀναφορὰν τῆς κοσμήσεως καὶ τοῦ σχήματος εἰς τὴν συγκεκριμένην χρῆσιν τοῦ ἀμφορέως. Αἱ σκηναὶ ἐπομένως, τόσον αἱ εἰκονιστικαί, ὅσον καὶ αἱ διακοσμητικαί, ἐπιδιώκουν νὰ παρουσιάσουν τὴν ταφικὴν χρῆσιν του, ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ζῶν τῶν νεκρῶν, εἰς τὰς τελετὰς τοῦ τάφου καὶ ἴσως καὶ εἰς πεποιθήσεις πέραν αὐτοῦ. Εἰς τὴν πρώτην καὶ πρωτεύουσαν σκηνὴν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ ἔχομεν σα-

61. Πρβλ. τὴν Λάκαιναν ἐπίσης τῆς Λακωνικῆς II περιόδου (630 - 600) *Orthia* πιν. 7. Ἐπίσης *Orthia*, σελ. 77 εἰκ. 48, a, e, y σελ. 87 εἰκ. 53, k,l,n. — Πρβλ. καὶ εἰκ. 61, 62, 63. Διὰ τοὺς μετ' ἀναγλύφων ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης ἐπαναλαμβάνεται, ὅτι παρουσιάζεται μὲ τὴν δευτέραν ὁμάδα, ἐπικρατεῖ, εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς τρίτης καὶ τείνει πρὸς τὴν μνημειακὴν ἔξαρσιν εἰς τὰς ἄλλας φάσεις της. Πρβλ. ἀνωτέρω.

62. Ὡς τυπικὸν δεῖγμα δύναται νὰ ἀναφερθῇ ὁ κρατῆρ τοῦ *Vix*, ἐνῶ καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἄλλα χάλκινα, τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς κοσμήσεως ἀναλόγων ἀγγείων, ἀποδεικνύουν ὅτι δὲν πρόκειται διὰ μεμονωμένην περίπτωσιν. Πρβλ. Rumpf, *Charites*, *Festschrift Langlotz* σελ. 130.

φή αναφορὰν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ νεκροῦ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐτίθετο ὁ ἀμφορεύς, ἐνῶ εἰς τὴν τοῦ ὄμου μὲ τὴν πομπὴν τῶν ἀρμάτων, τὴν συσχετῖσιν μὲ τὰς ἐπὶ τοῦ τάφου τελετάς, πρὸς τιμὴν του, καὶ δὲν ἀποκλείεται μὲ τὸν ρόδακα τοῦ ὁποῖου καὶ δι' ἄλλας περιπτώσεις ἀναγνωρίζεται ἢ ὑποτίθεται συμβολικὸν νόημα⁶³, πεποιθήσεις σχετικὰς μὲ ἀθανασίαν τοῦ νεκροῦ⁶⁴.

Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ κόσμος τοῦ ἀμφορέως καὶ ἡ εἰδικὴ σύνθεσις τῶν θεμάτων του, δὲν ἀνάγεται εἰς ἓνα ἀφηρημένον ἢ τυπικὸν διακοσμητικὸν σχῆμα, ἀλλὰ εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ καλλιτέχνου νὰ συνδυάσῃ εἰς μίαν ἐνότητα τὴν ζωὴν τοῦ νεκροῦ τὰς ἐπὶ τοῦ τάφου του τελετάς καὶ ἴσως καὶ κάτι πέραν αὐτοῦ. Ἡ σειρά τῶν σκηνῶν εἶναι ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, μὲ τὴν διήγησιν τῶν διαφόρων στιγμῶν ἢ τῶν κεντρικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ζωῆς του, τῶν τυπικῶν στοιχείων τῆς ταφῆς του, καὶ ἴσως μῖα ἀορίστου ἰδέας ἐπιβιώσεως πέραν τοῦ θανάτου. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς εἶναι σαφές, ὅτι διὰ τοὺς τεχνίτας τῆς Σπάρτης, ἡ ζώνη τοῦ λαιμοῦ ἔχει πρωταρχικὴν σημασίαν καὶ ἐπ' αὐτῆς τοποθετεῖται ἡ κυρία παράστασις, τόσον κατὰ τὸ θεματικὸν περιεχόμενον, ὅσον καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ἐπεξεργασίαν. Διὰ τοῦτο δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ ζώνη τοῦ λαιμοῦ κατέχει τὴν αὐτὴν θέσιν μὲ τὸ κύριον πεδῖον τοῦ ἀττικοῦ ἐπιτύμβιου ἀναγλύφου⁶⁵, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸν νεκρὸν, ἐνῶ ἡ δευτερεύουσα ἀποτελεῖ ὑπαινιγμὸν διὰ σχέσεις ἢ πεποιθήσεις σχετιζομένας μὲ αὐτόν⁶⁶. Διὰ τοὺς ταφικοὺς ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ εἰκονογράφησις ἀκολουθεῖ τὴν βασικὴν αὐτὴν ἀρχὴν, κυρίως ἀπὸ τῆς τρίτης ὁμάδος, ὅτε ἀντὶ τῆς ἀφηρημένης διακοσμήσεως τῆς πρώτης ἢ τῆς διὰ φανταστικῶν ζώων σχετιζομένων μὲ τὸν θάνατον καὶ τὸν τάφον⁶⁷ κοσμήσεως, ἢ καὶ ζώων εὐρισκομένων εἰς ἀναλόγους συσχετισμοὺς⁶⁸ τῆς δευτέρας ὁμάδος, εἰς τὴν τρίτην παρουσιάζονται σκηναὶ ἀναγόμεναι εἰς τὴν ζωὴν τοῦ

63. X. Καρούζος, *JdI* 1937 σελ. 184 κ.έ. Σ. Καρούζου, Ἄγγεια Ἀναγυροῦντος σελ. 106, πρβλ. καὶ κατωτέρω.

64. Πρβλ. κατωτέρω εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν εἰδικῶν θεμάτων.

65. G. M. A. Richter, *Archaic Attic Gravestones*, 1944 καὶ *The Archaic Gravestones of Attica*, 1961 σπορηδόν, ἐπίσης K. F. Johansen, *The Attic Grave Reliefs of the Classical Period*, 1951.

66. Τὰ σχετικὰ μὲ τὰς σχέσεις τῶν διαφόρων πεδίων τοῦ ἀττικοῦ ἀναγλύφου προβλήματα συζητοῦνται τώρα ἐν ἐκτάσει ἀπὸ τὸν Μ. Ἀνδρόνικο, *Horror Vacui ἢ Καλλιτεχνικὸς Λόγος*, Α.Δ. 16 (1960) σελ. 46 - 59 καὶ εἰδικῶς σελ. 48 - 49.

67. Ἡ παρουσία τῆς σφιγγὸς εἰς τὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τυχαία, ὅπως γενικῶς τῶν φανταστικῶν ζώων, πρβλ. G. Karo, *Zu den altgriechischen Fabelwesen*, *Strena Helbigiana* 1900 σελ. 146 κ.έ. Buschor, *Die Musen des Jenseits* σελ. 1 κ.έ. Langlotz, *Corolla Curtius* σελ. 60, Kunze, *AM* 57 (1932) σελ. 124 κ.έ. C. Picard, *Mon. Piot* 40 (1944) σελ. 107 κ.έ. Πρβλ. καὶ Schefold, *Orient, Hellas und Rom*, σελ. 202.

68. Περισσότερον τοῦ λέοντος, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖται καὶ ἐπὶ τῶν τάφων, ὅπως καὶ εἰς σχετιζομένας μὲ τὸν θάνατον παραστάσεις. Εἰς τὴν ὁμηρικὴν ποίησιν θεωρεῖται σύμβολον τῆς ἀνδρείας καὶ τοῦ θάρρους, Ἰλ. II, 136. XII, 42. XV, 630. XX, 160. Ὀδ. 6, 130 ἀλλὰ παρουσιάζεται σχετιζόμενος καὶ μὲ πολλὰς θεότητας, ὅπως τὸν Ἀπόλλωνα, K. Kerényi καὶ L. M. Lanckoroski, *Der Mythos der Hellenen* σελ. 51 κ.έ. τὴν Ἄρτεμιν ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον Ἰλ. XII, 21 καὶ 483 - 4, καὶ διὰ τὸν λέοντα εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἄρτεμιδος τῆς Ἐφέσου, Θεόκριτος, 68, τὴν Ἀφροδίτην RE, 1, 2 λέξις Ἀφροδίτη στήλη 2731 κ.έ. 2767 μὲ τὴν Ἦραν P. Leveque, *BCH* 73 (1949) σελ. 125 κ.έ., τὴν Κυβέλην, Graillet, *Le Culte de Cybèle* σπορηδόν. Ἡ σχέσις τοῦ λέοντος μὲ τὸν τάφον παρουσιάζεται κατὰ πολλοὺς τρόπους καὶ εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ θέσις νὰ συζητηθῆ τὸ ὅλον ζήτημα.

νεκροῦ. Χωρὶς νὰ εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίη καὶ δι' ὅλα τὰ ἄλλα μετ' ἀναγλύφων ἀγγεῖα τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων⁶⁹, διὰ τὴν Σπάρτην καὶ ἡ κοινὴ πάντα σκηνὴ τῆς ἀρματοδρομίας εἰς τὴν δευτερεύουσαν ζώνην τοῦ ὤμου τῶν ἀγγείων ὄλων τῶν ομάδων, εἶναι μία περαιτέρω ἐνδειξις τούτου. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἐνότης τοῦ σχήματος ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν συνθετικὴν ἐνότητα τῶν παραστάσεων διὰ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν θεματικὴν κοινότητα τοῦ συνόλου τῆς κοσμήσεως, τὴν ἀναγομένην μόνον εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ἀμφορέως καὶ τὴν συγκεκριμένην χρησιμοποίησίν του. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ μεγάλου τεμαχίου τοῦ Ἡρώου ἢ καὶ τὰ ἄλλα μικρότερα τεμάχια, τὰ ὅποια εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ ἀπεικονίζουσιν σκηνὰς συγκρούσεων πολεμιστῶν, πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ, ὅτι ἔχομεν τὴν ἰδίαν τάσιν. Δι' αὐτῶν ἐπιδιώκεται νὰ ἐξαρθῇ τὸ κύριον περιεχόμενον τῆς ζωῆς, τοῦ εἰς τὸν τάφον νεκροῦ καὶ νὰ δηλωθῇ τὸ πρωταρχικόν χαρακτηριστικόν της. Διότι ἀκόμη καὶ ἂν ἀναγνωρισθοῦν μυθικὰ πρόσωπα εἰς τὰς σκηνὰς αὐτάς, αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μίαν ἀναφορὰν εἰς τὰ κατορθώματα τοῦ νεκροῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ ἀνάλογα ἔργα δύναται νὰ συναγωνισθῇ τοὺς ἥρωας ἢ καὶ τὰς μυθικὰς μορφάς. Ἡ σκηνὴ ἐπομένως τοῦ λαιμοῦ ἀποτελεῖ ἐπίσης ἔμμεσον ἀναφορὰν εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς τοῦ νεκροῦ, ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ὁποῖου τοποθετεῖται ὁ ἀμφορεύς. Διὰ τὴν παράστασιν τοῦ λαιμοῦ τοῦ νέου ἀμφορέως δύναται χωρὶς δυσκολίαν νὰ λεχθῇ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ὅτι ἔχομεν σκηνὴν τῆς πραγματικῆς ζωῆς τοῦ νεκροῦ, ἴσως τὴν ἐκφράζουσιν περισσότερο τὰς κυρίας του προτιμήσεις, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν εἰδικὴν ἀνάλυσιν τῶν μορφῶν. Πρόκειται δηλαδὴ διὰ σκηνὰς ἀπὸ τὴν ζῶν ἑνὸς ἢ καὶ περισσοτέρων κυνηγῶν, ἐπιστρεφόντων ἀπὸ τὸ κυνήγιον καὶ τὴν ἐννοιαν αὐτὴν ἐπιδιώκει νὰ ἐκφράσῃ ὁ καλλιτέχνης μὲ τὴν παράστασιν, ἀκόμη καὶ ἂν ἀπεικονίζῃ μυθικὰς μορφάς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὅπως θὰ δείξῃ ἡ ἀνάλυσις δὲν συμβαίνει εἰς τὸν νέον ἀμφορέα. Ὁ νέος ἀμφορεύς μὲ τὴν παράστασιν τοῦ λαιμοῦ ἔρχεται νὰ διηγηθῇ ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τοῦ εἰς τὸν τάφον νεκροῦ καὶ τρόπον τινὰ νὰ τὰ διατηρήσῃ καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του.

Ἡ παράστασις τοῦ ὤμου, τυπικὴ καὶ κοινὴ εἰς ὅλα τὰ ἀγγεῖα τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου, περιορίζεται νὰ σημειώσῃ εἰκόνας τῶν ταφικῶν τελετῶν ἢ σχετιζομένων μὲ τὴν ταφὴν παραδόσεων, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐλάμβανον χώραν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ νεκροῦ καὶ τῆς ταφῆς του (Σχ ε δ. 5 καὶ Πί ν. 94-99 καὶ 103).

Συνθετικῶς, εἰς τὴν μὲ ἀτομικὸν χαρακτῆρα σκηνὴν τοῦ λαιμοῦ, ἀκολουθεῖ ἢ μὲ τυπικὸν τοῦ ὤμου καὶ χαμηλότερον ἀκόμη ἢ μὲ διακοσμητικὸν καὶ ἀφηρημένον περιεχόμενον τῆς κοιλίας. Ἡ συνθετικὴ ἀλληλουχία εἶναι σαφὴς καὶ δημιουργεῖ αὐτομάτως τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὑπάρχει καὶ ἐνότης περιεχομένου καὶ οἱ ρόδακες τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον τῶν περὶ νεκροῦ καὶ θανάτου πεποιθήσεων. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς εἶναι εὐκόλον νὰ κατανοηθῇ καὶ ἡ περίπτωσις τῶν ἀγγείων, τὰ ὅποια σφύζονται εἰς μικρὰ τεμάχια καὶ ἔχουν ἀκόσμητον τὸν λαιμόν, ὅπως καὶ πολλὰ τεμάχια μὲ τὰς ταινίας τοῦ σχοινοειδοῦς κοσμήματος. Προέρχονται ἀσφαλῶς ἀπὸ ἀμφορεῖς πτωχῶν, ὄχι μόνον εἰς πλοῦτον, ἀλλὰ καὶ ἀτομικὴν ἱστορίαν ἢ προσωπικὴν

69. Διὰ τὴν ἀλληλοσυσχέτισιν τῶν σκηνῶν τῶν ἀγγείων τοῦ βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου πρβλ. Courby, Vas. Gr. à Reliefs σελ. 72, ἡ προτιμήσις σκηνῶν μὲ μυθολογικὸν ἢ ἠρωικὸν περιεχόμενον εἰς τὰ νησιωτικὰ ἴσως ἀποβλέπη εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ ἔχει ἀφετηρίαν μίαν πλέον ζωντανὴν ἐπικὴν παράδοσιν, ἐξηγουμένην καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀγγείων τὰ ὅποια εἶναι παλαιότερα τῶν τῆς Σπάρτης.

προβολήν, ανθρώπων, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς των.

Ὅταν δὲν ἠδύναντο οἱ ἀπόγονοί των νὰ ἀναλάβουν τὸ βᾶρος τῆς δαπάνης τῆς κοσμῆσεως τοῦ λαιμοῦ, ἢ δὲν ὑπῆρχε τίποτα ἰδιαίτερον διὰ νὰ ἐξαρθῇ ἀπὸ τὴν ζωὴν των, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν χρησιμοποίησιν μόνον τῆς τυπικῆς ζώνης τοῦ ὄμου (μὲ τὴν πομπὴν τῶν ἀρμάτων), ἢ ὁποῖα ἀποτελοῦσε τὴν σφραγίδα τῆς ταφικῆς χρήσεως τοῦ ἀγγείου. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ μάλιστα δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ σημειωθῇ ὅτι διὰ τὴν Σπάρτην, ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον, ὁ ἀμφορεὺς γενικῶς, καὶ ὁ μετ' ἀναγλύφων εἰδικῶς, εἶναι ἀποκλειστικῶς μὲ τὸν τάφον καὶ τὸν νεκρὸν συνδεόμενον ἀγγεῖον. Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται ἀπὸ μίαν ἀρνητικοῦ χαρακτήρος διαπίστωσιν. Τὴν σχεδὸν πλήρη ἀπουσίαν ἀμφορέων μετὰ γραπτῆς ἢ μὴ διακοσμῆσεως, ἐκτὸς τῶν μετ' ἀναγλύφων ταφικῶν, τόσον ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῶν ἱερῶν τῆς Σπάρτης, ὅσον καὶ ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν ἐξαχθέντων κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους λακωνικῶν ἀγγείων⁷⁰. Τοῦτο δὲ φαίνεται νὰ εἶναι τυχαῖον καὶ θὰ πρέπει νὰ θεωρῆται βέβαιον, ὅτι καὶ ἂν εὐρεθοῦν τοιαῦτα ἐκτὸς τῆς Σπάρτης μὲ λακωνικὰ χαρακτηριστικά, ἀσφαλῶς θὰ πρέπει νὰ εἶναι μιμήσεις καὶ ὄχι κατασκευῆς τῶν λακωνικῶν ἐργαστηρίων. Δὲν δύναται πάντως νὰ ὑπάρξῃ οὐδὲ ἡ ἐλάχιστη ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἀπουσία τοῦ ἀμφορέως ἐκ τῶν προϊόντων τῶν λακωνικῶν ἐργαστηρίων, ὀφείλεται εἰς σοβαροὺς λόγους καὶ αὐτοὶ δὲν δύναται παρὰ νὰ εἶναι ὁ αὐστηρὸς ταφικὸς προορισμὸς τῶν ἀμφορέων καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς κατασκευῆς των, μόνον εἰς τοὺς μετ' ἀναγλύφων ἀμφορεῖς, οἱ ὁποῖοι, ὡς ἐλέχθη, δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ἐξαχθοῦν.

Ἐπίσης εἶναι εὐκόλον νὰ ἐννοηθῇ, διὰ ποῖον λόγον αἱ ἀναφερόμεναι εἰδικῶς εἰς τὸν νεκρὸν καὶ τὴν ζωὴν του παραστάσεις τοῦ λαιμοῦ τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων περιορίζονται εἰς ἐλάχιστα θέματα, μὲ σκηνᾶς κυνηγῶν⁷¹, συγκρούσεις πολεμιστῶν⁷², μὲ συγκεκριμένον ἢ καὶ μυθικὸν χαρακτήρα⁷³ ἢ μὲ ἀναφερόμενα εἰς τὸν τάφον καὶ τὸν θάνατον ζῆα⁷⁴. Ἀναφέρονται καὶ ἐξαρτῶνται σαφῶς ἐκ τῶν πραγματικῶν προϋποθέσεων τῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς, ὅπου αἱ κύρια ἀπασχολήσεις τῶν ἀνδρῶν φαίνεται ὅτι ἦσαν τὸ κυνήγιον καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ἀγῶνες καὶ ἴσως δὲν εἶναι τυχαῖον καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὅσον κατερχόμεθα τόσον καὶ σαφέστερον ἐπικρατοῦν αἱ συγκρούσεις πολεμιστῶν. Διότι, ὅσον δυνάμεθα νὰ κερδίσωμεν μίαν σαφῆ εἰκόνα διὰ τὴν περίοδον αὐ-

70. Εἶναι περιέργον ὅτι τοῦτο δὲν ἔχει παρατηρηθῇ, ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω. Εἰς τὰ εὐρήματα τῆς Ὀρθίας καὶ τῶν ἄλλων σπαρτιατικῶν ἱερῶν ὄχι μόνον δὲν ἔχουν εὐρεθῆ ἀμφορεῖς, ἀλλὰ οὔτε εἰς ὄστρακα ἀναγνωρίζεται τὸ σχῆμα· πρβλ. *Orthia* σελ. 112 - 113, ἐπίσης *Buschor-Massow, Von Amyklaiop, AM 52 (1927)* σελ. 49 - 58, *BSA 13*, σελ. 169 κ.έ. πρβλ. καὶ *Lane, BSA 34 (1933 - 4)* σελ. 122 - 26. Ἐνδιαφέρει νὰ σημειωθῇ ὅτι οὔτε εἰς τὸν ἐξαρτώμενον ἀπὸ τὴν Σπάρτην Τάραντα δὲν ἀναφέρεται, τοῦλάχιστον εἰς τὰ δημοσιεύμενα ὑπὸ τῆς *P. Pelagatti, Ceramica Iaconica di museo di Taranto, Annuario 33 - 34 N.S. 17 - 18 (1955 - 56)* σελ. 7 κ.έ. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορέως δὲν ἐμφανίζεται ἐπίσης οὔτε εἰς τὰ μικροσκοπικὰ ἀγγεῖα τῶν διαφόρων λακωνικῶν ἱερῶν. *Orthia* σελ. 106, *AM 52 (1927)* σελ. 58. Ἔργον 1956 σελ. 100 κ.έ. 1960, σελ. 167 κ.έ.

71. Ἐκτὸς τοῦ νέου πλήρως σφζομένου ἀμφορέως φαίνεται ὅτι καὶ τεμάχιον ἐνὸς ἄλλου εἶχεν εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ κυνηγούς ἀνωτ. ἀριθμ. VIII καὶ ἴσως καὶ ἀριθμ. XII.

72. Τὰ περισσότερα τεμάχια φαίνεται ὅτι δίδουν σκηνὴν ἀνάλογον μὲ τὸ μέγα τεμάχιον τοῦ Ἡρώου.

73. Ἴσως σκηνὴν μὲ μυθικὸν ἢ ἥρωικὸν περιεχόμενον ἔχομεν εἰς τὸ τεμάχιον ἐκ τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀμφορέως ἀριθμ. XV κυρίως λόγῳ τῆς διαφορᾶς κλίμακος μὲ τὴν ὁποίαν ἀποδίδονται οἱ σφζόμενοι πόδες δύο μορφῶν.

74. Σφίγγας, πτερωτὸν ἵππον καὶ λέοντα.

τήν τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας, φαίνεται ἀναμφίβολον, ὅτι προοδευτικῶς ἐντείνεται ὁ προσανατολισμὸς τῆς ζωῆς πρὸς τὸν πολεμιστὴν. Δὲν χρειάζεται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἰδιαιτέρως τὸ θέμα τῆς σχέσεως τῶν παραστάσεων τοῦ λαιμοῦ μετὰ τὴν ζώην τοῦ νεκροῦ, ὅταν, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ νέου ἀμφορέως, εὐρίσκεται μεταξὺ περισσοτέρων τάφων, δηλαδὴ οἰκογενειακοῦ κοιμητηρίου. Ἀσφαλῶς ἀναφέρεται εἰς τὰς κυρίας ἀπασχολήσεις τῆς οἰκογενείας ἢ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς. Δύσκολος, ἐπίσης, δὲν εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα, πῶς θὰ ἐγνώριζεν τὸ ἐργαστήριον τί θὰ ἤθελεν ἢ οἰκογένεια τοῦ νεκροῦ νὰ ἐξάρη ἀπὸ τὴν ζώην του, διὰ νὰ τὸ ἀπεικονίσῃ εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ. Ἀσφαλῶς εἰς τὰς ἀποθήκας τῶν ἐργαστηρίων θὰ ὑπῆρχον σειραὶ ἀμφορέων μετὰ τὰ κύρια θέματα τῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς⁷⁵, ὅπως θὰ ὑπῆρχον καὶ ἡμιτελεῖ μετὰ μόνην τὴν παράστασιν τῆς ζώνης τοῦ ὄμου τὴν τυπικὴν διὰ τὸν τάφον ἢ καὶ ἐντελῶς ἀκοσμητῶν, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ ἐκλεγῆ ὁ κατάλληλος. Ἄλλως τε δι' εἰδικὰ περιπτώσεις δὲν θὰ ἦτο δύσκολον νὰ κατασκευασθοῦν καὶ ἀμφορεῖς μετὰ εἰδικὸν κόσμον, ἢ μετὰ ἀναφορὰν εἰς θέματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπεθύμει μία οἰκογένεια διὰ νὰ ἐξάρη τὸν νεκρὸν τῆς. Οἱ βασικοὶ τύποι τοῦ ἀναγλύφου ὑπῆρχον εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐργαστηρίου καὶ μετὰ μερικὰς προσθήκας ἢ μεταβολὰς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἰκανοποιηθῆ ὁ πελάτης. Ἐπίσης δὲν ἀποκλείεται καὶ ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἠγοράζοντο τὰ ταφικὰ αὐτὰ ἀγγεῖα καὶ νὰ ἐφυλάσσοντο εἰς τὰς κατοικίας πλουσίων οἰκογενειῶν ἢ καὶ εἰς ἰδιαιτέρας θέσεις τῶν ἱερῶν, ὑπόθεσις μὴ ἀφισταμένη, νομίζω, τῆς πραγματικότητος, ἢ ὁποῖα ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἀνεύρεσιν ἀναλόγων ἀγγείων τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων⁷⁶ καὶ ἐντὸς κατοικιῶν ἢ ἱερῶν. Πάντως εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι αἱ προτιμήσεις τῶν σχετικῶν μετὰ τὸν πόλεμον θεμάτων εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ,μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀντανακλάσεις τῶν συνθηκῶν τῆς πραγματικῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς, ἐνῶ δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἔχομεν σαφῶς διακρινόμενας σκηνὰς μετὰ μυθολογικὸν περιεχόμενον⁷⁷.

Τὸ στοιχεῖον τὸ ὁποῖον εἰς τὴν κόσμησιν τοῦ λαιμοῦ τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ τονισθῆ, εἶναι ἡ εἰδικὴ στροφή τοῦ ἐργαστηρίου εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς ζωῆς. Δι' αὐτῆς δὲν ἔχομεν μόνον μίαν ἀφηρημένην πρόθεσιν, ἢ ὁποῖα ἐνδιαφέρεται νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν φυτικὸν διακοσμητισμὸν καὶ τὴν διονυσιακὴν ἔκστασιν, ἢ ὁποῖα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀνατολιζουσῶν τάσεων εἶχεν κατακλύσει τὴν ἑλληνικὴν τέχνην τοῦ 7ου αἰῶνος, κυρίως τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Κορίνθου⁷⁸, ἀλλὰ καὶ τὴν προβολὴν νέων σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν κό-

75. Τὰ θέματα αὐτὰ κυνηγίου καὶ πολέμου εὐρίσκονται καὶ εἰς τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν, πρβλ. Lane, BSA 34 (1933 - 34) σελ. 157, Shefton, BSA 1954 σελ. 301 κ.έ. Droop, JHS 30 (1910) σελ. 1 κ.έ.

76. Ἀπὸ συνοικισμοὺς Ροδιακὰ Kinch, Vroulia σελ. 103, 106. Κρητικὰ D. Levi, Annuario 10 - 12 (1927 - 29) σελ. 58 κ.έ. Demargne-Effenterre, BCH 61 (1937) σελ. 19 κ.έ. ἀπὸ ἱερὰ κυρίως οἱ Τηνιακοί, Ν. Κοντολέων ΠΑΕ 1952 σελ. 531 κ.έ. καὶ Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἄμαντον σελ. 435 κ.έ. Ὁ πῖθος τῆς Μυκόνου Α.Δ. 18 (1963) σελ. 38 ὅμως, φαίνεται ὅτι εἶχε χρησιμοποιοῦν ὡς τάφος, εἶχε φθάσει εἰς τὴν χρῆσιν διὰ τὴν ὁποῖαν προωρίζετο.

77. Ἴσως καὶ εἰς τὴν σύγκρουσιν τῶν πολεμιστῶν τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἡρώου νὰ ὑπόκειται σκηνὴ μετὰ μυθολογικὸν περιεχόμενον, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν διαφαίνεται εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς νέας κατευθύνσεως.

78. Διὰ τὴν ὑπέρβασιν τῶν ἀνατολιζουσῶν τάσεων ἐν σχέσει μετὰ τὸν ἀμφορέα τοῦ Νέσσου, πρβλ. Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος σελ. 135 - 136· γενικῶς περὶ αὐτῆς Buschor, Griechische Vasenmalerei σελ. 84 κ.έ., Matz, G. gr. K. I σελ. 299 κ.έ.

σμον και νέων πεποιθήσεών του περι του θανάτου και της ζωής⁷⁹. 'Η σύνθεσις επομένως τῶν παραστάσεων και ἡ συσχετίσις των ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς παρουσίας τῶν αὐτῶν χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα μᾶς ἔδωσε και τὸ σχῆμα. Ἔχομεν και εἰς αὐτὰ μίαν προσπάθειαν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴν στροφὴν τῆς σπαρτιατικῆς τέχνης κατὰ τοῦτο, ὁμολογῶν με αὐτὴν και ἄλλων περιοχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἡ ὁποία εἰσάγεται με τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς εἰς τὰ φυτικὰ ἢ φανταστικά θέματα, τῶν πλαστικῶν εἰς τὰ γραφικὰ χαρακτηριστικά, τοῦ συγκεκριμένου εἰς τὸ ἀφηρημένον και τοῦ λόγου εἰς τὸν μῦθον⁸⁰. Τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα ἀπωθοῦνται ὀλα συνεχῶς πρὸς τὰς δευτερευούσας και ὑπηρετικὰς θέσεις, ὅπως και τὰ μυθικὰ και σχηματοποιημένα θέματα, περιορίζονται εἰς τὸ νὰ παρουσιάσουν και τονίσουν τὰς λειτουργικὰς συνδέσεις τοῦ σχήματος ἢ τὰς μεταβάσεις ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην ζῶνιν. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς κοσμήσεως, ὁ ὁποῖος προχωρεῖ εἰς μίαν ἐξειδίκευσιν τῶν δι' εἰδικὰς θέσεις προοριζομένων θεμάτων, ἐπιτυγχάνει νὰ φέρῃ πέραν τῆς ἐξωτερικῆς συνδέσεως εἰς μίαν ἐνότητα διακοσμήσεως και περιεχομένου. Ὁ κόσμος τοῦ ἀμφορέως ἀποδεικνύει, με τὴν κυριαρχίαν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, τὴν πορείαν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος, τὴν τάσιν πρὸς τὴν συνειδητοποίησιν τῆς ἀτομικῆς ζωῆς και τὴν θέλησιν πρὸς ἀντίθεσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν δυνάμεων τῆς μοίρας.

Αἱ παραστάσεις τοῦ λαιμοῦ, εἰς τὸ σύνολόν των παρὰ τὴν φαινομενικὴν ἀντίθεσιν των με τὰς ἐντάσεις τοῦ σχήματος, συνεργάζονται με αὐτὸ εἰς μίαν σύνθεσιν τῶν ἀντιθέσεων. Εἰς τὸ κλειστὸν και συγκεντρωμένον σχῆμα τοῦ ἀμφορέως με τὴν διαφαινομένην ἔντασιν και τὰς συγκεντρικὰς μεταβάσεις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τμήματος εἰς τὸ ἄλλο, αἱ παραστάσεις με τὴν κίνησιν των και τὰς διαδοχικὰς σκηνάς των παρουσιάζουν τὰς ἐκτατικὰς διαθέσεις. Με τὴν βουστροφηδὸν συγκρότησιν τῶν διαφόρων ζωνῶν και τὴν περὶ τὸν κυλινδρικὸν λαιμὸν κίνησιν, ἡ φαινομενικὴ ἀντίθεσις ὄχι μόνον χάνει τὴν βαρύτητά της, ἀλλὰ καταλήγει εἰς μίαν ἀνωτέρου ἐπιπέδου ἐνότητα. Ἡ ἀπεικόνισις μιᾶς γνωστῆς σκηνῆς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν της πορείαν και τὴν χρονικὴν της ἀλληλουχίαν, ἡ ὁποία τονίζεται με τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἐπαναλήψεως, τῶν διαφόρων λεπτομερειῶν και τῶν δευτερευόντων χαρακτηριστικῶν της ὀλοκληρώνει τὰς προθέσεις τοῦ τεχνίτου. Ἡ ζωὴ παρουσιάζεται ἐδῶ, ὄχι ὡς ἀφηρημένη γενικότης ἢ μυθικὴ ἀναφορὰ, ἀλλὰ εἰς μίαν συνάρτησιν συγκεκριμένων στιγμῶν, ὡς καθαρῶς ἀνθρωπίνη ὑπόθεσις. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπον, εἰς τὴν ἀτομικότητά του, ὡς κυνηγὸς ἢ πολεμιστῆς διηγεῖται τὴν ζωὴν του, ἡ ὁποία διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ λαμβάνει ὑπερχρονικὸν χαρακτήρα. Ἡ κόσμησις ἐπιδιώκει και ἐπιτυγχάνει νὰ ἐκφράσῃ διὰ τοῦ ἀτομικοῦ τὸ καθολικόν. Ὁ κυνηγὸς, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι, διὰ τὸν ἀρχαῖον θεατὴν, εἰς τὴν συγκεκριμένην ἀπεικόνισιν του εἰς τὸ ταφικὸν ἀγγεῖον τὸ ὁποῖον τὸν συνοδεύει, ἡ συμπύκνωσις μιᾶς ὀλοκλήρου ζωῆς. Εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπιστρέφοντος με τὰ φονευθέντα ζῶα, ὁ ἀρχαῖος θεατῆς ἀνεκάλει εἰς τὴν μνήμην του, ὄλην τὴν ζωὴν τοῦ νεκροῦ. Διὰ

79. Langlotz, Dionysos, Antike 1932 σελ. 170 κ.έ.

80. Πρβλ. τὸ βασικὸν ἔργον τοῦ W. Nestle, Von Mythos zum Logos² 1942, ἐπίσης τοῦ ἰδίου Griechische Geistesgeschichte 1944 σελ. 40 κ.έ. Διὰ τὴν Σπάρτην τοῦ 7ου αἰῶνος και O.W.Von Vacano, Im Zeichen der Sphinx σελ. 140 κ.έ. και γενικῶς T.W. Webster, Art and Literature 700 - 530, σελ. 24 κ.έ. Max Polenz, Der hellenische Mensch σελ. 9 κ.έ. και ἐπίσης τὴν θεμελιακὴν και με νέας ἀπόψεις και πνοὴν ἔργασίαν τοῦ B. Snell, Die Entdeckung des Geistes² σελ. 15 κ.έ.

του τρόπου αυτού ο κόσμος του αμφορέως δέν παρουσίαζε μόνον τὰ χρονικῶς περιωρισμένα ὄρια τὰ ὁποῖα δίδονται εἰς τὰς παραστάσεις, ἀλλὰ τὴν συμπύκνωση μίᾳ ὁλοκλήρου ζωῆς εἰς μίαν βασικὴν σκηνήν. Ἔδιδε διὰ τοῦ μερικοῦ τὸ γενικόν, τοῦ εἰδικοῦ τὸ καθολικόν, τοῦ ἐπεισοδιακοῦ τὴν ὁλότητα. Αἱ παραστάσεις τοῦ αμφορέως ἦσαν λόγος περὶ τοῦ νεκροῦ.

Ἡ παράστασις τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ

Εἰς τὸν λαιμόν, τὴν κυρίαν πρὸς κόσμησιν ἐπιφάνειαν τοῦ αμφορέως (Σχ ε δ. 4 καὶ Πί ν. 88 καὶ 90-92), ἔχομεν τὴν παράστασιν τριῶν ἀνδρῶν μεταφερόντων ζῶα καὶ τὸν πόδα καὶ ἓνα τῶν ζῶων ἑνὸς τετάρτου, μίαν εἰκόνα τῆς ζωῆς ἐν κινήσει⁸¹. Μία σειρά μορφῶν ἢ πιθανώτερον ἢ ἐπανάληψις τῆς αὐτῆς ἀνδρικήσ μορφῆς, ἑνὸς ἐπιστρέφοντος ἐκ τοῦ κυνηγίου καὶ μεταφέροντος τὰ θηρευθέντα ζῶα κυνηγοῦ, εἶναι τὸ θέμα τῆς παραστάσεως⁸². Ἡ ἐπανάληψις τῆς αὐτῆς μορφῆς, ἐκτὸς ἄλλων λόγων, ἐπιδιώκει νὰ καλύψῃ ὅλον τὸ πλάτος τῆς πρὸς διακόσμησιν ἐπιφανείας μὲ τὸ αὐτὸ θέμα καὶ συνθετικῶς νὰ τονίσῃ τὰ ρυθμικὰ στοιχεῖα καὶ τὴν κίνησιν τῆς παραστάσεως⁸³. Ὅτι εἰς τὴν μορφήν τοῦ μεταφέροντος τὰ ζῶα ἔχομεν κυνηγόν μένει νὰ συζητηθῆ, ἀλλὰ εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ θέμα τοῦ κυνηγοῦ εἶναι σύνηθες καὶ εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν, ὅπου εὐρίσκεται ἰδιαίτερος μεταξὺ τῶν ἔργων ἑνὸς ἀγγειογράφου, κληθέντος διὰ τοῦτο, ζωγράφου τοῦ κυνηγίου⁸⁴. Ἀκόμη καὶ τὸ θέμα τῆς ἐπιστροφούσης καὶ μάλιστα μὲ τὰ ζῶα κατ' ἀνάλογον τρόπον φερόμενα, ἀνδρικήσ μορφῆς, προφανῶς κυνηγοῦ, δέν εἶναι ἄγνωστον⁸⁵ εἰς μίαν μάλιστα περίπτωσιν ἔχομεν μεταφορὰν τοῦ κάπρου⁸⁶, ὅπως καὶ εἰς τὸν μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέα, εἰς τὴν ἄλλην δὲ πτηνῶν⁸⁷. Μᾶς εἶναι ἄλλωστε γνωστὸν ὅτι τὸ κυνήγιον ἦτο μία τῶν κυριωτέρων ἀπασχολήσεων τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν Σπάρτην⁸⁸ καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Lane⁸⁹ καὶ τὴν ἰδιαιτέραν προτίμησιν τῆς

81. Κατ' ἀνάλογον τρόπον ἀπεικονίζονται ἐν κινήσει οἱ μεταφέροντες τὸν νεκρὸν συνάδελφόν των πολεμιστὰς εἰς τὴν λακωνικὴν κύλικα τοῦ Βερολίνου, ὅπου αἱ δύο ἀκραῖαι μορφαὶ εἶναι ἐπίσης ἀποσπασματικῶς ἀπεικονιζόμενα, Pfuhl, Malerei εἰκ. 199. Buschor, Griechische Vasenmalerei σελ. 117 εἰκ. 85.

82. Φαίνεται πιθανώτερον νὰ πρόκειται περὶ ἑνὸς κυνηγοῦ ἐπαναλαμβανομένου, παρὰ περὶ περισσοτέρων. Ἐκτὸς τῶν τεχνικῶν λόγων ἴσως ἢ ἐπανάληψις τῆς μορφῆς θέλει νὰ δείξῃ τὴν πολλαπλότητα τῶν ζῶων, τὰ ὁποῖα ὁ κυνηγὸς ἐθήρευεν καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἐντύπωσιν.

83. Μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον τονίζονται τὰ ρυθμικὰ στοιχεῖα καὶ εἰς τοὺς μὲ τὸν νεκρὸν σύντροφόν των πολεμιστὰς τῆς κύλικος τοῦ Βερολίνου. Pfuhl, Malerei 199. Buschor, Gr. Vasenmalerei, 117, 85.

84. Lane, BSA 34 (1933 - 34) σελ. 157 κ.έ. Shefton, Three Laconian Vase Painters, BSA 1954 σελ. 301 κ.έ.

85. Lane, BSA 34 (1933 - 4) σελ. 158.

86. Εὐαγγελίδη, Ἐπιτύμβιον Χ. Τσουντα σελ. 513 σημ. 27.

87. Τμήμα κύλικος τοῦ Ashmolean Museum, Droop, JHS 1910 σελ. 12 εἰκ. 4, Lane, BSA 34 (1933 - 4) σελ. 158. Κυνηγὸς μεταφέρειν διὰ ξύλου κρεμασμένα πτηνὰ εὐρέθη καὶ τὸ 1963 εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ κήπου τῆς παλαιᾶς οἰκίας Σινακίδη, ἀτυχῶς εἰς ἀποσπασματικὴν κατάστασιν. Ἐνδιαφέρον ἔχει ἢ περίπτωσις αὕτη κυρίως διότι τὸ θέμα αὐτὸ εὐρίσκεται εἰς τὴν Σπάρτην καὶ εἰς μίαν τόσον ὄψιμον περίοδον, διότι τὸ ψηφιδωτὸν ἀνήκει εἰς τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα, ἢ ἴσως καὶ ἀργότερον.

88. Πρβλ. Ξενοφ. Κυνηγετικὸς Χ.

89. Lane, BSA 34 (1933 - 4) σελ. 157.

λακωνικής αγγειογραφίας εις τὴν ἀπόδοσιν τῶν σχετικῶν μετὰ αὐτὸ θεμάτων. Ἐκτὸς τῆς αγγειογραφίας, ἴσως καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις νὰ ἔχωμεν σκηνὰς κυνηγίου, ὅπως εἰς τὸ πεσσοειδὲς κιονόκρανον τῶν Ἀμυκλῶν⁹⁰ τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὅτι ἀπεικονίζει τὴν καταδίωξιν τῆς Κερυνίτιδος ἐλάφου ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἐνῶ πρόκειται μᾶλλον περὶ σκηνῆς κυνηγίου, ἢ ὁποῖα ὁμοιάζει καὶ μετὰ τὸ τεμάχιον ἀριθμ. VIII (Πί ν. 83γ)⁹¹.

Τὸ πρῶτον πρόβλημα τὸ ὁποῖον θέτει ὡς σύνολον ἢ παράστασις τῶν μορφῶν τοῦ λαιμοῦ, εἶναι ἂν πρόκειται περὶ συγκεκριμένων κυνηγῶν σχετιζομένων μετὰ τὸν νεκρὸν ἢ τοὺς νεκροὺς τῶν τάφων, ἢ μήπως ἔχομεν τὴν ἀπεικόνισιν μυθικῶν ἢ ἄλλων ἡρωϊκῶν μορφῶν, αἱ ὁποῖαι ὄχι ἀμέσως, ἀλλὰ ἐμμέσως, ἀναφέρονται εἰς αὐτοὺς καὶ δύνανται νὰ ἀναγνωρισθοῦν. Τοῦτο μάλιστα ἐνισχύεται ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν μορφῶν, ἢ ὁποῖα ἐπιτρέπει περισσοτέρους συνδυασμοὺς διὰ τὴν ταυτίσιν των. Διότι ἂν ὁ χώρος ἐδέχετο μόνον δύο μορφὰς μεταφερούσας ζῶα, θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἔχομεν τὴν τόσον διαδεδομένην εἰς τὴν λακωνικὴν τέχνην ἀπεικόνισιν τῶν Διοσκούρων⁹², ἢ ἂν εἶχομεν τέσσαρας, πάλιν κατὰ ἀνάλογον, δηλαδὴ τὴν ἐπιστροφὴν των, ἀπὸ δύο διαδοχικὰ κυνήγια. Οἱ Διόσκουροι ὡς κυνηγοὶ καὶ μάλιστα εἰς τὸ κυνήγιον τοῦ Καλυδωνίου Κάπρου⁹³ μᾶς ἔχουν παραδοθῆ καὶ τοῦτο θὰ διηκούλυε τὴν σύνδεσιν. Μία τοιαύτη ἐρμηνεία τῶν μορφῶν τοῦ νέου ἀμφορέως ὅμως, ἀποκλείεται, ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀπεικονιζομένων, διότι ἡ τμηματικὴ παράθεσις τῆς τετάρτης, ἀποδεικνύει, ὅτι δὲν εἶχεν σημασίαν διὰ τὸν τεχνίτην ὁ ἀριθμὸς τῶν μορφῶν, ἀλλὰ τὸ συνολικὸν περιεχόμενον τῆς σκηνῆς, χωρὶς εἰδικὴν ἀναφορὰν εἰς ἓν μυθικὸν συγκεκριμένον πρότυπον, ὅπως αὐτὸ τῶν Διοσκούρων. Ἐπίσης μίαν ἄλλην δυνατότητα συνδέσεως μᾶς δίδει ὁ εἰκονιστικὸς τύπος τοῦ Ποτνίου Θηρῶν, τῆς παραλλήλου πρὸς τὴν Πότνιαν Θηρῶν ἀνδρικής μορφῆς τῆς δαμαζούσης τὰ θηρία, τὸν ὁποῖον ἔχομεν κυρίως εἰς τὰς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ παραστάσεις τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας εἰς τὴν Σπάρτην⁹⁴, ὁ ὁποῖος εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς πολιτισμοὺς θεωρεῖται προστάτης τῆς οἰκιακῆς ἀγέλης καὶ ἀπεικονίζεται εἰς πλῆθος ἔργων⁹⁵. Καὶ ἡ πιθανότης αὐτὴ ὅμως ἀποκλείεται διότι τὰ μεταφερόμενα εἰς τὴν παρά-

90. Tod-Wace, Catalogue σελ. 198 ἀριθμ. 654 εἰκ. 71, JdI 1908 σελ. 209 εἰκ. 54. Εἶναι ἀσφαλῶς τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκη εἰς τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ Ἀμυκλαίου Θρόνου λείψανα, διότι ἂν καὶ ἡ ἐργασία του παρουσιάζεται ἰωνικῆς ἐμπνεύσεως, τὸ ὑλικὸν του εἶναι διάφορον τῶν ἄλλων διασφραζομένων ἐκ τοῦ Ἀμυκλαίου τμημάτων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι πιθανότερον νὰ ἔχωμεν ἴσως μίαν εἰδικῶς διασκευασθεῖσαν ἀναθηματικὴν στήλην μετὰ τὴν εἰκόνα ἐνὸς κυνηγοῦ.

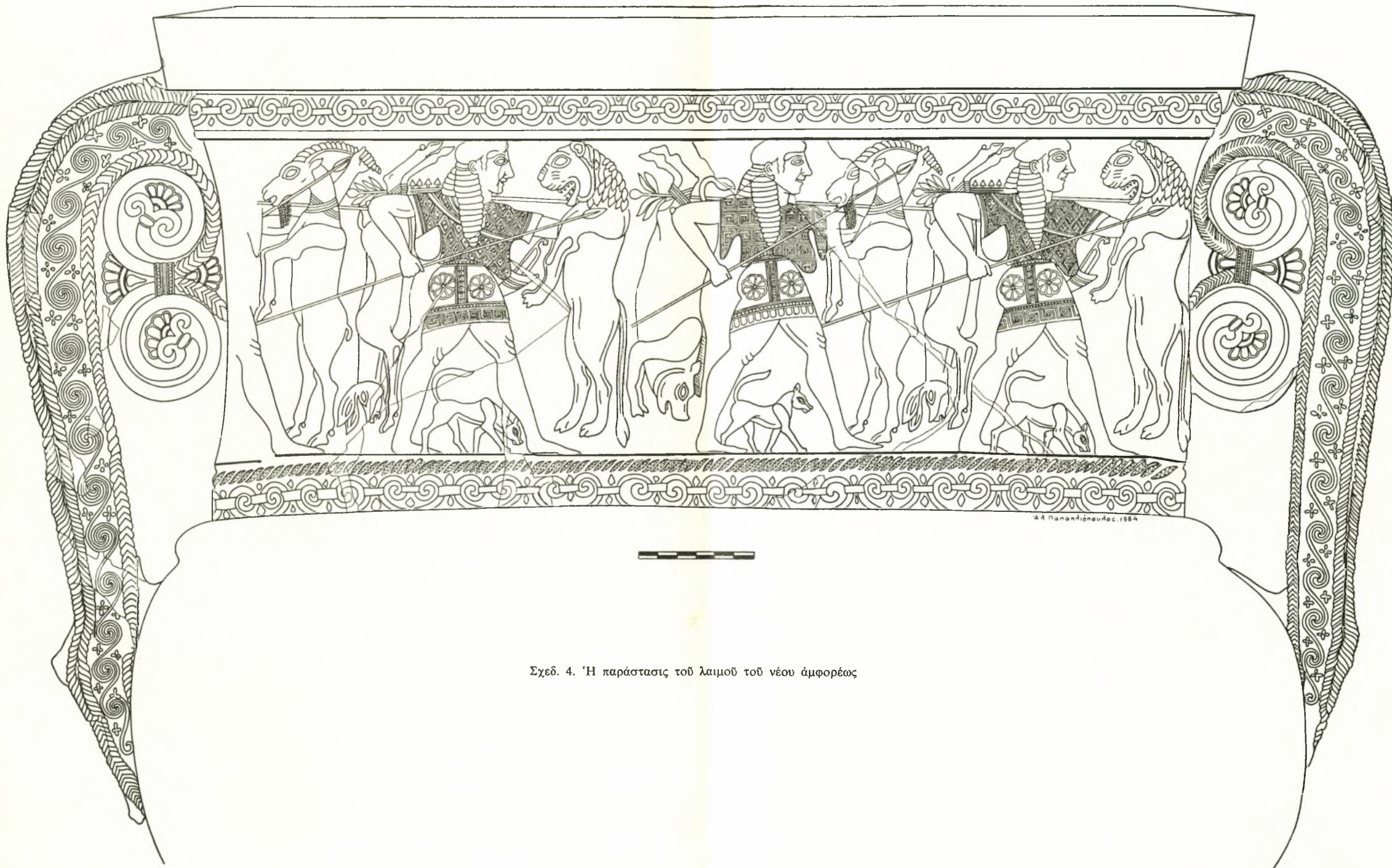
91. Αἱ δύο μορφαὶ ἔχουν μὲγάλον ἄνοιγμα τῶν ποδῶν, ἀνάλογον ἀνύψωσιν τῆς πτέρνας, ὅμοιον σχετικῶς ἀνόργανον σχηματισμὸν τοῦ ποδός, τὸ ζῶον πάντως ὅσον δύναται νὰ διακριθῆ εἰς τὸ τεμάχιον τοῦ ἀμφορέως εἶναι διάφορον διότι ἡ βραχεῖα οὐρὰ χαρακτηρίζει τὸ ζῶον τοῦ λιθίνου ἀναγλύφου, ἐνῶ τὸ πῆλινον φέρει μακρὰν ἐπομένως εἰς τὸ πρῶτον ἔχομεν ἔλαφον καὶ εἰς τὸ δεῦτερον κύνα.

92. Παραστάσεις τῶν Διοσκούρων ἔχομεν πλῆθος εἰς τὴν λακωνικὴν τέχνην τόσον τοῦ λιθίνου ἀναγλύφου ὅσον καὶ τοῦ ὄλογλύφου. Τὰ ἀνάγλυφα παρουσιάζονται ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ βου αἰῶνος· πρβλ. ἐπ' αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀνευρέσεως ἐνὸς νέου, Χρ. Χρήστου, Ἀρχαϊκὸν Ἀνάγλυφον Διοσκούρων ἐκ Σπάρτης ΑΕ 1955 σελ. 91 - 113 ἐπίσης Tod-Wace, Catalogue σελ. 113 - 114.

93. Οἱ Διόσκουροι ὡς κυνηγοὶ κατὰ τὴν Θῆραν τοῦ Καλυδωνίου Κάπρου εἰκονίζονται εἰς τὸν περίφημον κρατῆρα François τῆς Φλωρεντίας, Buschor, Gr. Vasenmalerei 125 εἰκ. 90, Furtwängler-Reichhold, Griechische Vasenmalerei πίν. 3, 10.

94. Orthia πίν. 99, 1 Πότνιας Θηρῶν κρατῶν πτηνά, πίν. 105 μετὰ φανταστικὰ ζῶα. Ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ Ποτνίου Θηρῶν εἶναι ὑπὸ ἐκδοσιν διατριβὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης τῆς δίδος Ute Lux.

95. A. Moortgat, Tammuz 1949 σελ. 9 κ.ε. E. Unger, Sumerische und Akkadische Kunst. σελ. 31.

Σχεδ. 4. 'Η παράσταση του λαιμού του νέου αμφορέως

στασιν τοῦ ἀμφορέως ζῶα, εἶναι νεκρά, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ τύπου αὐτοῦ, καὶ μεταφέρονται διὰ ξύλου, ὅπως εἰς οὐδεμίαν ἄλλην παράστασιν τοῦ Ποτνίου Θηρῶν. Ἐπίσης, ὡς μία ἄλλη δυνατότης θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἢ σύνδεσις τῶν μορφῶν τοῦ ἀμφορέως μετ' τὸν Ἡρακλέα, τὸν γενάρχη τῶν Δωριέων μετ' τὴν παράστασιν, ἀπεικονίζουσαν τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἐκ τῶν διαφόρων ἄθλων τοῦ καὶ μάλιστα πελοποννησιακῶν, ὅπως τοῦ λέοντος τῆς Νεμέας, τοῦ Ἐρυμανθίου κάπρου καὶ τῆς Κερυνίτιδος ἐλάφου, διὰ τὰ τρία ἐκ τῶν μεταφερομένων ζώων, ἐνῶ διὰ τὸ τέταρτον, τὸν αἶγαρον, ἔχομεν καὶ εἰδικὴν σχέσιν: Ὁ Ἡρακλῆς εἰς τὴν Σπάρτην συνδέεται διὰ τῆς αἰγῆς μετ' τὴν Ἡραν, διότι κατὰ τὸν Πausanias (III, 15, 9) *Μόνους δὲ Ἑλλήνων Λακεδαιμονίοις καθέστηκεν Ἡραν ἐπινομάζειν αἰγοφάγον καὶ αἶγας τῇ θεῷ θύειν. Ἡρακλέα δὲ λέγουσιν ἰδρῶσασθαι τὸ ἱερὸν καὶ αἶγα θῆσαι πρώτον*⁹⁶. Παραδείγματα ἀπεικονίσεων μυθικῶν θεμάτων, ὅπως καὶ ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους, δὲν ἐλλείπουν εἰς τὴν λακωνικὴν τέχνην⁹⁷, ὥστε νὰ ἀποκλείεται ἐκ τῶν προτέρων ὁ συσχετισμός. Ἡ δυσκολία καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι, ὅτι δὲν μεταφέρονται ταυτοχρόνως καὶ διὰ ξύλων τὰ ζῶα εἰς τοὺς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους, ἀφοῦ δὲν εἶναι καὶ ταυτόχρονος ἡ ἐκτέλεσις τῶν. Τὸ θέμα πάντως τῆς μεταφερούσης τὰ ζῶα ἐπὶ ξύλου μορφῆς συνδέεται τυπολογικῶς μετ' μιαν γνωστὴν παράστασιν τοῦ Ἡρακλέους, τῆς μεταφορᾶς τῶν Κερκόπων, τῆς ὁποίας ὡς τυπικὸν παράδειγμα ἐκ τῆς μεγάλης τέχνης δύναται νὰ θεωρηθῶν αἱ μετόπαι τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινούντος⁹⁸ καὶ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἡραίου εἰς τὴν ἐκβολὴν τοῦ Sele⁹⁹. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ μεταφέροντος διὰ ξύλου τοὺς Κέρκοπας Ἡρακλέους εἶναι ἐξαιρετικῶς διαδεδομένος τόσον εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν¹⁰⁰, ὅσον καὶ τὴν μεταλλοτεχνίαν¹⁰¹, κατὰ τὸν Furtwängler δὲ¹⁰² ἡ μελανόμορφος ἀγγειογραφία τὸν παραλαμβάνει ἀπὸ τοὺς κορινθιακοὺς πίνακας τοῦ 7ου αἰῶνος. Ὁ τύπος αὐτὸς πλουτίζεται εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ καὶ παρουσιάζει ἄλλοτε νέον καὶ ἄλλοτε ἠλικιωμένον τὸν ἥρωα¹⁰³ μετ' τοὺς κρεμάμενους ἐκ τῶν ποδῶν Κέρκοπας, ἄλλοτε εἰκονιζομένου ὡς νάνου, ἄλλοτε εἰς τὴν αὐτὴν κλίμακα μετ' τὸν Ἡρακλέα¹⁰⁴.

Παρὰ τὴν τυπολογικὴν συγγένειαν τὴν ὁποῖαν δεικνύει, εἰδικῶς ὡς πρὸς τὴν μεταφορὰν διὰ ξύλου τῶν ζώων, μετ' τὴν μεταφορὰν τῶν Κερκόπων, ὁ τύπος τῶν μορφῶν τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης δὲν φαίνεται ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦτον, ὥστε νὰ θεωρηθῆ ὡς συνδεδεμένος μετ' τὸν Ἡρακλέα. Διότι πολὺ πλησιέστερόν του, εὐρίσκεται μία οἰκο-

96. Εἰς τὴν Σπάρτην εὐρίσκομεν καὶ μιαν λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος Αἰγιναιῆς, Paus. III, 14, 2, ἡ ὁποία ὀρθῶς συσχετίζεται ὑπὸ τοῦ Wide, *Lakonische Kulte* σελ. 108, μετ' τὰς πρὸς τιμὴν τῆς θυσιαζομένης αἶγας. Διὰ τὰς θυσίας αἰγῶν γενικῶς πρβλ., καὶ Preller, *Griechische Mythologie* I, σελ. 302 σημ. 4.

97. Lane, *BSA* 34 (1933 - 4) σελ. 162 κ.έ. Shefton, *BSA* 1954 σελ. 301. Pelagatti, *Annuario*, 1955 - 56 σελ. 43 εἰκ. 42, Brommer, *Herakles* πίν. 4. *JdI* 52 (1937) AA 52 (1937) σελ. 158 εἰκ. 17.

98. Winter, *Kunstg. in Bildern* 199 εἰκ. 5, Bendorf, *Die Metopen von Selinunt* 46. Langlotz-Hirmer, *Die Kunst der Westgriechen*, 1963 πίν. 14.

99. P. Zancani-Montuoro καὶ U. Zanotti-Bianco, *Heraion alla foce del Sele*, II, *Primo Tesoro* 1954 πίν. 97 - 98. Langlotz-Hirmer, *Die Kunst d. Westgriechen* πίν. 11.

100. Τὰ παλαιότερα παραδείγματα τὰ ἔχει συγκεντρώσει ὁ Bendorf, *Die Metopen von Selinunt* σελ. 46 κ.έ. πρβλ. Furtwängler, *Roschers Lexicon*, I στήλ. 2214, 2232, ἐπίσης *Antike Gemmen*, XIX, 3

101. Kunze, *Neue Meisterwerke aus Olympia*, 1948 πίν. 45 καὶ *Archaische Schildbänder*, σελ. 117 κ.έ.

102. Roschers, *Lexicon* I, 2214.

103. πρβλ. *RE*, II, I, (1921) στήλ. 309 - 310.

104. *Ashmolean Museum ἀριθ.* 249, Gardner, *Mus. Oxford*. 17, πίν. 8.

γένεια έργων τὰ ὅποια συνάπτονται ἀμέσως μὲ τὸ θέμα του, χωρὶς μάλιστα νὰ ἀναγνωρίζεται διὰ τὰ περισσότερα σαφῆς μυθολογικῆ συσχέτισις. Τὸ σπουδαιότερον καὶ στενότερον συνδεόμενον μετὰ τῶν μορφῶν μας ἔργον, εἶναι ἡ γνωστὴ μετόπη τοῦ Θέρμου¹⁰⁵, ἡ ὁποία ἐπίσης δὲν ἔχει συνδεθῆ ἑπαρκῶς μὲ κανένα συγκεκριμένον μυθολογικὸν πρόσωπον (Πί ν. 89β). Χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρῃ εἰδικῶς διὰ τὴν περίπτωσίν μας, ποῖος εἶναι ὁ εἰκονιζόμενος εἰς τὴν μετόπην κυνηγός¹⁰⁶, φαίνεται χωρὶς δυσκολίαν ὅτι αἱ μορφαὶ τοῦ ἀμφορέως συνδέονται ἀμέσως καὶ διὰ πολλῶν χαρακτηριστικῶν μὲ τὴν παράστασιν τῆς μετόπης τοῦ Θέρμου. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἦτο γνωστός ὁ ἴδιος ὁ τύπος, ἕνας ἀνάλογος θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο γνώριμος καὶ εἰς τοὺς τεχνίτας τῆς Σπάρτης καὶ δὲν ἀποκλείεται ἀπὸ τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆν, ὅπως καὶ ἀπὸ ἄλλας, νὰ ἔχουν ἀντλήσει ἐμπνεύσεις διὰ τὴν ἰδικὴν τῶν ἐργασίαν. Διαφοραὶ μεταξὺ τῶν δύο παραστάσεων, τῆς μετόπης τοῦ Θέρμου καὶ τῶν κυνηγῶν τῆς Σπάρτης, διακρίνονται εὐκόλως, ὅπως π.χ. ὅτι τὰ ζῶα δὲν εἰκονίζονται μεταφερόμενα ἀνηρητῆμενα ἀμφοτέρωθεν ἐκ τῶν ὀπισθίων ποδῶν, εἰς τὴν μετόπην τοῦ Θέρμου εἶναι εἰς διάφορον ἀπὸ τὸν κυνηγὸν κλίμακα, εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Σπάρτης εἰς τὴν ἰδίαν, καὶ ἄλλαι περισσότερον δευτερεύουσαι. Ἀφετηρία πάντως ἀμφοτέρων εἶναι ὁ αὐτὸς τύπος, τοῦ ἐπιστρέφοντος μὲ τὰ θηράματά του κυνηγοῦ καὶ αἱ διαφοραὶ ὀφείλονται περισσότερον εἰς τὴν διάθεσιν πλουτισμοῦ τῆς παραστάσεως εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Σπάρτης, ὅπως καὶ τὴν σύνδεσιν καὶ μὲ ἄλλα ἔργα, ὡς πρὸς τὰ δευτερεύοντα χαρακτηριστικά. Ἡ χρονολογικὴ ἀπόστασις ἐπίσης ἐξηγεῖ τὴν μεταβολὴν μερικῶν ἀπὸ τὰ παραπληρωματικὰ στοιχεῖα, χωρὶς νὰ αἴρη τὴν βάσιν τῆς ἀναγωγῆς εἰς ἕνα κοινὸν τύπον. Πάντως εἰς τὴν μεσαίαν μορφήν ἐκ τῶν κυνηγῶν τοῦ ἀμφορέως μεταφέρονται καὶ τὰ ἴδια ζῶα μὲ αὐτὰ τοῦ κυνηγοῦ τοῦ Θέρμου, δηλαδὴ κάπρος καὶ αἶγαγρος¹⁰⁷, καὶ ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ἄλλα κοινὰ σημεῖα δὲν μπορεῖ νὰ μένη ἀμφιβολία περὶ τῆς συγγενείας τῶν δύο κυνηγῶν, διότι ἐκτὸς τῶν γενικῶν ἀνευρίσκονται καὶ εἰδικαὶ κοινὰ λεπτομέρειαι εἰς τὰς δύο παραστάσεις. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ τύπος τοῦ κυνηγοῦ τοῦ μεταφέροντος τὰ ζῶα διὰ ζύλου φαίνεται γνωστός καὶ ἀπὸ

105. AE 1903 πίν. 3. Antike Denkmäler II, πίν. 51, 2. Pfuhl, Malerei III, εἰκ. 480. Matz, G. g. K. I, πίν. 158, Rumpf, Malerei πίν. 8, 2. Μυλωνά, Πρωτοαττικὸς ἀμφορέως σελ. 77, εἰκ. 33.

106. Ὁ Σωτηριάδης Ant. Denkm. II, σελ. 6 ὑποθέτει ὅτι πρόκειται περὶ θεοῦ, ἀφοῦ ὁ Ἡρακλῆς ἀποκλείεται ἐκ τῆς μακρᾶς κόμης. Τὴν ἐρμηνείαν τῆς P. Zancani-Montuoro, Rend. Linc. ser. VIII, 2 (1947) σελ. 208, ὅτι πρόκειται περὶ Ἡρακλέους μεταφέροντος τὸν Ἐρυμάνθιον κάπρον καὶ τὴν Κερυνίτιδα ἔλαφον, ὀρθῶς ἀπορρίπτει ὁ Kunze, Archaische Schildbänder, σελ. 118 σημ. 1, διότι ἐκτὸς τοῦ τρόπου τῆς μεταφορᾶς, τὰ ζῶα εἶναι καὶ νεκρά. Ὁ Rumpf ὑποθέτει, Malerei σελ. 34 ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ὡρίονος. Πρβλ. ἐπίσης Payne, BSA 17 (1925 - 26) σελ. 128. H. Koch, AM 39 (1934) σελ. 234 καὶ πίν. 13. Ὅτι πάντως φαίνεται βέβαιον εἶναι, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ Ἡρακλέους καὶ δὲν πρόκειται περὶ θνητοῦ. Ἡ ἀπουσία τοῦ κυνὸς ἀπὸ τῶν κυνηγῶν τοῦ Θέρμου, νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ μίαν σαφῆ ἀπόδειξιν τούτου, διότι ὅλα τὰ γνωστὰ πρῶιμα δείγματα τοῦ τύπου διὰ τοῦ κυνὸς δεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ θνητοῦ κυνηγοῦ ἢ τοῦλάχιστον ἥρωος. Δεδομένης τῆς θέσεως ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται ὁ κυνηγὸς τοῦ Θέρμου, θὰ ἦτο φυσικὸν νὰ συνδεθῆ μὲ τοπικὴν θεότητα τοῦ κυνηγίου εἰς μίαν περιοχὴν μάλιστα ὅπως ἡ Αἰτωλία, ἡ ὁποία ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων ἐφημίζετο διὰ τὸ πλούσιον κυνήγιόν της.

107. Τὸ δεύτερον τῶν ζῶων τοῦ κυνηγοῦ τοῦ Θέρμου εἶναι μᾶλλον αἶγαγρος παρὰ ἔλαφος. Ἄλλωστε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κυνηγοῦ τοῦ ἀμφορέως, ἂν δὲν διεσφάζετο ὅπως εἰς τὴν μετόπην ἡ κεφαλὴ τοῦ ζῴου, θὰ ἔπιπετιθετο ὅτι πρόκειται περὶ ἐλάφου καὶ ὄχι περὶ αἰγάγρου, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν κεράτων του ὅτι εἶναι.

τήν ἀγγειογραφίαν εἰς τὴν Σπάρτην¹⁰⁸ ἔστω καὶ ἀπὸ ἐποχὴν μεταγενεστέραν τοῦ ἀμφορέως, τὰ πρότυπα τῶν μορφῶν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀμφορέως ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὸν κύκλον ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐξαρτᾶται καὶ ἡ μετόπη τοῦ Θέρμου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἄλλωστε εἰς τὴν ὁποίαν τοποθετεῖται ἡ μετόπη τοῦ Θέρμου, ἦτοι διὰ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος¹⁰⁹, ἔχομεν ἀναμφιβόλως καὶ ἄλλας ἐπιδράσεις εἰς τὴν λακωνικὴν τέχνην προερχομένας ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον μὲ τὸ ὁποῖον συνδέεται αὐτή, δηλαδὴ τὸ Κορινθιακόν¹¹⁰, ὥστε αἱ μορφαὶ τοῦ ἀμφορέως νὰ εἶναι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς μία περαιτέρω ἐπιβεβαίωσις τῶν γνωστῶν σχέσεων τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Σπάρτης¹¹¹.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ θέμα τοῦ κυνηγοῦ, ὅσον τοῦλάχιστον μᾶς εἶναι γνωστόν, δὲν παρουσιάζεται εἰς τὴν κορινθιακὴν ἀγγειογραφίαν, μὲ τὸν τρόπον ἀκριβῶς μὲ τὸν ὁποῖον συναντᾶται εἰς τὴν μετόπην τοῦ Θέρμου καὶ τὸν ἀμφορέα τῆς Σπάρτης, δὲν εἶναι ἄγνωστα ἀπὸ αὐτὴν τὰ θέματα γενικῶς τοῦ κυνηγίου, εἰδικῶς δὲ τὸ κυνήγιον τοῦ λέοντος, ὅπερ ἀπαντᾶται ἤδη ἀπὸ τῆς πρῶιμου ἀνατολιζούσης περιόδου¹¹². Τὰ κυνήγια τῶν ἄλλων ζῴων τὰ ὁποῖα ἔχομεν μὲ τὸν κυνηγὸν τῆς Σπάρτης, ὅπως τοῦ κάπρου¹¹³, τῶν ἐλάφων¹¹⁴ καὶ γενικῶς τῶν αἰγοειδῶν εἶναι συνηθέστερα¹¹⁵ ἀκόμη. Κυνηγοὺς μαχομένους κατὰ ἀγρίων ζῴων, ὅπως λεόντων, ἔχομεν εἰς τὴν κορινθιακὴν ἀγγειογραφίαν καὶ μὲ τὸ λαμπρόν παράδειγμα τῆς περιφήμου οἰνοχόης Chigi¹¹⁶ καὶ ἴσως δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ σημειωθῇ ἐπίσης, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Johansen¹¹⁷, ὅτι εἰς οὐδεμίαν τῶν παραστάσεων αὐτῶν ἔχομεν καὶ τὴν ἐλαχίστην ἔνδειξιν ὅτι οἱ ἀγγειογράφοι ἀναφέρονται εἰς μυθολογικὰ σκηνὰς. Αἱ σκηναὶ λαμβάνουν μυθολογικὸν χαρακτῆρα ἀπὸ τῶν ὑστέρων ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὅτε σκοπίμως οἱ ἀγγειογράφοι φέρονται πρὸς αὐτάς.

Ἐνάλογοι σκηναὶ κυνηγίων δὲν ἀπουσιάζουν καὶ ἀπὸ τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν.

108. JHS, 1910 σελ. 12 εἰκ. 4.

109. Ἐπὶ τὸν Matz, G. g. K. I σελ. 237 κ.έ. τὸ τοποθετεῖ περὶ τὸ 620 ὁ Pfuhl, Malerei I, 493 ἐπίσης. Ὁ Rumpf, Malerei σελ. 34 εἰς τὸ τρίτον πρὸς τὸ τέταρτον τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος, ὅπως καὶ ὁ Payne, BSA 1925 - 26 σελ. 182 κ.έ. Ὁ J. L. Benson, Die Geschichte der korinthischen Vasen, 1953 σελ. 76 εἰς τὴν στροφὴν πρὸς τὴν ὄριμον ἀρχαϊκὴν περίοδον.

110. Σοβαρὰς ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς συνδέσεως μὲ τὴν Κόρινθον τῶν μορφῶν τὰς ὁποίας διασφύζουν αἱ μετόπαι τοῦ Θέρμου, δὲν εὐρίσκει κανεὶς εἰς τὴν βιβλιογραφίαν συνδέονται μὲ τὸ κορινθιακὸν ἐργαστήριον τόσον διὰ τὰ εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα ὅσον καὶ κατὰ τὰ γράμματα, πρβλ. Payne, BSA, 1925 - 6 σελ. 182. Pfuhl, Malerei I, σελ. 493, Matz, G. g. K. I, σελ. 237 κ.έ. Ὁ Rumpf, 34 τὰς συνδέει ἐπίσης μὲ τὴν Κόρινθον, θεωρεῖ ὅμως τὰ γράμματα τοῦ ἀρχαϊκοῦ καὶ ὄχι τοῦ κορινθιακοῦ ἀλφαβήτου.

111. Lane, BSA 33 (1933 - 34) σελ. 122 τὴν ἐπίδρασιν αὐτὴν τὴν δέχεται εἰδικῶς κατὰ τὴν δεκαετίαν 630 - 620 καὶ τοῦτο ἐνισχύεται καὶ διὰ τοῦ νέου ἀμφορέως.

112. Payne, Necrocorinthia σελ. 116 ἀριθμ. 771 πίν. 24, 4 πρβλ. καὶ F. Johansen, Vas. Sic. σελ. 149.

113. Payne, NC. ἀριθμ. 461, 806 πίν. 31. Johansen, Vas. Sic. πίν. 20, 2 β.

114. Johansen, Vas. Sic. πίν. 21, 5 καὶ ἀριθμ. 21.

115. Payne NC. ἀριθμ. 780.

116. Εὐρίσκειται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Villa Giulia τῆς Ρώμης, Ant. Denkm. II, πίν. 44. Payne, NC. πίν. 27 - 29. Pfuhl, Malerei III, εἰκ. 59. Matz, G. g. K. I, πίν. 153 - 155. Buschor, Gr. Vasenmalerei σελ. 52 - 53 εἰκ. 35 - 37.

117. Johansen, Vas. Sic. ἀριθμ. 44 καὶ 59 πίν. 29, 1 - 2 καὶ 40, 1 γ.

δπου υπερτεροῦν αὐταὶ μὲ κυνήγιον κάπρου¹¹⁸ κυρίως ἀπὸ τῆς Λακωνικῆς III περιόδου, δηλαδὴ τοῦς 600-550 χρόνους, ἐνῶ ἀκολουθοῦν αὐταὶ τοῦ κυνηγίου λέοντος εἰς ὀλιγώτερα παραδείγματα¹¹⁹. Τὸ κυνήγιον τοῦ κάπρου τὸ ἔχομεν ἐπίσης καὶ μάλιστα εἰς σύνδεσιν μὲ μίαν μυθολογικὴν σκηνὴν καὶ εἰς μίαν ἐκ τῶν σκηνῶν αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Ἀμυκλαίου¹²⁰.

Ἄλλὰ ἐνῶ ὁ τύπος τῆς διὰ ξύλου ὑπὸ τοῦ κυνηγοῦ μεταφορᾶς τῶν θηρευθέντων ζώων φαίνεται ὅτι εἰς τὴν λακωνικὴν τέχνην προέρχεται ἐκ τῆς Κορίνθου, ὃ διὰ τῆς ἐπαναλήψεως καθαρῶς ρυθμικός τρόπος τῆς συγκροτήσεως τῆς παραστάσεως φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ λακωνικὴν κατάκτησιν (Πί ν. 89γ), ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν του καὶ εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν¹²¹. Διάφορος ἐπίσης τῆς κορινθιακῆς εἶναι, εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν κυνηγῶν τῆς Σπάρτης, μορφοπλαστικὴ θέλησις, ἢ ὁποῖα διακρίνεται εἰς τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μορφῶν τοῦ ἀμφορέως, διότι ἡ σχέσις τοῦ τύπου δὲν σημαίνει καὶ ὑποταγὴν εἰς τὰ τεχνοτροπικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μορφῶν τοῦ κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου. Ἐπίσης εἰς μερικὰ εἰδικὰ σημεῖα δὲν ἀποκλείεται ἡ σχέσις τῶν λακωνικῶν μορφῶν τοῦ ἀμφορέως καὶ μὲ ἰωνικὰ πρότυπα, ὅπως μᾶς εἶναι γνωστὰ ἐκ τῆς τέχνης τῶν Κυκλάδων, πρὸς τὰ ὁποῖα δεικνύει ἐπαφὴν καὶ ἀπὸ ἄλλων χαρακτηριστικῶν πλευρῶν.

Ἄλλὰ ἴσως εἶναι σκόπιμον νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ περιγραφή τῶν παραστάσεων τοῦ νέου ἀμφορέως, ὥστε νὰ συζητηθοῦν παραλλήλως τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ αἱ σχέσεις τὰς ὁποίας αὐταὶ προδίδουν. Ἀφετηρίαν μας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀποτελέσουν αἱ μορφαι τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ διὰ τὸν τεχνίτην, καὶ ἡ περιγραφή θὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ ἀριστερὰ διὰ νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν κατεύθυνσιν τῆς κινήσεως τῶν κυνηγῶν. Τοῦτο πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι εἶναι τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς τῆς σειρᾶς ἐπικολλήσεως τοῦ ἀναγλύφου εἰς τὸ ἀγγεῖον, ὅπου ἐτοποθετήθη ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀποσπασματικῆς ἀριστερὰ μορφῆς. Ἄν ἡ σειρά τοποθετήσεως ἦτο κατὰ τὴν φορὰν τῆς κινήσεως, δηλαδὴ μὲ ἀφετηρίαν τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν, δὲν θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῇ ἡ τμηματικὴ παράθεσις τῆς πρώτης ἀκριβῶς ὁμάδος, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἤρχισεν ἡ τοποθέτησις τῶν μορφῶν ἀπὸ ἀριστερὰ καὶ ἀφοῦ εἶχον ὅλαι τοποθετηθῇ, μὲ τὴν προσαρμογὴν τῆς λαβῆς, κατέστη ἀναγκαῖα ἡ καταστροφή τῆς μιᾶς. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τριῶν πλήρων (καὶ τῆς μιᾶς ἀποσπασματικῆς) μορφῶν τῶν κυ-

118. Ὅλαι αἱ παραστάσεις κυνηγίου κάπρου τῆς λακωνικῆς ἀγγειογραφίας ἀνήκουν εἰς τὴν Λακωνικὴν III περίοδον, δηλαδὴ εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ βου αἰῶνος, καὶ συνδέονται ὑπὸ τοῦ Lane, BSA 34 (1933 - 4) μὲ τὸν ζωγράφον τοῦ κυνηγίου. Εἶναι τὰ συνανήκοντα τεμάχια Λειψίας καὶ Φλωρεντίας, AA, 1923 - 1924 σελ. 82. Ἡ παράστασις τοῦ Μονάχου, Sievecking-Hackl, Vasens. πίν. 13, αὐτὴ τοῦ Λούβρου ἀριθμ. E 670, CV. Louvre, I, III, DC πίν. 3, 5 καὶ 41, αὐτὴ τῆς Καβάλας, Μπακαλάκης, AE, 1938 σελ. 123 καὶ ἴσως κάπρος μεταφέρεται εἰς τὸ δσπρακον τοῦ Ashmolean Museum, JHS 1910 σελ. 12 εἰκ. 4. Πρβλ. γενικῶς καὶ Shefton, BSA 1954 σελ. 301 κ.έ.

119. Lane, BSA 1933 - 4 σελ. 157. Shefton, 1954 σελ. 301 ἀριθ. 3. Clara Rhodos, III, 122, πίν. Β καὶ Shefton, ἔ.ἀ. σελ. 306 ἀριθμ. 4 καὶ 5. Διὰ τὴν κύλικα τοῦ Τάραντος μὲ τὴν γυναικείαν μορφήν μὲ λέοντα P. Pelagatti, Annuario 1955 - 56 σελ. 43 εἰκ. 42 εἶναι ὀρθὸν ὅτι ἔχομεν τὴν Κυρήνην, πρβλ. καὶ Studniczka, Kyrene σελ. 14.

120. Παισ. III, 18, 15 μὲ σκηνὴν τῆς θήρας τοῦ Καλυδωνίου Κάπρου.

121. Εἰδικῶς πρβλ. τὴν σκηνὴν τῶν ἐπιστρεφόντων μὲ τὸν νεκρὸν συμπολεμιστὴν ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν εἰς τὴν κύλικα τοῦ Βερολίνου, Pfuhl, Malerei III, εἰκ. 199, Buschor, Gr. Vasenmalerei, σελ. 117 εἰκ. 85 (ἐνταῦθα Πί ν. 89γ).

νηγών μετά των ζώων των, ἐχρησιμοποίηθη βασικῶς εἷς τύπος (μήτρα) περιλαμβάνων δύο μορφάς καί ἐπαναληφθεῖς μέ ἐλαφράς τροποποιήσεις εἰς τὰς λεπτομερείας. Ἄρκει ἐπομένως ἡ ἐξέτασις τῶν δύο μορφῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐντελῶς ὁμοιοὶ μέ τὰς δύο ἄλλας, καί ἡ ἐπισκόπησις τῶν μικροδιαφορῶν διὰ νά ἐξαντληθῆ τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ λαιμοῦ. Ἄπο τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἔχομεν οὐσιαστικῶς τὰς μορφάς δύο κυνηγῶν μεταφερόντων τὰ θηρευθέντα ζῶα των, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἕνας μεταφέρει λέοντα καί ἔλαφον, ὁ ἕτερος κάπρον καί αἶγαγρον. Μίαν βασικὴν διαφοροποίησιν μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν κυνηγῶν, ἐκτὸς τῶν ζώων τὰ ὁποῖα μεταφέρονται, ἔχομεν καί διὰ μερικῶν χαρακτηριστικῶν λεπτομερειῶν, ὅπως εἰς τὸ ὅτι ὁ ἕνας μόνον φέρει τόξον καί κρατεῖ κατὰ διάφορον τρόπον ἀπὸ τὸν ἄλλον τὸ δόρυ, ἐνῶ παραλλήλως καί εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ χιτῶνος τῶν δύο μορφῶν παρατηροῦνται διαφοραί. Εἰδικῶς εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ ἄνω μέρους τοῦ χιτῶνος πρέπει νά σημειωθῆ, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ὅτι παρατηροῦνται διαφοραὶ καί μεταξὺ τῶν αὐτῶν μορφῶν, δηλαδὴ τῆς ἐπαναλαμβανομένης διὰ δευτέραν φοράν, μέ λέοντα καί ἔλαφον μορφῆς. Δέν γνωρίζω ἐάν ἡ διαφοροποίησις, κυρίως εἰς τὸν ὄπλισμόν τῶν δύο μέ τὰ διάφορα ζῶα μορφῶν κυνηγῶν, ἐπιδιώκει νά δηλώσῃ ὅτι ἡ παράστασις ἀναφέρεται εἰς δύο μορφάς, μᾶς δίδει δύο κυνηγούς, δυναμένους νά συσχετισθοῦν μέ τοὺς δύο ἀνδρικοὺς τάφους, μεταξὺ τῶν ὁποίων κυρίως εὐρίσκετο ὁ ἀμφορεύς, ἡ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπλὴν τάσιν πλουτισμοῦ τῆς παραστάσεως. Τὸ γεγονός πάντως, ὅτι ὁ τεχνίτης ὄχι μόνον διὰ τῶν ζώων, ἀλλὰ καί δι' ἄλλων στοιχείων, ὅπως τοῦ ὄπλισμοῦ καί τῆς στολῆς, ἔστω εἰς λεπτομερειακὰ χαρακτηριστικά, σαφῶς τονίζει δύο διαφόρους τύπους κυνηγῶν, δέν δύναμαι νά τὸ δεχθῶ ὡς τυχαῖον. Θεωρῶ ὡς πιθανότερον ὅτι δι' αὐτοῦ ἀποβλέπει ὁ τεχνίτης εἰς τὴν συσχέτισιν τῆς κοσμήσεως τοῦ λαιμοῦ μέ τοὺς νεκροὺς τῶν τάφων καί ἐπομένως οἱ δύο τύποι κυνηγῶν ἀναφέρονται εἰς αὐτούς. Τῆς ἔλλιπυς πρώτης ομάδος, ἀμέσως μετὰ τὴν λαβὴν ἀριστερὰ (Πί ν. 90), σφύζεται μόνον τὸ ἐν τῶν φερομένων ζώων καί ὁ ἐν προβολῇ ἀριστερὸς πούς τοῦ κυνηγοῦ, ὅπως καί ἡ κρατοῦσα ἀπὸ τῶν κεράτων τὸν αἶγαγρον ἀριστερὰ χεῖρ¹²². Ἡ παράστασις ἐπομένως ἀρχίζει οὐσιαστικῶς μέ τὴν ἐπομένην πλήρη ομάδα, τὸν φέροντα λέοντα καί ἔλαφον κυνηγόν, ἐνῶ καί τῆς ἔλλιπυς πρώτης, τὰ ἀπουσιάζοντα τμήματα ἀποκαθίστανται ἐκ τῆς ὁμοίας μεσαίας ομάδος, ἡ ὁποῖα ἐκτὸς τῆς κεφαλῆς τοῦ κυνηγοῦ σφύζεται καλῶς.

Εἰς τὴν πρώτην ἀπὸ ἀριστερῶν πλήρη ομάδα (Πί ν. 90 καί Σ χ ε δ. 4) ὁ κυνηγὸς εἰκονίζεται κινούμενος ἠρέμως πρὸς τὰ δεξιὰ καί φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων του ὀριζόντιον μακρὸ ξύλον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου εἶναι ἀνηρτημένα δύο ζῶα, τὸ ἐν ἐκ τῶν ὀπισθίων ποδῶν καί τὸ ἕτερον ἐκ τοῦ λαιμοῦ. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὸ ἐν τῶν ζώων, ἡ ἔλαφος, εὐρίσκεται ὀπισθεν, τὸ δὲ ἕτερον, ὁ λέων, παρουσιάζεται ἔμπροσθεν τοῦ κυνηγοῦ. Αὐτὸς κινεῖται ἐλευθέρως, χωρὶς νά τονίζεται ἰδιαιτέρως καί νά γίνεται ὀρατὴ ἡ αἴσθησις τοῦ βάρους τῶν μεταφερομένων ζώων, τὰ ὁποῖα δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι κατὰ τὴν μεταφορὰν των αἰωροῦνται. Τὸ διὰ τῶν ποδῶν καί μέ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω εἰς τὸ ξύλον δεμένον ζῶον, διὰ τὴν βραχεῖαν οὐράν, τὰ μακρὰ ὄτα καί τὸ δυνατόν μακρὸ σῶμα εἶναι

122. Σχεδόν ἀνάλογον τρόπον ἀπεικονίσεως μόνον μέρους τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς ἔχομεν εἰς τὴν μέ τὸν μεταφερόμενον νεκρὸν συμπολεμιστὴν των κύλικα τοῦ Βερολίνου. Buschor, Gr. Vasenmalerei σελ. 117 εἰκ. 85. Ἀποδίδεται μόνον ὁ ἀριστερὸς πούς καί οἱ πόδες τοῦ νεκροῦ, ἐνῶ εἰς τὴν ἄλλην ἀποσπασματικὴν μορφήν δεξιὰ εὐρίσκεται μόνον ὁ δεξιὸς καί μέρος τοῦ σώματος, ὅπως καί ἡ κεφαλὴ τοῦ μεταφερομένου νεκροῦ.

θηλεία Έλαφος ή δορκάς, ἐνῶ τὸ διὰ τοῦ λαιμοῦ φερόμενον καὶ συγκρατούμενον διὰ τῆς χαίτης ἔμπροσθεν ζῶον εἶναι λέων. Πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι προσηρημένος ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου ξύλου ἀπὸ τὸν λαιμόν, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι εἰς τὴν ἄλλην ὁμάδα ὁ αἰγαγρος, ἂν καὶ δὲν διακρίνεται τὸ σχοινίον, ἴσως ἐπειδὴ ὁ τεχνίτης τὸ θεωρεῖ καλυπτόμενον ὑπὸ τῆς πλουσίας χαίτης τοῦ ζῴου. Παραλλήλως, ὁμοίως, φαίνεται, ὅτι συγκρατεῖται καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τοῦ κυνηγοῦ καὶ ἀπὸ τὴν χαίτην, ἴσως διὰ νὰ μοιρασθῇ τὸ βᾶρος. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ τεχνίτης ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἐξισορροπήσεως τοῦ βάρους τῶν δύο ζῴων, ὅπως γίνεται καὶ σήμερον εἰς τὰς περιπτώσεις μεταφορῶν διὰ τοῦ ἰδίου μέσου, κυρίως ὑπὸ τῶν μεταφερόντων εἰς δοχεῖα γάλα βοσκῶν, οἱ ὅποιοι κρατοῦν καὶ διὰ τῆς χειρὸς τὸ πρὸ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ξύλου φερόμενον δοχεῖον. Πρόκειται δηλαδὴ καὶ εἰς τὴν παράστασιν μὲ τὴν εἰς τὴν χαίτην τοποθέτησιν τῆς χειρὸς, ὄχι περὶ ἐπινοήσεως τοῦ τεχνίτου, ἀλλὰ περὶ παρατηρήσεως πραγματικῶν περιστατικῶν τῆς ζωῆς. Διὰ νὰ δηλωθῇ ἐπίσης τὸ μεγαλύτερον βᾶρος τοῦ σώματος τοῦ λέοντος, ἐν σχέσει μὲ αὐτὸ τῆς ἐλάφου, ὁ κυνηγὸς εἰκονίζεται μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν τοῦ ὤμου πρὸς τὰ ἔμπρός.

Ἡ μορφή τοῦ κυνηγοῦ παρουσιάζεται μὲ τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας πλαγίως καὶ τὸ στήθος κατ' ἐνώπιον, κατὰ τὸν χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν γεωμετρικὴν καὶ ἀρχαϊκὴν ἀγγειογραφίαν τύπον, τοῦτο δὲ ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὅποιον κρατεῖται τὸ δόρυ καὶ ἀνασηκώνεται ὁ βραχίον. Διὰ τοῦ στοιχείου αὐτοῦ εὐρίσκει καὶ μίαν ἐσωτερικὴν λογικὴν δικαιολογίαν ἢ ταυτοχρόνως πλαγία καὶ κατ' ἐνώπιον ἀπεικόνισις. Τὰ δύο μεταφερόμενα ζῴα εἶναι νεκρὰ καὶ δὲν λαμβάνει χώραν σύγκρουσις μεταξὺ τοῦ κυνηγοῦ καὶ τοῦ ἔμπροσθεν αὐτοῦ σχεδὸν ὀρθίως ἀπεικονιζομένου λέοντος, ὡς προχειρῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποκλείεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, οἱ πόδες τοῦ ζῴου δὲν ἀκουμποῦν εἰς τὸ ἔδαφος. Μία βασικὴ διαφορὰ μὲ τὸν τύπον τῶν μεταφερομένων ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους διὰ τοῦ ξύλου Κερκόπων¹²³ καὶ τῶν ζῴων τοῦ κυνηγοῦ τοῦ Θέρμου, εἶναι ὅτι ἐνταῦθα δὲν μεταφέρονται δεμένα ὁμοιομόρφως ἐκ τῶν ποδῶν¹²⁴, ἀλλὰ ὅτι τὸ ἐν φέρεται ἀνηρημένον ἐκ τῶν ὀπισθίων ποδῶν, τὸ ἕτερον ὁμοίως ἐκ τοῦ λαιμοῦ, ἐνῶ συγκρατεῖται καὶ ἀπὸ τὴν χαίτην, καὶ εἰς τὴν ἄλλην ὁμάδα ἐκ τῶν κεράτων. Τὸ θέμα τῶν Κερκόπων, ὡς ὀρθῶς ἔχει παρατηρηθῆ, προέρχεται, ὡς πρὸς τὴν μεταφορὰν τῶν διὰ τοῦ ξύλου, ἀπὸ τὸν εἰκονιστικὸν τύπον τοῦ μεταφέροντος τὰ ζῴα κυνηγοῦ¹²⁵ καὶ ἀκολουθεῖ μίαν ὀρθόδοξον καὶ χωρὶς σημαντικὰς ἀποκλίσεις παράδοσιν. Εἰς τὸν κυνηγὸν τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης ἔχομεν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ μίαν νέαν διαμόρφωσιν, ἢ ὅποια δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τυχαία καὶ ἴσως δὲν εἶναι ἀρκετὸν νὰ ἀποδοθῇ μόνον εἰς μίαν προσπάθειαν πλουτισμοῦ τῶν στοιχείων τῆς παραστάσεως ὑπὸ τοῦ τεχνίτου. Εἰς μεταγενεστέρως ἀπεικονίσεις τοῦ θέματος, ὅπως εἰς τὴν οἰνοχόνην τοῦ Ἀμάσιος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου¹²⁶, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίσης ἔχομεν κάπως προσωπικὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος καὶ διαφοροποίησιν τῶν χαρακτηριστικῶν του, τὰ ζῴα φέρονται κρεμώμενα ἐκ τῶν ἔμπροσθίων ποδῶν, ὅπως καὶ εἰς τὴν μετόπην τοῦ

123. Πρβλ. Kunze, Archaische Schildb. σελ. 118.

124. Τὰ ζῴα τοῦ κυνηγοῦ τοῦ Θέρμου εἶναι προσδεμένα διὰ τῶν ἔμπροσθίων ποδῶν ἐπὶ τοῦ ξύλου.

125. Kunze, Archaische Schildb., σελ. 118.

126. Rumpf, Malerei, πίν. 12, 10 καὶ βιβλιογραφία σελ. 51, σημ. 1. S. Karouzou, The Amasis Painter, 1956 πίν. 15, 2 πρβλ. καὶ σελ. 10.

Θέρμου. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν κυνηγῶν τῆς Σπάρτης, αἱ διαφοραὶ εἰς τὴν ἀνάρτησιν τῶν διὰ τοῦ ξύλου μεταφερομένων ζώων, δὲν φαίνονται νὰ ὀφείλωνται εἰς τὴν τάσιν πλουτισμοῦ τοῦ θέματος ἢ τὴν διακοσμητικὴν του διαφοροποίησιν. Ἐκὼς καὶ τὸ μέγεθος τῶν ζώων καὶ εἰδικῶς τοῦ πρὸ τοῦ κυνηγοῦ εἰκονιζομένου λέοντος, μᾶς ἐπιβάλλει νὰ ζητήσωμεν εἰς ἄλλην κατεύθυνσιν καὶ ὄχι εἰς τὸν ἀρχικὸν εἰκονιστικὸν τύπον τὴν ἀφετηρίαν τῶν διαφορῶν. Αὐτὴ δὲ φαίνεται, ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὴν γνωριμίαν θεμάτων εἰς τὰ ὁποῖα δίδεται ὄχι ἀπλῶς ἢ μεταφορὰ τῶν θηρευθέντων ζώων, ἀλλὰ ἢ πάλιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν λέοντα, ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ὁποίων προήλθεν εἰς τὴν ἀνατολὴν ἢ σύγκρουσις ἥρωος καὶ λέοντος¹²⁷, καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, Ἡρακλέους καὶ λέοντος¹²⁸. Ἡ παράστασις τοῦ μεταφερομένου σχεδὸν ὀρθίου λέοντος εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Σπάρτης, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀποτελεῖ προέκτασιν τοῦ τύπου τῶν εἰκόνων, εἰς τὰς ὁποίας ἔχομεν πάλιν ἀνθρώπου καὶ λέοντος καὶ φαίνεται ὡς νὰ ἤθελεν ὁ τεχνίτης νὰ συνδυάσῃ δύο σκηνάς, αὐτὴν τῆς συγκρούσεως καὶ αὐτὴν τῆς μεταφορᾶς τοῦ νικηθέντος ζώου. Εἰς πολλὰ, κυρίως μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀμφορέως μας, παραδείγματα, εἰκονίζεται καὶ ὁ Ἡρακλῆς κρατῶν καὶ πνίγων σχεδὸν ὀρθιον τὸν λέοντα τῆς Νεμέας¹²⁹ καὶ ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰς προϋποθέσεις τοῦ εἰκονιστικοῦ αὐτοῦ τύπου, προέρχεται ἢ εἰδικὴ μεταφορὰ τοῦ λέοντος ὑπὸ τοῦ κυνηγοῦ τῆς Σπάρτης. Ἄλλωστε τὸ θέμα τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ λέοντος δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν παράστασιν τῆς λακωνικῆς κύλικος τῆς Σάμου¹³⁰ καὶ σχεδὸν ὀρθιος εἰκονίζεται καὶ ὁ λέων εἰς τὴν παράστασιν τῆς λακωνικῆς κύλικος τοῦ Τάραντος μὲ τὴν Κυρήνην¹³¹. Εἶναι ἐπομένως λογικὸν νὰ δεχθῶμεν ὡς πρὸς τοῦτο, μίαν ἐκ τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς ἐπίδρασιν εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ θέματος, ἀπὸ τὸν τεχνίτην τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης, ἢ ὁποῖα κατέληξεν εἰς μίαν νέαν διαφοροποίησιν. Παραλλήλως, ὁ τρόπος τῆς μεταφορᾶς ὀρθίου τοῦ ζώου καὶ ὄχι δεμένου διὰ τῶν ὀπισθίων ἢ καὶ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν ἐκ τοῦ ξύλου, ὁ ὁποῖος εἰσάγεται διὰ τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης, ἴσως ἐπηρεάζεται καὶ ἀπὸ τὰ συνδεόμενα μὲ τὸν Πότνιον καὶ τὴν Ποτνίαν Θηρῶν θέματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπίσης ὁ λέων καὶ ἄλλα ζῷα μεταφέρονται κρατούμενα ἀπὸ τῆς χαιτῆς¹³².

127. Τὸ θέμα ἔχει μακροτάτην ἱστορίαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν. Πρβλ. Moortgat, *Die bildende Kunst des alten Orients* 1932 σελ. 62 κ.έ., ἐπίσης Tammuz σελ. 9 κ.έ. R.M. Barnett, *A Catalogue of the Nimrud Ivories* 1957 σελ. 66 κ.έ., Dunbabin, *Gnomon* 1954 σελ. 444 κ.έ. καὶ *The Greeks and their Eastern Neighbours* 1957 σελ. 46 κ.έ.

128. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην τοῦ 8ου αἰῶνος τὰ παραδείγματα πάλιν ἀνθρώπου καὶ λέοντος παραμένουν ὀλίγα. Kerameikos, V, I 180 ἀριθμ. 176. AA 1930, 151 εἰκ. 27. Hampe, *Sagenbilder* πίν. 30. Dunbabin, *The Greeks and their Eastern Neighbours* πίν. 1, 2. Τὸν 7ον αἰῶνα πολλαπλασιάζονται, πρβλ. Kunze, *Olympische Forschungen*, II, σελ. 96 σημ. 1 καὶ τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἀνεξάρτητον μὲ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἀνατολιζουσῶν ἐπιδράσεων. Διὰ τὴν ἐξειδίκευσιν τοῦ τύπου εἰς τὴν πάλιν Ἡρακλέους καὶ λέοντος πρβλ. Schweitzer, *Herakles* σπορηδὸν καὶ διὰ τὰς παραστάσεις Brommer, *Herakles*.

129. Πολλὰ παραδείγματα εἰς τὴν συναγωγὴν τοῦ Brommer, *Herakles* πρβλ. τὴν παράστασιν τοῦ ἀμφορέως τοῦ Kassel, πίν. 5.

130. AA 52 (1937) σελ. 207 εἰκ. 5. Homman-Wedeking, *Archaische Vasenornamente* σελ. 62.

131. Pelagatti, *Annuario* 1955 - 56 σελ. 43 εἰκ. 42. Buschor ἐν *Furtwängler-Reichhold*, *Vasenm.* III, σελ. 212 εἰκ. 102.

132. Χαρακτηριστικῶς μία τοιαύτη μεταφορὰ τῶν ζώων κρατούμενων ἐκ τῆς χαιτῆς εἰς τὴν Πότνιαν Θηρῶν τοῦ ἀγγείου François, *AZ* 12 (1854) πίν. 63, 7. Radet, *Gybbé*, σελ. 28 εἰκ. 43. Arias-Hirmer, *Tausend Jahre griechischer Vasenkunst*, πίν. 46. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ τύπος εἶναι πολὺ συνήθης.

Ἡ ἐν κατατομῇ ἀπεικόνισις τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ποδῶν τοῦ κυνηγοῦ, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν κατ' ἐνώπιον ἀπόδοσιν τοῦ σώματος καὶ κυρίως τοῦ στήθους, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι εἶναι συνήθης εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀμφορέως¹³³, ἐπιτυγχάνει νὰ τονίσῃ σαφέστερον τὴν κίνησιν τῆς μορφῆς καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὸ κλίμα τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκει ὁ δημιουργὸς τῆς. Εἰς τὸν κυνηγὸν ἔχομεν νέον ἄνδρα βαδίζοντα πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ σχετικῶς μεγάλον διασκελισμόν, τοῦ ὁποῖου ὄλον τὸ σῶμα δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἐκφράζει δύναμιν καὶ στερεότητα. Φορεῖ τὸν βραχὺν χιτῶνα, τὸν συνήθη εἰς τοὺς πολεμιστὰς καὶ τοὺς κυνηγοὺς¹³⁴ μὲ βραχείας ἐπίσης περιχειρίδας, ὁ ὁποῖος περισφιγγεὶ τὸ σῶμα καὶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ στερεὸν κρουστὸν ὕφασμα, ἀνταποκρινόμενον εἰς ὅ,τι ἐννοοῦσε ὁ Ὅμηρος μὲ τὴν ἐννοίαν «στρεπτός»¹³⁵.

Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἀξίζει νὰ σημειωθῆ, ὅτι ὁ χιτῶν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εἶναι κυριολεκτικῶς στρεπτός, δηλαδὴ πλεκτός καὶ ἀνάλογον κατασκευὴν τοῦ χιτῶνος ἔχομεν καὶ εἰς ἄλλα λακωνικὰ ἔργα¹³⁶.

Ἡ λεπτότης καὶ ὁ κάπως διακοσμητικὸς χαρακτήρ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀμφορέως διακρίνεται ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, μὲ τὴν ἐξεζητημένην χαρὰν τῶν λεπτομερειῶν, εἰς τὰς ὁποίας διακρίνονται ἀκόμη καὶ ἡ ὕφανσις ἢ ἡ πλέξις τοῦ ὕφασματος. Εἰς τὸ ἄνω τμήμα τῆς ζώνης ἢ κόσμησις τοῦ χιτῶνος παρουσιάζει ρομβοειδῆ σχήματα ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπάρχουν τελεῖαι, ἐνῶ τὸ κάτω μέρος φέρει παρυφήν μὲ σειρὰν μαιάνδρων καὶ τὸ κύριον πεδῖον του μεγάλους ρόδακας χωριζομένους διὰ καθέτου ἐπίσης μαιάνδρου¹³⁷. Ἄλλαι μικραὶ λεπτομέρειαι, ὅπως οἱ ἀστράγαλοι, οἱ ἀποχωρίζοντες τὴν παρυφήν τοῦ χιτῶνος ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος του, οἱ ὁποῖοι ἐπαναλαμβάνονται εἰς τὴν ζώνην τοῦ κυνηγοῦ ἢ τὸ κάθετον μεταξὺ τῶν ροδάκων κόσμημα, εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικαὶ τῆς μιμήσεως, ἴσως πραγματικῶν ὕφασμάτων. Οἱ μεγάλοι ὀκτάφυλλοι ρόδακες εὐρίσκονται εἰς τὸ κέντρον τῶν δύο πεδίων, τὰ ὁποῖα σχηματίζονται εἰς τὸ κάτω τῆς ζώνης τμήμα τοῦ χιτῶνος διὰ τοῦ καθέτως βαίνοντος διαχωριστικοῦ μαιάνδρου καὶ κατὰ τρόπον

133. Διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ θέματος πρβλ. G. Von Lücken, *Archaische griechische Vasenmalerei und Plastik*, AM 44 (1919) σελ. 142 κ.ἑ. ἄλλωστε εὐρίσκεται καὶ εἰς τὴν μινωϊκὴν τέχνην, H. Th. Bossert, *Alt-Kreta* 186 α καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν A. Moortgat, *Die bildende Kunst des alten Orients* πίν. 53, D. G. Hogarth, *Hittite Seals* σελ. 68 εἰκ. 71. Ὁ μεικτός αὐτός τρόπος ἀπεικονίσεως, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἀγγειογραφίαν, φαίνεται ὅτι ἔχει τὴν καταγωγὴν του εἰς τὴν μινωϊκὴν τέχνην καὶ συνδέεται μὲ τεχνικὰς ἀρχικῶς ἀνάγκας.

134. Bieber, *Entwicklungsgeschichte der griechischen Tracht*, σελ. 23 καὶ *Griechische Kleidung* σελ. 21· εἰς τὸν Ὅμηρον ἤδη ἀναφέρεται ὁ βραχὺς χιτῶν Ὅδ. 1, 437. 8, 134. 19, 450. 21, 289, ἐνῶ οἱ Ἴωνες καλοῦνται *ἐλκεχιτῶνες* Ἰλ. XXIII, 685. Πρβλ. ἐπίσης Studniczka, *Beiträge zur Geschichte der altgriechischen Tracht* σπορηδόν.

135. Ἰλιάδ. V, 113. XXI, 31.

136. Εἰς τοὺς κομαστὰς τῆς κύλικος τῆς Φλωρεντίας Shefton, *BSA* 1954, πίν. 54, ὅπως καὶ εἰς παραστάσεις ἐκ τῆς Ὀρθίας *Orthia* πίν. 98, 1. 102, 2. 106, 1. 107, 1. Ἀναλόγως γραμμὰς ποῦ ὑποδεικνύουν ἴσως πλέξιν ἔχομεν καὶ εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ μικρὰ μολύβδινα τῆς Ὀρθίας πρβλ. *Orthia* πίν. 190 ἢ 195. Τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον ἔχομεν καὶ εἰς τὸν κυνηγὸν τοῦ Θέρμου.

137. Πρόκειται περὶ ὀκταφύλλων ροδάκων, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸ μέσον ἔχουν μικρὸν κύκλον. Οἱ ὀκτάφυλλοι ρόδακες εὐρίσκονται τόσον εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν τέχνην· F. H. Marshall, *Greek Jewellery* πίν. II, 112. Reichel, *Griechische Goldreliefs* πίν. 19 εἰκ. 67γ, πίν. 23, εἰκ. 73. Εἰς τὸ Σ χ ε δ. 4 διακρίνεται ὅτι τὸ κάθετον μεταξὺ τῶν ροδάκων πλέγμα δὲν εἶναι ἀκριβῶς μαιάνδρος ἀλλὰ τετράγωνα μεταξὺ γραμμῶν.

ώστε ό ένας νά συμπίπτη μέ τήν θέσιν τοῦ γλουτοῦ, ὅπως ἀκριβῶς καί εἰς πλῆθος ἄλλων ἀρχαϊκῶν παραστάσεων¹³⁸, μεταξύ τῶν ὁποίων καί εἰς τόν κυνηγόν τοῦ Θέρμου¹³⁹ καί αὐτόν τοῦ Ἀμάσιος¹⁴⁰. Διά τόν ρόδακα θά ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ παρόντος νά λεχθῆ, ὅτι ἀπαντᾶται εἰς ὅλας τὰς κατηγορίας τῶν ἔργων τῆς λακωνικῆς τέχνης καί ἰδιαιτέρως εἰς τὰ ἐξ ὄλων τῶν λακωνικῶν ἱερῶν προερχόμενα μολύβδινα εἰδώλια¹⁴¹ καί ἐπομένως δέν εἶναι κατά τήν ἐποχὴν τοῦ ἀμφορέως κάτι νέον ἢ ἄγνωστον. Ἡ δυσκολία εἶναι εἰς τήν διακρίβωσιν τοῦ νοήματός του καί τοῦ εἰδικοῦ λόγου τῆς χρησιμοποίησέως του, τόσον εἰς τόν γλουτόν, ὅσον καί εἰς τὰ ἀναθήματα τῶν ἱερῶν καί τήν κόσμησιν τῶν ἀσπίδων τῶν μολυβδίνων εἰδωλίων τῆς Ὁρθίας¹⁴².

Ἡ θέσις τοῦ ρόδακος πάντως καί εἰς τόν Σουμεριοβαβυλωνιακόν¹⁴³ καί τόν Αἴγυπτιακόν πολιτισμόν¹⁴⁴, συνδέεται μέ εἰδικὰς λατρείας, ὅπως καί ἡ ἐπιβίωσις του καί εἰς τήν χριστιανικὴν τέχνην¹⁴⁵, τοῦτο δὲ φαίνεται ὅτι ἀποκλείει κατ' ἀρχὴν τὴν μόνον διακοσμη-

138. Παραδείγματα ἔχουν συγκεντρωθῆ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Χ. Καρούζου, πρβλ. Chr. Karouzos, Eine Naxische Amphora, JdI 57 (1937) σελ. 184 - 185 καί ἀξάνονται συνεχῶς. Beazley, Development 1951 σελ. 8 - 9. Μυλωνά, Πρωτοαττικὸς Ἀμφορεύς σελ. 41, Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος σ. 106, 2. Διὰ τὴν σημασίαν τοῦ ρόδακος, πρβλ. κατωτέρω σημ. 141 - 146.

139. Rumpf, Malerei πίν. 8, 2, Matz πίν. 158· μέ τὸν ἴδιον τρόπον καί εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν ὁ ρόδαξ παρουσιάζεται καί εἰς τὴν μετόπην τοῦ Περσέως, Matz πίν. 157.

140. S. Karouzou, The Amasis Painter 1956 πίν. 15, 2.

141. Συνηθέστερον παρουσιάζεται ὁ ρόδαξ νά κατέχη τὸ μέσον τῆς ἀσπίδος· πρβλ. κατ' ἐπιλογὴν Orthia πίν. 183, 1 - 2, 5, 10, 11 - 12· πίν. 191, 1 - 6, 11 - 12· πίν. 198, 1· πίν. 200, 10, ὅπως καί ἀνεξάρτητα εἰς κοσμήματα πίν. 186, 11, 13· πίν. 200, 23· 180, 12 - 13.

142. Δέν ἀποκλείεται εἰς τὰς ἀσπίδας νά ἔχη καί καθαρῶς διακοσμητικὸν ρόλον, ἐπειδὴ ἀναπτύσσεται ὁμοιομόρφως ἐκ τοῦ κέντρου καί ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ ἰδεῶδες μέσον διὰ τὴν κάλυψιν μιᾶς κυκλικῆς ἐπιφανείας, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι ἀπαντᾶται καί εἰς ἄλλους συνδυασμοὺς δέν ἐπιτρέπει νά δεχθῶμεν μόνον τὴν ἐξωτερικὴν αὐτὴν ἐξήγησιν.

143. Ἀτυχῶς λείπει διὰ τὴν ἑλληνικὴν τέχνην μία μονογραφικὴ διαπραγμάτευσις τοῦ θέματος καί τῶν εἰδικῶν συνδέσεων τὰς ὁποίας ἴσως παρουσιάζη. Γενικῶς πρβλ. V. Streng, Das Rosettenmotiv in der Kunst und Kulturgeschichte 1918 κυρίως σελ. 38 κ.έ. Διὰ τόν ρόδακα εἰς τὴν Σουμεριοβαβυλωνιακὴν περιοχὴν πρβλ. Van Buren, The Rosette in Mesopotamian Art, Zeitschr. f. Assyriologie 45 (1939), Barnett, The Nimrud Ivories σελ. 90, συνδέεται ἰδιαιτέρως μέ τὰς λατρείας τῆς Innina-Istar καί θεωρεῖται σύμβολόν της. Εἰς τὸ Carchemisch εὐρίσκειται ἐπίσης εἰς τὸ ἔνδυμα τῆς Θεᾶς, ἡ ὁποία ἐρμηνεύεται ὡς ἡ Kubaba, πρβλ. Carchemisch, III, πίν. 64 α - γ καί εἶναι μία παράλληλος μέ τὴν Ἰστάρ, θεότης.

Εἰς τοὺς Χεταίους συνδέεται μέ τὰς ἡλιακὰς θεότητας καί θεωρεῖται σύμβολον τοῦ Ἥλιου. E. Meyer, Reich und Kultur der Chettiter σελ. 30 εἰκ. 14. Bossert, Alt-Anatolien 953. W. H. Ward, Seals Cylinders of Western Asia, 411, 1310. Malten, JdI 43 (1928) σελ. 126 εἰκ. 61.

144. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἔχει ἐπίσης μεγάλην διάδοσιν καί παλαιότερον εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐτοποθετεῖτο ἡ καταγωγὴ του. M. H. Gooyear, The Grammar of the Lotus σελ. 99 κ.έ. σελ. 149 κ.έ. Εἰς τὴν Αἴγυπτον καί εἰς τὴν παράστασιν τῶν Κρητῶν τοῦ τάφου τοῦ Τουθμῶσιος ἔχομεν καί τόν ρόδακα μέ διαμόρφωσιν ἄστρου, Evans, Palace of Minos II, 534, 648, 737, εἰκ. 470. Malten, JdI 43 (1928) σελ. 127 εἰκ. 63, ὅπως καί εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ταύρου τῶν Μυκηνῶν, JdI 26 (1911) σελ. 128 εἰκ. 66. Εἰς τὰς παραστάσεις ροδάκων τῶν ἀσπίδων τῶν μολυβδίνων εἰδωλίων τῆς Ὁρθίας παρουσιάζεται ἐπίσης ὁ εἰς τύπον ἀστέρος Orthia πίν. 183, 1, 12, πίν. 191, 6, χωρὶς νά δύναται νά λεχθῆ ἂν πρόκειται περὶ ἐπιβιώσεως τοῦ μινωικοῦ ἢ νέας ἐπιστροφῆς ἐκ τῆς ἀνατολῆς καί μέ ποῖον νόημα.

145. Δέν ἔχει ἀκόμη ἐπαρκῶς ἐρμηνευθῆ ἡ παρουσία τοῦ ρόδακος κυρίως εἰς τοὺς γοθτικούς ναοὺς, ὅπου κατέχει κυρίαρχον θέσιν κυρίως εἰς τὴν ἄνωθεν τῆς δυτικῆς κεντρικῆς πύλης θέσιν. Πρβλ. Hans Jantzen, Die Gotik des Abendlandes σελ. 39. Ὁ H. Sedlmeyr, Die Entstehung der Kathedrale, τὸ θεωρεῖ σύμβολον τοῦ Χριστοῦ, ἄλλοι δὲ τὸ συνδέουν μέ τὴν Παναγίαν, ἄποψις ἡ ὁποία ἔχει μεγαλυτέραν πιθανοφάνειαν.

τικήν παρουσίαν του και εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, ὅπου ὄχι μόνον εἰς τὴν ἔνδυμασίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γυμνὸν σῶμα¹⁴⁶ γράφεται. Ὁ χιτῶν εἶναι πολὺ στενωδὸς ἐξωσμένος καὶ τοῦτο ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργίαν εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος τοῦ κυνηγοῦ μεγάλου κόλπου, πίπτοντος εἰς ὠοειδὲς σχῆμα καὶ σχηματίζοντος τρόπον τινὰ σάκκον. Πρόκειται περὶ ἐξαιρετικῶς σπανίου σχηματισμοῦ τοῦ κόλπου, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται καὶ εἰς ἄλλα λακωνικὰ ἔργα, ὅπως εἰς τὴν παράστασιν τῆς κύλικος τῆς Φλωρεντίας¹⁴⁷ μετὰ τοὺς κωμαστάς καὶ ἴσως εἰς μερικὰς μορφὰς τῶν ἑλεφαντοστῶν τῆς Ὀρθίας¹⁴⁸ καὶ εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ χαλκίνου πολεμιστοῦ τῆς Ὀλυμπίας¹⁴⁹, ἂν καὶ ὄχι μετὰ τὸν ἴσον χαρακτηριστικὸν τρόπον. Μερικὰ ἄλλα παραδείγματα, ἀναλόγου πτώσεως τοῦ κόλπου, προέρχονται ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴν περιοχὴν καὶ συνδέονται σαφῶς μετὰ ἰωνικὰς ἐπιδράσεις, μετὰ τυπικὸν δεῖγμα τὸν ἐπίσης κυνηγὸν τοῦ ἐπιτυμβίου μνημείου τοῦ Isinda Belenkli¹⁵⁰. Πάντως τὸ παλαιότερον παράδειγμα τοῦ τύπου αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην φαίνεται ὅτι εἶναι, ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, αὐτὸ τῶν κυνηγῶν τῆς Σπάρτης, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἡ ἀρχικὴ καταγωγὴ τοῦ θέματος νὰ συνδέεται μετὰ τὴν Ἴωνίαν.

Εἰς τὸ σύνολόν του ὁ χιτῶν ὁμοιάζει μετὰ τὸν χιτῶνα τοῦ κυνηγοῦ τοῦ Θέρμου, εἰς τὰς διαφόρους δὲ λεπτομερείας του εὐρίσκει ἀνάλογα παραδείγματα εἰς τὴν λακωνικὴν τέχνην, ὅπως εἰς τὴν διακόσμησιν τῆς παρυφῆς μετὰ μαϊάνδρον, τὸν ὁποῖον ἔχομεν ἀκριβῶς μετὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ εἰς τὸν χάλκινον πολεμιστὴν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Κορύθου Ἀπόλλωνος¹⁵¹. Ἡ ἰδιαιτέρα αὐτῆ κόσμησις τῆς παρυφῆς τοῦ χιτῶνος, ἡ ὁποία εἰς τὸν δεῦτερον τῶν κυνηγῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ γλωσσοειδὲς κόσμημα, εἶναι συνήθης καὶ εἰς τὰ χάλκινα, ὅπως εἰς τὸν χάλκινον πολεμιστὴν τῆς Δωδώνης¹⁵², μετὰ τὴν τρέχουσαν σπεῖ-

146. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ Χ. Καρούζου, *Jdl* 1937 σελ. 184, μήπως οἱ ρόδακες ἐπὶ τοῦ γλουτοῦ τῶν ἀνδρικών μορφῶν πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς πραγματικὴ στίξις τοῦ σώματος, ἐπιτρέπει μίαν θετικὴν ἀπάντησιν μία ἐκ τῶν ἐπὶ ἑλεφαντοστοῦ παραστάσεων τῆς Ὀρθίας *Orthia* πίν. 108, ὅπου ὁ ἐπὶ τῆς γυμνῆς χειρὸς ἀπεικονιζόμενος ρόδαξ δίδει σαφῶς τὴν ἐντύπωσιν στίξεως. Περί τοῦ νοήματος τῶν ροδάκων εἰς τὰς ἐπιτυμβίους στήλας διαβλέπει ὁ Moebius, *Ornamente att. Grabstelen* σελ. 26 καὶ *AA*, 1941 σελ. 23 κ.έ., συμβολικὸν περιεχόμενον καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος ἐπανέρχεται ὁ Luschey, *Schweitzer Beitrage* σελ. 243 κ.έ. Συμβολικὸν περιεχόμενον ἀποδίδει εἰς τὸν ρόδακα τῶν βοιωτικῶν ταφικῶν στήλων καὶ ὁ G. Elderkin, *AJA* 39 (1935) σελ. 518 κ.έ. καὶ θεωρεῖ ὅτι ἔχει ταφικὸν χαρακτήρα, ὅπως εἰδικὴν ταφικὴν σημασίαν πιστεύει ὅτι ἔχουν οἱ μυκηναῖκοι ρόδακες εἰς τοὺς τοίχους τῶν θολωτῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν καὶ τοῦ Ὀρχομενοῦ, ἂν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Μυκηνῶν οἱ ρόδακες θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν καὶ σύμβολα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἀστέρων.

147. Εἰς τὸν τρίτον τῶν κωμαστῶν τῆς κύλικος τῆς Φλωρεντίας *Shefton, BSA*, 1954 πίν. 54a.

148. Ἴσως εἰς τὸν πολεμιστὴν *Orthia* πίν. 99,3 καὶ εἰς τὸν κυνηγὸν *Orthia* πίν. 103, 2, ὅπου μάλιστα ἡ παρυφή τοῦ χιτῶνος ἔχει ὅμοιον μαϊανδροειδὲς κόσμημα, ὅπως ὁ κυνηγὸς τοῦ ἀμφορέως καὶ ἡ παρουσία τοῦ κυνὸς ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ κυνηγοῦ.

149. Kunze, VII, *Olympia Bericht* πίν. 74.

150. Ὁ G. Mendel, *Catal. d. Sculp. mus. imper. Ottoman I*, σελ. 274, ὅπως καὶ ὁ Poulsen, *Orient* σελ. 152, εἶχον θεωρήσει γυμνὸν τὸν κυνηγὸν αὐτόν. Akurgal, *Griechische Reliefs des VI. Jahrh. aus Lykien* σελ. 77 εἰκ. 11 καὶ πίν. 10 καὶ 11, ἐπίσης σελ. 82 εἰκ. 12. Bieber, *Entwicklungsg. d. gr. Tracht* σελ. 20 τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς σχηματισμὸν τοῦ κόλπου ἔχει καὶ ἡ μορφὴ τοῦ χαλκίνου ἀναγλύφου τῆς Perugia, *Ant. Denkm.* II, πίν. 15,4 πρβλ. Lamb, *Greek and Roman Bronzes*, σελ. 123. Petersen, *RM* 1894 σελ. 253.

151. A.Δ. 2 (1916) σελ. 106 πίν. A. Langlotz, *Bildhauerschulen* πίν. 50β. V. Müller, *Arch. Plastik* εἰκ. 52. Ch. Zervos, *L'art en Grèce* εἰκ. 228. Τὸ αὐτὸ μαϊανδροειδὲς κόσμημα καὶ εἰς τὴν παρυφήν τοῦ κυνηγοῦ ἐπὶ ἑλεφαντοστοῦ τῆς Ὀρθίας, *Orthia* πίν. 103, 2, τὸ ὁποῖον ἀνήκει κατὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 600 χρόνου, *Orthia* σελ. 211 - 212.

152. ΠΑΕ, 1930 σελ. 64 πίν. 2.

ραν, και εις τας περισσοτέρας τῶν ἀγγειογραφῶν. Ἐν ἑξαιρέσει κανεῖς τὰ χάλκινα ἀγαλμάτια τῶν πολεμιστῶν, οἱ ὅποιοι φοροῦν ἀπ' εὐθείας τὸν θώρακα ἄνευ χιτῶνος¹⁵³, εἰς τὰ ἄλλα γίνεται πάντοτε μία ἀπόπειρα κοσμήσεώς του και διακρίσεως τῆς παρυφῆς του. Ὁ φερόμενος ὑπὸ τοῦ κυνηγοῦ βραχὺς χιτῶν, εἶναι συνήθης εἰς τὴν Σπάρτην εἰς τοὺς πολεμιστὰς και τοὺς κυνηγούς, ὅπως και εἰς τὰς μορφὰς τῶν σχετιζομένων με τὴν ἀνατολικὴν τέχνην ἑλεφαντοστῶν¹⁵⁴ και ἀνταποκρίνεται και εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους καλύτερον εἰς τὴν ζωὴν τοῦ στρατοπέδου και τοῦ πολέμου. Ἴσως, ὁ εἰδικὸς τρόπος πτώσεως εἰς κόλπον τοῦ χιτῶνος ἔμπροσθεν και ὁ πλοῦτος τῆς κοσμήσεώς του συνδέεται με ἰωνικὰ πρότυπα, τὰ ὅποια διὰ τῆς κυκλαδικῆς και κορινθιακῆς τέχνης ἔφθασαν μέχρι τῆς Σπάρτης. Ἄλλωστε, ἡ γνωριμία μερικῶν ἐκ τῶν χρησιμοποιουμένων εἰς τοὺς χιτῶνας διακοσμητικῶν θεμάτων εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ὅτι θὰ ἦτο εὐκολον νὰ γίνῃ διὰ τῶν ἰδίων τῶν ὑφασμάτων, τὰ ὅποια μετεφέροντο ἀπὸ τῆς μιᾶς περιοχῆς εἰς τὴν ἄλλην¹⁵⁵. Τὸ γεγονός μάλιστα, ὅτι ὁ τρόπος παρουσιάσεως τοῦ ὑφάσματος τοῦ κυνηγοῦ εἰς τὸν ἀμφορέα ἐνθυμίζει μερικὰ ἐκ τῶν παλαιότερων ἑλεφαντοστῶν τῆς Ὀρθίας¹⁵⁶, ἀποτελεῖ μίαν ἐνδειξίν τῶν διαφορῶν τρόπων με τοὺς ὁποίους θὰ ἦσαν δυνατὰ αἱ ἀλληλοεπιδράσεις και ἡ μεταφορὰ θεμάτων ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι πιθανόν, ὅτι τὰ θέματα τῆς διακοσμήσεως θὰ ἐταξίδευον συνηθέστερον διὰ τῶν ἰδίων τῶν ὑφασμάτων, παρὰ δι' ἔργων τέχνης ἢ εἰδικῶν μέσων.

Εἰς τὴν σαφῶς διακοσμητικὴν και με ἰδιαίτεραν προτίμησιν πρὸς τὰς λεπτομερείας τὰσιν τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ χιτῶνος, ἔρχεται νὰ ἀποτελέσῃ ἕνα ἀντίλογον τὸ σῶμα τοῦ κυνηγοῦ με τὴν ὀργανικὴν του σαφήνειαν, τὰς καθαρὰς γραμμάς και τὸν τονισμὸν τοῦ οὐσιαστικοῦ. Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι δίδεται ἐν κατατομῇ, ὅπως ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸν χαρακτήρα τῆς ἐπιφανείας διὰ τὴν ὁποίαν προορίζεται και με τὸν ἕνα πόδα ἐν προβολῇ, ἡ μορφή τοῦ κυνηγοῦ παρουσιάζεται εἰς τὸ σύνολόν της ὡς μία πλήρης και κλειστὴ ἐνότης. Ἡ ἐνότης αὐτὴ τονίζεται και ἀπὸ τὸν τρόπον συνδέσεως τῆς μορφῆς με τὰ φερόμενα ζῶα και τὸν σχηματισμὸν ἐνὸς τετραγώνου εἰς τὸν κεντρικὸν ἄξονα τοῦ ὁποίου τὸ σῶμα τοῦ κυνηγοῦ συγκεντρώνει και ὀλοκληρῶνει τὰς ἐντάσεις, αἱ ὁποῖαι κατέχουν τὸ σύνολον. Ἡ θέσις τῶν διαφορῶν μελῶν τῆς μορφῆς τοῦ κυνηγοῦ, ὅπως και ἡ βασικὴ ὀργανωτικὴ ἀρχὴ τοῦ σώματος, προσανατολίζεται εἰς τὸ νὰ γίνῃται αὐτὸ φορεὺς τῶν συναντωμένων δυνάμεων και ἀντιστάσεων. Ἀποτέλεσμα τῶν συνθετικῶν αὐτῶν χαρακτηριστικῶν, εἶναι νὰ ἐξαιρέται ἡ μορφή τοῦ κυνηγοῦ και ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς. Τὸ σῶμα του εἶναι ἰσχυρόν, χωρὶς νὰ εἶναι βαρὺ, με ἀναλογίας ὀλίγον ἑλαφροτέρας ἀπὸ

153. Εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις τῶν χαλκίνων ἀγαλμάτων πολεμιστῶν τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου, οἱ ὅπλαται φέρουν τὸν θώρακα ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ σώματος ἄνευ χιτῶνος, εἶναι δὲ κυριολεκτικῶς χαλκοχίτωνες, ἀφοῦ ὁ θώραξ ἔχει τὴν θέσιν τοῦ χιτῶνος. Προχείρως ἀναφέρω μερικὰ παραδείγματα AM 3 (1878) πίν. 1. BCH 53 (1929) σελ. 110 εἰκ. 6, σελ. 111 εἰκ. 8, σελ. 113 εἰκ. 9. BSA 40 - 41 (1939 - 40) σελ. 83 εἰκ. 1 - 2. AJA 59 (1955) πίν. 93, 1 και 3. Mus. Helv. 16 (1959) σελ. 252 εἰκ. 1 - 4. Chr. Zervos, L'art en Grèce εἰκ. 225 - 227. Ἐπίσης οἱ ὅπλαται τοῦ κρατήρος τοῦ Vix, Trésor, πίν. 10.

154. Orthia, πίν. 92, 1, πίν. 103, 2, ὅπως και τὸν περιέργον και ὁμοιάζοντα με ἐνδυμα λουτροῦ χιτῶνα πίν. 94 και 95, 97, 2 και 3, 105 και 106. 107, 2 και 108. Διὰ τὴν σχέσιν με τὴν Ἀνατολὴν Dunbabin, The Greeks σελ. 30.

155. Barnett, The Aegean and the Near East σελ. 229. Dunbabin, The Greeks σελ. 40. X. Καρδαρά, Ροδιακὴ Ἀγγειογραφία σελ. 135.

156. Orthia πίν. 93,1, πίν. 106, 1, πίν. 107, 1.

αὐτὰς τοῦ γνωστοῦ ἀμφιγλύφου τῆς Σπάρτης¹⁵⁷ καὶ ἐγγύτατα αὐτῶν τῶν ἀρχαϊκῶν Διοσκούρων¹⁵⁸. Τὸ σῶμα φαίνεται ὅτι ἀποκτᾷ βάρος ἀπὸ τὴν διαστολὴν τῶν ποδῶν καὶ ἀπὸ τὸν τετράγωνον σχηματισμὸν τοῦ κορμοῦ, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἐνισχύουν ταυτοχρόνως τὴν ἐντύπωσιν δυνάμεως καὶ ρώμης, τὴν ὁποῖαν τονίζει τὸ σύνολον. Πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν μᾶς φέρουν αἱ παρὰ τὸν χιτῶνα καθαρῶς διαγραφόμεναι γραμμαὶ τοῦ σώματος, ὅπως καὶ αἱ μικραὶ λεπτομέρειαι τῶν γυμνῶν μελῶν τῆς μορφῆς. Ἡ βαρεῖα σχετικῶς κεφαλὴ φέρεται διὰ τοῦ βραχέος λαιμοῦ πρὸς τὸ εὐρὺ στῆθος, τὸν ἀνεπτυγμένον κορμὸν καὶ τὰ ἀναλόγως μακρὰ καὶ ἐνεργητικὰ σκέλη. Ἡ μυϊκὴ πληρότης καὶ ἡ σαφῶς ὀργανικὴ ἄρθρωσις τοῦ συνόλου τοῦ σώματος ὀλοκληρώνονται διὰ τῆς στάσεως καὶ θερμαίνονται διὰ τῆς κινήσεως. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ κυνηγὸς τῆς Σπάρτης ἀπομακρύνεται ἐλαφρῶς τοῦ κυνηγοῦ τοῦ Θέρμου¹⁵⁹, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴν λεπτότητα τῶν μελῶν, τὴν ἐπιμήκυνσιν τῶν ποδῶν καὶ τὴν περισσότερον τεκτονικὴν παρὰ ὀργανικὴν συγκρότησιν τοῦ ὅλου. Ἡ τάσις πρὸς τὸ ὕψος, ἡ ὁποία εἰσάγεται διὰ τῶν ποδῶν, συνδυάζεται καὶ ἰσορροπεῖ μὲ τὴν διὰ τῆς θέσεως τῶν χειρῶν φορὰν κατὰ τὸ πλάτος, ἡ ὁποία μάλιστα διὰ τοῦ δόρατος μὲ τὴν διαγώνιον θέσιν δημιουργεῖ μίαν τρίτην κίνησιν. Τὸ σῶμα εἶναι ἰσχυρόν, ὥστε μετὰ δυσκολίας νὰ συγκρατῆται ὑπὸ τοῦ χιτῶνος, ὁ ὁποῖος ἀντὶ νὰ ἀποκρύπτῃ, τονίζει περισσότερον καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ γλουτοῦ τὴν στερεότητά του. Εἰς τὴν κυβικὴν συγκρότησιν τοῦ κορμοῦ μὲ τὰς μεγάλας ἐπιφανείας, τῶν ὁποίων ἡ ἐντύπωσις μετριάζεται διὰ τῆς πτώσεως τῆς κόμης ἄνω καὶ τοῦ τορευτικοῦ χαρακτῆρος διακοσμητικοῦ πλούτου τοῦ χιτῶνος κάτω, ἀπαντᾷ ἡ ἐντελῶς διάφορος ἀπόδοσις τῶν γυμνῶν μελῶν. Οἱ πόδες μὲ τὸν καλὸν χαρακτηρισμὸν τῶν περιγραμμάτων καὶ τὴν θαυμασίαν ἐργασίαν, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν μυϊκῶν λεπτομερειῶν, προχωροῦν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω εἰς μίαν σαφῶς πλαστικὴν ἐντύπωσιν, ἡ ὁποία ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποῖαν ἀποδίδονται. Ἡ ἰκανότης τοῦ τεχνίτου εἶναι καταφανής, τόσον εἰς τὰς μικράς, ἀλλὰ τόσον χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας, ὅπως εἰς τὰς γραμμάς ἄνω τοῦ γόνατος, εἰς τὴν θέσιν ἀμέσως κάτωθεν τοῦ χιτῶνος, εἰς τὸν μηρόν, εἰς τοὺς τεταμένους τένοντας διὰ τῶν ὁποίων παρουσιάζεται τὸ βάρος τῶν φερομένων ζῶων, ὅσον καὶ εἰς τὴν δυνατότητα ὀλοκληρώσεως τῆς γενικῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποῖαν ἐπιτυγχάνει. Κάθε τμῆμα καὶ κάθε γραμμὴ ἐντάσσεται εἰς ἓνα εὐρύτερον καὶ μὲ ἐνιαῖον πνεῦμα σύνολον, ὑπηρετεῖ χωρὶς νὰ χάνῃ τὴν αὐτοτέλειαν καὶ τὸν χαρακτῆρα του, τὴν γενικὴν κατεύθυνσιν τοῦ ὅλου. Διὰ μερικὰς ἐκ τῶν λεπτομερειῶν, εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ὅτι ἔχουν χρησιμοποιοθῆ ἑλεπτά ἐργαλεῖα μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ τύπου (μήτρας), διότι διαφέρουν ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην μορφήν τοῦ κυνηγοῦ, αἱ ὁποῖαι ἀσφαλῶς προέρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιον τύπον. Ἴσως καὶ αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀκόμη σημεῖον τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴν ὁποῖαν ἐργάσθη ὁ τεχνίτης, ὁ ὁποῖος προκειμένου νὰ ἐπιτύχῃ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ὁμιλητικὴν τῶν μορφῶν, δὲν ἐδίστασεν νὰ ἐπέμβῃ καὶ ἐπὶ τοῦ σχεδὸν τελείου ἀναγλύφου.

157. Tod-Wace, Catalogue, σελ. 132, ἀριθμ. 1 εἰκ. 26 - 27. Picard, Manuel I, σελ. 455, εἰκ. 131. Χρήστου, Ἄρχαία Σπάρτη σελ. 81 εἰκ. 15.

158. Tod-Wace, Catalogue σελ. 191 εἰκ. 65. Χρήστου ΑΕ, 1955 σελ. 92 εἰκ. I καὶ 93, εἰκ. 2. Τοῦ αὐτοῦ, Ἄρχαία Σπάρτη σελ. 92 εἰκ. 22.

159. Πρβλ. Payne, BSA 27 (1925 - 26) σελ. 128 διὰ τὰς ἀναλογίας τοῦ κυνηγοῦ τοῦ Θέρμου. Matz, G. K. I, σελ. 237 κ.έ.

Ἡ ἰδιαίτερα προσοχή, τὴν ὁποῖαν ἔχει καταβάλλει ὁ τεχνίτης εἰς τὴν καλυτέραν διατύπωσιν τῶν ποδῶν, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι θέλει νὰ μορφοποιήσῃ τὴν ἐνεργητικὴν προσπάθειαν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ βάρους τῶν μεταφερομένων ζώων καὶ τοῦτο μόνον εἰς τὰ γυμνά αὐτὰ μέρη τοῦ σώματος ἦτο δυνατόν. Αἱ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς πλαστικῆς ἀποδόσεως καὶ τῶν γραμμικῶν λεπτομερειῶν προσπάθειαι ἐκφράσεως τῶν δυνάμεων καὶ ἀντιστάσεων, αἱ ὁποῖαι συμπυκνώνονται εἰς τὰ σημεῖα αὐτά, ἀποδεικνύουν τὴν συνείδησιν τῆς ἀνάγκης νὰ τονισθοῦν τὰ οὐσιαστικὰ χαρακτηριστικά. Πράγματι δι' αὐτῶν γίνεται ὀρατὴ ἡ προσπάθεια, ἡ ὁποία καταβάλλεται ὑπὸ τοῦ κυνηγοῦ διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ζώων, ἐνῶ παραλλήλως οἱ πόδες εἰς τὸ σύνολόν των παρουσιάζουν μίαν ἐλαστικὴν, ἀλλὰ καὶ στερεάν κίνησιν. Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ τεχνίτης μετέφερε ὅλην τὴν ἔντασιν ἐκεῖ ὅπου ὄχι μόνον λειτουργικῶς ἔχει τὴν θέσιν τῆς, ἀφοῦ πρόκειται περὶ μεταφορᾶς καὶ ὄχι περὶ μιᾶς ἄλλου εἶδους σκηνῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκφραστικῶς εὐρίσκει τὴν πληρεστέραν διατύπωσιν, ἀποδεικνύει τὰς δυνατότητάς του. Εἰς τὸ γυμνὸν ἄλλωστε μέρος τοῦ σώματος, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν καὶ τεχνικῶς νὰ προχωρήσῃ πέραν τῆς ἐπιφανειακῆς διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος. Θὰ ἔλεγε κανεὶς καὶ μόνον ἐκ τοῦ στοιχείου τούτου, ὅτι ὁ τεχνίτης θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγνώριζε καὶ νὰ ἐκρησιμοποιήσῃ πρότυπα ἐκ τῆς πραγματικῆς ζωῆς, θὰ ἐμελέτησε σκηνὰς ἀναλόγων μεταφορῶν, αἱ ὁποῖαι τοῦ ἔδωσαν τὴν δυνατότητα νὰ δώσῃ τὸ οὐσιαστικόν. Τὰ πέλματα τῶν ποδῶν τοῦ κυνηγοῦ πατοῦν ὀλόκληρα εἰς τὸ ἔδαφος καὶ μόνον μία ἐλαχίστη ἀνύψωσις εἰς τὴν πτέρναν τοῦ δεξιοῦ ὀπισθεν εὐρισκομένου ποδὸς δεικνύει, ὅτι ἡ μορφή ὄχι ἀπλῶς κινεῖται, ἀλλὰ καὶ μεταφέρει βάρος. Αἱ λεπτομέρειαι αὐταὶ εἶναι ἐνδεικτικαὶ τῆς προσοχῆς, τὴν ὁποῖαν κατέβαλεν ὁ δημιουργὸς τῶν μορφῶν τοῦ ἀμφορέως καὶ τῆς προσπαθείας του νὰ μὴν περιορισθῇ μόνον εἰς τὴν τυπικὴν ἐξωτερικὴν ἀληθοφάνειαν, ἀλλὰ νὰ πλησιάσῃ τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργικὴν καὶ ὀργανικὴν ἀλήθειαν. Τὸ σῶμα κατὰ τοὺς γλουτοὺς παρουσιάζεται ἰσχυρόν, χωρὶς ὅμως τὴν ἰδιαίτεράν ὑπερβολὴν καὶ τὸν τονισμόν, τὸν ὁποῖον παρατηροῦμεν εἰς ἄλλα λακωνικά ἔργα, τῶν περὶ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος χρόνων, καὶ τὸ ἀπὸ τῆς ζώνης μέχρι τῶν μηρῶν καλυπτόμενον διὰ τοῦ χιτῶνος τμήμα σχηματίζει ἓνα σχεδὸν κανονικὸν κωδωνοειδὲς σχῆμα. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ ἰδιαίτερος στενωῶς περιβάλλοντος τὴν ὄσφυν ζωστήρος, ὁ ὁποῖος περισφίγγει ἰσχυρῶς τὸ σῶμα κατὰ τὸν ὄστε νὰ μᾶς δίδεται ἡ ἐντύπωσις, ὅτι ὄχι μόνον ὁ χιτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ σὰρξ τοῦ σώματος πίπτει καὶ καλύπτει τὴν ζώνην. Τὸ ἄνω σῶμα, ἀπὸ τοῦ ζωστήρος, σχηματίζει τραπεζοειδὲς σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἐπεκτείνεται διὰ τῶν χειρῶν καὶ τοῦ ξύλου ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἔχουν ἀναρτηθῆ τὰ ζῶα. Αἱ χεῖρες εἶναι ἐπίσης καλῶς σχηματισμέναι, μυώδεις καὶ ἰσχυραὶ, χωρὶς νὰ παρουσιάζουν τὴν λεπτομερειακὴν διαπραγμάτευσιν τὴν ὁποῖαν ἔχομεν εἰς τοὺς πόδας. Ἡ γραμμὴ τῶν ὤμων παρουσιάζει ἐλαφράν πρὸς τὰ ἐμπρὸς κλίσιν, ὡς ἐὰν νὰ θέλῃ νὰ δείξῃ ὁ τεχνίτης τὴν μεγαλυτέραν ἀντίστασιν τοῦ βάρους τοῦ λέοντος, ὁ ὁποῖος κρατούμενος καὶ ὑπὸ τῆς χαίτης πιέζει ἰσχυρότερον τὸν ἀριστερὸν βραχίονα. Εἰς τὴν δεξιάν χεῖρα, μὲ τὴν παλάμην ἐστραμμένην πρὸς τὰ μέσα, φέρεται τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ μήκους του, μὲ τὴν αἰχμὴν ἀνερχομένην ἐλαφρῶς καὶ φθάνουσαν κάτωθεν τοῦ τραχήλου τοῦ λέοντος. Συνθετικῶς, ἡ γραμμὴ αὐτῆ τοῦ δόρατος, δὲν ἀποτελεῖ μὲ τὴν διαγώνιον φορὰν του μόνον μίαν ὑπέρβασιν τῶν καθέτων καὶ τῶν ὀριζοντίων τάσεων τῆς ὀργανώσεως, ἀλλὰ καὶ ἓν ἐνωτικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον συνδέει τὰς τρεῖς μορφὰς τῆς ομάδος. Ἄλλωστε καὶ οὐσιαστικῶς διὰ τοῦ δόρατος συνεδέθησαν ὁ κυνηγὸς μετὰ τῶν θηρευθέντων ζώων του· αὐτὸ ἦτο τὸ μέσον ἐπαφῆς των, τοῦτο δὲ

ἀκριβῶς μορφοποιεῖται ὑπὸ τῆς συντάξεως. Τυπολογικῶς τὸ θέμα τοῦ φερομένου κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν δόρατος συνδέεται ἐπίσης μὲ τὰς παραστάσεις τῆς μαχομένης ἄλλοτε μὲ δόρυ καὶ ἄλλοτε μὲ ξίφος ἀνδρική μορφῆς¹⁶⁰, ἂν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν μας δὲν πρόκειται περὶ πάλης τοῦ κυνηγοῦ μὲ τὸν λέοντα, δεδομένου ὅτι τὸ δόρυ εἶναι ὄρατὸν πρὸ τοῦ τραχήλου τοῦ ζώου καὶ τοῦτο μεταφέρεται νεκρὸν, ἀφοῦ οἱ πόδες του δὲν στηρίζονται εἰς τὸ ἔδαφος.

Ἡ γραμμὴ τῆς χειρός, τῆς κρατούσης τὸ δόρυ, ἔρχεται νὰ σχηματίσῃ μετὰ τῆς γραμμῆς τοῦ ὤμου ἓν εἶδος τόξου, μὲ νευρὰν τὸν κοντὸν τοῦ δόρατος, τὸ ὁποῖον ἐρχόμενον ἀντιμέτωπον μὲ τὸ πραγματικόν, ἀποτελεῖ ἓνα ἄλλον συνθετικὸν σύνδεσμον. Ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὤμου καὶ κάτωθεν τῆς ἀριστερᾶς μασχάλης διέρχεται ὁ ἱμάς ἀναρτήσεως τῆς φαρέτρας, ὁ ἀορτήρ καὶ ἴσως ἐξ αὐτοῦ κρέματα καὶ τὸ διακρινόμενον ἀριστερὰ παρὰ τὸ τέλος τῆς παρυφῆς καὶ δεξιὰ κάτωθεν τοῦ βραχίονος τόξον¹⁶¹. Ἴσως ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅπως φαίνεται σαφέστερον καὶ εἰς τὸ Σχ.δ. 4, ὅτι ὁ κυνηγὸς τῆς ἐπομένης ομάδος μὲ τὸν αἶγαγον καὶ τὸν κάπρον δὲν φέρει τόξον καὶ φαρέτραν. Ἄν ἡ εἰδικὴ αὐτῆ διαφοροποίησις ἔχη ὡς σκοπὸν νὰ δείξῃ, ὅτι πρόκειται περὶ ἄλλου κυνηγοῦ ἢ δι' ἐπιστροφὴν τοῦ αὐτοῦ κυνηγοῦ ἀπὸ ἄλλο κυνήγιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησε μόνον τὸ δόρυ, δὲν δύναται νὰ συζητηθῇ. Πάντως εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἡ λεπτομέρεια αὐτῆ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄνευ νοήματος, ἀκόμη καὶ ἂν ἡμεῖς δὲν γνωρίζωμεν τί ἀκριβῶς ἐσκόπευεν δι' αὐτοῦ ὁ τεχνίτης, ἢ τί ἤθελεν ὁ παραγγέλλων τὸ ἔργον.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στήθους τοῦ κυνηγοῦ καλύπτεται εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν ἀπὸ τὸν τεταμένον πρὸς τὸν λέοντα βραχίονα, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν ἀπὸ τὴν πίπτουσαν καὶ ἔμπροσθεν, ἐξαιρετικῶς πλουσίαν κόμην. Αὕτη δίδεται χωριζομένη εἰς δύο τμήματα ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν διακρίνεται νὰ πίπτῃ ἐπὶ τῆς πλάτης τὸ ἕτερον δὲ εἰς τὸ στήθος¹⁶² καὶ νὰ φθάσῃ σχεδὸν μέχρι τῆς ζώνης.

Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς τῆς κόμης δὲν εἶναι στοιχεῖον νέον εἰς τοὺς κυνηγοὺς τοῦ ἀμφορέως καὶ εὐρίσκεται μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς τὴν μίαν τῶν ἀνδρικῶν μορφῶν τοῦ ἀμφιγλύφου τῆς Σπάρτης¹⁶³, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας παραστάσεις τῆς λακωνικῆς τέχνης τῶν περὶ τὴν ἐποχὴν τούτου χρόνων. Πρόκειται περὶ τῆς διευθετήσεως τῆς κόμης κατὰ τὸν ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρχιλόχου τρόπον: *ἢ δὲ κόμη ὤμους κατεσκίαζε καὶ μετάφρενα*¹⁶⁴, ἢ ὁποία εἰς τὸν κυνηγὸν τοῦ ἀμφορέως παρουσιάζεται ὡς μία βαθμιδωτὴ διάταξις καταλήγουσα κάτω εἰς ὀξεῖαν γωνίαν. Ἀνάλογα παραδείγματα δὲν λείπουν καὶ ἀπὸ

160. Πρβλ. τὸ παράδειγμα τοῦ μνημείου τῆς Ξάνθου, ὅπου ὁ εἰκονιζόμενος κρατεῖ ξίφος καὶ εἶναι μᾶλλον θνητὸς παρὰ ἥρωος ἢ μυθικῆ μορφῆς, Poulsen, *Orient*, σελ. 151 εἰκ. 179. E.N. Bryce, *BMC of Sculpture* 1928, I σελ. 118 κ.ε. E. Akurgal, *Griechische Rel.* σελ. 19, πίν. 3 καὶ τὰς παλαιότερας ἐλληνικὰς παραστάσεις, Kerameikos, V.I πίν. 69. Dunbabin, *Greeks* πίν. 1, 2 καὶ τὴν συναγωγὴν τῶν παραδειγμάτων τοῦ θέματος Kunze, *Olymp. Forschungen*, II, σελ. 96 σημ. 1.

161. Τόξον κρατεῖ καὶ ὁ κυνηγὸς τοῦ Θέρμου. Μὲ τὸν ἴδιον τρόπον παρουσιάζεται ὁ ἱμάς τοῦ ξίφους εἰς τὸν Ἀμφιάραιον εἰς τὸν ὁμώνυμον κρατῆρα, Pfuhl, *Malerei*, III, εἰκ. 179. Buschor, *Griechische Vasenmal.* σελ. 93 εἰκ. 67.

162. Ἀνάλογος χωρισμὸς παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν κυνηγὸν τοῦ Θέρμου, ἀλλὰ δὲν εἶναι εἰς ἓνα ἑνιαῖον καὶ χονδρὸν πλόκαμον ἀλλὰ εἰς δύο, εἰς τὴν πρὸς τὸ στήθος ὄρατὴν θέσιν.

163. Tod-Wace, *Catalogue*, σελ. 132 εἰκ. 26.

164. E. Diehl, *Anthol. Lyrica*, 1, 3^e Ἀρχιλόχος ἀπόσπ. 25.

τά έργα άλλων περιοχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ὅπου κατὰ τὸ πλεῖστον, ὅπως καὶ εἰς τὴν οἰνοχόην Chigi¹⁶⁵, οἱ πλόκαμοι εἶναι λεπτότεροι καὶ περισσότερο διαφοροποιημένοι, ὅπως δὲν ἀπουσιάζουν καὶ ἀπὸ τὴν Σπάρτην μὲ τὸν χωρισμὸν εἰς πλοκάμους, πίπτοντας εἰς τὴν πλάτην καὶ τὸ στήθος¹⁶⁶. Ἡ μακρὰ κόμη κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Fink¹⁶⁷ εἶναι περισσότερο συνήθης κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα, περιορίζεται κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ βου καὶ τὸ μήκος τῆς αὐξάνεται μετὰ τὰ μέσα του. Εἰς τὴν κόμην τῶν κυνηγῶν τοῦ ἀμφορέως διαπιστοῦται εὐκόλως ἡ διατήρησις τοῦ δαιδαλικοῦ τύπου τῆς κομμώσεως, ἂν καὶ παρουσιάζεται περισσότερο διαρθρωμένη καὶ καλύτερον ἐσηματισμένη. Μία ἀπλή σύγκρισις μὲ ἄλλα πηλίνα εἰδώλια τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου, κυρίως τοῦ τρίτου σταδίου τῆς μέσης δαιδαλικῆς περιόδου¹⁶⁸, δεικνύει, ὅτι ἡ κόμμωσις τῶν κυνηγῶν τοῦ ἀμφορέως εὐρίσκεται πλησίον αὐτῶν, ἐνῶ τὸ ἐν κατατομῇ πρόσωπον εἶναι πλουσιώτερον ἀρτιωμένον, περισσότερο ἀνεπτυγμένον καὶ σαφέστερον χαρακτηρισμένον, ὅπως αὐτὰ τῆς ὑστεροδαιδαλικῆς περιόδου τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰῶνος. Ἡ χαρακτηριστικὴ αὐτῆ ἀνάμειξις στοιχείων, παλαιότερων καὶ νεωτέρων, πρωτοπορειῶν καὶ συντηρητικῶν, εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον, δὲν εἶναι περίεργος διὰ μεταβατικὰς περιόδους καὶ διὰ τολμηροῦς δημιουργοῦς, οἱ ὅποιοι σταδιακῶς ἀποδεσμεύονται τῶν τύπων τοῦ παρελθόντος.

Ἡ κεφαλὴ, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ἀποτελεῖ μίαν χαρακτηριστικὴν εἰκόνα τῶν κατακτήσεων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου καὶ μᾶς δίδει ἐν σημαντικόν βῆμα πρὸς τὴν ἐπίτευξιν ἐνὸς καθαρῶς σπαρτιατικοῦ τύπου προσώπου, ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ ἀργότερον εἰς ὅλα τὰ ἔργα τῆς λακωνικῆς τέχνης καὶ μᾶς εἶναι γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὴν χαλκοπλαστικὴν. Μεγάλος σαφῶς διαγραφόμενος ὀφθαλμὸς, καθαρὰ καὶ χαρακτηριστικὰ περιγράμματα τοῦ προσώπου, λιτότης καὶ ἀκρίβεια τῶν λεπτομερειῶν, ἐνεργητικὴ καὶ πλουσία ἔκφρασις εἶναι ἀπαραγνώριστα στοιχεῖα καὶ εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν κυνηγῶν τοῦ ἀμφορέως¹⁶⁹. Οὐσιαστικῶς ἡ κεφαλὴ παρουσιάζεται διακρινόμενη εἰς δύο κύρια μέρη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἄνω μὲ τὴν κόμην δεμένην, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελῆ ἓνα εἶδος καλύμματος, ἐμφανίζεται ἐνιαῖον καὶ σχηματικῶς εἰργασμένον, τὸ κάτω μὲ πλουσίαν πλαστικὴν διαμόρφωσιν καὶ προτίμησιν πρὸς τὴν χαρὰν τῶν λεπτομερειῶν, προβάλλεται ὡς ἀντίλογος τοῦ πρώτου. Ἡ ἀντίθεσις αὐτῆ τῶν δύο τμημάτων τῆς κεφαλῆς, ἐπιτρέπει μίαν καλύτεραν διαφοροποίησιν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς μορφῆς καὶ μίαν παράλληλον ἔξαρσιν τῶν ἐκφραστικῶν δυνατοτήτων τοῦ συνόλου. Κατὰ τὸ σχῆμα ἡ

165. Πρβλ. εἰκόνας ἀπὸ τὴν οἰνοχόην Chigi, Matz, G. g. K. I πίν. 154, Buschor, Griechische Vasenmalerei, σελ. 53 εἰκ. 37. Arias-Hirmer, Tausend Jahre, πίν. 16 - 17.

166. Εἰς πίπτοντας εἰς τὴν πλάτην καὶ τὸ στήθος πλοκάμους ἔχομεν τὴν κόμην εἰς τὰ περισσότερα λακωνικὰ χάλκινα τόσον γυναικεῖα ὅσον καὶ ἀνδρικά, πρβλ. Langlotz, Bildhauerschulen πίν. 44ε, 45α. 47α. 48β. 49β. 53γ.

167. Πρβλ. εἰδικῶς περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς κομμώσεως εἰς τὴν Σπάρτην, J. Fink-H. Weber, Beiträge zur Trachtgeschichte Griechenlands σελ. 28 - 29 καὶ 92.

168. Jenkins, Daedalia, πίν. VII, Jenkins, Laconian Terracottas of the Daedalic Style, BSA 33 (1932 - 33) σελ. 66, πίν. 10 - 11. Πρβλ. ἐπίσης G. Richter, A Handbook of Greek Art, σελ. 221 εἰκ. 237.

169. Πρβλ. Langlotz, Bildhauersch. σελ. 92 "Spartanerköpfe übertreffen all ihre Zeitgenossen durch die Stärke ihres Ausdrucks". Ἐπίσης Hampe-Jantzen, Olympia Bericht 1936 - 37 σελ. 77 καὶ 78 εἰκ. 39. Εἰς τὸν κυνηγόν τοῦ ἀμφορέως μας δὲν εἶναι τόσον τονισμένος ὁ πῶγων. Homann-Wedeking, Von Spartanischer Art und Kunst, Antike und Abendland, 7 (1958) σελ. 63 κ.ε.

κεφαλή παρουσιάζει τήν χαρακτηριστικήν ώσειδῆ διαγραφὴν, ἡ ὁποία ἔχει ἀναγνωρισθῆ ὡς τυπικὸν γνῶρισμα τῶν λακωνικῶν ἔργων¹⁷⁰, μὲ πόλους τήν κορυφήν τῆς καὶ τὸν πῶγων¹⁷¹. Τὸ πρόσωπον λαμβάνει ἀπὸ τὸν ἀμυγδαλοειδῆ ὀφθαλμὸν¹⁷² τὸν ἰδιαιτέρον χαρακτήρα του καὶ τήν ἐνεργητικὴν του ἔκφρασιν. Ἐντονος διαγράφεται καὶ ἡ μεγάλη ἐλαφρῶς γρυπὴ¹⁷³ ρίς, ἡ ὁποία τονίζεται περισσότερο καὶ ἀπὸ τὸ μικρὸν στόμα, ἐνῶ ὁ πῶγων εἶναι βραχὺς καὶ ἰσχυρός. Πολλαὶ λεπτομέρειαι εἰς τὸ πρόσωπον φαίνεται, ὅτι ἔχουν συμπληρωθῆ μετὰ τήν ἐξαγωγήν τοῦ ἀναγλύφου ἀπὸ τὸν τύπον (μήτραν), διὰ τὰ διακριθῶν σαφέστερον τὰ διάφορα χαρακτηριστικά, ὅπως ἡ μεγάλη ἀμυγδαλοειδῆς κόρη, τὸ περὺγιον τῆς ρινὸς καὶ τὰ φρύδια. Ἐνδιαφέρον εἶναι ἐπίσης, ὅτι ὁ τεχνίτης ἐπέτυχε νὰ δώσῃ εἰς τὸ μικρὸν στόμα μίαν ὑπόνοιαν ἀρχαϊκοῦ μειδιάματος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ ἦτο ἐξαιρετικῶς δύσκολον, διὰ μίαν τόσον μικρὰν ἐπιφάνειαν καὶ τὸ πρόσωπον ἐν κατατομῇ. Παρὰ ταῦτα διακρίνεται σαφῶς ἐν μειδιάματι εἰς τὰ χεῖλη τῶν κυνηγῶν, αὐτὸ τῆς ἱκανοποιήσεως τοῦ ἐπιστρέφοντος ἀπὸ τὰ εὐτυχεῖ κυνήγια Σπαρτιάτου. Διὰ τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει ἡ φύσις τῆς ἐργασίας εἰς ἓν τόσον εὐθρυπτον ὄλικόν, δὲν δύναται κανεὶς νὰ μὴ θαυμάσῃ, τήν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγνώστου αὐτοῦ καλλιτέχνου, ὁ ὁποῖος ἐπέτυχε τόσον εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς ὅσον καὶ τὰς εἰδικὰς λεπτομερείας νὰ ἐμψυχώσῃ κυριολεκτικῶς τὰς μορφὰς του. Χωρὶς οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον πλεονασμόν, ὅπως καὶ χωρὶς τήν ἐλαχίστην παραγνώρισιν τῶν οὐσιαστικῶν χαρακτηριστικῶν, ἐπιτυγχάνει νὰ μᾶς δώσῃ, πέραν τῶν τυπικῶν μορφικῶν του προθέσεων, καὶ τήν ἐσωτερικὴν ἀτμόσφαιραν τῆς σκηνῆς. Τοῦτο γίνεται δυνατόν διὰ τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖον ὄχι μόνον ἐν μέρος ὅπως ἡ κεφαλή, ἀλλὰ ὀλόκληρον τὸ σῶμα, τόσον εἰς τὴν γενικὴν του συγκρότησιν, ὅσον καὶ τὰ παραπληρωματικὰ στοιχεῖα παρουσιάζεται. Ἡ μορφή εἰς τὸ σύνολόν τῆς ἐπενεργεῖ μὲ τὸν συνδυασμόν πλαστικῶν καὶ διακοσμητικῶν στιγμῶν, ὅπου ἡ σωματικότης, τονιζομένη καὶ διὰ τῆς στάσεως, συνεργάζεται μὲ τὸν γραφισμὸν τῶν λεπτομερειῶν. Τὸ ἔργον, μὲ τήν εὐγένειαν τῆς πλαστικῆς του γλώσσης καὶ τήν στερεότητα καὶ σαφήνειαν τῆς ὀργανώσεώς του δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἔξαρσιν τοῦ ἑνὸς μέρους του εἰς τὰ ἄλλα, ἀλλὰ εἰς τὸν συντονισμόν τῶν μερικῶν δεδομένων μὲ τὰ γενικὰ χαρακτηριστικά. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς διακρίνεται ἡ προσπάθεια διὰ μίαν σύμμετρον ἀνάπτυξιν ὄλων τῶν ἐκφραστικῶν δυνατοτήτων τῆς μορφῆς. Ἡ κεφαλή ἔρχεται εἰς τὴν διάταξιν αὐτὴν νὰ ὀλοκληρώσῃ καὶ νὰ ἐπιστέψῃ τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν τὸ σῶμα δίδει διὰ τῶν ἀντιθετικῶν, ἀλλὰ καὶ συνε-

170. Langlotz, Bildhauersch. σελ. 92. Kunze, VI Olympia Bericht σελ. 175. Α. Πολίτης, ΑΕ 1936 σελ. 92. W. Lamb, BSA 28 (1926 - 27) σελ. 101 καὶ Greek and Roman Bronzes 1929 σελ. 75. H. Bloesch, Antike Kunst in Schweiz σελ. 25 ἀριθ. 3 καὶ Mus. Helvetikum 16 (1959) σελ. 256. Ch. Karouzos, Charites, Festschrift Langlotz σελ. 130.

171. Πρβλ. ἀνάλογον κατασκευὴν καὶ εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Κοπεγχάγης, BSA 16, σελ. 258, εἰκ. 2. Langlotz, Bildhauersch. σελ. 91.

172. Διὰ τὸν ὀφθαλμὸν καὶ εἰς τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν πρβλ. Erica Goette, VII Olympia Bericht 1961 σελ. 199, ἡ ὁποία ὀρθῶς τονίζει ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγονται αἱ ὑπερβολαί, αἱ σχετιζόμεναι μὲ τὴν ἀπόδοσιν εἰς χρονικὰς διαφορὰς ἢ διαφορὰς καλλιτέχνας, αἱ βασιζόμεναι μόνον εἰς τὸ σχῆμα τοῦ ὀφθαλμοῦ, διότι δὲν εἶναι σπάνιον νὰ ἔχωμεν εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον τόσον τὸν ἀμυγδαλοειδῆ ὅσον καὶ τὸν στρογγυλὸν ὀφθαλμὸν καὶ τοῦτο ἰσχύει καὶ δι' ἄλλας λεπτομερείας.

173. Ἄλλοι τονίζεται περισσότερο τόσον τὸ μήκος ὅσον καὶ ἡ καμπύλη τῆς ρινὸς, πρβλ. Hampe-Jantzen, Olympia Bericht, 1936 - 7 σελ. 78 εἰκ. 39, ἐνῶ εἰς τοὺς Διοσκούρους, ΑΕ 1955 σελ. 92 - 93 εἰκ. 1 - 2 παρουσιάζεται περισσότερο ἀνασηκωμένη.

γαζομένων στοιχείων του. Ἡ ἀλληλοδιάδοχος παράθεσις τῶν γυμνῶν μὲ τὰ καλυπτόμενα ὑπὸ τοῦ χιτῶνος τμήματα, τῶν μεγάλων μὲ τὰς μικρὰς ἐπιφανείας, τῆς συγκεντρώσεως μὲ τὴν κίνησιν ὀργανώσεως μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐνδείξεις τῶν προθέσεών του. Ὅτι περισσότερο ἀποδεικνύει τοὺς σκοποὺς του, εἶναι κυρίως ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον διὰ τῆς ἐναλλαγῆς ἐπιτυγχάνει νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν συνολικὴν ἐντύπωσιν καὶ νὰ τονίσῃ τὴν ἐκφραστικὴν δύναμιν τῆς μορφῆς. Ἡ ἐπιτυχία του διακρίνεται εἰς τὴν ἰκανότητά του, νὰ συνδυάζῃ τὰς λειτουργικὰς ἀξιώσεις μὲ τὰς μορφικὰς προϋποθέσεις, μὲ ἀποτέλεσμα μίαν ὀργανικὴν καὶ ζωντανὴν μορφήν. Ἀποφεύγει νὰ παρουσιάσῃ γυμνοὺς τοὺς κυνηγούς, διὰ νὰ μὴ θεωρηθοῦν ὡς ἥρωικαὶ ἢ μυθικαὶ μορφαὶ καὶ χρησιμοποιεῖ τὸν χιτῶνα διὰ νὰ ἐξάρῃ σαφέστερον τὰ πλαστικὰ καὶ ἐνεργητικὰ μέρη τοῦ σώματος. Τὸ ἔνδυμα γίνεται ἀπλοῦν διακοσμητικὸν πλαίσιον, τὸ ὁποῖον ἐντάσσεται εἰς τὰς διακοσμητικὰς τάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπίσης ὑπάρχουν εἰς τὸ σύνολον τοῦ ἀμφορέως, ἐνῶ ταυτοχρόνως δι' αὐτοῦ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ στραφῶμεν περισσότερο πρὸς τὰ γυμνὰ μέρη τοῦ σώματος, πόδας, χεῖρας, πρόσωπον, ὅπου παρακολουθεῖται ἡ ἔντασις τῆς προσπαθείας τὴν ὁποίαν προϋποθέτει εἰς τὴν μορφήν. Δι' αὐτοῦ τονίζει περισσότερο τὰς λειτουργικὰς γραμμὰς, αἱ ὁποῖαι καθορίζουν τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως, διὰ τῶν ὁποίων μεταφερόμεθα καὶ εἰς τὰ ἄλλα τμήματά της. Ἡ συνθετικὴ ἰκανότης, ὅπως καὶ ἡ πλαστικὴ πληρότης καὶ ἡ διακοσμητικὴ δύναμις τοῦ ἔργου ἀποδεικνύουν, ὅτι ἔχομεν δημιουργὸν ὁ ὁποῖος κατορθώνει νὰ κἀνῃ τὴν ἀνάγκην ἀλήθειαν. Τοιοῦτοτρόπως, ἐνῶ μὲ τὰ δύο φερόμενα ζῶα καθορίζονται αἱ κάθετοι τάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνισχύονται καὶ διὰ τοῦ σώματος τοῦ κυνηγοῦ, διὰ τῶν διαγωνίων κατευθύνσεων τὰς ὁποίας εἰσάγουν τὸ δόρυ, οἱ πόδες καὶ αἱ χεῖρες, εἰς τὰ στατικὰ ἀπαντοῦν τὰ δυναμικὰ καὶ κινητικὰ χαρακτηριστικὰ, τὰ ὁποῖα συνδέουν τὰς μορφὰς τῆς ὁμάδος. Ὁ σαφὴς καὶ καθαρὰ λειτουργικὸς τρόπος ὀργανώσεως τῶν διαφόρων μονάδων εἰς μίαν ἀλληλοσυμπληρουμένην ἐνότητα δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἀκόμη καὶ τῆς παρουσίας τοῦ χώρου, διότι ὑπερβαίνει τὰ ὄρια μιᾶς μόνον ἐπιφανειακῆς διαπραγματεύσεως. Ἴσως ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς, ὅτι ὀπισθεν τοῦ δημιουργοῦ τῶν μορφῶν τοῦ ἀμφορέως θὰ πρέπει νὰ εὐρίσκεται μία προσπάθεια, ἡ ὁποία εὐρίσκεται πέραν τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀναγλύφου. Ἡ γραμμὴ τοῦ ἐν προβολῇ εὐρισκομένου ποδὸς προεκτεινομένη φθάνει εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς, ὅπου οἱ πόδες τοῦ φερομένου ὀπισθεν ζῶου ἔχουν προσαρτηθῆ εἰς τὸ ξύλον, ἐνῶ ἡ γραμμὴ τοῦ ἄλλου ποδὸς φθάνει εἰς τὸ σημεῖον τῆς χαίτης, ὅπου συναντῶνται ἡ γραμμὴ τῆς χειρὸς, καὶ τὸ ξύλον, τὰ σημεῖα δὲ αὐτὰ εἶναι τὰ δεχόμενα τὸ βάρος τῶν ζῶων καὶ τὰ ὀρίζοντα τὴν μεταφορὰν των. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ὀρίζοντα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι παράλληλα, ὅπως ἡ γραμμὴ τοῦ ξύλου, αὐτὴ τοῦ ὤμου, ἡ θέσις τοῦ ζωστήρος, ἡ γραμμὴ τοῦ χιτῶνος κάτω καὶ ἡ ράχη τοῦ κυνός, διὰ μιᾶς ἐλαφρᾶς πρὸς τὰ ἄνω ἀποκλίσεως χάνουν τὴν στατικὴν των ἀκίνησιαν καὶ παρουσιάζονται ὡς φορεῖς δυνάμεων καὶ κινήσεως. Ἡ ὑπέρβασις τῶν γραμμικῶν διαγραφῶν καὶ ὁ πλοῦτος τῶν πλαστικῶν πραγματώσεων, τὰς ὁποίας ἔχομεν εἰς τὴν μορφήν τοῦ κυνηγοῦ, εἶναι χαρακτηριστικὸς μιᾶς προσπαθείας, ἡ ὁποία κατορθώνει νὰ ἀποφύγῃ τοὺς περισσοτέρους ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς, οἱ ὁποῖοι ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ὑλικοῦ καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ἐπιφανείας, ἡ ὁποία τοῦ ἔχει δοθῆ. Ἡ ἐργασία εἰς τὸ σύνολόν της χαρακτηρίζεται ἀπὸ μίαν μελέτην πραγματικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ζωῆς, μαζὶ μὲ μίαν παράλληλον χρησιμοποίησιν θεμάτων τὰ ὁποῖα δέχεται ἀπὸ ἄλλα ἔργα. Ἡ ὀργανικὴ συγκρότησις καὶ ἡ πληρότης εἰς τὴν ὀρθὴν χρησιμοποίησιν τῶν λειτουργικῶν δεδο-

μένων αποδεικνύει, εκτός των άλλων, ότι ο δημιουργός των μορφών μπορεί να μορφοποιή επιδράσεις τās οποίας έχει δεχθῆ και παρατηρήσεις τās οποίας ο ίδιος έχει κάμει χωρίς καμμίαν παραφωνίαν. Ἡ μορφή τοῦ κυνηγοῦ δὲν παρουσιάζεται μόνον ὡς μία εἰκὼν, ἀλλὰ ὡς σύνολον δυνάμεων τās οποίας γνωρίζομεν εἰς τὴν συγκεκριμένην των ολοκληρωσιν.

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν λείπουν καὶ μικραὶ ἀσάφειαι, αἱ ὁποῖαι δὲν μειώνουν τὴν προσφορὰν τοῦ τεχνίτου. Μία χαρακτηριστικὴ δυσκολία παρουσιάζεται εἰς τὸ σημεῖον ὅπου συνδέεται ὁ λαιμὸς τοῦ λέοντος μετὰ τὸ ξύλον· δὲν εἶναι σαφῆς ἐκεῖ ὁ τρόπος μετὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ἡ χεὶρ καὶ δὲν διασαφηνίζεται ἐπαρκῶς ὁ ρόλος τῆς. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, νὰ ἐφαντάσθῃ ὁ τεχνίτης τὴν χεῖρα διερχομένην ἄνωθεν τοῦ ξύλου, ὥστε νὰ ἰσορροπῆ τοῦτο καὶ νὰ συλλαμβάνῃ τὴν χαίτην τοῦ ζῴου, διὰ νὰ ὑποβαστάσῃ τὸ βάρος του, ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ κρατῆ ἀπλῶς τὸ ξύλον. Εἰς τὴν ἄλλην ὁμάδα φαίνεται σαφῶς ὅτι καὶ τὸ ἔμπροσθεν εὐρισκόμενον ζῴον εἶναι ἀνηρτημένον ἀπὸ τοῦ ξύλου, καὶ παραλλήλως κρατεῖται καὶ ἀπὸ τῶν κεράτων. Ἴσως ἡ πρόσδεσις τοῦ λέοντος δὲν εἶναι ὄρατῆ, διότι θεωρεῖται ὡς καλυπτομένη ὑπὸ τῆς χαίτης, ἀλλὰ πάντως πρόκειται περὶ μιᾶς ἀσαφείας.

Εἰς τὴν πλάτην τοῦ κυνηγοῦ διακρίνεται ἡ φαρέτρα, ὅπως φέρεται ἀπὸ τοῦ ἱμάντος διὰ τοῦ ὄμου καὶ ἐντὸς αὐτῆς τέσσαρα βέλη. Εἶναι τοποθετημένα μετὰ τὰς αἰχμὰς πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ ὄρατὰς εἰς παράταξιν καὶ ἴσως ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἄλλαι σειραὶ εὐρίσκονται ὀπισθεν αὐτῶν. Ἡ φαρέτρα καταλήγει κάτω εἰς τὸ σύνηθες καμπύλον σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἔχομεν καὶ εἰς πολλὰς παραστάσεις τῆς φαρέτρας τοῦ Ἡρακλέους¹⁷⁴, εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς οποίας ἐπίσης διακρίνονται κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ τὰ βέλη¹⁷⁵. Τὸ τόξον τὸ ὁποῖον παίζει καὶ σημαντικὸν συνθετικὸν ρόλον καλύπτεται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του ὑπὸ τοῦ σώματος τοῦ κυνηγοῦ καὶ διακρίνεται ὀπισθεν παρὰ τὸν γλουτὸν μεταξὺ τοῦ χιτῶνος καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ποδῶν τοῦ ζῴου, ἔμπροσθεν παρὰ τὸν καταπίπτοντα κόλπον καὶ μεταξὺ τῆς ζώνης καὶ τῶν ποδῶν τοῦ λέοντος. Ὁ τρόπος ἀναρτήσεώς του παραμένει κάπως ἀσαφῆς¹⁷⁶ καὶ φαίνεται μᾶλλον ὅτι ἔχει ἐξαρτηθῆ ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετὰ τὴν φαρέτραν ἀορτήρος. Τὸ ξύλον ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἔχουν προσδεθῆ τὰ ζῴα παρουσιάζει ἐπίσης ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, διότι εἰς τὸ ἐν τῶν ἄκρων του ἔχει φύλλα ἢ ἄνθη, τὰ ὁποῖα ἐνθυμίζουν παραδείγματα παραστάσεων ἀνατολικῶν ἔργων μετὰ ἀντιθετικὰς ὁμάδας ζῴων μεταξὺ τῶν ὁποίων εὐρίσκεται τὸ δένδρον τῆς ζωῆς¹⁷⁷. Χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ κανεὶς ἰδιαιτέρως εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, δὲν δύναται νὰ

174. Παράστασις τοῦ Ἡρακλέους μετὰ τὴν φαρέτραν ἐντὸς τῆς οποίας διακρίνονται τὰ βέλη πρβλ. Rumpf, Chalkidische Vasen πίν. 6 ὅπου μετῶνται πέντε βέλη. Καρούζου, Ἄγγεῖα Ἀναγυροῦντος, πίν. Ε, τέσσαρα βέλη.

175. Διὰ τὸ τόξον καὶ τὴν ἀναρτήσιν του πρβλ. γενικῶς Bulanda, Bogen und Pfeil bei den Völkern des Altertums, 1913 σελ. 84. Bonnet, Die Waffen der Völker des alten Orients 1926 σελ. 178 εἰκ. 81 πρβλ. καὶ τοὺς ἱππεῖς τοῦ ἐκ Βοιωτίας μετ' ἀναγλύφου ἀγγείου τῆς Βοστώνης, Hampe, Sagenbilder πίν. 56. Ant. Denkm. II, 24, 12. Τόξον κυνηγοῦ Θέρμου, Payne, BSA 27 (1925 - 26) σελ. 128.

176. Πρβλ. ἐπίσης περὶ τοῦ τόξου εἰς τοὺς Ἑλληνας, A. Schannberg, Bogen und Bogenschütze bei den Griechen 1910 σελ. 68. Μορφή φέρουσα βέλη καὶ φαρέτραν εἰκονίζεται συχνὰ καὶ εἰς τὰ μολύβδινα εἰδώλια τῆς Ὀρθίας Orthia σελ. 274 εἰκ. 125.

177. Πρβλ. Poulsen, Orient σελ. 65 - 66. A. Moortgat, Vorderasiatische Rollsiegel, πίν. 24, 160 καὶ 166 ἀπὸ τὰς παλαιότερας παραστάσεις καὶ ἀπὸ τὸν 9ον - 8ον αἰῶνα πίν. 72, 606, πίν. 76,643.

μή σημειώση την αναλογία, ή οποία υπάρχει και ἴσως ὑποδεικνύει κάτι περισσότερο¹⁷⁸. Δύσκολον εἶναι νά διακριθῆ ἐκ ποίου δένδρου προέρχεται ὁ κλάδος αὐτός με τὰ περίεργα φύλλα, ἀλλά εἰδικῶς ὡς πρὸς τὴν ἀπόληξιν παρουσιάζει πολλὴν ὁμοιότητα με τὸν ἀσφόδελον (σφερδοῦκλι), ὁ ὁποῖος με τοὺς καρπούς του εἰς τὸ ἄκρον δίδει τὴν ἴδιαν εἰκόνα, ἂν καὶ δὲν φαίνεται δυνατὸν νά ἐννοῆται αὐτός, διότι αὐτός εἶναι θάμνος, ὁ ὁποῖος μάλιστα δὲν δύναται νά ἀνθέξῃ οὔτε τὸ μικρότερον βάρος. Ἐκ τοῦ ξύλου αὐτοῦ εἰς τὸ ὄπισθεν τοῦ κυνηγοῦ μέρος κρέματα θηλεία μᾶλλον ἔλαφος ἢ δορκὰς διακρινομένη ἐκ τῶν μεγάλων ὄτων, τῆς μικρᾶς οὐρᾶς καὶ τοῦ μακροῦ καὶ καλῶς διαγραφομένου σώματος. Εἰς τὸ ἄνω μέρος καὶ παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ κυνηγοῦ διακρίνονται αἱ ὄπλαί τοῦ ζῴου, ὅπως καὶ ἡ σύνδεσις τῶν ποδῶν διὰ σχοινίου εἰς τὸ ξύλον καὶ μάλιστα διὰ πολλῶν στροφῶν. Εἰς τὸ κάτω μέρος ἡ κεφαλὴ με τὸ ἡμιάνοικτον στόμα τοῦ ζῴου δίδει σαφῶς τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τοῦτο εἶναι νεκρὸν καὶ ἀκόμενη, ὅτι καὶ τὰ μέλη του κινοῦνται κατὰ τὸν ρυθμὸν τῆς ἐναλλαγῆς τῶν βημάτων τοῦ κυνηγοῦ. Τοῦτο παρατηρεῖται εἰς ὅλα τὰ φερόμενα ζῶα διὰ τῶν ὁποίων ὁ τεχνίτης δημιουργεῖ ρυθμικὰς κινήσεις, παρακολουθούσας τὴν κίνησιν τοῦ σώματος τοῦ κυνηγοῦ. Τὸ νά μεταφέρονται κρατούμενα ἀντεστραμμένα τὰ ζῶα εἶναι κοινὸν χαρακτηριστικὸν τῶν παραστάσεων τῶν ἀνατολικῶν κυλίνδρων¹⁷⁹ καὶ πιθανώτατα ἡ ἀρχικὴ καταγωγή τοῦ θέματος συνδέεται με εἰδικὰς ἀνατολικὰς παραστάσεις. Τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ τεχνίτου τῆς Σπάρτης εἶναι ὅτι δὲν ἀπεικόνισε τὰ δύο ζῶα με τὸν αὐτὸν τρόπον φερόμενα ἢ προσδεδεμένα ἐπὶ τοῦ ξύλου, ἀλλὰ τὸ ἐν εἰς ὀρθίαν σχεδὸν θέσιν. Τοῦτο πρέπει νά θεωρηθῆ ὡς πλουτισμὸς τῆς παραστάσεως καὶ δὲν ἀποκλείεται νά ἐδημιουργήθῃ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ δύο διαφόρων θεμάτων, τὸ σημεῖον δὲ αὐτό, ὅπως καὶ τὰ ἀνάλογά του, ἀποδεικνύουν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰκανότητα τοῦ τεχνίτου τῆς Σπάρτης. Ἡ ἔλαφος θά ἠδύνατο νά συσχετισθῆ με τὴν συλληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους Κερυνίτιδα ἔλαφον τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν παλαιότεραν παράδοσιν, παραδιδομένην ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου¹⁸⁰, εἶχε φονεύσει οὗτος «*τάν τε χρυσοκάρηρον δόρκαν ποικιλόντων κτεῖναι*». Δὲν ὑπάρχουν ὅμως εἰς τὴν παράστασιν στοιχεῖα δικαιολογοῦντα τὴν σύνδεσιν, διότι οὔτε με τὸν Ἡρακλέα ταυτίζεται ὁ κυνηγός, οὔτε ὑπάρχουν τὰ κέρατα τῆς ἐλάφου¹⁸¹. Ἡ ἐργασία εἰς τὸ σύνολον τοῦ σώματος τοῦ ζῴου, ὅπως καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας του, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τοῦ τεχνίτου νά πλησιάσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερο τὸ πραγματικόν. Ἡ ὅλη διαπραγμάτευσις παρουσιάζει τὸν αὐτὸν χαρακτήρα, ὅπως καὶ εἰς τὸ σῶμα τοῦ κυνηγοῦ, με τὴν ἐναλλαγὴν τῶν μεγάλων ἐπιφανειῶν καὶ τῶν μικρῶν ἐνοτήτων καὶ τὴν ἔντονον πλαστικὴν διάθεσιν. Τοῦτο διευκολύνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐλαφρὰν στροφὴν τοῦ ζῴου, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τὴν ὑποδήλωσιν τῆς ἐκτάσεώς του εἰς τὸν χῶρον, καὶ ἐνισχύεται καὶ διὰ τῶν παραλλήλων ἐπιπέδων τοῦ ἀναγλύφου, τὰ ὁποῖα παρακολουθοῦν τὰς γραμμὰς τοῦ σώματος. Αἱ λεπτομέρειαι

178. Ἴσως ὁ κλάδος αὐτός συνδέεται με ἀνάλογα δείγματα ἐκ τῶν παραστάσεων τῶν ἐλεφαντοστῶν, Orthia πίν. 92,1 καὶ 157,7 παρὰ τὰς διαφορὰς ποὺ παρατηροῦνται.

179. Πρβλ. Frankfort, Cylinder Seals, σελ. 139 πίν. 92. A. Barnett, The Nimrud Ivories σελ. 83 εἰκ. 28. Πρβλ. εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην τὸν κυνηγὸν τοῦ Θέρμου καὶ τοὺς Κέρκοπας.

180. Εὐριπ. Ἡρακλῆς στ. 375. Πρβλ. καὶ Schweitzer, Herakles σελ. 168. Ὁ Hampe, Sagenbilder σελ. 42 κ.έ. εὕρισκει εἰς τὴν βοιωτικὴν πόρπην πίν. 8 παράστασιν φόνου ἐλάφου με δόρυ.

181. Πρβλ. Brommer, Herakles σελ. 22 καὶ 86 πίν. 16 τὴν παλαιότεραν ἀπεικόνισιν τοῦ θέματος τῆς Κερυνίτιδος ἐλάφου εἰς πινάκιον.

αί όποια παρατηροϋνται εις τήν έλαφράν γραμμήν τών τριχών τής ράχης του ζώου, αϋται του νεκρου κλειστοϋ αλλά τόσον χαρακτηριστικοϋ όφθαλμοϋ, όπως και του στόματος και τών ότων είναι έκπληκτικής έκφραστικότητας. Ένδιαφέρον είναι ότι ή εργασία κατορθώνει να συνδυάζη εις τοιοϋτον βαθμόν τήν γενικήν συγκρότησιν με τά μερικά χαρακτηριστικά.

Τό έτερον τών ζώων, τό κρατούμενον όρθιον πρό του σώματος του κυνηγοϋ, διά του ζύλου και τής χαιτης είναι λέων. Εικονίζεται εις όρθίαν σχεδόν στάσιν και κατά τρόπον όστε, να είναι ή κεφαλή του ζώου αντιμετώπος αϋτης του κυνηγοϋ. Τό ζών είναι ασφαλώς νεκρόν και τοϋτο έκτός τών άλλων τονίζεται από τήν εύρισκομένην ύψηλότερον του έδάφους θέσιν τών ποδών του. Τό στόμα του εικονίζεται ήμίανοικτον, ως εάν να βρυχάται ή να άπειλή και εις μίαν περιέργον διά νεκρόν ζών στάσιν, τοϋτο όμως ίσως γίνεται διά να δυνηθί ή τεχνίτης να πολλαπλασιάση τās λεπτομερείας, όπως να δείξη τοϋς δόντας και τήν γλώσσαν. Η αίχμη του κρατουμένου διά τής δεξιās χειρός του κυνηγοϋ δόρατος στηρίζεται έλαφρώς εις τόν τράχηλόν του, ως να χρησιμοποιήται διά να υποστηριχθί πλαγίως τό σώμα του ζώου. Η θέσις και ό τρόπος με τόν όποιον άπεικονίζεται τό ζών με τό άνοικτόν στόμα έχουν πολλά παράλληλα εις έργα τής ανατολικής τέχνης, όπου δέν έλλείπουν και παραδείγματα μεταφερομένων διά τών έμπροσθίων ποδών λεόντων, όπως δεικνύει ένας Μιττανικός κύλινδρος του 1450 π.Χ. περίπου¹⁸², και τά πλησιέστερα χρονικώς ανάγλυφα τής Nimrud¹⁸³. Ο τρόπος μάλιστα τής άποδόσεως του άνοικτοϋ στόματος εύρίσκεται εις μίαν έξ έλεφαντοστοϋ πυξίδα τής Nimrud, εις τήν όποιαν έχομεν τήν αϋτήν πώσιν του κόλπου, όπως και εις τόν κυνηγόν μας¹⁸⁴. Ανάλογος είναι εις τήν έλληνικήν τέχνην ή θέσις του λέοντος εις τήν έλλιπη πηλίνην πινακίδα του Σουνίου¹⁸⁵, εις τήν όποιαν έπίσης έχομεν μίαν ανθρωπίνην μορφήν αντιμετώπον του λέοντος, με άνοικτόν τό στόμα και εις τό αϋτό ύψος με τήν κεφαλήν του ανθρώπου¹⁸⁶.

Από τήν όλην όργάνωσιν και τās λεπτομερείας αναγνωρίζεται, ότι ό λέων τόν όποιον φέρει ό κυνηγός, ανήκει εις τόν τύπον τών λεόντων τής Άσσυριακής τέχνης¹⁸⁷.

182. Πρβλ. τήν άνδρικήν σφίγγα τήν βαινουσάν προς τά δεξιά και μεταφέρουσάν δύο λέοντας κρατουμένους από τοϋς πόδας, Frankfort, Cylinder Seals 1939 σελ. 42, a, Barnett, Nimrud Ivories 1957 σελ. 83.

183. Barnett, Nimrud Ivories σελ. 134 πίν. 33 και 34 από τόν 9ον προς 8ον αιώνα.

184. Barnett, Nimrud Ivories πίν. 22, 52 ανάλογος τρόπος του σχηματισμοϋ του κόλπου πίν. 18 και 26, 2 ό βραχύς χιτών πολϋ συγγενής με αϋτόν τών έλεφαντοστοών τής Σπάρτης Orthia πίν. 126, 1, 6.

185. AE 1917 σελ. 197 είκ. 10. Kunze, Archaische Schildb. πρόσθετος πίναξ 8,2.

186. Αϋτή ή σχεδόν ίσοκεφαλία μεταξύ τής μορφής του κυνηγοϋ και του λέοντος, είναι ένα από τά χαρακτηριστικά τά όποια άπομακρύνουν τήν παράστασιν από τόν τύπον του κυνηγοϋ και τόν φέρουν εις τό θέμα τής πάλης ήρωος και λέοντος. Πρβλ. πόσον υπέρχει τό ζών τών ανθρώπων εις τήν παράστασιν του μυθικοϋ κυνηγοϋ τής οίνοχόης Chigi. Τό θέμα τής πάλης ανθρώπου-λέοντος είναι ανατολικής προελεύσεως, ως έτονίσθη υπό του Rodenwaldt, Griechische Reliefs in Lykien, Sitzb. d. Preus. Ak. 1933 σελ. 1040, έπίσης M. Cahn, Mus. Helveticum 7 (1950) σελ. 194 κ.έ. Σ. Καρούζου, Άγγεία Άναγυροϋντος σελ. 88 σημ. 3 και περαιτέρω Moortgat, Tammuz σελ. 9. Ο Matz, G. Rodenwaldt g. K. I, σελ. 64 θεωρεί τήν παλαιότεραν έλληνικήν παράστασιν του θέματος εκ του Κεραμικοϋ, ως έχουσάν συμβολικόν περιεχόμενον πρβλ. Χ. Καρδαρά, Ροδιακή Άγγειογραφία σελ. 260.

187. Διά τά ειδικά χαρακτηριστικά του τύπου πρβλ. Kunze, Kret. Bronzereliefs σελ. 188 γενικώς περι του λέοντος και C. H. Haspels, Lions, Studia Archaeologica, S. Von Hoorn, Oblata, σποράδην. Περι τών μεταβολών εις τήν παράστασιν τής χαιτης τών ροδιακών παραστάσεων, Χ. Καρδαρά, Ροδιακή Άγγειογραφία σελ. 260 κ.έ.

Ἡ χαίτη του φλογοειδῆς μᾶς δίδει μίαν χαρακτηριστικὴν καὶ εἰς ἄλλους λέοντας σπαρτιατικῶν παραστάσεων, διαμόρφωσιν, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι τὸ πώρινον τεμάχιον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας¹⁸⁸, καὶ οἱ λέοντες τοῦ κρατήρος τοῦ Βίξ¹⁸⁹. Ἡ φλογοειδῆς αὐτῆ διάταξις εἰς παραλλήλους ομάδας τὴν ὁποία εἶχεν ὁ Rumpf¹⁹⁰ θεωρήσει ὡς εἰδικῶς συνδεομένην μὲ τὸ λακωνικὸν ἐργαστήριον ἀποδεικνύεται διὰ τῶν λεόντων τοῦ νέου ἀμφορέως σαφέστερον ὡς μία ἰδιαιτέρα προσφορά τούτου εἰς τὸν πλουτισμὸν τοῦ τύπου. Τοιοῦτοτρόπως, ἂν καὶ κατὰ τὴν χαίτην ὁ λέων εὐρίσκεται πλησίον τῶν κορινθιακῶν παραδειγμάτων καὶ κυρίως αὐτοῦ τῆς οἰνοχόης Chigi, ἡ ὁποία ἐπίσης ἐπηρεάζεται ἀπὸ ἀσσυριακὰ πρότυπα¹⁹¹, τὰ ὁποία διαφέρουν κατὰ τὴν χαίτην ἀπὸ τοὺς χεττιτικούς λέοντας τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἔργων¹⁹², ἀναμφιβόλως μᾶς δίδεται εἰς μίαν τοπικὴν μετάπλασιν. Τὰ ὅσα μὲ τὸν καρδιόσχημον σχηματισμὸν πλησιάζουν παραδείγματα ἀττικῶν παραστάσεων¹⁹³, ἐνῶ ὁ κόμβος τῆς χαίτης εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς παρουσιάζεται ἐπίσης ὡς μία ἰδιορρυθμία. Πιθανώτατα, τόσον κατὰ τὸν ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς κεφαλῆς κόμβον καὶ τὴν φλογοειδῆ χαίτην, οἱ λέοντες τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης κατάγονται ἀπὸ κυκλαδικὰ πρότυπα, ὅπως μᾶς διδάσκει τὸ ὄστρακον τοῦ Μηλιακοῦ ἀγγείου τοῦ Βερολίνου μὲ τὴν Πότιαν Ἐτηρῶν, εἰς τὸ ὁποῖον μὲ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον ἀποδίδονται καὶ τὸ στόμα καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ζῶου¹⁹⁴. Τὸ σῶμα τοῦ ζῶου εἰς τὸ σύνολόν του παρουσιάζεται στιβαρόν, χωρὶς νὰ εἶναι ὑπερβαλλόντως βαρὺ, οἱ πόδες του ἰσχυροὶ μὲ τονισμὸν τῶν λεπτομερειῶν, καὶ διάφορα ἐπίπεδα, ὥστε νὰ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ πλαστικοῦ σχηματισμοῦ περισσότερον ἀπὸ ὅσον τὸ ἐπιτρέπει τὸ ἀνάγλυφον. Ἡ κεφαλὴ τετράγωνος καὶ βαρεῖα πλουτίζεται διὰ πολλῶν μικρῶν λεπτομερειῶν, ὅπως διὰ τῶν ὀδόντων οἱ ὁποῖοι διακρίνονται καλῶς εἰς τὴν ἄνω σιαγόνα καὶ τῆς γλώσσης ἡ ὁποία μόλις εἶναι ὀρατὴ, ἐνῶ οἱ μεγάλοι στρογγυλοὶ ὀφθαλμοὶ εἶναι ἀτελέστερον ἐσχηματισμένοι. Εἰς τὸ σχηματικῶς καὶ κατὰ μεγάλας ἐπιφανείας εἰργασμένον μέσον σῶμα, ὅπως καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις τοῦ κυνηγοῦ καὶ τῆς ἐλάφου, ἀπαντοῦν ἡ κεφαλὴ καὶ οἱ πόδες μὲ τὴν φανεράν προτίμησιν τῶν λεπτομερειῶν καὶ τὴν περισσότερον διακοσμητικὴν τάσιν. Πρὸ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν τοῦ λέοντος καὶ κατὰ χαρακτηριστικῶς ἐνδιαφέροντα τρόπον εὐρίσκεται τὸ ἄνω μέρος τοῦ τόξου τὸ ὁποῖον ἀπολήγει εἰς τρίφυλλον σχῆμα, διὰ νὰ τονισῇ ἀκόμη σαφέστερον τὴν προτίμησιν καὶ τὴν χαρὰν τοῦ τεχνίτου διὰ τὰς λεπτομερείας.

Εἰς τὸ κάτω μέρος καὶ μεταξύ τῶν ποδῶν τοῦ κυνηγοῦ ἔχομεν τὴν παρουσίαν τοῦ χαρακτηριστικοῦ συντρόφου του εἰς τὸ κυνήγιον, τοῦ κυνός, εἰς μίαν θαυμασίαν σχεδὸν νατουραλιστικὴν ἀπόδοσιν. Εἰκονίζεται μὲ ἀνασηκωμένην τὴν οὐρὰν βαδίζων πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀλλὰ μὲ τὸ ρύγχος πρὸς τὰ κάτω, προφανῶς εἰς τὴν στάσιν τοῦ ἰχνηλατοῦν-

188. Orthia, πίν. 5.

189. Trésor de Vix, Mon. Piot 48 (1956) πίν. 7.

190. Rumpf, Charites, σελ. 130.

191. Payne, NC. σελ. 68 εἰκ. 14, Dunbabin, Greeks σελ. 47.

192. Payne, NC. σελ. 67 - 69. Γενικῶς πρβλ. καὶ W. L. Brown, The Etruscan Lion 1960 σποράδην. Διὰ τοὺς λέοντας τῶν πρωτοαττικῶν παραστάσεων, Μυλωνᾶς, Πρωτοαττικὸς Ἀμφορεὺς σελ. 56 κ.έ.

193. Σ. Καρούζου, Ἄγγεῖα Ἀναγυροῦντος σελ. 51 εἰκ. 42 καὶ πίν. 64 καὶ 65. Ὀστρακον Αἰγίνης, εἰς τὸ Βερολίνον, CV. Berlin 1 πίν. 35, 1. Μυλωνᾶς, Πρωτοαττικὸς Ἀμφορεὺς σελ. 59 εἰκ. 25 β.

194. AZ 1854 πίν. 61. Matz, G. gr. Kunst, I, πίν. 169, β. Rumpf, Malerei πίν. 6, 5.

τος, ακριβῶς δὲ μεταξύ τῶν ποδῶν τοῦ κυνηγοῦ. Μὲ τὴν σχετικῶς μακρὰν καὶ διαγρά-
φουσαν τοξοειδῆ γραμμὴν οὐράν, τὸ λεπτὸν καὶ μακρὸν σῶμα καὶ τοὺς ἰσχυροὺς πόδας,
ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν τύπον τοῦ κυνηγετικοῦ κυνός, ὁ ὁποῖος θὰ ἦτο ἰδιαίτερος
προσφιλῆς εἰς τὴν Σπάρτην. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην δὲν ἐλλείπουν τὰ παραδείγμα-
τα τῶν ἀκολουθούντων τὸν κύριον τῶν κυνῶν καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν περιπτώ-
σεων ἀποτελοῦν τὸ κριτήριον τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ιδιότητος τῶν κυρίων τῶν, ὅπως
εἰς τὴν γνωστὴν στήλην τοῦ Ἀλεξήνορος¹⁹⁵. Δὲν ἀπουσιάζουν ἐπίσης ἀπὸ τὰς παρα-
στάσεις κυνηγίου, ὅπως εἰς αὐτὴν τῆς οἰνοχόης Chigi καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὰς σχετικὰς
μὲ τὸν μῦθον τοῦ Ἀκταίωνος¹⁹⁶ τοῦ κατ' ἐξοχὴν κυνηγοῦ καὶ ἀπὸ τὴν συνοδείαν τῶν
κοινῶν κυνηγῶν ὅπως εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Τιμωνίδα¹⁹⁷. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κυ-
νηγοῦ τοῦ Θέρμου ὅμως δὲν ὑπάρχει κύων καὶ ἴσως τοῦτο, ὡς ὑπετέθη¹⁹⁸, εἶναι μία χα-
ρακτηριστικὴ ἔνδειξις ὅτι δὲν πρόκειται περὶ θνητοῦ ἀλλὰ περὶ ἡρωικῆς μορφῆς, ἢ
θεοῦ. Ὁ κύων εἰκονίζεται μεταξύ τῶν ποδῶν τοῦ κυνηγοῦ καὶ κατ' ἀνάλογον τρόπον πα-
ρίστανται κύνες καὶ μεταξύ τῶν ποδῶν ἵππων¹⁹⁹, κενταύρων²⁰⁰ ἢ παρὰ τὰς κλίνας ὅπως εἰς
τὴν παράστασιν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Εὐρύτου εἰς τὸν κορινθιακὸν κρατῆρα τοῦ Λού-
βρου²⁰¹. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ τρόπος αὐτὸς ἀπεικονίσεως πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς συ-
νήθης, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κυνηγοῦ, ἐπιδιώκεται δι' αὐτοῦ νὰ δοθῆ κάπως καὶ ἡ
ἐντύπωσις τοῦ χώρου, ὅτι δηλαδὴ οὗτος βαδίζει παραλλήλως τοῦ κυρίου του, ὅπως
φαίνεται καὶ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ κυνηγοῦ τοῦ Ἀμάσιος, τοῦ Λονδίνου²⁰². Πα-
ράλληλον εἰκονογραφικὸν τύπον μᾶς δίδει πιθανώτατα τὸ ὄστρακον τοῦ Βρετανικοῦ
Μουσείου²⁰³, τὸ ὁποῖον ἴσως συνδέεται μὲ τὸν Ἀκράγαντα καὶ ἀκόμη πλησιέστερον
ἀπὸ ἀνάλογον πρότυπον προέρχεται ὁ μεταξύ τῶν ποδῶν τῆς Ἀρτέμιδος-Ἐκάτης ἀπ-
εικονιζόμενος κύων τοῦ πινακιδίου τῆς Δαιμονιάς²⁰⁴, λακωνικὸν ἐπίσης ἔργον. Ἀπὸ
τῆς ἀπόψεως αὐτῆς δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τοῦ κυνός μεταξύ τῶν
ποδῶν τῶν κυνηγῶν ἔχει ὡς σκοπὸν ἀπλῶς νὰ καλύψῃ τὸν κενὸν χώρον διὰ τὸ horror
vacui τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ὅπως εἰς τὸν γνωστὸν κορινθιακὸν κρατῆρα τοῦ Ἀμφιαράου²⁰⁵

195. Ἐθνικὸν Ἀρχ. Μουσεῖον ἀριθ. 39. Richter, *Sculpture and Sculptors* ² εἰκ. 425. Lippold, *Plastik* πίν. 38, 1.

196. P. Jacobstahl, *Aktaions Tod*, *Marburger Jahrb. für Kunstwiss.* 5, σελ. 1-23 μὲ συγκέντρω-
σιν καὶ τῆς βιβλιογραφίας.

197. Buschor, *Griechische Vasenmalerei* σελ. 62 εἰκ. 45. Pfuhl, *Malerei III*, εἰκ. 182. Rumpf, *Ma-
lerei* πίν. 13, 1.

198. Πρβλ. Payne, *BSA* 27 (1925-26) σελ. 128 κ.έ.

199. Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ παράδειγμα τῆς πηλίνης σίμης τοῦ Παλαικάστρου, *Matz* πίν. 288 β,
πρβλ. ἐπίσης τὸ παράδειγμα πάλιν πηλίνης ἐπενδύσεως ἐκ Θάσου. G. Richter, *Archaic Greek Art*
1949 πίν. 161.

200. Τυπικὸν δείγμα ἡ παράστασις τοῦ ἀμφορέως Northampton τοῦ Μονάχου, Buschor, *Griechische*
Vasenmalerei σελ. 109 εἰκ. 79 καὶ *Griechische Vasen* σελ. 114 εἰκ. 74.

201. Λούβρον ἀριθ. 645. Rumpf, *Malerei* πίν. 13,6 καὶ *Matz*, *G. gr. Kunst I*, πίν. 160.

202. S. Karouzou, *The Amasis Painter* πίν. 15, 2. Jacobstahl, *Ornamente griechischer Vasen* πίν. 4a.
Rumpf, *Malerei* πίν. 12, 10.

203. Weinberg, *Corinthian Relief Ware*, *Hesperia* 1954 σελ. 121 πίν. 27 β ἀνάλογα δείγματα εἰς τὴν
Κοπεγχάγην CV. Copenhagen 5 πίν. 24, 225, 4-5.

204. X. Χρήστου, Ἄρτεμις Ἐκάτη *AE* 1953-54 (1961) σελ. 189 εἰκ. 1.

205. Pfuhl, *Malerei III*, εἰκ. 179. Buschor, *Gr. Vasen* σελ. 119 εἰκ. 77.

ἢ εἰς πολλὰ λακωνικά ἔργα²⁰⁶, καὶ τὰ διάφορα ζῶα καὶ τὰ πτηνὰ εἰς τὰς παραστάσεις τῶν χαλκιδικῶν ἀγγείων²⁰⁷. Φαίνεται βέβαιον διὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ κυνηγοῦ ὅτι ἀποβλέπει νὰ συγκεκριμενοποιήσῃ τὴν ιδιότητα τῆς ἀπεικονιζομένης μορφῆς καὶ παραλλήλως νὰ δώσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ χώρου, καὶ διὰ τοῦτο ἀσφαλῶς χρησιμοποιεῖται καὶ εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Θήρας τοῦ Καλυδωνίου κάπρου²⁰⁸, ἢ καὶ ἄλλας μυθολογικὰς σκηνὰς²⁰⁹. Τὴν ὑπὸ τρέχοντα ζῶα ἀπεικόνισιν τοῦ κυνὸς συνέδεσεν ἤδη ὁ Poulsen²¹⁰, κυρίως ὑπὸ τρέχοντα ἵππους, μὲ τὰς ἐπιβιώσεις τῶν Χεττιτικῶν ἐπιδράσεων, ὅπου κυρίως ἀπαντᾶται καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς παραστάσεως ὁ ὁποῖος γενικῶς φαίνεται ὅτι ἐκεῖ ἔχει τὴν ἀφετηρίαν του.

Εἶναι γνωστὸν πόσον ἐφημίζοντο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ λακωνικοὶ κύνες²¹¹, τῶν ὁποίων μάλιστα καὶ ἐκ τῶν φιλολογικῶν εἰδήσεων γνωρίζομεν διάφορα εἶδη. Μεταξὺ αὐτῶν περίφημοι ἔθεροντο οἱ Ἄλωπεκίδες καὶ οἱ Κυνοσουρίδες. Διὰ τοὺς πρώτους μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, Ἰστ. Φυσ. VIII, 28 *ἐξ ἀλώπεκος καὶ κυνὸς οἱ λακωνικοὶ καὶ τὸ σχόλιον εἰς τὴν Ἀρτέμιδα τοῦ Καλλιμάχου, Κυνοσουρίδας τὰς ὑπὸ κυνῶν καὶ ἀλωπέκων τικτομένας κύνας, ἢ τὰς λακωνικάς. Κυνοσουρίδες γὰρ τόπος Λακωνικῆς*²¹². Ὁ Ξενοφῶν εἶναι ἀκόμη σαφέστερος διότι παρατηρεῖ (Κυνηγ. 3.1): *τὰ δὲ γένη τῶν κυνῶν ἐστὶ διττά, αἱ μὲν Καστόριαι αἱ δὲ ἀλωπεκίδες· ἔχουσι δὲ αἱ μὲν Καστόριαι τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην ὅτι Κάστωρ ἦσθεις τῶ ἔργῳ μάλιστα αὐτὰς διεφύλαξεν· αἱ δὲ ἀλωπεκίδες διότι ἐκ κυνῶν καὶ ἀλωπέκων ἐγένοντο ἐν πολλῷ δὲ χρόνῳ συγκέκριται αὐτῶν ἡ φύσις.* Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι μία τοιαύτη διασταύρωσις ἀποκλείεται ὑπὸ τῶν εἰδικῶν, ἐνῶ δὲν θεωρεῖται ἀδύνατος²¹³ ἢ διασταύρωσις κυνὸς καὶ τσακάλου ἢ λύκου καὶ ἢ σύνδεσις ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τὴν ὁμοιότητα παρὰ τὴν καταγωγὴν ἑνὸς ὠρισμένου εἶδους κυνὸς, γεγονός εἶναι ὅτι μαρτυροῦνται μερικὰ χαρακτηριστικὰ εἶδη κυνῶν εἰς τὴν Λακωνίαν. Διότι ἐκτὸς τῶν Καστορίδων, τῶν Ἄλωπεκίδων καὶ τῶν Κυνοσουρίδων ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀρχαίας εἰδήσεις καὶ ἐν ἄλλο γένος, τὸ τῶν Μενελαίδων, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀναπτυχθῆ ὑπὸ τοῦ Μενελάου²¹⁴. Εἰς τὰς ἀπεικονίσεις

206. Πρβλ. εἰς τὸ κυνήγιον κάπρου τῆς κύλικος τῶν Παρισίων Lane, BSA 34 (1933 - 34) πίν. 41 α, ἢ τὸν ἵππεά τῆς κύλικος τοῦ Λονδίνου, ἔ.ἀ. πίν. 45, β, ἐπίσης στήν κύλικα τοῦ Ἀρκεσιλάου Buschor, Gr. Vasenmalerei σελ. 119 εἰκ. 86 διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγα καὶ ἐνδεικτικὰ παραδείγματα.

207. Πρβλ. Rumpf, Chalkidische Vasen πίν. 173.

208. E. Langlotz, Würzburger Vas. πίν. 50, 201 - 202 πίν. 51, 255 πίν. 102, 322 καὶ τὴν θήραν τοῦ Καλυδωνίου Κάπρου πίν. 199, 442.

209. Πρβλ. τὰς παραστάσεις τῶν ἀγγείων τοῦ Πόντου, Ducatti, Pontische Vasen πίν. 9, β. Jacobstahl, Ornamente gr. Vasen 211 κ.ἐ. μὲ παράστασιν ἐκ τοῦ τρωικοῦ κύκλου ὅπου ἔχομεν καὶ τὸν κόλπον κατ' ἀνάλογον μὲ τὸν κυνηγὸν τῆς Σπάρτης τρόπον.

210. Poulsen, Orient σελ. 33. Ducatti, Pontische Vasen σελ. 17 σημ. 65. E. Akurgal, Griechische Reliefs σελ. 87.

211. Πλουτ. Ἀποφθέγματα Λακ. 225. Αἰσώπου Μῦθοι 390. Ἄλκμάν ἀπόσπασμα 14. Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὸν Κυνηγετικὸν 10 συνιστᾷ τοὺς λακωνικοὺς κύνας διὰ τὸ κυνήγιον τοῦ κάπρου: *πρὸς δὲ τὸν ἕν τὸν ἀργίον κεκτήσθαι κύνας Ἰνδικὰς Κρητικὰς Λοκρῖδας ἄρκυς ἀκόντια προβόλια ποδοστράβας.*

212. Πρβλ. καὶ Ἡσύχιος 397, *Κυναλώπηξ ἐξ ἀλώπεκος καὶ κυνὸς λακωνικὸς κύνας φασὶ γενέσθαι καὶ Πολυδ. Ὄνομαστικόν, Λέγουσι δὲ τὰς μὲν Λακαίνας ἐξ ἀλωπέκων τὸ ἀρχαῖον καὶ κυνῶν γενομένας κληθῆναι ἀλωπεκίδας.*

213. O. Keller, ÖJh 8 (1905) σελ. 251 ἐπίσης Keller, Antike Tierwelt I, σελ. 122.

214. Πολυδ. Ὄνομαστ. 5. 40.

τῶν ἔργων τῆς λακωνικῆς τέχνης εὐρίσκομεν πράγματι διάφορα εἶδη κυνῶν ἀλλὰ ἀτυχῶς δυσκόλως δυνάμενα νὰ συνδεθοῦν μὲ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο ἀρχαῖον ὄνομα. Ἡ ταχύτης τῶν λακωνικῶν κυνῶν ἦτο παροιμιώδης, ἀφοῦ κατὰ τὸν Καλλίμαχον²¹⁵, ἦσαν «ἀνέμου ταχύτεροι» ἐκ τούτων δὲ αἱ Καστορίδες συνοδεύουσαι τὸν Κάστορα κατὰ τὸ κυνήγιόν του εἰς τὸν πλούσιον εἰς θηράματα Ταῦγετον²¹⁶ ἔκαλοῦντο καὶ «Κάστορος θρέμματα». Ὁ παρακολουθῶν τὸν κυνηγὸν τοῦ νέου ἀμφορέως κύων ὁμοιάζει μὲ τὸν ἀκολουθοῦντα τὸ ἄρμα τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἡρώου²¹⁷, ὅπως καὶ μὲ τὸν εὐρισκόμενον μεταξὺ τῶν ποδῶν τῆς Ἀρτέμιδος Ἐκάτης τῆς Δαιμονιάς²¹⁸, τοιοῦτον καὶ φαίνεται ὅτι ἀνήκουν ἅπαντες εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος κυνηγετικῶν κυνῶν. Κατὰ τὸ σῶμα τόσον εἰς τὰ γενικά ὅσον καὶ τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικά διαφέρουν οὐσιωδῶς τῶν τύπων τῶν λεγομένων πολεμικῶν κυνῶν τῶν ἀκολουθούντων τὰ πολεμικὰ ἄρματα²¹⁹, εἰς τὰς ἰωνικὰς παραστάσεις. Διὰ τὴν Ἰωνίαν γνωρίζομεν τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κυνῶν εἰς τὸν πόλεμον, ὅπου διὰ τὴν Κολοφῶνα καὶ τὴν ἐπὶ τῷ Μαιάνδρῳ Μαγνησίαν μαρτυρεῖται ρητῶς παρὰ τοῦ Αἰλιανοῦ²²⁰, *οἱ Μαιάνδρῳ παροικοῦντες Μάγνητες Ἐφεσίοις πολεμοῦντες ἕκαστος τῶν ἰππέων ἤγαγεν αὐτῷ συστρατιώτην κύνα καὶ ἀκοντιστήν*²²¹. Πάντως παρὰ τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν παράστασιν τοῦ τεμαχίου ἀμφορέως τοῦ Ἡρώου, ὁ κύων ἀκολουθεῖ τὸ ἄρμα δὲν γνωρίζω ἂν δύναται νὰ συνδεθῇ μὲ τοὺς πολεμικοὺς κύνας, δεδομένου, ὅτι διὰ τὴν Ἑλλάδα δὲν μαρτυρεῖται χρησιμοποίησιν κυνῶν εἰς τὸν πόλεμον καὶ ὁ τύπος του εἶναι ὅμοιος μὲ αὐτὸν τοῦ νέου ἀμφορέως ὁ ὁποῖος διὰ τὴν σύνδεσίν του μὲ κυνηγόν, δὲν δύναται νὰ εἶναι παρὰ κυνηγετικός. Ἴσως εἰς τὰς παραστάσεις τῶν λακωνικῶν ἔργων ἀναγνωρίζονται τέσσαρες τύποι κυνῶν, αὐτὸς τὸν ὁποῖον ἔχομεν εἰς τὸν νέον ἀμφορέα καὶ τὸ τεμάχιον τῆς Μαγούλας καὶ τὸ πινακίδιον τῆς Δαιμονιάς, ἓνας δεύτερος τύπος μεταξὺ τῶν ἐπὶ μαλακοῦ λίθου χαραγμάτων τῆς Ὀρθίας²²², ὁ τρίτος εἰς τὰ λεγόμενα ἥρωικὰ ἀνάγλυφα²²³ καὶ ὁ τέταρτος εἰς τὰς παραστάσεις τῶν ἐλεφαντοστῶν καὶ μερικὰς ἐκ τῶν ἀγγειογραφικῶν. Ἴσως ὁ τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων, σαφῶς κυνηγετικός, θὰ ἠδύνατο νὰ συνδεθῇ μὲ τοὺς Καστορίδας, αὐτὸς τῶν χαραγμάτων τῆς Ὀρθίας μὲ τὸ βαρὺ σῶμα καὶ τὰ χαρακτηριστικά τοῦ ποιμενικοῦ κυνὸς μὲ τοὺς Μενελαΐδας, αὐτὸς τῶν ἥρωικῶν ἀναγλύφων μὲ τοὺς Κυνοσουρίδας καὶ ὁ τῶν ἀγγειογραφικῶν μὲ τοὺς Ἀλωπεκίδας²²⁴.

215. Καλλιμ. Ὕμνος εἰς τὴν Ἀρτέμιδα 94. Βιργιλίου Γεωργικά III, 405.

216. Ἀλκμάν Ἀπόσπ. 13 Ὀπιανού, Κυνηγ. II, 14 κ.έ. Πολυδ. V, 37, 39.

217. Θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς προερχόμενος ἀπὸ τὸν ἴδιον τύπον καθ' ὅλας τὰς λεπτομερείας, τοῦτο ὅμως ἀποκλείεται διότι εἶναι κατὰ τὸ μέγεθος μεγαλύτερος τοῦ κυνὸς τοῦ νέου ἀμφορέως. Πάντως δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται περὶ ἐπαναλήψεως τοῦ αὐτοῦ ἀρχικοῦ τύπου μὲ βελτιωμένον εἰς τὰς νέας ἀνάγκας τὸ μέγεθος. Μῆκος Ἡρώου 0,06, νέου ἀμφορέως 0,05.

218. AE, 1953 - 54 σελ. 189 εἰκ. 1.

219. Jahn, JdI 23 (1908) σελ. 174 κ.έ. Savignoni RM 21 (1906) σελ. 69. Wrede, AM 1916 σελ. 321.

220. Αἰλιανού Φυσ. Ἱστορία, VII, 38 καὶ τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ κυνὸς τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος ὁ ὁποῖος ἀπεικονίσθη εἰς τὴν Ποικίλην Στοάν, Robert, Marathonschlacht, 18 Hallische Winckelmanns-programm σελ. 25.

221. Αἰλ. Φυσ. Ἱστ. 14, 46.

222. Orthia πίν. 69, ἀριθμ. 46.

223. Tod-Wace, Catalogue σελ. 103 εἰκ 2 σελ. 107 εἰκ. 10 ἐπίσης εἰς τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα καθήμενης μορφῆς μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *ΑΔΕΥΣ* σελ. 165 εἰκ. 69.

224. Orthia πίν. 158, 5, ὁμοιάζει περισσότερον μὲ ποιμενικὸν κύνα. Πρβλ. καὶ τοὺς κύνας μερικῶν

Εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ ἔχομεν τὸν δεύτερον κυνηγόν, μετὰ τὰ φερόμενα μετὰ τὸν ἴδιον ὡς καὶ εἰς τὴν προηγουμένην περίπτωσιν τρόπον ζῶα, τὰ ὁποῖα τῶρα εἶναι διάφορα, δηλαδή κάπρος καὶ αἶγαγρος (Πί ν. 92). Ὁ ἄλλος ὅμοιος κυνηγὸς μετὰ τὰ ἴδια ζῶα εἰς τὴν ἀφεταιρίαν ἀριστερὰ τῆς παραστάσεως τοῦ λαιμοῦ διὰ τοὺς τεχνικοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι ἐλέχθησαν, δὲν διεσώθη παρὰ κολοβωμένους καὶ μετὰ τὸ ἔν τῶν μεταφερομένων ζῶων²²⁵, μᾶς διασφύζει καλῶς τὸν αἶγαγρον (Πί ν. 90), τοῦ ὁποῖου ἡ κεφαλὴ ἔχει καταστραφῆ εἰς τὴν ὁμάδα τοῦ μέσου. Ἀτυχῶς εἰς τὸ μέσον ἐλλεῖπει ἔν τεμάχιον ἀπὸ τὸν λαιμὸν τοῦ ἀμφορέως μετὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ κυνηγοῦ, ἡ ὁποία ὅμως δὲν θὰ ἦτο διάφορος τῶν σφζομένων κεφαλῶν τῶν δύο ἄλλων.

Μετὰ τὸν κυνηγὸν τοῦ μέσου τῆς παραστάσεως τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ εἰσάγονται μερικαὶ βασικαὶ καὶ ὀλίγαι δευτερεύουσαι ἀλλαγαί, ὅπως τὰ μεταφερόμενα ζῶα, ἡ ἔλλειψις τοῦ τόξου καὶ τῆς φαρέτρας, ἡ διάφορος στάσις τοῦ κυνὸς μεταξὺ τῶν ποδῶν καὶ ἡ διακόσμησις τοῦ χιτῶνος, μετὰ ἄλλα θέματα. Τὰ βασικὰ ὅμως στοιχεῖα τόσον εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς μορφῆς τοῦ κυνηγοῦ ὅσον καὶ εἰς τὴν κατὰ μέρος ἀπόδοσιν τῶν διαφόρων χαρακτηριστικῶν του, παραμένουν τὰ ἴδια τόσον, ὥστε θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι καὶ ὁ κυνηγὸς αὐτὸς ἔχει κατασκευασθῆ ἀπὸ τὸν αὐτὸν μετὰ τοὺς ἄλλους τύπον (μήτραν), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν φαίνεται πιθανόν. Ἡ περίπτωσις αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ συζητηθῆ, ἂν τὰ ζῶα ἦσαν τοποθετημένα ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου μετὰ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ κυνηγοῦ, ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει διότι εἰς τὸ ὀπίσθιον ζῶον, ἡ χεὶρ του εἶναι ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ κάπρου. Ἐπίσης μερικαὶ πολὺ μικραὶ ἀλλὰ χαρακτηριστικαὶ καὶ ἠθελημένα διαφοραί, ὅπως αὐτὴ ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὴν πίπτουσαν πρὸς τὸ στῆθος κόμην ἀποτελοῦν μίαν ἔνδειξιν ὅτι εἰς τοὺς τύπους εἶχον σχηματισθῆ δύο ἔντελῶς ὅμοιαι κατὰ τὴν γενικὴν ὀργάνωσιν μορφαὶ κυνηγῶν διαφοροποιούμεναι διὰ τῶν λεχθέντων χαρακτηριστικῶν. Τὶ ἀκριβῶς νόημα ἔχει εἰδικῶς ἡ διαφορὰ τῶν μεταφερομένων ζῶων καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ τόξου εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῆ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, ὁ τεχνίτης εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ δείξῃ τὴν ποικιλίαν τῶν θηρευομένων ζῶων καὶ μετὰ τὸν τρίτον κυνηγόν, ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνει τὸν πρῶτον, νὰ ὑπαινιχθῆ ἴσως τὰ πολλὰ κυνήγια του. Πάντως καὶ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἄλλων ζῶων, ὅπως καὶ διὰ τῶν λεπτομερειακῶν μεταβολῶν εἰς τὰ διάφορα μικρὰ θέματα, ἐπιτυγχάνει νὰ πλουτίσῃ τὴν σκηνήν, νὰ ἀποφύγῃ τὴν μονότονον ἐπανάληψιν καὶ ταυτοχρόνως νὰ ἀποδείξῃ καὶ τὴν ἐλευθερίαν του, εἰς τὴν ὅλην ἐργασίαν.

ἐκ τῶν ἀγγειογραφῶν Lane, BSA 34 (1933 - 34) πίν. 35 α καὶ β. Κατὰ τὸν Lane ἑ.ἀ. σελ. 169 οἱ τῶν ἀγγειογραφῶν εἶναι Ἀλωπεκίδες. Μπορεῖ νὰ σημειωθῆ ἐπίσης ὅτι εἰς τὰς παραστάσεις τῶν ἀγγειογραφῶν οἱ κύνες εἰκονίζονται συνήθως τρέχοντες, εἰς αὐτὰς τῶν λιθίνων ἀναγλύφων καθήμενοι, εἰς τοὺς ἀμφορεῖς ἰχνηλατοῦντες καὶ βαδίζοντες.

225. Ἡ ἀποσπασματικὴ ἀπόδοσις τόσον τῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν ὅσον καὶ τῶν ζῶων εἶναι συνήθης εἰς τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν. Εἰς δύο κυνήγια κάπρου, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὰ ζῶα ἀπεικονίζονται κατὰ τὸ ἥμισυ (Ἐδῶ Πί ν. 93 α-β). Κατ' ἀνάλογον τρόπον ἔχουν ἀποκοπῆ οἱ δύο μεταφέροντες τοὺς νεκροὺς συντρόφους τῶν πολεμιστῶν τῆς κύλικος τοῦ Βερολίνου Pfuhl, Malerei III, εἰκ. 199. JdI, 1901 πίν. 3 (Ἐδῶ Πί ν. 89γ). Κατὰ τὸν Lane ἡ ἀποσπασματικὴ αὐτὴ ἀπόδοσις τῶν μορφῶν προέρχεται ἀπὸ τὴν μεταφορὰν εἰς τὸ κυκλικὸν πεδῖον τῆς κύλικος θέματος δημιουργηθέντος διὰ τετράγωνον πλαίσιον, ἴσως κρατῆρος ἢ ὑδρίας, Lane, BSA 34 (1933 - 4) σελ. 159. Εἰς τὴν παράστασιν τοῦ νέου ἀμφορέως ἔχομεν τὴν αὐτὴν περίπτωσιν χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ τὴν μεταφορὰν ἀπὸ ἄλλο πλαίσιον, ἀφοῦ καὶ ἐδῶ εἶναι τετράγωνον, ἀλλὰ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ τεχνίτου διὰ τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποφύγῃ, ἂν ἐκ τῶν προτέρων ὑπελόγιζεν καλῦτερον τὴν πρὸς κόσμησιν ἐπιφάνειαν.

Τὰ ζῶα μεταφέρονται μὲ τὸν αὐτόν, ὅπως καὶ εἰς τὴν προηγουμένην περίπτωσιν, τρόπον ἀνηρτημένα ἀπὸ τοῦ ξύλου καὶ ταυτοχρόνως τὸ πρῶτον ζῶον κρατούμενον καὶ ἀπὸ τῶν κεράτων, ὅπως ὁ λέων τῆς ἄλλης ομάδος ἀπὸ τῆς χαιίτης. Ἐδῶ μάλιστα εἶναι σαφῆς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον κρατεῖται ὁ αἰγαγρος, ὅπως καὶ ὁ ρόλος τοῦ δόρατος εἰς τὴν συγκράτησιν τοῦ ζώου, ὥστε νὰ μὴ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τοῦ ἄξονός του, τοῦ ὤμου²²⁶.

Τὸ ἀπὸ τῶν ὀπισθίων ποδῶν καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν γῆν ἀνηρτημένον ζῶον, εἰς θέσιν καὶ στάσιν ὁμοίας μὲ τὴν τῆς ἐλάφου τῆς προηγουμένης ομάδος εἶναι κάπρος, ἐνῶ αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἀπεικονίζεται ἀνωρθωμένον ἔμπροσθεν καὶ εἰς τὴν θέσιν καὶ στάσιν τοῦ λέοντος εἶναι αἰγαγρος. Εἰς τὰς περιπτώσεις τῶν δύο ζώων διακρίνεται ὁ τρόπος προσδέσεώς των εἰς τὸ ξύλον, τὸ φερόμενον ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ κυνηγοῦ, τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τῶν ποδῶν, τοῦ ἐτέρου ἀπὸ τὸν λαίμον καὶ μάλιστα μὲ ἓνα ἐξαιρετικῶς ἐντυπωσιακὸν διασταυρούμενον δεσμόν.

Ὁ κάπρος δεμένος ἀπὸ τῶν ὀπισθίων του ποδῶν σταυροειδῶς εἰς τὸ ξύλον, εἶναι ἐν ἰσχυρὸν, βαρὺ καὶ ὀγκῶδες ζῶον. Τὸ σῶμα χαρακτηρίζεται ἀπὸ μίαν τονιζομένην στρογγυλότητα καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ βάρος, ἀπὸ μίαν ἔξαρσιν τῶν τυπικῶν γνωστῶν στοιχείων του. Μὲ τὸν ὄγκον καὶ τὰς ἀναλογίας του ἔρχεται εἰς σκόπιμον ἀντίθεσιν, μὲ τὸ πλησίον του εὐρισκόμενον ἰσχυρὸν καὶ λεπτὸν σῶμα τοῦ λέοντος, τὸ ὁποῖον διακρίνεται διὰ τὴν νευρῶδη συγκρότησιν. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον εἰς τὰ δύο σώματα ἀντιτίθενται, ὄγκος καὶ δύναμις, βάρος καὶ ἐνεργητικότης ἀποδεικνύει ὅτι ἔχομεν μίαν σκόπιμον προσπάθειαν παραθέσεως τῶν ἀντιθέσεων διὰ νὰ τονισθοῦν αἱ διαφοραὶ. Ἀκόμη σαφεστέρα εἶναι ἡ διαφορὰ τοῦ σώματος τοῦ κάπρου μὲ τὸ νευρῶδες, λεπτὸν καὶ δυνατὸν τοῦ αἰγάγρου.

Μὲ τὸ παχὺ σῶμα, τοὺς κοντοὺς πόδας, τὴν βραχεῖαν οὐράν, τὰ μικρὰ ὦτα καὶ τὸ ἄσχημον ρύγχος κυριαρχεῖ ὁ κάπρος τοῦ ὀπισθεν τοῦ κυνηγοῦ χώρου. Εἰς τὴν λακωνικὴν τέχνην καὶ εἰδικῶς τὴν ἀγγειογραφίαν ὁ κάπρος ἀποτελεῖ ἐν ἀπὸ τὰ πλέον συνήθη θέματα²²⁷, εἶναι δὲ ἐν ἀπὸ τὰ περισσότερα θηρευόμενα ζῶα εἰς τὰς παραστάσεις κυνηγίων. Εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν τῆς Λακωνικῆς III περιόδου, ἤτοι τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ βου αἰῶνος, ἀπεικονίζεται κυνηγούμενος καὶ πληττόμενος ὑπὸ τῶν δοράτων²²⁸ (Πί ν. 93 α-β) ἢ μεταφερόμενος νεκρὸς, ὅπως εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἀμφορέως²²⁹. Εἰς τὴν Σπάρτην τὸ κυνήγιον τοῦ κάπρου ἀνήκε εἰς τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ἀθλήματα τῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς καὶ ἦτο τὸ κυνήγιον τὸ ὁποῖον παρουσίαζε κινδύνους

226. Ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τὰς μεταφορὰς διὰ τοῦ ξύλου χρησιμοποιεῖται βοηθητικῶς ὑπὸ τῶν βοσκῶν ἡ γκλίτσα διὰ νὰ μὴ κυλοῦν τὰ ζῶα καὶ νὰ μὴ ἀπομακρύνεται τὸ ξύλον ἀπὸ τὴν εὐθείαν εἰς τὸν ὄμον.

227. Orthia σελ. 79 εἰκ. 50 ἀγγειογραφία ἐκ τοῦ Μενελαίου, πίν. 70, 48 - 49 χαράγματα Ὀρθίας. Ἐπὶ παραστάσεως τῶν Διοσκουρῶν τοῦ Μουσείου τῆς Βερόνας, Tod-Wace, Catalogue σελ. 113 εἰκ. 14. Ὀλόγλυφος κάπρος τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἐπὶ μαλακοῦ μελανοῦ λίθου ἐκ τοῦ Νυμφαίου παρὰ τὸ ἀρχαῖον Θέατρον τῆς Σπάρτης, BSA 28 (1926 - 27) σελ. 33 εἰκ. 13. Ἐπίσης χάλκινος κάπρος ἐξ ἀκροπόλεως ἀρχαϊκός, ἀδημοσίευτος καὶ παράστασις κάπρου ἐπὶ παραγναθίδος κράνου ἐπίσης ἐξ ἀκροπόλεως BSA 28 (1926 - 7) σελ. 94 εἰκ. 6 ἀρχαϊκῆς περιόδου. Μεταξὺ τῶν μολυβδίνων ὁμοῦς εἰδωλίων δὲν εὐρίσκονται κάπροι.

228. Sieveking-Hackl, Vasensammlung München πίν. 13, 383. JdI 16 (1901) σελ. 191 εἰκ. 1. AA 1937 σελ. 158 εἰκ. 17. Πρβλ. Lane, BSA 34 (1933 - 34) σελ. 157. Shefton, BSA 1954 σελ. 201 κ.ε.

229. Δὲν εἶναι σαφές πῶς ἀκριβῶς μεταφέρεται εἰς τὴν παράστασιν τῆς κύλικος τῆς Καβάλας ὁ Ἐρμάνθιος κάπρος.

διὰ τὸν κυνηγόν, διότι ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ξενοφῶν²³⁰, ἀποθνήσκουσι δὲ κύνες πολλοὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ θήρᾳ καὶ αὐτοὶ οἱ κυνηγέται κινδυνεύουσι. Ἐκ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ θὰ ἀποτελοῦσε κριτήριον τῆς ἰκανότητος τῶν κυνηγῶν, εἶναι εὐεξήγητος ἡ προτίμησις τῶν ἀγγειογράφων εἰς τὰ θέματα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ κυνήγιόν του. Εἰς τὴν περίπτωσιν μάλιστα τῆς παραστάσεως τοῦ κάπρου, εἰς τὸν νέον ἀμφορέα, θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ ὑπομνησθῇ ἡ ἀνεύρεσις μεταξὺ τῆς τέφρας τῶν τάφων ὀστέων κάπρου καὶ κυρίως τῶν χαυλιόδοντων του, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι διὰ τὸ ζῶον αὐτό, ὅπως καὶ διὰ τὸν αἰγαγρον, δὲν ἀποκλείεται ἡ ἀπεικόνισις νὰ ἀποτελεῖ ἀναφορὰν εἰς πραγματικὰ κυνήγια τῶν ζῴων αὐτῶν, ἀπὸ τοὺς νεκροὺς τῶν τάφων. Ἐὰν συμβαίνει τοῦτο, τότε ἡ παράστασις δὲν ἀποτελεῖ ἀπλήν διακόσμησιν τῆς ἐπιφανείας, ἀλλὰ συγκεκριμένον ὑπαινιγμὸν εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν νεκρῶν καὶ εἰς τὰς κυνηγετικὰς τῶν ἐπιτυχίας. Διότι δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀπίθανον νὰ ὑπάρχη σχέσις μεταξὺ τῶν προσφερθέντων, ἐπὶ τῆς πυρᾶς τῶν νεκρῶν, ζῴων καὶ τῆς παραστάσεως τῶν προοριζομένων δι' αὐτοὺς ἀγγείων. Ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἦσαν ἔτοιμοι οἱ κάπροι διὰ νὰ προσφερθοῦν εἰς τὸν νεκρὸν κυνηγόν, ἀλλὰ εἶναι πιθανὸν νὰ διετηροῦντο, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερον, τὰ χαρακτηριστικὰ των στοιχεῖα, ὅπως οἱ χαυλιόδοντες τῶν κάπρων καὶ τὰ κέρατα τῶν αἰγάγων, τὰ τρόπαια τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ κυνηγοῦ καὶ νὰ προσεφέροντο ριπτόμενα ἐπὶ τῆς πυρᾶς του. Αὐτὸ ἐννοεῖται, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχύη μὲ τὴν παράστασιν τοῦ λέοντος εἰς τὰ ζῴα τὰ μεταφερόμενα ὑπὸ τῶν κυνηγῶν, διότι διὰ τούτου ἀποσκοπεῖται ὄχι ἓνας ἄμεσος ἀλλὰ ἔμμεσος ὑπαινιγμός. Ὁ λέων ἀπεικονίζεται διὰ νὰ ἐξαρθῇ ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ ἰκανότης τοῦ κυνηγοῦ, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον τὰ γνωστὰ καὶ κοινὰ ζῴα ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄγνωστα καὶ φοβερά.

Ἐκ τῶν παραστάσεων κυνηγιῶν κάπρων εἰς τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν ἐκτός τῆς κάπως κοινῆς παραστάσεως τῆς ἀποσπασματικῆς κύλικος τοῦ Μονάχου²³¹, εἰς τὴν παράστασιν τῆς κύλικος τῆς Λειψίας²³², ἔχομεν μίαν πλέον ρεαλιστικὴν ἀπόδοσιν τοῦ θέματος (Πίναξ 93β), μὲ τὸ δόρυ τὸ ὁποῖον ἔχει διαπεράσει τὸ σῶμα τοῦ ζῴου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ῥεεῖ τὸ αἷμα, ἐνῶ εἰς τὴν παράστασιν τῆς κύλικος τῆς Καβάλας, ἡ ὁποία δὲν σφύζεται ἐπαρκῶς, πιθανώτατα πρόκειται περὶ μυθολογικῆς σκηνῆς, μὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἡρακλέους ἀπὸ τὴν Θήραν τοῦ Ἐρυμανθίου κάπρου καὶ τὴν φυγὴν τοῦ Εὐρυσθέως εἰς τὸν Πίθον. Πάντως πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τοὺς πρῶτους ἀρχαίκοις χρόνους αἱ παραστάσεις τῆς θήρας τοῦ Κάπρου δὲν εἶχον πάντοτε σαφῆ μυθολογικὴν σύνδεσιν, ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὴν ὄριμον καὶ ὄψιμον ἀρχαϊκὴν περίοδον μὲ τὴν συσχέτισιν των πρὸς τὴν θήραν τοῦ Καλυδωνίου καὶ τοῦ Ἐρυμανθίου κάπρου²³³. Ἐκ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι καὶ εἰς τὰς Λακωνικὰς παραστάσεις, αἱ παλαιότεραι δὲν συνδέονται μὲ μυθολογικὰς σκηνὰς οὔτε ἀποδεικνύουν προθέσεις τοιούτων συσχετίσεων. Αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ εἰς τὰς μορφὰς τοῦ ἀμφορέως, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ταυτισθοῦν ἢ νὰ συσχετισθοῦν μὲ οἰονδήποτε τῶν προσώπων τοῦ μυθικοῦ

230. Ξεν. Κυνηγ. 10.21.

231. Sievecking-Hackl, Vasensammlung πίν. 13, 383.

232. JdI 16 (1901) σελ. 191 εἰκ. 1.

233. Πρβλ. S. B. Luce, Heracles and the Erymanthian Boar, AJA 1924 σελ. 296 κ.ε. F. Brommer, Herakles σελ. 85. Παραστάσεις τῆς θήρας Καλυδωνίου κάπρου ἔχομεν καὶ εἰς τὴν μνημειακὴν τέχνην, ὅπως εἰς τὸν θησαυρὸν τῶν Σικυωνίων τῶν Δελφῶν, Fouilles de Delphes IV, πίν. 3, 2. G. Richter, Animals πίν. 35 καὶ εἰς τὰ ἀνάγλυφα τοῦ θρόνου τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος Παισ. III, 18, 15.

ἢ τοῦ ἥρωικοῦ κύκλου, διότι πρόθεσις τοῦ τεχνίτου εἶναι νὰ εἰκονογραφῆσῃ μίαν κοινήν σκηνὴν τῆς κυνηγετικῆς ζωῆς ἀναφερομένην εἰς τοὺς νεκροὺς ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ὁποίων θὰ ἐτίθετο τὸ ἀγγεῖον καὶ ὄχι μίαν μυθικὴν εἰκόνα. Ἐλλοίπεως εἰς μίαν παράστασιν τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου προοριζομένην διὰ τὴν Σπάρτην, αἱ περισσότερον κατάλληλοι μορφαί, ἐὰν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ χρησιμοποιήσῃ μυθολογικὰ πρόσωπα, θὰ ἦσαν αὐταὶ τῶν Διοσκούρων, οἱ ὅποιοι ἐκτὸς τῶν ἄλλων χαρακτηριστικῶν τῶν καὶ εἰς τὸ κυνήγιον διέπρεπον²³⁴, ἀλλὰ ὡς ἐλέχθη ἤδη, τοῦτο ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀπεικονιζομένων κυνηγῶν φαίνεται ὅτι ἀποκλείεται.

Ὁ κάπρος δεμένος διὰ τῶν ὀπισθίων ποδῶν, καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω, ἔχει τὸ στόμα ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ἀπεικονιζόμενα ζῶα ἡμιάνοικτον καὶ διακρίνονται ἐκτὸς τῶν ἄλλων λεπτομερειῶν καὶ μερικοὶ τῶν ὀδόντων τῆς κάτω σιαγόνας του. Εἶναι, ὅπως καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ λέοντος, ἐσχηματισμένοι διὰ μικρῶν βόλων πηλοῦ καὶ χαρακτηριστικῶς τονισμένοι. Ἴσως αὐτὴ ἡ εἰδικὴ ἔξαρσις τῶν ὀδόντων εἰς τὰ δύο αὐτὰ ζῶα, τὸν λέοντα τοῦ πρώτου κυνηγοῦ καὶ τὸν κάπρον τοῦ δευτέρου, ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ τονίσῃ τὴν ἀγριότητα καὶ θηριωδίαν των, ἴσως δὲ καὶ νὰ τὴν ἀντιθέσῃ εἰς τὰ δύο ἄλλα, τὴν ἔλαφρον καὶ τὸν αἰγάγρον, τὰ ὁποῖα δὲν διακρίνονται διὰ τὴν αὐτὴν φύσιν.

Μὲ τὸν αἰγάγρον, φερόμενον σχεδὸν ὀρθιον πρὸ τοῦ κυνηγοῦ, ἔχομεν ἓν τῶν περισσότερον γνωστῶν ζῶων τοῦ ἑλληνικοῦ γεωγραφικοῦ χώρου ἀπὸ τῆς κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἤδη²³⁵, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπουσιάζει καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους πολιτισμοὺς τῆς Μεσογείου²³⁶. Εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἀμφορέως φέρεται δεμένος ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ εἰς τὸ ξύλον, εἰς θαυμάσιον σταυροειδῆ κόμβον ἀπολύτου ἀσφαλείας, καὶ ταυτοχρόνως κρατούμενος ἀπὸ τῶν κεράτων, ὥστε νὰ διατηρῆται εἰς ὀρθίαν στάσιν. Ἡ κεφαλὴ του μὲ τὸν μέγαν καὶ χαρακτηριστικὸν ὀφθαλμὸν εἶναι μᾶλλον βαρεῖα, τὸ στόμα εἶναι, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἄλλα ζῶα, ἡμιάνοικτον καὶ ὑπὸ τὸν πώγωνα φέρει μεγαλοπρεπῆ καὶ ἀψόγου κανονικότητος γένειον. Αἱ λεπτομέρειαι τῶν διαφόρων χαρακτηριστικῶν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ ἰδιαίτερος τὸ γένειον ἀποδεικνύουν ἐργασίαν ἢ ὁποῖα ἔχει συμπληρωθῆ διὰ λεπτῆς γλυφίδος καὶ μετὰ τὴν ἐξαγωγήν τοῦ ἀναγλύφου ἀπὸ τὸν τύπον. Τὸ σῶμα τοῦ ζῴου, εἶναι σχετικῶς μακρόν, ἰσχυρόν καὶ νευρῶδες, οἱ πόδες εἶναι μακροὶ καὶ λεπτοὶ καὶ καταπίπτουν νεκροί, ἢ οὐρὰ βραχυτάτη καὶ οὐλή. Χαρακτηριστικαὶ λεπτομέρειαι, ὅπως μία σειρὰ τριχῶν εἰς τὴν ράχιν τοῦ ζῴου, ἢ διαμόρφωσις τῶν ὀπλῶν καὶ ὁ πλούσιος σχηματισμὸς τῶν κεράτων δὲν ἔχουν διόλου παραμεληθῆ.

Ἡ ἀπεικόνισις τοῦ αἰγάγρου εἶναι συνήθης εἰς τὴν πρώιμον ἑλληνικὴν τέχνην²³⁷

234. Πρβλ. Χρ. Χρήστου, Ἐπιγραφικὸν Ἐπιπέδον Διοσκούρων ΑΕ, 1955 σελ. 91 κ.ε. Ἐπιγράμματα ἀπόσπ. 13.

235. Εἰς τοὺς κρητομυκηναϊκοὺς σφραγιδολίθους εἶναι πλῆθος τὰ παραδείγματα αἰγάγρων, πρβλ. F. Matz, Kreta, Mykene, Troja πίν. 53 ἐπίσης πίν. 54 σφραγίσματα, εἰς παραστάσεις φαγεντιανῆς πίν. 62, τὰ παραδείγματα πολλαπλασιάζονται εὐκόλως ἀπὸ τὰ εὑρήματα τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν, ὅπως τοῦ Ζάκρου τοῦ 1963, Ἐργον 1964.

236. Πρβλ. τὸ μυκηναϊκῆς ἐργασίας ἐλεφαντοστοῦν τῆς Minet el Beida, Bossert, Altsyrien, 201, 663 καὶ τὸ ἐλεφαντοστοῦν ἀπὸ τὴν Hama, ἔ.α. 202, 667 τὸ χάραγμα ἀπὸ τὴν Megiddo, 315, 1060. Ἐπίσης 336, 1145. 358, 1234 τοὺς χάλκινους αἰγάγρους, 389, 1346 - 1347. Εἰς τοὺς κυλίνδρους ἐπίσης εἶναι πλῆθος αἱ παραστάσεις τοῦ ζῴου.

237. Μεταξὺ ἄλλων καὶ ἐπὶ τεμαχίου κωνικοῦ πίθου εἰς τὸ Μόναχον, Mus. Ant. Kleinkunst, ἀριθ. 7697 CV. München πίν. 423. D. Ohly, Griechische Goldbleche des 8. Jahrh. 1953 πίν. 28, 1. Schäfer Studien πίν. 9. Δι' ἀττικὰ παραδείγματα Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος σελ. 52. Ροδιακῶς,

γενικῶς, ὅπως καὶ εἰς τὴν λακωνικὴν εἰδικῶς²³⁸, ἔχει δὲ συνδεθῆ καὶ μὲ ἀπόψεις αἰ ὁποῖαι εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τοῦ ἀποδίδουν συμβολικὸν χαρακτήρα²³⁹. Κατὰ τὴν ἀπεικόνισιν δὲν παραλείπεται ἡ ἀπόδοσις καὶ τοῦ ὑπογενείου, τὸ ὅποιον εἰς τὸν αἶγαγρον τοῦ ἀμφορέως κάμνει ἐντύπωσιν μὲ τὴν ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν τῆς ἐργασίας του. Ὁ τρόπος μεταφορᾶς ὅπως καὶ τῆς συνδέσεώς του εἰς τὸ ξύλον εἶναι, διὰ τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, μοναδικός. Μὲ ἀνάλογον τρόπον ἀπεικονίζεται ὁ αἶγαγρος, ζωντανὸς ὅμως καὶ ἀνασηκωμένος εἰς τοὺς ὀπισθίους τοῦ πόδας, εἰς τὰς ἐραλδικὰς ἢ σχετιζομένας μὲ τὸ δένδρον τῆς ζωῆς ἀνατολικὰς παραστάσεις²⁴⁰, ὅπως καὶ εἰς αὐτὰς μὲ τὴν Ποτνίαν ἢ τὸν Πότιον θηρῶν²⁴¹. Τὸ κυνήγιον τοῦ ζώου αὐτοῦ, τὸ ὅποιον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔζη εἰς ἀγρίαν κατάστασιν, ἦτο ἐκ τῶν περισσότερον συνηθιζομένων, μαρτυρεῖται δὲ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ὡς κυνηγούμενον τόσον διὰ τὸ κρέας του ὅσον καὶ διὰ τὰ κέρατα ἐκ τῶν ὁποίων κατεσκευάζοντο τόξα ὅπως τὸ περίφημον τοῦ Πανδάρου²⁴², φέρει δὲ καὶ τὸ ἐπίθετον *ιονθάς* δηλαδὴ γενειῶν²⁴³. Ὁ τύπος τοῦ αἶγαγρου καὶ τῆς ἀγρίας αἰγὸς εἶναι ὁ μέχρι σήμερον σφζόμενος καὶ φέρων γένειον καὶ γνωστός, εἰς μερικὰς δὲ τῶν νήσων ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ ἀκόμη εἰς ἡμιαγρίαν κατάστασιν²⁴⁴.

Μεταξὺ τῶν ποδῶν καὶ τοῦ κυνηγοῦ αὐτοῦ εὐρίσκεται καὶ πάλιν ὁ κύων, ὃχι ἰχνηλατῶν, ὅπως εἰς τὸν κυνηγὸν τῆς πρώτης ομάδος, ἀλλὰ βαδίζων παρὰ τὸν κύριον του καὶ μὲ ἀνασηκωμένην τὴν κεφαλὴν. Δὲν γνωρίζω ἂν ὑπάρχη κάποιος εἰδικὸς λόγος διὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς στάσεως καὶ τοῦ κυνός, ἀλλὰ ἂν ὑπάρχη, αὐτὸς θὰ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὸν προκαλέσαντα καὶ τὴν παράλειψιν τοῦ τόξου καὶ τῆς φαρέτρας, ὅπως καὶ τὴν διαφορὰν τῶν ζώων.

X. Καρδαρᾶ, Ροδιακὴ Ἀγγειογραφία σελ. 253 - 255 εἰκ. 201 - 209. Richter, Greek Animals πίν. 32 - 39.

238. Πρβλ. Lane, BSA 34 (1933 - 4) σελ. 169' ἐπίσης τὴν εἰκόνα τῆς λακωνικῆς κύλικος τοῦ Τάραντος, Pelagatti, Annuario 17 - 8 (1955 - 56) σελ. 32 εἰκ. 29 καὶ σελ. 33 εἰκ. 32. Orthia πίν. 155, 6, ἐπίσης σελ. 86 εἰκ. 58, δ σελ. 83 εἰκ. 60, ε σελ. 97 εἰκ. 69. Ἐπίσης Sieveking-Hackl, Vasensammlung München πίν. 13, 383. Εἰς τὰ ἐλεφαντοστᾶ ἐπίσης ἐμφανίζεται ὁ αἶγαγρος καὶ εἰς τὰ μολύβδινα περυσσώτερον, ἂν καὶ εἰς τὰ δευτέρω συγγέεται μὲ τὴν ἔλαφον.

239. Luschey, Schweitzer, Neue Beiträge σελ. 246. Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος σελ. 55.

240. Ἐμφανίζεται ἤδη εἰς τὰς παραστάσεις τῆς πρώτης Δυναστείας τῆς Οὔρ. Πρβλ. C. L. Woolley, Ur Excavation, II, πίν. 37 παράστασιν ἀπὸ τὸ Μάρι. Ἐπίσης Syria 18, πίν. 12, 1. A. Moortgat, Tammuz 1949 σελ. 4 - 8 εἰκ. 4, 6, 8, 10. Τὸ θέμα αὐτὸ συνεχιζεται μὲ παραστάσεις ἀπὸ τὸ Sendschirli πρβλ. Ausgrabungen in Sendschirli III, πίν. 38. Moortgat εἰκ. 10 καὶ ἀκόμη καὶ τὰ φρυγικὰ ἔργα E. Akurgal, Phrygische Kunst, 1955 πίν. 55. Εἰς τοὺς κυλίνδρους ἐπίσης εἶναι σύνηθες πρβλ. Moortgat, Vorderasiatischen Rollsiegel πίν. 12, 72 καὶ 74.

241. Ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς ἀνατολικούς κυλίνδρους, Moortgat, Vorderasiatischen Rollsiegel πίν. 15, 87 ἐνῶ εἰς μίαν περίπτωσιν πίν. 76, 647 ἀνδρική μορφή εἰκονίζεται παλαιούσα μὲ αἶγαγρον.

242. Ὀδυσ. 17, 294 - 5 ὅταν ἀναμνησκόμενος τῶν κυνηγιῶν τοῦ κυνός τοῦ Ἄργου ὁ Ὀδυσσεὺς παρατηρεῖ: *τὸν δὲ πάροιθεν ἀγίνεσκον νέου ἀνδρες/αἰγας ἐπ' ἀγοτέρας*. Περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν κεράτων διὰ τὸ τόξον τοῦ Πανδάρου, Ἰλιάδος IV, 105 - 106.

243. Ὀδυσ. 14, 50.

244. Ὁ ζῶν μέχρι σήμερον καὶ φέρων γένειον αἶγαγρος εἶναι ὁ Capra Aegagrus. Πρβλ. O. Keller, Tiere des klassischen Altertums σελ. 38 τὸ ὅποιον ἔχει τὸ ὄνομα ἀγρίμι εἰς Κρήτην καὶ τοῦ ἰδίου Die Antike Tierwelt, I σελ. 296. Πρβλ. καὶ Fellner, der Homerische Bogen, Zeitschrift für Österreich. Gymnasien 46 (1895) σελ. 201 καὶ διὰ τὴν χρησιμοποίησιν καὶ τῶν κεράτων του, Bulanda, Bogen und Pfeil bei den Völk. d. Altert. 1913 σελ. 74 κ.έ.

Εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν γενικὴν ὀργάνωσιν τοῦ κυνηγοῦ δὲν ὑπάρχει διαφορὰ σχετικῶς μὲ τὸν προηγουμένον, ὥστε νὰ χρειασθῆ νὰ ἐπανέλθωμεν. Διὰ τὴν κόσμησιν τοῦ χιτῶνος μὲ τὸ μαιανδροειδὲς θέμα εἰς τὸ ἄνω μέρος μπορεῖ μόνον νὰ σημειωθῆ ὅτι εἶναι συνηθισμένον θέμα καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τῆς λακωνικῆς τέχνης²⁴⁵, ὅπως καὶ ἡ γλωσσοειδῆς παρυφή του²⁴⁶.

Ἡ σύνταξις τῶν μορφῶν τῶν μεταφερόντων τὰ ζῶα κυνηγῶν εἶναι, ἐν σχέσει μὲ τὰς ἄλλας γνωστὰς ἀποδόσεις τοῦ θέματος εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα. Τοῦτο ἰσχύει ἰδιαιτέρως διὰ τὸν τρόπον τῆς μεταφορᾶς τῶν ζῶων διὰ τοῦ ξύλου φερομένου ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τὸ μέγεθος των ἐν σχέσει μὲ τὴν μορφήν τοῦ κυνηγοῦ. Εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιπτώσεις μεταφορᾶς τῶν ζῶων, ἀκόμη καὶ τῶν Κερκόπων ὑπὸ τοῦ Ἑρακλέους, τὰ ζῶα εἶναι πάντοτε μικρὰ καὶ ὁ κυνηγὸς σχεδὸν παίζων δύναται νὰ τὰ μεταφέρῃ. Εἰς τὴν παράστασιν τοῦ κυνηγοῦ τοῦ Θέρμου, εἰς τὸν κυνηγὸν τοῦ Ἀμάσιος, εἰς τοὺς Κέρκοπας τοῦ χαλκίνου ἐλάσματος τῆς Ὀλυμπίας, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν τῆς λακωνικῆς κύλικος, τὰ ζῶα εἰκονίζονται τόσον μικρὰ, ὥστε δὲν φαίνεται νὰ δυσκολεύουν τὸν κυνηγὸν εἰς τὴν μεταφορὰν των. Μάλιστα ἡ διαφορὰ αὐτὴ τοῦ μεγέθους, μεταξὺ τῆς μορφῆς τοῦ κυνηγοῦ καὶ τῶν ζῶων, δίδει γενικῶς εἰς τὴν σύνθεσιν μίαν μονομέρειαν μὲ τὸν ὑπερβολικὸν τονισμὸν τοῦ κέντρου. Εἰς τὰς εἰκόνας ὁμως τῶν κυνηγῶν τοῦ ἀμορφώεως τῆς Σπάρτης, τὰ ζῶα εἶναι τοῦ αὐτοῦ μεγέθους μὲ τὸν κυνηγὸν καὶ συντάσσονται στενότερον μὲ τὴν μορφήν του. Τοῦτο ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μεγαλυτέραν ἐνότητα καὶ τὴν σαφεστέραν ἰσορροπίαν τῶν μελῶν τῆς συνθέσεως. Ἡ διαφοροποιήσις εἰς τὰς θέσεις τῶν ζῶων, ἀντεστραμμένα – ὄρθια, τῶν κυνῶν, ἰχνηλατῶν – ὄρθιος, τῶν ἰδίων τῶν μορφῶν εἰς τὸν ὄπλισμὸν καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς κοσμήσεως τοῦ χιτῶνος, εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῆ εἰς τί ἀκριβῶς ἀποβλέπει, ἐκτὸς τῆς συνθετικῆς ἐνότητος εἰς τὴν πολλαπλότητα. Δὲν φαίνεται πιθανὸν εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν ζῶων εἰς τὸ ἴδιον ὕψος μὲ τὸν κυνηγὸν νὰ ἔφθασεν ὁ τεχνίτης τυχαίως καὶ δὲν ἀποκλείεται ἐκτὸς τοῦ συνθετικοῦ νὰ ἤθελεν νὰ τονίσῃ δι' αὐτοῦ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἰκανότητά του. Ἴσως θὰ ἐπεδίωκε νὰ ἐξάρῃ τὴν κυνηγετικὴν του δεινότητα καὶ διὰ τοῦ μεγέθους τῶν ζῶων τὰ ὅποια θέτει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας, ὅπως καὶ πρὸ τῶν θεατῶν τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν.

Δὲν πρέπει ὁμως νὰ μείνῃ ἀνεξέταστος καὶ ἡ πιθανότης νὰ ἐπεδίωκε διὰ τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ μεγέθους τῶν ζῶων νὰ κάμνῃ ἓνα ὑπαινιγμὸν, ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τῶν ἀπεικονιζομένων κυνηγῶν, ἂν αὐτοὶ δὲν ἦσαν θνητοί. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, μόνον οἱ Διόσκουροι θὰ ἠδύναντο νὰ συζητηθοῦν, παρὰ τὰς δυσκολίας αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται. Ἐκ τῶν ἄλλων ἡρώων οἱ ὅποιοι συνδέονται μὲ τὸ κυνήγιον καὶ τὴν Σπάρτην δυσκόλως δύναται νὰ εὑρεθῆ στοιχεῖον δίδον δικαίωμα διὰ τὴν ταύτισιν. Ὁ Ἑρακλῆς θεωρούμενος γενάρχης τῶν Δωριέων, ἰδιαιτέρως τιμώμενος εἰς τὴν Σπάρτην²⁴⁷, εἰς τοὺς ἄθλους τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύναντο νὰ εὑρεθοῦν τὰ ἀπεικονιζόμενα μὲ τὸν κυνη-

245. Εἰς τὰ πῆλινα εἰδῶλια τῆς Ὀρθίας *Orthia* πίν. 29, 6 σελ. 149 εικ. 108 καὶ κυρίως εἰς τὴν κόσμησιν τοῦ χιτῶνος τῶν μολυβδίνων εἰδῶλιων τῆς Ὀρθίας πίν. 196, 6 καὶ 14 πίν. 199, 1 καὶ 9.

246. Τὸ γλωσσοειδὲς αὐτὸ θέμα εἶναι ἐν τῶν συνηθεστέρων εἰς ὅλας τὰς κατηγορίας τῶν ἔργων τῆς λακωνικῆς τέχνης θεμάτων καὶ κυρίως τῆς διακοσμήσεως τῶν ἀγγείων ὡς βασικὸν στοιχεῖον ἀρθρώσεως καὶ τοῦ σώματος των.

247. Πρβλ. Schweitzer, *Herakles* σπορηδόν.

γόν του ἀμφορέως ζῶα, φαίνεται ὅτι ἀποκλείεται, διότι τὰ ζῶα μεταφέρονται νεκρά, καθ' ὁμάδας καὶ συνοδεύεται ὑπὸ τοῦ κυνός. Ὁ ἄλλος κατ' ἐξοχὴν κυνηγός, ὁ συνδεθείς καὶ μὲ τὸν κυνηγὸν τοῦ Θέρμου²⁴⁸, ὁ Ὀρίων, δὲν ἔχει καμμίαν εἰδικὴν σύνδεσιν μὲ τὴν Σπάρτην, οὔτε εἰς τὴν παράστασιν ὑπάρχουν εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ δυνάμενα νὰ μᾶς φέρουν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆν. Οἱ Διόσκουροι ὅμως, οἱ ὁποῖοι ἔχουν γεννηθῆ παρὰ τὴν Σπάρτην ὑπὸ *Ταῦγέτου κορυφῆ ὄρεος μεγάλοιο*²⁴⁹, ἔχουν τὴν κατοικίαν παρὰ τὴν Σπάρτην, εἰς τὴν Θεράπνην²⁵⁰, ἔχουν ἱερά εἰς ὅλην τὴν Λακωνίαν²⁵¹, καὶ ἀναφέρονται καὶ ὡς κυνηγοὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Κάστωρ καὶ εἰδικὴν κατηγορίαν κυνῶν εἶχεν ἐκπαιδεύσει, ἔχουν ἀναμφιβόλως πολλὰ δικαίωματα. Ἡ δυσκολία εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπεικονιζομένων κυνηγῶν. Νὰ ἀποδοθῆ μόνον εἰς τεχνικούς λόγους ἢ χρησιμοποίησις τριῶν μορφῶν εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ δὲν εἶναι ἱκανὴ ἐξήγησις, ἂν ὁ τεχνίτης ἐπεδίωκε νὰ παρουσιάσῃ τοὺς Διοσκούρους, διότι θὰ ἠδύνατο τροποποιῶν τὴν σύνθεσιν νὰ περιορισθῆ εἰς τὰς δύο. Νὰ ἐσκόπευε νὰ ἀπεικονίσῃ δις τοὺς Διοσκούρους, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν τετάρτην μορφήν κυνηγοῦ, ἢ ὅποια μόνον ἀποσπασματικῶς ἀπεδόθη, εἶναι ἐπίσης δύσκολον νὰ γίνῃ δεκτόν, διότι καὶ πάλιν προφανῆς ἦτο ὁ κίνδυνος τῆς συγχύσεως. Εἰς τὴν μακρὰν ἄλλωστε σειρὰν τῶν Διοσκούρων τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης²⁵², εἰς τὴν ὁποίαν συνεχῶς προστίθενται καὶ νέα δείγματα²⁵³, τὰ ὁποῖα καλύπτουν περίοδον μεγαλυτέραν τῶν ἑξ αἰώνων, δὲν ἔχομεν οὔτε ἓν παράδειγμα ἀναλόγου ἀπεικονίσεως. Διότι ἔχομεν μὲν διπλὴν καὶ τριπλὴν εἰκόνα τῶν Διοσκούρων εἰς τὴν αὐτὴν παράστασιν ἀλλὰ ὑπὸ διάφορον εἰκονιστικὸν τύπον²⁵⁴ διὰ κάθε

248. Rumpf, Malerei σελ. 34.

249. Ὅμηρ. Ὕμν. 34, 4 πρβλ. ἐπίσης Ἰλ. III, 237 - 247, Ὀδ. 11, 303 - 306. 24, 199.

250. Πανσ. III, 16, 2 Ἀλκμάν, εἰς Σχόλια Εὐρ. Τρωαδ. στ. 210, Bergk, Antholog.⁴ ἀποσπ. 5.

251. Πρβλ. Wide, Lakonische Kulte σελ. 30 κ.έ. J. M. Paton, De Cultu Dioscurorum apud Graecos 1894 πρβλ. τὰ ἄρθρα Διόσκουροι ἐν RE, καὶ Roscher, Lexicon I, σελ. 1171, ἐπίσης Nilsson, Griechische Feste σελ. 417. Διὰ τὴν θέσιν διαφόρων ἱερῶν τῶν Διοσκούρων πρβλ. RE, III, A, 2, στήλη 1476 κ.έ. περὶ τῆς συνδέσεως τῶν Διοσκούρων μὲ τὰ Θεοξένια, Danekon, De Theoxeniis, Berlin 1881 σελ. 4 κ.έ. περὶ τῆς συνδέσεως μὲ τὴν ἠρωολατρείαν Farnell, Greek Hero Cult σελ. 192 κ.έ. Γνωρίζομεν ἕξ ἐπιγραφῶν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἑορτᾶς «μεγάλω» ἢ «σεμνότατα Διοσκουρεία» IG. V, I, 559 καὶ 602 καὶ χοροῦς ἐνόπλων διὰ τοὺς Διοσκούρους, Πλάτωνος Νόμοι, 7, 796B.

252. Πρβλ. Dressel-Milchhöfer, AM 2 (1877) σελ. 313 - 14 σελ. 383 - 395. Furtwängler, AM 8 (1883) σελ. 373. Cahen, BCH 1899 σελ. 599 καὶ Tod-Wace, Catalogue σελ. 135 ἀρ. 7 - 8 σελ. 136 ἀρ. 9 - 15 β σελ. 138 ἀρ. 27 σελ. 158, 201 - 203 σελ. 161, 291 σελ. 166, 319 σελ. 170, 356 σελ. 178, 447, σελ. 181, 467 σελ. 183, 490 σελ. 186, 511 σελ. 191, 575 σελ. 192, 581 σελ. 193, 588 σελ. 196, 613 σελ. 200, 665 σελ. 201, 674.

253. AE, 1955 σελ. 91 κ.έ. Δύο νέα τεμάχια ἀναγλύφων τῶν Διοσκούρων ἐκ περισυλλογῆς τυχαίων εὐρημάτων περιήλθον τὸ 1962 εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρτης, ἐπίσης ἓν πλήρες ἀνάγλυφον ἐνεπίγραφον μὲ τοὺς ἀμφορεῖς τῶν Διοσκούρων ἐξ ἐρυθροῦ μαρμάρου rosso antico εὐρέθη τὸ 1963 καὶ ἐπιγραφὴ ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Σταδίου μνημονεύουσα τοὺς Διοσκούρους τὸ 1960.

254. Εἰς μερικὰ ἀνάγλυφα εἰκονίζονται ὑπὸ δύο διαφόρους εἰκονιστικούς τύπους, π.χ. ὡς νέοι καὶ ὡς ἀμφορεῖς, εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Μυστρᾶ, Tod-Wace σελ. 114 ὅπως καὶ εἰς αὐτὸ τῶν Λεβητσόβων, ἀρχαίων Κροκεῶν, Tod-Wace σελ. 114. Ὑπὸ δύο ἐπίσης, ἀλλὰ ὡς νέοι καὶ ὡς ὄφεις, εἰς τὸ νέον ἀρχαϊκὸν ἀνάγλυφον AE, 1955 σελ. 92 εἰκ. 1 καὶ ὡς νέοι καὶ δόκανα εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ 5ου αἰῶνος Tod-Wace σελ. 193 ἀριθ. 588. Ὑπὸ τρεῖς μορφᾶς ἀναφερομένης προφανῶς εἰς τρεῖς ὑποστάσεις τῶν, εἰς τὸ ἀρχαϊκὸν Tod-Wace, σελ. 191 ἀριθ. 575, ὡς νέοι, ἀμφορεῖς, καὶ ὄφεις, ἐπίσης εἰς τὸν αὐτὸν τύπον καὶ εἰς τὸ ἀνάγλυφον Tod-Wace σελ. 161 ἀριθ. 291. Τρεῖς ἐπίσης ἀλλὰ ὑπὸ ἄλλον τύπον εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Βερόνας, Tod-Wace σελ. 113 εἰκ. 14, νέοι, ἀμφορεῖς καὶ δόκανα.

παρουσίασίν των, ἀποτελοῦσαν σαφῶς ἀναφορὰν εἰς διαφόρους ὑποστάσεις των. Ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφήν ὅμως εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν, καὶ τοῦτο εἶναι, νομίζω, ἀποφασιστικὸς λόγος κατὰ τῆς ἑρμηνείας τῶν κυνηγῶν τοῦ ἀμφορέως, ὡς Διοσκούρων. Ἄλλωστε λείπει εἰς τὴν ὄλην παράστασιν οἰαδήποτε ἀναφορὰ ἐπιτρέπουσα τὴν σύνδεσιν μὲ αὐτοῦς, οἰονδήποτε στοιχεῖον τοῦ εἰκονογραφικοῦ των σχηματισμοῦ, τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ ἐνισχύσῃ τὴν τοιαύτην ταύτισιν.

Δὲν μένει ἐπομένως, ὡς λύσις, διὰ τὴν ταυτότητα τῶν μορφῶν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀμφορέως, παρὰ ἢ ἑρμηνεία των ὡς προσώπων τῆς πραγματικῆς καὶ ὄχι τῆς μυθικῆς ζωῆς ἢ τοῦ ἥρωικοῦ κύκλου²⁵⁵, ὡς μία ἰδεαλιστικὴ ἀναφορὰ εἰς τοὺς ἰδίους τοὺς νεκροὺς τῶν περι τὸν ἀμφορέα τάφων. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἢ παράστασις ἔρχεται νὰ ὑπαινιχθῇ περιστατικὰ τῆς πραγματικῆς των ζωῆς καὶ παρουσιάζεται ὡς μία προσφορά τῶν ἀπογόνων εἰς τοὺς προγόνους των. Τὰ ζῶα, τόσον κατὰ τὸ εἶδος ὅσον καὶ κατὰ τὸ μέγεθος, ἐπιδιώκουν νὰ ἐξάρουν τὴν προσωπικότητά των, τὰς ἰδιαιτέρας των ἐπιδόσεις καὶ τὴν ἀξίαν τῶν πράξεών των. Ἡ συσχέτισις τῶν νεκρῶν μὲ τοὺς κυρίου τοῦ παρακειμένου κλιβάνου δὲν εἶναι ἐπίσης ἀδικαιολόγητος καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν ποιότητα τῆς ἐργασίας καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς κοσμήσεως τοῦ ἀμφορέως. Ἡ χαρακτηριστικὴ ἐλευθερία εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν θεμάτων καὶ εἰς τὸν πλουτισμὸν τῶν λεπτομερειῶν εἶναι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς περισσότερον εὐνόητος, διότι ὁ ἀμφορεὺς δὲν ἦτο μία οἰαδήποτε ξένη παραγγελία, ἀλλὰ μία προσφορά τῶν τεχνιτῶν καὶ τῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ ἐργαστηρίου, εἰς τὰ μέλη τῆς ἰδίας των οἰκογενείας. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἀποκλείονται αἱ σχέσεις πρὸς ἀνάλογα ἀνατολικά καὶ νησιωτικά παραδείγματα, εἰδικῶς ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν ζῶων τὰ ὁποῖα πλαισιώνουν τὰς μορφὰς τῶν κυνηγῶν, ἂν ληφθῶν ὑπ' ὄψιν τὰ παραδείγματα τῆς Ὀρθίας²⁵⁶ εἰς διαφόρους εἰκονιστικὸς τύπους²⁵⁷, ὅπως καὶ τὰ κορινθιακὰ διὰ τοῦ κυνηγοῦ τοῦ Θέρμου, εἶναι σαφῆς καὶ ἡ πρωταρχικὴ διαφορά τῶν μορφῶν τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης. Ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀμφορέως ἐπιχειρεῖ κάτι νέον, κυρίως μὲ τὸ ἐντελῶς διάφορον πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἀποδίδει εἰς τὴν σκηνὴν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ. Χρησιμοποιεῖ θέματα καὶ πράξεις, αἱ ὁποῖαι συνεδέοντο μέχρι τότε κυρίως μὲ ἥρωικὰς μορφὰς ἢ θεοῦς, διὰ νὰ εἰκονογραφήσῃ τὴν προσωπικότητα ἑνὸς θνητοῦ, ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τὸ ὁποῖον ἐτέθη ἐπὶ τοῦ τάφου του. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἀπέδιδε εἰς τὸν νεκρὸν ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο «ὑπὲρ τὸν ἄνθρωπον» καὶ τιμὰς ἀναλόγους. Μὲ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν ἀπέφυγε τὸν κίνδυνον τῆς ἀκινήσιας τῶν ἐραλδικῶν προτύπων, τὰ ὁποῖα διαφαίνονται ἔστω καὶ μακρὰν εἰς τὸν εἰκονιστικὸν αὐτὸν τύπον, ὁ δημιουργὸς τῆς Σπάρτης δεικνύει τὰς δυνατότητάς του. Διότι, ἀντὶ τοῦ ἀκινήτου στατικοῦ ἄξονος, δημιουργεῖ ἕνα δυνα-

255. Μὲ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος ἄλλωστε ὁλοκληροῦται ἡ ὑπέρβασις τῶν ἀνατολιζουσῶν τάσεων καὶ τῶν ξένων ρευμάτων εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, καὶ ταυτοχρόνως ἕνας περιορισμὸς τῶν μυθικῶν χαρακτηριστικῶν εἰς τὴν τέχνην. Μία ἔξαρσις τῆς ἀτομικότητος καὶ μία νέα προβολὴ τῆς προσωπικότητος εἶναι ἔμφανῆς παντοῦ. Τοῦτο ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπὶ τῶν τάφων τοποθέτησιν ὄχι πλέον ἥρωικῶν ἢ μυθικῶν εἰκόνων, ἀλλὰ τῆς μορφῆς τοῦ ἰδίου τοῦ νεκροῦ, τὸ ἐπιτύμβιον ἀγάλμα καὶ τὸ ἀναφερόμενον εἰς συγκεκριμένον πρόσωπον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον. Εἶναι ὅλα, ὅπως καὶ οἱ κυνηγοὶ τοῦ ἀμφορέως μας εἰκόνες τοῦ νεκροῦ χωρὶς τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τοῦ πορτραίτου. Διὰ τὰ ἀττικά ἐπιτύμβια ἀγάλματα πρβλ. τὴν θεμελιακὴν μελέτην τοῦ Χ. Καρούζου, Ἄριστόδοκος, κυρίως σελ. 35 κ.έ.

256. *Orthia* πίν. 105.

257. *Orthia* πίν. 106, 1 πίν. 152, 2.

μικόν και κινητικόν ὁ ὁποῖος συναρτᾷ στενότερα ὅλα τὰ χαρακτηριστικά τῆς παραστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξαίρονται τὰ γενικά και τονίζονται τὰ εἰδικά. Ἡ εἰσαγωγή εἰς τὸ θέμα μιᾶς ὀλοκλήρου σειρᾶς νέων λεπτομερειῶν δὲν συντείνει μόνον εἰς τὸν πλουτισμὸν τοῦ συνόλου, ἀλλὰ και εἰς τὴν σαφεστέραν ὀργανικὴν διατύπωσίν του.

Διὰ τῆς συνθέσεως αὐτῆς ἐπιτυγχάνει νὰ παρουσιάσῃ καλύτερον και τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως ὁ τεχνίτης τῆς Σπάρτης. Τονίζει τὴν ἀντιστροφὴν τὴν ὁποίαν θέλει νὰ μᾶς δώσῃ, ὅταν θέματα ἀποδιδόμενα εἰς τοὺς θεοὺς ἢ τοὺς ἥρωας, διότι λέοντα δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν κυνηγόν του, τὰ συνδέει μὲ θνητοὺς και τὰ χρησιμοποιοῖ διὰ νὰ ἐξάρῃ τὴν προσωπικότητά των. Τοῦτο ἀποτελεῖ εἰς τὴν οὐσίαν τὴν ἐνδειξίν τῆς παρουσίας ἑνὸς νέου ἀνθρωποκεντρισμοῦ, ὁ ὁποῖος τολμᾷ και ἔργα τῶν θεῶν νὰ μεταφέρῃ εἰς τοὺς θνητοὺς. Ὁ ταπεινὸς τεχνίτης τῆς Σπάρτης, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, εὐρίσκειται πλησίον τῶν συναδέλφων του τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης ἀποκαλύπτουν τὴν ἰδίαν πορείαν.

Ἡ κόσμησις τοῦ ὄμου

Ἡ οὐσιαστικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς κοσμήσεως τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ και αὐτῆς τοῦ ὄμου, εἶναι ἡ μεταφορὰ τοῦ βάρους ἀπὸ τὸ ἀτομικόν εἰς τὸ τυπικόν, ἀπὸ τὸ προσωπικόν εἰς τὸ γενικόν. Εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ θέματος και τῆς ὀργανώσεως τῆς παραστάσεως, τὴν ὁποίαν ἐγνωρίσαμεν εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἔρχεται νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὄμου, ἡ ἄψυχος τυπικὴ και κοινὴ ἀπόδοσις ἑνὸς θέματος, τὸ ὁποῖον ἀνῆκε εἰς τὰ γνώριμα και μόνιμα, ἕνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἦσαν κτῆμα και παράδοσις τοῦ ἐργαστηρίου.

Ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως, τὸ θέμα αὐτὸ ἦτο και εἰς ἄλλας περιοχὰς και ἀπὸ παλαιότερους χρόνους συνδεδεμένον μὲ τὴν διακόσμησιν τῶν ταφικῶν ἀγγείων²⁵⁸ και θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ, εἰδικῶς διὰ τὴν Σπάρτην, μία σαφὴς ἀναφορὰ και εἰς τὴν χρῆσιν των. Διὰ τοῦτο, ἀκόμη και εἰς τὰ παραδείγματα τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων τῆς Σπάρτης, εὐρίσκειται ὡς τυπικόν στοιχεῖον τῆς κοσμήσεως τῶν ἐπιταφίων ἀγγείων. Τὰ περιθώρια ἐπομένως εἰς τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ κινηθῇ ὁ τεχνίτης ἦσαν περισσότερον στενὰ και ὁ πλουτισμὸς ἢ ἡ διαφοροποιήσις τοῦ θέματος μόνον εἰς εἰδικὰς λεπτομερείας περιορισμένος. Εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὄμου ἔχομεν τὴν παράστασιν δύο ἀρμάτων ἐπὶ τοῦ δίφρου τῶν ὁποίων εὐρίσκειται ἀνὰ εἷς πολεμιστῆς και ἀκολουθεῖ ἕνας δεύτερος πεζὸς (Σ χ ε δ. 5 και Π ι ν. 94-96). Πρόκειται περὶ τῆς παραστάσεως ἢ ὁποῖα και εἰς τοὺς μετ' ἀναγλύφων σπαρτιατικοὺς ἀμφορεῖς μᾶς διασφύζεται εἰς περισσότερα παραδείγματα, διότι ἐκτὸς τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου, τοῦ νέου ἀμφορέως, τοῦ τεμαχίου τοῦ ἀμφορέως τοῦ

258. Τὰ γεωμετρικά ταφικά ἀγγεῖα ἔχουν ἤδη τὴν παράστασιν τῆς πομπῆς τῶν ἀρμάτων εἰς τὸν ὄμον και μὲ προφανῆ συσχετισμὸν μὲ τὸν νεκρόν, ἀφοῦ ὅπως εἰς τὸν κρατῆρα τῆς Νέας Ὑόρκης, Matz, G. g. K. I, πίν. 10 ἢ αὐτὸ τῶν Ἀθηνῶν, Buschor, Gr. Vasenmalerei σελ. 36, εἰκ. 20, κάτω ἀπὸ τὸν θρήνον τοποθετοῦνται τὰ ἄρματα. Διὰ τοὺς ἰπτεῖς και τὰς ἄλλας παραπληρωματικὰς μορφὰς τῶν ἀττικῶν ἐπιταφίων στηλῶν, πρβλ. Μ. Ἀνδρόνικος, Α.Δ. 16 (1960) σελ. 48 κ.έ. Ἐδῶ μπορεῖ νὰ προστεθῇ ὅτι αἱ παραπληρωματικὰ και ὑπὸ τὸν νεκρόν παραστάσεις εἰς τὰς ἀττικὰς στήλας δὲν ἀποτελοῦν παρὰ προέκτασιν τῆς διακοσμήσεως τοῦ ὄμου και τῆς κοιλίας τῶν ταφικῶν ἀγγείων και ἐπομένως ἔχουν ἀνάλογον νόημα.

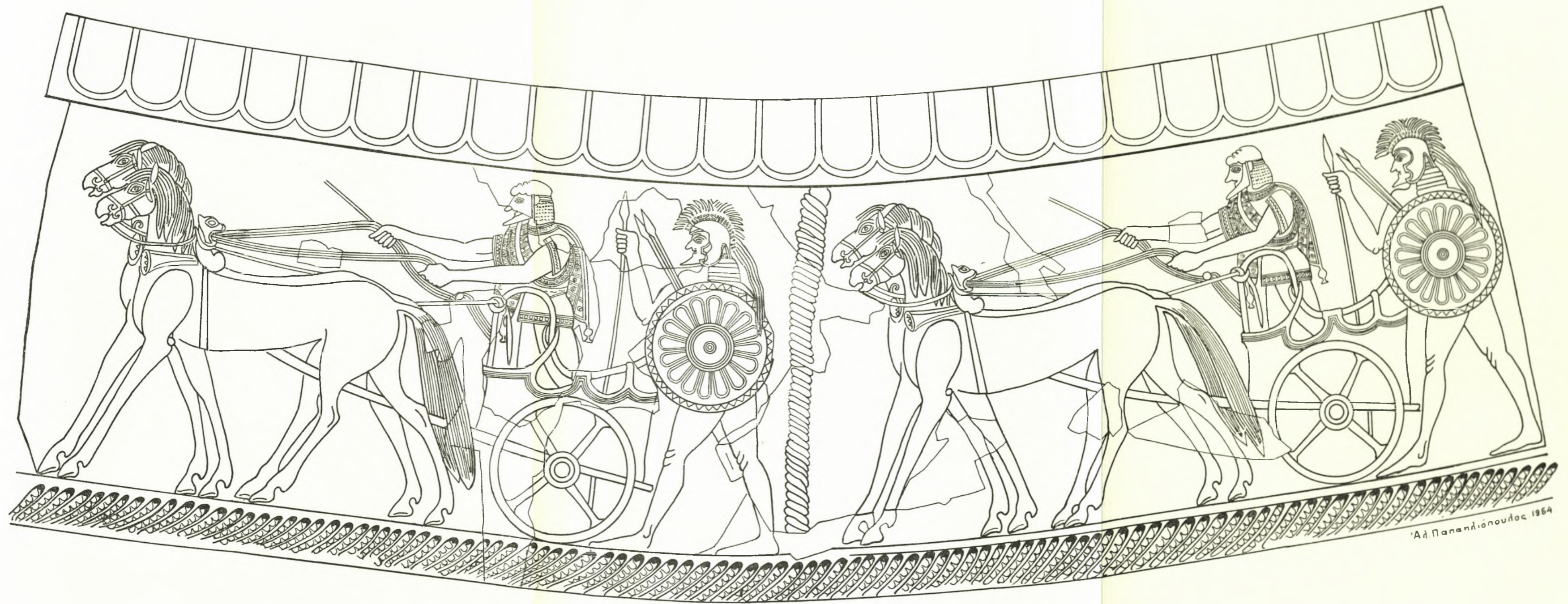
Ἡρώου, εὐρίσκεται εἰς ἕν ἀκόμη τεμάχιον ἀμφορέως²⁵⁹ (Π ί ν. 83β) τοῦ ὁποῖου ἡ παράστασις αὐτὴ ἔχει κατασκευασθῆ ἀπὸ τὸν αὐτὸν τύπον (μήτρην) ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ αἱ παραστάσεις τοῦ νέου ἀμφορέως καὶ ἕν ἀκόμη μικρότερον τεμάχιον μὲ τὰς κεφαλὰς τῶν ἵππων (Ἄρ. XV) (Π ί ν. 85γ) προερχόμενον ἐκ τῆς ἀκροπόλεως. Πέντε δηλαδὴ συνολικῶς παραστάσεις τῆς σκηνῆς τοῦ ὄμου μὲ πομπὴν ἀρμάτων μᾶς ἔχουν διασωθῆ καὶ τοῦτο ἐκτὸς τῶν ἄλλων, μᾶς ἐπιτρέπει μίαν καλυτέραν παρακολούθησιν τοῦ θέματος καὶ μίαν σαφεστέραν ἐξήγησιν τοῦ λόγου τῆς χρησιμοποίησώς του. Διότι πρέπει νὰ ἀποκλεισθῆ ἐκ τῶν προτέρων ἡ πιθανότης, ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τοῦ θέματος αὐτοῦ, εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης τοῦλάχιστον, εἶναι τυχαία καὶ μάλιστα εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὄμου. Ἡ σκηνὴ αὐτὴ τῆς πομπῆς τῶν ἀρμάτων δύναται ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ καθ' αὐτὸ ταφικὸν διακριτικὸν τοῦ ἀγγείου, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ἡ σκηνὴ αὐτὴ δύναται νὰ συνδεθῆ μὲ πραγματικὰ ταφικὰ ἔθιμα ἢ καὶ μὲ παραδόσεις ἀναλόγων ταφικῶν συνηθειῶν. Τὸ γεγονός ὅτι εὐρίσκεται ἐπὶ ὄλων τῶν ἀμφορέων τῶν ὁποίων ἔχουν διασωθῆ τμήματα τοῦ ὄμου δὲν ἀφίνει οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν διὰ τοῦτο, τοῦλάχιστον διὰ τὰ παραδείγματα τῆς Σπάρτης. Ἀσφαλῶς εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐργαστηρίου θὰ ὑπῆρχον καὶ ἀμφορεῖς ἐντελῶς ἀκόσμητοι, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι καὶ εἰδικῶς διὰ τοὺς τάφους προοριζόμενοι θὰ ἔφερον εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὄμου, τὴν παράστασιν τῶν ἀρμάτων. Διὰ τοὺς πελάτας οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ εἶχον εἰδικὰ ἀξιώσεις, οὔτε θὰ ἤθελον νὰ ἐξάρουν ἕν εἰδικὸν χαρακτηριστικὸν τοῦ νεκροῦ των, ἢ παράστασις τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ μὲ τὴν τυπικὴν σκηνὴν τῶν ἀρμάτων θὰ ἦτο ἀρκετὴ. Εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας οἱ ἀπόγονοι διέθετον τὰ μέσα καὶ εἶχον τὴν ἐπιθυμίαν νὰ τιμῆσουν ἰδιαιτέρως τὸν νεκρὸν, τὸ ἐργαστήριον θὰ ἐπεξέτεινε τὴν διακόσμησιν καὶ εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ, μὲ μίαν σκηνὴν σχετικὴν μὲ τὴν ζώην του ἢ τὴν εἰκόνα τὴν ὁποίαν οἱ ἀπόγονοι ἤθελαν νὰ ἔχουν ἐκ τῆς ζωῆς του. Ἀπὸ τὴν τυπικὴν ταφικὴν σκηνὴν τοῦ ὄμου, κοινὴν δι' ὅλους τοὺς νεκρούς, ἐπλουτίζετο ὁ ἀμφορεὺς μὲ τὴν ἀτομικὴν καὶ προσωπικὴν τοῦ λαιμοῦ, καὶ ἔδιδε τὴν πορείαν ἀπὸ τὴν ἀπρόσωπον καὶ ἀφηρημένην εἰς τὴν προσωπικὴν καὶ συγκεκριμένην. Τὴν σκηνὴν τῶν ἀρμάτων τὴν ἔχομεν τυπικὴν τρόπον τινά, ἥδη εἰς τὰ ἀττικὰ ἀγγεῖα τῶν γεωμετρικῶν χρόνων τὰ ὁποῖα ἀναμφιβόλως συνδέονται μὲ τοὺς τάφους καὶ τοὺς νεκρούς²⁶⁰, ὅπως καὶ εἰς τοὺς ὑστερογεωμετρικοὺς καὶ ὑπογεωμετρικοὺς²⁶¹ χρόνους καὶ ἀσφαλῶς μὲ ἀνάλογον νόημα. Ἡ ζώνη τοῦ ὄμου διαιρεῖται διὰ καθέτου ταινίας ἀποτελουμένης ἀπὸ τὸ γνωστὸν σχοινοειδὲς κόσμημα εἰς δύο τμήματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἔχει τοποθετηθῆ ἐκάστη σκηνή. Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς διαίρεσιν ἔχομεν καὶ εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὄμου τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου καὶ ἀσφαλῶς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀποσπασματικῶς σωζομένους ἀμφορεῖς. Διὰ τῆς καθέτου αὐτῆς ταινίας οὐσιαστικῶς ἡ ζώνη τοῦ ὄμου διαχωρίζεται εἰς δύο μετόπας, αἱ ὁποῖαι πιθανώτατα ἔχουν τὴν ἀφετηρίαν των εἰς τεχνικὰς ἀνάγκας σχετικὰς μὲ τὴν ἐπικόλλησιν τοῦ ἀναγλύφου εἰς τὴν καμπύλην αὐτῆν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν ἐπανάληψιν τῆς αὐτῆς σκηνῆς ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ διαίρεσις αὐτὴ ἀντιτίθεται εἰς τὸν χαρακτῆρα τῆς συνθέσεως κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ

259. Tod-Wace, Catalogue σελ. 235 ἀριθμ. 520 εἰκ. 82.

260. Πρβλ. καὶ G. Nottbohm, JdI 58 (1943) σελ. 23.

261. Πρβλ. παραδείγματα παρὰ Matz, Geschichte gr. Kunst, I, πίν. 14, πίν. 187, πίν. 189. Γενικῶς περὶ τοῦ θέματος καὶ Ἀνδρόνικος, Ἑλληνικά 17 (1960) σελ. 63 - 64.

Σχεδ. 5. Ἡ παράστασις τοῦ ὄμου τοῦ νέου ἀμφορέως

παράστασις τοῦ ὄμου θεωρεῖται συνεχῆς καὶ ἐκτὸς τῶν τεχνικῶν λόγων δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχη ἐπηρεασθῆ ἀπὸ ἰωνικὰς ἐπιδράσεις κυρίως τῶν Κυκλάδων²⁶², ὅπου ἡ μετοποιεῖδης διάταξις ἐπικρατεῖ εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὄμου. Διὰ τοῦ στοιχείου τούτου ἡ παράστασις τοῦ ὄμου μὲ τὰ ἄρματα, τῶν σπαρτιατικῶν ἀμφορέων, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰς ἀναλόγους σκηνὰς τῶν ἀττικῶν γεωμετρικῶν καὶ μεταγεωμετρικῶν ἀγγείων, ὅπου ἡ σκηνὴ εἶναι συνεχῆς, καὶ πλησιάζει τὰς ἰωνικὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐπικρατοῦν αἱ τομαὶ μεταξὺ ἐκάστης σκηνῆς. Διὰ τῶν διαιρέσεων αὐτῶν εἰς τὴν παράστασιν μιᾶς σκηνῆς ἡ ὁποία θεωρεῖται συνεχῆς, τῶν ἀρχαϊκῶν κυκλαδικῶν καὶ γενικώτερον ἰωνικῶν ἀγγείων, εἶναι σαφῆς ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνοργάνου καὶ ἀσυνδέτου καὶ μόνον ἐξωτερικῶς παρατακτικοῦ τρόπου, ὁ ὁποῖος ἔχει παρατηρηθῆ καὶ εἰς ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῶν ἰωνικῶν ἔργων²⁶³. Διότι ἡ σκηνὴ αὐτὴ τῶν ἁρμάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων εὐρίσκεται συνήθως ὀπλίτης καὶ ἀκολουθεῖ περὶ πολέμιστῆς ἢ πολέμισται καὶ πολλάκις παρεμβάλλονται καὶ ἵπποι, ὅχι μόνον γίνεται βασικὸν στοιχεῖον τῆς κοσμήσεως τῶν ἀγγείων τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων²⁶⁴, ἀλλὰ καὶ καλὴ ἀφετηρία διακρίσεως τῶν ἀναπτυσσομένων διαφόρων τάσεων τῶν τοπικῶν ἐργαστηρίων²⁶⁵. Εἰς τὸν νέον ἀμφορέα ἡ κίνησις τῶν δύο ὁμάδων αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὸ ἄρμα μὲ τοὺς δύο ἵππους, τὸν ἐπὶ τοῦ ἁρματος ὀπλίτην καὶ τὸν περὶ πολέμιστήν, εἶναι ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά, ἀντίθετος ἀκριβῶς τῆς κατευθύνσεως τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ κυνηγοὶ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν χαρακτηριστικὴν ἰδιομορφίαν, διότι εἰς τὰς ἀναλόγους παραστάσεις τῶν ἀττικῶν γεωμετρικῶν καὶ ὑστερογεωμετρικῶν παραδειγμάτων, ἡ κατεύθυνσις εἶναι ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, αὐτὴ δὲ εἶναι ἡ φυσικὴ κατεύθυνσις τῆς κινήσεως. Ἄλλὰ ἐκτὸς τοῦ νέου ἀμφορέως καὶ τὰ τρία ἐκ τῶν τεσσάρων ἄλλων παραδειγμάτων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχει ἡ σκηνὴ, ἔχουν ἐπίσης τὴν κατεύθυνσιν τῆς κινήσεως τὴν ὁποίαν δίδει ἡ σκηνὴ τοῦ νέου ἀμφορέως²⁶⁶. Εἰς τὰ μετ' ἀνα-

262. Ἡ μετοποιεῖδης διάταξις τῆς ζώνης τοῦ ὄμου ἐπικρατεῖ εἰς τὰ κυκλαδικὰ παραδείγματα, πρβλ. Schäfer, Studien sporādēn kai tō néon deiġma tēs Mykónou, M. Ervin, A Relief Pithos from Mykonos, A.Δ. 18 (1963) σελ. 73 κ.έ. Ἴσως θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ σημειωθῆ ὅτι εἰς τὰ ἐκ Βοιωτίας προερχόμενα ἀγγεῖα, ἡ ζώνη τοῦ ὄμου δὲν παρουσιάζεται μὲ τὸν ἴδιον τρόπον ἀλλὰ εἰς κανονικὴν καὶ συνεχῆ ζυφόρον. Hampe, Sagenbilder πίν. 36 καὶ τοῦτο ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετον μὲ τὸ θέμα τοῦ τόπου τῆς κατασκευῆς τῶν ἀγγείων αὐτῶν παρὰ τὴν προφανῆ καὶ ἀσφαλῆ νησιωτικὴν καταγωγὴν τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἀναγλύφων τῶν.

263. Πρβλ. Winter, A Z, 1892 σελ. 176 κ.έ. ἐπίσης Kunstg. in Bildern, I, ὅπου θεωρεῖ μᾶλλον διακοσμητικὸν τὸν χαρακτῆρα αὐτὸν τῆς ὀργανώσεως τῶν παραστάσεων.

264. Πρβλ. καὶ Matz, Geschichte gr. Kunst, I, σελ. 64.

265. Δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ θέσις νὰ συζητηθῆ ἡ ἀπὸ ἐνὸς κοινοῦ εἰς τὰς γενικὰς του γραμμὰς γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ προοδευτικὴ διαφοροποιήσις καὶ δημιουργία τῶν τοπικῶν ἐργαστηρίων μὲ διακρινόμενα μορφικὰ, συνθετικὰ καὶ διακοσμητικὰ τάσεις, ἡ ὁποία ὀλοκληρῶνεται εἰς τὸν βον αἰῶνα. Ἡ πορεία αὐτὴ εἶναι παράλληλος μὲ τὸν πολιτικὸν παρτικουλαρισμὸν καὶ ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ τὴν καλλιτεχνικὴν ἔκφρασιν του. Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ βου αἰῶνος παρατηρεῖται καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς ἀντιστρόφου πορείας, πρὸς ἓνα ἐνιαῖον ρυθμὸν, ὁ ὁποῖος συγκεφαλαιώνει τὰ χαρακτηριστικὰ ὄλων τῶν περιφερειακῶν κέντρων, εἰς τὴν ἀττικὴν τέχνην, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ὑπεροχῆς της. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐκφράζει τὰς τάσεις τῆς ἐνότητος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, αἱ ὁποῖαι ἐπιβάλλονται ἀπὸ δημοσιονομικοῦς, οἰκονομικοῦς, πολιτιστικοῦς καὶ πολιτικοῦς λόγους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν σειρὰν τῶν εἶναι ἀπότοκοι νέων ἀναγκῶν.

266. Τὸ μέγα τεμάχιον τοῦ Ἡρώου, τὸ τεμάχιον ἐκ τοῦ αὐτοῦ μὲ τὸ νέον ἀμφορέα τύπου (μήτρας), ὁ ἀμφορεὺς τοῦ Θεάτρου.

γλύφων άγγεία άλλων περιοχών, όπως τὰ τοῦ βοιωτικονησιωτικοῦ ἐργαστηρίου, εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὄμου δὲν παρουσιάζεται πάντοτε ἡ αὐτὴ σκηνὴ καὶ ἡ κατεύθυνσις εἶναι ἀδιάφορος βαίνουσα ἄλλοτε πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἄλλοτε πρὸς τὰ ἀριστερά²⁶⁷, ἐνῶ εἰς τὴν πηλίνην σίμην τοῦ Παλαικάστρου ἡ κατεύθυνσις εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τοῦ νέου σπαρτιατικοῦ ἀμφορέως²⁶⁸. Τὸ ἐρώτημα, τὸ ὅποσον τίθεται διὰ τῆς κατεύθυνσεως τῆς κινήσεως τῶν σκηνῶν τοῦ ὄμου εἰς τοὺς σπαρτιατικούς ἀμφορεῖς, εἶναι ἂν τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῆ τυχαῖον ἢ ἂν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ξένα πρότυπα ἢ τεχνικούς λόγους. Διότι ἐνῶ εἰς τὸν ὄμον ἡ κίνησις παρουσιάζεται ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά, εἰς τὸν τύπον (μήτραν) θὰ ἦτο ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τοῦτο διηκούλυνε τὴν ἐργασίαν τοῦ τεχνίτου κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τύπου. Τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀποφασιστικὸς λόγος, ἂν δὲν εἶχομεν, καὶ μάλιστα εἰς τὸ αὐτὸ ἀγγεῖον, καὶ τὴν ἀντίστροφον κίνησιν, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ. Ἐκτὸς ὅμως αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν αὐτὴν σκηνὴν τῶν ἀρμάτων ἀπὸ τὸ τεμάχιον XV ἔχομεν τὴν κίνησιν ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, ὅπως τὴν ἔχομεν καὶ εἰς τὸν χαλκοῦν, κρατῆρα τοῦ Βίξ²⁶⁹. Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ περίπτωσις τοῦ τεμαχίου XV, τὸ ὅποσον καὶ χρονολογικῶς εἶναι τὸ τελευταῖον τῆς ὄλης σειρᾶς, ὅπως καὶ ἡ τοῦ κρατῆρος τοῦ Βίξ, ἴσως ἀποτελῆ μίαν βασικὴν ἔνδειξιν περὶ τῆς δι' ἄλλους λόγους καὶ ὄχι μόνον τεχνικούς καταγωγῆς εἰς τὰ ἄλλα παραδείγματα τῆς ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ κατεύθυνσεως (Πί ν. 85γ, ἀριστερὰ). Ἡ κατεύθυνσις τῆς κινήσεως γενικῶς καὶ ἤδη ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα εἶναι ἡ τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀμφορέως μας, δηλαδὴ ἡ ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ²⁷⁰, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς τὴν ἰωνικὴν περιοχὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶναι ἡ ἀντίθετος, δηλαδὴ αὐτὴ τὴν ὅποιαν ἔχομεν εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὄμου, ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά²⁷¹. Εἰς τὴν ἰωνικὴν τέχνην, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἡ κατεύθυνσις αὐτὴ εἶναι γενικὴ²⁷² καὶ ὅπου παρουσιάζονται ἀποκλίσεις αὐταὶ ὀφείλονται εἰς ξένας ἐπιρροάς²⁷³. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ δεδομένου, ὅτι εἰς τὰ ἑλλαδικὰ ἔργα ἡ κατεύθυνσις τῆς κινήσεως εἶναι σχεδὸν κατὰ γενικὸν κανόνα²⁷⁴ ἢ ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, ἡ παρατηρουμένη εἰς τὰς σπαρτιατικὰς παραστάσεις ἀντιστροφή δὲν μπορεῖ παρά νὰ συνδεθῆ μὲ ἰωνικὰς

267. Πρβλ. Hampe, Sagenbilder πίν. 36.

268. Maraghianis, Ant. Cret. I, πίν. 43. Matz, Gesch. gr. K. I, πίν. 288 β.

269. Πρβλ. Joffroy, Trésor πίν. 4. Μία πρώτη ἐξήγησις τῆς ἀντιστροφῆς εἰς τὴν κατεύθυνσιν τῆς κινήσεως τῶν ἀρμάτων καὶ τῶν ὀπλιτῶν ἢ ὅποια σημειοῦται εἰς τὸ τελευταῖον χρονικῶς δείγμα τῶν πηλίνων μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων ὅπως καὶ τοῦ κρατῆρος τοῦ Βίξ, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ὄψιμος ἐποχὴ τῆς κατασκευῆς των. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἐπικρατοῦν τὰ περισσότερον ἑλλαδικὰ πρότυπα ἔναντι τῶν κυκλαδικῶν, εἰς τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν κατεύθυνσιν τῆς κινήσεως, εἰς τὰ ὄψιμότερα ἔργα.

270. Πρβλ. Helmuth Bahlw, Untersuchungen zur frühgriechischen Flächenkunst, Diss. 1926 σελ. 34.

271. H. Bahlw, Untersuchungen σελ. 40. Pfuhl, Malerei I, 108.

272. H. Bahlw, ἔ.ά. σελ. 39 κ.έ. διὰ τὴν κίνησιν εἰς τὰς Καιρεταινάς ὕδριας, Pfuhl, Malerei I, σελ. 180. Ἐπίσης End, Ionische Vasen σελ. 9 καὶ 28.

273. Ὅπου εἰς τὴν τέχνην τῶν ἑλλαδικῶν ἐργαστηρίων παρουσιάζονται ἀποκλίσεις, ὀφείλονται εἰς ἰωνικὰς ἐπιδράσεις, ὅπως εἰς τὸν χαλκιδικὸν ἀμφορέα τοῦ Βατικανοῦ, Abizzati, Vasi antichi del Vaticano II, 205 πίν. 18. Rumpf, Chalk. Vasen σελ. 160 μὲ τὴν παράστασιν τοῦ βαίνοντος ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἄρματος τὸ ὅποσον εἶναι σαφῶς ἰωνικῆς ἐπιδράσεως. Διὰ τὴν κίνησιν εἰς τὴν μελανόμορφον ἀγγειογραφίαν πρβλ. G. Loescke, AZ, 1876 σελ. 113. E. Katterfeld, Griechische Metopenbilder σελ. 82 - 83. Bahlw, Untersuchungen σελ. 35 κ.έ.

274. Πρβλ. καὶ Wrede, AM, 1916 σελ. 252 κ.έ. σελ. 311 κ.έ.

επιδράσεις. Τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτον σειρᾶς ἄλλων εἰς τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται σαφέστατα ἰωνικαὶ ἐπιδράσεις εἰς τὴν παράστασιν τῆς ζώνης τοῦ ὄμου. Ἡ ἐξήγησις τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς εἰς τὰ ἰωνικὰ ἔργα, τόσον τῆς ἀγγειογραφίας ὅσον καὶ τοῦ ἀναγλύφου, ἔχει πειστικῶς ἀποδοθῆ²⁷⁵ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεταλλοτεχνίας καὶ τῶν τορευτικῶν ἔργων καὶ νομίζω ὅτι τὴν αὐτὴν ἀφετηρίαν πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ διὰ τὰς λακωνικὰς παραστάσεις. Διότι ἡ ἀντίστροφος πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατευθύνσις τῆς κινήσεως εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης, ἡ εἶναι ἐπηρεασμένη ἐκ τῶν ἰωνικῶν ἔργων ἢ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς αὐτοὺς λόγους ἐκ τῶν ὁποίων διεμορφώθη εἰς τὴν ἰωνικὴν περιοχὴν. Πάντως ἡ κίνησις αὐτὴ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν, ἂν καὶ ὄχι εἰς τὴν ἀναλογίαν εἰς τὴν ὁποῖαν παρατηρεῖται εἰς τοὺς μετ' ἀναγλύφων ἀμφορεῖς²⁷⁶, καὶ διὰ τοὺς ἀμφορεῖς δύναται περισσότερο νὰ συνδεθῆ μετ' ἐπιδράσεις τῶν τορευτικῶν ἔργων καὶ μιμήσεις ἔργων εἰς ἄλλα ὑλικά²⁷⁷. Δύναται ἐπομένως νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ ἰδιομορφία τῆς κατευθύνσεως τῆς κινήσεως τῆς ζώνης τοῦ ὄμου μετ' τὴν σκηνὴν τῶν ἀρμάτων τῶν σπαρτιατικῶν ἀμφορέων προέρχεται ἀπὸ ἰωνικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπηρεάζεται καὶ ἀπὸ τὰς μιμήσεις τῶν ἔργων τῆς τορευτικῆς.

Ἡ σκηνὴ αὐτὴ τῶν ἀρμάτων, ὡς ἐλέχθη ἤδη, φαίνεται ὅτι εἶναι ἀπεικόνισις μιᾶς ταφικῆς τελετῆς κοινῆς ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν καὶ ἴσως καὶ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, τῆς ὁποίας ὁ εἰκονιστικὸς τύπος διασφύζεται καὶ ἀργότερον εἰς τὰς ἀττικὰς λουτροφόρους²⁷⁸. Τοῦτο δὲν σημαίνει βεβαίως, ὅτι πάντοτε περὶ τοὺς τάφους καὶ κατὰ τὰς ταφὰς ἐλάμβανον χώραν αἱ εἰκονιζόμεναι σκηναί, αἱ ὁποῖαι ἦσαν εἶδος ἀποχαιρετισμοῦ τῶν ζώντων εἰς τὸν νεκρὸν, ἀλλὰ ὅτι τὸ θέμα διατηρεῖται ὡς ἓνα ἰδεῶδες τῶν συνδεομένων μετὰς ταφὰς συνηθειῶν. Ἴσως ἀκόμη ἡ ἀπεικόνισις ἀπετέλει καὶ μίαν τρόπον τινὰ ὑποκατάστασιν τῶν πραγματικῶν τελετῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν πάντα εὐκόλοι ἢ δυνατὰ διὰ διαφόρους λόγους. Ἀπὸ τὸν ἀρχικὸν πάντως εἰκονιστικὸν τύπον, φαίνεται ὅτι ἀνεπτύχθησαν ἀργότερον καὶ κυρίως κατὰ τὸν βον αἰῶνα, αἱ παράλληλοι καὶ ἀνάλογοι σκηναὶ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ πολεμιστοῦ²⁷⁹, αἱ ὁποῖαι ἐκτὸς τοῦ τυπολογικοῦ συσχετισμοῦ, ἴσως ἔχουν καὶ ἀνάλογον ἔννοιαν. Διότι, ὅπως εἰς τὰς καθαρῶς ταφικὰς τελετὰς ὁ ζωντανὸς ἀποχωρίζεται τὸν νεκρὸν του, ἀποχωρίζεται καὶ ὁ ἀπερχόμενος πολεμιστὴς τῶν οἰκείων του. Ἡ κοινὴ ἰδέα ἢ ὁποῖα διαφαίνεται καὶ εἰς τὸν δεύτερον, ὁ ὁποῖος εἶναι προέκτασις τοῦ πρώτου εἰκονιστικοῦ τύπου, εἶναι ὅτι καὶ ὁ ἀναχωρῶν διὰ τὸν πόλε-

275. Bahlw, Untersuchungen σελ. 5. Πρβλ. καὶ φοινικικὰ ἔργα, μετὰ τὸν κύνα μεταξὺ τῶν ποδῶν τοῦ κυνηγοῦ κατ' ἀνάλογον τρόπον μετὰ τὸν κυνηγὸν τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης, εἰς παραστάσεις ἀργυρῶν ἀγγείων, R. L. Alexander, The Royal Hunt, Archaeology 16 (1963) σελ. 243.

276. Πρβλ. Pfuhl, Malerei III, εἰκ. 197 καὶ 198 πρβλ. καὶ Orthia σελ. 79 εἰκ. 50 β, ἐπίσης πίν. 92, 3, πίν. 116, 1.

277. Πρβλ. τὰ ἐλεφαντοστᾶ Orthia πίν. 92,3 καὶ 116, 1. Κατὰ τὸν Bahlw, Unters. σελ. 50 τὴν κατευθύνσιν ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τὴν εἶχον καὶ αἱ ἀνάγλυφοι παραστάσεις τοῦ Ἰθρόνου τῶν Ἀμυκλῶν, πρᾶγμα ὄχι παράδοξον ἀφοῦ ἐπρόκειτο περὶ ἰωνικῆς ἐπιδράσεως ἐργασίας καὶ ἀκόμη καὶ τὰ μετάλλινα ἀνάγλυφα-ἐπενδύσεις τοῦ ναοῦ τῆς Χαλκιοῦκου, τὰ ὁποῖα εἶναι παλαιότερα καὶ ἴσως, ἂν ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Bahlw μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῆ, ἀποδεικνύουν διὰ τούτου πρῶτωτέρα ἰωνικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν σπαρτιατικὴν τέχνην.

278. Ἀνδρόνικος, Α.Δ. 17 (1961/2) σελ. 206 Πίν. 87 β - γ. Τοῦ ἴδιου Ἑλληνικά σελ. 63 - 64 ἐπίσης ΑΕ σελ. 186 εἰκ. 1. Chamoux, Ecole de Dipylon, Rev. Anc. 33 (1945) σελ. 80.

279. Wrede, Kriegers Ausfahrt in der archaisch-griechischen Kunst, AM, 1916 σελ. 221 κ.ε. πρβλ. καὶ σελ. 278.

μον δὲν εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ ἐπιστρέψῃ. Ἐνάλογον νόημα ἴσως ἔχει ἡ σκηνὴ αὐτὴ παρουσιαζομένη καὶ εἰς ἄλλα ἔργα καὶ ἀντικείμενα τῆς βιοτεχνίας²⁸⁰. Εἰς τὰς παραστάσεις τῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων αἱ σκηναὶ αὐταὶ δίδονται, ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης, πάντοτε εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὤμου καὶ κατὰ ἓνα τρόπον τυπικὸν καὶ ἴσως τοῦτο δὲν εἶναι τυχαῖον. Διὰ τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης εἶναι, νομίζω, δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ εἰδικὴ αὐτῆς θέσις τῆς σκηνῆς εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ἡ σκηνὴ ἐθεωρεῖτο ὡς μία βασικὴ ἔνδειξις τῆς χρήσεως τοῦ ἀγγείου διὰ ταφικὴν χρῆσιν, εἰς τὴν ὁποίαν συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ προσφορά τοῦ ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ νεκροῦ ἢ ἡ τοποθέτησις τοῦ ἐπὶ τοῦ τάφου. Διὰ τοῦτο ἐτοποθετεῖτο ὄχι εἰς τὴν πλέον ἐξέχουσαν θέσιν τοῦ ἀγγείου, ἢ ὁποία ἦτο ὁ λαιμός, ἀλλὰ εἰς τὴν ὑπ' αὐτὴν. Ὁ λαιμὸς ἔμενε ἐλεύθερος διὰ νὰ δεχθῇ, ὡς ἐπίσημος καὶ εἰδικὴ θέσις, εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα συνδεδεμένα στενότερον μὲ τὸν νεκρὸν. Εἰς αὐτὸν ἠδύνατο νὰ τεθοῦν μυθολογικαὶ σκηναὶ γενικῶς συνδεδεόμεναι μὲ τὸν νεκρὸν ἢ τὸν θάνατον, παραστάσεις εἰδικοῦ προορισμοῦ, ἢ ἄμεσοι ἀναφοραὶ εἰς τὴν ζωὴν του, ἢ τὴν ἐν γένει πολιτείαν του, ὅπως μᾶς διδάσκουν αἱ παραστάσεις τοῦ λαιμοῦ τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἡ διακόσμησις τοῦ ἀγγείου προσαρμόζεται εἰς τὴν συγκεκριμένην του λειτουργίαν καὶ τὴν εἰδικὴν του χρησιμοποίησιν. Οἱ ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνωμεν καλύτερον τὸν ρόλον τῶν διαφόρων στοιχείων τῆς κοσμήσεως εἰς τὴν ὅλην συγκρότησιν τῶν παραστάσεων καθὼς καὶ τὸ νόημά των.

Ἡ σκηνὴ τῶν ἄρμάτων εἰς τὸν ὤμον τοῦ νέου ἀμφορέως κατέχει τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς θέσιν μὲ τὰ ἄλλα λακωνικὰ παραδείγματα καὶ χωρίζεται ἀπὸ τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ μὲ ἀνάλογον τρόπον. Ἐν σχέσει μὲ τὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου, ἡ διαχωριστικὴ ταινία εἶναι περισσότερο πλουσία καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σύνηθες σχοινοειδὲς κόσμημα ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνει ἡ γραμμὴ ἐπὶ τῆς ὁποίας πατοῦν οἱ κυνηγοί, ἀπὸ ἓν σπειροδὲς ἀνθοφόρον σχηματισμὸν καὶ ἄνωθεν ἀκριβῶς τῆς ζώνης τῶν ἄρμάτων, ἀπὸ τὸ γνωστὸν γλωσσοειδὲς κόσμημα. Αἱ μορφαὶ τῆς ζώνης τοῦ ὤμου βαίνουν ἐπὶ λεπτῆς γραμμῆς εὐρισκομένης ἄνωθεν τῶν σχοινοειδῶν κοσμημάτων, τὰ ὁποία διαχωρίζουν τὸν ὤμον ἀπὸ τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου, ἢ ὁποία ἀποτελεῖ βάσιν τῶν παραστάσεων²⁸¹. Ἐπὶ τῆς γραμμῆς αὐτῆς φέρονται οἱ πόδες τῶν ἵππων, οἱ τροχοὶ τῶν ἄρμάτων καὶ οἱ πόδες τῶν πεζῶν καὶ ἀκολουθούντων τὰ ἄρματα πολεμιστῶν. Αἱ δύο ὁμάδες, ὡς ἐλέχθη, προέρχονται ἐκ τοῦ ἰδίου τύπου (μήτρας) καὶ τοῦτο ἐπιτρέπει, παρὰ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ἔχομεν εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ ἀμφορέως, τὴν πλήρη παρακολούθησιν τῆς παραστάσεως ἢ ὁποία ἀλληλοσυμπληροῦται. Ἡ μελέτη θὰ ἀκολουθήσῃ τὴν κατεύθυνσιν τῆς πορείας τῶν ἄρμάτων, τὸν προσανατολισμὸν δηλαδὴ τῆς κινήσεως, ὅπως καὶ εἰς τὴν περιπτῶσιν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ.

Ὁ ἀκολουθῶν τὸ ἄρμα πεζὸς πολεμιστῆς εἶναι ἀπεικονισμένος δεξιὰ, ἀμέσως μετὰ τὴν λαβὴν τοῦ ἀγγείου, ἢ ὁποία μάλιστα δι' ὀλόκληρον τὸ ὕψος του παίξει τὸν ρόλον πλαισίου καὶ δι' αὐτοῦ τονίζει τὸ ἀνάγλυφόν του (Πί ν. 94 καὶ 96). Ἀπεικονίζεται βαδίζων πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ εἰς σχετικῶς εὐρὴν διασκελισμὸν, παρακολουθῶν ἐκ τοῦ πλησίον τὸ ἄρμα καὶ κατὰ τρόπον ὥστε ὁ εἰς τῶν ποδῶν του εὐρίσκεται σχεδὸν ὑπὸ

280. Πρβλ. Kunze, Archaische Schildb. σελ. 187 κ.έ.

281. Ἡ γραμμὴ αὐτὴ ὡς βάσις διὰ τὴν κίνησιν τῶν μορφῶν εὐρίσκεται καὶ εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου, ἐνφ' εἰς αὐτὸν τοῦ Ἡρώου φέρονται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ σχοινοειδοῦς κοσμήματος.

τὸν τροχὸν τοῦ ἄρματος²⁸². Τὸ σῶμα του καλύπτεται σχεδὸν ὀλόκληρον ἐκ τῆς κυκλικῆς τοῦ ἀσπίδος, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι εἶναι ἀνηρτημένη ἀπὸ τὸν ὄμων του καὶ κρατεῖται καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ὄρατῆ. Εἰς τὴν ἰδίαν χεῖρα κρατεῖται καὶ δύο δόρατα τῶν ὁποίων αἱ αἰχμαὶ διακρίνονται ἔμπροσθεν εἰς τὸ ὕψος τοῦ κράνου καὶ παρὰ τὴν δεξιάν του χεῖρα. Ἡ ἀνάρτησις τῆς ἀσπίδος ἀπὸ τοῦ ὤμου, ὁ τύπος τῆς, ὅπως καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν δύο δοράτων κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, εἶναι συνήθης εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ θέματος αὐτοῦ²⁸³, ἂν καὶ δὲν λείπουν καὶ παραδείγματα κατὰ τὰ ὁποῖα²⁸⁴ τὰ δόρατα δὲν κρατοῦνται ἀμφοτέρωθεν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς. Ἐκτὸς ὅμως τῶν δύο δοράτων τὰ ὁποῖα κρατοῦνται μαζί, ὁ πεζὸς πολεμιστῆς κρατεῖ καὶ τρίτον δόρυ, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοεῖ ὡς βακτηρίαν εἰς τὴν δεξιάν χεῖρα, μετὰ τὴν αἰχμὴν πρὸς τὰ ἄνω. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι μετὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον φέρεται τὸ δόρυ καὶ εἰς τὸν πεζὸν πολεμιστὴν τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει ταυτοχρόνως καὶ τὰ ἄλλα δύο, ἐνῶ αὐτὸς τοῦ Ἡρώου δὲν φαίνεται νὰ ἔχη δόρατα, ἀλλὰ μόνον ξίφος.

Διὰ ποῖον λόγον ὁ πολεμιστῆς εἰκονίζεται μετὰ τρία δόρατα, δύο εἰς τὴν ἀριστεράν καὶ ἓνα εἰς τὴν δεξιάν χεῖρα, δὲν εἶναι σαφές καὶ δὲν ἀποκλείεται τὸ τρίτον δόρυ νὰ ἀνήκη εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ ἄρματος πολεμιστὴν. Ἐκτὸς τῶν δοράτων δὲν διακρίνεται ἄλλο ὄπλον, ἐνῶ εἰς τοὺς πολεμιστὰς τοῦ Θεάτρου (Πί ν. 97-98) καὶ τοῦ Ἡρώου (Πί ν. 99), διακρίνεται ἡ λαβὴ καὶ ἡ ἀπόληξις τῆς θήκης τοῦ ξίφους. Ὁ τύπος τοῦ πεζοῦ πολεμιστοῦ, τὸν ὁποῖον ἀτελῶς ἔχομεν εἰς τὴν παράστασιν αὐτήν, διότι τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ σώματός του καλύπτεται ὑπὸ τῆς μεγάλης ἀσπίδος, μᾶς εἶναι γενικῶς γνωστὸς ἐκ τῶν χαλκίνων πολεμιστῶν τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου²⁸⁵. Δὲν διακρίνεται ἂν φορῇ χιτῶνα ὑπὸ τὸν θώρακα, πιθανώτερον ὅμως εἶναι νὰ εἶναι χαλκοχίτων, νὰ φέρῃ δηλαδὴ τὸν θώρακα ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ σώματος, διότι δὲν διακρίνεται ἡ παρυφὴ ἔστω τοῦ χιτῶνος παρὰ τὴν ἀσπίδα, κατὰ τὸν γνωστὸν τρόπον τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν χαλκίνων ἀγαλματιῶν τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου²⁸⁶, τὰ ὁποῖα δὲν φέ-

282. Εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου δὲν διασφάζεται τὸ τμήμα αὐτὸ ὥστε νὰ γίνῃ ἡ σύγκρισις, ἐνῶ εἰς τὸν τοῦ Ἡρώου ἔχει τὸν πόδα ἐπὶ τοῦ ἄρματος.

283. Πρβλ. τὴν παράστασιν τῆς πληλίνης σίμης τοῦ Παλαικάστρου, Maraghiannis, *Ant. Cr. I*, πίν. 43 ἡ ὁποία θεωρεῖται ἰωνικῆς κατευθύνσεως. Savignoni, *RM* 21 (1906) σελ. 64. Moreti, *Ausonia* 6 (1912) σελ. 151. Πρβλ. ἐπίσης Nachold, *Rennwagen* σελ. 3 καὶ Koch, *RM* 30 (1915) σελ. 41, μετὰ ἀνάμειξιν ἑλλαδικῶν καὶ μικρασιατικῶν ἰωνικῶν ἐπιδράσεων. Ἐπίσης, διὰ τὰς ἀναλόγους παραστάσεις πινακίδων ἀρχιτεκτονικῆς χρήσεως ἐξ Ἑτρουρίας, Arvid Andren, *Architectural Terracottas from Etrusco-Italic Temples* 1939, ἀπὸ τὰς Καιρᾶς πίν. 4, 6 καὶ 7 πρώτου τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος, ἀπὸ τὴν Ταρκυνίαν πίν. 22 καὶ 75, ἀπὸ τὴν Τοσκάνην πίν. 24 καὶ 86, ὅπου καὶ οἱ τροχοὶ τοῦ ἄρματος εἶναι ἰωνικοὶ ἐξάκνημοι. Μετὰ τὸ δόρυ ὡς βακτηρίαν, CV. Berlin 1(2) πίν. 33, Rumpf, *Malerei* πίν. 4, 1.

284. Πρβλ. Hampe, *Sagenbilder* πίν. 39.

285. Πρβλ. τελευταίως H. Bloesch, *Spartanische Krieger*, *Mus. Helv.* 16 (1959) σελ. 249-256· ἐπίσης Kunze, *VII Olympia Bericht*, 1961 σελ. 174 ὅπου μετὰ τὴν εὐκαιρίαν τῆς δημοσιεύσεως ἐνὸς ἀκόμη πολεμιστοῦ δίδεται καὶ ἐν χρονολογικῶν πλαίστιον τῆς ἐξελίξεως τοῦ τύπου.

286. Πρβλ. καὶ Rumpf, *Charites*, *Festschrift Langlotz* σελ. 130 καὶ σημ. 25 καὶ 26. Οἱ περισσότεροι τῶν χαλκίνων πολεμιστῶν τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου φοροῦν θώρακα ἄνευ τοῦ χιτῶνος, πρβλ. AM, 1878 πίν. 1-2. BCH 53 (1929) σελ. 110 εἰκ. 6, σελ. 111 εἰκ. 8, σελ. 113 εἰκ. 9. AJA 59 (1955) πίν. 93, 1-3. BSA 40-41 (1939-40) σελ. 83 εἰκ. 1-2. *Mus. Helv.* 16 (1959) σελ. 252 εἰκ. 1-4. Ἐπίσης οἱ πολεμιστὰὶ τοῦ κρατήρος τοῦ Βίξ, Joffroy, *Trésor* πίν. 9.

ρουν χιτώννα. Τὸ κράνος του εἶναι τοῦ γνωστοῦ κορινθιακοῦ τύπου²⁸⁷ μὲ κατεβασμένας τὰς παραγναθίδας²⁸⁸, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ὄρατόν παρὰ τμήμα τοῦ πάγωνος ἢ μάλλον τὸ ὄξυ γένειον, ἢ τονιζομένη ρίς, ὁ μέγας κυκλικὸς ὀφθαλμὸς²⁸⁹, καὶ ἡ καταπίπτουσα εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος πλουσία κόμη. Παρὰ τὴν κάπως προχωρημένην φθορὰν τοῦ ἀναγλύφου εἰς τὴν κεφαλὴν εἶναι σαφές, ἐν σχέσει μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ πολεμιστοῦ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου, ὅτι εἰς τὸν νέον ἀμφορέα ἐπικρατοῦν περισσότερο αἱ ὀξεῖαι γωνίαι εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ προσώπου, ὁ ἀναμφιβόλως κυκλικὸς ὀφθαλμὸς, ἀντὶ τοῦ ἀμυγδαλοειδοῦς εἰς τὸν τοῦ Θεάτρου καὶ μία γενικὴ τάσις ἐπιμηκύνσεως τῶν χαρακτηριστικῶν. Πάντως εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις οἱ δημιουργοὶ δὲν περιφρονοῦν τὰς λεπτομερείας, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν νὰ δοθῇ μία, ἔστω καὶ ὑποτυπώδης, ἐντύπωσις μειδιάματος, αἱ λεπτομέρειαι τῆς διακοσμήσεως τοῦ κράνου, εἰς τὸ ὁποῖον διακρίνονται καὶ αἱ θέσεις ἀναδιπλώσεως τῶν παραγναθίδων, ἢ ὀργάνωσις τῆς κόμης. Ἡ κόμμωσις, ὄρατὴ μεταξὺ τοῦ κράνου καὶ τῆς ἀσπίδος εἰς τὴν αὐστηρῶς βαθμιδωτὴν τῆς διάταξιν, εἶναι καταφανῶς ἀρχαιοπρεπεστέρα ἀπὸ αὐτὴν τῶν κυνηγῶν εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀμφορέως. Εἶναι προφανές ὅτι, εἰς τὴν περιπτώσιν αὐτὴν καὶ ἐπειδὴ ἐπρόκειτο περὶ περισσότερο τυπικῆς σκηνῆς, ἀντέγραψε ὁ τεχνίτης τὰ παλαιότερα πρότυπα, χωρὶς ἰδιαιτέραν προσπάθειαν προσαρμογῆς, εἰς τὰ περισσότερο νεώτερα παραδείγματα τὰ ὁποῖα ἠκολούθησεν εἰς τὴν κόμμωσιν τῶν κυνηγῶν. Χαρακτηριστικῶς μικρὸν εἶναι, ὅπως καὶ εἰς τοὺς κυνηγούς, τὸ στόμα, συγκρινόμενον μάλιστα μὲ τὴν ρίνα καὶ τὸ προέχον γένειον. Τὰ μέρη τοῦ σώματος, τὰ ὁποῖα ἀφίνει ἀκάλυπτα ἢ μεγάλη ἀσπίς, εἶναι ἐλάχιστα, διότι ἐκτὸς τῆς κεφαλῆς μόνον τὸ ἀπὸ τῶν μηρῶν καὶ κάτω τμήμα τῶν

287. Πρβλ. Kuhkahn, Griechische Helme, σελ. 36. Bloesch, Mus. Helv. 16 (1959) σελ. 253. Kunze, Festschrift Weickert σελ. 7 ἐπίσης Kunze, V Olympia Bericht 1956 σελ. 69 κ.έ. καὶ δι' ἄλλους τύπους κρανῶν Kunze, VI Olympia Ber. 1958 σελ. 118 κ.έ. ἐπίσης εἰδικῶς διὰ τὸ κορινθιακὸν κράνος Kunze, Korinthische Helme, VII Olympia Ber. 1961 σελ. 56 κ.έ. καὶ διὰ τὴν υἱοθέτησιν τοῦ κράνου κορινθιακοῦ τύπου εἰς τὴν Σπάρτην σελ. 63-64. Διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ κορινθιακοῦ κράνου τὸν 7ον αἰῶνα καὶ Logimer, Homer and the Monuments σελ. 462 κ.έ. ἐκτὸς τῶν κρανῶν τὰ ὁποῖα φοροῦν οἱ πολεμιστὰὶ τοῦ σπαρτιατικοῦ ἐργαστηρίου πρβλ. καὶ Orthia πίν. 114, 1 καὶ πίν. 186, ὅπως καὶ αὐτὰ τῶν μολυβδίνων εἰδωλίων πίν. 183, 1-13 πίν. 191, 1-14 καὶ σποράδην πίν. 197-199.

288. Μὲ κατεβασμένας τὰς παραγναθίδας εἰκονίζονται καὶ εἰς τὰ ἄλλα παραδείγματα τῶν ἀμφορέων οἱ ἀκολουθοῦντες τὰ ἄρματα πολεμιστῶν, ὅπως καὶ αὐτοὶ τοῦ κρατῆρος τοῦ Βίξ. Ἄλλα παραδείγματα εὐρίσκονται μεταξὺ τῶν μολυβδίνων εἰδωλίων πρβλ. Orthia πίν. 183, 1-4, 8-9, 11-13 πίν. 191, 3-10, 13-15 μερικὰ ἀπὸ τὰ δείγματα ὅπου αὐτὸ φαίνεται μὲ σαφήνειαν. Ἐκ τῶν ἄλλων ἔργων τῆς λακωνικῆς τέχνης δύναται νὰ ἀναφερθῇ ὁ λεγόμενος Λεωνίδας τὸ μαρμάρινον ἄγαλμα τοῦ πολεμιστοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος Langlotz, Bildhauersch. πίν. 51, G. Richter, Sculpture and Sculptors (1957) 382 εἰκ. 104, Lippold πίν. 32, 4. Καλὴν εἰκόνα διὰ τὴν μελέτην καὶ τῆς μετὰ παραστάσεως κεφαλῆς κριοῦ παραγναθίδος τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ πρβλ. J. Charbonneaux, La sculpture grecque archaïque, 1939 πίν. 87. Κατεβασμένας παραγναθίδας εἰς τοὺς πολεμιστὰς τῆς Λακαίνης τῆς Λακωνικῆς II περιόδου Orthia πίν. 8. Εἰς τὸν πολεμιστὴν τοῦ ἔλεφαντοστοῦ Orthia πίν. 108 καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ χάλκινα.

289. Δὲν χρειάζεται νὰ ἐξαρθῇ ἰδιαιτέρως ἡ διαφορὰ τοῦ σχήματος τοῦ ὀφθαλμοῦ μεταξὺ τῶν κυνηγῶν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ καὶ τῶν πολεμιστῶν τοῦ ὄμου, εἶναι συνήθης καὶ εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν καὶ εἰς τὰς μορφὰς τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου πρβλ. καὶ Erica Goette, VII Olympia Bericht 1961 σελ. 199 εἰς τὴν αὐτὴν παράστασιν ἀμυγδαλοειδοῦς καὶ κυκλικοῦ σχήματος ὀφθαλμοῦ πρβλ. τὴν κύλικα εἰς τὸ Βύρτσπουργκ, Langlotz, Griechische Vasen in Würzburg, πίν. 28, 1 εἰς αὐτὴν τοῦ Βατικανοῦ, Beazley, Racc. Guglielmi, I, πίν. 1, 3 διάφοροι ἐντελῶς ὀφθαλμοὶ εἰς τὴν κύλικα τοῦ Βερολίνου ἀριθμ. 3404, JdI, 1901 σελ. 190 πίν. 3. Εἰς τὴν κύλικα τῶν κωμαστῶν τῆς Φλωρεντίας, Shefton, BSA 1954 πίν. 55 α εἶναι ἐντελῶς διαφόρου σχήματος τὰ ὦτα.

ποδῶν καὶ ἡ στηριζομένη ἐν εἴδει βακτηρίας ἐπὶ τοῦ δόρατος χεῖρ εἶναι ὁρατά. Πάντως κατὰ τὰς γενικὰς ἀναλογίας τὸ σῶμα φαίνεται ραδινώτερον τοῦ σώματος τοῦ πολεμιστοῦ εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου, καὶ ἡ ραδινότης αὐτῆ ἢ ὁποία παρουσιάζει μίαν χαρακτηριστικὴν ἐπιμήκυνσιν τῶν ἀναλογιῶν ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν γυμνότητα τῶν ποδῶν, ἐνῶ καὶ ἐμμέσως ἐμφανίζεται διὰ τοῦ λεπτοῦ ὀρθίου δόρατος. Ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ σημειωθῇ ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν ὁ πολεμιστὴς φαίνεται ραδινώτερος ἀπὸ τὰς στερεὰς καὶ μυῶδεις μορφὰς τῶν κυνηγῶν εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ, σημεῖον τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ἐπίσης διαφορὰν ὄχι τόσον προτύπων, ὅσον ὑποταγῆς εἰς παλαιότερα τυπικὰ δείγματα εἰς τὸν ὄμον, καὶ ἐλευθέρως περισσότερον συγχρόνου διαπραγματεύσεως εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ. Εἰς τὰς λεπτομερείας, ὅπως αὐτὰς τοῦ κράνους²⁹⁰ μὲ τὴν διακοσμητικὴν τάσιν, ὅπως καὶ εἰς τὴν ὅλην ὀργάνωσιν μὲ τὸν κάπως ἀνόργανον χαρακτήρα τῆς στηριζομένης εἰς τὸ δόρυ χειρὸς διακρίνονται ἀνάλογα χαρακτηριστικά. Ἡ μεγάλη κυκλικὴ ἀσπίς κοσμεῖται ὑπὸ δύο ροδάκων τοῦ ἐνὸς ἐντὸς τοῦ ἄλλου, τοῦ ἐσωτερικοῦ περικλειομένου ὑπὸ κύκλου καὶ μὲ ὠσειδῆ φύλλα, τοῦ ἐξωτερικοῦ μὲ γλωσσοειδῆ κατ' ἀνάλογον τρόπον μὲ τὰς ἀσπίδας τῶν μολυβδίνων πολεμιστῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας²⁹¹. Εἰς τὸ σύνολόν της ἡ ἐργασία εἶναι περισσότερον τυπικὴ καὶ σχηματικὴ καὶ σχεδὸν διάφορος ἀπὸ αὐτὴν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ. Τὰ περιγράμματα τῶν μορφῶν δὲν ἔχουν τὴν ὀξύτητα καὶ τὴν ἀκρίβειαν τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ καὶ περιορίζονται περισσότερον εἰς τὴν διακοσμητικὴν ἀντὶ τῆς πλαστικῆς ἐντυπώσεως. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἐδῶ τοποθετεῖται ἓνας κοινὸς εἰκονιστικὸς τύπος, χωρὶς ἰδιαιτέραν φροντίδα καὶ χωρὶς τὴν προσωπικὴν συμμετοχὴν τοῦ τεχνίτου. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ μιᾶς ἀποδείξεως τῆς δουλείας εἰς τὴν παράδοσιν, ἀντὶ τῆς ἐνεργητικῆς προσπαθείας τοῦ δημιουργοῦ. Ἐπὶ τοῦ ἄρματος εἰκονίζεται ὁ ἠνίοχος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἓνας δεῦτερος πολεμιστῆς, διότι δὲν φορεῖ τὸν μακρὸν χιτῶνα τῶν ἠνιόχων ἀλλὰ τὸν βραχὺν τῶν πολεμιστῶν²⁹², τοῦτο ἄλλωστε εἶναι σαφὲς καὶ ἐκ τοῦ κράνους τὸ ὁποῖον φέρει. Κατὰ τὸν βραχὺν χιτῶνα ὁ ἠνίοχος φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ τὰ παραδείγματα τῶν μηλιακῶν ἀγγείων²⁹³ ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι εἰς αὐτὰ εἶναι θεὸς ἢ μυθικὸν πρόσωπον. Ἡ παρυφή τοῦ χιτῶνος τοῦ ἠνιόχου διακοσμεῖται μὲ μίαν σειρὰν ἀστραγάλων μεταξὺ δύο γραμμῶν, ἔχει δὲ βραχείας περιχειρίδας καὶ στενῶς ἐζωσμένον τὸν ζωστήρα. Ἐκτὸς τοῦ χιτῶνος φέρει τεχνικῶς ἀναδιπλωμένην περὶ τοὺς ὄμους τοῦ τὴν χλαμύδα κατὰ τὸν γνωστὸν καὶ ἐξ

290. Πρβλ. καὶ τὸ κράνος τοῦ πολεμιστοῦ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου ὅπως καὶ αὐτὰ τῶν νεκρῶν πολεμιστῶν τῶν ἄλλων ἀμφορέων εἰς τὰς ζώνας τοῦ λαιμοῦ. Ἐπίσης τὰ κράνη τῶν πολεμιστῶν εἰς τὰ μολυβδίνια *Orthia* πίν. 191, 4, 8, 10 καὶ πίν. 108, ἔλεφαντοστᾶ.

291. Εἰς μεμονωμένας ἀπεικονίσεις ἀσπίδων *Orthia* πίν. 180, 12-13 πίν. 186, 11, 13. Εἰς τὰς ἀσπίδας τῶν πολεμιστῶν τῶν μολυβδίνων εἰδωλίων, *Orthia* πίν. 183, 2, 5, 7, 10 πίν. 191, 1-3, 5 πίν. 197, 2-3, ὅπως καὶ εἰς τοὺς πολεμιστὰς τοῦ ἔλεφαντοστοῦ μὲ τὴν παράστασιν πλοίου πίν. 110.

292. Μακρὸν χιτῶνα φοροῦν οἱ ἠνίοχοι ἤδη ἀπὸ τῶν ὑστερογεωμετρικῶν χρόνων. Πρβλ. Matz, *Geschichte gr. Kunst I*, πίν. 189 καὶ 193, ὅπως καὶ εἰς τὰς ἀρχαϊκὰς ἀττικὰς παραστάσεις πίν. 221 καὶ 229 αὐτοὶ τῆς οἰνοχόης *Chigi*, Buschor, *Gr. Vasenmalerei* σελ. 53, εἰκ. 37 καὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς λακωνικῆς τέχνης αὐτοὶ τοῦ κρατῆρος τοῦ Βίξ, Joffroy, *Trésor* πίν. 9 διὰ νὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα.

293. Πρβλ. Matz, *Geschichte gr. K.* πίν. 171 Ἀπόλλων, πίν. 173 Ἡρακλῆς καὶ πίν. 174 Ἄρης.

ἄλλων ἔργων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου τύπον²⁹⁴. Εἰς τὸ ἐμπρόσθιον καὶ τὸ ὀπίσθιον μέρος τῆς μορφῆς τοῦ ἠνίοχου διακρίνονται μεγάλοι κροσσοὶ φέροντες εἰς τὰ ἄκρα μέγα βαρίδιον, ἀνάλογα τῶν ὁποίων ἔχομεν καὶ εἰς χιτῶνα τὸν ὁποῖον φορεῖ ὁ Ἄρης εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Νάξου²⁹⁵. Ὁμοίους ἀκριβῶς κροσσοὺς ἔχει καὶ ὁ ἠνίοχος τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου. Ἡ κεφαλὴ του διακρίνεται καλῶς μὲ τὸν ἴδιον τονισμόν τῶν γωνιωδῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τὴν ἐπίσης βαθμιδωτὴν κόμην ἢ ὁποία ὅμως σχηματίζεται ὄχι δι' ὀριζοντίων γραμμῶν ἀλλὰ διὰ σειρᾶς μικρῶν ὀπῶν. Σαφές εἶναι ἐπίσης τὸ ὄξυ γένειον καὶ ἡ μεγάλη ρίς, ἐνῶ ὁ ὀφθαλμὸς δὲν διακρίνεται καλῶς. Μερικαὶ βασικαὶ διαφοραὶ εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ παρατηροῦνται εἰς τὸ τεμάχιον τοῦ Ἡρώου, ὅπου τόσον ὁ ἠνίοχος ὅσον καὶ ὁ πεζὸς πολεμιστὴς ἔχουν ἄλλην διάταξιν καὶ ἡ παράστασις πλουτίζεται μὲ περισσοτέρας λεπτομερείας, ὅπως τὴν ἄνοδον τοῦ πεζοῦ εἰς τὸ ἄρμα, τὸ ζωικὸν θέμα τῆς ἀσπίδος, τὸ ξίφος (τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἡ λαβὴ καὶ ἡ θήκη), καὶ τὸ ὅτι φέρει ἐπὶ τοῦ ὤμου τὴν χλαμύδα ὁ ἠνίοχος καὶ φορεῖ χιτῶνα ἐκ δέρματος πάνθηρος.

Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις τῶν παραστάσεων τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης, ὁ ἠνίοχος εἶναι ἀπεικονισμένος μὲ μίαν ἐλαφρὰν κάμψιν πρὸς τὰ ἐμπρός, ὡς νὰ θέλῃ νὰ συγκρατήσῃ τοὺς ἵππους του καὶ κρατεῖ διὰ τῶν δύο χειρῶν του τὰ ἠνία, εἰς τὴν δεξιάν δὲ ἢ ὁποία εἶναι περισσότερον πρὸς τὰ ἐμπρός ἐκτεταμένη κρατεῖ ταυτοχρόνως καὶ τὸ μαστίγιον, τοῦ ὁποίου σαφέστερον εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου διακρίνεται καὶ ἡ διχαζομένη δερματίνη μᾶλλον ἀπόληξις²⁹⁶. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ἠνίοχοι τῶν λακωνικῶν ἀμφορέων φέρουν μαστίγιον, ὅπως καὶ εἰς τὰς βοιωτικὰς πόρπας²⁹⁷, τὸ ὁποῖον γενικῶς θεωρεῖται ἰωνικῆς προελεύσεως, ἀντὶ τοῦ κέντρου τὸ ὁποῖον ἔχομεν εἰς τὰς παραστάσεις τῶν ἐλλαδικῶν ἔργων τόσον κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς ὅσον καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαῖκούς χρόνους²⁹⁸. Ἴσως μία ἀπλὴ ἐξήγησις τῆς διαφορᾶς τῆς χρησιμοποίησεως μαστιγίου εἰς τὰς ἰωνικὰς παραστάσεις καὶ γενικώτερον τὰς ἀνατολικὰς, ἔναντι τοῦ κέντρου εἰς αὐτὰς τῆς Ἑλλάδος, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν Ἀνατολήν ὁ ἠνίοχος εἶναι μόνον ἠνίοχος μὲ εἰδικὴν λειτουργίαν ἀκόμη καὶ μὲ ἰδιαιτέραν στολήν, ἐνῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι πολεμιστὴς ἐπὶ ἄρματος, ὁ ὁποῖος δύναται μὲ ἕνα οἰονδήποτε ὄργανον, ἀκόμη καὶ μὲ τὸ δόρυ, νὰ ἀναγκάζῃ τὰ ζῶα νὰ τρέχουν. Τὸ κέντρον εἰς τὴν οὐσίαν δὲν εἶναι παρὰ ἓν εἶδος βραχέος δόρατος μὲ ὀξεῖαν ἀπόληξιν δυνάμενον νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ πάντα ἄγωνα, ἐνῶ τὸ μαστίγιον μόνον διὰ τοὺς ἵππους. Τυπικὸν

294. Μὲ τὸν ἴδιον τρόπον ἀναδιπλωμένην ἐπὶ τοῦ ὤμου τὴν χλαμύδα καὶ εἰς τὸ λακωνικὸν ἀνάγλυφον τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου ἐκ Μαγούλας Langlotz, Bildhauersch. σελ. 91. Johansen, Attic Grave Reliefs σελ. 39. Ἀνδρόνικος, Πελοποννησιακά 1 (1956) σελ. 275 εἰκ. 7.

295. Karouzos, JdI 52 (1937) σελ. 166 κ.έ. Buschor, Griechische Vasen σελ. 55 εἰκ. 65. Matz, Geschichte gr. K.I, πίν. 174.

296. Εἰς τὸν νέον ἀμφορέα δὲν διακρίνεται τοῦτο σαφῶς, φαίνεται ὅμως ὅτι περὶ μαστιγίου πρόκειται καὶ ὄχι περὶ κέντρου, εἰς τὰς παραστάσεις ἄρμάτων ἐπὶ τῶν ἐλεφαντοστῶν τῆς Ὀρθίας, Orthia πίν. 116 δὲν εἶναι ἐπίσης σαφές τί κρατοῦν οὔτε πῶς εἶναι ἐνδεδυμένοι οἱ ἠνίοχοι.

297. Πρβλ. Hampe, Sagenbilder σελ. 104 ἀριθμ. 101 πίν. 3 σελ. 98 ἀριθμ. 62 πίν. 4. Πρβλ. ἐπίσης Wrede, AM, 1916 σελ. 224 ἀριθμ. 1 ὅπως καὶ JdI, 1916 πίν. 17, 1.

298. Nachold, Rennwagen σελ. 31. Wrede, AM, 1916 σελ. 238. Johansen, Vases Sic. σελ. 154. Ἐπίσης εἰς τὴν παράστασιν τῶν ἄρμάτων τοῦ χαλκίνου ζωστήρος ἐξ Ἀρκαδίας, Σ. Καρούζου, Α.Δ. 16 (1960) Πίν. 28α.

έπίσης στοιχείον εις τὰς παραστάσεις τοῦ εἰκονιστικοῦ αὐτοῦ τύπου τὸ ὁποῖον ἔχομεν καὶ εις τὰς παραστάσεις τοῦ ἀμφορέως εἶναι ἡ ἀρχαϊκὴ ἰσοκεφαλία μεταξὺ τῶν πεζῶν καὶ τῶν ἄρματοδρόμων²⁹⁹.

Τὸ ἄρμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται ὁ ἥνιοχῶν πολεμιστὴς εἶναι σχετικῶς μακρὸν μετὰ ὑψηλοῦς τοὺς τροχοῦς, ὅπως καὶ τὰ πλευρικὰ τοιχώματα τὰ ὁποῖα καλύπτουν τὸν ἐπὶ τοῦ ἄρματος πολεμιστὴν ἀλλὰ ἀφίνουν νὰ διαφαίνεται ἡ ἐλαφρὰ κάμψις τῶν γονάτων τοῦ³⁰⁰. Ἐπίσης εἶναι κλειστὸν καὶ ὀπισθεν καὶ μάλιστα μετὰ ἐπίσης ἀνάλογον τοίχωμα. Χωρὶς δυσκολίαν καὶ ἤδη ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ὅτι τὸ ἄρμα εἶναι τοῦ γνωστοῦ ἑλλαδικοῦ τύπου, διότι τὰ ἀνατολικῶν ἐπιδράσεων εἶναι συνήθως χαμηλότερα καὶ ἀνοικτὰ ὀπισθεν³⁰¹. Πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν μᾶς φέρει καὶ ὁ τετράκνημος τροχὸς ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ εις τὰς ἑλλαδικὰς παραστάσεις ἀντὶ τῶν πολυκνήμων τροχῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τύπου³⁰². Παραδείγματα τῶν δύο τύπων ὑπάρχουν πάμπολλα, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται εἰδικὴ ἀναφορά, ἐνῶ πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ χαρακτηριστικὴ περίπτωσις τῶν μηλιακῶν ἀγγείων εις τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται τόσον οἱ τετράκνημοι ὅσον καὶ οἱ ἐξάκνημοι τροχοὶ³⁰³, ὡς ἀπόδειξις διασταυρουμένων ἐπιδράσεων³⁰⁴. Ὡς σύνολον τὸ ἄρμα τῶν σπαρτιατικῶν ἀμφορέων εὐρίσκεται πλησιέστερον παντὸς ἄλλου εις τὸ ἄρμα τῶν παραστάσεων τῶν μηλιακῶν ἀγγείων τόσον κατὰ τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ ὅσον καὶ κατὰ τὰ εἰδικὰ στοιχεῖα. Αἱ ὁμοιότητες εἶναι εις μερικὰς περιπτώσεις τόσον χαρακτηριστικαί, ὥστε νὰ πρέπει νὰ ἀποκλείεται ἡ τυχαία σύμπτωσης καὶ νὰ προϋποτίθεται ὡς ἀναγκαῖα ἡ γνωριμία ἀναλόγων θεμάτων. Ὁ δίφρος παρουσιάζεται ἀνεπτυγμένος καὶ ἡ ἄντη εἶναι κατ' ἀνάλογον τρόπον ἐσχηματισμένη, ἐνθυμίζουσα τὴν τοῦ ἄρματος τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἄρεως³⁰⁵. Τὸ κάτω τοῦ δίφρου τοῦ ἄρματος μακρὸ ξύλον, ὁ ρυμὸς, εἰκονίζεται καθ' ὅμοιον τρόπον διερχόμενος εις τὸ ὀπίσθιον μέρος κάτωθεν τῶν ἵππων, ἐνῶ εις τὸ ἐμπρόσθιον προχωρεῖ πρὸς τὰ ἄνω καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς χαίτης ἐμφανίζεται μετὰ τὸν χηνίσκον ἄνωθεν αὐτῶν³⁰⁶. Ὁ χηνίσκος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν ἀπόληξιν τοῦ ρυ-

299. Πρβλ. Wrede, *Kriegers Ausfahrt*, AM, 1916 σελ. 252 κ.έ.

300. Διὰ τὴν ἐλαφρὰν κάμψιν τῶν γονάτων πρβλ. καὶ Σ. Καρούζου, A.Δ. 16 (1960) σελ. 64 Πίν. 28 καὶ 28α.

301. Nachold, *Rennwagen* σελ. 37.

302. Γεντικῶς περὶ τοῦ θέματος πρβλ. F. Studniczka, *Der Rennwagen im syrisch-phönikischen Gebiet*, JdI 22 (1907) σελ. 147. Εἰς τὰς κλαζομενιακὰς σαρκοφάγους τὰ ἄρματα εἶναι ὀκτάκνημα, Studniczka σελ. 148, ἐπίσης πρβλ. καὶ Nachold, *Der Rennwagen bei den Italikern* 1906 σελ. 30 σημ. 2. Διὰ τὰ τετράκνημα ἄρματα τῶν ἑλλαδικῶν παραστάσεων πρβλ. Van Mercklin, *Der Rennwagen in Griechenland* 1909 σποράδην θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς μερικὰ ἀπὸ τὰ παραδείγματα τῶν γνωστοτέρων ἀρχαϊκῶν παραστάσεων ὅπως τῆς οἰνοχόης Chigi, τοῦ κρατῆρος François ἢ τοῦ κρατῆρος μετὰ τὴν παράστασιν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἀμφιαράου. Εἰς τὰς ἄλλας παραστάσεις ἄρμάτων τῆς Σπάρτης, ὅπως τῶν ἐλεφαντοστῶν Orthia πίν. 116 ἐπίσης τὰ ἄρματα ἔχουν τετρακνήμους τροχοῦς καὶ εις τὸ τεμάχιον ἀριθμ. XI ἐνὸς ἄλλου μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέως, ὅπως καὶ εις τὸν κρατῆρα τοῦ Βίξ.

303. Εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνος, Pfuhl, *Malerei* εἰκ. 108, Buschor, *Griechische Vasenmalerei* σελ. 73 εἰκ. 53, Matz, G. gr. K. I, πίν. 171-72 εἶναι ὁ τροχὸς τοῦ ἄρματος ἐξάκνημος, εις αὐτὸν τοῦ Ἡρακλέους Pfuhl, *Malerei* 110, Buschor, *Gr. Vasenmalerei* σελ. 74 εἰκ. 54, Matz, G.gr.K. πίν. 173 εἶναι τετράκνημος. Ὀκτάκνημα νησιωτικὰ AM 23 (1898) σελ. 38, Καρούζος JdI 1937, σελ. 186 κ.έ.

304. Τοῦτο εἶναι φυσικὸν καὶ εὐκολονόητον καὶ δι' ὅλας γενικῶς τὰς μορφὰς τῶν κυκλαδικῶν ἔργων, ὥστε νὰ μὴ θεωρῆται ὡς κάτι ἰδιαιτέρον εις τὴν περίπτωσιν αὐτὴν.

305. Matz, G.gr.K.I, πίν. 173 καὶ 174.

306. Περὶ τοῦ χηνίσκου Πολυδεύκης I, 142. Καρούζος, JdI 1937 σελ. 177 καὶ εἰκ. 12.

μοῦ καὶ ὀφείλει τὸ ὄνομα εἰς τὸ σχῆμα κεφαλῆς πτηνοῦ τὸ ὁποῖον εἶχεν, καταλήγει εἰς κεφαλὴν λύκου ἴσως γρυπὸς εἰς τὸν νέον ἀμφορέα τῆς Σπάρτης, διὰ τοῦ στόματος τοῦ ὁποῖου διέρχονται τὰ ἡνία. Τὸ θέμα ὁμως τοῦτο ὡς ἀπόληξις τοῦ ρυμοῦ εἶναι σχετικῶς σπάνιον εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην καὶ φαίνεται ὅτι ἔχει τὴν καταγωγὴν του εἰς ἀνατολικά πρότυπα. Συνήθως εὐρίσκεται εἰς τὰς ἀπεικονίσεις τῶν ἀρμάτων εἰς τὰ ἀσσυριακὰ ἀνάκτορα τοῦ 9ου καὶ τοῦ 8ου αἰῶνος³⁰⁷, ὅπου ἀσφαλῶς συνδέεται μὲ εἰδικὰς παραδόσεις. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην ἀπαντᾶται χαρακτηριστικῶς ἐπὶ τῶν ἀρμάτων τῶν Μηλιακῶν ἀγγείων³⁰⁸ εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγει ἄλλοτε εἰς κεφαλὴν γρυπὸς ἢ ὄφεως³⁰⁹ ἄλλοτε ὑδροβίου πτηνοῦ. Ἄλλα παραδείγματα εἶναι πάλιν εἰς τὸ ἰωνικῆς προελεύσεως ἄρμα τῆς Ρώμης³¹⁰, καὶ εἰς παραστάσεις ἐτρουσκικὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐπίσης συνηθίζεται³¹¹. Εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης τὰ ἄρματα ἔχουν, ἐκτὸς αὐτοῦ τοῦ Θεάτρου, τὴν αὐτὴν ἀπόληξιν τοῦ ρυμοῦ καὶ μάλιστα μὲ κεφαλὴν γρυπὸς ἢ πάνθηρος εἰς τὸν νέον ἀμφορέα, εἰς τὸ τεμάχιον τοῦ Ἡρώου μᾶλλον κεφαλὴν ζῴου καὶ εἰς τὸ μικρὸν τεμάχιον ἀριθ. XV (Π ί ν. 85γ), τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς θέμα, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὸν μηλιακὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνος. Μάλιστα εἰς τὸ τεμάχιον τοῦ λακωνικοῦ ἀμφορέως διακρίνεται καλῦτερον ὅτι πρόκειται περὶ κεφαλῆς ὄφεως μὲ ἀνοικτόν, ὡς καὶ εἰς τὴν μηλιακὴν παράστασιν, στόμα καὶ τὴν ἔξω τοῦ στόματος ἐκτεινομένην γλῶσσαν, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν ἔξαρσιν τὴν εὐρισκομένην εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς. Ἡ ἐξάρτησις τῶν σπαρτιατικῶν παραδειγμάτων ἀπὸ τὰ μηλιακὰ πρότυπα φαίνεται κατόπιν τούτων, περισσότερον ἀπὸ βεβαία, δεδομένου ὅτι δὲν πρόκειται περὶ συνήθων θεμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ προέλθουν ἐξ ἄλλων περιοχῶν ἢ νὰ μεταδοθοῦν διὰ μέσου ἄλλων παραδειγμάτων. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἵπποσκευὴ φαίνεται ὅτι εἰς τὰς παραστάσεις τῶν σπαρτιατικῶν ἀμφορέων ἔχει ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὴν αὐτὴν περιοχὴν, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅμοιον ὠοειδοῦς σχήματος λέπαδνον (περιλαίμιον), τὴν θέσιν τοῦ μασχαλιστήρος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι τόσον πλατὺς εἰς τὰ σπαρτιατικὰ παραδείγματα³¹², καὶ τὸν τρόπον συνδέσεως τῶν ἡνίων μὲ τὴν ἀπόληξιν τοῦ ρυμοῦ. Τὰ περικέφαλα τῶν ἵππων δὲν διακρίνονται εἰς τὰς

307. Barnett, Die assyrische Paläste und ihre Reliefplastik im Brit. Museum (1959) πίν. 14 καὶ 15 πίν. 24, πίν. 27, πίν. 58, πίν. 196, πίν. 140.

308. Matz, G.gr.K.I, πίν. 171-172 καὶ 173. Καροῦζος, JdI 1937 σελ. 177.

309. Εἰς τὸν μηλιακὸν ἀμφορέα μὲ τὸν Ἀπόλλωνα π.χ. παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δίδει τὴν ἐντύπωσιν τῆς κεφαλῆς πτηνοῦ εἶναι κεφαλὴ ὄφεως.

310. Εἰς τὸ Γρηγοριανὸν Μουσεῖον τοῦ Βατικανοῦ, πρβλ. Helbig-Reisch, Führer² II σελ. 366 ἀριθμ. 1352 καὶ σχέδιον εἰς τὸ Gianbatista Piranesi, Vasi e cantelabri 1778 I, πίν. 13.

311. Μὲ κεφαλὴν γρυπὸς εἰς μεταγενέστερα παραδείγματα, Reichelt, ÖJh 11 (1899) σελ. 139 καὶ τοῦ ἰδίου Homerische Waffen² σελ. 131. Ἐπίσης Amelung, Führer durch die Antiken in Florenz σελ. 252. Ἐπίσης τὸ ἄρμα ἀπὸ τὸ Monteleone εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Μουσεῖον τῆς Νέας Ὑόρκης Furtwängler-Brunn-Bruckmann, Denkmäler ἀριθ. 587 καὶ Nachold, Rennwagen σελ. 38. Γενικῶς περὶ τῆς ἀνατολικῆς καταγωγῆς τῶν θεμάτων αὐτῶν πρβλ. καὶ Böhlau, JdI 11 (1887) σελ. 36. Nüoffer, Rennwagen σελ. 32 καὶ 49. Van Mercklin, Rennwagen σελ. 55. Nachold, Rennwagen σελ. 38 καὶ 74.

312. Περὶ τοῦ λεπάδνου (περιλαίμιου) εἰς τὰς ἀνατολικὰς παραστάσεις πρβλ. Reichelt, Homerische Waffen² σελ. 138 ἐπίσης ἐπὶ παραστάσεως Καιρετανῆς ὑδρίας Hauser, AZ, 1906 σελ. 61, Nachold, Rennwagen σελ. 64.

λεπτομερείας των ἐκτὸς τῶν στομίδων ἐπὶ τῶν ὁποίων συνάπτονται οἱ χαλιννοὶ καὶ φαίνεται ὅτι σχηματίζουν σιγμοειδῆ σχῆμα³¹³.

Ἴσως ὡς μία περαιτέρω λεπτομέρεια εἶναι ἡ προτίμησις τῶν διῖπων ἀρμάτων εἰς τοὺς σπαρτιατικοὺς ἀμφορεῖς, ἡ ὁποία εἶναι μᾶλλον συνήθης καὶ εἰς τὰς ἰωνικὰς παραστάσεις τῶν κλαζομενικῶν σαρκοφάγων³¹⁴, ἀναφέρεται δὲ καὶ ἀπὸ τὸν Ὅμηρον³¹⁵, ἐνῶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα δὲν ἀπουσιάζουν καὶ τὰ τέθριππα ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων³¹⁶. Γνωρίζομεν ἄλλωστε ὅτι καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς Ὀλυμπίας αἱ ἀρματοδρομίαι διῖπων εἶναι παλαιότεραι³¹⁷, διὰ τὴν Σπάρτην δὲ μὲ τὰς μεγάλας ἀριστοκρατικὰς οἰκογενεῖας κατὰ τοὺς ἀρχαῖκους χρόνους φαίνεται ὅτι τὸ διῖπον ἄρμα δὲν θὰ ἦτο κάτι ἀσύνηθες³¹⁸. Οἱ ἵπποι μὲ τὸ μακρὸν καὶ λεπτὸν σῶμα, τοὺς ἐπίσης μακροὺς πόδας καὶ τὴν σχετικῶς μικρὰν κεφαλὴν, εἶναι θαυμασίως εἰργασμένοι. Τόσον κατὰ τὰ μακρὰ ἀλλ' ὄχι ἀνόργανα σώματα, τὴν κεφαλὴν μὲ τὸν ζωηρὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὰ λεπτὰ ὄτα,

313. Περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῶν περικεφάλων καὶ τῶν ἄλλων στοιχείων τῆς διαμορφώσεως τῶν χαλινῶν πρβλ. N. Γιαλούρης, *Mus. Helv.* 7 (1950) σελ. 30 κ.έ. Πρβλ. καὶ Wrede, *AM*, 1916 σελ. 232 σημ. 1 διὰ τὰς διαφορὰς ἰωνικῆς καὶ ἐλλαδικῆς γενικῆς ἵπποσκευῆς.

314. V. Jahn, *AM*, 1898 σελ. 44. Nachold, *Rennwagen* σελ. 4.

315. Πρβλ. H. L. Lorimer, *Homer and the Monuments* (1950) σποράδην. Οἱ στίχοι XI, 699 τῆς Ἰλιάδος οἱ ἀναφέροντες τέθριππον θεωροῦνται παρέμβλητοι.

316. Πρβλ. τὴν παράστασιν τοῦ ὑστερογεωμετρικοῦ κρατήρος τῆς Νέας Ὑόρκης Matz, *G.gr.K.I*, πίν. 10, ὅπου παρουσιάζεται ἴσως διὰ τὰς τεχνικὰς δυσκολίας τρίῖππον.

317. Πρβλ. Körte, *Hermes* 1904 σελ. 229, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν πληροφορίαν τοῦ Πausaniou V, 8, 7-10 ὅτι ἦσαν παλαιότεροι οἱ ἀγῶνες τῶν τεθρίπων τὴν ἀποδίδει εἰς παρανόησιν καὶ ἐπανάληψιν παραδόσεως. Ἐπίσης εἰς τὴν λάρνακα τοῦ Κυψέλου εἰκονίζοντο ἀγῶνες διῖπων, ἐνῶ αἱ παραστάσεις τῶν κορινθιακῶν ἀγγείων δὲν γνωρίζουν παρὰ τὰς παραστάσεις τεθρίπων, Johansen, *Vas. Sic.* σελ. 152.

318. Ἡ ἄποψις τῶν Hitzig-Blümner, *Pausanias II* σελ. 535 ὅτι ἡ ἵπποτροφία δὲν ἦτο εἰς τὴν Σπάρτην ἐξαιρετικὴ, ἐπειδὴ δὲν ἀναφέρονται ἰδιαιτέρως εἰς τὰς ἀρχαίας πληροφορίας οἱ σπαρτιατικοὶ ἵπποι, δὲν εὐσταθεῖ. Δὲν ἀναφέρονται ἴσως ἐπειδὴ δὲν ἐπαλοῦντο καὶ μόνον εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας ἐλάμβανον μέρος. Μόνον ὡς ἐξαιρέσεις ἀναφέρονται οἱ μετασχόντες εἰς τὰ Πύθια, τὰ Ἴσθμια καὶ τὰ Νέμεα μὲ τὰ ἄρματά των, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀρχιδαμείου Πολέμου, Πολυκλῆς καὶ Ξενάρκης, Πανσ. VI, 1, 7 καὶ 2,2. Ἡ ἄποψις ἐπίσης τοῦ Schulthess *RE*, VIII, 2 στ. 2255, ὅτι ἡ ἵπποτροφία μόνον ἀπὸ τῶν Περσικῶν πολέμων ἀσκεῖται εἰς τὴν Σπάρτην, δὲν συζητεῖται καθόλου διότι μαρτυροῦνται νικηταὶ ἀρματοδρομιῶν Σπαρτιάται τὸν βον αἰῶνα ὡς ὁ Εὐαγόρας καὶ ὁ Πολυπείθης εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ἐνῶ ὁ θεωρούμενος ὡς νικητὴς τεθρίπου εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ὑπὸ τοῦ Bölte *RE*, III A 2 σελ. 1337 Ἴπποσθένης ἤδη κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα ἦτο νικητὴς παλαιστικοῦ ἀγῶνος, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Kiechle, *Sparta und Lakonien* σελ. 190 σημ. 22. Στοιχεῖα διὰ τοὺς Σπαρτιατὰς νικητὰς ἀρματοδρομιῶν εἰς Ὀλυμπίαν εἰς τὸν Poralla, *Prosopographie der Lakedaimonier*, *Diss.* Breslau 1913 καὶ Bölte *RE*, III, A 2 σελ. 1337 καὶ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι διὰ τὸν 4ον αἰῶνα μαρτυροῦνται καὶ γυναῖκες νικητρίαι εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας ἀρμάτων ὅπως ἡ Κυνίσκα καὶ ἡ Εὐρυλεωνίς. Ὅτι οἱ ἵππικοὶ ἀγῶνες καὶ αἱ ἀρματοδρομίαι ἦσαν γνωστοὶ εἰς τὴν Σπάρτην ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν λεγομένων εἰς τὸν Ἀλκμᾶνα, Παρθένιον I, 46.50.59.92. Ἡ ἄποψις ἐπίσης τοῦ Francisci, *Argana Imperii* 11 (1948) σελ. 288 ὅτι Σπαρτιάται ἰδιοκτεῖται τεθρίπων μόνον ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ βου αἰῶνος ὑπῆρχον δὲν γνωρίζω πῶς βασιζέται, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετον θὰ ἐφαίνετο πιθανώτερον, διότι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς λεγομένης Λυκούργειου Νομοθεσίας μᾶλλον τότε θὰ πρέπει νὰ περιορίζονται. Πάντως ὅτι οἱ Σπαρτιάται ἔχουν εἰς τὰ κτήματά των ἵππους καὶ κύνας ἀσφαλῶς διὰ τὰ κνήγηα καὶ τοὺς ἀγῶνας, μαρτυρεῖται: πρβλ. Ξενοφ. Λακεδ. Πολιτ. 6,3, Ξενοφ. Ἀγησ. 9,6 καὶ Ἀριστ. Πολ. II, 1263 a 35. Τὰ παραδείγματα τῶν παραστάσεων τῶν ἀρμάτων εἰς τοὺς ἀμφορεῖς ἔρχονται νὰ δείξουν ὅτι ἤδη τὸν 7ον αἰῶνα εἶναι γνωστὰ τὰ διῖππα καὶ τὰ τέθριππα ἀσφαλῶς ἄρματα, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦνται καὶ ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῶν ἐλεφαντοστῶν τῆς Ὀρθίας. *Orthia* πίν. 106, 1 τέθριππον 106, 2 διῖππον καὶ ἐπίσης ἀπὸ τὸν βον τὸν κρατήρα τοῦ Βιξ μὲ τὰ τέθριππά του ἄρματα. Joffroy, *Trésor* πίν. 10.

αί παραστάσεις τῶν ἵππων μᾶς δίδουν μίαν περίφημον εἰκόνα τοῦ εὐγενοῦς αὐτοῦ ζώου. Συγκρινόμενοι με τοὺς ἵππους τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου ἐμφανίζονται κατὰ τὸ σῶμα περισσότερο ὀργανικῶς ἐσχηματισμένοι με ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὴν ἐντύπωσιν τῆς συγκρατημένης κινήσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀποτελοῦν τὰς προϋποθέσεις τῶν ἵππων τοῦ κρατῆρος τοῦ Βιξ (Πί ν. 86α) εἰς τοὺς ὁποίους ὀλοκληρῶνεται ἡ πορεία τοῦ τύπου εἰς τὴν λακωνικὴν τέχνην καὶ μάλιστα με μίαν ἀσύγκριτον τελειότητα συνδυασμοῦ τῶν λεπτομερειῶν με τὸ πνεῦμα τοῦ συνόλου. Ὁ τεχνίτης ἔχει ἐπίσης ἐπιτύχει νὰ διαφοροποιήσῃ με μικρὰς λεπτομερείας τὴν θέσιν τῶν δύο ἵππων, ἐν ἀντιθέσει με τοὺς ἵππους τῆς παραστάσεως τοῦ ἀμφορέως τοῦ θεάτρου, με τὸν σαφέστερον διαχωρισμὸν τῶν ποδῶν των, τὴν διαφόρου ὕψους γραμμὴν τῆς ράχης, τὴν μικρὰν προβολὴν τοῦ στήθους τοῦ δευτέρου ἵππου, ἀκόμη καὶ τὴν παράθεσιν τῆς οὐρᾶς τῶν δύο ζώων. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἔχει ἀποφευχθῆ ἢ διὰ μόνον τῆς κινήσεως καὶ τῆς διαφόρου θέσεως τῆς κεφαλῆς διάκρισις τῶν ζώων, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα μέλη των ἐπικαλύπτονται ἐκ τοῦ πρώτου πρὸς τὸν θεατὴν ἵππου, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς πλείστας τῶν γεωμετρικῶν καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἀρχαϊκῶν ἀπεικονίσεων τοῦ θέματος³¹⁹. Μία σύγκρισις τῶν ἵππων τῶν ἀμφορέων με αὐτοὺς ἄλλων περιοχῶν μᾶς φέρει πάλιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν παραστάσεων τῶν μηλιακῶν ἀγγείων, τῶν ὁποίων οἱ σπαρτιατικοὶ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν συνέχεια. Ἐχουν, ὅπως αὐτοί, τὸ αὐτὸ μακρὸν σῶμα με τὴν ἰδίαν μαλακὴν γραμμὴν τῆς ράχους με μεγαλυτέραν ἀρτίωσιν καὶ ὀργανικὴν πληρότητα, ὅπως εἶναι φυσικόν, τὴν αὐτὴν φλογοειδῆ χαιτὴν καὶ τὴν ἰδίαν ἀλληλοσυσχέτισιν τῶν διαφόρων χαρακτηριστικῶν τους. Ἐν σχέσει με τὰς παραστάσεις τῶν πρωτοαττικῶν ἵππων οἱ λακωνικοὶ εἶναι ἐλαφρότεροι καὶ ἴσως τυπικώτεροι, ἀλλὰ πάντως με ἰδιαιτερον καὶ σαφῆ ἀτομικὸν γενικῶς τύπον.

Συνοπτικῶς δύναται νὰ λεχθῆ περὶ τῶν παραστάσεων τῆς ζώνης τοῦ ὤμου εἰς τοὺς μετ' ἀναγλύφων ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης, ὅτι εἶναι σαφῆς ἡ σχέσις των με τὰ κυκλαδικὰ παραδείγματα καὶ ἰδιαιτέρως με τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα. Τόσον τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ζώων, ὅσον καὶ ὁ τύπος καὶ τὰ εἰδικὰ στοιχεῖα τοῦ ἄρματος καὶ τῆς ἵπποσκευῆς μᾶς φέρουν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν χωρὶς οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην δυσκολίαν. Εἰς τοὺς παλαιότερους ἀμφορεῖς τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου καὶ εἰδικῶς εἰς τοὺς καλύτερον σφωζομένου, ὅπως αὐτὸν τοῦ Θεάτρου καὶ τὸν νέον, εἶναι σαφῆς ἡ νησιωτικὴ ἐπίδρασις. Αὐτὴ εὐρίσκεται καὶ εἰς τὴν οὐρὰν τῶν ἵππων ἀκόμη, ἢ ἀπόδοσις τῶν ὁποίων γίνεται διὰ λεπτῶν καθέτων γραμμῶν, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἀττικὰ παραδείγματα τὰ καταφανῶς ἐπηρεαζόμενα ἐκ τῶν νησιωτικῶν παραστάσεων³²⁰. Μία νέα ἴσως τάσις ἐπηρεαζομένη ἐξ ἄλλων

319. Πρβλ. Van Mercklin, Die Rennwagen in Griechenland, σποράδην καὶ τοῦ ἰδίου *New Representations of Chariots on Attic Geometric Vases*, *AJA*, 1916 σελ. 407 διὰ τὰς παραστάσεις τῶν ἵππων γενικῶς καὶ S. D. Merkmann, *The Horse in Greek Art*, *The John Hopkins University Studies in Archaeology* Nr. 35 Baltimore 1943 σελ. 34 κ.έ.

320. Κυκλαδικαὶ ἐπιδράσεις καὶ εἰς τὰς παραστάσεις τῶν πρωτοαττικῶν ἀγγείων πρβλ. Σ. Καρούζου, Ἄγγεῖα Ἄναγυροῦντος σελ. 119 «εἶναι τόσον γνωστὸν πόσα ὀφείλει ἡ ἀττικὴ κεραμικὴ τοῦ 7ου αἰῶνος εἰς τὰ κυκλαδικὰ ἐργαστήρια, ὥστε νὰ περιτευῆ νὰ τὸ τονίσωμεν ἐδῶ». Πρβλ. ἐπίσης τὰς παραστάσεις τῶν πρωτοαττικῶν ἀγγείων, ὅπως τοῦ ἀμφορέως τοῦ Νέσσου τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Νέας Ὑόρκης, G. Richter, *New Early Attic Vase*, *JHS* 1912 σελ. 370-384. Pfuhi, *Malerei* 86-7, Matz, πίν. 212, Μυλωνᾶς, *Πρωτοαττικὸς Ἄμφορεὺς* σελ. 12 κ.έ. Διὰ τὰς λεπτὰς γραμμάς τῆς οὐρᾶς

κατεύθυνσεων διακρίνεται εις τὴν ἰδίαν σκηνὴν τῶν ἄλλων ἀμφορέων ὅπως τοῦ Ἑρώου καὶ ἴσως καὶ τὸ μικρὸν τεμάχιον τῆς ἀκροπόλεως. Εἰς αὐτὸ τοῦ Ἑρώου εἶναι φανερά, ὀπισθεν τῆς διαφοροποιήσεως τῆς ὀργανώσεως τοῦ πολεμιστοῦ, ὁ ὁποῖος εἰκονίζεται ἀνερχόμενος εἰς τὸ ἄρμα, ἡ κορινθιακὴ ἐπίδρασις καὶ τοῦτο διακρίνεται καὶ εἰς τὸ τεμάχιον μιᾶς ἄλλης ὁμοίας παραστάσεως³²¹. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι καὶ ὁ τύπος αὐτὸς δὲν λείπει ἀπὸ τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα³²², ἡ ὄλη ὀργάνωσις τῆς σκηνῆς ἀπομακρύνεται τῶν κυκλαδικῶν προτύπων καὶ ὅπως δεικνύει καὶ ἡ παρεμβολὴ τοῦ κυνὸς μεταξὺ τῶν ποδῶν τοῦ ἀποβάτου προσεγγίζει τὴν Κόρινθον³²³. Εἰς τὸ μικρὸν τεμάχιον τῆς ἀκροπόλεως ἀριθμ. XV ἔχομεν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἓνα περαιτέρω πλουτισμὸν τοῦ θέματος διὰ τῆς ἀπεικονίσεως ἄνωθεν τῆς ράχης τῶν ἵπων ἑνὸς πετῶντος πτηνοῦ, προφανῶς αἰετοῦ, τοῦ ὁποῖου διασφύζεται μόνον μικρὸν τμήμα. Ἔχει κατεύθυνσιν ἀντίθετον τῆς τοῦ ἄρματος καὶ ἀκολουθεῖ ἀνάλογα παραδείγματα γνωστὰ ἐκ τῶν παραστάσεων ὄλων τῶν περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος³²⁴, δὲν λείπει δὲ καὶ κατὰ διαφόρους συνδυασμοὺς ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῆς λακωνικῆς τέχνης³²⁵ (Πί ν. 100 α-β). Ὡς πρὸς τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν τῶν ἵπων μένει ἀκόμη νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ὅπως ἀπεικονίζονται μετὰ τὴν ἐλαφρὰν ἀνύψωσιν τῆς κεφαλῆς, τὸ λεπτὸν καὶ μυῶδες σῶμα καὶ τὸν συγκρατημέ-

πρβλ. Σ. Καρούζου, Ἄγγεῖα Ἀναγυροῦντος πίν. 14 καὶ γενικῶς διὰ τὰς ἀπεικονίσεις τῶν ἵπων εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν, V. von Lierus und Wilkau, Beiträge der Pferdendarstellung in der altgriechischen Vasenmalerei 1914 σποράδην καὶ σελ. 14 κ.έ.

321. Orthia πίν. 12.

322. Matz, G.gr.K.I, πίν. 173.

323. Εἰς τὴν Κόρινθον ὅπως διδάσκει μεταξὺ ἄλλων καὶ ἡ παράστασις τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἀμφιάρου, Buschor, Griechische Vasenmalerei σελ. 93 εἰκ. 67 πρβλ. καὶ Wrede, AM, 1916 σελ. 232 κ.έ.

324. Εἰς τὰ βοιωτικὰ κυρίως ἀγγεῖα τὰ πετῶντα αὐτὰ πτηνά, πιθανώτατα αἰετοί, κατέχουν ὄλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου πρβλ. Cook, Greek Painted Pottery εἰκ. 28 α. Ἄνωθεν ἵππου εἰς τὸν χαλκιδικὸν κρατῆρα εἰκ. 36 εἰς παράστασιν κορινθιακοῦ κρατῆρος τοῦ Μονάχου Buschor, Griechische Vasenmalerei σελ. 89 εἰκ. 66 εἰς ἐπίσης κορινθιακὸν κρατῆρα τοῦ Βατικανοῦ Arias-Hirmer, Tausend Jahre griechischer Vasenkunst ἔγχρωμος πίν. 10, εἰς ἀττικὸν ἀμφορέα τοῦ Λυδοῦ Arias-Hirmer πίν. 53. Εἰς τὸν χαλκιδικὸν κρατῆρα τοῦ Βύρτσμπουργκ Arias-Hirmer, ἔγχρωμος πίν. 26.

325. Εὐρίσκεται σχεδὸν εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν παραστάσεων τῶν λακωνικῶν ἀγγείων πρβλ. αἰετὸς πετῶν πρὸς ἵππεα εἰς τὴν κύλικα τοῦ Λονδίνου Lane, BSA 34 (1933-34) πίν. 45 β' ἐπίσης Cook, Greek Painted Pottery εἰκ. 27 αἰετὸς ἄνωθεν τῆς κυρίας σκηνῆς εἰς τὸν κρατῆρα τοῦ Ἀρκεσιλαίου Buschor, Gr. Vasenmalerei σελ. 118 εἰκ. 86 ἐπίσης Arias-Hirmer ἔγχρωμος πίν. 24. Μεταξὺ τῶν πολεμιστῶν εἰς τὴν κύλικα τοῦ Βερολίνου Buschor, ἔ.ἀ. σελ. 117 εἰκ. 85 καὶ μεταξὺ τῶν ποδῶν κυνηγοῦ κάπρου BSA 34 (1933-4) πίν. 41 α' ἐπίσης μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν τῆς κύλικος τοῦ Λονδίνου Lane, ἔ.ἀ. πίν. 46 α καὶ εἰς τὴν παράστασιν ἀγγείου τοῦ Τάραντος Lane, πίν. 48α. Εἰς τὸν Τάραντα ἐπίσης πρὸ τοῦ Διὸς ὅπως καὶ σὲ ἄλλα παραδείγματα Pelagatti, Annuario, 1955-56 σελ. 23 εἰκ. 23 καὶ ἄνωθεν ἵππου πετῶν πρὸς ἀντίθετον πρὸς αὐτὸν κατεύθυνσιν Annuario, ἔ.ἀ. σελ. 32 εἰκ. 32. Εἰς ἀντίθετον κατεύθυνσιν πρὸς τὴν μορφήν τοῦ κυνηγοῦ πετῆ καὶ ὁ αἰετὸς τῆς κύλικος τοῦ Μονάχου μετὰ κυνήγιον κάπρου, Sievecking-Hackl, Vasensammlung München πίν. 13, 383. Διὰ τὸν πετῶντα αἰετὸν πρβλ. C. Krüger, Der fliegende Vogel in der antiken Kunst bis zur klassischen Zeit, Diss. 1940 σελ. 33 κ.έ. Παραστάσεις αἰετῶν δὲν ἀπουσιάζουν καὶ ἐκ τῶν εὐρημάτων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας κυρίως μεταξὺ τῶν πλακῶν τῶν πορπῶν καὶ τῶν σφραγίδων πρβλ. Orthia πίν. 134, πίν. 140, πίν. 144, πίν. 146, 1 καὶ 5, πίν. 158, 1-2. Ἴσως εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθῇ ὅτι μεταξὺ τῶν παραστάσεων αἰετῶν τῆς Ὀρθίας εὐρίσκεται ἐπὶ πλακὸς πόρπης καὶ αὐτὴ τοῦ πρώτου, ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, δικεφάλου αἰετοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην (Orthia σελ. 225 πίν. 134, 1) ἐκ στρώματος γεωμετρικοῦ τοποθετουμένου ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν πρὸ τοῦ 740 π.Χ. ἐποχῆν ἐπὶ τῆς παραστάσεως αὐτῆς θὰ ἐπανέλθω εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην.

νον βηματισμόν, δίδουν και ένα είδος υπαινιγμού και διά τόν χαρακτήρα τών πομπικών αὐτῶν ταφικῶν τελετῶν. Ἐάν ἐπίσης ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἵππων και τοῦ ἄρματος εἰς τὰς παραστάσεις τῶν ταφικῶν σπαρτιατικῶν ἀμφορέων ἔχη και κάποιον ιδιαίτερον νόημα εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῆ³²⁶. Διότι ἐνῶ θὰ ἠμποροῦσε νὰ δεχθῆ κανεὶς εἰδικὸν συμβολικὸν περιεχόμενον εἰς τὰς παραστάσεις τῆς κεφαλῆς τοῦ ἵππου τῶν παλαιωτικῶν ἀμφορέων, ἔστω και ὑπὸ τὴν κάπως τολμηρὴν ὑπόθεσιν τοῦ Hackl³²⁷, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κεφαλὴ τοῦ ἵππου ἀντιπροσωπεύει τὸν νεκρὸν ἥρωα, νομίζω ὅτι εἶναι πολὺ περισσότερον δύσκολος ἢ σύνδεσις τῶν παραστάσεων ἀρματοδρόμων και ἱπέων με ἀναλόγους ἀντιλήψεις. Ἡ τυπικὴ σκηνὴ τῶν ἀρμάτων εἰς τὰς ζῶνας τοῦ ὄμου τῶν σπαρτιατικῶν ἀμφορέων, μᾶς ὁδηγεῖ μᾶλλον πρὸς τὴν συγκεκριμένην συσχέτισιν τῶν παραστάσεων αὐτῶν με τὰς ἡδὴ ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου³²⁸ ἀναφερομένας ταφικὰς τελετάς. Ἐάν ἐπίσης δύναται νὰ δοθῆ και συμβολικὸν περιεχόμενον εἰς μίαν τοιαύτην παράστασιν, συνδέουσαν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἄρματος και τοῦ πολεμιστοῦ με τὴν ἀποχώρησιν του ἀπὸ τὴν ζωὴν, εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῆ. Εἰς τὴν περίπτωσιν πάντως τῶν σπαρτιατικῶν παραστάσεων, ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ διακινδυνεύσῃ κανεὶς μίαν ὑπόθεσιν, ἡ ὁποία ὁμως πρέπει νὰ συνδυασθῆ και με τὰ εἰκονιστικὰ στοιχεῖα τῶν ἄλλων ζωνῶν τοῦ ἀγγείου. Καὶ εἰς αὐτὴν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ἡ ζώνη τοῦ λαιμοῦ ἀναφερομένη εἰς τὴν ζωὴν τοῦ νεκροῦ, αὐτὴ τοῦ ὄμου εἰς τὸν θάνατόν του και αὐτὴ τῆς κοιλίας, ὅπως τονίζεται διὰ τῶν ροδάκων εἰς τὴν Σπάρτην, ἴσως εἰς πεποιθήσεις διὰ μίαν ἐπιβίωσιν τοῦ νεκροῦ.

Ἡ κόσμησις τῆς ζώνης τῆς κοιλίας

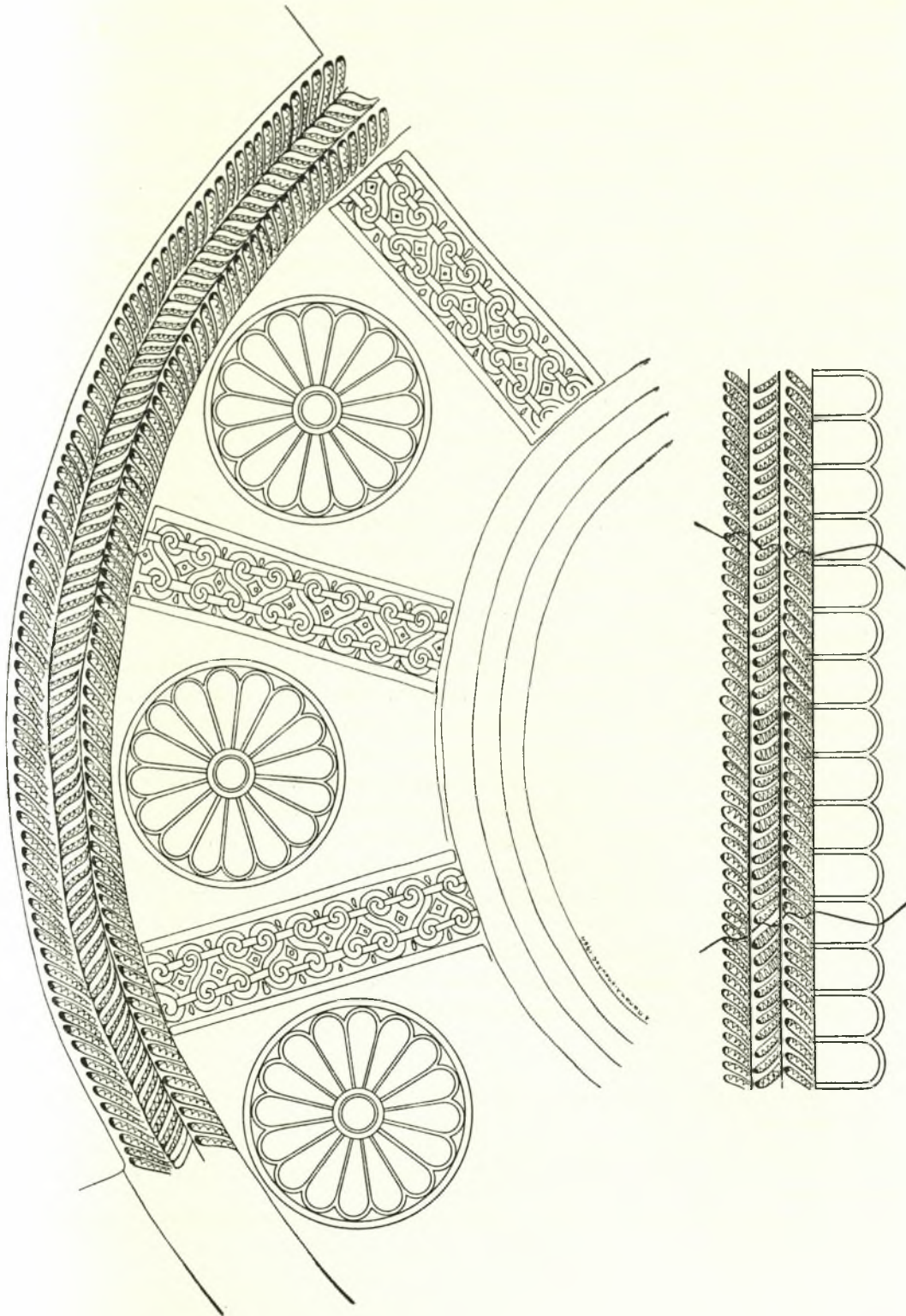
Μετὰ τὰς παραστάσεις τῆς ζώνης τοῦ ὄμου ἢ κοιλίας τοῦ ἀγγείου (Πί ν. 101α) χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν περιορισμόν της εἰς ὀλίγα μόνον διακοσμητικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ὁμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γενικὸν πνεῦμα τῆς κοσμήσεως τοῦ ἀγγείου και τὸν προορισμόν του (Σχ ε δ. 6). Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κατάστασις τῶν περισσοτέρων τεμαχίων τῶν ἀμφορέων δὲν ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσῃ κανεὶς μίαν ἀσφαλῆ εἰκόνα τῆς κοσμήσεως τῆς κοιλίας ὄλων, εἰς τὰ καλύτερον σφζόμενα, ὅπως τὸν νέον ἀμφορέα και εἰς τὸ μέγα τεμάχιον ἐκ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἡρώου, εἶναι σαφῆς ἡ παρουσία τοῦ ρόδακος. Εἰς τὸν ἐπίσης καλῶς σφζόμενον τοῦ Θεάτρου φαίνεται ὅτι ἐπίσης ὑπῆρχε, διότι κάτωθεν τοῦ μαιανδροειδοῦς κοσμήματος ὑπάρχει χῶρος δι' αὐτόν, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ εἶχε τὸ μέγεθος και τὴν ἐπιβλητικὴν ἐμφάνισιν τὴν ὁποίαν βλέπομεν εἰς τὸν νέον ἀμφορέα και ἀσφαλῶς διέκρινε και αὐτόν τοῦ Ἡρώου³²⁹. Γενικῶς πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ἐπίσης ὅτι τὸ τμήμα τῆς βάσεως και τῆς κοιλίας εἶναι μεγαλύτερον εἰς τὸν νέον ἀμφορέα, ἀπὸ αὐτὸ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου και ἴσως αὐτὸ ἐξηγεῖ και τὴν διαφορὰν τῆς κοσμήσεως, εἰς τὰ δύο ἀγγεῖα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ συ-

326. Πρβλ. Σ. Καρούζου, Τὰ Ἀγγεῖα τοῦ Ἀναγυροῦντος σελ. 108-110.

327. Hackl, JdI 22 (1907) σελ. 78 κ.έ. Πρβλ. και Malten, JdI 29 (1914) σελ. 179 κ.έ. Wilamowitz, Der Glaube der Hellenen I σελ. 153. Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος σελ. 110.

328. Πρβλ. Wace-Stubbings, A Companion to Homer 1963 σελ. 478 κ.έ. H. L. Lorimer, Homer and the Monuments (1950) κεφ. III. Μ. Ἀνδρονίκου, Ἑλληνικὰ Ἐπιτάφια Μνημεῖα, Α.Δ. 17 (1961/2) σελ. 206 «τὰ μυκηναϊκὰ ἔθιμα ταφῆς» ὅπου και ἡ τελευταία βιβλιογραφία.

329. Τεμάχιον μικροῦ ρόδακος, ἴσως ἀπὸ τὴν ἴδιαν θέσιν, ἐνὸς ἄλλου ἀμφορέως ἀγνώστου προελεύσεως εὑρίσκεται ἐπίσης εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ Μουσείου Σπάρτης.

Σχ. 6. Ανάπτυγμα της ζώνης της κοιλίας και της βάσεως του νέου ύμφορέως

νολικόν ὕψος τῶν δύο ἀμφορέων εἶναι ἀντίστροφον, διότι ἂν καὶ ἐλάχιστα αὐτὸς τοῦ Θεάτρου εἶναι ὑψηλότερος. Τὸ ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους μέχρι τῆς γραμμῆς ἐπὶ τῆς ὁποίας βαίνουν τὰ ἄρματα εἶναι εἰς τὸν νέον 0,25, εἰς τὸν τοῦ Θεάτρου 0,21 διότι εἰς τὸν δευτερον ἢ ζώνη τοῦ λαιμοῦ εἶναι περισσότερο ὑψηλή. Τὸ πρὸς κόσμησιν πεδίων τῆς κοιλίας εἰς τὸν νέον ἀμφορέα χωρίζεται διὰ τριῶν καθέτως τοποθετημένων σχηματισμῶν ἀποτελουμένων ἀπὸ σιγμόμορφα ἢ καλύτερον σπειροειδῆ κοσμήματα εἰς τρία τμήματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν εἶδος μετοπῶν ἐντὸς τῶν ὁποίων εὐρίσκονται τρεῖς μεγάλοι ρόδακες. Ἡ χρησιμοποίησις τῆς πρὸς κόσμησιν ἐπιφανείας ἔχει γίνεαι ἀπὸ τὴν δεξιᾶν πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν μὲ ἀποτέλεσμα ὁ τρίτος ρόδαξ νὰ ἐξέρχεται τῆς κυρίας ὄψεως τοῦ ἀγγείου καὶ νὰ εὐρίσκεται ἀκριβῶς κάτωθεν τῆς προεκτάσεως τῆς ἀριστερᾶς λαβῆς. Τὰ τρία ἐπίσης συστήματα τῶν καθέτων σπειροειδῶν κοσμημάτων ἀκολουθοῦν τὴν αὐτὴν πορείαν, διότι ἐνῶ τὸ πρῶτον δεξιὰ εὐρίσκεται ἀμέσως πρὸ τῆς προεκτάσεως τῆς δεξιᾶς λαβῆς, τὸ δεύτερον ὄχι εἰς τὸ μέσον τῆς ζώνης τῆς κοιλίας ἀλλὰ ὀλίγον δεξιότερον καὶ τὸ τρίτον πολὺ μακρὰν καὶ πρὸς τὸ μέσον τῆς γραμμῆς τῆς ἀριστερᾶς λαβῆς. Τὴν αὐτὴν παρατήρησιν δύναται νὰ κάμῃ κανεῖς καὶ εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου, τοῦ ὁποίου τὸ μαιανδροειδὲς κόσμημα ἀρχίζει ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς προεκτάσεως τῆς γραμμῆς τῆς δεξιᾶς λαβῆς, ἀλλὰ φθάνει πολὺ πέραν τῆς ἀριστερᾶς. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἐνδείξεις τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας εἰς τοὺς ἀμφορεῖς καὶ τῶν δυσκολιῶν τῆς, ἐνῶ ἀπὸ τῆς ἄλλης εἶναι ἀποδείξεις τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴν ὁποίαν εἰργάζοντο οἱ δημιουργοὶ τῶν ἀγγείων αὐτῶν. Ἡ αὐτὴ ἐλευθερία φαίνεται καὶ εἰς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατέχουν οἱ ρόδακες εἰς ἐκάστην μετόπην, διότι καὶ ἐδῶ παρατηροῦνται μικραὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ πεδίου εἰς πεδίου, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν εὐκόλον νὰ ἀποφευχθοῦν ἐὰν ὁ τεχνίτης ἀπέβλεπεν εἰς τοῦτο.

Αἱ ταινίαι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τοποθετηθῆ καθέτως εἰς τὴν ζώνην τῆς κοιλίας, φέρουν μεταξὺ δύο γραμμῶν διπλᾶς σπείρας, αἱ ὁποῖαι εἶναι γνωσταὶ ἐκ τῆς ἀγγειογραφίας τῆς Λακωνικῆς II περιόδου³³⁰. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἓν ὀλόκληρον σύστημα τοιούτων σπειρῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὀριζοντιῶς τοποθετημέναι καὶ συνδέονται διὰ μικροῦ πλέγματος, ἐνῶ εἰς τὰ κενὰ σημεῖα μεταξὺ τῶν ὑπάρχοντων μικρὰ ρομβοειδῆ σχήματα. Ἀναλόγους σχηματισμοὺς ἔχομεν ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ εἰς τὰ χάλκινα ἐλάσματα, τόσον τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας, ὅσον καὶ τοῦ Ἀμυκλαίου³³¹. Τὸ θέμα τῆς σπείρας εἶναι κοινόν, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται νὰ ἐπιμεινῶμεν καὶ παρουσιάζεται εἰς ὅλα τὰ ἐργαστήρια μὲ τὴν μεγαλύτεραν ἐπικράτησιν εἰς τὰ κυκλαδικὰ καὶ σαφῆ τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς μινωικῆς τέχνης³³².

Διὰ τὰ μεταξὺ τῶν ταινιῶν αὐτῶν θέματα νομίζω ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι μᾶς δίδουν ρόδακας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὰ μετ' ἀναγλύφων ἀγγεῖα τῆς Κρήτης εἰς τὰ ὁποῖα διακοσμεῖται ἀκόμη καὶ ἡ ζώνη τοῦ λαιμοῦ³³³, ὅπως καὶ

330. Πρβλ. Lane, BSA 34 (1933-34) σελ. 124 εἰκ. 12, 35.

331. Orthia πίν. 137, 1 καὶ 4, πίν. 138, 6. Ἀμυκλαῖον AM 52 (1927) Beilage 7.

332. Πρβλ. Matz, Frühkretische Siegel 1928 σελ. 33 κ.έ. ἐπίσης Geschichte gr. Kunst, I σελ. 262 κ.έ. διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν διάδοσιν αὐτῆς τῆς σπειροειδοῦς κοσμήσεως. Διὰ τὴν σπείραν εἰς τὰ ροδιακὰ μετ' ἀναγλύφων ἀγγεῖα, Schäfer, Studien σελ. 57.

333. Πρβλ. Hesperia 14 (1945) πίν. 30, 1. Schäfer, Studien σελ. 18, ἀριθμ. 41. Doro Levi, Annuario 1927-28 σελ. 71 εἰκ. 49.

ἀπὸ τὰς ἀγγειογραφίας τῶν ὑστερογεωμετρικῶν ἀττικῶν ἀγγείων³³⁴. Ἀλλὰ ἀκόμη περισσότερο ἐνδιαφέρον ἔχει νὰ σημειωθῇ, ὅτι εἰς τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς θέσιν μὲ τὰ σπαρτιατικὰ καὶ μεταξὺ ἀναλόγων καθέτων ταινιῶν, παρουσιάζονται εἰς τὰ κυκλαδικὰ παραδείγματα ἰδίως τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα, ὅπως τὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀχιλλέως³³⁵. Ἐκτὸς τῶν ἀμφορέων ἀναλόγους ρόδακας ἔχομεν εἰς τὴν λακωνικὴν τέχνην καὶ εἰς τὰ μολύβδινα εἰδῶλια τῆς Ὀρθίας, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐπανέλθωμεν. Βεβαίως, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὸ κύριον πρόβλημα τὸ ὁποῖον συνδέεται μὲ τὴν χρησιμοποίησιν ὡς κυρίου θέματος τῶν μετοπῶν τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου τοῦ ρόδακος εἶναι αὐτὸ τῆς σημασίας τοῦ ἢ τοῦ νοήματος τὸ ὁποῖον ἔχει. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ εὔρη μίαν ἱκανοποιητικὴν λύσιν παρὰ μόνον εἰς μίαν ἀλληλοσυσχέτισιν ὄλων τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς κοσμήσεως τῶν ἀμφορέων καὶ μίαν ἔνταξιν καὶ τοῦ ρόδακος, εἰς ἓνα εὐρύτερον κύκλον ἰδεῶν σχετιζομένων μὲ τὸν ταφικὸν προορισμὸν τοῦ ἀγγείου. Μόνον ἀπὸ μιᾶς τοιαύτης πλευρᾶς εἶναι δυνατὴ ἡ κατανόησις του.

Εἰς τὸ τελευταῖον πρὸς τὰ κάτω τμήμα τοῦ ἀμφορέως εἰς τὴν βάσιν τὴν σύνδεσιν τὴν ἔχομεν διὰ τῶν σχοινοειδῶν ταινιῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας φέρεται τὸ ἀνεστραμμένον γλωσσοειδὲς κόσμημα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον εὐρίσκεται καὶ εἰς τὴν βάσιν τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου, ὅπως καὶ εἰς τὸν κρατῆρα τοῦ Βίξ, εἰς τὸ ὁποῖον ὅμως εἶναι τοποθετημένον μεταξὺ ἀστραγάλων³³⁶. Πρόκειται διὰ σύνηθες εἰς τὴν λακωνικὴν τέχνην θέμα, τὸ ὁποῖον, τόσον εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν³³⁷, ὅσον καὶ εἰς τὴν χαλκοτεχνίαν³³⁸ καὶ τὰ ἐλεφαντοστᾶ³³⁹, χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν δυνατότητα τὴν ὁποίαν ἔχει νὰ καταλαμβάνη οἰανδήποτε θέσιν. Ἐκτὸς τῆς βάσεως, εὐρίσκεται εἰς τὸν νέον ἀμφορέα καὶ εἰς τὴν διαχωριστικὴν ταινίαν μεταξὺ ὄμου καὶ λαιμοῦ ἄνωθεν τῶν παραστάσεων καὶ τὴν αὐτὴν θέσιν κατέχει καὶ εἰς τὸ τεμάχιον τοῦ ἄλλου ἀμφορέως τοῦ ὁποίου ἢ διασφωζομένη παράστασις τῆς ζώνης τοῦ ὄμου, προέρχεται ἀπὸ τὸ αὐτὸν τύπον (μήτραν). Κοινόν ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ πάλιν μεταξὺ ὄμου καὶ λαιμοῦ εὐρισκόμενον θέμα τοῦ κοσμήματος τῆς τοξοειδοῦς ἀλύσεως (Bogenkette), τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὴν ἄνωθεν τοῦ λαιμοῦ καὶ ὑπὸ τὰ χεῖλη τοῦ ἀμφορέως θέσιν, τὸ φέρον εἰς τὰ σημεῖα συνδέσεως τῶν σπειρῶν κλειστὸν ἄνθος³⁴⁰. Ἡ καταγωγὴ τοῦ θέματος φαίνεται ὅτι πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὰ κυκλαδικὰ ἀγγεῖα καὶ εἰδικῶς εἰς τὰ μηλιακὰ, ὅπου καταλαμβάνει μεγάλας ἐπιφανείας³⁴¹, καὶ τονίζει περισσότερο καὶ τὰ ἀνόργανα καὶ φυτικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ σχήματος.

334. Ἀττικὴ ὑστερογεωμετρικὴ λουτροφόρος τοῦ Λούβρου, Mon. Piot 36 πίν. 2. Matz, G. gr. K. I, πίν. 193 πρβλ. γενικῶς ἄλλα παραδείγματα Matz πίν. 20, 21.

335. AE, 1894 πίν. 13, Matz πίν. 173 A.

336. Διὰ τὸ γλωσσοειδὲς κόσμημα πρβλ. καὶ Kunze, Arch. Schildb. σελ. 46 καὶ 47. Joffroy, Trésor πίν. 6.

337. Πρβλ. Lane, BSA 34 (1933-34) σελ. 124 εἰκ. 12, 18. Orthia εἰς τὴν Λάκαιναν τῆς Λακωνικῆς II περιόδου, πίν. 7.

338. Εἰς τὸ χάλκινον ἔλασμα μὲ τὴν πομπὴν τῶν ἀρμάτων Orthia σελ. 201 εἰκ. 115· ἐπίσης εἰς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια ἐκ διαφόρων λακωνικῶν ἱερῶν Orthia πίν. 23-25.

339. Orthia πίν. 118, 4-5 εἰς τὸν πόλον θεᾶς.

340. Kunze, Kretische Bronzrel. σελ. 97. Payne NC σελ. 145. Johansen, Vas. Sic. σελ. 120 εἰκ. 76.

341. Πρβλ. τὸ ἴδιον θέμα εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Ἡρακλέους Matz, G. gr. K. I πίν. 173 A.

Αί λαβαί

Ἐξαιρετικῶς πλουσία πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἡ διακόσμησις τῶν λαβῶν (Πί ν. 101β) τοῦ νέου ἀμφορέως καὶ ὅσον δύναται νὰ κριθῆ καὶ ἀπὸ τὰ σφζόμενα τεμάχια ἄλλων λαβῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀμφορέων. Διότι φαίνεται σχεδὸν ἀσφαλές, ὅτι ὅλοι οἱ μετ' ἀναγλύφων ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης εἶχον ὁμοίας λαβὰς καὶ τοῦτο διὰ καθαρῶς τεχνικοῦς λόγους, διὰ τὴν δυνατότητα καλυτέρας συνδέσεως τῶν χειλωμάτων καὶ τὴν μεταφορὰν τοῦ βάρους των, εἰς τὸν ὄμον τοῦ ἀγγείου. Μᾶς διασφζονται ἄλλωστε τεμάχια λαβῶν πέντε ἀκόμη ἀμφορέων καὶ ἂν ὑπολογισθοῦν καὶ τὰ τρία ἐσωτερικὰ συστήματα κοσμήσεως τῶν λαβῶν, τῶν ὁποίων ἔχομεν τεμάχια τὰ ὁποῖα δὲν φαίνεται νὰ συνανήκουν μὲ τὰ κάθετα στελέχη, ἀσφαλῶς ὀκτώ.

Αἱ λαβαὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἓν στέλεχος τὸ ὁποῖον ἐκφύεται ἀπὸ τὸ μέσον σχεδὸν τῆς ζώνης τοῦ ὄμου καὶ ἀνέρχεται μὲ ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἔξω κλίσιν εἰς τὸ ὕψος τοῦ λαιμοῦ, ὅπου κάμπτεται εἰς θαυμασίαν καμπύλην, ἡ ὁποία ἔρχεται νὰ δεχθῆ τὸ βάρος τοῦ χειλώματος καὶ ὡς εἰς πιάττα ὑπ' αὐτοῦ ἀναδιπλώνεται εἰς μίαν διπλῆν σιγμοειδῆ σπείραν καταλήγουσαν εἰς δύο ἀνθέμια. Τὰ στελέχη τῶν λαβῶν ἐνῶ ἔχουν σχεδὸν πάντα, τοῦλάχιστον εἰς τὰ σφζόμενα παραδείγματα, τὸ ἴδιον θέμα, δηλαδὴ τὴν τρέχουσαν σπείραν, ποτὲ δὲν τὴν ἀποδίδουν μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλὰ πάντοτε διαφοροποιήμενην καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διακόσμησις καὶ ὁ σχηματισμὸς τῆς λαβῆς βασίζεται εἰς ἐλάχιστα στοιχεῖα ἐπιτυγχάνει χωρὶς καμμίαν ἐκζήτησιν καὶ μόνον μὲ τὴν ἀπλότητά της μίαν θαυμασίαν ἐντύπωσιν. Διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔρχεται νὰ ὀλοκληρῶσιν τὴν λειτουργικὴν συγκρότησιν τοῦ σχήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ συμπληρῶσιν τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ ἀγγείου. Τὸ ἀνάγλυφον φαίνεται ὅτι προσεκολλήθη, ὅταν αἱ λαβαὶ εἶχον τοποθετηθῆ εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀμφορέως καὶ πρὸ τῆς καμινεύσεώς του, τοῦτο δὲ φαίνεται ἀπὸ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον συνδέονται τὰ τμήματά του εἰς τὸ ἄνω μέρος, ὅπου διακρίνονται καὶ τὰ ἴχνη τῶν δακτύλων τοῦ τεχνίτου. Εἰς τὸ στέλεχος τὸ ὁποῖον περιβάλλεται εἰς τὸν νέον ἀμφορέα ἀπὸ δύο σχοινοειδῆ κοσμήματα, τὸ ἓν μὲ ἀνοδικὴν, τὸ ἕτερον μὲ καθοδικὴν φορὰν εἰς τὸ ἔξωτερικὸν καὶ ἓν ὁμοιον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μέρος, τὴν κυρίαν ἐπιφάνειαν τὴν κατέχει ἡ τρέχουσα σπείρα μεταξὺ τῆς ὁποίας ἔχουν τοποθετηθῆ σταυροειδῆ καὶ μάλλον φυτικῆς καταγωγῆς κοσμήματα. Τὰ θέματα, τόσον τῆς τρεχούσης σπείρας, ὅσον καὶ τοῦ φυτομόρφου σταυροειδοῦς κοσμήματος εἶναι κοινὰ καὶ εἰς ἄλλα λακωνικὰ μετ' ἀναγλύφων ἀγγεῖα³⁴², ὅπως καὶ εἰς τὰ ροδιακὰ καὶ ἄλλων περιοχῶν παραδείγματα³⁴³.

342. Μεταξὺ ἄλλων εἰς τὰς λαβὰς τοῦ κρατήρος τοῦ Βίξ, Joffroy, Trésor πίν. 4 καὶ 7, ὅπως καὶ εἰς τὸν λαιμόν, ὅπου τὸ θέμα παρουσιάζεται πλουσιώτερον διὰ τῶν προστιθεμένων μικρῶν ἀνθεμίων. Πρβλ. καὶ Rumpf, Charites σελ. 129, Orthia σελ. 133 εἰκ. 101 ἐπὶ σίμης καὶ σελ. 84 εἰκ. 57 ἐπὶ ἀγγείου ὅπου καὶ τὸ γλωσσοειδὲς κόσμημα. Τεμάχια ὁμοίας κοσμήσεως τοῦ στελέχους τῆς λαβῆς καὶ Orthia πίν. 14 καὶ ἄλλων ἀναλόγων λαβῶν ἀμφορέων μὲ ἀνάγλυφον κόσμησιν ἐνταῦθα.

343. Ἀνάλογα παραδείγματα εἰς τὰ ἐκ Βοιωτίας μετ' ἀναγλύφων ἀγγεῖα Hampe, Sagenbilder πίν. 37 εἰς τὴν ἐνδυμασίαν τῶν γυναικῶν τοῦ ἀγγείου τῆς Βοστώνης, ἐπίσης εἰς αὐτὸ μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Περσέως τοῦ Λούβρου Hampe, πίν. 36. Διὰ τὰ παραδείγματα τῶν ροδιακῶν ἀγγείων πρβλ. BCH 74 (1950) σελ. 21 καὶ 29 ἐπίσης Schäfer, Studien σχέδια κοσμημάτων Beilage 2 καὶ 3 ἐπίσης εἰς τὸ ἐκ Μυκόνου M. Ervin, A.A. 18 (1963) Πίν. 20-21 μεταξὺ τῶν μετοπῶν. Ἐπίσης, διὰ τὰ κρητικὰ πρβλ. Hesperia 14 (1945) πίν. 30, 1, Schäfer, Studien σελ. 18.

Περισσότερον ενδιαφέρον παρουσιάζει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς λαβῆς, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἀναπτύσσεται ἡ ἐπιφάνεια διὰ τὰ σχηματῖση ἕν εἶδος γεφύρας μεταξὺ τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ στελέχους, ἡ ὁποία καλύπτεται διὰ μιᾶς μεγάλης διπλῆς σπείρας καταληγούσης εἰς δύο μεγάλα ἀνθέμια, ἐνῶ δύο ἄλλα ἀνθέμια ἐκβλαστάνουν ἐκ τῶν σημείων ὅπου συνδέονται αἱ δύο σπείραι³⁴⁴. Τὴν μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν τὴν προκαλεῖ εἰς τὰς λαβὰς ὁ καθαρῶς ὀργανικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸ σχῆμα αἱ σπείραι μὲ τὴν εἰς ἀνθέμια κατάληξιν τῶν παρουσιάζονται ὡς συνέχεια τῶν ἀνερχομένων γραμμῶν τοῦ σχινοειδοῦς κοσμήματος. Τοῦτο προχωρεῖ ἐκ τῶν ἔξω καὶ τῶν ἔσω καὶ ὅταν φθάνη εἰς τὴν θέσιν ὅπου διὰ πλέγματος συνδέονται αἱ σπείραι μεταβάλλεται εἰς εἶδος μαλακοῦ συστρεφομένου κλαδίσκου καταλήγοντος εἰς τὰ ἀνθέμια. Ἡ σαφὴς καθαρὰ καὶ πλουσία διατύπωσις ὄλων τῶν στοιχείων τῆς διακοσμῆσεως τῶν λαβῶν εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν δυνατοτήτων τοῦ λακωνικοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου. Ἀρκεῖ μία σύγκρισις μὲ τὰς λαβὰς τῶν ἀμφορέων ἢ τῶν μετ' ἀναγλύφων γενικῶς ἀγγείων τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων διὰ τὰ διαπιστωθῆ ἡ ἐπιτυχία τοῦ Σπαρτιάτου τεχνίτου. Ἀκόμη καὶ μία ἀντιπαράθεσις τῶν λαβῶν τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης μὲ τὸ ἀγγεῖον τοῦ νησιωτικοβοιωτικοῦ ἐργαστηρίου εἰς τὴν Βοστώνην, τὸ ὁποῖον ἐπίσης φέρει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν λαβῶν σπειροειδῆ ἀνάλογα κοσμήματα³⁴⁵, δύναται νὰ δείξη τὴν διαφορὰν. Ἐπίσης ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ σημειωθῆ ἡ ἐλευθερία μὲ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖται ἡ διακόσμησις αὐτὴ εἰς τὰς λαβὰς τῶν λακωνικῶν, ὅπου σχεδὸν οὔτε ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν θέσιν τῶν ἀνθεμίων εἰς τὰς δύο λαβὰς τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου δὲν τοποθετοῦνται μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον³⁴⁶. Ἡ διαφορὰ εἶναι κυρίως εἰς τὴν τάσιν τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου νὰ προχωρήσῃ πέραν τοῦ τυπικὰ διακοσμητικοῦ τρόπου εἰς μίαν ὀργανικὴν λειτουργικὴν σύνθεσιν.

Τὰ θέματα τῶν λαβῶν, μὲ τὰς σπείρας καὶ τὰς εἰς ἀνθέμια ἀπολήξεις, προέρχονται ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς κυκλαδικῆς κεραμικῆς τῆς ὁποίας εἶναι ὀλοκλήρωσις³⁴⁷, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, εἰς τὰ δείγματα τῶν λακωνικῶν ἀμφορέων, δὲν δύναται νὰ ὀμιλήσῃ κανεὶς περὶ παθητικῆς μεταφορᾶς, ἀλλὰ περὶ οὐσιαστικῶς νέας μεταπλάσεως τῶν. Εἰς τὰ μεγάλα μηλιακὰ ἀγγεῖα ἢ μεγάλη σπείρα μὲ τὰ ἀνθέμια παρουσιάζεται εἰς διαφόρους συσχετισμούς, ἀλλὰ πάντοτε παραμένει εἰς τὸν περιορισμένον διακοσμητικὸν ρόλον χωρὶς σύνδεσιν μὲ τὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῶν. Εἰς τὴν Σπάρτην, ἀντὶ τῆς στατικῆς καὶ διακοσμητικῆς χρησιμοποίησεως, συνάπτεται μὲ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ ἀγγείου καὶ μεταβάλλεται εἰς μίαν δυναμικὴν καὶ λειτουργικὴν προβολήν.

Τὸ θέμα αὐτὸ εὐρίσκεται καὶ εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν συνδεθέντων μὲ τὸ λακωνικὸν

344. Καὶ τὰ λείψανα τριῶν ἄλλων λαβῶν ἔχουν τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς θέμα μὲ ἐλαχίστας λεπτομερειακὰς παραλλαγὰς πρβλ. *Orthia* πίν. 14 β, ὅπου μόνον ἕν ἀνθέμιον ἐκβλαστάνει πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πλευράν, ἐνῶ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἔχει μόνον ἕν διάφορον σχῆμα.

345. Τὸ εἰς Βοστώνην, *Hampe, Sagenbilder* πίν. 36, R 4, BCH 1898 σελ. 457, E. Courby, *Vases* σελ. 66 καὶ *Fairbanks, Cat. of Greek and Etrusc. Vas.* Boston ἀριθμ. 528 πίν. 52.

346. Εἰς τὴν μίαν λαβὴν στρέφεται πρὸς τὰ ἄνω εἰς τὴν ἄλλην πρὸς τὰ μέσα.

347. Πρβλ. *Conze, Melische Tong.* I, 1. AE, 1894 πίν. 13. Matz, *G. gr. K.* 170 καὶ 173 A. BCH 1892 σελ. 497, 1.

ἐργαστήριον χαλκίνων ἐλασμάτων τῆς Ὀλυμπίας³⁴⁸ τὰ ὁποῖα μᾶς δίδουν ἴσως μίαν ἰδέαν τῆς ἐπενδύσεως τῶν ξυλίνων ἀγαλμάτων διὰ σφυρηλάτου μετάλλου τὰ ὁποῖα μαρτυροῦνται καὶ διὰ τὴν Σπάρτην. Τὸ γεγονός μάλιστα τοῦτο τῆς παρουσίας τοῦ θέματος εἰς μέταλλα πρότυπα, ἀποτελεῖ ἕν ἀκόμη στοιχεῖον διὰ τὴν ἐκ τῆς μεταλλοτεχνίας καταγωγὴν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς διακοσμῆσεως τῶν λαβῶν, τὸ ὅποιον γενικῶς διὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἀναγλύφου τῶν ἀμφορέων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου θεωρεῖται ὡς ἀφετηρία. Διότι δὲν εἶναι μόνον εἰς τὰς λαβὰς σαφῆς ἢ σχέσις πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς τορευτικῆς καὶ τῆς μεταλλοτεχνίας ἀλλὰ εἰς ὅλην τὴν λεπτολόγον καὶ χαρακτηριστικὴν ἐργασίαν τοῦ ἀναγλύφου.

ΣΥΓΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΑΙ ΤΟΥ ΛΑΚΩΝΙΚΟΥ
ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ

Ἡ προηγηθεῖσα ἀνάλυσις τῶν διαφορῶν στοιχείων τοῦ νέου μετ' ἀναγλύφων λακωνικοῦ ἀμφορέως, εἰκονογραφικῶν, μορφολογικῶν καὶ διακοσμητικῶν, ὡς καὶ τῆς τεχνικῆς του, δίδει τὴν δυνατότητα νὰ συνοψισθοῦν τὰ γενικὰ χαρακτηριστικά του καὶ νὰ συμπληρωθοῦν αἱ ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις. Ἐπιτρέπει ἐπίσης, μὲ ἀφετηρίαν τὸν νέον ἀμφορέα, τὴν ἀπόπειραν ἐντάξεως ὅλων τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου εἰς ἕν γενικὸν χρονολογικὸν διάγραμμα, πέραν τῆς ἐπιχειρηθείσης κατατάξεώς των, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διὰ τοὺς περισσότερους, ἀνεπαρκῶς διασφωζομένου σχήματος.

Ἡ μελέτη τοῦ νέου ἀμφορέως ἔδειξεν, ὅτι τὰ χαρακτηριστικά του ἐπηρεάζονται σαφῶς ἀπὸ τρεῖς διαφοροὺς κατευθύνσεις καὶ μάλιστα διακρινόμενας χωρὶς ἰδιαιτέραν δυσκολίαν. Αὐτὰ εἶναι διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν ὅλην ὀργάνωσιν τὰ τοπικὰ λακωνικὰ στοιχεῖα, διὰ τὴν κόσμησιν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ, τὰ κορινθιακὰ πρότυπα καὶ δι' αὐτὴν τοῦ ὤμου τῆς κοιλίας καὶ τῶν λαβῶν τὰ κυκλαδικὰ ἀγγεῖα. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀπλῶς ἐκλεκτικῶν τάσεων, ἀλλὰ περὶ μιᾶς σκοπίμου παραλαβῆς στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἐντάσσονται εἰς μίαν νέαν πειθαρχίαν καὶ χρησιμοποιοῦνται δι' ἕνα συγκεκριμένον καὶ σύμφωνον μὲ τὰς τοπικὰς προϋποθέσεις σκοπὸν.

Ἡ τεχνικὴ τοῦ νέου, ὅσον καὶ τῶν ἄλλων ἀμφορέων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου, μὲ τὴν κατὰ τμήματα κατασκευὴν τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἴσως καὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου, τὴν ἐπικόλλησιν τῶν διαφορῶν στοιχείων του, τὸν τορευτικὸν χαρακτήρα τῆς κοσμῆσεώς του, φαίνεται ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μεταλλοτεχνίας καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται, ὅχι μόνον ἀπὸ τὰς ἀρετὰς τῆς ἐργασίας των, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ἀδυναμίας της. Ἡ σύνδεσις αὐτὴ προϋποτίθεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἐκ τῆς κατευθύνσεως τῆς κινήσεως εἰς τὰς παραστάσεις τῶν λακωνικῶν ἀμφορέων καὶ δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μίαν περαιτέρω ἐπιβεβαίωσιν τῶν παρατηρήσεων κατὰ τὰς ὁποίας γενικῶς ἡ λακωνικὴ κεραμικὴ ἐπηρεάζε-

348. H. V. Hermann, VI Olymp. Ber. σελ. 167-8. Διὰ τὰ σφυρηλάτα, Διὸς Ὑπάτου εἰς Σπάρτην Πaus. III, 17, 6 καὶ VIII, 14, 7· ἐπίσης ὅμοιον εἰς Θήβας Πaus. IX, 12, 4. Ἀνάλογον διακοσμητικὸν σύστημα εὐρίσκεται καὶ εἰς τὸν χιτῶνα τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Ἀμάσιος πρβλ. Graef-Langlotz πιν. 104, S. Karouzou, Amasis πιν. 38.

ται ἐκ τῆς μεταλλοτεχνίας³⁴⁹. Ἄκριβῶς ἡ μεταφορὰ μεταλλίνων προτύπων εἰς τὸν πηλὸν εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει μερικὰ ἐκ τῶν σχημάτων τῶν λακωνικῶν ἀγγείων καὶ δίδει μίαν δυνατὴν νὰ κατανοήσωμεν τὴν τόλμην τῶν³⁵⁰. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι αὐτονόητον, ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ εἰδήσεις περὶ τῶν μεγάλων κατακτῆσεων τῆς λακωνικῆς μεταλλοτεχνίας³⁵¹, αἱ ὁποῖαι ἐπιβεβαιώνονται ἐκ τῶν διασωθέντων ἀρχαίων ἔργων, τῶν ἀσφαλῶς προερχομένων ἀπὸ τὰ λακωνικὰ ἐργαστήρια. Διὰ τοὺς μετ' ἀναγλύφων ἀμφορεῖς, οἱ ὅποιοι ἔχουν βρεθῆ εἰς τὴν Βοιωτίαν εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι συνδέονται μὲ μετάλλινα πρότυπα³⁵² καὶ διὰ τοὺς λακωνικοὺς δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ σημειώσῃ κανεὶς καὶ τὰς προφανεῖς τῶν σχέσεις μὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ χάλκινα ἐλάσματα τῆς Ὀλυμπίας³⁵³. Διότι ἐκτὸς τῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἔργων τοῦ λακωνικοῦ χαλκοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου, τῶν εἰδήσεων περὶ τῆς διὰ χαλκίνων μετ' ἀναγλύφων πλακῶν ἐσωτερικῆς ἐπενδύσεως τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, τῆς διὰ τοῦτο κληθείσης Χαλκιοῦκου³⁵⁴, εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Σπάρτης, καὶ τοῦ θεωρουμένου ὡς παλαιοτάτου εἰς τὴν Ἑλλάδα σφυρηλάτου ἀγάλματος τοῦ Διὸς τοῦ Ὑπάτου³⁵⁵, εἶναι ἐνδεικτικὸν καὶ τὸ ὅτι εἰς τὰ χάλκινα ἐλάσματα τῆς Ὀλυμπίας³⁵⁶ εὐρίσκεται καὶ τὸ θέμα τῆς διπλῆς σπείρας τῶν λαβῶν τῶν ἀμφορέων τῆς Σπάρτης. Διότι ἡ παρουσία τοῦ χαρακτηριστικοῦ αὐτοῦ θέματος καὶ μάλιστα σχεδὸν εἰς ἐποχὴν μὴ ἀφισταμένην ἀπὸ αὐτῆν τῶν ἀμφορέων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου³⁵⁷ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ τυχαία. Ἐπιβεβαιώνει τὴν χρησιμοποίησίν του εἰς τὴν λακωνικὴν μεταλλοτεχνίαν, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀγγειοπλαστικὴν, ἥδη ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν κυκλαδικῶν προτύπων καὶ εἰδικῶς τῶν λεγομένων μηλιακῶν ἀγγείων³⁵⁸. Δὲν ἀποκλείεται ἡ σχέσις μεταξὺ μεταλλοτεχνικοῦ καὶ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου εἰς τὴν Σπάρτην νὰ ἦτο πολὺ στενωτέρα τοῦ ὅσον συνήθως γίνεται δεκτὸν καὶ νὰ ἔφθανε μέχρι κοινῶν ἐργασιῶν καὶ ἀνταλλαγῆς τῶν τύπων. Διότι ἡ ἐπικόλλησις τοῦ ἀναγλύφου εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ἀνήκει οὐσιαστικῶς εἰς τὴν μεταλλοτεχνίαν καὶ προσδιορίζεται ἀπὸ τὰ ὕλικά της, τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν τὴν πλήρη προσαρμογὴν τῶν τμημάτων εἰς τὸ σῶμα χωρὶς νὰ διακυβεύεται ἡ στερεότης τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἡ ἀσφάλεια τοῦ συνόλου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι

349. Pfuhi, Malerei I, σελ. 119 κ.έ. 282 κ.έ. Bahlow, Untersuchungen σελ. 50. Milchhöfer, AM 2 (1877) σελ. 452. Dugas, R. Archéol. 1907 σελ. 40. Droop, Orthia σελ. 92.

350. Lane, BSA 34 (1933-34) σελ. 122 καὶ 149.

351. Ἡροδ. I, 70 ἐπίσης Rumpf, Charites (Festschrift Langlotz) σελ. 130. J. Charbonneaux, Les bronzes Grecs σελ. 69.

352. Wolters, AE, 1892 σελ. 221 κ.έ. F.R. Grace, Archaic Sculpture in Boeotia 1939 σελ. 39.

353. Hampe, Antike, 15 σελ. 39 κ.έ.

354. Πaus. III, 17, 2 πρβλ. καὶ BSA 13 σελ. 139 κ.έ. καὶ BSA 28 σελ. 49 κ.έ.

355. Πaus. III, 17, 6 καὶ Πaus. VIII, 14, 3, 7. Περὶ τῆς τεχνικῆς αὐτῆς πρβλ. Blümner, Technologie, IV, 241. K. Kluge, Jdl 44 (1929) σελ. 3 κ.έ.

356. H. V. Hermann, VI Olympia Bericht, 1958 σελ. 167 πίν. 64 ὅπως καὶ ἐκ Σπάρτης Orthia σελ. 201 εἰκ. 115 καὶ BSA 28 σελ. 106 εἰκ. 7 μὲ παράστασιν ἀρμάτων καὶ τὸ τμήμα παραγναθίδος μὲ παράστασιν κάπρου BSA 28 σελ. 94 εἰκ. 6. Ἀλλά, ἴσως χαρακτηριστικώτερον, ἔχομεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς μεταλλοτεχνίας εἰς τὴν Σπάρτην ἐκτὸς τῶν χαλκίνων καὶ μὲ τὰ μολύβδινα εἰδῶλια, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς ὅλα τὰ λακωνικὰ ἱερά. Πρβλ. Orthia σποράδην.

357. Τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν δημοσιεύοντα τὸ ἔλασμα εἰς τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ 6ου αἰῶνος.

358. Περὶ τῆς προελεύσεως τῶν ἀγγείων αὐτῶν ἐκ Πάρου τάσσεται ὁ N. Κοντολέων, Gnomon 34 (1962) σελ. 110 κ.έ.

προβληματικὸν εἰς τὴν ἀγγειοπλαστικὴν. Τὰ ὄρια εἰς τὰς περιπτώσεις υἱοθετήσεως τῆς τεχνικῆς αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἀγγειοπλαστικὴν, εἶναι αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν διαφορὰν τοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιτρέπει τὴν πέραν ἑνὸς ὠρισμένου σημείου χωρὶς κινδύνους ἀνάπτυξίν του καὶ τὴν περιφρόνησιν τῆς ἰδιομορφίας του. Καὶ οἱ κίνδυνοι εἰς τοὺς εἰργασμένους κατὰ τὴν τεχνικὴν τῆς μεταλλοτεχνίας ἀμφορεῖς τῆς Σπάρτης, ἦσαν ὁ ἀπολεπισμὸς τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἡ ἐκτίναξις του κατὰ τὴν καμίνευσιν, ἢ ἀτελῆς σύνδεσις τῶν λαβῶν καὶ τὸ μέγαλον βάρος των. Διότι τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἀπέκλειαν τὴν εὐκολὸν μετακίνησιν τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων καὶ ὄχι ἀπλῶς περιώριζον, ἀλλὰ ἔθετον ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια διὰ τὴν ἐκτὸς τῆς Λακωνίας ἐξαγωγὴν των. Οἱ κίνδυνοι τῆς καταστροφῆς τοῦ εὐθρύπτου ἀναγλύφου, αὐτῆ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῶν λαβῶν ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ τὸ βάρος ἦσαν περιορισμοὶ ἀποφασιστικοὶ διὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀμφορέων αὐτῶν ἐκτὸς τῆς Σπάρτης. Ἡ ἀπουσία ἄλλωστε ἔστω καὶ μικρῶν τεμαχίων ἐκ τῶν μετ' ἀναγλύφων λακωνικῶν ἀμφορέων ἐξ ὄλων τῶν ἐκτὸς τῆς Λακωνίας θέσεων, ὅπου ἔχουν, καὶ μάλιστα εἰς σημαντικὸν ἀριθμὸν, εὑρεθῆναι δείγματα τῆς λακωνικῆς κεραμικῆς³⁵⁹, μὴδὲ καὶ τοῦ Τάραντος³⁶⁰ ἐξαιρουμένου, ἀποτελεῖ μίαν σαφῆ ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος τούτου. Δύναται ἐπομένως νὰ λεχθῆ, ὅτι οἱ μετ' ἀναγλύφων ἀμφορεῖς τοῦ σπαρτιατικοῦ ἐργαστηρίου κατεσκευάζοντο διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς τὴν Σπάρτην, ἂν ὄχι καὶ δι' ἄλλους λόγους, διότι ἦτο ἀδύνατος ἡ ἐξαγωγὴ των.

Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἴσως τοῦτο ὡς ἔνδειξις καὶ διὰ τὰ μετ' ἀναγλύφων ἀγγεῖα τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων καὶ εἰδικῶς διὰ τὸ θέμα τῆς κατασκευῆς αὐτῶν τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀσφαλῶς ἐκ Βοιωτίας καὶ συνδέονται καὶ μὲ τάφους³⁶¹. Διότι, ἂν καὶ εἶναι ἀναμφίβολος ἡ τεχνοτροπικὴ των συγγένεια μὲ τὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εὑρισκόμενα κυκλαδικὰ καὶ ἰδίως τηνιακὰ ἀγγεῖα³⁶², ἄλλον τὸσον εἶναι δύσκολος ἡ παραδοχὴ τῆς ἐξαγωγῆς των ἐκ τῶν νήσων πρὸς τὴν Βοιωτίαν. Καὶ ὁ πρωταρχικὸς λόγος εἶναι ἢ καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν τῶν λακωνικῶν σημειωθεῖσα δυσκολία ἐξαγωγῆς διὰ τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποῖους παρουσιάζει, ἢ ὁποῖα εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερα διὰ τοὺς εὑρεθέντας εἰς Βοιωτίαν, διότι εἶναι καὶ μεγαλύτερου μεγέθους καὶ βάρους. Ἡ τεχνοτροπικὴ των σχέσις δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῆ, διότι αὐτῆ δὲν συνδέεται μὲ τὴν ἐξαγωγὴν τῶν ἰδίων τῶν ἀγγείων, ἀλλ' ἀσφαλῶς μὲ τὰς περιοδικὰς ἢ μονίμους κινήσεις τεχνιτῶν ἐκ τῶν νήσων πρὸς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν μεταφορὰν τῶν χρησιμοποιουμένων καὶ εἰς τὴν πατρίδα των τύπων (μητρῶν). Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν κοινότητα τῶν θεμάτων τῶν τηνιακῶν καὶ τῶν βοιωτικῶν ἀγγείων, τὴν διαφορὰν τοῦ πηλοῦ³⁶³

359. Διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν προϊόντων τῆς λακωνικῆς κεραμικῆς πρβλ. τὴν ἐπισκόπησιν παρὰ Lane, BSA 34 (1933-34) σελ. 178-182, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται μία πράγματι ἀπίθανος ἐξαγωγικὴ δραστηριότης.

360. Pelagatti, Annuario, 1955-56 σελ. 7-44.

361. Πρβλ. A. De Ridder, BCH 22 (1892) σελ. 439 κ.έ. 497 κ.έ.

362. Πρβλ. τὴν ἐπισκόπησιν τῶν ἀγγείων τοῦ Schäfer, Studien σελ. 67 κ.έ. εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ περιληφθῆ καὶ ὁ νέος ἀμφορεὺς τῆς Μυκόνου, M. Ervin, A.A. 18 (1963) σελ. 37 κ.έ.

363. A. De Ridder, BCH 22 (1892) σελ. 511 καὶ Pfuhi, Malerei I, σελ. 127. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὡς πρὸς τὰς διαφορὰς τοῦ πηλοῦ καὶ τὰ ἄλλα κοινὰ καὶ διάφορα στοιχεῖα μεταξύ τηνιακῶν καὶ βοιωτικῶν ἀγγείων, πρέπει νὰ ἀναμένωνται αἱ παρατηρήσεις τοῦ Ν. Κοντολέοντος κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν τηνιακῶν, ὁ πηλὸς δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ὁ ἴδιος. Ὁ Κοντολέον, Παράστασις ἐκ τῆς Μυθολογίας τῆς Δήλου, Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἄμαντον σελ. 435 κ.έ. θεωρεῖ τὰ βοιωτικὰ ἐπαρχιακὴν ἐργασίαν ἐξαρτωμένην ἐκ τοῦ τηνιακοῦ ἐργαστηρίου.

καὶ ἀκόμη καὶ τὰς χρονικὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν εἰς τὰς νήσους³⁶⁴ καὶ εἰς τὴν Βοιωτίαν εὐρεθέντων. Καὶ εἶναι, νομίζω, σαφές, ὅτι πολὺ εὐκολωτέρα ἦτο ἡ μετανάστευσις τῶν τεχνιτῶν καὶ τῶν τύπων, παρὰ τῶν μεγάλων αὐτῶν ἀγγείων μὲ τὴν ἀνάγλυφον κόσμησιν, τὰς ἀδυναμίας τῶν λαβῶν καὶ τὸ ἐπιβλητικὸν βᾶρος. Μὲ αὐτὸ ἐξηγοῦνται τόσον τὰ κοινὰ ὅσον καὶ τὰ διάφορα χαρακτηριστικά, τὰ ὅποια συνδέονται μὲ τὰ ἀγγεῖα αὐτά. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν δύναται νὰ ἐνισχύσῃ ἀκόμη καὶ τὸ γεγονός, ὅτι δὲν ἔχουν εὐρεθῆ ἀγγεῖα τῆς κατηγορίας αὐτῆς, εἰς θέσεις ἐκτὸς τῆς περιοχῆς εἰς τὴν ὁποίαν κατασκευάσθησαν, δὲν ἔχομεν δηλαδὴ ἀσφαλῆ ἐξαγωγήν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀγγείων.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἀσφαλές ὅτι ἡ κοινότης τῶν χαρακτηριστικῶν εἰς πολλὰς περιπτώσεις δὲν ὀφείλεται παρὰ εἰς τὴν μετανάστευσιν τῶν τύπων, εἰδικῶς διὰ τὰ μετ' ἀναγλύφου κοσμήσεως ἀγγεῖα. Ὁ τρόπος αὐτὸς ἦτο εὐκολωτερος καὶ ἀσφαλέστερος αὐτοῦ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν μεγάλων αὐτῶν ἀγγείων εἰς τὴν ὠλοκληρωμένην καὶ τελικὴν τῶν φάσιν. Διότι οἱ τύποι (μῆτραι) εἶναι φυσικὸν ὡς κτῆμα τοῦ ἐργαστηρίου καὶ μετὰ πολλὰς χρησιμοποίησεις νὰ μὴ κατεστρέφοντο, ἀλλὰ νὰ διατηροῦντο, ἀκόμη καὶ νὰ ἐξήγοντο. Μάλιστα ἡ πολλαπλὴ τῶν χρησιμοποήσεως θέτει μερικὰ ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα προβλήματα διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀγγείων, ἂν περιορισθῆ μόνον εἰς τὰ δι' αὐτῶν διδόμενα παραστατικά στοιχεῖα.

Διότι ἓνας τύπος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῆ ἀμέσως μὲ τὴν κατασκευὴν του δι' ἓνα εἰδικὸν σκοπὸν, διὰ μίαν ὀρισμένην παραγγελίαν καὶ παραλλήλως νὰ διατηρηθῆ καὶ νὰ ἐπαναχρησιμοποιηθῆ καὶ εἰς μίαν μεταγενεστέραν περίπτωσιν διὰ μίαν ἄλλην. Τοῦτο εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν σπαρτιατικῶν ἀμφορέων εἶναι καταφανὲς ἐκ τῆς χρησιμοποήσεως τοῦ αὐτοῦ τύπου (μῆτρας) διὰ τὴν σκηνὴν τῶν ἀρμάτων εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὤμου εἰς δύο διάφορα ἀγγεῖα, τοῦ ἀμφορέως τῶν κυνηγῶν καὶ τοῦ τεμαχίου ἀριθμ. VII, ἐνῶ ὁ πηλὸς του εἶναι διάφορος καὶ ἴσως ἀποδεικνύει καὶ χρονικὴν διαφορὰν εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ τύπου. Οἱ τύποι (μῆτραι) τῶν ἀμφορέων θὰ πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κατασκευάζοντο εἰς διάφορα ὑλικά³⁶⁵, καὶ ὁ πηλὸς διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀναγλύφου θὰ ἐτίθετο ἐντὸς αὐτῶν, οὔτε πολὺ ὑγρὸς ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ σχηματισθῆ, οὔτε ἀρκετὰ στεγνὸς διὰ νὰ εἶναι εὐκόλον, πιεζόμενος, νὰ δέχεται ὄλας τὰς λεπτομερείας³⁶⁶. Διὰ τὰ περισσότερα τῶν δειγμάτων τῶν σπαρτιατικῶν ἀμφορέων εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι, προτοῦ τοποθετηθῆ τὸ ἀνάγλυφον, αἱ θέσεις αἱ προοριζόμεναι νὰ καλυφθοῦν δι' αὐτοῦ θὰ ὑφίσταντο κάποιαν ἐπεξεργασίαν καὶ εἰς μερικὰς περιπτώσεις μίαν μικρὰν ἐκβάθυσιν, ὥστε νὰ δέχωνται καλύτερον καὶ στερεώτερον νὰ διατηροῦν τοῦτο. Ἡ ἐνσωμάτωσις αὐτῆ μάλιστα τοῦ ἀναγλύφου εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ἐκτὸς τῶν θετικῶν ἔχει καὶ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα, διότι μειώνει τὴν πλαστικὴν δυνατότητα τῆς ἐκφράσεως τῶν μορφῶν καὶ ἐξαφανίζει τὰ περιγράμματα τῶν παραστάσεων.

364. Κατὰ τὸν Schäfer, Studien σελ. 67 κ.ἑ. προηγούνται τὰ τηνιακὰ παραδείγματα καὶ ἀκολουθοῦν τὰ βοιωτικὰ γενικῶς.

365. Διὰ τὰς διαφορὰς ἀπόψεις περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν τύπων καὶ τῶν τρόπων ἐργασίας τῶν ἀναγλύφων ὡς καὶ τὰς παλαιότερας θέσεις πρβλ. Jacobstahl, Melische Reliefs σελ. 104 κυρίως.

366. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ ἡ σύγκρισις μὲ τὴν τεχνικὴν εἰς τὰ κατασκευαζόμενα μέχρι σήμερον πήλινα ἀγγεῖα ἢ ὅποια ἐπιχειρεῖται παρὰ Hampe-Winter, Bei Töpfern und Töpferinnen, 1962 σποράδην.

Ἐκτὸς τῆς τεχνικῆς, σαφεῖς εἶναι αἱ σχέσεις αἱ ὁποῖαι ἀποκαλύπτονται διὰ τῶν μορφῶν τοῦ νέου ἀμφορέως πρὸς τὴν Κόρινθον καὶ τὰ κυκλαδικὰ κέντρα, καὶ τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς κανὼν καὶ διὰ τὰ ἄλλα δείγματα τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀγγείων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου. Ἡ θεματικὴ ἐξάρτησις τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ ἐκ προτύπων τῆς κορινθιακῆς καλλιτεχνικῆς περιοχῆς ἀποδεικνύεται χωρὶς δυσκολίαν καὶ εὐρίσκειται ἄλλωστε εἰς ἁρμονίαν καὶ μὲ τὰς ἄλλας γνωστὰς ἐπιδράσεις τῆς κορινθιακῆς εἰς τὴν λακωνικὴν κεραμεικὴν³⁶⁷. Σαφῆς εἶναι ἐπίσης ἡ σχέσις πρὸς τὰ κυκλαδικὰ ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων δέχεται ὄχι μόνον μορφικὰς ἢ θεματικὰς παρορμήσεις, ἀλλὰ καὶ τυπικὰ στοιχεῖα, εἰδικῶς εἰς τὴν κόσμησιν τῆς ζώνης τοῦ ὤμου καὶ τὰ ἄλλα διακοσμητικὰ χαρακτηριστικὰ τὰ ὁποῖα παραλαμβάνονται ἔτοιμα καὶ χρησιμοποιοῦνται μὲ ἀνάλογον τρόπον. Ἀποδεικνύεται ἐπομένως καὶ διὰ τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων, ἡ σχέσις τῆς σπαρτιατικῆς τέχνης μὲ τὸν ἰωνικὸν κόσμον, ἢ ὁποῖα μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ ἐξ ἄλλων κατηγοριῶν ἔργων, ὅπως τῶν λεγομένων ἠρωικῶν ἀναγλύφων³⁶⁸. Τὸ χαρακτηριστικὸν πάντως στοιχεῖον εἰς τὴν περίπτωσιν, τόσον τοῦ σχήματος, ὅσον καὶ τῆς κοσμήσεως τῶν λακωνικῶν ἀμφορέων, εἶναι ἡ ἐπικράτησις τῶν καθαρῶς τοπικῶν χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα κάνουν τοὺς ἀμφορεῖς τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου νὰ διαφέρουν αὐτῶν ὅλων τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων. Διότι αἱ θεματικαὶ σχέσεις δὲν συνοδεύονται καὶ ἀπὸ τὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν μορφικὸν κανόνα τῶν προτύπων, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀφετηρία διὰ τὴν προβολὴν τῶν καθαρῶς λακωνικῶν μορφοπλαστικῶν δυνατοτήτων. Τοῦτο ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴν ὁποῖαν χρησιμοποιεῖ τὰ ξένα θέματα ὁ τεχνίτης καὶ κυρίως τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον συγχωνεύει καὶ μεταπλάθει εἰς μίαν νέαν ἐνότητα τὰ ἐκ διαφόρων περιοχῶν προερχόμενα πρότυπα. Διατηρεῖ τὸν διηγηματικὸν χαρακτήρα τῆς συνθέσεως, ἢ ὁποῖα εἶναι βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς λακωνικῆς τέχνης τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων³⁶⁹, συνθέτει εἰς μίαν ἐνότητα τὰ εἰκονιστικὰ καὶ τὰ διακοσμητικὰ χαρακτηριστικὰ, τονίζει τὴν κυριαρχίαν τοῦ ὀργανικοῦ εἰς τὸ σχῆμα καὶ ὑποβάλλει εἰς μίαν ἐσωτερικὴν πειθαρχίαν τὸ σύνολον.

Ἀκριβῶς ἡ χρησιμοποίησις τῶν διαφόρων θεματικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τῶν διασταυρουμένων ἐπιδράσεων ἀποτελεῖ, νομίζω, μίαν χρήσιμον βᾶσιν διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ νέου ἀμφορέως καὶ τὴν κατάταξιν καὶ τῶν ἄλλων μετ' ἀναγλύφων ἀγγείων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου. Διότι αὐτὰ, συνδυαζόμενα μὲ τὰς τοπικὰς ιδιομορφίας, ἐπιτρέπουν τὴν τοποθέτησίν του, εἰς ἓνα ἀρκετὰ στενὸν κύκλον, ὁ ὁποῖος ἤδη διεφάνη ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν διαφόρων εἰδικῶν χαρακτηριστικῶν του. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα μὲ τὴν ἔλλειψιν ἄλλων σαφῶς διακρινόμενων εὐρημάτων δὲν βοηθοῦν, ὅπως καὶ ἡ κατάστασις τῶν τάφων, δεδομένης τῆς μέχρι τῆς στιγμῆς αὐτῆς μὴ ἀνευρέσεως ἄλλων τάφων τῶν ἀρχαϊκῶν περιόδων. Ἡ εἰκονογράφησις πάντως τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ μὲ τὴν παράστασιν τῶν κυνηγῶν μᾶς φέρει ἀναγκαστικῶς πρὸς τὰ ἔργα τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος, εἰδικῶς πρὸς τὰς παραστάσεις τοῦ πρώιμου κορινθιακοῦ ρυθμοῦ³⁷⁰.

367. Lane, BSA 34 (1933-4) σελ. 122. R.M. Cook, Greek Painted Pottery σελ. 94. Buschor, Griechische Vasenmalerei σελ. 116.

368. Langlotz, Bildhauersch. σελ. 96 κ.ε. Lippold, Plastik σελ. 32· ἐπίσης Γ. Μπακαλάκης, Λακωνικὰ Ἀνθέμια, Πελοποννησιακὰ Γ-Δ (1958-9) σελ. 263.

369. Buschor, εἰς τὸ Furtwängler-Reichhold, Griechische Vasenm. III, σελ. 211.

370. Παρὰ τὰς λεπτομερειακὰς διαφωνίας ἢ τοποθέτησις τοῦ πρώιμου κορινθιακοῦ ρυθμοῦ εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος, τὴν ὁποῖαν προέτεινεν ὁ Payne, φαίνεται ἡ περισσότερον ἐπι-

Ἡ σχέσηις μετὸν κυνηγὸν τοῦ Θέρμου ἀλλὰ καὶ ἡ ταυτόχρονος διαπίστωσις τῆς σαφέστερον ὀργανικῆς τάσεως μετὴν βαρύτητα τῶν ἀναλογιῶν εἰς τοὺς κυνηγούς τῆς Σπάρτης μᾶς φέρει εἰς τὴν ἰδίαν περίοδον (Πί ν. 102α). Περί τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος μᾶς φέρει ἐπίσης ἡ τόσον κατὰ τὸ σύνολον καὶ τὰς ἀναλογίας, ὅσον καὶ τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικά, ἡ ὁμοιότης τῶν κυνηγῶν μετὴν πηλίνην πινακίδα τοῦ Ἄργου εἰς τὴν μορφήν τῆς ὁποίας ἀναγνωρίζεται ὁ Διόνυσος (Πί ν. 102β) καὶ τοποθετεῖται ἐπίσης εἰς τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος³⁷¹. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς οἱ κυνηγοὶ μᾶς εὐρίσκουν τὰ παράλληλά των εἰς τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν τῆς μεταβατικῆς ἀπὸ τὴν II πρὸς τὴν III περίοδον³⁷², ὅπως καὶ εἰς τὰς μορφὰς τοῦ ἀμφιγλύφου καὶ τῶν ἀρχαϊκῶν Διοσκούρων τῆς Σπάρτης³⁷³. Εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον μᾶς φέρει ἡ χαρακτηριστικὴ κόμμωσις, ἡ ὁποία μετὴν βαθμιδωτὴν διάταξιν καὶ τὴν γωνιώδη ἀπόληξιν εὐρίσκεται εἰς τὴν πηλίνην πλάκα τῆς Νέας Ὑόρκης (Πί ν. 102γ), ἡ ὁποία χρονολογεῖται ἐπίσης εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος³⁷⁴. Ἀλλὰ καὶ ἡ παράστασις τῆς ζώνης τοῦ ὤμου, ἃν καὶ συνάπτεται καὶ μετὰ παλαιότερα κυκλαδικὰ πρότυπα, φαίνεται ὅτι μᾶς φέρει εἰς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος. Τὰ σώματα τῶν ἵππων εὐρίσκονται (Πί ν. 103) εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν μετὰ νεώτερα δειγμάτων τῶν ἵππων τῶν κυκλαδικῶν ἢ καλύτερον τῶν λεγομένων μηλιακῶν ἀμφορέων καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ αὐτοὺς τῆς οἰνοχόης Chigi³⁷⁵, ὥστε νὰ πλησιάζουν πρὸς τοὺς αὐτοὺς χρόνους. Ὅτι ἐν σχέσει μετὰς τὰς μορφὰς τοῦ λαίμου διατηροῦν ἓν εἶδος καθυστερήσεως εἶναι εὐκόλονόητον, δεδομένου ὅτι διὰ τὴν μόνιμον καὶ τυπικὴν αὐτὴν παράστασιν τοῦ ὤμου, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται καὶ παλαιότερον ὁ τεχνίτης δέχεται τὰ παλαιότερα πρότυπα, τὰ ὁποία καὶ ὡς τύποι (μήτραι) ἦσαν εἰς τὸ ἐνεργητικὸν τοῦ ἐργαστηρίου, περιοριζόμενος εἰς τὴν συμπλήρωσιν λεπτομερειακῶν στοιχείων ἢ παραπλη-

κρατοῦσα, Payne, NC. σελ. 57, 281. Perachora I, σελ. 199 (625-600), ἐπίσης Cook, BSA 35 (1934-5) σελ. 201, Weinberg, Corinth 7, 1, σελ. 55, G. Richter, Kouroï σελ. 60 σημ. 54. Vallet-Villard, BCH 82 (1958) I, σελ. 26. Ὅλιγον χαμηλότερον τοποθετεῖται (620/15-590) ἀπὸ τὸν Hopper, BSA 44 (1949) σελ. 180 πρβλ. ἐπίσης Langlotz, Gnomon 10 (1934) σελ. 421. Matz, Gnomon 1937 σελ. 406 καὶ Matz, G. gr. Kunst σελ. 247 "Ihre frühstufe entspricht dem attischen Nettosbilde". Πρβλ. ἐπίσης Homann-Wedeking, Arch. Vasenorn. σελ. 40 σημ. 1. Dunbabin, BSA 45 (1950) σελ. 195 σημ. 6. K. Schefold, Gr. Plastik I, σελ. 63. Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος σελ. 120 κ.έ.

371. Langlotz, Antike, 1932 σελ. 177 πίν. 19. Matz, Geschichte gr. K. I σελ. 180 πίν. 92· πρβλ. καὶ Jenkins, Daedalia σελ. 36 καὶ τὸ ἀνάλογον δεῖγμα ἀπὸ τὴν Περαχώρα JHS, 52, σελ. 242 τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται μᾶλλον πολὺ ὑψηλά.

372. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς λακωνικῆς κεραμικῆς, ἡ ὁποία κερδίζει σταθερὰ πλαίσια μόνον διὰ τῆς συγκρίσεως μετὰ τὰ κορινθιακὰ παραδείγματα πρβλ. Droop, JHS, 1910 σελ. 10 κ.έ. Orthia σελ. 112-113. Lane, BSA 34 (1933-4) σελ. 99 κ.έ. Homann-Wedeking, Archaische Vasenorn. σελ. 69. Shefton, BSA 1954 σελ. 201 κ.έ. Cook, Greek Painted Pottery σελ. 91 κ.έ. Ὁ Cook συμφωνῶν μετὸν Lane δίδει: Λακωνικὴ I, 700-630, Λακων. II, 630-590, Λακων. III, 590-550, Λακων. IV, 550-525 διὰ τὰς ἐποχὰς τῆς ἀρχαϊκῆς σπαρτιατικῆς κεραμικῆς. Διὰ τὴν χρονολόγησιν μετὰ βᾶσιν τὰ εὐρήματα τῆς Ὀρθίας, πρβλ. καὶ J. Boardman, Artemis Orthia and Chronology, BSA 58 σελ. 1-7 (ἀνατύπου).

373. AE 1955 σελ. 92-3 εἰκ. 1-2. Tod-Wace, Catalogue σελ. 132 ἀριθ. 1. Picard, Manuel I σελ. 455 εἰκ. 131.

374. G. Richter, Archaic Greek Art σελ. 8 εἰκ. 8 καὶ Handbook of Greek Art σελ. 221 εἰκ. 327.

375. Πρβλ. καὶ εἰκόνα Arias-Hirmer, Tausend Jahre πίν. 17. Ἡ χρονολόγησις τῆς οἰνοχόης Chigi τίθεται ἀπὸ τὸν Matz, G.gr.K.I, σελ. 233 εἰς τὸ 630 π.Χ. Πρβλ. ἐπίσης Pfuhl, Malerei 59. Buschor, Griechische Vasenmalerei σελ. 56 κ.έ.

ρωματικών προσθηκών. Όλα τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικά τῶν παραστάσεων, ὅπως καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου μᾶς φέρουν εἰς τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος ἢ τὴν ἀρχὴν τοῦ 8ου μὲ ὄρια πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω τὸ 610 καὶ τὸ 590. Ἄνήκει ἐπομένως εἰς τὴν μεγάλην ἐποχὴν ὄχι μόνον τοῦ λακωνικοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων, εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ἀμφορέως τοῦ Νέσσου³⁷⁶ εἰς τὴν περίοδον τῆς τελικῆς καὶ ὀριστικῆς ὑπερβάσεως τῶν εἰκονογραφικῶν προτύπων τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν συνοψίζονται αἱ κατακτήσεις τοῦ παρελθόντος καὶ διαφαίνονται τὰ πρόσωπα τοῦ μέλλοντος. Εἰς τὸ σύνολον εἶναι ἀπαραγνώριστος ἡ ὑπέρβασις τοῦ φυτικοῦ καὶ ἀνοργάνου διακοσμητισμοῦ καὶ τῆς κυριαρχίας τῶν ζωϊκῶν ἢ φανταστικῶν θεμάτων καὶ ἡ ἐπικράτησις τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, εἰς μίαν ὀργανικὴν καὶ δυναμικὴν συγκρότησιν. Τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικά ἔχομεν τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ εἰς τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν διὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς Λακωνικῆς II εἰς τὴν III περίοδον, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι εἰς αὐτὴν δὲν εἶναι τόσον σαφὴ καὶ διατηρεῖται περισσότερο ἢ τάσις τοῦ φυτικοῦ διακοσμητισμοῦ.

Μὲ ἀφετηρίαν τὴν τοποθέτησιν τοῦ ἀμφορέως τῶν κυνηγῶν εἰς τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος ἔχομεν μίαν δυνατότητα νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν χρονολόγησιν καὶ τῶν ἄλλων ἀμφορέων, τῶν ὁποίων διασφύζονται ὀλιγώτερα στοιχεῖα, τόσον τοῦ σχήματος, ὅσον καὶ τῆς κοσμήσεως. Ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ὁ ἀμφορεύς τοῦ Θεάτρου, τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἐκτὸς τῶν λαβῶν εἰς καλὴν κατάστασιν τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ τὴν κόσμησιν, μὲ τὸ νὰ ἐπιτρέπη πολλὰς παραλλήλους συγκρίσεις εἶναι εὐκολώτερον νὰ τοποθετηθῇ. Ὁ ἀνόργανος τρόπος συγκροτήσεως τοῦ λαιμοῦ ἢ διαφορὰ τῶν ἀναλογιῶν τῶν διαφόρων τμημάτων του καὶ περισσότερο τὰ παραστατικὰ στοιχεῖα τῆς ζώνης τοῦ ὄμου ἀποδεικνύουν χωρὶς δυσκολίαν, νομίζω, ὅτι εἰς αὐτὸν ἔχομεν ἕνα καταφανῶς παλαιότερον στάδιον. Τὰ σώματα τῶν ἵππων μὲ τὴν κάποιαν ξηρότητα, τὸ μικρότερον μήκος των, ἢ μὴ διαφοροποιήσις τῆς οὐρᾶς τῶν δύο ζώων, ἢ μεγαλυτέρα ἀκίνησις τῶν ποδῶν νομίζω ὅτι μᾶς φέρουν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι καὶ οἱ ἵπποι τοῦ ἀμφορέως τῶν κυνηγῶν εὐρίσκονται εἰς τὴν ἰδίαν γραμμὴν εἶναι καταφανές, ὅτι ἔπονται καὶ δὲν προηγούνται, οὔτε εἶναι ἐντελῶς σύγχρονοι αὐτῶν τοῦ Θεάτρου. Ἀνάλογα στοιχεῖα ἔχομεν καὶ εἰς τὸν ἠνιοχοῦντα καὶ τὸν πεζὸν πολεμιστὴν καὶ διακρίνονται ἐπίσης εἰς τὸν διάφορον τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον φέρεται ἐπὶ τῶν ὤμων ἢ χλαμῦς καὶ εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν περισσότερο πλουσιῶν χαρακτηριστικῶν τῶν προσώπων, εἰς τὸν ἀμφορέα τῶν κυνηγῶν. Εἶναι πάντως ἀναμφίβολον ὅτι εἰς τὸ σύνολόν της, ἡ παράστασις τοῦ ὄμου, τοῦ ἀμφορέως τῶν κυνηγῶν, ἀποτελεῖ συνέχισιν καὶ ἐλαφρὰν ἐξέλιξιν αὐτῆς τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου, μὲ ὀλίγας λεπτομερειακὰς βελτιώσεις τοῦ ἀρχικοῦ τύπου. Ὁ ἀμφορεύς τοῦ Θεάτρου ἐπομένως πρέπει νὰ ἀνέρχεται μίαν ἢ δύο δεκαετίας ὑψηλότερον αὐτοῦ τῶν κυνηγῶν καὶ νὰ ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος, ἂν αὐτὸς τῶν κυνηγῶν ἔχη τὴν θέσιν εἰς τὸ τέλος του. Ἴσως εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν πρέπει νὰ τοποθετηθῇ καὶ τὸ μικρὸν τεμάχιον ἀριθμ. XVI (Π ί ν. 86β) μὲ τὰς ὄπλὰς τῶν ἵππων καὶ τὸ μαιανδροειδὲς κόσμημα, τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάλογον τρόπον εὐρίσκεται καὶ εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου. Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἀμφορέων, ὅσον δύναται νὰ κριθῇ ἀπὸ τὰ σφζόμενα ἐλάχιστα τεμάχια

376. Διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀμφορέως τοῦ Νέσσου πρβλ. τῶρα Σ. Καρούζου, Ἄγγ. Ἐναγ. 123 κ.έ., ἐπίσης Matz, G.gr.K. I, σελ. 329 καὶ σελ. 117.

ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ μὲ τοὺς βαίνοντας πρὸς τὰ δεξιὰ λέοντας³⁷⁷ ἀριθμ. ΠΙ (Πί ν. 82β), τὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ βαίνουσαν σφίγγα³⁷⁸ ἀριθ. ΙΙ (Πί ν. 82α) καὶ τὸν περωτὸν ἵππον³⁷⁹ ἀριθ. ΙV (Πί ν. 83α). Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἐξαρτῶνται ἀπὸ παλαιότερα πρότυπα ἐπίσης κυκλαδικά, καὶ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὸ πτερόν τῆς σφιγγὸς εὐρίσκεται εἰς τὰ ἔλεφαντοστᾶ τῆς Ὀρθίας³⁸⁰ τὰ ἀνήκοντα εἰς παλαιότερους χρόνους, ὁ σχηματισμὸς τῶν σωμάτων δὲν ἐπιτρέπει τὴν τοποθέτησίν των εἰς χρόνους πολὺ ἀπέχοντας τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου. Ὁ σχηματισμὸς τῆς κόμης εἰς τὴν σφίγγα εὐρίσκεται καὶ εἰς ἄλλα λακωνικὰ ἔργα καὶ ὁ ἐξερχόμενος ἐκ τῆς στεφάνης λεπτὸς βλαστὸς μὲ τὴν εἰς ἀνθέμιον κατάληξιν εἶναι ἐπίσης συνήθης εἰς τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν καὶ τὰ ἔλεφαντοστᾶ³⁸¹.

Ἐνῶ ὅμως ὁ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου ἀνέρχεται πέραν τῶν χρόνων αὐτοῦ τῶν κυνηγῶν, τὸ μέγα τεμάχιον τοῦ Ἡρώου, ἀριθμ. ΙΧ (Πί ν. 84), κατέρχεται ἀναμφιβόλως χαμηλότερον αὐτοῦ. Τοῦτο διακρίνεται τόσον εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ σχήματος ποῦ διασφύζονται ὅσον καὶ εἰς τὴν κόσμησιν τοῦ λαιμοῦ καὶ εἰς τὴν νέαν διαμόρφωσιν τοῦ θέματος τῶν ἀρμάτων τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ. Ἀνήκει σαφέστατα εἰς τὸν βον αἰῶνα καὶ ἀσφα-

377. Τὰ παραδείγματα τῆς ζυφοφόρου μὲ λέοντας δὲν ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τῶν ἀγγειογράφων ὄλων τῶν ἐργαστηρίων. Ὁμοιότητα ἔχουν οἱ λέοντες τοῦ ἀμφορέως τῆς Σπάρτης μὲ αὐτοὺς τῆς κορινθιακῆς οἰνοχόης τοῦ Μονάχου, Münchener Vasensammlung I σελ. 16 εἰκ. 24. Buschor, Gr. Vasenmalerei σελ. 56 εἰκ. 39. Παραστάσεις λεόντων δὲν ἔλλειπουν καὶ ἐκ τῆς λακωνικῆς ἀγγειογραφίας Ὀρθία σελ. 86 εἰκ. 58 α, σελ. 97 εἰκ. 67α, ὅπως καὶ ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῶν ἔλεφαντοστῶν πίν. 111, πίν. 114, 3 καὶ τῶν μολυβδίνων εἰδωλίων πίν. 143, 7, πίν. 144, 6-9.

378. Ἡ λακωνικὴ κεραμικὴ βρῖθει κυριολεκτικῶς σφιγγῶν καὶ ἴσως τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῆ καὶ διὰ τὰ ἔλεφαντοστᾶ καὶ τὰ μολύβδινα εἰδώλια. Ἡ σφιγὴ κατὰ τὸ εὐθὺ πτερόν εὐρίσκεται πλησίον τῶν ροδιακῶν παραδειγμάτων τοῦ καμειραϊκοῦ καὶ ὑποκαμειραϊκοῦ ρυθμοῦ πρβλ. Χ. Καρδαρᾶ, Ροδιακὴ Ἀγγειογραφία σελ. 190 εἰκ. 162, ἐπίσης διὰ τὸν κλάδον εἰς τὴν κεφαλὴν σελ. 35 εἰκ. 6 παράστασιν τοῦ ἀνατολιζόντος ροδιακοῦ ρυθμοῦ, ὅπου παρουσιάζεται ἀκόμη ἀνεξέλικτος. Διὰ τοὺς διαφόρους τύπους πρβλ. ἔ.α. σελ. 263 εἰκ. 239-249. Περὶ τῆς σφιγγὸς γενικῶς πρβλ. Ν. Βερδελῆς, BCH 75 (1951) σελ. 18 κ.έ. Ἐπίσης Dessenne, Sphinx. διὰ πρωτοαττικὰ παραδείγματα Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα Ἀναγυροῦντος σελ. 96-98. Σφίγγας ἐπὶ ἀγγείων μὲ ἀνάγλυφον κόσμησιν Schäfer, Studien σελ. 31 κ.έ. 38. 44.54.79. Εἰς τὴν λακωνικὴν ἀγγειογραφίαν τοῦ 7ου αἰῶνος εἶναι ὀλίγα πρβλ. καὶ Lane, BSA 34 (1933-4) σελ. 172 σημ. 4 καὶ πίν. 28 δ, ἐνῶ εἶναι πλῆθος μεταξὺ τῶν μολυβδίνων εἰδωλίων Ὀρθία πίν. 184, πίν. 187, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα ὑλικά καὶ πολλαπλασιάζονται τὸν βον αἰῶνα. Πρβλ. Ὀρθία πίν. 8 ἀγγειογραφία Λακαίνης, εἰς ἀγγειογραφίας ἐπίσης Ὀρθία σελ. 87 εἰκ. 59 f.k., σελ. 90 εἰκ. 61Α πίν. 39, 3-4 πῆλινα ἀνάγλυφα πίν. 70 χάραγμα μαλακοῦ λίθου πίν. 73 ὀλόγλυφος σφιγὴ ἐκ μαλακοῦ λίθου, πίν. 93, 3 ἐπὶ ἔλεφαντοστοῦ, ἐπίσης πίν. 96, 1 μὲ κλαδίσκον εἰς τὴν στεφάνην καὶ ἀνάλογον σχηματισμὸν τῆς, πίν. 106, 2 ἐπίσης ἐπὶ ἔλεφαντοστοῦ πίν. 126, 2, πίν. 127, πίν. 128, 2, πίν. 169, 4, πίν. 176, 5, 177 ἐπίσης ἔλεφαντοστᾶ καὶ πίν. 153, 2.

379. Καὶ ὁ περωτὸς ἵππος δὲν ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν λακωνικὴν τέχνην διὰ τὴν ἀγγειογραφίαν πρβλ. Lane, BSA 34 (1933-4) σελ. 172 σημ. 12 καὶ 41δ, AA 1923-24, σελ. 80 εἰκ. 18, 19 ἐπὶ ἔλεφαντοστῶν τοὺς περωτοὺς ἵππους ἄρματος Ὀρθία πίν. 116, 1 καὶ 3 διὰ τῶν ὁποίων ἔρχονται εἰς τὴν μνήμη μας οἱ περωτοὶ ἵπποι τοῦ ἄρματος τοῦ μηλιακοῦ ἀγγείου μὲ τὸν Ἀπόλλωνα. Πτερωτὸς ἵππος ἐπίσης ἐπὶ ἔλεφαντοστοῦ πίν. 126, 3.

380. Τὸ εὐθὺ πτερόν εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὰς πρῶιμους παραστάσεις τῆς Ποτνίας Θηρῶν εἰς τὴν Σπάρτην καὶ συνδέεται μὲ ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις πρβλ. Ὀρθία πίν. 91, 1, 92, 2, 93, 2 ἀνατολικοῦ τύπου εἶναι καὶ τὸ πτερόν τῆς σφιγγὸς πίν. 97, 1.

381. Ὀρθία πίν. 43, 1 κόμη, κλαδίσκος σελ. 87, εἰκ. 59 F, σελ. 92 εἰκ. 63, πίν. 97, 1 καὶ μὲ ἄλλην διαμόρφωσιν εἰς τὴν σφίγγα τῆς κύλικος τῆς Νέας Ὑόρκης, BSA 34 (1933-4) πίν. 45α πρβλ. καὶ πίν. 44α καὶ γ.

λῶς ἡ θέσις του εἶναι περὶ τὸ τέλος τοῦ πρώτου τετάρτου. Αἱ σχέσεις του πρὸς τὰς ἀναλόγους σκηνὰς συγκρούσεων πολεμιστῶν τῆς κορινθιακῆς ἀγγειογραφίας εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ καὶ ἡ υἰοθέτησις ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ θέματος τοῦ ἀκολουθοῦντος τὸ ἄρμα πολεμιστοῦ, τοῦ εὐρισκομένου καὶ εἰς τὰ κυκλαδικὰ παραδείγματα³⁸², ἀλλὰ ἐπικρατοῦντος εἰς τὴν κορινθιακὴν τέχνην ἀνερχομένου εἰς τὸ ἄρμα, τοῦ ὁποῖου λαμπρὸν δεῖγμα μᾶς δίδει ὁ κρατὴρ τοῦ Ἀμφιαράου³⁸³, εἶναι χαρακτηριστικά. Μεταξὺ τῶν ἔργων τῆς λακωνικῆς ἀγγειογραφίας ἔχει τὴν θέσιν του πλησίον τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀρκεσιλάου καὶ αὐτοῦ τοῦ κυνηγίου³⁸⁴ καὶ συνδέεται διὰ τὴν παράστασιν τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ μὲ τὴν ἰδίαν σκηνὴν τῆς λακωνικῆς ὑδρίας τῆς Ρόδου³⁸⁵. Μάλιστα, ἂν συγκρίνη κανεὶς τὰς δύο παραστάσεις, εἶναι καταφανὲς ὅτι ὁ ἀγγειογράφος φαίνεται νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν ἀγγειοπλάστην, ἂν δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου ἐργαστηρίου, διότι ἡ ἐπέκτασις τοῦ θέματος εἰς τὴν ὑδρίαν προέρχεται ἀπὸ προσθήκας εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ ἀμφορέως. Πλησίον τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἡρώου εὐρίσκεται ἡ θέσις καὶ τῶν τεμαχίων ἀριθμ. X καὶ XI (Πί ν. 85β) τοῦ τεμαχίου τῆς Δρέσδης³⁸⁶, ἀριθμ. XIV (Πί ν. 89α) καὶ τῶν προερχομένων ἐπίσης ἐκ τοῦ Ἡρώου³⁸⁷ τεμαχίων, ἀριθ. XIII, τὰ ὅποια καὶ θεματικῶς συνάπτονται μὲ τὴν παράστασιν τῆς ζώνης τοῦ ὄμου τοῦ μεγάλου τεμαχίου, ὅπως καὶ τὸ μικρὸν τεμάχιον ἀριθμ. VIII μὲ παράστασιν κυνηγίου ἀσφαλῶς (Πί ν. 83γ), ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης³⁸⁸. Ὀλίγον χαμηλότερον καὶ ἴσως περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν τὰ δύο ἀνήκοντα εἰς τὸν αὐτὸν ἀμφορέα τεμάχια ἀριθ. XV (Πί ν. 85γ), ὅπως καὶ τὸ τεμάχιον ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ μὲ παράστασιν πιθανώτατα κυνηγοῦ φέροντος ἀνηρημένον εἰς τὸν ὄμον λαγόν, ἀριθ. XII (Πί ν. 85α), καὶ ἴσως τὸ τεμάχιον χειλώματος μὲ τὴν προχωρημένην φυτικὴν διακόσμησιν, ἀριθ. XIX (Πί ν. 87γ) καὶ τὰ ἀναλόγου χαρακτῆρος τεμάχια βάσεων, ἀριθ. XX (Πί ν. 87β). Εἰς τὰ διατηρούμενα ἐκ τοῦ λαιμοῦ τμήματα τῶν ἀμφορέων αὐτῶν διακρίνεται μία τάσις πρὸς τὸ μνημειακόν, ὅπως καὶ τὴν ἔντασιν τῆς πλαστικῆς ἐντυπώσεως, ἀλλὰ καὶ μία ταυτόχρονος διάσπασις τῆς ἐνότητος τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ μία ἀποσύνθεσις τῶν μορφικῶν στοιχείων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ τεμάχιον XV. Ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸν φυτικὸν διακοσμητισμὸν ὁ ὁποῖος εἶναι χαρακτηριστικὸς εἰς τὸ τεμάχιον τοῦ χειλώματος ἀριθ. XIX, εἶναι μία ἀκόμη ἀπόδειξις. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἐργαστήριον ἀρχίζει μὲ ἀφηρημένον γραμμικὸν διακοσμητισμὸν εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου καὶ ἐπιστρέφει εἰς ἓνα ἐξεζητημένον φυτι-

382. Εἰς τὸν μηλιακὸν ἀμφορέα τοῦ Ἡρακλέους, Matz, G. gr. K. I πίν. 173 καὶ 173a, Richter, Archaic Greek Art εἰκ. 50.

383. Buschor, Gr. Vasenmalerei σελ. 93 εἰκ. 67. E. Pfuhl-Beazley, Masterpieces of Greek Drawing and Painting πίν. 9 εἰκ. 14.

384. Διὰ τὰ ἐργαστήρια καὶ τοὺς ζωγράφους τῆς λακωνικῆς κεραμικῆς πρβλ. Lane, BSA 34 (1933-4) σελ. 131 κ.έ. καὶ Shefton, Three Laconian Painters BSA 44 (1954) σελ. 201 κ.έ.

385. Clara Rhodos VIII, πίν. 4 πρβλ. καὶ Homann-Wedeking, Arch. Vasenorn. σελ. 69. Διὰ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ Lane, BSA 34 (1933-34) σελ. 159 τὸ ὁποῖον τετράκις συναντᾶται εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν. Πρβλ. Orthia πίν. 8.

386. JdI 13 (1898) σελ. 139 εἰκ. 50 καὶ A. Hagemann, Griechische Panzerung 1919, σελ. 131 εἰκ. 145.

387. Πρβλ. καὶ Orthia πίν. 12.

388. Ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐκ διαφόρου ἀφετηρίας ὁ Lane, BSA 34 (1933-4) σελ. 143, εἶχε προτείνει διὰ τὰ τεμάχια τοῦ Ἡρώου Orthia πίν. 12-14, ὅπως καὶ αὐτοῦ τῆς Δρέσδης, τὴν συσχέτισιν μὲ τὸν ζωγράφον τοῦ κυνηγίου καὶ ἐπομένως τὴν ἰδίαν περίοδον ἢ ὅποια προτείνεται καὶ ἐδῶ.

κὸν τοιοῦτον εἰς τὰ τελευταῖα γνωστά μας παραδείγματα. Μὲ αὐτὰ φαίνεται ὅτι τελειώνει ἡ δραστηριότης τοῦ λακωνικοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι τοῦτο συμβαίνει περὶ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος. Διότι μετὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος ἔχομεν μίαν γενικὴν ἀναστολὴν τῆς ἀναπτύξεως τῆς λακωνικῆς κεραμικῆς³⁸⁹ ἢ τοῦλάχιστον μίαν χαρακτηριστικὴν πτώσιν τῆς ποιότητος τῆς παραγωγῆς τῆς καὶ παραλλήλως μίαν διακοπὴν τῆς ἐξαγωγῆς τῶν προϊόντων τῆς³⁹⁰. Ἀλλὰ ἴσως ἡ διακοπὴ τῆς παραγωγῆς τοῦ λακωνικοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου, εἰδικῶς εἰς τοὺς μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως ἀμφορεῖς, οἱ ὅποιοι ὡς ἐλέχθη εἶχον μίαν ἰδιαιτέραν ταφικὴν χρησιμοποίησιν προοριζόμενοι μόνον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀγορὰν, συνδέεται καὶ μὲ τὰ περιοριστικὰ διὰ τὴν κόσμησιν τῶν τάφων μέτρα τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὴν λεγομένην Λυκούργειον Νομοθεσίαν. Διότι παρὰ τὸ γεγονὸς, ὅτι διακρίνεται εἰς τὴν ἴδιαν τὴν σειρὰν τῶν ἀμφορέων μία χαρακτηριστικὴ αὐτοεξάντλησις τῶν μορφικῶν δυνατοτήτων αἱ ὅποιαι ἦσαν δυνατὰ εἰς τὰ ἀγγεῖα αὐτά, ἡ ἀπουσία ἔστω καὶ περιορισμένων καὶ δευτέρας κατηγορίας δειγμάτων ἢ καὶ ἐπαναλήψεων εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, μετὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος χρόνους, χωρὶς καὶ ἰσχυροὺς ἐξωτερικοὺς λόγους δὲν εἶναι νοητὴ. Καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ αὐτοὶ λόγοι δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ συνδέωνται μὲ τὰς σχετικὰς μὲ τὰς ταφὰς καὶ τοὺς τάφους συνηθείας. Τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖον τίθεται εἶναι, μήπως ἡ διακοπὴ τῆς παραγωγῆς ἀμφορέων, προοριζομένων διὰ τὴν κόσμησιν τῶν σπαρτιατικῶν τάφων, ἐξηγεῖται μὲ τὰ παραδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου περὶ ταφικῶν ἀπαγορεύσεων καὶ εἰδικῶς (Πλουτ. Λυκ. 27) *συνθάπτειν οὐδὲν εἴασεν* καὶ τὰς εἰδήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἡρακλείδης Ἀπ. 2 FHG, II, 210) *εὐτελεῖς δὲ ταφαὶ καὶ ἴσαι πᾶσιν εἰσί*. Διότι ἡ διαπίστωσις τῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος ἀναστολῆς τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου μὲ τὴν εἰδικευμένην παραγωγὴν παρέχει ἔν βασικὸν καὶ ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις καθοριστικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κωδικοποιήσεως τῶν θεσμῶν τῆς λεγομένης Λυκούργειον Νομοθεσίας, τὴν ὁποίαν φέρει εἰς τοὺς χρόνους τῆς Ἐφορείας τοῦ Χίλωνος³⁹¹. Μάλιστα τὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖον διεπιστώθη ἐκ τῆς μελέτης, ὅτι δηλαδὴ οἱ ἀμφορεῖς αὐτοὶ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ καθαρῶς καὶ μόνον ταφικὴν χρῆσιν, εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον δίδει ἰδιαιτέραν ἀξίαν εἰς τὴν συμβολὴν τῆς ὁμάδος αὐτῆς τῶν εὐρημάτων, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ὄλου ζητήματος. Ἀκόμη θὰ ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ κανεὶς καὶ περαιτέρω καὶ νὰ ἐρωτήσῃ μήπως καὶ ἡ στροφὴ πρὸς τὴν μεταλλοτεχνίαν καὶ τὴν ἐξειδίκευσιν τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς εἰς ὠρισμένους τύπους, ἡ ὁποία διαπιστοῦται σαφέστερον ἀπὸ τῆς αὐτῆς περιόδου, τῶν μέσων τοῦ βου αἰῶνος, δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ συνδέεται μὲ τὰς αὐτὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς προϋποθέσεις. Ἐσωτερικὰς διότι ἀπεδέσμευσε τεχνίτας τοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου, οἱ ὅποιοι ἐστράφησαν πρὸς τὴν χαλκοτεχνίαν, ἐξωτερικὰς διότι διετήρησε τὴν δυνατότητα ἐξαγωγῶν καὶ μάλιστα εἰς ἀντικατάστασιν αὐτῶν τῶν πηλίνων, εἰς τὰ ὅποια ἡ λακωνικὴ τέχνη εἶχεν ὑπερκερασθῆ ἀπὸ τὴν ἄττικὴν.

Πάντως ἡ ὁμάς τῶν ἀμφορέων μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως μᾶς δίδει τὴν δυνατότητα νὰ γνωρισθῶμεν καλύτερον μὲ μίαν ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας περιόδους τῆς λακωνικῆς τέ-

389. Πρβλ. Lane, BSA 34 (1933-4) σελ. 150.

390. Πρβλ. πρῶτον μέρος, ἀνωτέρω σελ. 162.

391. Πρβλ. καὶ πρῶτον μέρος, ἀνωτέρω σελ. 151 σημ. 81.

χνης, όπως και γενικότερον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς πορείας. Διότι μὲ τὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου περὶ τὸ 620, τοὺς ἀμφορεῖς μὲ τὰ ζῶα εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ περὶ τὸ 610, τὸν ἀμφορέα τῶν κυνηγῶν περὶ τὸ 600, αὐτὸν τοῦ Ἡρώου περὶ τὸ 575 καὶ τὰ ἄλλα τεμάχια περὶ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος, ἔχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ πλησιάσωμεν τὴν περίοδον τῶν σπουδαιότερων μεταβολῶν τῆς σπαρτιατικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Εἶναι ἡ περίοδος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὁποίας ἡ Σπάρτη εἶναι ἀκόμη μία ἀνοικτὴ εἰς ὄλους τοὺς ἀνέμους πόλις, ἐλευθέρα εἰς ὄλας τὰς ἐπιδράσεις μὲ μίαν χαρακτηριστικὴν τόλμην διὰ νέας δημιουργικὰς τομὰς, ἐνῶ εἰς τὸ τέλος τῆς παρουσιάζεται νὰ ὀλοκληρώνη τὸν милитарιστικὸν προσανατολισμὸν τῆς, ὁ ὁποῖος θὰ τὴν κάμῃ πόλιν-στρατόπεδον. Εἶναι ἡ ἴδια ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὰς Ἀθήνας θὰ ἀνακαλυφθῇ τὸ μέγα μυστικὸν τῆς λύσεως τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος ὄχι διὰ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ πληθυσμοῦ, πού ἦτο ὁ ἀποικισμός, ἀλλὰ διὰ τοῦ εἰδικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς παραγωγῆς πρὸς τὴν ποιότητα δι' ἐξαγωγὴν.

Διὰ τοῦ νέου ἀμφορέως τῶν κυνηγῶν ὡς καὶ τῶν ἄλλων μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου, γνωρίζομεν καὶ μίαν ἄλλην σημαντικὴν περιοχὴν τῆς σπαρτιατικῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, ἐντελῶς διάφορον, τῆς γνωστῆς ἐκ τῶν λιθίνων ἀναγλύφων, ἐπιπεδογλυφίας³⁹². Εἰς αὐτὴν ἐπιχειρεῖται ὁ συνδυασμὸς τῶν μορφικῶν προϋποθέσεων μὲ τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὑποδειγματικὸς. Ἡ καθαρῶς λακωνικὴ μορφικὴ θέλησις εἶναι ἀναμφισβήτητος εἰς τὴν γενικὴν ὀργάνωσιν τοῦ συνόλου μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν τάσιν διὰ σαφήνειαν, λιτότητα, στερεότητα καὶ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς. Ὁ λειτουργικὸς τρόπος διαρθρώσεως τοῦ σχήματος καὶ ὁ ἀξιολογικὸς τῆς χρησιμοποιοῦσεως τῶν πρὸς κόσμησιν ἐπιφανειῶν, εἶναι ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἀξιοσημείωτος.

Ἡ ὀρθὴ ἀναλογία εἰς τὴν χρῆσιν παραστατικῶν καὶ διακοσμητικῶν στοιχείων μὲ τὴν παράλληλον τοποθέτησιν τῶν δευτέρων εἰς τὰς παραπληρωματικὰς θέσεις, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὀλοκληρωμένη εἰς τὸν ἀμφορέα τῶν κυνηγῶν, δίδει σαφέστερον ἐκφραστικὸν περιεχόμενον εἰς τὸ σύνολον. Αἱ θεματικαὶ ἐπιδράσεις ἐκ τῆς κορινθιακῆς καὶ τῆς κυκλαδικῆς τέχνης, μὲ τὴν διατήρησιν μερικῶν χαρακτηριστικῶν ἰωνισμῶν, ἀποδεικνύουν ὄχι μόνον τὰς γνώσεις ξένων ἔργων τῶν τεχνιτῶν τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ καὶ τὴν δυνατότητά των νὰ ἀφομοιώνουν τὰ παραλαμβανόμενα στοιχεῖα καὶ νὰ φθάνουν εἰς μίαν νέαν ἐνότητα. Αἱ σχέσεις τῶν τεχνιτῶν τῆς Λακωνίας μὲ τὰ ἰωνικὰ καλλιτεχνικὰ κέντρα καὶ γενικότερον μὲ τὴν Ἀνατολήν, ἡ ὁποία μᾶς ἦτο γνωστὴ ἐκ τῆς ἀγχειογραφίας καὶ τῶν παντὸς τύπου εὐρημάτων τῶν λακωνικῶν ἱερῶν καὶ κυρίως αὐτοῦ τῆς Ὀρθίας, ἐπιβεβαιώνεται καὶ διὰ τῆς ἐργασίας τῶν μετ' ἀναγλύφων ἀμφορέων. Ἀλλὰ ἐνῶ εἰς τὰ ἐλεφαντοστᾶ εἰδικῶς εἶναι σαφῆς ἡ ἀνατολικὴ παρουσία ὑπὸ τὴν τοπικὴν διαπραγματεύσιν, ἐδῶ ἀποδεικνύεται ἡ πλήρης ὑπέρβασις ὄλων τῶν ἰδιομορφιῶν τῆς καὶ ἡ ὑποταγὴ τῆς εἰς τὸν σπαρτιατικὸν μορφικὸν κανόνα. Ἡ προοδευτικὴ ἐπικράτησις τῶν καθαρῶς σπαρτιατικῶν χαρακτηριστικῶν εἰς τὰς μορφὰς τῶν κυνηγῶν καὶ αὐτὰς τῶν πολεμιστῶν εἶναι χαρακτηριστικὴ, καὶ ἀποδεικνύει τὴν δημιουργίαν μᾶς καθαρῶς τοπικῆς καλλιτεχνικῆς γλώσσης μὲ ἀπαραγνώριστον ἰδιομορφίαν.

Ἡ προτίμησις τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, συνδεομένη μὲ τὴν πεποιθήσιν, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα εἶναι ἡ σαφεστέρα διὰ τὴν τέχνην γλῶσσα καὶ ἡ καλυτέρα διὰ τὴν παρου-

392. Χ. Χρήστου, Ἀρχαῖκὸν Ἀνάγλυφον Διοσκούρων, ΑΕ 1955 σελ. 96 σημ. 2.

σίασιν τῶν προβληματισμῶν τῆς ἔκφρασις, ἀποκαλύπτει τὸ περιεχόμενον τῶν σκοπῶν τῆς. Ἐκ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἢ ἐνότῃς τοῦ κόσμου τῶν ἀμφορέων αὐτῶν μὲ τὴν συνειδητὴν σύνδεσιν τῶν θεματικῶν δεδομένων μὲ τὸν ταφικὸν προορισμὸν τῶν ἀγγείων εἶναι ἀξιοθαύμαστος. Διότι ἐδῶ ἢ ἀνθρωπίνη μορφή, ὄχι εἰς ἓνα οἰονδήποτε μυθολογικὸν συσχετισμὸν, ἀλλὰ εἰς μίαν συγκεκριμένην σκηνὴν τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἔρχεται νὰ ὀμιλήσῃ διὰ τὸν τάφον καὶ τὸν νεκρὸν πλησίον τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται μὲ πρόθεσιν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ὀμηρικὸς αἰοδός, δηλαδὴ νὰ παρουσιάσῃ «κλέα ἀνδρῶν»³⁹³. Καὶ δὲν περιορίζεται μόνον εἰς αὐτὸ ὁ τεχνίτης, ἀλλὰ ἔρχεται νὰ συνεχίσῃ εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὄμου καὶ μὲ τὰς εἰκόνας τῶν τελετῶν περὶ τὸν τάφον καὶ μετὰ τὰ ἄλλα στοιχεῖα του, ἴσως μὲ ὑπαινιγμοὺς καὶ διὰ τὴν πέραν τοῦ τάφου ἐπιβίωσιν. Ἡ κατανομὴ αὐτῆ τῶν θεματικῶν χαρακτηριστικῶν κατὰ μίαν αὐστηρῶς ἱεραρχημένην διάταξιν, μὲ σκοπὸν τὴν ἐνότῃτα καὶ τὴν πληρότητα τοῦ ὄλου, εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δυσκόλως ἀπαντᾶται εἰς τὴν τέχνην ἄλλων περιοχῶν κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν. Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ προσανατολισμὸς ὄλων τῶν στοιχείων τῆς κοσμήσεως εἰς μίαν ἐνότῃτα σκοποῦ, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ θέσωμεν τὸ ἐρώτημα μήπως ἀνάλογα στοιχεῖα, ἂν καὶ ὄχι μὲ τὴν αὐτὴν συνέπειαν, δὲν διαφαίνονται καὶ εἰς τὰ ταφικὰ ἀγγεῖα καὶ ἄλλων περιοχῶν.

Ὁ ἀμφορεὺς τῶν κυνηγῶν τῆς Σπάρτης πάντως, τόσον κατὰ τὸ σχῆμα ὅσον καὶ τὸν κόσμον του, ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς κορυφὰς τῆς δημιουργίας τοῦ λακωνικοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἐν ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Μὲ τὴν λιτὴν ἀλλὰ καὶ σαφῶς ὀργανικὴν του διάταξιν καὶ τὴν χαρακτηριστικὴν σύνθεσιν ὄλων τῶν ἀντιθέσεων εἰς μίαν αὐτοδύναμον ἐνότῃτα, ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς πλέον εὐτυχεῖς στιγμὰς τῆς δραστηριότητος τῶν τεχνιτῶν του. Ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ κόσμου του, δίδει μίαν χαρακτηριστικὴν εἰκόνα τοῦ συνδυασμοῦ ἀναγκαιότητος καὶ ἐλευθερίας. Μὲ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν προσωπικὴν ἱστορίαν εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ, εἰς τὴν τυπικὴν σκηνὴν, εἰς αὐτὴν τοῦ ὄμου, καὶ τὰ ἀφηρημένα φυτικά θέματα εἰς τὰ ἄλλα μέρη του, ἔρχεται τρῶπον τινὰ νὰ συγκεφαλαιώσῃ τὰς πεποιθήσεις μιᾶς ἐποχῆς. Μὲ τὸ καθαρῶς ἀνθρώπινον περιεχόμενον τῶν παραστάσεών του, τὴν καθημερινότητα τῶν σκηνῶν τῆς ζωῆς, τὴν μοναδικότητα τῆς συναντήσεως τοῦ θανάτου καὶ τὴν αἰωνιότητα τῶν πεποιθήσεων διὰ τὴν ὑπέρβασίν του, μορφοποιεῖ τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ γνωστὸν καὶ ὑπαινίσσεται τὰς ἐλπίδας του διὰ τὸ ἄγνωστον. Μὲ αὐτὰ ὁ τεχνίτης τῆς Σπάρτης δὲν κατάρθρωσε μόνον νὰ ὀλοκληρώσῃ τὰς προθέσεις του, ἀλλὰ νὰ φθάσῃ εἰς μίαν ἐνότῃτα μορφῆς, περιεχομένου καὶ προορισμοῦ τῆς δημιουργίας του.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΑΘ. ΧΡΗΣΤΟΥ

393. Ἰλιάς, ΙΧ, 189 πρβλ. καὶ Ὀδύσ. 1, 338 *ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε, τὰ τε κλείουσι αἰοδοί.*

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

(Π ί ν . 104 - 108)

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἐργασίας ἐπανεκθέσεως ἐν τῇ Ἐπιγραφικῇ Συλλογῇ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ἡ ἐπανεξέτασις καὶ μελέτη τῶν ἐν αὐτῇ ἀποκειμένων λίθων ὠδήγησε πολλάκις εἰς τὴν ταύτισιν τούτων μετὰ τινων γνωστῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες εἶχον μὲν δημοσιευθῆ εἰς τὸ *IG*, II², ἀλλὰ ἠγνοεῖτο ἢ εἶχε δηλωθῆ ἐσφαλμένως ἢ θέσις εἰς ἣν εὐρίσκοντο.

Συνεχίζεται κατωτέρω¹ ἡ δημοσίευσις τῶν νέων αὐτῶν στοιχείων, ἐνίοτε μετὰ τινων συμπληρωματικῶν παρατηρήσεων.

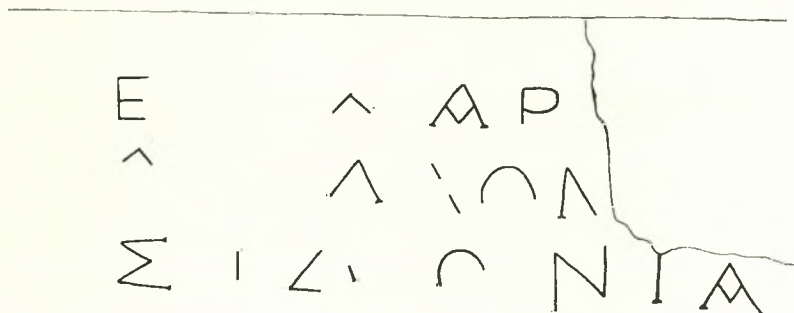
1. *IG* II², 3232 = E.M. 3949. Τὸ τεμάχιον τοῦτο εἶναι πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον, πλὴν σφάζεται κατὰ τι ἢ ἄνω ἀκμὴ τοῦ λίθου. Ὑψ. 0,08, πλάτ. 0,215, πάχ. 0,085, ὕψ. γραμμ. 0,02 - 0,025.
2. *IG* II², 3267 = E.M. 4276.
3. *IG* II², 5402 = E.M. 1203. Τεμάχιον κιονίσκου. Ὑψ. 0,21, πλάτ. 0,16, πάχ. 0,10, ὕψ. γραμμ. 0,03.
4. *IG* II², 5762 = E.M. 1296. *Μητροδόω(ρ)ος*, εἰς τὸν α' στίχον παρελείφθη τὸ *P*. Ὑψ. 0,32, διάμ. 0,22, ὕψ. γραμμ. 0,023.
5. *IG* II², 6068 = E.M. 1459. Ἐλλιπὴς καὶ ἀποκεκρουμένος κατὰ τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος. Ὑψ. 0,32, διάμ. 0,175, ὕψ. γραμμ. 0,028. Τὸ *I* τοῦ γ' στίχου εἶναι ἐδκρινές καὶ ἔχομεν Ἐπι ---.
6. *IG* II², 6271 = E.M. 1390. Ὑψ. 0,34, ἢ διάμ. ὑπολογίζεται εἰς 0,37 περίπου, ὕψ. γραμμ. 0,025.
7. *IG* II², 6296 = E.M. 1331. Ὑψ. 0,26, διάμ. 0,18 - 0,19.
8. *IG* II², 6413/4 = E.M. 1328. Εἰς τὸν α' στίχον τὸ *O* μετὰ τὸ *B* δὲν σφάζεται. Ἀκρέμονες. Ὑψ. 0,45, διάμ. 0,36 περίπου.
9. *IG* II², 6703 = E.M. 5989 (Π ί ν . 104 α). Πρόκειται πράγματι περὶ στήλης τῆς ὁποίας σφάζεται μόνον ἡ ἀριστερὰ πλευρά. Εἰς τὸν α' στίχον σφάζονται ἵχνη γραμμάτων, [θ]γγά[τηρ]. Ὑψ. 0,27, πλάτ. 0,39, πάχ. 0,011, ὕψ. γραμμ. 0,04.

1. Πρβλ. ἄρθρον τοῦ Ἐφόρου τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς κ. Μ. Μιτσοῦ, *Πολέμων* 4 (1949-1951) Σύμμεικτα, σ. 17-19. Ντ. Πέππα-Δελεμούζου, *AJA* 69 (1965) σ. 151-152.

10. *IG II²*, 6877 = E.M. 1945. Τὸ ἐπιστύλιον, μήκους 1,26 μ., ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν ἐπαλλήλων καὶ ἐλαφρῶς προεξεχουσῶν ζωνῶν.
11. *IG II²*, 7041 = E.M. 1462. Τεμάχιον κιονίσκου. Ὑψ. 0,32, πλάτ. 0,26, πάχ. 0,13, ὕψ. γραμμ. 0,05.
12. *IG II²*, 7473 = E.M. 4068. Δέν σφίζεται τὸ τελικὸν σίγμα ---ου Στειριεύ[ς]. Ἐπιστύλιον εἰς 2 ζῶνας διηρημένον, μετ' ἐπιστεγάσματος προεξεχοντος 0,06.
13. *IG II²*, 7641 = E.M. 1414. Τεμάχιον κιονίσκου πανταχόθεν ἐλλιπές. Ὑψ. 0,34, ἡ διάμετρος ὑπολογίζεται εἰς 0,25 περίπου, ὕψ. γραμμ. 0,022 - 0,028.
14. *IG II²*, 7654 = E.M. 1185. Τεμάχιον κιονίσκου. Ἐπιφάνεια ἐφθαρμένη. Ἐλλιπῆς πανταχόθεν καὶ ἀποκεκρουμένος. Ὑψ. 0,42, διάμ. περίπου 0,27, ὕψ. γραμμ. 0,025 - 0,037.
15. *IG II²*, 7699 = E.M. 1489. Ὑψ. 0,39, ἡ διάμ. ὑπολογίζεται εἰς 0,33 περίπου, ὕψ. γραμμ. 0,038.
16. *IG II²*, 7788 = E.M. 1187. Τεμάχιον κιονίσκου πανταχόθεν ἐλλιπές. Ὑψ. 0,105, διάμ. 0,18, ὕψ. γραμμ. 0,017.
17. *IG II²*, 7904 = E.M. 1761. Ὑψ. 0,34, ἡ διάμ. ὑπολογίζεται εἰς 0,25, ὕψ. γραμμ. 0,017 - 0,02.
18. *IG II²*, 8027 = E.M. 1505. Ὑψ. 0,26, ὕψ. γραμμ. 0,02.
19. *IG II²*, 8231 = E.M. 1655. Ἄνω μέρος κιονίσκου, ἐλλιπές κάτω. Ὑψ. 0,19, διάμ. 0,17, ὕψ. γραμμ. 0,018.
20. *IG II²*, 8381 = E.M. 1487. Ἐλλιπῆς κατὰ τὸ ἄνω μέρος καὶ ἐφθαρμένος. Ὑψ. 0,42, διάμ. 0,20, ὕψ. γραμμ. 0,04.
21. *IG II²*, 8385 = E.M. 9133. Ὑψ. 0,45, πλάτ. 0,23, πάχ. 0,095, ὕψ. γραμμ. 0,025.
22. *IG II²*, 8797 = E.M. 456. Ὑψ. 0,93, πλάτ. 0,37 - 0,42.
23. *IG II²*, 8825 = E.M. 1640. Τεμάχιον ἐπιτυμβίου κιονίσκου ἐφθαρμένον καὶ πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον. Ὑψ. 0,24, ἡ διάμ. ὑπολογίζεται εἰς 0,25 περίπου, ὕψ. γραμμ. 0,025 - 0,03.
24. *IG II²*, 8952 = E.M. 1010 (Π ί ν. 104 β). Τὸ τεμάχιον εἶναι πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον. Ἀμέσως ὑπὸ τὸ κυμάτιον φέρει ---Ἰσιδώρου (κε-

- νόν 0,051) *Καλ-* Ύψ. 0,15, πλάτ. 0,24, σφζ. πάχ. 0,12, ύψ. γραμμ. 0,015. Ἀμέσως ὑπὲρ τὸ κυμάτιον σφάζεται ἐγκοπὴ πρὸς τὰ ἔσω, πιθανῶς ἐκ δευτέρας χρήσεως.
25. *IG II², 9303* = E.M. 766. Δεξιὸν μέρος στήλης. Εἶναι 4ου αἰ. (μετ' ἀνθεμίου καὶ γραπτῆς παραστάσεως). Ύψ. 0,30, πλάτ. 0,19 - 0,21, πάχ. 0,06 - 0,07.
26. *IG II², 9353* = E.M. 1239. Κιονίσκος ἐλλιπῆς κατὰ τὸ ἄνω μέρος, λίαν ἐφθαρμένος καὶ ἀποκεκρουμένος. Ύψ. 0,18, διάμ. 0,16, ύψ. γραμμ. 0,02.
27. *IG II², 9430* = E.M. 1162 (Πί ν. 104 γ). Ὁ Lolling δὲν εἶδε τὴν συνέχειαν τῶν στίχων πρὸς τὰ δεξιὰ λόγῳ ρωγμῆς τοῦ κιονίσκου κατὰ τὸ μέσον τῆς ἐπιγραφῆς. Αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς:
Ἀ[ρτεμι]δώρα / Ἀρτ[εμι]δώρου / Μι[λη]σία.
 Ύψ. 0,56, διάμ. 0,17, ύψ. γραμμ. 0,023.
28. *IG II², 9500* = E.M. 1005. Ἄνω ἀριστερὸν στήλης μετ' ἀετώματος. Ύψ. 0,32, πλάτ. 0,22, πάχ. 0,08 - 0,10, ύψ. γραμμ. 0,025. Ἀναγινώσκωμεν: *Διονυσι - - / - - - νίου Μι[λη]σίου].* Ὁ β' στίχος εἶναι ἀπεζεσμένους (μῆκος 0,18, ύψ. 0,04).
29. *IG II², 9524* = E.M. 1339 (Πί ν. 105 α). Πρόκειται περὶ ἀσφαλοῦς ταυτίσεως, παρ' ὅλον ὅτι ὁ τρίτος στίχος δὲν σφάζεται σήμερον, προφανῶς ἐξ αἰτίας νέας βλάβης τοῦ κιονίσκου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς πρώτης δημοσιεύσεως αὐτοῦ καὶ ἐντεῦθεν. Κάτω τοῦ Σ' τοῦ δευτέρου στίχου διακρίνεται μόνον ἡ ὀριζοντία κεραία τοῦ *T*. Ύψ. 0,21, διάμ. 0,18 περίπου, ύψ. γραμμ. 0,02 - 0,033.
30. *IG II², 9530* = E.M. 1261. Τεμάχιον κιονίσκου. Γράμματα λίαν ἐφθαρμένα. Ύψ. 0,28, διάμ. 0,21, ύψ. γραμμ. 0,02 - 0,033.
31. *IG II², 9833* = E.M. 2083. *Πά[μ]φιλος / Μειλήσιος.* Ύψ. 0,35, διάμ. 0,235, ύψ. γραμμ. 0,008.
32. *IG II², 9857/8* = E.M. 1310. Τεμάχιον κιονίσκου. Ύψ. 0,28, πλάτ. 0,15, πάχ. 0,17, ύψ. γραμμ. 0,025 - 0,037.
33. *IG II², 9956* = E.M. 1609. Ύψ. 0,26, διάμ. 0,18, ύψ. γραμμ. 0,023.
34. *IG II², 9964* = E.M. 979. Ύψ. 0,21, πλάτ. 0,33, πάχ. 0,15, ύψ. γραμμ. 0,02.
35. *IG II², 10022* = E.M. 1801. Ύψ. 0,57, πλάτ. 0,25, πάχ. 0,05, ύψ. γραμμ. 0,023. Εἰς τὸν α' στίχον σφάζεται: *· ηφισοδ - - -*

36. *IG* II², 10266 = E.M. 1621 (Πί ν. 105 β). Ἐ[πί]χαρ[ις] / Ἀ[πο]λλων[ίου]
Σιδωνία. Ὑψ. 0,36, διάμ. 0,18, ὕψ. γραμμ. 0,025. Ἀκρέμονες.

37. *IG* II², 10298 = E.M. 1744. Σήμερον ὁ κιονίσκος σφάζεται μόνον κατὰ τὸ φέρον τὴν ἐπιγραφὴν μέρος. Ὑψ. 0,265, ἢ διάμ. ὑπολογίζεται εἰς 0,24 περίπου.
38. *IG* II², 10432 = E.M. 1146. Κιονίσκος κάτω ἑλλιπής. Ὑψ. 0,255, διάμ. 0,17, ὕψ. γραμμ. 0,025.
39. *IG* II², 10457 = E.M. 1539. Ὑψ. 0,27, διάμ. 0,20, ὕψ. γραμμ. 0,027 - 0,03.
40. *IG* II², 10555 = E.M. 3345. Ὑψ. 0,14, πλάτ. 0,15, πάχ. 0,07, ὕψ. γραμμ. 0,027.
41. *IG* II², 10579 = E.M. 980. Τεμάχιον στήλης ἀετωματώδους. Σφάζεται τὸ κυμάτιον. Ὑψ. 0,195, πλάτ. 0,16, πάχ. 0,065, ὕψ. γραμμ. 0,015.
42. *IG* II², 10580 = E.M. 1721. Τεμάχιον κιονίσκου, ἑλλιπὲς πανταχόθεν καὶ ἀποκεκρουμένον. Ὑψ. 0,19, ἢ διάμ. ὑπολογίζεται εἰς 0,23 περίπου.
43. *IG* II², 10621/3 = E.M. 11868. Ὑψ. 0,87, διάμ. 0,34, ὕψ. γραμμ. 0,032.
44. *IG* II², 10704 = E.M. 1552. Τεμάχιον κιονίσκου. Ἐλλιπὲς κάτω καὶ δεξιὰ. Ὑψ. 0,19, διάμ. 0,165, ὕψ. γραμμ. 0,025.
45. *IG* II², 10827 = E.M. 1352. Τεμάχιον κιονίσκου. Ὑψ. 0,21, διάμ. 0,14, ὕψ. γραμμ. 0,022.
46. *IG* II², 10906 = E.M. 1280. Τεμάχιον κιονίσκου. Λίαν ἐφαρμμένον, ἑλλιπὲς ἄνω ἀριστερὰ καὶ κάτω. Ὑψ. 0,30, διάμ. 0,30 περίπου, ὕψ. γραμμ. 0,035.
47. *IG* II², 10919 = E.M. 1676. Ὑψ. 0,19, διάμ. 0,17.

48. *IG* II², 10936 = E.M. 1006. (Φέρεται δις εἰς τὸ εὐρετήριον τῆς Συλλογῆς, E.M. 9773). Ὑψ. 0,11, πλάτ. 0,19, πάχ. 0,06, ὕψ. γραμμ. 0,012.
49. *IG* II², 10978 = E.M. 10286. Ὑψ. 0,59, πλάτ. 0,87, πάχ. 0,41 - 0,52, ὕψ. γραμμ. 0,09.
50. *IG* II², 10979/80 = E.M. 1320. (Πί ν. 106 α). Ὑψ. 0,19, διάμ. 0,18, ὕψ. γραμμ. 0,015. Ὁ W. Peek, *Attische Grabschriften* I, σ. 28, ἀρ. 101, εὗρε τὸν κιονίσκον τοῦτον δημοσιευθέντα καὶ εἰς *IG*, II², 11702 ἐσφαλμένως ὡς *Ἰβί/Βουτάχου/χρηστή*. Ἡ ἐπανεξετάσις τοῦ λίθου ἀπέδωσε *Κρι - - / Βουτάλου / χρηστή* (ὄχι *Βουτάδου* ὡς W. Peek, πρβλ. *SEG* 13, 185 καὶ 208).
51. *IG* II², 11079 = E.M. 1417. Ὑψ. 0,50, διάμ. 0,15, ὕψ. γραμμ. 0,03.
52. *IG* II², 11199 = E.M. 1747. Ὑψ. 0,15, διάμ. 0,21, ὕψ. γραμμ. 0,018.
53. *IG* II², 11242 = E.M. 2111. Ὁ κιονίσκος εἶναι ἑλλιπῆς ἄνω δεξιὰ. Ὑψ. 0,33, διάμ. 0,13 - 0,17.
54. *IG* II², 11286 = E.M. 1507. Τεμάχιον κιονίσκου. Ὑψ. 0,23, ἢ διάμ. ὑπολογίζεται εἰς 0,31 περίπου.
55. *IG* II², 11323 = E.M. 1710. Ὑψ. γραμμ. 0,022.
56. *IG* II², 11433 = E.M. 1795. (Πί ν. 106 β). Ὑψ. 0,27, πλάτ. 0,12 - 0,14, πάχ. 0,085, ὕψ. γραμμ. 0,03. Ἡ στήλη στενοῦται εἰς τὸ κάτω μέρος καὶ φέρει ἐγκοπήν (0,12) διὰ γόμφον. Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν καὶ ἀμέσως ὑπὲρ τὸν γόμφον ὑπάρχει ἀριστερὰ λαξευμένη ἐγκοπή μνηοειδοῦς σχήματος. Δυστυχῶς ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἐφθαρμένη δεξιὰ, ὥστε δὲν εἶναι ἐμφανές, ἐὰν πρόκειται περὶ παραστάσεως ἐργαλείου ἢ ἄλλου τινὸς συμβόλου τοῦ θανόντος.
57. *IG* II², 11436 = E.M. 770 (Πί ν. 107 α). Ὑψ. 0,415, πλάτ. 0,29, πάχος 0,04, ὕψ. γραμμ. 0,015. Ἡ στήλη εἶναι κατὰ τὸ δεξιὸν μέρος καὶ κάτω ἑλλιπῆς. Σήμερον σφίζεται μέρος τοῦ πρώτου ὀνόματος -*υμαχο* - - - προφανῶς ἐξ αἰτίας νέας φθορᾶς τῆς στήλης. Εἰς τὴν ἀριστερὰν γωνίαν κυμάτιον. Ἡ στήλη θὰ ἔφερον ἀτέωμα, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κυματίου.
58. *IG* II², 11507 = E.M. 1032 (Πί ν. 107 β). Ὑψ. 0,39, πλάτ. 0,31, πάχ. 0,22 συνυπολογιζομένου τοῦ κυματίου, ὕψ. γραμμ. 0,017, βάθος ἐσοχῆς ναῖσκου 0,12. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι - - - *Ἐφρονίς*, ὡς ὀρθῶς συμπεραίνει ὁ W. Peek εἰς *AM* 67 (1942) σ. 182, ἀρ. 389.

- 59/60. *IG II²*, 11547 = E.M. 1582 (Π ί ν. 108 β). Ύψ. 0,30, διάμ. 0,145, ύψ. γραμμ. 0,023.
καὶ *IG II²*, 11548 Ὁ Kirchner λέγει ὅτι «ἴσως» καὶ οἱ δύο ἀριθμοὶ τοῦ *Corpus* ἀφο-
ροῦν τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν. Μετὰ τὴν ἐπανεξέτασιν τοῦ λίθου,
τοῦτο καθίσταται ἔτι πιθανώτερον (ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν δια-
στάσεων κυρίως).
61. *IG II²*, 11686 = E.M. 1816. Ύψ. 0,27, πλάτ. 0,52, πάχ. 0,07, ύψ. γραμμ. 0,03 - 0,04.
62. *IG II²*, 11736 = E.M. 1551. Ὁ κιονίσκος εἶναι λίαν ἀποκεκρουμένος καὶ ἑλλι-
πῆς εἰς τὸ κάτω μέρος. Ύψ. 0,17, διάμ. 0,16, ύψ. γραμμ. 0,027.
63. *IG II²*, 11738 = E.M. 1509. Τεμάχιον κιονίσκου ἐπιτυμβίου. Ύψ. 0,28, ἢ διάμ.
ὕπολογίζεται εἰς 0,26 περίπου, ύψ. γραμμ. 0,03. Ἐκρέμονες.
64. *IG II²*, 11752 = E.M. 1519. Τεμάχιον κιονίσκου ἐπιτυμβίου. Σῶζεται κατὰ τι τὸ
φέρων τὴν ἐπιγραφὴν τμήμα αὐτοῦ. Ύψ. 0,18, ἢ διάμ. ὑπολογίζε-
ται εἰς 0,25 περίπου, ύψ. γραμμ. 0,027.
65. *IG II²*, 11795 = E.M. 1616. Ἡμισυ κιονίσκου. Ἐλλιπὲς κατὰ τὸ ὀπίσθιον μέρος
καὶ κάτω. Ύψ. 0,32, διάμ. 0,18 περίπου, ύψ. γραμμ. 0,02.
66. *IG II²*, 11850 = E.M. 2158 (Π ί ν. 108 α). Λόγῳ νεωτέρας βλάβης τοῦ ἐπιστυ-
λίου (ἀπὸ τοῦ σημείου ἐπαφῆς μετὰ τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος
πρὸς τὸ κέντρον) ἡ ἐπιγραφὴ ἐκολοβώθη.
Ἐναγιγνώσκομεν [Κλει]άνωρ. Πάχος 0,085.
67. *IG II²*, 12075 = E.M. 1037 (Π ί ν. 108 γ). Δὲν πρόκειται περὶ κιονίσκου, ἀλλὰ
περὶ ἐπιστυλίου ναοσχήμου στήλης. Ἐπὶ τοῦ προεξέχοντος (0,025)
ἐπιστυλίου ἔχομεν εἰς δύο στίχους *Μέλων Ἐπ*/(*rasura* 0,09) *ιχά-*
ρον. Ύψ. 0,36, πλάτ. 0,23, πάχ. στήλης 0,075, ύψ. γραμμ. 0,022.
Ἐκρέμονες.
68. *IG II²*, 12078 = E.M. 1367. Τεμάχιον κιονίσκου ἐπιτυμβίου. Ύψ. 0,18, διάμ.
0,21, ύψ. γραμμ. 0,02 - 0,027.
69. *IG II²*, 12223 = E.M. 976. Ύψ. 0,33, ύψ. γραμμ. 0,02.
70. *IG II²*, 12243 = E.M. 2060. Ύψ. 0,695, πλάτ. 0,255, πάχ. 0,04, ύψ. γραμμ. 0,015.
71. *IG II²*, 12574 = E.M. 975. Ύψ. 0,355, πάχ. 0,10, ύψ. γραμμ. 0,022 - 0,03. Ἐνα-
γιγνώσκομεν σήμερον *Ρούφα Ζή[νω]ν[ος]*, προφανῶς λόγῳ νεω-
τέρας φθορᾶς τῆς ἐπιφανείας τοῦ λίθου.
72. *IG II²*, 12789 = E.M. 1607. Τεμάχιον κιονίσκου ἐπιτυμβίου. Ἐλλιπὲς κατὰ τὸ

δπίσθιον μέρος καί κάτω. Ύψ. 0,36, διάμ. 0,36 περίπου, ύψ. γραμμ. 0,032 - 0,045.

73. *IG II²*, 12823 = E.M. 8364. (Φέρεται δις ἀναγεγραμμένη εἰς τὸ εὐρετήριον τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς, E.M. 149).
Ύψ. 0,39, πλάτ. 0,325 - 0,34, πάχ. 0,05, ύψ. γραμμ. 0,008.
74. *IG II²*, 12827 = E.M. 1520. Τεμάχιον κιονίσκου, ἄνω καί κάτω ἀποκεκρουμένον.
Ύψ. 0,19, διάμ. 0,20 περίπου, ύψ. γραμμ. 0,025.
75. *IG II²*, 12968/9 = E.M. 1025. Ύψ. 0,22, πλάτ. 0,36, πάχ. 0,21, ύψ. γραμμ. 0,018 - 0,027.
76. *IG II²*, 13023 = E.M. 1524. Ύψ. γραμμ. 0,02.
77. *IG II²*, 13195 = E.M. 12466.
78. *IG II²*, 5227α (Add. σ. 879) = E.M. 12748.
79. *IG II²*, 10525β (Add. σ. 885) = E.M. 1344. Ύψ. 0,27, ἢ διάμ. ὑπολογίζεται εἰς 0,26 περίπου, πρβλ. συμπληρώσεις τοῦ ἐλλιποῦς τούτου κιονίσκου ὑπὸ W. Peek εἰς *AM* 67 (1942) σ. 115, ἀρ. 233.

ΝΤΙΝΑ ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ

«ΗΡΩΕΣ ΑΓΝΟΙ» SUR UN CRATÈRE ATTIQUE

(Planches 1-11, Fig. 1-2)

Une ancienne acquisition du Musée National, un grand cratère à figures rouges du IVe siècle, fragmentaire, mais conservant toute la partie inférieure de la décoration, est resté jusqu' à présent inaperçue. La cause en est que la représentation, unique jusqu' à présent, est restée inexpliquée. La peinture a déjà été attribuée au peintre d' Oinomaos par Sir John Beazley (ARV² 1440).

Au centre est un autel, conservé en partie, près duquel, à gauche, est assis un jeune homme tenant un chevreau. Il est couronné et tourne la tête vers une femme debout près de lui qui tient dans sa main une couronne de laurier.

Le jeune homme situé derrière elle paraît un personnage plus important. De la main gauche il tient une grande branche de laurier et s'apprête à recevoir de l' autre main le rameau que lui tend une femme qui lui fait face. La demi-lune représentée entre les rameaux de la branche tenue par le second jeune homme assure l'identification de l'autre objet semblable au-dessus de la tête du premier jeune homme, comme une seconde demi-lune. Une cinquième figure, la femme assise au-dessus de l'autel, forme l'axe de la scène.

La liaison avec le centre et les personnes qui sont à droite est réalisée par le jeune homme qui fait un geste en direction d'un autre jeune homme devant lui, qui tient une loutrophore, plutôt lourde; il vient d'entrer dans la scène. La jeune femme située entre ces deux jeunes gens tenait, comme les autres, dans la main levée une couronne qu'elle s'apprête à poser sur la tête de celui de gauche. C'est un homme ainsi que le dernier personnage à droite, qui est, lui, assis et demi-nu.

On ne peut expliquer que comme le pied d'un lécythe l'objet qu'on distingue devant sa main droite. En haut et à gauche le bas du corps de trois femmes est tout ce qui reste de la zone supérieure.

On n'oserait pas expliquer la scène sans l'aide que fournit surtout le jeune homme qui tient la loutrophore. Il doit être un ἄωρος, qui a quitté prématurément ce monde. Il est reçu dans un jardin où de jeunes femmes couronnent les héros, où on fait des sacrifices sur l'autel.

Mais qui est l'autre héros qui tient la branche de laurier? Est-ce Apollon ou Rhadamanthe? On pense à ce dernier par ce que la scène ne peut représenter que les îles des Bienheureux, les Champs Elysées (Pindare, Olymp. II et s. Frg. 129, 130).

Dès l'ancienne tradition ils sont identifiés avec le pays des Hyperboréens, ce qui justifierait l'identification de ce dernier personnage comme Apollon et non comme

Rhadamanthe, qui est d'ailleurs une figure assez nebuleuse. Les figures féminines seraient donc les Muses, reliées souvent à l'idée de l'immortalité.

Quand aux deux demi-lunes, l'hypothèse la plus vraisemblable est celle que m'a communiquée Sir John Beazley: elles doivent signifier *ἐνη τε καὶ νέα*, la dernière et la nouvelle du mois. On pourrait donc les placer à la fin du monde, où se rencontrent la nuit et le jour.

Un parallèle pour la présence des Muses près des héros est offert par un relief du Musée National qu'on daterait vers 200 après J.C. Comme il n'a pas été trouvé près de l'ancienne Académie l'explication donnée par Svoronos, selon laquelle le personnage accompagné par Heracles et les Muses doit être le divin Platon, n'est pas probable.

L'essentiel est que le défunt est couché dans une grande kliné, dans un jardin, qui évoque les Champs-Élysées. Conze avait déjà proposé cette explication.

La scène, qui rappelle la peinture d'un cratère attique à figures rouges au Musée de Naples oblige à expliquer cette dernière non comme un festin athénien ordinaire, mais comme une *εὐωχία* éternelle des Bienheureux.

Quand aux couronnes tenues par les femmes sur notre cratère on les rencontre sur une scène expliquée déjà comme se déroulant dans ces lieux par Neutsch (Röm. Mitt. 60/61 (1953 - 4), 62 et s.). Les Italiotes avaient une prédilection pour de telles scènes; les Athéniens les représentaient plus rarement et avec un tact qui les rend méconnaissables.

La date de notre cratère est appuyée surtout par le style des figures. Minces, aux vêtements transparents, aux contours courbés elles rappellent l'Athèna du relief-décret entre Athènes et Corfou, daté en 379; elles font aussi penser au dessin de l'amphore Panathénaique signée par Kittos et datée de la même époque.

La forme du cratère, encore assez solide, nous oriente vers l'époque précédant le style de Kertsch; des exemples plus tardifs de cratères en calice montrent une évolution vers une forme qui monte vers le haut, le corps presque uni par une courbe légère avec la zone des palmettes.

Dans le cas de quelques cratères en calice de la seconde moitié du siècle on supposerait que les cratères en cloche ont servi de modèle; le corps ne forme qu'un avec la zone décorative d'en bas; la mélodie des courbes aussi est la même.

SEMNI KAROUZOU

THE ORPHIC PAPYRUS ROLL OF THESSALONICA

(Plates 12 - 15)

In the course of an excavation of tombs conducted by the Greek Archaeological Service at Derveni, a site about 10 km. North of Thessalonica, in the first months of 1962, among the remnants of the funeral pyre of tomb A was found a carbonized Greek papyrus roll. This is the first manuscript on papyrus to have been discovered so

far in the soil of the Greek metropolis as against the thousands of similar finds coming from Herculaneum, Egypt or Palestine. Unfortunately the roll was not found intact. Only its upper part, 7 - 8 cm. high, had been preserved, the rest of it having apparently been destroyed by the fire. The impossible task of unrolling the extremely fragile object was carried out by Mr. Anton Fackelmann, conservator of the Vienna National Library collection of papyri, who finally succeeded, by using juice of fresh papyrus, in making the carbonized roll manageable. Thus the text became accessible for decipherment and further investigation.

The importance of the new manuscript lies chiefly in its early date. A comparison of its writing with that of the oldest known papyri coming from the last decades of the IVth century (particularly that of the Timotheos papyrus), as well as with the inscriptions of the same century suggests that the new roll was written about the middle of the IVth century B.C. If this is true, as I firmly believe despite some doubts expressed by other scholars, this roll must be the oldest Greek manuscript now in existence. Moreover its neat appearance is significant in that it proves that by this time a real *Buchschrift* had been developed in Greece, whereas in Egypt even later Greek literary papyri were written in clumsy and rather crude hand (cf. W. Schubart, *Einleitung in die Papyrskunde*, Berlin 1918, p. 30).

The unrolling gave only a series of small and large fragments and several tiny scraps. However the relation of most of these fragments between each other have now been established, and this has been partly feasible thanks to the young photographer Mr. Spyros Tsavdaroglou, who supplied us with excellent photographs. In this task as well as in the decipherment of the text, in many places obscure and desperately damaged, I largely profited by the palaeographic and scholarly experience of my assistant Mr. K. Tsantsanoglou. Twenty two columns can now be recognized with certainty. As the place of a few fragments and scraps has not yet been identified we cannot say how many columns the roll contained originally. The number of the lines preserved differs from column to column ranging from eleven to sixteen; but the last lines generally present large gaps. The number of lines contained in the lower part of the roll, now lost, cannot actually be reckoned. It should be noted that the continuation of the text in subsequent columns is very rarely obvious. The length of the lines varies between thirty one to forty two letters, the copyist finishing each line with a full word or, exceptionally, with the first component of a compound. The style of the script is the same throughout the text, but after the seventh column a finer calamos was employed.

The text is an allegorical commentary on an Orphic poem of cosmogenic and theogenic content. Eighteen verses of this poem are quoted separately, marked by the sign of paragraphos, while other words or phrases are inserted in the text of the commentary itself. This poem, alluded to by Plato (*Laws* 713e), was known from Ps. - Aristotle's *de Mundo* 7 (401a25) and appears later on in an expanded form in the so-called *Rhapsodic Theogony* (ἱεροὶ λόγοι ἐν ῥαψωδίαῖς κδ'). Since the time of the composition of the *Orphic Theogony* is uncertain, the new text will probably cast new light on this puzzling problem.

Besides the Orphic verses the commentator quotes three Homeric verses (also

instructive for the tradition of the Homeric text) in order to corroborate his explanation of a word of the poem commented on by him. For it is a feature of this author's method to combine allegoric interpretation with lexical explanations. However this method of lexical explanation and quotation of verses does not prove that this commentary is in any way connected with Alexandrian scholarship. Even if the date of the new roll permitted such a hypothesis, the fact that here the main point is the allegoric interpretation, which was alien to Alexandrian scholarship, excludes any connection with the latter. Here another tradition, that of allegoric interpretation of poetry, which appears already in the VIth century, is in operation. There is evidence that allegoric interpreters pursued lexical explanation (an example is offered by Metrodoros from Lampsacus). The language of this text, which contains poetic and Ionic forms, makes it probable that the commentator of the Orphic poem, like other allegorists, did not come from Athens but from the periphery of the Greek world. Yet nothing is certain about his identity. Epigenes who is stated to have written *On Orpheus' Poetry* (Clem. Al. *Strom.* I 21, 131, 5 = II 81, 11 St.) and explained the expressions of Orphic symbolism (*ibid.* V 8, 49, 3 = 360, 10 St.), though seemingly not unfamiliar with lexical explanation (cf. Athen. 468c) should be excluded since the allegoric explanations of this commentary are quite different from his own.

S T. KAPSOMENOS

ARCHAIC FIGURED POTTERY FROM THE ANGELOPOULOS BUILDING SITE*

(Plates 29-37)

Rich was the harvest of bf. pottery in the excavation of the Angelopoulos building site during the winter of 1961. The figured archaic pottery found is Attic and covers all the sixth cent. as well as the first years of the fifth; it consists of fragments only.

We present here forty fragments belonging to amphorae, Nos 1-7; oinochoai, Nos 8-14 and 39; hydriai, Nos 15-16; olpe, No 17; lekythos, No 18; lebes gamikos, No 19; stands, Nos 20-21; lids, Nos 25-26; cups, Nos 27-31; kraters, Nos 32 a-e-37; dinos, No 38; phiale, No 40.

The best preserved and most important pieces are:

Lebes gamikos (Nos 19 Pl. 32 g): flute player to the left and, under the preserved handle, two heraldic lions; only the heads of all three are preserved. About 560 B.C.

* For technical reasons we have included together unrelated sherds on the same prints in the Plates.

References to the Plates have been established by sherd and not by photograph numbers.

Krater (No 32 a - e Pl. 35 a - e), of which the lower part with the base of the vase are preserved: *A* four men, *B* animals and bird. Middle of the sixth cent.

Oinochoe (No 9 Pl. 31 g): part of a draped male figure, standing; quality and character of the work recall the Amasis P.; surely it is by his own hand. About 540 B. C.

Amphora (No 5 a - d Pl. 30), four fragments are preserved belonging to both sides of the vase: *A*, *B* maenads and satyrs. About 540 B. C.

Lid (No 26 Pl. 33 b), of which about half is preserved. Decoration: the hunting of the Calydonian boar; part of the beast and three heroes are preserved — the one, surely Angaios, lying under the belly of the boar. About 530 B.C.

Hydria (No 16 Pl. 32 e): fragment of the shoulder. Decoration: probably Amazonomachy; on the preserved right end of the decorated area is an Amazon to the left, throwing her spear against an enemy (not preserved). Last quarter of the sixth cent. B.C.

Stand (No 21 Pl. 33 d): lyre-player; the head of the man and part of the lyre are preserved. Last quarter of the sixth cent. B. C.

Oinochoe (?) (No 24 Pl. 33 g): Herakles and the Nemean lion; only the heads and a small part of hands and paw survive. About 510 B. C.

Of special interest is the oinochoe No 39 (Pl. 37a) of which one side is preserved, happily the decorated one: Dionysos to the left, holding a rhyton. The decoration is in Six's technique. The same technique has been used for the decoration on a small fragment of a phiale (No 40 Pl. 37b) on which the head of a horse to the right is preserved.

A comparative study of the two pieces has suggested to us that the material attributed by Six to this technique should be divided into two groups:

Group A; including the incised vases of which the Sappho on the Goluchow Museum hydria is the best known example. On these vases incision is richly used for contour and details. The use of the colours red and white is the same as on the bf. vases. The new find (No 39 Pl. 37a), dating in the decade 530 - 520 B. C., is an excellent example of this group.

Group B; the really polychrome vases belong here; a great variety of colours—brown, red, whitish, yellow—have been richly used for the whole of the decoration, while incisions are very few (sometimes they do not exist at all). No 40 (Pl. 37b) dating in the first years of the fifth cent. belongs to this group.

The technique of group A was already used earlier on blazons of shields and occasionally on vases represented on bf. vase paintings (Amasian fragment from Samos, Beazley, Devel. Pl. 26,1). Payne's black-polychrome style (NC. p. 18 - 20 and No. 39; group of the Chigi vase) can be thought of as the remote antecedent of the technique of group B.

CHAR. PAPADOPOULOU-KANELLOPOULOU

PREHISTORIC POTTERY ON THE AREA SOUTH OF THE ACROPOLIS

(Plates 38-44)

The excavation on the Angelopoulos and Zacharatos properties, on the Boulevard of Dionysius the Areopagite, south of the Acropolis, carried out by the Greek Archaeological Service in 1961, yielded among the other finds, a great quantity of prehistoric sherds. Very few of these sherds are sub-neolithic. The others belong to the Bronze Age and may be distinguished as Early Helladic, Middle Helladic and Late Helladic pottery. The sherds of the Early Helladic period include those of black and red monochrome, plain and incised wares. Among the sherds of the last ware there is a little fragment of a frying-pan (P l. 38 c, δ), which if not an importation, shows Cycladic influence. The Middle Helladic pottery predominates and includes red monochrome ware, Minyan, Matt-painted and plain wares. The Minyan and the Matt-painted wares consist a large amount, in comparison to all the prehistoric pottery found. The bulk of the Minyan sherds are grey Minyan, but there are also a few sherds of yellow Minyan ware (P l. 41 a). The only one complete vase revealed, belongs to the grey Minyan ware, a goblet with low stem. Most of the sherds of the Matt-painted ware belong to the coarse ware. Very few are of the fine ware and there are two sherds of polychrome matt-painted decoration. The number of Late Helladic sherds is small in comparison to the great amount of the Middle Helladic and Early Helladic sherds. The most of the Late Helladic sherds belong to the LH III period.

This survey of the prehistoric pottery found south of the Acropolis shows how important this area is. Certainly, until the entire place is investigated, no final decisions can be made, but it is obvious now that the area south of the Acropolis was inhabited during the Bronze Age as well as the North slope of the Acropolis.

CATERINA C. DIMACOPOULOU

A RED-FIGURE OINOCHOE IN THE MUSEUM OF KAVALA

(Plates 45-50, Fig. 1)

A fragment of an oinochoe (mug shape VIII) but of an enormous size bearing on the neck the representation of satyrs and maenads. It was found in the sanctuary of the goddess Parthenos at Kavala.

The author dates the fragment in the decade 400 - 390 B. C. and attributes it to the Painter of Louvre G 433 (see Beazley ARV², Addenda I, p. 1691), although it is much more elaborate than any work of his known hitherto. The other vases of the painter named in Beazley's ARV² do not bear very directly upon the vase of Kavala.

K. ROMIOPOULOU

ARCHAISCHER KOPF AUS MEGARIS

(Tafeln 51-53, Abb. 1)

Im National-Museum befindet sich ein überlebensgrosser, archaischer Kopf aus naxischem Marmor (Inv. Nr. 4509), der höchstwahrscheinlich in der Gegend der Megaris gefunden worden ist. Haare, Augen, Nase, Mund, Kinn und Ohren sind nicht so gut erhalten, was die Untersuchung beträchtlich erschwert.

Wegen des plastischen Aufbaus und der Wiedergabe der Details scheint er den Jahren 555 - 40 (Melos-Gruppe) anzugehören oder noch genauer sich in der Nähe des Kopfes aus Paros im Louvre zu befinden, mit dem er auch sonst engere Beziehungen hat. Denn die Einheitlichkeit der Konturen, die Fülle der festen plastischen Formen, der anmutige Ausdruck entfernen tatsächlich unseren Kopf von Attika oder auch Ostionien und erinnern uns vielmehr an kykladische Werke, besonders an die von Buschor erkannte westkykladische Werkstatt.

Zu erwähnen ist zum Schluss die Möglichkeit einer Zugehörigkeit dieses Kopfes zu einer Sphinx, was ihre leichte Neigung und Drehung oder das grob gearbeitete Haar am Schädel zu vermuten erlauben.

A. VAVRITSAS

UNE NECROPOLE INCONNUE DE CHALCIDIQUE

(Planches 54-63)

Au mois de Septembre 1961, au cours de travaux pour la percée d'une nouvelle route menant de Néa Syllata à Elaiochôria, à 12 klm au sud de Néa Kallikratia, des tombaux d'une grande nécropole sont mis à jour; mais l'ignorance des ouvriers sur la valeur des trouvailles fut la cause de la destruction des tombeaux et de la plupart des vases, avant que le Service Archéologique ait été mis au courant. Ainsi le nombre des offrandes (κτερίσματα) sauvées n'a pas été grand.

Les fouilles (de peu de durée) entreprises ensuite par le Service Archéologique n'ont pas eu de succès, car toute l'étendue de la nécropole (1 klm²) a été fouillée et pillée par les villageois voisins. Par conséquent le seul profit tiré fut d'acquérir une première connaissance sur la forme des sépultures de la région (ceci dû à la découverte des trois tombeaux intacts).

Le cimetière occupait des collines (10 - 15 m. alt.) sur chacune desquelles se trouvaient à peu près 20 - 30 tombeaux à ciste, rectangulaires et faits en tuf local. Dimensions des tombeaux: 1,80 - 2,00 × 0,20 - 0,50 m.

Le mort était couché sur le dos, les bras étendus le long du corps. Les offrandes étaient déposées près de la tête et des pieds.

On n'a pas marqué des traces d'incinération. Parmi les offrandes on doit mention-

ner un casque de bronze en très bon état, du type dit "chalcidien" (appartenant à une catégorie spéciale déjà connue par deux autres spécimens pareils) qui prouve l'existence d'un laboratoire à Chalcidique. Le casque date de la fin du premier ou du début du deuxième quart du 5ème siècle.

Le reste des trouvailles, boucles d'oreilles en or et en argent, fibules en argent et en bronze, peson pyramidoidal timbré, vases etc. sont des témoins d'une civilisation florissante dans cette région éloignée des grandes centres du Sud grec et témoignent de l'existence d'une ville riche et en contact immédiat avec le Sud pendant des siècles (archaïsme-époque Byzantine). On parle de ville, car toute la région voisine à la nécropole est parsemée de tessons, qui remontent aux temps archaïques et continuent jusqu'aux temps byzantins. Mais à part les tessons, il y a un véritable système de canalisation qui part de la colline (toumba) voisine ou qui y mène. Sous celle-ci se trouvent sans doute les ruines de la ville en question.

Quant à son identification on peut seulement dire que cette ville se trouve dans la région de l'ancienne Bottique mais qu'elle n'est pas une des quatre grandes villes connues de cette région, celles-ci ayant été déjà situées.

PH. PAPADOPOULOU

WEIBLICHE GEWANDSTATUE AUS CHALKIDIKE

(Tafeln 64-67)

Im Mai 1962 wurde ein "Heroengrabmal" im Dorfe Stratoni auf der Halbinsel Chalkidike, nördlich der Bucht von Ierissos, ausgegraben (A.Δ. 18 (1963): Χρονικά S. 206-210).

Es enthielt unter anderem eine weibliche und zwei männliche (Palliati) Marmorstatuen.

Ein Porträtkopf aus der claudischen Zeit, der zu einer der beiden männlichen Statuen gehören muss, hilft auch die anderen Funde datieren. Die weibliche Gewandstatue ist im Typ neben das bekannte attische Grabrelief des Athener National-Museums (Inv. Nr. 1005) zu stellen (Horn, Gewandstatuen, Taf. 5,1). Die grosse Ähnlichkeit zwischen dem Relief und der Statue führen uns zu dem Schluss, dass beide das selbe Vorbild gehabt haben müssen.

Zwischen das klassische Relief und die Statue der claudischen Zeit lassen sich zwei frühhellenistische Terrakottafiguren (die eine aus Attika und die andere aus der Nekropole von Sciatbi) und eine späthellenistische Grabstele mit ähnlichem Relief (Ath. Nat. Mus., Inv. Nr. 2885) stellen. Somit können wir die Entwicklung eines neuen Gewandtyps über die Dauer von ungefähr 400 Jahren ziemlich genau verfolgen.

PETROS G. THEMELIS

LES "GORGONEIA" LACONIENS

(Planches 68-73)

L'auteur de l'article, attribuant à l'atelier laconien un rôle du moins aussi important que celui de Corinthe à la création du type du gorgoneion archaïque, dresse la liste des gorgoneia laconiens, signale les traits caractéristiques et souligne l'évolution conséquente de toute la série depuis 630 environ av. J. C. jusqu'à la fin du 6ème siècle.

T. H. KARAYORGA

ARCHAIC GRAVES IN SPARTA AND A LACONIAN FUNERAL FIGURED RELIEF AMPHORA

(Plates 74-103, Figs. 1-7)

The excavations on the area of ancient Sparta, Southeast of the acropolis, carried out by the Greek Archaeological Service in 1960, revealed among the other finds, four archaic graves — which are the first to be discovered in Sparta — and a Laconian funeral figured relief amphora.

In this article the author discusses these finds and the problems of the Spartan graves, as well as the probable site of a cemetery. This new find shows that the graves in Sparta were scattered in the town and among the houses, but this fact cannot exclude the probability of the existence of a common cemetery in a yet unknown site, perhaps on the area West of the acropolis. A kiln, with its tunnel for stoking, was also discovered very close to the archaic graves and around them many tiles and plain sherds were found, apparently belonging to the products of the kiln. Two of the graves contained the bones (skeletons) of a man, the third that of a woman, and the fourth that of a child; they were lying in front of the kiln. Inside the third grave a little archaic statuette of a horse was found, while the others yielded no finds. The dead were lying with their heads to the South, the direction of the graves being from North to South. The graves were built of and covered with big schist slabs.

A low wall was built around the graves to a height of 0,40 cm., retaining a mound formed of ashes and animal bones, such as of horses, oxen and boars. Among the three main graves a large archaic figured relief amphora was found (Pl. 1 on p. 143) laid down among the slabs so that it could not be removed. The fact that the amphora was not originally placed erect among the graves, is of great importance. Only the one side of the amphora, that which was to be seen, was decorated with reliefs. Neither bones, nor ashes were found inside the amphora, and this proves it had not been used for a burial but as a grave symbol. No ashes were found

around the amphora and the explanation for that is that it was covered with earth before the burning of the offerings.

These finds, that is to say, the kiln, the four graves, which obviously belong to one family, and the relief amphora, set many questions, regarding not only Laconian history and art, but also the possibility we have to answer to certain problems so far unsolved. It has been proved now that our knowledge gained from the literary tradition is right; i.e. that the graves of the Spartan people were in the town and among the houses. The ones discovered belong to the owners of the kiln and perhaps to an archaic house, a small part of which was discovered near by.

The area of the graves falls in one of the Spartan quarters, that of Messoa, a fact which indicates that they belong to a Spartan family to which also the kiln belonged. This fact — very important for the big problem of the origin of Laconian art — proves that at the period of these graves with the relief amphora, the “Legislation of Lycurgus” by which luxurious graves and grave offerings were forbidden, had not yet been introduced. The large amount of animal bones found, as well as the existence of the relief amphora itself, show that the offerings to the dead were rich, and that makes this possibility almost a certainty. The graves can be dated, according to the sherds found and the relief amphora, to the end of the 7th cent., about 610 - 590 B.C. There is another, almost complete, relief amphora in the museum of Sparta, discovered in the area of the theatre, and some other fragments from about ten similar amphorae, the date of which ranges between 625 - 550 B.C.; all these confirm the view that until the middle of the 6th century no prohibition concerning grave offerings was established in Sparta.

Another conclusion, based on the new Laconian relief amphora and the other fragments, concerning the origin and freedom of Laconian art, is more important. Since the amphora was offered on the graves of a Spartan family — for it is impossible that the Helots or the Perioikoi could have a kiln, a house, and graves of their own in the town — it is obvious that the amphora is a Spartan creation. This makes Plutarch’s information (Plut. Lyc. 24 - 5; *Apophthegmata Laconica* 212, 49; *Epidēumata Laconica* 239) doubtful, i.e. that it was the Lycurgus’ Legislation which forbade Spartans artistic creation; the fact rather proves that the above prohibitions were introduced after the middle of the 6th century. Consequently they must be connected with the Ephor Hilon and the complete victory of the Ephors. This fact may give an explanation: a) for the decline of Laconian pottery after the middle of the 6th cent., b) for the complete absence of the relief grave amphorae after 550 B.C., and c) for the flourishing of Laconian bronze-work, particularly of statuettes of warriors. In this period (550 - 500 B.C.) the Laconian workshops produced bronze works for the most part, mainly for export, so that the production of the relief grave amphorae and of other clay vases which were made only for local use, ceased. That is the reason why the Attic ceramic workshops reached their full prosperity in that period and succeeded in surpassing all the provincial workshops, not only the Laconian ones.

The basic reason for this absolute superiority of the Attic workshops after the second half of the 6th cent., which caused the decline of all the provincial work-

shops, is the excellent solution given by the Athenians to the problem of population. Instead of the colonisation by which most of the Greek cities tried to face the increase of population, or the imperialism of Sparta, the Athenians adopted an almost modern solution: they tried to produce the best quality of their products and they exported them to other countries. In that way they did not lose their citizens, and they managed to attract to Athens the most distinguished men of spirit, arts and crafts of the whole Greek world. So Athens became gradually the centre of the Greek world and the leading city in culture: «Ἑλλάδος παιδευσίς».

THE NEW RELIEF AMPHORA FROM SPARTA AND THE LACONIAN CERAMIC WORKSHOP

After the report of the excavation results and of the related problems a more detailed study has been undertaken of the new clay amphora with relief decoration found among the tombs. At the same time an examination is made of all the similar pots, found at different times and now in the Sparta Museum, both complete examples and those in fragments. The purpose of this is a thorough study of all questions which arise from the new amphora as well as the construction of a more complete picture of the activity of the Laconian pottery workshop. It is evident that the type of these pots is the *amphora* and that likewise at Sparta this shape is found only for those relief amphorae which were intended solely for funerary purposes. From a study of the form it is proved that there is a connection with Cycladic workshops and especially with amphorae from Thera, but at the same time there is clearly a special local development. In both shape and decoration the relief amphorae of the Laconian workshop permit us to distinguish clearly a connection also with the local bronze workshops and possibly a parallel development.

The special characteristics of the amphorae of the Laconian workshop are the successful combination of the functional necessities with the demands of the composition and the decorative claims and a clear preference for the organic. The special function of the handles and the particular role of the neck are worthy of note. As regards the shape of these amphorae from Sparta there is clearly an effort on the part of the potter to go beyond the merely tectonic creation and likewise the inorganic and floral characteristics to be found in the pots of other workshops, and to limit himself to a more organic composition.

The comparison of the shape of all the Laconian relief amphorae preserved permits us to distinguish the basic characteristics and principal tendencies and also to sketch the whole evolution of its progress. The details of the shape are also examined in relation to the decoration in which likewise similar tendencies can be distinguished. In the evolution of the decoration it is in general easy to distinguish, from the oldest known example belonging to the years around 620 B.C., that in the *first* phase the neck is undecorated, in the *second* phase it displays only animals and fantastic beings, and in the *third* phase it receives the principal representation of

the amphora — the reference to the life and deeds of the deceased. That is to say, there is a characteristic inversion from the first to the third phase which tends toward the limitation of the floral or decorative themes and toward the substitution for them of pictorial subjects and those more clearly related to the dead and to the tomb on which the vase is placed. Even from the beginning of the 6th century B.C. from the period of this new amphora it is indubitable that the decoration of the amphorae takes on a special character by which each portion of the decoration belongs to a definite category. The representation on the neck zone is a reference to the life of the deceased, that of the chariot race on the shoulder zone concerns the funerary rites, and the insertion of rosettes on the belly zone and the abstract and floral details on the handles are an allusion to the beliefs about death.

In this new amphora we have doubtless, among the masterpieces of the Laconian pottery workshop, a masterpiece in the sense that it elucidates and integrates, as regards shape as much as decoration, the purposes of its creators. Having been created at the beginning of the 6th century it belongs to a transitional period in which abstract decoration is disappearing as well as oriental floral motives, and they are succeeded by the complete victory of the anthropomorphic.

The technique of the amphora depends obviously on metal work, and the relief is made in moulds and applied to the body of the vase — a fact which explains various peculiarities of its decoration. The opportunity offered by having a group of Laconian amphorae contributes directly to a solution of the problem of the purpose of the relief amphorae from other workshops as well which must be considered as funerary.

After general remarks, the problems of the decoration of the new amphora and also questions of composition and morphology are examined, one by one. As regards the composition on the neck zone which is covered by the principal representation of the amphora, there is presented in this new amphora the peculiarity of a combination of a secondary and a central principle. This is considered as a characteristic effort of the Laconian workshop toward a new union in which there is a tempering of the elements of the metope with those of the frieze. The representation on the neck zone as regards subject does not seem to give us a mythological or a heroic scene but the picture of a mortal returning from a successful hunt principally of wild animals — lion, boar, deer, wild goat — and it bears a relation to the deceased on whose grave the amphora was placed. Thus it can be recognized without difficulty that the creators of the amphorae and especially of the new example were no longer interested in abstract decoration or in a mythical composition but in the relation of the scenes to the actual life of the deceased, and this results in giving a new character to the decoration. As the neck zone carries the main part of the decoration, it can thus be compared with the principal panel of the Attic grave reliefs which also give scenes from the life or the occupations of the deceased. The figures on the neck zone show us the deceased as a hunter returning from different hunts, and might be named the amphora of the hunters. The typological analysis of the forms on the neck zone shows without difficulty that the representation is related to works chiefly of the Corinthian workshop and especially

with models from which is derived the well known metope from Thermon with the returning hunter bearing in a similar way the animals he has killed. Several special elements show the extent of the connection of the representation on the Spartan amphora with the Corinthian workshop as well as the obvious independence of the artists of the Laconian workshop with respect to their models. At all events in the organization and the whole composition there existed among the Spartans without a doubt considerable plastic skill and the ability to make use of observations of daily life. The study includes a detailed examination of the elements of the neck zone representations, of the dress, and of the equipment of the hunters, even to the characteristics of the animal victims, as well as the details of the use of special motives such as the rosettes on the short chiton of the hunter.

There follows the study of the representation on the shoulder zone, that of the scene of the chariot race, in which it is evident that the details given are connected with funerary rites. The typological examination of this scene, as regards both the general content and the completely characteristic motives shows connections not with Corinthian but with Cycladic prototypes. We can even recognize without difficulty from special features which are used in the harness that the basis of the scene derives from the so-called Melian vases. The looser composition in this scene indicates a greater dependence upon outside prototypes, a fact which is explained by the frequent occurrence of this scene. The potter has no reason, therefore, to develop his personal initiative. In this connection it is noteworthy that in all the preserved grave relief amphorae (of the Laconian workshop), whole or in fragments, on the shoulder zone the same scene of a chariot race is represented which must consequently be considered as showing the funeral purpose of the pot.

In the third zone, that of the belly, the decoration is limited to the placing of large rosettes between abstract motives. Likewise in this case it is clear that the prototypes are to be found in the creations of the Cycladic workshop and especially in Melian vases.

After the typological examination an attempt is made to interpret the use of rosettes in this position and especially their relation with beliefs in respect to the tomb and the dead.

By Cycladic models also the decoration of the handles is influenced, in spite of the fact that a greater freedom is obvious in the work of Spartan artists, as much in the special function of the handles as in their decoration.

After the consideration of all the motives separately a general recapitulation of all the problems and a chronological analysis is undertaken. At the same time there is a discussion of the motives of the decoration also of all the Spartan amphorae, their dating and their development. By comparison with other examples of Laconian technique the new amphora is dated toward the end of the 7th century B.C. or the beginning of the 6th (610-590 B.C.), and in accord with this chronology that of the others can be achieved. Thus the other almost complete example coming from the area of the theatre is dated to about 620 B.C., fragments of others with animals on the neck zone to about 610 B.C., while others more developed in form and decoration, like the large fragment from the Heroon, to about 575 B.C., and fragments

of others still later to about the middle of the 6th century. In this period that is to say around 550 B.C. it is believed that there was a cessation in the work of the Lacedaemonian pottery workshops as regards relief amphorae and a general decline also as regards other ceramic productions in Sparta. These opinions are discussed in relation to the whole development of the state of the Lacedaemonians in this period and permit the clarification of many doubtful points both in art and in the general historical progress of Sparta.

But apart from the general subjects upon which new views are possible, the group of these funeral pots, from their special decoration alone, enriches the character of our views concerning Spartan life. Because they carry on the neck zone a clearly individual representation, on the shoulder zone an indubitably typical one, and on the belly motives related to beliefs about death, their study results in giving us an almost complete picture of the beliefs of one epoch.

CHRYSANTHOS ATH. CHRISTOU

EPIGRAPHICAL NOTES

(Plates 104-108)

Working at the Inventory of the Epigraphical Collection of the National Archaeological Museum, the writer has identified in the Epigraphical Collection seventy nine (79) Attic inscriptions published in the *Corpus* and till now considered "lost" or of unknown location. This article gives the correlation between the *Corpus* and the Inventory numbers with a few notes.

DINA PEPPAS-DELMOUSOU

*

Δ Ι Ο Ρ Θ Ω Σ Ε Ι Σ

- σ. 43, στ. 30, μετά τὸ "ἄνω δεξιά", νὰ προστεθῆ (Πί ν. 29 α).
 σ. 56, στ. 12, ἀνάγν. "τοῦ Μουσείου τῆς Μαδρίτης. Τελευταῖον τέταρτον...".
 σ. 61, στ. 8, ἀνάγν. "σταματᾷ εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 5^{ου} αἰ.".
 σ. 61, στ. 10, ἀνάγν. "πρόγονος τῆς ομάδος Β".

— Αἱ φωτογραφίαι τοῦ ἄρθρου "Ἀρχαϊκὴ Γραπτὴ Κεραμικὴ ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Ἀγγελοπούλου" ὀφείλονται εἰς τὸν κ. Κ. Κωνσταντόπουλον, φωτογράφον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Ἀθήνα. Ἐθνικὸ Μουσεῖο: Ἐρυθρόμορφος κρατήρας

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Ἀθήνα. Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Ἐρυθρόμορφος κρατήρας

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Ἀθήνα. Ἐθνικὸ Μουσεῖο: Ἐρυθρόμορφος κρατήρας

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Ἀθήνα. Ἐθνικὸ Μουσεῖο: Πλάγια ὄψη τοῦ ἐρυθρόμορφου κρατήρα

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

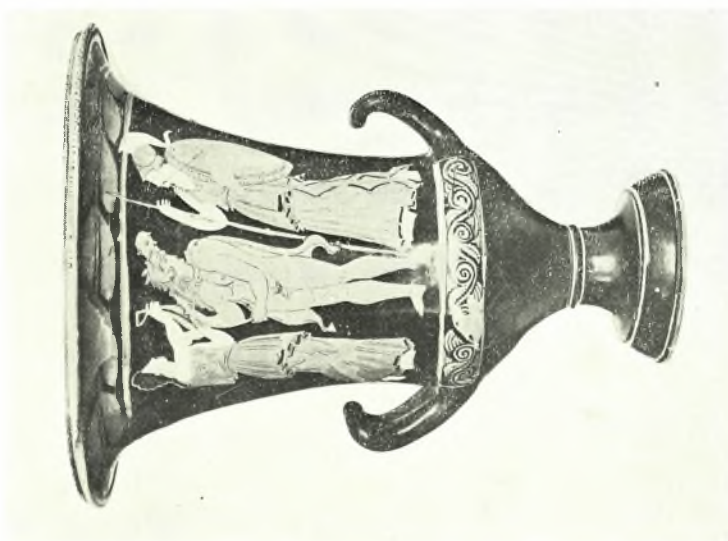
Ἀθήνα. Ἐθνικὸ Μουσεῖο: Ἐριβρόμορφοι καλυκοτοὶ κρατήρες

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Ἀθήνα. Ἐθνικὸ Μουσεῖο: α-β. Ἀπὸ ἐρυθρόμορφου κάλυκτῳ κρατήρα, Διόνυσος καὶ Μαινάδες

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Ἀθήνα. Ἐθνικὸ Μουσεῖο: Ἐρυθρόμορφοι κρατῆρες

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Ἀθήνα. Ἐθνικὸ Μουσεῖο: Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο (ἀπὸ σχέδιο τοῦ Γκούζη)

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Ἀθήνα. Ἐθνικὸ Μουσεῖο: Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

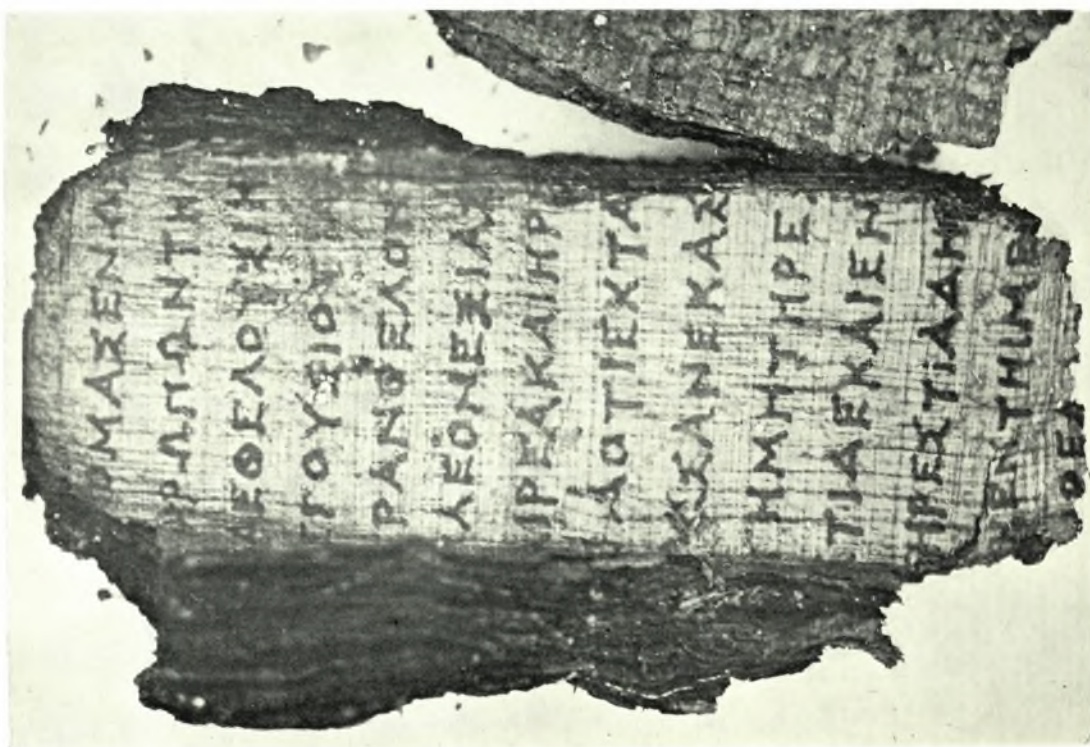
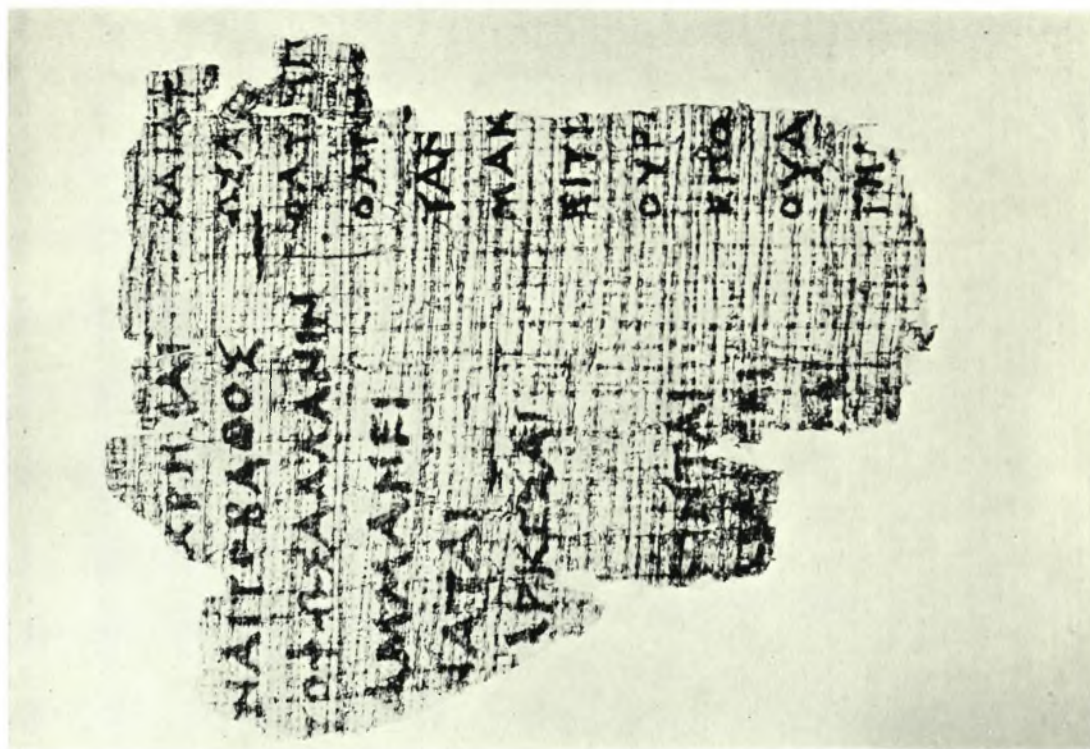
Ἀθήνα. Ἐθνικὸ Μουσεῖο: Ἐπιτάφιο μνημεῖο

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

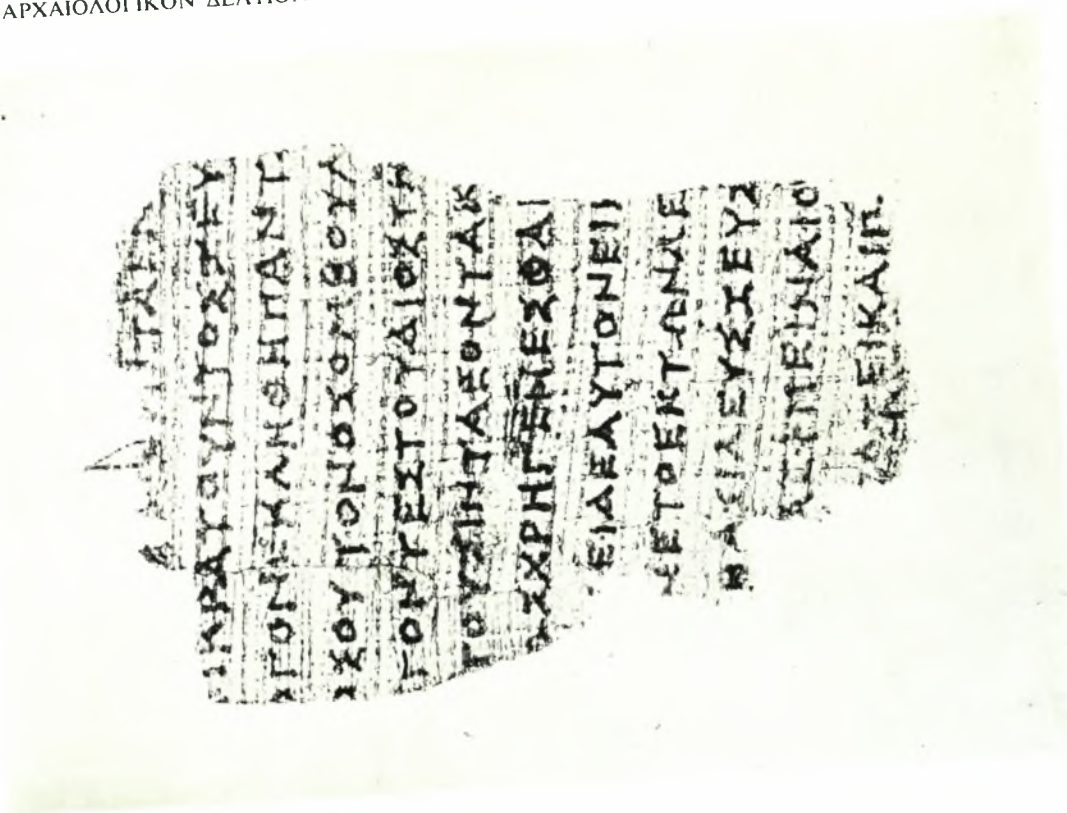
Ἀθήνα. Ἐθνικὸ Μουσεῖο: Τμῆμα τοῦ ἐπιταφίου μνημείου

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης. Ὀρφικὸς πάπυρος : α. Τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ δύο κομμάτια τοῦ πάπυρου ἀμέσως μετὰ τὴν εὐρεσὴν του καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποκόλλησιν τῶν ἐπαλλήλων φύλλων. Διακρίνεται κείμενον ἀπὸ τὸ μέσο τῆς στήλης 18, β. Τέλος τῆς στήλης 7, ἀρχὴ τῆς στήλης 8 (φαίνεται ἡ ἀλλαγὴ καλάμου)

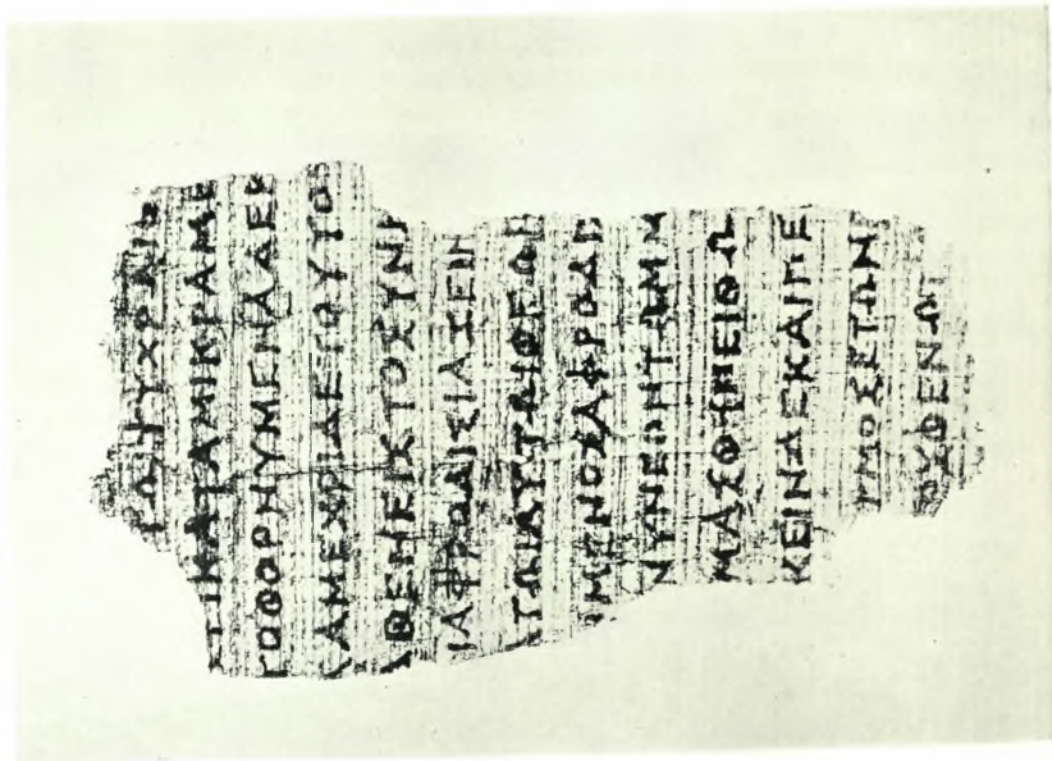
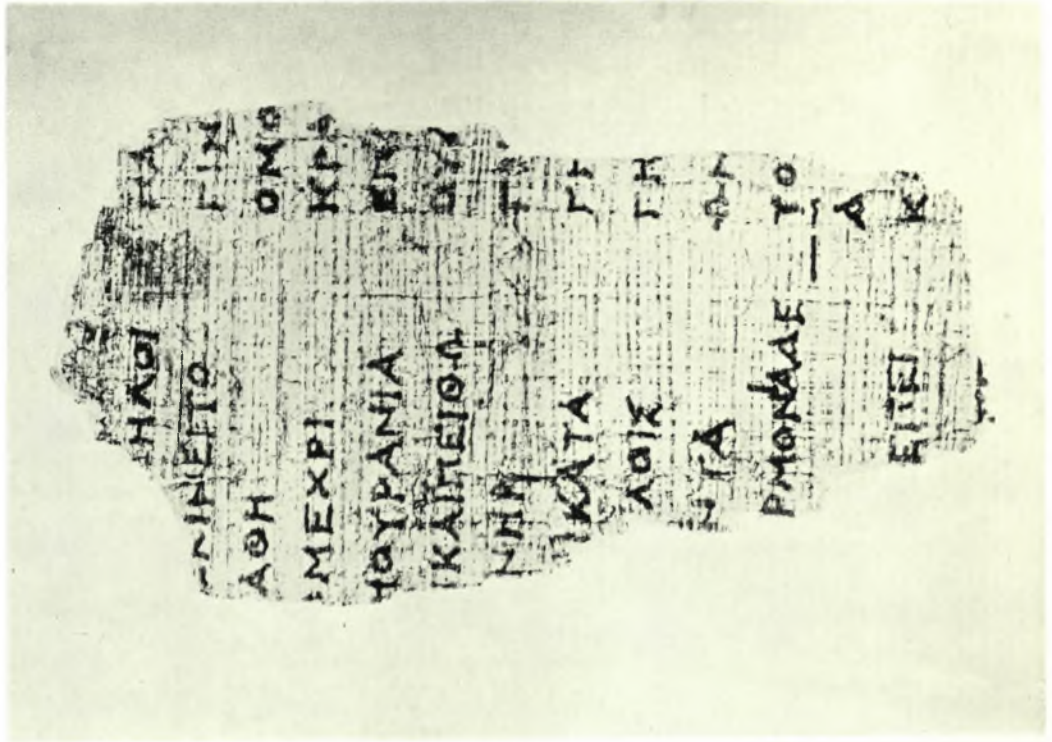
ΣΤ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ

α. Τέλος της στήλης 13 και αρχή της στήλης 14, β. Μέσο της στήλης 15

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης Ὀρφικὸς πάπυρος

ΣΤ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης. Ὀρφικὸς πάπυρος : α. Μέσο τῆς στήλης 17, β. Τέλος τῆς στήλης 17, ἀρχὴ τῆς στήλης 18

ΣΤ. ΚΑΥΩΜΕΝΟΣ

ἹΑρχαιολογικὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης. Ὁρφικὸς πάπυρος· α. Μέσο τῆς στήλης 19, β. Τέλος τῆς στήλης 22

ΣΤ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ

Athens. Artemis Aristoboule: General View of Excavation with Acropolis in the Background

THREPSIADES - VANDERPOOL

Athens, Artemis Aristoboule: a. General View of Temple from Southwest,
b. General View of Excavation from East

THREPSIADES - VANDERPOOL

Athens. Artemis Aristoboule: a. General View of the Temple from Southwest and above,
b. View from Southwest

THREPSIADES - VANDERPOOL

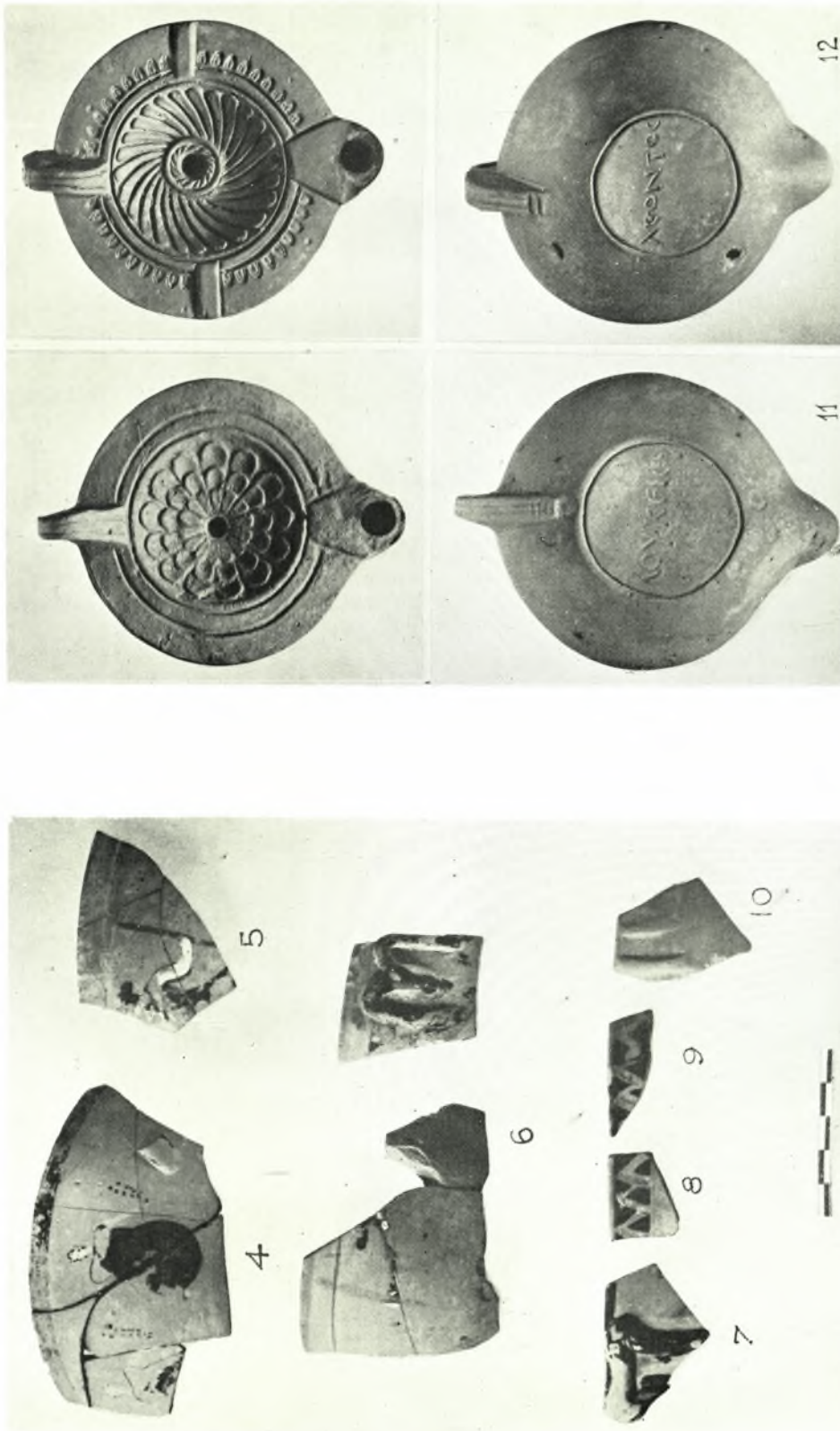
Athens. Artemis Aristoboule: a-c. Three Views of Porch showing Inscribed Stele and Stub of Stele as found,
d. Porch showing Bothros opened but not yet excavated

THREPSIADES - VANDERPOOL

Athens. Artemis Aristoboule: a. Stub of Stele, Inscribed Stele and Altar, b. Detail of Anta Block, c. Foundation for Altar, d. Detail of Temenos Wall

THREPSIADES - VANDERPOOL

Athens. Artemis Aristoboule: a-b. Fragments of Krateriskoi and Terracotta Lamps

THREPSIADES - VANDERPOOL

Megara: a. Das Quellhaus von Süden, b. Das Quellhaus von Norden

G. GRUBEN

Megara: a. Bronzeverschluss des Schöpfbeckens (eingefalzter Schieber, oben die Halterung), b. Abfluss des Schöpfbeckens

G. GRUBEN

Megara: a. Ostwand und Säulen, b. Oktogonales Kapitell

G. GRUBEN

Megara: a. Als Pfeilervorlage wiederverbauter Innen-Architrav, b. Mittelschranken

G. GRUBEN

Megara : a. Pfeilerstandspur auf der Querschranke, dahinter spätere Vorlage, b. Ecktriglyphe der Pfeilerstellung auf der Querschranke

G. GRUBEN

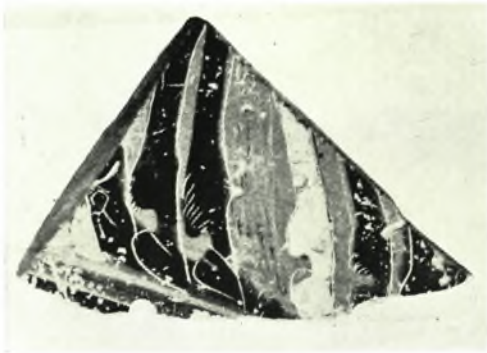
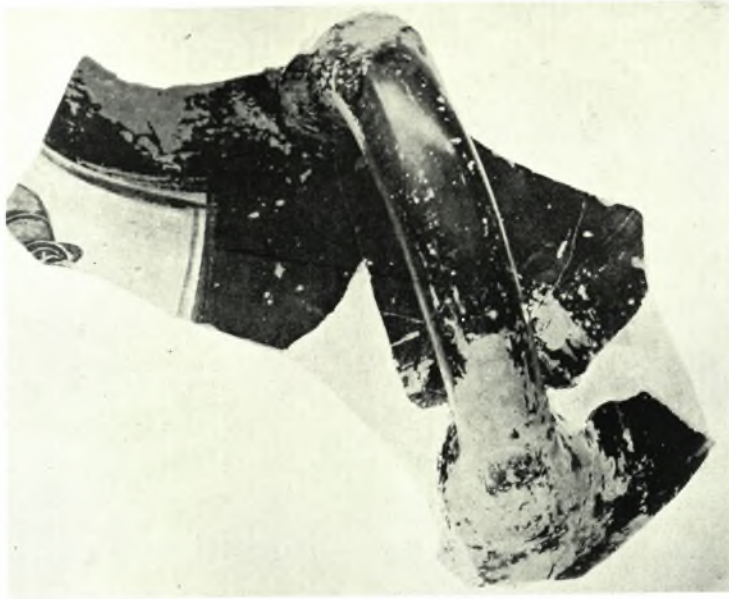
Megara: a. Triglyphe der Süd-Front (?), b. Schöpfbrüstung

G. GRUBEN

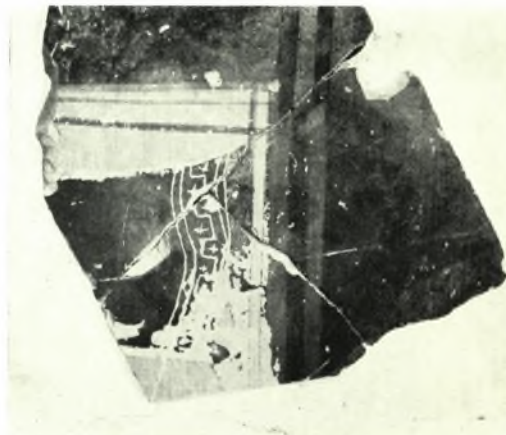
Megara: a. "Westbau" von Süden, b. Spätarchaisches Kapitell aus der Hinterfüllung der Ostwand

G. GRUBEN

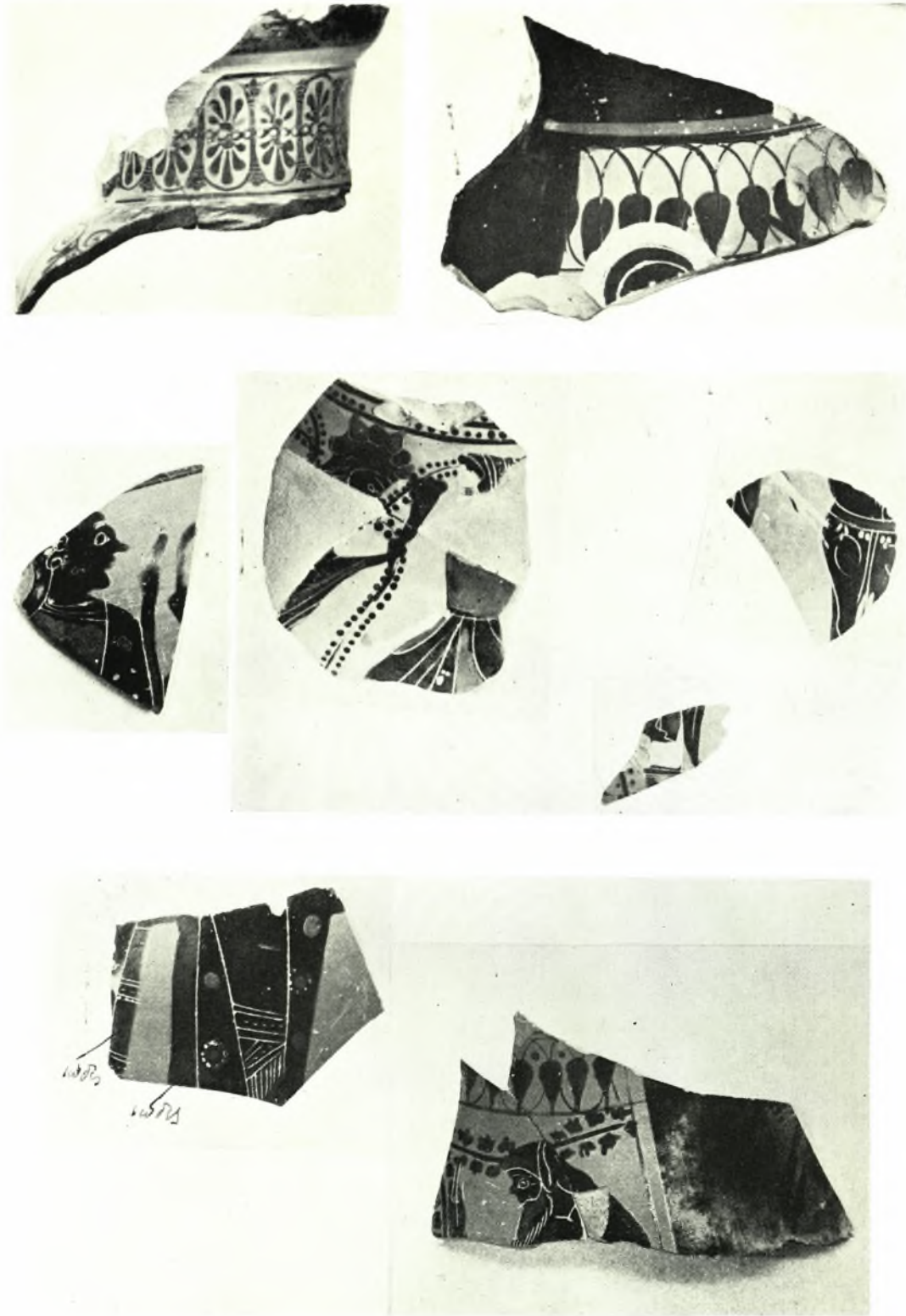
Ἄθῆναι. Οἰκόπεδον Ἀγγελοπούλου: Θραύσματα μελανομόρφων ἀμφορέων

Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

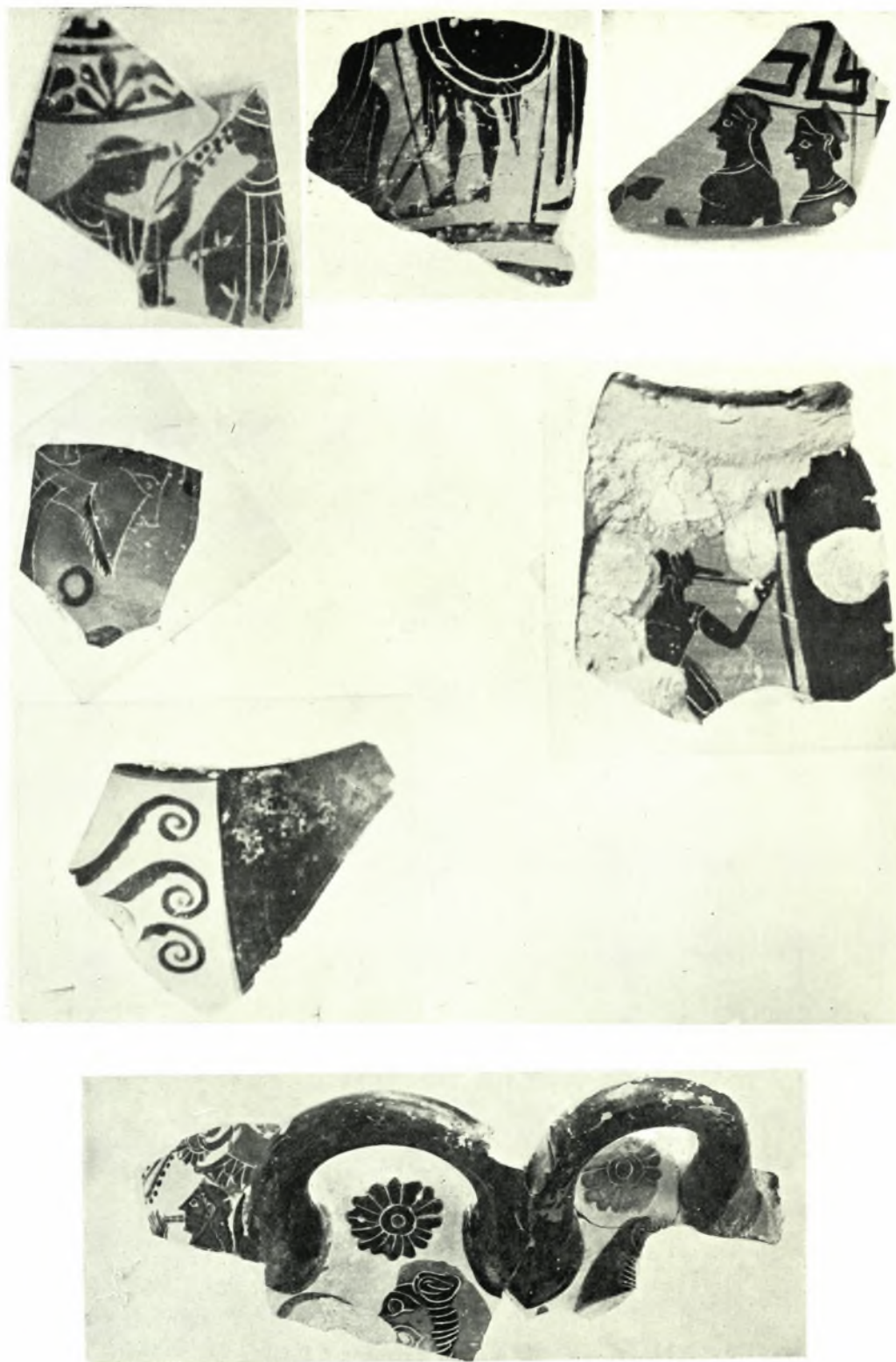
Ἀθήναι. Οἰκόπεδον Ἀγγελουόλου: α-δ. Θραύσματα μελανομόρφου ἀμφιφορέως

Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀθῆναι. Οἰκόπεδον Ἀγγελοπούλου: α-β. Ἀμφορεῖς, γ-η. Οἴνοχοαι· τὰ ε-ζ πιθανῶς συνανήκουν

Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

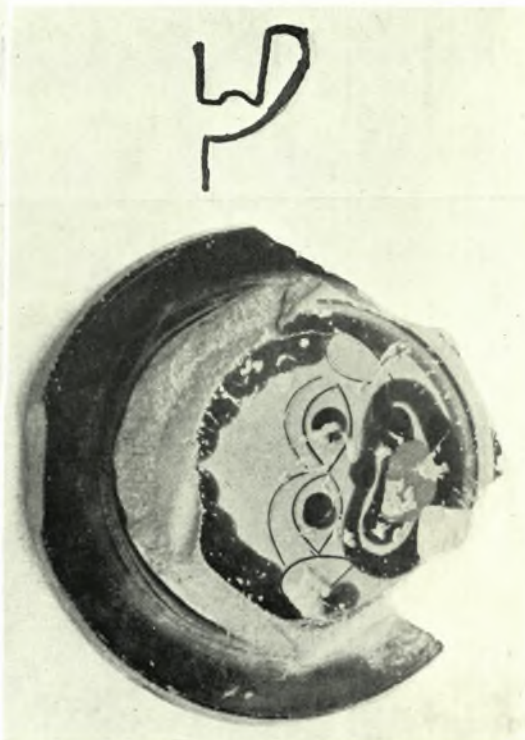
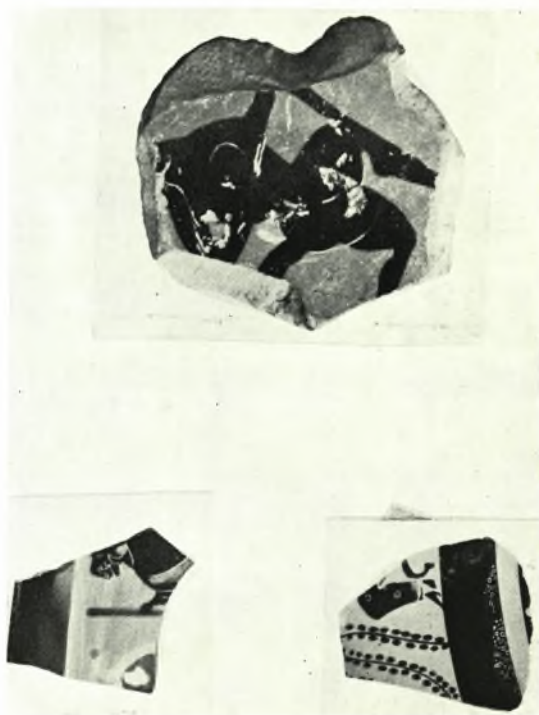
Ἀθήναι. Οἰκόπεδον Ἀγγελοπούλου: α, δ. Οἰνοχόαι· β. Λήκυθος· γ. Ὕλπη·
ε, ς. Ὑδρίαί· ζ. Λέβης γαμικός

Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

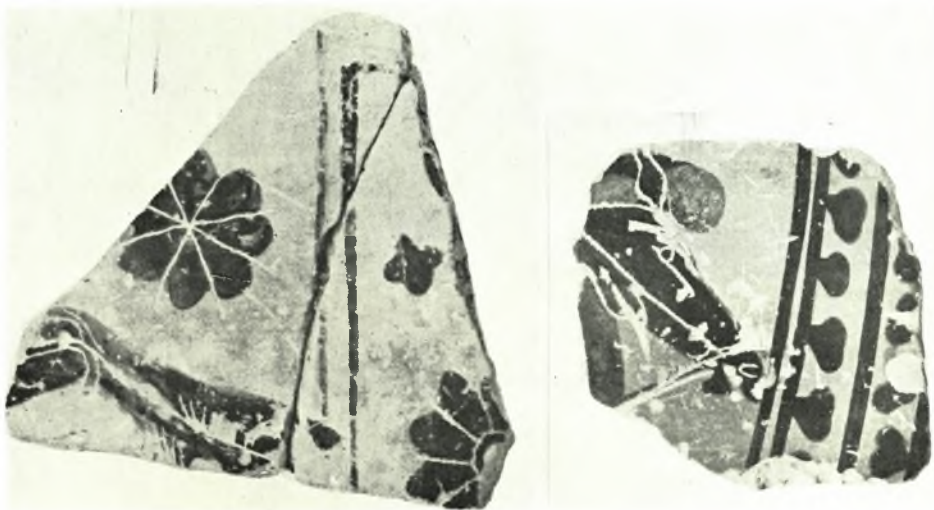
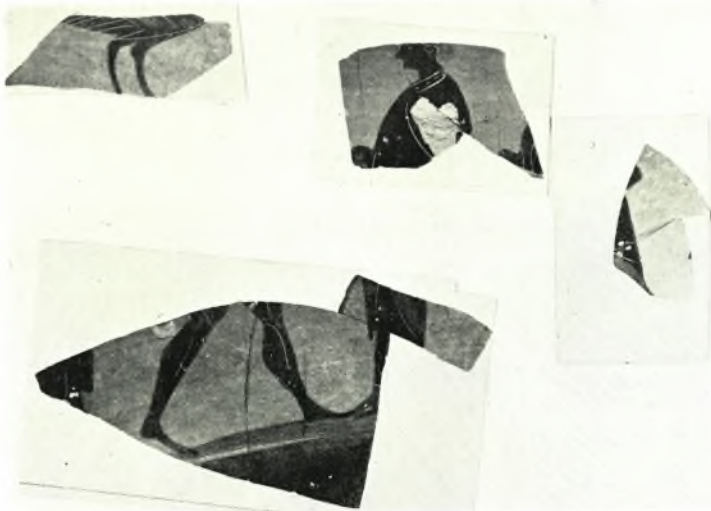
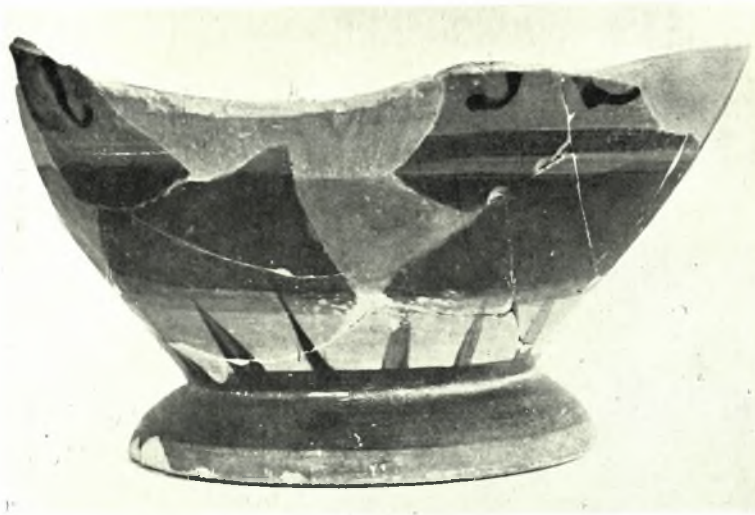

Ἀθήναι. Οἰκόπεδον Ἀγγελοπούλου: α, δ. Ὑψίποδες βάσεις· β, γ. Πώματα, ε-ζ. Κλειστά ἀγγεῖα
Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

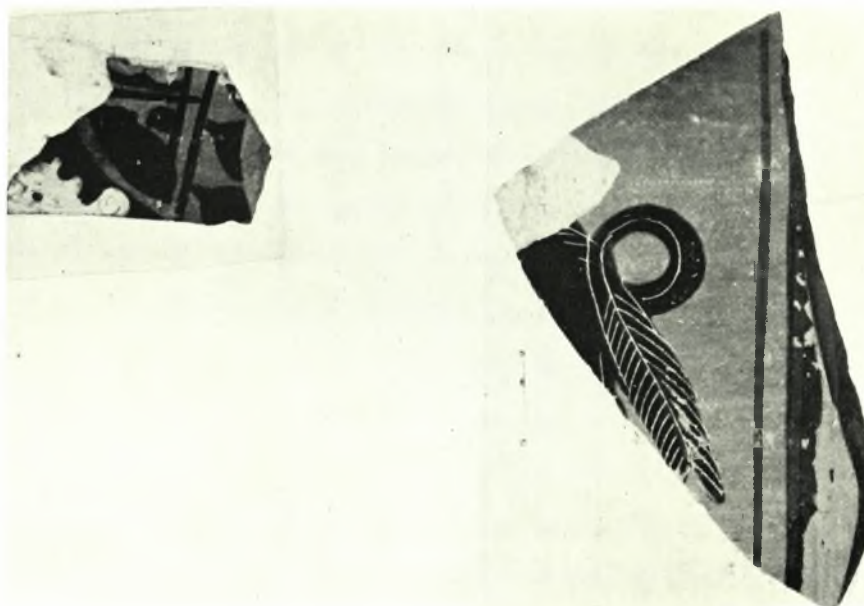
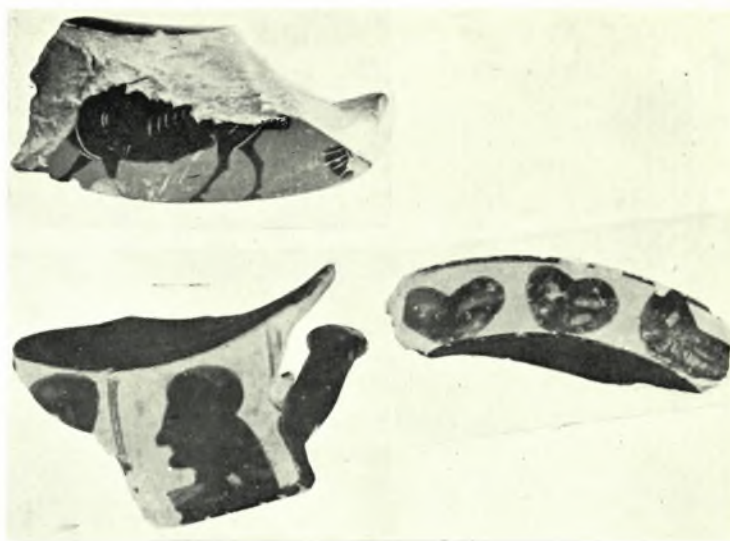

Ἄθῆναι. Οἰκόπεδον Ἀγγελοπούλου: Κύλικες μελανόμορφοι

Ἀθήναι. Οἰκόπεδον Ἀγγελοπούλου: Κρατῆρες μελανόμορφοι

Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

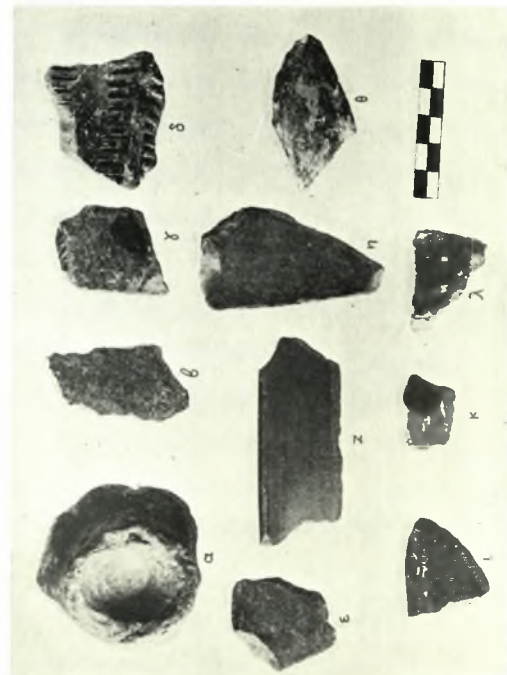
Ἀθήναι. Οἰκόπεδον Ἀγγελοπούλου: α-δ. Κρατῆρες μελανόμορφοι (τὰ β-γ συνανήκουν)· ε. Δῖνος

Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

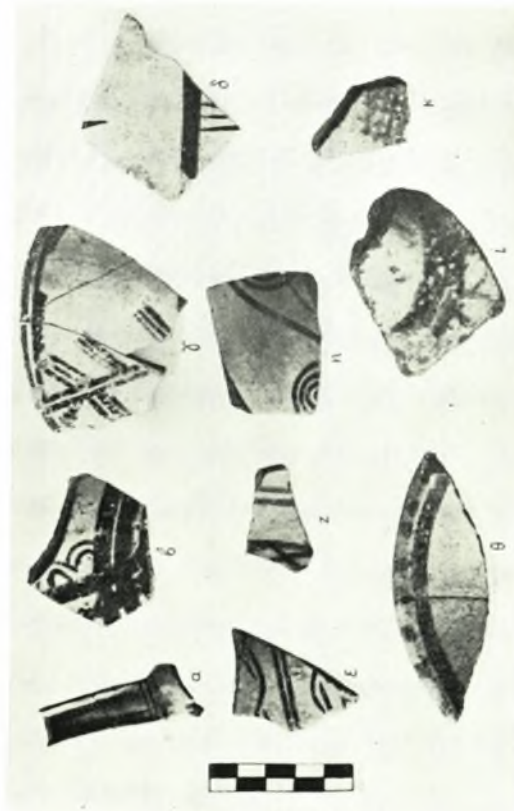
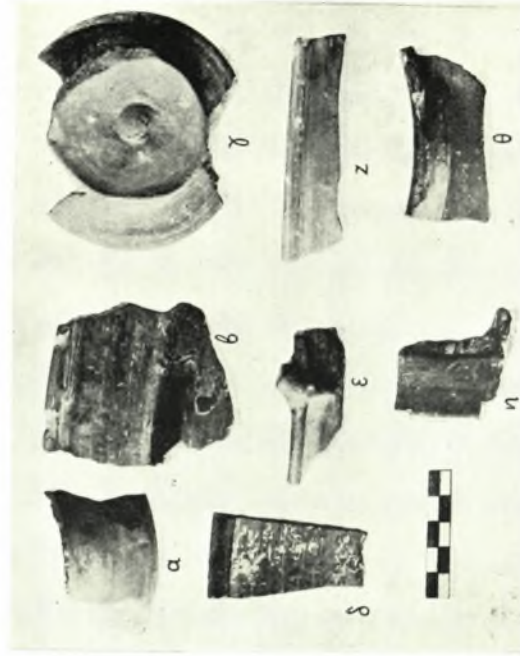
Ἀθήναι. Οἰκόπεδον Ἀγγελοπούλου: Six technique: α. Οἰνοχόη· β. Φιάλη

Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀθήνα. Νοτίως Ἀκροπόλεως: α. Ὑποελλαδικὰ ὕψους, β. Πρωτοελλαδικὰ πρόχου, γ. Ὑποελλαδικὰ ἐρυθρὰ μονόχρωμος κεραμική δ. Μεσοελλαδικὰ ἐρυθρὰ μονόχρωμος κεραμική

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀθήναι. Νοτίως Ἀκροπόλεως : α. Ὀστρακα Μεσοελλαδικὰ με ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν (mat painted ware), β. Τμήματα Μεσοελλαδικοῦ πύθου με ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν, γ. Ὀστρακα Μεσοελλαδικὰ με ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν, δ. Ὀστρακα Μεσοελλαδικὰ: Μινύεια

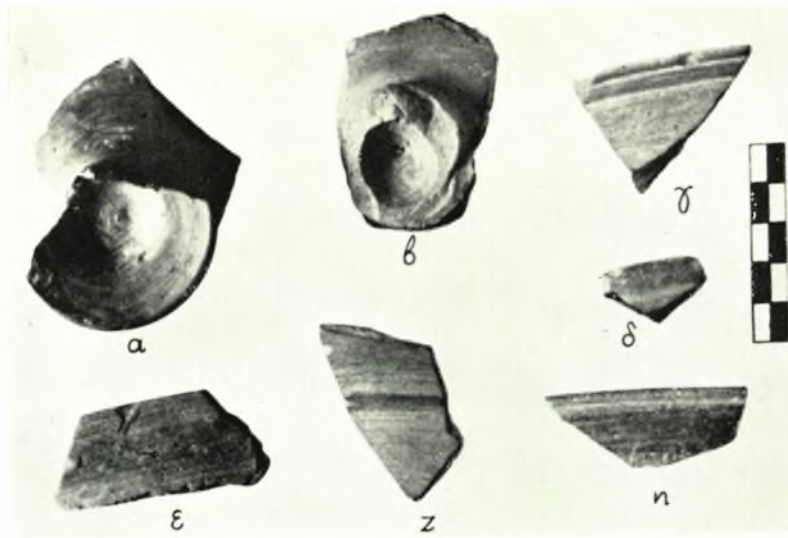
Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀθήναι. Νοτίως Ἀκροπόλεως: α. Μεσοελλαδική Μινύειος κύλιξ, β-γ. Τμήματα Μεσοελλαδικῶν Μινυείων κυλικῶν, δ. Μεσοελλαδική κύλιξ

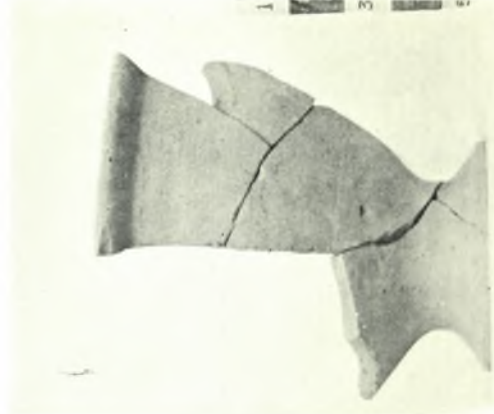
Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

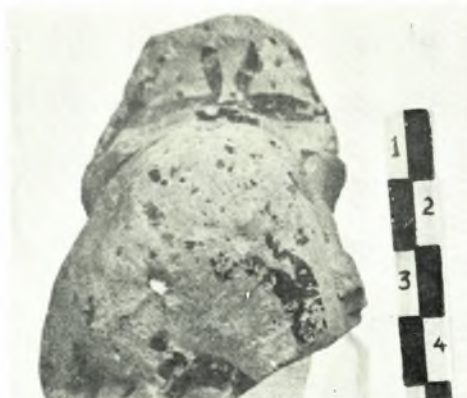
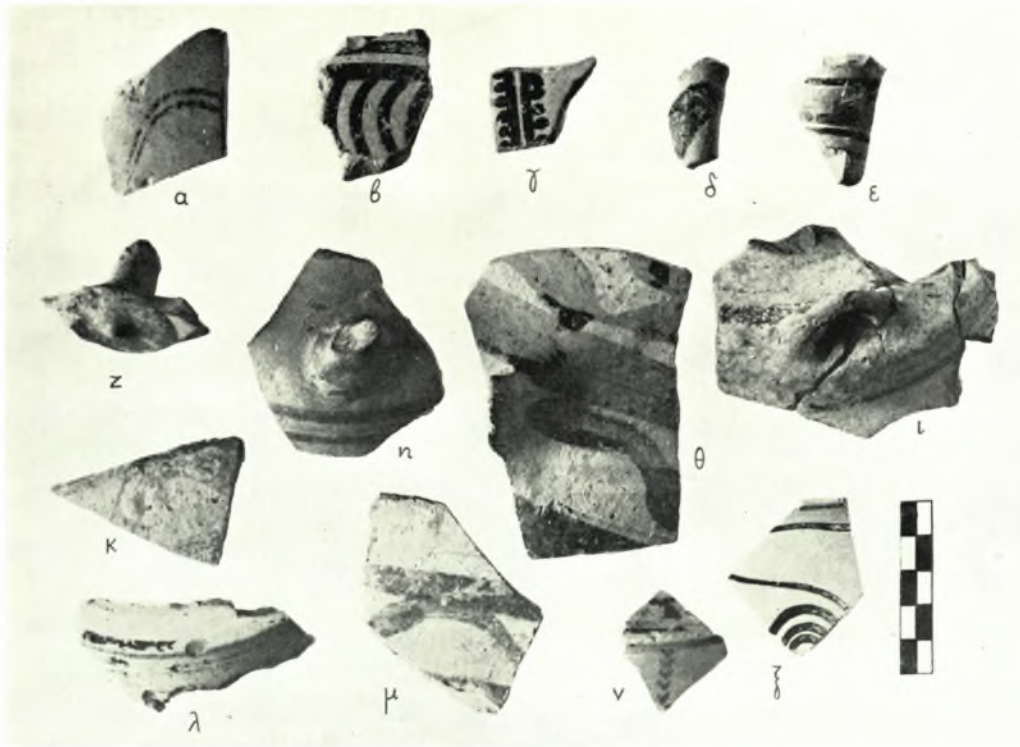
Ἄθῆναι. Νοτιῶς Ἀκροπόλεως: α. Ὑστρακα Μεσοελλαδικά: κίτρινα Μινύεια, β. Μεσοελλαδικά ἀβαφή οἰκιακά ἀγγεῖα, γ. Μεσοελλαδικὸν οἰκιακὸν ἀγγεῖον, δ. Μεσοελλαδικὸς πίθος

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀθῆναι. Νοτιῶς Ἀκροπόλεως: α. Πηνία καὶ σφονδύλιον Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς,
β-ε. Μυκηναϊκαὶ κύλικες (ΥΕ IIIα)

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

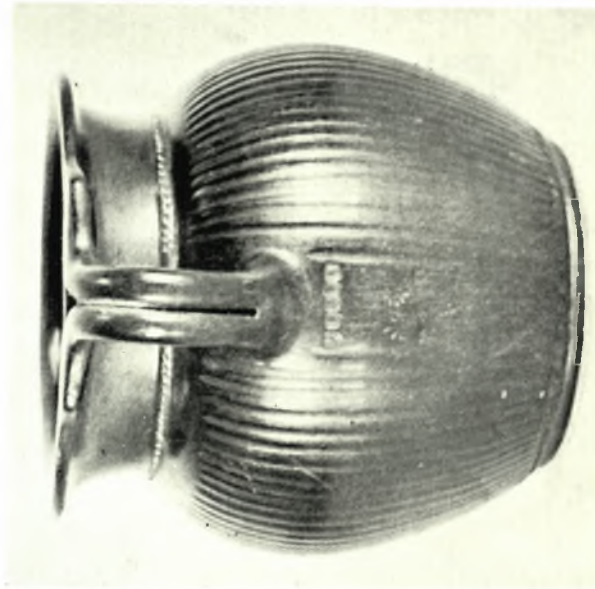
Ἀθήναι. Νοτίως Ἀκροπόλεως: α. Ὅστρακα μυκηναϊκά, β. Μυκηναϊκὸν εἶδάλιον (ΥΕ ΠΙβ), γ. Μυκηναϊκὸν εἶδάλιον, δ. Ἄσκός μυκηναϊκός (ΥΕ ΠΙγ)

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ἄθηναι. Νοτίως Ἀκροπόλεως: α. Ὑστρακα Πρωτοελλαδικὰ καὶ Μεσοελλαδικὰ,
β. Ὑστρακα μυκηναϊκὰ

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

α. Λαμῶς ἀγγείου τοῦ Μουσείου Καβάλας, ἀρ. 1937. β. Λεπτομέρεια τῆς λαβῆς τοῦ ἀγγείου. γ. Οἰνοχόη Συλλογῆς Τübingen ἀρ. 195

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-γ. Λεπτομέρειες παράστασης του άγγελου, άρ. 1937 (Μουσείο Καβάλας)

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-β. Λεπτομέρειες παράστασης του άγγείου αρ. 137 (Μουσείο Καβάλας)

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-β. Λεπτομέρειες παράστασης του άγγειου άρ. 1937 (Μουσείο Καβάλας)

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-β. Λεπτομέρειες παράστασης τοῦ ἁγγείου ὄρ. 1937 (Μουσεῖο Καβάλας)

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α. Περίκη Λούβρου, αρ. G 433. β-γ. Λεπτομέρειες πελίκης Λούβρου G 433

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

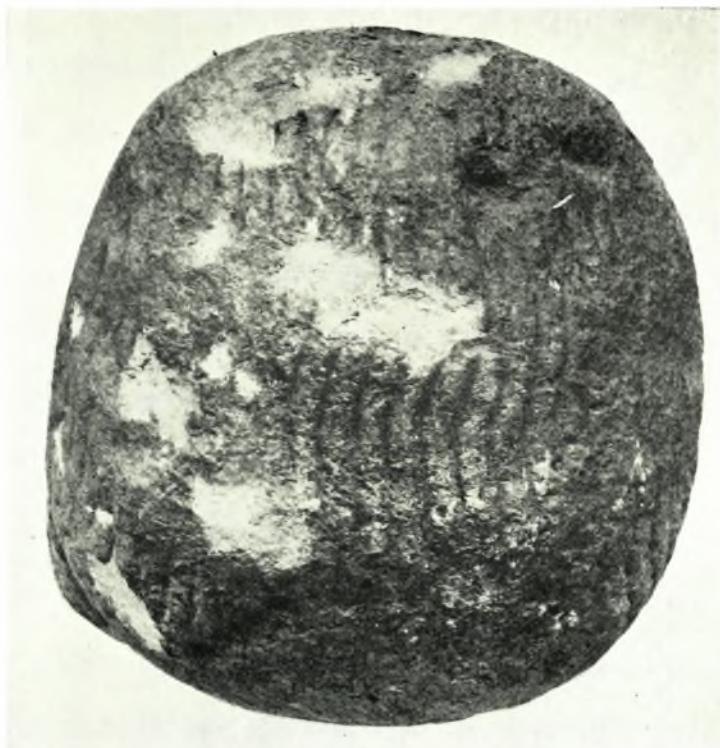
Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον: α-β. Ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ ἐκ Μεγαρίδος (Ἀρ. Εὐρ. 4509)

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον: α-β. Ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ ἐκ Μεγαρίδος (Ἄρ. Εὐρ. 4509)

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

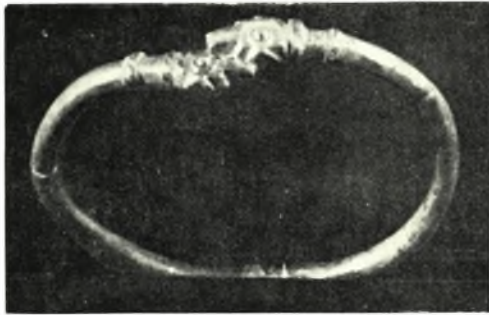
Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον: α-γ. Ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ ἐκ Μεγαρίδος (Ἀρ. Εὐρ. 4509)

A. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Σύλλατα Χαλκιδικής: α-β. Κιβωτιόσχημοι τύφοι, γ-ε. Χάλκινο κράνος «χαλκιδικό» τύπου, ς. Κράνος «χαλκιδικό» τύπου από τὸν Πειραιᾶ

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Σύλλατα Χαλκιδικῆς: α-β. Χάλκινο βραχιόλι καὶ λεπτομέρειά του, γ. Χάλκινο δακτυλίδι,
δ. Χάλκινη χάντρα, ε-ζ. Χρυσά ἐλάσματα ἀπὸ περιδέραια

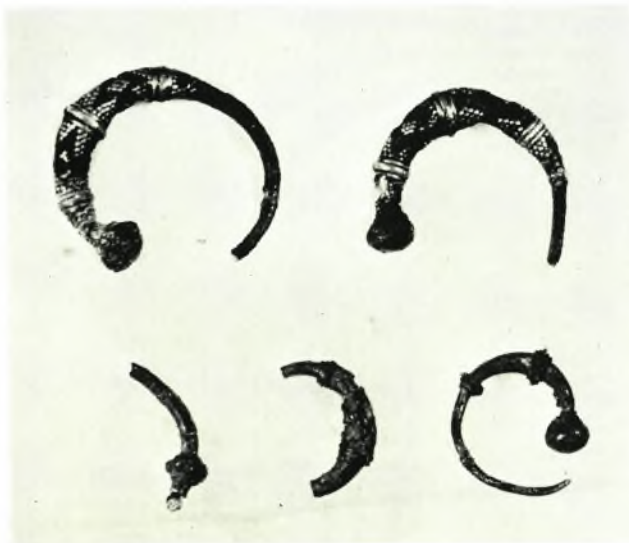
Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Σύλλατα Χαλκιδικῆς: α. Ἄργυρό βραχιόλι, β. Χάλκινα βραχιόλια. γ-δ. Λεπτομέρειες τῶν παραπάνω βραχιολῶν

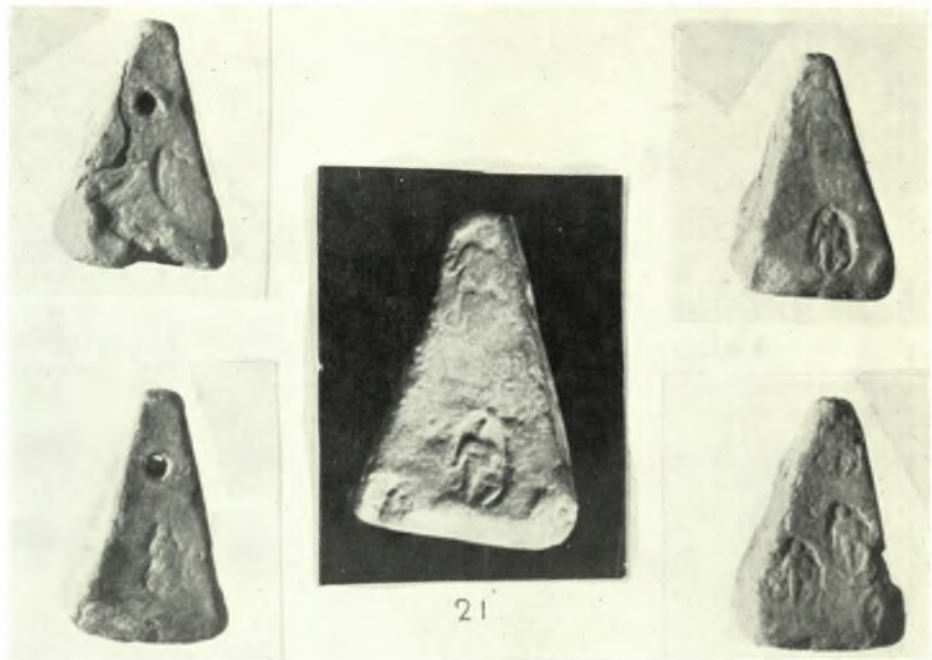
Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Σύλλατα Χαλκιδικής: α-β. Χάλκινες τοξωτές πόρπες, γ-ε. Άσημένια σκουλαρίκια

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

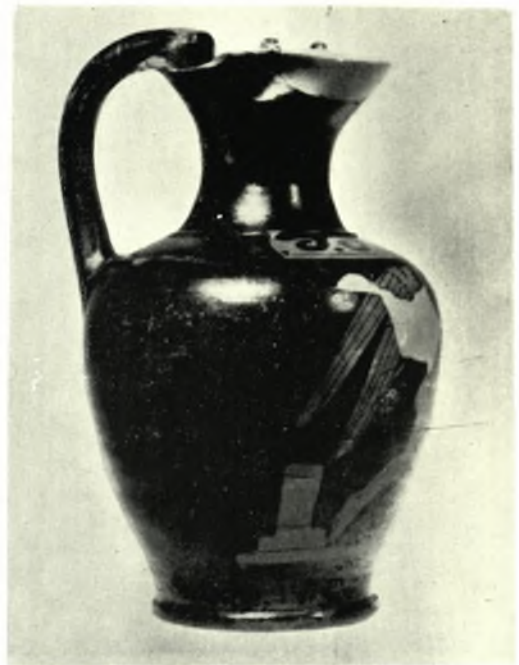
Σύλλατα Χαλκιδικῆς: α. Πήλινη ἀγνύθα, β-γ. Σφράγισμα τῆς ἀγνύθας

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Σύλλατα Χαλκιδικῆς: α. Μελανόμορφος σκύφος, β. Κοτύλη «κορινθιακή», γ, ε. Μελανόγραφη λευκή λήκυθος, δ. Μικρὴ ἀρβαλλόσχημη λήκυθος

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

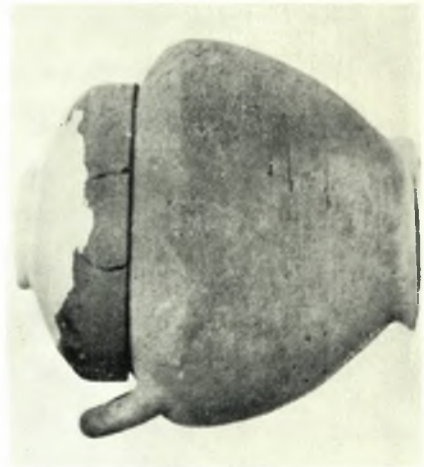
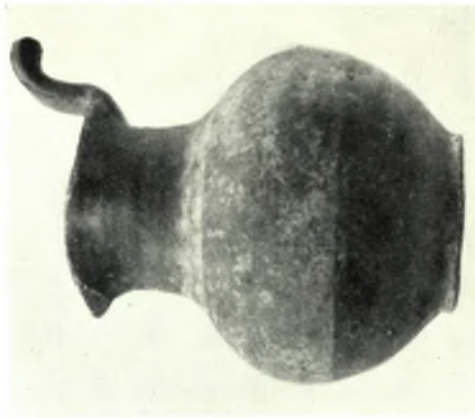
Σύλλατα Χαλκιδικῆς: α-β, δ. Ἐρυθρόμορφη τρίλοβη οἰνοχόη καὶ λεπτομέρειά της, γ. Ἐρυθρόμορφη τρίλοβη οἰνοχόη ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Σύλλατα Χαλκιδείκης: α. δ. Κιάθιο, β-γ. Ἀβαθείς σκύφοι, ε. Λαβή με κομβίωσησχημη προεξοχή.
ζ. Κοτύλη, ζ. Κύλικα με χαμηλή βάση

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

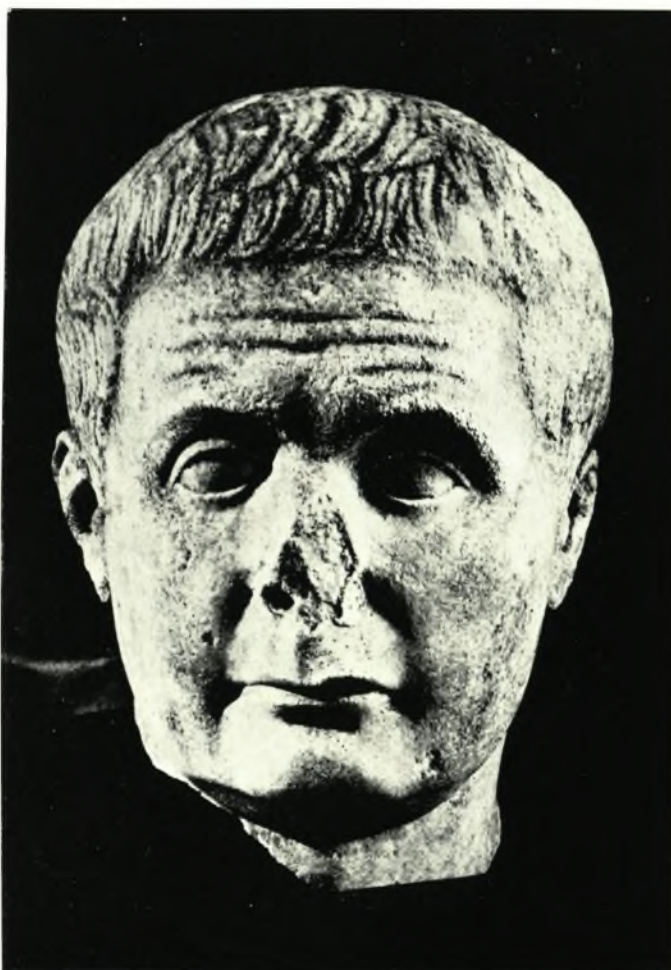
Σύλλατα Χαλκιδικής: α-γ. Οίνοχόες, δ-ς. Σταμόσχημες πυξίδες

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Σύλλατα Χαλκιδικῆς: α. Κώθωνας, β-ε. Ἄγανωτες χύτρες

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Στρατόνι τῆς Χαλκιδικῆς: α-β. Ἡ δέσποινα τοῦ Στρατονίου ὅπως βρέθηκε στὴν ἀνασκαφή,
γ. Εἰκονιστικὸ κεφάλι τῆς ἐποχῆς τῶν Κλαυδίων

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Στρατόνι τῆς Χαλκιδικῆς: α. Ἡ δέσποινα τοῦ Στρατονιοῦ, β. Τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο 1005 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου

Στρατόνι τῆς Χαλκιδικῆς: α-γ. Λεπτομέρειες ἀπὸ τὸ ἐπιτάφιο ἀγάλμα τοῦ Στρατονίου

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

α. Τὸ πήλινο εἰδώλιο 16344 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.
β. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη 2558 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Λακωνικά γοργόγεια: α. Ἐλεφάντινον πλακίδιον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας (ἀρ. κατ. 7), β. Ὀστεῖνη σφραγίς ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας (ἀρ. κατ. 4), γ. Μαρμάρινον γοργόγειον Μουσείου Τεγέας (ἀρ. κατ. 14), δ. Πήλινον ἔμβλημα Μουσείου Σπάρτης (ἀρ. κατ. 17)

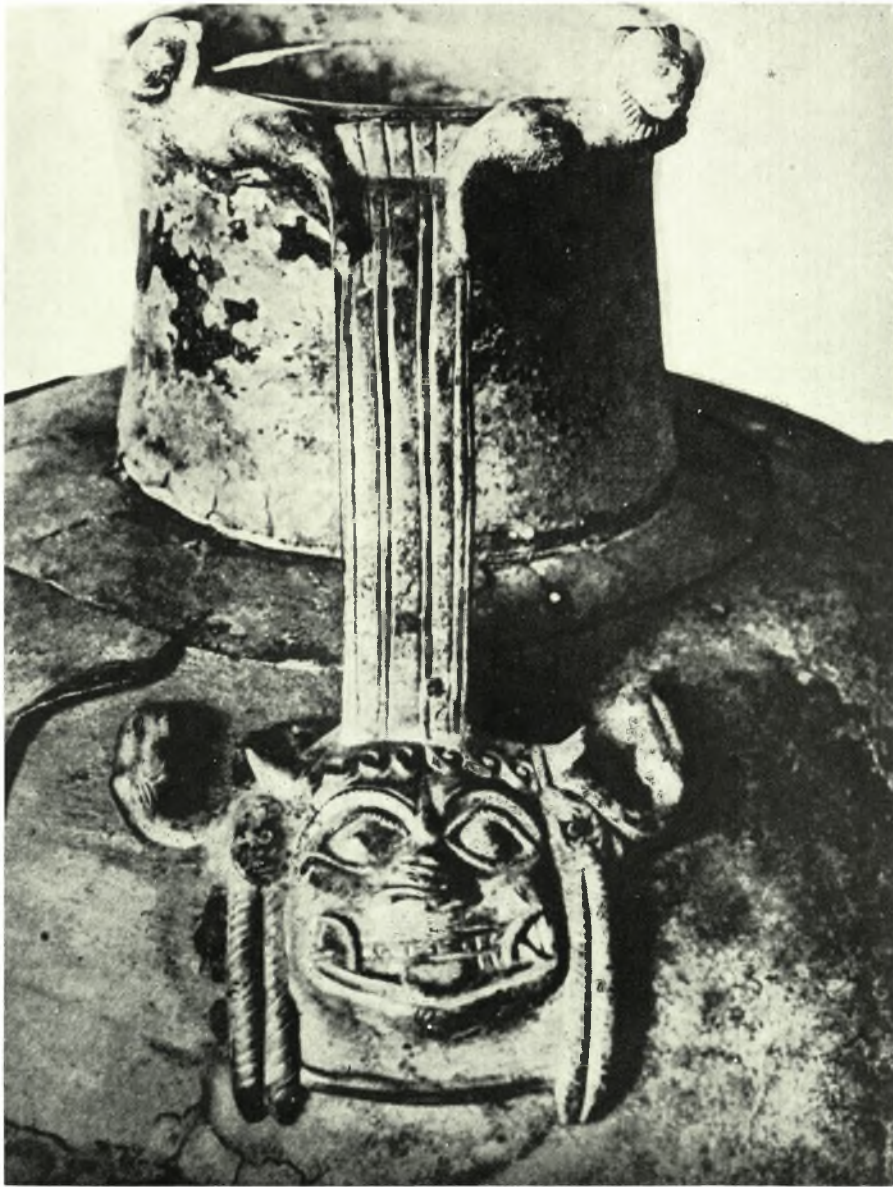
Λακωνικά γοργόνια: α. Τεμάχιον πινακίου ἐξ Ἁγ. Παρασκευῆς Ἄμυκλῶν (ἀρ. κατ. 3),
β. Πήλινον πλαστικόν ἔμβλημα Μουσείου Ἡρακλείου (ἀρ. κατ. 32)

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Λακωνικά γοργόνεια: α. Ἀγάλματιον Λούβρου (ἀρ. κατ. 29),
β. Πήλινον γοργόνειον ἐκ Κύμης (ἀρ. κατ. 33)

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Λακωνικά γοργόνεια: Λαβή ύδρίας ἐκ Trebenishte (ἀρ. κατ. 31)

Λακωνικά γοργόνεια: α. Ἐλεφάντινον γοργόνειον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας (ἀρ. κατ. 9),
β. Λαβὴ κρατήρος Μονάχου (ἀρ. κατ. 39), γ. Μαρμάρινον ἀκρωτήριον Μουσείου Σπάρτης (ἀρ. κατ. 41)

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Λακωνικά γοργόνεια: α. Λαβή κρατήρος Βρετανικού Μουσείου (άρ. κατ. 36),
β. Λαβή του κρατήρος του Vix (άρ. κατ. 37)

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Σπάρτη: α. Ή τομή εις τὴν ὁποίαν εὐρέθη ὁ ἀμφορεύς. Δεξιὰ ὁ τοῖχος τῶν Βυζαντινῶν χρόνων καὶ εἰς τὸ βάθος τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἑνὸς τῶν στομίων τοῦ κλιβάνου, β. Ὁ ἀμφορεύς εἰς τὴν θέσιν του. Διακρίνεται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἡ λαβὴ προστατεύεται ὑπὸ τῆς πλακῆς τοῦ δευτέρου στόμου καὶ ὁ λίθος εἰς τὸ στόμιόν του

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Σπάρτη: α. Αί κάμινοι τοῦ κλιβάνου. Εἶναι σαφῆς ὁ πῦρνος κιονίσκος μετὰ ραβδώσεων εἰς τὸ μεταξὺ τῶν δύο θαλάμων διαχωριστικὸν τοίχωμα, β. Εἰκὼν τῶν τάφων μετὰ τῶν καμίνων τοῦ κλιβάνου εἰς τὸ βάθος. Φωτογραφία ἀπὸ τὴν ΒΔ πλευρᾶν. Ὁ πρῶτος τῶν τάφων ἔχει ἀνασκαφῆ καὶ διακρίνεται ὁ βυζαντινὸς τοίχος δεξιᾶ, ὁ βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ καλύμματος τοῦ δευτέρου

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Σπάρτη: α. Εικών τοῦ χώρου ἀπὸ Β. Διακρίνεται ὁ τρόπος συντριβῆς τοῦ καλύμματος τοῦ δευτέρου τάφου ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ τοίχου. Εἰς τὸ βάθος ἡ παιδικὴ ταφή ἐπὶ κεράμου, β. Ὁ δεύτερος τάφος μετὰ τὸν καθαρισμὸν. Διακρίνεται ἡ στροφὴ τῆς κεφαλῆς καὶ ὀλιγώτερον ἡ κάμψις τῶν ποδῶν

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Σπάρτη: α. Μία ακόμη εικών τοῦ χώρου ἀπὸ τὴν ΝΑ πλευρᾶν. Ὁ παιδικὸς τάφος δεξιᾶ, β. Ὁ χώρος ἀπὸ Δ μετὸν κλίβανον εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον καὶ τοὺς τάφους εἰς τὸ βάθος. γ. Εἰκὼν μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὄλων τῶν τάφων καὶ πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν πλακῶν εἰς τὴν θέσιν τῶν καὶ τῆς ἐπικαλύψεως τοῦ χώρου

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἄρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: ὁ νέος μετ' ἀναγλύφων ἀμφορεὺς τῶν κυνηγῶν. Ἡ φέρουσα τὸν κόσμον κυρία τοῦ πλευρά

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: ἡ δευτερεύουσα καὶ ἀκόσμητος πλευρὰ τοῦ νέου ἀμφορέως

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἄρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: ἡ κυρία πλευρὰ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: ἡ δευτέρα καὶ ἀκόσμητος ὄψις τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: α. Τεμάχιον ἀμφορέως με βαίνουσαν πρὸς τὰ ἀριστερὰ σφίγγα. Ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ, β. Τεμάχιον ἀμφορέως με βαδίζοντας πρὸς τὰ δεξιὰ λέοντας. Ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἄρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: α. Τεμάχιον ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ με ἄνω μέρος πτερωτοῦ ἵππου καὶ μαιάνδρον, β. Τεμάχιον ἐκ ζώνης τοῦ ὤμου με ἀνάγλυφον ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου (μήτρας) ἐκ τῆς ὁποίας ἔχει κατασκευασθῆ καὶ ἡ σκηνὴ τοῦ ὤμου τοῦ νέου ἀμφορέως, γ. Τεμάχιον ἐκ τῆς ζώνης τοῦ ὤμου ἀμφορέως με παράστασιν μᾶλλον κυνηγίου

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἄρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: Τὸ μέγα τεμάχιον ἀμφορέως τοῦ Ἡρώου

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: α. Τεμάχιον ἀμφορέως, με βραχίονα πιθανάτατα κνηγού. Διακρίνονται ἀμυδρῶς ἴχνη τοῦ λαγού τοῦ φερομένου εἰς τὸν ὦμον, β. Δύο τεμάχια ἀμφορέως, τὸ ἐν ἐκ τοῦ λαίμου καὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς ζώνης τοῦ ὦμου, τὸ ἕτερον ἐκ τοῦ ὦμου με τμήμα τροχοῦ ἄρματος, γ. Δύο τεμάχια ἀμφορέως, τὸ ἐν ἐκ τοῦ λαίμου, τὸ ἕτερον ἐκ τοῦ ὦμου

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α. Ἄρματα καὶ πολεμιστὰ ἐκ τοῦ λαιμοῦ τοῦ κρατήρος τοῦ Βίξ, β. Τεμάχιον ἀμφορέως ἐκ τοῦ κάτω μέρους τῆς ζώνης τοῦ ὤμου καὶ τῆς κοιλίας

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α. Δύο τεμάχια του στελέχους τών λαβών με διάφορον σχηματισμόν τής τρεχούσης σπείρας, β. Δύο βάσεις ἀμφορέων με τὸ γλωσσοειδές θέμα καὶ ἄλλην κόσμησιν, γ. Χεῖλωμα καὶ ἄνω μέρος τῆς ζώνης τοῦ λαμοῦ με φυτικὴν κόσμησιν. δ. Δύο τεμάχια ἀμφορέων ἐκ τοῦ ἄμου με ταινίας φερούσας τὸ σχοινοειδές κόσμημα

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: ἡ ζώνη τοῦ λαιμοῦ τοῦ νέου ἀμφορέως, μετὰ τὰς μορφὰς τῶν κυναγῶν

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α. Τὸ τεμάχιον λακωνικοῦ ἀμφορέως τοῦ Μουσείου τῆς Δρέσδης, β. Ἡ μετόπη τοῦ κνηγοῦ τοῦ Θέρμου, γ. Παράστασις τῆς λακωνικῆς κύλικος τοῦ Βερολίνου με τοὺς μεταφέροντας νεκροὺς συντρόφους των, Σπαρτιάτας πολεμιστὰς

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: ἡ πρώτη ὀμάς τῆς παραστάσεως καὶ τὸ ζῦγον τῆς ἑλληπιδῶς, μὲ τὸν πόδα καὶ τὴν χεῖρα τοῦ κυνηγοῦ καὶ τὸν αἰγᾶγον

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: ἡ τρίτη ὁμάς τῆς παραστάσεως μετὰ τὸν κνηγὸν φέροντα τὰ αὐτὰ μετὰ τὴν πρόωτην ζῶα

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἄρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: ἡ δευτέρα ὀμάς τῆς παραστάσεως τοῦ μέσου τῆς ζώνης τοῦ λαίμου μὲ τὸν κυνηγὸν φέροντα
ζῶα διάφορα τὸν δύο ἄλλων ὀμάδων

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α. Κυνήγιον κάπρου, ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς λακωνικῆς κύλικος τῶν Παρισίων,
β. Κυνήγιον κάπρου ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς λακωνικῆς κύλικος τῆς Λειψίας

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: ἄρμα μὲ ἥνιοχόδοντα καὶ πεζὸν πολεμιστὴν. Τοῦ νέου ἀμφορέως

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: τὸ δεύτερον ἄρμα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου (μῆτρας) μὲ τὸ πρότον. Τοῦ νέου ἀμφορείας

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἄρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: ὁ ἥνιοχὼν πολεμιστὴς καὶ ὁ ἀκολουθῶν πεζὸς

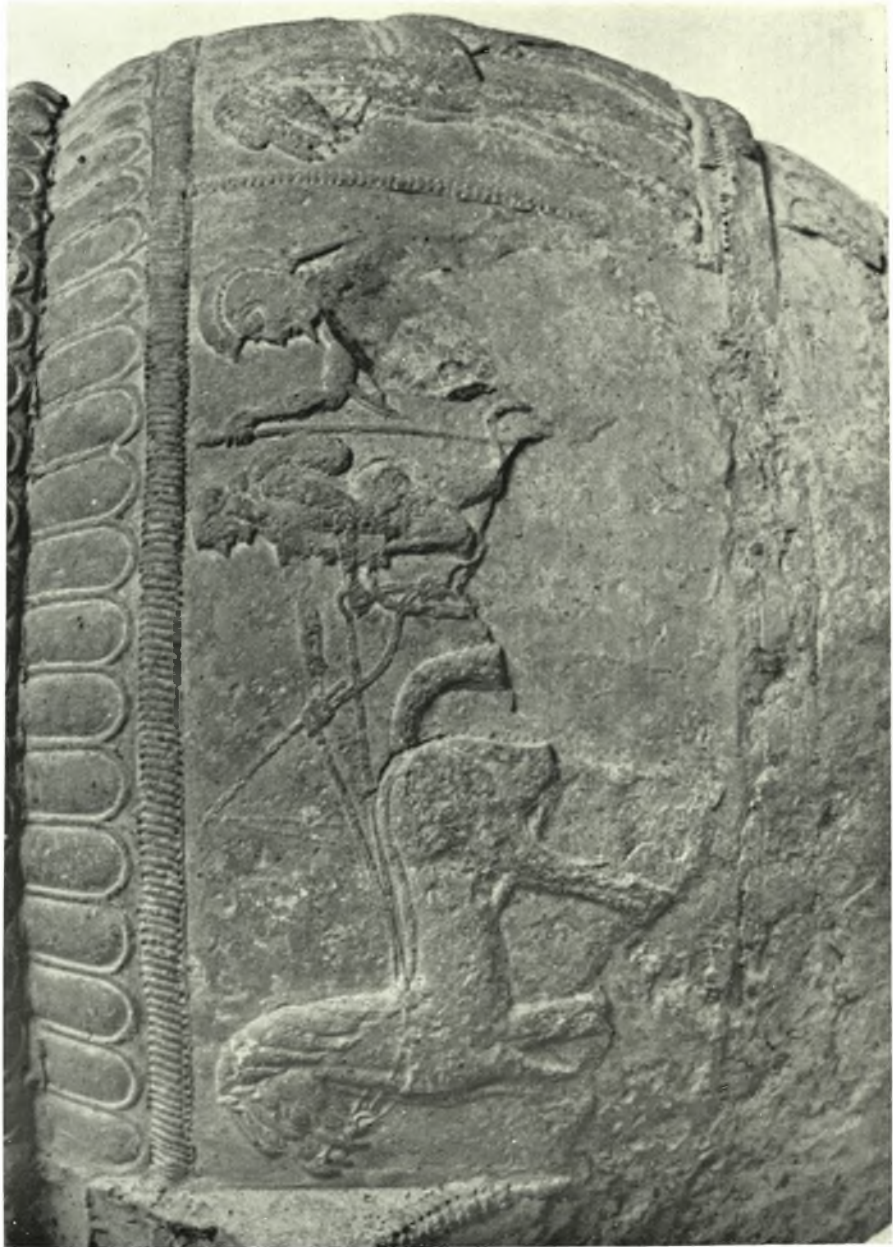
ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

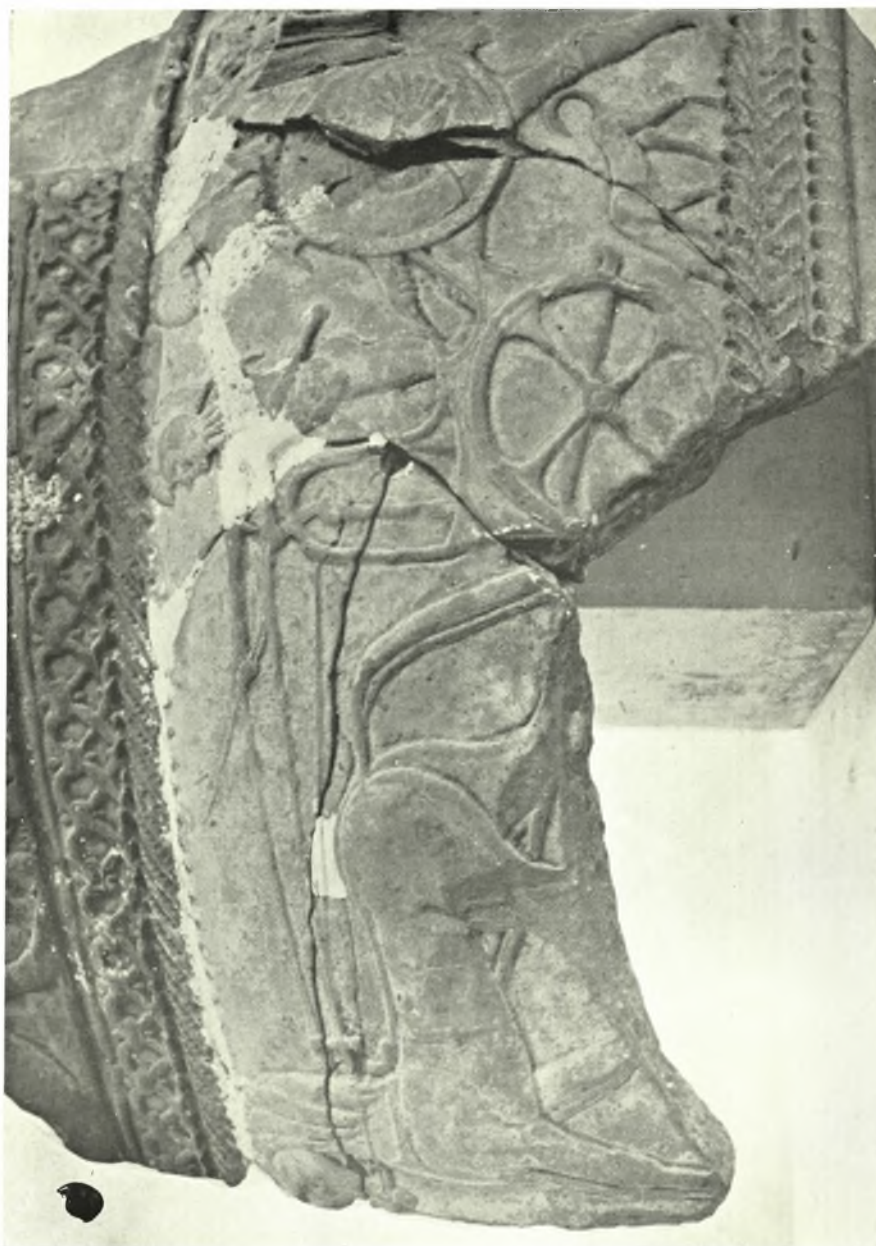
Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: ἄρμα καὶ ἡνιοχὸν πολεμιστῆς μετὰ ἀκολουθοῦντα πέζον, ἐκ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: τὸ δεύτερον ἄρμα ἐκ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Θεάτρου καὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου (μήτρας)

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: τὸ ἄρμα μετὰ τὸν ἠνιοχοῦντα καὶ τὸν ἀνεργόμενον πολέμιστήν, ἐκ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἡρώου

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α. Ὁ ἀετός ἄνωθεν τοῦ ἵππου εἰς τὴν παράστασιν τῆς λακωνικῆς ὑδρίας τῆς Ἰαλυσοῦ, β. Ἀετός πρὸ τοῦ ἵππου ἰπέως τῆς παραστάσεως λακωνικῆς κύλικος τοῦ Λονδίνου

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἄρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: α. Ἡ ζώνη τῆς κοιλίας καὶ ἡ βάση μετὰ τὸ γλωσσοειδὲς κόσμημα τοῦ νέου ἀμφορέως, β. Ἡ δεξιὰ λαβὴ καὶ τμῆμα τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

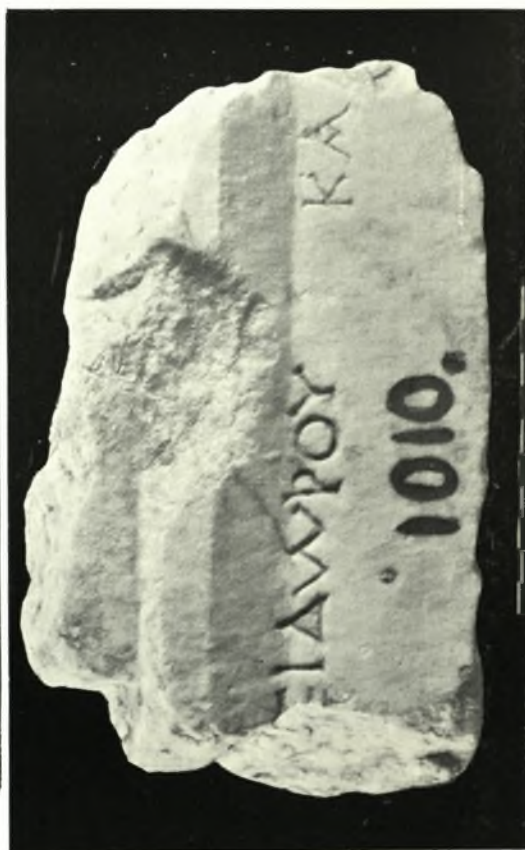
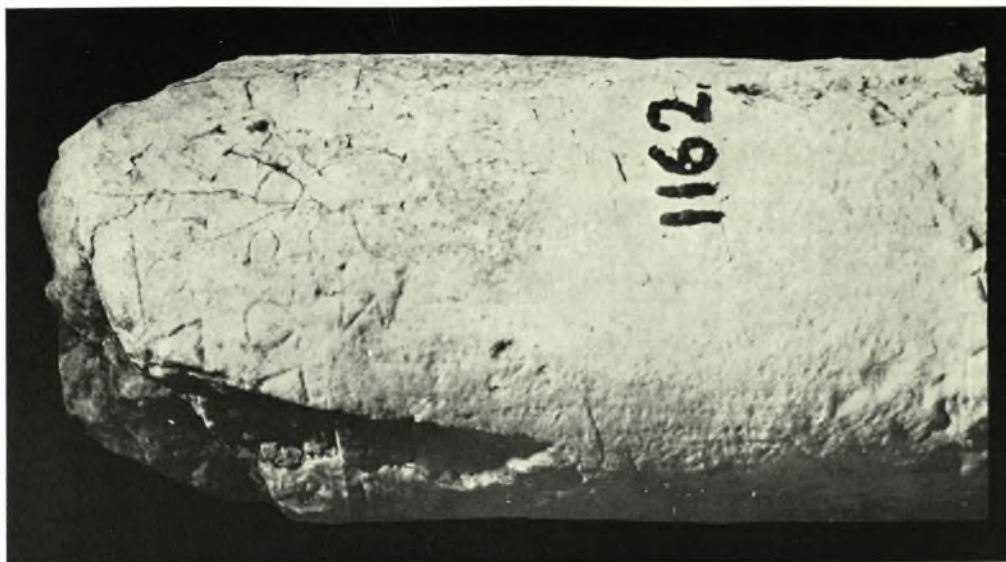
α. Ὁ κυνηγὸς τῆς τρίτης ομάδος, β. Ἡ πηλίνη πινακίς τοῦ Ἄργους, γ. Πηλίνη πλάξ τῆς Νέας Ὑόρκης μέ θρήνον

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σπάρτης: οἱ ἵπποι τοῦ νέου ἀμφορέως τῶν κυνηγῶν

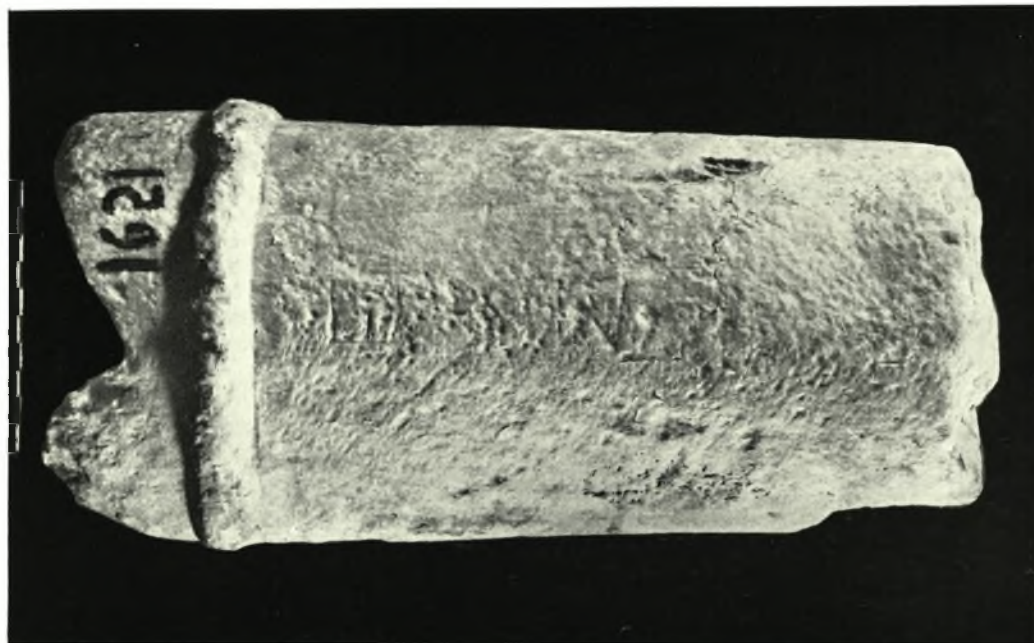
ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ: α. IG, II², 6703, β. IG, II², 8952, γ. IG, II², 9430

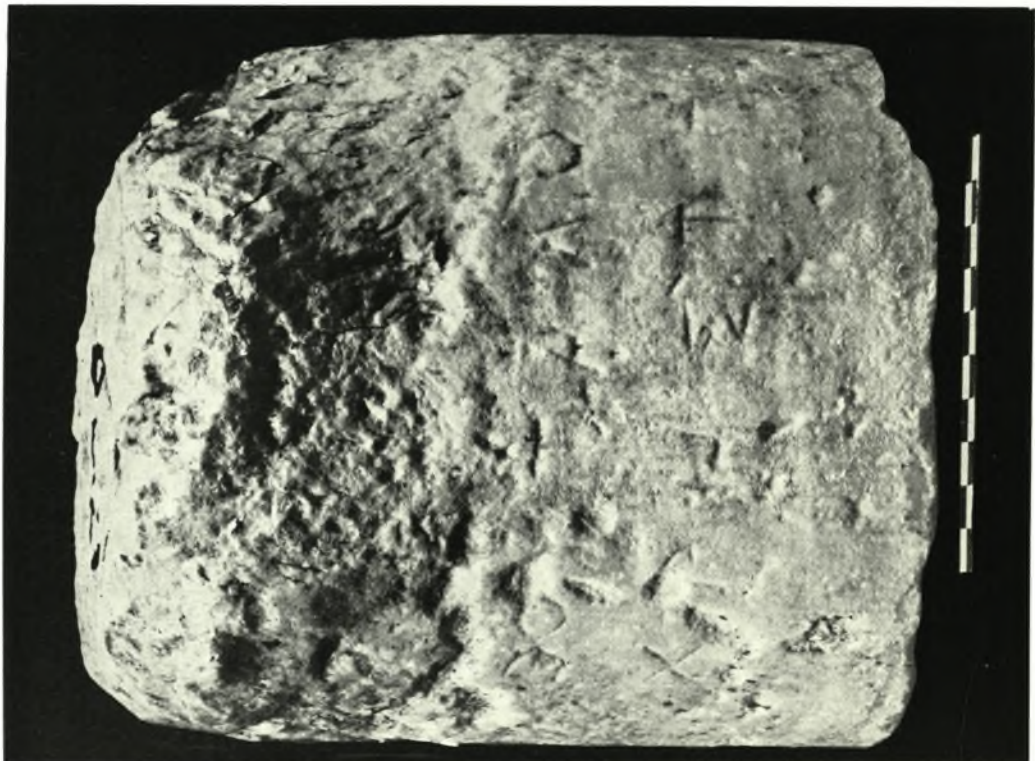
ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

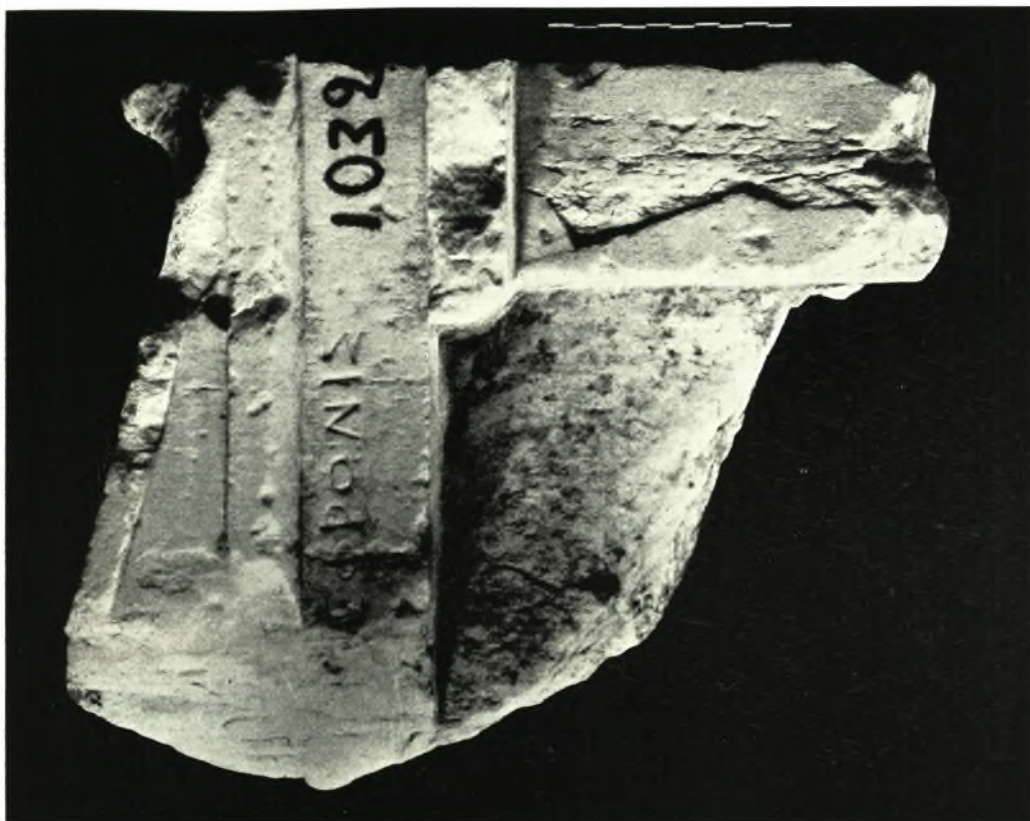
Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐπιγραφικὴ Σὺλλογή: α. IG, II², 9524, β. IG, II², 10266

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

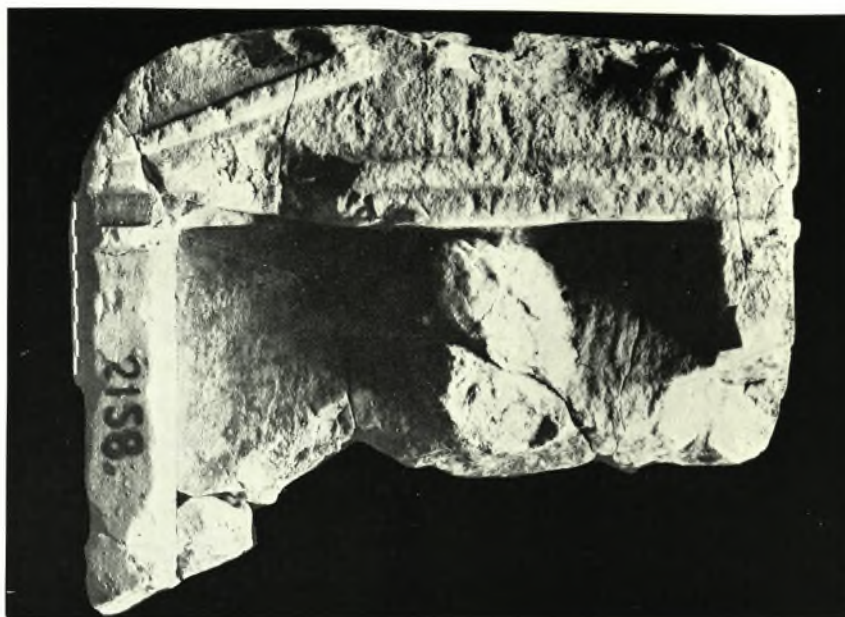
Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ: α. IG, II², 10979 - 10980, β. IG, II², 11433

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐπιγραφικὴ Σὺλλογή: α. IG, II², 11436, β. IG, II², 11507

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ: α. IG, II², 11850, β. IG, II², 11547, γ. IG, II², 12075

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

Ο 19ος ΤΟΜΟΣ (1964) ΜΕΡΟΣ Α΄
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
Φ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ & Κ. ΜΙΧΑΛΑ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΝ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΝ 1965

ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ ΓΡΑΦΗΣ
ΤΗΣ Α.Ε. ΧΑΡΤΟΠΟΪΑΣ ΑΙΓΙΟΥ (ΚΕΙΜΕΝΟΝ)

ΚΑΙ ΧΡΩΜΟ Νο 2
ΤΗΣ ΧΑΡΤΟΠΟΪΑΣ ΠΑΤΡΩΝ Ε.Γ.Α. (ΠΙΝΑΚΕΣ)

ΚΛΙΣΕ : ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗΪΩΑΝΝΟΥ

ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ : Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ : ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ